IOANNIS DE BVSSIERES BELLIIOCENSIS,

è Societate IESV;

HISTORIÆ FRANCICÆ

TOMVS SECVNDVS.

LVGDVNI,

Sumpt. LAVR. ARNAVD, & PETRI BORDE.

M. DC. LXXI.

CVM PRIVILEGIIS.

HISTORIÆ FRANCICÆ LIBER XIII.

SYNOPSIS.

Xanton Quæstor pœna affectus. Iacobus Cor Bituricensis. Armaniacus pulsus. Delphinus ad Burgundum fugit. Alensonius proditionis damnatur. Caroli Regis morbus & mors. Mariæ Reginæ encomium; Et Arturi Comestabilis. Ludouicus XI. Rex. Philippi Burgundi ad Ludouicum oratio. Ludouicus omnia immutat. Perpinianum emit. Rex arbiter Regum Hispaniæ. Regis cum Castellæ Rege colloquium. Picardiæ vrbes restitutæ Regi. Discordia Regem inter & Carolesium. Moruillerij ad Philippum legatio. Legatio ad Britanniæ Ducem. Coniuratio Procerum in Regem. Ducis Aurelianensis mors. Bellum pro Bono publico. Pugna ad montem Erycum. Fœderati Parisios obsident. Pax inter Regem & fœderatos. Rex inter fœderatos discordiam serit. Regis artes ad stabiliendam potentiam. Rex fratrem Carolum è Normannia pellit. Carolesius Dinantium capit. Philippi Burgundi mors. Parisij instaurati ciuibus. Pragmatica sanctio conseruata. Bellum à Britanno. Rex

Peronæ periclitatur. Regis anxietas. Rex ducitur in Leodienſes. Leodium capitur. Rex Aquitaniam fratri donat. Ordo S. Michaëlis inſtituitur. Balua Cardinalis à Rege plectitur. Rex bellum infert Burgundo. Burgundus ſe periculo eripit. Arcana Regis in Proceres conſilia. Caroli Ducis mors. Rex Aquitaniâ receptâ, mouet in Britannum. Burgundus Picardiam vexat. Bellouacum ſeruatum per fœminas. Comminæus ad Regem tranſit. Alenſonij pœna; Et Armaniaci. Bellum pro Ruſcinone. Andegaui occupati. Rex de Comeſtabile deliberat. Varia Burgundi conſilia. Rex occurrit Burgundi conſiliis. Comeſtabilis fraudes. Eduardus in Franciam venit. Eduardus pacem admittit. Comeſtabilis pœna & mors. Burgundus ab Heluetiis vincitur. Prouincia Phocenſis Regi data. Nemurſius pœna affectus. Burgundi ſecunda clades. Burgundi ad Nancæium cædes. Alphonſus Portugalliæ Rex in Francia. Regis conſilia poſt Burgundi mortem. Rex inuadit ditiones Burgundi. Gandauenſes Mariæ vim inferunt. Maria nubit Maximiliano. Eduardus à bello prohibitus. Curſores veredarij inſtituti. Bellum cum Maximiliano. Pugna ad Guenegaſtam. Regis prima ægritudo. Principum mortes variæ Gaſtonis Phœbi mors. Peſtis atrox. Regis morbus extremus. Regis mors & dotes. Carolus VIII. Rex. Coniuratio pro regimine. Domeſtici Ludouici vocati in pœnam. Bellum in Britannia. Rieuſius res Britannicas ſubleuat. Pugna ad fanum Albini.

I.
CAROLVS VII.
Xanton quæſtor pœna affectus.
Iacques Cœur.

EXPEDITVM Carolum externo bello domeſticæ turbæ implicuerunt. Et primùm duo Quæſtores in quæſtionem vocati: Alter Xantonus ſummus ærarij Præfectus, ob peculatum ad furcas damnatus, ſupplicium præſenti redemit pecunia, centum viginti millibus nummûm perſolutis, peruerſo iudicio; quid enim reus tam leui pœna afficeretur, vel tam graui innocens? Alter Iacobus Cor priuatus Regis Quæſtor, moleſtius ſupplicium luit. Ille ortu Bituricenſis, ſagaci & fœlici induſtria immēſas opes collegerat, à Rege

in

in Quæstorē lectus difficillimis regni temporibus, vt Regem sua iuuaret pecunia, potius Regiam quàm vt dispenderet; in inuidiam propter diuitias vocatus, de nouo crimine postulatur, quod prohibitatū rerum institor Sultano Ægyptio nitratum puluerem & igniarias machinas vendidisset; quod seruum Christianum fugitiuum à barbaris, ad eosdem remisisset; addebatur appendix peculatus crimen; eásque ob causas Pictauij in carcerem trusus, in eum sententiā iudicum damnatur perpetuum, facultatibus fisco addictis, quæ procellam tam atrocem adduxerant. Nicolaus Pontifex, cui Iacobus notissimus erat, pro salute eius & libertate precatus, vtramque perfecit: nec ipse liber suæ fœlicitati, aut industriæ defuit. Nam in Cyprum profectus, & instituta mercatura, cuius callebat artem eximiè, breui pecuniam plurimam cumulauit, & noua dignitate primam ignominiam extinguente, Christianum exercitum à Pontifice dictus Imperator duxit in Saracenos, & egregiam nauauit operam. Iacobus eius filius ad Insulas Bituricenses promotus est; tanto munere piè, liberaliter, & religiosè perfunctus. Verùm ea Regi leuior cura; Delphini mores longè grauiori molestiæ erant. Porro Armaniacus Comes de Delphino cogitationem aliquantisper amouit. Ille bello Aquitanico re præclarè gesta, & de Carolo haud dubiè perbenè meritus, gratiam & beneficia in flagitia noua detorquebat; primam supremi dominij amentiam instaurans, ius Regium in Ecclesiæ beneficia vsurpabat, dixerátque Præsulem Augustæ Ausciorum, eo quem Rex designauerat repudiato; præterea ingenti proborum offensione sororem habebat pro coniuge, legésque naturæ turpissimè violabat. Ideò læsæ maiestatis tam diuinæ quàm humanæ reus, & Pontifice apud Regem de incestu nefario expostulante, postquam admonitiones amicas contempsit, illicò gemino exercitu imparatus obruitur; quorum alter per Rutenos; alter per ipsos Armaniacos penetrans, ditionem subigit, & dictum à Rege præsulem imponit Ausciis. Comes in Aragoniam profugus, imminenti periculo caput eripit. Tum ad Delphinum curas & animum Rex prorsus intendit. Is antequam bellum in Anglos repeteretur, à Rege erat iussus in menses quatuor aulâ abesse. Causa variè scribitur; vel quod Agneti colaphum impegisset; vel quod Chabannio necem cuiusdam Aulici imperasset, quam recusasset is vt ignauum facinus exequi: sanè cùm è patris cubiculo nudo capite, iráque feruidus prodiret, minatus est, per suum illud denudatum caput, vlturum se iniuriam in eos à quibus de suis laribus pelleretur, & continuò in Delphinatum secessit. Mox Anglico bello inflammato, adeò cum patre consilia non communicauit, vt cum Duce Sabaudiæ ipsi perinfenso fœdus arctius strinxerit, desponsâ etiam Carolâ illius filiâ; ducebatque exercitum in Sabaudiam Carolus, iamque ad Forisienses peruenerat, cum intercedente Etoteuilla Cardinale, Sabaudus in gratiam admissus est, & copiæ in Aquitaniam rebellantem missæ. Bello patrato non cessabat Delphinus molestiam patri multam facessere, aulam, Regiámque familiam arcanis consiliis conturbando; vt Rex in suspiciones longe pronior, iam fidem haberet nemini, sibique in momenta vel venenum præbitum, vel illatum veneficium crederet. Duo nuper in suspicionem, atque adeò in

Armaniacus pulsus.

Auchs.

Delphinus ad Burgundum fugit.

CAROLVS VII.

pœnam vocati, quasi Regis animum allicere philtris contendissent; Otho Castellanus, Florentiæ natus, qui mancipatus est carceri perpetuo; & Guillelmus Gouferius cubiculo Regio Præfectus, qui Aula pulsus est. Accesserunt querelæ, postulantium Delphini iniurias à quo immoderatis tributis premebantur. Eas ob causas Rex iræ impotens, Antonium Chabannium, Dammartiui Comitem, iubet ad Delphinum ire, eúmque perducere, ad se, quà vi, quà gratia. Delphinus ea de re à Montalbano admonitus, pridie quam aduenirer Chabannius, simulans venationem, & venatoribus in designatum locum præmissis, ipse opposita via paucis stipantibus in Comitatum Burgundiæ quàm ocyssimè fugit, persequenti Chabannio vix elapsus. Præmissi extemplò à Burgundo Proceres, eum in Flandriam deduxerunt, ab ipso mox Duce perhonorificè exceptum. At Rex indignatus prædam effugisse, misso nuntio contumacem filium à Burgundo reposcit, qui se cùm excusaret, ad ciuile bellum res vergebat, nisi Carolus prudentia vindictam temperans, maluisset inultam filij contumaciam, quàm nouo atque difficili bello, regnum cui esset pater inuoluere. Etenim ceu futuri præsagus Burgundum monuit, quòd canem aleret, qui vultum ipsi aliquando laniaret; siue vt ab aliis scribitur, quòd vulpem pasceret, voraturam olim ipsius gallinas: & Delphini indoles impleuit vaticinium. Interea agebat Genepi, quam villam ipsi Burgundus tradiderat; nec se eò mouit, donec pater è vità excessit; mutuis offensionibus per absentiam auctis, & naturam, Aulicorum arte offocante; quorum intererat dissentiones ali perpetuas.

De Chabanes.

Anno 1456.

II. *Alensonius proditionis damnatur.*

At Regis animum nouus terror, noua iniuria implicabant. Dux Alensonius ob proditionem cum Anglo initam accusatus, & dignitate personæ, & sceleris grauitate percellebat omnium mentes. Ille Par Franciæ, atque è regio sanguine, multis in Anglos insignis facinoribus, cum Parisios ad Regem venisset, solemni Christi Corporis festo, à Dunense apprehensus est, & in custodiam datus. Continuò crimina obiiciuntur; quod filio suo, Ducis Eboracensis filiæ nuptias comparasset, cum eo arcana iniuisset consilia, imò cum Rege, quem in Normanniam euocaret, pollicitus suas opes, vrbes atque potentiam adiuncturum. Et hæc quidem palam; at Regis odium diuturno igne in eum flagrabat; iam olim Alensonius in Delphinum propensior, quem & de sacro fonte susceperat, & defensione perpetua apud Regem in Aulicos tuebatur, Regis animum exacerbauerat; & putabatur consiliorum Delphini vel author vel particeps. Excitabatur præterea memoria Pragueriæ, & petulantis responsi, quo is Regem perculerat. Id causæ adscribebant plures, crimen prætextui. Verùm probationes plenæ in speciem erant atque manifestæ, eius litteræ ad Regem Angliæ, & Eboracensem; tum Regis responsa, sigillo munita; ad hoc multi testes, qui coarguebant negantem. Ille ad calumniam ficta hæc omnia reponebat; testes falsos, & mendaces, confictas litteras & adulteratas; vt Pares Franciæ Vindocinum conuocati, ad rem iudicandam, dubij hærerent, nec quid pronuntiandum foret dignoscerent. Cùm reus repente, vel conscientia scelerum, vel spe Regis placandi, vltrò fatetur collatum

cum crimen, & ad mortem damnatur à Paribus, bonis fisco adscriptis: At Rex mortis pœnam in carcerem perpetuum commutauit, vel parcente clementia, vel vltione contenta; damnatúmque Lochias duci iussit opperiturum, donec Delphinus regno inuehatur. Interea Regi nec tranquillus animus erat, nec decesserant suspiciones conceptæ; sibi omnia infensa atque contraria cogitatione fingebat; filium inimicum, positas vitæ insidias, toxicum præbitum, tentata veneficia, nihil non tristi mentem agitante. Mœrorem & dolorem auxit, tum Delphini contemptus, qui patre inuito Carolam Sabaudi filiam ante desponsam in coniugem duxit, tum à Duce Burgundo illata contumelia; qui in solemni conuentu Procerum ad celebritatem velleris aurei, Alensonium palam innocentem pronuntiauit, iniquè & per calumniam crimen impositum, admisitque Vicarium Equitem eius loco. Quas ob res, increscente angore febri lenta corripitur Magduni, quod tenue est in Biturigibus oppidum; moxque suspicionibus recrudescentibus, cùm etiam prætorianæ cohortis centurio, cui fidebat plurimùm, se quidpiam de veneno subodoratum referret; non dubius quin toxicum sibi comparatum esset, statuit ab alimento omni abstinere, egítque octiduum, nullo cibo, ne iusculo quidem sumpto. Tandem medicis, & Confessario instantibus, vt quid cibi caperet, nullum venenum præsentius esse quàm abstinentiam, iam confici mortem metu mortis, ipsúmque suæ mortis reum grauiter in diuinas atque humanas leges delinquere; ægrè persuasus alimenta sibi præberi patitur. Verùm induratis atque occlusis diuturna inedia faucibus, nihil prorsus haurire valuit; ideo se ad mortem Christianè obeundam comparat, exceptísque piè Sacramentis, animam tranquillius egit quàm vixerat; vitæ anno quinquagesimo nono; peremptor innoxius, & specimen ingens nostræ miseriæ; Rex omnium potens, in tanta copia fame absumptus. Continuò domestici cum Aulicorum turba defluxerunt, partim ad Delphinum, partim ad priuatas ædes festinantes. Vnus Taneguyus Castellius, prioris illius quem celebrauimus nepos, grato in Principem suum animo, curauit mortui funus, & impendit de suo quinquaginta librarum millia spe nulla restitutionis; tum amicitiæ postquam fecit satis, gnarus hoc facto quàm parum placuisset Delphino, secessit in Britanniam. Ita Carolus è viuis raptus est, suis vitiis clarus atque virtutibus: nam ab prima ætate in alienum ductum procliuior, se mancipabat nimiùm Aulicis, ac plerumque res publicas in discrimen graue immisit, alienà pertinacià & temeritate; tum deinde Agneti, cæterísque mulierculis addixit animum, vt vix vnquam planè sui imperij compos, ab infirmissimis tum ætate tum sexu regi se passus sit. Attamen plura istos næuos expungunt, morum mira suauitas, & indefessa clementia; sincera pietas & religionis cultus ingenuus, fortitudo & generositas militaris, amor in populum, disciplinæ castrensis cura & studium, illibata integritas, & definita æquo ambitio. Quid, quod delectus diuino consilio ad eas res perficiendas, quæ humanum consilium, imo spem superent, non modò calamitates auertit à Francia, sed Anglis expulsis, in eum gloriæ euexit apicem, quem per Carolum magnum adepta non erat; & puto eum plurimi facere æquum est, quem tanti Deus fecit,

CAROLVS VII. Anno 1458. Regis mœrores, & mors.

Mehun.

Anno 1461.

CAROLVS VII.

fecit, cuique seruandæ nobilissimæ gentis prouinciam dedit. Cætera vitia humanitati indulgenda, quando humanum nihil ab næuo integrum; nam quod filium tam diuersum nactus est, id Augusti votum qui Tiberium successorem optauerat; sanè in Maria coniuge, plus quàm Liuiam habuit: Christianissimis virtutibus ornatissimam fœminam, quæ mariti aduersa, pietate, studio, & liberalitate mutauit in prospera; ipsaque prospera, sibi vni aduersa, tam patienter & æquo animo tulit, vt laudes muliebres omnes impleuerit; magno posteritatis specimine, quantæ virtutis sit capax fœmina. Nec in Caroli exitu prætermittendus Atturus Comestabilis; qui anno antè tertio vita excesserat; Iam Britanniæ Dux, Petro nepote sine liberis mortuo, & ipse efficax reparatæ Franciæ instrumentum; tantumque amauit gloriæ suæ sementem, vt sæpius rogatus à Britonibus abdicare se dignitate quam inferiorem ducatu censerent; responderit, tanti sibi esse dignitatem illam quanti Ducatum; illam virtutis, eum originis præmium esse; nec chariorem honorem qui profectus à maioribus sit, quàm qui paratus suo labore, & ærumnis redemptus. Sic obiit vtraque dignitate clarus; peruenítque Britannia ad Franciscum Richardi fratris filium; & dignitas Comestabilis Carolo Cænomanorum Comiti data est.

Maria Regina.

Comestabilis.

III.

LVDOVICVS XI. REX.

Repertis nuntiis Ludouicus Caroli Patris mortem accepit; vestémque lugubrem vno manè indutus, statim visus est albo coccineóque splendere, lætitiam ex regno nato longè multúmque maiorem, quàm ex patre mortuo dolorem testatus. Implebat annum octauum à trigesimo, rebus gerendis aptus & maturus, & diuturna expectatione imperij, tum decoctis adolescentiæ vitiis, dignus in speciem qui sceptrum tractaret. Continuò ad capessendum imperium se accinxit, & comitante Philippo Burgundo, cum quatuor equitum millibus, Rhemos festinauit, & cœtu frequenti Procerum inauguratus est. Post regias epulas, consurrexit Burgundiæ Dux, & ad Regis genua prouolutus, orationem habet sui animi indicem, & dignissimam Principe Christiano. *Postquam sibi ipse gratulatus est pro impletis votis, quod Regem in patrum solio considentem spectaret; vnum dicit se orare beneficium, vt Rex illatas in Delphinum iniurias indulgeret, obliteraret prauè in se gesta, & meminisset tam augusti Principis clementiam esse; Franciæ Regem supra omnem æqualitatem, imò supra omne fastigium euehi; vlcisci iniurias esse æqualium aut inferiorum: at cum quem potestas tanto interuallo, supra omnes extulerit, vnâ clementiâ posse attolli, quando vltioni miscetur infirmitas, & qui vindicat se, parem se fatetur. Tum adiungebat patientis Christi memoriam, sacrosancta vulnera, indultam de summa cruce solemnem veniam, vt ad quem propius potestate accederet, eum virtute maximè regia æmularetur.* Ad ea cum reponeret Ludouicus se septem exceptis, indulgere omnibus; Dux sicuti erat nitens genibus palmisque coniunctis, verbis conceptis clientelam iurauit; eo animi affectu, vt sinceritas optimæ mentis vultu atque oculis palam eluceret. Rex deinde Parisios venit, comitante Burgundiæ Duce atque effusa exceptus lætitia, nondum sensu gaudij refrigescente, specimen sui illicò præbuit, repentinis mutationibus regimen auspicans. Ab legum ministris facto initio, sigilla Iuuenali Vrsino adempta, Petro Moruillerio tradidit; ex

Burgundi Ducis oratio.

Ludouicus omnia immunitat.

ex singulis Magistratuum Curiis, Parlamenti, Rationum, & supplicum Libellorum, Senatores grauissimos & probatissimos abrogat; ex prouinciis Senescallos & gubernatores amouet, substitutis in eorum locum, qui sibi fauissent, quique molestiæ plurimùm patri intulissent. Beulius dignitate Admiralij deiicitur, & Lescunus Armaniaci spurius subrogatur, adiuncto etiam munere Marescalli. Dux Alensonius carcere mittitur, quodque offensioni omnibus fuit, Adamus Fumæus liber ire iussus est, datus in carcerem, ob veneni suspicionem Carolo præbiti. Comes Armaniacus receptus in gratiam & ditioni suæ restitutus: Chabannius proximè ad ignominiosam mortem adactus est; cùm supplex ad Regis genua accidisset, veniámque posceret facti innoxij, quodque imperium Regis excusaret, pepercit quidem Ludouicus in speciem; sed nouo crimine inducto per calumniam, curauit à Parlamento damnari, mortíque proximum custodiendum in Bastillam misit, præterea Ioannem Dunensem comitem, & Loheacum Marescallum dignitate & militia pro beneficiis tantis exauctorat; vni rei studens atque incumbens, vt quæcumque Pater constituisset optimè & composuisset, ea ipse rescinderet, atque reuelleret. Tum Carolo fratri vnico Bituriges in patrimonium assignauit; mediterraneam ditionem, prouinciis regis circumclusam; ne quid commercij cum externis Principibus iuueni foret. Mox humanissimis verbis abeunti Burgundiæ Duci vale dicens, Ambosiam ad inuisendam matrem se contulit. Regno impositus florentissimo & tranquillissimo, iam vt dixi grandior natu, ne quid malorum quæ consequuta sunt, vel imprudenti adolescentiæ, vel calamitati temporum adscriberetur.

Lvdovicvs XI.

Lescun.

IV. Ea inter noui regni primordia Perpinianum & Ruscinonenses Regi accesserunt: cuius rei quoniam magni momenti in posteris fuit, causa paulò diligentius est deterenda. Ioannes secundus Aragoniæ Rex Blancam Caroli tertij Nauarræ Regis vnicam filiam vxorem duxit; eo pacto vt si Ioannes coniugi superstes foret, quandiu viueret administraret Nauarram. Blancâ præmortuâ non maritus modò superstat, sed ex eo susceptus filius Carolus, princeps Vianæ dictus egregiæ spei adolescens, vicesimo iam ætatis anno, vtriusque regni tum Aragoniæ, tum Nauarræ hæres designatus. Verùm secundo Ioannis matrimonio, conturbatæ spes iuuenis, distracta Regis familia, & vniuersum regnum, susdeque versum est. Is ducit Ioannam Friderici Henrici Castellæ Admiralij filiam, quæ concepto nouercali odio in priuignum, patrem à filio, & à parente filium abalienauit. Discordiam statim bellum excepit, maximè postquam Ioannæ Ferdinandus natus est (& hic Ferdinandus Hispanicæ Monarchiæ conditor, quem Annales Francici tam sæpè appellant) & Henrico Castellæ Rege propugnante filium, pugna conserta est, qua victus & captus filius; verum liberatus, cùm nouis rebus studeret, dolo & crimine nouercæ, propinato veneno à medico, paucis diebus extinctus est. Tunc indignitate facinoris Nauarri & Catalauni iunctis viribus in Regem conspirant, Reginámque in vltionem & pœnam repetunt; Henrico Castellano suppetias veniente. Rex in iis difficultatibus Ludouicum appellat, venditque trecentis aureorum mil-

Perpinianum à Rege emptum.

LVDOVICVS XI. libus Ruscinonensem comitatum cum Ceretana regione; contractu quem Franci absolutum dicunt, pigneratitium Hispani, pretiúmque partim numeratum, scribendo militi partim impensum; & scripti Equites cataphracti bis mille, qui ductore Nemursio in Catalauniam penetrant. Ioannam

Nemours. nouercam, & filium Ferdinandum Catalauni Gerundæ inclusos obsederant, & expugnato iam oppido in campanariam templi turrim confugientem vtrumque breuissimo spatio profligabant, vltioni regio sanguine litaturi; cùm opportunè Franci conspecti, adiunctis Aragonensium copiis Reginam soluunt periculo, Catalaunis ad augendas vires recedentibus versus Barcinonem. Ii postmodum Castellanis copiis freti, atque instaurato exercitu, instruunt pugnam quam detrectant Franci, excusantes *antiquissimum fœdus & amicitiam cum Castellanis contractam; iuratam à patribus societatem sanctissimam, Reges inter vtriusque gentis, ipsam inter gentem, & singula diuersi populi capita, se in eos qui fratrum loco essent sine flagitio pugnare non posse; optabilius longè si pacem componant, & diuturna dissidia concordia extinguant.* Sic mitigatis tantisper animis, Ludouicus tam enixè contendit, vt Reges Castellæ & Aragoniæ, in ipsum vti arbitrum pro controuersia dirimenda assensetint, polliciti eum se ad Franciæ limites conuenturos. Qua de causa Rex Baionam se contulit, & Regibus per legatos conuenientibus, ipsorum assensu sententiam dicit, vt Castellanus è Catalaunia militem omnem educeret, nihil sibi in Aragoniam arrogaret; ipsi Aragonius pro belli sumptibus ingentem auri summam rependeret, traderétque Estellam Nauarræ vrbem possidendam. Ea sententia molesta pluribus, vni Castellæ Regi acceptior fuit, qui ditatus pecunia; honestè ab difficili bello abscedebat. Aragonio iniucunda fuit, quando nec ideo cessarunt armis Catalauni, & ipse Ruscinonensi agro orbatus, ingentem pecuniam Castellano pendebat, sanè diuturnum bellum in visceribus aluit, Catalaunis confugientibus, primùm ad Petrum Portugalliæ Regem, dein ad Renatum Regem Siciliæ; eiusque filius Ioannes Calabriæ Dux, bis victor in Catalaunia Aragonios fregit, donec morte raptus Catalaunorum spes sepulchro intulit. Contra Castellæ Rex, vt gratum animum testaretur, colloqui postulat cum Ludouico, locusque designatus castrum Vrtebia, citra Vedasum, flumen, Fontarabiam inter & fanum Ioannis; tum vt Reges colloquuti coram beneuolentiam arctius necterent, tum vt sanctissimum fœdus instaurarent. Die dicta Henricus Vedasum traiicit, Regémque conuenit; erat Castellano splendidus comitatus, Alcantaræ magister, Prior Hospitalarius, Villænæ Marchio, atque Episcopi plures: sed præ cæteris Bertrandus Ledesmiæ Comes refulgebat, aurea veste adamantibus collucente, & ipse amnem traiecerat cymba ad splendorem picta & ornata, sericis velis auro collustratis. Contra Ludouico omnia infra modestiam erant, aspernabilis cultus, vestisque humilis, tum panno tum forma; adeò adstricta, cohærensque membris, vt materiæ parcitum crederetur; galericulus capiti impositus, cum assuta virginis icone plumbea. Ipse toto vultu & corporis conformatione, nihil altum, nihil regium spirans, à maiestate Francica planè deficiens. Nec decentior Proceribus vestis, qui se ad Principis,

Rex arbiter Regum.

Bidasso.

De Ledesme.

cipis cultum conformabant, nitore ac splendore gentis prorsus abiecto: ij Dux Borbonius, Fuxius Comes cum filio, Admiralius, & Turonensis Antistes. Post vnum alterúmve diem, statim in contemptum res tota desiit, mox in scommata, & mutuas sannas; Hispani Regem ipsósque Francos habebant ludibrio, quod nullo ornatu, nulla dignitate, auaritiam tantùm infimásque sordes in conspectum darent; Francis Rex Hispanus contemptui erat, quod ipse fœdo vultu deformior, & absurda staturâ corporis elegantem vestem deturparet; quod Regis tantùm idolum esset, atque simulacrum; tota potentiâ in Ledesmiæ Comitem traductâ; cuius & arrogantia vt cæterorum Procerum arguebatur, qui ornatu fastuosissimo sui Regis lucem extinguerent. Sic colloquium nullo fructu solutum est. Et verò in iis pompæ & magnificentiæ tribuendum est plurimum; per quas vulgo illuditur, & sancitur illa Regum maiestas. Quanquam colloquia plerumque omittenda; nisi ij sint Principes quorum augeatur aspectu mutuo dignitas; quíque ingenij solertia consiliíque prudentia, ea inter se concilient, quæ superabant Legatorum industriam. Ludouicus post solutum colloquium, Burdegalæ Magdalenam sororem Hungariæ Regi antè desponsam, Gastoni Comitis Fuxiensis filio, atque Regi Nauarræ futuro, matrimonio iunxit: ita regno in Hispaniam munito, regressus est Parisios.

LVDOVICVS XI. Anno 1463.

De Foix.

V. *Picardiæ vrbes restitutæ.*

Regressum premebat solicitudo, qua arte Burgundum Picardiæ vrbibus spoliaret, nam Atrebatensi fœdere Ambianum, Sanquintinum, Perona, Abavilla, & aliquot aliæ Burgundo cesserant; redimendæ quidem pecunia, sed ipsa nulla in ærario erat, & ægrè Burgundus ad restituenda oppida assentiret. Rem nihilominus tentat, & paratâ per tributa pecuniâ (erant quadringenta aureorum millia) Burgundo restitutionem insinuat. Erat Philippus veteris probitatis, Croyis addictus, quorum consilio iam annis grauior incumbebat: ij iam ante à Ludouico dum agebat in Flandria conciliati, & in præmiorum spem luculentam erecti, suo Principi rem vt iustam atque ex fœdere debitam persuadent; atque mox data pecunia vrbes Regi cedunt; qui toti Picardiæ Alnaium nepotem Croyi Proregem constituit. Ea restitutio Carolesio comiti Burgundi filio permolesta fuit, quam cùm omni studio prohibere non posset, in Hollandiam secessit; multùm de Ludouico cóquestus, quod fœderis partem sibi commodam impleret, quæ incommoda esset respueret. Accesserunt deinceps nouæ occasiones discordiæ Regem inter & Comitem, per quas præter indolem planè diuersam, in odium mutuum exarserunt, quod ne morte quidem sopitum est. Lubet autem eas recensere, ex quibus ingentes motus profluxerunt. Ludouicus Salarium vectigal instaurauerat, volebátque id in ditione Burgundi institui, intentatam rem hactenus Dux negabat, miserátque ad Regem Chimæum, qui immunitatem popularibus suis exoraret. At Rex in Legato mittentis iniuriam cumulauit; nam inauditum præstolati ad fores diutius iussit, virum nobilem, magníque nominis, & præ impatientia cum ad ipsum prodeuntem conclaui iniussus accederet, ac legatione exposita, Ducem Dominum suum multa commendatione attolleret, interfatus

Crouy.

Aulnoy.

Discordia Regem inter & Carolesiũ.

Chimay.

Rex; *Qnid*, inquit, *hominis est tuus ille Dux, an ex alio conflatus metallo, quàm cæteri regni mei Principes? Ita omninò Domine*, reponit Chimæus, *nisi constaret ex Chalybe duriore, te non recepisset, texissétque à minis potentissimi Regis patris tui, quem pertimesceret vniuersus orbis; quod nemo Princeps in Europa tota ausus esset*. Quo responso Rex perculsus obticuit, penetrante in mentem responso, eò altius, quo dictum verius. Et alia Carolesium afficiebant priuatim. Duo capita ipsi infensissima, gratiâ Rex & beneuolentiâ promouebat; Ioannem Stampensem Comitem, Niuernensis filium, & Ioannem Croyium Porceani comitem. Stampensis erat deprehensus venenum propinans Carolesio patrueli suo, ob riualitatem; Croyius Philippum regens, Carolesio molestias plurimas facessebat: at eos Rex non modo asylo & amicitia iuuerat, sed etiam in Philippi aulam & gratiam inuito filio restituerat; eámque ob rem in Hollandiam secesserat Carolesius: in qua noua Regis pulsatur iniuriâ. Ad oram Hollandiæ appellit Rubempræus nothus, arcano Regis iussu; cúmque nomen & conditionem celaret, ductus ad Carolesium, in carcerem agitur; sparso rumore, eum à Rege missum, vt Carolesium vi an fraude captum ad Regem perduceret. Simul Philippus à filio admonitus, Hesdino vbi venturum Regem operiebatur, profugit; rumórque increbrescit, Regi mentem fuisse Burgundicam domum simul exscindere: id Dominicanus concionator è pulpito dicit; affirmátque Oliuerius Marchius Philippi domesticus. Rex famæ ignominia perculsus, Legatos ad Philipum mittit, Cancellarium Moruillerium, Narbonensem Antistitem, atque Eusium Comitem; habétque Moruillerius acerbam orationem in Ducem, & in Carolesium contumeliosam (nam is cum patre ob periculum commune in gratiam redierat, eiectis Croyio, & Stampensi) diem filio dicit vt Parlamento coram se sisteret; ipsum in Regem & Dominum suum conspirasse, quod pensio non solueretur ad diem; lacerauisse regiam famam; suspiciosum esse quàm nimium, idque certum consilij praui indicium. Tum ad Ducem versus, accusauit quod promisso defuisset, Hesdini Rege non expectato; mox reposcito Rubempræo, Dominicanum sibi, atque Marchium tradi postulauit, vt reos læsæ maiestatis. Dux interea ægrè Carolesij iram moderatus, respondet, Rubempræum dimissurum se, si deprehendatur à noxa integer; Marchium tradi haudquaquam debere, qui in comitatu Burgundiæ natus Regi non subesset; Dominicanum haud posse, sacris addictum, & mutantem hospitia. Quod spectaret ad filium, futurum ipsum imperatis regiis obsequentem, qui si suspicax foret, id à Lusitana matre accepisse; ipsum se nunquam fidem fefellisse, nisi fortè fœminis. Et mox adiunxit, cùm Moruillerius sæpius ipsum esse Regis subditum affirmaret; se multa possidere, à clientela Regis immunia; & per se vnum stetisse, quominus Rex foret. Tum filium vetitum dicere, ne quid vehementius bilis effunderet, in consequentem diem remisit. Quo Carolesius, vno genu in puluinum nixus, ad maiorem reuerentiam, modestè admodum perorauit; purgauit se de Rubempræi carcere, abiurauit omne consilium in Regem initum, se eius beneuolentiam plurimi facere, flocci pensiones, sibi ad largiendum suppetere, quandiu patri

Rubempré. (margin, beside "in qua noua Regis pulsatur iniuriâ")

Moruillerij legatio. (margin, beside "Rex famæ ignominia perculsus")

patri gratus & acceptus foret. Sic solutum colloquium, admirante Duce orantis modestiam, atque affirmante, se haud putasse tam prudentem habere filium. In digressu, Narbonensi Oratorum vltimo in aurem Carolesius dicit; *Regi multam salutem verbis meis nuntia, meminerit contumeliarum quas in me Cancellarius suo nomine protulit, nec annus effluet, quin ipsarum pœniteat.* Et is legationis effectus, mutuæ iniuriæ, maior animorum offensio, odiúmque acerbius; Moruillerij culpâ, qui asperrimis verbis iracundiam Regis vltra metas promouit.

VI. *Legatio ad Britanniæ Ducem.* Verùm Ludouicus quasi hæc Legatio euenisset præclarè, adornat alteram haud minoris operis, ad Franciscum Britanniæ Ducem. Erat ipsi animus Proceres cunctos opprimere; & quando præ cæteris Burgundus & Britannus eminebant, nondum Burgundo ad perniciem vt rebatur maturo, in Britannum se vertit. Parato exercitu, eundem Moruillerium ad Britannum mittit; quatuor acerba admodùm postulatum. Ne se Dei gratia Ducem inscriberet, ne auream monetam cuderet, tributa Britonibus nulla imponeret, néve vlla beneficia conferret; si secus faxit, in præsentia bellum indici. *Anno 1464.* Britannus Taneguij Castellij consilio vsus, cùm vim repellere vi non posset, molli lanâ fracturus impetum, simulato obsequio, motam trium mensium pòstulat; quo interuallo conuocata Comitia Regiis iussis assensum præbeant, maiórque accedat concessis authoritas. Ita tempestas ad tempus disiecta. Tum Britannus prouisurus in posterum Tanneguij sagacitate, cum Carolesio cæterisque Proceribus fœdus clam contrahit. Missi in eam rem industrij homines, Franciscanorum, & cæterorum Monachorum veste, qua secuti per vniuersam Franciam commeantes; sua cuique damna atque pericula proponebant. *Coniuratio Procerum in Regem.* *Quæ in Britannum tentata sunt, ea imminere Procerum singulis; Regi esse in animo Proceres omnes opprimere, omnémque potestatem præter suam extinguere; peti ab vno initium, vt deinceps ad singulos odium prorogetur; explorata omnibus iamdudum indoles; suspicax, sæua, tyrannidem potius quam Regnum ambiens; infensa nobilibus virisque optimis, pessimo cuique, & vilissimo addicta; cui pro fide ambitio sit, pro iureiurando imperium, & pro religione cupiditas. Quemque sibi admonitioni esse atque documento, quantùm passus sit, interroget quisque priuatus iniurias, dolorem consulat, & ex præteritis futura colligat; postquam nulli aggeres, nulla repagula immoderatæ potentiæ erunt. Iam contractum cum Burgundo fœdus; nihil periculi coniurantibus, imò plurimùm iam securitatis; nihilque intutius quam à Rege stare.* Sic Proceres ad iurandum fœdus non difficulter impulsi, Ioannes Dux Borbonius, Alensonius, Calabriæ Dux, regiæ prosapiæ; Armaniacus, Nemursius, Comes Dunensis; Ludouicus Lucemburgius, Comes sancti Pauli Carolesio præ cæteris charus, Albretius, Chabannius è Bastilla elapsus, pluresque nobiles viri & matronæ, qui inter se ligulâ de zona pendente dignoscebantur. Britanno Carolesium tum ipse Rex iniuriis suis adiunxerat, tum Rommillæus Britanniæ Vicecancellarius, Normannus gente & sagacitate ingenij; qui ipsi adhærens fœdus sanciebat, & sigilla Procerum clam excipiebat. His constitutis accessit ad Philippum Borbonius ex sorore nepos, tantúmque apud senem contendit, tacito adhuc

LVDOVICVS XI.

fœdere, vt delectum agi in ditione sua permiserit, ne forte imparatus obrueretur à Rege. Etenim ille quidpiam subodoratus de fœdere, Turonibus conuentum indicit; rogatúsque sententiam Aurelianensis, cum aliquid Principibus donandum censeret, vir senio & rerum experientia venerandus, & Rege repellente adiungeret; *Senis consilium improbari Regi non debere, quod anus Carolus profectum à iuuene comprobasset*; Verbis tam asperis à Rege exceptus est, támque despicatus, vt dolore animi biduum intra extinctus sit; pietate & probitate morum insignis, quam apud Anglos diuturna custodia hauserat; aduersis plerumque bonam mentem spirantibus. Interea adsunt à Britanno legati, qui polliciti aureos montes, trimestre adhuc spatium impetrant, dum à Duce cuncta ad obsequium comparantur. Verùm ij remigum instar, quò obuertunt terga nauigantes, clam Regis fratrem Biturigum Ducem aggressi, fugam persuadent, qua ad proximum Britannum se conferens, totius belli Ducem se gereret. Haud ægrè persuasus est adolescens, nullo apud Regem honore, authoritate nulla pro captiuo propemodùm circumductus, arcto patrimonio, & familiâ nulla constitutâ. Itaque postquam recesserunt Legati, Rexque ipse ad Lemouices piæ peregrinationis causâ profectus est, Dux Biturigum simulato venatu, deducente ipso Lescuno, cuius custodiæ erat à Rege solicitè commissus, citatis equis ad Britannum euolat; continuóque, laruâ depositâ Principes arma corripiunt, literas in prouincias scribunt, Boníque publici se assertores nuncupant; vt purgato Regis consilio, & subleuatis tributorum onere populis, regno prima dignitas restitueretur. Idque bellum Boni publici nomen adeptum est. Cæterùm Rex momento in tantas coniectus angustias, non ignarus quàm odiosus, & grauis populis ob tributa foret, neminémque Principem suarum partium haberet, præter duces Vindocinensem, & Eusium; arcessit Borbonium Ducem, qui sororem habebat in matrimonio, iussum ad se quingentos lancearios ducere. Ille profectionem excusat, se cum cæteris boni publici causâ fœderatum; iturum ad Regem, postquam regni morbos sanauerit, querelísque iustis fecerit satis. Nec in agendo cunctatus, Chabannio comite, pecuniam publicam intercipit, Quæstores regios spoliat, scriptísque copiis vrbes firmat, exemplo cæteris præbito, ne metum aut pœnitudinem in consilium vocarent.

Aurelianensis mors.

VII.

Bellum pro Bono publico.

Enimvero Rex bellum necessariò capessens, postquam fratrem blanditiis frustra tentauit, Renato Andegauensi in suas partes traducto, se in Borbonium repentè conuertit; ratus infirmum adhuc atque abstractum à cæteris opprimi posse, & futurum terrori sociis, cùm pœna rebellionem exciperet. Eo consilio mittit in Picardiam Ioachimum Roüantium Marescallum, qui Burgundum caueret; ipse cum copiis in Aruernos contendit; nec ad Auaricum Biturigum hæret, vrbem occupante notho Borbonio; qua exclusus, Ducem Borbonium Riomi obsidet. Erant in exercitu viginti quatuor hominum millia, impárque Borbonius subibat discrimen; cùm Rex audito Carolesium aduentare Parisios, ne iis primariæ vrbis compos foret, ac factionem Burgundicam rursum excitaret, agit cum Borbonio mitius, & sorori pro marito supplici aures præbens, pacem donat,

Roüant.

donat, coniuratis parcit, præmia assignat, versúsque Parisios celeritate magna iter capit. Iam ad vrbem aduenerat Carolesius; ductis cataphractis mille quadringentis, sagittariis decies mille; passimque exceptus in Picardiæ vrbibus, palàm Laniaci vectigalium tabulas in foro vllerat; sale quantùm mercatori stabat diuendito; inclamans immunitatem, bonum publicum, atque onerum liberationem; Legatum se Biturigum Ducis appellans; captóque Dionysij fano, ad portas equitat. Roüantius arcere progredientem postquam non potuit, se in vrbem recipit, civésque nutantes spe ac milite erigit. Iam ciuitatem Vrsinus, cui sigilla restituta erant, adiuncto Balva Episcopo Ebroicensi, in studium Regis firmauerat; receptóque milite hostem excludebat. At Carolesius ne frustra tempus tereret, vltra progredi statuit, vt Britanno venienti adiungeret se, iunctísque copiis, Regem Lutetia arceret; qua mente capto Clodouæi fano, Sequanam ponte transit, & copias promouet ad montem Erycum; sancti Pauli Comite primum agmen ducente, ipso medium, postremum Burgundo spurio; agminum singulis loco diuerso metantibus. Ludouicus interea magnis itineribus prætergressus Britannum, eodem loci venerat, atque à pugna abhorrens, statuerat à via deflectere, & se Parisios in asylum recipere. Sic vterque Ducum alieni à prælio erant; Rex ne forte inter Carolesium & Britannum medius, numero inferior, nam peditum partem machinásque dimiserat, haud ægrè vinceretur; præterea tantam molem hostium, consilio potiùs quàm armis disiiciendam putabat. Carolesius pariter, nescius planè vbinam gentium Britannus ageret, nec militem suum tironem adhuc cum regiis veteranis audens committere, abstinebat à pugna, donec Britanno sese adiungeret. Attamen vnius hominis indignatio rem totam immiscuit, & consilia Principum in contrarium vertit; adeò euentus supra homines sunt quorum est deliberare quidem atque consulere, sed perficere Dei. Rex Brezæum Normanniæ Senescallum virum fortissimum, suspicione perstrictum, interrogauerat, num sigillum coniuratis dedisset, responderátque homo facetus, sigillum quidem datum, sed corpus & animum esse penes Regem; verùm indignatus fidem suam in suspicionem vocari, amicis affirmat, se Regem & Carolesium admoturum tam propè, vt vel inuiti pugnaturi forent. Ita cùm agmen primum duceret, haud præmonito Rege, in hostem progreditur; & sancti Pauli Comitē, primámque aciem impetit. Carolesius fratérque spurius audito dimicationem institui, rapiūtur in pugnā, spurius primùm audacia, necessitate Carolesius; Rex similiter vniuersas copias agit in præliū. Verùm eo modo quo incepta est pugna, eo perfecta est; tumultu & impetu ordinem & rationē prementibus. Carolesij numero, disciplina regij præpollebant; & aliquādiu pugna in incerto stetit; sed postquam Carolesij ædibus proximis flammas subiiciunt, & Franci afflati incendio, fumóque offusi perturbatis ordinibus loco se mouent; Tunc per totam aciem tumultus confusio & cædes grassantur. Pars vicit altera, victa est altera; vt victore vtroque exercitu, vterque sit victus. Carolesius cornu dextrum pellit, & Brezæus inter primos cæditur fortiter prælians; at læuum à Francis percellitur, & in fugam agitur. Vterque Ducum se

LVDOVICVS XI.

Lagny.

Mōt-leheri.

Pugna ad montem Erycum.

Brezé.

LVDOVICVS XI. se egregium præstitit, & magno versatus in periculo est; Rex suorum in fronte dimicabat egregiè, sæpiúsque deploratam pugnam restituit; donec viribus animum deserentibus, defatigatione obrutus, à stipatoribus Scotis in proximum castrum delatus est, statímque rumor sparsus Regem cecidisse, pugnam ea parte profligat, fugientibus Francis, Carolo Andegauensi cum octingentis equitibus in fugam præeunte. Nec Carolesio fortitudo felicior fuit, fugientes insequutus, dum in castra se recipit; quædam Francorum turmæ restituto prælio in ipsum irruunt; atque ægerrimè ab iis Contæi operâ liberatus, in alterum agmen incurrit; acceptísque multis vulneribus, penè abducebatur, cùm adolescentis Parisiensis intercursu rursum eripitur; nec illi minus fama pepercerat, ipsiúsque cædem enuntiauerat; vnde terrore concepto, plerique ex suis fugam corripiunt; quorum principes Aplincurius, Aimerius, & Inchyus; Ita pugna vtrinque metu potius quàm armis pugnata est, singulis partibus cladem suam disseminantibus; & obseruat Comminæus, vnum ex Regiis Lusinianum vsque vno equi cursu perfugisse; alterúmque è Carolesiis vsque Quercetum vrbem Hannoniæ; adeò animos affectus perturbant, & quod semel insederit mentem, extra potentiam sui rapit. Nec per ipsam noctem tumultus desiit, cùm turmæ regressæ in hostem inciderent, mutuísque cædibus sese absumerent; quanquam sub noctem plures regij cæsi sunt, sparsis per agros Carolesiis, & regiis in castrum exceptis. Imo Carolesios agitabat timor, erátque vna ductorum sententia, vti abscederent, ne à victore Rege cum exortu lucis obruerentur; atque ignavè recedebant, nisi eos Contæi periti Ducis atque veterani forte consilium tenuisset, & inuitos coëgisset pernoctare in castris. Verùm Rex ea nocte montis Eryci castro egressus, Corbelium copias celeriter ducit, primóque mane Parisios venit; lætus admodum quod eam vrbem in potestate haberet, vnde belli mens, atque adeò vires sufficerētur. Cúmq; nuntiaretur Carolesium in campo prælij noctem exigere, victoriæ speciem elusit scommate; *vbinam, inquit, recumberet, qui nec vrbem, nec tectum habet quo se recipiat.* Eáque fuit pugna ad montem Erycum, in qua victi omnes, nemo victor; nullibi sorte & alea regnante augustius, vt se victum senserit neuter; vterque victorem.

Aplincour, Inchy. Lusignan. Quesnoy. Anno 1465. Contay.

VIII. *Fœderati Parisios obsidēt.* Nocte terribili solis ortu discussa, Postquam Carolesij profectionem Regis acceperunt, & Britannum cum copiis propè accedere; tunc audacia animis & fortitudo prima instaurari, pelli metus, & iactari immodicis verbis victoria. Ipse Carolesius ceu verè vicisset sibi adulatur, die toto hæret inter cadauera grato spectaculo pascit oculos animúmque implet, & inani successu ita immutatur, vt in posterum pugnax, iurgiosus, & ambitiosus, alieni consilij osor, tenax sui, vota votis gigantum instar accumulans; hoc vno prælio cæteras clades exceperit, per victoriam futilem strage multiplici, & morte ipsa grassante. At montem Erycum prætergressus, nec ausus castrum oppugnare, Stampas venit excepítque Britannum Ducem, cum copiis veteranis, illustribusque Proceribus, Dunense, Chabannio, Loheacio, Beaulio, Calmontio, atque Ambosio; qui erant à Rege suis quique affecti iniuriis. Post mutuas salutationes, illicò patuit qui futurus esset

exitus

exitus belli; uam animis malè concordibus, Carolesius, & Britannus Regis fratrem in suam quisque mentem diducebant; & ipse iam belli tædium præferebat; adolescens, rerum inexpertus, animo mollis & corpore, postquam magnum sauciorum numerum inspicit, & alienis malis exhorrescit, affirmar malle se nullam rem tentatam, quàm tot calamitatum causam extitisse. Ergo principes vt nutantem animum sustentareur, versus Parisios mouent; primúsque Carolesius Sequanam ponte ex asseribus iungit, atque inuito Roüautio copias traiicit. Tunc accedunt fœderatis Ioannes Andegauensis Calabriæ Dux; ductis ex Lorharingia atque Germania copiis; Nouo-Castellius Burgundiæ Marescallus; Albretius, Nemurfius, & Armaniacus cum sex mille Vasconibus; quanquam ij quod rapto viuerent seclusi ab aliis, ne miscerent contagium; Erántque in exercitu quinquaginta equitum millia. Ludouicus tam numerosis copiis circumclusus, quasi vulpes in latibulum acta, nunquam propius ab casu abfuit. Aduolauerat in Normanniam, lecturus militem, cuius penuria laborabat, Parisiis bene opinione sua constitutis. Nam Comitem Eusium præposuerat, ciues conciliauerat, stabilito optimatum consilio, & extinctis subsidiis, imo aliquot fautoribus principum in pœnam vocatis. Et hæc quidem prudenter, si centiceps monstrum vlla prudentia regeret. Etenim vbi primùm Rex abfuit, Principum asseclæ Parisinos promissis, minisque aggressi, tantopere enituntur, vt ciues ad Proceres delegentur, quorum Episcopus princeps, de pace acturi bonóque publico, Iámque in vado res Principibus erat, qui in vrbem admittendi erant, cùm Rex celeritate mira Parisios redit, auctus validis copiis, oppressisque repente consiliis, authores variis afficit pœnis. Ita liberatâ vtriusque potentiâ temperatum armis, artésque tentatæ. Fœderati concepta spe per insidias vrbis occupandæ, eò connectebant industriam, si quos Duces Regi eriperent. At Rex sua sponte in eas fraudes propensior, litteris prætereà atque monitis Sforciæ incitabatur; ille armorum arte fortissimam indolem erigente, ductâ Galeasij spuriâ, Mediolanensem ducatum inuaserat, & Regi amicus, adhortabatur, vt pacem cum fœderatis contraheret; *eos discordia vna vinci posse; quam bellum nusquam inferret; at pacis titulo obiiciendam singulis prædam suam, & iniecta æmulatione, inuidiam atque discordiam sequuturas.* Et quidem eò Rex sagacitatem omnem adhibebat, priuatóque colloquio Carolesium conciliare tentauerat, iamque de pace conuenerat, si fratri Normanniam tradere ex Principum voto placuisset. Sed perspecto huius prouinciæ momento, quæ inimicos Burgundum & Britannum coniungeret, pernegabat se assensurum, cùm Borbonij fœlicitas assensum extorsit: Quippe ille in Normanniam irrumpens, (nam eiurauerat fœdus cum Rege initum) plurimas vrbes arcanis consiliis occupauerat, ipsámque Rhotomagum, tradente Crispina Brezæi vidua. Eo nuntio fractus Regis animus, & inducta pacis necessitas. Ergo Carolesium extra vrbem conuenit, primáque salutatione pacem factam affirmat, narrátque quæ in Normannia contigissent. At dum colloquuntur, sensim ad propugnaculum terreum veniunt, quod erigi Rex ad tegendos muros

Neuf-Chastel.

LVDOVICVS XI.

curauerat, tum Carolesius memor fati, quod Ioannem auum sustulerat, pœnitens temeritatis, pertimuit, ac metum prætexens fidentia, in propugnaculum subiit, & post habitos sermones, ad suos regressus est, non leuiori metu perterritos; Burgundiæ Marescallo imprudentiam heri lacessente, atque affirmante, *nusquam facultatem mali facinoris hosti permittendam, multo minus præmium*. Pax ab eo colloquio haud difficulter contracta; singulis principum quod postulabant concessum; sed nouo Regis artificio, pomum discordiæ coniuratis oblatum. Normannia Carolo fratri permissa est, cum clientela Britanni & Alensonij gnaro Rege, Britannum clientelam fratri nunquam præstiturum, quam ægrè Regi Franciæ præstaret. Quæ Dunensi dedit, Cœnomano abstulit; ipsi Longauillam, & Mortaniam eripit, quas fratri assignat. Carelosio Picardiæ vrbes ducentis aureorum millibus redimendas, sed à successore duntaxat; Britanno iura omnia integra atque illibata; Comiti sancti Pauli Comestabilis dignitatem, vt à Carolesio charissimum caput vel suspicione auelleret; cæterisque Proceribus, vel Præfecturas, vel pecuniam opulentam concessit. Boni publici ratio verbo tenus curata; statutum vti ad regiminis emendationem, ex cunctis ordinibus triginta sex viri designarentur, qui in eam rem proximo mense incumberent, & quadragesimo die opus absoluerent; Rex fidem daret, impleturum se quod iis commodum visum foret. Et hæc scripta quidem euentu irrito, nec viri vlli designati, delusis populis & præbito documento, quàm iniqui sint boni publici assertores, qui priuatum curant; & plebis nomen laruam esse, quam Proceres improbis votis obiiciunt, deponendam cùm cumulata sunt desideria.

Pax inter Regem & Proceres.

Anno 1465.

IX. Ludouicus eo fœdere veluti è naufragio emersus, Carolesio blandimentis omnibus conciliato, dimissóque in Normanniam fratre; securè ad pristinas artes se conuertit, distrahendisque Principibus solicitudinem intendit: Borbonium arctius beneficiis demeret, eius fratri notho spuriam filiam tradit, Marescalli Scipionem, Armaniaco ademptum Loheacio restituit; Vrsinum rursus Cancellarium dicit, Moruillerio pulso; cæterosque Principes quos nequibat allicere, suspicionibus iurgiisque mutuis inter se diuellit. Operæ pretium reor eius potissimas artes delibare, quando in iis princeps Ludouicus fuit, scholámque posteris dissimulandi aperuit, primus Franciæ Regum cui doctrina anceps placuerit; non quod eam in exemplum prodam, sed historiæ est tam noxas scribere quam virtutes; & exemplo consuluit Deus, tam perturbatâ & calamitosâ Ludouici vitâ, ipsóque exitu; vt vel euentu artes damnatæ sint, & infelices fraudes nemo non timeat. Si quos habebat in animo implicare Proceres atque irretire, eorum familiares aggrediebatur potissimùm; vt nemo mortalium est, quin se molliorem alicui præbeat, vel amico, vel domestico, vel fœminæ; conciliabat omni officio donisque emebat, qui apud heros plurimum pollerent, quibúsque erat facilis aditus; eos pelliciebat & deliniebat; honore ambitiosos, auaros pecuniâ, superbos demissione, vanos laudum plausu; nulli studio parcens, nulli solicitudini. Postquam eos penitus sibi deuinxerat, si ingenio præcellerent, & ad suas artes apti viderentur, heris detra-

Rex inter Principes discordiam serit.

Regis artes.

ctos ad se admouebat, stipendiisque optimis sustentabat; sin minus iubebat perstare in officio, & erudiebat clam; fallendi artes, & simulandi docebat; quid obseruandum, quid silendum quid loquendum tradens, qui rumores in vulgus spargendi; quid in susurrandum auribus domini, quæ spes excitandæ, qui metus; & eiusmodi cætera; quibus consequebatur, tum vt nihil se alienæ mentis effugeret, & arcana quæque introspiceret; tum vt ad nutum verteret quem aggressus foret, per domesticos excitatis affectibus spei, metus, inuidentiæ, atque discordiæ; & Poëtæ instar in scenam induceret quas personas vellet. Tunc eas artes in fratrem conuertit, quem in Normanniam perducebant Duces Britanniæ, atque Calabriæ; ac statim inter eos discordiam serit; Calabro Britanni authoritatem exaggerat, Normannis Britones adducit in odium; scintillámque incendij sic inflammat; vt Britannus insalutato Duce recesserit Cadomum; Duxque nulla pompa Rhotomago sit exceptus. Nec artibus parcitum fraudibusque, donec haud multo post Rhotomagenses implicantur suspicionibus; Ducem cum Britanno reconciliatum, statuisse Britones vrbe admittere; murmur exoritur, gliscitque seditio; quam adhuc nascentem repentinâ fugâ Dux promouet. Id maximè omnium cupiebat Rex; Ducem Borbonium sibi iam deuinctum in Normanniam mittit, qui vrbibus gratus breui totam recepit Normanniam, præter Cadomum, atque aliquot oppida quæ Britannus insederat; verùm Rex simulatâ ad sancti Michaëlis peregrinatione, Cadomum cæteraque oppida nouo fœdere aufert. Calamitosus frater omnium inops, amicorum, opis, pecuniæ, tecti, atque consilij, ad Britannum confugit, iam pœnitentem, quòd se facilius Ludouici artibus præbuisset. Dum hæc agebantur, sua Carolesio tela erat texenda. Nam primùm Rex Comitem Niuernensem impulerat, vt vrbes Peronam & Sanquintinum restituendas Burgundo inuaderet; sed is à Burgundo interceptus Peronæ, consilio exciderat. Tum Rex iras veteres in Leodiensibus excitauerat. Ii Ludouicum Borbonium Philippi Ducis ex sorore nepotem Episcopum detrectantes, quoniam sactos ordines non suscepisset, diu à Philippo bello petebantur. Dum Carolesius agebat in Francia, acerbas in eum iactauerant contumelias, adeóque in totam Burgundorum Principum familiam; ille igitur redux quinquaginta millia bellatorum, in eorum agros inducit. Qua potentia territi, conditiones datas atque Episcopum tandem admittunt. Vnum Dinantium, in Arduenna sylua munitum oppidum, se intactum iactans, post superatas viginti septem oppugnationes, excludebat Principem; vtque ciues diu flagitiis omnibus se contaminabant, haud difficulter furore concepto, Diuinam vltionem atque humanam lacessunt. Eáque propiùs impendebat sceleribus, admoto & pugnante Burgundi exercitu; ergo oppidum deditionem paciscitur ad victoris arbitrium; & primùm per aliquot dies direptum est, tum incensum, murique diruti à fundamentis; vt Dinantij sedes vna, fœditate ruinæ iam dignosceretur; cives non clementiùs habiti; octingenti affixi patibulo, cæteri belluarum instar in siluas depulsi. In castra obsidentium gestari voluerat Dux Philippus; eáque postrema optimi senis expeditio fuit; nam senio

Margin notes: LVDOVICVS XI. — *Rex fratrem è Normannia pellit.* — *Carolesius in Leodienses.* — Dinan. — Anno 1466. — *Philippi Burgundi mors.*

LVDOVICVS XI.

Anno 1467.

grauis decurrebat annum septuagesimum primum; Brugis morte occubuit; verè Principum ætate sua optimus, & forsan maximus; quem nullo næuo maculatæ virtutes ornabant, religio, probitas, modestia, liberalitas & regia quædam animi magnitudo; vnâ duntaxat temperantiâ minor, quod in fœminas effusissimus; earum perpetuis implicatus amoribus, decem aut duodecim liberos furto suscepisset. Carolus vnus legitimus tam opulentam hæreditatem adiuit, longè diuersæ quàm pater naturæ; abductus à Venere, sed in Martem pronus, quæque immoderata concipiens, duro animo atque austero; vt arderet vnâ ambitionis insaniâ.

X. *Parisij instaurati ciuibus.* At Rex vrbem Parisios armis & ciuibus constituebat: bellis & peste quæ proximè grassata fuerat, ampla ciuitas, plura tecta quàm hospites numerabat; eos vt sufficeret Ludouicus, asylum facinorosis aperuit, ne ea in parte Roma Francica Latinæ cederet, debitoribus, & criminum reis immunitate ab ære alieno & pœnis præstitâ, præter qui læsissent maiestatem Diuinam humanámve. Ita breui tempore vrbem frequentissimam incolis, in multiplices stationes diuisit; cuique ductorem & vexillum attribuit; cúmque pòst armatos lustratione obiret, octoginta hominum millia in armis fulserunt. Id Parisiensibus gratum; & permolestum vniuersæ Franciæ quod tentauit. *Pragmatica Sanctio.* Sub Regni primordia Pragmaticam sanctionem in Pontificis gratiam abrogauerat; sed cùm edictum regium Parlamenti placito non esset sancitum; quod in Francia necessarium est, vt vim legis edicta habeant regia, Franci eodem iure quo antea vsi, magnis emolumentis orbabant Romanam Curiam; nec remedium incommodo erat, quam probari edictum senatusconsulto. Eam rem perficiendam Balua suscipit, Cardinalis à Pontifice dictus, & Rege quem moderabatur sinente, dum vacabat Senatus, Prætori Parisiensi edictum exhibet, conficítque optatum; tum in Parlamentum se confert, repulsámque patitur. *De S. Romain.* Nam exurgit Ioannes Sanromanus Procurator Regius, & graui oratione dehortatus quod postulabatur, magno est auditus assensu omnium; reiecto edicto à Senatoribus; stetítque Pragmatica ad Franciscum Regem. Mox Ludouicum, ne rem inceptam vrgeret, motum à Britanno bellum prohibuit. *Bellum à Britanno.* Is cum Regis fratre Carolo reconciliatus, sæpe Regem appellauerat de restituenda Normannia, vel constituendo patrimonio nouo; Rex obsurdescebat, cùm nouo fœdere Britannum inter, Burgundum & Alensonium contracto, Britannus arma in Normanniam vertit; statim Cadomum, Baiocas, aliásque vrbes inuadit, Alensonio sponte Britones præsidiarios admittente, atque in Britanniam secedente. Ludouicus repentino bello non territus, armatorum quinquaginta millia, in Britanniam ipsam immittit; *Ancenix.* & captis Chantoncæo, atque Ancenice, latè vastat prouinciam. Bellum haud dubiè spectabat ad exitum, nisi Burgundus spem alteri fecisset, alteri metum. Et quidem Leodium sinm illi negotium facessebat, ciuitate occultis Ludouici consiliis rebellante; sed breui vrbem potentia tanta opprimeret, quam nec vllo subsidio Rex iuuabat, ne Burgundum irritaret acribus, & eo interuallo Britannia subigi haudquaquam poterat. Ideò Ludouicus Comestabilem & Baluam ad Burgundum mittit; postulatum vt

Britannum

Britannum deserat, pollicitus deserturum se Leodienses. Quod Burgundus pernegans, ipsis spectantibus equum inscendit, affirmans se intra triduum cum Leodiensibus pugnaturum, rem sociorum ex pugna pendere, litem sui arbitrij fore, si vicerit; si victus sit, Rex vt libuerit statuat. Ita Rex Burgundum cùm amouere non posset, nouum init consilium; inducias Britanno concedit, & apud Turones euocatis regni comitiis; de fratre & fœderatis conqueritur; illorum ambitione pacem regni conuelli; nemini fratrem chariorem quam sibi; quod attineret ad patrimonium, ipsi inspicerent, quod æquum foret æstimarent atque decernerent, se staturum ipsorum sententiæ: multa præterea de constituenda regni politia pollicebatur. At in comitia delegandos ipse delegerat, qui nec hiscere iniussu suo auderent; quare quod optabat, calculis omnium, pro fratris patrimonio, assignata in reditus annuos, duodecim librarum millia, ex agris petenda, & quinquaginta millia ex ærario Regis. Verùm fœderati conditione reiecta bellum instaurant, & Britannus Anglo appellato, in spem erigitur mittendi subsidij. Nec ideò Ludouicus deponit instituta consilia; sed postquam arma ambigua sunt, artes suas aggressus, Taneguyum Castellum ministrum illum fidissimum Britanno detrahit, tunc Duci odiosum, quod impuros amores liberius carperet; mox Lescunum pellicit ac deuincit, in quo vno mens fratris atque consilium; atque eo obstricto fratrem perfacile in sententiam suam adducit. Adolescens incautus, nulla re perspicax, nisi in fœminarum amoribus, alieno ductu gubernaculi instar hac illac conuersus, testatus sibi permolestum esse bellum, admisit conditiones oblatas, Duce Britanniæ repugnante; legítque in arbitros, qui agros designarent, Calabriæ Ducem & Comestabilem, Britanno ipsi multùm infensos. Quamobrem Britannus cùm à Burgundo nihil certi acciperet, Anglicumque subsidium lentum esset, ne vnus ad scopulum hæreret, pacem contrahit, Burgundico fœdere (quod Rex ambiebat summoperè) repudiato. At vix erat de pace conuentum, cùm Burgundus cum exercitu valido in Picardiam penetrat, sociis opem laturus. Conserto prælio vicerat Leodienses, adegerátque vrbem victori dedere, quam turribus deiectis, fossa æquata, & magna muri parte euersa, raptáque libertatis statuâ, qua immodicè gloriabantur, quasi stigmaticam & notis compunctam, pœnitudini suæ deseruit. At Rex fœdus cum Britanno initum illi indicit, fratrem receptum in gratiam, & stabilitam pacem in Francia. Burgundus cùm dictis fidem non adhiberet, fraudémque à Rege institutam crederet, iterum ab feciali Britanno fit certior, & vehementer succensus in socios, quod se inconsulto causam communem prodidissent, & per summam ignauiam, imprudenter & perfidè, vt dicebat, in nouum fædus consensissent; comminatus deserturum se, cùm haud multò post pœnitentia ducentur; continuit se; ac Rege postmodùm centum & viginti aureorum millia in stipendia militum pendente, concessis semestribus induciis, exercitum soluit.

XI. *Rex Peronæ periclitatur.*

At Britanno incolumi parum Ludouico actum videbatur, nec is poterat obrui, nisi prorsus à Burgundo diuelleretur, igitur eò intendens, rem suscipit valdè ancipitem, quæ ipsum in præsentia graui periculo, & post-

LVDOVICVS XI.

modum probro perpetuo & pœnitentia implicuit. Statuit cum Burgundo colloqui, conceptúmque consilium sua arte perficere; Burgundum ingenuum, in dissimulandi artes parum tectum, ficta ingenuitate posse profligari; nunc iratum in fœderatos, ab eorum vtilitatibus abducendum; iam inclinatum pondus leui momento incubiturum; esse amantem pecuniæ, cuius illecebrâ hamum haud dubiè deuoraret. Eam in mentem Balva Cardinalis Regem impellit, siue quod ita ipse agendum censeret, siue Regi assentans, promoto consilio ipsi gratissimo; siue futura damna negligeret, solitus ex periculis Regis authoritatem suam elicere. Primùm Burguudus sui Regisque peritus recusabat colloquium; ac tandem Rege perurgente, Perona ad conueniendum designata, quæ in Burgundi potestate erat. Ludouicus consilio præter vnum Balvam repugnante, dimissis etiam stipatoribus, ad maiorem fiduciam, solis comitibus, Duce Borbonio, fratre Cardinale Balva, Comestabile, & Castellio, Peronam se confert. Vix in vrbem subit, cùm cœpit inconsiderantiæ pœnitere; videt cohortes iu vrbem admitti, ductoribus Lanio & Philippo Sabaudo, inimicissimis viris, quos olim arctè in carcere habuerat; accedunt Castelnouus, & Vrsæus, & priuatim sibi infensi; Burgundicis crucibus omnes conspicui; séque nudum & destitutum ope circumspectans, excipi arce ad securitatem postulat. Erectus in spem à Burgundo, & in arce diuersans, metum iam deponebat post tertium diem, & de pactis plurimis iam conuentum erat; cum Burgundo iteratis cursoribus nunciatur, Rege sollicitante rebellasse Leodienses, Tungros cepisse & diripuisse, captiuos Episcopum & Imbercurtium, cæsos plerosque Canonicos, atque omnes Burgundos; eáque patrata, legatis Francis spectantibus atque incendentibus. Et verò eam in rem Legatos miserat Ludouicus, nec reditum præstolatus, temerè se in Burgundi casses induerat. Continuò Burgundus vehementi ira efferuescit, & incusatâ Regis perfidiâ, prætexens gemmariam pyxidem sibi furto raptam, iubet portas vrbis atque arcis occludi, ad eas & muros locato millite. Rex spectato milite primùm ambigere quidnam rei esset; at postquam audiuit custodes positos, vnúmque ostiolum patere; pertimuit; demùm comperta causa, seriò animaduertit quanto in discrimine versaretur, multò magis cùm triduò Burgundus eum non inuisit. Dici non potest quàm lente dies ipsi processerint, quàm horæ productæ, & momenta lentè fluentia; iustus timor & ex conscientia culpæ conceptus, obiiciebat imminens malum, solitudo exaggerabat: nulla erat occluso libertas, nisi oculorum, quibus per fenestram prospicientibus occurrebat triste spectaculum, turris illa fatalis, in quam Carolus simplex ab Heberto Veromanduo coniectus, calamitosam ad vltimum spiritum vitam exegerat; & præceptâ miseriâ, iam se inclusum & ærumnis perpetuis obrutum cogitabat. Accedebat timori dolor atque indignatio, ob delusam prudentiam suam; peruidebat quantùm imprudens & inconsideratus fuisset; non audebat, vel efformare cogitatione, quid de se Principes, quid Franci, quid æmuli dicerent, quid inimici; eò sagacitatem illam deuenisse, vt Ludouicus mortalium ille cautissimus, se in Burgundi retia miserit, viri aperti, simplicis.

Chasteau-Neuf. Visé.

Regis anxietas.

cis & temeratij. In tanto angore animi, ſpe nondum extincta, quindecim nummorum millia vni familiarium dedit; quibus domeſticos Ducis conciliaret; nec ea machina fruſtra adhibita, quanquam ſummo ſcelere, magnam pecuniæ partem fur ille domeſticus ſibi attribuit. Et Burgundus primo die ſui erat præ iracundia impos; altero paululum demitigatus eſt, comperto Burgundos incolumes ab hoſte dimiſſos; tertio de Rege deliberauit, variiſque ſententiis nihil decreuit; demùm quarto ad Regem adiit, verbiſque conqueſtus pacatis in ſpeciem, per quæ tamen iracundia iuſta ſe proderet; à Rege petit, vt fœdera Attrebati, & Confluentiæ ad Pariſios concepta illibata ſeruet, vt Lancaſtriam domum penitus deſerat, & fratri pro hereditatis parte, Briam & Campaniam tradat vt in Leodienſes bellanti, ſe comitem præbeat cum ſuo milite, Rex petitis nulla mora aſſenſit, & ductis trecentis equitibus, cum Duce profectus eſt, Leodienſes quadraginta armatorum millibus impetente, magna quidem Ludouici infamiâ, cùm Rex clientis ſui propè gregarius miles, iret in eos pugnatum, quos pro fœderatis tueri debuerat, quoſque in id periculum ſuo impulſu coniecerat; ſed cogitanti vnde emerſerat nedum prorſus libero, erat leuius quod imponebatur; & futura imò præterita ſolatio præſentibus erant. Leodium ab exercitu quamprimùm obſeſſum, actique ad extrema ciues, quibus nec muri eſſent, nec milites ad ciuitatis tantæ præſidium. Perſtabant tamen in contumacia, furore rebellionem armante; & iam Regem inter & Burgundum intercedebat ſuſpicio; Regique Burgundus aſſignauerat trecentos equites, qui ad eius hoſpitium vigilarent, cauerêntque quid ageret. Anno 1468. Ea inter Leodienſes deplorata ſalute, rem aggrediuntur deſperationis plenam & furoris. Sexcentis militibus, qui ſupererant armatis nocte concubia ex vrbe erumpunt, rectâque ad Regis & Ducis hoſpitia feruntur deducentibus eorum hoſpitibus. Securi Principes ſomnum capiebant, neſcij quanto in periculo verſarentur, cùm hoſtes diſtenti, primùm in hoſpitio Alenſonij perrumpendo, tum in trecentos inuecti, qui Regem cuſtodiebant, Regi & Principi euigilandi ſpatium, & ſe armandi fecerunt. Ideò fortiter & cum ingenti clade repulſi ſunt. Atque poſtridiè, qui dies erat dominicus, Ducis voluntate, generali inſtituta oppugnatione, vrbs capta eſt, cùm pranderent ciues, nullique vigiles muros defenderent; primus omnium Dux in vrbem irrupit, Rege ad latus pugnante, qui cruce Burgundica galeto affixa ſpectabilis, inclamabat cum cæteris, viuat Burgundia; ducenti admodùm è ciuibus cæſi, reliquis in templa, & vinarias cellas confugientibus. Nec eò miſeræ vrbis calamitas deſiit; nam poſt Regis profectionem, Dux inſtaurata in vindictam ira; ciues omnes, nullo diſcrimine ſexus vel ætatis, iuſſit amne mergi, aut ferro necari, ædificia cuncta flammis abſumpta ſunt, ſacris duntaxat parcitum, & tectis aliquot ad excipiendos canonicos; vehementiſſimo frigore, quod ea hyeme adeò ſæuiit, vt vinum ſecuribus diffindendum eſſet, nuſquam opprimente vltionis incendium. At Templorum occaſione poſt annos aliquot vrbs reparata eſt, & exurgens è cineribus peruenit ad poſteros opulenta. Rex poſt eam captam, à Burgundo diſceſſit, excuſante diuturnam moram, atque ægerrimè

LVDOVI-LVS XI. ægerrimè prædam emittente è cauea. Dux postmodum Margaritam Eduardi Eboracensis sororem in vxorem ducit.

XII. *Rex fratri Aquitaniam donat.* Ludouicus veluti postliminio sibi suísque redditus, primùm vt ignominiæ famam obrueret, stare pactis voluit, nec vim sibi illatam opposuit; tum vt silentio probrum suum inuolueret, tum quod Burgundi potentiam verè metueret. Igitur cùm tabulas fœderis senatusconsulto probari curasset, Turones profectus, audito Parisienses populari licentia de Peronæ facto cauillatos, picas, coruos, alaudas, auésque cæteras, quæ humanas voces imitarentur, iussit Parisiensibus detrahi, atque ad se deferri; noua pœnâ dicteriorum licentiam plectens, & indicens silentium, auiculis loquacibus raptis. Sed eo in lusu grauior cura coquebat animum, quonam modo fratri promissam Campaniam pernegaret; nam id vnum Peronensis fœderis non perficere animo constituerat; gnarus Campaniam in Burgundi potestate futuram, si fratri cederet, immensis æmulorum viribus, quorum consilia atque potentiam prouinciæ iunctæ coniungerent. Eâque fixus in voluntate, digrediens à Burgundo petierat, quid vellet fieri, si fratri data Campania non placeret; Dúxque responderat, minus perpenso petitionis momento; vt viderent ipsi, suâ non referre, modò Carolo Principi fieret satis. Ita apud fratrem contendit, vt Campania omninò abstineat, & abstinenti Aquitaniam offert, prouinciam longè ampliorem, emolumenti maioris, & clari in Europa tota splendoris. Carolum vehementer Burgundus & Britannus ab eo consilio dimouebant; Campaniam ditione Burgundi tectam & tutam nulla conditione desereret; in eo sociorum & suam maximè securitatem positam, vt qui vni animis essent, potestate atque imperio non seiungantur, membrísque tanti corporis nihil intercedat. Nec extemplo roganti Regi assensit; donec à Lescuno immutatus, admisit Aquitaniam; nam priuata vtilitas inflectebat Lescunum; nempe in Aquitania vnde oriundus, sua referebat imperare Principem; sibi authoritatis, opum, & potentiæ viam muniri, & amor patriæ alliciebat, vnoquoque optante eminere in popularibus. Id dum curatur, Rex Ambosiæ equestrem ordinem nouum instituit, in honorem Archangeli Michaëlis, cui Francia, vt Genio tutelari præcipuo cultu addicta est; quindecim Proceribus torquis impertitus, è quo pendebat Michaëlis aureum simulacrum; triginta sex equitibus conscriptus numerus; quem Rex non impleuit; designandis deinceps Principibus viris quos conciliare cuperet; aut munerandis, præmia quibus ob fidem deberet. Quippe animaduertebat sagacissimus Princeps, Anglo & Burgundo, periscelidem, aureúmque arietem, instrumenta aptissima esse, ad socios demerendos atque præmiandos; leui impensâ, cui plurimus honor adiunctus sit, parari socios, conseruari, daríque iusta facinoribus maximis præmia; igitur ne eo fructu destitueretur, suum Ordinem condidit, decreuítque eum qui admitteret, renuntiato quolibet fœdere, sibi vni adhęreret. Perfecta ceremonia fratrem in Aquitaniam ipse deducit, ne inconstans iuuenis nouo in via afflaretur consilio; statuítque Aquitaniæ limitem amnem Carentonum. Imò vt fratri studere penitus crederetur, eidem vxorem Isabellam postulat,

Anno 1469. *Ordo S. Michaëlis.* *La Charente.*

Henrici

Henrici Castellæ Regis sororem, & designatam hæredem. Etenim quanquam Ioanna filia Henrico erat, tamen pro spuria ob impotentiam patris vulgò habebatur, talémque dixerant, regni comitia. Verùm Isabella virgo ingentis animi atque ingenij, aspernata Principem tam infirmum ingenio, quam ignauum animo, repudiauit has nuptias; Rege forsan haud molestè ferente; qui & postea contendit plurimùm, vt Ioanna in sponsam daretur, nouísque comitiis legitimam dici curauerat; sed magna contentio nihil certi peperit, præter spem & famam, Rege fucum facere per inanem operam satagente. Cæterùm à veritate alienum puto, quod Cardinalis Papiensis scripsit, de fugiente in Britanniam Carolo, & naturæ impulsu conciliato cum Rege; nam id nequaquam Cominæus cæterique Historici prætermisissent, vnde crediderim vel Cardinali impositum, quod plerumque fit, vulgi rumore, vel id contigisse, cùm primùm Carolus à Britannia redux salutauit Regem. Porrò dum Ludouicus de Aquitania cum fratre agebat; magno Europæ stupore, Cardinalis Balva è summo fastigio ad miseriam summam deturbatur. Erat Balva à molitore Virdunense natus puer à monacho prætereunte abductus, cui dum ad vilia ministeria famulatur, Latina lingua vtcunque percepta, penetrauit in domum Iuuenalis Vrsini Pictauiensis Episcopi: atque vt erat sagacitate mira ingenij, fidelitate fraudes animi obtegens, gratiam heri parauerat. Mox se applicuit Andegauensi Episcopo; à quo in Aulam intrusus, Romámque ad Pium secundum ductus, consummauerat dotes ingenij: versipellis, fraudum egregius artifex, improbitatis machinator, peritus consiliis malam mentem armare, serere lites & contentiones, & perpetuas alere, nec fama teneri aut conscientia, cui nulla fama, & sua vtilitas pro conscientia foret. Ea indole iisque artibus Ludouico breui innotuit; & ad ministeria plura applicitus simulata in Regem fide inuiolata, honoribus Ecclesiasticis opulentísque beneficiis cumulatus, principem locum in administrando Regno obtinuit, Ebroicensis Episcopus, & Cardinalis. Prouectus in tantum fastigium, colligebat omnium odia, tum immoderata superbia Proceres alienante, tum turpi auaritia plebem spoliante; nec modò consilium togatus regebat, sed lustrabat exercitum, & magna nobilitatis inuidia Dux inter milites versabatur. Verùm in suprema authoritate, nec se, nec indolem primam dimiserat: Regem suspicionibus in Principes implicabat, olim ipsum inter atque Pontificem iurgij causas aluerat; mox Britanno atque Burgundo addixerat: atque omni vi enitebatur ne Carolus Aquitaniam admitteret. Attamen frustra Principem dehortatus, clam ad Burgundum scribit, impellitque ad bellum inferendum, aperit arcana Regis consilia: quid in ipsum, quid in Britannum alta mente conciperet, traditque indicia veteris & confirmatæ amicitiæ. Nuntius cum litteris feliciter interceptus, Regi stuporem, iram, & pudorem iniicit, violatam fidem, apertáque consilia, ab eo cui nihil arcanum nihil tectum foret, suæ vigilãtiæ tanto tempore illusum, tot præmia & beneficia frustra consumpta; ea Rex indignatione summa reuoluebat, sibique iratior quod tamdiu nebulonem nusquam explorasset, in vltionis libidinem raptus, Balvam trudi in

Balua Cardinalis à Rege plectitur.

LVDOVICVS XI. carcerem iubet; nec cessauit; donec accedente Pontificia authoritate, damnatus est reus læsæ maiestatis, ac bonis omnibus spoliatus; Rege mortem condonante, in Bastillam est conditus; nulla re opulentior quàm olim fuerat, præter infamiam, quam maximam moribus, ipsáque pœna contraxerat. Vndecimo post anno liberatus; è summa calamitate emergens, vt in summa fœlicitate demersus; adeò in humanis nihil fixum & inuiolatum. Datus est carceris socius Haraucurius Virdunensis Episcopus, Balvæ conscius; datúsque in caveam ferream omnium primus, cuius consilio fabrefactæ eiusmodi erant; ne Franciæ suus Peryllus, suúmque exemplum humanitatis vindicatæ deforet. Anno sequenti Comes Dunensis desiit viuere, ingentibus meritis supra natalium sortem evectus, capútque Longavillæ familiæ, magni in posteris splendoris, rebúsque gestis trunco dignissimæ. Et natus est Regi optatissimus filius, cui nomen Carolus, futurus patri regni potius successor quàm indolis.

Haraucourt.

Anno 1470.

XIII.

Rex Burgundo bellum indicit.

Postquam Francia tranquillitate modica respirauit, noua rursum procella iactatur; Regis quidem prona voluntate, sed alieno impulsu. Causa discordiæ ipsum inter & Burgundum non deerat, auersis animis, per iniurias mutuas lacessitis; species quæsita, quod Burgundus plures in Picardia occuparet agros, quàm quod fœdere Confluentino liceret. Belli faces occultæ, Britanniæ Dux, & Comestabilis; suo quisque consilio; ille, vt quod diu voluebat animo, Burgundum cogeret ad filiam Aquitaniæ Duci in vxorem dandam; nempe his principibus tam arcto vinculo colligatis, nihil futurum amplius quod à Rege metueret; & Comestabilis bellum incendebat; vt turbas inter perpetuas authoritatem suam tueretur, necessitatem sui faceret Regi, nec mutandi spatium volubili ingenio vllum permitteret; atque vtriusque voluntate Aquitaniæ Dux in idem bellum conuenerat. Nec Ludouicus in eorum mentem perspicaces oculos immittebat, seu quod calliditas calliditatem excluderet; seu quod totus in Burgundi perniciem ruens, minus aduerteret aliorum dolos. Antea tamen quàm arma fulgerent, Burgundum impetit clandestinis consiliis; pluribus familiarium ab illo distractis, quos & vrbes sequutæ sunt. Tunc regni comitia Turones conuocat, nec delegatis nisi qui placerent, necessitatem belli persuadet, plura in Burgundum congerens, & statim viatore misso diem illi dicit, vt se in Parlamenti Curia sisteret; quo non comparente, bellum continuò infert. Priùs fulminatum est, quàm intonitum auribus. Sanquintinum occupat Comestabilis; Ambianum Roya & Mondiderium Regem excipiunt; Delphinus Aruerniæ Burgundiam inuadit, cæditque obuios Duces; Burgundi familiares ab ipso deficiunt, Ioannes Cabilonensis Orangij filius, in paucis charissimus, & Balduinus frater nothus, non sine veneni suspicione; nemo aliorum est cui fidem habeat; fœderati etiam terga vertunt; Dux Aquitaniæ ipse in castris cum Rege agebat, Britannus plures turmas in eadem miserat: ipsi nec exercitus erat, nec parata pecunia. Eo in angore clam ad Comestabilem scribit (nam cum eo arcta perstabat amicitia) rogátque ne secum agat tam inimice, bellum gerat mitius, meminerítque quantùm sua referat, Regi parem opponi. Rescribit

De Chalon.

Comesta-

Comestabilis; in ipsius potestate esse quod postulat, assentiatur petitis nuptiis, ad ipsum totum exercitum transiturum. Idem vrget Britannus, additque vrbes Flandriæ coquere rebellionem, & Regem statuisse ipsum includere, quocunque se recipiat. Burgundus ad ea indignatus, vt animo erat alto & superbo, nec in filiæ nuptias iturus tam citò quam ostentatam pluribus nemini dabat, magna solicitudine conscribit militem, & conscriptum in Picardiam ducit. Primo impetu Pequinium expugnat, tum castra ad Ambianum locat, si inclusos Duces Comestabilem cæterósque ad pugnam eliciat; verùm ij munimentis tecti, & valido tuti præsidio; tempori hyemisque incommodis expugnandum Ducem obiiciebant; iámque Rex cum exercitu imminebat, erántque omnia Duci extrema, cùm ab arctis angustiis se ipse suo ductu atque consilio prudenter expedit; adeò necessitati sua est mens & sapientia. Ad Regem paucis manu propria scribit: modestè de illato bello conqueritur; eius authores accusat subditos à quibus proditur; amicè admonet vt eos caueat; adiungit vota supplicia, & demissas obsecrationes, quibus se affinem & obsequentem Regi profitetur. Anno 1470. Ludouicus perlectis litteris immutatur repentè: suspicacem animum primæ cogitationes impediunt; meminit consilium à Britanno immissum & Comestabile; timet ne quid ingentis mali deliteat; & illico inuito Comestabile, Burgundo inducias, & securum receptum permittit: omnibus demirantibus, qua mente, quóve consilio, acerbissimum hostem in casses coniectum, nullo fructu emitteret, quem commeatu duntaxat erepto ad extrema agebat. Idque nimiæ prudentiæ, (an præposteri metus) peccatum dixerim, sibi cuncta tribuentis; adeò homines laborant copiâ, & immoderatione bona sua perdunt. Libertato Burgundo, protractísque induciis, nouum genus belli exoritur. Ad pacem contrahendam missis vltrò citróque legatis, singuli Principes vt se mutuò fallerent, intendunt machinas animúmque: In Aquitaniam secesserat Dux, Regi iratior, quod Armaniaca ditione concessa, ita illam distraxisset in singulos, vt ipsi præter Lectoram nihil esset super: quamobrem reuocato ex Hispania Armaniaco Comite eũ conscriptis copiis per vim restituebat. Comestabilis Comitatu Eusio nuper à Rege donatus (Comes Eusius vltimus Artesiæ familiæ mortem obierat) nec eo munere conciliatus, vrgebat Burgundum, vt Aquitano filiam traderet; idem vehementer contendebat Britannus; omnia pollicentes, id si perficeret. Nec in speciem pernegabat Burgundus: siue eo vt metu Anglum arctius sibi adstringeret, siue vt ab Rege conditionem quam vellet auferret: nihil accuratius cauente, quam ne frater (& fratris nomine hostes cogitabat) tantopere incresceret ac stabiliretur. Nec ea mens Burgundo erat quidquid simularet: nam præterquam quod constituerat non collocare filiam, nisi extrema vrgerent, propendetétque in Maximilianum Austriacum, Friderici Imperatoris filium: omnino abhorrebat à nuptiis Aquitani, opinione concepta filiam à Rege veneno tollendam, vt in opulentam hæreditatem inuaderet. Tandem post itiones multas Legatorum, cum Rege conuenit, vt Ambiano & Sanquintino ipsi restitutis renuntiaret fœderibus contractis, speciatim cum Anglo Aquitano

Bellum per arcana consilia gestum.

d'Eu.

LVDOVICVS XI. & Britanno, Iuratúque est à Burgundo fœdus tanta perfidia, vt eo momento ad Anglum & Britannum scripserit, ne eo fœdere commouerentur, nam ore tenus tantùm id contractum. Porrò Rex sacramentum in singulos dies prolatando, tandiu distulit, donec morte fratris audita, aduolat in Aquitaniam, Burgundi Legatis cum ludibrio dimissis. Nec miserandus Aquitani exitus transeundus silentio.

XIV. *Caroli Ducis Aquitaniæ mors.* Monsereau. Faure Versois.

Duo illi capita charissima erant, vt diuersa sexu, ita moribus admodùm dissimilibus, quanquam vno consentirent, vt miserum Principem ad suum quodque nefas pellicerent. Catarina Montsoræa, mortuo coniuge Ludouico Ambosio, quoniam tum ipsa tum maritus fuerant in fœderatis, ad Aquitanum confugerat; captúmque formæ flore & suauissimo ingenio, turpi amore obstrinxerat. Ioannes Faber Versoius, Monachus Benedictinus, Abbas fani Angeriaci, improbitate insignis, atque ad flagitium quoduis factus fictúsque, per eas artes, impuróque obsequio, in Principis animum totus irrepserat; atque ita ambo, tum vir tum fœmina, suas artes & scelera hero affricabant. Verùm vt Deus per instrumenta criminum reos plectir, per ea duo capita calamitosus Princeps mortem hausit. Versoius haud dubiè grandi præmio illectus, nece Aquitani concepta, ipsi fortè cum Montsoræa merendam sumenti venenum propinat. Selegerat malum Persicum, forma & colore conspicuum, imbutúmque toxico fœminæ offert, haud inscius vtriusque fore, quod vnius esset; illa fructus speciem demirata, malum vino immergit, partémque mediam Principi donat, ipsa alteram vorat; sibi mortem & charissimo amanti per lusum comparans. Nam grassante toxico diebus post paucis rapitur; Aquitanus vt ætate & robore valentior erat, fatum ad septimum mensem produxit. Ea tamen vis veneni fuit, vt deciduis vnguibus capillisque, & neruis dirum in modum contractis, mortem potius diuturnam quàm vitam egerit. Monachus illicò in carcerem truditur, illique iudices ab Antistite Burdegalensi designantur; quibus litem instruentibus, cùm Ludouicus Burdegalam aduentaret, Lescunus veritus ne parricida liber emitteretur, naui impositum ad Britannum mittit. A quo nefarius carcere conditus, humana cunctante iustitia, cœlestem expertus, ictus fulmine, tempestate sæuissima cœlum permiscente; reperto cadauere tetro & nigricante, tumido ore & producta lingua. Et Rex vocatus in suspicionem flagitij, primùm quia ipsi vtile & commodum erat; tum quia litem instructam ad se iussam deferri flammis suppressit, iudicésque ingentibus affecit præmiis, silentio haud dubiè redempto; tum quod aliquantò post Episcopus Parisiensis repentina morte extinctus est, traductáque ad Regem illatæ mortis suspicio, cui viuus diù odiosus erat. Verùm amat vulgus magna in Principes conferre crimina, nec semper necesse est perpetrasse flagitium, qui patrato gaudet. Et verò Regi nihil acceptius erat quàm mors fratris; Is ergo postquam Burdegalam venit, totique Aquitaniæ sub potestatem redactæ Ducem Borbonium Proregem constituit; Extemplò in Britannum profectus, matura vt rebatur opportunitate, opprimere obnoxium tota mole ardebat. Verùm & paratum ad repellendam vim reperit, & Lescunus ab Aquitano ad eum perfugerat

Anno 1472.

Rex in Britannum mouet.

fugerat, vir summæ prudentiæ; metúsque erat ne Anglus miles arcesseretur; præterea Burgundus vexabat Picardiam, & agris vastatis vrbes aliquot cœperat. Eam ob rem Ludouicus velificatione mutata, bellum ab armis ad pacem traducit, aggressúsque Lescunum per Soplinuillam, per ipsum conciliarum, & Petrum Essartium, Britannum Ducem expugnat; Lescuno quidquid postulauit concessum; ingens pecunia tum præsens tum annua, Ordo Equestris, Conuenarum Comitatus, & in Aquitania plures præfecturæ; Essartio & Soplinuillæ multùm auri datum, Duci annua pensio attributa, cum Equestri Ordine, Burgundicum atque Anglicum fœdus eiuranti: Et Lescunum Rex quanquam fratri addictum amauerat, quod patriæ amans ab Anglico fœdere sæpe herum abduxerat, vetuerátque ne Franciæ hostem intra Normanniæ vrbes admitteret. Ludouicus hac patrata pace se in Burgundum conuertit. Ille post Aquitani obitum, à Rege delusus, & iracundia exardescens, ingentem exercitum in Picardiam inuehit; & præter morem ferro & flammis in oppida grassatus, Neslam vrbem euertit; mox Roya & Mondiderio deditis, Bellouacum obsidet. Viginti sex dies oppugnatio tenuit, tam repulsa fortiter, quàm instituta. Portâ quæ ad Parisios spectat, excepti Chabanius, Roüantius, Mareschallus, & Estouteuilla, cum milite, ciues confirmarunt; missus Parisiis atque Aureliâ omnis generis commeatus recreauit afflictos; sed ea serius vrbi aduenissent, nisi suæ ipsam mulieres ab hoste seruassent. Iam Burgundi portâ vnâ potiti, vrbem inuadebant, ciuésque attoniti se in fugam dederant; cùm fœminæ raptatis armis in hostem procurrunt, propellúntque viriliter,& recepta porta excludunt; vnâ inter cæteras clarâ,quæ à signifero dextra raptum vexillum, Virgini Matri, in anathema appendit; & in facinoris memoriam Rex decreuit, vt solemni die quæ patronæ vrbis Diuæ sacrata est, in supplicatione fœminæ viris anteirent, atque in sacrificij oblatione; tum vt honor sexui constaret alteri, alteri probrum. Burgundus soluta obsidione, in Normanniam tendit, & frustra vrbibus tentatis, pluribus agris, pagisque incensis, sæpius clade affectus, exercitum in Picardiam reportabat; cùm Ludouicus regreditur è Britannia, & belli moles instaurabatur, nisi Burgundus pacem præoptasset, nam à Britanno adscriptus inter eos, quibus si placuisset darentur induciæ, iis se comprehendi velle declarat; atque in aliquod tempus odia mutua compressâ. Eáque tempestate Regi magnum lucrum accessit, Philippus Comminius, ex illustri in Flandris prosapia, vir solertissimo prudentissimóque ingenio, qui in Caroli Burgundi familia educatus, ipsique in paucis gratus, ab eo decisсens se ad Regem contulit; siue ab Caroli moribus alienior, siue Ludouici donis illectus, viros eiusmodi ingenti pretio comparantis; seu præsagus sortis quæ herum Carolum exceptura erat. Hic nullis excultus litteris, vna indolis dote, scripsit historiam, quæ Francis tanti est, vt nec Græcis Thucydidem, nec Romanis Liuium Tacitúmue inuideant; adeò natura artem supplet & vincit.

Des Essards. Cominges.

Burgundus vexat Picardiam.

Bellouacum seruatum.

De Comminés.

XV. *Alensonij pœna.*

Quiescente Burgundo, in regno oritur, quod Ludouicum exerceat; Alensonius & Armaniacus in pœnam vocati. Ille iam ante sub Carolo

LVDOVICVS XI.

ſeptimo prauis conſiliis implicatus, & à Ludouico emiſſus carcere, rem nouam tentabat Regi moleſtam & pernicioſam. Clam ditionem ſuam, Ducatum Alenſonium, & Perticenſes vendebat Burgundo, in Britanniam receſſurus; magno regni incommodo, quod in Normannia ciuitates plurimas atque opulentas, ea emptione Burgundus eſſet poſſeſſurus, quod cupiebat magnoperè, & vicinum habiturus Britannum. Re per familiares ducis comperta, Ludouicus ab Triſtano, celebri, iis temporibus capitalium tribuno, reum comprehendi iubet, ductúmque Pariſios, in Quæſtionem vocari; qua habita & reuocato priori flagitio, quo teſtem accuſationis cuſtodiâ miſſus necauerat, morti à Parlamento reus addicitur. At commutauit Rex mortem in carcerem, in quo dolore & mœrore obrutus, animam poſuit; pœnam tandem conficiens, quam aliena clementia diu diſtulerat. Armaniaci ſupplicium vt difficilius ſumptum, ita efficacius in exemplum Ab Aquitaniæ Duce in ditionem ſuam reſtitutus, móxque eo mortuo ab notho Borbonio deiectus, iterum Aragonij potentia fretus eam receperat. Rex ſtatim copias in rebellem mittit, ductoribus Domino Bellijocenſi, qui Borbonij erat frater, & Cardinale Albigenſi. Ad ea Armaniacus profitetur, abdicare ſe bellum, pacem percupere, & Lectoram validiſſimam vrbem tradit Bellijocenſi. Verùm haud multò poſt, quaſi flagitioſiſſimum vitum probè ſemel egiſſe pœniteret, Lectoram occupat, & Bellijocenſem in cuſtodiam mittit, prodentibus Carolo Albretio fratrum minimo, & Ioanne Aymetio nobili Petrocorio. Continuò Rex in perfidiam geminatam commotior, iubet Cardinalem Albigenſem admouere vrbi exercitum, patranda inſonti libertate, & ſonti pœnâ. Erat Cardinalis in Comitatu Burgundiæ ex mercatore natus, qui Atrebatenſis Epiſcopus, ac poſtmodùm Cardinalis, quia ad Ludouici indolem mirè aptus erat; ab eodem illectus, & Burgundo ereptus, plurimùm in concilio pollebat. Nuper Albigenſibus donatus Infulis, quod opimum in Francia ſacerdotium, Cardinalis Albigenſis adeptus erat appellationem. Ille poſtquam Lectoram octo menſibus expugnat, vrbem ſitu & operibus munitiſſimam; tandem Comitis filio dum erumpit cæſo, quem ex inceſtis cum ſorore nuptiis infœlix pater genuerat, ita Comes fractus animo eſt, vt deditionem petierit. Miſſi ad Regem Legati, qui quinta ab caſtris leucâ conſederat, libertatem Comiti reportant, modò extra regnum faceſſeret; atque admiſſa conditio præſtabatur; cum ſcelerum furiis agitatus Comes, in milites regios repentè inuadit. Etenim toto exercitu per muri labem irruente, Comes numero obrutus cæſus eſt, ipſaque vrbs direpta miſerè, necatis ciuibus. Scio mortem Comitis à pluribus ſecus narrari, ſed coæui ſcriptores, rem actam tradunt vti expoſui; & ea erant Armaniaci ſuprà cumulum omnem flagitia, vt fuiſſe exitum vitæ haud abſimilem, veroſimile ſit. Eo motu periculoſum bellum excitatur. Ioanni Aragonio Regi, Perpinianum & Ruſcinonenſes Ludouico venditi, pœnitentiæ erant & dolori; ideò conſilia cum Armaniaco communicauerat, promouerátque ad rebellandum, atque vſus opportunitate, Perpinianum inuadit; ciuibus conuocantibus, quos Francorum iam pertæſum erat, Præfecto Lauio ægrè

Et Armaniaci. — Seigneur de Beau-jeu. — D'Aymet. — Anno 1473. — *Bellum pro Ruſcinone.* — Lau.

ægrè in arcem se recipiente, eámque in Aragonios propugnante. Commodum Lectorâ captâ Ruscinonis casus nuntiatur, rapitúrque per Pyrenæos, exercitus, eodem Cardinale ductore, & Perpinianum obuallat. Ioannes Rex se vrbis muris vltrò incluserat, palámque testatus se pro ciuibus occubiturum, quanquam senio confectus fractúsque viribus, ita fortitudine animi ciues inflammabat, vt ad omnia prompti atque expediti, Francum excluserint; donec Ferdinando Principi spatium aduolandi datum, & soluta à Francis obsidio est. Bellum interpellatum in aliquot menses exceperunt induciæ; Lauio semper arcem obtinente. Interea Ioannes spe concepta pacis Legatos mittit ad Ludouicum; qui primùm Parisiis inter spectacula occupati, dein Lugduni subsidere iussi; dum elabuntur induciæ; fraudis locum Regi suo faciunt. Nam Ludouicus continuò in Ruscinonem immittit exercitum, vastatísque agris, Perpinianum oppugnat. Tota obsidio patientiâ oppugnantis stetit; quippe nullo facinore bellico, postquam octo mensibus in penuriam obsessi pugnarunt, voratísque animantibus quæ sola fames rapit in alimenta, iam deerat quo miseriam alerent, oblatas à Franco conditiones admittunt, tradúntque ciuitatem. Anno consequenti de pace actum est; & Aragonius in Castellam diuulsus, Perpinianum omisit; Legati eius magnificè Parisiis habiti; & ciues lustrati, prope centies mille, singuli Chlamyde purpurea & cruce candicante spectabiles, Hispanis præbuerunt, potentiæ Francicæ specimen. Eo motu Rex liber, Andegauos ab Renato vel impetrat prece, vel vi aufert. Senex annis grauis liberísque orbatus, vel patebat iniuriæ, vel commodabat se precibus. Ioannes filius Calabriæ Dux, Barcinone febri obierat, dum Catalaunorum iras in Aragonium fouet; Nicolaus filius, anno vicesimo secundo decurso, spes paternas adiecat, & spe Catalaunicæ expeditionis, adhæserat Ludouico, filiámque eius desponderat. Verùm postquam spem illusam videt, & Regem à Catalaunico bello alienum, continuò ad Burgundum deficit; qui adolescenti escam luculentam obiiciebat, filiæ nuptias. Porrò is cùm Nancæij ageret, pestilentiâ ictus, diem vltimum obiit, nullo hærede præter auum relicto. Et quidem Lotharingiam Comes Vademontius adit inuaditque; ille Nicolai auunculus erat, nam Iolandam Ioannis sororem vxorem habebat, vnde filium Renatum suscepit, stirpem Ducum Lotharingiæ, per fœminam ab Andegauensibus deducentium originem. Renato Nicolai auo Andegaui & Prouincia Phocensis patrimonium erant. Ergo ipsi Ludouicus persuadet; vti in Prouinciam secederet, atque Andegauos sibi permitteret, ex sorore nepoti, hærediq; proximo, cùm nulli alij forent. Bonúsque senex in Prouinciam concessit titulo Regis semper vsurpato, ac quanquam prouinciis pluribus spoliatus, tamen desiderauit hæredem; & quod relinqueret habuit non cui relinqueret.

Andegaui occupati.

XVI.

Varia Burgundi consilia.

Appetente induciarum cum Burgundo fine, eæ in annum prorogatæ sunt; quo ille quietis osor perpetuus, rebúsque ingentibus conceptis animo, Gelriam pio bello ereptam filio, patri restituit, sibíque postmodùm comparauit, hæres à patre dictus, dum Rex sororem Annam matrimonio collocat, cum Petro Borbonio Bellijocensi Dynasta, Ducis Borbonij fratre atque

hærede

LVDOVICVS XI.

hærede proximo, nullis fratri liberis. Atque Burgundus Gelrio restituto, Treuiros venerat, spe regni Burgundici, quam Federicus Imperator fecerat, erátque ornatus ad cæremoniam instructus magnificè, cùm Imperator à promisso resiliens, insalutato Duce discedit, & pro corona ludibrium tradit. Burgundus tantâ contumeliâ aspersus, cùm in Fridericum non posset, in Regem iram vertit, quem suspicabatur abduxisse à se Imperatorem; ac primùm in Niuernensem Comitem, Regi addictum, arma & furorem effundit. Rex Burgundum de pace immotus appellat; cùm statuisset ferocem illum Leonem alieno potiùs periculo quàm suo, perdomare atque opprimere. Noniodunum delegati vtrinque mittuntur; sed à Burgundis Hugoneto Cancellario & Imbercutio proponuntur noua & inexpectata, Securæ pacis & imperturbatæ vnam esse viam, si Comestabilis de medio tollatur; eum hactenus belli tubam & facem fuisse; geminatâ perfidiâ perduellem hominem, tum Regem prodere, tum Ducem; nullum fuisse motum quem non excitarit; clam egisse cum Burgundo, cum Aquitano, cum Britanno, singulos diuersis causis inflammasse, tum proposita scriptis tabulis comprobant; palámque commostrant viri perfidiam & proditionem. Rex de postulatis Burgundi edoctus, ad assentiendum non hæsit anxius. Diu erat quod Comestabilis venerat in suspicionem; fraudes perspicacem Regem non latebant, & arrogatum supra modum clientis imperium concitabant eundem: nam is Sanquintino præsidium regium expulerat, suúmque immiserat, & verbis insolentibus se plerumque Regi parem ostentabat. Ea Ludouico perdendi hominis desiderium fecerant, & pleróſque obruerat minorum scelerum reos; sed voluntati potestas deerat; nam homo versipellis fraudes obiectas fraude eludebat, & se contra vim egregiè communierat arcibus fretus in Picardiæ finibus, Sanquintino, Hanno, & Bohano; & opulentâ collectâ pecuniâ, tum ex donis regiis, tum ex patrimonio, tum ex vectigali quod imposuerat, vinum è Francia in Belgium inuehentibus. Igitur Rex quæsitam opportunitatem sponte admittit, conuenítque per delegatos in viri exitium; vt qui prior ipsum interciperet, vel vitam eriperet, intra octiduum, vel alteri traderet plectendum ad nutum. Verùm Comestabilis mira sagacitate fœdus subodoratus, totas artes in consilium vocans, scribit ad Regem, tentátque Burgundi accusationem euertere; mirari se *quod prudentissimus Rex ab capitali hoste caperet consilium, Regem non latere quantam inuidiam, quantum furorem in ipsum Burgundus conceperit; vt malorum omnium author sit, vt Aquitanum & Britannum igni perpetuo inflammarit; nunc quid ipsi gratius, quid iucundius euenire posse, quam si Regi addictissimus pereat? sanè si fidem meam, quam tentauit omni ratione, potuisset perfringere, nequaquam in perniciem meam exardesceret: at quem fidelem deripere tibi congestis donis non valuit, eum per te perdere congestis dolis conatur, atque amoliri obicem insanæ cupiditatis & consiliorum. Ego nempe Ducis fautor & promotor, cui validissimas vrbes eripui quem Sanquintino exclusi, quem profligandum exposui, quem si mihi haberetur fides nuper obruebas. Scilicet cum summis precibus te rogarem, vti inualidum, fame & frigore pene enectum, inter legiones nostras deprehensum includeres, vinceres, atque profligares; tunc amicum tuebar,*

Rex à Comestabile deliberat.

tuebar, defendebam atque propugnabam? neminem id callere melius quàm Regem ipsum, ad quem preces, studium, atque contentio adhibitæ forent, quare ipse viderit qua mente Burgundus in exitium suum ruat, nec hostem audiat vltionis furentem libidine & grassantem insidiis, qui ferro non posset. Rex iis literis persuasus, seu fortè veritus ne Comestabilis ad Burgundum se verteret prompto pretio veniæ Sanquintino, legatis rescribit, ab ea re vti abscederent, simúlque ad Comestabilem vel introspiciendum penitiùs, vel demerendum arctiùs, statuit cum eo colloqui. Et ea Comestabilis audacia fuit, vt se Principi suo adæquans, erectis supra amnem repagulis, armatus trecentis armatis stipantibus, Regi collocutus sit inter septa. Et primùm claustro nixus excusauit se, quod loricatus Regi se offerret; id factum, vt se in Chabannij inimici, qui præsens aderat, vim tueretur; tunc priora de fidelitate sua instaurauit. Rex peritè dissimulata indignatione, collaudat prudentiam viri, præteritorum obliuionem ostentat, tantáque adhibet blandimenta, quorum erat peritissimus artifex, vt Comestabilis vel iis captus, vel superbiâ impulsus, metu deposito, ad Regem eiecto septo transierit, & Nouiodunum secum eo contulerit; superbâ arrogantia diffidentiam credulam extinguente. Nouioduni Rex nullis blanditiis parcit, virum vti conciliet, Chabannium cum ipso in gratiam restituit, & millies in amplexus vocatum securitate partâ dimittit. Cæterùm hæc reconciliatio statim effluxit; vbi seiuncti sunt, diffidentia simul atque odium ingruunt. Comestabilem ingens horror percellit, cogitantem quantum in discrimen sese immisisset, quàm grauem Regi intulisset iniuriam; noxas eiusmodi nusquam in subdito condonari; statuitque in posterum ita Regem cauere, vt clementiæ suæ nihil debeat nec potentiam timeat. Regi mens nō pacatior erat, pudor atque indignatio ob rem gestam; exæquatum Principi subditum suum; impune fuisse inauditam hactenus arrogantiam; id hostes, id inuidos adscripturos metui; qui clientem timeat, an terrori hostibus sit futurus? elapsam è manibus occasionem vindictæ, & iustissimæ quidem; ac datam perfido grassandi per plura scelera opportunitatem. Ea Regi odium inflammabant, quod in incendium tandem erumpet. Sed in præsentia Burgundi opem exposcebat, quem absorbebat Germanica expeditio.

LVDOVICVS XI.

Comestabili parcit.

XVII. Nam concepta semel regni Belgici spe, quando Fridericum Imperatorem blandimentis expugnare non potuit, vi vt adigeret, Germaniæ terrori esse constituit, & suscepto Roberti Bauari patrocinio, qui cum Hermanno Hessio, de Coloniensibus infulis contendebat, Nouesium vrbem leucis quatuor distantem Coloniâ, valido exercitu obuallat. Interea cessantibus indiciis, quid agendum foret Rex deliberabat. Erant plerique auctores, vt in Burgundum distentum alieno bello ipse inuaderet, obruendum omninò quicum nulla spes pacis, nulla concordiæ; nec id commodius posse tentari, quàm si hinc atque illinc Franci & Germani medium conterant. Contra Comminius opinabatur; & singulari prudentiâ, nam asserebat; *Ducem temerarium atque præfidentem permittendum consiliis suis; nihil fore opportunius Franciæ, quàm si hostis iratus & potens in diuersum hostem efferatur; eam esse Germaniam quam impunè lacessiuerit nemo; tam ampli*

Burgundi consilia.

Nuz.

LVDOVICVS XI. *corporis plurima esse & validissima membra; Burgundum postquam alium ex alio hostem concluerit; victum iri ab aliquo, & obtritum audentissimum caput; nullo Franciæ malo, ne periculo quidem.* Ideò censebat non tantùm inducias producendas, sed modica quædam submittenda auxilia, vt magis ac magis in bellum inceptum immergeretur. Atque ea sententia placuit: Verùm Burgundus semestres tantùm admisit inducias, nam & sua voluebat consilia, eáque immensa, & quæ vires licet amplissimas superarent. Erat quod intra sex illos menses conficeret; Nouesium atque Coloniam pro captis habebat; tum Lotharingiam primo impetu subigebat, iam Ferretam à Sigismundo Archiduce obtinuerat, pignoratitiam; mox Alsatiam, Moguntiam, Argentinum, Treviros, atque Iuliacum occupabat; postremò Heluetios perdomabat; quibus patratis elapsisque sex mensibus, conuersus in Picardiam, Eduardo Angliæ Regi adiungebat copias, & Britanno euocato, Franciæ Regem obruebat haud dubiè, tantis imparem viribus, & opima spolia diuidebat. Eiusmodi animo immodica proponebat, effusissimus in ambitionem; nesciens apparare se pro victoriis strages, & recensere in victis quos victus ipse illustres faceret. Ita inducias in sequentem annum repudiat, & Anglum præstolatus, ad Nouesium hæret. Verùm Ludouicus consilia consiliis & prudentiam inconsiderantiæ opponens, laborat in hostibus hosti conquirendis, studétque tot negotiis ipsum implicare, quibus se nunquam expediat, eorum mole tandem obruendus. Igitur Sigismundo Archiduci persuadet, vt Comitatum Ferretæ redimat, Argentinâ, Basileâ, & Colmariâ ciuitatibus, pecuniam suppeditantibus. Tum Renatum Lotharingiæ Ducem adolescentem impellit, vt Burgundo bellum indicat, statimque in Luxembergium inferat, spe facta Andegauorum. Mox Heluetios cum Sigismundo conciliat, sopitis capitalibus inimicitiis, vt Burgundum faciliùs Sigismundus repelleret, ipsósque Heluetios sibi iungit fœdere in decennium, singulis pagis pensione sex millium librarum attributa. Quin & ipse Imperator ingentem exercitũ scribit, atque alterum Germani Principes, vt Burgundum castris pellant; Imperator se illi propiùs admouet, Principes ad Rheni ripam, pontem ex nauigiis stratum fulminantes. Præterea Imperator Regem vrget, post contractum fœdus, vt exercitum adducat, concludendo omni ex patre Burgundo. Rex quia ab Anglo metueret, & à belli alea abhorreret, Imperatori id negat, instátque Burgundo tot inter pericula constituto, vt admittat inducias. Ille per aduersa obstinatior, repulso Rege, obsidioni incumbit, iactans palmas pro hostium numero multiplicandas. Eam ob rem Rex contumaciam vti infringeret; primùm per Duces Artesiam vastat, tum ipse ducto exercitu Tronquium expugnat; Royam, Mondiderium & Corbeiam capit; & profligatis Burgundi copiis victor Artesiæ imminet. Ergo euentu prospero animum erigente, Imperatorem appellat de nouo fœdere, vt communi marte & sumptu Burgundum aggrediantur, spoliandum omni ditione, quam ipsi partirentur. At Fridericus iam belli pertæsus, sua vice Ludouicum repellit, vnúmque pro responso Apologum mittit, quo monebat pellem vrsi licitandam non esse, donec is captus sit. Nihilominus Rex promouebat victorias, cùm

Quibus Rex occurrit.

cùm noua Comestabilis fraude abducitur. Hic à Rege compellatus, vt educeret copias, cùm Sanquintino prodiisset, illicò in vrbem vt in latibulum se recepit, causatus sibi quosdam milites necem machinantes; & modò veritus post subactam Picardiam totam, ne intercepto effugio vndique circumclusus, Regi præda esset; nouum dolum commentus, illi perscribit, quis Anglorum in bellum esset apparatus, (& quidem omnia explorauerat proditor) tum falsò monet eum in Normanniam exscendisse; ad repellendum patriæ hostem ipse Rex iret, Picardiam fidei suæ permitteret, quam illibatam seruaret, pollicens Peronam & Abauillam, quas solas possideret Burgundus, se statim capturum. Ludouicus siue nimia credulitate, seu desiderio nimio Anglis occurrendi, iam concepto modo quo bellum gereret, in Normanniam legiones ducit, dúmque portus atque vrbes obnoxias lustrat, Picardiam hosti tradit, immoto Comestabile, & prouinciæ stragem spectante. Tum idem vt res implicatas magis ac magis inuoluat atque impediat, ad Burgundum scribit, sibi permolestum accidere, quod absentem Rex premat; iterum ad Regem; fœdus ab Imperatore cum Duce contractum, iunctísque copiis ruere in Franciam; ad Anglum vt festinet, nihil ipsi defuturum, vrbes, copias, omnia pollicetur; imò ad Borbonium, Regi animum esse, fratrem natu minorem promouere, ipsúmque dignitatibus & facultatibus spoliare. Ita fraudulentissimus hominum texebat fallacias, ponebátque retia cunctis Principibus, quibus ipse tandem implicatus & captus est.

LVDOVICVS XI.

Comestabilis fraudes.

XVIII. *Eduardus in Franciam venit.*

In ea rerum perturbatione, Eduardus Caletum appulit, magno instructus exercitu, tandem nube prægnante in procellam effusâ. Erat Eduardus eo nomine IV. multis de causis Regi perinfensus. Iam annos aliquot de regno Angliæ cum Henrico VI. contendebat, celebri illo familiarum Lancastriæ & Eboracensis litigio, quod Angliæ tot bellis, tot Proceribus, tot miseriis stetit; semel iterúmque depulsus solio, demùm variante rerum humanarum sorte, ope Burgundi cui sororem vxorem dederat, restitutus in regnum tertiùm, Henricum Regem eiúsque filium Eduardum necauerat, sceptróque stabilito transmittebat in Franciam. Sic vno bello trium cupiditates implebat; primùm Anglorum, quorum vetera iura instauraret, tum suam, vltione priuatim impletâ, Ludouicum opprimens perpetuum Henrici Lancastrij defensorem; postremò Burgundi, cui obstrictus pro plurimis beneficiis, ea expeditione vicem rependebat. Extemplò ad Ludouicum fecialem mittit; qui magna iactatione verborum, regnum Franciæ vti auitum patrimonium reposceret, & ipsos Francos in pristinam libertatem reuocaret, vinculáque detraheret, quibus oppressi erant à Ludouico. Rex instituebat depellendi hostis nouam rationem, quódque hactenus intentatum erat, periculosum hostem atque capitalem aggredi statuerat, non armis & milite, sed auro & blandimentis infringere. Nec vllum aliud opus est, in quo illustrius Regis sagacitas atque industria sese produxerit, vt cæteræ victoriæ tam militum sint quàm ipsorum Regum, hæc vnius Ludouici tota laurea sit. Ergo fecialem amicè exceptum multa docet, quæ Anglum mitigent, atque eum à Burgundo abducant;

Anno 1475.

E 2 rogat

rogat vt Regi suo referat; tum adiungit munera liberaliter, trecentos nummos & segmentum villosi serici, oneratúmque promissis dimittit. Fecialem Eduardo quæ dicta esset renuntianté Burgundus ipse iuuabat; nam sæpius cópellatus vti ex fœdere vires suas adiungeret, iam mensem cunctabatur, témque aspernatus quam tantoperè concupiuerat, ad suum scopulum hoc est Nouesium adhærebat. Vanissimus vir gloriam suam atque infamiam ratus, si immuni vrbe abscedat; iam duodecimum mensem premebat, & quanquam copiis valdè imminutis, cætera posthabens, fingebat animo laudem æternam, si tota spectante Germania atque obnitente, vnam vrbem expugnet. Decem admodùm dies supererant, quibus vrbs necessariis rebus destituta, ageret de deditione, cùm Anglo vrgente, & reditum minante, cogitur spem atque laudem deserere, pacémque cum Imperatore admittere; datum tamen stultæ vanitati, vt penes ipsum vrbs esset per aliquot momenta; statim legato Pontificio danda, & iusto Domino restituenda. Ea compede solutus Burgundus, non ausus exercitus fracti reliquias ad Anglum ducere, paucis comitibus ad ipsum aduolat, instátque vti bellum inceptet. Eduardus à feciale iam demitigatus, moram tantam accusat, conqueritur non adductum exercitum, & incomitatum Burgundum contemptui habet. Sic inter eos sensim discordia irrepit. At Burgundus vt Anglum eliciat, spem Sanquintini occupandi facit, & Comestabilem de promisso appellat; hic instauratis pollicitatiònibus, tum Burgundo tum Anglo, vtriusque copias quasi vrbem dediturus accersit; móxque aduentantes pellit & cædit. Ea perfidia rursum Anglum irritat, & à Burgundo auertit, veluti conscio proditionis; iterúmque expostulantem, quod militem nullum adduxisset. Mox Burgundo ad euocandam militiam profecto; se desertos Angli conqueruntur, violatam fidem, excitos in Franciam vt perirent; vbi Dux Burgundiæ, vbi copiæ, vbi immensus ille exercitus, vbi ciuitates quæ vltrò paterent aduenientibus? Ludouicus hac dissentione comperta, & famulo pro feciali ad Anglum misso, colloquium impetrat, quo vtrinque delegati ad Ambianum vtroque spectante exercitu, de pace agunt. Primum Rex ad verborum formulas, quæ plerumque rebus ingentibus sunt impedimento, hærere noluit; passus toto colloquio se ab Eduardo vocari, non Regem Franciæ, sed affinem Ludouicum Franciæ; nam nemo Principum fuit, qui minoris gloriæ fucum faceret & inanem speciem dignitatis, modò rem solidam consequeretur; tantúmque perfecit, vt induciæ sint in nouem annos contractæ; magnâ quidem pecuniâ, sed leui pretio pro grauitate periculi, ærario nunquam commodius exhausto, quam si pax redimitur. Angli primùm vniuersam Franciam reposcebant, mox vnam Normanniam; tandem mercatorum instar pacti pecuniam pro itineris sumptibus, & annuam in nouem annos pensionem, subscribunt fœderi. At rem promotam optimè varij statim obices procellarum instar conturbant, Comestabilis suam perniciem ex aliena concordia timens, vtrumque Regem seorsim aggreditur, sed ab Anglo repulsus, pro perfido & sychophanta reiicitur. Deinde Angli Proceres prædæ cupiditate illecti, memorésque quanta maiores ex Francia rapuissent, de

Pax cum Anglo.

induciis palam murmurantur; Regem accuſant ignauiæ,& videbantur haud ægrè capeſſituri quacunque occaſione ſtudium belli. Eos Ludouicus cumulare donis inſtituit, & profligare gemmis, pecunia, panniſque ſericis, obſtruens ora vi munerum; & verè Hercules Gallicus catenis aureis hoſtem illiciens; eámque in rem, nouum cum Eduardo colloquium Pequinij deſignat. Sed ecce impedimentum omnium grauiſſimum Burgundiæ Dux, qui audito fœdere aduolat ad Eduardum; vtque iræ impotentior erat, ſtatim verbis amariſſimis arguit, congeſtíſque in eum probris quàmplurimis, quem ignauiæ, ſocordiæ & proditionis accuſat; poſtquam intemperanter bilem effudit, conſcenſis equis regreditur. Sic ea temeritas & vulneri ſimul & remedio fuit; Nam Eduardus in hominis ſuperbiam excandeſcens, ad colloquium promiſſum ſe ſiſtit. In Pequinij ponte clauſtra erecta ſunt; quibus intermediis Reges conueniunt, lectóque fœdere, colloquuntur familiariter, Anglo perfidiam Comeſtabilis retegente, ſcriptáſque ab eo litteras Regi dante. Mox ſolutum colloquium. Cùm interea Ambianum Anglis pateret, menſis opiparè per compita extructis, & deſignatis qui aduenas ad opulentas epulas latè inuitarent. Duci Gloceſtriæ Regis fratri, qui maximè omnium pacem incuſabat, donati præſtantiſſimi equi, & argentum factum quam plurimùm. Sic tandem Angli Caleto ſoluentes, remigrarunt in Angliam; nulláque eſt expeditio quæ minoris Franciæ ſteterit: Nec fortè vnquam Orbi terrarum clariùs patuit, quantùm prudentia atque conſilium armis præcellerent, terribilique potentiæ. Deſtitutus ab Anglo Burgundus, ſibi etiam inducias petit; quas Rex diſſentientibus ſuis conceſſit, vti in alios vir temerarius pugnacitatem ſuam conferret. Britanno indulta ſecuritas, quando Anglus omninò eum in inſtrumento fœderis appellauerat.

Conſopito difficillimo bello, ſupererat Comeſtabilis Principum vltioni iuſtæ obnoxius, erátque conuentum Burgundum inter & Regem, vt ſi cum Dux Regi traderet, vrbes & pecuniam haberet in pretium. Nec Comeſtabilis ignorabat, quanto in diſcrimine verſaretur, dubiúſque perfugij quò ſe reciperet, ambigebat in quam partem fraudes conuerteret. Vxorem nuper extulerat, quæ Reginæ Franciæ erat ſoror, nec iam vllo cum Rege vinculo nectebatur; perſtabat cum Eduardo affinitas, qui ex ſorore ipſius ortum habuerat, ſed intercedebat odium grauius, quam vt vlla ſpe mitigari poſſet: fuerat cum Burgundo amicitiæ nexus arctiſſimæ, & eum diu iniuriæ graues reſoluerant; nihilominus in eam partem curſum obuertere, atque anchoram figere ſtatuit; ita ſilentio paucis comitibus Montes proficiſcitur, ad Aimericum Hannoniæ Seneſcallum. Continuò Rex Sanquintinum aduolat, præſidij Præfectum appellat, & maieſtate regia præpollente, vrbe admittitur. Iam præmij compos, ad Burgundum ſcribit, initúmque pactum impleri poſtulat. Impugnabat Nanceium Burgundus, tota Lotharingia iam potitus; primúmque cunctabatur ſpe vrbis ſtatim obtinendæ, at cùm Campobaſſi Itali Ducis proditione produceretur obſidio, Rexque inſtaret, interminatus ſe daturum vrbi ſuppetias, Burgundus id veritus, Comeſtabilem tradi Regi iubet, & mandatum ab Hu-

XIX. *Comeſtabilis pœna.*

goneto & Imbereurtio illicò expletum, Comestabili grauissimis inimicis; ductúsque ipse à ministris Regis Parisios. At Ducem iussi statim pœnituit, missique qui retractarent quod mandatum erat, venerunt serius; festinatione Hugoneti pœnitentiam Ducis præuertente. Extemplò à Cancellario & Parlamenti curia instructa est actio, reúsque maiestatis crimine damnatus, palàm in Grevæ areâ capite plexus est; patientiam Christianam sub mortem testatus. Vir primæ nobilitatis, multarum opum, authoritatis amplissimæ, pace & bello in paucis insignis; verùm prona ad fraudes indole, nimio illarum studio in necem impegit; iisdem retibus quæ ponebat implicitus, & ab iis captus, quos ludificauerat diù: nunquam euentum prosperum dolo sortiente, & ipso mendacio sibi pœnam per alienas fraudes texente. Rex Burgundo Sanquintinum, reíque pecuniam quæ modica erat concessit, magno vtriusque probro, quod alter obnoxium sibi suámque appellantem fidem vendidisset, emisset alter, & pro Rege

Burgundus I. victus ab Heluetiis.

institor, subditi pœnam comparasset pecuniâ. Post supplicium Comestabilis, & perfidiam multiplicem vindicatam, Burgundus ipse, qui vnus Regis consilia compescebat, vltrò in perniciem ruit, ac primùm ignominiam, mox necem arcessit. Spoliato, Lotharingo, & capto Nanceio, memor quid Helvetij in se ausi essent, reuocato regni Burgundici desiderio, in eos mouet & ingenti ducto exercitu, turbam rusticam & nullo adhuc facinore claram, post Gransonem captam aggressus, fusus fugatúsque est, direptis impedimentis, ignominiâ maiore quam clade perculsus. Illicò Fœderati certatim à perculso deficiunt; at Rex nondum ausus palàm insurge-

Prouincia Regi data.

re, domi res suas nullo iam vetante agit & promouet. Renato Siciliæ Regi diu erat in animo Burgundum hæredem scribere, idque Rex ægrè antè prohibuerat; in præsentia Renatum Lugdunum arcessit, terrétque exercitu ostentato; bonus senex perterritus, Lugdunum venit, & Regi, quod verosimile est tunc perfectum, Prouinciam Phocensem donat; scribunt alij addictam pignori, Rege quinquaginta nummorum millia mutuante, ad redimendam Margaritam Reginam Angliæ, Renati neptem captiuam; quo pretio Margarita omne in Prouinciam ius Regi Regísque successori-

Nemursius capite plectitur.

bus condonaret. Dein Nemursium Ducem, ex Armaniaca familia plectit. Ille olim à Rege plurimis ornatus beneficiis, & ad eius promotus gratiam, boni publici bello se illigauerat, & quamvis veniâ Regis impertitus, ipsi in suspicionem ob communicata cum Burgundo consilia veniebat; secu-

Catlat.

rus tamen dum floreret Burgundus, nunc fulcro nutante impetitur, & Carlatio in Aruernis munitissima arce, à Bellijocensi veniæ spe euocatus, Lugdunum, deinde Parisios captiuus ducitur. Parlamento iussum, vt puniendo reo incumberet. At Senatorum plerique, cùm iudicium peragere recusarent, nisi præsente Rege; ipse moram contumaciam interpretatus, iis abrogatis nouos substituit; à quibus damnatus Nemursius, Regi & Delphino mortem intentasse, Parisiis in platea publica capite cæsus est: scelere valdè ancipiti, diciturque Rex facti sub exitum vitæ pœnituisse. Bur-

Burgundi secunda clades.

gundus interea ignominiâ fugæ mire prostratus, momento à se alter euaserat. Sic immensus dolor efferauerat mentem, vt nec vngues nec capillos

resecari.

resecari passus, ne vestem quidem aut indusium mutauerit; totus hispidus, squallidus, & illuuie obsitus. Et dolor animi corporis habitudinem bonam corrupit; antea totus igneus, & bile succensus, vtebatur potionibus frigidis; in præsentia ita dolor & stupor omnem ignem restinxerant, vt iam merum potanti, crebrò ad pectus admouendæ essent cucurbitæ stupis incensis, quibus frigidus sanguis calesceret, & cordi vitales spiritus sufficerentur. Nihilominus frigidam mentem incendebat vindictæ cupiditas; atque adeò exercitu instaurato, Moratum in Helvetiis oppidum cingit. At victores magno numero ipsum aggressi, iterum vincunt, aguntque in fugam, strage Burgundorum ingenti, suorum permodicâ, & Renatum Lotharingiæ Ducem qui cum ipsis pugnauerat, magna prædæ donatum parte in spem erigunt ditionis recipiendæ.

LVDOVICVS XI.

XX. *Burgundi cædes ad Nanceium.*

Enimverò Ludouicus deposita simulatione an metu, in Burgundi perniciem surgit, Heluetiis pecuniam multam distribuit, Renato pecuniam & militem, modicum tamen, nondum ausus Leoni saucio totus incumbere. At Renatus Lotharingis fauentibus, in plures vrbes admittitur, Nanceiúmque obsidens, altero mense præfectis validissimam vrbem dedentibus, cum ciuitate primaria Lotharingiam totam recuperat. Burgundus post Morati cædem in pago Burgundiæ sex hebdomadas solitarius egerat, infrequentia hominum ac deserto loco dolorem pascens, atque alens conceptam iracundiam; & tametsi lentè haberetur delectus militum, detrectantibus Flandris, & deficientibus fœderatis, tamen ea animi obstinatio erat, vt exercitum scriberet; quem tertiùm in Heluetios duceret. Verùm amissa Lothatingia, captúmque Nanceium furentem percellunt; ergo dilatis Heluetiis, inuadit Lotharingiam, venítque Nanceium biduò postquam vrbs erat dedita. Ineunte Octobri, imbres, frigora, gelúque imminebant, pluresque erant Burgundo auctores, vt omissa expugnatione proxima municipia milite impleret, ac detractis alimentis vrbem sensim infringeret, donec vere proximo institueret oppugnationem. Verùm ille excluso consilio, suisque quàm hostibus terribilior, castris vrbem cingit, cœli procellas annique intemperiem simul cum hoste victurus. Nec occasio defuit abscedendi à pernicioso consilio; siquidem AlphonsusV. Portugalliæ Rex in Franciam venerat, à Rege suppetias flagitatum; ille Ioannam filiam Henrici Castellæ Regis in vxorem duxerat; Isabellam sororem Ferdinandus Aragoniæ Princeps; moto bello, & Castellanis Ioannam vt spuriam excludentibus, victus erat Alphonsus, appellabátque opem Ludouici. Sanè multo honore, & magnificentia regia, in via exceptus, & ab ipso Rege promota spe verbis promissisque magnificis, iam rem actam putabat, cùm animaduertens nihil dari nisi verba, ratúsque nihil à Rege impetrari posse, dum à Burgundo diffidet, conatur vtrumque in concordiam reuocare, matrimonio Delphini cum filia Burgundi proposito; atque vltrò citróque ingenti studio commeabat, cum adest Renatus Heluetiorum decem millia ducens ad Nanceium obsidione soluendum. Continuò abrupta pax, inflammato ad pugnam Burgundo. Dehortantur Duces, ne pugnam tam iniquo tempore inceptet; copias niuibus

Alphonsus Portugallus in Francia.

LVDOVICVS XI. niuibus, gelu & miseriis perditas, obiici integris sine clade non posse, Flandri orabant, vt in Luxemburgum secederet, polliciti Vere proximo omnem contentionem adhibituros, vti hostes subigeret; Campobassus cum turmis equestribus ad hostem transiuerat; aliíque ab Ludouico detracti; plures Francorum se Renato adiunxerant, de industria exauthorati à Rege; & singula proximum exitium portendebant. Tamen nihilominus ille in perniciem suam conspirans, sibíque hostis acerrimus omnium, sexta Ianuarij die ruit in prælium; quo exercitus cæsus est, & in fugam actus; plerísque in fuga ipsa necatis. Nam Campobassus ab Heluetiis exclusus, perfidiam detestantibus, negantibúsque cum proditore misceri, ad Mosellam hæserat, loco apto ad fugam hostium intercipiendam; cæteros rustici in siluis perimunt. *Dux cæsus.* Dux ipse pugna æstuante, cùm suos pelli inspiceret, desperatione actus, & ferendæ ignominiæ impar, si tertiæ cladi superesset, mori voluit, séque abdens in confertissimam aciem, tribus plagis occubuit; sarissâ renes ictus & femora, capútque securi ad dentes dississus; *Anno 1457.* anno ætatis quadragesimo tertio: immodica ambitione hunc finem sortita; vt qui condere nouum regnum ambiret, prosapiam suam extingueret, auitámque ditionem exteris traderet; arrogantia & temeritate præceps in voraginem ruens, quam hosti parabat. Dictus est pugnax atque terribilis, vanis nominibus nouam perniciem haud amouentibus. Latuit diu ignotum cadauer, donec à meretricula prædæ studio euoluente cadauera, repertum est in fossa, niue & glacie obrutum, agnitúmque productis vnguibus, & colli cicatrice. Renatus ablutum honorificè excepit, dignitate Principis hostilem animum restinguente; stetítque ad cadauer pullatus, ad luctus indicium, sed barba aurea mento affixa; quod olim fortitudinis bellicæ signum erat & præmium. Multis post annis viuere à subditis existimatus est, & præ dolore in solitudine agere, erupturus, cùm ignominiam luctu purgasset; adeò sibi illudere desiderium amat; & erroribus tantis obnoxij nos ipsi decipimus. Dicitur eo die quo pugna conserta est, & Dux cæsus, Angelus Cattus Neapolitanus, Astrologiæ peritissimus, casum præuidisse; cùm enim Turonibus in Sancti Martini sacris operaretur, dum Regi traderet pacem osculandam, dixit, *Domine, Deus det tibi pacem, eam si vis habes; consummatum est, Dux Burgundiæ modo cæsus est, profligato exercitu.* Rex ad lætum nuntium, stuporem inter subitámque lætitiam, vouit ædi clathros argenteos, qui ærei erant, donauitque Cattum Viennensibus infulis; arcano potius quodam præsagio, quàm inani Astrologia rem significante; is Burgundo quondam adhæserat, & post Morati cladem, præuisâ eius ruinâ siderum beneficio, ad Ludouicum defecerat, quamquam prudenter rem consideranti, sua ipsi sagacitas pro sideribus fuit.

XXI. *Ludouici ostia.* Postquam certis nuntiis Burgundum occubuisse rescitum est, Ludouicus in immensam prorupit lætitiam, in fictam Proceres, dolorem tacitum metu suscitante. Quippe Regem solutum vinculis, immoderatæ potentiæ licentiam factam, amoto repagulo decursurum torrentem insano impetu; & grassaturum per omnium capita effrenatè, quia impunè; iam nullum modum

modum imperanti futurum, præter ipsum arbitrium. Porrò ipse Rex, post delibatum gaudij occupantis sensum, se in consilium vocat, deliberátque quid tanto in momento agendum sit. Omninò statuerat Burgundicas terras inuadere, & ditiones amplissimas regno adiungere: eo per duplicem viam ibatur; altera pacis & concordiæ erat, si Delphino Mariam Burgundi filiam daret; altera belli atque potentiæ, si suo iure in pupillam & ditionem inuaderet. Erat quidem per nuptias via suauior, & forsan efficacior, sed præpolluit altera, tum ob ætatem nubentium valdè inæqualem; nam virgo mariti potens vigesimum annum implebat; Delphinus pubertatem vix dum attigerat; & Ludouico erat longè acceptius per artes suas & arcanam peritiam comparare prouincias; quando quisque suam artem libenter exercet; quàm ratione peruia atque perfacili fines prorogare, nulla ingenij laude, nulla in posteris commendatione. Nec ius deerat, quod innasioni prætenderet; nam præter ditionis publicationem, quam toties Dux ob instauratam perduellionem incurrerat, affirmabat Ducatum Burgundiæ, feudum esse regni, quod ad masculos duntaxat spectaret, nec Regum secus permittentium exemplo regni leges violari posse. Idem ius in Artesiam vindicabat quæ à Ludouico sancto Roberto fratri permissa erat conditione eadem; Comitatum Burgundiæ Otho vltimus Comes, Philippis Pulchro & Longo donauerat, extabátque donationis instrumentum; vrbes ad Somonam diuulsa erant à Picardia membra; plurimæ in Flandria ciuitates, ab Comitibus suis Francis concessæ, vel in pignus vel in pœnam erant; cætera virgini cederent; nisi moto iurgio, belli & victoriæ iure raperentur. Quid, quod consilium promouebat facilitas; virgo hæres spe, auxilio, & peritia rerum destituta, tam iniuriæ quàm cupiditati obnoxia; populi animis & vtilitate diuersi; ingens corpus, sed nulla mente, nullo robore præditum. Ita in eam partem se Ludouicus conuertit; an benè, euentus infortunatus exemplo est; sanè pupillam opprimi, contra æquum erat, & discussit Deus subdolas artes; Rege ipso artifice in regulam suam & præcepta peccante. In præsentia stabilito consilio, Procerum animos mitigauit & ostentatâ clementiâ, parcendo pluribus qui à Burgundo steterant, dispulit metum. Mox ad rem aggressus, Burgundos & Picardiæ vrbes sollicitat; nec frustra, Burgundorum comitiis statutum, vt ducatus ipsi traderetur, dum Maria nuberet; ipsi in Picardiam venienti vrbes patent, Abbauilla, Hannum, Sanquintinum; & Perona postmodum à Bischio præfecto prodita. His partatis, vti in Flandriam peruaderet, Gandauum Flandriæ caput, mittit Oliuetium Damam, qui oppidanos vel palam ad res nouas inducat, vel clam promissis spéque alliciat. Is non procul ea vrbe natus, arte primùm tonsor, dein ob versipellem indolem Regi gratus, admissúsque ad arcana, & comitatu Meulanchi donatus, in spem venerat conciliandæ amplæ ciuitatis; adestque Gandaui ingenti opulentia originis sordes obducens. Verum Gandauenses indignati popularem suum sibi illudere, & vertentes opprobrio tam amplam prouinciam vrbis demerendæ vilissimo capiti demandatam, in hominem insurgunt, atque adigunt fugere vt periculo eripiat se. Nihilominus is. Tornacum venit,

Ludouicus ditionē Burgundi inuadit.

Le Daim.

Meulane.

LVDOVICVS XI.

tantúmque contendit vti ciues Francum admiserint. Nec Flandrensibus tentata arma euenere feliciter; Adolphum filium, Gelriæ Ducem, à Burgundo in carcerem missum, liberauerant, copiisque præfecerant; cùm sub Tornaci muris profligantur, & ipse Gelrius, receptum inter vltimos curans, occisus est. Iam Flandros animus deficiebat, adeóque mens & consilium defecit, vt legatione celebri ad Regem Proceres miserint atque optimates, rogatum vt Principissæ tutelam curámque susciperet, atque eam cui ipse vellet nuptui daret. Præclara erat Regi occasio vno retis iactu prædæ concludendæ, si Delphino, vel Franco principi nubendam dedisset; sed hic veterum artium instaurator, aggressus Proceres singulos, blandimentis, promissis, & donis, expugnare inceptat. Inter plurimos quos deuinxit, vnus memorabilis Philippus Crepecordius Cordij Dominus, qui pro Duce Picardiam atque Artesiam administrabat, magni momenti in quam partem se daret; Hugoneti, & Imbercurtij illibatam fidem frustra tentauit; iam tunc viris machinatus exitium, vt quibus fides stabat, salus vacillaret. Primum Cordij opus Atrebatum fuit cuius partem Regi tradi curat, quasi futurum proximæ paci præludium. Etenim Atrebatum bifariam in ciuitatem atque vrbem diuisum est (postea Arx pars tertia accessit) ciuitatem Episcopus cæteríque viri Ecclesiastici incolebant, vrbem ciues; hæc muris cincta & munita egregiè, illa aperta & nuda mœnibus. Ergo ciuitate potitus Rex vrbem impugnat; quæ quidem vim repellit fortiter; ducebátque subsidia ab proximis vrbibus Vergius nobilis vir; verùm ea à Ducibus Francis intercepta, deleta sunt, ipséque Vergius captus est; vrbsque ideò ad deditionem adacta, euertenda ab irato Rege, nisi Cordius intercessisset, itámque expugnasset. Vna serie Cameracum captum, Quesnoium & Rohanium, ad quam cæsus Taneguius Castellius, vir ille præclarus, manu promptus, fortis animo, prudens mente, integer fide, vnus è pluribus quos Heroes Franciæ Britannia dedit. Inter Atrebati oppugnationem, Rex Hesdinum & Bononiam capit, voluítque hanc vrbem iustitiæ & pietatis esse monumentum: Nam Comitatum Bononiæ Turriano Aruernorum Comiti Burgundus eripuerat; Rex in eius vicem dat Turriano Lauracos, qui sunt in Occitania superiore, & ipse pro Bononia Deiparæ Virgini clientelam iurat, Regésque posteros ad præstandum idem officium adstringit; pio instituto, vt quæ Regina mortalium omnium foret ab ipsis Regibus honore proprio coleretur.

Creuecœur des Cordes.

Vergy.

De la Tour. Lauraqués.

XXII. *Gandauenses Mariæ vim inferunt.*

Opportunitatem vincendi Gandauenses Regi apparabant; ij Principissam cùm penes se haberent, prouinciarum regimen vsurpabant; atque vt erant turbulenti, potestatis amantiores quàm Principis, Burgundos eiecerant, comitiisque in pomœrium suum euocatis, omnia ad arbitrium moderabantur. Verùm Principissa priuatim Cancellario, Hugoneto, & Imbercurtio addixerat se, viris prudentibus & perspecta fide, quorum consilio oppidanorum proteruia emendaretur. Eam ob rem Maria ad Ludouicum scripserat: nam id erat Principissæ nomen, dum Peronæ agit, quatuor duntaxat capita suis præesse, nouercam Patris viduam, Rauestinum fratrem Ducis Cliuensis, & affinem suum, Hugonetum, & Imbercurtium;

rogabátque

rogabatque vt cum iis solis Rex ageret, quoties cum ipsa quid pacisceretur. Aliquantò post Gandauenses Regem conueniunt, dum Atrebatum vrbem impugnat, multásque pacis conditiones proponunt. Ille vt discordiam inflammaret, oleúmque flammis iniiceret, frustra ea proponi respondet, cùm nulla auctoritate Principis fulcirentur. Cùm ea & luculenta affirmarent se præditos, Ludouicus Mariæ literas explicat, legit, tradítque, vt suo otio eas inspiciant. Ij extemplò concepto furore, & abrupto colloquio, Gandauum aduolant, & exhibitis Mariæ cum opprobrio literis, Hugonetum corripiunt, & Imbercurtium, ac lite intra sextum diem instructa, reos damnant capite, nulla alia noxa, quam probatæ in Principem fidei, & concitatæ ob probitatem inuidiæ. Maria vt supplicio intercederet, nihil non tentabat; & quandoquidem vim adhibere non poterat, ipsa alienæ obnoxia potestati, adeóque vim patiens, ad muliebria arma conuertitur, lachrimas, preces, & supplicum obsecrationes si induratas mentes fortè inflectat. Primùm in publicis Ciuitatis ædibus, Domina genibus flexis subditorum clementiam appellat; tum repulsa, cùm in foro rei, sub gladio essent, pullâ stolâ, passis crinibus, lacrymis atque singultibus, perorans, miserorum salutem efflagitat; sed frustra preces fuerunt & lacrymæ, reis caput metitur; atque ipsa propemodùm captiua, nouercâ & Rauastino eiectis, eò miseriæ agitur, vt nullus ne ex domesticis quidem ipsi quid in aurem insusurrare auderet; omniáque palam, in Gandauensium delegatorum oculis agerentur. Ludouicus interea Comitatum Burgundiæ qua vi, qua clandestinis consiliis occupabat, Orangio Principe promouente consilia, qui semel iterúmque à Burgundo ad Regem defecerat, iamque in ruinam præcipitabatur Burgundica Domus, nisi marito dato Mariæ subueniretur. Is plures inter quæsitus Maximilianus Friderici Imperatoris filius, cæteri repulsi; quippe Delphinus puer admodum erat, virgo iam grandis; Carolus Inculismensis, gratus quidem virgini, sed Regi parum, qui Principem Francum eò potentiæ euehi non probabat; Cliuensis filius ob mores grauis puellæ erat; Riuerius Eduardi affinis nulla erat dignitate spectabilis; ita Maximilianus vnus relictus, ætate & maiestate familiæ tantis nuptiis par Gandaui nuptiæ celebratæ, sumptu quem sponsa præbuit; nam sponsus parcissimi patris filius, ne ad iter quidem sufficiente pecunia, Coloniæ substiterat, inops commeatus, & ad fœlicitatem admittendam ne instructus quidem. Idque fundamentum est quo Austriaca Domus in tantum apicem se erexit, Belgio Germaniæ continuato, ac tot prouinciis per nuptias comparatis, quæ acquirendi ratio facillima & commodissima. Et verò Regi contemptui erat Maximilianus, imperitus hactenus adolescens, & per auaritiam patris magnis impar; maiori solicitudini erat Eduardus, qui bellum intentabat ab Anglia. Expostulabat acerrimè, quod neptis patrimonium Ludouicus diriperet, flagitabat impleri Delphini matrimonium cum filia, quod venerat in Pequiniaci fœderis conditionem; ac tametsi impediretur pinguedine, & gula, otio atque amoribus delinitus, à bello admodū alienus erat, tamen ita Proceres ignominiam otij lacessebant, vt periculum foret, ne auulsus à voluptatibus ad honestum

LVDOVICVS XI.

Mariæ nuptiæ cum Maximiliano.

Eduardus à bello prohibitus.

LVDOVICVS XI.

bellum, accingeret ſe. Incendebat præterea Britanniæ Dux, ratus ærumnas Ludouici, atque diſcrimina, tutelam ſuam eſſe & ſecuritatem, ac certior de auerſiſſima eius voluntate, alligabat potentiam. Ea omnia Rex explorauerat; nam Britanni litteras per exploratores intercipiebat, & accuratè exſcriptas perferendas ad Anglum dabat, autographo penes ſe ſeruato. Igitur Eduardum vt ſiſteret, eadem arte qua depulerat aggreſſus, eius Oratores donis atque pecuniâ cumulat, multa pollicetur, varia & diuerſa conſilia identidem proponit; modò Belgium æqua parte cum Anglo diuidit, modò Hollandiam Anglo donandam inuadit; modò Comitatum Bononienſem dimittit: ita diſtractum Anglum ſpe varia, nuſquam eoſdem Oratores mittendo, vt diuerſi ſemper diuerſa proponerent, ludificatus eſt, mináſque diſiecit; eò magis quòd munera vltra Oceanum nauigabant, & peruadebant in ipſum conſilium, deuinctis quamplurimis, & liberalitatem Regiam in ære ſuo pro numerato habentibus. At Britannum, poſtquam exhibitis ad Anglum litteris, de perfidia arguit, veterem litem Bleſenſis familiæ ſuſcitauit; Ducémque adegit fœdus Anglicum prorſus eiurare. Et eo tempore Ludouicus veredarios equos per regnum inſtituit, vt celeritate multa vecti curſores, tum in prouincias iuſſa ſua deferrent, tum ad ſe perferrent, quid intenderent ſingulæ. Nouum iuuentum, ſiue à veteribus repetitum, rebus publicis priuatíſque percommodum; & ad Ludouici indolem mirè factum; quo intereſſet ſuorum rebus, conſiliis & cogitationibus; atque inſtar famæ, mille linguas, aures, atque oculos ſibi apponeret. Obſeruatum tamen eo inſtituto ſimplicitatem primam defeciſſe, in fraudulentas artes degenerem, multiplicatis negotiis & fallendi ſtudiis, per mutua commercia aduolantibus vitiis, ſemper lentis ad virtutem mortalibus.

Inſtituti veredarij.

XXIII.

Bellum cum Maximiliano.

Ita pacem conſtitutam bellum interpellat, ab Comitatu Burgundiæ ortum. Orangius eam prouinciam ad rebellandum impulerat. Erat Cranenſi in vtramque Burgundiam præfectura, qui Orangio promiſſas vrbes non reſtituebat, & Burgundos violentis pecuniæ exactionibus diuexabat. Itaque Orangius qui tam facilè partes quàm veſtes mutaret, tranſiens ad Maximilianum, Sequanos haud ægrè à Rege abducit. Cranenſi huius belli mandata prouincia, qui cum Dolam obſidet primariam regionis, erumpente ciue, malè multatur & pellitur. Regi permoleſta hæc ignominia fuit; vnde ſubſtituto in Cranenſis locum Carolo Amboſio, nouo Duce, nouum geſtum eſt bellum. Primùm Amboſius pecuniâ hoſtem aggreditur; atque, Orangij milites, quandò plerique Germani erant, ſtipendiarij, nec Duci erat vnde numeraret, Maximiliano inope; eos Amboſius, auro præbito, Orangio detrahit, auctúſque Heluetiorum legionibus prouinciam ſubigit, Dolam ipſam expugnat, direptámque incendit; Dum hæc in Burgundia, Rex in Picardia numeroſo exercitu imminebat Arteſiæ, cùm Maximilianus proponit inducias, nuptiáſque Delphini cum Margarita, quam nuper ex Maria ſuſceperat. Receptæ à Rege induciæ, cui Martis alea non placebat. Nec tamen pugnam prohibere valuit, quæ ad Guenegaſtam conſerta eſt, poſt finitas inducias. Maximilianus repetito bello Teruanam vrbem obſidebat;

obſidebat; Cordius in Picardia Prorex, rapto equitatu, atque octo millibus ſagittariorum, ductore Ioanne Eſtoteuilla, ad ſoluendam obſidionem feſtinat. Maximilianus poſt munita caſtra, abducit exercitum, occurrítque Cordio ad Guenegaſtam, pagum inter Teruanam & Ariam. Conſerto prælio, varia ſors vtrumque exercitum ſternit ac erigit. Franciſcus equitatus hoſtilem profligat, & in fugam vertit; verùm pedes vincitur, pleriſque hoſtium Nobilibus cum Naſſauio & Romontio relictis equis pedites inter pugnantibus. Nec euentus in alterutram partem certior fuit, Franci quinque millibus ſuorum amiſſis, abſcedunt; Flandri in campo pernoctant, quem decem millia ſuorum ſternebant; ita librata victoria, vtroſque afflixit, neutrum amplexa; niſi quod vtriuſque iactantiam & inanem gloriam aluit; dixerim vtrumque potiùs profligatum, cùm hinc inde prǽterea nihil geſtum ſit; & pactæ in aliquot menſes induciæ. Quarum interuallo, Rex animi morbo, poſtremò corporis primùm tentatus eſt. Iam antè nece Iuliani Medicæi audita, quem Florentiæ aduerſa Paſſiorum factio interemerat, metu admiſſo, circumſpiciebat quomodo contra inſidias ſe tueretur. Centum Nobiles in cuſtodiam ſuam deſignauerat, qui diu noctúque deinceps in tutelam ſuam vigilarent, adiunxit mox alios quos Penſionarios vocauit; incedebat ſemper ad latus ephebus, præferens ingens venabulum; iuſſúmque ſtipatoribus erat, vt eos occiderent, qui ad ſe facultate non habita penetrare auderent. In præſentia iam deficere vires percipiens, & feſtinata ſenectutis mala per animi curas, ſibi diffidens, foris infirmitati fulcrum poſiturus, exercitum Prætorianorum inſtar inſtituit. Delegit viginti peditum millia, ex Heluetiis, Normannis, & Picardis, haſtis & ſariſſis armatos, equites cataphractos mille quingentos, atque operas bis mille octingentos, machinas bellicas & omne inſtrumentum adiunxit; caſtra meratus prope Arcuatum Pontem in Normannia; in quibus exercitus haberetur diſciplina veteri; eámque ob rem immunes ſagittarios exauctorauit. Verùm haud multò poſt, mutatâ ſententiâ, ſolutis caſtris eaſdem copias in præſidia diſtribuit, ac prudenter quidem; deponente Principe authoritatem & ſalutem ſuam penes exercitum, & gregario milite vſurpante quod libet, dum quod licet exequitur. Eodem metu Rex heredes proximos educabat humiliter, igneos ſpiritus ſenſúſque regios oppreſſurus ſi poſſet. Ludouicum Aurelianenſem Caroli filium, primum regij ſanguinis, excluſum ab aula, inter viles famulos ali curabat, nullo admiſſo qui generoſam indolem excoleret; imò vt viuenti ſpem vitæ in poſteris prorſus adimeret, per vim ad nuptias Ioannæ filiæ adegerat, præter eius deformitatem inſignem, gibboſæ & claudæ, & ad fœtum concipiendum ineptæ. Quin & Delphinum amouebat ab omnium oculis, Amboſiæ educatum à fœminis, nullo bonarum artium Magiſtro, relictum ſilueſcentis inſtar arbuſculæ indoli ſuæ, atque ita abditum, vt diu mortem obiiſſe exiſtimatus ſit. Mox ægritudo corporis ad animi morbum acceſſit, deliquio correptus deinde paralyſi, omni ſenſuum vſu orbatur. Primo morbi acceſſu, cùm arrepere ad feneſtram vellet, prohibitus eſt à domeſticis verentibus ne frigus aëris incommodo foret; ille vbi primùm vocem recepit, domeſticos

LVDOVICVS XI.

Anno 1479.

Pugna ad Guenegaſtā.

Regis prima ægritudo.

Pont de l'Arche.

Franc-Archers.

LVDOVICVS XI. expulit, neminem sibi aduersum patiens, ne salutis quidem procurandæ causa. Nondum à morbo conualuerat; illigatis adhuc externis sensibus, & Principis munus repetebat, sibi quæ consilium statuisset, voce & scripto proponi volebat; præbebat aures referentibus; quanquam occlusas, nullumque sonum admittentes; admouebat oculos scriptis, quibus nihil legeret; inconditum vocis emittebat sonum, volebátque obtemperari mandatis; inani imperandi specie infirmitatem sustentans; quasi animo versatili qui fraudem suis tam sæpe fecisset, per corporis sensus posset illudere. Ex ægritudine tandem conualuit, sed diffidentia simul timórque perpetuus sic excreuit, vt nemini in posterum securitas foret.

XXIV. *Principum mortes. Mariæ mors.* Recreato ex ægritudine, cum Maximiliano imminebat bellum; idque sollicite apparabat, quasi gesturus, cùm intercedente legato Pontificis, admisit inducias, iam ad ampla consilia minùs aptus. Verùm Mariæ Burgundicæ morte, rursus in bellum, & sponte quidem reuoluitur. Ea equo lapsa, quem vterum ferens inter venandum impellebat ad Anno 1481. cursum, & fato rapta, Philippum & Margaritam liberos Maximiliano reliquerat; atque continuò Gandauenses pulso Maximiliano, & liberis in potestatem suam assertis, regimen vsurpant. Nec cessat eo articulo Ludouicus, exercitum Cordio tradit, cinctámque Ariam obsidione expugnat; tùm per Guillelmum Marxium, Leodiensem Episcopum pellit, Burgundicis partibus addictiorem, & Gandauensium animos tam peritè tractat, vt Margaritam impetrauerit Delphino locandam, Artesiâ & Comitatu Burgundiæ in dotem traditis. Ambosiæ nuptiæ celebratæ, quanquam imperfectæ ob sponsæ ætatem. Porrò iis nuptiis grauis iniuria Eduardo Regi infligebatur, nam fœdere Piquiniaco pactum matrimonium cum eius filia erat, patebátque ludibrio, tot promissis inanibus. Eámque ob rem, tum dolore, tum indignatione, tum pœnitentia credulitatis, tum molestia, quam suorum opprobria facessebant, concepto morbo, breui extinctus est; octo liberis relictis, quibus Richardum fratrem Glocestrium Ducem tutorem adscripsit. Attamen Regi nondum parta securitas erat, nisi Glocestrij scelera potestatem nocendi, Anglo detraxissent. Ille barbara ambitione pietatem violans, Eduardum & Ricardum nepotes perimit; filias neptes spe regni excludit, & per calumniam Eduardum patrem spurium dicit, per adulterium matris, mox scandit in solium, tot tantísque criminibus in gradus substratis. Ludouicus detestabilis Principis legatos & fœdus abominatus est. Ad ea funera, Renati Siciliæ Regis accessit obitus, per multam ætatem omnem fortunæ sortem experti; eiúsque obitu Phocensis Pro*Prouincia data.* uincia ad Regem peruenit; siue eum heredem Renatus scripserit, siue Carolus Comes Andegauensis, patruo paucis mensibus superstes; Anno 1482. ampla prouinciâ regno insertâ, atque ad primos Galliarum limites promouente; ita Mediterraneum intra vastos fines inclusum est, vt mari gemino Francia quasi geminis brachiis potestatem prorogaret at*Gastonis Phœbi mors.* que victorias. Id Regi gratum; at molestissima Gastonis Phœbi Regis

gis Nauarræ mors; Princeps adolescens ex Gastone Rege, & Magdalena sorore Ludouici natus, puer obitu patris ad solium euectus, spem magnam alebat, cùm repentè subito fato opprimitur. Dicitur ex tibia mortem hausisse; cùm enim semel vnâ caneret, & earum capiebatur modulatione, veneno afflatus, statim occubuit; morte per instrumentum gaudij subrepente; matrem solatus est præclarissimis verbis illis ex sacro Euangelio vsurpatis, *Regnum meum non est de hoc mundo, non turbetur cor tuum, ego vado ad patrem.* Catharina eius soror, atque hæres postea Ioanni Albretio nupsit, regno Nauarræ ad Albretiam stirpem traducto. Postmodùm morbus pestilens grassatur in Francia; eo correpti ardentissima febri vrebantur, tam atroci dolore caput opprimente, vt plures quà vi morbi quà phrenesi rapti, in mortem ruerent, vel impacto in muros capite, vel in puteos casu præcipiti, vel per inuia obuiósque campos sparso cursu. Sic priuatæ ac publicæ calamitates nouo metu implicuerunt Regem; primùm animo, deinde corpore in priorem morbum reuolutum. Dignum est orbis terrarum spectaculum, & humanæ fragilitatis scena amplissima; Rex potentissimus, quem Europa suspiceret, metueret Francia, qui terrori vel Principibus foret, qui eos ad nutum caueis ferreis, angustis admodum, includebat, qui compactis in carcerem globos ferreos, immensi ponderis appendebat ad pedes; qui laqueo & ferro tam multos sustulerat; ille inquam Rex, vice nunc sua abiectus, trepidus, séque vltrò in carcerem, atque in vincula mancipans; vt Diuinæ iustitiæ reus, pœnâ exemplo sit offensioni qui culpâ fuerat. Biennio antequam moritur, se Plessiaci ad Turones domo concludit; voluptariis ædibus, in carcerem versis; fossis septus, clathrísque ferreis, ex ferro muricibus supra murum prætensis, & excubantibus diu noctúque in fossâ vigilibus, qui accedentes telis repellerent. Paucissimos in cubiculum admittit, excutiuntur vestes accuratè, ne quis sicam occulat, pugionem, aut cultrum; familiares etiam & affines suspecti sunt; generum, filium, filiámque perscrutantur custodes; ab Calabria Franciscum arcessit, Minimorum Ordinis Conditorem, virum sanctitate vitæ, miraculísque percelebrem; præsentem flexis genibus instar numinis orat, sibi vitam vt proroget, ipsi omnia, suóque Ordini pollicetur; sacras reliquias ex Europa tota corrogatas vestibus inserit, iisque se in mortem communit; preces publicas toto regno ad auertendum Aquilonem indicit, qui ventus ipsi erat incommodus; palatium redundat mulierculis, nouas pre[illegible] & noua vota insinuantibus; se mancipem Medico tradit, vili & arroganti in paucis; decies mille nummos in menstruum stipendium donat, eiusque ad nutum imò ad contumelias se patienter accommodat; sacra omnia & profana tentans mortem vt pelleret. Verùm in eo secessu, ne credatur iam ante obitum præsepultus, se viuum regno & Europæ promulgat; edicta & leges nouas in dies cudit & recudit; magistratus abrogat atque instaurat; delectus militum haberi & machinas apparari iubet, loricas Mediolani emi plurimas curat; quæ in singulis regnis rara essent & pretiosa comparat; sumptuosè

LVDOVICVS XI.

Pestis atrox.

Regis morbus extremus.

Plessis les Tours.

LVDOVICVS XI. ſumptuosè & magnificè indutus progreditur; morti per omnia volens illudete, quaſi qui omnes diſſimulatione hactenus fefelliſſet, poſſet morti & fraudem facere.

XXV. *Regis mors.* Sed extremum fatum nec vi retunditur, nec fraude luditur. Morbus recrudeſcit, & neceſſariò Ludouicus decumbit, regni inſignibus dimiſſis ad filium, Cancellario, ſigillis, & Regiæ domus adminiſtris; nondum tamen ſpem depoſuerat, cùm admonetur à Medico finem inſtare, & ad extremas metas vitam perueniſſe; nouo acceſſu doloris, vt quem vitæ cuſtodem & prorogatorem exiſtimaret, eum acerbiſſimæ mortis haberet nuntium. *Anno 1483.* Ita Sacramentis expiatus obiit, ætatis anno ſexageſimo primo, prima ſenectute, quam curæ animi atque ægritudines præcipitauerant. Sepeliri Cleriaci, in Deiparæ æde voluit, vel teſtandâ in Virginem matrem obſeruantiâ, vel vt ſepulchro ſeiungeretur ab Regibus à quibus adeò diſcrepuerat vitâ. Attamen væ ſoli; fracto pòſt ab *Eius dotes.* Hugonotis tumulo, ſparſiſque cineribus. Vix in vllum Principum tantum famæ, poſt mortem licuit; metu preſſæ voces eruperunt extemplò, & vt vulgus rapitur ad extrema, vitia Regi affricabant omnia, virtutes tollebant. Ego vt abſtineam ab inſanæ plebis rumoribus, non inficiar quin excelluerit Ludouicus in multis, at redarguendus longè in plurimis. Religionem haud dubie hauſerat, atque in res ſacras venerationem, præſertim in Deiparam Virginem, ac tametſi aliquoties ſpeciem pietatis priuatis conſiliis prætexuerit, tamen menti hærebat rerum Diuinarum cultus, aut timor. Regnandi artem apprimè callebat, nihil fortunæ permittens aut aleæ; nec metu aut ignauiâ ceſſabat à prœliis; nam adoleſcens ingenti animo obiectabat vitam periculis, ſed conſilio atque prudentiæ nitebatur quàm maximè; gnarus ſapientem, quantùm homini licet, res ſuas ſorti caſuique ſubripere. Regis partes implebat eximiè, regiæ dignitati, maieſtati atque incremento cætera poſthabens; promotis fœliciter ſtudiis, vt Franciæ fines verſus omnem partem protenderit, adiunctis ad meridiem, Ruſcinocenſibus atque Phocenſibus, ad occaſum Andegauenſibus atque Cœnomanis; ad Aquilonem magna Picardiæ parte, atque Arteſiâ; ad ortum vtraque Burgundia, vt cum paucis admodùm *Conquerant.* Propagator Imperij dici poſſit. Atque eæ laudes ſine controuerſia debitæ, quas exaggeraſſet grata poſteritas; niſi pluribus & grauiſſimis vitiis contaminarentur. Cunctis terribilis, nemini charus; Principes habebat pro mancipiis, mancipia pro Principibus, viliſſimis homulis addicebat ſe, tonſori, medico, cubiculario; & dignitate natalium ſpretâ, vel ſuſpectâ, amabat ingenium, ac gratiâ promouebat, nullo metu, nulla cura; facile repreſſurus quos euexiſſet è puluere. Plebem immodicè tributis vexauit, egitque ad tantam inopiam, vt plerique ruſtici aratro de collo ſuſpenſo terram proſcinderent; immenſas opes plerumque improuide largiebatur, alendis ſpeculatoribus, & ſerenda proximos inter diſcordia; cùm priuatim nulla dignitate, nulla maieſtate ageret, cultu obſoleto, deformi pileo vetuſtate, manicis ad thoracem veterem

inſtauratis.

instauratis, & inunctis ocreis sero pingui, vt præter potentiam atque sæuitiam nihil regium saperet. Nam sæuitia in eo supra modum hominis Christiani & Franciæ Regis, vt carcer, caueæ, ferreique globi, loco clementiæ & veniæ essent. Coniugem inhumaniter habuit, ab aula amotam, arce inclusam, ad eam liberorum causâ per contemptum adiens; nec liberos nisi per ambitionem amauit, ne sine herede in ludibrium iret. Ioachimum natu primum filium, raptum anno tertio vitæ, quod præclaram spem vel in cunis ostenderet, prosequutus inuidiâ, impensius mortuum quam viuum amauit; & Carolo alteri filio institutionem inuidit, reiectis præceptoribus, bonísque artibus repudiatis, vnum illi dogma ingerens, *qui nescit dissimulare nescit regnare*; quasi præclarissimum & eminentissimum opus, atque humanæ sortis suprema dignitas, in vno vitio, quo infirmitas latet alitúrque, posita sit atque constituta. Vno verbo qui Ludouicum Tiberium Christianum vel Francicum dixerit, dignè virum exscribet; quippe ille delibauit omnia Romani vitia, nisi quantum religio & Francici mores, corruptam indolem quibusdam æqui an timoris terminis concluserunt. Iussit moriens Annam filiam Bellijocensi nuptam, regni regimen tutelámque fratris suscipere, vt vel mortuus vexaret Principes, fœminæque subiiceret. LVDOVICVS XI.

Carolus eo nomine VIII. sub obitum patris agebat annum decimum tertium; probæ quidem indolis, sed tam malè institutus, vt ne legere quidem nosset, aut pingere, educatus in tenebris, & ad splendorem regni attonitus. Anna soror ex testamento patris adibat regimen, cùm Ludouicus Aurelianensis Dux intercedit, magni animi iuuenis, iam natus annum supra vicesimum quartum, sibique debitam administrationem asserit. *Se primum in stirpe regia principem, Regni legibus & naturâ ipsâ admonendum ad regimen, cuius interesset id optimè regi; nec delirantis senis arbitrium æternis constitutionibus regni præpollere. Coronam in Francia natura dari, non scriptis tabulis; Regem vti heredem sibi non legeret, ita nec curatorem regni; vtrumque sancitum legibus, & naturâ cautum.* Contrà Anna voluntatem Regis opponebat; *administrationem, regni à iure distare quamplurimùm, ab eo excludi fœminas, in illam admissas; quod confirmabat exemplis; Bellijocensem maritum æquè è stirpe regia procreatum, iam natu grandem, & rerum experientiâ vniuersæ Franciæ comprobatum; cùm Aurelianensis minor adhuc legibus, sub tutela matris constitutus, regimen regni malè capesseret, qui nec facultates suas administraret.* Ista palam æmuli, at clam competitor accedebat tertius, Ioannes Dux Borbonius, qui minorem fratrem sibi anteponi ægrè ferret, diu tacitâ depastus inuidiâ. Menses aliquot ea contentio tenuit, sed ciuilis bellique abstinens, dum Rex annum decimum quartum impleret; qua ætate Caroli V. edicto Reges ipsi regnum administrant; & in id tempus indicta Turonibus ordinum comitia, quibus regni vulnera persanarentur, & sanciretur administratio regni. Interea indignationi principum, & dolori plebis esca obiecta, selecti aliquot è Domesticis Ludouici, qui pœnâ XXVI. CAROLVS VIII. REX. *Contẽtio pro regimine.*

CAROLVS VIII.

publicâ, & pecunias raptas refunderent, & tot scelera patrata penderent. Primus Dauid Oliuerij Damæ famulus patibulo affigitur, tum à famulo ad herum gradu facto, ipse Dama Comes ille tonsor corripitur, multorúmque scelerum reus, pari supplicio plectitur, facultatibus Aurelianensi addictis: mox pœna ad Ioannem Doyacum progressa est, hominem in Aruernis vili origine natum, eoque à Ludouico auctoritatis promotum, vt Aruerniæ Prorex, multas opes collegerit. Hic vocatus in peculatus crimen, & odiosus Principibus, quod in eos plura contumeliosa effudisset; ignominiosâ pœnâ mulctatus est, Parisiis virgis cæsus linguâ ferro candente perfosâ, & alterâ aure truncatâ; eodem supplicio Monferrandi, quæ patria erat instaurato. Per eas victimas animorum motus repressi vtcunque, dum Rex pubertate impletâ, Rhemos deducitur, & inauguratur; ac postmodum regni Comitia celebrantur Turonibus. In iis plurimæ & acerbæ querelæ propositæ; omnia ad sanandas plagas effusè promissa, perpauca præstita; ac quod caput erat de regimine regni constitutum; vt Rex ipse iam per legem capax res administraret; eius tutela penes Annam foret; designarentur optimates duodecim, quorum consilio res stabilirentur. Dux Borbonius Comestabilis dictus est. Id decretum tam Annæ placuit, quàm Aurelianensi displicuit; ambitiosa fœmina Regis potens, interesse consiliis, ea regere atque ad nutum flectere poterat, fidos admittere, dubiósque excludere, vt Regis nomine regnum capesseret. Et eam in rem Renatum Lotharingiæ Ducem ab Italia exciuerat; ab cæso Burgundo claræ famæ magníque nominis, quem Aurelianensi opponeret; Venetis militantem in Mediolanenses & Florentinos; præsentique annuam pensionem constituerat, dato Comitatu Barensi; imò parum abfuit quin Phocensem Prouinciam daret, vti proximo Renati Andegauensis heredi; adeò ambitioni sua insania scopus est, & publica flocci sunt, priuatim surgenti. Contra Aurelianensis ab regimine longè amotus, dolorem occulens, & sequutus Regem Parisios, arcana instituebat consilia, tentabátque artem arte ludere, conciliandis Principibus, cæterisque quorum in regno spectabilis auctoritas foret. Adolescentem regebat Franciscus Comes Dunensis Ioannis filius, patri haud impar soboles, prudentiâ animi & fortitudine in paucis insignis, eratque totius telæ textor, animique suprema mens. Iamque eo promota erant consilia, vt Regem annuentem sorori eriperet, simulque potestatem Aurelianensis statueret; sed detecto consilio, Georgius Ambosius Episcopus Montalbanus, & Philippus Comminius eius participes, in carcerem missi; & hic quidem duriter, in cauea per octo menses conclusus. Aurelianensi parabatur custodia, cùm fuga elapsus Alensonem venit, & plerisque Principum ad partes allectis, bellum mouet. Sed cùm improuidè Bogenciaci hæreret, repentè ab exercitu regio circumclusus, ad deditionem adigitur, ea conditione vt ad Regem se conferret, Comes Dunensis Astam in Insubribus secederet. Ad eam implendam Anna

D. mestici Ludouici pœnâ affecti.

Conte de Dunois.

na

na instat, vrgétque Aurelianensem ad Regem veniat; ille intutum ratus ad inimicum accedere, citatis equis ad Britanniæ Ducem aduolat, Dunensem reuocat; & fœderatos magno studio ad renouandum bellum arcessit. Res postulat, vti edisseram quis Britanniæ status eo tempore esset.

XXVII. *Bellum in Britannia.* Landais.

Franciscus II. Britanniæ Dux iam annis grauis, & gerendis rebus ineptus admodùm, cuidam Petro Landasio addixerat se. Is in Campania è sutore ortus, paternámque artem in familia Ducis exercens, & eidem minister flagitiosæ libidinis, adeò beneuolentiam ipsius deuinxerat, vt per dignitatum gradus Quæstor summus factus, Principis sui herus esset & dominus. Et verò ingenio subdolo prædirus, Ludouici Regis artes eluserat & sagacitate consiliorum explicuerat tetia, dolósque repulerat; verùm vt ea hominum natio, quos repente fortuna è cœno in cœlum vehit, superbiâ & arrogantiâ supra fortunam ipsam extollitur; Landasius Proceres spernendo, vexándo, atque occidendo, sic irritauerat, vt in eum conspirarent, Duce Ioanne Rieusio Marescallo Britanniæ. Sæpius petitus tum priuatas, tum publicum bellum peruicerat; donec populo Rieusij partes promouente, destituto à militibus Duce, Nannetis in conclaue eius irrumpitur, rapitur Landasius, & instructa lite, damnatur capitis, necatúrque suspendio. Ille quoniam Annæ partes studiosè fouebat, locum vacuum mortuus Aurelianensi reliquit, graui bello in Britanniam verso, quo tandem antiquissima illa Satrapia pessundata est atque extincta. Illicò Aurelianensis à Britanno exceptus, instaurat cum Principibus fœdus, cum Maximiliano Romanorum Rege, Britanniæ Duce, Comite Inculismensi suo patruele, Lescuno Conuenarum Comite, Orangio Principe, & Rieusio Marescallo; & Dunensis Comes, Partenæum in Pictonibus instruebat milite atque munimentis. Ad hæc Anna impigra fœmina, primùm arma, mox artem admouet. Regem rapto exercitu ad Santones ducit, oppressura Lescunum, cuius in Aquitania multa authoritas. Atque vt constituerat, Santonum vrbem & Blaviam primo impetu capit, veniensque Burdegalam, præfecturam ademptam Lescuno, coniugi à Rege impetrat; mox in Britones regressa, Partenæum domat, Dunensi expulso, & recepto in partes suas Inculismensi. Tum postquam armis auctoritatem & famam constituit, artes aggreditur. Oborta erat Francos inter Proceres & Britannos æmulatio, timórque mutuus. Franci apud Ducem pollebant gratiâ; inde Britonibus grauis suspicio, ne illorum ope Dux Landasij mortem vlcisceretur, & ipsi Aristocratiæ genus ad tuendum se stabiliuerant. Eum metum Anna suspicionibus adauget plurimis, tantúmque contendit, vt Britones Duce Rieusio, nouum fœdus cum Rege contrahant, ad pellendos è Britannia Francos; stipulati Regem quadringentis duntaxat equitibus, & quatuor peditum millibus bellaturum in Britannia, nihil in Ducem aut Britones tentaturum, nullúmque oppidum occupaturum absque Reusij assensu. Hæc

De Rieux.

CAROLVS VIII. promiſſa largè, haudquaquam impleta, nam ambitio patefactas fores ſibi non præcludit.) Rex in Britanniam quatuor diuerſis locis immittit copias, tum ipſe valido exercitu in prouinciam penetrat; belli ſpecie vt Aurelianenſem in obſequium ageret. Dux Britanniæ pecuniâ, viribus, & militibus deſtitutus, Dunenſi auctore, ad ſacram anchoram naufragus confugit; ea filia maior natu Anna. Duas ſuſceperat Annam & Iſabellam; Anna maior appetita iam plurium votis, quanquam annum duodecimum vix egreſſa, vt faciebat ſpem procis opulentæ dotis, ita patri validi præſentiſque ſubſidij. Ioannem Albretium in Aquitania potentem Regi vt Britannus eripiat, oſtentat filiam, nuptiáſque promittit; quam eandem & Maximiliano Romanorum Regi, & Aurelianenſi; clam ante in ſinu ſpoponderat. Et quidem hamum vorauit Albretius, defecítque à Plœrmel. Rege, ſed lento auxilio inualidóque. Rex interea Plœrmelum obſidet, captis pluribus oppidis. Dux ne prorſus ignauè ſocorditérque periret, ſexdecim hominum millia è promiſcua plebe colligit, vrbémque ſeruaturus approperat; ſed à ſuis in feſtinatione ipſa derelictus, vrbem tradit hoſti inuadenti, à quo direpta eſt atque euerſa. Dein vno curſu victoriæ, La Mouſſaye. Venetiam ſponte Rex admiſſus; Mouſſaij turmæ ad Briandi caſtrum à Regiis deletæ; vrbſque Nannetes cingitur obſidione. Ruebat in perniciem Britannia præceps, niſi Rieuſium vanitas fœminæ perſtrinxiſſet. Anna quam modò Borboniam nuncupabo, mortuo Ioanne Duce Borbonio, atque herede Bellioceñſi; tumida ſucceſſu armorum Nannetes obſeſſos Rieuſio nuntiat, iámque foſſam obtineri à milite. Ille modeſtè conqueſtus, id contra fidem & promiſſa tentari, Regémque maturiùs ad fallendam fidem inſtitui, nouum conſilium capit; ſociíſque in ſententiam ſuam abductis, ad Ducem conuertitur, curâ patriæ pereuntis ſuſceptâ; ea tamen fuit in præclaro viro promiſſorum cura, vt ad Ducem non iuerit, niſi poſtquam iterum de implendo fœdere appellatâ Borboniâ, pro reſponſo accepit; Regi nullum eſſe dignitatis conſortem, rémque fruſtra inceptam ni perficeretur; tunc ſecurâ fide, Ducem conuenit, & ad inſtaurandam patriam ſe accingit.

XXVIII. *Rieuſius res Britannicas ſubleuat.*

Atque extemplò conſtitit, vir vnus quanti ponderis ſit: nam ſtatim Rieuſius Ancenice recepta, Briandi Caſtrum quà vi quà induſtriâ obtinet, & obſeſſam Venetiam breui expugnat. Nec Dunenſi ſuis partibus deerat, cùm nequiret in Angliam ob procellas tranſmittere, ad ſeruandos Nannetes ſollicitudinem applicat. In inferiori Britannia, plebs ex agris vrbibuſque conuenerat ad ſexaginta millia, vt Ducem periculo eximeret: quem Nannetis Franci obſidebant. Dunenſis inconditæ multitudini ſe ductorem præbet & caſtrenſis diſciplina vtcunque imbutam, verſus vrbem agit, in eámque immittit, exercitu regio iam defeſſo, & frequentibus eruptionibus ciuium imminuto. Nec multo poſt ſoluta obſidio, partáque Duci atque vrbi libertas. Ea proſperè eueniebant Britoni- Fougeres. bus, dum infauſta aliunde vrgerent. Quippe Rex Ancenicem & Briandi Caſtrum expugnauerat, muróſque deiecerat, & Filiceras validam vrbem in

in Britanniæ finibus obuallabat toto exercitu. Angliæ Rex ad obtinendam Britonibus pacem intercesserat, & ab Aurelianensi reiectus, qui Annæ nuptias iam spe præsumebat, paucas cohortes in subsidium miserat; iam Albretius diu expectatus aduenerat, sed paucis admodum comitantibus, modico subsidio fuit, graui incommodo. Nam de nuptiis Annæ instaurata spes (nec de leui causâ, cùm omnium Procerum scripta eam in rem haberet suffragia) discordiam etiam instaurauit, quippe nuptam Maximiliano ambiebat Orangius, sibi Aurelianensis; & diuisi Britones, non Procorum vni adhærebant, imò & plures maritum Annæ Regem optabant. Porrò eam discordiam Filicerarum discrimen sopiuit; deliberatum eo in articulo quid agendum foret. Erant in eorum copiis Germani mille quingenti, missi à Maximiliano; Angli septingenti Monfortio & Scala ducibus; Vascones mille, & Catalauni ducenti, sequuti Albretium; Franci admodum pauci; Britones ad octo millia, Ductore Rieusio Marescallo, & prouinciæ Nobiles, Rieusius dehortabatur à prælio, & quidem prudenter; *nullas sibi præter eum exercitum copias esse; si vinceretur, reparandum nulla spe; victori in alieno solo numquam faciendam pugnæ potestatem; cogendum in angustias locorum & temporum, detrahenda cibaria & penuriam inferendam, qua demum pugnante sine periculo profligetur.* Hæc Rieusius nusquam auditus & decreta ad seruandam vrbem dimicatio. Profecti Redonibus ea mente audiunt captas Filiceras, tenacésque proposito progrediuntur, vt Albini Fanum oppugnent, modicam vrbem, castro tectam non contemnendo. Franci nono vltra Fanum milliario hosti occurrunt; prælíumque sine mora conseritur. Britones ita distribuerant copias, vt ad dextram protecti curribus, nemore ad læuam, triplici agmine inueherentur; primum ducebat Rieusius, medium Albretius, postremum Castrobriandus, pluribúsque Britonibus rubricatas cruces affinxerat, quæ Anglorum insignia erant, vt terrori forent; quoniam Angli sagittarij erant præstantissimi clarique nominis. Franci pariter in tergeminum agmen dispertiti, Hospitalio Choisio veterano duci primum tradiderant, alterum Ludouico Trimollio generosissimo adolescenti, Grauillio tertium. Verùm peccabant à primordio, nisi peccatum temeritas Britonum emendasset, nam ignari hostem tam prope figere, per cohortes singulas festinabant, poterantque Britones si irruissent, incompositos fundere. Sed quasi de industria datum Francis spatium ad instruendos ordines; tum Britones nouo errore prorumpunt ad pugnam, tutis locis & munimentis relictis. Iam eos inter & Francos socios orta erat contentio, vocatis Francis in suspicionem proditionis; erántque adacti etiam Proceres equis exscendere, mistique cum prima Britonum acie pugnare pedites. Iis animis ad conflictum itur; & Germani vt se à Francorum machinis tegerent, longo circuitu dum ad latus flectunt, viam Franco præbent irruendi in agmen; quod præstitum quidem valido impetu; tum auolare equites, pedites conturbari, frangi, atque in nemus diffugere, victoriáque ad Francum vergere. Rieusius primo quidem agmine pugnauit fortiter, sed obruente numero victus est; desperatâ tamen

Pugna ad fanum Albini.

Saint Aubin.

CAROLVS VIII.

men victoriâ ſe in ſpem futuram fugâ eripuit; Capti dum inter pedites depugnant Aurelianenſis atque Orangius; cæſa Britonum ſex millia; nemini parcitum, qui rubram crucem ferret; cecidere ex Francis mille ducenti, nullus illuſtris præter Galiotum Italum gente; Aurelianenſis in turrim Bituricenſem captiuus ductus eſt, in Cæſaris Pontem Orangius. Sic Britannia quæ tot Regum Franciæ impetus fregerat, nupérque Ludouici ſagacitatem fraudeſque vicerat, modò puero fœminæque ſubiicitur; adeò in humanis nihil infirmum eſt, nihil tutum.

HISTORIÆ FRANCICÆ LIBER XIV.

SYNOPSIS.

Pax cum Britanno. Rex Annam Britannam coniugem ducit. Bellum cum Maximiliano & Anglo. Pax cum vtroque. Ruſcinonenſes Ferdinando dati. Origo belli Neapolitani. Deliberatio de bello Neapolitano. Rex inuadit in Italiam. Rex Florentinos domat. Medicæus Florentia pulſus. Piſanis libertas data. Rex Romam venit. Rex poſt leuem pugnam coronatur Neapoli. Rex Neapoli imprudenter ſe gerit. Lues Venerea. Fœdus in Regem Principum Italorum. Rex in Franciam redit. Sauanarola Regem conuenit. Heluetiorum geminum facinus. Pugna ad forum Nouum. Rex ſubſiſtit in Pedemontio. Ferdinandus Neapolitanum Regnum recipit. Regis conatus pro regno recuperando. Regis mutati mores, & mors. Ludouicus XII. Annam ducit repudiatâ Ioannâ. Apparatus ad bellum Mediolanenſe. Mediolanum primò ſubactum. Sfortia Ducatum recuperat. Sfortia à Rege capitur. Georgius Amboſius Cardinalis. Rex de Neapoli cogitat.

gitat. Neapolitanum Regnum diuidit cum Ferdinando. Mompenſerij in patrem pietas. Bellum pro regno Neapolitano. Singularia certamina, Paliſſæ, & Baiardi. Conſalui patientia. Rex ad Franciam redit. Philippus Archidux Caſtellæ Rex. Hiſpani inualeſcunt in Calabria. Paliſſæ fortitudo. Albinius captus. Pugna ad Ciriniolam. Rex quatuor exercitus ſcribit. Salſulæ fruſtrà obſeſſa. Alexandri Pontificis mors. Exercitus in Italia. Franci ex regno pulſi. Baiardi virtus. Sandrieurius ſe Regi ſiſtit.

I. CAROLVS VIII. *Pax cũ Britanno.* VICTORI Dinantium & Maclouij fanum patuerunt, Rhedonéſque ſupererant primaria ciuitas, quæ vna ruentem Britanniam ſuſtentaret. Ad eam Trimollius extemplò admouet obſidionem & ad deditionem compellat. Ciues egregiâ in principem fide & animis ſupra calamitatem ſurgentibus, reſpondent, *ſi pereundum ſit, vltrò ſe pro patriâ ac principe perituros; eſſe tamen adhuc ſpem ſalutis & viginti armatorum millibus robur eſſe, quo Nannetenſes æmulati, repellant vim; ad extremum Franci Ioannis, Regis meminerint, colligantque periculum quod ab armata deſperatione immineat.* Ad ea ſuperſedet Trimollius, dum apud Regem deliberatur. Erantque plurimi, qui cenſerent, inſtandum victoriæ; *iuris ad occupandam Britanniam eſſe abundè, facultatem à quingentis annis quæſitam, iam conceſſam diuinitùs: quid Rex cunctaretur & ignaua clementia proſperitatem optatiſſimam perderet?* Et principi adoleſcenti in curſu victoriæ acceptiſſimæ erant eius generis voces. Contra Rochefort. vir grauis Guido Rupefortius, Cancellarius Franciæ æquo & iuſto cupiditatem retundit. *Prærogatiuam armorum vimque potentiæ, longè differre à legitimo iure rei comparandæ; ſit illa ſatis barbaro Principi, cui pro Deo ſua laurus & victoria ſit, imo ſua cupiditas; at Chriſtiano Regi ſcopum diuerſum eſſe propoſitum; terminos eſſe ambitioni victoriiſque præfixos, quos æquitas iuſtitiaque poſuerit, nec eos prætergredi abſque ignominia atque opprobrio poſſit. De iure, quo Rex Britanniam occupet, diſceptandum: ſtabiliendum prius, quo iure, quáue iniuria, princeps annis prægrauis, puellæ impuberes atque innoxiæ, ſpoliari poſſint, ea paterna hæreditate, ille patrimonio; iam per multa ſecula continuâ ſerie deuoluto; tunc æquo inſpecto, inſiſtendum armis, aut reſiliendum. Prædonum eſſe & piratarum, eripere perdere, atque mactare, tum ſpeciem iuris obtendere latrociniis; & quod nefariè geſtum eſt, per iniuſtitiam nouam aſſerere.* Ad ea rationum momenta acceſſit ſupplex Ducis legatio, qui veniam precatus, ſupremúmque Dominum Regem compellans, veniam exorat; ea conditione, filias ſine aſſenſu Regis ne collocet. Vix ea pacta cōuenerant, cùm Ducis obitu, ſenio, mœrore, curis, atq; ex equo lapſu decedentis, ſubitò perturbata ſunt; moriens Rieuſio filias commiſerat. At contentio illicò atq; diſcordia germinant;

nant; Aurelianēsis atq; Albretius instauratâ riualitate pro Annæ nuptiis Britanniam scindunt; suus cuique fautor & promotor; Aurelianensi Lescunus & Montalbanus, Cancellarius Britanniæ; Albretio Rieusius & Lauallia, quæ multùm gratiâ apud Virginem valebat: verùm ipsa virgo propendebat in Aurelianensem, Albretio quadragesimum annum implente, atque adeo adolescentiæ flore iam marcido. Eamobrem impulsu Cancellarij contestata erat, coram Apostolico scriba, se adactam à patre ad sponsionem Albretio dandam, nec se vnquam assensuram coniugio; & Rieusium, à quo Guerrandæ obsidebatur cum Cancellario, auctoritate potius quam vi depulerat; Cancellarium quamquam ab Rieusio ipso abrogatum haudquaquam dimittens. Et verò Rieusius egregio in patriam amore, non tam Albretio studebat, quam ab Aurelianensi alienus erat; ne si virgo Franco principi nuberet, aliquando Britannia in coronæ oceanum immergeretur, membrumque fieret, quod à multis seculis corpus integrum fuerat. Inter eas contentiones annus elabitur; & moritur Isabella minor Annæ soror. Ea morte vt Annæ dos increscebat, sic procorum amor; donec Rieusius reconciliatus cum virgine, tenaxque propositi cum Maximiliano persuadet coniugium, quod per Valsannum Austriacum Maximiliani vicarium celebratum est. Enimverò proci omnes alienati his nuptiis coniurant in Britanniam, Rex pace abrupta gemino exercitu irrumpit; Albretius Nannetense castrum intercipit, Ducum gazam expilat, vrbem capit, Regique captam tradit. Ad eos pellendos, cùm Maximilianus lenta subsidia infirmáque submitteret, Rieusius nauis naufragæ rector, vt honestè periret, demùm ad Regem conuertitur, quodque ille concupiscebat ardenter, matrimonium Annæ paciscitur. Bellum per eam spem repressum, imo data Aurelianensi atque Orangio libertas. Etenim Anna aliena ab Rege, cui vastatam perditámque patriam tribuebat, respuebat omnino nuptias; ad quam peruincendam, Rex vtrumque liberum fecit, quamquam Borboniis coniugibus inuitissimis; & sincera mente tam Aurelianensis quàm Orangius, eam in rem contendit. Tandem Annæ pertinacia victa est, assensúsque nuptiis præbitus; tum auctoritate Pontificis soluta gemina matrimonia, Maximiliani cum Anna, & Caroli cum Margarita, solo hactenus verbo contracta; nouumque Caroli cum Anna perfectum; constituta dos Britannia, duabus conditionibus obseruandis; primùm, vt si Anna absque liberis obeat, ob honorem quem regiis nuptiis assequebatur, Regi eiusque futuris successoribus, Ducatum donet: secundùm, si ea superstes sit pollicetur se nupturam proximo heredi, qui Rex Franciæ sit; Ita cauebatur, ne vnquam in posterum tam pretiosum segmentum auelleretur à Francia, & insitus ramus in truncum penitus coalesceret; eamdemque ob rem, iura omnia quæ pluribus in Britanniam erant, Rex pecunia emit, ne quis locus controuersiæ foret.

[Margin: CAROLVS VIII. — Dame de Laual. — *Rex Annam ducit.* — Anno 1491.]

II. Sic bellum in Britannia extinctum, excitatur mox in Picardia; Maximilianum gemina iniuria pungebat acriùs, quàm vt honestè conquiesceret domi. Sponsa ablata, atque propemodum è thalamo rapta & auulsa à latere; spreta per contumeliam filia, & seruata dote nuptiæ repudiatæ, animum

[Margin: *Bellum cum Maximiliano & Anglo.*]

CAROLVS VIII.

vel obductum callo penitus pungerent. Iam antè variè bellum in Sequanis atque Artefiis gestum erat;atque occupauerat MaximilianusTeruanā & Andomari fanum;verùm Cordij arte ad Betunā per insidias interceptus,deleto exercitu,easdem vrbes amiserat, iterumq; in Sequanis magna strage victus. Nunc vindictâ flagrans;vrgente cōtumeliæ sensu,cum Henrico Angliæ Rege contrahit fœdus,vt iunctis armis Picardiam inuadant.Regebat Angliam Henricus Rex eo nomine VII. feliciter ex summa miseria ad fastigium regni promotus; quippe antea, Richemondiæ Comes vnus ex Lancastria familia superstes, diúque in Britannia latitans, metu perpetuo conflictatus, tandem postquam Ricardus Eduardi frater, cæsis nepotibus, inuasit per tyrannidem regnum, in spem eius regni ab Anglis vocatus, mare transmiserat; & quanquam infelici sæpiùs exitu, mox Rege Carolo pecuniam suppeditante, & militem, tertiùm in Insulam transiens, pugnâ confertâ Ricardum occiderat, & exceptus solio ducta in coniugem Eduardi filia,& familiis Lancastria & Eboracensi eo vinculo adstrictis, regnum securus, & magnâ virtutis laude administrabat. Ille quanquam inuitus ad bellum impellitur; nam & perstabat memoria beneficij, & nouo Regi externum bellum importunius erat,ttamen Anglorum inflāmatis votis, quibus erepta Britannia & dolori erat, & nulla expeditio præter Francicam honesta aut vtilis, magno exercitu Caletum venit, & Bononiam statim copiis cingit. Maximilianus penuria nusquam non laborans, cùm deficeret miles, grassatus occultis consiliis, Atrebatum atque Andomari fanum per insidias occupat, & inuadebat Ambianum, iam admisso in vrbem milite; quando plebeia mulier, cui nomen Catharina Licia, hoste animaduerso, per vicos discurrens, ad arma inclamat, & ciui animos facit, donec armati ad Rubenpræum conueniunt, hostemque tam strenuè pellunt, quam negligenter socorditerque admiserant; mulierculæ vnius fortitudine strenui. At ea neutiquam Anglum promouebant, qui ad Bononiæ muros affixus etiamnum, & per plures eruptiones infractus atque exhaustus, Maximiliani exercitum reposcebat, inde molestia, & in fœderarum querelæ. Quibus Rex perspectis instauratâ patris arte, Cordium ad Henricum mittit; qui tam consilio quam militia præstans, impetrato colloquio, pacem conficit, duos inter Reges perpetuam; modicâ pecunia ab Franco solutâ, in belli sumptus, atque in pensionem Eduardo iam ante debitam. Interea Maximilianus Federico patre demortuo Imperator dictus, Philippo filio Flandriam permittit; iam proximè in Franciam, toto Germaniæ nisu incubiturus. Sed tardi erant delectus, nulla pecunia, rarus miles, nec Imperium omni ex parte pacatum. Quare haud ægrè Cordij labore atque prudentia, & intercedentibus Heluetiis,Palatino, & Sfortia, pax contracta & icta est; eâ lege vt Carolus Margaritam redderet Maximiliano, cum dote præbita; nimirum Sequanos, atque vrbes Artesiæ quas in potestate habebat, Hesdinum, Betuniam, & Ariam; anno pòst quarto, cùm Philippus Archidux legis beneficio maior fieret. Atque eo fœdere stabilita pax certa; & ex æquo restituta dos virgini, sed ingenti Franciæ detrimento, quæ peropportunas Prouincias dimittebat; inani studio Ludouici, tótque ærumnis

Pax cum Anglo. Anno 1492.

Et cum Maximiliano.

nis

nis frustra insumptis. Et hæc restituta necessitate iustitiæ, mox Ruscinonenses non tam æquitate, quàm leuitate & inconsideratiâ, obstupescente Europâ redditi sunt Ferdinando. Eos à Ioanne Aragoniæ Rege; vt scripsi, vel in perpetuum vel in pignus Ludouicus coëmerat; modò Ferdinandus, atque Isabella, Castellæ & Aragoniæ Reges, post Granatam captam, gentémque Mauricam ex Hispanicis terris demùm expunctam; appellauerant Regem de restituendis Ruscinonensibus, quos duntaxat in pignus affirmabant traditos. Erat Regi, vnde postulatum & iustè quidem excluderet; nam nec pecunia repræsentabatur, & post contractum initum Ioannes Rex vi Perpinianum ceperat, vnde bello moto conditione exciderat; & contractâ pace de redemptione nihil erat pactus. Verùm aures præbens Ferdinando Carolus, postquam Legati ex vtraque parte conueniunt, Ludouicus Ambosius Albigensis Episcopus & Ioannes Coloma Aragonio à commentariis, in eas leges consensum est; vt Francus Ruscinonenses & Ceretanos Hispano daret, detractis præsidiis; pax inter vtrumque Regem aduersus omnes Principes esset; excepto Pontifice, & Ferdinandi filia ne cui Principi nuberet, nisi de Caroli voluntate. Ita conuentum, & aliquanto post præstitum, admirantibus ipsis Hispanis, vnde tanta Francis vel liberalitas, vel stultitia, sponte abiicientibus, quod sumptibus nouis immensisque ærumnis vltra Alpes indagatum ibant. Porrò consilij tam imprudentis ratio, partim religioni, partim cupiditati assignatur; dicũtur Franciscani duo, Oliverius Mallarius & Ioannes Mauleonensis, qui Regi & Borboniæ erant à confessionibus, corrupti auro Hispanico, conscientiam Regis & sororis perstrinxisse scrupulo; adiunctam auctoritatem Francisci Paulani, & Ambosium Albigensem Regis præceptorem, eodem auro deuinctum auxisse conscientiæ stimulum; atque adolescentem Principem impulisse ad rei suæ veluti alienæ abdicationem. Ego vt crediderim positum à religione exordium, sic præstitum finem à cupiditate. Nempè cum Carolus iam Neapolitanum bellum concepisset, ne à Ferdinando iam totius Hispaniæ compote obex exsurgeret, flagitanti Ruscinonenses concessit; nec intercessit Consilium, in vnum Italiæ bellum conuersis eorum qui regebant animis; sic Æsopicus canis ore carnem mittit vti vmbram captet, elusa fame præ cupiditate. Verùm ea propiùs ad Italicum bellum me admouent, cuius causæ paucis delibandæ.

Carolus VIII.

Ruscinonenses dati Ferdinando.

Anno 1493.

III.

Origo belli Neapolitani.

Italia externis bellis libera, iam aliquot annos propriis duntaxat miseriis laborabat. Nam in plures distracta dominos, eosdem molestissimos patiebatur; qui conuenientes inter se, ne mutuo sibi incommodo forent; iis quos regebát, grauissimi erant, pacémque publicam in priuata mala deriuabant. Præter plerasque vrbes, quas suus quisque premebat Dominus, insignes potentiâ erant Romanus Pontifex, Rex Neapolitanus, Dux Mediolanẽsis, Veneti & Florentini. A Petro Medicæo, qui Florentinos regebat, prima Italiæ clades, & belli origo. Quippe cum Ferdinando Neapolitano arctius vinctus, Ludouico Sfortiæ suspicionem & timorem mouit. Et Ludouicus ducatum Mediolanensem iam spe vorauerat. Obex vnus erat Ioannes Galeacius, filius fratris, iure Mediolanensium Dominus; & quanquam is videretur

CAROLVS VIII. deretur infirmior, propter corporis ægritudines, & animi imbecillitatem, quàm vt Patrui vim frangeret, fraudésque eluderet, erat tamen quam timeret Ludouicus, Isabella Principis coniux, filia Alphonsi, Calabriæ ducis, cui etiam auus Ferdinandus Rex Neapolitanus, & erat animi supra sexum & conditionem ingentis; quæ patrem & auum querelis implebat, acerbissimo iniuriæ sensu, eósque in Ludouicum patruum incendebat. Præterea Galeacius adolescens Regi Franciæ Carolo affinitate erat coniunctior; nam erant fratres patrucles, nati ex duabus sororibus Sabaudiæ Ducis. Ideò Ludouicus primùm veritus, si in se conspirarent Ferdinandus & Medicæus, ne vtrique impar foret, conabatur diuellere, atque alterutrum, quà metu, quà promissis ad se allicere. Eo consilio Ferdinandum apud Alexandrum Pontificem vocauerat in suspicionem, quod Virgilius Vrsinus Neapolitanus, quasdam arces Latio adiunctas à Francisco Cibo coëmerat; móxque lentâ flammâ, & ad belli incendium impotente, conuersus ad Francos, Regem ad expeditionem Italiæ incitabat. Ad Ludouicum XI. per Renati Andegauensis hæreditatem deuolutum erat ius in Siciliæ regnum, ita enim Neapolitanum dicebatur. Nam Renatus Ludouici III. fratris hæres erat, ísque Ludouicus à Ioanna secunda Regina Siciliæ adoptatus, & Alphonsum Aragonium expulerat, & in suam familiam ius regni traduxerat. Porrò id iuris Ludouicus Rex flocci habuerat, intentus proximis, Flandriæ scilicet atque Britanniæ, Italicas palmas in perniciem adscribens; ideo Genuam & Sauonam Francisco Sforciæ vltro largitus, ratus limites Franciæ satis amplos, si naturæ finibus conscriberentur; Oceano, Rheno, Alpibus & Pyrenæis. Attamen Proceres Neapolitanos Franciâ exceperat: Ij, Antonellus Princeps Salernitanus, & Princeps Bisinianus, vterque è stirpe Sanseuerina; qui Ferdinandi cultris erepti, primò saluti portum quæsiuerant, dein Ludouico demortuo, vindictam & fortunæ regressum, Regi adolescenti Neapolitanum bellum ingerentes. Ad eos tandem Mediolanensis accedit, qui postquam occultis procuratoribus diu rem vrgebat, explorato tandem maturitatis articulo, palàm oratorem Carolum Balbianum, Comitem Beljoyosium ad Regem legauit. Ita ipsa Italia suam sibi comparauit perniciem, mouitque, si fas sit dicere, camarinam, quâ per plures annos demersa est; euocatis Francis, Germanis, atque Hispanis, quibus scenam belli & furoris alimentum præbuit, suis ipsa luem visceribus pascens.

Sanseuerin.

IV. *Deliberatio, & apparatus ad bellum.* *De Vers.* *De Beaucaire.*

Caroli animus atque consilium à duobus potissimum regebatur, Ioanne Versio & Guillelmo Brisonneto; sorore Borbonia frustra obnitente, ne suæ potentiæ nascerentur participes. Versius in Occitania natus in cubiculi famulitio Principi notus, vt plerumque fit, è priuatis officiis traductus ad publica, dum Reges domesticam indolem in publicum gerunt, primò Senescallus Bellocadij erat nuncupatus, mox in Computorum Curia Præses. Brisonnetus primis annis arte mercator, dein Quæstor Franciæ, postmodùm mirâ officiorum mistura, Macloujensis Episcopus, & tandem ærarij summus Præfectus, industriam in cumulanda pecunia præferens, conciliauerat Regem: atque ij duo cæterarum rerum præter artes suas

imperiti

imperiti, in Neapolitanum bellum illum incendebant: promoturi priuata commoda, dum publicas res tantis in motibus gubernarent quanquam Brisonnetus, ab ea expeditione, mutatæ mox sententiæ, Regem abduceret, vno Versio impulsore & duce. Itaque iam animis comparatis, in Nobilium cœtu amplissimo, eam ob rem excito, deliberatum est. Beljoyosius expeditionem facilem, vtilem, & summæ gloriæ demonstrabat. *Ferdinandum atque Alphonsum in summo omnibus odio esse; barbara immanitate grassatos in Nobiles, inexhausta cupiditate diripuisse plebem & rusticos; inextincta libidine violasse virgines sacras profanásque; vnum esse singulorum votum, vt detestabiles Principes expellantur; fónsque turpissimus tantorum scelerum obruatur. Hactenus Ferdinandum, fraude dolo, atque perfidiâ defendisse regnum, & promouisse tyrannidem; inania hac in exercitum Francicum munimenta, atque armis instantibus aranearum telas dispelli haud ægrè. Alpes, Longobardos, totámque Italiam patefactam excitis, nullum in itinere hostem profligandum; integras copias admotum iri Neapoli, statimque subditos odiosissimi Regis partes deserturos.* Tum de vtilitate multa adiungebat. *Eam partem Italiæ, totius orbis vberrimam & felicissimam, vtrumque mare Superum, Inferúmque connectere: Pontifici, Venetis, caterísque Principibus legem ferre, luculentis reditibus feracem ad exigentium satietatem: qui Phocensem Prouinciam & Neapolim teneat, esse Mediterranei dominum, ac duabus veluti faucibus frenísque obiectis, tum pelagus tum nauigantium vota moderari.* At de gloria quàm multa, quàm speciosa dicebat; gnarus quantus aculeus adolescentibus animis, laus in ardua foret. *Eam deberi Carolo lauream, vt miserrimas gentes calamitosissimo iugo subleuaret; iam à Carolo primo Neapolim patrimonium Francis constitutam; ereptam posteris Aragoniorum arte & fraudibus, restituendam Caroli alterius fortitudine; & opprimendam vsurpationem iniquam. Iam Ferdinandum intra munimenta terrore concuti; iam ad tanti Principis famam circumspicere fugam, atque in remotissimas terras deferre crimina. Quid, ipse quod Turca suam intra Bizantium contremisceret, gentémque Francicam perhorresceret tam propè admotam, vt breui admodum freto seposita & discreta, vna die in Græciam arma & palmas inferret.* Ita Orator, eiusmodi spe adulatoriâ inflammabat Regem; & audiebatur cupidis auribus, infixo penitùs stimulo. Attamen Franci plerique Proceres, nobiléſque, præsertim ætate & peritiâ rerum spectabiles, contra sentiebant; & Grauilla Admiralius Franciæ, magníque ob res gestas nominis, ausus est palam Regem dehortari. *Italicas expeditiones Francis semper infaustas & calamitosas fuisse; Francos Reges ab iis abhorruisse summoperè; Ludouicum sanctum aspernatum esse Neapolin, Carolum sapientem, Ludouicum ipsum Regis patrem ab Italico bello, vt à Franciæ scopulo discessisse, nec nouo cælo, nouísque moribus Francos obiicere voluisse, quorum corpora animique mutatione tantâ interirent. Præterea quid hostes inquirerentur tam procul, cùm imminerent tam propè? Impendere cum Maximiliano Germaniam, iniuriæ sensu nondum obducto; Hispaniam cum Ferdinando iam admissam citra Pyrenæos, atque in ipsa Occitaniæ viscera; Anglos capitalissimos hostes vno freto dirimi, vniúsque noctis interuallo totam Angliam effundi posse in Franciam. Perdomentur veteres hostes, aut contineantur,*

Grauille.

CAROLVS VIII. *tur, suos ipsa limites proroget Francia; superesse ad Rhenum, esse ad Pyrenæos, quod vincat, adiungatque finibus, eò arma conuertat; se suo cælo contineat, nec prætergressa limites naturæ, per Alpium iuga, carceresque æternos, pro inani laude, certam perniciem vltrò arcessat.* Hæc Grauilla, sed canebat surdis; fœdus statim cum Sfortia pactum, vt Regi pecuniam mutuam daret, viam per Insubres patefaceret, adiungeret copias; Rex ipsum Sfortiam & Mediolanensem agrum protegeret, & regno comparato Principatum Tarentinum daret. Ea dum aguntur, Renatus Lotharingiæ Dux intercedebat; affirmabat sibi iura in Neapolitanum regnum cessisse, vti proximo Renati heredi; se iam ante regni huius titulum vsurpasse, suo iuri à Rege offici; petebátque in quæstionem vocari, cui iuris plurimùm in regnum esset. Verùm ea postulabat tempore inopportuno, à postulatis, imò ab gratia atque aula deiectus est, priuatus beneficiis regiis, iussúsque in Lotharingiam suam facessere. Ita prorsus decernitur expeditio; pluresque Legati ad Italiæ Principes dimittuntur, ad proponendum Regis consilium, & flagitanda opportuna subsidia. At Ferdinandus, vti procellam discuteret, & ipse ad Carolum Oratores mittit, & deuincire Pontificem omni industriâ nititur. Missi Oratores, postquam Regem promissis variis atque incertis ludificant, iubentur regni egredi finibus; iam spe nulla pacis; & Ferdinandus postmodùm diem vltimum obit; vitæ anno septuagesimo primo, iusto metu tanti belli concepto, ac futuro malo præsentem mortem inferente. Nihilominus Alphonsus filius militari laude inter Italos clarus, regnum à Pontifice postulat, atque exercitum parat ad vim retundendam. Iam Alexander Pontifex seriò aduentum Regis pertimescebat; atque Alphonso adiunctus regni possessionem concessit; Vrsinorum familia ipsi Regi addicitur, & Nicolaus Vrsinus Comes Petiliani, præclarus eo tempore belli Dux, à Pontifice ad Alphonsum transit. Ergo Pontifex vti Regem auertat, cùm frustra consilia, adhortationes & minas consumpsit, clàm Brisonetum aggreditur, & rubri pilei facta spe ita hominem mutat, vt Præfectus ærarij, à quo militiæ non nerui modò sed ipsa mens pendet, interuertendo & auertendo pecuniam, expeditionem turbauerit; Rege otioso Lugduni præstolante, & tempestatem commodam absumente inanibus votis. Hostes interea lucrifacientes beneficium temporis, res suas promouent; etenim Pontifex Columnas factionem Vrsinis oppositam, & Franco studentem, Româ pellit, Iulianum Rouereum Sixti IV. nepotem, Cardinalem Ostiensem dictum, veterem æmulum, priúsque de Pontificatu cum ipso certantem, ex Italia exigit, arcésque quas tenebat vi capit. Alphonsus præterea, Turcis in defensionem accitis, duos exercitus scripserat, naualem vnum, quem Friderico fratri commiserat, terrestrem alterum qui via per Romandiolam capta, in Longobardiam irrumperet; illi Dux designatus filius Ferdinandus, moderantibus Principem Ioanne Iacobo Triuulcio Mediolanensi, & Sfortiæ inimico, & Comite Petiliano. Verùm iis rebus quas opponebant in obicem, Carolus tandem in Italiam venit; nam Rouereus Cardinalis in Franciam profugus, Regem ad profectionem vrgebat inflammatissimis precibus; & Sfortia gemino

impeditus

impeditus exercitu, prorsùs vereri de ruina cœpit, Regémque instanter vocare in subsidium. Franco prætereà regredi sine ignominia non licebat; Dux Aurelianensis cum centum & septemdecim nauibus Genuam venerat; Helvetios scripserat Bessæus Diuionensis Balliuius; (ea inter nobiles dignitas conspicua est;) & equitatus cum machinis comparatus erat ad profectionem. Quare Brisoneto frustra cunctante, etiam sine pecunia iter indicitur. Reginæ administratio regni commissa, Duce Borbonio dato in consortem; Grauillæ, Picardia atque Normannia datæ, vti imperatorem, atque Anglos obseruet; nam Cordius præclarus ille vir fato erat functus, Carolo Comiti Inculisimensi Aquitania, & Hispania proxima ad curam concessæ. Ita postquam belli consilium quater abruptum est, tandem Deo promouente haud dubiè, & ad flagitiorum pœnam vocante vindicem, Rex cum exercitu suo proficiscitur Gratianopoli, versus Alpes, exeunte Augusto.

Bessey. *Anno 1494.*

V. *Rex in Italiam arma inducit.*

Erant in exercitu equites grauis armaturæ ter mille, sexcenti; peditum viginti millia; illi plerique nobiles, militiæ robur; inter quos erant Proceres, Comites Vindocinensis, & Monpenserius è stirpe Regia; Ludouicus Luxemburgius Lignyus Comes, Comites Guisius & Niuernensis; Vicecomes Narbonensis; Baudricurius, & Gyæus, Franciæ Marescalli: pedites electi ex Heluetiis atque Vasconibus; vtrisque assuetis spissâ phalange pugnare, & propugnaculi instar immota; machinæ ingentes centum quadraginta iumentis trahentibus vectæ, minores magno numero; ad eas designata octo equorum millia, atque operarum immensa copia. Isque erat exercitus, cui nihil deerat præter Ducem; validum & robustum corpus, mente destitutum; nam præterquam quod Rex admodùm iuuenis, rerúmque imperitus, vna altitudine animi, & cupidine laudis nitebatur; cæteri omnes, vel eadem ætate, vel vsu infrequenti, ad rem tantam minùs apti erant. Quod & euentu postmodùm patuit. Rex interea Segusij exceptus à Sabaudiæ Duce, Alpibus sine molestia superatis, in Pedemótium venit, & ab avia Ducissa honorificè Taurini habitus, ab ea gemmas & muliebrem mundum mutuatur; dátque pignori, quæ inopia pecuniæ erat pro duodecim millibus aureorum; mox eodem beneficio Casale affectus, Dominâ Monferratensi gemmas largiente, se confert Astam; substititque integrum mensem variolarum morbo laborans. Eam inter moram prospera nuntia morbum recreabant. Nam cum Sfortia cum vxore inuisit, verbísque ad adulationem compositis, habita oratione, promissam pactis pecuniam donat, tum nunciata sunt quæ à Legatis prosperè gesta essent. Classem Alphonsi Fridericus frater in Ligusticum mare induxerat, expositísque mille armatis, Genuæ imminebat, vrbem inuasurus per clandestina consilia. Aurelianensis qui cum classe vrbem obtinebat, nauem ingentem tormentis instructam è portu mittit, cum ipse cum selecto milite ex Helvetiis, atque Insubribus, ex vrbe irrumpit; atque in Aragonios simul terra marique impetum facit. Ij cum ad maris oram incederent, fulminantibus ad latus tormentis naualibus, atque in fronte Aurelianensi pugnante, disijciuntur haud ægrè atque mactantur. Fridericus ea clade perculsus

Baudricour. Et Gyé. *Suse.*

CAROLVS VIII.

culsus, classem attonitam reuexit Neapolin. Nec terrestrium copiarum felicior sors. Ferdinandus Alphonsi filius Romandiolam cum exercitu tenebat, Pontificio milite & Florentino adiunctis. Rex in eum legiones aliquot miserat, ductore Eberardo Stuarto, dicto Aubignio, natione Scoto; & Comite Gaiassio Neapolitano, quingentos equites è Mediolanensibus ducente; qui velitationibus plurimis in hostem inuecti, superiores erant, tum fortitudine sua, tum vi machinarum, quæ peritè explosæ magnam stragem, maiorémque metum inferebant. Et breui solutus est hostis exercitus. Nam Ascanius Cardinalis, Sfortiæ frater Columnis promouentibus, vrbem Ostiam intercipit, clausóque mari, atque ostio Tiberis, Romam ipsúmque Pontificem admodùm terret, quamobrem tum ipse Pontifex, tum Florentini, singuli ad se tuendum copias reuocant. Carolus inter hæc secunda, receptâ valetudine porrò pergens, Ticinum venit, Ticino Placentiam, mittitque in consilium quam Neapolin versùs viam susciperet. Duæ potissimum deducebant; altera per Romandiolam & Anconam, per Tusciam altera, & ditionem Florentinorum. Ea capta quanquam difficilior, atque molestior; quippe per inimicam gentem, atque armatam. Nam Florentini moderante vrbem Petro Medicæo, cum Ferdinando & Alphonso percusserant fœdus, atque à Rege dum Lugduni erat de præbenda via compellati, verbis in speciem quidem amicis, sed molestis ipsa re, petita negauerant, prætendentes Ludouici Regis consensu cum Neapolitano pactum esse fœdus. In præsentia multùm ancipites, quo se converterent, atque inter se valdè discrepantes, cùm plerique ciues Petrum Medicæum expulsum cuperent; repente Regis exercitu obruuntur.

D'Aubigny.

VI. *Rex Florentinos domat.*

Mompenserius primam aciem ducens, in Lunigianam quæ Tusciæ regio est, peruadens, Castrum Nouum capit, necato præsidio; & cohortes aliquot interceptas ferro cædit: tum Serezanum castrum in Florentinorum finibus munitissimum vallo cingit, machinisque diuerberat. Hactenus in Italia diuerso planè modo bella gerebantur, nam victoriæ primo statim cruore parabantur; rari in pugna cæsi, nemo extra pugnam; fraude & dolo grassabatur bellum, vt hostis hosti, vel arces vel militem ipsum suffuraretur quodam modo, magnâ humani sanguinis parsimoniâ; nec tormenta bellica sæuiùs admouebantur, explosa imperitè, atque ad fumum & strepitum; pompæ machinæ potiùs quam Libitinæ. Nunc per stragem latè terrore immisso, & bombardis horribili sonitu murorum propugnacula quatientibus, & totam Italiam timor inuaserat, & proximè ipsam Florentiam. Igitur quanquam Serezanum Franci non cepissent, Florentini habito per tumultum consilio, Legatos ad Regem mittunt duodecim, Petro Medicæo excluso, qui pacem à Rege peterent, aliquot arces offerrent, modo Medicæus vrbe exularet; verùm ipse vt potestatem priuatam detrimento patriæ, tutaretur, antegressus legatos, cum Rege paciscitur, traditque arces validas, Serezanum, & Serezanellam, Liburnum, Petrasanctam, & Pisas; nam earum arcium præfecti sui imperij erant. Sic amicè à Rege exceptus, plura impetrans quàm postularet,

Florentiam

Florentiam redit, ad hospitium Regi apparandum, Comite Matthæo Falasio. Enimuero vbi à ciuibus, quid egisset ipse rescitum est, indignatio & dolor cunctos inuasit; Senatus primùm fores palatij venienti occludit, tum commota plebe vrbe pellit, mox decreto iubet esse extorrem exulémque perpetuum; dein ad Regem legat oratores, qui Medicæum accusent, Regique ciuitatem opemque ciuium & fœdus offerant. Postmodùm plebs in expulsum sæuiens, (nec est intra modum popularis furor,) ad Medicæas ædes se confert, longè opulentissimas totius Europæ, & præclarissimam omnium artium officinam, crudeliter diripit atque euertit; Illa domus amplissima, miraculum architectonicæ, naturæ atque artis gazophylacium, in quam annis plurimis congestæ tabulæ pretiosissimæ, & simulacra ex marmore, metallisque omnis generis præclarissima; quæ ornamentis admirabiliter instructa totum penè orbem exhauserat; ea paucis horis spoliata atque euersa est; ac vnius hominis temeritate, tot tantáque studia, ærumnæ, curæ, immensique sumptus, disiecti sunt, & dilapidati. Carolus interim, negatis Sforitiæ arcibus Serezano & Serezanella, quas is postulabat, vt Genuensis dominij partem, Lucam venit, dein Pisas. Pisani olim respublica florentissima, quæ de imperio maris, cum Genuensibus, Venetisque contenderat, nunc Florentinis in seruitutem addicta, patiebatur iugum ægerrimè. Sforitia abnegatis arcibus ab Rege discesserat, iam in victorem fraude concepta; at ipsius gener Galeatius Sanseuerinus cum turmis equestribus apud Regem hæserat, ne pateret statim mens soceri, atque vt consilia Regis exploraret. Ille ex mente soceri Pisanos impellit, vti ab Rege libertatem postulent, nam id futurum molestissimum Florentinis erat, quos vehementer Sforitia oderat; præterea Rege absente spes erat Sforitiæ, opprimendi Pisas, quas vna species libertatis, nullæ opes, nulla arma munirent. Ciues in eam spem impulsi facilè, Regem, dum sacram ædem adit, facto globo circumstant ac prostrati in genua, madidi fletibus, habitu, gestu, & miseria supplices, libertatem efflagitant. Rex ignarus quid peterent conceptâ ex supplicum humilitate, misericordia, cùm interrogaret quidnam postularent, Rabotus Delphinas libellorum supplicum magister refert eos libertatem petere, additque postulatum esse æquissimum: Nec re vltra perpensâ, eam Carolus donat; adeo inscius quid rei ageret, & se alieni liberalem esse, vt postridie in ciuitate constituenda, Florentinos magistratus seruauerit, quibus in ciues imperium esset. Pisani illicò effusi in gratias, vt monumentum seruitutis euerterent, Leonem marmoreum, quæ Florentinorum insignia erant, columnæ impositum deturbant, atque in subiectum Arnum præcipitant, Regisque equestrem statuam eo loco reponunt, paulò post euertendam, eâdem leuitate atque inconstantia, quæ sedem fixerât. Tunc Rex vrbem diuisit trifariam; arcem veterem ciuibus concessit, nouam retinuit, & Magistratus Florentinos reliquit; mox Florentiam versùs proficiscitur, Atque is fuit Florentiæ terror, vt portis patefactis nulla conditione venientem admiserit. In vrbem ingressus est, armis indutus, & reclinatâ ad femur lanceâ, quod victoriæ signum est; isque mos repetitus

Medicæus pulsus.

Pisanis libertas data.

Rabot.

Rex Florentiam venit.

CAROLVS VIII. repetitus à Patribus, Francis Regibus est, vt quas vrbes ingrediuntur armati, eas sibi comparent belli iure, & coronæ adiungant. Attamen laude contentus, possessionem omisit, iamque vrbis compos, paciscitur cum ciuibus, vt aureorum millia centum ac viginti darent; ipsorum arces ad quartum mensem haberet, mox restituendas; Pisas ipsi, si videretur, subiicerent, ac Medicæo facultates raptas permitterent; datum rogantibus, vt Lilia quæ Rubra in insignibus erant, Aurea pingerent; iuitque ille color ad posteros; fidei in Francos pignus, an monitum. Tum octauo post die vrbe egressus est. Porrò dies quo Florentiam subiit, litteraris viris famosissimus est, eo quippe Picus Mirandulæ Comes desiit viuere; ætatis anno trigesimo tertio; Italiæ præclarissimum ornamentum, cuius ingenio tota Orbis machina angustior erat; scientiarum verè Alexander, quas propemodùm omnes capacitate naturæ ceperat; raptus magno Italiæ luctu, cui armis victæ, periret laus ingenij.

VII. *Roma excipitur.* Rex Florentiâ profectus Senas, mox Viterbium, eodem habitu victoris subiens, Romam aduentabat; atque vrbem ipsúmque Pontificem terrore implebat: iam Colomnenses plura citra Tiberim oppida armis subegerant; iam Vrsini quas arces tutabantur Regi permiserant; atque Alexander anceps consilij modò in Regem pronus, modò in Aragonium; Ferdinandum Principem in vrbem vocatum, mox exire compulerat, & Cardinales à Rege missos, atque in custodiam datos esse liberos iusserat, veneràtque Rex Ostiam; cum repentè muri Romani plurima stadia collabuntur. Eâ ruinâ perculsus Pontifex, quasi vltro ciuitas hosti se panderet, in Adriani Molem se condit, Réxque vrbem intrat armatus & lanceam præferens, vt Florentiam venerat; obuiis Cardinalibus plurimis, Romanis Proceribus, & Senatu; vnúsque Carolus Regum Franciæ fuit, qui Romam Orbis dominam victor intraret, & obliteratam Gallorum memoriam, multis pòst seculis, non cæde & sanguine, sed clementiâ atque iustitiâ instauraret. Rex in vrbe ius summum exercuit, erectis ad compita patibulis, ad plebem & milites continendos. In Mole Pontifex metum inter & stuporem agebat, Regíque instabant Cardinales & Proceres, vti ipsum deturbatum Sede, in ius vocaret, atque erat periculum, ne tandem in eam sententiam rapi se fineret. Verùm Brisonnetus deuinctus à Pontifice, ipsum inter & Regem pacem conciliat; è Mole Pontifex in Vaticanum progreditur, Regémque amicè excipit, prostratum ex veterum religione: fœderis conditiones, vt Pontifex Cardinales & Proceres sequutos Regem in gratiam reciperet; ipsum, Regem Neapolitanum diceret; in securitatem & fidei pignus, Centumcellas, Tarracinas, & Spoletum traderet, ad tempus seruandas; tum Regi daret Zizimum Turcam Baiazeti fratrem. Impletæ conditiones, datúsque Zizimus, qui vitam mox amisit. Ille Baiazeti Othomanni frater, Innocentio Pontifici traditus, spem alebat Turcici imperij occupandi; cámque ob rem Carolus eiusdem imperij inuadendi cupidus, belli in Turcia ciuilis materiam efflagitauerat; Rex vno mense Romæ commoratus, versùs Neapolin iter capit; Pontifex adscitis in Cardinalium album Brissonnero, & Luxemburgio Cœnomanensi Episcopo,

Episcopo, Regi in speciem beneuolentiam multam contestatus, Cæsarem filium Cardinalem Valentinum dederat comitem expeditionis, atque veluti fidei obsidem, sed Cardinalis, postquam Rex Velitras peruenit, fugâ Romam regreditur; fraude & dolo palam patefactis. Et eo tempore Ferdinandi Hispaniæ Regis patefacta simul cunctatio est. Eum Ferdinandus Neapolitanus atque Alphonsus diu de præbendis auxiliis appellauerant, ipsis esse affinem, suámque ipsius rem versari eo in bello summoperè; nam erepta Neapoli periclitari Siciliam, à Siciliâ in Baleares transitum esse perfacilem, nec iis finibus terminandam cupiditatem victoris. Et verò ea permouebant admodum Ferdinandum; verùm icto fœdere, & recepto in præmium Ruscinone, verbis tantùm amicis ab eo bello Carolum dehortatus erat. Fonseca legatus, eam in rem Regi, dum Lugduni erat, multa ingesserat, sequutus proficiscentem non cessabat obloqui; tandem postquam preces minæque tacitæ frustra sunt, vidétque in regnum duci exercitum, laruâ disiectâ, bellum denuntiat, fœdúsque abrumpit, Ruscinonensibus tamen nunquam restitutis; obtendens in speciem, quod eo in fœdere esset exceptus Pontifex, cui nouo bello officeretur, quod regnum Neapolitanum iam armis petitum, feudum esset Ecclesiæ. Rex nequaquam iis minis perterritus, properabat ad victoriam certam, terrore præuio, atque intra munimenta, hostium animos ante arma ipsa peruadente.

VIII. *Rex coronatur Neapolitanus.*

Etenim Alphonsus abdicauerat regnum, viuúsque heredem coronauerat filium. Ferdinandus pater, tædio & dolore vitam finierat. Nunquam sceleri peius quam in metu est: tunc iusta supplicia sibi conscientia fingit ac pingit, séque ream constituens præuertit Iudicem & tortorem. Alphonsus magno fortitudinis nomine, qui se ad Apenninum occursurum Carolo magnificis verbis asserebat, postquam eum audit Romam admissum, tanto repente metu percellitur, vt priorum immemor, iam imminere laqueum faucibus, aut securim collo existimaret. Retractabat animo patrata flagitia, cædes, venena, direptiones, adulteria atque periuria, legebátque in ciuium oculis vlciscendi libidinem; palatij ipsa conclauia, intimósque parietes exhorrescebat, veluti flagitiorum testes & scelerum; Regnúmque exosus, quod illorum materia atque occasio fuerat, festinabat id quam celerrimè à se abiicere. Et ea trepidantis festinatio fuit; vt frustrà dehortantibus nouercâ & filio, precantibúsque ne coronam poneret ante proximum diem, vt vno saltem anno regni compos esset; morâ abruptâ, eo ipso die perfecerit rem, interminatus se per fenestram ruiturum præcipitem, si diutiùs voto intercedant. Igitur coronam palàm abdicatam Ferdinando filio permittit; triremésque ascendens in Siciliam soluit; atque in vrbe Mazara Regem exutus, Monachum induit, veste quidem; nam animo, & priora fortasse scelera prohibebant, & tumultus præsens, timórque futurorum, haudquaquam sinebant. Ferdinandus iuuentute innoxia, & miseratione paterni supplicij commendatus; copias colligit, efficítque sexdecim hominum millia; tum ea ad tuendos limites collocans, magnam partem ad sanctum Germanum, ad Cassini montis

CAROLVS VIII. radicem obiicit; cæteros vltra, nono milliari, ad Cancellum locat; qui locus in montium faucibus viæ angustiâ & rupium asperitate, propugnantibus opportunus est, atque tutissimus. Carolus cùm aliquot castra in Pontificia ditione quæ Aragoniorum erant expugnasset, ad Cancellum venit, dátque Rieusio peruadendarum faucium munus. Ille hostes tam fortiter, támque prudenter aggreditur, vt ij primo impetu fusi locum inanem viámque facilem fugâ præstiterint. Eo leui prælio prostrati Aragonij, nullâ mox pugnâ, nullo vincuntur cruore, nullo conamine. Ferdinandus Capuam se illicò recipit, ac deinceps vno cursu Neapolim; & promoti Franci supra vota prosperis cumulantur, nullâ fortitudinis laude, nullâ prudentiæ. Comes Guisius primam ducens aciem, Sanctum Germanum occupat; Regi Capuam Ioannes Iacobus Triuultius tradit, Nolam Lignyo Vrsini, qui per inuidiam Colomnensium, in custodiam dati sunt. Auersa pariter admissi victores, & ipsos Neapolis voto appetebat; cùm Ferdinandus veritus, ne tumultu ciuium proderetur, festinat effugere; & incensis nauibus ne hosti prodessent, leuiores triremes conscendit, atque in Ischiam insulam, quæ olim Ænaria, cum fidis perfugit; edito claro facinore, vinctis solutis, quorum magna pars Nobiles; vt fuga misericordiæ esset, sereretque beneficium, quod suo tempore iret in segetem. Biduo post Carolus vrbe excipitur, tanto omnium plausu, vt quod Guiciardinus obseruat, nemo in amplissimâ ciuitate esset, quin ad visendum Regem aduolaret, nullo ætatis, sexus, aut factionis discrimine, ipsúmque vti patriæ patrem & conditorem vrbis agnosceret. Arces supererant, quibus stantibus nondum peruicisse Carolus videbatur; erántque tergeminæ; turris Sancti Vicentij portui imminens, Castrum nouum ad maris oram exstructum; atque aliud, quod Oui dictum est, quia in oui formam sit ædificatum; validissimum omnium, in rupe positum, alluentibus fluctibus, arcto ponte proximæ ripæ adiunctum. Nec ea diu prosperitatem Caroli distulerunt; turris quamprimùm dedita, Germani præsidiarij, quos Lansquenetos dicemus in posterum post defensionem vmbratilem Castrum nouum tradunt, & cogunt Præfectum, Alphonsum Aualum Marchionem Pescariæ, deditionem pacisci: nec Oui castrum machinarum vim diutiùs tulit; cùm enim loco humiliore obnoxium esset Castro nouo, legem accepit quam victor dicebat. Interea vrbem primariam certatim cæteræ æmulabantur, spontè Franco addictæ, portísque patentibus, non tam victricem quàm felicem gentem excipientes; sic præter Ischiam insulam, Brundusium atque Gallipolim, trésque duntaxat in Calabria arces, vniuersum regnum, arcésque singulæ Francis patuerunt; cunctíque Proceres, quos Barones vocant, tribus exceptis, quos priuatæ iniuriæ continebant; ad Regem clientelæ causâ aduolarunt. Ita Rex adolescens, nullâ peritiâ, nullo consilio, nullâ pecuniâ, inopportuno hyemis tempore, quinto mense transmisit victor vniuersam Italiam; quanquàm vix vllo prælio, nullâ sanè victoriâ, vt regnum opulentissimum ludo compararit, & videatur venisse in patrimonium, non in hostem armatus; adeò inanes sunt mortalium gloriæ, cùm tam parui constet regnum,

Anno 1495.

Triumphus,

Triumphus, atque honoris fastigium. Carolus pôst subactas arces, solemni pompa Ciuitatem ingredi voluit vsurpatis Imperatoris insignibus, globum altera manu, sceptrum altera gestans; nam se dicebat non modo Regem Neapolis & Ierosolymæ, sed Constantinopolitanum Imperatorem, coëmpto imperij iure ab Andrea Paleologo, qui Constantini postremi Imperatoris nepos ex fratre erat. Iámque terror vltra obiectum pelagus adeò Constantinopolim ipsam inuaserat, vt Baiazetus reuocatis ab Illyrico Mæsiáque præsidiis, Adrianopolim secedens, inanem propemodùm Græciam atque Byzantium occupanti reliquerit, defensioni nouæ veterem sedem comparans. CAROLVS VIII.

IX. At Caroli summa prosperitas citò in contrarium flexit; & florum instar, qui se ocyssimè explicant, celerrime emarcuit; regno imperu eodem elabente quo venerat. Nec accusanda sors rerum est, aut humanæ volubilitatis conditio; ipse Rex, imò ipsi Franci sui mali auctores atque artifices, mutabilitatem victæ gentis excusant. Vbi Rex Neapoli triumphans exceptus est, quasi regnare nihil aliud foret quàm ludere; atque Neapolis palatium quoddam magicum esset, quale fingunt Poëtæ & Historicarum fabularum Scriptores; in quo hastiludium pro bello, amor pro studio, pro ærumnis otium, pro solicitudine lusus & epulæ; totus ad pompam inanem, voluptates amorésque feminarum versus, nihil curabat aliud, quàm felicitatis vsu frui & gaudere. Et quidem id indulgendum in iuuene, nisi & Franci quorum prudentiâ regi debuerat, vel in voluptates vel in auaritiam turpem degeneres, noxam sui Principis promouissent, vltra alienæ patientiæ fines. Erat administratio penes Lignyum Comitem, Brisonnetum, Versium & Gannayum Præsidem, qui vel imprudentiâ vel auaritiâ acti, ruentem Principem in barathrum vltrò impellebant. Ischiæ parcitum, & in ea Ferdinando tuto esse licuit; nauali quidem classe aggrediente, quam ducebat Princeps Salernitanus; sed tam ignauè, atque instrenuè, vt re nullâ gestâ regressa in portum sit; nihil in Calabriæ arces tentatum est, & relictus fomes futuro incendio. Gratiam, beneficia, atque dignitates, Rex duobus tribúsve delectu nullo cumulabat in sinum; qui data postmodùm, quasi sub hasta posita publicabant, dominis auarè atque crudeliter pulsis & direptis. Plebi quanquam tributorum onere leuatæ, Francorum plures permolesti erant; eáque potissimùm expeditione lues venerea, tristis ille morbus enatus est, qui vt creditur ab Hispanis, è nouo orbe in Europam vectus, latebat adhuc & grassabatur in paucis; donec Franci Neapoli in apertam libidinem prorumpentes, suo modo pestem occultam publicant, ferúntque in Franciam libidinosi commercij pœnam; appellatione ancipiti, dum hi morbum dicunt, quem Neapoli incurrerant, Neapolitanum, Hispani Francicum, quem Franci vulgarant: vtraque gente luem detestante turpissimam, cuius causam longè turpiorem amplectitur. Eas ergo ob res Franci passim odiosi & molesti erant Neapolitanis, & natiuam illam leuitatem, quæ præsentes odit dominos, absentes diligit, promouentibus iustis iniuriis, Ferdinandi iuuentus cœperat misericordiæ esse, amori clementia qua vinctos soluerat; *populatem suum* *Rex Neapoli imprudenter se gerit.* *Lues venerea.*

CAROLVS VIII.

atque ad ipsorum mores institutum, quid extraneam & barbaram gentem arcessferent? vnde nullus fructus, quaque praedonum modo ad diripiendum potius, quam ad regendum, & vetera mala persanandum venisset. Et eum sensum ingens Francorum alebat socordia, qui supinâ negligentiâ, quasi quaerere & tueri parta idem foret, curam armorum & seruandi regni planè abiecerant; dabantur arces Praefectis indignis; commeatus in bellum apparati, atque in victum, donati Proceribus, ab iis vendebantur perleui pretio; nudaeque arces quasi cadauera inualida atque inanima solum occupabant; & eâ inconsiderantiâ Caieta, & castra Neapolitana, propugnacula regni, & potentiae claues, exhaustâ annonâ, vacua erant atque inania. Quin & ipsi Franci, desiderio patriae iam affecti, & voluptatum vsu defessi, appetebant Franciam, vitio gentis, longiorem absentiam ferentis impatientiùs, & pro exilio habentis. Verùm id ignauiae votum, statim gloriae & necessitatis causa excitauit. Nam erumpit foedus, quo Venetiis conuenerant Itali Principes, vti Regem Franciae ab Italia tota exigerent. Vnus foederis auctor, atque moderator, obseruante Mariana scriptore Hispano, Ferdinandus Aragoniae Rex, qui alios Principes de iungendo foedere appellabat; vt cui pares singuli non erant, euaderent communicatis opibus superiores. Et hic prima suscitabat odia, in quibus natus erat propemodùm, atque adultus; nam sub infantiam vexatus à Francis, Catalanorum rebellionem fouentibus, seu Ludouico ferente, seu Ioanne Andegauensi agente; mox odio per ereptos Ruscinonenses promoto, iam post raptam affini Neapolin, timebat Siciliae, Ruscinonensibus, atque Aragoniae. Atque inde, ni fallor, origo bellorum vtriusque gentis, Francicam loquor, atque Hispanicam; quae prius amicissimae, & aliquot saeculis foederatae; dum Nauarra atque Aragonia intercedebant mutuis finibus; nunc admotae propius, non limitibus tantùm, sed cupiditate, exarserunt in bella, longè in posteros magno Europae luctu traducta; desitura vix vnquam, nisi finem faciat, vel cupiditas sua, vel aliena infirmitas. Ergo Ferdinandus clam Alexandrum Pontificem, Maximilianum Imperatorem, Venetos, Ludouicum Sfortiam, & aliquot Principes conciliauerat, vti icto foedere ab Italia tota Francum depellerent. Pontifex sponte in id foedus ruit, tum quod suas arces obtinebat Carolus, tum quod praepotentem veritus, suam potentiam fraenari, iniquè ferebat. Maximilianus praeter iniuriam veterem, semper animo ad noua consilia paratissimo, propositis Ferdinandi coniugiis capitur, vt Ioannes & Ioanna Ferdinandi liberi, Philippo Archiduci, & Margaritae sorori darentur coniuges. Missus ad Venetos Laurentius Suares Figueroa, qui Senatores hactenus dubios atque ancipites, impulit tandem in Francos, proteruè victores, & latè in viciniam omnem grassaturos. Ad Sfortiam Ioannes Besa Legatus, qui spem faceret regni totius Galliae Cisalpinae, & ambitione afflata, odium & metum in Francos moueret. Ita conuenitur in foedus à singulis, & Venetiis iurata societas, quam dixere sanctissimam; praetexta specie defendendae Ecclesiae, quam Franci irent perditum; quà arces occupando, quà ipsius feudum inuito Pontifice retinendo. Pactum vt Equitum triginta quatuor

Foedus Italorum in Regem.

quatuor millia, triginta peditum, impensis communibus, scriberentur, pro facultate cuiusque; & societas in annum quintum & vicesimum perseuraret; additi equites multò plures, vt Francicus equitatus in Europa longè pugnacissimus numero saltem obrueretur.

X. Rex Neapoli in Franciam redit.

Nec mirum Francos agentes tam temerè, id latuisse consilium: quanquam si Comminio credimus, qui tunc Venetiis agebat legatus, id ipse explorauerat, & literis repetitis ad Regem scripserat; Cassandræ oraculo, tam verace quam spreto. Et in eo fides laborat historiæ, cùm Hispani scribant & Veneti; fœdus Comminio primùm in Senatu, Duce proferente expositum, ipsúmque adeò consternatum mente, vt rogaret, nunquid Regi suo foret, in Franciam redeundi facultas. Quas voces forsitan in ludibrium dictas, metui & consternationi adscripsit Venetus; cùm Comminius dicat, rem antè perspectam, afferátque responsum, quod fortem animum, prouidum & imperterritum sapiat. Fœdus vulgatum, Regi & Consilio angorem animi plurimum attulit. Nam vel in regno pugnandum, vel festinandum in Franciam erat. Perdifficile illud videbatur, quippe Calabri iam Siculos Hispanósque exceperant; iam classis Veneta adnauigabat Apuliæ; dicebatur Maximilianus cum triginta Germanorum millibus profecturus; ita excludi subsidia, quæ in Francia lentè instruerentur; instructa nec mari nec terra ad seruandum Regem venirent; Réxque ipse inuolutus retibus prædæ esset. Porrò iter sine discrimine haud patebat; nulla erat classis qua mari prodiret; si montium fauces obsideret hostis, quæ arma, quis miles viam aperiret? Attamen constitutum, vt quam ocyssimè Rex properaret in Franciam, ducto per Italiam exercitu; copiasque relinqueret ad seruandum regnum, dum auxilia commoda submitterentur. Ac primùm ad tutelam regni, imò ad perniciem, destinatæ res, & curæ præcipitanter impensæ. Sex hominum millia designata, cataphracti quingenti, cæteri ex Heluetiis & Francis pedites; nulli in arcibus commeatus, nulla alimenta; Præfectura summa Mompenserio data, Principi quidem Regij sanguinis, sed præter alia tam delicato & molli, vt ante medium diem stratis nunquam surgeret, somnumve excuteret, quæcunque res agendæ vrgerent; Versio quem Nolanum Ducem dixerat, ærarij atque iustitiæ data prouincia, fido quidem viro, sed imperito; atque in commoda propria vigilanti. Plurimæ arces & validissimæ Colomnensibus fratribus Prospero & Fabtio permissæ, viris factione Gibellinis, qui Rege nedum profecto, iam Aragoniis eas permittebant. Comestabilis regni dictus Albinius, in quo spes summa; & accedebant præclari viri, Principes Salernitanus & Bisinianus; Robertus Lenoncurtius, Georgius Sullyus; Guerrius, & Rabodangius; quorum fortitudine ruens Franci nomen aliquandiu stetit. Iis stabilitis, Rex Franciam versus, capit, per Latium & Tusciam iter; Vrsinis liberâ custodiâ, quam sua fides fecerat, simul ductis. Pontifex ad famam aduentus, secedit Perusiam, præsentem non sustinens, cui absenti bellum indixerat. Rex Romæ exceptus à Cardinalibus, vltra festinauit; Centumcellis atque Tarracenis sponte restitutis; retentâ tamen Ostiâ, quam Cardinali Rouereo dedit; parcitum oppidis, Aubigny.

præter

CAROLVS VIII. præter Tuſcanellum; quod cum portas Regi occluderet indignante milite captum & direptum eſt. Tum peruentum in Tuſciam, & auditi Senis Florentini. Ij primum fœdus poſtulabant impleri, vt arces redderentur; Piſæ ſuis dominis addicerentur, repræſentantes pactam pecuniam, & quinquaginta nummorum millia; fidam cum Francica gente ſocietatem; tuta ad deducendum Regem auxilia, & Liburnum portum pignus fidei. Verum ea imprudenter reiecta, & offenſi grauiter qui vni Francis in Italia ſtudebant. Vbi Rex Poggibouſium venit, quod oppidum eſt Florentinorum, Hieronymus Sauonarola eum conuenit, vir è Dominicana familia, ſacra eloquentia, pietate, ac futurorum præſagitione, Italiæ & præſertim Florentiæ venerandus. Ille ad Regem præclaram habuit orationem; qua primum *faciebat eunti animos, nuntiabat reditum gloria plenum in Franciam; occurſuros quidem fœderatos; ſed conatu inani; nihil ipſe metueret; precedere præſtitem Angelum, qui viam inter hoſtium tela patefaceret.* Tum adhortationes additæ, mox querelæ quod voluntatem Dei non impleſſet; *lectum eum diuinitus, ad Italiam liberandam Dominis: re infecta abſcedere; vanitati expeditionem datam, quæ cœleſtis eſſet; ob hanc noxam breui pœnam expectaret, iam Dei manum ad ictum ſublatam; nec vitari poſſe, niſi forſan vera pœnitentia, & quæ iuſſa erant exequendo.* Euentus docuit, ſacrum oratorem afflatum cœlitùs, nec inani eloquentia fucum animis factum. Hinc Carolus Florentiæ maiori cultu, quàm gaudio exceptus, quòd poſtulata ciuium pernegaret, ſe Piſas contulit, primamq; libertatem, contra fas conceſſam, noua iniquitate aſſeruit. A Piſanis nihil prætermiſſum, vt Regem conciliarent, ideóque adhibitæ contrariæ res, opulentia, atque miſeria. Vici periſtromatis pretioſiſſimis conueſtiti; ædium feneſtræ vexillis fulgentibus coruſcantes; magno numero adoleſcentes in veſte càndida relucentes, liliis aureis denſum ſericum diſtinguentibus; effundebant gaudium magnificentiâ; at matronæ & virgines, nullo cultu quàm natura quem faceret, nudis pedibus, pullatæ, & miſeriâ miſericordiam appellantes, ipſo ſilentio perorabant efficaciſſimè. Ad illorum preces confirmata libertas, dictúſque Præfectus Robertus Entraguius, aſſignata ad præſidia legio, attributis præterea Librefactâ & Petraſanctâ, arcibus, quæ Florentinis ad tuendos Piſanos eripiebantur. Eamque in rem octo dies impenſi, iacturâ temporis & militum graui, quibus ſi eſſet parcitum, Rex nullo periculo Aſtam perueniſſet. Et huic culpæ noua mox acceſſit: occupandæ Genuæ initur conſilium, Fregoſiis conſpirantibus; quæque regiam claſſem conflabant triremes octo eò deſtinantur; & Philippus Sebuſianorum Comes iubetur quas nuper copias è Francia duxerat eam in vrbem conuertere. Sed curante Sfortia, & Adornis, quæ Fregoſiis factio oppoſita erat, plurimùm contendentibus fruſtra, expeditio fuit; claſſis victa & capta eſt; Philippi copiæ euaneſcente conſilio Aſtam tenuerunt. Tandem Rex ad Apennini radices aduentat, ac nouo infortunio, dum Pontremolij hæret, percellitur. Orto forte iurgio ciues inter atque Heluetios, ad arma concurritur, cæſis in rixa quadraginta Heluetiis; cæteri furore ob ſtragem ſociorum rapti, in ciuem proruunt, paſſim mactant, oppidoque flammas iniiciunt; atque Rex ægerrimè

Ligourne.

Sauonarola oratio.

Piſanis libertas confirmata.

D'Entragues.

rimè amentium iram compescuit, arcuitque ne in Italos milites effunderetur is furor. Attamen ea noxa egregio facinore emendata. Cùm enim superandus esset Apenninus, & per excelsa montium iuga proserpendum, in quibus vix iumentis vestigium esset; ingentes machinæ quatuordecim, quas vehebat exercitus nulla ope, nullâ industriâ, deportari in nubes poterant. At ecce Heluetij ad delendam culpæ ignominiam, modò ignoscat Rex, machinas aggrediuntur, & alligatas rudentibus, quibus erant minores funes impliciti, centum singulas machinas euoluentes, & bini longa serie iumentorum instar annexi, per saxa & præcipitia ad montium verticem enituntur. Magno virium robore & maiore animi constantia, implent opus, & firmo vestigio prodigiosas moles cœlo condunt; fictis Gigantibus superiores, qui neutiquam aggestis montibus in cœlum pugnarent; sed conatu fortissimo mortalium fulmina cælo ipsi inferrent. Præcedebat Trimollius, verbo & exemplo animum faciens laborantibus; quippe veste posita, modò globos ingentes gestabat, modo se ad funem applicabat cum cæteris, modo largo potu instaurabat trahentium vires, vt tanti corporis totque in membra diffusi, mens quodam modo dici atque animus posset. Nec minùs post iuga superata in decliui impensum operæ, labore tamen vincente singula, quinto die Apenninus transmissus seque primo agmini Rex adiunxit. Nam & in eo peccatum, quod primam aciem ductore Gyæo præmiserat; intercedente leucarum quindecim interuallo; vt eam opprimere hostis facilè posset; nisi Regis culpas Dei tutela atque defensio in salutem vertisset. Sic ad Forum nouum tandem incolumis venit exercitus.

Carolvs VIII.

Heluetiorum furor emendatus.

La Trimouille.

XI.

Pugna ad Forum Nouum.

Dum Rex moras in itinere longiores trahit, fœderatis ad contrahendas copias fuerat spatium; quadraginta bellatorum millia numerabant; cataphractos equites mille trecentos, leuiores equites quinquies mille, Stratiotas mille & quingentos. Ij ad Venetorum stipendium vocati ex Albanis, indurati ærumnis, & pro arte professi militiam, celerrimis equis ferebantur in prælium, nemini ex hostibus parcentes, tot donati aureis quot cæsorum capita ductori afferrent. Et vniuersus prope exercitus Venetorum erat, Sfortiæ quarta pars, quam Sanseuerinus eius gener duxerat; summo omnium duce Francisco Gonzaga Marchione Mantuæ. Cùm ij dubitarent per quem montis tractum traduceretur exercitus Regis, primam vident aciem exscendisse iugis, & Fori Noui substitisse. Vnus atque alter dies deliberando consumptus, vtrum illam impeterent; dum Rex totas copias tandem adiungit. Scribitur Gonzagæ consilio pugnâ temperatum; seu quòd inter montis angustias aggredi hostem, imprudentiæ facinus existimaret; seu quòd vereretur ne deleto agmine, Rex flecteret retro, certæque, vt putabat ille, victoriæ se exercitumque totum eriperet. Vt vt sit, Gonzagæ vanitas, vel prudentia eo articulo Regi salus fuit. Ad aspectum mutuum, vtrique partium pax in votis. Admirabantur Itali Francorum animos, qui tam exiguo numero per abrupta montium intrepidi hostem lacesserent, Franci stupebant, dum è cliuo montis hostem respiciunt,

Fornoue.

CAROLVS VIII.

Anno 1495.

& effusa per immensos campos tentoria; iusto haud dubiè metu corda pulsante, missique hinc inde ad pacem nuntij conuenissent, nisi Legati Hispanici deturbassent omne consilium; pugnæ auctores, qua si vincerent magnum lucrum erat, sin minus, nullâ iactura; cùm Ferdinandi nullæ copiæ in exercitu essent. Est Forum Nouum oppidulum sub Apennino ad fluuiolum Tarrum, decem milliaribus Parmâ distans; ad læuam amnis Franci, ad dextram Itali castra posuerant, fluuio interfluente, sed vadoso vbique, nisi cùm imbribus intumuerant aquæ. Iter Franco per amnem duntaxat & per hostem patebat. Illud igitur sexto Iulij die, quo conserta est pugna Francus aggreditur. Nouem millia hominum in copiis erant, quæ in triplicem aciem distribuuntur. Primam agebant Marescallus Gyæus & Triuultius, & validissimam quidem, ex cataphractis atque Heluetiis, quoniam credebatur tota prælij mole obruenda; Rex ducebat alteram; tertiam Trimollius, & Vicecomes Narbonensis; impedimenta vnis lixis commissa, & iussa ad postremi agminis latus incedere. Rex fulgebat in chlamyde, candido & violaceo distincta, Ierosolymitanis crucibus opere Phrygio ex Margaritis & auro attextis; verùm comperto Venetos publica licitatione suo capiti quinquaginta aureorum millia fecisse pretium, chlamydem posuit, atque octo Proceres designauit, quos pari secum sago ad discrimen tollendum indutos, ad latera iussit præliari. Tum ad amnem proximum promotæ copiæ. At Gonzaga exercitum in nouem turmas diuiserat; & primùm quidem ruiturus in agmen obuium: verùm primi agminis specie perterritus, mutato consilio, statuit postremum aggredi; & copiarum flore abducto, ipse amnem transit, vt à tergo Francos aggrediatur; seponitque turmas ad opportunum subsidium, quas Antonio Monfeltrio tradit; imperans ne se loco moueat donec arcessatur. Rex ab flexu hostium, mutatum ordinem pugnæ perspiciens, frontem vertit, ac postremo agmini medium iungit, cùm amne pertransito hostes irruebant. Pugna conseritur ac momento vincitur, incurritur lanceis, ac statim clauis & gladiis incenso prælio; per quadrantem horæ pugnatum est; & continuò Itali in fugam versi; vtrinque magna parte exercitus otiosa, & sociorum decerpente fugam atque victoriam. Et eam Francis præter fortitudinem casus peperit, aut supremus casuum moderator. Nam cùm Italis à tergo irruentibus impedimenta occurrerent, ad ea plurimi inuolant; Statiotæ præcipuè, qui præda illecti, prælio abstinuerunt, tutam mercedem periculosæ gloriæ anteponentes. Monfeltrius loco se neutiquam mouit; Rodolpho Gonzagâ in primis cæso, à quo arcessi debuerat. Sanseuerinus in primam aciem quadringentos equites, ac bis mille pedites immittebat; Sed Francorum ferocitate perterritus, secessit, seque abdidit in paratas turmas; nec eum Gyæus persecutus est, nescius quid Regi, & sociis contigisset. Victores interim fugientes vrgebant, nemine in captiuum seruato, ac nullâ prædæ curâ. Atque ingens hostium consternatio erat, cùm ad eos profugit Comes Petilianus, liberâ custodiâ à Francis habitus; hicque vnus fugam properantium sistit, sparsos colligit, in turmas reuocat, monitis atque exemplo in terrorem pugnans; Virginius frater in priuatam domum

domum secessit, Francorum in posterum studiosus. At Regi gloria non immunis periculi erat, ad eius latus nothum Borbonium hostes rapuerant; ipse æstu prælij actus, in primis dimicauerat, atque vltrà victoria progressus, vno duntaxat è domesticis comite, atque inermi, fugientes premebat, cum ab hostili turma inuoluitur. Et verò salutem sibi suoque equo tunc debuit. Nam ferro in obuios raptus proximum quemque disiiciebat, dum quadrupes admirabiliter pro sessore pugnat; modò illum morsu, modò alium calcibus, mox toto nisu corporis, plures amouet procul atque expellit; ad Regis ensem membra & motum tam peritè accommodans, vt rationis particeps & conscius pretiosissimi oneris videretur; tenuitque præclarissima illa vnius hominis contra turmam pugna, dum aduolantibus Francis hostis disiectus est. Is porrò quadrupes, quem Bucephalum Francicum dixerim, donatus à Sabaudiæ Duce, altero oculo captus, & agens annum octauum vicesimum, staturæ mediocris, fusci coloris, sed pilo & conformatione membrorum pulcherrimus, dignus visus est quem Annalibus suis Scriptores inserant, Proceribus tacitis, qui lentiùs Regem in alea pugnæ sequuti sunt. Nec silendi duo Cardinales, qui diuerso admodùm habitu interfuerunt certamini; & Brissonnetus quidem armatus ad propulsandum periculum; at Spinaius, dictus Burdegalensis, tiaram indutus, vestémque Pontificiam, ac crucem manu præferens, à Rege haud abscessit, euasitque incolumis; adeò religioni suæ arma sunt, súmque præsidium. Victor Rex ad primum agmen progressus, deliberauit an instandum foret victoriæ, quærendique hostes vltrà amnem; & ea in sententia erant Trimollius, Triultius, & Secus Dux Florentinus; sed visum est aliis, pergendum in via; iam patratum quod in votis erat, fessum militem, intumuisse pluuia fluuium, nec salutem Regis obiiciendam nouo discrimini. Et ea pugna est, cuius laudem sibi Veneti adscribunt, ingenti plausu celebratâ victoriâ; quasi gratulatione Orbi illuderent, cladémve simulatione minuerent. Tu lector arbitrare, vter victor an victus sit: Ex Italis cæsa tria millia hominum supra quingentos; in iis octodecim Proceres & Gonzagæ patruus; ex Francis milites quadraginta; lixæ admodùm centum; nam impedimenta non habent iacturæ; nec piscator escam, viscum anceps, quibus præda inuoluitur, & magno lucro detrimentum sarcitur. Attamen vanus Francorum timor, vanitatem hostium aluit. Nam nocte proxima, iter silentio cepit exercitus; quanquam Comminius de pace conuenisset Gonzagam; Brissonneti præpostero metu, qui prauo consilio victrices copias indecori & ignominioso receptu à victis abduxit. Seco.

XI. Rex in Pedemontio subsistit.

Nullus in via obiectus est obex; vrbes quanquam hostiles vltrò alimenta conferebant euntibus, saluæque copiæ cum integris machinis duce Rege Astam tenuerunt. Hic pro quiete nouum bellum, noua necessitas pugnæ imminebat: Aurelianensi à Rege imperatum erat, ne quid in Sfortiam tentaret, atque tranquillius Astæ subsisteret. Ille contra iussa, ius auitum in Mediolanensi Ducatu suscitans, Nouariam occupauerat, vrbem munitam, Mediolano haud procul; imò Regis detrimento posthabito,

CAROLVS VIII. septem millia armatorum, quæ Borbonius è Francia miserat, vt venienti occurrerent, Nouariam continuit, iam spe vniuersos Insubres deuorans; Nouarre. verùm Sfortia strenuè nouo periculo propulsato, Nouariæ Aurelianensem incluserat, atque arcto obsidio ad extremam inopiam adigebat. Rex pôstquam Astam venit, quanquam de subsidio ab Aurelianensi appellatus, rem committendam armis, non censuit; siue memoriâ periculi proximi nondum expunctâ, siue in Aurelianensem offensione, quod contra quàm imperatum erat, vltrò id damni sibi confecisset. Ita indagaturus concordiæ Quiers. viam, nihil vrgebat, modò Astæ, modò Taurini diuersans, modo Cherij, quò vnius, feminæ amor euocabat, miserátque Diuionensem Balliuium ad Heluetiorum delectum. Interim obsidentibus accedunt duodecim Germanorum millia missa à Maximiliano, cum mille cataphractis; Verseil. atque instante obsessorum penuria, Rex propiùs se admouit, Vercellis à Ducissa Sabaudiæ acceptus; quæ vrbs Nouaria haud admodum distat. Ibidem legationem ab Alexandro minis ac terrore plenam admisit: iussus ni ab Italia decimo die abscederet, Romæ se sistere, coram Pontifice. Enimverò habitis in ludibrium minis, respondit per se non stetisse, quominus Romæ Pontificem adiret; porrò si tanta visendi sui cupiditas esset, patefacturum se iterum viam, vt veniret Romam, ac rogare se Pontificem, ne abesset, ac venientem acciperet. Hæc Rex Pontifici, dum vrgebat vrbis calamitas. Repetitis nuntiis obtestabatur Regem Aurelianensis, neu per iura sanguinis, ac Franciæ dignitatem, pateretur, patruelem suum, bellatorésque egregios, tanta ignominia affici, seruarétque vrbem addictissimam Franciæ. Et verò Regis intererat, ne eam laudem atque vtilitatem hostes vsurparent, vt præsente se, Regium Principem, milit ésque fortissimos, vel fame necarent, vel captiuos abducerent. Igitur de subsidio deliberatum est; & Brisonnetus spe largi stipendij facta ab Aurelianensi, censebat prælium conserendum; repugnabant cæteri, atque ipse Rex, ne res tota ac salus Franciæ in discrimen iret. Res hærebat atque consilium, donec Comminij solertia nodum soluit, & expediuit ambiguos. Eius prudentiâ induciæ cum Sfortia pactæ sunt; quarum beneficio Aurelianensis cum milite prodiret Nouariâ; triginta milites arcem seruarent, vrbem ipsi ciues; dum constaret feriendo mox fœdere, ad quem ea spectaret. Sic obsessorum honori & vitæ consultum. Prodeunt milites, triste & miserandum spectaculum, fame depasti ægerrimè corpora sustentabant; cute arida, neruis atque ossibus duntaxat annexa, infirmis vestigiis vacillabant; cadauera diceres, colore, voce, & propemodùm spiritu destituta; sanè plurimi ad pedes hostium prolabebantur, iam inani miseratione, victricem animam efflabant inter hostium auxiliantium manus: plurimos ea calamitas in via necauit, haud paucos copia, qui Vercellis excepti, iam stomacho impare ad alimenta, cibis extincti sunt: fame per alimenta ipsa sæuiente: & eo fato tria hominum millia rapta sunt. Aurelianensis quartana febri correptus est, qua diu laborauit, importuna cupiditate in molestissimam pœnam deflectente. Tertio die post quem induciæ pactæ sunt, aduenit cum Heluetiis Diuionensis

Balliuius;

Balliuius; sex millia duntaxat conscripserat, sed ad millia duo & vicena, copiæ excreuerant; omnes inanibus propè ciuitatibus aduolabant; seu prædâ illecti, seu memoriâ Ludouici, à quo tantis affecti beneficiis, quemque gratissimo animo prosequebantur; & occludenda fuerant montium claustra, ne simul feminæ atque imbelles pueri in expeditionem irruerent. Franci tanto aucti supplemento pugnam exoptabant; atque Trimollius eam inflammatis verbis Regi suadebat, sed obstante Orangio, qui venerat nuper è Francia, ac Rege in sinu Aurelianensi Duci subinfenso, pugnæ ardor euanuit. Heluetiis tamen tumultuantibus soluendum trimestre stipendium fuit, cùm id cautum in fœdere affirmarent, vt quo momento, pro Rege Franciæ signa explicarent, iis trimestre stipendium deberetur. Igitur extincto bello, in pacem incumbitur; Venetias Comminius Legatus mittitur, atque interea contrahitur fœdus cum Sfortia; vt ille Nouariam atque arcem acciperet, Rex Genuæ nauium quantùm vellet, instrueret, Sfortia in præsentia duo maiora nauigia armaret ad Neapolitanum auxilium, triremes captas restitueret, & Borbonium nothum & Miolansium; Triulcio dignitates, & facultates, pecuniam Regi atque Aurelianensi dictam persolueret. Ea quidem promissa, sed non impleta; nam Carolus, nec expectato Comminio, qui non aspernanda afferebat à Venetis, omissâ Italiâ, per Delphinates Lugdunum se contulit; incendij instar, post flammam spectabilem, in fumum & cineres desinentis. Miolans.

XII. *Ferdinandus Neapolin & regnum recipit.*

Etenim regnum Neapolitanum breui post tempore Ferdinandus recepit, magna Francorum ignominia, siue in Italia malè & infeliciter pugnantium, siue in Francia auarè & oscitanter suppeditantium opem. Posteaquam Principum fœdus in Carolum palam innotuit, Ferdinandus quem ad discrimen Hispani, Italum dicam, vocatus in spem nouam, clam cum Calabris miscebat consilia; atque extemplò vbi profectus est Carolus, arma in regnum intulit. Corrogauerat quinque peditum millia, & octingentos equites, ex Hispanis, & Siculis; & in ductore Hispano magna fiducia. Is Ferdinandus Consaluus seu Gonsales Cordubensis, ex Aghilaria gente, iam clari in expeditione Maurica nominis; comparata magni Ducis appellatione, quam cladibus Francorum multis stabiliet. Ductu ipsius statim Rhegium captum, vnde commodus in Siciliam transitus, vrbesque redditæ Sancta Agatha & Semenaria. Albinius illicò, cuius curæ commissa Calabria, contractis Francorum præsidiis, & adscita nobilitate vt malum serpens extingueret, occurrit victoribus, factóque ad Semenariam prælio, vincit hostem ac fundit; cæsi pedites, equites acti in fugam; Ferdinandus suffosso equo ægrè in recentem impositus, captiuitati fuga ereptus est, Sancta Agatha & Semenaria vrbes receptæ. Et ea Consaluo magnitudinis futuræ primordia; ne quis ab initiis spem aut desperationem futuram componat; cùm varietas rerum, tam prospera ab infaustis, quàm à prosperis infausta pariat. Attamen pessimè Ferdinando erat, nisi Albinius sub fructum victoriæ, morbo correptus, spatium hosti respirandi fecisset: sanè hoc morbo afflictæ res Francicæ & capite laborante, tandem membra cætera certam perniciem conceperunt. Nam Neapolitani quibus Franci Gonsalve de Cordoue.

CAROLVS VIII.

intolerabiles erant, clanculum legant ad Ferdinandum; hortantur & rogant, vt omissis finibus caput & radicem aggrediatur; Neapolim cum exercitu veniat, se charissimum Regem admissuros; Francos, quo numero sunt & quâ socordiâ pelli posse aut cædi. Erectus in id consilium Ferdinandus, summa celeritate comparat classem, formidandam in speciem; nam multa nauigia vndecumque contracta; sed reipsa inanem raro milite & deficientibus machinis, tum classem in conspectum Neapolis ducit, exponitque militem, vti Francum è pomœrio vrbis eliciat. Mompenserius, regni Prorex obtinebat arces atque ciuitatem; ille ex vrbe ad pugnandum prodit, educitque præsidium, ne relictis quidem ad portas custodibus, magnoque circuitu hostem quærit. Vix terga vrbi obuerterat, cùm Neapolitani vno consensu Ferdinandum excipiunt, & obstructis portis Francos excludunt. At ij socordiâ in furorem versâ, per castrum nouum in vrbem irrumpunt, & ferociter dimicantes, obuios cædunt; verùm Ferdinandi vrgente præsentia, atque ciuibus è tectorum fastigiis saxa & imbrices in subiectos voluentibus, pulsi vrbe, & in castra conditi. Statim in iis obsidione cinguntur; classe Ferdinandi mare excludente, & ducta per campos fossa amplissima, quæ terrestrem opem interciperet. Primum illud prosperitatis diluculum, clarissima illicò dies excepit; Nam Capua, Auersa & Mondragonium defecerunt; Veneti classe Apuliam circumuecti, Monopolin arcem expugnarunt; Prosper & Fabricius Colomnenses, quod diu voluebant animo, Ferdinandum sequuntur; & tametsi Dux Matalonius à Persio profligatus foret, cæsis tribus hominum millibus; tamen cùm Persius non vrgeret victoriam, atque Albinij valetudo ægerrima perseueraret; Franci in arcibus ad extrema acti sunt. Nam commeatu breui admodùm tempore deficiente, quæ Francorum fuerat vigilantia, Mompenserius deditionem paciscitur, nisi certis diebus ferantur suppetiæ; dátque ea in pacta obsides. Verùm ante diem conditioni appositam, relicto in castris præsidio modico, egreditur cum copiis, atque Atellam versus iter capit. Ferdinandus violatum pactum conquestus intentabat necem obsidibus, nisi dicto die castra redderentur, quibus redditis educto milite, recedentem Mompenserium sequitur, atque Atellæ inclusum obsidet: Etenim Veneti validas copias Mantuano ductore ad eum miserant, & Consaluus Albinij ægrotantis copias duce destitutas ceciderat, atque disiecerat, séque Regi adiunxerat. Sic Mompenserio infensa omnia, tùm intus, tùm foris; tanta penuria vrbe laborante, vt ne frigida quidem ad potandum esset. Eas inter ærumnas, animus, tandem ipsum destituit; Gonzaga sororio colloquente, indecoram deditionem paciscitur; vt Ferdinando arces atque oppida traderet, quæ adhuc plurima Franci obtinebant; tormenta bellica simul relinqueret, & Ferdinandi nauibus ipse cum milite integrísque sarcinis deportaretur. Turpis illa conditio visa est non admittenda cæteris Francis; Albinius Caietam & Tarentum arces pernegat tradere; Gratianus Guerrius castra retinet, quæ plura in Samnitibus possidebat. Ita Ferdinandus, cùm violatam diceret conditionem, Mompenserium atque sex millia militum in custodiam tradit, mittítque Baias

atque

atque puteolos; vbi tum ærumnis carceris, tum cœli inclementia, ipse Mompenserius, cæterique omnes extincti sunt, quibus longè honestius fuisset, maiorum more in acie occumbere, quàm sicca & ignominiosa morte, mancipiorum instar deficere. Porrò Ferdinando oppugnanti Atellam, renuntiatum erat patris fatum: nec molestum acciderat: nam Alphonsus audita filij prosperitate, pertæsus solitudinis regnum affectabat,& contractis per nefas cum matertera, eadémque nouerca nuptiis ambiebat abiectam purpuram, nisi mors importunis votis obstitisset. Post captum Mompenserium, cæteræ arces in potestatem victoris veniunt. Albinius milite & pecunia deficiente, tutum in Franciam regressum conficit; Caieta & Tarentum à Præfectis traduntur, conceptum metum pecunia præbita promouente. Ita nemo Francus anno vertente in regno substitit; At Ferdinando gaudere fortunâ suâ non licuit; Caietâ nondum redditâ, morte præreptus est, vxore vt scribitur intemperantiùs vsus; regno antè donatus, vt perderet, nunc cùm reciperet periens. Fridericus patruus in solium euehitur; nec ipse postea fortunatior; quasi equus, qui Neapolitanis insigne est, foret equus Seiani, inauspicatus dominis & funestus; is intra tres annos quinque sessores seu Reges habuit; coronâ girulæ instar ad proximum flatum versatili.

XIII. *Regis pro regno recuperando conatus.*

Regni iactura ab ipso Carolo plurimum nata est, vel spernente quod primùm concupiscebat tantopere, vel exigente molliùs quod iubebat, postquam prima cupiditas instauratur. Dum agit in Pedemontio, audito Ferdinandum regnum inuasisse, bis mille Vascones, totidemque Heluetios Arbano Duce in subsidium miserat; nauibus Villa-Francæ impositos. Verùm ij cùm supra Liburnum in Ferdinandi classem incurrissent, terrore subito acti regrediuntur, Liburni exscendunt, & Duce frustra obtestante superos hominésque, Pisas effugiunt. Nec Pisis ab Entraguio Præfecto agebatur commodius: iussus à Rege erat, ex fœdere vrbem Florentinis tradere, erátque ea ratio retinendæ opulentissimæ ciuitatis, & Francicam rem in Italia promouendi; at is contra iussa instaurata sæpiùs, vrbem non tradebat, Pisanæ Virginis amore incensus, & Comiti Lignyo obsequens, ad vrbis imperium aspiranti; imò cum Regiis minis vrgeretur, Pisanis ciuitatem suam viginti mille aureis vendidit, dein eisdem Librefactam, & Petrasanctam Lucensibus; paritérque Briennius Sarezanum castrum Genuensibus pretio tradidit; Præfectis non modo in Regem suum perfidiosis, sed perfidiam suam licitantibus; occupante noxâ virtutis præmium. Atque Entraguius præmium in Franciam tulit, iussus duntaxat dies aliquot ab Aula abesse. Rex interea Lugdunum venerat; atque Italicas rum gloriam oblitus, tum ignominiam, oblectabat se armis ludicris, & festiuis saltationibus; cùm calamitate noua percellitur, Delphino filio vitæ erepto. Is Carolus Rolandus, tres annos natus, præclara indole, primóque flore fructus vbertimos educante, omnium spem, oculos, animósque ad se conuerterat; nec sine tacita patris inuidia, cui aliena, vel in nato virtus, vituperatio videbatur. Mox Lugduno ad Sanctum Dionysium properat; instituto more maiorum, nuncupata pro reditu vota impleturus;

CAROLVS VIII.

impleturus; nullàque mora Lugdunum regreditur, omissis Parisiensibus, quibus ob negatam pecuniam mutuam irascebatur; atque Italicas curas iterum excitat. Missa nauibus duo millia militum, quæ Mompensetium sustentarent, sed sine pecunia, quæ armorum vis robúrque censetur; & grauioris erant ponderis nummi, quàm vt deportari vltra Pelagus possent. Præterea Sfortia contra fidem, clam effecerat ne maiora nauigia Genuæ instruerentur; imò duo Ferdinando permiserat; atque vt Francos ab Italia auerteret, Ferdinando Hispano persuaserat inferre bellum in Occitaniam; ratus quod euenit, conuersos Francos in proximum hostem, à se auellendos. Etenim postquam Hispani turmis aliquot Occitanorum segetes deuastarunt, Carolus irâ inflammatus, quindecim hominum millia Vicecomiti Narbonensi tradit, & Carolo Albonio Santandreano; quibus ducibus in Ruscinonenses irruptum est. Salsulæ oppugnatæ extemplò, & muro vetere deruente sub machinis, captæ, toto præsidio interfecto. Ferdinandus obsessis viginti hominum millia in opem miserat; sed occurrente cum duobus millibus Albonio, ac vim reprimente, arx expugnata est; pepigítque Ferdinandus inducias, tanti vim fulminis in alias terras amoliturus. Vrgebat interim Mompenserij fames atque miseria; cui Rex intentus Lugdunum venit, & præclara constituit, si quæ imperabat exegisset ab aliis. Statuit vt Trivulcius illicò cum quatuor peditum millibus Astam properaret, Aurelianensi statim sequuturo; & seipso postmodùm transmissuro; vti classis Genuæ appararetur, triginta triremibus, totidémque nauibus in eam destinatis, numerandâ ad ea expedienda pecuniâ. Verùm singula in deterius versa; nam Brisonnetus, cuius summa & in ærario, & in ipsum Regem auctoritas; seu clam cum Pontifice conuenisset, seu produci bellum percuperet, stabilita omnia conturbabat, mandata Regia, vel lentè, vel præposterè implebat, pecuniam auertebat; atque in Regis iram tectus & munitus; quippè callebat modum placandi animi atque mitigandi; ineluctabiles moras obiiciebat consiliis. Et ipse Rex, cùm Nobiles ad expeditionem Lugdunum venissent, retrò Parisios versùs regreditur, in speciem vt sanctum Dionysium in patronum viæ cooptaret, re vera amoris impatientiâ, vt inuiseret Virginem, quam deperibat, Reginæ honorariam. Sic in præsentia torrens ille minax in bullas effluxit. Trivulcius transmiserat quidem in Insubres, & tenuibus copiis magnum Sfortiæ metum iniecerat; sed ope destitutus, tam metus quàm consilia frustra ipsi erant. Interim pax Atellana contrahitur, & cum Francis captis, spes Italiæ deperit. Ab eo Rex socordiam inter & fortitudinem anceps, belli consilia modò extinguebat, modò suscitabat, & per interualla sibi restitutus, pudore veternum otij profligante, ad abiectam laudem aspirabat. Sed à suis ab ea mente auersis traductus ad alia, ad ædificandum animum appulit; Ambosiæ quo in loco educatus fuerat, inceptis speciosissimis ædibus; artificibus peritissimis, ex Italia eam in rem petitis; vt per eam gentem, sin minùs arma; saltem saxa componeret. Attamen turpi otio generosa indoles repugnabat; & Sfortia iratus Venetis, quod sibi Pisas asseruissent, accedentibus Florentinis, Mantuano, Ferratiensi, atque

Albon S. Andrè. Salsula capta.

Vrsinis,

Vrſinis, ſollicitabat ipſum intentiùs, vti in Italiam redux, Venetos bello aggrederetur. Atque in nouam expeditionem parabantur omnia ſedulò, cùm profectioni intercedit conſilium, donec Regina prægnans partu eſſet ſoluta. Quâ mox enixâ maſculum, intra paucos dies morte raptum, ire in diſcrimen Rex noluit, regiâ domo nullis liberis fultâ; volebátque Aurelianenſem ſibi ſubſtituere, ſummúmque belli ducem in Italiam mittere, iam falſis delationibus ſuſpectum; ſed eo excuſante, & cauſas alias prætexente, noua hæc ſolicitudo priorum inſtar euanuit, fixis tamen radicibus & ſuo tempore in frondes ituris. CAROLVS VIII.

Inter eas animi viciſſitudines radius diuinæ bonitatis illuxit, cúmque vltimus Regi immineret dies, corpuſculo debilitato & valetudine ingraueſcente; ſanauit mentem optimus Deus, & afflauit cogitationes vero Rege dignas. Introſpiciebat ſe penitus, *pudebátque conſcientia ſua, quæ noxas in Deum atque in ſubditos admodùm graues depingeret; ſe regni curam ignauiter ſuſcepiſſe, mancipatum aliis, qui omnia vtilitate ſua metirentur; implicatum ſe feminarum amoribus, & earum pluſculis datam poteſtatem in res etiam publicas; nihil mirum igitur, ſi publica res atque domeſtica laboraſſent, ſi florentiſſimo regno eſſet deturbatus, ſi liberos in cunis fatum rapuiſſet, ſi defloreſceret valetudo, iámque mors propior admoneret humanitatis. Emendandos itaque mores in melius, Deum vitæ integritate placandum, & regnum cæleſte pro Neapolitano, maiore longè compendio, comparandum.* Nec ſecùs quàm inſtituerat, ſe gerit; ab interdictis voluptatibus animum ſegregat, amorem confert in vnam coniugem, Dei cultum & pietatem amplectitur; gnarúſque virtutem præclariſſimam cuiuſque, in implendo munere poſitam eſſe, adminiſtrando regno, ſtrenuè incumbit. Primò Iuſtitiæ atque ærario intendit, aliquot Iudices peculatus reos pellit Tribunali, bis per hebdomadam contendentes audit, iúſque pronuntiat; cenſum inſtituit, ſtatuítque familiam ſuam priuato reditu quod Domanium vocant, alere & ſuſtentare: tributa periodica ad tutelam regni exigere; in conſilium niſi pios, ſanctóſque viros non admouet, & planè in alium virum immutatus; Franciam vniuerſam in admirabilitatem & gaudium rapit; cum videretur Rex nouus è cœlo prolapſus, & diuinâ manu planè conformatus. Enimverò breui tantum bonum ereptum eſt, nec terris licuit cœleſte munus diu obtinere. Amboſiæ agebat, & pridie Dominicæ, quam à palmis Eccleſia nuncupat, cum ea hebdomada bis apud Sacerdotem noxas poſuiſſet, Annam coniugem manu apprehenſam, ducit in porticum, vnde in ſubiectam foſſam proſpectus, in quam luſores pilæ conuenerant. Erat porticus odore fœtido, in quam plerumque veſicæ onera lixæ deponebant; fores adeo humiles, vt Rex quamquam ſtatura mediocris capite in ſupremam partem impegerit. Leuiori tamen vulneris ſenſu, ſpectabat ludentes, & cum adſtantibus colloquebatur; quando ſermone ad res pias ducto, præclariſſima illa & Rege digna verba vſurpat; *ſe opitulante Diuina gratia nunquam in poſterum peccaturum in Deum.* Vix ea dixerat, cùm correptus apoplexia, ſupinus corruit: fit omnium conſternatio, aduocantur Medici, adhibentur remedia; nihilque peragitur, præterquàm quod ter ſenſum & vocem recepit, toties XIV. *Regis mutati mores.* *Et mors.*

CAROLVS VIII. Anno 1498.

ingeminans sacrosancta Iesu & Mariæ nomina, & Sanctorum Claudij, Blasiique, eorumque opem implorans & in iis tertio appellandis, tandem expirat; vitæ anno vigesimo septimo. Eo in loco in culcitra straminea iacuit ad multam noctem, ad ludibrium summæ potentiæ, vt cui tot palatia, tot conclauia, tam pretiosa lectorum vela atque siparia; in porticu olida, proiectusque in paleam, vilissimi mancipij instar occumberet. Reginæ luctus diu consolationem nullam admisit; fuit domesticis acerbissimus casus; duóque ex iis in ducendo funere præ dolore vitam amiserunt. Et erat Carolus mansuetissimus omnium, moribúsque mitissimus; nemini vnquam verbo aut facto molestus fuerat; singulos charitate complexus intima, singulis erat supra quàm credi potest charissimus. Malè per inuidiam patris institutus, suâ ipse curâ se se instituit, præceptor suus atque discipulus. Corpus domandis equis exercebat, atque indurabat, animum ad litterarum studia applicabat; iam potitus regno Latinam linguam perdidicit, & sæpius Scriptores veteres euoluebat, corpore tamen infirmo erat, & conformatione quæ senectutem respueret. A patre diuersus, tam virtutes eius quam vitia vi vnius indolis fugerat; apertus, ingenuus, clemens, ab omni sæuitia alienus; sed negligentior regni, aliisque addictior, rem paternam, atque adeo publicam dilapidauit; amissis Ruscinonensibus, imprudentia potiùs quàm necessitate. Et quidem regno adiunxit Britanniam, opulentam prouinciam, & paratam in Anglorum bellum molem prævalidam; sed iis quas dimiserat non æquandam. Nam regnum Italiæ iacturam potiùs quàm lucrum dixerim, inanem fumum & euanescentem; vnde malum & luctus in posteros propagatus; factáque Neapolis Francorum scopulus, tumulúsque. Indolem Caroli ex vno facinore colligat lector. Dum Neapoli in Franciam redit, nondum cœlitus immutatus in alium, Tuscanello vt dixi capto & direpto, virgo speciosissima in eius conclaue fugiens irruit, atque inter brachia excipientis prolabitur. Ille æstu adolescentiæ in libidinem raptus, parabat vim miseræ; cùm puella coniectis in appensam tabulam oculis, in qua depicta erat virgo Deipara, rogat Regem, ac per castissimam Dei matrem obsecrat, quam in tabella præsentem exhibet, vt pudori parcat, séque sponso illibatam seruet. Rex ad sanctissimam obsecrationem & aspectum tabulæ, æstum inhibens, dimittit virginem, sponsum inquiri & affines iubet, virginemque quingentis aureis vltrò donatam, sponso restituit; petita dote tam ex temperantia quàm ex ærario, & castissimum facinus reuerentia in Deiparam cumulans.

Regis castitas pia.

XV. Cùm Carolus Ambosiæ agebat animam, rapido cursu ad Aurelianensem Blesis agentem aduolabant nuntij. Ille Ludouicus nomine, ea appellatione inter Reges duodecimus, Rege sine liberis mortuo, iure regni heres, quippe Ludouici, Caroli VI. fratris, nepos ex filio Carolo, solio proximus excludebat cæteros principes: & refragante nullo exceptus, iam maturus annis, quippe natus triginta sex, variáque fortunâ allecutus peritiam rerum, inauguratus est Rhemis. Regi Carolo opulétissimum funus postquam instituit, aggressus ad regimen, specimen sui præclarum ostendit. Etenim ad leuamentum

Regis fausta initia.

Anno 1498.

namentum populi sponte inclinans, trecenta librarum millia condonauit, quæ Regi inscendenti solium pendere plebs consueuerat; tributa laxauit, atque ad medium per singulos annos imminuit, & disciplinam militum corruptam restituit; missa in leges effreni licentia, qua grassabantur in hospites; tum ad iustitiam conuersus, Rhotomagi & Aquisfextiis Parlamenta suprema instituit; magni Consilij quod vocant Tribunal fixum esse iussit; atque vt cæteris in exemplum iustitiæ foret, contra se ipsum inquiri ius & dici voluit. Cùm Lotharingiæ Dux de prouincia Phocensi moueret disceptationem, rem permisit peritissimis Iurisconsultis, eorum sententiæ se staturum pollicitus. Atque illi Regi rem adiudicarunt. Publicam iustitiam priuatâ clementiâ promouebat; nam variis affectus iniuriis, tum ab Anna Borbonia, tum ab Brissoneto, aliisque ipsorum fautoribus, quæ præterita erant obliuioni mandauit; affirmans, *Regi Franciæ indecorum esse, Aurelianensis Ducis vindicare iniurias*; & eo sensu Duci Borbonio, Borbonios, Aruernos & Claromontanos concessit, qui defectu prolis masculæ restitui coronæ debuerant, Susannamque ipsius filiam Carolo Mompenserij filio, ad extinguendas familiæ controuersias nuptui dedit. Deinde animum ad liberos futurúmque hæredem adiicit. Vi adactus à Ludouico XI. Ioannam ipsius filiam habebat in coniugem, anima formosiorem quàm corpore, deformem, vt scripsi; & Medicorum sententia, sterilitate damnatam. Eam vt primùm licuit Ludouicus repudiaturus, vim testatus, Alexandrum Pontificem de soluendo coniugio appellat. Ille Legatis in eam rem dictis, postquam nullum fuisse matrimonium, pronuntiatum est, Cæsarem filium mittit, qui diplomata Pontificia in Francia ferret; ac tametsi Cæsar ea scripta non traderet; tamen dictâ à Legatis sententiâ, Ioanna consentiens à Rege discessit, datis in dotem Biturigibus; apud quos Regina virtutum omnium exemplar, totam Deo diuinisque rebus se tradidit; condito Monacharum ordine, cui ab Annuntiata Virgine nomen est; diu miraculis post obitum clara; & ipsa perpetuum dum vixit miraculum, patientiæ, modestiæ, charitatis & demissionis. Solutus Ludouicus nouum vinculum agitat, & suscitatis primis amoribus Annam ambit. Illa ægrè assentiens, mox ad Britannorum preces flecti se patitur; sed conseruandæ ditionis cupidior, promissum exigit, vt secundo genitus ex nouis nuptiis Britanniam in patrimonium haberet, si nulli essent liberi, ad heredes proximos Britannia iret; adeò se Ducissam non Reginam meminerat; in præclaris virtutibus ambitionem atque superbiam Monfortianæ familiæ alens. Sic Ludouicus regno & familia constitutis, in Italiam animum & curas conuertit. Et iam ab regnandi primordiis, se Regem vtriusque Siciliæ & Ierosolymæ, & Mediolani Ducem inscribens, quò vota collimabant ostenderat. Regna Siciliæ, vti Regis Caroli heres & successor adierat; Ducatum Mediolanensem, vti patrimonium suum & propriam hereditatem sibi vindicabat. Etenim ab auia Valentina in Aurelianensem familiam ius transcriptum erat; quippe hæc Ludouico Caroli VI. fratri ea dote nupserat, vt præter Astam vrbem pactum esset, si pater & fratres sine liberis morerentur, ad ipsam ipsiusve liberos Mediolanũ transiret. Impleta conditione Franciscus Sfortia clarus bello Dux, quia Blancam

LVDOVICVS XII.

Annam Reginam ducit.

Ioanna repudiata.

LVDOVICVS XII. Vicecomitis spuriam vxorem duxerat, ditionem armis inuaserat, dum Carolus Aurelianensis Londini in custodia erat; nec vberrimæ prouinciæ repetendæ hactenus occasio aut facultas fuerat Aurelianensi: In præsentia ramo in truncum inserto, & Ludouico euecto in solium, præter priuatas cum Ludouico Sfortia inimicitias; ius antiquum instaurari oportuit, & portam in Italiam reliquam patefieri.

XVI. *Apparatus ad bellum Mediolanense.* Rex in eam mentem fœderatos adsciuit, atque à finibus regni hostem submouit. Primò Alexandrum Pontificem demereri instituit, seu religione in sacro-sanctam Orbi potestatem, seu opinione res Italicas minùs belle procedere infenso Pontifice; nec erat commodior demerendi ratio, quam in Cæsare filio, in quem patris vota, ambitio, amor, simul incumbebant. Ille Cardinalatu nuper abdicato, postquam Ioannem fratrem Gandiæ ducem occiderat; filiam Friderici Neapolitani in vxorem ambiuerat; spe concepta regni absorbendi. At repulsam passus pro merito, in Franciam venerat, impetraturus alteram Friderici filiam, quam in eam victor Carolus miserat. Verum Rex peritus quo per eas nuptias collimaret ambitio, iis obex fuit; simul ne Pontificem alienaret, alias Cæsari curauerat, Catharinam Albretii filiam in coniugem dando, cùm Valentinis in Ducatum erectis; Veneti postea de fœdere appellati. Eratque iis infensissimus Sfortia, quia Pisas primùm occupauerant, quam ipse vrbem concupiscebat, nihilque non tentabat vt ciuibus suis restitutam ipse obtineret. Ideò societas Pontificem inter, Regem & Venetos statim contrahitur; ea lege vt Rex Pontifici præberet copias, ad Flaminiam seu Romandiolam subigendam, quæ cùm esset Pontificiæ ditionis à Dynastis plusculis tenebatur; vt Veneti simul cum Rege Longobardos impeterent; ipsorum esset Cremona &
Adde. regio ad amnem Adduam, præter aliquot iugera iuxta amnis ripam; Cætera pertinerent ad Regem. Id fœdus diu silentio pressum est, elusa Sfortiæ sagacitate, dum Rex cætera ad bellum componit. Nam instaurat cum Heluetiis fœdus, mox cum Henrico Anglo, in factionem Ebotacensem adhuc contendente, dein cum Ferdinando Hispaniæ Rege postremo à Philippo Archiduce clientelam exigit. Quam ille Attrebati præstitit, Guidoni Rupifortio Cancellario Franciæ, per solemnia eam in rem verba. Vnus supererat Maximilianus, qui armatus irruperat in Burgundiam; sed repulsus cum clade à Comite Fuxiensi odium inane iactauerat; imo sibi hostem exciuerat, Heluetiis impulsu Regis veteres inimicitias in Austriacam
Mediolanenses primò subacti. domum nouantibus. Ita Rex Italicum bellum tutò capessit. Nec iam apparatus latere Sfortiam potuit, plusque trepidationis ac metus quàm confidentiæ intulit. Postquam fœderati veteres deficiebant, Pontifex, Veneti, ipsique etiam Florentini, & Baiazetum frustra in Venetos euocauit; magno quidem illorum & Italiæ damno, sed nullo rerum suarum compendio; in se demùm retrusus, à se vires omnes atque fortitudinem, arcessendas vidit. Nec vires deerant, nisi prudentia defuisset; sed ea est improbarum mentium cæcitas, vt diu perspicacissimæ, sub ipsum pœnæ articulum præstringantur, Deóque vindici se in victimas scelerum præbeant. Nunc Sfortia Marchionem Mantuanum à se alienat, Gaiazzæ Comitem generum suum postponit Galeasio fratri minori natu, atque inferiori

belli

belli peritia; graui errore, quo fidum hominem & peritum abiiceret, cum subiiciendo, qui præclarus quidem in hastiludiis haberetur, sed ærumnarum martis planè inexpertus. Sub ea Franci in Insubres penetrant; recensebantur equitum sex millia, peditum tredecim; Ductoribus Lignyo, Trivultio, atque Albinio; steterátque Lugduni Rex ad promouendam expeditionem, seu militum supplemento, seu sua vbi opus foret præsentia; dum Veneti versùs aliam partem, ex fœdere exercitum ducunt. Et quidem miro felicitatis euentu Insubres toti vicesimo die subacti sunt; vt decurrere quadrigis victoria, non certare armis videretur. Vrbes transpadanæ citò expugnantur; arx Arassia, valida ad Tanarum, & annona munita admodum; Valentia à Rafaguino Præfecto traditur, cæterisque eodem impetu captis, Alexandriæ Franci imminebant. In ea spes Sfortiæ collocata erat; tenebatque vrbem munitam admodùm Galeasius Sanseuerinus, cum numeroso præsidio; si duci tantùm animi, quantùm virium fuisset. Verùm is bombardarum fulmine procul exaudito, metu subito expectoratus, noctu per murum scalis cannabeis deuolutus in fossam, Mediolanum aufugit; fugæ socia trepidatione, & in vrbem illata. Post præfecti fugam, milites similiter statim dilabuntur, excipiúntque Francos Alexandrini; à quibus tamen inuitis Tribunis in prædam rapti sunt. Sed iam Sfortiam metus vel hosti præuius inuadebat; ciuium animos oratione in misericordiam flexa tentauerat; tributorum magnam partem remiserat, opem proximam à Maximiliano atque Heluetiis pollicebatur; sed illius metu excitabantur odia populi; plebe instar mulieris, in vindictam facilem exurgente. Iámque Veneti Addua transito, Laudem vsque excurrerant, iam Ticinum Francos admiserat; iam Mediolanenses palam rebellabant, & Quæstorem primarium ab Sfortia missum in foro necauerant; cùm ipse tam consilij quàm amicorum inops, statuit in Germaniam fugere, & abductis secum liberis, concubina atque pecunia, per Rhætos ad Maximilianum, comite fratre Ascanio Cardinale secessit. In arce Mediolanensi spes & sacra anchora erant; eam totius Europæ situ & arte munitissimam, à Francisco Sfortia exædificatam, commisit Bernardino Cortio, homini vili origine; quem tamen Ascanio fratri anteposuit; pecuniâ, milite & commeatu instructam. Duo fugienti calamitosa obueniunt; primùm triste de ciuitate reddita nuntium; nam extemplò Mediolanenses Francos exceperant, tum desertio Gaiazzæ Comitis, qui ipsi obuius, contestatus est, se fide amplius non teneri ad ditionem ipsius tuendam, cùm ipse profugeret, suósque desereret; atque exinde se turmasque equestres Franco addixit. Nec eò stetit suorum proditio; nam postquam Triuultius Mediolani exceptus est, Cortium arcis præfectum, auro tentauit, atque expugnauit, die duodecimo: Principi perfido fidem cunctis fallentibus; adeò cautio scelerum fragilis atque intuta est, ipsúmque crimen suam in pœnam exemplo est. Cortio tamen turpis proditio tanto dedecori fuit, vt Francis etiam detestabilis, pudore ignominiæ mœrorem augente, breui obierit. Cætera interim eodem cursu festinabant; Cremonam Veneti opitulante Franco expugnant; Genuam diuersarum partium viri Adorni & Fregosij certatim Regi produnt;

LVDOVICVS XII.

Valence.

Lodi.

LVDOVICVS XII. Anno 1499.

iámque ipse decursoriis equis Mediolanum ad inopinæ victoriæ fructum Rex aduolat. Ab cunctis Italiæ principibus, præter Fridericum, Legati missi & honorificè excepti; Venetis datum agri quantùm pacti erant; atque Pontifici ad Romandiolæ vrbes expugnandas quatuor Heluetiorum millia, & trecenti cataphracti, ductore Iuone Alegrio, concessi ex fœdere. Tum Rex noua Prouincia stabilita, plebe tertia tributorum parte subleuata, restitutis exulibus, ac Triuulcio Prorege dicto, vt populo vnius è suis esset administratio gratior; adiunctóque Albinio; reuertit in Franciam, pacatis omnibus, & quæ donauerat summa felicitas, iis summâ prudentiâ vt videbatur compositis. Franciscum Ioannis Galeatij filium secum abductum inclusit cœnobio, factumque Monachum donauit postea opulento beneficio. Et ita primus Sfortianæ tragœdiæ actus exhibitus est.

XVII. *Sfortia Ducatum recuperat.*

Sfortia interim Maximilianum summis infimísque vrgebat precibus, vt sibi ad recipiendum imperium opitularetur. Et ille humanissimè cum Cardinale exceptum onerabat promissis, spe in dies facta expeditionis, eò magis quod pacem cum Heluetiis tandem contraxerat. Verùm auxilium intra verba stabat, & hic nouo bello contra Hungarorum Regem implicabatur, & specie mutui multam pecuniam emungebat à supplice; quare Sfortia statuit suo sumptu, suísque auspiciis rem suam aggredi, legítque octies mille Heluetios, & ex Sequanis equites mille quingentos, quos ad recipiendam ditionem ducit. Sanè Mediolani expetebatur ardentiùs, tum plebis inconstantiâ, præteritorum desiderio damnantis præsentia, tum Præfectorum acerbitate, & Francorum intemperantiâ. Ingens mutationis causa Triuulcius fuit, qui Guelforum sectator pertinacissimus, Gibellinos habebat crudeliùs; indole superbior, & animi altitudine atque potentia, ad sanciendam priuatam auctoritatem non publicam vsus; vnde optimates & nobiles, Gibellini maximam partem, ab eo & à Francis auersi, veterem Dominum efflagitabant. Imò plebs in idem votum consenserat; cùm enim sperasset nouo sub Principe noua omnia futura, & tributa omnia extinctum iri, spe frustratâ, damnabat auaritiam Regis, & accedente Francorum proteruia, qui procaciùs virgines, matronásque suas appellarent, palam iam deplorabant calamitatem Sfortiæ, & votis tacitis regressum optabant. Nec erat Triuulcius in regenda Republica cum Albinio concors, raro consortio potestatis atque concordiæ. Sic parato fomite incendium exarsit illicò. Sfortia de voluntate Mediolanensium certior, nondum instructo exercitu, primò Comum excipientibus ciuibus occupat, dein Mediolanum celeriter aduolans, vrbe gratulatione summa accipitur, Triuulcio versus Nouariam recedente. Vno impetu Ticinum, vrbésque cæteræ Transpadanæ, præter arcem Mediolanensem atque Nouariam, euocatum certatim admittunt, magnóque numero conscripti milites exercitum augent. His accedunt Heluetij ab Alegrio ducti. Quippe ille reuocatus à Triuulcio, postquam subegerat Forum Liuij, & Forum Cornelij in Flaminia vrbes, restituerátque Pontifici, festinans in Longobardiam, desertus ab Heluetiis, ad Sfortiam transeuntibus, equites duntaxat ad Triuulcium duxerat. Iámque visa ad Sfortiam defecisse

prosperitas,

prosperitas, tum sæuitiam eius, tum sectatorum alebat; in obuios Francos crudelitate magna grassantium, promota etiam in peregrinos, quorum capita deferentibus singulis aurei dabantur in præmium. Fratres ergo tot elati successibus, exercitum diuidunt; partem Ascanius arci Mediolanensi admouet; partem Ludouicus arci Nouariensi, nam vrbem ceperat; atque summoperè enituntur, dum Francorum absunt subsidia, stabilire fortunam. Verumtamen ea properabant. Nam Rex Lugdunum venerat irâ & indignatione succensus, & Ludouicum Trimollium militari laude percelebrem, cum cataphractis sexcentis, & sex millibus peditum, cum imperio miserat, adiuncto Cardinale Ambosio, qui publicam rem promoueret consiliis. Et verò Trimollius primò prudentiâ, mox fortitudine instaurauit res perditas. Triuulcio atque Albinio conciliatis confidenter vtens, culpâ infortunio adscriptâ, commodiorem spem insinuabat; dein receptas copias strenuè ad Nouariam ducit; pugnâ omninò deliberatâ; quia nuntium Ambosius interceperat, quo Heluetij à Magistratibus suis vetabantur, ne pugnarent in Sfortiam. Nec ipse detrectat prælium, quo profligato, arcem haud dubiè obtineret, nescius, quam in visceribus pasceret luem. Etenim Heluetij qui ab Alegrio antè defecerant, seu à Centurionibus suis clam deuincti, qui à Francorum partibus steterant, seu vt ipsi testati sunt, quod contra populares arma non caperent; inito cum aliis suæ gentis consilio, cùm ad pugnam ventum est; faciunt discessionem, armísque abstinent; simul equites Sequani fugam arripiunt, Francúsque exercitus ruit in Italum peditem, cæditque magna strage. Sfortia hoc perculsus malo, se Nouariam recipit; simúlque Heluetij, qui à defectione in rebellionem conuersi, palam tumultuantes, occupant portas, ad palatium ruunt, minísque terribiles reposcunt stipendia, ille progressus in publicum tumultuantes alloquitur, pollicetur aureos montes, obtestatur per superum atque mortalium fidèm, per sanctissimum fœdus, quod vtramque gentem connecteret, per dictum sacramentum & inuiolatam gentis suæ fidem, neu se proditione turpi desererent, tantámque infamiam gloriosissimæ genti inurerent. Eas preces prosecuta est liberalitas, factúmque argentum benignè diuisit. At frustra preces atque opes impensæ, turbas facere pergunt Heluetij, inclamántque se velle reuerti in patriam. Instat miser, orátque per effusos fletus, vt se in securum locum deducant, & quem propugnare aspernantur, saltem non oppugnent; Ij pernegant postulatum, affirmántque fidem datam Francis, vt ne eum abducerent; sinere tamen, vt si vellet, immisceret se cohortibus suis, hostíque fucum quem posset, faceret. Princeps calamitosus, in tantis angustiis, cùm immineret omni ex parte pernicies, nec tenere vrbem diutiùs posset commeatu inanem, perire honestiùs voluit, ac se Franco tradere; & iam cum Lignyo agebat; quando Heluetij rem subodorati, ne fructus proditionis periret, cogunt miserum mutatâ veste cum suis ingredi, adimúntque facultatem miserrimam confugiendi ad hostem. Ita Sfortia gregarij militis cultum indutus cum cohortibus vrbe egreditur. Iter Franci gemino ordine insidebant, spectabántque prætergredientes

Sfortia captus.

Anno 1500.

LVDOVICVS XII.

gredientes Heluetios, in quibus Sfortia deprehensus, cum tribus fratribus Sanseuerinis captiuus abducitur; Ascanium Cardinalem perculit fratris calamitas, qui nuntio accepto, cùm Placentiam versùs effugeret, ab affine traditur Venetis, & ab iisdem quamquam renitentibus, ad Regem intentantem minas deducitur. Sic Sfortiarum imperium in Italia desiit; & quidem in Ludouico, politicarum artium peritissimo, tantáque vt sibi videretur regnandi peritiâ, vt ab eo maximè arrogantiæ sensu perniciem hauserit; Deo nusquam non impetente superbiam, & summa capita quæ humanitatem non sapiunt demetente. Ludouicus à Rege paulò inclementiùs est habitus; primùm in cauea ferrea, mox liberiore carcere Lochiis custoditus; vitámque perduxit in decimum annum illius diuturnitate productis ærumnis; eo tamen solatio, quod liberi Maximilianus & Franciscus tuti in Germania agerent, nec totus in vinculis, totúsve in potestate hostium ageret. Cardinali Ascanio liberior permissa custodia, turris Bituricensis, in qua Rex ipse biennio hæserat; & data postmodùm libertas, flagitante Ambosio. Post captos Sfortias, Mediolanum, vrbésque cæteræ, victorem appellant, séque vltro in iugum tanto ardore depulsum induunt; constituendi imperij Cardinali Ambosio data prouincia, summáque prudentia id constitutum est, Franciâ tandem post multa secula virum adeptâ cui se committeret. Hic Georgius nomine, ex Ambosiana illustri familia, Archiepiscopus Rhotomagensis, & Regi ante percarus, fidéque multis officiis exploratâ, ad auctoritatis euectus apicem, potestatis Regiæ quodammodo consors, egregiísque dotibus tantam in rem aptus, in bonum publicum ambitionem priuatam conuertit. Nunc pacatis Insubribus, atque ciuitatibus mulctatis pecunia, in pœnam rebellionis; Proregem dixit Carolum Ambosium nepotem suum; atque ipse summus Legatus à Pontifice in Francia dictus, ad Regem regreditur. Nec delectus Prorex spem fefellit; plurimos annos moderatus Insubres tanta humanitate atque iustitia; vt æquo animo Francorum iugum, quod rarissimum est, passi sint; adeò obsequium est ab imperante; nec vlli obtemperatur faciliùs quam virtuti. Nec omiserim efficacissimum impetrandi modum, institutum à Mediolanensibus; cùm enim in palatio Cardinalis ageret, pœnâ ciuitati nondum impositâ; ciues ipso die quo Christus Dominus pro humano genere necem obierat, pullati deducunt supplicationem, & præuiis quatuor infantium millibus, prælatóque vexillo sacris Passionis insignibus picto in Palatium subeunt, & misericordiam inclamant Ambosio, eo successu quem ab pio & clementissimo viro Christiana pietas, ipsáque humanitas exigebat.

Loches.

Georgius Ambosius.

XVIII. Rex Mediolano potitus atque Insubribus, prosperitate gradum faciente, ad Neapolim animum appulit. Nec labor arduus Friderici victoria, si destitueretur semel à cæteris. Iam erant Veneti in societatem adstricti: supererant Florentini, Pontifex, Maximilianus, & Hispaniæ Rex: machinæ propriæ adiectæ ad singulos. Florentini vt Pisas reciperent, quod expetebant ardentiùs, fœdus cum Rege contrahunt, accipiuntque sexcentos equites, quater mille Heluetios, atque ductorem quem ipsi optauerant, Ioannem Bessæum, Antonij fratrem, reiecto quem Rex offerebat Alegrio. Sed

Rex de Neapoli recuperandâ laborat.

ex

eæ copiæ Ducis culpâ, postquam diu agros peruastarunt; ad Pisas ductæ, soluta obsidione, recesserunt cum ignominiâ. Pontifici redditus ad Flaminiam subigendam Alegrius; & felici euentu Pisaurum atque Ariminum illicò captæ; Fauentia, Astore Manfredo propugnante, vix dum pubere adolescente, primos impetus fortiter retudit; donec anno vertente, ope destituta Valentino se tradidit, & Astorem adolescentem egregium; cui virtus exitio fuit, clam Valentino mortem inferente. Maximiliano facultas nocendi detrahitur, nam abundè voluntatis erat; quippe absque opera Philippi filij atque imperij Principum, cùm nihil moliri posset, Philippum fœdere Ludouicus deuincit, cæteros Principes beneficiis; Ladislaum Regem Hungariæ affinitate, data in coniugem Anna Fuxiensi, Candalæ Comitis filia; per quæ odium Maximiliani septum est vndique quasi carceribus, & ipse adactus ad prorogandas in octauum mensem inducias. Maior moles in Hispano Rege pelliciendo, qui sagacissimus Principum præuideret omnia, nulla re perspicuitatem fallente; & illi in Neapolitanum regnum ius suum; siue petitum ab Aragoniis, iam à Manfredo contra Andegauensem domum certantibus; siue nuper ab Alphonso magnanimo, qui Ferdinandum spurium heredem instituere non poterat, detrimento legitimi successoris, eúmque se Ferdinandus dicebat; vtpote natus ex Ioanne Aragoniæ Rege, & Alphonsi fratre. Quamobrem in partem eum vocandum censuit Ludouicus, vt regno diuiso, ius commune & communis vtilitas aleret concordiam, inuidiámque extingueret. Nec in admittenda conditione hæsit Ferdinandus, quanquam primùm renitebatur in speciem; adepturus partem qui nihil possideret; & si faueret occasio, prorogaturus impigrè limites. Erant fœderis pacta, vt Ludouicus abstineret titulo Regis Siciliæ, se Regem Neapolitanum & Ierosolymitanum diceret, Ferdinandus Ducem Calabriæ; penes eum Apulia cum Calabria esset; Franco cætera cum Neapoli cederent; compararet quisque suam partem sine consortis auxilio; quisque à Pontifice regni possessionem obtineret. In eo fœdere desiderata est Ludouici prudentia, qui consortem regni admitteret, facturus paulo pòst aut passurus iniuriam, cùm tam arcto limite potentissimorum Regum ambitio conscribi non posset. Quantò melius Friderico præbuisset aures, offerenti regni clientelam, quadraginta aureorum millia in vectigal annuum, atque arces quatuor in pignus fidei; sanè pepercisset cladi Italiæ, & bellum in semente perniciosissimum oppressisset quod ipsi postea luctui atque ignominiæ fuit. Contracto fœdere, vterque Regum instruebat exercitus, simulatâ in Turcam expeditione; qui dudum Venetos bello vexabat; imò Consaluus spem auxilij ostentabat Friderico, erátque cum copiis in Sicilia Franci commodum præstolans. Breui Ludouicus conscripsit viginti peditum millia, cataphractos equites mille & quingentos, qui Romam versùs ductore Albinio profecti, totius Italiæ vota atque metum suspenderant. Vbi Romam ventum est, Oratores vtriusque Regum laruâ depositâ, traditionem possidendi regni, quam vocant inuestituram, à Pontifice postulant. Nec ille vota postulantium distulit, & Friderico succensus, & duos pro regno vnico habiturus clientes atque

Neapolitanū regnum diuisum.

obnoxios. Simul classis soluebat è Phocensi prouincia, Rauastino Admiralio Præfecto, tormentis bellicis præter apparatum cæterum instructa admodùm. Franci Romà in Campaniam profecti, victoriam etiam vltra arma promouent; Vulturnum supra Capuam transeunt; ipsámque vrbem metu conterritam inuadunt, capiunt, captámque immaniter atque auarè diripiunt, Fridericus recedens, metu per oppida singula fugâ sua sparso, se Neapolin recipit; eámque mox deserit, in castella perfugiens; atque vno mense designatam partem obtinent Franci; primo illo impetu, cùm est rerum copia, ferocissimi. Fridericus haud multò post castella etiam deserit, pactus deditionem, modò sibi in Ischia insula tuto esse liceat; qui locus nuper Ferdinando nepoti auspicatus in spem nouam fuerat. Consaluus interea Calabriam atque Apuliam occupauerat, præter arcem Tarenti, quam oppugnabat, Ferdinando Friderici filio propugnante. Verùm Friderico nec Ischia Insula saluti fuit; quippe Rauastinus, Neapolitano fœderi stare inficians, quod Regi nimis perniciosum assereret, imminebat Insulæ; eóque adegit Principem calamitosum, vt se vltro Francis tradiderit; mox in Franciam ductus; atque ab Rege pensione munifica, dum vixit, donatus, vitam in triennium egit, tranquillam admodùm & curis vacuam; si iacturam regni mortalitas potest æquo animo ferre, nec cogitare vnde, aut quò deciderit. Mox Tarentina arx Consaluo traditur, Princépsque iunior ad Regem Ferdinandum ductus; vt stirps miserrima vtrique hosti & spolium esset & trophæum. Regno comparato, Ludouicus classem iussit Venetis ire auxilio; Hispanis se Calabria sua continentibus. Nec tota expeditione Nobilem vllum mors rapuit, præter Ludouicum Mompenserium, cui sua pietas loco hostis fuit. Cùm enim Puteolis sepulchrum Gilberti patris inuiseret; dolore tanto ex desiderio patris correptus est, vt paucis horis Neapoli vitam amiserit, raro admodùm exemplo; liberis plerumque patrum funus tacito gaudio prosequentibus, atque amantibus feretrum; vnde hæreditas germinat.

Anno 1501.

Mompenserij in patrem pietas.

XIX.

Bellum in regno Neapolitano.

Bipertito inter Reges regno, contendebat cum Maximiliano Ambosius, ad pacem firmam componendam; cùm rursum in Italia grauissimum bellum exoritur; causa cupiditas, & potentia consortis nescia; quam Franci & Hispani mutuam accusant; ego neutri gentium addictus, veritatem ex Scriptorum monumentis eliciam. Cupiditatem occultam statim exciuit finium diuersitas; vt quas gentes ægrè Pyrenæi seiungerent, eas incertus & inexplicatus limes, non tam separaret, quàm confunderet atque committeret. Occasio ex gemina regni diuisione, antiqua & recentiore. Olim regnum diuidebatur in quatuor regiones, in Campaniam, Samnium quod Aprutium vocant, Apuliam, atque Calabriam. Alphonsus maior noua diuisione ex quatuor prouinciis sex effecerat, ad vectigalium opportunitatem; & eæ erant Campania, Aprutium, Calabria, Apulia, Basilicata, & Capitanata. Ea corrupta vox, facta à Catapanata; quod nomen ea regio sortita erat à Catapane, Græco, prouinciam illam administrante, sub Basilio Imperatore. Porrò quia ex noua diuisione Capitanata in Apulia censebatur, quam tenebant Hispani; & Capitanatam sibi vendicabant: contra

Franci

Franci diuisioni antiquæ standum affirmabant, & eam prouinciam suæ esse sortis. Et verò in ea prouincia fructus erat amplissimus, propter vectigal vberrimum quod pendebat ex pascuis, & feracissimas segetes, quibus abundabat. Accesserant aliæ de finibus controuersiæ, quod Hispani Beneuentum Apuliæ, Aprutio Franci attribuerent. Et primo anno vectigal ex pascuis partiti erant ex æquo Præfecti vtriusque gentis, Ludouicus Armanianus Nemursij Dux, & Consaluus; dum à suis Regibus disceptaretur de tota re. Verùm animis iam exulceratis, armorum occasio, & quidem iustorum, prætextus non defuit. Consaluus de Ludouico Arsio conquerens, quod vxoris dotem armis in Apulia persequeretur, Tripaldam occupat, impedimenta Nemursij diripit, & ducentis Hispanis ab Albinio cæsis, palam bellum mouet. At Barones regni intercedunt, & noua arma inhibent, dum ad Reges deferretur contentio. Frustra tamen ruentibus fulcrum opponitur. Iam Ludouicus in Longobardiam venerat, & bello in omnem euentum deliberato, consortem regno pellere statuit, quem inconsultè admiserat. Iubet itaque Nemursium Consaluo bellum extemplò indicere; nisi die vertente Capitanatam vniuersam tradat. Franci bellum strenuè vti fuerat iussum inceptant, mille equites armaturæ grauis expediti in Apuliam inuadunt; in iis bellatores egregij; Chabanius Palissæ dynasta, Ludouicus Arsius, Adrianus Brimæus, Franciscus Vrsæus, Franciscus Daillonus, Yuo Malherba, Montalbanus, Mauleo, Colinius, Terralius seu Bajardus, aliique quibus præter ducem cætera abundè erant. Nam tametsi & ij tres admodum digni qui præessent, Nemursius, Albinius, atque Alegrius; tamen vel quia plures erant quàm pateretur imperium, vel quia Consaluo inferiores consilio & patientia, quæ dotes militari gloriæ instar alarum sunt; peccarunt sæpius, milites quidem, Imperatores haudquaquam. Primum impetum Consaluus vti infringeret, se intra arces & munimenta incluserat, agris relictis, & præda obiecta irruentibus. Et ab exitu bellum propius aberat, si Franci iunctis armis ipsum Baroli, quæ arx Apuliæ est, obuallassent; nam & capi nondum viribus confirmatis poterat, & eo capto debellatum erat; sed Franci quod illis solemne est, in plura distracti, rei caput ac nodi vinculum prætermiserunt. Omnia sub initium fausta & prospera, Colinio delibante victoriam. Etenim ad Cerinoliam præcurrens præsidium oppidi in insidias locatas pellicit; quadringenti ex Hispanis erant, támque opportunè incautos inuadit, vt fortissimis cæsis, reliqui deserto oppido Canusium fuga petierint. Et ipsum Canusium Francorum arma inuadunt. Erat vrbs propugnaculis & præsidio valida; instructa cibariis & præclarissimis Ducibus, Peralta & Petro Nauarro, quibus Hispani mille & ducenti nomina dederant. Franci moræ & cunctationis omnino inscij, intra quartum diem, labe muri facta, aggressionem instituunt; sed bis atque iterum repulsi, Peraltæ egregia virtute, tertiam impressionem parabant, cùm Peralta deditionem paciscitur, educitque præsidium. Porrò Franci indignati ob suorum stragem, nam quingenti & ex fortissimis cæsi erant, statuunt Hispanos dum imparati recederent, sociorum manibus victimas tradere; idque perfecissent,

d'Ars.

La Palisse.

Barlette.

Canose.

LVDOVICVS XII.

nisi Albinius vetuisset, traditis antea Peraltæ obsidibus; atque ipsum hostem in securum locum deducendo. Hispanis in municipia compulsis, in Calabria bellum sorte variâ gestum est. In eam exscenderant tria Hispanorum millia, ducibus Cardona, Benauidio, & Salazario; qui ne pedem in prouincia figerent, Nemursius contendendum ratus, in eos Primæuum, Grignium & Malherbam mittit, sed copiis impares, & temeritate sua plurimùm fretos, qui excepti Hispanica solicitudine, cæsi media parte, atque acti in fugam sunt, Grignio necato & Primæuo capto. Tum Hispani se in municipia diuidunt. Iratus Nemursius quam indixerat expeditionem cessisse infaustè, vt sarciret iniuriam, cohortes ipse in Calabriam ducit; sed ne vllo quidem pago expugnato, recedit inglorius; traditque eam prouinciam Albinio, quam antè inuiderat, facilem atque obuiam ratus; nec à prima laude defecit Albinius, recepta Calabria, tres duntaxat arces hoste obtinente. Tum in Apuliam reuocata arma, & belli munia.

Benauide.

XX.

Singularia certamina. *Palissæ laus.*

Verùm tecto munimentis Consaluo, & vetante decretoria prælia, gnarus quibus armis expugnare Francum opórteret, ad excursiones & priuata quædam certamina belli moles deducta est. Palissa præsertim præclarissimis facinoribus insignem gloriam comparabat, Hectoris nomen ipsis hostium calculis assecutus; ausus cum quadringentis equitibus sex hostium millia prouocare in prælium; nec temerariam prouocationem fuisse, ex repulsa negantium patuit; noctu atque diu hostem lacessere; quasi tricorporem pluribus semel locis interesse; primum impetere, extremum regredi; equo & pedibus, vbi opportunitas foret, præliari; nihil celeritati remotum, nihil fortitudini imperuium esse; ducis tandem ac militis munus, nullo labore, nulla fatigatione fractum, obire. Ab eo proximi Colinius, Arsius, & Sanbonetus, quietem hosti interpellabant acerrimi. Nec à duellis temperatum interea; atque vno Petrus Bayardus, nobilis Delphinas, multùm inclaruit. Ille Alphonsum Sotomaiorem captiuum bello, primùm liberiùs, mox tentantem effugere custodierat arctius. Postea ille comparata libertate, proscindebat Bajardum, & crudelitatis passim accusabat; id Bajardus resciens, virum in singulare certamen prouocat; quod eo tempore si permitterent duces fas admodùm erat. Nec Hispanus detrectat; sed quia ipsius erat arma designare, iubet certamen iniri pedibus, ab armatis grauiter, diémque indicit, in quem incidebat æstus quartanæ febris, qua laborabat Bajardus. Ita sibi consulebat egregiè, nam ampla corporis mole, atque armis robustior, ab tenero adolescente, optimo equite, prægrauantibus armis; debilitato inualetudine, tot inter incommoda pugnante pedibus, palmam haud dubiè iam spe reportabat. Itur in aream, & postquam aliquandiu cæsim atque punctim pugnatum est, dum Sotomaior demittit molem corporis vt vulneri locum in æmulo quærat, eo articulo Bajardus emicans, ensem condit in guttur ruentis quà se galea loricæ committit, vitámque hosti vno ictu haurit. Ea laurea Bajardo singularis; communis cum altero, quam paulò antè ad Trani muros decerpserat. Dum per inducias feriabantur à bello milites, quod publicè vetabatur, vsurpare priuatim

Sainct Bonnet. Bayard.

Baiardi certamen.

Certamen cũ Hispanis.

priuatim placuit. Franci tredecim totidem Hispanis indicunt prælium; Veneti spectatores dicti & Iudices. Decurrebant equites cataphracti, lanceis primùm pugnaturi; mox gladiis. At Hispani conscij inuictos esse Francos, dum in equo sedent, vti æmulos eo commodo priuarent, directis in equos lanceis, primo decursu vndecim perimunt, deiectis sessoribus, atque in pedes magno incommodo excussis; duobus è Francis Bajardo & Vrsæo equi incolumes salutem & gloriam asseruerunt. Ij inter equorum cadauera medij, vim hostium ad occasum Solis retuderunt; quippe cadauerum odore atque spectaculo, hostium equi absterriti, cùm nullo conatu, nullis stimulis impelli ad Francos equites propiùs possent, nec ipsi Hispani exscenderent, ne mox æqua sorte Francorum virtus præpolleret, indiscreta dimicatio stetit, dixerúntque Iudices non liquere. Imò addunt plures, Francos iam pedites dettaxisse Hispanis lanceas, dum impetu facto in se proruerent; æquatósque esse pugnatores, quos hinc equi, lanceæ inde deficerent. Et id totius belli præiudicium fuit, arte Hispanos expugnaturos Francicum robur. Tertiùm etiam eo pugnæ genere dimicatum est, vt causâ iniquâ, sic euentu malo. Carolus Mota Bojus dixerat, vanitate raptus, Italos omnes veneficos esse & ineptos ad militiam prorsus. Cùm Itali plures in Francorum castris mererentur, gliscerétque ob imprudens dictum discordia, placuit litem armis committere. Ita tredecim Itali designati; tres Neapolitani, Romani & Calabri pari singuli numero, atque Insubres quatuor, qui in tredecim Francos depugnarent. Lex ab Italis dicta, vt qui efferrentur extra campi limites, haberentur pro victis; licerétque equiti, peditive vti quovis armorum genere. At iis legibus parabant victoriam, quam verebantur vna virtute se posse assequi. Etenim concitatis iam ad cursum equis, Itali ex compacto soluerunt ordines, viámque decurrentibus Francis præbuerunt; quorum plerique equorum impetu incogitantes vltra limites rapti sunt; cæteri cum se strenuè defenderent, duo ex Italis in pedes acti, equos pugnantium aggressi venabulis suffodiunt, victorésque sessores in custodiam agunt: sic Francorum temerarium robur, patebat gentium fraudibus, quanquam in hoste dolus etiam virtus est. Consaluus interim bellum suo more, hoc est patientiâ mirâ sustentabat: nam ingenti penuria, commeatus, militum, atque pecuniæ, spe proxima alebat militem, firmabátque, ipse famem vili cibo pascere, sæpius fallere; ad singula imperterritus, exigere à se quod iuberet alios; affirmare iam in proximo esse subsidia, modò Germanica, modò Hispanica; fingere se Tarentum velle transmittere, vti commeatum & militem inde abduceret; alios seueritate & metu pœnæ perterrefacere, alios laude & gloriæ facibus inflammare. Sic præclarissimus Imperator labantem sui Principis fortunam sustinuit, armatâ patientiâ, dum sors commodior illuceret, apparánsque victoriam quam mox vberrimam reportauit. Quasi fortitudinem oppositæ gentes inter se partitæ sint, & tam dura pati Hispanorum sit, quam Francorum præclara agere; quanquam haud æquo beneficio; nam à patientia agendi modus perdiscitur; agenti, si constantia desit, perit agendi laus, atque adeò præmium.

Et cum Italis.

Consalui patientia.

LVDOVICVS XII. XXI.

Rex in Franciam redit.

At Ludouicus inter ea blandimenta fortunæ, Astæ versatus graues in Valentinum querelas acceperat, crudeliter, atque instar belluæ in Flaminia sæuientem; verbísque duntaxat increpitum furori suo permiserat, ne quam Pontifici molestiam faceret. Dein profectus Genuam, plausu & gaudio non virorum modò, sed matronarum exceptus, iam beneuolentia in amorem flagrante, prosperitatis florem decerpebat, nescius quos in fructus, quamque acerbos se flos induceret; cum à Regina reuocatus, in Franciam redit. Extemplo sollicitus de Italia esse debuerat, lecto exercitus atque pecuniæ supplemento; sed quod illi frequens admodùm erat, contentus primordiis, & negligens futuri exitus, quasi rerum sors æquabili cursu procederet, nec differret vnquam ab ingressu finis, sui securus, Italiæ curas omittebat. Tum grauis pestilentia curas suas auertit aliò ad leuandas miserarum vrbium calamitates; ea quippe lues vniuersam Franciam tam acerbè vexauit, vt exhaustis vrbibus, rari qui supererant in siluas profugi, plerique fame perierint; luporum & canum pabulum triste; belluis iam in viuos vertentibus rabiem quam cadaueribus efferauerant. Mox procella in Insubres mota, Regis metum & curas in eam gentem traduxit. Maximilianus, Rege pacis specie ludificato, per exules Mediolanenses Heluetios concitat, vt in Longobardiam irrumpant. Ii præda illecti, & Belliuzonam quam tenebat Rex repetituri, ex tribus pagis arma induerant, & Lusannum vicum, qui primus occurrit, oppugnare incipiunt simúlque murum, qui ad Verbanum Lacum protensus, aditum in Insubres claudit. Ingruebat difficile bellum, iam aliis pagis accedentibus, nisi cura & vigilantia Prætoris Ambosij discussisset periculum. Ille euocatis præsidiis,& munitis circa montium fauces & murum arcibus, interclusit aditum hosti, simúlque commeatum atque cibaria, vt hic nullis auctus stipendiis, nam auspiciis suis militabat Heluetius; atque vrgente rerum penuriâ breui defecerit animo, pactísque induciis in sua reuerterit: nulla mente tanti membra corporis animante. Per eas res interpellata subsidia Neapolitana; mox per contractam pacem tantùm non oppressa; ea autem pax à Philippo iurata; locúsque postulat vt de domo Austriaca in Hispnicam inserta, quæ plaga Franciæ grauissima omnium fuit, differam paucis. Dum Carolus cum Ferdinando ad Salsas depugnat, Ferdinandus cum Maximiliano vti se in Franciam muniret, affinitatem contrahit, Ioanna filia desponsa Philippo Archiduci Maximiliani filio. Plerique Franci instabant, vt id coniugium vetaretur, & vehementissimè omnium Grauilla Admiralius, seu futurorum præsagus, id perurgebat; suamque operam & classem obtulerat; ad Ioannam dum mari Flandriam petit intercipiendam; sed repudiatâ à Rege operâ, quieuit, quanquam inuitissimus. Nec erat in speciem quod tantoperè timeretur. Nam Ferdinando ex Isabella natus erat Ioannes iam adolescens, qui Margaritam Philippi sororem duxerat, erátque Ioanni soror Isabella, natu proxima & Ioannâ maior, quæ Manueli Portugalliæ Regi nupta, iam ab eo masculam prolem susceperat. Vnde tot cancellis obiectis Philippo, inanis spes & metus de regno Hispaniæ videbatur. Verùm Deo iam Austriacam familiam promouente ad

Philippus Archidux Castellæ Rex.

apicem, Ioannes Princeps morbo extinguitur, cúmque postmodùm fœtus quem Margarita ferebat vtero, morte consequitur. Isabella soror nec superstes diu, fato rapitur, & filius Michaël in spem regnorum natus paulò pòst, anno tertio vitam amittit. Ita in Philippum vnum Archiducem & Ioannam coniugem regni spes incumbit. Ille postquam Reges Neapolitanum regnum diuiserant, stante adhuc concordia, in Hispaniam profectus, per Franciam iter habuerat, atque à Rege perhonorificè exceptus, & omni oblectationum genere recreatus, data etiam facultate remittendi crimina, quocunque iret, reósque soluendi, in Hispaniam venerat. Postquam in ea aliquandiu egit, ostendítque se Castellanis, iam gratum Principem, mox futurum Regem; vt rediret in Flandriam, iter per Franciam à Rege postulat, impetrátque. Id vt securius foret. Regem de pace appellat, contrahítque tam suo quàm Ferdinandi soceri & Isabellæ nomine; ea lege vt Carolo filio suo Claudia Regis filia nuberet; ij Neapolis Reges dicerentur, dúmque adolescerent, suam Regni partem Rex teneret, Philippus alteram. Id fœdus iuratum Lugduni, in maiori æde Diui Ioannis, à Rege & Philippo & Hispanis oratoribus; Philippo spondente ratum habendum à soceris. Atque ad id implendum, missi in Italiam nuntij, qui Nemursium & Consaluum iuberent arma deponere; illum Regis nomine, hunc Philippi, & quietè agere, dum vtrinque pax sanciretur. Eâ fiduciâ Rex quatuor peditum millia reuocat, quæ subsidia mittebat Neapolin, planè dimissis belli consiliis. At Ferdinandus iuratam pacem repudiat, Philippum generum plura pollicitum, quàm præstare posset, suum esse regnum Neapolitanum, ius sibi à maioribus traditum, breui possessionem iuri accessuram; cum se vno percutiendum fœdus, nusquam cum genero. Sic rupta pax, & magno Regis tum dolore tum detrimento, curæ Italiæ suscitatæ, quando iam irritæ & inanes propemodùm erant. *Anno 1503.*

XXII. *Hispani in Calabria vindi.*

Ea dum geruntur, sors rerum in Italia conuerti ceperat, Ferdinando occasionem oblatam auidè & feruidè arripiente. Nam Consaluo Baroli contrà inediam pugnanti in opem venerant sexcenti equites, & pedites Gallæci quater mille, qui Rhegium in Calabria appulsi Duce Portocarrero, Rosanum statim expugnant, cæso præsidio, ac se contra Albinium tutantur egregiè. Ea subsidia opportunè submissa incolarum animos ad Hispanicas partes traduxerunt, Francis proteruiùs, iámque auarè in addictos grassantibus; & passim Itali quà vi, quà insidiis molestos hospites depellebant. Castellaneta in Apulia pagus, se & cataphractos equites quinquaginta, qui præsidio erant, Hispanis tradit; quod perniciosum exemplum vt vindicaret Nemursius, deducto ex oppido Rouura præsidio, ad rebelles aduolat. Consaluus comperto destitutum milite oppidum, paucis cum Palissa ad custodiam relictis, vt clarissimum bellatorem caperet, símulque nouo facinore gloriam quæreret; altero post die Barolo egressus, Rouuram impugnat, quarta post hora spatiosam labem muro infert, atque extemplò aggressionem instituit. Nulla res oppidum præter Palissam vnum, propugnabat; murus infirmus, iam sub machinis proruens, miles *Rouvre, Palissæ fortitudo.*

rarus,

LVDOVICVS XII.

rarus, ciues subito metu perculsi, numerosus hostis, iam ab aggere prominens, nulla auxilij spes aut salutis; verùm Palissa tot, tantáque incommoda vnus compensabat, spectabatur propugnaculi instar in ruina muri crasso hastili pugnans, hostémque ex aggere in fossam deuoluens; iam Hispani tertium obtinuerant aggerem, ab eo tertiùm vnius viri virtute deiecti; iam vexillum in ipso muro erexerant, ídque vir fortissimus deturbauerat; iam tota legio in eum vnum conuersa hastis, ensibus, pilis ingruebat, eámque vniuersam disiiciebat vir vnicus, hastâ tam crebros validósque ictus incutiens, vt nemo impunè ad eum propè accederet; tandem Hispani consumptis armis, animísque, ceu propugnaculi molem aut scopulum subruituri, cadum nitrati pulueris inflammatum in pugnantis caput coniiciunt: Ille cadi pondere; víque incendii deuoluitur in imum aggerem, casu præcipiti, fumóque spississimo quà panditur galea exundante. Nec ideò viribus aut animo destituitur; sed aquis opportunè quas è summo muro effundebat miles, recreatus, & restincto vtcumque incendio, sicut erat contusus membra, & propè afflatus exsurgit, & per ipsos hostium cuneos ad loricam arcis se recipit, rursúmque per multorum stragem grassatus, tandem viribus cum sanguine deficientibus, illibato adhuc animo, se Iacobo Mendozæ tradit, proiecto longius quantùm dabat infirmitas gladio. Imò quamuis captus se inuictum hosti exhibuit, quippe ad arcem à Consaluo ductus, vt deditionem suaderet, contra ad obsistendum adhortatus est militem, tantóque terrori vel in vinculis fuit, vt nusquam copia redimendi se facta sit, gnaris hostibus quantùm in capto, quantùm in libero, lucri facerent atque detrimenti. Arx secundo pòst die capta est, accesśitque laus & nomen Hispanis, quantùm Francis decesserat. Nec ipsis erant concordes animi; ipsa fortitudine duces inter æmulationem ferente atque discordiam. Nemursius maximè atque Albinius trahebant militem in diuersa. Albinio duci clarissimo, multísque facinoribus illustrissimo, erat molestissimum subesse, atque alterius ductu bellum gerere; vnde sibi periculum sollicitudo & labor, laus æmulo & gloria parabatur. Nemursius fortis quidem & septus magno robore animi; sed vehemens & violentus, præceps in deliberando, nullo ad consulendum adhibito, summo imperio obsequium exigens ab iis qui se tanti quanti ipsum penderent; ideóque lentiùs & negligentiùs exequentibus iussa; quando durissimum est, suo arbitrio alienum præuertere; idque manu perficere, quod mente damnatur. Inter ea pax Lugduni iurata, Francos remiserat atque laxauerat; ac postmodùm eam repudiante Consaluo, nihil eis virium aut prudentiæ accedebat. Imò iussi à Rege, vt se præsidiis suis atque vrbibus continerent, dum amplius de pace bellóve consulitur, suo impetu rapti in mortem importunè proruperant, sua quisque clade affecti, Nemursius atque Albinius. Hic cùm Calabriam regeret, audito Hispanos conuocasse militem, & ipse legiones contrahit, vti hostem ab amnis Ciriæ transitu prohiberet. Ducebant Hispanos Cardona, Benauidius, atque Antonius Leua, erántque sub signis octo tam equitum quam peditum millia, interfluente amne castris oppositis. Benauidius vti hostem falleret,

Discordia inter duces.

Albinius victus & captus.

falleret, primum agmen composita acie ostentabat, simúlque cum Albinio colloquebatur è ripa, dum Cardona superiore amne, quà vadum patebat, agmen posterius vltra transmittit. Animaduersa fraude Albinius, in transmissos equitatum ducit cursu celerrimo, relicto peditatu, & nullo Tribunis quid agendum foret imperio. Iam hostis traiecto fluuio disposuerat aciem, vnde irruentem Albinium fortiter excipit, repellitque displosis bombardis, atque effusa telorum grandine. Albinius summus quidem bello Dux; sed in casibus subitis atque improuisis minùs valens prudentiâ, postquam suos concidi videt, nullo operæ pretio; vt se in meliorem sortem seruaret, terga vertit fusis iam copiis, atque in castrum Angitolam confugit; eodem loco quem signauerat ingenti victoria de Ferdinando Rege & Consaluo relata; nec multò pòst in ea arce captus est, ea conditione vt ad finem belli perstaret in custodia. Sic belli aleam sortémque pugnarum vix expertus aliam, quam secundam, felicitatem totam pessundedit, atque instar lusoris vno iactu gloriam tot ærumnis partam amisit.

XXIII. *Pugna ad Ciriniolam.*

Nec inter eam cladem fortuna Franciæ conscripta, octauo post die longè maiore cumulatur calamitas atque porrigitur. Consaluus ignarus quid in Calabria contigisset, Baroli ad extremam actus inopiam, statuit Ciriniolam oppidum occupare, atque expulso Francorum præsidio victum parere beneficio gladij. Est Ciriniola in Apulia oppidum, æque Barolo atque Canusio distans, formam triquetram triplici oppido effingente. (Cerignoles.) Agebat Canusij cum exercitu Nemursius, atque audito Consaluum versus Ciriniolam contendisse, vti vrbem & præsidium tegeret, turmas rapit Canusio, ducitque Ciriniolam, deliberatâ in omnem euentum pugnâ, si hostis occurrat. Feruebat æstus summopere, pluresque in vtroque exercitu, tum milites, tum equi, siti, calore, & aquarum penuriâ, vitam amiserunt. Primus ad Ciriniolam Consaluus aduenit, & quia hostem accelerare audierat, vrbémque hostis tenebat, in vinetis proximis copias locat, & fossa obuallat. Aliquantò post adest Nemursius magna celeritate, & vrgente in occasum sole, statimque deliberat, an ipso die præliandum foret. Ipse Nemursius & Amelfitanus Princeps censebant, prælium in consequentem lucem differendum; *copias cursu defessas, confectas siti propemodùm, immodico æstu oppressas, non agendas præcipitanter in pugnam; potu, otio, nocturnóque frigore recreandas, dum hostilia castra explorabuntur. Iam diem condi, luce opus esse vt pugnam ineant, perspectas Consalui militares artes; quid cæca nocte se in fossam obiectúmque vallum inducerent; die proxima hostem castra moturum, commodius oppugnari posse dum in motu & trepidatione miles est, quàm cùm fixo gradu vim repellit; prudentiam fortitudini nihil detrahere, & temerarium impetum amentium esse non fortium.* Hæc Nemursius, & quidem prudenter; contra Alegrius, siue vt Nemursio aduersaretur, cui obtemperabat ægerrimè; siue ita expedire quod crederet; eo prorsus momento præliandum censebat. *Quid Franci cunctarentur vlterius? esse ad manum, quod expetiuerant tandiu; eductum tandem è cuniculis hostem atque munimentis, deprehensum in camporum æquore Consaluum imparatum ad*

LUDOVICUS XII. *ad pugnam, qui ad prædam & latrocinia prorupisset, iam percelli metu, Francis admotis; nec aliud esse, vallum oppositum, quam trepidationis signum, & timoris latibulum. Nihil primò Francorum impetu terribilius, dum is feruet agendus in prælium; intra horam Consaluum expugnari posse; fortes animos angustiis temporis non concludi, & breuissimo tempore res patrari magnas. Nam ad proximam lucem si expectent, ipsa nocte elapsurum hostem atque instar torpedinis offusurum tenebras fugæ & saluti.* Cùm ea Prætorem haudquaquam mouerent, stantem in cunctandi sententia, eum aggreditur contumeliosis verbis Alegrius; *moram illam à metu profectam, non à prudentia; quid enim alios in aperta discrimina tam imprudenter coniiceret? Quid nuper Palissam solum in irruentem hostem opponit? Quid Tribunos & milites temere in perniciem certam induisset? prodigum alieni periculi, sui parcum; indignum esse imperio, qui iuberet ea quæ fugeret.* Ad ea incalescente Nemursio, & contumeliam verbis rependente, imminebat ciuile prælium, milite suum quoque ducem propugnante; cùm Tribunorum prudentia arma compescuit, ciuilia quidem & probrosa, non honesta & publica. Nam prætor indignatus sibi metus vel vmbram obiici, continuò militem ad pugnam educit; & ea temeritate pugna obita est, qua incepta. Ipse omnium primus equitatum in castra impellit; sed lata fossa prohibitus, Heluetios ad eam cumulandam iubet accedere, & ij Hispanorum sclopis appetiti, sub primam impressionem deficiunt. Prætor illicò nouo imperio rem profligat; iubet recedere militem, vti ad latus versus, fossam faciliùs superaret, at miles iam concepto tædio, postquam recedere iussus est, quasi omninò se deberet recipere terga vertit, festinátque iam fugæ propior. Nemursius & Chandiosius qui ducebat aciem mediam, vt suos confirment, hærent in vestigio; sed extemplò vterque sclopetorum globis occiditur; caditque Nemursius, postremus Armaniacæ stirpis; vnde tot Stolones atque vberrimi fructuum olim prodierant. Tum Hispani in fugientes irruere, strage & cæde miscere omnia; victoriámque conficere. Scribunt ipsi Francorum supra tria millia cecidisse, nouem è suis duntaxat; sanè primum mediúmque agmen deletum est; capta tormenta & impedimenta; Alegrius postremum agmen incolume eduxit, ipse pugna abstinens, quam tam vehementer incenderat; quanquam laude dignus quod non desperarit, & naufragij tabulas ad nauigationem nouam collegerit. Pugna in diem veneris incidit, octauum quo Albinius victus est, quemque sibi propitium & felicem Hispani obseruant. Franci in diuersa oppida secesserunt. Alegrius & Princeps Salernitanus Caietam, Ludouicus Arsius Venusiam; Petro Caracciolo Principe Amelfitano fidem eximiam in Francicum nomen contestante. At Consaluus rectà Neapolin venit, exceptus à ciuibus magno plausu; victori continuò vrbes cæteræ patent; vt decimo quinto post hanc cladem die, Francis in toto regno, præter arces Neapolis & Caietæ, Venusiam & aliquot in Samnitibus oppida atque ignominiam ingentem, nihil superesset: raptis etiam ducibus, ne quid membris defectis capite, spei foret.

[Margin notes: Anno 1503. — Chandieu. — Melfe.]

Ludouicus ad ea tristissima nuntia, dolore & indignatione perculsus, postquam

postquam apud Archiducem inanes querimonias detulit, legatósque Ferdinandi accusata sui Regis fraude iussit facessere; impetraturus à se solatium & vindictam, quatuor simul terra marique conscribit exercitus; tum vt Europæ toti constaret Franciæ dignitas atque amplitudo; tum vt Hispanum suo bello implicitum Neapolitano regno longè auerteret. Primus in ipsam Hispaniam conuersus impetus, & magno apparatu destinati duo exercitus quorum alter Ruscinonenses, Guipuscoam alter inuaderet; Pyrenæis per geminos aditus penetratis. Selecti duces quorum peritiâ staret spes Francica, Marescallus Rieusius; atque Albretius consorte Marescallo Gyæo. Geminæ classes ad expeditionem geminam assignatæ, vtroque mari iussæ nauigare, vehebant necessarium commeatum. Et hæc quidem constituta fortiter, contrarium euentum sortita sunt. Albretius, cùm locorum temporísve iniuria, in Guipuscoam haud penetrasset, versus in Occitaniam, copias, Rieusio adiunxit; & primùm eo metu Ferdinandus solutus est. Tum ad Ruscinonenses spes, & metus traducti. Numerabantur in Rieusij copiis viginti hominum millia, atque accesserant bis mille nobiles, summa alacritate & spe magna concepta, præclarissimis ducibus Rieusio & Gyæo. Et medio Septembri cinctæ toto exercitu Salsulæ. Eam arcem aliquot ante annis expugnauerat Carolus; & redditam Ferdinandus, quia prima Francorum impetum retundebat, restaurauerat atque muniuerat operosissimè; erexerat loricam muri spississimam, perfoderátque subtus cuniculos, ad occultas obsidentium artes eludendas. Sic primus ille Francorum ardor restinguitur; accedit commeatus & cæterarum rerum penuria; Nam classis postquam ex alto Barcinonem spectauerat, adeò in oram non irruperat; vt metu ignauo territa se in Massiliensem portum receperit, ne vecto quidem ad exercitum commeatu; & præfecti annonæ, qui Narbone substiterant, magna infamia indulgebant genio, & epulabantur opiparè, dum miles in castris extremâ inopiâ laboraret. Præterea ad coronidem mali Rieusius in grauissimam ægritudinem incidit, & Ferdinandus ingentes copias contrahebat Perpiniani, ad Salsulas defendendas. Ob quæ incommoda soluta obsidio est quadragesimo die, miléſque languidus intra Occitaniæ vrbes se condidit. At Ferdinandus sua etiam vice in Occitaniam irrumpit, & vetante nemine prædas agit; donec vrgente hyeme securus regressus est. Nec exercitui Italico commodiùs fuit. Conscripta erant Vasconum sex millia, octo Heluetiorum, cataphracti equites octingenti, delecta ex Francia, Italiaque nobilitas, summúsque Dux dictus, Ludouicus Trimollius, sæpè memoratus, sine controuersia laudatissimus bello; accedebant Marchio Mantuanus, Dux Ferrariensis, Florentini, Senenses & Bononienses. Lentis castris incedebat exercitus, quanquam res vrgeret admodùm, dum Legati Regis de nouo fœdere cum Pontifice & Valentino conueniunt. Porrò dum id agitant Alexander Pontifex veneno vitam repente amittit; Valentinus, eodem epoto, neci ereptus est, beneficio virium atque ætatis. Continuò curæ à regno ad Pontificatum deductæ. Etenim Cardinalis Ambosius aduolans Romam, quod diu cogitabat animo tandem expromit, sibique tiaram tergeminam ambit:

Rex quatuor exercitus scribit.

Salsula obsessa.

Exercitus in Italiam missus.

Alexandri mors.

LVDOVICVS XII. vnus alter duntaxat eam appetebat Iulianus Rouereus, Cardinalis Sancti Petri ad vincula & ipse Franco Regi amicus, atque obstrictus beneficiis pluribus. Ille cùm Cardinalium voluntates clam conciliasset, Ambosium aggreditur, atque persuadet, vti exercitum Roma submoueat, ipsum sine dubio dictum iri Pontificem; periculum esse ne suffragia copiis proximis laborarent vitio, metusque & vis accusari queant; posse tolli scrupulum, si paulò longiùs miles absit. Inexplorata fraude Ambosius exercitum amouet, móxque ipso præsente, Franciscus Picolomineus Senensis, eligitur Pontifex, qui se Pium III. appellat; tam deplorata valetudine, vt ægrè vitam prorogaturus in mensem alterum crederetur. Nec expectata mors spem fefellit; die vicesimo quinto post quem electus est, vitam claudit, Pontificatu per somnium gesto, ipsáque nocte, Conclaui, quod nusquam contigerat, nedum occluso, iámque exercitu Francico longiùs profecto, Iulianus Rouereus omnium calculis Pontifex dicitur, Iulij II. nuncupatione assumpta. *Iulius II. Pont.* Ambosius postquam se delusum, & defraudata æmulorum arte vota inspexit, pudorem in Franciam retulit, atque in solatium Legati nomen & potestatem.

XXV. *Franci ex regno depulsi.* Per eas moras cunctabatur exercitus, & primum illum terribilem impetum corrumpebat; iam grauem iacturam erat passus Trimollij absentiâ, qui morbo periculoso tentatus Parmâ in Franciam suo cælo recreandus venerat, Mantuano in eius vicem suffecto. Eo ductore ad Lirim amnem, qui regni limes est, euadunt copiæ, alteram ripam obtinente Consaluo. Amnis transmitti nisi ponte non poterat, eúmque Franci ex lintribus ponunt, quos proxima classis per aduersum amnem submittebat, atque post multam dimicationem amnem traiiciunt; scribitúrque eos potuisse hoc die vincere, si vltra pontem in trepidum hostem promouissent victoriam. Verùm Mantuanus Francis suspectus ob fidem dubiam, simulato morbo abscesserat, pluresque Itali simul erant in oppida profecti; atque inter Francos rara concordia erat. Nam quamvis ipsi Marchionem Salussium Prætorem dixissent, tamen Alegrio & Sandricurtio erat par propemodùm in Francos auctoritas, vti Bessæo in Heluetios; sic imperium quod plurium foret, nemo obtinebat, atque Salussius precariò tantùm rem gerebat. *De Salusses.* Post amnem trajectum, vna admodùm via arcta & angusta in regnum patebat; eam Consaluus suis copiis occupat, & castra hosti munita obiicit; rursúmque victoriam à constantia & patientia conficit. Nam tametsi numero longe inferior, loco incommodo & prima iam hyeme, inter paludes castra fixisset, quanquam Hispani duces receptum omnino persuaderent; tamen in sententia firmus, cuncta cæli & soli incommoda hausit, gnarus eo pugnæ genere quantùm Francis Hispani præstarent; dum Bartolomæus Aluianus clam inductus à Venetis, duo millia hominum in opem adducit. Eo auctus subsidio, hostem aggreditur incautum, & ab omni pugna præterquàm ab hyeme imparatum; & per amnem Lirim clam missis copiis, ipsum à fronte atque à tergo inuadit. Franci subita trepidatione perterriti, cùm aliud nihil perculsis occurreret, versus Caietam recedere; eáque arce se tegere statuunt, dum subsidia Rex diu appellatus submitteret; atque

LVDOVICVS XII.

atque ad festinandam profectionem, grauiores sarcinas, nouem tormenta, turbámque inualidam in castris relinquunt. Instat Consaluus ferox properantibus, agménque postremum suis armis carpit; leui tamen clade, donec ad Formianum pontem peruentum est. Ibi loci angustiis frequentem transitum prohibentibus, conseritur necessariò prælium, & ab equite quidem, pedite cum tormentis pontem transeunte. Eo in prælio Bajardi virtus enituit, qui vnus in pontis fronte per dimidiam horam vim Hispanorum tulit repulitque, & Horatius Francicus festinantem repressit victoriam. Sed postquam Hispani traiecto amne lintribus ad oppositam pontis frontem peruadunt, Franci penitus in fugam conuersi, partim Caietam, partim Itrium oppidum properant; machinas, arma, & sarcinas victores rapiunt, cæsis Francorum quatuor millibus. Petrus Medicæus addictissimus Franciæ, dum contendit aliquot machinas nauigio Caietam deuehere, ad Liris ostium, procelloso mari cum iis mersus est. Caietam haud multò post, quanquam munitissimam Franci deficientes animo hosti tradunt, pacti incolumem reditum cum armis & sarcinis, & captiuorum omnium libertatem. Quam à Consaluo consecuti, (Franci quidem, haud Neapolitani) pauci admodùm in patriam tulerunt, morbis & miseria prope omnes extincti, tum qui mari, tum qui terra profecti sunt; pestilentiâ etiam grassante, quâ Salussius & plerique Nobiles rapti sunt. Nec cæteris Caietâ dimissis rurus in patria receptus fuerat; quippe Ludouicus dolore percitus constituerat eorum neminem in conspectum admittere, imo probro & ignominia plectere, atque extorres toto regno deiicere, nec audebat vllus pro calamitosis iratum alloqui. Cùm Sandricurtius futurus sociorum patronus, suæque in Regem fidei conscius, eum aggreditur cum Regina in Blesensibus hortis ambulantem; & qualis nuper ab Italia venerat, macie deformis & squallidus, obsoleta & despicabili veste se in conspectum dat. Primùm Rex non agnoscit hominem, mox agnitum grauissimis verbis increpat; ac deinde Regina iram mitigante, aures præbet se se excusanti; tandem attentior, & miseratione iram profligante, docetur accuratiùs, quæ calamitatis origo fuerit. Dicit Sandricurtius *à Quæstoribus & Præfectis annonæ, non ab Hispanis proculcatum esse exercitum, nullam à Quæstoribus pecuniam datam, nullum ab annonariis alimentum; victum semper petitum ab hostibus, quantum ferrum dabat; modo quo à Quæstoribus peti non poterat. Eos inedia, frigore, & grauissimis morbis afflictasse exercitum, dum suas dapibus mensas instruerent, frequentarent epulas regias, atque aurum Francorum sanguine maceratum reportarent domum.* Cùm hæc & similia diceret, exclamabat identidem Lodouicus; *heu verum est!* & persuasus correptos aliquot Quæstores, patibulo affixit; in quibus Herœrus ærario Præfectus; impari admodùm compensatione, nec vilissima capita, opulentissimum Regnum florentésque exercitus rependebant. Atque vtinam exemplum terrori fuisset, nec in posteris eadem pernicies grassaretur, quæ pluribus Francis quam hostile ferrum exitio fuit. Ludouicus postmodùm cum Imperatore & Philippo Archiduce contrahit fœdus, reiectis Ferdinandi Legatis, quo nuptiæ Claudiæ cum Carolo firmabantur, possessionem

Bajardi virtus.

Itri.

Sandricurtius Regi se sistit.

LVDOVICVS XII.

Insubrium sanciebat Regi Imperator, ipsique Rex pecuniam dabat; societate cum Duce Bauaro & Palatino deposita. Nihil de Neapolitano regno cautum, nisi vt capti Nobiles in libertatem vindicarentur; iussique Ludouicus Arsius & Bajardus è regno reuerti in Franciam. Ij post pugnam ad Caietam, Venusium se receperant, & aliorum Ducum reiecto probroso fœdere, vrbem per annum tenuerant; sua duntaxat fortitudine freti; & eius beneficio, magna cum laude & gloria regrediuntur in Franciam; nam circumfusis hostibus, cùm per eos transeundum esset, atque Antonius Leua commeatum offerret, si flagitarent; eum viri fortissimi ab suo gladio petunt, & per oppositas Leuæ copias aperto itinere, in securum locum intacti euadunt. Eúmque finem expeditio consequuta est, tam principio famosa quàm exitu, tam ignominiosa Francis quàm honesta, qui quæ armis & fortitudine comparant, ea perdunt auaritiâ & imprudentiâ; lacertis robusti, infirmi ventriculo; humanæ gloriæ magno contemptu, cùm nobilissimus mortalium apex, per viles homines ruat; tantíque sit vicisse, quantum frumentariis visum sit.

HISTORIÆ

HISTORIÆ FRANCICÆ LIBER XV.

SYNOPSIS.

Regis Ludouici morbus. Isabellæ mors Reginæ Castellæ. Fœdus nouum cum Ferdinando. Philippi mors. Rex Genuam subigit. Genuæ situs. Maximilianus in Italiam vocatus. Colloquium Regis cum Ferdinando. Bellum susceptum in Venetos. Fœdus Cameracense. Pugna ad Adduam. Pugnam consecuta. Venetorum primò timor, mox Constantia. Belli causæ contra Pontificem Ambosij Cardinalis mors. Hispani & Heluetij in Regem. Bellum illatum à Pontifice. Pontifex pacem repudiat. Rex Episcopos conuocat. Mirandula à Pontifice capta. Ferraria seruata. Concilium Pisanum. Ferdinandi cum Pontifice fœdus. Gasto Dux exercitus. Gasto Bononiam seruat. Gasto Brixiam recipit. Pugna ad Rauennam. Gasto perimitur. Franci Mediolano pulsi. Ferdinandus Nauarram occupat. Fœdus Regis cum Venetis. Iulij Pontificis mors. Rex Mediolanum recuperat. Pugna ad Nouariam. Angli irrumpunt in Franciam. Nauale prælium. Teruana capta. Pugna Calcaria

Calcaria. Bajardi facinus. Heluetij in Burgundiam. Varia de Rege. Pax cum Anglo. Regis mors, & dotes. Annæ Reginæ laudes. Franciscus I. Rex. Franciscus in Italiam tendit. Alpium transitus. Prosper Columna capitur. Pugna ad Marinianum. Continuatio pugnæ. Guisius seruatur. Rex Mediolanensis dux. Pontificis fœdus cum Rege; Concordatum. Ferdinandi mors. Maximilianus Mediolanum aggreditur. Regis varia fœdera. Triuulsij mors. Mors Maximiliani. Consilia in Turcam. Francisci & Caroli pro Imperio studia. Carolus Imperator.

I.

LVDOVICVS XII.

Regis morbus.

POSTQVAM Ludouicus confecta pace curas & solicitudines externas compescuit, suis ipse priatisque vexatus est. Generoso & forti Principi *occurrebat ignominia belli & fœderis; eò recidisse spes, conatus, & amplitudinem Franciæ? eò tot exercitus, tam immensam pecuniam, eò sua & fœderatorum incensa studia, vt regnum tanta gloria partum, tanta infamia eriperetur; nec sibi aliud superesset, quàm pudor atque opprobrium victi.* Tum inuito voces veniebant in mentem, quas de hoc bello vsurpauerat sæpius, modestæ quidem & generosæ in vsu victoriæ; at ex calamitate superbæ admodùm atque arrogantes; vrebat præterea Ferdinandi victoris felicitas, cuius artes subdolas cùm ipse contemptui & ludibrio habuisset; molestissimum erat easdem prosperas, atque euentu donatas inspicere; & fraudi fuisse candorem ingenuum, fidémque habitam. Eo animi dolore corpus in grauissimam ægritudinem incidit, &
Anno 1504. febri inualescente, Medici de complorata salute desperant. Vix vnquam subditorum in Principem amor manifestiùs patuit; per vniuersas regni prouincias, agri atque vrbes supplicantium cœtibus miscebantur; nulla ætas, nulla conditio vacabat ab orandi munere; feruebant sacræ ædes diu noctúque complorantium precibus; nudis pedibus viri, expassis matronæ crinibus, puerorum & puellarum greges innoxij, vnâ voce salutem suam in Principe positam exclamabant, rogabántque vno capite vitæ omnium consuli. Precibus supplicum factum est satis, morbíque periculo Rex tandem soluitur. Ille extemplò valetudinem Deo attribuit, voto ad sacrosanctam Hostiam concepto, quæ clara miraculis Diuione colitur; eámque in
Isabella mors. vrbem religionis causâ se contulit. At Isabellam Castellæ Reginam prostrauit morbus, vitæque eripuit; fœminam natam Imperio, præclarissimis animi dotibus, cui parem vix Hispania genuit; & ea ob frequentem equitationem, admissis virilibus curis, creditur contracto vlcere in partibus inferioribus, vitam amisisse. Testamento Philippum Archiducem & Ioannam filiam hæredes scripserat; iisque deficientibus nepotem Carolum; & eo primùm tempore patuit, quanto incommodo Franciæ, Austriaca domus

domus in Hispanam iret; Franciâ Belgium inter & Hispaniam mediâ, finibúsque oppositis vno eodémque Principe circumclusa. Ideò Ludouicus vt proximo malo occurreret, ratus Philippo Ferdinandum Regem auocandum, velificatione mutata, eum appellat de nouo fœdere, & priuatis inimicitiis publico commodo datis, arctam affinitatem cum eo contrahit; dátque in vxorem Germanam Fuxiensem ex sorore neptem, ex Ioanne Fuxiensi Vicecomite Narbonensi natam. Sic enitebatur Aragoniam à Castella seiungere, non modò in præsentia, sed in tempus futurum, si fortè liberi ex nouis nuptiis nascerentur; concessum in Germanæ dotem ius quod Regi in Neapolitanum regnum competebat; quod Franco restitueretur, si Ferdinandus ante vxorem decederet. Adiuncta conditio probrosa, vt Friderici qui nuper obierat vxor & liberi, Ferdinando traderentur, vel regno exularent. Germana in Hispaniam ducta, patriam illicò oblita est; in coniugis mores & commoda se totam addicens. Iisdem de causis Rex se facilem præbuit regni Proceribus flagitantibus vt sponsalia Claudiæ filiæ cum Carolo Archiducis filio soluerentur; ex iis magnam exorituram bellorum segetem, perueniente ad Hispaniæ Regem Britannia, & futurâ pro regno controuersiâ, quæ olim fuisset cum Anglis Regibus. Multò conducibilius fore, si Claudia nuberet Francisco Inculismensi, proximo Regis affini, atque successori, regno cum Britannia in eandem stirpem coalituro: Er erat Franciscus consanguineus Regi, Ioannis ex patre Carolo nepos, & Ludouici Aurelianensis æquo gradu cum Rege abnepos, educatus atque institutus summâ curâ, tum armis, tum litteris, Arturo Gouferio morum adolescentis præfecto. Anna obnitebatur huic consilio vehementer; tum vt Britanniam à regni corpore totam seiungeret, tum quòd Ludouicam Francisci matrem plurimùm oderat; verum vtilitate regni præpollente, cum Francisco nuptiæ pactæ sunt, dictúsque est Dux Valesius, vnde in stirpem Valesiorum nomen propagatum. Id coniugium Philippus Archidux contumeliam interpretatus, vltionem parabat; cùm ipse in Belgio morte extinguitur anno ætatis vigesimo octauo, spei tot regnorum raptus, corporis forma animique dotibus clarus; Carolo filio adhuc sexenni, & prouinciis, Regis odio obiectis. Attamen fidem hostis anteponens domesticæ, omisso Maximiliano, testamento Ludouicum rogauit, vt filij Caroli curam ac tutelam susciperet; præclaro inuento, quem lupum pertimuerat, pastorem constituens; adeò non semper in Regibus libet quod liceat; honesti finibus potestas conscribitur, seruit æquo vtilitas, & ius sibi primùm Iustitia sancit. Sanè Ludouicus eum se præstitit, quem sperabat Philippus; & præfecit Carolo Antonium Croyum, Cheuresium ornatissimum animi corporísque dotibus nobilem, à quo institutus est tam præclarè Carolus, vt Francia multò post beneficium suum luxerit, doluerítque sua ope surrexisse Principem, cuius virtutes eximiæ sibi periculo & damno fuerint.

Fœdus nouũ cum Ferdinando.

De Goufier.

Anno 1506. *Philippi mors.*

De Crouy. De Chieures.

II. *Genua rebellis subigitur.*

Obitu Archiducis Regi facultas concessa est liberior intendendi in Genuam. Iam antea Genuenses seditionem mouerant, quæ mox in apertam rebellionem defecerat. Erat Genua ab annis pluribus Mediolanensium

LVDOVICVS XII.

adſtricta Imperio, ac tametſi legibus ſuis viueret, ſuóſque diceret magiſtratus, tamen arces tenebantur à Ducibus, iique magiſtratus dictos ſanciebant, vel abrogabant ad libitum. Ludouico Regi cum Ducatu Genua obtigerat. Ea vrbs iam pridem plures alebat factiones in perniciem ſuam; erant reliquiæ Guelforum & Gibellinorum; acceſſerántque partes Plebeiorum & Patriciorum. In Patriciis præter alios Fliſci, Doriæ, Spinolæ, & Grimaldi, qui dignitatis patrum aſſertores, plebem plebeiáſque familias habebant deſpicatui, atque à magiſtratibus publicis amouebant. Verùm in plebe multæ familiæ opum affluentiâ, quas mercaturæ beneficio collegerant, è populo eminentes, in Patricios contendere auſæ ſunt; tantúmque contentione perfecerant, vt ſumma dignitas quam Ducatum vocant, è ſuo ordine, nuſquam ex Patriciis, legeretur. Rurſus pars Plebeia in factiones duas diſceſſerat, Adorniorum & Fregoſiorum, qui potentiſſimi cæterorum enitebantur, vt è ſua familia Dux peteretur, ſeſéque mutuò excludebant; ſuſcitatâ Guelforum primâ factione, qui Fregoſios iuuabant ſuffragiis, vti Adornios Gibellini. Eas factiones auctoritas Regis premebat vtcunque; at præterquam quod Plebeiam Patriciorum irritabat proteruia; eandem Patriciam promouebat Francorum gratia & fauor, qui plerumque Nobilibus impenſius ſtudent. Verùm cùm ſemel Patricius honeſto plebeio colaphum impegiſſet, quod fungorum corbem cuius ipſe pretium percontaretur, oblato maiore pretio auferre vellet plebeius; orto repente tumultu, vnus è Doriis cæſus eſt, cæterique Nobiles ciuitate pulſi. Pro Rege adminiſtrabat vrbem Ravaſtinus, è Cliuenſi ſtirpe; qui Regem in Franciam adiit, de re tota palam verba facturus. Et primò quidem mollioribus remediis tentabatur malum, Ludouico nondum auſo adhibere valida, ne Philippus cum Pontifice & Imperatore fœdus contraheret; at poſtquam Philippus morte abſumptus eſt, & inualeſcebat popularis furor; ferrum & ignem admouendum vlceri cenſuit. Iulius Pontifex ſummoperè nitebatur auocare Regem ab hoc conſilio, tùm ne bellum Venetum omitteretur, quod propemodùm inſtituerat; tum quod arcanis tectíſque follibus Genuenſium flammam incitabat, in Plebeiorum partes addictus. Nihilominus vltra meras decurrebat inſania; Spetiam vrbem & portum inuaſerant Genuenſes, quæ Fliſcorum in patrimonio erat; nouum Ducem elegerant, quendam Paulum Nouium, arte fullonem, ac præclarum ſeditionis tubicinem; Tribunos octo ex ordine ſuo creauerant, ac Monœcum arcem Piſanis iuuantibus quæ ad Grimaldos ſpectabat, impugnabant acerrimè. Rebellio poſtmodùm in apertum prorupit. Arcem Salazarius præfectus Regius obtinebat; is ciues aliquot tumultuantes corripuerat, ſimúlque Franciſcanorum cœnobium armatis occupauerat; quod arci admotum & muro validum, ad ipſam tegendam opportunum erat. Illicò ſeditioſi laruâ abiectâ inſignia Franciæ deturbant, atque Imperatoria erigunt; ad Caſtellarium rapiuntur, quod Caſtellum eſt ſupra arcem poſitum; adigunt milites ad deditionem, ij viginti admodùm erant cum tribus fœminis; mox deditos per ſummum nefas obtruncant crudeliter, atque in fruſta diſcerpunt. Ergo hæc facinora cùm patientiam Regis peruiciſſent,

Ravaſtin.

LVDOVICVS XII.

uiciſſent, ſtatuit ipſe ferro furorem opprimere, nec legatis bellum permittere, quod tam malè in Neapolitano regno geſſiſſent; validóque exercitu in Inſubres venit. Iam Monœci obſidionem Alegrius ſoluerat, à Rege eam in rem miſſus, magnâ Luciani Grimaldi gloriâ, qui trimeſtrem oppugnationem repulerat, tergeminámque aggreſſionem ſuo milite ac virtute ſua infregerat. Eſt Genua Ciuitas ad Liguſticum mare, quâ terræ adiungitur propè inacceſſa; circum vndique abruptorum montium iugis obuallatur, per quos nullus aditus arctáve ſemita, adeò in ſcopulos & præcipitia ſurgunt; viæ duæ admodùm patent apertæ in rupe mortalium vi atque induſtria, trecentos paſſus in longum porrectæ, ſex pedes in latum; altera ad prouinciam Phocenſem pertingit, quâ deſinit ſancti Petri ad Arenam ſuburbium; altera oppoſita eſt, quâ in Italiam itur; vtraque ad littus maris, Genuenſium defenſa præſidio; qui ſe iure Italiæ cuſtodes & ianitores indigitant. Caſtellatium Franci receperant, ac Genuenſes ſuperiore in loco caſtrum poſuerant, vt ab arce Francos venientes excluderent; cùm primo impetu Regis exercitus per Arenariam viam irrumpit, ac deiecto præſidio euadit in montium iuga, ſublimiſque inferiorem vrbem deſpectat. Continuò Genuenſes ad propugnandum caſtrum, quod imminebat Caſtellatio, octo hominum millia duce Iacobo Corſo vrbe mittunt, & ſancti Petri ſuburbium accuratè muniunt. Nec minus fortiter Franci caſtrum aggreſſi, primo impetu capiunt; plures ex propugnantibus perimunt, cæteróſque in fugam verſus vrbem agunt. Prætereà portum claſſis obſtruxerat triremibus duodecim, quarum ſex commodauerat Ferdinandus, pluribúſque nauigiis. Iámque metu populum inuadente, miſſi erant Legati qui cum Amboſio Cardinale deditionis pacta inirent; cùm iis agentibus, ſeditioſis iterum plebem mouentibus, ad arma curritur, & conſilio tam inani quàm ſtulto, feſtinatur ad Caſtellatium opprimendum. Repulſo impetu, nox aduenit, licuítque miſeris ſuam ſortem inſpicere, omni ope & ſpe ſubſidij deſtitutis, niſi quam in clementia Regis reponerent. Igitur fuga elapſis, qui maximè conſcij flagitij erant, cæteri rurſum Oratores ad Regem mittunt, qui vrbem & ciues eius arbitrio traderent. Accepta deditione, miſſi equites, qui portas atque vrbem ipſam occuparent; tum Rex armatus, nudum enſem præferens, Proceribus turmiſque Equeſtribus ſimili habitu conſequentibus, in vrbem victor intrat; mox ſub vmbella pedibus vltra progreditur. Occurrunt trecenti ciues pullati qui miſericordiam oratione ſupplici precabantur; quorum ſpectaculo Rex haud immutatus ad maiorem ædem accedit, ferro tamen vaginâ condito. Tum ſpectaculo nouo percellitur; ingens mulierum, puerorum, & virginum multitudo, albis veſtibus candicans, humi accumbit ſupplex; ac lamentis miſerabilibus clementiam & miſericordiam implorat ad animum mitiſſimi Principis infirmus & innocẽs ſexus pertinuit, ſenſit ſe immutari continuò, ſtatuitque pœnas multo metu & ſupplicio leui conſcribere. Euocatum in concionem populum poſtquam oſtenſa grauitate criminis terruit; veniam priuatis benignè indulſit; tamen ne facultas peccandi in poſterum permitteretur; ſe victorem & dominum

Genua ſitus.

Anno 1507.

LVDOVICVS XII. vrbis pronuntiauit, priora pacta rescissa voluit; iussit sua imagine nummos cudi, pecuniariam mulctam indixit; triremes & milites ad custodiam portus, & arcem nouam erigendam, ad turrim Codifanam, cui portus & tota ciuitas obnoxia foret. Attamen multa ex prioribus concessis, omnésque immunitates, non ex pacto sed mera voluntate, atque vt vocant ex priuilegio. Ad mortis supplicium aliquot rapti; Demetrius Iustinianus, Paulus Nouius Dux ille rebellium, & qui designati principes criminis. Arx erecta est, cui nomen Frænum impositum est; & dictus præfectus toti ciuitati Rodulphus Canoyius, Balliuius Ambianensis; vir summæ probitatis, & notissimæ per bella plurima fortitudinis. Ciues ab omni direptione seruati; statímque post res constitutas; Ludouicus ne Pontifici vel Imperatori metui foret aut suspicioni, exercitum solutum dimisit, in Franciam, ac Mediolanum se ipse contulit; instaurata laude & gloria quam expeditio Neapolitana obtriuerat, ac quanquam inermis clandestinis æmulis terribilior.

III. *Maximilianus in Italiã vocatus.* Etenim Genuensis expeditio; tantis suscepta copiis primùm Pontificis suspicionem grauem commouerat; atque ideò Imperatorem, & Venetos in Italiæ opem appellauerat; *armis Francicis non modò Genuenses petis, sed ipsam libertatem Ecclesiæ atque Italiæ; Regi animum esse dignitatem Pontificiam atq; Imperatoriam transferre in Franciam, Ambosium Cardinalem in tiaram euehere, se Imperatorem nuncupare, ac Caroli Magni iura vsurpare: properaret Germanica gens in opem Ecclesiæ laborantis, nec se orbari Imperij gloria pateretur.* Imperator ad eas voces excitatus, comitia Imperij Constantiæ indixerat; habitáque oratione magnum exercitum impetrauerat; ad sancti Galli proximum festum. Ideò Ludouicus subactâ Genuâ, statim soluto exercitu Mediolanum venerat, Legatósque miserat ad Pontificem Imperatorem, & Venetos, qui testarentur se ab ea mente auersum, atque vni paci in Italia promouendæ incumbere, & Mediolani dies ludis, choreis & conuiuiis terebat, belli suspicionem amoliturus. Eos inter lusus Trivultij cœna memorabilis fuit, quâ exceptæ feminæ ex formosissimis mille ducentæ, ministrantibus centum sexaginta Maioribus domus, ac famulis cuique mulieri assignatis, omni argento quo ministrabatur notâ Trivultij insignito: ne putarentur cogitare fortia, qui tanto studio captabant mulieres. Nihilominus cùm delectus, in Germania haberentur, vti in eos Rex se communiret, cum Venetis atque Heluetiis instaurato fœdere, cum Ferdinando de habendo colloquio conuenit. *Colloquium Regis & Ferdinandi.* Ferdinandus anno præterito Neapolin venerat Barcinone, siue vt præferebat, regnum recens partum vti componeret, siue, vt intendebat, abducturus Consaluum. Quippe vir ille clarissimus suo more administrabat prouinciam, in ea hærebat, pluribus literis in Hispaniam vocatus, & in Archiducem Philippum propensior; deinde, vt creditum est, admissâ regni cogitatione, causas moræ nectens, Regi suo non obtemperabat. Nunc Ferdinandus aliquot menses versatus Neapoli, cùm res Hispanicæ præsentem poscerent, à Ludouico postulabat colloquium. Etenim Ioanna filia cuius erat regni administratio, primùm zelotypiâ, dum viuebat coniux, mox dolore & desiderio post-

quam decesserat, in amentiam acta, regendi impotens erat; hoc vno sapiens, quod insaniam suam agnosceret, nec decreta regia nomine suo subscriberet. Igitur Ferdinandus vti regimen Castellæ sibi vindicaret, Ludouicum demerendum putabat, atque vt erat peritissimus artifex simulandi, ad fiduciam contestandam nihil non impendit. Sauona vrbs agri Genuensis designata ad colloquium est. Adfuit Ferdinandus triremibus vectus, cum Regina coniuge, Consaluo, atque Nobilibus mille quadringentis; colloquio Pontificis Iulij repudiato, à quo Ostiæ expectabatur, ne quam Franco suspicionem moueret. Vbi primùm classis ad Sauonam appulit, Ferdinandus illicò Ludouici fidei se commisit, atque vrbem hospitaturus intrauit. At Ludouicus eiusdem fiduciæ causâ, militem ab vrbe abesse iusserat, tum vt amplior locus hospitibus foret, tum vt Ferdinandus comitatu magno stipatus, vrbis quodam modo esset compos & dominus. In amplexum ruerunt nudo capite, & genu humi nixo; egeruntque triduum palam & priuatim, magnâ humanitatis & amoris mutui specie. Excepit Regem Reginámque conuiuio Ludouicus, voluítque Consaluum magnum accumbere, reueritus virtutem, qua regnum sibi pererat; & Ferdinandus humanitate haud dispari, inuisit Albinium podagra decumbentem; mox Ludouico in triremi sua epulum præbuit, vniuersis mirantibus, eò defecisse capitales inimicitias, vt fiduciâ Reges certarent inuicem; tam acerbo odio expuncto animis; adeò Principum vnus affectus, vna commotio, vtilitas sua; ad quam normam, omnes animi motus, omnem sensum dirigunt. Dubitatum est, vter Regum maiorem fiduciam exhibuerit; sanè ea in Ferdinando præclara, qui se committeret illius fidei, quam sæpè lusisset; atque inimico vindicandi commodum traderet; nec in Ludouico generositas minor, qui quem ambiguum toties expertus erat, eius fidei sese permitteret; vix vnquam qui læserint deponentibus odia. Ferdinandus sæpè cum Cardinale Ambosio sermonem miscebat; vtque penitus in cuiúsque vota penetrabat, spem tiaræ mouit; ac primus de conuocando in Iulium Concilio verba fecit; Ambosio haud satis in sagacitatem Principis recto, nec in altissimas ipsius latebras peruadente. Tandem post mutua beneuolentiæ officia, perrexit in Hispaniam ire Ferdinandus; regressus est Ludouicus in Insubres; palam instaurata societate; & pluribus secretò deliberatis, quæ fuerunt clam posteris. Vrgebat interim Pontifex Imperatorem; ídque colloquium in Ecclesiæ perniciem institutum expostulans, permiscebat querelis omnia. Et quidem sancti Galli dies aduenerat, atque Imperij copias Maximilianus præstolabatur; sed cùm eæ lentè accederent, atq; inuitæ propemodùm, quòd Maximilianus suo nomine non Imperij bellum capesseret; is tandem gemmis diuenditis quem priuatim contraxit exercitum, Tridento mouens, in Italiam ducit, ac primùm in Venetorum ditionem irrumpit. Verùm postquam Cadoram in Foro Iulio expugnauit, repente conuerso itinere, & bello derelicto, vt erat in consiliis præceps Oenipontem se confert: Aluianus interim Venetorum Dux, occlusis faucibus per quas Germanis patebat reditus, cóserto prælio duo millia obtruncat, recipítq; Cadoram; nec eo contentus, fines ditionis

LVDOVICVS XII.

Anno 1507.

Maximilianus. In Italia.

Cadore.

in Venetos prona & facilis. Nec omninò Veneti à culpa immunes, non quod Regi clam aduersati essent, id enim fortè postulabant rationes suæ, sed quod fœderi non intercesserint; Pontificem aut Ferdinandum abducturi haud ægrè, si quid sibi detrahi passi essent, aut si delinire commodioribus verbis placuisset infensos: an prudentiâ nimiâ ab iis peccatum est, non credentibus eos societatem inire posse aut debere, qui inter se inimicissimi essent, ac quorum maximè referebat Venetorum potentiam illibatam esse. Ita securos latuit fœdus quod Cameraci contractum est. Contraxerunt autem Margarita Austriaca, Maximiliani filia, & Cardinalis Ambosius, simulantes se de rebus Gelrij agere; cuius defensionem Rex in Imperatorem susceperat. Eò dicti Principes conueniebant, vt Venetos subigerent, singuli fœderatorum ex sua ditione communem hostem aggrederentur; Pontifex occuparet Fauentiam, Ariminium, Cerniam & Rauennam; Maximilianus Patauium, Vicentiam, & Veronam, Forum Iulij, atque Treuisium; Ludouicus Cremonam, Cremam, Brixiam, Bergamum, & agrum ad Addnam; Ferdinandus Brundusium, Hydruntum, Tranium, Molam, atque Monopolin; qui primus suas vrbes recepisset, sociis in opem veniret; Ludouicus ineunte Aprili primus bellum inferret, & quidem præsens, nusquam per legatos; Maximilianus quadragesimo post die; Pontifex & Ferdinandus per legatos suos. Alia pacta de Ducatu Mediolanensi,& de administratione Hispaniæ, ab fœderatis sancita. Iuxta hæc placita fecialem ad senatum Venetum Ludouicus misit, qui bellum indiceret; & indictum statim per Ambosium prætorem Mediolanensem delibari iubet. Ille ineunte Aprili sex peditum millia, equitum tria trans Adduam ducit, agrísque vastatis, Cassianum & Casalem maiorem expugnat. Pontifex interim in hostem publicum fulmina expedit, diploma acerrimum, quo sacris Venetos interdicebat, vrbes & facultates inuadenti dabat, ipsáque capita seruituti subiiciebat atque mancipabat. Iámque Rex vim facturus fulmini, transgressus Alpes, cum viginti peditum millibus, equitum decem ad Adduam flumen peruenerat. Nec Veneti se in malum imminens indiligenter muniuerant, atque in primis Oratores ad Pontificem, Imperatorem, & Ferdinandum miserant, si qua obsecratione eos à societate abducerent; sed cùm tardiùs eo functi officio essent, nec iam integrum Principibus esset datam fidem abiicere, conuersi erant ad vim repellendam. At in sinistrum omen acceperant, quod arx Brixiana fulmine icta corruerat; atque incẽdio naualis ædificij perculsi erant atque attoniti; eo quippe ingens pulueris tormentarij vis, triremes duodecim, multa ad fabricandas naues materia, momento conflagrauerant; præmonente Deo frustra arma in proximam calamitatem parari. Nihilominus forti animo exercitum instruunt, quem Ludouico opponerent; nam hinc tota belli moles incumbebat; erántque duo millia equitum armaturæ grauis, totidem Albanorum, ac triginta millia peditum; cuius duces Nicolaus Petilianus cum summo imperio, Bartolomæus Aluianus cum proximo, vterque ex Vrsinorum familia; additi à Senatu duumviri; illustres patricij, Georgius Cornarus, & Andreas Grittus; patribus vetantibus ne quam aleam pugnæ tentarent.

LVDOVICVS XII.

Fœdus Cameracense.

Anno 1509.

Dum

LVDOVICVS XII.

V.

Pugna ad Adduam.

Dum ij Trenium oppidulum expugnatum diripiunt, Rex cum exercitu Adduam traiicit, atque extemplò pontes deturbari iubet, ne quid ſpei militi præter victoriam eſſet, & neceſſariò pergerent, quibus omninò abſcinderetur regreſſus. Ducebant primam aciem Trivulcius, Paliſſa, & Curronius; mediam ipſe Rex, comitantibus Antonio Lotharingiæ Duce, Gelrio, Niuernenſi Comite, atque Albinio; poſtremum Longauilla, cum Marchionibus Mantuano & Monferratenſi. Vbi ad hoſtem peruenit, nec pluribus velitationibus ad pugnam elicit, & ipſo immoto Riuoltam expugnat; mutato conſilio ipſum inediâ premere ſtatuit, eámque ob rem motis caſtris ad Pandinum contendit, quod oppidum ſi obtineret, interciperet commeatum, quem hoſti Crema & Cremona ſubmitterent. Veneti Regis perſpecto conſilio, mouent caſtra pariter, & Pandinum verſus exercitum agunt, primi deſtinatum oppidum occupaturi. Duo itinera eum in locum ducebant, vnum inferius ad ripam Adduæ, propter amnis flexus tortuoſum & longius; alterum ſuperius & multo breuius, ob viarum compendia; primum Franci ingreſſi ſunt, alterúmque Veneti. Porrò ipſorum duces diſcrepabant multùm ſententiis; nam Petilianus, ætate iam ſenior, decocta per multam experientiam militari audacia, nec inſcius, quam terribilis Francorum impetus foret, ſtans Senatus decreto, abhorrebat à pugna, atque hoſtem diuturnitate belli impugnabat; contra Aluianus, annis iunior; efferueſcente ad Martem ſanguine, intumeſcens victoriâ de Germanis relata, necdum vlla clade maceratus, expetebat prælium; in palmam iam intentus haud dubiam, Regémque Franciæ adſcribens in materiam gloriæ. Cùm igitur pugnam imperio quo inferior erat, non poſſet indicere, eam arte ſtudebat conficere. Propterea auctor in conſilio fuerat, vt eo ipſo die caſtra mouerentur; cúmque feſtinandum properanter fuiſſet, & via breuiore occupari Rex poterat, de induſtria lentiùs incedebat, vt Regi occurreret, eſſétque opportunitas dimicandi. Nec res euenit ſecus quàm optauerat; quippe cùm duo gemina itinera in vnum conuenirent ad pagum, cui Agnadellum nomen, ſimul viæ caput ingrediuntur, primum Francorum agmen, & Venetorum poſtremum. Ad aſpectum mutuum atque improuiſum perculſi ſunt aliquantùm, (nam intericcta vtrique viæ virgulta, denſæque arbores, conſpectum hactenus prohibuerant; recedunt tantulùm, quaſi aciem diſpoſituri. Nec Aluianus cunctatus, lætus proceſſiſſe conſilium „in proximo colliculo ſex tormenta collocat, iuxta in vinctis peditem, atque tectus præterfluente fluuiolo, Petilianum monet quo res in loco ſit, & neceſſariò pugnam ineundam. Petilianus ſiue ratus à pugna abſtineri poſſe, ſiue æmulum in diſcrimen certum coniecturus, iubet eum iter feſtinare, & ipſe ſuo cum agmine vltra pergit. Aluianus periculo cupiditatem laudis incendente, ductum trans torrentem equitem in Francos immittit. Ij primo impetu fracti propemodùm, retrò ad ſecundum agmen impelluntur, quod Rex cùm duceret, inſtauratur pugna, móxque Veneti ad colliculos ſuos retruduntur. Tunc enim verò grauis oritur dimicatio; loci opportunitate Venetos in Francorum impetum propugnante: tormenta ex colliculo librata latè ſtragem in ſubiectos

Giaradadda.

Francos.

Francos inferebant; pedites torrente & vinetis tecti ab equitatu securi, suo magno commodo dimicabant; iámque Francorum plures ceciderant; Rex ad primos progressus ordines, obiiciebat se certo periculo; nec paucos ad eius latera tormenta conciderant; imò dicto egregio fortitudinem animi commendabat; cùm enim à plerisque rogaretur, vt augustissimum caput præsenti discrimini tandem eriperet; *Globi*, inquit, *machinarum, Regem Franciæ non audent contingere*; *si quis timet, se tergo meo tegat.* Eo exemplo Franci inflammati, per hostium tela transmisso fluuiolo, tum pedites, tum plerique equites effusi in pedes, enituntur ad collem, machinas inuadunt, hostémque è vinetis in subiectos agros deturbant; nec ideò dimicatione cessatum est, Aluiano suos incendente ad prælium, pugnantibúsque egregiè Bresinellis; ij pedites Itali qui Heluetiorum more arma tractabant; quósque Aluianus præ cæteris fouerat, induerátque coloribus suis, rubro & candido. Verùm circumfuso Francico equitatu, atque Albanis equitibus raptis in præcipitem fugam, contriti sunt pedites, captus Aluianus, alterum lancea perfossus oculum, totúsque exercitus in fugam actus est. Tribus horis pugnatum est, cæsi sunt è Francis quingenti, gregarij omnes propemodùm; cæsorum hostium incertus numerus; aliis iacturam minuentibus, augentibus aliis; videntur ad minimum cæsa decem millia; nam deleta est media pars exercitus; alteram Petilianus duxit incolumem, qui si venisset ad prælium, victoriam agebat in dubium, & forsitan reportasset; cùm pars ab vniuerso exercitu tam difficile profligata sit. Ita rem Venetam perdiderunt singuli Duces, alter audaciâ, alter prudentia, pugnando alter, alter abstinendo; adeò viis contrariis in perniciem itur; maximè cùm potestas diuiditur, & plura capita diuersa suscipiunt. Rex gratum in Deum animum vt demonstraret, eodem in loco ædem Mariæ Deiparæ posuit, quam Victoriæ Dominam dixit atque agnouit, & ea tropæa Christiano Principe digna sunt.

VI. *Pugnam consequuta.*

Vix vlla victoria tantum fructum tam breui collegit; die post pugnam vigesimo quinto ditione sua spoliati sunt Veneti, tot tantísque vrbibus quas per ducentos annos magno labore, curâ & sumptibus comparauerant. Vno cursu victoriæ Rex Caranasium, Bergamum, Cremam, & Cremonam, nullo propemodùm vetante inuadit; si qui obsisterent, necabat suspendio, ad terrorem augendum, nobilésque Venetos qui in potestatem venirent habebat in custodia; mox Pischeriam arcem quam Veneti putabant inexpugnabilem, tormentis verberat, atque Vasconibus ac Heluetiis per ruinam muri scandentibus vi capit, cæsis præsidiariis. Veneti interea summo terrore affecti, præ desperatione clauum abiecerant; postquam audita est Aluiani clades, populus subita trepidatione insaniens, quasi iam vrbe in media versaretur Francus, ad Senatorum curiam aduolat, opem, consilium, & salutem malis flagitatum. Patres in tanta rerum perturbatione, spe deiecti victoriæ, quam Aluianus certam promiserat, quod vnum supererat, ad impetrandam pacem conuertuntur. Legatos ad Pontificem, Imperatorem, & Ferdinandum mittunt, nam ad victorem non ausi sunt mittere; qui conditiones omnes acciperent, purámque

Venetorum ingens trepidatio.

LVDOVICVS XII. chartam suis nominibus subscriptam offerrent: sed reiecti Legati, & terror supra periculum incumbebat. Etenim Pischeriam Rex postmodùm capit; ac tanta formidine perculsi sunt Patres atque prostrati, vt de vna salute vrbis solliciti, decreuerint omne terrestre imperium abdicare, validissimas vrbes deserere, & abscissis membris truncum vnum corporis reseruare. Ita missi qui vrbes in Flaminia Pontifici darent, Rauennam, Cerniam, aliáque oppida; iussi magistratus, Patauio, Verona, Vicentia, cæterísque arcibus vrbibúsque decedere, quæ Imperatorum atque Austriacæ familiæ fuissent; in Apulia Ferdinando redditæ, Brundusium, Hydruntum, arcésque singulæ, detractis præsidiis. Ita vna victoria plurimas peperit; Ferdinando maxime promouente rem suam, & nullo sumptu; quippe sex dũtaxat naues in id littus miserat, labore alieno, validissimas arces expugnante. Atque eo loco admirari subit, quanta sit regnorum, quàm subita Imperiorum conuersio; præclarissima illa Respublica prudentiæ, constantiæ, & sagacitatis à pluribus sæculis specimen, vnâ dimidiatâ victoriâ eò desperationis abiecta est, vt plura perderet quàm victor hostis rapuerit; sibique omnium hostium infensissima, momento absciderit, quod victorem hostem annis pluribus, vel fatigasset, vel exsaturasset. Nimirum Dei id opus est, qui aliquoties prudentiam humanam suo ductui tradit, permittit affectibus, clauum aliquantisper deserit dum procella sæuit; ideò vt mortales, felicem prudentiam Deo, sibi infelicem atque euentu cassam adscribant. Quanquam in ea calamitate Patres vno maximè constiterunt sibi, quod oblata à Turcis auxilia, deficientibus omnibus, forti & Christiano animo repudiarunt rati certam perniciem honestiorem esse ope tam turpi. Et verò postquam Deo & mortalitati fecerunt satis, formidine sua & calamitate; receptis illicò animis, & fortitudine reuocata, se maioribus dignos præstiterunt, magnis ærumnis prosperitate redemptâ, & primo illo metu intrepida audacia vindicato. Ac primùm saluti trepidantibus fuit Lodouici Regis moderatio, qui victricibus copiis modum fecit, sibique vltrò carceres posuit. Etenim Veronam & Patauium cùm cepisset, eas Legatis Maximiliani restituit, ne præsidio quidem introducto; & postquàm Venetos petitas vrbes deseruisse comperit, quasi debellatum esset reducit exercitum, séque Mediolanum recepit. Magna proculdubio fide & temperantia, cui odium atque ambitio intra officium fuit; federísque sanctitas gloriæ loco atque victoriæ. Ea temperantia restituti Venetis animi, iam sperare perditis rebus salutem aliquam; cùm is abscederet, quem iam in vrbem, in tecta, & curiam peruasisse crederent, sibíque ipse obiiceret aggerem. Conceptos animos promouit, Imperatoris lenta cunctatio, qui imparatus ad necessaria, dum moras in scribendo exercitu fecit, posteà in Vicentinis rusticis domandis commodum tempus impendit præposterè; Venetis spatium dedit recuperandi Patauij; muniendi, ac propugnandi: Atque ij deinceps tantis animis, tantáque fortitudine se gesserunt tot inter aduersa, vt nouâ gloriâ ignominiam primam expunxerint, gradúmque posuerint; quo rursus in apicem primum ascenderent, & fortunam fugitiuam assequerentur. Accessit, quod à Pontifice Iulio in gratiam admissi sunt, & conciliati

cum

cum Ecclesia, reuocatis diris, oppressisque fulminibus. Ludouicus præterea reuertit in Franciam, præproperè omnino, traditis Maximiliano septingentis Cataphractis, & quatuor millibus peditum, præfecto Palissa; nec regressus est, nisi instaurato cum Pontifice fœdere; quanquam questus plurimùm, quod Venetos tam facilè recepisset in gratiam. LVDOVICVS XII.

Vix Franciam tenebat; inter suorum gratulantium plausus, cùm noua belli seges & molestissima quidem renascitur. Diu Iulius Pontifex clam dissentiebat à Rege; quippe Regis in Italia vires atque auctoritas, permolestæ ipsi erant, & Ambosius priuatim excitabat inimicitias; qui in ambiendo Pontificatu æmulus fuerat, & credebatur eandem spem alere aut cupiditatem; imò quidpiam de conuocando Concilio inaudiuerat Iulius; & Legati authoritatem patiebatur inuitus, in eum conferri, Franciâ quodammodo à Romano censu & potestate abscisâ. Ita conceptum in Ambosium odium, in Regem atque Rempublicam vertebatur; quando Regis mens regnique fulcrum Ambosius erat. Prorumpebant identidem scintillæ odij, ac se Iulius aperiebat, tectúmque incendium; sed hactenus Ambosij prudentia Regísque pietas flammam restinxerant, obductis cineribus, atque amoto longiùs fomite. In præsentiâ, causa leuissima, iam dispositis inuicem animis inflammauit incendium, quo Europa propemodùm tota conflagrauit. Obierat in Aula Romana Phocensis Antistes, illi successorem inconsulto Rege designat Iulius; Rex id contra pacta factum expostulat, & secus quàm Cardinalis Ticinensis ipsi promisisset, asseuerat Iulius nullo pacto id cautum; nec audebat Cardinalis metu Pontificis promissum dicere; ita stante in sententia Pontifice, Rex, quanquam obtinente multùm Ambosio, Pontificum & Sacerdotum Mediolanensium, qui Romæ agebant, reditus annuos, seponi iubet, ac dari sequestro, dum aliud videretur. Sic offensione mutua quidquid beneuolentiæ erat extinguitur, atque inquiritur quomodo tandem prorumpant odia. Tempus instabat quo Heluetícum fœdus desinebat, erátque nouum instaurandum, vt cum Rege societas staret; clam curat Pontifex, ne Heluetij de instaurando contenderent, tum propius ad belli causam se admouens, Ducem Ferrariensem aggreditur; is erat Alphonsus Regi fœderatus atque ob arctam in Francicum nomen fidem acceptus. Causa dissidij Comachium vrbs in Flaminia, quæ ad mare Superum posita affluebat salinis; diu Ferrariensium ditioni adscripta: erat pariter in eadem prouincia Ceruia, nuper Pontifici à Venetis tradita, conficiendo sali opportuna; verùm Comachium cùm longè meliorem & vberiorem salem excoqueret, cum Flaminia ac propemodùm Longobardia tota commodiore pretio comparabat; salinis Ceruiæ repudiatis, ac nullius iam pretij. Eam ob rem Pontifex cùm vectigalia valdè imminui cerneret, Comachium repetit quasi feudum Ecclesiæ, quod esse imperij profitebatur Alphonsus. Expostulabat etiam Pontifex, quod Ferratiensis quædam vectigalia exigeret à nauigiis Pado in mare Superum vectis; idque clientis in dominum culpæ assignabat. Bellum interim progrediebatur in Venetos: Maximilianus arctiori fœdere se cum Rege adstrinxerat; Ferdinandus assentiebat in speciem, & copiis fœderatorum ca-

VII. *Belli causa contra Pontificem.*

LVDOVICVS XII.

Chaumont. le Polesin.

taphractos quadringentos adiunxerat, nondum societatem ausus eiurare, recepto iam præmio; atque Insubrium Prætor Ambosius, quem Calmontium in posterum dicam, comite Duce Ferrariæ, Poleselianam ad Padum peninsulam eripuerat Venetis; duobus lanceariorum millibus, & duodecim peditum sub vexilla ductis, iique postmodum Principe Analthino quatuor Germanorum millia adiungente, in Vicentinum agrum effusi; Vicentiam, aliásque vrbes expugnauerant; Bajardo dimicatione fortissima duo Venetorum millia concidente. Dum hæc geruntur; de dirimenda Ferrariensis controuersia Rex amicè agebat cum Pontifice; eratque spes sopiendæ discordiæ, nisi Regis Legatus in contraria omnia instigasset. Is erat Albertus Pius Carporum Comes; qui priuata odia in Ferrariensem exercens, quod Carporum partem Hercules Alphonsi pater occupasset, veritúsque ne Alphonsus concupisceret alteram partem; odio & metu acerrimis impulsoribus, quem mitigare debebat, Iulium incendebat, Regísque causam prodens, intendebat vindictæ; rara in iis fide, quæ vtilitate parata est: & discordiæ facem incendit mors Cardinalis Ambosij; qui morbo extinctus est; prorsus inculpatus, & dignus tanto Principe tantísque rebus administer; nemini vnquam infensus, gratiam atque potentiam ad beneficentiam impendere solitus; priuatas opes non accumulauit; vno contentus sacerdotio, & erant infulæ Rothomagenses; rei sacræ commercium nusquam instituit; sincerus & candidus in tractandis negotiis, longè à fraude & perfidia abhorrens; dicitur tiaram ambiuisse nimio studio; quanquam ea ambitio publica potiùs quàm priuata erat; hoc est concepta boni publici causâ non priuati; nam sui conscius, videbat quem animum quásque dotes in dignitatem summam induceret. Quàm vtilis suæ Franciæ fuerit, tam carendo patuit, quàm fruendo; Rege sæpius desiderante, quem auctorem sequi posset ac vellet. Id enim verò non latebat Iulium, qui post raptum Ambosium ardentiùs inceptis institit, nec tantoperè gauisus est sublato æmulo, quàm amoto gubernatore, qui procellas frangeret.

Ambosij Cardinalis mors.

VIII.

Hispani & Heluetij Iulio adhærent.

Per eos gradus progressa discordia, iamiam eruptura, comparat socios; Ij Hispani erant atque Heluetij; & quidem Hispanos non dubitabat Iulius quin ad se alliceret, gnarus quantùm Ferdinandus à Ludouico meruéret; nec eum bona vnquam fide reconciliatum. Idque adeò vti perficeret, Ferdinandum admittit ad Neapolitani regni clientelam, eâdem lege quâ Alphonsus senior, quod pernegauerat hactenus; atque in Pontificis gratiam Ferdinandus, vt erat fœderum concinnator egregius, nuper cùm Ludouicus pacem contraheret cum Henrico VIII. Angliæ Rege, eam conditionem insinuauerat, vt pax nulla esset, si Ludouicus aggrederetur bello Ecclesiam; porrò Henricus Catharinam Ferdinandi filiam vxorem duxerat. In demerendis Heluetiis plus impensum curæ atque industriæ: id perfectum tandem Schineri operâ, atque adeò ipsius Regis. Matthæus Schinerus, humili loco & origine, sed ingenio præditus atque altitudine animi, litterarum studiis primùm commendatus, per plura sacerdotia, ad Episcopatum Sedunensem peruenit; atque vt sacris admisceret profana, aulæ cupidus, auctoritatem apud Heluetios populares Ludouico ostentat, & venalem

Schiner.

Sion.

nalem exhibet, si se Ludouicus præstet emptorem. Verùm cùm maiori pretio æstimaret operam, à Rege spretus est, affirmante non adeò sibi viris opus esse, vt tanti vnum emat; & is erat optimi Principis næuus, quod pecuniæ infra Regem parceret, tametsi non tam suæ parcus, quàm publicæ, ne vllo grauiori onere subditos premeret. Sedunensis indignatus flocci haberi industriam suam, ac se ostensurum iuratus, quanti esset vir vnus, ad hostes Franciæ se atque operam totam addixerat; primùm Sfortiæ, postmodùm Maximiliano, postremùm Iulio, perpulitque Heluetios frequenti laude facinorum quæ patrauerant, vt se ipsi pluris facerent, atque à Ludouico plura reposcerent; mox incensis adhortationibus vt Iulio atque adeò Christianæ Ecclesiæ, se res suas, & clarissimam toto orbe militiam darent atque consecrarent. Imò Ludouicus studia multùm promouerat. Heluetij per fœdus cum Ludouico XI. initum percipiebant in pensionem annuam sexaginta librarum millia; iam transacto tempore fœderis, pensionem augeri flagitant; obtendentes commoda, fructúsque plurimos ex militia sua in Franciam his proximis bellis deriuatos; at cùm id postularent audaciùs, & multo tumore sua facinora exaggerarent; Rex vanitati & cupiditati succensus, magno contemptu eos à se abiicit, indignatus montanos rusticos, sic enim vocabat, Franciæ Regi tantum vectigal indicere. Móxque vt depulsis dolorem inureret, suscitatis æmulis, cum Rhætis atque Valesiis contrahit societatem, qua in re duobus affectibus obsequentior, iræ & parsimoniæ, res suas & publicas in discrimen coniecit; nec admisit consilium negantium abrumpendum fœdus cum ferocissima gente; *pedites Heluetios in Europa tota fortissimos, Francos equites eodem in pretio ac terrore esse; hos inuictos fore quandiu illos sub signis habuerint: ignoscenda viris fortibus verba audacia; nec parcendum pecuniæ, qua laus, victoria, & præmia locupletissima comparantur; Regi, cùm sit omnium pater, priuatos affectus nunquam audiendos.* Rex hæsit in consilio pertinax; túmque primùm Cardinalis desideratus est, qui ipsum ad meliora, prudentiâ verteret, atque insinuaret quod præstaret exequi, non quod iuuaret. Repudiati Heluetij Iulio se tradunt, quanquam minore stipendio, quàm quod à Ludouico exegerant; Sedunensi Pontifice pietatem & religionem in stipendium amplum appendente. Iis præsidiis munitus Pontifex, postquam à Rege Maximilianum auellere frustra conatus est, bellum incepturus, Ducem Ferrariensem fulmine Ecclesiæ vt rebellem afflat, statimque ad belli molem accinctus, ex Italia pellere Francos aggreditur. Mediolanenses exules atque Heluetios mouet; illos qui clam Genuam inuadant, eos qui palam in Mediolanensem Ducatum irrumpant. Verùm hic conatus primus irritus fuit, & maiori strage Italiæ tanta támque ardua res erat obeunda. Cùm exules susceptum consilium lentiùs atque apertiùs, quàm postularet res, exequerentur, spatium fuit Ludouico Flisco Genuam introducendi octingentos milites, & Preianes classe ad portum adducta, Venetorum naues metu in fugam egit. Sic prima illa spes effluxit; nec aliter discussus ab Heluetiis metus. Ij collecti ad decem millia, per Belinzonam, quod proximum iter, ad Trissium fluuium admoti, sexcentos Francos qui ponti præsidio erant,

Margin: LVDOVICVS XII. — *Bellum illatū à Iulio.* Anno 1510.

LVDOVICVS XII.

De Vedan.

primo impetu pellunt; tum ad læuam flectentes, ad Vedani pontem perueniunt. Eum insidebat Molardus cum Vasconibus, verùm ab Heluetiis superioribus numero haud ægrè pellitur, viámque ipsis ad interiora permittit. Adequitabat Ambosius cum cataphractis quingentis, ducebátque peditum quatuor millia, nam cæteras copias in Veronensem agrum ad Cæsarianos dimiserat; ideóque inferior, conserere non ausus prælium, nec frontem obuertere, carpebat latera, atque alimenta præripiebat. Cùm interea quattis castris Comum hostes peruenissent, atque ambigerent Franci in quam partem conuerterent se; ij repente omissa expeditione, quam destituti pontibus, tormentis, & commeatu susceperant, regrediuntur in patriam; Calmontio parcente euntibus, sat fecisse ratus, quod à procella se eripuisset. Nec ideò Iulius à consilio destitit; sed Marchionem Mantuæ, quem à Venetis liberari curauerat, summum militiæ Prætorem dicit (Confaloncrium Ecclesiæ vocant) adiuncto Nepote, duce Vrbinate; tum diras pronuntiat in eos qui contra se militarent, Calmontium speciatim designans, suúmque exercitum in Ferrariensem agrum immittit.

IX. *Iulius pacem repudiat.*

Interea Maximilianus conciliandæ paci intendebat; à Iulio sæpius de auxilio compellatus, cùm nec Ludouicum deserere vellet, nec in Pontificem bellum suscipere; dissentientes reuocare in amicitiam studebat; atque in id votum accesserant Electores, & ipsi à Pontifice appellati, Florentini, cæterique; idque Veneti peroptabant summoperè, qui tædio belli tam ardui, & metu futurorum haud difficulter ab armis cessassent; atque Imperator Gurcensem Pontificem sibi acceptissimum, oratorem ad Iulium destinauerat, vt pacem conficeret. Neque abs re videbatur consensurus Iulius. *Quibus enim præsidiis rem tantam támque difficilem aggrederetur; Francos ex Italia pellere; hoc est bellicosissimam & potentissimam gentem deturbare munitissimis vrbibus, eóque calamitatis adigere, vt tueri parta non possit, & cum clade perpetuam ignominiam perpeti; Iam deficiebant Heluetij, & tentatis frustra Insubribus, ferocitatem abiecerant; præterea qui aureis dumtaxat pedibus ingrederentur; vnde immensæ opes, quibus promouerentur tantæ corporum moles? Ferdinandus in bellum parum admodùm conferret; assuetus arte grassari, alienis sumptibus augere sua commoda, & tragœdias sociorum spectare è proscenio; In Venetis plus impensæ apponi quàm fructus exigi; qui iam cladibus & miseriis fracti, bellum traherent potiùs ac ferrent, quàm gererent, viris exhausti atque pecunia; quibus quiete & otio, non labore & bello opus ad valetudinem foret; porrò Anglus longius ab Italia distabat, nuper initum fœdus cum Franco vix nulla oborta causa soluturus.* Ita rem æqua lance pendentibus videbatur pax certa. Attamen Iulius in contrarium raptus, nouam paci optatæ conditionem adiecit, vt Genuæ libertas daretur, liceretque suis legibus ciuitati agere. Eo modo abrupta pax. Igitur Ludouicus postquam necessitas belli indicta est; gnarus in quem hostem arma capesseret, cui religionis atque Ecclesiæ nomen pro clypeo foret, vti se in hæc arma communiat, Episcopos totius Galliæ Turones conuocat, atque apud eos Guillelmus Brissonnetus Antistes Maclouiensis & Cardinalis conqueritur; *Regem nulla*

Rex Episcopos conuocat.

sua

sua culpa à Pontifice impeti;ab eo vim Ferrariensi Duci inferri,vna de causa quod Francis socius & amicus esset, simul statuisse Francos omnes ab Italia pellere; Regem adhibuisse omnem industriam vt ab irato pacem exoraret; perstare iram Pontificis, bellumque iniquissimum palam indicere; Regem flagitare quid in eo rerum articulo sibi agendum sit. Atque vt responsum certius habeatur; ab cœtu Præsulum octo potissimum postulata; quorum erat hæc summa, an liceret vim iniquè illatam à Romano Pontifice armis repellere; vno consensu responsum est, repelli eam posse; nec metuendas diras si adiungerentur; imò posse iuxta Concilij Basileensis decreta Regi Regnóque consuli, more maiorum. Postremò sancitum vt ea significarentur Pontifici, atque is rogaretur suppliciter vti à proposito bello absisteret; si recusaret, compellaretur indicere generale Concilium, vt à patribus Basileensibus statutum fuerat. Iis constitutis, vetuit Rex, ne quid pecuniæ aut litterarum Romam deferretur; & ipse anno reliquo hæsit in Francia; cunctatione præpostera, cùm Pontifex arma indueret, nec voce iam promoueret bellum, sed manu & ferro. Quippe Mirandulam munitam arcem in Flaminiæ finibus, difficillima hyemis vi expugnat. Eam obtinebat Francisca Trivulcia Ioannis Iacobi filia, ex Francisco Pico liberorum mater, generosi animi femina; habebátque præsidium ex Francis Italísque militibus, præfecto fratre Alexandro Trivulcio; fecerátque spem certam submittendæ opis Calmontius. Arcem peropportunam consiliis suis, & possessam à Trivulcia gente sibi odiosa, inuadere vehementer optabat Iulius; atque adeò sub autumnum quanquam incommodo tempore impugnari iusserat. Verùm cùm lentiùs quàm ipse cuperet res progrederetur, è graui morbo vix dum recreatus, in castra contendit; ac susceptâ curâ expugnationis, nulli labori, nulli periculo parcere, vti arcem ad extrema adigeret; videbatur annis grauis, nam septuagesimum decurrebat, ea vir dignitate, loricam indutus, ac succinctus ensem, frequens in suggestibus tormentariis, machinas bellicas in muros librare; diu noctúque vigiles curas obire, immittere milites ad impressionem, frigidos imbres atque asperrimum gelu sub tabernaculo perpeti, munúsque implere tum ducis tum militis. Nec à periculo immunis solicitudo hæc fuit; sæpe vibratis in eius tabernaculum tormentis hostium; vt semel duo domestici in culina eius occisi sint, & ipse tabernaculum commutauerit sæpius; vix tamen vnquam è castris digressus. Tanto ardore vicit tandem hyemem, & fortitudinem hostium; nam Mirandulani desperatis auxiliis, cùm murus iam magna parte prostratus, & fossarum aquæ alto gelu constrictæ, hostem admitterent, parantem in proximam diem oppugnationem; pacti sunt deditionem, Trivulcia cum bonis & liberis abire permissâ; sed Alexandro, & quibusdam centurionibus captiuis. Iulius moræ impatiens, cùm in arcem portis obstructis non illicò pateret aditus, in eam per muri ruinam sublatus, sensum victoriæ magnum percepit. Paulò post Calmontius dolore vt creditur vitam posuit; quod eam arcem contra quam spoponderat non seruasset; iam ab Cardinalis patrui obitu, obnoxius tum inuidentibus, tum iustè expostulantibus: & ferebatur condonare multa militibus, ne quid in

Mirandula capta.

se

LVDOVICVS XII. X.

se proferrent.. Trivultius Marescallus Franciæ, copiis præfectus est, dum nouum ducem Rex diceret.

Ferraria seruata.

Iulius expugnata Mirandula, in ampliorem accensus spem, vt felicitati procliue est ad maiora assurgere, Ferrariam ipsam belli caput oppugnare statuit; rem facilem arbitratus, si Bastiam Geniuolanam eriperet. Ea vicesimo quinto milliari supra Ferrariam, cibariis aditum aperiebat in vrbem, Venetis inferiorem amnem occupantibus; vt si Bastia semel eriperetur, breui Ferraria omnium rerum inopia laboraret. Nec temerè ita Pontifici visum. Extemplò Bastiæ quam viginti quinque homines tuebantur, Fortius dux Venetus octo hominum millia admouet; & deiecto muro in sequentem diem aggressionem comparat. Insuperabile malum videbatur, premebátque Ferrariensem Ducem ruina Castelli, quæ Ferrariam ipsam profligaret. At Bajardi consilium, & præsens animus, periculum discutit, magno hostium malo atque dedecore. Auctor est Duci, vt continuò nocte ipsa aduerso Pado nauigent pedites; atque ita nauigiis impositi Franci bis mille, octingenti Heluetij; (& ij militabant inuitis popularibus) tum ipse cum Montoysonio, expeditionis socio, ducentos ducit Cataphractos; & ij omnes ad inscium hostem prima luce propè admouentur; mox Bajardus duabus ex partibus impressionem instituit; ingenti tympanorum strepitu, & tubarum sonitu; nec cunctari hostes ruunt omnes in alteram partem, pellúntque Heluetios; cùm ad tergum vrget Dux improuisus, atque incautos inuadens, cædit passim agitque in fugam; cæsa tria peditum millia ex Pontificiis, capta tormenta & impedimenta, & liberata metu Ferraria: hostilis equitatus maturâ fugâ seruatus est. Eo facinore compensata penè Mirandula, & Iulij prosperitas paulò retracta; at animi flammæ nequaquam restinctæ. Non cessabat interea Maximilianus paci contrahendæ incumbere, miserátque Gursensem Episcopum vt rem conficeret. Et quidem exceptus à Pontifice magnâ honoris pompâ, cùm se superbiùs atque arrogantiùs gereret, nec Pontifex sincerè pacem admitteret, bellum interuallo breui sopitum consurgit. Illud extemplò celeritate magna Trivulcius mouet, ac tametsi exercitu adhuc inualido, concordiam capit, & ad rem maioris momenti animum applicat. Erant in eius castris Bentiuoli, nuper à Iulio pulsi Bononiâ, & quidem Rege opitulante; ea in vrbe in qua diu Bentiuoli imperium tenebant, factionem alebant ciues quamplurimi; quorum ope freti persuadent Trivultio posse vrbem capi. Ille eam in spem tertiis castris ad Lauinianum pontem perueniens, quinto Bononia milliari distabat: cùm Iulius qui Bononiæ agebat metu perculsus, ne quid fortè factiosi ciues in salutem suam machinarentur, statuit vrbe decedere, verùm antea seruandæ ipsi intendere. Ea de causa quadraginta optimates in palatium vocat: præsentes alloquitur, *de periculo proximo certiores facit; imminuit tamen quantùm potest; docet audaciam hostium à Bentiuolorum desperatione profectam; ipsos ardere tyrannidis renouandæ studio; imminere cupiditate prædæ inflammatos, & sui sanguinis; grassaturos per omnium capita, nec crudelitati fore vllum repagulum, nisi quod ciues ipsi posuerint, quare iis enitendum vt repellant audaciam; adesse nepotem ad portas cum subsidiario militè;*

Montoyson.
Anno 1511.

Bononia capta.

Lvdovicvs XII.

milite; eo si vtantur, suósque animos ad obsistendum confirment; frustra futuram tyrannorum amentiam; salutem vrbis in ciuium animis positam esse: se Rauennam ob rem magni ponderis proficisci, rediturum extemplo, & fortissimis ciuibus præmia largiturum; interea Duci Vrbinati quem dixerat, & Cardinali Ticinensi obsequium præstent. Ad ea ciues, gratiis actis, quod se Pontifex à Bentiuolorum sæuitiâ vindicasset, atque exaggerato magnificis verbis beneficio, spondent seruitutem perpetuam, séque omni conatu depulsuros publicum hostem, suæque patriæ nefarium parricidam. Iulius hac pollicitatione confirmatus, deducentibus Hispanis equitibus Rauennam contendit. Administrabat vrbem Cardinalis, dux Vrbinas cum exercitu tribus ab vrbe milliaribus, copiis Francicis intendebat. Vix Bononia exierat Pontifex, cùm apud ciues tumultus instituitur. Plerique affines Bentiuolis, alij socij & rapinarum participes *felicitatem regiminis sui commendare, deplorare conditionem ciuium atque ciuitatis, quod miseriæ omnes simul cum imperio Iulij irrupissent, esse ad portas geminum exercitum, tam infensum qui defenderet quàm qui oppugnaret; facultates suas in proxima messe constitutas; vastatum iri agros, villas incensum, succisum arbores; quid si Francus in vrbem irruat? quis obsistendi modus? quis repellendi? an non præstet Bentiuolum semel excipere, amicum, popularem, suos intra muros natum, educatum, imbutúmque legibus suis, séque tot tantísque malis eripere?* hæc cùm plures dicerent, præcipuè Laurentius Ariostus, Bentiuolæ factionis defensor acerrimus, & vnus ex quindecim vrbanis Centurionibus; plurimi arma corripiunt, re propius ad seditionem vergente. Iis auditis Cardinalis Ticinensis, postquam seditiosos in castra ad Vrbinatem mittere frustra tentauit, perculsus formidine, veste mutata, è postico palatij in arcem euasit, relictâ in prædam supellectile pretiosâ; nec se arce tutum ratus, Forum Cornelij præceps confugit. Intellectâ Cardinalis fugâ tumultus augetur, quem adeò prudenter Ariostus regit, vt ciues ad portarum vnam impetu facto, per eam effractam vocatos Bentiuolos vrbe admiserint; nulla pugnâ aut cæde, præter quam ad Rheni pontem, in quo Pactius strenuè pro Pontifice pugnans victus & captus est. Haud se vna vrbe conclusit sors prospera; nam metus ex muris in exercitu peruasit. Vrbinas prima noctis vigilia, impellente formidine castra soluit, & fugæ propior recipit militem; relictæ plures sarcinæ, commeatus atque tentoria; imò aliquot ciuibus & rusticis insequentibus, direpta impedimenta, tormenta bellica abiecta, aliquot è postremis cæsi, cæterique in fœdam fugam effusi sunt; adeò pugnantibus nihil suo metu terribilius, aut perniciosius. Arx diebus proximis reddita, atque ipsa vrbs à Triuulcio permissa Bentiuolis. Ex eo Pontifex cùm dolorem magnum accepisset, longè maiorem inussit Cardinalis Ticinensis cædes; quem sibi percharum, atque excitum vt Bononiensem casum excusaret; Rouereus dux Vrbinas Rauennæ occidit, pugione in pectus impacto; quod ipsius culpâ atque ignauiâ, Bononiam perditam & profligatas copias diceret. Ob atrocem cædem grauiori molestia exacerbatus est Pontifex, quod interdictâ vltione irâ (quomodo enim suum ipse sanguinem funderet?) impunè tantum flagitium foret; auctúsque in immodicum dolor, quod Rauennâ Romam se conferens,

LVDOVICVS XII.

vidit palam affixa programmata, quibus indicebatur Pisis Concilium, atque ipse, vt coram se sisteret, vocabatur. Eius autem Concilij (quoniam in Christiano Orbe magnæ famæ fuit) quanquam ad Scriptorem Ecclesiasticum plurimum pertinet, seriem quantum ad rem meam facit, delibabo.

XI. *Concilium Pisanum.*

Tres Cardinales infensi maximè Iulio, Romà Mediolanum secesserant, Bernardinus Caruaialius, Franciscus Borgia, Hispani; & Guillelmus Brissonetus Francus; iis sex alij adhæserant, Philippus Lucemburgius, Adrianus Cornetus, Renatus Baiocensis, Carolus Finarius, Fridericus Sanseuerinus, & Hippolytus Estensis. Illorum tres quos primos appellaui, suo & consortium nomine (rogantibus Cæsaris Regísque legatis) Concilium in Calendas septembres Pisis indicunt; ad concordiam Principum Christianorum, bellum contra infideles conficiendum, & reformandos Ecclesiæ mores, tam in capite quam in membris; idque iuxta placitum Concilij Constantiensis; quam conuocationem cùm negligeret Iulius Pontifex, Cardinales vti Ecclesiæ patres ex munere dignitatis laboranti Ecclesiæ occurrisse. Id telum haud dubiè in vnum Iulij caput collimabat, cuius electioni vitium impingebatur minæque instaurabantur, repetendi Concilij Constantiensis, ipsiúsque Pontificis deponendi; cúmque ob metum Iulius vt se suásque partes confirmaret, octo in Cardinalium dignitatem adlegerat; in quibus Schinerius Sedunensis Antistes, Christophorus Eboracensis Regi Angliæ acceptissimus, atque Antonius de Monte, Aretinus, insignis Legum & gerendarum rerum peritià. Atque Pontifex, Aretino ipso auctore vniuersale Concilium in proximum annum indicit, habendum in Basilica Lateranensi; quæ machina Pisanam Synodum prorsus euertit. Nihilominus Cardinales Pisani rem vrgent, & plerísque Episcopis è Francia conuenientibus Pisas opus inceptant. Promouebat Maximilianus consilium à Sanseuerinate inductus in spem occupandæ tiaræ; nam obierat coniux; & coronam Pontificiam Imperatoriæ adiungere vehementer ardebat. Qui Antistites Synodo interfuerint, quid porrò egerint, quid tentarint, accuratè narrant Annales Ecclesiastici; ea recensere quando non est propositi mei; satis sit obseruare post sessionem alteram repente Pisis Mediolanum fugisse Antistites; nam cùm Pisas Francorum cohortes aliquot insiderent, orto inter ciues militésque iurgio, cùm ad arma ventum esset, cæsi aliquot, multíque saucij, ideò Patres subitò perterriti, raptim habita sessione tertia, vrbe abscedunt. Mediolani accepti parum gratis Sacerdotum animis, pergunt in instituta prouincia. Iidémque postea ob Mediolanensem calamitatem, Lugdunum vocati, in eâdem scena actores egerunt, ad Iulij mortem; qua audita Romam

Anno 1513. petentes vt suffragia in nouum Pontificem dicerent; accepta Leonis X. electione, vltrò ad eum profecti, & amicè excepti, factam Ecclesiæ plagam persanarunt. Nec vnquam Regi animus fuit, charissimam matrem Ecclesiam Schismate scindere, aut ab eius ductu atque ouili sese abiungere; testatus plerúmque eam se artem fouere plurimùm, ad absterrendum Pontificem, atque æquam pacem obtinendam; ídque mimicum esse ludum qui sub personis ageretur in scena; quanquam rebus sacris ille abutitur,

abutitur, qui in profanum vsum deriuat; & fortasse tam Iulius quàm Ludouicus peccarunt; cùm ille fulmen Ecclesiæ ad armandam priuatam vindictam in Regem immittit; hic cùm ad vim repellendam retorsit in Pontificem, quod sacrum erat, & supra sortem potentiæ suæ. Interim Iulius grauissimo morbo Romæ affligitur, deploratus à Medicis, aliquot horas pro mortuo est habitus; adeóque fama mortis sparsa fidem habuit: verum ex faucibus mortis reuocatus, & receptâ postmodùm valetudine, prima instaurat consilia de bello vrgendo. Et verò ab ægritudine recens propendebat admodùm ad pacem, ac Rex Ludouicus eam supplex flagitabat, abiecto etiam Pisano Concilio, si Pontifex Cardinalibus parceret; erátque spes concordiæ, nisi Ferdinandus Aragoniæ Rex, Iulium in opposita rapuisset, atque nutantem in belli mentem impulisset. Ille hactenus Pontificem inter & Regem medias quasdam partes susceperat; nam Fabricio Columnæ mandauerat, vt ex equitatu Neapolitano trecentos cataphractos Pontificiis copiis adiungeret; porrò caueret ne in Francorum fines irrumperet, bello in Ferrariensi agro gerendo; simúlque vt lancem exæquaret, Villamarino præfecto classis imperat, vt tredecim triremes ducat in Ligusticam oram, ad Genuam sub Franci imperio continendam sic laruam animo inducebat, nondum confirmatus in Castellæ regimine. Mox ab illo securus, cum spectaret Pontificem ad pacem propensum, ratus quandiu Franci in Italia agerent, intutam sibi Neapolin fore, toto nisu eum ad bellum concitat; iámque fœdus cum eo, quod sacrum dici Pontifex voluit, accedentibus Venetis contrahit: eámque in rem Petrum Nauarrum cum tribus militum millibus ab Africano bello reuocatum, in Italiam mittit; sic bellum restauratur ardentius, nouósque animos veteri in Francos odio Iulius concitans, palam dicit, se natum liberandæ Italiæ, ex ea tandem pellendos Barbaros; ita Francos & Germanos vocabat; atque vltrà Alpes molestissimas gentes amouendas.

LVDOVICVS XII.

Ferdinandi cum Pontifice fœdus.

XII. At verò Rex postquam in sanctitatem fœderis Pisanum Concilium adornauit; Prætorem in tota Italia Gastonem dicit; primò Longauillam ad eam prouinciam designauerat, mox Gastonem nuncupat, eundémque Ducatu Nemursio donat. Is Comes Fuxiensis, Regis ex sorore nepos, & ex Ioanne Vicecomite Narbonensi ortus, iuuentute prima adolescens, iam biennium in Italia versatus, & amplissimæ spei ob militares virtutes, præfecturam suscipit magnâ omnium expectatione: atque illam immodicè cumulauit; primùm felicitate, mox admirabili fortitudine: felicitatis fuit repulsus Heluetius. Comparabat se nouus Prætor ad subigendam Flaminiam cum ab Heluetiis magna belli moles illicò ingruit; illius gentis duo maximè pagi ad arma procurrunt; Suissani, vndè in cæteros Suissorum nomen, quod ipsorum nuntium publicum Franci in Mediolanensi agro peremissent; & Friburgenses, ob quasdam iniurias; magnóque numero, instante hyeme, per torrentes pluresque fluuios, per angustias montium lacuúmque voragines, arcto commeatu, nullísque equitibus, progrediuntur ad Insubres. Fuxiensi, delectu nondum habito, erant aliquot equites, & duo millia peditum; quos obiicere non ausus Heluetiis, Astarum vsque oppi-

Gasto Ferrariensis exercitus dux.

Heluetios repellit.

LVDOVICVS XII.

dum procedit. Iámque Heluetij Varesium oppidum ceperant, auctóque ad sexdecim millia numero, Mediolanum versus incedunt; mox ad Adduam quasi amnem transituri vertunt: sed repente sub terroris vim quem concitauerant, ambigentibus cunctis in quam Insubrium partem irruerent, cùm pecuniam à Gastone per Centurionem flagitassent, versus Comum recipiunt se? atque hoste haudquaquam vrgente, iter in patriam capessunt; metu tam facilè sublato quàm oblato; ac verè, torrens qui è montibus in valles infunditur, rapturus segetes opésque rusticas, mox sua sponte nullis claustris fractus dilabitur. Gasto ea formidine liber, incumbit Flaminiæ, & seruandæ Bononiæ quam obsederat Pontifex. Atque is si Heluetios nuntio, aut spe aliqua recreasset, conceptamque iram aluisset, coniecisset, Francos in arctas angustias, sed totus addictus Bononiæ, Heluetiam expeditionem vel ignorauerat, vel neglexerat. Intendebat ergo Flaminiæ, in quam exercitus fœderis penetrauerat. Erant in exercitu tum Hispani tum Pontificij, sexdecim peditum millia, equitum tria circiter; regebat Pontificios, Marcus Antonius Columna, Hispanos Raimundus Cardona, prorex Neapolitanus, cui in vniuersum exercitum summum imperium. Postquam plura in Ferrariensi agro ceperunt oppida, quanquam hyems asperrima esset, vrgente Pontifice Bononiam obsident. In eam vrbem præter Bentiuolorum cohortes, Gasto miserat ducentos Cataphractos, & duo Germanorum peditum millia, quos Lansquenetos ea ætas dixit; præerátque Iuo Alegrius, atque Odetus Lautrecus è stirpe Fuxiensi; ille veteranus; hic adolescens, præclaro tirocinio, atque sæpius in posterum appellandus. Magna tamen spes in Gastone erat; quia ciues plerique Pontifici obnoxij erant, nec ampla vrbs satis in machinarum fulmina; & imminentem montem tecta erat & munita. Et Gasto ad Finale castrametatus, quod oppidum est ij Flaminiâ paucis milliaribus Bononiâ distans, cogebat milites, & apparabat expeditionem. Eam ob causam hostis cùm diu deliberasset, quomodo expugnationem tentaret, vt simul vrbem clauderet, & Gastonem excluderet, tandem placuit, ductis cuniculis, impressionem in vrbem facere: nam vrgebat Cardinalis Medicæus, Legatus Pontificis, accusans cunctationem Cardonæ, Iulio ipso expostulante acerrimè, & Ferdinandi suspectissimas artes sugillante. Petro Nauarro cuniculorum data prouincia, quorum artem adinuenerat primus, saltem vsum ad peritiam summam deduxerat. Eos itaque ad Castilioneam portam substruit muro, agítque ad sacellum quod muro imminebat; simul machinæ ex alia parte murum ad triginta vlnas deiiciunt; erátque consilium duobus simul locis aggressionem instituere. Iam cuniculi facti erant tormentario puluere, atque Hispani ad faciendam impressionem reuocauerant copias quas ad Rheni pontem Fuxiensi obiecerant; cùm ille in vrbem octingentos equites, & mille pedites immittit, læto Hispano, quia crederet haud se loco Fuxiensem moturum; & is quidem de Brixia cogitabat. Ergo cuniculis ignis immittitur, magnóque casus, vel moderantis casum Dei miraculo, vrbs seruatur imminenti periculo. Murus extemplò cum horribili tonitru, sacellúmque adiunctum, in sublimem aërem rapitur; licuítque per apertum spatium

Bononiam seruat.

Lautrec.

spatium mutuis hostibus sese inspicere, atque animos in oppugnationem instruere; cùm illicò murus in sua fundamenta relabitur, támque aptè hiatum omnem implet, vt ne vnum quidem saxum aberraret. Eo prodigio fœderati attoniti, ab aggressione desistunt, quam eo loco nequibant instituere, altero nollent; propugnatoribus haud distractis; atque adeo cunctis ad labem muri dimicaturis; at ciues subito gaudio perfusi, casum miraculo adscribunt, sacellum maiori habent veneratione, ac se qui Deo ipsi tam accepti forent, maiore studio tueri proponunt. Perstabat tamen ingens periculum, nisi Fuxiensis in vrbem venisset. Ille ab Alegrio atque Lautrecio appellatus, Finali sub vesperam cum exercitu toto egreditur; erant autem cataphracti trecenti, peditum quatuordecim millia, suscepto per noctem itinere, viâ niuibus altissimis strata, & flante Aquilone sæuissimo; die proxima, nebulosa luce & caliginosa Bononiam intrat; hostésque adeò latuit, vt die mox tertio ipsi ex capto dum excurreret equite, Gastonem in vrbe agere primùm didicerint. Et erat Gastoni mens irrumpendi in hostem illicò, nisi prohibitus ab Alegrio fuisset, fessum militem & quieti dandum opponente. Fœderati tam improuiso aduentu obstupefacti, statuunt obsidionem soluere, ipsáque nocte receptis tormentis, primâ aurorâ se ad Cornelij Forum recipiunt; nec magnoperè lacessiti à Francis; Gastone iam expeditionem nouam apparante.

LVDOVICVS XII.

Anno 1512.

XIII. *Gasto Brixiã recipit.*

Brixia Longobardiæ vrbs in Francorum potestate erat; cámque cum copiis obtinebat Iacobus Daillonus Ludæus: in vrbe agebat Ludouicus Auogarius Brixianus Patricius, qui studens Venetis, cum Andrea Gritto clandestina consilia init, ad tradendam vrbem; & quamuis conatus primus fuisset irritus, altero tamen tum Auogarius tum Grittus contendunt tantoperè, vt vrbe capta, Daillonum in arcem fugientem compellant. Bergomum & aliquot in eo tractu oppida æmulata Brixiam se tradunt Venetis. Vrebat Gastonem tum vindicanda iniuria, tum seruanda arx, quíque eam Franci obtinebant. Ergo gnarus quantum momentum in celeritate res militaris reponeret, quatuor peditum millibus relictis Bononiæ, viæ se accingit; ipsámque famam occupans, nono profectionis die Brixiam venit. Duos amnes transmiserat, Padum & Mincium; illum ad Stellatam, hunc ad Molendini pontem; in ipso transitu petita à Mantuano tessera, ne spatium denegandi daret; nec in ipsa festinatione cessatum à pugna, quasi puderet præclarissimum iuuenem pati vllibi hostem, quem non profligaret. Nam ad Athesim properans, cùm accepisset Ballionium Venetorum Ducem, cum septingentis equitibus & mille ducentis peditibus (sex millia ducta alij scribunt) quos deducebat Brixiam, ad Scalam Insulam castra facturum; eum aggressus nec de Fuxio quidem cogitantem, vicit, & fudit, necatis captísque plurimis. Tum postridie Meleagrum alterum Venetorum Ducem pari fortitudine in fugam vertit; & proseminata cædibus hostium via, ad arcem Brixiæ castra ponit, cùm versari Bononiæ crederetur. Et ipso statim aduentus momento, vti hostibus tandem innotesceret, Fridiani cœnobium, quod in via media situm erat, impeti iubet, expugnátque immissis peditibus, quanquam solum frigido continuóque imbre ma-

Daillon du Lude.

LVDOVICVS XII. duisset; fusum præsidium, ac strage magna victum. Postridie Brixianos ad deditionem hortatur oblatâ veniâ; illi freti Venetorum armis, atque ingenti rusticorum numero, cùm audacius respondissent; Gasto impressionem instituit. E toto exercitu quadringentos cataphractos seligit, & sex millia peditum, partim Vasconum, partim Germanorum, quos ipse in primum arcis septum deductos alloquitur, *laudatósque quod hactenus hostem quacunque se obiiceret peruicissent, inflammat ad pugnam; cum proditoribus dumtaxat, atque inermi rusticorum turba rem futuram, illustrem gloriam, predámque opulentam, in premium fore; confirmarent animos, & quà ipse duceret sequerentur.* Tum ipse pedibus ex arce in vrbem primus omnium ruit. Imò quoniam cliuus lubricus erat, humo continuis imbribus resoluta, vt vestigia starent, exuit calceos, cæterísque exemplum imitantibus, proximum Venetorum claustrum aggreditur. Illud Veneti munierant cohortibus aliquot, bellicísque tormentis; sed primo Francorum impetu superata claustra, deiecti milites, captæque machinæ. Tum properatum ad aream, quæ ad Burletam (id publicum palatium est) latè porrigitur. In ea Veneti nobiles militésque composuerant aciem, atque acerrimâ dimicatione ruentes excipiunt; Andreas Grittus Venetorum Dux, & Auogarius faciunt animos; *pro fortunis, pro salute, pro patria, pro liberis pugnent; in eorum fortitudine singulæ posita; rem esse cum latronibus cupiditate præda incensis, qui, si primus frangatur impetus, fugam illicò capient.* Sic instituitur prælium longè atrocissimum; sed Veneti suorum sex millibus cæsis, in partem vrbis inferiorem recedunt, quam arcem dicebant. Nec ideò profligantur, sed per vicos singulos capessunt prælium, Brixianis etiam è tectorum pergulis & fenestris saxa & feruentem aquam fundentibus. Imò expugnatâ toties sigillatim arce; Grittus se in vrbem recipit, fractus quidem viribus, sed animo integer, verùm propius insequente Alegrio, capitur cum Auogario; iámque nemine oppugnante, vrbs direptioni permittitur: seuerè Gasto edixerat, ne quis se ad prædam verteret, dum locus ferro esset, támque cupidè obsequuti milites erant, vt si quis ad prædandum diuerteret, ipsi illicò in eum ruerent; atque ita parta victoria, & parta prædæ magna securitas. Ea sane cupiditatem militum impleuit; æstimata aureis octogesies mille. Parcitum tamen pudori virginum & matronarum, intentâ Gastonis solicitudine, cæsi è Francis quinquaginta admodùm, ex hostibus, tum qui militarent, tum ciues, tum turba rustica, viginti duo millia; vt ea expeditio pugnæ amplissimæ loco sit, tum fortitudinis, tum euentus gloriâ. Auogarius ob proditionem, cum liberis capite cæsus est. Bergomum, cæteráque oppida, victorem excipiunt; atque vna in vrbe cæteræ captæ sunt.

XIV. *Pugna ad Rauennam.* Tanti facinoris gloria Francorum laudem in Italia renouat, Regíque spem facit tandem debellandi; quando præclarissimo iuueni, nihil arduum foret, nihil imperuium: iubet itaque redire in Flaminiam, atque omni ratione in fœderatorum exercitum dimicare. Eò Regem præter confidentiam iuuenis, multa impellebant. Iulius irâ an vltione exæstuans, omnem Europam inflammabat in Francos; iam Maximilianum deuinxerat, & à Regis societate abduxerat; Angliæ Regem, Cardinalis

Eboracensis

Eboracensis industriâ, ad commouendum bellum incenderat; & is specie defendendæ Ecclesiæ, veteribus gentium odiis suscitatis, scribebat exercitum, classémque apparabat; imò cum Ferdinando socero fœdus contraxerat; quo alter Aquitaniam, alter Normanniam aggressuri erant; Heluetij capitales hostes imminebant Insubribus, atque in dies procellosa nubes fulmen excoquebat: neque occurrebat opportunior defendendi modus, quàm pugnam cônserere, reportare victoriam, perdomare proximos hostes, & futuros metu compescere. Gasto per ea Regis imperia in Flaminiam reuocatus, atque admisso militum supplemento, plurimis post Brixiensem prædam dilapsis, totum animum ad pugnam intendit. Verùm in ea conficienda plus laboratum, quam in profliganda. Etenim hostes haud ignari, quid eo prælio quæreretur, abstinebant constanter; & quanquam Iulius ardore vehementi id reposceret; attamen Cardona prudentissimus Dux rem trahebat, eò maximè, quod nuper Ferdinandus per specialem nuntium vetabat, ne rem aleæ daret. Gasto igitur vti pugnam ab inuitis eliciat, ad Rauennam copias admouet, nec munitissimam nesciebat tum muris, tum milite, Præfecto Antonio Columna, sed sperabat fœderatos ad eam seruandam potestatem pugnæ oblaturos; & Columnæ promiserant se in eius opem affuturos vniuersis cum copiis. Nec mora, tormentis ingentibus muros diuerberat, statimque ad mouendum terrorem, qua patebat labes quanquam imperfecta, aggressionem semel iterúmque instituit. Columna quanquam eas repulerat; tamen veritus ne ad tertiam quæ parabatur occumberet, fœderatos de periculo admonet, atque præsentem opem efflagitat. Est Rauenna mari Supero adiacens, duos inter amnes facili ambos vado; Monto vni nomen, Roncus alteri, vrbem mediam cingentes alueis: duos inter amnes castra Franci posuerant; fœderati ad Roncum, qui fluebat ad dexteram, à Columna exciti, exercitum locant, tuti à prælio, vt rebantur, amne opposito; atque Flaminiam versus detracturi cibaria; eóque consilio fossâ atque aggere castra communiunt: sic omni ex parte ad necessitatem pugnæ Gasto adductus, cùm præterea Germani à Maximiliano reuocarentur; & fortè litteræ in Tribuni manus inciderant, Iacobi Empsij, Francis supra cæteros addictissimi; die ipso Paschatis, qui Aprilis erat vndecimus, ad lacessendum hostem progreditur. Anno 1512. Cardona Petri Nauarri consilio peruium amnem Franco permittit, suásque copias in lata planitie, prætensâ fossâ, disponit. Tormenta in fronte omnium eminebant; tum adiecta curricula, eminentibus ad latera falcibus ferreis, onusta sclopetis maioribus, vt posteaquam globos effudissent, magno impetu proueherentur in hostem, ordinésque falcibus disturbarent; aderant in primo agmine Fabricius Columna, in secundo Cardona & Paludius Marchio, in postremo Caruaialius & Pescariæ Marchio: numerabantur sexdecim peditum millia, & duo equitum. Francorum numerus propè adæquatus, quamuis in immensum augeat Mariana, ad minuendum victoriæ decus. Primum agmen Dux Ferrariensis & Palissa ducebant: secundum quod constabat ex veteranis & Germanis sex mille, adiunctis Vasconum duobus millibus, agebatur à Ludouico

Brezæo

LVDOVICVS XII.

Brezæo Seneſcallo Normanniæ, & Petro Vrſæo ſummo equorum magiſtro: Gaſto Imperator ad ſecundum agmen conſtitit, cum ſelectis equitibus, Lautreco, Alegrio, Ludouico Artio, Bajardo, & aliis quingentis, pugnam promoturus, quò vocaret neceſſitas: Nicolaus & Franciſcus Scoti, cum Italis, in caſtris ſteterunt, ad Rauennates, ſi fortè prorumperent, repellendos. Dum primum agmen ingreditur, tormentis hoſtilibus plures diſcerpuntur, necdum ad foſſam eruperant, cùm duo millia deſiderata ſunt: nec minorem ſtragem edebant Francorum machinæ; quippe Ferrarienſis dum aduertit eas incommodo loco collocatas, poſtquam ſitum mutauit, vt earum librandarum erat peritiſſimus, tantam cædem in Fabricij Columnæ cataphractos inferunt, vt ij quanquam iuſſi ſtare, tamen horribili ſtrage perculſi, loco moti, impetum in proximum Gaſtonem fecerint. Excepti fortiſſimè, poſt breuem dimicationem, in fugam aguntur. Peditum longè grauior pugna, diuerſúſque exitus fuit. Petrus Nauarrus, cui ob peritiam Cardona omnia committebat, quatuor Hiſpanorum millia ad foſſæ oram locauerat, iuſſerátque pronos in ventrem iacere, nec exurgere donec hoſtis foſſæ ſuccederet. Ij gnauiter funguntur munere: Francis tumultuariè ad foſſam ruentibus, ſurgunt improuiſi, & diſiecta pilarum grandine, Vaſcones ſternunt; tum duæ cohortes, in iis erant mille ducenti Hiſpani, per fuſos Vaſcones medij erumpunt, atque incolumes prætergrediuntur; cæteri Germanos intra vallum admiſſos aggrediuntur, duráque pugna exoritur, qua Hiſpani vincebant, cùm Franci equites Columnis fuſis, victores adoriuntur per latera; ſpargunt, cædunt, penituſque diſiiciunt. Nec Hiſpanicus equitatus vltra contendit; agmen quod ducebat Paludius, cùm in Francos pedites incurriſſet, ſepibus tectos, ſclopporum minorum grandine perturbatum & fuſum eſt. Turmam ingentem Cardona ipſe ſtragi eripuit, cum Caruaialio atque Antonio Leua fugam corripiens. Sic tandem Franco parta victoria; Artio & Bajardo perſequentibus fugam, & Gaſtonem multùm rogantibus, ne moueret ſe campo. At ipſe dum componit victoriam, audit à gregario milite, cohortes Hiſpanicas, poſt fuſum victúmque Francicum peditatum, tuto Rauennam ſeſe recipere; eæque erant cohortes duæ quæ per Vaſcones victos proruperant, atque compoſitè ſuper aggerem ingrediebantur. Tum iuuenis motu martio raptus, indignatus tum ſuorum cladem, tum hoſtium incolumitatem, comitantibus triginta equitibus, in cohortes inuehitur. Deprecabantur Tribuni ſuppliciter, *ne ſe in tantum periculum induceret; certam eſſe victoriam; quid eam rurſus nullo pretio in diſcrimen vocaret; ex cohorte victa non acceſſurum plus gloriæ; fortes viros in deſperationem haud vſquam agendos; ſaltem id munus permitteret aliis, nec res Italicas cum ſuo capite periculo tanto obiiceret.* Fruſtra hæc iuueni dicta, rapiente fato in hoſtes inuolat. Ij via Regia incedebant, ſublimi admodùm, atque anguſta; nam hinc lata foſſâ, hinc canali profundo clauditur, atque in fronte interceptis Gaſto occurrit. Hinc pugna vehemens, ſed inæqualis conſeritur; præ longis Hiſpanorum haſtis deturbantur equites; Gaſto quatuordecim plagis perimitur, Alegrij tum pater tum filius pariter necantur; Lautrecus acceptis viginti vulneribus

Gastonis cades.

neribus pro mortuo iacet cæterique in fossam aut canalem procumbunt Ita Francis victoria luctuosissima fuit; ipso Rege hostibus eam peroptante. Et verò Gasto viginti trium annorum iuuenis, Europæ trium mensium spatio innotuerat, in summam spem ac metum, ab auunculo in Neapolitanum Regem designatus, nec superstiti fuisset arduum Regnum comparare, fœderatis prostratis,& fama victoriæ vrbes profligante. Mortuo nullum trophæum solatiumve victoris defuit; nam cæsa hostium decem millia, equites octingenti;recessiti in captis Legatus Cardinalis Ioannes Medicæus, Ioannes Cardona, Marchiones Licitensis, Paludius, & Pescaria, Petrus Nauarrus cum machinis & impedimentis; quamuis non incruento certamine, necatis Francorum quatuor millibus,& è Proceribus, Alegriis, Humbercurtio, Molardo, Emptio, Maugironio, Grammontensi, & Batdassano. Rauenna capta, & crudeliter direpta, atque vrbes Flaminiæ receptæ haud paucæ. Cæsi Ducis cadauer Mediolanum militari pompa delatum est, captiuis nudo capite fererro præeuntibus, vexillis sequentibus quæ hosti rapuerat, sed inuersa cuspide, & per humum tractâ; Cardonæ ense immensi pretij, quem ipsi Pontifex ad pellendos Francos donauerat, ad feretrum appenso: sanè ludicro mortalitatis spectaculo; dum victi viuerent, victor nullus esset. Per octo horas acerrimè dimicatum est: diuisa laude Francos inter equites Hispanósque pedites; hinc è truncatis membris, hinc capite: patuítque quam maximè, quod ab omni æuo receptissimum erat, desperationem abiectis telum esse validum; nec securiorem esse victoriam, quàm quæ humanitatis memor, hosti parcit.

LVDOVICVS XII.

XV. *Fráci Mediolano pulsi.*

Ab Rauennate victoria, vtraque partium pro victa se gessit. Iulius summa consternatione prostratus, quò spem & consilia verteret ambigebat: persequi bellum tametsi animus vltione præceps flagitaret, tamen fusæ copiæ, exhaustum ærarium, victi fœderati, Cardinalium dissensus, abalienatio populi prohibebant: pacem exposcere animi tumor, libido vindictæ, & incendium odij non sinebant. Ludouicus contra, quasi re desperata, pacem flagitare, Flaminiam dimittere, reuocare exercitum, ac qui debuerat prorogare victoriam, eam arctiori fine conscribere. Per eas moras datum Pontifici spatium respirandi, reuocandi in bellum ardoris, & maioris odij inflammandi. Plurimùm in eam rem Ioannes Medicæus contulit, qui apud Francos captiuus, & liberá ob reuerentiam custodiâ, certiorem Pontificem de Francorum statu faciebat: *haudquaquam animum despondendum, magnam Francos stragem passos esse, eos discordes rem trahere in diuersa; Cardinale Sanseuerino, & Palissa certantibus de imperio; legiones Germanas breui abscessuras, Hispanicum equitatum integrum superesse atque illibatum.* Iis Pontifex confirmatus in bellum, Ferdinandi pollicitis & adhortationibus impellebatur: cúmque adhuc spem inter & metum anceps libraretur, Ludouici facto is spem erectus est: nam is Palissam præcipitanter in Insubres reuocat, prouinciam contra Heluetios asserturum. Ab eo certatim calamitates omnes in Francum incurrunt, nec lento gradu, vel per interualla, vt minùs molestæ acciderent, sed exundantis instar Oceani, primo impetu agros atque ipsas vrbes haurientis. Etenim Palissa digresso, Flaminiæ

LVDOVICVS XII. oppida eiectis præsidiis appellant Pontificem, & Rauenna direptionis memor crudelitatem expromit; nam contra pacta quatuor Centuriones qui è castro prodierant, humo ceruicum tenus infossos, adegit viuere prope consepultos, vitâ in cruciatus acerbos productâ: Bononienses expellunt Bentiuolos, miraculi immemores, primæque fortitudinis. Nec amissa Flaminia Longobardiam seruauit; octo Heluetiorum millia in eam inuadunt, ibant Ferrariam; sed interceptis Palissæ litteris, quibus Quæstorem Normanniæ admonebat periculi, vt ab eo extorqueret pecuniam, scribebátque profligatos Insubres, si ad eos Heluetij conuerterent se; ij omissa Ferraria, ad Veronensem agrum capta via, adiunxerunt se Venetis. Et verò Quæstoris ingens culpa erat, qui prætexens parsimoniam Principis, post Rauennatem pugnam Italos milites exauctorauerat, nec conuersis Heluetiis, vllis Palissæ minis aut precibus adduci potuit, vt pecuniam ad delectum nouum sufficeret; negans se iniussu Regis id posse. Palissæ consilium erat se munimentis vrbium claudere, sed Germanis castra deserentibus, post reperita Maximiliani mandata, primùm Ticinum, mox premente hoste, in Comitatum Astensem propior fugæ se recipit: at in via dum per Graualonem pontem agmen ducit, pons armarorum & sarcinarum pondere subsidit, exitiosâ plerisque ruinâ; eò maximè quod copiarum pars amne obiecto, Heluetio insequenti patuit; ac tota deleta est. Triuulcius Mediolano cum regiis magistratibus celeriter fugit, rapítque captiuum Cardinalem Medicæum, at is in amnis transitu à Pontificiis recipitur; nec multò post in Pontificem summum coaptatur, arctissimo vincula inter & tiaram spatio. Parma & Placentia Insubrium ciuitates, Pontificem appellant, eique se tradunt, læto admodùm, quod eas spectare ad Exarchatum Rauennatem diceret. Ianus Fregosius classis Venetæ Præfectus, Genuam aduolans, eam Francis expulsis occupat, Dúxque nuncupatur: Rhæti Vallem-Telinam, Heluetij Lucernam inuadunt; ita præter arcem Mediolanensem, & Godefanam Genuæ turrim; Franci ab tota Italia exterminantur, ídque post partam de hoste victoriam, populorum ingenti gaudio, & fœderatorum plausu, Pontifici gratulantium, & æquissimæ vt dicebant causæ adscribentium, quòd imprudentiæ Francicæ erat. Supererat diuidenda præda inter raptores, sed cùm inter se parum conuenirent; conuentu Mantuæ habito, placuit Maximilianum Sfortiam vocare è Germania, Ludouici filium, Ducémque dicere, qui extorris & propemodùm inops vitam hactenus duxerat; vt lusus omnes fortuna faceret. Nec durum fœderatis fuit, victoriæ præmium largiri alteri, quod tollebant æmulis; futuro Duce ob imbecillitatem cunctis obnoxio. Cardinalis Sedunensis nomine Heluetiorum, Mediolani claues obtulit Sfortiæ, quasi donum eximium quod conferret sua gens tutela illius susceptâ in posterum. Medicæorum familiæ receptæ sunt Florentiæ, longo exilio ab Carolo VIII. in patriam atque imperium reuocatæ.

XVI. *Ferdinandus Nauarram occupat.*

Nec intra Italiam infelicitas Franciæ conscripta est, vltra Pyrenæos, atque ad innoxios contagio quodam protenditur. Ferdinandus eius hostis perpetuus mali auctor & artifex. Is diu ad Nauarram cupidissimum oculum

oculum adiiciebat, cupiditate iam ab iuuentute concepta, quam Ioannes pater insinuauerat; & eam felicitas prosperíque successus aluerant, per quos Castellam Isabellâ ductâ, Granatam & Murciam Mauris victis, in vnum Aragoniæ corpus commiserat; nec videbatur terræ arctus limes posse fortunam suam excludere: quippe Ioannes Rex opportunus erat iniuriæ Ille ex Albretia gente Catharinam Fuxiensem regni heredem habebat in matrimonio, moribus quidem & consuetudine facilis, sed pro Rege negligentior: ergo Ferdinandus momentum voti opportunum ratus, dum Franciæ Rex aduersis obruitur, ad perficiendam rem se totum applicat. Nec dum ausus Francum vno se aggredi, fœdus cum Henrico Angliæ Rege contrahit, ad impetendam Franciam, gemino exercitu, quorum alterum Henricus in Picardiam duceret, alterum ipse Ferdinandus in Aquitaniam Anglo comparandam: atque vt dixi Henricus Catharinam Ferdinandi minorem filiam duxerat, petita à Pontifice dispensatione, quoniam ea Arturo Henrici fratri antea nupserat. Iis compositis Aragonius exercitum parat, ad ea stertente Albretio, & ad proximum exitium immoto; & colorem bello quæsiturus, ab eo postulat, vt Franco renuntiet. Respondet Nauarrus, se medium duos inter Reges, accessurum ad neutrius partes; sed paulò post vrgenti Ludouico adhæret, vt in Bearniam summum imperium obtineret, nec tamen vllas copias in Aragonium comparat. Igitur Ferdinandus, retia peroptatæ prædæ circumponens, paratam Angli classem euocat ad Cantabriæ littora, octo Anglorum millia in nauibus erant, tum facta spe ducendi exercitus in Aquitaniam, dum Angli oram ab Francorum armis tutantur, Ferdinandum Albanum Ducem, tunc iuuenem, ac famosum in posteris, truci prosperáque militia, in Nauarram mittit cum selectis copiis. Nauarræ Rex bello perculsus, improuiso suæ duntaxat ignauiæ, cùm intestina lues regnum affligeret, factio Belmontiorum, qui à Grammontiis pulsi, affines & socios proditionis plures nacti erant, nec milite nec pecunia instructus, legat ad Ferdinandum, qui de pace agant; ille spem abrumpit; nisi extemplò Rex omnes arces & filium Principem in obsides tradat, restituendos cùm capienti libuerit. Ea conditio cùm bello esset durior, nec Nauarro eam liberet admittere, vel liceret excludere; hic abiectus animo, Nauarra derelicta, decursis Pyrenæis, in Bearniam fugit, indignante vxore, atque opponente, dignum haud esse regno, qui id abiiciat, & magna ignominia Nauarræ Regem in Ioannem Albretium desiturum. Albanus nullo negotio, Belmontiis promouentibus, Pompelonem vrbem primariam, cæterásque arces inuadit; frustra Anglis præstolantibus, dum in Aquitaniam iret, iique tandem animaduerso Ferdinandi consilio, qui res suas alieno incommodo ageret, omissâ Aquitania, solutas naues duxerunt in Angliam. At Ferdinandus cùm Pompelonem cepisset, Romæ comminatoriæ litteræ pronuntiantur in Franciæ Regem; tum iubentur socij atque fœderati ab eo secedere, nisi se suásque ditiones interdicto Ecclesiæ subiici velint. Interim Ioannes pulsus Ludouici fidem appellat, nec cunctatur is ad præstandam opem, viginti quinque hominum millia in Nauarram mittit, Ducibus Anno 1513.

Carolo Borbonio & Francisco Longavilla, qui cùm discordes sententiis forent, Franciscus Dux Valesius, futurus regni heres, cum summo imperio ad exercitum missus est. Verùm inanis expeditio fuit. Per sæuissimam hyemem Pompelonem obsidio cinxit Valesius, vrbem Albanus selecto milite communierat; & ipse tantâ prudentiâ, tam accuratâ solicitudine, opitulatur obsessis vexátque obsidentes, vt parte exercitus penuria frigoribúsque absumpta, cætera ægrè per montium præcipitia faucésque vallium euaserit in Aquitaniam; Longavilla in reditu mortem obeunte. At laudem belli consequente Albano, qui quod regnum celeritate subegerat, idem illud seruaret patientiâ.

XVII. *Fœdus cum Venetis.*

Eam ignominiam, Rex totus in Italiam versus, passus est æquiore animo quàm deceret; vna Mediolanum cogitatio, vindicta vna, vna cupiditas erat. *Id auitum patrimonium, ea parta tot ærumnis prouincia, id laudis & gloriæ suæ monumentum; id quodam modo castrense peculium, quod iustis armis & periculo vitæ parauerat; Franciæ Regnum, sanguinis esse atque originis; Mediolanum ad Ludouicum spectare in quod ipse curas, arma, sumtque caput impenderat.* Verùm frustra eò contenderet, dum fœderati in societate perstarent: nam vniuersa Italia, imperator, Heluetij, Hispaniæ atque Angliæ Reges, in se coniurati, quid spei reliquum facerent? Videt ergo quempiam abiungendum à fœdere, & maturo consilio se ad Venetos vertit. Nec suppetebat alius quem conciliaret: nam Iulium atque Heluetios incendebat inexpiabile odium; Maximilianum petitiones immodicæ excludebant; quanquam ad eum Anna Regina inclinaret plurimùm. Quippe ambitionem priuatam vtilitati regni anteponens, vt Renatam alteram filiam Carolo Archiduci collocaret, omnia effusè largiebatur, Mediolanum, Astam, & regnum Neapolitanum, & deliberationem auctoritate & contentione produxit diutiùs. Tandem vicit Poncherij Parisiensis Antistitis prudens sententia, quæ minimâ iacturâ, & magno commodo, Venetorum fœdus suadebat, nec ab eo videbantur multùm alieni. Etenim tametsi tot tantásque clades passi erant, auctore Rege atque promotore, nec videretur amicitia tuta eorum, qui ex calamitatibus vnam iniuriarum memoriam & vltionis flammam retulissent; tamen quoniam in regnantibus vtilitas præsens, pro vindicta & pro gloria est, sperabat Venetos bona fide pacem admissuros; eo maximè quod Cordona Prorex occupauerat Brixiam, & Imperator post inuasas plurimas vrbes, inexplebilis immensam pecuniam reposcebat. Id primùm cum captiuo Gritto communicatum, prudenti & sagace viro, & per eum ad Patres delatum, cum haud displiceret, dum Senatus de re tota deliberat, Iulius moritur. Ille deprehenso, quod cogitabat Rex Venetíque consilio, dicitur dolorem tantum concepisse, quod bellum, in Italia instaurandum inspiceret, post ærumnas tot frustra insumptas; vt ex ardore animi, febrim contraxerit, qua mox extinctus est. Sanè vehementissimè, si quis vnquam, quod placuerat semel exequebatur; erant quidem in eo virtutum semina, peruentura in frugem, si moderatio aluisset; magnus animus, in aduersis constantia, zelus Ecclesiæ, atque auctoritatis sacræ defensio, sed ea æstu immoderato è virtutum modo transiliebant

Iulij mors.

Anno 1514.

liebant in vitia; ac peribant laudes dum exuberabant. Cùm febri tentatus est, decretum conscripserat, quod sanciret in Lateranensi Concilio; eóque titulum Christianissimi Regis Ludouico vt indigno ablatum, conferebat in Angliæ Regem, atque Ludouicum proscribebat sacris Regnúmque Franciæ. Sed hanc Deus pressit iniuriam, nec passus est priuatum Iulij odium in Pontifice Summo conflagrare. Quanquam & illi pœnitentiæ lux sub mortem affulsit; sua potissimùm arma incusanti, quæ dicebat honestiùs in perfidum Turcam commonenda. Eius locum impleuit Ioannes Medicæus, Laurentij filius, natus annos triginta & septem, dictus Leo X. anno vertente, quo captus ad Rauennam fuerat; castitate & integritate morum commendatus; affectibus temperantior & moderatior. Eo interuallo confectum est fœdus cum Venetis; ea lege vt ipsi ad recuperandos Insubres Regi commodarent decem peditum millia, & equites mille & ducentos; vti ad ipsum Cremona atque Adduanus ager pertinerent; cætera eorum essent quæ Cameracensi fœdere perdidissent; & Rex ad ea subigenda arma adiungeret. Post firmatam pacem, Aluianus & Grittus, aliique Veneti, liberi missi sunt; Aluiano datum in Venetorum copias, Petiliano mortuo, summum imperium. Et hanc pacem Rex opportunè confecerat, nisi suam laudem nouo cum Ferdinando fœdere contaminasset. Nam Hispanus oculatissimus, perspecta Ludouici in Italiam cupiditate, vt nouam victoriam confirmaret, pactus cum eo erat inducias, ad Cisalpinas prouincias; sic tegebat Nauarram, bello & curis in Italiam vnam traductis. Idque Ludouico in probrum versum est; quod affinem atque fœderatum, sua admodùm causa spoliatum, præ vna cupiditate, hosti traderet atque miseriæ; adeò mentem excæcat perturbatio; nec honestum placet, dum iucundum inspicitur. Interea Rex emolumento sui Consilij fruiturus, ratus Angliæ Regem ad expeditionem nondum instructum, eóque anno subigi Insubres posse; Ludouico Trivulcio, laudatissimo Duci, decem peditum millia, & mille quingentos equites tradit, quos in Italiam duceret; adiuncto Ioanne Iacobo Trivulcio; Et Aluianus simul copias Venetas trans Adduam agit. Mirum quanta celeritate & felicitate vterque exercitus rem confecit; Venetus Cremonam agrúmque Adduanum statim expugnat; quem bona fide Regi restituit; Trimollius Mediolanum cæterásque vrbes, præter Comum & Nouariam, vno impetu diebus perpaucis, excipit potiùs quam profligat; & eodem cursu Adornij Genuam Fregosiis ereptam Francis tradunt; atcémque in plures menses commeatu instruunt. Iámque Sfortia quasi per somnium spoliatus imperio, cum aliquot Heluetiorum legionibus arce Nouariæ concluserat se, impugnante Trimollio, loco & milite calamitosissimam patris sortem menti proponentibus, parémque exitum. Nec in Hispanis vlla spes erat, Cardona Prorege vltra Trebiam hærente, atque ægrè se in vnos Venetos propugnante.

Ludovicus XII.

Leo X.

Induciæ cum Ferdinando.

Rex Longobardiã subigit.

XVIII. *Pugna ad Nouariam.*

Iam Trimollius murum Nouariæ magnam partem diruerat; iam ad Regem scripserat, se eodem loco quo patrem olim ceperat, missurum in vincula filium; sed hoste integro canebat epinicium. Nam Heluetiorum fortitudo insuperabilis, & fides præclata, spem proximam perfundedit [illegible]

LVDOVICVS XII.

támque victoriam, eorum quinque millia arcem & Sfortiam tuebantur, statuerántque ad delendam primam ignominiam, mortem prius obire centies, quàm à fide aut munere suo deficere. Atque ita confirmati, primùm profligauerant cupiditatem, repulso Trimollio fidem impugnante immenso pretio: nec minùs fortiter repulerant armatum: nam cùm is agmine integro, aggressionem inferret, labe muri vniuersam aciem admittente, summa vi defensorum retrusus in castra cum cæde fuerat. Parabat aggressionem nouam in diem proximum, cùm nuntiatur accelerare obsessis Heluetiorum subsidia. Ij in duas acies distribuerant se: primam ducebant Motinus & Craffius, alteram duobus castris à primâ distantem Baro Altossassius, erántque in singulis sex peditum millia, sine equite aut tormentis maioribus. Inita deliberatione censebat Trimollius, partem exercitus, nempe equitatum leuiorem, cum Vascone pedite, & tormentis minoribus quæ campestria vocant, in primam aciem immittendam; fore vt in via fessi, incompositi, & destituti machinis, profligentur; eodem modo deinceps posteriorem deleri sine discrimine posse. Contra Triuulcius *pernegabat diuidendum exercitum, qui carpi per partes, & facilè infringi poterat; sibi Heluetiorum perspectam indolem, furenti aduersum aggerem non obiciendum, dandum liberè vagandi spatium; irritari audaciam si obsistas, frangi si declines, iam bis pari impetu irruisse in Insubres, bis suomet nutu defluxisse, non commeatu instructos non machinis, diu non posse abesse à patria; quare Franci arcem tantisper omitterent, se in locum tutum reciperent ac munirent, dum sponte torrens ille aresceret, & recederet miles opulentus præda.* Hæc sententia securior visa, & peritiæ Triuulcij datum vt persuaderet. Hic soluta castra altero Nouaria milliari, ad Moram amnem vliginoso & palustri loco, & minimè opportuno locat, vt villæ & agris suis parceret, quo in loco metari constitutum erat. Nocte ipsa prima vigilia, Heluetiorum agmen prius, nullo vetante Nouariam intrat: atque extemplò post mutuas salutationes, à Motino Duce in concionem vocatur. *Ille, post collaudatam gentis fidem & fortitudinem, quæ labantem sustentasset Ecclesiam, pupillum innoxium restituisset imperio, & Francos superbissimos populos tot fregisset præliis; docet præsentem rem celeritatis esse & diligentiæ; recessisse hostem, quod supplementum ingens expectaret, idque prope diem aduenturum in castra; ante occupandum, & dum infirmus est obruendum: quid quod altero die posterius Heluetiorum agmen accedet, paratámque ipsis laudem & gloriam partietur; ergo ipsi iam hostes quàm fratres præuertant, solique ad prædam & gloriam sine consorte accelerent.* Iis accensi milites, iubentur curare cibo & somno corpora, post noctem mediam parati, ad pugnam imo ad victoriam prodeant; itâ horâ indictâ, silentio prodeunt, in tria agmina distributi; primum quod erat densius & numerosius, rectâ fronte in Francorum castra contendit; duo alia ad dextram & læuam deflectunt, vt equitatum intra vallum contineant, prohibeantque ne prorumpat in socios. At Franci postquam à speculatoribus audiunt, admissos vrbe Heluetios conquiescere & ad hospitia diuertisse, securi ab metu, tranquillè locauerant castra atque tentoria; nec ea nocte Robertus Marchius. Germanarum legionum Tribunus, septum

De la Mark.

ſeptum ligneum erexerat; id ex Ludouici XI. inſtituto reuocauerat Marchius, quo palis ligneis ferro præpilatis, vinculis ferreis circùm adſtrictis, quadrata moles pro vallo & foſſa erat caſtrametantibus. Poſt multam noctem Franci à vigilibus excitati, admonentur hoſtem feſtinare, & pugnam inferre; nec ideò perterriti, quantùm per tempus & trepidationem ſubitam licuit, ſe componunt; Triuulcius aciem mediam regit, dextram Trimollius, ſic ipſi placuerat, ſiniſtram Marchius, & tormenta locis commodis collocantur. Primùm Heluetij machinarum vi diſcerpuntur, cùm ſpiſſi incederent, nullus irritus globus ſine plurima cæde fulminabat; lacerti, femora, capita, ſuis truncis auulſa, ipſa corpora vno ictu multa cæſa & perfoſſa, viam horribili fragore ſternebant; nihilominus feſtinant ſocij, & in fratrum locum ſuccedentes, imperterriti per tela mortis ad mortem procurrunt; nec ſpectaculum triſte patebat in tenebris; nec cæſi vllo clamore aut gemitu calamitatem prodebant. Ea fortitudine Heluetij propiùs accedunt, & aggrediuntur agmen oppoſitum, quod ex Germanis conſtabat. Atrociſſima inter eos dimicatio oritur, accedente mutuo gentium odio, ex vetere & noua æmulatione; iámque per horam prælium anceps mutua ſtrage tenuerat, cum Germani cæſi ad latera, ſternuntur tandem ac profligantur; nempe duo illa agmina Heluetiorum, quæ à fronte deflexerant; poſtquam equitatus vallo non prodit, aut facilè ſi qui pauci prodeunt repelluntur, in caſtra penetrauerant; corúmque alterum tormentis captis ſarcinas diripiebat, alterum in Germanos pugnantes impetum fecerat & quidem ſimul eſt parta victoria, nam equites ad ſeruanda impedimenta in poſteriora caſtra confugiunt; Vaſcones pedites Germanis cæſis terga obuertunt; ita paſſim Franci pecudum inſtar mactantur. Rem Duces vitæ periculo diu ſuſtentarunt; Trimollius grauiter femur ſaucius poſt diſcerptos pedites receſſit; Marchius ſæpe in medios hoſtes impetum fecit; atque exhibuit paterni affectus & fortitudinis ſpecimen. Etenim audito duos liberos Florangium & Iametium, plagis obrutos iacere in foſſa inter hoſtium agmina; ipſe cum equeſtri turma inuadit in victores Heluetios, & per viam ferro patefactam, in foſſam penetrat, raptóſque liberos expirantes propemodùm, per eoſdem cuneos illibatus refert: perſanati ſunt poſtea liberi; ne tanto pietas ſuo orba præmio fruſtra eſſet. Tanta hæc clades ab equitatu profecta eſt, qui fugam extemplò periculo primo corripuit; & Grittus Venetus meritò expoſtulauit, Cataphractos è prima nobilitate; in quibus robur & nerui militiæ Francicæ, deſciuiſſe in feminas; & fugiſſe ignominioſè hoſte non conſpecto. Cæſa in acie octo è victis millia, Germani dum pugnant, Vaſcones dum fugiunt; equites omnes fuga ſeruati; Heluetiorum ceciderunt bis mille, in quibus Motinus ipſorum dux fortiſſimus. Spolia ceſſerunt victoribus, non modò Francorum ſarcinæ, arma & tormenta, ſed vniuerſus ducatus; Mediolanenſibus veniam à Sfortia ſuppliciter flagitantibus; atque intra menſem bis ſubacta eſt ingens illa prouincia; quam dixeris ſcenam, in quam Mars & Fortuna ludos ſuos viciſſim facerent. Inſtabat quidem Triuulcius & Grittus pariter, vrgebántque Trimollium, vt ſpem erigeret; nam equitatus integer

Markij fortitudo.

LVDOVICVS XII. ger erat, & Tauanius, sex Germanorum millia deducebat; verum hic plaga infirmus dimissa Italia, Segusium, mox in Franciam venit, retulitque alienæ culpæ inuidiam; vna calamitate priorem gloriam obscurante; adeo iniquæ sunt mortalium mentes, quibus defecisse semel capitale est. Tauanes. Mox Genua depulsis Adorniis excepit Fregosios, atque Octauianum opitulante Cardona in ducem vocauit; arces Cremæ & Mediolani traditæ sunt; & præter arcem Genuensem nihil Francis Italici soli relictum est. Belli tota moles ruit in Venetos, qui fide fœderis inuiolata, egregiè in plurimos hostes promouerunt bellum, dum ex calamitate grauissima surgeret Francia.

XIX. *Anglorum in Francia bellum.* Etenim iam aderat tanti belli decretorius dies, conuenerantque Imperator, Angli atque Heluetij, vti Ludouicum ceu Ecclesiæ hostem; id enim singuli cupiditatibus suis prætexebant, opprimerent atque obtererent. Henricus eo nomine VIII. Angliæ Rex flore ætatis bellicam gloriam excitante, inflammante præterea socero Ferdinando, sopitam tot fœderibus de Franciæ regno suscitauerat litem, Anglisque ad expeditionem Francicam nusquam non paratis, conscripserat ingentem exercitum. Maximilianus veteribus vt præferebat renouatis iniuriis, quas plures in libro rubeo affirmabat se perscripsisse; atque iratus Regi quod is Venetum fœdus suo & rogatus antepofuisset. Heluetij præter primum odium, superbi tot secundis præliis in prædæ & spoliorum partem procurrebant. Et verò Francia aliquoties posita sub ipsum, vt ita dicam mortis ictum, & quàm propè admota ad exitium; id momentum belli inter eos casus enumerat, quo si hostes pari inter se fide & impetu proruissent, rapiebatur ad funus. Nam haud dubiè Ferdinandus inuasisset in Occitaniam, qui quo die pepigerat cum Ludouico inducias, eo ad Henricum legatos miserat, qui affirmarent contra mentem iuratas (tantoperè verbis credi oportebat) & quam primùm vbi se occasio daret violandas. *Nauale prælium.* Porrò antequam in Franciam Anglus transmitteret, bellum nauibus in Oceano inter hostiles gentes præluserat. Nam Preianes triremes è Mediterraneo in Oceanum induxerat, intentatum hactenus, magni tamen in nauigatione atque in bello compendij; tum ob Triremium inter pugnandum celeritatem expeditissimam, tum quod cessantibus vel repugnantibus ventis iter captum instituant; remis vela supplentibus, & lacertis remigum prementibus ventos. Preianes vastauit Anglicum littus, & Eduardus classis Anglicæ præfectus, cæsus est ad Bresti oram; & Primoguetus Brito cum viginti nauibus contra octoginta Anglicas dimicauit. Primoguet. Nec inæqualitas virium hosti victoriam dedit postquam diu æquâ sorte pugnatum est, tandem Angli vt in capite debellarent, prætoriam Primogueti duodecim nauibus circumcingunt, omnique vi inclusam oppugnant. La Cordeliere. Illa Chordigera dicebatur, amplissima omnium, ædificata ab Regina Anna multis sumptibus, & magnitudine verè Oceani domina. Primoguetus spem elabendi interclusam videns vt periret honestiùs, suámque perniciem in arma verteret, Anglicam prætoriam quam Regentem vocabant, adstringi harpagonibus iubet, tum tormentario pulueri iniici ignem; simul stricto ense in medios hostes infunditur: at repente inflammatus puluis,

puluis, vtramque nauim, duces, & milites incendio rapit, cum fragore horribili, victis & victoribus pari sorte cadentibus. Et hæc desperationis victoria, quod animaduerterim primùm tentata, iniit sæpius in exemplum; laude ambiguâ; verâ fortitudine tam ferente fortunæ vim, quam repellente. Cæteræ naues diro facto perterritæ, abscesserunt; salute parta Britonibus Ducis morte. Sed post ea præludia, tandem Henricus scriptum exercitum transportat in Franciam Iulio mense; (& Iunio proximo pugnatum ad Nouariam erat) constabat ex quadraginta peditum millibus, & octo equitum, qui flos Angliæ, lætis animis in Franciam ceu in maiorum patriam conuolabant; iique dum Maximilianus adiungeret se, Teruanam vrbem obuallant. Eam propugnabant Franciscus Telinius & Antonius Creqnius, cum duobus Germanorum millibus & Cataphractis ducentis quinquaginta; & quidem sat militum, si commeatus tum alimentorum, tum pulueris ex æquo suppeteret; sed Francorum prudentia non tam longè porrigitur: quique omnium minimè penuriam ferunt; eam minimè omnium præcauent. Ludouicus cùm podagrâ laboraret, lecticâ vectus Ambianum, quantum sinebat ægritudo, instabat delectui; nam ab copiis imparatus erat, & conficiebat viginti millia peditum, partem ex Francis, partem ex Germanis, quos conscribebat dux Gelrius, fide in Francicam gentem inexpugnabili; lancearij bis mille & quingenti accessuri erant. Iique propè omnes ad signa confluxerant, traditi Haleuuino Piennæ Gubernatori Picardiæ, vti hostem interea lacesseret & defatigaret. Nec desiderata est rei bene gerendæ occasio. Henricus Caleto Teruanam cum decem peditum millibus equitatu nullo incedebat; occurrit Piena cum equitatu; vrgebátque Bajardus summoperè, vt in Anglos equitem immitteret, victoriam sine dubio reportandam, Anglos ad nouam militiam valdè ineptos, sagittarios optimos, pessimos sclopetarios, prima impressione perturbatum iri. Et omninò prudens consilium erat; nam iam Angli perterriti turbabant ordines, hærebántque an armis an fuga capiti suo consulerent. Sed Pienna moueri hortatione haud potuit; seu ratus rem, quia optatissima & momenti maximi erat, non posse effici, plerumque opportunitate præstinguente animos nimia luce; seu in Baiardum inuidia, decerpturum consilij laudem & gloriam. Sanè ipse Baiardus ne auctor temerarius videretur, suam vnam turmam in postremum hostem induxit, multísque cæsis, maximam abduxit machinam, è duodenis, quas vehebat Anglus, appellabatque singulas vno Apostolorum nomine, in sacri belli vt præferebat speciem & religionem.

Lvdovicvs XII.

Anno 1513.

Teruana obsessa. Teligny. Creqny.

De Pienne.

XX. *Pugna calcaria.*

Henricus castris ad Teruanam exceptus, haud multùm auctus est Maximiliani copiis; quas ipse perpaucas ex Burgundionibus & Hannoniis in exercitum duxit, post tentatam oppugnationem, & perspectas defensorum vires, statuunt lento obsidio vrbem premere, explorata penuria. Et eiusdem Rex gnarus, Piennam iusserat cum toto equitatu commeatum inferre; dum ipse magna solicitudine peditem conficit. Eam in rem iussi sunt quadringenti equites, ex turmis delecti, singuli suem dimidiatum, & saccum nitrati pulueris ferre in equis, & se ad vrbem propius admouere;

LVDOVICVS XII.

dum equitatus vniuersus ad auertendum hostem ex diuersa parte simularet aggressionem. Verùm id cõcilium cum per exploratorem Henricus nouisset, insidias clam locat, quibus equites interciperentur. Commodè prætergressos à fronte atque à tergo adoritur; decem peditum millia ad tergum exurgunt, decem machinis bellicis in collem euectis; ad frontem equites Burgundi magno numero. Tum Franci correpti formidine, cùm vtrinque immineret pernicies, conuersi ad latus, in commilitonum turmas infunduntur. Palissa & Longauilla cæteríque nobilitate & virtute præclari in agmine erant; plerique armis exuti, deambulantes quà pedibus, quà mollioribus asturconibus vecti; ideò terror tantus inuadit militem, vt præcipitanter admissis calcaribus fugam inceperit. Palissa & cæteri, voce, dextra, exemplo fugam sistere, hortari, conqueri, hosti occurrere; sed tam surdus metus quàm cæcus est, totáque mente defluente in pedes, nullo exemplo, nullo laudis stimulo commouetur. Fœdè omnes in fugam non tam acti sunt, quam irruerunt; duces pugnando capti, malueruntque apud hostem agere, quàm fugientium consortio se contaminare; Ludouicus Longauilla, Palissa, Baiardus, Claromontius, Andegauensis, & Bussi-Ambosius; Palissa receptus est, Baiardus abductus, memorabili facinore ipsi hosti charus & venerandus. Nam cum Angli equitatu fuso instarent victoriæ, atque nullo vetante in Francorum castra & peditatum inueherentur; ipse ad pontem cum duodecim commilitonibus irruentem stitit, vniuersum exercitum remoratus, dum pons subruitur, intercluditur via, Franci à metu respirant, demùm ipse capitur. Hæc pugna dicta est Calcaria; siue Calcarium; in qua Franci vsi calcaribus ad ignominiam; ferro ne tentato quidem ad pugnam. Ducenti cæsi sunt, erepti fugâ cæteri; vt hæc clades honoris potiùs & laudis sit, quam sanguinis letive. Teruanam quinquagesimo die Telinius, postquam rerum omnium patiebatur inopiam, hosti tradit; ídque à Ludouico imperatum erat, vniuersum regnum ad seruandam vrbem haud volente aleæ pugnæ committere. Ciuitatem postmodum, cùm Imperator & Henricus disceptarent, vtrius ipsorum foret, placuit neutrius esse; ideoque euersa est & solo æquata, templis quibusdam seruatis; & ea postmodum instaurata est, maiori ædium incremento; quanquam malo omine ruina ingenti erectura Carolo monumentum. Captâ Teruanâ, imminebat Picardiæ hostis, atque Heluetiis vt mox dicam in Burgundiam penetrantibus, summum periculum adibat Francia; iámque trepidatio inuadebat omnium animos; cùm repente hostis reflexo itinere Tornacum aggreditur. Et id consilium Franciæ saluti fuit: nam quanquam Tornacum, in hostilem vim immunitum erat; nec enim Anglus obuersurus eò timebatur, quo minimè ipsi expediebat; tamen dum tantisper obsisteret, auellebatur hostis à Francia, atque à metu Francorum animi leuarentur. Etenim ferocissimum bellum diripiebat Burgundiam. Heluetij iam non amplius prædonum instar agentium prædas, sed iusto exercitu viginti quinque millia conuenerant; accesserant è Germanis equitum duo millia, & Dux Henricus Vitembergus; iisque animis ad profligandam Franciam venerant, quibus olim irruperant in Galliam, nouas sedes abdicatâ patriâ quæsituri.

Clermont. d'Aniou. d'Amboise.

Baiardi facinus.

Des Eperōs.

Heluetij in Burgundiam.

quæsituri. Trimollius regebat Burgundiam, nuperque ab ea gente in Italia victus, haud ignarus à quo lacesseretur, se Diuione primaria vrbe incluserat, agris direptioni permissis. Hostes extemplò vrbem circumcingunt, atque summopere ad expugnandam eam enituntur. Per quinque hebdomadas pro muris fortissimè dimicatum est; Trimollio priora facinora admirabili fortitudine cohonestante; tandem actus ad vltima, cùm aduerteret vrbis perniciem exitiabilem toti Franciæ fore, regnumque perditum, si Diuione capta Heluetij Anglis & Germanis post Teruanam expugnatam adiungerent se; artem & consilium (nam quis fraudem dicat?) in subsidium vocat; & Heluetios blandè allocutus, inconsulto Rege, cum iis paciscitur; daret Rex quadringenta aureorum millia, abdicaret Pisanum Concilium, & ducatum Mediolanensem; nihilque in Pontificem aut Aragonium Regem moliretur, eius pacti sex obsides ipse fideiussor Trimollius dedit; verè pater patriæ, quam necessariâ atque adeò honestâ ignominiâ seruauit. Interea Tornacum agebatur ad deditionem; idque fuerat Maximiliani consilium, qui Henrici imprudentia suum in commodum vsus, incertum rerúmque imperitum Tornacum abduxerat, quam victor posteà diu non teneret, peruenturam haud ægrè in Flandrorum manus. Vrbs quam nullum tueretur auxilium, bene penitus in hostilem agrum sese insinuans, facilè capta est, eámque suo milite Anglus tenet; mox autumno ingruente, Caletum reducit exercitum, dein ipse in Angliam refert pompam victoriæ; nam fructum admodùm leuem perceperat, oppidum vnum tot impensis atque periculis, longè positum & diuulsum à trunco arboris ramum. *Lvdovicvs XII.*

Discessu Henrici summo terrore Rex liberatus, tunc alienæ calamitatis sensum percepit, quippe quasi vno alueo miseriæ plures influerent, Scoti & Veneti vni fœderati, grauissimis cladibus afflictati erant. Nam is Iacobum IV. Scotiæ Regem impulerat, bellum inferre in Angliam, dum Henricus in Francia agit; intulerátque magno exercitu; sed à Surtæ comite, Angli legato victus & cæsus est, ingenti suorum dolore & strage. Ludouicus Ioannem Stuardum Albaniæ Ducem in Scotiam misit, qui pupilli Regis curam susciperet, regnúmque gereret. Aluianus similiter Venetorum dux ad Vicentiam à Cardona prorege & Prospero Columna victus erat & profligatus, clade ignominiosâ, cùm viribus superaret, hostemque circumcluderet copiis. Nec Venetos recreare præter quam spe & promissis Rex valuit, cui etiam non leui dolori fuerat, quod fœdus à Trimollio pactum habere ratum non potuit, obsidibus in discrimen vitæ adductis, & excitata suspicione perfidiæ. Sed acerbissimus omnium dolor ex Annæ charissimæ coniugis obitu contigit, qua cum vtramque fortunam tenerrimo sensu animi partiebatur. Is tamen luctus, gradum fecit gaudio, rumulúsque nuptias peperit, & quidem geminas; vt inania sunt mortalium vota, & tam ex fletu risus quam ex risu fletus exoritur. Etenim Franciscus Valesius Claudiam Regis filiam vxorem duxit, quod Annâ viuâ impetrari haud poterat, eósque Rex in possessionem Britanniæ misit. Tum regno pax, & ipsi Regi noua coniux aduenit. Quippe Longauilla apud XXI. *Varia de Rege.* *Anna Reginæ mors.* Anno 1514.

LVDOVICVS XII. *Pax cum Angl.* Henricum captiuus, cùm eum iratum Ferdinando socero animaduerteret, quod inscio se nouas inducias cum Ludouico pactus, iam tertiùm sibi fraudem faceret; solerter iracundiâ Principis in belli odium flexâ, confecerat, vt agi de pace sineret: ad quam festinandam contulit plurimùm, quod Ludouicus cum Leone Pontifice reconciliatus, abdicata Pisana Synodo, Concilium Lateranense admisit, spe facta abrogandæ Pragmaticæ; iámque sublato quod prouulgauerat Iulius interdicto, cessabat: Ecclesiæ tuendæ titulus, & sacri belli arcessitus color. Imò ad pacem firmandam, adiuncto affinitatis vinculo, Ludouicus Mariam Henrici sororem, Carolo Archiduci desponsam, vxorem duxit, cui in dotem quadringenta nummorum millia sponsus ipse assignat; pacti Reges sibi vt mutuam opem ferrent; staretque pax quandiu viuerent, Tornaco apud Anglum perstante. Perfe-De la lanterne. cto coniugio Rex in Italiam cogitationem adiecit; ac tametsi Genuenses nuper Phari arcem expugnauerant atque diruerant, nullúmque tectum in tota Italia Franco esset; tamen ad Insubres recipiendos inflammabatur tantoperè, vt conscriptos vicesies mille Germanos, prætore Duce Bor-Anno 1515. bonio, versus Italiam mitteret, sub initium hyemis; cùm febri correptus, accedente ventris profluuio, Calendis Ianuarij è viuis raptus est; nimio *Regis mors.* vt creditur vsu coniugis nouæ, quæ annorum flore, & specie corporis commendata, senem morbis & laboribus fractum, operosiùs studentem quærendis liberis, vita exhausit. Agebat annum quinquagesimum quintum, in limine senectutis, quam ærumnæ plures citra annos promouerant. Cogitari non potest quanto dolore prosequuta funus Francia sit. Erat is in omnium oculis atque amoribus; iustè assequutus agnomen, quod tantoperè concupiuerat, *Patris populi*; eum omni studio fouens, tegens, atque locupletans. Vectigalia tot inter curas & difficultates semper imminuit; solitus dicere, *gregem pinguissimum pastoris optimi esse indicium.* Et quantum studuerit populi commodis eo vno patet, quod in tanta cupiditate Mediolani seruandi, bis passus sit eo se exui, ante tributum quàm populo nouum imponeret; & peccabat forsitan; nam incommodum minus maiori præuertendum est; sed voluit Deus in Ludouico amoris in populum præ-*Eius dotes.* bere specimen; vt quæ Francia in Regibus suis tot agnoscit dotes, in eo verè patrem coleret atque amaret. Bella inter assidua, ita milites continebat, vt pagi certarent atque contenderent, ad præbenda ipsis hospitia; dum habebat iter, veluti de cælo missum plebs venerabatur, viam sternebat floribus, equum quo vehebatur contingebat strophiis, quæ reliquiarum instar religione multa asseruabat. Iniuriam nullam vnquam vltus est; animo clementissimus, parcebatque subditorum vt pecuniæ, ita & sanguini. Ideò consequutus, vt arbitror, quod rebellione nulla tentatus est, (bonum in Francia nimium infrequens) singulis vltro conspirantibus in acceptissimum iugum. Quamuis Latinè non admodùm sciret, doctos tamen colebat, & perlegebat Historicos; Veronâ Paulum Æmilium in Franciam duxit, optimámque stipem constituit, qua auctus vir præstantissimus Franciæ historiam scripsit; octo annis supra triginta in id opus insumptis; dignum enimverò quod Francia patri suo debeat, cui comparauit famam immortalem,

mortalem, quamque quodammodo excitauit è tumulo, actis retro annis, factísque Principum in sempiternam laudem adscriptis. Verùm in tot laudibus suas & maculas contraxit mortalitas: nam & Rex iuuenis promiscuis amoribus se multùm permisit; & aliquoties lentiori mora præclarè suscepta corruperat; atque in Pontificem Iulium reuerentiam sin minus deposuit, saltem liberioribus verbis offensioni aliquoties fuerat; vtque inter Principes iniurias persequi factis licet, ita minus contumeliis decet. Nec in Ludouici prospectis Anna omittenda, quæ altitudine & fortitudine animi nulli Heroüm inferior, virtutes propè singulas vtriusque sexus, temperauit egregiè, liberalis & magnifica, in litteratos, inopes, cœtus religiosorum, atque ædes sacras. Britanniam habebat in peculio, quod mira liberalitate & parsimonia, in sacros & politicos vsus impendebat: vtrumque coniugem tenerrimo affectu prosequuta est; quanquam paulò ambitiosior optabat ardentiùs Britanniam abiungere à Franciâ, & publicis rebus immiscebat se studiosius: vltionis appetentior, Gyæum Marescallum damnatum cum ignominiâ aulâ expelli curauit; adeò supra feminam est, condonare iniuriam, & vindictæ sensum in potestate habere. Renatam alteram filiam Franciscus Alphonso Ferrariensi Principi nuptui dedit; cui mater Carolum Archiducem ardenter optauerat.

LVDOVICVS XII.

Anna dotes.

XXII.

FRANCISCVS I.

Regis initia.

Franciscus eo nomine primus in Ludouici locum lege regni euectus, postquam Rhemis vnctus est, in se omnium oculos animósque conuertit. Viginti annos natus, oris pulchritudine, & totius corporis conformatione, in paucis spectabilis, ad equitandi armorúmque palæstram exercitatissimus, disciplinis optimè institutus, facilitate morum humanissimus, spem omnium procerum maximè atque nobilium, excitabat. His accedebat altitudo animi atque amplitudo, qua totius orbis imperium sin minus optaret, saltem acciperet, dignúmque is diceret, qui ingentes spiritus, animi inuictum robur, & inexhaustam liberalitatem attenderet. Eas ergo dotes in regnum inferens, Mediolani Ducem se inscribens, ad implendum titulum sollicitudinem impendit. Ac primùm instaurat fœdus cum Venetis; tum cum Anglo; postmodùm cum Archiduce Carolo; qui per Henricum Comitem Nassauium, Regi clientelam pro Artesia, Flandria, & Carolesio præstitit; promissis Renatæ nuptiis; eámque pacem ambiebat Carolus, ne vbi mors Ferdinandi aui contingeret, Franci perturbarent adeuntem possessionem Hispaniæ. Nassauius Claudiam Orangiam in vxorem duxit; vnde in posteros Orangiæ principatus. In Aula Rex pauca immutauit, Carolus Borbonius, Gilberti Mompenserij filius, Comestabilis dictus est; Antonius Pratus Cancellarius, legum peritiâ admodùm celebris, sed morum integritate tanto fastigio longè inferior; Dux Alensonius Prætura Normanniæ donatus, duxitque Margaritam sororem Regis præclarissimam virginem; Gouferius Boisius Regis institutor, ipsíque percatus summus regiæ domus Præfectus; ac Palissa ea dignitate qui cesserat, Marescallus Franciæ nuncupatus est; Petrus Nauarrus Cantaber, bello dux clarus, se Regi operámque addixit. Is in Rauennate pugna captiuus, postquam à Ferdinando nusquam redimitur, Francisco pretium libertatis

Anno 1515.

Du prat.

Gonfierdo Boysy.

LVDOVICVS XII.

pendenti; sincerè se tradens, præclaram deinceps nauauit operam. Iis domi curatis, ad scribendum & promouendum exercitum, sedulò incumbitur; móxque instructæ erant ad viam copiæ; lancearij bis mille & quingenti, pedites quadragesies mille; magna pars Germani seu Lansqueneti, cæteri Franci, Vascones, & Cantabri, quos Petrus Nauarrus in stipem suam exciuerat; accesserant machinarum vis magna, commeatus omnis generis, fossorum tria millia, & curatores annonæ plurimi. Præibat in primo agmine Comestabilis, ductis simul operis qui complanarent ardua montium; in secundo incedebat Rex, postremum agebat Alensonius: Dux Gelrius Lansquenetos regebat, in quibus eminebat legio Nigra dicta, ísque erat Gelrij color, per viginti annos indurata bellis claráque victoriis. Eo ordine versus Alpes itum, sed nec transitus Alpium expeditus, nec bellum in Insubribus facile. Nam in Regem conuènerant, Maximilianus, Ferdinandus, & Sfortia, & Leo Pontifex clam adscripserat fœderi, Francis perinfensus; quanquam in speciem beneuolentiam ostentaret, se professus patrem communem omnium. Præterea Heluetij perseuerante in Francos odio, & stimulante Cardinale Seduuensi, ad viginti millia ex oppidis suis in Longobardiam effusi, occupauerant Alpium fauces; inuitis quidem Sabaudo & Salussio, sed neutiquam ausis repugnare; iíque se ad libertatem Italiæ, defensionem Ecclesiæ, & Mediolani tutelam, cælitus missos affirmant. Iam Rex cum exercitu Gratianopolim promotus, Ludouicam matrem regni Regentem dictam dimiserat; cum de via anxius lentè versus Ebrodunum incedens, crebro consultat quod iter institueret. Etenim Lugduno in Italiam progredientibus, duæ per Alpes viæ solemnes sunt; aliæ inusitatæ & inexploratæ; prima per Alpes Cottias, perque montem Genebram, qui in Delphinatum finibus oritur; propter anfractus, aliquantò longior, sed multò facilior; eáque Carolus VIII. penetrauerat in Italiam; altera per Pœninas Alpes, montémque Cenisium, magis arduum & in celsiorem altitudinem subrectum, ingredientes admittit; porrò vtriusq; fauces Heluetij insederant, & Segusium obtinebant præsidio; ad quam vrbem geminæ viæ conueniunt. Igitur Francisco cùm defensos locorum situ hostes aggredi non placeret, nouum iter conquirendum erat aut aperiendum; eámque in rem à Carolo Sabaudiæ Duce Auunculo accersiuerat viarum peritos, quibus exploratæ & notissimæ erant vel abruptissimæ montium semitæ. Eorum ductu tertia via reperta est, inter Cottias Alpes atque Maritimas, quæ perdifficilis quidem & multi laboris, sed demùm superabilis visa, & machinarum vehendarum patiens. Primum itaque agmen in iter immittitur; sequentibus cæteris; ac primo die Ebrodunum venit; altero postquam Genebram ad læuam omisit, & vado Druentiam amnem traiecit: deflectens ad Alpes Argentarias, Gilestram tenuit, tertiis castris ad Pauli abruptissimam rupem peruentum est; quartis ad Barcelloniam vallem, quintis postremò ad Salussiorum planitiem. Sed vix dici potest, quibus ærumnis, quàm immensis laboribus transuectæ sint machinæ. Propè ad singulos gradus connitendum erat in rerum naturam; modò præruptæ rupes aperiendæ ferro & frangendæ; mox ingentes vo-

Exercitus in Italiam.

Alpium transitus.

ragines, virgultorum opplendæ fascibus, nunc viarum angustiæ tibicinibus longuriisque positis dilatandæ; mox tormenta trocleis ac funibus de monte in montem veluti baiulis nubibus, artis operæ pretio, transportanda; modò lacertis, humerísque militum & ipsorum Ducum moles ingentes, quò ægrè stabant vestigia conuehendæ; modò ferro perfodienda rupium viscera, quo commodiùs hostes vincerentur; tandem per ardua & præcipitia labor incomparabilis penetrauit, magna Triuultij, Lautreci & Nauarri laude; qui cura & vigilantia incredibili opus promouerunt; laboris trophæo in euersis rupibus & effossis montibus posito. Peruenerat in Salussios exercitus, & quasi cœlo deuolasset in solum, hostem latuerat; nam Allobroges nullum transitus indicium fecerant, & cohortes aliquot in montium faucibus ostentabant sese Heluetiis, vt fidem facerent totum ad eas stare exercitum. Sed continuo Francorum virtus celeritate mira innotuit.

FRANCISCVS I.

XXIII. *Prosper Columna capitur.*

Prosper Columna Villafrancæ apud Salussios agebat, cum sexcentis equitibus, Pontificis stipendiarius, tributo ab vniuersa ditione exacto; agebátque securè, à Francis vt credebat, totis Alpibus atque Pado omni diuisus; cùm inter prandendum intercipitur, captiuúsque ducitur. Postquam primum agmen emergit ex Alpibus, noscítque Borbonius vbi Prosper ageret; Palissæ mille equites tradit, quibus se adiungunt Baiardus, Albinius clari olim Ducis, ex fratre nepos, & Imbercurtius: iique rupe quæ vulgo Accipitrum dicitur conscensa; in quam hactenus rustici dumtaxat erepserant, ad rapiendos Accipitrum nidos, & ab ea præcipites in subiectos agros deuoluti propemodùm, Padum vado transmittunt, atque improuisi Villamfrancam aduolant. Columna cum toto equitatu captus, cæsis aliquot, Francorum aduentum terrorémque simul per Longobardiam sparsit. Iis accessit quod Emarus Pria versus Genuenses cum copiis missus, exceptus ab Octauio Fregosio, qui fœderatis relictis, Castellatium Francis commiserat, Mediolanenses transpadanos aggressus, Dortonam, aliásque vrbes iam ceperat. Tanta celeritas à montium faucibus auocauit Heluetios, qui se Mediolanum versus receperunt, per singula castra Rege insequente, & simul Pontifici improuisa prosperitas metum iniecit, qui extemplò fidum hominem ad Regem legauit, priuatæ conciliationi studens, ægrè prohibitus quin renunciaret tunc fœderi. Franciscus Taurini honorificè à Sabaudiæ Duce exceptus, Vercellas vsque insequutus Heluetios, Mediolanum inter & Marinianum castra ponit. Tum intercedente Sabaudiæ Duce, de concordia cum iis agitur, conueneratque promissis in stipendium septingentis aureorum millibus; quæ Rex corrogauerat, argento facto procerum sumptu in mutuum, iámque pactis subscribendum erat, cum aduenit Rossius cum supremo in Heluetios omnes imperio, adduxítque sex millia in supplementum. Sedunensis aduenientem aggressus persuadet vt pacta placita disturbet, quæ ipso inscio nulla essent, ac festinanter ad Cardonam & Laurentium Medicæum properat, impetraturus vti coniunctis copiis, simul cum Heluetiis Francos pugnâ impeterent, profligaturi haud dubiè. Iij ad Padum continebant militem, Placentiæ quidem

Emar de Prie.

Laurentius,

FRANCISCVS I.

Anno 1515. *Pugna ad Marignanũ.*

Laurentius, Cardona in castris milliari infra vrbem sexto; & primò ob suspicionem cunctati, quod crederent pacta cum Heluetiis conuenta; mox celeritate Aluiani prohibiti, rogatum pernegant; ne Aluiano qui Cremonam cum exercitu venerat, totam regionem indefensam dimitterent. Ea spe Sedunensis deiectus, ad Heluetios suos reuertitur, támque peritè atque appositè adhortatur ad prælium (& gnarus erat quibus rationum momentis illorum mentes inflammarentur) vti eo ipso die, qui erat Septembris decimus tertius, iámque inclinabat ad Vesperum, Rossius ad suburbia Mediolani progressus, copiis in sua agmina distributis ipse earum Dux ad pugnam processerit. Sub signis erant triginta duo peditum millia, nullo equitatu, præter trecentos Italos, silentio non pulsatis tympanis, si Francos vti ad Nouariam incautos occupent, magno animi gaudio procurrentes, quasi ad certam prædam atque victoriam, non ad prælium irent, tentaturi fortunæ aleam. Nec munimenta Franci omiserant, haudquaquam ignari quibus cum res esset. Viam militarem Borbonius atque Triuultius occupauerant, & latis fossis circumductis eam in aggeris modum erexerant; tum Nauarrus scuta ingentia humi fixa constricta funibus hosti obiecerat, obtenderátque Vasconibus, pilarum grandinem eiaculaturis; postremò tormenta opportuno loco collocata suo etiam vallo tuta erant; & hæc prima acies. Non longè secundam & tertiam Rex & Alensonius composuerant, fossis circumtectis, quas ducunt rustici ad agros tutandos & refluentes aquas excipiendas. Duæ lucis horæ supererant, cùm Heluetij magno impetu rapti pugnam inferunt; ac primùm in obiectum equitatum acti, tam ardenter premunt, vt equites furori impares cesserint retrò. At proximum Germanorum agmen vt absque prælio videt retrocedere equites, contractam pacem arbitrans, séque proditum hosti capitali; terrore correptum, fugam meditatur. Sed Comestabilis fortiter malo occurrens, in pugnam agit Cataphractos, simúlque reducit nutantes equites, & Germanos metuentes confirmat. Hic atrocissima fit dimicatio, mortísque discrimen ardor pugnæ & amor gloriæ discutit. Directa in phalangem densam tormenta, latè stragem edebant; scutis tecti Vascones effundebant plumbeum imbrem; carpebant latera Cataphracti, lanceis gladiísque in subiectos pedites sæuientes; hostis nihilominus illibatis Ordinibus, tot inter obiecta funera, superato vallo ad Germanos euaserat, admotúsque propiùs hastis & gladiis dimicabat. Rex primos inter adequitans, cærulea chlamyde liliis aureis refulgente, & galea carbunculis in monile factis coruscante, præ cunctis spectabilis, ore & dextra incendebat militem. Nec deerat qui Heluetios inflammaret dictis; nam Sedunensis sacras vestes indutus, togam purpuream pileúmque coccineum, mortis præsentiam flocci habens, tantum erat in Francos odium, vrgebat singulos, stimulabat, atque collaudabat, & gloriæ titulo ac religionis, iam furentes sponte, supra humanas vires erigebat. Ita ad quartam noctis horam pugnatum est: semélque hostis ad tormentorum aggerem penetrauerat, cum hinc depellitur: semel duo millia ad læuam conuersa, cùm Regem proximum prætergrederentur: in eum prouocantem irruerant, atroci prælio, quo Talmontius cæsus est Crimollij filius, præstantissimus iuuenis: Royâ, & Monyo

Roye & Mony.

eodem

eodem fato raptis; iámque ad tormenta ceciderant Franciscus Borbonius Comestabilis frater, Sancerra, Imbercurtius, & Bussi Ambosius. Tandem defatigatio mutua, quietem extorsit, quam caligo noctis non induxerat, & consensu tacito breues induciæ in noctem reliquam arma oppresserunt.

XXIV. *Continuatio pugnæ.*

Quanquam nec ipsa nox sine cæde, aut induciæ sine bello transactæ sunt. Quippe circumoffusa caligine, cum milites se in ordines atque ad vexilla haud possent recipere, steterunt in eo quo pugnabant vestigio, misti Germanis Heluetij, atque Vasconibus, atque identidem percontati Tesseram, cùm se admotos hosti animaduerterent, pugnam instaurabant, & cæsim irruentes, non quo ducebat oculus, sed quò vox vocabat, machæram voluentes, more Andabatarum cædebant & cædebantur: sanè ea nox cùm sanguini parceret, terrorem augebat; nec vlli tum periculum præsens tum proximum quietis vllam partem permittebat. Sedunensis fortem pugnæ veritus, Mediolanum se recepit, prætexens cibaria, quæ Heluetiis mitteret in leuamentum. Rex contra (tantum discrimen est inter furorem & veram gloriam) cùm armatus aliquantisper ad tormentum accubans quieuisset,& sitim sedasset aqua turbulenta,quam ægerrimè ex fossà cadaueribus oppleta fortè miles galea hauserat,repetito munere Imperatoris, tormentis locandis, inflammandis militibus,castris inuisendis,cæteram noctem impendit.At nec Heluetij effluxisse integram passi sunt, primóque diluculo pugnam inceptant, noui propemodùm Antæi, qui vires nouas ex contactu terræ recepissent. Duo agmina enituntur in frontem, tertium in castrorum partem posticam immittitur. Nec prima dispellentibus machinis admota sunt propius; tertium cùm ea pars munita esset indiligentiùs, in vallum inuadit,& leuiores equites in fugam agit,tanto terrore vt ij Lodum vsq; vecti famã cladi Francicæ secum intulerint.Verùm Alensonius cataphractos equites in prælium agens,primum impetum stitit, mox repulit;nec ideò cessabatur à prælio,pertinacibus Heluetiis,& deliberata morte iã ferocissimis;cùm opportunum subsidium excussit pertinaciam,confecitq; victoriam.Aluianus à Rege admonitus, Cremouã cum selectis equitibus aduolauerat,vtque erat celeritate supra cæteros Duces præstantissimus, multis milliaribus decursis pernicitate mirabili, in Heluetiorum pugnantium terga inuehitur.Repentina incursio & Frãcorum animos auxit,atq; Heluetiorum imminuit reputantium vniuersorum Venetorum exercitum aduentare. Quare cedendum fortunæ arbitrati, recipiunt se, sed leonum instar, stipatis in phalangem ordinibus, & versus hostem quoties lacesseret frontem obuertentes; nec impunè in eos ceu fusos fugatósque irruunt Veneti, cæsis aliquot eorum tribunis qui imprudentius ferreos illos erinaceos aggressi fuerant. Imò cùm vnum agmen seiunctum à cæteris Comestabilis tentorium occupasset, nulla vi, nullà veniâ ad deditionem adduci potuit, subiectísque ignibus conflagrare maluit quam suæ gentis gloriam vel timoris vmbra deterere. Rex discessum liberum abeuntibus permisit; ratus satis victos, qui dimisissent victoriam. Eáque est pugna in paucis memorabilis; quà primùm gloriosissimæ gentis fortitudo infracta est; iam credentibus Heluetiis se vinci posse, quia non vicerant; eorum quatuordecim millia solo afflicta

FRANCISCVS I.

sunt & necata; plerique bombardarum globis discerpti, quasi Gigantes à fulminantibus diis victi; & affirmabat Trivulcius, qui octies decies aperto & lato campo pugnauerat, eam pugnam Giganrum fuisse, cùm cæteræ puerorum atque infantium lusus viderentur. Cæsa sunr Francorum quatuor millia, ingentibus & terribilibus plagis diffindentibus corpora & concidentibus. In Francis commendantur re præclatè gesta, Guisius, Sanpaulus, Trivulcius, Palissa, Trimollius, & Bajardus; & Guisius hastilium & sarissarum ictibus equo deturbatus, primùm morti ereptus est fide vnius è scutiferis suis, qui procumbens in iacentis corpus, vulnera inflicta suo corpore excepit; tum famulorum curâ, qui patrato prælio dominum è cadauerum turba euolutum, propè obrutum, laxato spiritu, vitæ reddiderunt: nec Regi detrahenda laus confectæ victoriæ; qui penitus inter hostes confertos dimicans, se multis periculis virtute sua eripuit, & pro virili in laudem propriam publicámque contendit, perfossa pluribus ictibus chlamyde, armis plus viginti locis hastarum cuspide insignitis; & ipse sui conscius, quæ illius æui cæremonia fuit, palam in conspectu Procerum Eques creari voluit, Bajardo in eum honorem vocato, vt militiæ Regem suum adscriberet, impertitus amplexum & nudatum ensem; nemine rantum fastigium viro inuidente, quem militaris virtus, supra eum apicem euehebat; imò integri mores atque inculpati, supra militum vitam extollebant. Rex Christianæ pietatis in ipso sensu victoriæ memor, pugnæ die supplicationem Deo instituit, obiuitque magna Procerum caterua; dein triduò Christianas victimas offerri iussit, ad agendas gratias, pacem impetrandam & exorandam cæsorum animis veniam; postremò sacellum eò loci exædificari. Tum ad decerpendum fructum vltrà properauit.

Guisius seruatus.

XXV.

Rex Mediolanẽsis Dux.

Heluetij Mediolanum regressi, infractâ iam audaciâ, flagitato stipendio quod Sfortia pecuniæ inops nequibat pendere, discedunt in patriam, Sedunensi frustra dehortante, aliquot in arcem se cum Sfortia abdunt; Sedunensis Tridentum proficiscitur ad Imperatorem, bellum si liceat nouum conflaturus, abducto secum Francisco Sfortia fratre Maximiliani, quem iuxta fratrem è contemptu in solium promouebit fortuna. Rex accepto Mediolano, & ciuibus multatis pecunia, ratus indecorum in eam vrbem venire quæ tota suæ potestatis non esset, Ticinum pergit, copiarum parte Comestabili data, vt arcem oppugnet. Ille postquam id munus Petro Nauarro imposuit, celeberrimo ob castri Neapolitani euersionem, & Albinio regendam vrbem dedit; ad Regem contendit, & Nauarrus propriam cuniculorum artem extemplò aggressus, fossæ aquis in aliam partem deriuatis, postquam cæcam cryptam quæ tegebat portam puluere excussit, tamque improuiso, vt ægrè irruentibus porta occlusa sit, Sfortia ignaui animi Princeps vnà cum crypta euersus est; quanquam arce illibatâ, & cuniculis propter situm palustrem parum obnoxiâ; pactus deditionem cum Comestabile; ea conditione, vt eam arcem atque Cremonensem Regi cederet, cum iure in vniuersum Ducatum, habitaret in Francia quo loco ipse vellet, dum viueret, in pensionem sexaginta millia Ducatorum in annos haberet. Ita pactum & factum, deducto in Franciam Sfortia, sibi gratulante quod iam liber esset, alieno imperio; & reuera ipse ad molem imperij suo ingenio multùm

ineptus,ad nutum aliorum instar bracteolæ vertebatur. Tum Rex solemni pompâ Mediolanum ingressus est;ac profectus Vigeuanũ,ab tota Italia, præterquam ab Hispanis Legatos excepit.Et celebris Venetorũ legatio,qui collaudata fortitudine Regis & felicitate,impetrarunt copias,ad Brixiam recuperandam aliásque quas tum Imperator,tum Hispani, in ditione Reipublicæ obtinerent: datúsque Trivulcius, qui Aluiani demortui vices gereret; & obsessa est Brixia, eo euentu, quem Venetorum Historici scribunt. Interea pronis animis agebatur de fœdere cum Leone Pontifice contrahendo. Post pugnam deuictam, Leo metu captus ad Regem fidum hominem miserat, agebátque de pace; vltrò in idem votum propendebat Rex, tum Religionis veneratione, tum Pontificem abducturus ab Hispanis atque Heluetiis, viámque ad Neapolitanum regnum instructurus. Ergo primùm de conditionibus conuenitur, tum placet ad stabiliendam maiorem concordiam vt colloquerentur. Erant conditiones, vt Rex Medicæos atque Florentinos protegeret atque defenderet; tutelam Francisci Rouerei Vrbinatis Ducis abdicaret, Bononiam Pontificis esse pateretur; atque à Pontifice Parmam & Placentiam haberet. Iis constitutis, de colloquio actum est, & illud vehementer vterque optabat. Rex animo ingenuo, vti Pontificem deuinciret, ipsúmque induceret, ad pellendos Neapolitano Regno Hispanos. At Leo non dubitabat, quin Regem adolescentem, quocunque vellet, flecteret, atque abduceret. Mox de loco deliberatum, ac designata Bononia,nec molestum Pontifici,eò ad excipiendum Regem proficisci: siquidem non placebat Florentia, ne quid in Medicæam stirpem Florentini turbarent, Roma multò minùs, ne fortè vicinia, Regem victore exercitu comitante, in Neapolitanum regnum alliceret. Venit ergo Leo Bononiam, Franciscus biduo post, occurrentibus duobus Cardinalibus; & ipse modico comitatu, ne quid metus aut suspicionis moueret,admissúsque in Cardinalium cœtum, per Pratum Cancellarium obsequium Pontifici præstat, stans ipse interea,operto capite. Mox ad colloquium versi,magna humanitatis & beneuolentiæ significatione,triduò inter se egerunt, quique in suam rem collineantes. Rex apertè & candidè expeditionem Neapolitanam insinuabat Pontifici, cupiebátque institui; ille autem & solerter tecto consilio, rem ad Ferdinandi mortem differebat; senem capularem iam admotum tumulo, induciarum tempus nondum effluxisse, vbi è viuis excesserit, nouo Principe atque inexperto, rem facilè suscipi & perfici posse. Tum aggressus in rem suam, postulabat extingui Pragmaticam sanctionem; tantúmque contendit vt in noua pacta conuenerint, quæ Concordatum, seu concordiæ fœdus, dicta sunt. Iis Pragmatica sanctio abolebatur; Regi dabatur in posterum toto regno, Antistites atque Abbates quos vellet eligendi potestas,atque Pontifici proponendi; qui propositi essent, eos Pontifex ad dignitatẽ designaret atque promoueret.Contra datum Pontifici, vt ad illas dignitates promouendi, sacerdotij fructus quos primo anno colligerent, Pontifici penderent, quos Annatas appellant; noua æstimatione instituenda; ita suum quisque alteri attribuit, magno vtriusque compendio; cùm Regi esset seligendorum Antistitum facultas, donorum inexhaustum

Regis cum Pontifice colloquium & fœdus.

Pragmatica abolita.

Annatæ.

FRANCISCVS I. penu, & sumptu facili, admittendo nemine qui sibi odiosus aut molestus foret; & Pontifici pecunia ingens accederet, ad sustentandam cum dignitate potentiam. Offerebat Leo Imperatoris Constantinopolitani Francisco titulum, si in Turcam bellum susciperet; sed ille inane nomen & difficili bello implicatum, de Consilij calculo repudiauit. At promisit Pontifex, Rhegium & Mutinam se Ferrariensi Duci redditurum. Postea solutum colloquium, & Pontifex se recepit Florentiam, Mediolanum Franciscus. Vbi tandem Heluetiorum odium expugnauit; fœdúsque contraxit cum bellicosissima gente, iis conditionibus quas Ludouicus abiecerat: vt iis promissa ad Diuionem pecunia solueretur, darentur pensiones antiquæ; ac pro vrbibus Mediolanensis regionis, quas restituerent, designata plura nummorum millia; tum ij iusto stipendio Regi mererent, præterquam contra Pontificem, Imperatorem, atque Imperium. Rex ea solicitudine liber reuertit in Franciam, dicto Comestabile Prorege Insubrium, atque assignatis decem millibus militum, ad tutelam, dimisso exercitu reliquo. Et ea primo regni anno patrata, summa omnium expectatione, quo se fastigio tam felix primordium coronaret.

XXVI. *Mors Ferdinandi.* Et verò Rex festinabat in Franciam, vti nouam procellam quæ exoriebatur excuteret. Henricus Angliæ Rex cum Ferdinando socero nouas turbas moliebatur: quippe Francisci fortunæ & gloriæ inuidens, offensus præterea quod is Scoti Regis suscepisset tutelam, conabatur in Germania atque Italia hostem excitare. Iis incumbentem Ferdinandi mors conturbauit, quæ magnis plerumque infensa consiliis, senem ingentia voluentem tandem intercipit. Creditur extinctus amatorio poculo quod coniux liberorum cupida propinauerat, quódque adusto iecore, hydropem induxerat; & Ferdinandus maiestatis Hispanicæ auctor & conditor, singulari prudentia in Principum paucis eminuit, summus regiis dotibus. Ferdinandi obitu, Carolus Archidux in amplissimum regnum vocatus est; Anglus repressus, Imperator haud quaquam: *Maximilianus Mediolanum aggreditur.* qui Sedunensi plurimùm instigante, cùm Mediolanensem Ducatum suum esse diceret, conscribebat ingentem exercitum, vt eum reciperet, & simul Veronam & Brixiam conseruaret, quas expugnare toto nisu Veneti conabantur. At Franciscus Ferdinandi morte in cupiditatem Neapolitani regni arrectus, eò Comestabilem destinauerat cum decem peditum millibus atque cataphractis octingentis equitibus, plerisque nobilium iugum obsequij excutientibus. Ea conantem deprehendit expeditio Maximiliani, qui antè acceptis à Ferdinando centum & viginti aureorum millibus, exercitum in id bellum parauerat; Heluetiorum quindecim millia, Germanorum decem, & quinque equitum; miserant autem Heluetios quinque pagi qui cum Francisco nondum conuenerant. Imperator postquam Brixiam & Veronam commeatu iuuit, ad Vicentinos montes conuersus, oppidula quædam expugnat, Anno 1516. dum se hostis confirmat, conquiritque subsidia. Primùm Lautrecus, coniunctis Francicis copiis Venetisque, citra Adduam positus, iactauerat scriptis ad Regem litteris, prohibiturum se Germanos transitu; verùm cùm Imperator vastata prouincia ferox immineret, vadosúsque amnis esset, Lautrecus cum copiis Mediolanum se recipit. Et Comestabili de ratione belli

consulenti

consulenti visum est opportunius, nihil fortunæ permittere, hosti agros deserere, & salutem corporis curare in capite; gnarus Maximiliani expeditiones à constantia deseri, nec exitum nociturum, si vincantur initia. Prudentiam eius consilij euentus aperuit. Nam primùm tredecim Heluetiorum millia duce Alberto Petra accepit Comestabilis; tum Imperator postquam ad suburbia admouit exercitum, & per fecialem inanes minas detonuit, ciuibus ni Francum pellant, exitium interminatus, & quale olim Fridericus Ænobarbus intulerat, subito metu correptus, retrocessit, atque abducto exercitu, cœpit de se esse sollicitus. Quippe extimuit, ne ab Heluetiis, vt quondam Sfortia proderetur; in hostili exercitu, atque in suo tantum numerum eius gentis esse, quam meritò in suspicionem vocaret; eam in Austriacum nomen vetera odia concepisse, sibi ad stipendium deficere pecuniam, superesse Francis: quid vetet quin illi largitione vtrosque corrumpant? Eum metum promouit Iacobus Staflerus, qui Tribunus Heluetiorum stipendium ab eo poscebat insolentiùs; & cum suis Laudem secedit, vrbémque antè Cæsari traditam diripit. Cæsar transgressus Adduam, postquam aliquod aurum ab vrbibus corrasit; Tridentum se contulit, euanescentibus minis. Nec tamen Franci iusti metus expertes fuerant: etenim Heluetij vix Mediolanum peruenerant; cùm iubentur à suis magistratibus regredi in patriam, ac vetantur contra Imperatorem ac populares, pugnam suscipere. Iámque bis mille abscesserant, sequuturis proximè commilitonibus, atque haud dubiè discrimen ingens adibat res Francica, si metu emendato Maximilianus, in consilia hostis intendisset, atque perspexisset grauitatem periculi; sed ea fuit viri infirmitas, vt primæ cogitationes vix secundis vllum locum darent; quod primum insederat, rapiente temerè animum. Postea à Venetis Francísque incubitum, vti Veronam Brixiámque reciperent. Verùm interea Borbonius Comestabilis, dimissionem flagitans, in Franciam venit, & Præturam Mediolanensem Odeto Lautreco tradit; siue sponte abscesserit, partâ ex repulsis Germanis sibi gloriâ, & securitate prouinciæ; siue iam oppositus Ludouicæ Reginæ iniuriis, & fomite inuidiæ detrahendo. Post hæc paucis annis conquiescit à bello Francia, quasi restaurandis in proximas ærumnas viribus, plurimísque fœderibus pacem constituit. Primum cum Carolo iam Hispaniæ Rege, quod Nouioduni conscriptum est. Eo sancitum vt Carolus coniugem duceret Ludouicam Francisci filiam, vno anno natam, accepturus in dotem iura in regnum Neapolitanum; si Ludouica ante nuptias obeat, ducat sororem proximam Carolus, quæ si nulla sit, Renatam Britannam habeat, pendat annis singulis, centum nummorum millia, in sponsæ alimentum, restituátq; Nauarram Henrico Regi, Ioannis iam mortui filio; sin minus, Franco liceat Nauarrum iuuare. His in speciem durioribus assentit Carolus, necessitate impulsus, propter tumultus Hispanicos, qui externum bellum excluderent. Tunc cum Imperatore iurata pax, qui Veronam Lautreco tradidit, ísque Venetis, persoluta Imperatori pecunia: ac demùm Veneti ditionem suam post Cameracense fœdus exhaustis immensis difficultatibus receperunt. Mox cum Leone Pontifice, quanquam Francis non multùm propitio, reuocata concordia, datúsque Lautreci frater Thomas

FRANCISCVS I.

Fœdera cum vicinis.

Anno 1517.

FRANCISCVS I. Lescun. Fuxius Lescunus, qui adductis copiis, Franciscum Mariam Rouereum, Ducatu Vrbinate expulit, Laurentio Medicæo, nepoti ditionem hanc asserens: Isque Laurentius Magdalenam Bononiensem, Regi consanguineam, affinem duxit: vnde orta Catharina Medicæa, vnica filia, tanti in Francorum monumentis nominis. Postremò cum Anglo instauratum fœdus, & desponsa Maria filia Francisco Delphino, tum ipsius nomen alteri Regis filio impositum, qui Henricus dictus; ac persuasum à Thoma Volsæo Cardinale Eboracensi, cui suprema erat in Regem suum potestas, vti Tornacum Franco restitueret;acceptis quadringentis nummorum millibus. Sic Europa procellis cessantibus fruebatur pace, & videbatur post multa secula Iani templum occlusum.Quanquam in ea tranquillitate, gratiæ apud Regem naufragium, imò vitæ passus est Ioannes Iacobus Triuulcius; de *Triuulcij mors.* rebus Francicis perbene meritus.Ille priuatim ab Lautreco dissidens, atque in Franciam reuocatus, iactabatur Aulicorum artibus, Regina matre Lautreci odium propugnante; vtque erat animo in eiusmodi artes imparato, inter arma & castra diutissimè versatus, & conscius rerum quas gessillet, ab audacioribus verbis temperare non potuit; ob quæ cùm à Regis gratia Anno 1518. excidisset, iámque in odium propè incurreret, sponte ab aula exul, morbo oppressus, tædio & dolore viuere desiit; iussa inscribi tumulo suo epigraphe, *qui nunquam viuus quieuit, hic tandem mortuus quiescit*; procella iactatus multiplici, & naufragio tandem ad portum impulsus.

XXVII. *Mors Maximiliani.* Pacem publicam impetrauerat Pontifex, atque inducias in quinquennium indixerat assensu Principum, vt arma in communem hostem instruerentur. Is Selinus Turcarum Sultanus, qui extincto Mammalucorum imperio, Ægyptum subegerat, & ferocissimus imminebat Italiæ.Porrò conuenerat inter Principes Christianos; vti Maximilianus conflato exercitu ex Anno 1519. Polonis Hungarísque Equitibus, & Germanico peditatu, per Bulgaros in Thraciam penetraret,Rex Christianissimus Francos, Venetos atque Heluetios duceret Brundusium, atque inde in Albaniam solueret, inuasurus Græciam, vindicarétque libertati, sponte grauissimum iugum excutientem; Reges Hispaniæ, Angliæ, & Portugalliæ suas classes Carthagine noua coniungerent, ac ducentis nauibus Constantinopolim versus nauigantes, Hellespontum aggrederentur; postremò Pontifex centum triremibus Ancona solueret, séque classi ad Hellespontum adiungeret. Ingentem illam molem tam diuersis machinis surrecturam disturbat illicò Maximiliani obitus, qui cùm Pharmacum ad vitandum morbum hausisset vi illius nimia periit; adeò & per ipsa remedia mors grassatur. At continuò vnius hominis exitus ingentes procellas in Europa conciuit: siquidem primò belli Turcici disiiciuntur consilia,Principum animis ad alia versis; tum Luthero grassandi impunitas, atque hæreseos stabiliendæ opportunitas datur; postremo Regibus Franciæ atque Hispaniæ dissentiendi fomes obiicitur, atque internecinis bellis magno Europæ malo sæuiendi. Hic fomes, Imperium;flamma quæ afflauit ignem,Ambitio.Mortuo Maximiliano exurgunt duo candidati imperij,Franciscus Rex Franciæ, & Carolus Hispaniæ. Franciscus his rationibus spem conceptam alebat; *Franciæ restituendum vnde profectum:*

profectum esset Imperium; Caroli magni virtute assiduisque victoriis conditum in Germania primum imperium, ad eius heredes tandem post multa secula porrigendum: nec se indignũ, qui ad id fastigium promoueatur, nobilem Mariniana victoria, magno specimine regia tum fortitudinis tum felicitatis; spondebátque extemplò se bello Turcam impetiturum, quinquaginta millibus peditum, viginti equitum, nihilque adiunctis Francis & Germanis futurum inexpugnabile. Contra, riualem sibi admodùm imparem deprimebat; nam is ætate iunior, anno decimo nono nondum impleto, nulla administratione probatus, nullo bello tentatus, nondum ferro accinctus; vix dum ab ephebis & à pædagogo emissus, quomodo tantam molem sustineat, & ferocissimum hostem armatus repellat? Hæc Franciscus atque affirmabat *eum ambitum ab vtroque nulla contentione instituendum; certandum meritis, ac cuiusque virtute, non malis artibus, machinisve; qui vinceret, felicitate sua frueretur; qui victus foret, nec iniuria præteritum se adscriberet, neque in æmulum exprimeret vindictam aut doloris sensum: quasi riuales qui virginem ambiant, mox electo in sponsum altero alter conquiesceret.* Iis admodùm speciosis firma & solida opponebat Carolus; *se Germanum stirpe, atque aptiorem Germanico imperio, quàm alienigenam, maximè Francum, qui Germanicam gentem veteri dissentione opprimere cuperet, posśetque ingentibus sui regni viribus: quandam sibi prærogatiuam à maioribus traditam, cùm successione continua Albertus, Fridericus, & Maximilianus tenuissent imperium, eumque morem inoleuisse, vt cùm filij Imperatorum viderentur idonei, in parentum locum, Electorum calculis cooptarentur, rem iam propemodùm à Maximiliano confectam, vnáque morte prohibitam, nec Carolus ætatem aut imperitiam rerum excusabat; certus id quod obiecerat æmulus, sibi commendationi apud Electores futurum; qui anteponerent Principem cui imperarent, mallentque sibi ob ætatem obnoxium, quàm imperantem, & rebus gestis pratumidum.* Postea studia, suo quisque modo prehensabat; Franciscus apertè atque confidenter, Carolus solerter & efficaciter. Ille in Marchione Brandeburgensi fulciebat ambitum, & quanquam Legatos ad Collegium Electorum haberet Confluentiæ, in quibus Boniuetus Admiralius, dissimulata persona, totius rei moderator; tamen minor industria, solicitudo & vigilantia erat, quam in Caroli oratoribus. Eorum mens atque animus Erardus Marchianus, Leodiensis Antistes, cui Imperium vni Carolus debuit, tam à Francisco alienus, quàm in Carolum pronus. Quippe à Ludouica Regina præteritus, in Cardinalium albo, quod Rex Pontifici proponebat, atque postpositus Bituricensi Pontifici, qui Reginæ, vt dicebatur, quadraginta aureorum millia numerauerat, indignatus operam suam negligi, eam ad Carolum vltrò traduxerat; atque vt erat sagacis ingenij, vltione industriam acuente, in Electorum Comitiis rem perfecit. Ac primùm Brandeburgensem à Francisco abduxit; tum Moguntinum Episcopum, & Palatinum Comitem Carolo addicit. Nec Pontifex inclinabat in Francum, potentiam veritus, metuénsque ne quod olim Ecclesiæ Francici Imperatores donassent, Imperator heres reposceret; néve ipse Franciscus compos imperij, Neapolitanum regnum inuaderet, & vincula Italiæ fabricaret; & easdem propemodum ob causas auersus erat ab Carolo; cupiebatque vnum è Germaniæ Principibus ad solium vehi. Dum hæc

Franciscus & Carolus candidati imperij.

FRANCISCVS I. hæc sine iurgio & contentione proponuntur, Boisij obitu benè constituta statim peruertuntur. Ille Arturus Gousferius, quem dixi, regiæ adolescentiæ Præfectus, probitate insignis, clarúsque in gerendis rebus prudentia, qui

Boisij mors. cum Croio Cheuresio Monspelium venerat, Caroli pariter institutore, nec integritate vitæ absimili; Ij cum suos Principes consiliis optimis regerent, alerentque mutuam inter eos concordiam, sempiternæ pacis modum & rationem ponebant, cùm repentina morte Boisius rapitur; magno Christiani orbis detrimento, & Francicarum rerum periculo. Etenim cùm vnus ille in Regis animum auctoritate polleret; vnúsque Ludouicæ matris effrenes cupiditates retunderet; perfracto repagulo, & Rex liberiùs in affectus suos incubuit, & Regina solutiùs ambitionem & auaritiam promouit. Statim in gratiæ locum euectus est Boisij frater Boniuetus, à Boniueto arce, sexto à Pictauio milliari, magnificè exædificata, sic dictus, iam Admiralius Franciæ, Reginę gratissimus, à virtutibus fratris multùm alienus, atq; ad Aulicas artes, longè aptior, quàm ad solidas veràsque, tum consilij tum militiæ

Boniuet. dotes. Isque Boniuetus moderator erat legationis Francicæ ad Electores, quanquam latens, spémque alebat Francisci, affirmans haud dubiè futu-

Carolus Imperator. rum ipsum Imperatorem; cùm repente Carolus absens Electorum suffragiis Imperator dicitur. Sic flagranti spe deiectus est Franciscus; præteritionis vt vocabat iniuriâ, altiùs quàm par esset in generosum & sublimem animum

Caroli effigies. penetrante. Porrò si Lectorem dignoscendi Caroli cupiditas subit; quando ab eo stabilitum est imperium Hispanicum, multis retrò annis Francico æmulum; ita à Scriptoribus pingitur, tum corporis lineamentis, tum affectibus animi. Erat statura mediocri, capillo flauo, colore niueo, labro inferiore paululùm eminente, atque inuerso; vnde is in posteris Austriacorum character; oblongo vultu, ad mœrorem potius quàm lætitiam conformato, sermone raro atque modesto, tardo incessu, gestu atque habitu temperato, vt grauitati & seueritati propior videretur. Iam animo sibi proposuerat Ludouicum X I. imitandum, eiúsque vitam à Comminio conscriptam perlegebat assiduè; ab eo consilium, & solertiam, hauriens, nusquam crudelitatem aut timiditatem: nam domi mansuetus erat ac facilis, priuatim parcus, liberalis in publicum, suæ sententiæ tenax, ac sæpè pertinax: primùm à bellicis expeditionibus alienus, mox delibatâ per Solimannum depulsum gloriâ, illius supra modum auidus, ac bella iam ductu suo quàm auspiciis gerens: voluptatum parcus, ad Martis munia pacísque strenuus: curâ totum se impendens in regimen: labori haud parcens, quanquam aduersa valetudine, & infirmo corpore: animi robore ægritudines superante. Cœterùm felicitate quadam promouente consilia, Francisco in pluribus superior fuit, illo plerumque indulgente voluptatibus, dum ipse curis votísque, intermissione nulla, incumberet.

HISTO

HISTORIÆ FRANCICÆ LIBER XVI.

SYNOPSIS.

Dissensionis causa inter Carolum & Franciscum. Regis cum Anglo colloquium. Primum Carolum inter & Franciscum bellum. Bellum in Nauarra. Ignatius de Loyola. Bellum in Belgio. Baiardus Campaniam seruat. Rex in Belgium penetrat. Fontarabia capta à Bonitueto. Bellum in Italia. Mediolanum amissum. Leonis Pontificis mors. Conflictus ad Bicoquam. Laus Pompeia capta. Genua amissa. Fontarabia seruata. Angli in Picardia. Apparatus ad bellum Italicum. Borbonij coniuratio in Regem. Aperta coniuratio. Exercitus in Franciam inducti. Fontarabia perdita, & Baiona seruata. Boniuetus ab Italia pulsus. Clemens VII. Pontifex. Borbonius Massiliam obsidet. Claudiæ Reginæ mors. Rex in Italiam transit. Rex Ticinum obsidet. Rex Neapolim copias mittit. Hispani se ad pugnam instruunt. Pugna ad Ticinum. Sensus varij ob captiuum Regem. Rex in Hispaniam ductus. Morbo affligitur. Fœdus Madritense. Rex liber in Francia. Fœdus

cum Pontifice & Venetis. Nouum fœdus in Cæsarem. Lautrecus in Itaalia. Cæsaris & Regis inimicitia. Lautrecus Neapolitanum regnum inuadit. Victoria naualis ad Neapolim. Doriæ defectio. Franci ex Neapolitano regno expulsi. Lautreci mors. Franci ab Insubribus & Genua pulsi. Pax Cameracensis. Langæus in Anglia. Post pacem æmulatio. Rex agit cum Germanis. Et cum Anglo. Regis colloquium cum Pontifice. Cædes Meruilij bellum suscitat. Bellum in Sabaudum. Geneuæ rebellio. Hæresis detecta in Francia.

FRANCISCVS I.

Dissentionis causa inter Carolum & Franciscum.

NOVA Caroli dignitas paucis admodùm principum gentiúmvé satis grata fuit. Præsertim Franciæ rex, tametsi petitionis tempore æquanimitatem & modestiam multam prætulerat, tamen quia non existimabat Carolum sibi anlatum iri, non ægrè hunc animi sensum à se imperabat; at spe posteà falsus, dolore acerrimo vexabatur, quod futurum euentum præsumpsisset inaniter. Ideò aures adulatoribus præbere faciles, suffragiorum iniquitatem passim accusantibus, dolum & vim Caroli sugillantibus, ipsúmque proscindentibus contumeliosis verbis, & proponentibus in derisum aulæ. Nec deerant Carolo expostulandi de Franciâ causæ veteres recentésque. Mariæ auiæ raptam iniuriâ à Ludouico XI. Burgundiam querebatur; auo Maximiliano detractam à Carolo Annam sponsam; Philippum patrem illusum sæpius spe nuptiarum, sibi primùm Claudiam Ludouici filiam desponsam, mox Mariam Anglicam, post Renatam, sponsione falsâ; se postremo illusum, Francisci filiâ promissâ in coniugem, vixdum luci data, & vagiente in cunis; cui tamen alimenta penderet; quasi Hispaniarum rex atque Imperator vxorem consequi, nisi à cunis suo tanto sumptu, nullam posset. Quid quod reposcebat Mediolanensem Ducatum, qui feudum Imperatorium esset, à Maximiliano Ludouico traditum, in spem nuptiarum; quibus post irrisis, & irrita concessio esset. Et deferebantur scommata atque ludibria, quibus in Francisci aulâ iactabatur, eò altius in animum penetrantibus; quo propiùs vero similia erant; vtque potentiæ nihil contemptu molestius, odium & vindictæ libidinem admittebat penitus, atque ardebat qui ludibrio foret, timori esse atque detrimento. Et ea sunt odij semina bellique perpetui, quæ Principes gemini in vberrimam messem aluerunt, immensis Europæ calamitatibus. Verùm per gradus mutuus furor incessit, nec extemplò præcipitatus est. Franciscus antè dolorem animi quàm aperiret, censuit conciliandos fœderatos; ac primum omnium Henricum Anglum, magni momenti in vtram partem se verteret. Et is prono assensus est animo; premente in Caroli fortem inuidia. Locus Guinas inter atque Ardras designatus, medius in vtriusque ditione, cùm Guinæ Angli essent, Ardræ

Regis cum Anglo colloquium.

Franci

Franci; idque colloquium per quindecim dies habitum, maiori pompâ quam fructu. Nempè Volsæus Cardinalis & Boniuetus Admiralius, suorum quisque Principum compotes, cùm ostentandæ magnificentiæ studio agerentur, superfluo atque inani spectaculo, Regum ærarium, & multorum nobilium opes effuderunt, quas longè commodius in bella proxima impendissent; pegmatibus ligneis, auratis papilionibus, conuiuiis Persicis, ludicris sumptuosis, exhaustâ innumerabili pecuniâ; nec frustra locus *Castra aurea* dictus est: in quo aurum gemmæ & sericum refulgebant, sed præterea tantum auri impensum est, vt eo vel amplissimæ prouinciæ emi potuerint. Enimverò maiestas oris, corporis dignitas, palæstræ gratia, robustæ vires, formosaque dexteritas, excellebant in Regibus; & miratus est vniuersus consessus, ludicro præmio digniorem neminem, quàm ipsos Reges; verùm ea ad captandos amores mulierum, quam ad faciendum fœdus aptiora, vt matronis placuerunt impensius, sic ad firmandam amicitiam nihil contulerant: pompis eiusmodi vt ventosæ atque inanes sunt, plerumque inanem gloriam, & varias famæ bullas gignentibus: sanè huius colloquij fructus nullus fuit; nam quamquam fœdus contractum est, quo conueniebant Reges ad repellendum Carolum, si quid noui in Italia moliretur; tamen aliquantò post Carolus ex Hispania in Germaniam nauigans, in Angliam appulit, amicissimè ab Rege exceptus, nouum cum eo fœdus pepigit; vt si quid Carolo cum Francisco controuersiæ foret, penes Henricum iudicandi esset potestas, & facultas in eum bellandi qui recusaret suo iudicio stare. Idque perfectum est, accedente ad Henrici inconstantiam Catharinæ coniugis commendatione, quæ Caroli matertera erat; & Volsæi cupiditate, qui nouis donis à Carolo cumulatus, spolia legebat ab æmulis, & sui Principis vanitatem fouebat, qui se arbitrum Europæ faceret.

FRANCISCVS I. Anno 1520.

II. *Primum inter Carolum & Franciscum bellum.*

Imperatore in Germania coronato; non illicò bellum prorupit; vtroque Principe nondum auso deturbare pacem, atque enitente belli incepti odium conferre in æmulum. Sed modestiæ frænum assentatorum proteruia vtrinque disiecit. Orangij & Leodiensis Episcopi apud Carolum; apud Franciscum Boniueti. Nassauius, ob vxorem Princeps Orangij, ab Ludouica Regina in Aulâ vexatus, ad Imperatorem secesserat, & Leodiensis odia promouens, incendebat animum Caroli: Boniuetus similiter, sperans lucrum immodicum ex belli incendio, quando ipsius tota administratio foret, præcipitem Regem impellebat ardentiùs; *Carolum aliquando è conclaui vocandum ad castra; edocendum, dolos inter tectúmque ambitum; ac militarem disciplinam quantum intersit; in bombardarum fulminantium fremitum impellendum, quem hactenus susurri adulantium demulsissent.* Ita placuit à tergeminis locis bellum exordiri; sed captatâ occasione, vt repellere potiùs quàm lacessere videretur. Primò in Nauarram bellum traductum est, Regis Henrici nomine; adhuc pace falsam in speciem stante. Quippe fœdere Nouiodunensi statutum erat, vt intra sex menses Carolus Nauarram Henrico restitueret, sin minus fas Francisco esset Henrico ferre suppetias ad auitum regnum repetendum; & magna spes erat recipiendi. Etenim Hispaniæ

Bellum in Nauarra.

FRANCISCVS I. Proceres Cardinale Ximene veneno, vt creditur, interempto, quod impotentius in nobiles exerceret imperium, an potius quod eorum prauas cupiditates vir omnis cupiditatis expers infringeret; noua rebellione in legatos Caroli consurrexerant. Ij Croius Cheuresius, & Adrianus Florentius, Belga vterque, qui cùm dignitates atque ærarium arbitratu suo administrarent, odiosi Hispanis, præsertim Cheuresius, ob nimiam auaritiam, & flagrantem auri amorem, passim tumultus per plures vrbes concitarunt.
Anno 1521. Santa Iunte. Padilla seditionis dux; quam *sanctam adiunctionem* vocauit, pluribusque tum Proceribus tum ciuitatibus conuenientibus, exardescebat flamma ciuilis. Porrò Velasques Castellæ Comestabilis, vt rebelles compesceret exercitum scripserat, petito ex Nauarra milite, abductísque machinis bellicis. Ea Francisco præclara opportunitas visa, mittítque sex millia Vasconum & Cataphractos ducentos, duce Andræa Asparro Fuxio, Lautrecci fratre, qui in Nauarram irrumperent. Belli momentum vna Pompelo erat; nam Ferdinandus occupato regno, arces omnes diruerat, seruatâ duntaxat primaria, ne rebellandi facultas voluntati accederet, verùm ciuitas Asparrum excipit, præsidio in arcem proximam recepto.
Asparrot. Imposuerat Prorex arci Præfectum Ignatium Loiolam, (quem tamen alij non Præfectum, sed militem dicunt) nobilem Cantabrum, iuuenem magni spiritus, & militaris audaciæ, qui suos ad sustinendam vim confirmauit; donec altero crure grauiter saucio, atque infractis militum animis, arcem Vasconi tradit; humaniter à victore habitus, dimissúsque in lares patrios.
Ignatius Loiola. Hicque est Ignatius, qui sanato vulnere nouum vitæ genus instituit, & abdicatâ militiâ Deo se addixit, austeritate vitæ, rebúsque gestis mirabilis; aliquantò post Societatis IESV auctor & conditor, quam in Franciâ natam, in vniuersum orbem propagauit Deus; bello in hæresim atque idololatriam perpetuo. Captâ Pompelone, totam Nauarram Asparrus subigit, erántque securæ res, si prosperitas sibi finem atque terminos posuisset. Etenim victor in alienum inuadens, prædæ forsitan cupiditate, Logronium in Hispaniâ Tarraconensi vrbem ad Iberum, copiis obsidet; eásque imminuit stultâ imprudentiâ, exauthoratis quam plurimis, vt stipendium lucraretur. Hispani qui hactenus Nauarram vt alienum omiserant, cùm se impeti vident, è veterno exciti, in communem hostem vertuntur. Velasques commodum ad Villadariam rebelles profligauerat: vnde victorem exercitum in Asparrum ducens, cogit solutâ obsidione præcipitanter sub Pompelonis murum recipere se. Asparro sex Vasconum millia in subsidium mittebantur, poterátque si cunctatus esset, bellum trahere, hostémque penuriâ ad receptum adigere: sed præcipiti temeritate ad pugnam properat. Pedites statim ad fugam acti sunt: cataphracti equites victi ægerrimè: ipse Asparrus in manus hostium venit, tot ictibus galea exceptis, vt visu orbatus sit: alij Nauarræ proceres egregia in Henricum fide, simul capti sunt, atque abducti. Pompelo statim Velasquem admisit, regnúmque vniuersum sub ditionem Hispanicam recidit: adeò solemne Francis est vincere, & vinci cùm vicerint, diruente imprudentia quod fortitudo confecit.

Porrò

Porrò id bellum in extremo regno, ceu morbus leuior grassatus, ad penetralia nondum peruaserat; cùm ad viscera propius leui admodum causa admouetur. Robertus Marchius, Sedani dynasta, pro Hierga oppido cum Emeriaco litem institutam, iudicio Procerum victor retulerat: Emeriacus victus cùm appellaret Carolum Imperatorem, diceretque Marchius rem iudicatam, præpollente apud Carolum Emeriaci, auctoritate, Marchius ne succumberet ad Franciscum perfugit, & ingenti audacia Imperatori agenti Vormatiæ bellum indicit. Verùm magno exercitu statim oppressus, in quadragesimum diem inducias impetrat; Francisco iam sollicito quò se tantus belli apparatus verteret, & accuratè exercitum conscribente. Interea Rex Angliæ ab vtroque Principum appellatus, vt ex fœdere cum singulis inito, singulorum partes tueretur, se medium professus, postquam vtrumque adhortatus est, ne in bellum prorumperent, exorauit vt Caletium Legatos in pacem mitterent, Augusto proximo; & ipse eò Cardinalem Eboracensem designat, qui suo nomine controuersiam totam disceptaret. Dum is mensis aduenit, Imperatoris exercitus duce Fiennio, Flandriæ Præfecto, Tornacum obsidet; mox aliæ Cæsaris copiæ Ardras intercipiunt, diruúntque; Teruanâ clandestinis consiliis, in discrimen ingens vocatâ. Cùm augusto mense Legati Caletium conuenissent, & Franci violatam pacem acerbè quererentur, Cæsariani id iussu Caroli factum pernegantes, reposcebant Burgundiam, Antisidorum, & Matisconem; néve in posterùm Flandriæ comes Franciæ Regi clientelam præstaret: cùm ea Franci reiicerent, atque animaduerterent Eboracensem in Cæsarianos plurimùm propendere, solutum est colloquium re infecta. Nec Cæsariani præstolati sunt, dum id solueretur: nam Comes Nassauius, dum fingit se Marchium oppugnare, Mosa repente transito, Monsonium vrbem Campaniæ aggreditur, capitque deditione militum, aut præfectorum ignauiâ. Tunc ipsa te bellum indictum est, amoto pudoris & cunctationis repagulo. Nassauius euentum prosperum vrgens, iam futurus Campaniæ compos, Meserias vrbem ad Mosam positam, atque situ & defensoribus immunitam, victricibus copiis circumuallat. Franciscus iam ante in bellum imminens instruens copias, regni extrema quæ appeteret bellum, ita diuiserat; vt Campaniam Alensonius propugnaret, Vindocinensis Picardiam, Aquitaniam Boniuetus, & Lautrecus Insubres; cuique assignato milite necessario: ipse in medio ageret, quo vocaret necessitas aduolaturus. Expugnato ignauiâ ducum Monsonio, ne fortè sors eadem opprimeret Meserias, Bajardum præsidio præfectum mittit, qui vno suo nomine defectum loci, militúmque suppleret; simul cum eo nobiles adolescentes, Mommorancius, Annebaldus, Villequerius, aliíque posituri sub veterano duce tirocinium, in vrbem penetrant. Verùm miles præsidiarius, vbi primum detonuit hostilis machina, ignauo metu conterritus, magnam partem desertione turpi, vrbe se proripit: adeò nobilibus plebeiisque animis diuersa sapiunt. Nec ideò perculsus Bajardus; sed cæteris gratulatur, quod fæce militum purgati quodammodo atque abstersi, relicti essent comparandæ gloriæ; omissisque commodum sociis, qui

Francis-cvs I. III.

Bellum in Belgi, propter Marchium.

Fiennes.

Mouson.

Mesieres.

Baiardus seruat Campaniam.

fucorum instar, in partem laudis, labore nullo admitterentur. Mosa vrbem alluens, propè in orbem flexus penè vniuersam fluctibus cingit, efficítque peninsulam, terræ adiunctam, qua via ad Arduennam & Burgundiam patet. Copias Nassauius partim vltra amnem, partim ad fauces isthmi, locauerat, tormentísque muros acerrimè verberabat; quod vbi factum est, Baiardum per tubicinem compellat, vti vrbem immunitam ac apertam reddat. Ille cùm fortiter respondisset; *ciuitatem sibi à Rege commissam, quà nusquam prodiret, nisi per erectum cadaueribus hostium pontem*; frequenter erumpens disturbat hostem, longiúsque à mœnibus pellit. Nihilominus muri pars deiecta, rerum penuria, ac præsertim pulueris, & sauciorum numerus, Baiardum deducebant ad vltima, ni darentur suppetiæ, quibus viam vt patefaceret, comminiscitur militarem fraudem. Nouerat Nassauium inter & Sichingemum hostium duces, ortam ex æmulatione inuidiam; Nassauium vltrà ámnem agere, Sichingemum in isthmo; literas igitur fictas ad Marchium scribit, monétque vti Nassauium certiorem faciat, iam adesse tempus implendi promissum, atque ad regias partes accedendi, ni faciat, breui fore vt toto Regis exercitu inuoluatur. Eæ litteræ rustico datæ, iussæque ad Marchium ferri: quæ facilè à Sichingemo deprehensæ ac lectæ, quem Baiardus optaret effectum sortitæ sunt. Quippe Sichingemus iis fide habitâ, ne primus qui patebat hosti obrueretur, solutis castris ad Nassauium transit, reclamantem plurimùm, & dolosas litteras accusantem: Sichingemi discessu, Mongommerio Largio patefacta est via, commeatum & militem inducenti in oppidum. Nec vltrà Nassauius obsidioni insistit: transportatis secundo amne machinis, versus Picardiam mouet, tentaturus Guisam & Veruinum; sed cum Guisam Vindocinensis tegeret, Veruinum Palissa; Aubentone oppido capto, direptóque atque crudelissima immanitate cæsis ciuibus, cuiuscunque sexûs atque ætatis in Artesiam secedit. Sic Baiardus Campaniam vno in oppido texit, eripuítque periculo; munimento validissimo omnium, viro forti. Eum Rex donauit torque aureo Sancti Michaëlis, præfecitque turmæ cataphractorum, quanquam meritis longè impari præmio; sed contingit aliquoties, vt præclarissimis viris præmium ipsa sit virtus, ne dediscant mortales ob virtutem vnam præclara agere.

IV. *Rex in Belgium penetrat.* Dum ad Meserias impingit Nassauius, spatium Regi fuerat apparandi exercitus; erantque in eo quinquaginta militum millia; quo instructus, postquam Mosonium Sampaulinus Comes vi recepit, in hosticum inuadir. Exercitum in tres acies partitus; primam Alensonio permisit, postremam Vindocinensi, mediam ipse cum Comestabile agebat. Et Comestabili inferebatur iniuria, ad quem spectabat Rege præsente primam aciem ducere; eò maximè quod Alensonius, quamquam Regem affinitate proximè omnium contingebat, erat hebete ingenio, & ignaui admodùm animi; cui eam ob causam adiunctus erat Castilionius, *Chastillon.* Franciæ Marescallus, flagrantissimæ apud Regem & Ludouicam Reginam gratiæ, quod Mommorancij sororem haberet in coniugem, adolescentis Regi charissimi: & ipse aulicarum artium quàm militarium peritior, delectus à Ludouica erat,

qui

qui Comestabili opponeretur. Iamque contumelia aspersus erat Comestabilis animus; quoniam in defendendis prouinciis erat prætermissus,& Boniueto Lautrecióque postpositus, sed doloris sensum fortiter dissimulabat, tecto igne grassante sæuius,& in magnum Franciæ malum erupturo. Regi erat Consilium, Tornaco obsesso ire suppetias, Cæsarémque si occurreret pellere; atque in itinere duo oppida capta atque euersa sunt; Bapalma à Sampaulino, & Palissa; & Landrecium à Vindociensi; tum vltra progressus, inter Cameracum & Valencenas, audit Cæsarem cum exercitu ad eam vrbem castra posuisse. Igitur prælij cupiditate incensus, eò se conuertit, atque ad Scaldim interfluentem festinat.In amnis transitu cùm expeditionis caput versaretur,vtrimque ad eum quà conficiendum quà prohibendum mittuntur copiæ;à Rege Sampaulinus Comes vt pontem imponeret; ab Cæsare duodecim Germanorum millia, cum quatuor equitum millibus. At Sampaulinus præfestinans, pontem extruxerat, copiásque traiectas loco commodo, paludes inter, posuerat; cùm Cæsariani aduolant, nec prælium ausi conserere retrò cedunt; iámque prima acies, atque ipsa media pontem transmiserant, cùm præclara occasio belli conficiendi elabitur. Cæsar primum agmen cum exercitu insequutus erat; & recedebat, teiectis in postremum agmen octingentis equitibus, qui peditem tegerent, atque hostem velitationibus morarentur.Comestabilis, quanquam in medio agmine, militarium peritissimus rerum, illicò fugam, & trepidationem hostium prospexit; & accusatâ Alensonij, & Castilionij morâ, auctor erat, vt toto exercitu Rex discedentes opprimeret; continuò disiectos equites in peditem ruituros, perturbaturos ordinem, paratam victoriam, nec hosti in aperta camporum planitie esse effugium; & clam ipse speculatores immiserat, à quibus hostem fugere certò acceperat. Contra Castilionius,cuius maximè ductu atque consilio gerebantur omnia, quique à Regina in mandatis habuerat, ne quid aleæ pugnæ committeret, nihil tentandum affirmat, nebulosum esse diem, ignorari quid hostes agerent, locum esse insidiis, nec inexplorato ruendum ad prælium; sat patratum esse, quod incolumes amnem transmiserint. Plerique Duces accedebant ad Comestabilem, expostulabant opportunitatem effluere; imò Palissa, Trimollius & Baiardus, id deposcebant munus; suo capite spondebant victoriam: quin & milites exoptabant prælium; atque Heluetij ingeminatis vocibus pugnam inclamabant, Regémque armatum flagrantissimè ad dimicationem vrgebant. Enimverò ille vno affectu inuidiæ, primam cupiditatem pugnandi, vindictæ ardorem, laudis celebritatem, gloriámque victoriæ, corrupit ac perdidit. Quippe occulta in Comestabilem inuidentia, ratus si pugna consereretur, magnam laudis partem ipsum qui fuisset auctor decerpturum, cessauit à prælio; maluitque non vincere quàm æmulo laudem apponere; adeò inuidia sibi ipsa pœna est, virtutémque omnem tam in se quàm in alio extinctam cupit. Cæsar elapsus, proximâ nocte cum centum equitibus euasit in Flandriam; magno metu ob adolescentiam & imperitiam belli perculsus,eum post,præclata fortitudine, & illustribus factis emendaturus; adeò sæpe initia augurantes fallunt: copiæ

Valencenis

FRANCISCVS I. Valencenis exceptæ ſunt; & Franciſcus occaſionem peſſundedit, futuram caluam in poſterum, nec tam facilem in beneficium ſuum occurſuram. Decreuerat interim ad liberandum Tornacum pergere, cùm inundantibus per imbres amnibus, iam enim ad exitum October vergebat, prohibitus tranſitu, per Atrebatenſes receſſit in Picardiam; miſſis Comeſtabile, qui Bocainum cepit; & Vindocinenſi, qui Somanum: leui tantæ expeditionis pretio, perſtante adhuc Tornaci diſcrimine.

V. *Fontarabia capta pacem vetat.* Et ipſe dum recedit, nouam opportunitatem, opprimendi belli dimittit, nam legati Anglici eum aſſequuti, pacem impetrabant, in eas conditiones, vt ſolueretur Tornaci obſidio, Imperator exercitum ab Inſubribus reuocaret; Franciſcus militem mitteret; & ſi quid aliunde controuerſiæ foret, Rex Angliæ iudicaret. In pacem aſſentiebat Franciſcus, cum Boniueti temerarium imprudénſque conſilium, iam exceptum portu in altum Pelagus & in procellas repellit. Ille in prouinciarum diſtributione ſortitus Aquitaniam, vt belli laudem gratiæ commendationi adiungeret, non contentus fines ſuos tueri, in hoſtiles inuadit, atque ab Aquitanis multa pecuniâ per mutui regij ſpeciem extortâ, bellum in Cantabriam infert. Erant in copiis ſex millia Germanorum, Duce Claudio, Comite Guiſio; duo Francorum millia, & Cataphracti ſexcenti; quos cùm ad Nauarræ fauces duxiſſet, & caſtra identidem mutans, luſiſſet hoſtem, incertum quam in partem ſe verteret; repentè in Cantabriam inferiorem deflectens, montibus celeritate ſumma ſuperatis, ad Behobiam fluuium venit Caſtra in *Behobie.* ripa citeriore metatus. Amnis fluit incerto admodùm alueo; nam Oceano proximus, cùm influentibus vndis intumeſcit excludit tranſitum, cùm aquæ refluunt, tranſeuntes admittit. Hiſpani ſe in vlteriore ripa oſtentabant, duce Iacobo Vero, nec impari hoſtibus numero: vltra amnem arx erat Behobia dicta, ab fluuij allabentis appellatione; tum paulò infra ad Oceani littus qua influebat amnis, Fontarabia vrbs exigua, ſed munitiſſima ſitu. Poſtridie, poſtquam Oceanus fluctum reſorbuit, Guiſius Germanis præuius vado tranſiens tam fortiter in hoſtes inuehitur, vt ipſi fugâ extemplò diſiecti in proximos montes euaſerint, nec cunctatus Boniuetus, Behobiam arcem tormentis verberat, ac cæſo globi ictu qui machinis in arce præerat, ad deditionem præſidiarios adigit. Tunc vrgendum hoſtem ratus, cùm attonitus eſt atque perculſus, oppugnat Fontarabiam. Eſt Fontarabia oppidum permodicum; at magni momenti, quà Behobia fluuius mari infunditur; partim fluuio partim mari cinctum, vt expugnari niſi gemino exercitu ægrè poſſit: attamen quà terræ adiungitur, ſubiacet colli, vnde in murum inferiorem proſpectus, & dominatio quædam porrigitur. Poſtquam Boniuetus partem muri proſtrauit, quanquam haud pateret ſatis, minúſque depreſſa, incommoda irrumpentibus labes foret; tamen aggreſſionem inſtituit; qua repulſi ſunt Vaſcones. Ergo vt faciliùs die ſequenti in vrbem perrumperent, collem occupat, locátque tormenta, quibus propugnantes ferirentur in latus. Eo defenſores perterriti vrbem dedunt, pacti ſalutem & vaſa integra. Potitus vrbe Boniuetus, quaſi totam Hiſpaniam ſubegiſſet, verbis efferre ſe, iactare fortitudinem,

concipere

concipere animo grandia, & militari gloriâ supra facinus intumescere plurimùm. Auctor Guisius erat, vt vrbs à fundamentis dirueretur, arxque erigeretur in altera amnis ripa ex materia dirutæ; vix arcem vnam seruari posse in alieno, commeatus labore plurimo inducendos, & alendum ad eam seruandam exercitum: ea incommoda curari arce citrà fluuium posita, ad quam multò difficiliùs hostes peruaderent, & quam Franci propugnarent faciliùs. Prudentibus monitis obstruebat aurem Boniuetus, nec euerti trophæum victoriæ patiebatur. Quamobrem ad Regem scribit, captam vrbem, momentum exaggerat, perfossámque tanto vulnere Hispaniam, ad extrema facilè agi posse; nec vllo modo restituendam, nisi Hispaniæ Rex Nauarram restitueret. Cùm ista promotam pacem interturbarent, legati Anglici rem proponunt; vti vrbs apud Regem suum sequestrum deponeretur, donec amplius inter litigantes conueniat. Id Boniueto vbi innotuit, equis cursoribus ad Regem aduolat, tantúmque precibus, gratiâ, & adhortationibus contendit, vt ob eam vnam vrbem seruandam, Rex tempore inopportuno pacem abruperit; Tornacum amiserit, vrbem fide in Francos spectabilem; Italiæ res propemodum perditas profligarit; & se in eum Labyrinthum induerit; vnde nullo filo, nulla fortitudine sese expediet: adeò perniciosum est Principi, vni viro totum addicere se, & priuatæ gratiæ dare, quod exitiabile sit vniuersis; cùm singuli ius in beneuolentiam Principis habeant; nec quod cunctis nocet, vni donandum sit. Interea Borbonius & Vindocinensis Hesdinum vi ceperant, opulentam vrbem & prædâ refertam: at Camperucio Tornaci præfecto iussum à Rege, vrbem vt dederet, quando ferri nequibant suppetiæ. Et in Italia vrgebat calamitosior fortuna, rémque Francicam propè in perniciem certam vocauerat.

VI. *Bellum in Italia.* Primùm cum Pontifice Rex pepigerat fœdus, quo Neapolitanum regnum partiebantur inter se, verùm ea vmbra & imago fœderis, cùm alter alteri illusum cuperet, & ad suum quisque scopum collimaret. Vnde non multò post nouum cum Cæsare Pontifex contrahit; quo conueniebant ad expellendum ex Insubribus Regem, communi sumptu; Francisco Sfortia constituendo in Ducem; Parmâ & Placentiâ in potestatem Pontificis redituris. Nec cessauit Pontifex odium in Francos expromere, Mediolanenses exules excipiendo, & clandestina fouendo consilia, si absente Lautreco promoueri possent. Erat autem exulum Princeps, dignitate, & sagacitate, Hieronymus Moronus, qui repulsam ab Rege passus, cùm recenseri inter magistros libellorum supplicum posceret, concepto ob contemptum odio, se ad Sfortiam applicuerat. Agebat in Francia Lautrecus, ad ducendam in coniugem Orualli filiam, fratrémque Lescunum potestatis suæ vicarium Mediolani reliquerat. Iam à Francis alieni plurimùm Insubres erant; nam præterquam quod, qui obsequuntur mutationum sunt cupidi, dum videntur grauiora præsentia, & futura meliorum spem concitant; causæ etiam propriæ accesserant; amor ille ob Ludouici moderationem susceptus contrariis malis perierat: milites non persoluto stipendio vexare hospites; diripere & habere crudeliter; Centuriones & Tribuni

FRANCISCUS I.

FRANCISCVS I.

id impunè ferre, atque ipsi plura per auaritiam atque libidinem perpetrare; Rex appellatus negligere, non audire, totus in voluptatibus & muliercularum amoribus mergi; ita miseriis tantis obnoxij vnum cogitare atque intendere, vt quovis discrimine molestissimum iugum excuterent. Hos animos introspiciens Pontifex, primùm occultis per exules grassatur insidiis, quæ cum haud satis prosperè euenirent, se hostem professus, copias conscribit, atque adiungit imperatoriis; iis præerat Ferdinandus Aualus Pescariæ Marchio; illis Prosper Columna: atque vniuersis Mantuæ Marchio, Ecclesiæ Gonfalonerius. Et Pontifici in secundum omen acceptus est casus, quo arx Mediolanensis propè euersa est. Ipso die sanctis Apostolis sacro, sereno cœlo sub occasum Solis, fulmen cados tormentarij pulueris ex arce eductos, atque in platea propositos, momento corripuit, statim incendium peruadit in turrim proximam, eodem puluere ad commeatum arcis oppletam; tantoque fragore terram & proxima quæque excussit, vt in ruinam vrbs agi videretur. Turris à fundamentis euersa est, vtrimque magna muri pars deiecta, & diruta, prouolutis saxis ædes arcis quassatæ atque pessundatæ; iis, in plateam & proximos vicos eructatis trecenti homines obruti atque interfecti; metu horribili ciuitas tota contremuit; fastigium turris solo infixum auelli vix potuit; perculitque Francos inexpectatum prodigium; quasi terra ipsos procul expelleret, vltrò arces paterent hostibus, atque cœlum munimenta euerteret, & propugnationem omnem eriperet. Nec diuersus à metu contingit euentus. Ad hostium motum Lautrecus, qui vt scripsi, agebat in Francia, & Ludouicæ Reginæ tentabatur odiis, proficisci in Italiam recusabat, nisi acceptis trecentis aureorum millibus, quæ sibi eo anno ad belli sumptus necessaria affirmabat; tandem Rege & præfectis ærarij spondentibus, promptam pecuniam, atque exemplò Mediolanum portandam, ipse in Italiam properat. Heluetij egregia in regem fide militem dederant; Veneti Theodoro Trivultio Duce adiungunt copias; suas ipse Lautrecus colligit, quibus fretus, versus Parmam mouet, quam fœderati obsidebant, parte vrbis iam captâ. Simul Ferrariensis, quod diu distulerat, Franco palàm hærens, educit copias, & Sanfelicem occupat. Ideò fœderati, metu ne vtrímque hostis incurreret, præcipitanter solutâ obsidione Parmam deserunt, Padúmque transmittunt, tanto tumultu vt à Lautreco facilè deleri potuerint; si hic alieno consilio accommodaret se, nec peruicacior in sententiâ, aspernatus esset, quod cæteri duces proponebant; turbatum hostem vinci posse, & bellum vno impetu confici. Verùm Lautreci ea indoles erat, vt manu præstantissimus, animo excelsissimus, & consilio non omninò malus, alienam sententiam non audiret; nec duci consentaneum crederet, quibus ipse imperaret, & iisdem obsequi. Fugientem exercitum Pontifex supplemento magno instauratum, additis Cardinalibus Legatis Medicæo & Sedunensi, rursus vltrà Padum ad bellum immittit; sed Lautreci vigilantiâ & labore assiduo, in angustias acti, nullâ re perfectâ coacti sunt in Mantuanum agrum secedere. Ea inter effluente Autumno, atque imbribus præuiis hyemem nunciante, productis iam noctibus & frigidioribus,

Mediolanum amissum.

castrorum

castrorum tædium cepit Heluetios, qui magno numero in signa conuolauerant; pecunia in stipendium nulla, nec enim præfecti ærarij promissam miserant; labores molesti, assiduæque vigiliæ; & ipsos Sedunensis per deuinctos centuriones oblatâ pecuniâ, & reuocatâ specie religionis à Francis auertit; ita paucis diebus partim reuersi in patriam, partim ad signa fœderatorum traducti, omnes propemodùm effluunt; vt ex viginti millibus ægrè Lautrecus quatuor millia continuerit, argento facto, suisque sarcinis liberaliter in stipendium erogatis. Ita imminutus, cùm hostem transitu prohibere haud posset, Borbonium imitatus, Mediolano se & militem claudit; dum subsidium mitteretur è Franciâ. Verùm hostis celeritas consilium omne discussit, quanquam ipsa celeritas supra consilium fuit. Quippe fœderati ad cœnobium Clareuallense quarto ab vrbe milliari cùm subsisterent, & de vrbe capiendâ ne cogitarent quidem; plebeius senex prorsus ignotus duces adit, dicitque se Mediolano missum, vt eos ad festinandum hortetur; Mediolanenses ad eorum conspectum arma capturos, irent, nec de successu ambigerent. His dictis ita se subduxit nuntius, vt diligentissimè conquisitus, nusquam inuentus sit; nec sciri posteà potuit, quis, aut vndè missus. Fœderati vt quid rerum esset tentarent, propiùs ad vrbem sine tormentis, instar exploratorum accedunt, propiores timentibus quàm oppugnantibus; Piscaria qui primus in fronte copiarum, Hispanos ducebat, sub noctem cùm ad Vincentium propugnaculum progrederetur, aduertit Venetos milites qui præsidio erant metu perterritos, fugam corripere; videt gressum promouens, Heluetios pariter terga obuertere; qua re plurimùm obstupefactus, fossam atque aggerem subit vetante nemine & suburbium occupat. Cùm tumultus in vrbe fieret, Theodorus Trivultius, Venetorum Præfectus cum Andræa Gritto, mulo vectus, in suburbium occurrens, ab hoste capitur, Grittus ægrè elabitur. Iam ciues ad expellendos Francos arma comparabant, cum Lautrecus re subitâ mirum in modum attonitus, desperata vrbe, arci præsidium imponit, Mascaronem præficit, & eadem nocte Comum cum reliquis copiis properat. Hispani successum vrgentes in vrbem inuadunt, sequuntur Heluetij, & simul in prædam versi; dies nouem continuos, vrbem refertissimam opibus vastant atque diripiunt: frustra ducibus minas & monita adhibentibus. Nec rebellionis pœnas vltrà ciuitas distulit; ipso crimine inferente vindictam, & plectentibus iis qui in noxam fuerant. Lautrecus sanè negligenter se gesserat, qui nullis speculatoribus in castra submissis, cum ducibus deambulabat in area, vbi ex Venetorum fuga comperit hostem versari in suburbio; & Lescunus frater, nocte proxima in excubando transacta, somno indulgebat. Imo fratrum seueritas importuna, odium ciuium inflammauerat, Manfredo Palauicino, ob rebellionis consilia, palàm in foro truncato capite; cùm indulgentia demitigandi ciuium animi fuissent. Fœderati in ciuitatem admissi præter spem suam & cogitationem, fidem ipsis oculis non habebant; quippe statuerant die proximo Ticinum recedere; nusquam rati vrbem tantam nullo sanguine, vno metu præuio expugnandam. Piscaria postmodum Comum cepit; Lautreco in Bergomensem agrum conuerso

FRANCISCVS I.

Anno 1521.

uerso; Venetis tutum receptum atque hospitium victo præbentibus, donec Ticino & Alexandria captis, Cremonam venit; ne eam vrbem hostes fælicitate sua corriperent.

VII. *Leonis mors.* Profligatas Francorum res mors Leonis Pontificis recreauit. Ille nuntiata prosperitate armorum, febrim contraxerat, qua diebus paucis absumptus est; votis etiam supra spem donatus, quod ardentissimè Parmam, & Placentiam capi cùm desideraret, Placentiam captam dum ægrotat acceperat, & ipso die quo egit animam Parmam redditam audiit. Suffectus est in Leonis locum Adrianus Florentius, gente Belga, Caroli Imperatoris præceptor, casu potius, quàm consilio, si suffragantium mentem inspicimus; tunc agebat in Hispania, & euocandus ad Tiaram fuit; verè si quis Pontificum ab ambitu liber, quem nescientem Tiara ambiit. At dum eligitur atque euocatur, rerum diuersa conditio immutabat Italiam. Quippe Cardinalibus Medicæo & Sedunensi profectis ad conclaue, exercitus qui Pontificis stipendio alebatur solutus est, paucique admodum cum Columna hæserant. Lescunus in Franciam festinauerat, & Rex tandem experrectus mandauerat Renato Sabaudo spurio, regiæ domus magistro, Palissæ Marescallo, Sanseuerino, & Mommorancio, delectu apud Heluetios habito, in Italiam transgredi. Hac spe fretus Lautrecus, & hostium infirmitate, de recipienda Parma cogitauit. Eam regebat Franciscus Guiciardinus (clarissimus ille & multa laude dignissimus historiæ Scriptor, nisi odio indulgentior, veritatem in pluribus læderet) vir negotiorum quidem peritus, belli haud quaquam munerúmque militarium: murus plerisque locis dirutus, labe aperta necdum obstructa; & hæc spem alebant. Data prouincia Ferdinando Bozolo, qui Parmam intrepidè aggressus est; sed Guiciardini virtute egregia repulsus, didicit experimento, sapientem virum nusquam esse tironem, & laudem bellicam tam à prudentia quam ab experientia proficisci. Ferrariensis interim ditionem suam totam receperat; & Franciscus Rouereus occasione captata Vrbinum & ducatum, eiectis Florentinis, vti auitum patrimonium vetante nullo inuaserat. At posteaquam Adrianus dictus est Pontifex, ambigente nemine in vtram partem Belga & imperatoris domesticus conuerteret se; belli ardor mutuus excandescit. Lautrecus dum accelerantur subsidia, excursionibus Mediolanenses vexabat, quos prosper Columna habebat addictissimos, atque arcem vel oppugnabat operibus, vel intercludebat. Et quidem ciues Andreas Barbatus, gente Ferrariensis, Augustinianus monachus, turbulentissimis concionibus incendebat in Francos, *amorem patriæ excitabat in miseris, eam communem parentem omnium, illius causa calamitates omnes hauriendas; Romanos, Græcos, Pœnos, veteremque historiam reuocabat in calculum, atque imitationis studium inflammabat; tum adiungebat stimulum religionis, Francos barbaros, sceleribus omnibus inquinatos; exploratam auaritiam gentis, libidinem, crudelitatem, Ecclesiæ & Pontificibus nefarium bellum intulisse, diris sæpius deuotos & sacro fulmine perustos non semel; patere ex arce nuper fulminata, quantùm superis gens illa teterrima odiosa esset. Exaggerabat quanta immanitate grassaturi in obnoxios forent, si semel vrbe admitterentur, odij furorisque proponebat sæuitiam,*

Bellum in Italia, renouatum.

tiam, quam nulla calamitas, nulli cruciatus satiarent aut defatigarent. Mox ad vim repellendam excitabat Parmensium exemplo; qui infirmo præsidio, nullo duce, vrbe aperta, murisque dirutis, vna sua virtute hostem irruentem, ad crudelitatem omnem expeditum, expulissent muris atque deturbassent. Eius generis vocibus, ita susceptum iam antè odium succendit, vt direptis facultatibus ciues, quod foret reliquum lætis animis ad militem alendum conferrent; nemo tenuitatem suam excusabat; cui duo erant nummi alterum dabat; cui nihil, se ipsum adscribebat militiæ; ipsæ mulieres, aurum, gemmas, suaque ornamenta effusis animis, centurionibus atque militibus largiebantur. Imo ad Insubres cæteros, odium incendij instar peruaserat; nam si quos Francos caperent, iis per indigna tormenta vitam adimebant; plerúmque cor ferro extractum è pectore, feris obiiciebant vorandum; aliquoties exhaustam aluum visceribus auena opplebant, & viua etiamnum cadauera lanianda equis supponebant; semper immanitate barbara sæuientes; tantum est furoris in odio, támque atrociter humanitatem extinguit vltio. Sed nec verbis aut odio Prosper Columna pugnabat, sed factis; multaque ad tegendam vrbem diligentia postquam muros reparauit, fossam repurgauit, erexit aggeres, propugnacula instaurauit, seque ad propugnandam vrbem instruxit; aggressus est arcem concludere, ne cui Francis commodo foret, eámque tum ab vrbe, tum ab agris ipsis excludere. Eo consilio ducit geminas fossas viginti passus à se inuicem distantes, ea longitudine quâ sceptum arcis protenditur; humum in aggeres excitat, atque latera propugnandis altioribus muris; locatis ad valli tutelam quatuor militum millibus. Nec sine prodigio aut cæli beneficio munimentum erectum est. Etenim sub ipsam operam tanta vis niuium fluxit è nubibus, tamque citò frigore obriguit, vt ex ea aggeres ad tegendum fossorem surrexerint, munierintque in arcis machinas, quæ crebros ictus & excussos globos in niuosa illa repagula frustra difflabant. Lautrecus interea auctus erat Heluericis legionibus, quas duxerant Sabaudus spurius, & Palissa; & Ioannes Medicæus cum tribus peditum millibus & cataphractis ducentis ad Francorum partes transiuerat; Venetumque exercitum Theodorus Triuulcius & Andreas Grittus adiunxerant; quibus fretus se ad arcem admouit, si posset perrumpere obiectum aggerem, atque in ipsam arcem inuadere. Sed munimento exclusus, cæsoque Marco Antonio Columna, is Prosperi ex fratre nepos, qui Francis militabat, vertit curas ad prohibendum ne Franciscus Sfortia Mediolanum subiret. Quippe ille inflammata ciuium voluntate multùm expetitus; Alpibus transitis Ticinum iam venerat, & contendebat omni studio Mediolanum venire; Columna enixiùs aduentum curante, vt ciues Duce inspecto magis ac magis ad defensionem flagrarent. Verùm & id consilium irritum fuit. Lescunus cum pecunia è Francia redux militem ad tutelam viæ reposcebat; ad eum cum copiis Mommorancius missus, venitque ad exercitum Lescunus non incolumis modo, sed victor: intra triduum Nouariam expugnauerat, quanquam cæso Refugio. Sed intentus in fratrem Lautrecus, non satis Sfortiam cauit; qui per colles abditos & inexploratos Mediolanum

Marginalia: FRANCISCVS I. — Anno 1522.

FRANCISCVS I. VIII.

diolanum peruenit, effusissimo ciuium exceptus gaudio; quasi simul cum eo felicitas vrbem intrasset.

Conflictus ad Bicoquam.

Hactenus fortuna neutri partium videbatur addictior, cùm repentè calamitas in Francos irruit, & afflictos prostrauit. Lautrecus Mediolanum patefacturus, statuerat Ticinum capere, eamque in rem adducto exercitu, iam labe gemina murum aperuerat; apparabatque aggressionem; cùm Prosper Columna qui haud procul metatus erat castra, selecta duo militum millia in vrbis subsidium mittit; qui nocte primùm elusis Francorum vigiliis, dein aperta vi penetrantes per castra incolumes peruaserunt in vrbem. Eo facto soluta obsidio, nouumque consilium institutum. Lautrecus ad excipiendam pecuniam, quæ Aronæ substiterat, metu prædantium hostium, primum Marinianum, dein Mouzium venit: cùm repente nouâ procellâ iactatur atque submergitur. Heluetij longioris belli pertæsi, diúque nullo stipendio aucti, per centurias tumultuantur, reposcuntque alterutrum, pugnam aut pecuniam; nisi repræsentetur alterum; minantur se extemplò in patriam redituros. Et verò Columna ad Bicoquam opportuno loco castra posuerat. Erat Bicoqua villa nobilis viri Mediolanensis, ab vrbe tertio milliari, amplo spatio in hortos, prata & viridaria diffusa, quò exercitus poni commodè posset. In ea castra Columna posuerat, tum vt vrbem ab oppugnatione defenderet, tum securo loco vti expectaret, quo tumultus Heluetiorum desineret; nam rem per speculatores acceperat; fossasque more gentis deductas, ampliores effecerat, adiunxerat aggeres, & castellis erectis, tormentisque impositis, omni industria communiuerat. Ad postulatum Heluetiorum, Franci duces pecuniam in proximo esse affirmant, præstolentur in paucissimos dies, numeratum iri cum incremento stipendium; nam hostem aggredi, temeritatis esse atque amentiæ; validum exercitum tectum & penè obrutum munimentis; satis effici, si detrahantur cibaria; claudantur ferarum instar hostes in latibulo; vel fame perituros, vel ad pugnam vltrò procursuros. Nihilominus Heluetij instant, deposcuntque pretium; sibi primam committi aciem flagitant, latere neminem quales in pugna sint; non fugam, non latebras, non stipendium, non otium petere: sed dimicationem, & quo loco acerrima sit; vrgebátque omnium maximè Albertus Petra, plurimis expeditionibus celebris. Cùm ægrè Franci impetrassent, vt hostium castra propius inspicerentur, id munus Pondormio Belgæ viro forti impositum, qui rem speculatus, castra munitissima & summa difficultate oppugnanda renuntiat. Heluetiis tamen pertinaciter in sententia stantibus, Lautrecus necessitate impulsus, sic composuit aciem vt victoriæ sin minus locus, spes saltem non deforet. Aciem primam Lescunus ducebat cum quadringentis equitibus, octo Heluetiorum millibus, & plerisque Francis nobilibus; inter quos Lauallius, Grauilla, Miolensis, Launayus, cæterique. Secundam agebat Lautrecus, comitibus Sabaudo & Palissa; Nauarro præuio cum fossoribus ad vias sternendas; tertiæ dux Vrbinas præerat, quam conflabat Venetorum exercitus. Contra Prosper frontem castrorum, præter fossam & aggerem, tormentis dispositis accuratè firmauerat; castra extrema, quæ ponte cum

Pondormy.

agro

agro proximo iungebantur, commiserat Francisco Sforziæ, accersito ex vrbe, cum quadringentis equitibus, & sex peditum millibus. Vbi ad iactum tormentorum ventum est, Franci admonebant Heluetios, paterentur displodi tormenta, fore vt euersis aggeribus, & via complanata, facilior ad hostem pateret aditus; verùm ij repudiata mora tam necessaria, & tormentis vti aspernantes, quasi lacerti pro bombardis essent, timorem Francis exprobrantes, se primùm in tormenta hostium, mox in altissimam fossam induunt: mille propemodùm antequam ad fossam euaderent cæsi erant; postquam in eam præcipitati sunt, strages nullo emolumento increbuit. Etenim cùm summum aggerem hastarum cuspidibus non attingerent, frustráque destituti pennis, fossa erepere conarentur, patebant sclopetis hostium, certisque ictibus designati cadebant spississimi. Tam inæquali pugna fortissimi quique perierant; ipse Albertus Petra auctor & incensor, duo & viginti Heluetiorum Centuriones, duo ipsorum millia, atque Franci Proceres quos appellaui cùm cæteros deficit animus, quique obstinati accesserant, obstinatiores recedunt. Iam repulsi erant, cùm Lescunus & Vendenessus Palissæ frater, castra circumflexi, pontem aggrediuntur, & obiectum Sfortiam repellentes, vi in castra irrumpunt, patrabántque victoriam, si iussi pedites insequuti essent. Verùm Columna Heluetiorum impetu liber, vniuersam aciem in eum effundit, adigitque retrocedere, nullo inuectum agmen fulciente. Lautrecus & Palissa precibus, monitis, promissis, vrgent Heluetios, vti alteram impressionem instituant, aut ad hostem auertendum fictam assimulent; appellant proximam fortitudinem atque audaciam, spem victoriæ faciunt, æmulationis flammam subiiciunt; peruasum in castra; ac leui conatu profligari hostem, si ipsi viri sint. Frustra stimuli admoti, hyeme sua frigidiores abscedunt; credo, quod præfectis, & fortissimis iam necatis, nemo esset de gente qui gloriæ flammam tot extinctam cædibus excitaret; aut fortè qui non gloriæ cupiditate, sed amore stipendij inconsideratè in prælium ruerant, defecerunt illicò, infirmo ad præclara facinora stimulo. Veneti quasi sarcinarum custodes, nusquam se mouerunt, nec ad hostem vel oculis accesserunt. Auctor erat Lautrecus, vt eo loco castra erigerentur, hostísque suo pomœrio clauderetur; nec id admisit Heluetius, statim elatis signis in viam conuersus, Francis sequentibus quos nequibant sistere. Prosper à Pescaria impulsus, vt munimentis prodiret, perficerétque victoriam; prudenter se continuit; affirmans iam patratam rem quam optaret; liberatum se, breui Heluetios redituros in patriam, destitutos Francos Alpes transgressuros, ac victoriæ præmium nullo periculo suum fore, Ducatum Mediolanensem ab hoste immunem: statímque euentus dicto prudenti vim affinxit oraculi: siquidem abscesserunt Heluetij, nec Francis constantia diuturnior fuit.

IX. *Laus Pompeia capitur.*

Nam vbi Adduam Lautrecus peruenit, ponte imposito Heluetij per Bergomates suas Alpes transcendunt, Sabaudus & Palissa & plerique nobiles Franciam repetunt, Lautrecus Cremonam proficiscitur, & ad Laudem tenendam Medicæum Bossolúmque mittit cùm parte copiarum. Illi vr-

bem

FRANCISCVS I. bem introducti, ob laborem viæ somno se dedunt, cura vrbis Bonuallio Præfecto relicta; & securè somno indulgebant; cùm hostes inspecturi quo statu foret ciuitas ad eam aduolant; primum agmen ad muros accesserat, cùm Bonuallius vrbe egreditur cum suo milite ad velitandum; sed primo impetu iam ferociter ab hoste pellitur, vt fuga versus vrbem capta, simul hostem acceperit. Ita vrbs summâ defensorum ignominiâ capitur; firma muris, nulla ruina, nullis machinis, tribus peditum millibus, cataphractis ducentis, eam tuentibus; imo auicularum instar, intra sua munimenta, seu nidulo deprehensis. Medicæus ac Bossulus experrecti è somno fuga seruati sunt; posteà Cremonam ad Lautrecum venerunt. Quæ vna vrbs erat naufragis reliqua. Nam Pisleonem validissimam arcem ad Adduam Franci Præsidiarij metu absterriti Piscariæ dedunt. Prætereà restabat ad excitandam spem Genua, quandiu firma in fide perstaret; igitur Lautrecus ad eam retinendam, & impetrandas suppetias, dissimulato cultu, duobus domesticis comitantibus, in Franciam properat; Lescuno fratri tradito imperio, copiisque ad tutandam Cremonam: sed nec frater diu Cremonam tenuit; quippe Prospero vrbem obsidente; cum ipso paciscitur, vt nisi quadragesimo die subsidia è Francia mittantur, omnes in Insubria vrbes Prosperum excipiant, præter arces Mediolani, Cremonæ, & Nouariæ; ipse cum copiis bona fide Segusium deducatur. Quod & præstitum est; Herbouilla in arce Cremonensi relicto cum præsidio. Nec erant pacta Francicæ rei contraria, si opportunitate Franci vsi essent: nam eo tempore Genua missis subsidiis seruari poterat, quæ commeatu atque præsidio destituta, proxima periculo erat; & Prosperum Adornij fratres adurgebant, polliciti iisdem se legibus adhæsuros Sfortiæ, quibus olim patres Ludouicum fouebant. Nec cunctatus Prosper rem suscipit, & cum Piscaria copias Genuam ducit. Franciscus iam ante de periculo monitus, curâ neglectâ vacabat otio; nunc experrectus seriùs, scribi iubet octo militum millia, & Petro Nauarro Marescallo agenti Massiliæ imperat, vt quidquid militum habet, imponat nauigiis, & continuò Genuam ducat. Ille fide summa obsequutus ducentos milites, nec in promptu plures erant, nauibus imponit, venitque Genuam cùm vrbs iam à Piscaria obsidebatur. Octauianus Fregosius Princeps Senatus, vir quidem prudens, sed imperitus militiæ, & plerumque lectulo ob morbos affixus, duo peditum millia in vrbem induxerat, nec fidebat admodum ciuibus. Ad portam Codifanam muri partem iam tormentis diruerat Piscaria, cum tubicine misso colloquium petit. Id Fregosius cùm vetare haud posset, Viualdum ad Piscariam mittit; qui dum colloquuntur, séque ciues custodiunt negligentiùs, Hispani milites inscio Pescaria, per muri ruinam in vrbem inuadunt. Statim fit rumor, increbrescit impetus, ciues trepidant, hostes instant, & momento sub ipsum fœdus spémque pacis certam, capitur vrbs atque diripitur. Pescaria audiens quid ageretur, dimittit Viualdum, Prosperúmque in diuersa parte agentem, de re tota certiorem facit. Nauarrus cum suis in vrbis arcem recipit se, pugnánsque fortiter venit in hostium potestatem; mox ab Hispanis in tetrum carcerem

Pisguetons.

Genua capta.

cerem conditus, in quo pœdore diem vltimum clausit, cæteri Franci in arcem euadunt; Dux Octauianus in lectulo iacens opprimitur, suásque ædes pro custodia habet: sic opulenta ciuitas fœde vastatur, sub ipsa tessera securitatis, tanta est belli atrocitas, quod in ipso pacis gremio violentiùs sæuit. Quamquam Prospero id molestum fuit, qui ab ciuibus sperabat pecuniam in stipendium militum. Antonius Adornus Dux declaratus est, atque arx postea conditionibus certis recepta. Ea iactura Regi grauissima extitit, cuius causam ante perdidicerat à Lautreco. Ille primùm repulsus ab Rege indignante, mox admissus precibus Comestabilis, modestè sed generosè culpam amissi Principatus in ipsum Regem contulit, qui promissam pecuniam haud misisset: at cum Rex obiiceret missa quadringenta nummorum millia; litteras quidem acceptas Laurrecus reposuit, pecuniam nullam. Samblancæum Quæstorem accersit Rex, cui iniunctum erat id muneris, noscítque pecuniam à Ludouica matre interceptam, affirmante eam sibi debitam alio nomine. Quod fœmina odio flagrans patrauerat; nam animi impotens, dudum Lautreco iniuriam machinabatur & calamitatem; siue quod is liberiùs de suis moribus obloqueretur, siue quod vir militaris ambitioni mulieris se haud satis subiiceret; quæ magno Reipublicæ detrimento priuatam vindictam in caput innoxium intendebat. Et mox vltio in Samblancæum ipsum conuersa, venerabilem senem, & longâ administratione probatum; quem accusatum falsò peculatus, eadem fœmina Prato Cancellario tradidit, & ipsi pessimo iudici, à quo datis è cohorte sua disceptatoribus, morte damnatus est, affectúsque supplicio, vnâ noxâ, quod innocentiam suam defendisset, suóque Regi ob ætatem & meritum esset acceptior, ídque Rex passus est, nullo doloris sensu, curam rerum & solicitudinem ad cæteros ablegans, quam admodum malè impenderent. Atque haud deerat in publicos vsus pecunia, quam Pratus Cancellarius exigebat immensam nouis in dies tributis, & excogitatis exigendi rationibus, quæ nemini hactenus in mentem venerant. Eæ porro ad explendam Reginæ auaritiam haud sufficiebant.

Lautrecus Regem adit.

Samblançay.

X.

Fontarabia seruata.

Refrigescens in Italia bellum, in Aquitania atque Artesia incalescebat. Hispani molestissimè passi Fontarabiam in Francorum potestate esse, exercitum scripserant, cuius Præfectus Orangius, sociúsque Guillelmus Fustembergius, cum sex Germanorum millibus præter Hispanos. Arcem obtinebat Daillo Ludæus, iámque mense duodecimo propugnabat: fortiter vim hostilem depulerat, donec quod fortium est, vna famis machina appetitus, rerum omnium magna penuria, se fortitudine animi, suos exemplo constantiæ sustentabat. Rex vrgente Boniueto ne arcem perderet, Castilionium Marescallum cum copiis in Aquitaniam miserat; quo in via mortuo dum successor deligitur, ad vltima obsessi acti sunt. Marescalli dignitas Annæo Mommorancio data, qui tunc agebat Venetiis, vt fœdus cum Patribus renouaret; ad Fontarabiam eripiendam, Palissa nuper ex Italia redux, proficisci iubetur; simul Artigius Admiralij Legatus naues è Britãnia ducere, vti Hispanicam classem disiiceret: sed cùm is nimiùm cunctaretur, Palissa

Anno 1522.

FRANCISCVS I.

progrediens, ſpectante hoſte tranſmittit Behobiam, ac tormentorum globis via patefacta, commeatum & militem vrbi immittit, illæſúſque in Aquitaniam redit. Soluta obſidio, & Ludæo permiſſum à Rege vrbe excedere, infirmitatem excuſanti; iam gloriâ in apicem actâ, cui vix quidquam accreſceret. Suffectus in Ludæi locum Frangetus, Vaſco nobilis, Caſtilioniæ turmæ Legatus; qui de ſe opinionem conceptam fefellit plurimùm. In Arteſia atque Picardia maius belli onus incubuit, felicitas haud diſpar. Nam Burgundiæ geminæ Ducatus & Comitatus, de aſſenſu Principum, quoddam inter ſe contraxerant fœdus, quod Neutralem conditionem vocarunt, vt à bello mutuo inferendo ceſſarent, pace interim firma. Porrò Picardiæ faceſſebat periculum Angliæ Rex; qui nuper cum Carolo inita ſocietate, Suffolcium Ducem cum exercitu in Picardiam miſerat. Maria Henrici ſoror ac Ludouici proximi Regis vidua, Suffolcio nupſerat; vnde Ducis auctoritas, acceſſerátque Comes Bureus cum Cæſarianis copiis; totum exercitum triginta hominum millibus adimplentibus. Agebat Lugduni Rex bello Italico intentus, cùm ipſi ab Anglo bellum indictum eſt; & erat eius rei ante ſuſpicio, quod Angli mercatores & ſcholaſtici euocarentur Pariſiis; atque Anna Bolenia in eadem vrbe ab Maria relicta, reueriſſet in Angliam, Rege id grauiter accipiente, fœminâ in amores atque arcana Principis iam vocatâ. Carolus Borbonius, Dux Vindocinenſis, Picardiæ præerat; hic iuſſus tueri Prouinciam, adiuncto Trimollio Burgundiæ prætore; quando in Burgundia nihil periculi eſſet. Ij quod erant copiis inferiores, firma præſidia in ciuitates ſingulas diſtribuerant; Bapalmâ interim à Comitibus Sampaulino & Guiſio captâ & dirutâ. Ineunte Octobri coniuncti hoſtes, Heſdinum obſidione cingunt, rati infirmum oppidum atque immunitum. Id tuebatur Biezius, idem poſteà Mareſcallus, cum triginta cataphractis, & peditibus aliquot; qui egregiè vrbem propugnatam, in quadrageſimum diem illibatam ſeruat. Incurrebant in hoſtem ſæpiſſimè, aſſiduíſque conflictibus decerpebant, præclariſſimi Duces, Sampaulinus, Guiſius, Pondormius, cæterique; imbrium denſa vis infundebatur in caſtra, premebátque grauiter militem; quibus incommodis conflictatus hoſtis ſoluta obſidione receſſit; vltrà Oceanum Anglus, in hyberna ſua Cæſarianus. Et Anglica bella multùm de terrore primo remiſerant; immutata belli ratione atque armorum; & Francis per tot ſuas clades conſultioribus. Per hyemem conquieuerat bellum, dum primo Vere à Cæſarianis exortum Picardiam tentat. Fiennius Flandrenſis Prætor Teruanam obſidet, ductis Belgarum quindecim millibus; ſimulque per Arſcotium ducem Guiſam tentat, non aperto marte, ſed arcanis conſiliis. Guiſam tenebat Nicolaus Boſſuus Longouallius, qui ab Arſcotio de proditione appellatus, aſſenſum ſimulans, de tradenda vrbe conuenerat; mox Regem admonet; denique conſtituitur, vti aduenniens hoſtis duo inter agmina intercipiatur, quorum alterum Vindocinenſis, alterum Florangius duceret. Conſilium procedebat commodè, cùm id Rex diſturbat præpropero gloriæ ſtudio. Quippe cùm Chambortio equis curſoriis Feram properaſſet, vt pugnæ intereſſet, hoſtes ſuſpicati patere ſua

Franges. Neutralité. *Angli in Picardiam excendunt.* Comte de Bure. Anne de Boulen. De Biéz. *Flandri à Picardia repulsi* Anno 1523.

fua confilia, regrediuntur in Flandriam; præclara occafione Francis erepta; adeo quibufdam confiliis lux & pompa obfunt, & fua etiam Marti funt furta. Iuffus Vindocinenfis Teruanæ opitulari, hoftem caftris depulit, foluitque obfidium, cæfis quamplurimis; referebatque victoriam, nifi iuffus effet abftinere à prælio: fed hæc grauioris in Italia belli quædam præludia vifa funt.

FRANCISCVS I.

XI.

Apparatus ad bellum Italicum.

Etenim Rex tandem experrectus, & amiffi Mediolani afperfus infamia, feriò de ditione recuperanda & expungenda ignominia cogitabat. Boniuetum in Alpes miferat cum duodecim millibus militum, qui Alpibus tranfitis Segufij reliquas copias præftolabatur. Mommorancium fibi gratiffimum apud Heluetios ad delectum miferat: & quanquam in Italia aduerfa omnia obnitebantur confiliis; ramen qui erat Principis animus, vt longè inter aduerfa fortior, quàm inter profpera foret, fortitudinem totam atque regni opes in expeditionem proximam euocabat. Et quidem ea neceffaria erant: nam arcem Mediolanenfem Profpero Columnæ Mafcaro Præfectus tradiderat, alimentorum penuriâ; Cremonenfi arce vna dumtaxat in Francorum poteftate ftante. Adrianus Pontifex procliuis in Carolum appellauerat Regem de induciis admittendis, vti bellum Turcæ à Chriftianis indiceretur: (nam fuperiore anno Rhodum Infulam Solimanus expugnauerat, Equitéfque expulerat;) eas, porrò Francifcus reiecerat, quæ neutiquam Infubres reftituerent. Veneti meritò negligentiam Regis incufantes, cuius culpâ potiffimùm, nuper pericula plura fubierant, detrectauerant fœdus renouare, imò cum Carolo fœdus pepigerant, in id Pontifice, Angliæ Rege, cunctífque Italiæ Proceribus, præter Ferrarienfem, admiffis; vt omninò Franciæ Regem ab Italia prohiberent. Præterea coniuratio quam texebat in Sicilia Francifcus, in lucem producitur; & aliquot in Sicilia Proceres fupplicio affecti funt, & in partes diffecti; Nihilominus Rex vrgebat expeditionem, fuo plurimum animo & fortitudine nixus, & tranfmiffurus Alpes expectabatur in dies Lugduni, cùm improuifa Comeftabilis confpiratio in Francia inuitum tenuit. Res tanti momenti, & caput tot calamitatum, videtur ab prima origine retexenda. Carolus Borbonius Francifco Rege quinquennio maior, ftirpis Borboniæ in plures ramos diuifæ primarius ftolo, iam à prima adolefcentia æmulationem in Francifco excitauerat atque aluerat. Nempè natalium fimilitudo, & diffimilitudo indolis, vt cogebant fimul verfari, fic agentes fimul diffentione mutuâ alienabant; Francifcus apertus, atque ingenuus, ore mentem proferre, ad pompam & gloriam accommodare fe fuáque ftudia: Carolus tectus, animi fenfus alta premere fimulatione, in arcana neminem admittere, laudem folidam facinoribus iuftis non tam exquirere quam mereri; inter ea contraria, vno conueniebant, quod laudem bellicam ambo gloriámque imperatoriam ardenter concupifcerent. Dicitur Ludouico viuo eò animorum difiunctio perueniffe, vt Francifcus Carolum in fingulare certamen prouocauerit, quod Regi quidpiam de ipfo retuliffet; nec ea repugnantia Francifco in Regem euecto defiit, imò in tam difpari forte perfeuerauit atque exarfit: nam caufæ

Borbonij in Regem coniuratio.

FRANCISCVS I.

perſeuerabant, diſſimilitudo & æmulatio. Rex quidem magna animi generoſitate, vt reſtinctum odium demonſtraret, ſtatim Carolum Comeſtabilem dixerat, & Prætorem Mediolanenſem inſtituerat. Verùm iis muneribus laude eximiâ geſtis à Comeſtabile, excitata è cineribus æmulatio erat, Rexque nouis iniuriis plus moleſtiæ Carolo faceſſebat, quàm beneficij per dignitates primas contuliſſet. His acceſſit capitale odium Ludouicæ Reginæ in Comeſtabilem. Origo ſcribitur, quæ à fœmina non abhorreat; quod Comeſtabilis Suſanna vxore mortua de nouis nuptiis à Regina ipſa appellatus, eas non ſine ludibrio repuliſſet: nec vindictæ muliebri vllus ſtimulus acrior quàm amoris repulſa; fœmina ocyſſimè in effectum contrarium tranſuolante. Votis igitur Borbonij intercedit, impedítque ne Renata Claudiæ Reginæ ſoror, cupienti vxor detur, quod & ipſa Claudia peroptabat; tum cum Prato Cancellario conſpirat, ad virum bonis deturbandum, quando honore & vita non poſſet. Nec diſtulit conſilium Pratus, vir ad omne flagitium promptus, & ipſe Comeſtabili ſuo nomine infenſus, quod ab eo non impetrauerat neſcio quid in Aruernis, quo liberos ſuos ornaret. Imò Boniuetus Reginæ vindictam multùm accendebat; ratus ſi iis deiiceretur, munera belli ad ſe peruentura, & ipſam adeò Comeſtabilis dignitatem. Ea mente Regina litem Comeſtabili mouet, qua facultates propemodùm omnes repoſcit, Ducatum Borbonium, & Aruernos, Claramontanos & Foriſienſes: quaſi vxori Suſannæ mortuæ ſtirpe propinquior; erat enim ipſi conſobrina; ſtatímque impetrat à Prato Iudices qui pronuntiarent. Tantæ litis diſceptationem & momentum, fusè Francorum hiſtoriæ narrant, ego parcens lectoris tædio, iis ſuperſedeo. Indignationem, vt par erat, tam indigna lite Borbonius concipit; apud Regem acerbè queritur; nihilque promouens, irâ excandeſcit, quòd opprimendus à fœmina, quam nauci habuerat, modò facultatibus per iniuriam ſpoliandus, inops & aſpernabilis toti Europæ ludibrio foret. At eum dolorem domeſticis inflammantibus; Regíſque ingratum animum exaggerantibus, tranſcundi ad hoſtem conſilium init, vt perſequuturus priuatas inimicitias, publicas faceret, & qui ſua tueri non poſſet in patria, patriam perderet. Eam in rem Mottam Noyerium, tam turpis facinoris auctorem & flammam, in Hiſpaniam mittit, qui cum Imperatore fœdus componeret; conuentúmque eſt in ea pacta, quibus ineuitabilis Franciæ incumbebat pernicies, ſi eò quo conſulta ſunt modo perfecta eſſent. Expectabatur dum Rex in Italiam tranſmiſiſſet, Borbonio ſimulato morbo hærente in Francia; tum Imperator tres exercitus immittebat, quibus Occitaniam, Aquitaniam, atque Campaniam inuadebat; Henricus Rex, nam particeps admittebatur, mare claſſe valida clauderet, atque in Picardiam Normanniamque irrumperet; ipſe Comeſtabilis, cum decem millibus Germanorum, quos adducturus Fuſtembergius erat, occuparet Burgundiam, & totum regnum ſuis opibus & clientelis peſſundaret atque euerteret; Rege excluſo, & in regnum regredi tot tantíſque copiis vetito; Imperator Borbonio Eleonoram ſororem ſpondebat in coniugem, modò ſolutam matrimonio, morte Emanuëlis Luſitaniæ Regis.

Porrò

Porrò in id fœdus arcanum admodùm atque tectum, duo Comestabilis domestici penetrarunt; Matignonius atque Argongius, gente Normanni, qui vt par erat, priuatum officium publico in patriam postponentes; postquam frustrà Matignonius herum conatus est à nefario illo facinore dimouere, rem Regi enarrant, consiliúmque aperiunt. Ille Molinas ad Borbonium ficto morbo decumbentem se contulit; ac summa verborum humanitate testatus, se consilia peruasisse, hortatur orátque, vt abscedat à suscepto flagitio; id à dignitate tum sanguinis, tum magistratus, tum gestarum rerum, quàm alienum sit docet, spondétque sanctissimis verbis, si lite excidat, restituturum se omnes facultates. At Comestabilis, seu promissis Regis fidem non haberet, seu in procliue flagitij impulsus, se haud posset sistere atque inhibere, pernegat crimen; fatetur quidem se à Reusio Comite appellatum, sed occlusas appellanti aures; orat ne de fide sua ambigeret, recipítque profecturum se, vbi primùm iter ægritudo permitteret. Rex ab eo digressus, Lugdunum contendit. Et sequebatur lectica vectus Borbonius; cùm à via deflectens, perturbatissimo variis cogitationibus animo, Cantellam in domum suam abscedit, deliberaturus vtram in partem conuerteret se. At Rex diuerticulum fugam interpretatus, Ioannem Huraldum, Augustodunensem Episcopum, præmissum à Borbonio, & conscium arcanorum, in custodiam mittit; quod vbi resciuit Borbonius, simúlque se sententiâ Iudicum lite excidisse, desperatione & furore actus, noctu vno Pomperantio comite proripit se, domesticum eius se simulans, & per multa discrimina in Burgundiæ comitatum euadit. Rex profugi facultates omnes apprehendit, arces occupat repugnante nullo; præsertim Cantellæ ornamenta, quæ magnificentiam cuiusvis Christianorum Principum adæquabant. Tum veritus ne tanti viri defectio, ingentes turbas regno inueheret, eo anno abstinuit ab expeditione Italicâ, inspecturus rem propiùs, & occursurus clandestinis consiliis. Nam magnæ erant cognationes Borbonij, ingens fama, & existimatio, & virtutes, tanta fortunæ amplitudine dignæ; nisi eas id facinus maculasset; nam vitæ integritate, liberalitate, fortitudine, & militari peritia, facilè omnium princeps, non immeritò Francisci æmulationem concitauerat. Ideò nouos in prouinciis Prætores constituit, in Picardia Trimollium, in Burgundia Guisium, in Aquitania Lautrecum, in Campania Orualium; & ad se Vindocinensem & Sampaulinum euocat, affines Borbonio, copiásque tradit Renato Sabaudo ac Palissæ, quibus maximè omnium confidebat. Borbonius interim è Burgundia in Germaniam, tum per Alpes Tridentinas profectus in Insubres, exceptus est à Carolo Lanoio Prorege Neapolitano; nec diu moratus Genuam tendit, inde in Hispaniam soluturus, vt cum Eleonora desponsa matrimonium iniret. Verùm longè diuersa Caroli mens erat, cui sororem exuli nubere non placebat, & mandauerat Reusio, vt Borbonium in Italia retineret: ergo Reusius eum dimouet à profectione, ostentat arma, atque imperium, communicata cum Lanoio præfectura: nam Prosper Columna morbo oppressus agebat animam, ita dum Franciæ visceribus intendit Franciscus, extrema hostes,

Aperta coniuratio.

Chantelles.

Pomperant.

Lanoy.

Exercitus in Franciam inducti.

FRANCISCVS I.

vt cum Borbonio pacti erant, carpunt; quanquam maiori trepidatione quàm damno. Primùm Fustembergius decem millia Germanorum in Lingonensem agrum induxit, eúmque diripuit: sed cùm equitatus deficeret, quem Borbonius nulla accepta ab Imperatore pecunia, non apparauerat, prudentiâ Guisij ad penuriam adductus, reiectus est in Belgium, postremo agmine in Mosæ transitu victo & deleto. Nec Trimollius in Picardia ab illustri vita tot facinoribus clara degenerauit. Nam Angli Belgis iuncti conflato ex viginti quinque millibus hominum, ducibus Norfolcio & Bureno, exercitu, in Picardiam irruerant; ita milite destitutam, vt Trimollius cùm vrbem aliquam prætererant hostes, cogeretur præsidium inde educere, atque in aliam immittere, quam illi impeterent; non absque difficultate ingenti, plurimísque curis atque periculis. Ea solicitudine hosti eripuit Teruanam, Ambianum, Corboiam, & Sanquintinum, seruauítque Durlanum Pondormius, celeritate & manu strenuus; sæpius per obstantes hostes perrumpens in oppida, lata ope; móxque erumpens, vt aliis locis consuleret. At vetare non potuit, quin hostes Mondidetium vrerent, transgressique Somouam terrerent Parisios, donec aduentante cum quadringentis equitibus Vindocinensi, terror disiectus est; & imminente iam hyeme hostis in Cameracensem agrum discessit; commendando in æuum Trimollio; qui se vno exercitum repræsentans, curas, celeritatem & vigilantiam, pro pedite, equite machinísque substituit. Nec Lautrecus in Aquitania à se defecerat; vir strenuus, & ad munia militaria cùm necessitas poscebat impiger. Imperator qui tum in Hispania agebat, iuxtà conditiones Borbonio promissas, validum exercitum scripserat, quem vltra Pyrenæos in Aquitaniam misit. Ad eius famam Lautrecus haud dubius quin Fontarabia prima omnium peteretur; quippe nimium quantum premebat Cantabriam, ad eam progressus, milite & commeatu, rebúsque cæteris ad frangendam obsidionem communit; tum Baionam reuersus celeriter, vrbem maritimam, quæ totius Aquitaniæ propugnaculum est, quantùm angustia temporis patitur, tumultuariè erectis aggeribus, ipse quam infirmam inspiceret, tuendam suscipit. Hispani Septembri medio Fanum sancti Lucij, Fontarabiam inter & Baionam medium occupant, & vastata miserum in modum Navarra, Orangio duce Baionam summo impetu aggrediuntur. Vrbis muros allambit Aturus, tum ex Cantabris montibus alter amnis oppidum interfluit, qui Aturo exceptus, in Oceanum proximum influit. Verùm vbi commoditas, ibi periculum; etenim Oceanus, quà alueus patet bis in diem promouens fluctum, vti mercatorias naues in portum inuehit, sic hostiles bello sæuiente. Et Hispani ad Baionam classem inuexerant; vnde terra marique summa vi & machinarum fulminibus impetunt muros. Vna propemodùm oppugnantibus aggressio fuit, quatuor dies continuos nec quiete noctium interpellata. Attamen repulsi sunt admirabili Lautreci virtute; ille vix vnam horam quieti aut sopori impertiens, adhortatione & exemplo sic incendebat ciuium studia, vt eorum singuli militem æmulantes, hosti fortiter sese obiecerint; nec matronæ virgines puerive ab labore cessabant, vltrò atque ingenti alacritate,

Fontarabia capta ab Hispanis. Et Baiona à Lautreco seruata.

Saint Iean de Luz.

tela,

FRANCISCVS I.

tela, lapides, victum & necessaria subministrantes pugnantibus; adeo in duce vis belli sita est, emendante naturam: nam quæ ipsa fecit imbecilla atque infima, hic si præclarus est in instrumenta Martis conformat. Ea fortitudine repulsi Hispani, relicta Baionâ, Fontarabiam cingunt, experti intra paucos dies, homini homo quàm præstet: quippe Frangetus muro adhuc integro, munitissimam atque instructissimam commeatu vrbem, vno bombardarum sonitu territus, Hispanis tradit; accusans Petrum Nauarri filium, quem conuenisse cum hoste diceret. Recepta vrbe Hispani, in interiora regressi sunt. Frangetus posteà Lugduni à Rege cum ignominia exauctoratus est, titulo nobilitatis expunctus, in pegmate palàm singulis armis exutus fractúmque gentilitium stemma; tam vili facinore iam deiectus nobilitate, armísque raptis quæ per ignauiam eiurauerat. Decursis Pyrenæis transuolandum ad Alpes est.

XIII. *Boniuetus ab Italia pulsus.*

Cùm detecta est coniuratio, Boniuetus Vercellas peruenerat, cum triginta peditum millibus, equitum quatuor; lætúsque summoperè ruina æmuli, iam gloriam, honores, & summum dignitatum militarium apicem cogitans; in spem magnam euectus, versus Mediolanum contendit. Et erat obsidendæ vrbis prona occasio, si Boniuetus in eius notitiam penetrasset; etenim Prosper Columna, iam implicitus ægritudine ratus eo anno non transgressurum Alpes exercitum, coniuratione Borbonij patefacta, vergente in hyemem tempestate, & Veneris iam aduersis; neglexerat vrbis munitiones apponere; apertis suburbiis, murísque aliquot locis collapsis. Imò cum centurionibus statuerat, si hostis ingrueret, vrbem deserere, & Comum atque Ticinum se cum exercitu recipere. At Boniuetus imperitus artis militaris, accedente vana arrogantia, quam successus primi promouerant; nam Nouariam & Vigeuanum ceperat; Ticinúmque amnem traiecerat vetante Prospero, prauo consilio felicitatem corrupit. Nam & hostes in amnis transitu debellare potuerat; & Mediolanum expugnare, nisi triduum iam amne transmisso præstolatus extremum agmen frustrà consumpsisset. Eam ergo importunam cunctationem Prosper obseruans; propugnaculis instauratis, & erectis suburbiorum aggeribus, ita vrbem communiit: vt postquam seriùs ad eam accedit Boniuetus, spe amissa oppugnationis, ad lentam obsidionem deuentum sit. Mox noua opportunitas Francis arridet; Adriani Pontificis obitus, qui cum caput esset totius fœderis, videbantur eo auulso membra cætera statim collapsura. Et erant consternati animo fœderati, nescij quis succederet, quovè animo in Francum is affectus foret. Aliquantò post Pontifex dicitur Iulius Medicæus, Leonis X. patruelis; qui Clementis VII. nomen sumpsit; poterátque primo eo tempore conciliari à Francis, si Rex in Italiam tam ingenium atque industriam contulisset, quàm arma. Interea variis velitationibus ad Mediolanum pugnatum est; quibus plerumque Franci vincebantur; iam præiudicante totius belli auspicio, vel imperantis infelicitate ad milites ipsos transeunte. Vnus Bunovus Cremonensis arcis præfectus, posterorum memoria dignissimus est; qui suam arcem intus & foris acerrimè impugnatam; fame nimirùm atque armis hostilibus,

Adriani mors. Clemēt VII. Pontifex.

Bunou.

inuiolatam

FRANCISCVS I.

inuiolatam defendit, donec Baiardus, & Rentius Ceres Dux Italiæ militem & commeatum in eam inferunt; & repertus cum octo militibus, cæteris fame extinctis, deliberata ipse morte cum suis, ante hostem quàm pomœrio exciperet, quæ si constantia Mascaroni Mediolanensis arcis Præfecto fuisset, Franci vrbem cepissent, nullo negotio; tantus erat ciuium atque militum terror, sed occasio prætermissa à Francis, ad hostem aduolat. Asperitate hyemis, & niuium frigore Francum absumente, Boniuetus Mediolano recedit, & præmissis tormentis, instructo ad pugnam agmine Biografium venit. Agebat in extremis Prosper, póstque euocatos Borbonium atque Lanoium, vitam posuit, veneno, an amatorio poculo; vir bello clarus, eiúsque vsu assiduo peritissimus. Lanoius atque Borbonius iam valido exercitu, & Francicum haud modicè superante, Mediolano in hostem prodeunt. Iámque omnia calamitosa Boniueto deinceps acciderunt. Nam arx Cremonensis commeatus penuriâ ad hostem peruenit; Boniuetus ipse Vascones & Delphinates, robur exercitus, quod defessi & imminuti essent, ad supplementum in Franciam misit; Rhætos quos expectabat Ioannes Medicæus transitu prohibitos, dimisit in patriam: Biagrasium & Vercellas occupante hoste amisit; copiæ sæuientibus morbis detritæ & propemodùm perditæ erant; nec Heluetij nuper conscripti ac Sesite amne diuisi, adduci potuerant, vt se Francis adiungerent. Anno 1524. Tot itaque afflictus infortuniis, receptui canit, ac Nouariâ venit Romanianum, insequentibus Borbonio atque Lanoio. Ij ad Sonfitem amnem, quem nocte proxima Boniuetus traiecerat, de bello consulturi subsistant; erántque diuersæ sententiæ, Lanoio censente, fugienti hosti fugam permittendam; contra Borbonio instandum affirmante hostibus. Et is optimè gnarus quid in Franco exercitu ageretur; nam singulis propè horis de his fiebat certior, plerísque Francorum ipsi fauentibus, & Boniuetum odio persequentibus & multo contemptu. Fides habita Borbonio, & festinatum in hostium terga. Tuebatur postremum agmen cum Heluetiis Boniuetus; qui prima impressione sclopeti glande brachium saucius premente dolore vulneris, & ne forte in Borbonij capitalis inimici potestatem veniret, abdicatum imperium Baiardo tradit, & primos inter lectica vectus diligenter elabitur; nec Baiardus ignarus quam perditis rebus adhiberetur, nihilominus tamen operam patriæ non negauit: cum Vendenesso fortissimis equitum selectis, dum exercitus se subtrahit, alteram impressionem hostium frangit: sed viri virtus iam ad exitum spectabat, & dignum quidem qui militarem vitam coronaret, sin minùs victoria, saltem morte, *Baiardi mors.* quæ victori ornamento & decori esset. Vt postremi erant, ipse & Vendenessus, sclopetorum glande appetuntur: & Vendenessus illicò mortuus corruit, Baiardus renes saucius, & equitandi laborem haud ferens, iubet se deponi, & quercui fortè proximæ acclinem, os in hostem conuerti, vt vel ipsam animam pro telo immitteret, nec cum vires deficerent, sine officio in patriam eam emisit. Quippe cùm ad iacentem venisset Borbonius, & solatij gratia diceret, se misereri præstantissimi viri, qui in eam calamitatem incidisset, quod imperare qui deberet, stolido & imperito viro

viro paruisset, ille præclarissimam ac viro forti dignissimam vocem reposuit; *non ego miserandus, qui viri boni functus officio, pro Rege & patria vitam pono; tu Domine, næ es longè miserabilior, qui cùm in Francia & de Regio sanguine ortus sis, contra Regem & patriam arma induisti; & ea forsitan cruore popularium imbuisti:* tum vt erat peritus historiæ, commemorauit Borbonio viros in Græca & Romana gente præclaros, qui cum se in patriam conuertissent, vitam clauserant miserabili fine: silens Borbonius vltrà progressus est; & Baiardus in Lanoij tabernaculum eo iubente delatus, animam edidit; vir in quo inuidia ipsa carperet nihil; quippe compos virtutum omnium, fortunæ malignitatem accusat, quæ tandem exercitum regendum dedit, vt ad mortem raperet; ac specie beneficij acerbissimum odium funere impleuit. Eo facto exercitus se tutò recepit; Franci per Taurinos in patriam, Heluetij per Augustæ prætoriæ vallem; quindecim maiora tormenta quæ Heluetiis Franci commiserant, in manus hostium peruenere, & Boniuetus quasi victor à Francisco exceptus est; adeo Regum aures adulantibus patulæ, animi sensum deprauant; receptum illum exercitus, collaudabat Rex plurimùm, & cum decem Græcorum millibus componebat, qui duce Xenophonte per tot hostiles prouincias Græciam incolumes tenuerant; tanto discrimine, victum inter exercitum integrúmque, quanto inter duces, quorum alter victus suâ culpâ, vno vulnere infractus, & alieno periculo seruatus; alter in suorum clade inuictus, admirabili fortitudine atque prudentia, sese explicuit; quasi nubibus vectus in patriam, vi repulsa hostium, dolísque elusis. Sed inanes Boniueti laudes, seriùs posteà suo magno malo Franciscus damnabit.

Cæsar instaurato cum Anglo fœdere; quo Anglus in bellum singulis mensibus centum nummorum millia subministrabat; ratus Franciam imparatam ab exercitu esse, iubet victores in eam inuadere. Erat Borbonio animus Lugdunum aggredi, nondum enim eam vrbem Franciscus munitionibus cinxerat, situ commodam ad plures prouincias obtinendas, atque in faucibus patrimonij sui; quippe Forisienses, Belliiocenses, Boios, Aruernos, & Marchiam, vno soli tractu coniunctos possederat; nec dum extincta popularium in se charitate, sperabat suo nomine defecturos à Rege plurimos. Id enimverò Regi perniciosum fuisset. Verùm Imperatoris alia mens erat, qui bellum ad vtilitatem Borbonij non accommodabat; ideò iusserat eum peruadere in Phocensem prouinciam, & occupare Massiliam. Diu Aragonensibus Regibus mouerat cupiditatem Massilia, situ valida portúque commoda, ad excipiendos Hispanos in Italiam atque Siciliam commeantes; hospitium nauigatione media opportunum. Borbonius per Nicæam exercitum duxit, sexdecim peditum millia; adiuncto Pescaria, non tam Vicario quàm consorte. Lanoius cum aliquot copiis in Italia perstitit. Hugoni Moncadæ data est classis, quæ mare clauderet, & promoueret obsidium. Ad famam inuasionis, Rex haud incertus quò hostis tenderet, Massiliam præsidio munierat, Philippo Chabotio & Rentio Cerete inducentibus quatuor hominum millia; nec multò post Antonius Barbesius, è stirpe Rupifocoldia, introduxit nouum subsidium.

Margin notes: FRANCISCVS I. — XIV. *Borbonius Massiliā frustrà obsidet.* — *Barbesius.*

FRANCISCVS I.

Cæsariani Prouinciam ingressi, Tolonium veterem Massiliensium Coloniam, & Aquas Sextias, vrbem primariam, sed prorsus immunitam, capiunt; tum ad Massiliam Borbonio planè inuito copias admouent, sed ciues forti præsidio nixi, atque egregia in Regem fide, oppugnantes repellebant acerrimè. Primùm collem proximum occupant, in quo postea castrum positum est, & cingunt munimentis, irrisâ hostium socordiâ, quos ea commoditas latuisset. Ita totos quadraginta dies, frustra Bombardis detonantibus hostium, ciuis vrbem suam inuictam intactámque seruauerat. Franciscus intereà luctu domestico afflictatus, Claudiam vxorem morbo raptam amiserat, sanctissimam moribus, pluriúmque liberorum matrem; nam filios tres, filias quatuor Regi pepererat; animi quam corporis dotibus præstantior; claudicabat enim aliquantulum, sed pro forma fertilitas, summáque pietas erant. Nihilominus Rex conscribebat exercitum, Heluetiorum quatuordecim millia, sex Germanorum, quem ipse ducere in hostem statuerat. Quod obseruans Borbonius, volebat omissâ Massilia Auenionem inuadere, vt Rhodanum amnem in potestate haberet, viámque aduentanti Regi obstrueret. Verùm cùm id nec persuaderet Pescariæ, affirmanti, vrbem Pontificiam Auenionem, sine Clementis molestia occupari non posse; & ea occasio Cæsarianis periit, & erepta postmodùm Massilia est. Nam Moncada cùm classem in Massiliense littus inuexisset, ab Andrea Doria classis Francicæ præfecto victus est; & Palissa primam aciem ducens, occupata Auenione, & Salonio capto, imminebat castris. Imo haud multò post Rex subsequutus est, iámque toto exercitu festinabat. Quas ob res Borbonius nullo supplemento nec pecunia recreatus, quam vti spoponderat Carolus nullam misit, soluit obsidionem, eo ipso die quo Regem accipit Auenione prodire; tormenta in frusta contrita, mulis imposuit, ac magna celeritate se & copias multùm imminutas impendenti hosti eripuit, séque Monœcum magnis itineribus recepit; Palissa legente recedentis vestigia, & festinationem mirum in modum vrgente. Ita is Borbonio malè cessit conatus, patuitque se transfugio nouum dominum, libertatem nullam quæsiuisse.

Claudia Regina mori. Anno 1524.

XV. Rex eo successu elatus, statim consilium quod diu insinuabat Boniuetus sponte amplectitur; *transmittendum in Italiam, inuadendos Insubres, Neapolitanum regnum occupandum, & vniuersis gentibus demonstrandum, quanti ad bellum & obtinendas victorias Rex momenti foret. Recurrebat animo Mariniana laurea, pudebat pigebátque intermedium tempus otio traductum. & voluptatibus; sat bella per legatos gesta, & infeliciter quidem; modò Rex ipse rem suam ageret, deleretque ignominiam calamitatum, quas aliena culpa inuexissent.* Hæc Regi prono animo audienti Boniuetus ingesserat; consilio sibi in alterutrum euentum commodo; cuius, si ritè succederet, haberetur auctor; sin minus, Regis clades ignominiam suam obrueret. Contra Palissa, Trimollius, & veterani ductores dehortabantur Regem à profectione; *decurri Autumnum, atque adeo hyemem imminere, tam cœlum Italiæ infensum Francis quàm militem; nec ipsam Franciam Anglo permittendam, irrupturo,*

Rex secundo in Italiam transit.

rupturo, vbi regni robur Rexque ipse abessent. Verùm Rex in profectionem & sua indole confirmatus, quod bellicam laudem appeteret, sperarétque indubitatam victoriam, pronuntiauit expeditionem; atque magnifica oratione testatus est sibi eam penitus mentem insedisse, cúmque graui futurum molestiæ qui contradiceret. Atque ideò Ludouicam Matrem, quæ litteris plurimùm dehortabatur, atque Aucnionem venerat, vt coram ab ea sententia dimoueret, iussam Auenione subsistere, in conspectum neutiquam admisit; pariterque de pace acturum legatum Pontificis à se amouit. Sic adempta Proceribus repugnandi facultas, atque imposita obsequendi necessitas. Nec deerant in prauum omen versa præsagia; nam exustæ segetes gelu immodico spem agricolarum fefellerant; loca plurima de cœlo tacta sunt, atque Regis ipsum hospitium; Andegauum terrâ motâ penè corruerat; prædicebántque Astrologi ingens quoddam malum imminere Regi & Franciæ. Igitur sub Octobris finem se in viam dant copiæ. Erant peditum triginta millia, grauis armaturæ mille quingenti equites; cum Rege Proceres, Henricus Albertius Rex Nauarræ, Alensonius, Sampaulinus, Longauilla, Albaniæ Dux gente Scotus, Comes Vademontius, Ludouicus Trimollius, Marescalli Palissa, Lescunus Lautreci frater, & Mommorantius; Boniuetus Admiralius, Chabotius, Renatus Sabaudus, Sanseuerinus, Ludouicus Arsius; vno verbo Franciæ robur, & medulla nobilitatis. Regni regimen Ludouicæ matri commissum est, Vindocinensi armorum præfecto, cui præterea Campania data est; Burgundia Guisio, Brezæo Normannia, & Lautreco Aquitania. Extemplò itum in Alpes, & festinationis pretium ipsa Insubria videbatur: nam Lanoio raræ copiæ erant, aberátque à Borbonio ductus exercitus; vt qui prior venisset, haud dubiè Mediolano cæterísque vrbibus potiretur. Ergo quasi in stadio æmuli currerent, simul propemodùm ad metam perueniunt; nam quo die Rex Vercellas tenuit, eo Albam Borbonius, ísque altero die Ticini ab Lanoio excipitur. Rex omissâ Alexandriâ, Mediolanum venit desertam ab hostibus; nec vrbem ingressus, curâ obsidendi castri datâ Trimollio, vlterà perrexit. Hispani firmo præsidio Ticinum misso, & Antonio Leua præfecto imposito, cum reliquo exercitu Laudem recesserant; inspecturi quam in partem turbo Francicus rueret. Et duo perficienda obiiciebant se Regi; alterum, obsidere Ticinum & capere: alterum, sequi hostilem exercitum, profligare penitus, vel ex Insubribus pellere. Istud omnino & facilius & vtilius erat; nam exercitus hostium Francico multùm inferior, terrore iam perculsus; fractus propemodùm, vinci haud ægrè & pelli poterat; atque eo victo, tum Ticinum tum aliæ vrbes, spe negata subsidij, ad victoris arbitrium concessuræ erant. *Verùm non obuium promtúmque adeò videbatur, totum exercitum munita vrbe conclusum, expugnare atque opprimere; creditum hactenus, qui Ticino potiatur, dominum esse Insubrium; quid à tergo validam vrbem, ceu spinam infixam vestigio, vltro relinquerent; capiatur vrbs, florente adhuc vegetóque exercitu; tum ad hostem posterioribus tutis festinetur.* Hæc sententia quanquam deterior, Boniueto auctore præpolluit; Ticinúmque exercitu cinctum; sub initium hyemis. Primùm

Z 2 intentata

FRANCISCVS I.

Angers.

Ticinum obsessum.

FRANCISCVS I.

intentata vis, dein ars adhibita & patientia: Postquam machinis murus est dirutus; impressio instituitur temerè ac imprudenter admodùm; quippe cum labes non satis pateret, retróque aggerem hostes erexissent, clade non modica Franci repulsi sunt; pleríque ex fortissimis cæsi, & Longauilla aliquanto post, cùm ex aggere prodiisset, aliquid inspecturus, scloperi glande perimitur. Vi exclusa, Rex ad artem conuertitur; & consilio Sillij, Balliuij Cadomensis, aggreditur Ticinum amnem à mænibus ciuitatis auertere. Is amnis supra vrbem altero milliari dispertitus in duo cornua, vno infra ipsam vrbem milliari, rursum aquas iungit; altero alueo murum alluente, altero quem Graualonem vocant, in vrbem peruadente. Erat autem Regi consilium amnem à muro in vrbem totum immittere, quoniam is locus satis alueo rectus munitionem nullam obiiceret. Fossores magnis impensis atque laboribus admouentur; sed assiduis imbribus deturbatum est opus ac derelictum; amne intumescente; quasi repagulum carceréque oppositos amoliretur. Rex vi & arte exhaustis, in subsidium famem inediámque appellat. Pontifex interim de pace, Christiano sensu sollicitus, ad Lanoium Laude agentem legatum miserat.

De Silly.

XVI.

Rex Neapolim copias mittit.

Nam Borbonius ad scribendum militem profectus in Germaniam erat, suasque gemmas & vasa aurea atque argentea Sabaudiæ duci pignori dederat, ad conficiendam pecuniam; Carolo nullam ex Hispania submittente, & Venetis potiùs belli spectatoribus quàm actoribus. Cùm Lanoius nihil de Borbonio audiret, in quinquennales inducias assentiebat; ea conditione vt quidquid intra Abduam foret, Laude excepta, Rex teneret; sed eas Franciscus Boniueto auctore repudiauit, nec enim Mediolanenses vnos cogitabat, iam ad Neapolitanos spe raptus, amplitudine animi adulantium vocibus intumescente. Ergo postquam arcanum fœdus cum Clemente pepigit, quo contra Cæsarem in societatem mutuam conspirabant; ac Ioannes Medicæus, qui ante ad Cæsarianos transierat, rursum ad Francos cum legione sua defecit; Rex ad inuadendam Neapolim studium applicat. Auctores erant, qui præstabant consilio, vti totus Mediolanensibus subigendis incumberet; *superesse in iis quod vinceretur; Ticinum haud captum, hostem in prouincia cum exercitu esse; quid copias diuideret atque imminueret, cùm augendæ forent: longinquam expeditionem quid susciperet, infecta proxima? Neapolim Mediolani appendicem esse; comparari eam in Insubribus; si vincatur hostis, tollaturque propugnaculum quo vno ampla prouincia regitur.* Et ea Clemens Pontifex insinuabat; siue Regi ex animo consulturus, siue suæ ac Italicæ libertati, cui nihil perniciosius, quam eundem Principem Mediolano potiri atque Neapoli. Attamen Franciscus Boniueto, quem audiebat vnum, impulsore, Ioannem Stuardum Albaniæ Ducem, cum decem militum millibus versus Neapolim mittit; simúlque, tanta erat animi vastitas, imò properantis ad ruinam cæcitas, Marchionem Salussium cum quatuor legionibus Sauonam ire iubet, vt Genuam vrbem inuaderet. Ad profectionem Stuardi perturbatus Lanoius cogitabat de repetenda Neapoli, copiisque abducendis; & Francisci in eo salus versabatur; verùm Piscaria gnarus apprimè, cardinem rerum in Insubribus positum,

positum, cum retinuit, persuasum, Neapolim non propugnari fortius quam in Insubribus; in iis vim & momentum belli; Regem imminutis tanto studio copiis vinci posse; si vincatur semel, in Longobardia, & tota Italia debellatum esse. Ita Lanoius retinetur; iámque cum milite aduentabat Borbonius, quingentos Cataphractos adducens, & sex peditum millia, Ferdinandi Austriaci sumptibus scripta. Qui postquam cæteris ducibus se adiunxit, de ratione belli deliberatum est, inspectúmque pecuniæ inopia suas res in arcto collocatas esse. Quippe Germani ex quibus constabat Ticinense præsidium, stipendium proteruius flagitabant, propiores tumultui & seditioni; & iam Antonius Leua suas artes omnes exhauserat; imò præsentem pecuniam reposcebat exercitus, nec ea vel ad tormenta ad hostem vehenda sufficiebat; quomodo igitur tot ali possent atque sustentari? Verùm his periculis industriâ & sagacitate ducum occursum est. Nam in castra Regis duos rusticos submittunt, qui vinum venderent, includúntque vinario dolio thecam ligneam, cum tribus aureorum millibus, litterísque ad Leuam; qui ab altero rusticorum monitus quo loco venale dolium proponeretur, factâ eruptione, dolium rusticósque in vrbem abduxit. Et extemplò nummos in Germanorum centuriones partitus, in concionem militem vocat, legítque palam Lanoij litteras; quibus iubebatur bono animo esse, aduenisse Borbonium cum supplemento atque pecunia; breui omnes ad liberandam vrbem connisuros; tunc abunde militi stipendium fore. Mox Germanorum collaudabat robur, & hortabatur ad patientiam, suo statim præmio decorandam. Ea arte Germanis tumultus excussus atque seditio. Quod spectabat ad exercitum; Piscaria, cuius apud militem summa ex amore auctoritas, Hispanos aggreditur; atque edoctis quanta in rerum omnium penuria Franci essent, quàm diminuti atque accisi, tum longâ obsidione, tum inclementiâ hyemis, proponit victoriam facilem, & victoriæ præmia longè ampliora stipendio futura; ac tandem persuadet vt spem victoriæ in mensem proximum pro stipendio habeant. Idem Borbonius à Germanis impetrat, iam honesta æmulatione certantibus: equites accersiti, atque aspersi pauculis nummis in idem assentiunt; nec dubium erat quin eæ vincerent copiæ, quæ habebant in numerato victoriam, & ab ipso hoste stipendia peterent. Extemplò duces exercitum Laude educunt; erant septemdecim militum millia, fingúntque Marinianum se petere, vt ab obsidione Regem abstraherent; & mox ad castellum Sancti Angeli conuersi, oppidum Laudem inter & Ticinum medium, verberatum tormentis, subitò propugnantium pauore, recipiunt, móxque ipsam arcem. Hactenus obsidio vrbis lentiùs promouebatur, tormentario puluere deficiente; nec putauerat Rex hostem vnquam ad pugnam venturum. Modò Castelli expugnatione, in spem pugnæ potiùs quam metum erectus; vt erat intrepidi atque firmissimi inter pericula animi, Trimollium Mediolano arcessit, & septem militum millia, bis mille ad includendam arcem relictis. Verùm portendere magnum infortunium plura videbantur: mille Itali Sauonâ ad exercitum missi, ad Alexandriam à præsidiatio milite oppressi erant & deleti.

FRANCISCVS I.

Hispani se ad pugnam instruunt.

FRANCISCVS I.

Ioannes Medicæus magni apud Italos nominis, virtute militari paucis inferior, ab obsessis dum erumperetur; plagâ acceptâ, castris vt sanaretur abscesserat; cum statim quatuor Italorum millia relictis castris sequuntur. Rhætorum sex millia, suorum magistratuum iussu, quinta ante prælium die, à Rege deficiunt, profecturi in patriam, siue ea proditio fuerit, Thecano Præfecto ab hostibus deuincto, spe oblata pecuniæ; siue Rhætorum legitimus pauor suos in opem milites euocauerit; postquam Iacobus Mediquinus, (& is posteà dictus est Marchio Marinianensis) nobilis Mediolanensis Clauennam Rhætorum, arcem interceperat. Præterea Ludouicus Palauicinus cum duobus hominum millibus, & quadringentis equitibus à Rege missus, vt Cremonam occuparet, dum agrum imprudentiùs vastat, à Bentiuolo vincitur, capitúrque. Eas ob res Trimollius, Palissa, Lescunus, Atsius, & veterani duces, peritique militiæ, suadebant Regi: *vti obsidionem solueret, ac Mediolanum recederet; hostes pecuniæ inopiâ laborare, vna spe pugnæ sustentare militem; ea si tollatur, abscessurum illico, aut ruiturum in seditionem; nullam ignominiam in soluenda obsidione, dum paratur victoria, breui Ticinum, Laudem, totámque Italiam premium abstinentiæ fore, bellum tam patientiâ geri quàm fortitudine; nec vllam felicius patrari victoriam, quàm abstinentiâ prælij.* Et id Clemens ardentius flagitabat, Regi spondens victoriam certam, si pugna abstineat, imò vndique & Astrologorum præsagia, & piorum virorum afferebantur oracula, quibus Regi imminere periculum ingens, si iniret prælium, nuntiabatur. At ea monita, Regis vna indoles, famæ nimis & gloriæ studiosa, & Boniveti adulantis auctoritas, pessundedit simúlque euertit. Videbatur Regi Franciæ ignominiosum, si ab vna vrbe longo post tempore victus propemodùm & infractus abscederet, verbis litterísque in Franciam, totámque Italiam sparserat; nunquam ab vrbe, nisi victorem aut mortuum recessurum; appellabat fidem suam, exigebátque rationem promissi; quod stultè affirmatum, implebatur stultiùs. Dicebat se castra muniturum, vt nequirent perrumpi, & moram hosti molestiorem quàm sibi futuram. Et constituit sub tentoriis agere; nec ideò ducis munus obibat diligentiùs; tempus terens cum Mommorantio, Brione, aliisque charissimis, rerum omnium curâ ad Bonivetum vnum translatâ, penes quem tota administratio erat; prudentibus illis veteranis ducibus vix flocci habitis. Et eo rerum statu ad pugnam ventum est, quanquam & ipse negligentiam suam perspexit seriùs, cùm lustrato exercitu, imperfectas cohortes singulas deprehendit; plurésque ad stipendium quàm ad prælium recenseri.

Marquis de Marignan.

XVII. Porrò ad prælium castrorum formam ita Rex immutauerat. Primam aciem, cui Palissa præerat in suburbio ad Iustinæ portam reliquerat, ipse cum secunda ad Mirabellum, amœnam ad delicias Ducum Mediolanensium domum transiuerat; tertiam Alensonius ad cella Pauli & Iacobi cœnobia collocauerat; ita vt à Francis vrbs vndique cingeretur; nec ad eam hostes, nisi amne traiecto & perruptis castris possent peruadere. Hostes à Francis arcto admodùm spatio dirimebantur; iámque ad extremas acti angustias, constituunt vrbi commeatum immmittere, & prælium

Pugna ad Ticinum, siue Mirabellum.

ſi occaſio foret conſerere. Eo conſilio, nocte quæ Diui Mathiæ diem feſtum præceſſit, poſtquam ab alia Caſtrorum parte, Francos continuis velitationibus fatigaſſent; totum exercitum in quatuor agmina diſtributum ad Mirabelli ſeptum deducunt; primum agmen agebat Marchio Vaſtius, ſecundum Peſcaria ex meris Hiſpanis, tertium Borbonius, quartum Lanoius; iubéntque milites alba induſia ſuper arma inducere; vt ſe in caligine noctis dignoſcerent. Magno ſilentio ad ſeptum profecti, ſexaginta muri vlnas deiiciunt, Francorum nemine animaduertente, tanta erat vigilum negligentia. Dein ſepto decurſo inter tonantium bombardarum globos primo diluculo ad caſtra Regia penetrant. Iacobus Galeotus tormentorum præfectus, ea commodo loco collocauerat; pluréſque hoſtium dum accederent diſploſis machinis obtruncauerat; & ij quidem vt ſe fulmineis pilis eriperent, cùm ad proximum collem celeriter feſtinarent, Rex è ſublimi loco rem ſpeculatus, exiſtimabat eos iam in fugam verti: opinionem firmauit miles renuntians Hiſpanos à turmis Alenſonij & Briomis pulſos, captáſque machinas: igitur impetu raptus, nec paſſurus pugnam ſine opera ſua confici, prodit è caſtris, & in hoſtem ruit, ſibi ſuiſque validiſſimum telum eripiens, machinas ipſas, quæ conſerta pugnâ quieſcerent. Subito hoſtium primum alterumque agmen, reſtitutis ordinibus, Regem aggrediuntur, & ſclopetariis, quorum tria millia locauerant inter equites, effundentibus pilas, ſtragem plurimam faciunt. Rex cum equitatu inuectus, Heluetiis & Germanis ad latera pugnantibus, primo congreſſu hoſtium equites fundit, & ipſe ſpoliis opimis dignandus, qui Ferdinandum Caſtriotum, equitatus præfectum, & celeberrimi illius Caſtrioti nepotem ex filio, gladio confodit perimítque, mox ad Andelotum verſus, nobilem Sequanum, vulnus infligit, diu cum eo luctatus: & iam delibabat victoriam, cùm agmina poſteriora Borbonius & Lanoius inducunt in prælium; nec ideò vincebant, niſi Heluetij, auitæ ſuæque fortitudinis haud ſatis memores, dimicationi ſe eripuiſſent. Quanquam & à Francis arceſſenda mali origo eſt. Nam cùm Leua milites Ticino in Alenſonium eduxiſſet; ille vt erat ad belli pericula multùm ineptus, ratus omnia perdita atque profligata, cum quadringentis equitibus fugam cepit, & prætervectus Heluetios, iis fidem fecit, Francos omni loco victos & depulſos; qui vt ſe cladi ſubducerent, ad Mediolanenſem viam deflexerunt. Totum intereà pugnæ pondus in Regem incumbit, proximóſque Germanos, & ij quidem magna fortitudine animi in obiecta tela irruentes, ad vnum cæſi ſunt, nemine terga vertente. Rex ſtrenuè pugnans, iam necatis Nobilibus qui tegebant latera, equo ſuffoſſo, in pedes erectus, & femur ſaucius; retundebat fortiter irruentium impetum, vnúſque pugnabat in geminos, Auilam Hiſpanum, & Vrbietam Cantabrum, iámque in graui ſalutis diſcrimine verſabatur; cùm agnitus à Pomperantio; qui Borbonio comes, deſerenti Franciſcum, hæſerat; periculo liberatur. Quippe is in pedes deſiliens, ſtricto ferro amouit ruentes, texítque pugnantem, donec aduenirer Lanoius, cui Rex ſe tradidit. Nec Paliſſæ primóque agmini erat commodius; qui à victore Leua impetitus;

FRANCISCVS I.

impetitus; cum fortiter dimicaret, obruente hostium numero, victus & cæsus est. Boniuetus, cuius culpa maximè incursum erat in calamitatem, ne viuus in Borbonij potestatem veniret, siue impar doloris magnitudini, in confertissimam aciem vltro irrumpens, per plura vulnera emisit animum. Mommorantius quanquam absens eodem infortunio implicatur. Ad alterum milliare cum duobus hominum millibus viam obsidebat, cùm audito fulminantium Bombardarum sono, pugnari coniiciens, ad prælium aduolat, moxque ab hostibus circumseptus, vincitur capiturque. Cæsi è Francis ipso in conflictu octies mille, capti quam plurimi; ex hostibus septingenti. Inter cæsos illustria nomina recensentur, Ludouicus Trimollius & Palissa, tot palmarum duces; ille annum agens octogesimum; Franciscus frater Lotharingiæ Ducis, Suffolcius Anglus Henrici Regis æmulus, Boniverus; Lescunus, & Renatus Sabaudus captiui, ex vulneribus obierunt, Calmontius, Bussi Ambosius, aliique: capti sunt præter Regem, Henricus Nauarræ Rex, Franciscus Borbonius Sampaulinus Comes, Ludouicus Niuernensis, Mommorantius, Chabotus, Brio, Florangius, Lorgius, Rochapotius, Barbesius, Vidamus seu Vicedominus Carnutensis; Mompesatius, Langæus, pluresque tanto numero, vt præter Alensonij turmam nullus prope nobilis seruari fugâ potuerit, aut voluerit; singulis Regis sui fatum sequentibus. Theodorus Trivulcius, audito cladis nuntio, omissa Mediolani arce quam obsidebat, cum copiis statim reuolauit in Franciam; totúsque principatus in victoris potestatem concessit. Et ea clades est à Pictauiensi grauissima, quæ perculerit Franciam, iisdem propè causis, temeritate & arrogantia. Carolus Alensonius cùm Lugduni respiraret e fuga, eius infamiâ tantum dolorem admisit, vt octauo die vitam posuerit, quam tot periculis eripuerat: & in eo stirps Alensonia desiit.

XVIII. *Cladis sensus varij, in diuersis gentibus. In Francia.*

Prima cladis fama immoderato Francos dolore perculit; suum singulos malum, cunctos publicum diuexabat; nemo vnus erat, quin affinem aut lugeret mortuum, aut captum doleret; nemo quin exhorresceret mente ad Regis vincula, & præsagiret calamitates immensas, quas olim regno Ioannis captiuitas, tum à ciuilibus, tum ab externis bellis intulisset. Ita dolorem metus exaggerabat; nec licebat ad miseriæ modum intendere, futurorum metu decerpente præsentium sensum. Ludouica Regina consternata est omnium maximè; passim erat odio Proceribus populisque; eos auaritia, illos ambitio, promotæ supra mulierem patientiâ Regis, abalienauerant: quid ageret fœmina, inter nepotes impuberes, procellis domesticis externisque obnoxia, vno dolore atque orbitate commendanda inimicis, vel obiicienda. Ea tamen in Regem pietas fuit, ea Francorum reuerentia, vt obliteratis iniuriis, in communem vtilitatem intenderint; singulis curas, facultates, animas in salutem publicam conferentibus. Ergo Regina, postquam à dolore primo se recepit; Prouinciarum prætores regnique optimates Lugdunum conuocat; atque adhortata ad fidem erga Principem suum contestandum; eorum assensu, nouos delectus indicit; ad tuendos limites designat copias; Sauonâ Salussium euocat, è Neapolitano regno Albaniæ ducem; qui Centumcellis milite triremibus imposito in

Franciam

Franciam venit; mox Vindocinensem Concilij principem dicit. Etenim in eo, tranquillitatis aut ciuilis turbæ momentum ingens; qui Alensonio mortuo, & excluso Borbonio, Regi sanguine proximus, poterat administrationem capessere, tam rerum gestarum virtutumque merito, quam natalium; eoque impellebatur à pluribus; at maluit vtilitatis publicæ, quàm dignitatis priuatæ rationem habere; atque vltrò Reginæ potestati assentiens, præluxit cæteris in obsequium atque concordiam. Hæc in Francia, dum varij sensus Anglum agitabant. Primùm Henricus effusè ob victoriam Caroli testatus lætitiam, legatos ad eum miserat, vt opportunâ occasione simul in Franciam cum exercitu ruerent. At postmodùm veritus, ne sublato æmulo Carolus in immodicum præpolleret, simul aures Cardinali Eboracensi præbebat, propenso in Francum, & auerso ab Carolo. Nempè Carolus vanitatem hominis auersatus, quam ante victoriam alebat officiis, solitus ad eum sua manu perscribere, iis verbis additis, *tuus filius & cognatus Carolus*; statim post victoriam, seu iam tutò alienæ superbiæ osor, seu suæ amator; Commentariensis manu ad Cardinalem scribebat, & solum Caroli nomen apponebat. Nec diu Henricus egit ambiguus, admisso Ludouicæ Legato, initoque fœdere, quo præcipuè cautum est, ne qua Franciæ regio in libertatis pretium daretur Cæsari; prætereà paratum exercitum sponte dimisit, nec in eius sumptus quidquam postulauit. Isque Dei fuit in Francicum regnum paternus affectus, qui iuratum & capitalem tot sæculis hostem continuit, vetus odium extinguendo, cùm nouum exurgeret; Regemque plectens vt filium, non vt reum damnans. In Hispania primùm Christiana pietas, & humanitatis memoria illuxit, mox Imperij promouendi amor, & splendor ambitionis in diuersum animos rapuit. Carolus Toleti accepit litteras Laureatas, ac mirificè gaudium in potestate habens, in templum gratias acturus subiit. Tum postridie supplicatione indictâ ipse participato cibo sacro-sancto, intra religionem lætitiam tenuit; vetitis publici gaudij signis; affirmans victorias de Christianis principibus ciuiles esse, nec triumpho dignas; & vultu & verbis miram modestiam præferens, reliquit ambiguum, virum foris spectantibus, an voluptas in mentem intimam pertinuisset. Verum postquam satis vel famæ vel conscientiæ datum est; atque ab honesto ad vtile descensum, longè alia mens diuersúsque sensus apparuit. Deliberat cum aulæ primariis, quomodo Franciscum habere debeat, quóve pacto victoria vti. Dosimeus Oxamensis Antistes, & Confessarius Caroli, rogatus sententiam, in captiui gratiam perorauit; *proposuit orbi Christiano quantæ impenderent miseriæ; Turcam armatum in Hungariam irrupisse, Lutheri hæresim disseminari tota Germania; necessariò in vtrúmque hostem bello insurgendum, in id Christianos omnes Principes euocandos, atque ideò pacem inter Imperatorem & Franciæ Regem constituendam; & firmam quidem ac immutatam. Porrò demonstrabat id vnum pacis vinculum esse sanctissimum, si clementia necteretur; si mansuetudine potentissimus Rex conciliaretur; támque beneficiis vinceretur animus, quàm armis profligatus esset exercitus.* Postquam ea Dosimeus: Fridericus

FRANCISCVS I.

In Anglia.

In Hispania.

FRANCISCVS I.

Toletanus, Albæ dux ſententiam dicit, bellúmque faſſus in publicos hoſtes neceſſarium, affirmat Regis animum nullâ clementiâ, nullo beneficio vinci poſſe; perſtiturum ſemper ſenſum opprobrij; quare eripiendam facultatem vindictæ; atque captiuum Regem, ſic imminuendum atque infringendum, vt victori deinceps addictus, volens nolens ad eius conſilia ſe conformet. In eam ſententiam itum à cæteris; ſiue ita ex animo ſentientibus; ſiue Principem introſpicientibus, atque impellentibus quò ſponte rueret. Ille aſſenſus eſt pluribus, quaſi priuatum iudicium accommodaret publico, nefáſque ſibi eſſet à conſultoribus diſſentire; miſitque ea mente Bearenum Roëſij filium, qui Franciſco conditiones proponeret. Sed diu eſt quod Franciſcus vagantem per regna reuocat orationem.

XIX. *Rex in Hiſpaniam ductus.*

Is poſtquam captus eſt, & regni potentiſſimi rector in hoſtium tranſiit poteſtatem, ſui haud immemor, virtutes regias tulit in vincula, conſtantiam, æquanimitatem, & quoddam animi robur inſuperabile; quo ſpectabilis & ſupra ſortem ſuam venerandus, reuerentiam inſinuabat victoribus, & fortunam altitudine mentis ſuperabat. Multo honore deductus à Lanoio, ſalutantem Borbonium tanta humanitate excepit atque amplexus eſt; vt qui ſe tam fortiter vinceret, ſuperaſſe victoriam hoſtium videretur. *Piſqueton.* Mox in Piſleonenſem arcem abductus, Alarconi tribuno committitur, dum Hiſpani deliberant quonam in loco abſque vllo metu aſſeruaretur. Porrò is adauctus eſt metus: quando Henricus Nauarræ Rex ſe libertati aſſeruit ſcalis cannabinis ex Ticinenſi arce aufugiens, ephebo in lectulum ſuum collocato. Et Comes Sampaulinus effractis pariter vinculis, cùm mero cuſtodes Helverios obruiſſet, Vademontio & Saluſſio ſociis, agebat cum Principibus & Tribunis Italis, vt Regis cuſtodia ſolueretur. Nec multum Lanoius fidebat militi, ſtipendium acerrimè flagitanti, ac parato vnde nummi lucerent concurrere. Hiſpania videbatur Regis ſeruandi tutiſſimus locus; ſed ducentibus multa occurrebant incommoda, quæ Lanoius vti diſpelleret, ſimulans ſe ducturum Neapolim Regem, abhorrenti plurimùm ab ea prouincia perſuadet, vt Hiſpaniam duci ſe patiatur. Sperabat Franciſcus Carolum ſermone habito immutare, & Eleonoræ ſorori ſpem coniugij facere; viuâ præſentiâ longè efficaciore ad impetrandum, quàm mutâ abſentiâ, languente & extincta quodam modo. Perſuaſus ſibi ſalutis viam eripuit, iuſſis Francis ſex triremes commodare; nec euntem interturbare; iiſque Barcinonem in Hiſpaniam vectus eſt. Iam in Italia Bearenum à Carolo miſſum exceperat, audierátque pacis leges acerbiſſimas; dederatque reſponſum generoſiſſimum, ſe ante in cuſtodia moriturum, quam tantam labem ſuo regno inferret. Madritia arce in Hiſpania clauſus, (necdum enim Madritum in vrbem ſurrexerat,) ſtatim Carolum multò acerbiorem quam reputauerat experitur; ſibique vincula ſuo errore nouo nodo conſtricta. Etenim aſpectum ſuum atque colloquium negauit Carolus; & eaſdem conditiones pacis proponebat, vt Borbonio præter patrimonium ereptum, darentur Delphinates & Phocenſis prouincia, cum Regis iure & titulo; Carolo permitteretur Burgundia maior, clientela Flandriæ, & iura in vniuerſam Italiam. Ad eas conditiones audiendas atque

Morbo affligitur.

mitigandas,

mitigandas, viros Illustres miserat Ludouica ex Francia, Franciscum Turnonium Archiepiscopum Ebredunensem, Grandmontium Episcopum Tarbensem, Philippum Chabotium, & Ioannem Seluam Senatus Parisiensis Præsidem. Quibus nihil melius impetrantibus; Rex tædio carceris afflictatus, & Caroli acerbitate, negantis quod miserrimo cuique patet colloquium, febri corripitur, tam violentâ, vt de salute vix spem vllam haberent Medici. Iis visum est vnum esse ægrotanti remedium; si animo adhiberetur; nempe si iacentem Imperator iuuiseret; ideò admonent, vt si vellet captiuum suum viuere, eum alloquio solaretur; alioqui breui periturum. Mouit Carolum, vel vtilitatis ratio vel humanitatis, equisque cursoriis aduolauit ad Regem. Anteà tamen viæ expeditum dehortatus erat Gattinarius Cancellarius, monitum caueret, quo animo salutationem illam susciperet; eam optimè suscipi, si studuisset Regem nulla conditione liberum mittere; si secus placeret, humanitatem eiusmodi sordidam atque illiberalem cui vtilitas scopus, ne cum captiuo redemptionis pereat pretium; inhonestam fore atque turpissimam. Sed moneuti haud obsequutus est Carolus, cui sæpius vtile pro honesto fuit, & generositas promouere rem suam. Paucis verbis, quia grauitas morbi vetabat, sed benignioribus & optimæ spei plenis, Rege confirmato, progreditur; ante excepta sorore Regis Margarita. Ea Francisco charissima, Alensonij vidua, impetratis assertitiis literis, in Hispaniam venerat, adhibitura solatium fratri, & efficaciùs de pace actura. Post recreatum ex periculo Regem, cùm totam aulam in admirationem, corporis forma & ingenij præstantia rapuisset, nec impetraret à Carolo, vt Burgundiam omitteret, pace infecta in Franciam redit: & aliquantò celeriùs quàm venisset; metu falso an vero ne ab Carolo retineretur. Ad Eleonoræ coniugium quod spectabat, dicebat Carolus, se inaudito Borbonio nihil posse statuere. Et ipse non vocatus aduenerat, vt sui ratio in feriendo fœdere haberetur; exceptus quidem à Carolo humanissimè, sed ab Hispanis Proceribus, vel externo inuidentibus, vel defectionem abominantibus, repulsus cum odio: dictúmque vnius nobilis liberrimum obseruatur, quo se Carolo petenti suas ædes ad excipiendum Borbonium excusauit; affirmans *sua omnia in principis potestate esse; ad ædes quod spectaret se eis extemplò flammas subiecturum, postquam exiisset Borbonius, quæ infecta essent & contaminata, atque postea indignum viri honesti hospitium.* Iis ita stantibus, postquam diu inter Caroli potentiam & Francisci constátiam certatum est; altero petente Burgundiam, negante altero, & asserente, nunquam se assensurum, vt ad liberos regnum imminutum iret, de pace tandem conuentum est. Ad matrem & Principes Franciscus scripserat, vt nulla sui amplius haberetur ratio; imò Delphino filio coronam consignauerat scripto, iusseràtque intra alterum mensem ipsum iungi; cùm flagrantissimis Reginæ precibus procerúmque in aliam adductus sententiam, in pacta Caroli assentitur; haud dubius quin vis sibi adhiberetur; nec ea legum placitis haberi rata, quæ à captiuo vis ac grauior metus extorsissent. Scriptum est Madriti fædus, atque in id iuratum, Februario mense, anno à captiuitate propè decurso, cuius conditiones.

Et Madriti fædus contrahit.

Anno 1526.

FRANCISCVS I. ditiones tam iniquæ erant, vt ab ipsa vi atque terrore profectæ illicò viderentur. Porrò conditionem ea summa erat: vt Franciscus Burgundiæ Ducatum, Carolesios, Aussonenses, Matisconenses, & alia plura oppida Carolo daret: clientela Flandriæ nulla in posterùm esset: nullum ius in Italicas ditiones, & alia plurima quæ recensent Annales fusiùs, parcóque hic perscribere, cùm effectum nullum sortita sint. Obsides, dum impleretur fœdus, designati Delphinus cum duodecim Proceribus, vel eorum loco alter Regis filius, Dux Aurelianensis; additúmque, si conditiones non implerentur, vt Rex in potestatem Caroli se restitueret.

XX. *Rex liber in Francia.* Post fœdus percussum Principes magna beneuolentiæ specie, simul epulati: à Francisco Eleonora desponsa est, ducentis aureorum millibus in dotem adscriptis: quanquam ea inter, nusquam custodia Franciscus solutus est, quasi vellet Carolus vis exceptionem integram atque illibatam æmulo tradere. Proximo mense, cùm Ludouica Regios liberos Baionam duxisset, Rex ab Lanoio & Alarcone custodiæ præfecto, Fontarabiam ductus, in vtriusque regni limitibus, in medio Behouio scapha immota, permutatur cum liberis Francisco Delphino, qui octauum annum decurrebat, & Henrico altero filio: & spectaculum erat, quod mæroris fletum in gaudio ipso eliceret: cum Regi erat libertas, sed impuberibus vincula: cùm patri nec ad osculandos liberos spatium fuit: cùm mater recipiebat filium, nepotes perdebat: cùm fædaret pacem belli partus, liberi à parentum gremio & conspectu rapti: cùm demùm Francia post Regem redditum, spem regni desideraret, & iam libera, adhuc in vinculis in Hispania ageret. Rex vbi alteram amnis ripam tenuit: in equum Turcicum insiliens, ceu insidias veritus, mira celeritate Fanum sancti Ioannis, mox Baionam venit: tunc demùm cælum Francicum hausit, ac libertatis sensum admisit: ingenti matris, omniúmque Procerum gaudio. Nihil cunctatus ad Henricum Angliæ regem scribit, agitque impensè gratias, quod libertatem ipsius beneuolentiæ acceptam referret, se in posterum amicum pollicitus. Dein à Legatis Cæsaris appellatus, vt Madritianum fædus ratum vellet; respondit, id pertinere ad regni comitia, quibus auditis perfecturum se quæ illa iussissent. Tum Pontificis & Venetorum legatis, qui ipsum Baionæ gratulaturi libertatem conuenerant, post actas gratias, intimum animi sensum exponit: *se indignè habitum à Carolo Cæsare: duos hactenus Franciæ Reges, belli sorte in manus hostium peruenisse; vtrumque Valesiæ stirpis, suique nominis primum, Ioannem & Franciscum; illum ab Eduardo Anglo humanitate summa exceptum; se pædore carceris ad extrema adductum; nullo solatio, nulla beneuolentia recreatum; extortas à se per vim & metum, fæderis conditiones, quas implere nec posset, nec vellet; prohiberi se iureiurando sanctissimo, quod in vnctione sacrosancta sanciuerat, se nullam regni partem distracturum; regnum esse Francorum, Regis vsumfructum; se absque assensu Comitiorum, nec Burgundiam, nec vllum oppidum hosti tradere vllo fædere potuisse.* Cùm hæc palàm diceret, atque acerbè de Caroli inhumanitate expostularet, nemini dubium erat, quin irrito fædere bellum longè atrocius immineret. Iámque Connacum Comitia regni conuenerant: quæ vrbs Regi natalis fuerat: vnóque consensu, cuncti trium ordinum

Cognac.

ordinum viri responderant; Regem membrum à Francia haud diuellere posse; irritam conditionem, quam ipse per metum, & contra primarias Regni leges & æquæuas regno promisisset. Idem Burgundi priuatis Comitiis statuerunt, se à Clodouæo nullos principes nisi è Regio stemmate habuisse; paratos priuatis armis libertatem tueri, si ad alium quàm Francicum Principem traducantur. Ea Connaci Lanoio atque Alarconi Franciscus respondit, quos Carolus ad eum miserat; se pro Burgundia daturum nummorum octingenties; impleturum cætera; eósque priuatim perhumaniter habitos, nam Lanoium agnoscebat libertatis auctorem, ad Cæsarem dimisit. Cæsar molestissimè ferens quod delusus esset, nec monentibus fidem habuisset; Borbonium in Italiam mittit, ad Mediolanense bellum conficiendum. Etenim Pescaria diem suum obierat, Franciscus Sfortia rebellauerat, palámque Veneti cum ipso conuenerant, clam & arcano fœdere Pontifex. Verùm ipsi cum Francisco Rege societatem nouam, conciliant; quippe Rex vt liberos reciperet, solutus à Pontifice sacramenti religione, cum ipso Pontifice, Venetis Heluetiis & Sfortia, contrahit fœdus, ad exteros ab Italia pellendos; asserendam ipsius Italiæ libertatem, Sfortiam ditioni suæ restituendum,& recipiendos Franciæ Principes;atque in id bellum designatæ cuiúsque impensæ. Verùm id fœdus, non eos euentus qui sperabantur, sortitum est; fœderati singuli in causa & culpa sunt. Nam incertus admodùm Pontifex, modo in hanc, modò in aliam partem se vertebat; Dux Vrbinus Venetorum præfectus trahebat bellum potiùs quàm gerebat; siue vt imperium diu prorogaret, siue à Pontifice alienus, qui si ageret tranquillus, Vrbinates repeteret; nec ipse Rex ad id bellum præter verba & paucas legiones, aliquid contulit; vel spontè in voluptatum vsum relapsus, quas calamitate prohibitus non tam abiecerat, quàm interpellarat, vel bello ostentato potiùs quàm capessito, vt metu obiecto liberos à Carolo tandem impetraret. Idque belli genus totum annum tenuit, quo Mediolanum & ipsa arx ab Hispanis subacta est;donec sequenti anno,à Borbonio ducente Imperatorium exercitum capta est Roma, Maio mense & direpta tam ab Hispanis quàm Germanis atrocissima immanitate, quæ Gallicam olim superauit;qua calamitate cùm Historici personent,nec sit ea mei propositi;enarranda abstineo;vno obseruato,Borbonium primum omnium in expugnatione occisum,glande vt creditur à milite suo impetitus; iámque is in gratiam Francisci admissus, properabat Neapolin, aliquid magnum in reconciliatæ gratiæ pretiū patraturus:præclarus sanè multis virtutibus,militari pæcipuè; & dignus quem Francia suis Heroibus adscribat,nisi & hostibus suis adscriberet; & Borbonius Francus origine, se facinoribus Hispanum gessisset.

Francis-cus I.

Fœdus cum Pontifice & Venetis.

Anno 1527.

XXI.

Nouum fœdus in Cæsarem.

Româ captâ, direptáque crudeliter, ab vexando Pontifice haud cessabant Hispani; eum in Adriani Mole obsederant, & fame adactum propè ad vltima, vt contumeliosæ seruituti sese eriperet, ad fœdus coëgerant; quo ærario & arcibus spoliatum, Neapolin amandabant, ad Caroli Cæsaris iussa præstolandum. Ergo cæteri Principes irreligiosum atque atrox facinus indignati, nouum inter se constituunt fœdus, Franciscus, Henricus, Veneti, & Florentini, ad liberandum Pontificem, & inustam

A a 3 Sacro

FRANCISCVS I.

De Bolen.

Sacrosanctæ Ecclesiæ iniuriam expungendam atque abolendam. Porro Henricus Angliæ Rex id in fœdus sua etiam causa inclinabat. Etenim Annæ Boleniæ amore insano captus, eam vt duceret, statuerat Catharinam coniugem materteram Caroli repudiare; quod cùm absque assensu & permissu Pontificis, matrimonium primum dissoluentis tentari non poterat; id summis in Ecclesiam beneficiis Henricus se consequuturum sperabat. Itaque ad fœdus Francicum ineundum, Cardinalis Eboracensis in Franciam venerat, & Regem Ambiani conueniens, illud percusserat, quo in sociale bellum, Anglus singulis mensibus Angelotios sexagies mille persolueret; titulo Regis Franciæ abstineret, vicissim ipsi quot annis Franciscus solueret dictam pensionem, & plurima auri millia, ab prioribus Regibus debita. Missus in Angliam Mommorantius magnificentissimè exceptus, delibauit honores regios atque delicias. Veneti in fœdus decem hominum millia conferebant, Florentini quinque; scopúsque fœderis, vt libertati vindicaretur Pontifex; in ditionem Sfortia restitueretur, & Neapolitanum regnum eriperetur Hispano. Continuo Rex, quia classe ad expeditionem opus erat; Andream Doriam Genuensem eiúsque octo triremes in stipendium suum adscripsit, adiunxítque triremes sexdecim, & naves aliquot. Tum Lautreco in omnes fœderatorum copias datum imperium; eum quippe speciatim deposcebat Anglus, quanquam inuitum, atque id muneris excusantem, siue futuram calamitatem præsagiret animo; siue gnarus quæ Francisco Regi indoles foret, tantam prouinciã ægrè susciperet, quam aliena negligẽtia conturbaret statim atque euerteret. Postquam Astam venit mense Augusto, dum Legiones præstolatur, ne inaniter tempus efflueret, Boscum impugnat, firmóque munitum præsidio ad deditionem cogit, vno baculo militi permisso; sed cùm arma reddidisset, miles stipendio suo se addicit. Cogitabat Alexandriam, cùm Genuam euentu prospero auocatur. Andreas Doria concluserat in Delphini portu Genuensium naves frumento onustas, ceperátque; Cæsar Fregosius quatuor millibus peditum à Lautreco submissis, præsidium vrbis conciderat, Martinengum Præfectum erumpentem ceperat, premebátque vrbem grauis annonæ penuria: iis cives afflicti Legatos ad Lautrecum mittunt, Adorno duce se in Castelletum recipiente; aduolat Lautrecus, vrbe excipitur, atque haud multò pòst Castelleto, imponitque regimini Theodorum Trivulcium Marescallum. Subactâ Genuâ, & foribus ad Neapolitanum regnum patefactis, Lautrecus iam auctior copiis, Alexandriam obsidione cingit, haud diuturna; præsidio statim deditionem faciente. Sed parum abfuit quin discordiæ pomum, fœderatos inter, ea vrbs fuerit: nam eam Lautrecus Regi asserebat, vt necessariam, tum ad excipienda militum supplementa, tum ad tutiorem receptum, si quid aduersi contingeret. Contra fœderati tradi eam Sfortiæ contendebant, suspicati Franciscum sibi Insubres quærere; idque prætereà Legato Anglo flagitante; post plurimam altercationem Lautrecus vrbem permisit Sfortiæ; sed multùm indignans & à subigendis Insubribus iam alienior. Attamen Vigeuano capta, cùm fingeret Mediolanum contendere, & Leua cohortes Ticino Mediolanum euocasset;

Anno 1527. Lautrecus in Italia bellum gerit.

euocaſſet; repente Ticinum flexo itinere aggreditur, verberátque tormentis; móxque octauo die per ruinam muri Franci irrumpunt, vrbemque direptam atrociter, prioris cladis memores, ferro & flammis vaſtant, perdituri funditùs, ni Lautrecus intercederet. Vrbe captâ, noua inter victores contentio oritur. Ad Lautrecum adit Cardinalis Cibus, orátque vehementer, vt Romam feſtinet ad liberandum Pontificem, qui adhuc in Adriani Mole obſidebatur à Cæſarianis; eum belli ſcopum, eò collimare arma ſanctiſſima; nec cunctandum donec Eccleſiæ parens ludibrio hoſtium atque amentiæ tradatur. Et eò legatus Anglus propédebat. Sed Veneti Mediolanum expugnari cupiebant; *in eo poſitum cardinem rerum*]; *fruſtrà impugnari Neapolin, dum Germanicis copiis porta aperiantur, occludendas illas, mox Neapolin perituram breui, nunc Mediolanum milite deſtitutum atque commeatu, expugnari poſſe haud difficulter; ſi elabatur occaſio, nouum mox bellum, nouum periculum exoriturum.* Nec id abs re poſtulabant Veneti, niſi Lautrecum ſua nouiſſet cauſa atque vtilitas; adeò inter plures diſcordibus rationibus concordia eſt rara; nam metuebat ne ſubactis Inſubribus, Veneti iam à periculo tecti; in reliquo bello lentius ignauiuſque ſe gererent, & parta ſecuritate minus laborarent. Eam ob rem Mediolano omiſſo Romam profecturus, Parmam ſe contulit, Venetis acerbè expoſtulantibus; eo magis quod menſem cunctando Parmæ inſumpſit Lautrecus. Quanquam hæc mora non ſine cauſa aut præmio erat. Dux Ferrarienſis Cæſarem deſerens, fœderatis adſcriptus eſt; promittente Legato Pontificio Mutinam, & Rege deſpondente Renatam Ludouici filiam Herculi Alphonſi Ducis filio; quod coniugium deinde perfectum eſt. Præterea in Hiſpania à Legatis Principum pax promouebatur, erátque ſpes conficiendæ, quam ſubito Gattinari vnius vel cauillatio, vel prudentia ſagax abrumpit: nam intercedebat ne Franciæ Principes redderentur, priuſquam exercitum ex Italia Rex amouiſſet, nec eum amoturum ſe Rex ſignificabat, niſi liberis priùs reſtitutis; ita mutuam fidem laceſſentes, inuicémque ſuſpecti, cùm poſtremò Anglo tradere obſides Cæſar recuſaſſet, fœlicitati ſuæ confidens; bellum inſtaurarunt.

XXII. *Cæſaris & Regis odia & prouocatio.*

Interim Cæſar veritus ne à Lautreco Pontifex eriperetur, ſuis Præfectis mandat, vt eum in conditiones pacis admittant; & datæ ſunt quas ſcripſi antea; adeò duræ & acerbæ, vt libero Pontifici noua in perpetuum vincula cudi viderentur. Nec iis admodùm Clemens ſe tutum reputans, nocte ex Mole prodiit, famuli habitu, & excipiente Ludouico Gonzaga Orbitum venit. At Cæſarem inter & Regem noua in dies conflagrabant odia, & futuris malis ſementem ponebant, abiectâ ſpe pacis. Franciſcus magno prorſus animo, cui promiſſorum fides ſacroſancta eſſet, ductus religione, quod in fœdere Madritenſi conuenerat, ſe iturum in cuſtodiam Caroli, ſi conditiones non implerentur; regni Proceres, triúmque Ordinum optimates euocat, palámque propoſita fœderis conditione, affirmat ad eam implendam, ſtatuiſſe in Hiſpaniam in vincula Caroli proficiſci; nec ſibi rem vllam potiorem fide aut ſanctiorem promiſſis. Verùm à cunctis reclamatum eſt vehementer; *priùs ſingulos ſubituros mortem, quàm id paterentur,*

FRANCISCVS I. *tur, Regem vbi semel regno adiunctus sit, sui iuris haud esse, quodam coniugio eum cum subditis alligari, neutrum posse dissentiente altero nexum abrumpere; tam eam conditionem, quàm cæteras fœderis per vim extortas: solutum ipsum diplomate Pontificio, imò natura ac gentium omnium legibus, quæ promissa nulla stabiliunt, si voluntas defuit, & nullam statuunt esse voluntatem, cùm vis maior ac metus ingruunt.* Deinde adhortantur ad bellum validissimè instituendum, quo à Cæsare liberos auferat; nec vnis verbis amorem testati, vltrò in bellum pecuniam plurimam conferunt. Legatus Anglus dum hæc geruntur interuenit, vrgétque ad bellum tam efficaciter, vt id Rex pronis omnium animis, ratus satisfactum fidei, ardens susceperit. Idque Cæsari per feciales distinctos, Francum & Anglum indictum est. Carolus vultu sereno feciales audit: verùm Franco quis pungeret animum dolor promit: *mirari se dicit, quod Franciæ Rex tam citò iurisiurandi oblitus sit, parum esse quod terrarum orbe spectante fidem violarit, ignominiam propudiosam contraxerit; in religionem & sacramentum peccauerit, nisi etiam Christianum orbem bellis inuoluat, & Regem Angliæ sceleri suo implicitum, in furoris partem appellet; se haud bellum fugere, quo victor Deo propitio fuisset hactenus; quanquam id indici à Francisco non posset, qui suus captiuus, & alienæ adhuc potestatis, nec gerere bellum nec indicere queat, saluo gentium iure: nihilominus ad recidendas calamitates quas bellum inuehit, & parcendum sanguini Christiano, se singulari certamine pugnaturum in Regem; idque se biennio ante Caluimontio Gratianopolitano præsidi significasse; sed Regem tam generositate quàm fide imparem hactenus dissimulare & obsurdescere.* Post ea dicta Oratores fœderatorum, præter Anglum, in custodiam misit. Quibus Rex acceptis cùm similiter Perrenotum Legatum Hispanum misisset in custodiam; posteaque conuenissent Principes de Legatis inuicem dimittendis; Hispanum in Palatij aulam Franciscus euocat, & magna procerum nobiliúmque frequentiâ, orationem habet luculentam & qua erat eloquentiâ præditus ornatissimam atque accuratam. *Ea excusabat se apud Legatum, quod ipsum exemplo Cæsaris misisset in custodiam; tum quæ ille feciali obiecerat exquisitis rationum momentis confutat; dein quod ad certamen spectaret, ignorasse se quod Caluimontio dictum sit; id si resciuisset, non inanibus verbis responsurum, sed scripto quod perstaret; vti in præsentia respondebat.* Tum libellum legendum Perrenotto offert, quo legendo eùm ille se excusaret, quod Legati munere iam deiectus esset, iubet Rex Robertetum sanctioris consilij scribam libellum legere. Eius summa erat; *vt quoties Cæsar Regem diceret fidem fefellisse, aut gessisse quidpiam, quod virum nobilem dedeceret, eum toties mentiri, designet ipse locum certamini, se extemplò arma ad disceptandam litem portaturum.* Datus feciali libellus, quem ad Cæsarem ferret. Ac paucis post diebus, Angliæ Rex eadem pompa verborum prouocat Cæsarem. Qui quidem Anglo nihil reposuit; sed fecialem rursum ad Franciscum misit, qui longa oratione Regis dicta refelleret. Et eum in concionem Franciscus admisit: sed cùm flagitasset an certaminis locum designaturus foret; nec ille speciatim quidquam reponeret, dimissus ab Rege est. Sic exacerbata contumeliis odia, penetra-

bant

bant in mentem altius; radicum fibris, ita peruadentibus, vt posteà nullo fœdere, nulla charitate, vel affinitatis vel religionis, extirpari potuerint.

XXII. At Lautrecus dum certatur verbis arma promouerat: nam Angliæ Rex à Francisco impetrauerat, ne in Flandria bellum moueretur; Belgarum commercio Anglis luculento atque perutili,) & ex Flaminia versus Neapolitanum regnum profectus, soluto iam Pontifice Romam etiam in libertatem asserit. Nam exercitus Cæsaris, cui Orangius præerat, tandem ad propugnandum regnum Româ abscessit. Hugo Moncada Proregis loco, Lanoio vita functo, administrabat prouinciam, & iuuabat vocatus ab Insubribus Marchio Vastius, ex Daualorum familia, & Pescariæ mortuo patruelis. Ij obtinebant Neapolin, Orangius exercitum ad Troiam vrbem posuerat, Lautrecum ab instituto itinere prohibiturus. Etenim ille Samnitibus occupatis, captáque Aquila, properabat versus Apuliam, ingentem pecuniam inuasurus quæ ex pastionis vectigalibus penditur; sed hoste occurrente festinationem sustinuit, dum Venetorum copiæ, ac Florentinorum accedunt. Admoti erant ambo exercitus, crebrísque velitationibus, depugnabant, cùm fœderatorum legionibus Lautrecus augebatur, atque Orangius longè inferior, nebuloso die versus Neapolin se recipit magno silentio, fallítque hostem, dum longo interuallo securus est. Hoste elapso Neapolis pariter ipsa elabitur. Horatius Ballonius, qui cohortes nigras pugnacissimas omnium duxerat, pluréisque alij, auctores erant, vt extemplò toto exercitu Neapolis cingeretur, expugnanda breui dum trepidat; verùm alij proximas vrbes inuadendas censebant; ne quid à tergo negotij molestiæve facesserent; ita fœderati in tria agmina distributi, plurima quidem capiunt oppida, Melfim, Asculum, Tripaldam, Barotum, Tranium, Monopolim, arcem Venusinam; sed Neapoli excidunt, dato spatio sese confirmandi. Nam Hispani cæteras vrbes victori concesserant, præter Caietam & Neapolim; & in hanc postremam receperant totum exercitum, in quo erant decem peditum millia, Hispani & Germani: eósque Moncada Prorex admiserat, certus ciuium bona in stipendium rapere; quorum magna pars dilapsa erat in proximas vrbes insulásve. Iámque Lautrecus vectigali potitus, collectóque exercitu, præter Venetos ter mille, quos reliquit ad Monfredoniam obsidendam, & proxima loca occupanda, Neapolin cingit obsidione. Erant in exercitu equitum viginti millia, peditum octoginta, sed vix tertiam partem bello apti; adeò lixarum famulorum, & iumentorum ad sarcinas, superuacaneus numerus exereuerat; quibus cæteri milites obruebantur potiùs quàm iuuabantur; similes vespis & crabronibus apum mella vorantibus. Constituerat Lautrecus vrbem penuriâ premere, atque eam in rem arcessebat classem Venetam & Dorianam, quæ portum clauderent, & arcerent obsessos maris commercio: verùm & Veneti hærebant in mari Supero, Hydruntum oppugnaturi, aliásque arces quas ex fœdere obtenturi erant; & Doria post expeditionem in Sardiniam, moras Genuæ nectebat. Attamen naualis victoria, fœderatorum

Lautrecus Neapolitanũ regnum inuadit.

Du Guast.

Victoria naualis.

FRANCISCVS I.

ſpem mirum in modum erexit. Erant Philippo Doriæ, nepoti Andreæ, triremes octo, quibus tametſi portum non omnino obſtrueret, tamen multa detrimenta inferebat obſeſſis. Eum obicem vt amoliretur Moncada, ſex triremes aliáque minora nauigia inſtruit armamentis; & ſelectos ex toto exercitu mille Hiſpanos, ducentóſque Germanos, imponit nauigiis: & ipſe cum Vaſtio, Aſcanio Columna, ac tribunis fortiſſimis, in Doriam ducit. Admonuerat Lautrecus Doriam, ſubmiſerátque ſclopetarios in opem quadringentos; quibus fretus vir maritimarum peritiſſimus rerum, inuadentem hoſtem ſic excipit; vt poſt atrocem dimicationem victor, hoſtes omnes, vel ceperit, vel in æſtu pugnæ occiderit; cæſus Prorex ipſe Moncada; capti Vaſtius, & Columna; triremium duæ in conflictu demerſæ, duæ captæ, duæ fugâ ſeruatæ; quas Orangius poſt Moncadam Prorex portu excepit. Res fœderatorum eâ pugnâ lætas Andreæ Doriæ defectio, afflixit primùm, deinde proſtrauit. Ille diu concepta in Franciſcum Regem offenſione, quod à ſe captum Orangium nullo pretio poſt Madritianum fœdus dimiſiſſet, clámque ſuccenſus quod Genuam patriam ſuam Rex haberet, pauló ſeueriùs, & Sauonæ videretur ſubiicere, coquebat defectionis & vindictæ conſilium. Iuſſus erat claſſem in Siciliam ducere, & Inſula deſtituta præſidio inuaſioni patebat; erántque triremes quatuordecim Francicæ, Venetæ ſexdecim, Doriæ octo, quibus exceptus eſt Rentius Ceres clariſſimus bello Dux, cum tribus peditum millibus. Verùm Doria, forſitan animo iam defectionem concipiens, perſuaſerat omiſſa Sicilia in Sardiniam ire: móxque claſſe in eam appulſa, orto ipſum inter & Ceretem iurgio, abſceſſit à Cerete, Doria; navéſque abduxit, dein ſæuiente procella, tota claſſis diſiecta eſt, tenuítque partim Liburnum, & partim Genuam, vt ſe inſtauraret; Doria cum ſuis octo, & totidem Francicis Genuæ ſubſtitit; Liburni, Venetæ; Ceres cùm cæteris Francicis in Sardinia hæſerat; vnde poſt Sardos victos prælio, captámque Saſſarim Liburnum æger diſceſſit. Appellatus ſæpius à Lautreco Doria, cùm ſe Genua haudquaquam moueret, facilè Lautreco in ſuſpicionem noui conſilij venit; quare ille vt neceſſarium virum retineret, Bellaium Langæum ad Regem mittit, oratum ne Rex peritiſſimum rerum naualium ducem, & cardinem expeditionis abalienaret, imò quantum fieri poterat conſeruaret. Langæus Genuâ iter inſtituit, Doriámque familiaris admodùm conuenit, comperítque animum exulceratum; poſſe tamen conciliari, ſi fieret ſatis poſtulatis. Ea porrò erant; vt penſiones debitæ ſoluerentur, pro Orangio pretium redhiberetur, ſalinarium vectigal, quod Rex Sauonam tranſtulerat, Genuenſibus, & priuilegia quædam reſtituerentur; ſe curaturum pollicitus vt Genuenſium triremes duodecim, quæ inſtructæ in anchoris eſſent, ad Regis nutum atque arbitrium forent. Cùm Langæus Doriam ſpe bona impleſſet, Lutetiam aduolat, & Lautreci mandata, ac Doriæ poſtulata, in conſilio proponit, demonſtrátque profligatam Neapolitanam rem eſſe, ſi Doria abſcedat. Erat Mommorantius intimus Regi, idémque Sauonam cum omnibus vectigalibus dono à Rege acceperat; ideóque veritus ne lucrum ex vectigalibus perderet,

Anno 1528.

Andrea Doria defectio.

Du Bellay. Langé.

perderet, si ea Genuam traducerentur, Pratum Cancellarium adornat, eiúsque auctoritate, Doriæ postulata vt superba & indigna Francicâ maiestate, reiici curat & repudiari; simul Barbesium designari, cui triremium cura commissa est, datúmque mandatum, Genuam proficiscendi, Regias triremes & Dorianas occupandi, atque ipsius Doriæ apprehendendi. Ea cùm Doriæ innotuissent, virum in oppositam partem coniecerunt, maximo Francicarum rerum detrimento. Quippe Philippum nepotem cum triremibus à Neapolitano littore auocat; suas octo naves cum Guastio cæterisque captiuis, Imperatori addicit, pactus Genuæ libertatem sub tutela Imperatoris; nec Franciscum audiit, postea cumulantem & largiùs promittentem, quæ antè imprudenter negauerat. Ea Andreæ defectio, noua defectione Antonij Doriæ propinqui sui adaucta est, qui tres naves Francicas quibus præerat, in potestate sua retinuit, Hispanisque adiunxit. Adhæsitque in posterum Cæsarianis Doria, tam certa fide & inuiolata, vt in fide, vltionis flammam deprehendas, & contemptum accurato studio vindicatum; tanti refert generosum virum, vel beneficio demereri, vel non alienare iniuria.

FRANCISCVS I.

XXIII. *Franci ex Neapolitano regno expulsi.*

Ab Doriæ defectione, Neapolitanæ res vt Langæus prædixerat tetro vertere, & in deterius ruere visæ sunt, graues morbi vexabant exercitum, largè contagio in tribunos militésque grassante; Rex segniter suppeditabat in bellum impensas, pecuniâ in deteriora, tabulas, ædificia, luxum, & voluptates effusâ; quíque digredienti Lautreco promiserat in menses singulos centum & triginta aureorum millia, iam ducenta debebat, & in tres proximos menses promissæ pecuniæ partem detrahebat. Flagitauerat missionem à Rege Lautrecus, & qui succederet postulabat impensè; iámque Franciscus Philippum Chabotum Brionem sibi charissimum in præfecturam illam destinauerat; sed adolescente non admodùm rerum militarium perito, excusante, & forsitan gratiam aulicam incertæ gloriæ certóque discrimini anteponente, iussus erat perseuerare Lautrecus; missa in subsidium aliquanta pecunia; & Nauarro Principe, Regis Henrici fratre, cum nobilium turma nauibus Barbesij vecto. Sed cùm ea ad calamitatem leuandam haudquaquam sufficerent, morbúsque iam in pestem degener, sæuiret in omnium capita, plurimíque ex ducibus fato rapti essent, qui superstites erant Lautreco suadent ab obsessa vrbe abscedere, copias commodiori cælo tradere, & supplementum militum vel à Francia quærere, vel in Italia ipsa conficere. Iam pestis absumpserat Nauarrum Principem, Comitem Vademontium, Candalum, Camillum, Trivulcium, tribunósque præcipuos; & ipse Lautrecus morbo æger iacebat; nec ideò ad receptum patiebatur inflecti animum. Tot funerum auctor existimatus est pessimus Pharmacopola, qui ægrotis nobilibus pro remediis adhibebat venenum, & cisternæ, vnde miles potabat ab hoste toxico infectæ creditæ sunt. At cùm in pertinacia perseueraret Lautrecus, asseuerauerat enim se nunquam Neapoli nisi mortuum abscessurum, supra quam promiserat fatum impleuit; nam & mortuus vrbe exceptus est. Morbo aliquantulùm recreatus, instaurabat ingenti animo ærumnas præteritas, nulla quiete interpellatis.

Lautreci mors.

FRANCISCVS I.

interpellatis laboribus, ſed corpore ad animi conatus impare, recrudeſcente febri, lecto affligitur, & inter publicas priuatáſque curas extinguitur. Dux in paucis præſtans, vitâ integer, iuſti tenax, militaris diſciplinæ cuſtos, & dictus peculiari elogio, vrbium expugnator, quanquam ea in laude animam poſuit; fortaſſe ſeruaturus, ſi minus ſibi ea in arte & felicitate confideret: nam quod pertinaciùs ſententiam ſuam defenderet, & faſtidiret cæterorum monita, ne videretur vinci à ſuis qui hoſtem vinceret; hæc Lautreci noxa propria eſt, quæ virum ingentem mortalitatis labe aſperſit. Corpus à Francis in templo ruſtico ſepultum, ſoluta obſidione, erutum ab Hiſpano milite, Neapolin deportatum eſt, & in cella vinaria conditum; turpi auaritia militis expectantis emptorem; ſed deluſa ſpe cupiditas eſt, pupillis Lautreci liberis, & Cæſariani exercitus ducibus tam turpem auaritiam non vindicantibus; donec anno poſt viceſimo, Ferdinandus Conſaluus dux Seſſanus Conſalui magni ex filio nepos, turpitudinem ſuæ gentis honeſtiſſimo ſumptu expunxit; Lautreci cadauere pecunia ſua redempto, & ſepulchro marmoreo eam in rem erecto, ipſo in ſacello quod Conſaluus auus poſuerat; iam partium extinctis odiis, & vera virtute ſplendidiùs à caligine tumuli illucente. Viri memoriam cohoneſtauit Franciſcus, luxítque præclariſſimum Imperatorem, quem in anguſtias mortis adegerat, támque magnificum funus inſtituit, quale Delphino conficeret. Imò Senatus Populúſque Romanus illi in atra veſte parentauit, liberatorem patriæ nuncupans, edixítque vt eadem quotannis Laterana in Æde inſtaurarentur ſolemnia. Poſt Lautreci mortem, Saluſſius Marchio, qui vnus è tot Proceribus perſtabat à morbo integer, ſuſcepto regimine, cùm Doria recreaſſet vrbem commeatu, languentes copias Neapoli abducit, atque Auerſam contendit, dum Rentij Ceretis copias præſtolatur. Sed Orangius Neapoli prodiens, poſtremum recedentis agmen conciderat, ipſúmque Saluſſium ſua vice oppugnaturus, cogit ad deditionem, ſaucium grauiter, propudioſis viro forti conditionibus; vt ipſe Saluſſius & tribuni cæteri ducerentur captiui, militi libero ire fas eſſet, ſed ſignis, equis, inſtrumento omni tum domeſtico tum militari relictis. Dicitur Pompetantius, dum leguntur conditiones, dolore animi effocatus corruiſſe extemplò, & oculis in cælum ſublatis expiraſſe; Ille in Ticinenſi prælio Regem ſeruauerat, donatus luculento præmio, & equeſtri turma. Poſtridie aduenit Caracciolus Melfitanus Princeps cum Cerete; qui audito fœdere in Samnium reuerterunt; in quo aliquot oppida ad Cameracenſem pacem tenuerunt. Saluſſius Neapolin delatus, haud multò pòſt ex vulnere obiit; milites Barbeſij claſſe excepti ſunt. Ita tertiùm Hiſpani virtute ſua Neapolitanum regnum compararuerunt: nam intra ſepta vrbis, poſtquàm rerum penuriam, & ſæuiſſimam contagij luem, peruicerunt admirabili patientia, & aduerſam ſortem naualis prælij; leuiori operâ hoſtem ſubegerunt. Porrò Francos ſpe florentiſſima deturbarunt, ſui Regis incuria, defectio Doriæ, & Venetorum in priuata commoda nimium ſtudium.

Hæc

Hæc in extrema Italia dum geruntur, haud feliciùs in eius faucibus Franciscus pugnabat. Sub Maium mensem, nam Augusto Lautrecus occubuit, Henricus Dux Brunsuicensis, Tridento profectus decem hominum millia in Longobardiam inuehebat. Rex ad eius famam nouum exercitum ad ducem pellendum indicebat, cui Franciscum Borbonium Sampaulinum Comitem ducem designabat; Attamen in Insubres irruperat Brunsuicensis, reuerteràtque in Germaniam, antè Sampaulinus quàm Alpes transiret; quippe Germanus deficiente stipendio remeauit in patriam, & Francus Regis indiligentia imparatus erat. At bis mille Germani cum Antonio Leua substiterunt; aduenítque Sampaulinus minoribus copiis quàm fœderati sperauerant, séque Vrbinati Venetorum Præfecto adiungit. Cùm æstatem nullo operæ pretio transegissent, quippe Vrbinas de industria bellum trahebat, randem mense Octobri aggrediuntur Ticinum, quod digresso Lautreco Leua expugnauerat. Nec mora tormentis dispositis, víque illata, post dies aliquot capiunt diripiúntque. Dein oppugnatis aliquot oppidis, imminebant Mediolano, obsessuri, nisi Vrbinati secus visum esset, qui munitam vrbem, propugnante Leua cum toto exercitu, à vi tectam putabat. Præterea res Genuenses Sampaulinum vrgebant, Genuam atrocissima pestis ita vexauerat, vt vrbe propè in solitudinem versa, Triuulcius Præfectus eà desertâ, se in Castelletum arcem receperit. Vsus occasione Doria, qui patriam suam liberam cuperet, classem ad portum applicat, & Francorum classe fugiente, ipsa triremi Barbesij locum Principem ambiente, qui recedentibus turpissimus est; quingentis dumtaxat hominibus vrbem præter spem occupat, & mox Triuulcium in arce obsidet. Sampaulinus vocatus à Triuulcio, Germanos quidem in opem miserat; sed cum ij defectu stipendij ire detrectassent; ipse Sampaulinus, cum centum cataphractis, & bis mille peditibus suscepta expeditione, versus Genuam tendit. In via Monteianem cum duobus militum millibus excipit, venerátque Gauium, vrbe Genua octo leucis distantem: cùm audit Corsos ab Doria in vrbem submissos, & ab eodem Sauonam vehementer premi. Itaque Genua desperata, ne Sauona periret similiter, Monteianem ad eam cum copiis mittit; verùm conatus vtrobique inanis extitit; Monteianes ab Dorianis repulsus, ad Sampaulinum Alexandriam venit; Sauona capta est, & postmodùm Castelletum, Triuulcio emisso, arx statim ab Genuensibus funditus diruta, & constituta regiminis ratio, quam etiamnum obseruant, Adorniorum & Fregosiorum factionibus extinctis, quorum familiæ omni nobilitatis iure expunctæ sunt; penes Andream Doriam patriæ liberatorem auctoritas fuit, titulo & honoribus ad Senatum populúmque traductis; atque in posterum ciuitas illa tot mutationibus ante obnoxia, anchoram fixit, stetítque procellas inter incolumis, laude Andreæ Doriæ sanè eximia, qui regiam propemodùm potentiam ad vnam patriæ libertatem conuertit. Leua interim Mediolanum multa immanitate obtinebat, vt stipendium militi solueret: instituerat nouum vectigalis genus: cùm triticum omne collegisset, edicto vetuit, ne cui ciuium liceret domi farinam conficere aut habere, nisi iussum vecti-

FRANCISCVS I. XXIV.

Franci ab Insubribus pulsi.

Anno 1528.

Et Genua.

Gaui.

FRANCISCVS I. gal soluisset; erat autem acerbissimum, in singulos frumenti modios tres nummi aurei; præterea Regio nomine panem coquebat, quem immenso pretio diuendebat; vt nemini cui salus & vita misera curæ esset, à tributo immunitas foret. Quanquam plurimi desperatione acti ruebant in mortem, malebántque fame perire, vel laqueo, quàm tueri vitam pane Hispanico. Cùm tanto odio conflagraret Leua, sperabant fœderati capi vrbem posse, & se iam ad obsidium comparabat Sampaulinus, cùm negante obsidium Vrbinate, de recuperanda Genua cogitat. Se ad iter accinxerat, petebátque Ticinum, quando geminus casus properanti moram innexuit, & Leuæ insequenti magnam peperit opportunitatem. Primùm imbres effusi nubibus, Ticino amne arcuerant tormenta; & præstolandum fuit dum detumesceret; tum in itinere viâ plurimùm lutulentâ, vnum tormenti carrum confractum est, & præmisso Ticinum priori agmine, expectat Sampaulinus, dum alter axis carro supponitur. Ad tormentum luto eruendum, milites plurimi atque ipsi equites incumbebant; cùm ecce Leua inexpectatus superuenit. Ille collecta ex imbrium copia Francorum cunctatione, nocte concubia Mediolano prodierat, magna celeritate improuisum agmen assequutus; enitentem circa lutum militem adoritur. Sampaulinus quanquam deprehensus haud deiectus animo; pedes sicuti erat Germanos in pugnam educit, pugnátque fortiter, cùm extemplò Germani, vel ad populares suos deficiunt, qui sub signis Leuæ præliabantur, vel se fuga subripiunt: idem Itali præstant, deseritúrque cum Francis aliquot Sampaulinus; destitutus in equum insilit, ac capitur, dum latam fossam equi saltu tentat superare. Prima acies, atque omnis propemodùm equitatus Annebaldo duce Ticinum tenuit, mox Laudem; regressa inde in Franciam, iam promota pace. Nec vituperio Sampaulinus caruit, qui se incautum atque improuisum hosti obiecerat; cùm bellatori incedenti in hostico, tam de tergo quam de fronte sit cogitandum.

XXV. *Pax Cameracensis.* Et Franciscus eas inter calamitates seriò animum applicabat ad pacem. Iam cum Pontifice nouum fœdus pepigerat Imperator, idémque cum singulis Fœderatorum tentabat; quos si semel abduxisset à Rege, metus & periculum erat, ne grauioribus conditionibus legem Franco diceret. Præterea magno liberorum desiderio Rex flagrabat: pueri Regij nulla sua culpa, ab aula & paternis laribus exules, apud hostem capti, alienis moribus imbuendi, quanquam foret lentior affectus patrius, miserationi essent ac dolori; quid suorum amantissimum patrem amorísque tenerrimi, quàm incredibili cupiditate orbum inflammabant; nec à pace alienus Imperator erat; voluebat enim animo magna consilia, quæ bello Francico perdurante promoueri & in exitum duci haudquaquam poterant. Percupiebat in Italia coronari, felicitatem coram vsurpare, atque ea fundamenta immensæ potentiæ iacere: & Solimanus Turcorum Princeps magno exercitu imminebat Hungariæ: nec tranquilla erat Germania, plerísque Principum nouum dogma Lutheri auidè amplectentibus. Ita demitigatis noua vtilitate mutuis odiis, placuit per sequestros agere. Eam in rem duæ fe-

minæ

minæ designatæ, Ludouica Francisci mater, & Margarita Caroli amita; quæ Cameracum vno simul die, per diuersas portas conuenientes, diuerterunt in contiguas domos, medio pariete in cubicula proxima patefacto; aderant legati ab Pontifice & ab Rege Anglo; quibus rem iuuantibus, in eas leges consensum est, quæ tamen Fœderatis clam erant, vt Rex recipiendis liberis, duodecies centum millia aureorum penderet; quadringenta millia Regi Angliæ Imperatoris nomine solueret, item quadringentis terras redimeret, quas Maria Lucemburgensis, mater Ducis Vindocinensis possidebat in Belgio, vt eæ penes Carolum forent. Rursum Anglo, quingenta millia repræsentaret, quæ sibi Carolus dixerat mulctam, nisi Mariam Henrici filiam duceret coniugem. Lilij florem ex auro puro, pretiosissimis gemmis ornatum, à Philippo Archiduce oppigneratum Henrico, redimeret Rex, & Carolo restitueret; Flandriæ, Artesiæ, Astæ patronatu cederet, & iure quod competeret in ducatum Mediolanensem & regnum Neapolitanum; Caroli Borbonij bona legitimis heredibus daret, naues Imperatori petenti Italiam commodaret; Venetis bellum indiceret, si arces Carolo restituere cunctarentur, & adiuncta alia, quibus Franciscus cogebatur in arctum admodùm, sed iis omnibus præpollebat affectus patrius. Diu Fœderatos latuerunt hæc pacta, & dum inirentur, affirmabat Franciscus & asseuerabat sanctissimè præsertim Venetis, se absque sociorum assensu nunquam conuenturum, vnde posteà Venetorum querelæ acerbissimæ, se proditos postulantium, & potestati Imperatoris obiectos: nec querebantur immerito, Regis simulatione & promissis delusi. Et eam vnam Rex praui artificij contraxit maculam, in cæteris candidus atque sincerus, obtendebat excusationem paternam, & postulabat desiderio liberorum quod sanctissimum est indulgeri. Sanè Veneti suum posteà fœdus cum Imperatore pepigerunt; à Francisco adeò auersi in posterum, vt nullis ipsius minis precibúsve ad nouam societatem flecti potuerint. Pace proclamata, Guillelmum Bellaium Langæum in Angliam Rex illicò mittit, vti Henrico satis de pecunia debita faceret. Erat Langæus vir tum aulicarum rerum, tum militarium peritus, ad captandos animos mirè factus, & probitate mentis non impare: ille vt Henricum demereretur, (perspexerat enim quid gratissimum foret) sua industria perfecerat, vt in Academia Parisiensi, Bononiensi, Ticinensi, atque in aliis Europæ celeberrimis, Henrici prius cum Catharina coniugium irritum sanciretur, quam ob rem mirificè Henrico acceptus, iam indigenti ope Francisci vt à Pontifice secundum coniugium impetraret, ad votum prosperè mandata conficit. Etenim Henricus quadringenta aureorum millia Francisco in quinque annos æquis pensionibus soluenda credidit; quingenta sibi à Cæsare promissa, & lilij gemineum florem, Henrico Francisci filio, dono dedit, quem in sacro fronte susceperat; verè probans liberalitatem amantium esse, qui non tam Regi quàm amoribus nouis hæc largiebatur. Iis feliciter festinatis, liberorum traditio in aliquot menses, & sequentem annum dilata est, Prati Cancellarij turpi auaritia, atque Hispanorum necessaria cauillatione. Etenim Pratus cudi iusserat nummos quos Hispanis solueret ex auro impuro; fraude indigna Regia fide, & amplitudi-

FRANCISCVS I.

Anno 1529.

Langæus in Anglia.

FRANCISCVS I.

ne; nec ideò Hiſpanis impoſitum, imò fraus magnâ infamiâ in apertum producta eſt; ſingulis nummis ab aurificibus Hiſpanis tentatis; repertúmque eſt deceſſionem quadraginta millium aureorum factam, quam ſupplere nouo auro oportuit. Tunc liberi Regij reſtituti. Ad Behobiam amnem eadem ceremonia qua dati fuerant, per ſcapham in amne medio, numerato & appenſo auro, permurantur; iis acceſſerat Eleonora ſoror Imperatoris, cui ducenta aureorum millia dicta in dotem, ea lege vt qui ex ipſa naſceretur puer, Burgundiam patrimonij iure poſſideret. Rex in Aquitaniam venerat ad excipienda optatiſſima pignora: quæ amantiſſimè amplexus, ad montem Marſanum cum Eleonora matrimonium contrahit: quanquam amorem ad aliam feminam conuertiſſet, Annam Piſſeleuiam Aquitanam puellam, quam Burdegalæ primùm ex Hiſpania liber, amauerat, & Duciſſam Stamparum dixerat; Ludouica mater ſe nepotum aſpectu & amplexu impleuit, haud diu tamen fruitura pace, quam è tot calamitatibus tandem eduxerat, ſequenti anno exempta è vita, quam ambitio multa iactauerat.

Anne de Piſſeleu.

XXVI. *Poſt pacem, mutua Principum æmulatio.*

Ea pace ſopitis odiis æmulorum, ſperabatur Chriſtanus orbis coniunctis viribus in hoſtem publicum commouendus, iámque cæteri in Italia Fœderati cum Imperatore conuenerant. Ille Genuam claſſe cum exercitu vectus, & à Pontifice Bononiæ coronatus, gratulantis Italiæ legatos exceperat, pacem Venetis Sfortiæque conceſſerat, Ferrarienſem in gratiam & tutelam admiſerat, & Florentinis vnis infenſus, eos vi adegerat in Medicæorum obſequium; Alexandro Medicæo nepoti Pontifici deſponſâ Margarita filia, quam è ſoluta matre ſuſceperat. Verùm tanta poteſtas atque auctoritas Cæſaris, priora æmulationis ſtudia ſuſcitauit & Franciſcus iam abſterſo metu receptiſque liberis, veteres retractans iniurias, & priores clades indignatus, haud dubius quin aliquando bellum foret in Carolum ſuſcipiendum, ſe communiebat conciliandis ſociis atque Fœderatis. Eóque ſtudio ſic exarſit vtérque Principum, vt non modo Pontificem certatim deuincire conati ſint, ſed magno reipublicæ Chriſtianæ malo hæreticos principes, atque ipſum Turcam, luem orbis publicam, vel demereri fœderibus, vel promouere ſuas ipſos victorias, partim optauerint, partim æquioribus animis paſſi ſint. Eo conſilio ad Henricum Anglum ſe Franciſcus primùm applicauerat; tum ad Germanos Proceres, quos iam religio ab Imperatore auulſerat. Porrò in iis enarrandis, rerum ſeriem ſequar, temporum prætermittam, vt commodiùs ſingula & dilucidiùs ſubiiciantur legentium menti. Lutheri ab Eccleſia deficientis hæreſis, latè per vniuerſam Germaniam ſparſa, Principum maximam partem ſua lue infecerat; eorum præcipui Ioannes Saxoniæ Dux, Friderici fratris ſucceſſor; Georgius Marchio Brandeburgicus, Albertus eius frater, magiſter Ordinis Teutonici, qui vt Pruſſiam Ducalem quæ Ordinis erat ſibi atque heredibus vindicaret, eam clientelæ Polonorum Regum ſubiecerat; Erneſtus & Franciſcus fratres duces Luneburgenſes; Philippus Heſſiæ Langrauius, atque ciuitates Germanicæ opulentiſſimæ, haud exiguo numero, Argentoratum, Nuremberga, Vlma, Conſtantia; pluréſque aliæ; iis poſtremò acceſſerunt, Fridericus Rex Daniæ, & Guſtauus Sueciæ. Porrò eos Principes cum Ferdinandus

Franciſcus Rex conciliat Principes Germanos.

nandus fratris Imperatoris Vicarius Spiræ in Comitiis Imperialibus damnasset, vetuissétque nouam religionem inuehere, donec aliter à generali Concilio sanciretur; ij intercedentes decreto, appellauerant Cæsarem aut generale Concilium, protestati nullius ponderis esse eius generis decretum, vnde impostetum Protestantes dicti; & eo nomine eum cæteris, huius sectæ viros nuncupabimus. In præsentia Carolo conscribente contra Turcam, exercitum; veriti ij Principes ne improuisi obruerentur, anno desinente fœdus Smalcaldiæ ineunt, tantoperè celebratum: quo se in Catholicos tegerent, opémque ad defensionem mutuam pollicerentur. Intereà Augustæ Imperator Comitia celebrabat, quibus Coloniam traductis, curauit Ferdinandum fratrem Regem Romanorum dici: cùm iis suffragiis Saxo & Brandeburgicus haud consensissent, irritam nuncupationem Regis affirmabant, vi impetratam; & statim ad Reges Angliæ & Franciæ legant, qui vim expostulent, opémque flagitent. Anglus nihil cunctatus opem pollicetur, si Franciæ Rex accedat; appellatus Franciscus, primùm subtimidè huic rei sese implicabat, nondum ausus tam recentem pacem magna Europæ offensione infringere; nam cautum erat fœdere, ne Rex vllam in Germania inuito Cæsare societatem contraheret: mox præpollente studio æmulationis, comperto Imperium inter & Franciam ab omni æuo societatem esse institutam, Regésque Franciæ ad tuendam Germanicorum Principum libertatem iure antiquissimo adstringi, existimauit ex veteri nouum compingi fœdus posse, sine cuiusquam iniuria, spémque illius Protestantibus fecit, verbo tamen tenus, nulla re certa promissa, aut scripto tradita. Ij tamen posteà, metu ab Cæsare vrgente, tam incensis precibus apud Regem instant, vt is misso Langæo fœdus contraxerit, ad immunitatem dumtaxat Principum defendendam, promissis in mutuum centum nummorum millibus, nullo alio pignore quàm ipsorum fide. Post fœdus perscriptum eundem Langæum in Angliam mittit, qui Regem tota de re certiorem faceret. Nec Imperatorem id consilium omninò latuit; qui vt Regi odium Christiani orbis compararet, ad Turcam repellendum poposcerat à Rege pecuniam mutuam, aut Cataphractos equites in bellum proximum; non dubius quin Francisci responsum occasionem calumniæ daret; nec aberrauit à coniectura, dicente Francisco, se modò vicies centena millia auri pependisse Cæsari, nec trapezitam se esse, qui ad mensam pecuniam numeraret; equitatum Francicum se nemini commodare, haud magis quàm ensem quo accinctus foret, cæterùm addebat, si in hostem publicum opera sua expetitur, profecturum se cum quinquaginta millibus hominum, ad oram Calabriæ totámque Italiam propugnandam, idque responsum sigillauit Cæsar vehementer, calumniatus inuidiam Regis, & malignitatem. At Rex nihilominus cum Anglo arctissimè nectebatur. Eam in rem designato colloquio, Henricus ex Anglia Caletum transmiserat, venerátque Franciscus Bononiam; qua in vrbe Anglum excepit Regiâ magnificentiâ: amicissimæ inter vtrumque salutationes, fraterna ex intimo beneuolentia, nam se fratrum nomine nuncupabant, necessitas communis conueniendi in Carolum, amicitiam demonstrabant sinceram & coagulabant; quisque aulicos apud alterum gratiosos, donat pretiosis honorum insigni-

Anno 1530.

Et cum Anglia Rege.

FRANCISCUS I.

bus, Franciscus torquatum collem Ducibus Norfolcio, & Suffolcio, Henricus Perisiclidem Mommorancio & Chabotio impertit, tum Fráciscus Henricum comitatur, & Caleti excipitur eadem significatione amoris; nullum tamen fœdus inierunt, præterquam ad mutuam defensionem, nouúmque ad pompam additū, vt si Turca rursum Christianis bellum inferret, ipsi iunctis viribus millia hominum octoginta armarent, ducerentque quò necessitas posceret. Verùm haud multò pòst lætitiā ex arcta beneuolentia quam Franciscus conceperat fædauit Henrici turpissimus casus; qui Boleniæ amore insaniens, nondum impetrato cum Catharina diuortio, contractisq; clam cum Bolenia nuptiis, à Clemente diris deuotus est, & eiurato Pontifice, fideique Catholicæ desertor, inuexit in Angliam hæresim, quæ maximo Christianæ

Anno 1533. Henrici Angli lapsus.

rei detrimento etiamnum perstat. Ea res vt Ecclesiæ magno luctui fuit, ita Francisco immoderato dolori, qui nihil non mouerat, tum apud Clemētem, tum apud Henricum, tam præcipitem casum vti sustentaret, verùm Imperatoris auctoritas, & enixissimus efflagitatus, tum Cardinalium impotens æstus, in pœnam præfestinantes tuentium, adegerunt Pontificem ad iaculandum fulmen; quo efferatus Henricus, & in rabiem actus, accedente libidinis flamma, pudoris claustra & repagula fidei simul refregit, atque pessundedit. Attamen ea ad Ecclesiæ historiam spectant; nec omiserim Francisci responsum, quo Hērici petitionem discussit postulantis vt ab Ecclesia sese subduceret; nam vno adagio fidem & amicitiam testatus est; *amicus*, inquit, *ad aras*, docens religionis vinculum sacrosanctum esse, quod humanus nullus affectus abrumpat.

XXVII. *Massiliæ Pōtifex cum Rege colloquitur.*

Imperator intereà, metu belli Turcici discusso (quippe Solimannus reuerterat Constantinopolin, nulla re patrata) in Italiam venit, & Clementem Pontificem in arctius fœdus inductutus, colloquutus cum eo Bononiæ erat. Verùm ab eo Pontifex iam alienior, proponentem res nouas minùs audiebat. Creabat molestiam, quod Imperator suscepto Clementem inter & Ferrariensem arbitrio, Ferrariam, Rhegium, ipsámque Mutinam, Duci adiudicauerat, quas vrbes Pontificiæ ditionis Clemens contendebat: & ipsum Pontificem Carolus vehementer vrgebat, vt generale Concilium cogeret. Prætereà Clemens indignabatur summoperè, Lutheranam Hæresim sparsam esse tanto incremento per vniuersam Germaniam, tum Cardinales duo, Turnonius & Tarbensis, à Francisco missi Bononiam, inuigilabant ne quid contra Regem institueretur; quorum prudentiâ atque admirabili sagacitate, planè Pontifex distractus à Carolo se ad Franciscum conuertit. Et conciliare Pontificem Franciscus ardebat tantoperè, vt coniugium Henrici secundo geniti cum Catharina Medicæa Pontificis nepte, per eosdē Cardinales proposuerit, ac sponsionem fecerit. Eas ob res Carolus infecto fœdere Bononia Genuam cùm venisset, nauibus in Hispaniam vectus est. Pontifex Romam profectus, & spe Regiæ affinitatis allectus, Turnonio & Tarbensi comitātibus, significat se colloquuturum cum Rege, & neptem ad coniugiū adducturum, designata primùm colloquio Nicæa Allobrogum quæ à Sabaudo tenebatur; & eodem postea moras obicésque multos nectente, placuit vtrique venire Massiliam, Româ & Parisiis æquo propè interuallo distantem. Nullam Carolus

rolus non adhibuit machinam, vt colloquium prohiberet; quùm tandem arte exhausta Rhodias Triremes à Pontifice petiit, quibus Coronam Græciæ vrbem, quam Solimannus obsidebat, subsidia veherentur. Nec distulit Pōtifex Triremes tradere, Francicis vectus prospero cursu Massiliā. Primus in vrbem appulit, postridie Rex aduenit, atque illicò salutatum Pontificem adorauit. Duo erant in tantorum hospitum lares palatia instructa, vico medio proxima; in interuallo aulam ligneam poni curauerat Mōmorancius, in qua Cardinalium Conuentus haberentur, orationem ad Pontificem habuit Ioannes Bellaius Episcopus Parisiensis, magnā ingenij laude; cùm enim Guillelmus Poyetus Princeps Senatus Parisiensis, orationem domi accuratam habiturus esset, Pontifex adueniens significauit quædam, de quibus apud se orator diceret, quæ Poyeto improuisa, ita hominem perturbarunt, vt dicendi munus Bellaio tradendum fuerit; tantum natura, arte & studio præstat. Bellaius postea in Cardinalium cætum adscitus est; mox celebratum Henrici Aurelianensis Ducis coniugium cum Cathatina Medicæa, quam dicebant Vrbinatem Ducissam; quod ex Laurentio Medicæo nata, cui Leo X. Vrbinatem ditionem dederat; scripta in dotem centum nummorum millia; & ea est Catharina, quam deinceps Francia & prosperitati & calamitatibus suis imputabit, adeò rarum est bonum, Princeps femina, amplas virtutes nullo vitiorum contagio maculans. Multa arcana Pontificis cum Rege colloquia, porticu vtrumque palatium coniungente, admotisque cubiculis, per quæ noctu etiam nullo famulantium arbitro, miscebant sermonem. Sed apparatus tanti fructus admodùm tenuis extitit; nihil certi constitutum, nec in bonum publicum, nec in priuatam vtilitatem Francisci; sat Pontifici fuit neptem collocasse, & magnis beneuolentiæ signis Regem deuinxisse, duntaxat testatus est se percupere vt Aurelianensi Mediolanensis ducatus cederet. Attamen Franciscus pro Rege Angliæ nihil exorauit; & à plurimis flagitandis abstinuit, ne videretur hospiti vim quodammodo inferre, & colore affinitatis ad iniqua cogere, quanquam molestissimum Pontifici fuit, quod quatuor Francos Rege postulante in Cardinalium album adscripsit; in quibus Odetus Castilionius, Mommorancij nepos, vndecennis puer; qui dignitatem collatam immeritò, malè gessit, pessiméque deposuit. Certatum inter Principes liberalitate, qua Franciscus Regum sui æui extra omnem limitem præstantissimus, Cardinales omnes, Aulámque Pontificiam cumulauit ingentibus donis. Sauonam Pontifex, dein Centumcellas, & Romam discessit. Nec se mortalem in tanta pompa & gaudij sensu oblitus est, domesticis proximam sibi mortem prænuntians, vestimenta funeribus Pontificum adhibenda curauit confici, sibi funus destinans, quod proximo anno obiuit, successore Alexandro Farnesio, qui Paulus III. dictus est, & euanescente ob contractam affinitatem Francisci spe; adeò nefas immiscere sacra humanis, & Deo ad mortalia vti.

Anno 1533.

XXVIII.

Cædes Meruillij, belli occasio.

Meruille.

Ea inter non cessabat cum Germanis Principibus Franciscus agere; cùm repentè belli occasio, vel enata est cupienti, vel occurrit ancipiti. Meruillius Nobilis Mediolanensis diuerterat in Franciam Ludouico Rege, cum Sanseuerino Regiorum equitum magistro & ipse inter domesticos Regis, quos

FRANCISCVS I.

appellant ſcutiferos, haud modicas opes parauerat; quarum plenus Franciſco regnum iam obtinente, Mediolanum in patriam ſuam ſeceſſerat; Proficiſcens duas ab Rege Franciſco, Sforciæ dederat litteras; primas quibus Rex hominem vt priuatum Duci commendabat; alteras Duci vni tradendas, quibus Meruillium Rex legatum dicebat. Cùm igitur Mediolani ſupra priuatum, & magnifico ſumptu ſe gereret, Carolo Imperatori perſpicaciſſimo Principi ſuſpicionem mouit; iſque aliquoties apud Sfortiam queſtus eſt, quod Franciſci exploratorem domi ſuæ aleret fouerétque. Cùm verbis Sfortia Carolo non ſatisfaceret, factum adiungit; nam motâ rixâ inter Caſtillionium domeſticum Sfortiæ, & Meruillij famulos, Caſtilionius ab iis cæſus eſt, tum extemplò raptus in carcerem Meruillius Sfortiæ iuſſu, nocte proxima, nulla iudicij formula, damnatus eſt, & capite multatus. Eo facinore vt abundè Imperatori factum eſt, ſic inuſtus Regi grauiſſimus dolor. Apud omnes Chriſtianos Principes de atrocitate facti conqueritur, violatum ius gentium, legatum ſuum iniquiſſimè cæſum, & bellum minari, niſi fiat ſatis iniuriæ. Miſerat Tauernium Cancellarium ſuum Sfortia ad rem excuſandam, qui Regi diceret priuatum hominem & homicidij reum in pœnam vocatum; verùm is ad litteras Ducis obmutuit quas Rex exhibuit, ſuáſq; ipſius, quæ Meruillium vt Legatum Regis deſignabant. Nec ideò Sfortia reparabat iniuriam, quam vltrò quidem intulerat, nixus Imperatore, cui aliena iniuria beneficium fuerat. Iámque ardebat cupiditate belli Franciſcus, cùm plura improuiſa ſuſtinuerũt ruentis impetum. Etenim Germani Principes ſpem conceptam ſubſidij fallũt; Heluetij ex fœdere pacem Italiæ perturbare prohibiti, Autumnus in hyemem deflectebat; & Carolus Sabaudiæ Dux Regis auunculus, viam eunti in Inſubres Regi pernegabat. Ideò in annum proximum, bellum dilatum eſt, dum incommodis occurritur. Primò curatum vt Francia ſibi tàm peditem quàm equitem miniſtraret; eámque in rem conſcriptæ à Rege ſeptem legiones, quarum in ſingulis ſex hominum millia militarent. Eæ lectæ à præcipuis regni prouinciis; ſuffecit primam Normannia, ſecundam Britannia, tertiam Picardia, quartam Burgundia, quintam Campania & Niuernenſes, ſextam Phocenſes, Delphinates, Lugdunenſes, & Aruerui; ſeptimam Occitania; nulli ab Aquitania lecti, quod ea prouincia ſeminarium militum, in ſupplementum vbi opus foret, ſeponebatur ad vrgentes articulos rerum. Legionibus immunitates, ſtipendia, honores conceſſi, & præmia; vt bello etiam deſinente, ſub armis agerent milites, in euentum omnem expediti. Præterea mandatum Fuſtembergio vt ſex millia Germanorum conſcriberet. Ad Sabaudiæ ducem minæ impenſæ, & terrorem quæ facerent. Ille in vxorem ducta Beatrice, Emmanuelis Luſitani Regis filia, eadémque Iſabellæ Imperatricis ſorore, (nam Carolus neptem ex ſorore Eleonora Iſabellam duxerat,) impulſu coniugis in Imperatoris partes traductus à Francia & nepote Franciſco prorſus deſciuerat. Et plura erant quæ ab eo Franciſcum abalienabant; quod gemmas ſuas Borbonio ad ſcribendum militem commodaſſet, quod Imperatori literas gratulatorias ob ſe captum ſcripſiſſet; quod Heluetios à Francico fœdere dimouiſſet; quod comitatũ Aſten-

Legionarij milites.

Bellum in Sabaudum.

ſem

ſem vltrò accepiſſet; quod Pontifici Nicæam ad colloquium negaſſet; quibus poſtremâ hâc repulsâ cumulatis, bellum paratum in Sforriâ, Rex ſtatuit in Allobrogē ipſum cōuertere, & viam quam negaret, non patefacere modò, ſed inuadere atq; occupare. Accedebat iniuriæ ius quæſitū. Quippe Rex Ludouicæ matris aditâ hæreditate, repoſcebat vniuerſam ditionē Sabaudi, cùm Ludouica hæres Philiberti fratris ſine liberis mortui, Carolū excluderet, fratrem quidē, ſed natu minorem, & natum alia matre; affirmans muliebrem ſexum ab Allobrogum imperio nō amoueri. Præterea aſſerebat Rex Pedemontium, Nicæam, & Villafrancā appendices eſſe Phocenſis prouinciæ, & Saluſij plurima oppida nullo iure Carolū obtinere. Ea verbis repoſcebat Franciſcus, cùm Geneuenſes praua hæreſeos lue corrupti, ſeu Bernenſiū vicinorum contagio, ſeu Guillelmi Farelli Delphinatis doctrina peſſima, exurgunt in Petrū Balmium Antiſtitē ſuum, eúmq; cum ſacerdotibus vrbe pellunt; vſurpato regimine. Ad eū reducendū Sabaudiæ Dux, qui ſuam vrbē affirmabat, rebelles exercitu premit; cùm Bernenſes ſuppetias veniunt, & Franciſcus Rentiū Ceretem in auxiliū mittit; per quos ſoluitur obſidio, & Geneua ſceleris præmio fruitur. Ea poſtmodùm dogma ſuſcepit, quod Bernenſes admiſerāt, & quatrò poſt anno Caluinum è Francia profugum excepit, ſimúlq; impietatem, quam inuexit hæreſiarcha nefarius; ſtetítque hactenus propugnaculum hæreſis, & deſertorum aſylum, Geneua vrbs; Rege tunc neſcio quam promoueret luem, quámque inſtitueret vniuerſo orbi perniciem.

Geneua rebellio. Anno 1534. De la Baulme.

XXIX. *Hæreſis detecta in Francia & punita.*

Sed ea graſſari in Francia lues inceperat, & Franciſco erat quod curaret domi atq; reſecaret. Ab litteratū cultu & ſtudio (à fonte puriſſimo turpiſſimus riuus) ſcaturiebat lutulenta illa fæx, & vorago ſcelerum. Scientias adamabat, & excultos ſciētiis Franciſcus ſummoperè, maximè Vniuerſitatē Pariſienſem excolebat incenſo ſtudio; ad quam ornandam viros ex toto orbe clariſſimos præmiis honoribúſq; alliciebat, ideò Profeſſores Regios inſeruit in Academiam, qui diſciplinas tū Diuinas tum humanas profiterentur, & linguas veteres Hebræam & Græcam diuturno æuo penè conſepultas, euocarent è tumulo lucíq; redderent. Inter illuſtres commendati ſunt poſteris, Franciſcus Vatablus, Petrus Daneſius, Iacobus Tuſanus, & Guillelmus Poſtellus; per quos in Franciam litterarum amor inuectus eſt. Porrò quando in humanis nullum bonum ſincerū eſt, ſine aliquo mali contagio vel miſtura, cùm pleriq; docti è Germania arceſſerentur; iiſque in terris nemo propemodùm litteras diſceret, quin ſimul prauum ſenſum de religione imbueret, facultate cuique ſentiendi de Diuinis libera; hinc contigerat vt pleríq; mala infecti lue penetrauerint in Franciam virúſq; clam ſparſerint, obductum fuco & ſpecie litterarum. Imò Lutherus eiúſq; aſſeclæ, tam opulentam prædam venaturi, diſcipulos ſubmittebant omnis generis, qui corrūperent, adoleſcētes in ſcholis, milites in caſtris, in aula Proceres Nobiléſq; & ad Regē ipsū Lutherus auſus perſcribere, Saxoniç Ducē conciliatorē admouerat. Zuinglius viperinus partus, ac de Lutheri vel diſcipulo vel æmulo acerrimus inimicus, eundē Regē dedicato libro tentauerat, poſtremò Melanchtho, ſuauiſſimâ eloquentiâ præditus, & melle ſed heracleenſi, amaro & lethali, imbuens orationem, efflagitabat colloquium, promiſſa vtriuſque Religionis concordia. Sanè hamum

FRANCISCVS I. vorabat Franciſcus, humaniſſimo viri ſermone captatus; niſi Cardinalis Turnonius, vir aulicam auctoritatem artibus ſanctis adeptus, pia & grandiloquente facundia, ex Irenæi ſanctiſſimi Patris lectione, Regem ab hoc colloquio abſterruiſſet; docens cum hæreticis fuga duntaxat & deliberato odio decertandum. At litteratis hominibus mulieres aulicæ accedebant, quæ ſua indole rerum nouarum ſtudioſæ mirificè, praua dogmata litteras inter & diſciplinas hauriebant auidè, ſpargebántque voluptate non modica, ſacrarum rerũ & religionis ſuo ſenſu arbitræ. In iis præſtabat Margarita Regis ſoror, ante Alenſonio nupta, mox Nauarræ Regi Henrico, quæ fœmina ingenio excellens, & fratris inſtar amantiſſima litteratum; crebro litteratorum commercio, ſucco illo peſtifero mentem imbuerat aliquantùm. Et Renata Ferrariæ Ducïſſa in eum errorem praua curioſitate ſeſe induerat. Illorum hominum primus conuentus Meldis habitus eſt, anno currentis ſeculi viceſimo ſecundo, Guillelmo Briſſonneto, Meldenſi Epiſcopo, in eam ſententiam abducto; & primi nuncupantur quatuor viri flagitio illo percelebres, qui Briſſonnetum corruperant; Iacobus Faber, Guillelmus Farellus, Arnulphus & Gerardus Roſſelij. Ij poſtea Briſſonneti pœnitẽtiâ, retecto crimine, & vocati in pœnam, ad Margaritam, in Nauarram perfugiunt, & donati ſacerdotiis, ex paſtoribus degenerantes in lupos, noua plurima & à vera fide multùm abhorrentia inſtituebant. Pariſienſis Senatus in eam hominum ſectam inſurrexerat, & Rege in Hiſpania captiuo, quemdam Pauanum arte textorem flammis addixerat; præterea Pratus, Cãcellarius, mox Cardinalis & Archiepiſcopus Senonenſis, ſeu cultu religionis ſincero, ſeu Pontificem vt demereretur, eam regni peſtem ſummo ſtudio & diligentia reſecabat. Veruntamen lues prorogabatur in dies, & iam Zuingliani acceſſerant Lutherianis, Euchariſtiæ ſacramento, & ſacris honoribus perinfenſi; multiſque in templis ſpectabantur, effractæ pictæ imagines, comminuta ſimulacra quæ prius hominum cultus ſacrauerat, euerſa & diruta Chriſti hoſpitantis in terris tabernacula veneranda, & libelli impij palam affixi. Quibus Rex vt par erat, vehementer permotus, reos eiuſmodi ſcelerum comprehenſos, duci Pariſios iubet, & ipſe anno ineunte eam in vrbem profectus, religionis & pietatis

Anno 1535. vniuerſo regno ſpectaculum fuit, atque exemplum. Nam inſtituit celeberrimam ſupplicationem, quam obibat pedibus, cereum manu incenſum præferens, Proceribus domeſticis, & Magiſtratibus comitantibus: deferebatur ſacroſanctum corpus Chriſti ſub vmbella, quam attollebant tres Regis liberi, & princeps Vindocinenſis, tum Rex ſacro in Deiparæ æde perfecto, Proceres atque Optimates in Epiſcopatus aulam coactos, oratione egregia adhortatus ad auitam religionem tuendam; fletus inter obortos, & ingentes religioſi animi motus perorauit efficaciſſimè; *iuratus ſe nullam rem prætermiſſurum, vti verum Eccleſiæ cultum defenderet; nec parciturum brachio, ſi imbueret virus, imò manu propria mactaturum ſe ad aras liberos, ſi tam pernicioſa lue inficerentur.* Eo ipſo die ex Iconoclaſtis ſeni lento igne abſumpti ſunt; per vniuerſas prouincias erecta patibula, & inſtituta tribunalia in reorum pœnas; & plurimi flagello conſcientiæ acti, in Germaniam fuga elapſi ſunt, proſcripti mox, intercluſa omni ſpe reditus.

HISTO

HISTORIÆ FRANCICÆ LIBER XVII.

SYNOPSIS.

Imperatoris in Regem querela. Ænobarbus pirata. Sfortiæ mors. Bellum tertium in Imperatorem. Dux Sabaudia pulsus. Imperatoris in Regem oratio. Imperator in Pedemontio. Rochamenij dicta. Imperator Prouinciam inuadit. Apparatus Regis in Francia. Delphini mors, & Regis constantia. Imperator Aquisextiis. Massilia obsessa. Perona seruata. Rex in Pedemontio. Regis affinitas cum Scoto. Bellum in Artesia. Res Pedemontanæ. Fœdus cum Solimanno. Regis laus. Studium pro pace. Imperatoris per Franciam iter. Belli noui præludia. Legati Regis cæsi. Bellum in Belgio. Perpinianum obsessum. Langæi virtutes & mors. Poyetus damnatus. Principes litteris pugnant. Bellum in Hannonia. Landresium seruatum. Fœdus Imperatoris cum Anglo. Turca Niciam obsidet. Pugna ad Cerisolam. Imperator irrumpit in Campaniam. Pax Crespiacensis. Anglus Boloniam capit. Belli cum Anglo series. Pax cum Anglo. Francisci

cisci mors, post aliorum funera. Henricus II. Rex. Mommorancius reuocatur. Diana Pictauiensis. Seditio Aquitanica. Bononia ab Anglo reddita. Guisiorum domus. Brissacus Pedemontij prætor. Merindolij pœna & vltio. Bellum Parmense. Bellum Cæsari indictum. Fœdus cum Germanis Proceribus. Metis occupata. Luxemburgenses subacti. Apparatus ad Metensem obsidionem. Guisij pro vrbe apparatus. Brandeburgensis se ad Imperatorem applicat. Rex de Picardia sollicitus. Casus memorabilis. Nesdinum captum.

I.

FRANCISCVS I. *Imperatoris in Regem querela.*

DVM ex animo sanciendæ religioni patrum Franciscus incumbit, Turcæ Legato agenti in aula aures non occludit. Eum Solimannus Sultanus miserat, vti cum Rege in Austriacam domum fœdus institueret, profecturus in Persicam expeditionem. Ac tametsi nihil inter eos certi tunc conuenit; tamen Imperatori calumniæ in Regem præbita est ex eo occasio luculenta. Etenim vt bellum Sabaudo imminens discuteret longiùs atque dispelleret; primùm apud Paulum Pontificem, dein apud Principes Hispanos acerbè expostulat; Regem Franciæ cum hoste publico conuenisse, Legatum Turcam domi suæ alere; contractum fœdus, vt adiunctis armis Solimannus Hungariam, Francus Sabaudiam impetat; & iam viscera Christiani corporis à Christiano Principe, quod summum esset nefas, discerpi impunè & dilaniari. Eam ob rem Franciscus ratus bellum sustinendum, dum ea calumnia deferueret; de Protestantibus Germanis multùm sollicitus, in quibus spes amplæ, & societatis firmæ opinio, ad eosdem apologiam accuratam scribit; *se nullum cum Turca fœdus iniuisse; eam sibi adornatam calumniam ab iis qui vltrò tributum Turcæ obtulissent; ab iis qui arma in hostem publicum comparata, in Christianos Principes deriuassent, qui ambitionis priuatæ studio, omnem rationem sacram & publicam posthaberent. Et fortasse ab Turcico bello abstineri posse opportunè, dum conueniunt Principes Christiani, & generali Concilio disceptata de religione conciliant. Se in eam rem eniti summoperè, ac sperare Pontificem in communia vota assensurum. Quod spectaret ad eos, qui impietatis causa iustas pœnas dedissent, nemini Lutherano mortem illatam; Zuinglianos duntaxat punitos, qui toto cælo à Luthero dissentiant; quique in regno Franciæ rebellionem spargerent cum impietate: Proceres ipsos sibi rem gratam facturos, si Francos fortè in Germania rebellionis toxicum disseminantes, in pœnam & supplicium vocent.* Ad ea confirmanda Bellaium Langæum Smalcaldim mittit, ad Protestantes. Cæterùm à bello toto anno abstinuit; maximè quod Imperator Africanam expeditionem in Ænobarbum piratam celebrem suscepisset. Ænobarbus ita à colore barbæ nuncupatus, Turcico

Ænobarbus pirata.

nomine Chairadinus, in Lesbo insula natus, cuius pater fidei Christianæ desertor, atque in Turcicam transfuga, filios in noua impietate aluerat: ij duo erant, Horucius & Chairadinus, idem qui Ænobarbus, Piraticâ susceptâ, magnas opes parauerant; quibus freti Algerianum regnum occupauerant, ac postea Tremesenum; Horucio natu maiore Regis nomen vsurpante; cui in pugna cæso Chairadinus frater successerat. Is nomini Hispanorum atque potentiæ periniquus, duas classes Hispanicas vicerat & profligauerat, atque oras Hispaniæ, insulásque Baleares, Sardiniam, ac Siciliam, assiduis incursionibus vexabat & diripiebat; tandem à Solimanno Mediterraneo mari præpositus, munerante fortitudinem viri & felicitatem. In eum Carolus ingentem classem deduxerat, Tuneto expulerat, & Muleassenum ab Ænobarbo depulsum restituerat regno. Nec Franciscus interim bellum ausus suscipere, ne fidem calumniæ faceret, de fœdere cùm Turcis inito, præstolabatur reditum Imperatoris. Qui victor postquam Panormi in Sicilia exceptus est, cùm venisset Neapolim, audit Franciscum Sfortiam Mediolanensem Principem, cui neptem ex sorore Regina Daniæ in coniugem dederat; diem extremum sine liberis clausisse. Continuò ea mors noua Principibus insinuauit consilia. Nam extincta Sfortiarum familia nouus subrogandus Princeps in eam ditionem erat; Pontifex Venetique optabant aliquem ex Italia sua designari, qui imperatoris potentiam iam propemodùm immensam frænaret aliquatenus; Franciscus quanquam fœdere Madritensi, iure in Mediolanenses cessisset, tamen sibi factam iniuriam querens, reposcebat liberis quod iis contra ius raptum affirmabat; Carolus præclara occasione arrepta constituerat sibi prouinciam optimam vindicate; tum quia ab Sfortia scriptus hæres esset; tum quod supremus dominus, deficientibus qui clientelam haberent, ius quod donaret aliis sibi addicebat: & reuerà Imperatori, nihil euenire opportunius poterat, quàm Longobardiam obtinere, fauces Italiæ: quibus Neapolitanum regnum defenderet, Germaniam continuaret Italiæ, Francum procul excluderet. Et statim Antonius Leua, heri sui conscius, arcem Mediolanensem vrbésque cæteras, erecto vexillo Imperatorio, ab excessu Sfortiæ, occupauerat. Verùm eam mentem aliquantisper Imperator occulit, dum ad effectum singula comparat. Ergo fœdus instaurat cum Venetis, facta spe nuncupandi ex Italia Principis, cui Mediolanenses conferret: etsi id in instrumento scribi noluerit; agit cùm Vellio Francisci apud se Legato; proponítque Ducatum vni ex liberis Regis permittendum; & adiungit conditiones paulò duriores. At eas cùm Franciscus admitteret, atque postularet dari Insubres Aurelianensi; Imperator dimisso Aurelianensi; tertium Regis filium Carolum Enculismensem designat, cui ex sorore neptem in coniugem daret. Iis vltrò citróq; per Legatos iactatis dum fit Regi fides obtinendæ Longobardiæ, ab ipso Langæus ab Germania reuocatus, & Venetiis Bellouacensis, qui nouum fœdus cum iis gentibus compingebant; contra Imperator instruebat exercitum, scriptis in Germania, Italia, atque Hispania copiis.

Sfortiæ mors.

II.

Bellum tertiũ inter Imperatorem & Regem.

Eas ob res experrectus Franciscus, cùm sibi dari verba animaduerteret, Poyetum Cancellarium ad Sabaudum mittit, qui maternam hæreditatem

FRANCISCUS I. Anno 1536.

ditatem reposceret; atque illicò eo pernegante, iubetur Comes Sampaulinus peruadere in Sabaudiam, quam vniuersam facilè subigit. Tunc agebat Neapoli Imperator, nuptias Margaritæ filiæ cum Alexandro Medicæo multa significatione gaudij celebrans; nec ideò pacis abrumpit consilia, sed plura & diuersa Regi proponit, nondum se suámque mentem aperiens. At Franciscus tantæ moræ impatiens, iubet Philippum Chabotum Admiralium cum sexdecim peditum millibus, penetratis Alpibus inuadere Pedemontium; quod ille strenuè præstitit; & Segusio per Annobaldum & Monteianem occupato, Taurinum vrbem primariam & Ciuasium capit, atque amne Doria per obstantem hostem transgressus Vercellas oppugnat. Proximo die impressione facta vrbem expugnabat, cùm adest Ioannes Lotharingiæ Cardinalis, à Rege mandatum deferens, vt bello supersedeat, dum de pace ampliùs deliberatur. Etenim Imperator pacis spem oratori Francico ostentabat, & Rex cupidissimus Mediolanensium, nondum satis gnarus quæ mens Carolo foret, fœdere rem obtinere maluisset quàm armis. Chabotus verbis Cardinalis obsequentiorem se quàm par erat præbens; militem ab vrbe statim abducit, Doriámque transmittit; forsan consultior, si dissimulato Regis imperio, vrbem in extremis positam expugnasset. Sanè ea res offensionem Principis concitauit, atque ipsi Chaboto beneuolentiæ Regiæ & potentiæ suæ naufragium; adeò lubrica est Regum gratia; quibus obsequium pro iniuria est. Interim Imperator Romam venit, magnificentissimâ pompâ exceptus, & iam virium suarum conscius, ratus abiiciendam laruam simulationis; vt in conspectu totius Europæ id ageret, in collegio Cardinalium, audiente Pontifice magna Procerum & Legatorum frequentia, prolixam & domi accuratam Hispanico sermone orationem pronuntiat. *Eâ primùm causas Romam aduentus sui explicabat; nempè vt salutaret Pontificem, vt consilia sua in Cardinalium Cœtu exponeret, doceretque palàm quantùm contendisset ad pacem validam à Rege Franciæ impetrandam. Tum verbis plurimis enarrauit, causas dissidij ipsum inter & Regem; repetita à Ludouico XI. & Carolo Burgundiæ duce origine. Dein tria in præsentia proponebat, quorum Regi optionem permitteret; primùm vt Enculismensi tertio filio darentur Insubres, modo Rex securitatem præstaret, implendæ fidei quam iurasset. Alterum, vt singulari certamine dimicarent, quibus armis, quóve loco Rex constitueret. Tertium vt bellum inferretur, quod ipse Imperator minabatur se tam ferociter illaturum, vt nisi aduersario victo atque profligato non conquiesceret.* Ea magnâ verborum pompâ atque iactantiâ cùm Imperator dixisset, & Antistes Matisconensis Regis ad Pontificem Legatus, sibi eam Latino idiomate dari postulasset, quod Hispanicè ipse non caperet; habitam orationem postridie interpretatus est Imperator; atque priorem emolliens affirmauit, *sibi nec Regis insimulandi, nec apud exteros afficiendi ignominia fuisse animum; non prouocasse ad singularem dimicationem, scire se quantus Regi animus, staturæ quadratæ atque excelsæ quanta præstantia; quem temerè aggredi haud vellet; aliáque adiunxit quæ concionem hesternam temperarent.* At nihilominus bellum per Antonium Leuam in Pedemontio suscitauerat; & dies duntaxat quatuor Romæ moratus, con-

Sabaudus expulsus.

Imperatoris in Francis cum oratio.

nocato

uocato exercitu, contendit in Pedemontium. Et Leua Sesia amne transmisso, contraquam Lotharingio Cardinali promiserat, oppugnabat Fossanum, vrbem immunitam, & commeatu omni destitutam. Præluserat bello, Francisci Marchionis Salussij ad Imperatorem defectio; nec eum plurima beneficia à Rege collata in fide atque officio continuerant. Donatus erat à Francisco Salussiis, ob Ioannis Ludouici fratris perfidiam fisco addictis; nuper Præfectus in vniuersum Regis exercitum dictus erat, & omnia ad arbitrium constituebat, cùm aures præbet Leuæ appellanti, & defectione diu deliberata, ad ipsum transit. Faciebat Leua spem nuptiarum vnicæ filiæ, quam tamen Doriæ filio desponderat; & Marchionatus Monferratensis, de quo lis ipsum inter atque Mantuanum arbitro Imperatore. Præterea Astrologicis addictus præsagiis, attendebat Leuæ, fata ingentia Imperatori suo portendenti. Et Chabotus mandatum à Francisco acceperat, vt Pedemontij vrbibus munitis præsidio, cæteras copias in Franciam mitteret, ne qua suspicio Imperatori moueretur; atque ipse Chabotus cis Alpes reuerterat, cùm Leua partitus copias Taurinum simul & Fossanum obsidet; certior à Salussio factus, commeatu, quem ipse intercepérat, Fossanum destitui. Tuebatur oppidum Pratus Mompesatius præfectus, cum Rochamenio, & duobus peditum millibus, iámque murus infirmior tormentorum globis corruerat. Verùm impressionem obsessi tam strenuè repulerant, vt Leua ipse è lectica spectans, (nam podagra æger, ingredi haud poterat) periculum graue incurrerit, à lecticariis fugientibus in agro relictus, & spissiori segete hostem latens. Ea tamen Francos haud multùm iuuabant, depascente intus penuria; per quam acti sunt ad paciscendam deditionem; Rochamenio cum Leua conditiones scribente; vt nisi toto mense mitterentur subsidia, vrbs Leuæ traderetur, ab vrbe munienda cessaretur interea, & militi iusto pretio cibi præberentur; quod postremùm à Leua Rochamenij sagacitas impetrauit. Ipse cum duobus præfectis Leuæ obses datus est, & sanè Rochamenius humanissima indole præditus, acutóque ingenio deuinxerat Leuam; scribúntque responsa quibus Imperatoris confidentiam modestè retudit. Astam peruenerat Imperator, lustrabátque exercitum iam coactum, & crebriùs agebat cum Rochamenio, viri vrbanitate & mirifica solertia captus; semel cùm ipsum suum exercitum iussisset inuisere, rogarétque quid de eo sentiret; respondit, ampliorem esse quàm ipse cuperet; attamen suum Regem tot nobiles posse conscribere, quot milites gregarios sub signis spectasset; atque Imperatori longè honestius fore, si pergeret in bello Turcico, quod tantâ gloriâ inceptarat; quàm principi Christiano ruinam instruere. Aliàs cum Imperator diceret, se inuisurum subditos suos Phocenses; respondit Rochamenius, reperturum ipsum subditos rebelles plurimùm; mox percontanti Imperatori, quotis castris Lutetiam perueniret; reposuit, si singulis castris pugnandum foret, duodecim ad minimum numeranda; nisi primis qui aggrederetur occumberet. Ita bellator egregius, cùm patriam propugnare armis nefas esset, propugnabat ingenio, & inanem hostium fastum solertibus verbis deprimebat.

FRANCISCVS I.

Salussij defectio.

Du prat. Montpesat. La Roche du Mayne.

Rochamenij dicta.

FRANCISCVS I. III.

Imperator Prouinciam inuadit.

Sed Imperator totus in perniciem æmuli incumbebat: sexaginta peditum millia habebat in exercitu, ex Hispanis, Italis & Germanis conscripta; intumescens proxima de Tunetanis victoria, nihil felicitati suæ arbitrabatur imperuium. Passim in Italia præsagia multa nuntiabantur; quæ Astrologi ex inspectione syderum pronunciabant; quibus Europæ imperium & inconcussa felicitas Carolo promittebatur, & ipse gnarus, quantùm hæc opinio ad continendos populos opportuna esset, studiosè eam alebat, assentationibus & perpetuis laudationibus aures patulas commodans. Imò Antoniùs Leua inanibus ab ætate prima eius generis præsagitionibus addictus plurimùm, faciebat ingentes animos, sibi ab Astrologo significatum denuntians; fore vt in Francia vita excederet, atque in sancti Dionysij æde conderetur; quæ ædes cùm Lutetia distaret altero milliari asseuerabat eo præsagio Franciæ Imperium portendi Carolo. Sic per totam Italiam, spes amplissimæ futurorum euentuum, astris auctoribus, & Deo ipso promissorum vade percrebruerant, erexerantque omnium animos. Simul Germanos, sed diuersa arte abducebat à Franco: ipsiusque odium concitabat. Varia orationis exempla quam Romæ habuerat, misit ad principes. Ad Orthodoxos scribebat: Regem cum Solimano fœdus iniuisse: Solimanum ex fœdere inuasurum Germaniam postquam Francus in Italiam irrupisset: Germanos ex tota Francia partim pulsos, facultatibus raptis, partim flammis necatos crudeliter: quin libellus typis excusus est, quo bellum Francisco indicebat Carolus, nisi Turcicum fœdus eiuraret, ense proposito rubro ex alia parte, ex alia flammeo, quasi ferro & igni delenda omnia forent. Atque iis verbis natio Germanorum mirum in modùm in Francicum nomen incensa, gentem in pulpitis vt luem publicam proscindebat. Occlusâ Francis Germaniâ; Imperator, duos præterea exercitus in Belgio & Catalaunia apparari curauerat, qui simul in Franciam impetum facerent, & perturbatam in plura distraherent raperéntque: iisque omnibus instructus, non dubitabat quin opprimeret æmulum, & victum solio deturbaret; & verò retractanti felicitatem perpetuam, quas victorias ad vltima actus comparasset; inspicienti validissimas copias, tam multas gentes in hostem suum conspirantes, non videbatur immeritò affulsisse spes certa. Extemplò deliberatum quomodo bellum cum hoste gereret; & Gastius, cæterique Duces erant auctores, vt in Pedemontio gereretur; Captum Fossanum, Taurinum expugnandum, vltra montes Francum pelli posse: eam belli causam, vt Sabaudus in ditionem suam inducatur. Et Leua peritissimus bello in eadem erat sententia, diciturque flexis genibus Imperatorem precatus, eum vt abduceret ab inuadendis Phocensibus. Verùm Imperator vindictæ studio in eam raptus expeditionem, & omisso Sabaudo, plura affectui, quàm vtilitati donauit; quod in Principe culpæ adscribitur. Quare decem millibus bellatorum qui Taurinum obsiderent relictis, iter versus Phocenses pronuntiat, instituítque cum toto exercitu, centum machinis bellicis, mari vectis, & Nicæo portu exceptis. Porrò sic rationem itineris moderatus est, vt transmisso Varo, qui amnis Franciam Italiamque interfluit, penetrauerit

trauerit in hosticum Iulio mense, eo ipso die qui Iacobo festus celebratur. Qui sanctus quoniam Hispanorum est tutelaris, ipsisque etiam Germanis venerationi est plurimùm, eum in belli stimulum adhibendum censuit Carolus. Ideò vtramque gentem in concionem vocatam, prolixo sermone incendit in bellum. Sic mira alacritate exercitus vltra perrexit; eo ordine vt Ferdinandus Gonzaga primam aciem duceret; secundam ipse cum Albano Duce, Antonio Leua cæterísque Ducibus; tertiam Gaspar Fronspergus, ex Germanis conflatam: quanquam hactenus primam Albanus egerat, præferrétque molestiam, quod loco cederet Mantuano.

Rex interea postquam pacis spes omnino decocta est, ne qui arte victus esset, & armis vinceretur, omnem tum industriam tum conatum ad repellendum hostem adhibuit. Primùm scripsit præclaram Apologiam, qua concionem Imperatoris refelleret, eámque Pontifici per Oratorem proposuit: tum ad Germanos Proceres Langæum legauit; qui tametsi primis diebus conflagrante calumnia, discrimen vitæ subierit, non ausus nisi nocte tectus incedere; tamen postquam libro Germanicè & Latinè scripto confutauit calumnias; & Germani Mercatores è Lugdunensibus nundinis reduces, palam confirmarunt, quanta humanitate excepti essent in Francia; tunc paulatim deferbuit animorum incendium, & veritatis lux refulsit è tenebris. Deinde ad Heluetios Rex delegat, qui delectum impetrent nec amica gens necessitati Franciæ defuit. Etenim cum Magistratus recepissent Imperatori, se Franco subsidium non missuros, palam quidem delectum haud instituerunt, sed æquis animis passi sunt priuatim haberi, & confluere in Franciam, quibus libitum foret. Prætores in Prouincias mittit, qui inuigilarent; Henricum Nauarræ Regem in Aquitaniam, in Delphinatum Ioannem Humerium, in Campaniam Guisium, in Picardiam Florangium Marescallum; & in Prouinciam Phocensem intentus vnicè, quò belli moles tota corruebat, ad eam confert vires & animum. Exercitum conflabat è Legionariis Francis, quem Imperatori opponeret. Iam Stuardus Aubinius Marescallus, & Iacobus Galiotus, summus machinarum præfectus, cum octo Heluetiorum millibus, occupauerant Auenionem, venítque postea Anna Mommorancius cum summo in exercitum totum imperio, quem consequutæ sunt reliquæ copiæ. Statim de ratione belli consulitur, & Odoardi Biezi sententia potior visa est; vt castris ad Auenionem munitis, bellum duceretur; antè agris vastatis; & validissimus hostis inedia potius tentaretur quàm armis. Bonevallio & Tendæ Comiti impositum munus Prouinciam totam percurrendi, muniendi vrbes quæ defendi possent, cætera inualida oppida diruendi, & commeatum omnem destruendi. Et illi Aquisfextiis, quia vrbs muniri non poterat, prorsus exhaustis, cum expeditis quatuor equitum millibus, præcurrebant hosti, exustis pabulis, vino effuso, molendinis fractis, frumento in puteos coniecto, nulla re seruata præter vites arborésque frugiferas. Munitæ vrbes sunt, ad Rhodanum Bellocadium, Tarasco, atque Arelate; cui postremæ curam præcipuam impendit Mommorantius;

Marginalia: IV. *Apparatus Regis in Frãcia.* — Bonneual & Comte de Tende. Alx.

Franciscus I. Rochechouard

tum Massiliæ immissum præsidium cataphracti quadringenti, & octo millia peditum; Duces egregij Monspesatius, Rochamenius, Villebo, Buterius, Rocacoardus, Iacobus Ambosius, Albinius, aliique; quibus cum Imperio Barbesius Rupifocaldius præerat. Triremes tredecim Samblancardo permissæ, quibus oram illam defenderet, relictæ cæteræ in præsidium portus. Sub hæc Imperator, postquam in Prouinciam penetrauit, tametsi Antipolim & Foroiulium ceperat, tamen non plana omnia & studiis suis consentanea reperit. Primùm rustici ex angustiis montium prorumpentes, modo à fronte, mox à tergo carpebant aciem, & per inexploratas semitas profugi, tuto receptu multa incommoda hosti importabant. Semel Imperator graue salutis discrimen adiit, vitámque hostiæ vicariæ debuit: quadraginta rustici in turrim viæ publicæ admotam abdiderant se, sclopetis armati, quorum imbrem in Carolum prætereuntem effunderent. Hostem latuerunt, donec quidam è Cæsarianis clamyde fulgens purpurea, & magna stipatus frequentia præteriret, quem illi rati Imperatorem, simul sclopetos omnes exonerant, & plurimis perfossum pilis hominem sternunt. Cùm impetus in eos fieret, saxis se propugnant, pluresque perimunt, in quibus Garcilassius Vega poëta ille in Hispania clarissimus, annis adhuc iunior, tam manu strenuus quàm ingenio clarus; caput saxo ictus, paulò pòst obiit. Et adducendæ fuerunt machinæ, quibus disiecta turri capti rustici, Imperatoris iussu, laqueo pereunt; digni quos memoria posteris traderet, celebraret patria, & Romanorum Curtiis Deciisque componeret. Inde Imperator prolatandum bellum cùm animaduerteret, Ascanium Columnam ad Paulum Pontificem legat, aliósque Italiæ Principes; persuasurus vt arma caperent pro libertate Italiæ; quando ipse bellum in Francum ageret, communem hostem, Turcæ fœderatum; iussitque Ascanium suo nomine Pontifici Mediolanenses offerre, quos nepotum cui vellet traderet. Porrò pergenti, belli fors arrisit aliquantùm, & languentem spem suscitauit. Ad Brinolam vrbem, Montecianes cum Boisio Gouferio Arturi filio, cum aliquot cataphractis à Gonzaga interceptus & captus, leui iactura, at magno momento hosti ad confidentiam fuit. Nam quod alter nobilis militia esset, alter natalibus & claritudine patris, eos Imperator ostentare militibus, & iactare primam aciem victam ac deletam. Atque vt ea victoria Hispanorum animos sustollebat, ita Francorum mirum in modum depressit. Iam ad apparatus hostilis famam trepidatio totam Franciam propè excusserat, vrbes etiam Mediterraneas à periculo longè semotas tremor inuaserat, plerique gemmas atque pecuniam humo infoderant, & quasi ad portas imò in laribus hostis grassaretur, vt Franci ad extrema omnia proni sunt, calamitates omnes præceperant. In præsentia miles percelli metu, adaugere iacturam, suisque viribus haud multùm fidere. Quem metum vt tolleret Mommorancius, quod ante Ducibus visum optimum erat, castris cingit copias communitque. Loco pratorum viriditate distincto, ad Cabellionem, quæ est Cauarum vrbs, castra ponit, amnes inter Rhodanum atque Druentiam; fossam circumducit, altam pedes vicenos quatuor, latam sexdecim, quà angustior

Antibe & Freius. *Imperator Prouinciam inuadit.*

Garcilasso de la Vega.

Brignolet.

Mommorancij castra.

Cauaillon.

angustior erat; agger citra fossam sublimis distinguebatur frequentibus propugnaculis, & oram aggeris stipatæ machinæ prætexebant. Ea contra hostem; interiora ad militum commodum erant conformata. Nam media castra fossa diuidebat, aquis excipiendis, atque ipsis Castris expurgandis; tum singulis nationibus regiones suæ distributæ, cum rerum omnium amplo commeatu; & erectus est in meditullio terreus tumulus, vbi fixum prætorium; vnde Mommorancius castra despectaret, & longè in proximos agros specularetur. Ad latus alterum fluebat Rhodanus, quo necessaria vehebantur; Druentia ad alterum, qui hostem pro munimento excluderet, incerto alueo, & ipsis incolis inexplorato, atque vndarum vortuosis torrentibus perdifficilis transitu. Ita dux obarmabat metum operibus, & adstrictos terrore animos relaxabat.

FRANCISCVS I.

V. *Delphini mors & Regis constãtia.*

Nec minus inuigilabat rebus suis Franciscus; muniebat Valentiam, quæ Delphinatum vrbs est ad Rhodanum, certus ad eam cum vniuerso regno depugnare, si fortè Carolus prima Castra vicisset; excipiebat interea milites affluentes, adhortabatur mirificè, submittebat in castra, annonam comparabat, atque omnis generis copiam. Sed repente triplici fortunæ telo percellitur, aut potius Deo probanti constantiam, se Christiano animo subiicit. Propemodùm vno eodémque die tria nuntia molestissima accipit, primo Monteianem & Boissium audit captos; alterum molestius, refert Guisam interceptam à Belgis. Etenim Henricus Nassauius & Croius Comes Roesius, vt constituerat Cæsar, viginti peditum millia, & septem equitum, in Picardiam destitutam copiis, duxerant. Cùm Guisæ imminerent, videretque hosti imparem Guisius, iusserat ciuem & militem, vrbe deserta, se in arcem recipere; idque dum præstant trepidatione magna, aduolans hostis vrbem tumultuantem expugnat, mox arcem. Inde oppida & pagos deformans incendiis, ad Peronam sedet, molitúrque obsidium. Ea duo vt dolori erant, ita tertium succussam constantiam euertit propemodùm, nisi eam Christiana fides & pietas constabiliuissent. Dum Lugduno Valentiam venit, Franciscum Delphinum febri captum Turnone hærere iusserat. Adolescens annos natus octodecim, supra eos & supra splendorem natalium præclarissima spe, humanitate & generositate acceptissimus singulis, viua patris effigies, præter næuos quos præstantissima indoles fugerat, quarto febris die, immaturo fato præripitur. Lugduni pilâ dum luderet, feruens æstu & siti, poculum Frigidæ hauserat; & febri correptus haud multò post, tamen patrem sequutus, quarto vt dixi die occubuit. Quantus dolor animum patris oppresserit; colligat qui legit, ex aliorum mœrore; obstupescere omnes ac dolore defigi propemodùm, populorum spem, aulicorum delicias, regni fulcrum, eo turbine decussum, & vberibus deflebant lacrymis, & lugebant ægritudine animi non consolabili. Verùm ipse Rex postquam propriam calamitatem in intimum pectus admisit, & mali tum grauitatem tum seriem lugentibus oculis introspexit; in dolorem iustissimum, & naturam ipsam exsurgens, habuit se in potestate; & ad vesperam coacto consilio, de rebus magni momenti siccis oculis deliberauit; Regem foris exhibens, intus patrem, eo vno facinore dignus Magni

nomine

FRANCISCVS I.

nomine, quod ipsi aduersa conflauerant magis quam prospera. Habita de Delphini morte quæstio est; & raptus in tormenta Sebastianus Montecuculus Italus, qui frigidam ludenti propinauerat. Venenum oblatum fassus est, an ex vero, an vi tormentorum, incertum. Ipse Lugduni equis in diuersas partes raptantibus, membratim discerptus est. Imperator interea ad Aquasfextias castra promouerat, posuerátque ad vrbem in expassa planitie, hinc inde modicis tumescentibus collibus, Larte fluuiolo alluente, cùm noua rerum facies animo felicissima quæque voluenti se offert. Primò nuntium à Pontifice Paulo accipit; is agebat Imperatori gratias ob ærumnas & vota in publicum bonum collocata; cæterùm longè commodius fore, si pace inter Christianos principes stabilita, in Turcam simul publicum hostem irent; id se percupere maximoperè, & à Deo inflammatis precibus postulare; quod si consequatur, sibi suísque iri factum abundè, nec aliud præmium, aut familiæ suæ principatum vllum cupere se, quàm optatam pacem. Tum belli ratio euadebat difficilior in dies. Iam plurimùm fames vulgaríque morbi imminuebant exercitum: nulla pistrina erant, quæ frumentum molerent, panis coctus procul Tolonio erat deferendus; adeò in castris rarus, vt vix in procerum mensis apponeretur; summus æstus fuerat, & se milites fructibus vuisque ingurgirabant; imò Germani vuas dum in Galeis premunt mustoque, eò copiosius quo securius se implent, contraxerant morbos, febres putridas, ventrisque profluuia; quibus frequentes admodùm occumbebant. Afflictus exercitus quid magni præstaret; viginti Heluetiorum millia in Francorum castra confluxerant; & vrbes proximæ munitæ plurimùm erant. Attamen ne tantus apparatus ludibrio foret, Massiliam aggredi statuit & fortunam experiri si retrò verteret.

Imperator ad Aquasfextias.

VI.

Massiliam obsidet.

Ergo è castris Aquensibus secunda noctis vigilia: duodecim hominum millia selecta ex copiis, iubet ire quò constituerat: & ipse primo diluculo, cum Albano, Guastio Gonzaga, & Horneo Comite, & flore equitatus (Franspergus Germanus morbo occiderat) post solis ortum assequutus pedites, per vias obliquas ad inspectandam vrbem accedit. Nec omnino absque discrimine: nam cùm Guastio vltra misso, ipse ponè parietinas dirutas consedisset, verberatus est tormentis hostium, plurimis suorum necatis; & mox ad littus pelagi cùm accederet, ab sclopetariorum cohorte propè oppressus est: vt Massilienses suo si minus metu, saltem periculo cohonestauerit, quo Horneus Comes globo machinæ præter alios cæsus est. Tum obsidio instituta à Cæsarianis: non quod vrbem Cæsar capi posse crederet, sed ne vlla re intentata discederet: ac præstolaturus, an sortem in aduersis hactenus prosperam reuocaret. Ipsi animus erat transmittendi Rhodani, & belli in Occitaniam traducendi: ideò Guastium adspectandam Arelatem mittit. Et ille dum munimenta curiosius inspicit, machinis à Villetio in eum discussis, tantùm non occumbit, séque statim eripiens, refert Cæsari vrbem expugnatu haud facilem. Nempè eam Mommorancius, haud ignarus quo momento esset, accuratè munierat, instruxerátque præsidio præfectis fortissimis, Caracciolo Principe Melfitano, Bonauallio, &

Fuxiensi

Fuxiensi Carmanio. Arelate desperata Cæsar, turrim propugnaculi quæ tuebatur ostium Rhodani tormentis diruere aggreditur, qua capta Rhodanum ponte coniungeret: verum & ab ea repulsus est, cuiusdam nobilis fortitudine, qui reus mortis se in turrim coniecerat, vt veniam criminis exoraret: Cæsar inter eas angustias famam spargit, se Francorum castra aggressurum, vt eo rumore tum suorum tum hostium sensum exploraret. Fama increbrescente flagitauerat à Rege Henricus, iam ob fratris obitum Delphinus, facultatem proficiscendi in castra; eaque impetrata ingenti lætitia exercitus acceptus, quasi flamma in fomitem missa, incendebat omnium animos. Ægrè impetum continebat Mommorancius, quem alebat velitationibus aliquot, prælij aleæ nihil committebat. Carolus hærebat suo in scopulo, cum Antonij Leuæ mors dubitantem quid consilij caperet ad receptum impulit. Leua podagræ doloribus cruciatus, obruente prætetea dolore animi, quod sibi præsagienti perniciem non esset fides habita, agit animam Aquissextiis ex tenui milite, industria sua & fortitudine, ad primos gradus multásque opes euectus: Carolo in paucis fidus, & in grauissimis difficultatibus tam vtilis, quàm addictus. Interea augescebat fames, morbi inualescebant, & lustrato exercitu, vicena quina hominum millia ex tanto numero recensita sunt: instruebátque receptum Carolus: cùm Andreas Doria, classem ex Hispania vehens, ad veterem Massiliam commeatum satis amplum importat. Iam machinas ad receptum imposuerat nauibus Cæsar, cùm hoc subsidio recreatus, vt suis maiores animos faceret, iubet rursum machinas deportari in castra, & militem sibi in decimum diem alimentum parare. Rex ad leuissimum hostis motum attentus, tatus quod ferebatur, Imperatorem sua tandem castra aggressurum, in ea contendit, quæ erat generositas animi. Dehortabantur Tribuni summoperè, & preces supplices adhibebant, neu se propiùs cùm hoste committeret, exhorrescebant memoriâ Ticinensis cladis, imò plura præsagia nuntiabantur, quæ Regi magnam perniciem minarentur, si ad hostem accederet. Ille tam periculum quàm præsagia flocci habens; eò maiore animo, quod priora faciebant fidem præsentibus, aduolauit celeriter; asserens interesse existimationis suæ, ne abesset; séque meritò futurum ludibrio, si qui æmulum prouocasset, non eniteretur occurrere venienti, & spectante exercitu gemino dimicare. Verùm nihil opus fortitudine fuit; & euanuerunt irrita præsagia, tam Cæsari in spem, quàm Francisco in metum; nam ille castris solutis celeriter admodùm recipiebat se, nec iste premere abeuntem voluit. Via militaris instrata cadaueribus erat, seu quos morbus sequi agmen inualidos passim extingueret; seu quos rustici effusi è montibus ferro, saxis sclopetísque conficerent, scribitúrque exercitus duobus millibus imminutus, dum Aquissextiis Foroiulium venit. Deliberauit Franciscus, an instaret hosti recedenti; erátque plurimorum sententia instandum, quòd morbo æstu, fame, & fuga iam victi, haud ægrè ab integris profligari possent; vnus Mommorancius contrà sentiens Regem ad mentem suam perduxit; vulgari axiomate nixus de ponte aureo sternendo hostibus, quibus desperationis telum nusquam

Massilia recedit.

FRANCISCVS I.

præbendum est: sed eam ob rem à multis insimulatus est, vel timiditatis, quod non crediderim, vel quod verosimilius, inuidæ ambitionis, vt repulsus Cæsar sua vna gloria & triumphus foret, néve eo victo tota belli laus Regem exornaret. Carolus Foroiulij dies aliquot egit; mox profectus Genuam, nauibus in Hispaniam soluit; tempestate iactatus, qua sex triremes absorptæ, equis & argento facto mari haustis: eóque desiit expeditionis tantæ præsumpta felicitas, vt non mergi naufragio, fuerit summa votorum. Nec enim habenda fides Sandovallio scribenti reducem nullâ procellâ iactatum. Franciscus oram maritimam vrbésque inuisit, sanaturus plagas quas hostis fecerat; Langæus Aquasſextias missus, qui deformatam vrbem instauraret; quanquam eam Cæsar subiici flammis noluerat; præter palatium, quod incenderat Sabaudiæ Dux, ratus eo instrumenta capi, quibus Pedemontium Phocensibus Comitibus obnoxium esse constabat; verùm erant deportata, & securo loco commissa. Ego instar Franciæ, tanti belli solutus periculo, tutior stilum conuertam ad proxima, quem Picardia dudum atque Italia euocant.

VII. *Perona seruata.*

Post Guisam captam Nassauius & Roëfius, totam Picardiam ipsósque Parisios spe iam hauriebant, validum trahentes exercitum, quem copiæ nullæ retunderent; & verò spes haud concepta temerè, nisi vnius vrbis primùm infirmitas, rum inexpugnabile robur, allexisset spem, mox oppressisset. Ij Peronam in finibus Artesiæ & Picardiæ positam, cùm acciperent milite & commeatu destitui, prædam facilem rati, se in eam conuertunt, & ciues primo metu absterriri, conuasabant iam, & vitæ consulturi tecta deserebant; cùm Estrumellus è vicinia nobilis, frumentum quod parare potuit, pecuniam suam, vxorem, & liberos in vrbem mittit; & restauratis ea fiducia ciuium animis, consilium defensionis insinuat. Mox Sercurus cum Saruicurio inducunt duo hominum millia; tandem Florangius Marescallus, cui commissa Picardia erat, cum centum cataphractis & Dammartino, hostem anteueniens, vrbem subit. Vix alia eo æuo expugnatio clarior, cùm nulla sit capiendarum vrbium ratio, quam ferocissimus hostis non tentarit. Primùm assiduis machinarum displosionibus quassata muri pars, quæ portas Nicolai & Lutetiæ inter expanditur, tam spissis ictibus, vt millies octingenties diebus singulis fulminatum sit. Aperta muri labe, aggressionem hostes instituunt, sed latâ fossâ ponè murum ducta, tam fortiter repelluntur à ciuibus, vt impressione tentatâ tertiùm, quà per labem muri, quà per scalas, cæsis mille quingentis, se in castra receperint; & in ipsam vrbem tres cohortes peruaserant, deletæ penitus, nemine vno incolumi. Ea spe deiecti, vrbi flammas destinant, & Græcos ignes in priuatas domos eiaculati, quæ plerumque penuriâ lapidum, ex lignis compactæ atque asseribus erant, immittebant incendium; tum in proxima, ne ciuis id restingueret, machinis detonabant. Et ea lues magnam perniciem vrbi inferebat, semelque salutem desperauerant ciues, incendio per vicos grassante, & corripiente quidquid integrum erat, cùm repente sudo & sereno cælo nubes inducuntur, tantáque imbrium vis in flagrantia tecta infunditur, vt restincto incendio, conquieuerit à periculo

d'Estrumel. Sercu. Et Saruicour.

periculo ciuitas. Id obsessi dum adscribunt miraculo, seque Deo esse magni putant, quos seruaret prodigio, vires animósque in futura augent. At magna premebantur pulueris ac globorum penuriâ; qua mox soluti sunt, Guisij comitis industria & vigilantia. Ille selectos quadringentos pedites, puluerem & globos, quantùm sinebant vires, iubet deportare, tum fido duci tradit, per quem paludes inter ad vrbem ducantur: dein ducentos equites & magnum tubicinum numerum agit in diuersam partem castrorum; tubisque personantibus ceu facturus impetum, vniuersum hostem nocte concubia in se abduxit; ea fraude via pediti aperta, isque vrbe exceptus est; primo diluculo hoste aduertente, & postremos obseruante murum inscendere. Ideò ad cuniculos, quod supererat vnum, conuertitur, conatus magnam illam arcis turrim diruere; & ea sat prosperè, ex hostium votis euersa est; Dammartino strenuo viro ruina oppresso; & per ruinam extemplò instituta tertium aggressio ferocissima. At depulsi semper magna cum clade, cùm Vindocinensis & Guisius validas in opem pararent copias; plurimis scalis in murum erectis, quasi totis viribus impressionem facturi, sub noctem solutis castris abscedunt; Nassauius ad Atrebates, Roësius versus Flandros atque Hannonios. At dum incerta obsidio pendebat, Parisienses fidem suam testati sunt, ac vigilantiam Bellaius Episcopus, ipsis à Rege præfectus impositus, magnâ cibariorum copiâ in vrbem illatâ, & ciue suas opes in stipendium militum conferente. Occitania similiter hostem suis viribus dispulit, quem ab Catalaunia irrumpentem, coëgit haud multò pòst se in sua recipere. Neque in Italia res commodius fluebant Hispanis. Scalinguenus obsidebat Taurinum, Annebaldus cum fortissimis viris tuebatur; hic adeò hostem nullo metu habebat aut pretio, vt in eum crebrò erumperet, prædas ageret ex agris proximis, plurima etiam oppida expugnaret; bis mille peditibus ad Sauinianum deletis. Eo successu fracti animi Italis ducibus, quorum Princeps Guido Rangonius; & socij, Taisius Francus, Gonzaga, Cæsar Fregosius, Palauicinus Vicecomes, Petrus Strossius nobilis, Florentia extorris, Caldora Neapolitanus, & Bandinus Senensis; qui decem militum millibus sub signa adscriptis, antequam Annebaldo se adiungunt, rem magni consilij roborisque suscipiunt, ne sibi iter inglorium foret. Audiunt Genuam destitutam præsidio, asseritque Fregosius suam adhuc in vrbe ali factionem; igitur ad eam versi, magno impetu oppugnare instituunt. Iam vexillum in summo muro erexerant, nec procul à victoria erant; cùm subsidia ciuibus opportunè missa, vires restituunt, victoribusque lauream infringunt. Andreas Doria de eorum itinere certior factus, & consilium ex infirmitate Genuæ colligens, extemplò selectos milites septingentos, Augustino Spinolæ dederat, qui triremibus celeriter in vrbem inueherentur; & ij commodum in portum inuecti sunt, cùm feruebat prælium; in quod adducti veluti de cælo missi, hostem repulerunt. Ranconus cùm aberrasset à scopo, ad Annebaldum perrexit soluitque Taurinense obsidium; non auso perstare Sechinguemo; imò alia oppida & munita quidem expugnata, Carinianum, Carmagnola, Moncalerium, & Salussij pro-

Franciscus I.

Taurinum ereptum.

Genuâ tentata.

FRANCISCVS I. pemodum omnes. Mox Annebaldus accersitus à Rege vt quietem caperet, Buria in præfecturam eius substituto. Atque adeò Deus ex aduersis prospera eliciebat, vt Caroli spem euentu contrario planè contriuerit.

VIII. *Regis affinitas cum Scotia Rege.* Cum Deo immortali gratias ob seruatum regnum Franciscus egisset, instituta eam in rem supplicatione, dum Lugdunum redit nouo gaudij sensu afficitur. Ad Symphoriani Fanum, qui pagus est quarto miliari infra Lugdunum, ipsi occurrit Iacobus Scotiæ Rex, eo nomine V. optima indole adolescens, qui audito Regis discrimine, suo ipse nutu conscripserat sexdecim hominum millia, vehebàtque in Franciam; sed semel atque iterum vi procellæ in Scoticam oram repulsus, ipse nauigio per medias tempestates Dieppam vsque euaserat; qua in vrbe certior factus de profectione Imperatoris, miserat in Scotiam qui exercitum soluerent; dein cursoriis equis Regem salutaturus aduenerat; vt par erat humanissimè acceptus, Magdalenam Regis filiam in vxorem postulat; & quanquam Virgini honorifica petitio foret: nam & beneficium recens, & memoria patris, qui in bello suscepto pro Francia olim occubuerat, & affinitas duo inter regna mutuis officiis ab vltimo æuo sancita, haud repulsam ferebant; tamen amatoris votum dilatum est, donec Henricus Angliæ Rex consuleretur. Ad eum igitur Pommerayus missus, cùm exacerbatum haud mitigaret, re infecta rediit. Nihilominus Iacobi votis Rex annuit, & Parisiis magnifico sumptu celebrauit nuptias; etsi non admodùm faustas; nam sexto post mense, Magdelana morbo extincta est; & Iacobus mariam Guisij filiam vxorem duxit. Mox Franciscus vt par pari Imperatori reponeret, inuasurus in Belgium, bello præludit forensibus formulis; quas aranearum telas meritò dixeris, perruptas à Regibus, dum priuatos implicant. Conuocatis in Parisiensem curiam Proceribus atque Episcopis, Capellus Aduocatus Regius de inobedientia Caroli in Regem dominum suum conquestus, postulat vt Flandri, Artesij, Carolesij, regio fisco ob clientis delictum adiudicentur. Senatus censuit diem reo dicendam; & missus fecialis qui ad Belgij limites in vadimonium Imperatorem vocaret. Enimverò ille affirmauit, se quando vocaretur, venturum in Franciam, ad litem ita comparatum atque instructum, vt Franciam coacturus foret, ad implenda quæ iurauerat fœdera, Madritense & Cameracense. Rex interea cum triginta hominum millibus obsidebat Hesdinum; & quidem cuniculis muros tentauerat, quos exploratores affirmauerant inexpugnabiles machinis, quoniam terreo aggere nitebantur; sed cùm parum admodùm promoueretur, iubet Rex tormentis rem agi, quæ impetu tanto displosa sunt, vt tertio die magna labe murus patuerit. Extemplò temeratij iuuenes iniussi in muro emicant, multa clade ab obsessis repulsi, occiso Sancerræ Comite, præclaro iuuene, vicesimum annum delibante. Et ea temeritatis specimina, multùm aliena à vera fortitudine, haud paucos rapiunt, sterili in patriam & pœnitendo facinore; Ipso attamen die deditionem obsessi pacti sunt. Tum ad Pauli Fanum ductus exercitus, quod Annebaldus iam ceperat, & in eo militari inscitiâ peccatum grauiter: nam cùm duces omnes diruendum oppidum conferent, quod intra annum vix muniri posset, audit

Bellum in Artesia.

Anno 1537.

S. Pol.

audit Rex Castellum quendam Italum Architectum, pollicentem se sesquimense erecturum inexpugnabilia munimenta. Rex id cupiebat summoperè, quia Pauli Fanum in Picardiæ arcibus atque Artesiæ, ceu meditullium, amicos defendere, atque hostiles lacessere poterat & defatigare; vnde fidem Italo temerè habuit, dedítque in præsidium Præfecto Villobono tria hominum millia. Mommorancius interim Lillerium & Sanuenantium ceperat, præruptis forti animo quæ obiecerant ciues munimentis. Rex iis successibus lætus, seu belli tædio, seu quod clandestina consilia haud satis procederent, ratus Fanum Pauli munimentis tutum, exercitum soluit. At Comites Roësius & Burenus, sub signa missis viginti quinque hominum millibus, sua vice bellum extemplò capessunt. Nec cunctati Fanum Pauli, quod nebulo ille Italus nusquam muniuerat, aggressi vi expugnant; cæso toto præsidio, virísque fortissimis, seruato nemine præter Villebonum Præfectum & Martinum Bellaium. Dein Monstrolio in deditionem recepto, Teruanam quam destitutam milite nouerant, festinant aggredi. Saluti vrbi fuit, primùm quod Mommorancius Rochepotius Picardiæ Prætor, mortuo Vindocinensi, militem in eum immisit; tum quod Annebaldus nitratum puluerem per quadringentos pedites intulit. Verùm & Annebaldo sua sedulitas & aliena temeritas periculo fuit: nam cùm in regressu iuuenes inconsiderati, & precipites stulta confidentia, trepidationem in hostium castris immisissent; Burenus intercepto ad pontem itinere, omnes profligauit, quadringentos cæcidit, cepítque Annebaldum & Piennam, alienæ culpæ damnatos. Ea rerum conuersione, reuocatur exercitus Regius, iámque Delphinus cum Mommorancio ad hostem accedebant propiùs, cùm per inducias arma discussa sunt. Maria Imperatoris soror, Belgij Gubernatrix prudentissima fœmina, cùm Arscoto interprete, verba de induciis fecisset, à Rege auditur; eæque in tres menses dictæ, Franciam inter & Belgium.

Francis-cus I.

Rochepot.

IX.

Haud ægrè in eas Franciscus assenserat, quod diu trans Alpes & fœdere & necessitate belli vocaretur: fœdere quidem, quod cum Solimanno Turcarum Sultano contraxerat, vti Imperatorem communi bello in Italia aggrederentur; Franciscus per Insubres, per Neapolitanum regnum Solimannus. Et quidem in id fœdus se Franciscus induerat, tum indignatione in Venetos, quos auellere à Cæsare nullo conatu valuerat; tum vindictæ in imperatorem ipsum libidine. Ac tametsi id fœdus nouerim meritò à plerísque coargui, quod grauia damna in Christianam rem, maximè in Venetos importata sunt eo bello; tamen forsan ab nemine minus, quàm ab Hispano reprehendendum est; cùm & ipse Imperator Carolus in Turcam bellum haud susceperit, nisi postquàm Venetos eodem implicuit; quos ea arte abducebat à Francis penitus, & obiiciebat obterendos Turcarum viribus; ídque disertè Paruta asserit; Venetorum Historicus, tam accuratus quàm perspicax. Et præter fœdus euocabat Regem necessitas. Buria felicitate nimia rem profligauerat, Humerius imperitiâ. Cæsar post Phocensem expeditionem, Monferratenses Gonzagæ Mantuano addixerat, exclusis Sabaudo atque Salussio; at Monferra-

Res Pedemontana.

Fœdus cum Solimanno.

tensium, Casalis ad Padum vrbs cum apposita arce, propugnaculum habebatur; in eam Buria votum intendit, occupátque clandestino consilio; sed cùm opportunè se in arcem tegere haud potuisset, Guastius in eam aduolans vrbem, recipit, mactat præsidium, ij Franci mille & ducenti, Buriam, Taisium, & alios Tribunos capit. Et quidem Buria vnâ tantùm die vrbe potitus; tanta celeritas Guastij fuit, sua diligentia alienam segnitiem emendantis. Huius calamitatis causæ præcipuæ, tum Biendrasius Comes, qui pecuniam à Buria acceptam, vt instrumenta ad fodiendum redimeret, in suum vsum traduxerat; tum Ranconius, qui prauè æmulus, quod se inconsulto Buria expeditionem eam suscepisset copias quibus præerat ad defendendum eum non admouit. Sic alienâ partim auaritiâ partim inuidiâ, præclari facinoris gloria periit. Butetius Buria capto suffectus est. Mox Guastius Salussios subigit, at dum, Carmagnolam obsidet, Franciscus Salussius qui à Rege defecerat, glande perimitur; dynastiam fratri Gabrieli natu minimo Rex concessit, cui Annebaldi filia nupserat; at cùm paulò post sine liberis mortem obiret, Salussij vt feudum Delphinatus regno adscripti sunt. Dum Buterius viribus minor se vrbibus continet; Humerium Delphinatum Prætorem in Subalpinos Rex cum imperio mittit, adiunctis Germanorum decem millibus, Tribuno Vittembergio. Sed cùm Humerius imperium titulo potiùs quàm merito administraret, nihilque susciperet par nouis viribus, adductus statim in contemptum militum, & aliorum ducum æmulationem, qui ægrè obtemperabant ignauè imperanti, atque inscienter; Pinerolium secessit, gubernandi impotens, ibidem obsidione cinctus à Guastio. Etenim Guastius dux bello impiger, aucto exercitu ad viginti quinque millia peditum, & tria equitum, pluribus vrbibus captis, Pinerolium cinxerat, clauserátque Taurinum, sperabátque in mensem proximum se vltra Alpes Francos depulsurum. Igitur Rex vti & fœderi satisfaceret (nam Solimannus ingenti classe Corcyram obsederat) suásque res afflictas erigeret, cùm langueret febri, Delphinum cum Mommorancio profecturis in Italiam copiis præficit; ac paulò pòst ipse Lugdunum se confert. Primò laboratum in alimentis militi comparandis, quia hostis in Pedemontio frumentum omne pabulúmque rapuerat, tutis locis seruanda: curatúmque abundè in Lugdunensibus, Aruernis, Burgundis, magnâ Regis diligentiâ; tum promotus exercitus, in quo Delphinus, Mommorancius, Franciscus Aumalius Guisij filius, Buria missus captiuitate, tormentis præfectus, Monteianes, Fregosius, Brissacus, & alij. Nec eo loci omiserim, quod in Regis commendationem scripsit Hispanus vnus è tot Historicis, eóque fide dignior, Sandouallius; scilicet rerum perditarum in Italia nuntium ad eum delatum dum venaretur; & extemplò lectis sicut erat ex equo litteris, postquam aliquantisper hæsit attonitus, atque altum ingemuit, vocasse Mommorancium, & defixis admiratione qui aderant, ipso momento singula quæ ad Bellum Italicum necessaria erant sigillatim exposuisse; copias, Tribunos, Centuriones, milites, commeatus, atque alimenta; quibus ex prouinciis petenda singula; vnde habendæ machinæ, vnde puluis, atque

Marginal notes: *Botieres.* (beside "auaritiâ partim inuidiâ"); *Humieres.* (beside "se vrbibus continet"); *Regis laus.* (beside "gis commendationem scripsit")

atque huiusmodi cætera, & viarum descripsisse commoda atque incommoda; quasi scripta legeret, quæ designabat; tam admirabili memoria, tam accurata sedulitate, tanta animi firmitate & altitudine; intra horam dimidiam disserendo; vt dignus sit omnibus visus imperio, atque victoria quam parabat hac strenuitate; & reuerà si Franciscus tam constanter desiisset, quam incipiebat fortiter, omnes retrò Principes amplitudine & admirabilitate rerum superasset: ego ab hoc diuerticulo, in viam redeo. Guastius ad Segusij fauces custodiendas decem militum millia Cæsari Massio Neapolitano commiserat. Ex citra vrbem sesquimilliari, per quas vnus patet ad Segusium aditus, duos inter montes arcto admodùm spatio, non tam diffunduntur quàm contrahuntur: mons hinc illinc geminus abruptus in præceps, qua vtrinque desinit, in angustum limitem conuenit, viámque admittit arduam plurimùm & coarctatam: fauces lata fossa diuiserat Cæsar, geminas arces erexerat in verticibus montium, partitúsque militem in gemina munimenta, naturam arte prouectam, venientibus Francis obtendebat. Sed non animaduerterat duos alios montes imminere iugis communitis, vel eos ob altitudinem inuios Francis arbitrabatur, quos vbi obseruat Mommorancius, selecta quatuor millia in eos per abrupta rupium ducit, ostentátque suprà capita hostium. Stupor extemplò pauor & fuga trepidantem Cæsarem à faucibus abigit, poterátque deleri, si Mommorancio equites ad persequendum fuissent. Aditu patefacto vniuersus exercitus in subalpinos progreditur, & Guastio recedente, oppida arcésque occupat, frumento & cibariis confertas affatim. Hinc solutum obsidione Taurinum, Regis ad exercitum aduentus, Guastij vltra Padum transitio, & conuersio subita Francorum vota in apicem promotura. Attamen Regi Cannagnolæ agenti placuit bellum spe pacis compescere, admisit in tres proximos menses inducias, dum de pace agitur; & hyems impendebat, desinente Nouembri, & Solimannus omissâ Neapoli recedebat in Thraciam. Rex salutantem Guastium excepit perhumaniter, Monteianem Subalpinis præfecit, Langæum Taurino, vrbibúsque commeatu munitis, in Franciam redit, stabilitatem paci quæsiturus.

FRANCISCVS I. — *Pas de Suse.* — *Anno 1537.*

X. *Principum de pace studia.*

Ac de ea Paulus Pontifex contendebat summoperè Reipublicæ Christianæ intentus, iunctósque nexu concordiæ Principes immissurus in Turcam. Ij quidem pacis incensum studium ostentabant, tum defessi bello, tùm famæ causa & existimationis, quod in ipsos potissimùm ambitione & æmulatione raptos, mala publica & calamitatum series conferrentur. Verùm ita pacem optabant, vt suo quisque modo & commodo hanc confectam vellet. Rex omninò Mediolanensem ducatum petebat; nec vllam conditionem fœderis, si expungeretur ea, admittebat; contra Cæsar omnes prouincias atque victorias in discrimen vocaret, ad Mediolanenses sibi asserendos; id fundamentum simul atque fastigium palmarum suarum; in iis Italiæ imperium positum; atque vt possidebat re ipsa, se possessione deiici adeò fœdere pati non poterat; vt ad eam vindicandam, arma Europæ toti opponeret. Vnum erat inter Principes discrimen, in idem tam diuersis modis consentientes; vt Franciscus palam & apertè Mediolanenses reposceret,

FRANCISCVS I.

reposceret, Carolus clanculum & per ambages negaret; ne patefacto retinendi consilio, Italiæ Principes à se auerteret; rursúmque reuolueretur in bellum, quod sibi instaurari non expediebat, ob Solimanni potentiam. Ideò Regem inani spe pascebat, proponebat varia, & promissis allectum, differebat in annos plurimos, vt quod retineret mordicus dare videretur. Recipiebat se Aurelianensi daturum principatum, neptem ex Ferdinando fratre ducenti in vxorem, quia virgo impubes quarto anno duntaxat apta nuptiis foret, at rursum in controuersiam cadebat possessio, eam Francisco in nuptiarum spem flagitante, Cæsare pernegante, dum impleantur nuptiæ; ac neutro habente verbis alterius fidem, cùm eam Cæsar diceret illusam à Rege, Rex putaret falli posse ab Cæsare, qui deceptum se crederet. Nihilominus adurgente Paulo Pontifice, singuli ad eum Niceam conueniendum consentiunt, séque in viam haud multò pòst conferunt. Primus Roma Niciam Pontifex venit, tum Imperator ex Hispania classe vectus Monœcum; deinde itinere terrestri Franciscus Villanouam ad Varum; postremò vterque Principum Niceam in diuersa hospitia venit. Separatim cum singulis Pontifex egit; nec exorare potuit vt se inuiserent, non quidem quod mutuo odio conflagrarent tantoperè, sed industriâ Cæsaris colloquium inopportunitatem suam conferentis. Prolatæ in decem annos induciæ; nec Sabaudo exuli vlla ratione ab Imperatore consultum est: qui vt arctiùs deuinciret Pontificem, Margaritam filiam Medicæi viduam, despondit Octauio Pontificis nepoti ex filio Petro Ludouico, quanquam impuberi, & duodecim annos nondum implenti. Is præterea per Eleonoram sororem à Rege impetrat, vt se Aquis Mortuis in Occitania simul inuiserent; illic nullis arbitris, nullo consiliorum sequestro, de suis rebus acturos per otium, & bona fide deposituros inimicitias. Et ab vtroque ad Aquas Mortuas ventum est; móxque inter mutuum aspectum omnia beneuolentię signa ostensa; Rex Imperatorem in Triremi sua inuisit; postridie eum in vrbe excepit conuiuio, & pernoctantem hospitio; mox in ipsius triremi prandium cepit; charitatis & amicitiæ significatione amplissima. Nec aliud eo conuentu perfectum, quàm impositum humano generi; credenti ex animo instauratam amicitiam; cùm vtriusque scopus vtilitas foret; ac fructus alterius, nimirum Cæsaris, qui præclara Francisco pollicitus, inanem spem aluit, & penetrauit in arcana consilia, quæ ipsi cum Rege Angliæ & Germannis Protestantibus erant.

XI. *Imperatoris per Franciam iter.*

Aliquantò post excutiendæ simulationis causa oborta est. Gandauenses rebelles in Cæsarem ad Regem legatos mittunt, qui orarent vt se *in clientelam suam & tutelam admitteret; se iniquis vectigalibus à Carolo Flandriensi Comite vexari & spoliari, appellare se Regem, qui summus esset Patronus; se Regi & ciuitatem suam addicere, plures in Flandria vrbes idem expetere, & sequuturas exemplum; quare miseros in gremio atque asylo reciperet, nec excluderet calamitatem, indignam opis, & emolumento excipienti futuram.* Rex postulatis in deliberationem vocatis, cùm auctores plurimi essent ea vt admitteret, nec rationum momentis destituerentur. Franciscus iis neutiquam assentiens, & Gandauensibus negauit quod peterent, & eorum

litteras,

litteras ad Imperatorem misit;affirmans se fidem datam pluris facere quàm totius orbis imperium. Imperatori gratissima ingenuitas fuit, qui quâ viâ proficisceretur in Belgium plurimùm anxius, cùm nauigatio tum Oceani tum Mediterranei maris, & procellis & periculis plurimis vtrobique obnoxia foret;statuit per Franciam magno viæ compendio in Belgium ire; promissorum vno commeatu & securitate tutissima. Ea de re primò Mommorancium appellat, quem antea Rex Comestabilem dixerat, & eo conciliato à Rege facultatem transeundi per Franciam petit, instauratis promissis de Mediolanensibus Aurelianensi tradendis. In consilium itur; & Turnonius Cardinalis censebat, *nullam fidem Imperatori habendam, nisi pollicitationes implenti; diu ipsum per promissa fucum & fraudem facere; nunc data occasione ad implenda cogatur, quæ toties recepisset; frustra fidem haberi, quæ læsisset hactenus, & ab alio malè expectari, quod ipse possit per occasionem efficere.* Contra Mommorancius habendam omnino fidem affirmabat; ab amicis Principibus amouendam procul suspicionem, vi cogi Imperatorem non posse, ingenuitate & agendi quodam candore impetrari omnia posse faciliùs. Ad eam sententiam se Franciscus accommodat; siue quod faceret ad indolem suam plurimùm, apertam & candidam; siue belli pertæsus, nouo officio demereri Carolum cuperet, confecturus officio quod bellum excluderet. Ita Baionam Regij liberi cum Mommorancio ad excipiendum Imperatorem mittuntur. Et ille callidè vbi Baiona exceptus est, petiit ab Legato Francisci, ne quid à se exigerent quod ipse scripto traderet; ne datæ fidei violaretur integritas, dicique posset, quid per vim & metum ab eo qui in aliena potestate esset promissum. Qua arte perfecit, vt nulla de re appellatus, securum iter per Franciam totam perageret. Et peregit quidem, Rege occurrente ad Castellum Heraldi & deducente Parisios vsque, Regiâ magnificentiâ, & quæ Franciscum maximè saperet; nam ea in pompa totóque itinere, quadragies centena millia argenti impensa; quæ commodiùs in proximum bellum seruari poterant. Irridet Mezeræus, (scriptor Historiæ Francicæ, supra omnes argumento suo dignissimus,) tum quod à Belga auctore scribitur, Carolum fuga Parisiis euasisse; tum quod à Francis Scriptoribus, deliberatum esse ab Rege de eo retinendo, ídque per Ducissam Stampensem conciliatam Imperatoris gemmâ, discussum consilium; nec enim vnquam in proposito vacillauit Franciscus, & ipse Imperatorem Sanquintinum vsque honoris causa perduxit, & Regij liberi Valencenas apud Hannonios. Iam securus sui Imperator, non illicò laruam abiecit, sed dum Gandauenses in obsequium ageret, spem etiam fouens, respondet legatis Francicis, se in eadem voluntate esse; at præstolari Ferdinandum fratrem, qui profectus ab Austria, conueniret se; statim ab eius assensu rem se perfecturum. Gandauenses interea, omni ope & subsidio destituti, iugum admittunt; rapiuntur in supplicia plurimi, omnes in multam pecuniariam, & ciuitas ipsa in seruitutem, arce intra viscera sua erecta. Tunc votorum compos Imperator, personam deposuit & Seluæ Vaurensi Episcopo Regis Legato se nihil promissi dedisse affirmat; ac reuocanti in memoriam quæ dixisset, reponit se haud

FRANCISCVS I.

Anno 1539.

Chastelleraut.

Anno 1540.

FRANCISCVS I. meminisse, nec eiusmodi quidpiam scripto mandasse. Attamen nouo illicio conatus Regem deludere; proponendum curauit, vti Belgium Aurelianensi daretur cum Regis titulo, & Carolæ filiæ suæ nuptiis; & ea de re actum haud semel, quæ postea vti & cætera promissa euanuit; post-

Anno 1540. quam Imperator obortam procellam excussit. At Rex ludificatione tandem deprehensa, mœrore plenus, indignationem in consilij auctores conuertit, præsertim in Mommorancium, qui se quodammodo Imperatoris prædem constituerat; cúmque iussit ab aula facessere & conspectu suo, nec amplius dum vixit recepit in gratiam; solitus dicere, se graues & necessarias eius rei causas habuisse; quanquam viris prudentibus non aliæ visæ sunt, quam arbitrium Regis credulitatem suam Mommorancij pœnâ excusantis. Nisi etiam nimium Mommorantij studium erga Delphinum, Regi suspectum fuerit, indignanti diuidi qui per tot beneficia suus foret; quique inter fratres, vni addictior, inimicitias aleret. Cardinalis Turnonius, & Admiralius Annebaldus evecti in gratiam, & in rerum regimen; quorum intelligentia minor, sed fides tutior. Et antea Chabotum Admiralium dignitatibus exauctorauerat, Poyeti Cancellarij deturbatum artibus prauis, & peculatus damnatum; quanquam postea donatus precibus Ducissæ Stampensis, restitutus est bonis & famæ. Nam in aulis Principum suos ludos inconstantia ludit; nihilque in procella à naufragio tutum est.

XII. *Belli noui præludia.* Sic inter Imperatorem & Regem, offendentem illum, istum offensum, pax stare diu non poterat. Primùm per occulta consilia grassata discordia, mox in apertum prorupit. Cæsar cùm animaduerteret, æmulum Angli amicitia plurimùm fidere, atque allicere in arcanum fœdus Protestantes, enititur vtrumque fulcrum detractum alteri, sibi apponere. Anglum primò aggreditur, ac Catharina iam fato functa, & amoto concordiæ obice, virum leuitatis notissimæ, quippe quintam vxorem iam duxerat, in Franciscum inflammat. Dein Protestantes Proceres vt deuinciret, tum multa singulis pollicetur, tum vniuersis condonat plurima. Nec parcebat industriæ Franciscus, vt fœderatos captaret, conciliatis Regibus Daniæ atque Sueciæ, & Solimanno rursum appellato; quasi æmuli in odij supplementum vniuersum orbem euocarent. Sed nulla re

Cliuensis Dux. molestiam magis creauit Rex Cæsari, quàm Clivensis patrocinio. Ille Martinus Guillelmi Ducis Clivensis filius, qui ausus de Gelria cum Imperatore contendere, appellauerat Regem; & ab eo susceptus humaniter, data in sponsam Ioanna Nauarræ Regis filia, quanquam impubere, sperabatur in partes Germaniam diuisurus. Æmulorum animis sic affectis, extincta beneuolentia, & prorumpentibus odiis, vnum facinus pudorem,

Legati Regis cæsi. quo premebatur bellum, excussit. Rex ad Solimannum, & ad Venetorum Rempublicam mittebat, Cæsarem Fregosium Genuensem, Ducem veteranum, & Antonium Rinconem Hispanum exulem; & eum quidem ad Solimannum, cuius in aula iam erat versatus. Ij cùm Taurino simul Venetias peterent, se lintri committunt Pado vehendos, dehortante plu-

Anno 1541. rimùm Langæo, qui verebatur hostis insidias; at ij dissimulato habitu

quasi

quasi è vulgo vectores commiserant se naui. Id cum Guastius explorasset, vt rem gratam Cæsari faceret, haberétque omnia quæ Legatis mandata à Francisco fuerant, positis insidiis infra Casalem, nauigantes intercipit, Legatos perimit; mandatis neutiquam deprehensis, quæ Langæus malum veritus seposuerat, via tutiore mittenda Venetias. Rem Guastius sic occultè patrauerat, vt crederet nullo modo emanaturam: verùm Langæus tam accuratam sedulitatem adhibuit, vt peruenerit ad fontem criminis, manifestato consilio, atque auditis tum nauiculariis tum sceleris consciis, quos in sua potestate vir diligentissimus habuit. Franciscus exclamare continuò, appellare ius gentium, cæsos Legatos, publicæ pacis violatas sanctissimas leges; ac nisi iniuriam sarciat Imperator, bellum minari atque intentare. Ad ea Cæsar, cùm primùm facinus inficiaretur, dein excusaret quod iniussu suo, postremò diceret iure cæsos, ex Genua & Hispania exules, qui nullam Legatorum speciem præ se ferrent; imò speculatorum instar sese occulerent; ad vltionem Rex inflammatus est. Nihilominus Cæsar bellum Algerianum quod instituerat persequutus est, rarus id quod erat, Franciscum, in absentem & religionis Christianæ causa depugnantem, haud moturum bellum. Et se omninò Franciscus continuit, dum Imperator fœdissimis procellis tota expeditione iactatus, post amissum exercitum & vniuersam propemodùm classem, inglorius vixque ereptus naufragio, regreditur in Hispaniam. Nec ea calamitate alterutrius odium deferbuerat; bellum indicit Franciscus, Carolus suscipit, & Solimanno victore vastante Hungariam, iam Austriæ imminente, quasi ad eos Christiana calamitas haud spectaret; priuatas & internecinas inimicitias obeunt. Instruxerat tres exercitus, & numerosos quidem Franciscus, in Subalpinis, in Picardia, & in Occitania. Erant in Subalpinis viginti duo hominum millia, quæ otiosa duobus mensibus habet Annebaldus, dum deliberatur, in quam potissimum partem irrumperent; tandem placuit omissa Italia, rem in Belgio geri & Ruscinonensibus. Rex postquam diuinam opem supplicatione solemni implorat; bellum extemplò in vtramque prouinciam promouet. Ducatus Lucemburgensis armorum scopus in Belgio; ductórque exercitus Aurelianensis alter Regis filius, adiuncto qui regeret adolescentem Claudio Guisio; magno vt in Francorum primordiis, bellum impetu geritur; quatuor Gelriorum millia, ab Clivensi conscripta, decursâ hostiliter Brabantiâ, cùm accessissent ad Aurelianensem, Luxemburgij vrbes quà vi quà terrore iugum admittunt. Danvillerium vi capitur, atque euertitur; Iuoium & Arlonum patent deditione: Lucemburgum & Mommedium non multum obsistunt; sic Thionvillâ (ita enim Theonis villam appellabo) vnâ exceptâ, tota prouincia Franco submittitur. Aurelianensis eo successu elatus, quasi victorias quæ sibi deforent quæsiturus, exercitu partim soluto, partim in præsidia distributo, cùm audiret pugnæ spem in Ruscinonensibus fulgere, cursoriis equis Monspelium ad patrem aduolat. Verùm Cæsariani post discessum eius Lucemburgum & Mommedium statim recipiunt, instabántque victoriæ, nisi à Guisio instaurante exercitum retrusi in Belgium essent, & rursum Mommedio expulsi. Et Antonius

Bellum inceptum geminum in Belgio.

Anno 1542.

FRANCIS-CVS I. nius Dux Vindocinensis collectis Picardiæ præsidiis irrupetat in Artesiam. Interea bellum in Hispaniæ finibus lentè procedebat.

XIII. *Perpinianum frustrà obsessum.* Paulus Mompesatius Occitaniæ Protex, Regi occupandi Perpiniani spem fecerat; vrbem affirmans commeatu omni nudam & inopem, malè in nouas machinas tectam & munitam, facilè ab exercitu Regio capi posse. Rex prono animo propositum audit; adurgente gloriæ stimulo, quam haud modicam compararet, si reciperet vrbem & prouinciam quam tenuissent maiores, & Hispanus dolo magis quàm iure aut virtute eripuisset; & accedebat talionis aculeus, vt Cæsari Phocensem Prouinciam in Ruscinonensi agro rependeret: quanquam id damnatum est consilium, creditúmque potuisse Insubres obtineri, si in eos totis viribus maturè exercitus irruisset. Perpinianum assignatum Delphino, Aurelianensi fratri Belgium, locis diuersis eadémque laude, fratrum studia & æmulationem honestam, inflammaturis, periculo nullo discordiæ. Igitur euocatus ex Pedemontio cum exercitu Annebaldus, dúmque Alpes transit, & per Occitaniam lentè transmittitur, de periculo Perpiniani hostis præmonitus, vrbem suo commodo commeatu instruit, & erectis munitionibus cingit. Albani Ducis ea prouincia fuit, qui confirmatam vrbem, instructam & rectam, Mancinecæ & Cerbelloni veteranis ducibus tradidit, Gerundæ ipse substitit, occupato montium transitu, vti subsidiis incumberet, & necessaria ad propugnationem instrueret. Augusto medio ad vrbem quadraginta peditum millia, equitum quatuor, Delphinus, sociis Annebaldo, & Mompesatio ducit, Rege Monspelij hærente, vt rem vrgeret, & expeditioni intenderet; imò aduolaret, si fortè coram Imperator accederet. Primò ducum dissensio rem prolatat; tormenta admouenda vno loco Annebaldus censebat, alio Mompesatius; obtinuítque Annebaldus, quanquam ex euentu malè consuluisse ipsum constitit; tormentis postea in locum quem Mompesatius dixerat transferendis. September effluxerat, muro adhuc integro, & illibatis hostium viribus: grassabantur inter castra morbi, sæuiebátque discordia Vascones inter atque Italos, ducum æmulatione diuersa militum alente studia; Autumni imminebant imbres, ea in regione vberrimi admodùm; quas ob causas Rex obsidionem solui Delphino imperat. Ægerrimè paruit regius iuuenis, morbúmque quà dolore animi, quà ærumnis corporis, periculosum contraxit, quo vix tandem sexto pòst mense est recreatus. Eo in bello Regis, & filij Aurelianensis gemino facinore illuxit bonitas, & in hostem clementia. Milites Itali trecentas fœminas è Ruscinonensi agro captiuas duxerant, & nisi à propinquis redimerentur, vim pudori intentabant; eas propinquis cessantibus, Rex à milite redimit, donátque libertate, pudore integro. Damuillerio expugnato, miles prædæ cupidus dum in templum irruit, in quod ciuis pretiosa quæque congesserat; Aurelianensis stricto ense pro foribus sanctitatem asyli propugnans, suos milites repulit, iussu & ferro, proruentes disiiciens, non sine periculo. Mox Annebaldus in Pedemontium rediit, quod vnius Bellaij Langæi virtus propugnabat in Guastium. Affligebatur lecto membrorum paralysi correptus

Langæi virtus & mors. Langæus;

Langæus; & ea vis animi erat in decumbente corpusculo, vt repulso Guastio, & ipsi arcibus aliquot ereptis, egregiè rem Francicam tueretur. Imò consilia tam sedulò instruxerat, vt totus hostilis exercitus in Annebaldi casses incurrerit, capiendus facilè, si Annebaldus se regi ab auctore consilij permisisset. Elapso Guastio, commeatum redeundi in Franciam, ad res domesticas componendas Langæus petiit; atque in reditu ad Lugdunum æger vitam posuit; vir mente, linguâ, & manu in paucis præclarus; qui sapienter excogitata, eloquentissimè diceret, ac strenuè vbi opus foret exequeretur; laudatus ipsa voce Imperatoris, affirmantis Langæum linguâ & calamo plures Regi suo peperisse victorias, quàm cæteros duces armato milite. Huius frater Martinus Bellaius, qui Francisci Regis Chronicon scripsit, alterque Bellaius Parisiensis Episcopus; tota familia fide in Regem, & ingenio instructissimo litteris commendanda. Atque vt Langæus magno omnium desiderio raptus est; sic paulò antè summa Francorum lætitia, deiectus erat ab rerum apice Poyetus Cancellarius. Illi ob Chabotij damnationem Stampensis infensa, data opportunitate, quod quædam in diplomate regio immutaret, in eum ceu contumacem, exacerbat Regem; qui hominem detractis sigillis mittit in turrim Bituricensem. Et adhuc viri existimationi Rex parcebat; donec tertio pòst anno, Poyeto flagitanti iudices dati sunt, à quibus de multis damnatus sceleribus, cancellarij munere spoliatus, & multatus grandi pecunia, in primum carcerem dum multam solueret, ignominiosè detrusus est; litium tricis supramodùm addictus, & earum studiosissimus propugnator, quibus tandem meritò inuolutus, sua arte periit. *Poyetus damnatus.*

XIX. *Principes litteris pugnât.*

Perstabat inter Principes bellum mutuis prouinciarum direptionibus, cùm ipsi calamis etiam præliantur, & amarissimis scriptis se proscindunt. Ad vtrumque scripserat Pontifex & nuncupatos charissimos filios, adhortatus ad pacem, ad Concilium proximum inuitabat, Ad eas litteras dum rescribit Cæsar, expostulat quod Pontifex Franciæ Regem, qui Concilio semper intercesserat, eodem honoris loco tituloque reponeret, quo se Imperatorem, qui Concilium omnibus viribus promouisset; Tum addebat multa contumeliosa in Regem, præsertim de fœdere cum Turca inito. Rex cùm earum litterarum missum esset exemplar, responsum amplum & luculentum edidit, Petri Castellani viri docti industriâ; quo diluebat obiecta, & in ipsum Cæsarem reiiciebat; excusato pluribus fœdere Turcico; & aliorum exemplo Principum, & ipsius Cæsaris qui idem ambiuerit, qui cum hæreticis societatem arctè contraxerit, qui turpissimam hæresim per Germaniam totam conseuerit. Ita Principes famam inuicem & existimationem violabant, & erumpebant in vltionis libidinem, dum instauratis viribus rursum confligerent. Cæsar Pontificem in suas partes inducere vehementer optabat; atque ex Hispania in Germaniam profecturus, postquam Genuam appulerat, cum eo in Placentino agro colloqui voluit; instititque summoperè, vt Francum hostem diceret; oblata possessione Parmensis ducatus, quem in filium Pontificis conferret; imò de vendendis Insubribus sermone habito; verùm Pontifex

FRANCISCVS I.

quanquam obtinendæ Parmæ immenso desiderio flagraret, ab re tam iniqua alienum se præbuit, & priuatam vtilitatem Christianæ postposuit. Eam ob rem Cæsar indignatus, vt Pontifici molestiam faceret, non multò pòst societatem cum Anglo contraxit, & per Alpes contendit in Germaniam, Cliuensem totâ potentiâ oppressurus. At Regis exercitus nihil admodùm ingens parrabat, ducebat partem Annebaldus, Admiralius dictus, Chabotio nuper vita functo, partem alteram Vindocinensis, Artesiæ atque Hannoniæ infesti. Vterque copias consociate à Rege iussi sunt, dum Landresium ab hoste relictum, Rex ipse accuratè fossa atque operibus munit. Perfectis munitionibus Franciscus Rhemos ad otium secedit; & totum mensem inutiliter terit, dum Imperator magnis copiis in Cliuensem inuehitur, Durámque vrbem primariam obsidet. Ideo excitatus è veterno Franciscus, vt à Clivensi Cæsarem auocet, in Ducatum Lucemburgensem inuadit, & capto Artonio, Lucemburgum obvallat. Vix dum tormenta in ruinam muri locauerat, cùm præsidiarij quanquam numerosi, perspecto vrbis situ, inæquali admodùm & oppugnationibus obnoxio, paciscuntur deditionem. Rex ciuitatis compos, quasi regnum nouum obtineret, sibi mirificè ea in re placere, pro Mediolano Lucemburgum subiicere, & eam vrbem quæ plurium Imperatorum natalis fuisset, sibi in monumentum victoriæ seponere & constituere. Eam in spem, quamvis inopportunam munitionibus, & à Francia magno viarum spatio dissitam, repugnantibus ducibus, muniri accuratè voluit; & eâ Regiâ pompâ exceptus, stabiliendo inani trophæo intendit, dum Carolus Clivensem ad extrema agit, profligátque. Etenim Durâ non incruenta victoria expugnatâ, captisque Iuliaco, Venlone, & Ruremonda, Clivensis vri opibus, ita & animo destitutus, ad Imperatoris clementiam confugit, & iugo quod imponere liberet admisso, iussus est renunciare Ducatui Gelrio, & Francicæ societati; & aliquantò post Ferdinandi filiam in vxorem duxit. Vt ea res Francisco molestissima accidit; ita Navarræ Regibus eiusque filiæ acceptissima, quæ desponsa inuicissimo animo, soluta Clivensis nouo coniugio, postea iucundius Antonio Vindocinensi enupta est. At Imperator Clivensi perdomito, validum exercitum vltrà ducens, simul Landresium & Guisiam impugnat. Agebat Lucemburgi Franciscus festum Ordinis celebrans, cùm ad id nuntium Lucemburgo movet, ad pellendum hostem. Adactus tamen copiarum partem Melfitano Principi tradere, vt Lucemburgum commeatu instrueret, ad Guisam accedit, quam premebat Ferdinandus Gonzaga. Ille Regis explorato aduentu, solutis castris Landresium petit, & Bureno impugnanti adiungit copias; quanquam non integras, Carolo Brissaco postremam aciem decerpente; à quo cæsa duo hostium millia, captique plurimi. Hinc belli moles in Landresium vnum obuertitur. Id propugnabant dicti à Rege Præfecti Landa & Dessæus, cum bis mille peditibus & cataphractis ducentis; præterea sponte in vrbem aduolauerant, ad periculi famam, Aumalius Guisij filius, Nivernensis, Rupifocaldij fratres, Dandelotius, Bressius, Crepecorius, Bonivetus, cæterique adolescentes, nobilitate illustres. Imperatoris exercitum conflabant

Anno 1543. I Hannonia bellum.

Landresium seruatum.

De Brissac.

La Londe. Et Desse.

ſtabant equitum ſexdecim millia, peditum duodequadraginta: in quibus decem Anglorum millia. Etenim Henricus Angliæ Rex, cum Imperatore fœdus contraxerat, in Francifci perniciem, cum eo Franciæ regnum partitus, iratus maximè, quod ſtaret per Franciſcum, quin Scotiæ regnum vti cupiebat tutò inuaderet. Nam Iacobo Rege morte rapto, poſt octauum diem quo ipſi nata filia erat, Matthæum Stuardum Comitem Lenocenſem Rex in Scotiam miſerat, qui pupillam defenderet, viduámque in Anglorum molitiones protegeret, datis etiam ad vim repellendam ſubſidiis: quo facto, & iuſtiſſimo quidem, mutatus Henricus, ſubuertente animum cupiditate, ex amiciſſimo hoſtis, & ex infenſiſſimo fœderatus euaſerat. Extemplò quadraginta & octo machinis Landreſij murus impetitur, & recenti opere nondum coalitus, diruitur non multo negotio; ruinâ tantâ vt hebdomadâ tertiâ, totum propè oppidum deiectis munimentis ſubeunti patuerit. Nec ideo hoſtis in labem auſus conſcendere, tantus erat à propugnantibus terror, fame & ærumnis obtinere vrbem intendebat. Quippe iam deficiebat alimentum; imbres aſſidui, noctium autumnalium frigus; & indefeſſa in paucitate militum opera, continuæque vigiliæ, ſic attriuerant præſidium, vt animi robur infirmitas corporum profligatura breui videretur. Idque Cæſariani, quanquam ſuis ipſi incommodis obnoxij, conſtantiſſimè præſtolabantur. Verùm Rex de ſuorum ærumnis admonitus, ne perirent præclariſſimi viri, Farâ mouens, quæ vrbs eſt ad Oeſiam in Veromanduis, exercitum ducit verſus Landreſium. Cæſar pugnam veritus, copias quæ metatæ erant vltra Sabrim, cis euocat, vt exercitum totum Regi venienti obiiceret. Atque obverſæ in frontem copiæ, dum mutuas vires velitationibus experiuntur; altera caſtrorum parte, Admiralius & Martinus Bellaius, nouum in vrbem immittunt præſidium, commeatum important, defeſſos ſauciosque milites tutò educunt, & ſe incolumes ad Regem recipiunt. Re patrata Franciſcus, incenſis tentoriis, ſecunda vigilia, ſe in receptum dat, & tota nocte verſus Guiſam tendit. Hoſtis deprehenſo receptu, poſtremum agmen quod Delphinus ducebat inſequitur; ſed cùm Franci frontem feroces conuerterent; hoſtis in ſua caſtra, mox deſperata vrbe, ſeceſſit in Belgium: magna Præfectorum Landæ & Deſſæi laude, qui militum animos ſua fortitudine atque concordia, in omnia ærumnarum tela muniuerant. Nec tamen ea expeditio planè inanis Cæſari fuit; qui Cameraci dum regreditur exceptus, ciuibus perſuaſit, periculum vrbi eſſe à Francia, Regémque eo conſilio occupaſſe Landreſium, vt ipſos inopinantes inuaderet; nihil eſſe tutius quam ſi arcem ad propugnandum ſe exædificarent. Perſuaſi ciues arcem ſuo ſumptu ponunt, imponúntque præſidium, cui ſtipendium pendebant; ſed quod Cæſari ſacramento deuotum, ipſius arbitrio tum arcem tum ipſam vrbem addiceret. Hyeme nihil actum, præter Melſitani & Briſſaci expeditionem, qui famâ ſui aduentus Fuſtembergium Luxemburgo imminentem in fugam egerunt; ipſi ingentis vi frigoris diuexati; cùm vinum ſcinderetur ſecuribus, & palàm ad pondus non ad menſuram veniret, regreſſi ſunt, profligata hyeme potiùs quàm hoſte.

At

FRANCISCVS I.

Fœdus Imperatoris cum Anglo.

La Sambre.

FRANCISCVS I. XX.

At dum Imperator perdomabat Cliuensem,& in Franciam odia exerebat, Ferdinandum fratrem Solimanni armis obiecerat. Ille in Hungariam exercitum numerosissimum inferens, validas vrbes Strigonium & Albam Regalem vi expugnauerat, maximámque prouinciæ partem; simul Ænobarbum legatum cum classe ad Franciscum miserat: Proximo anno Paulinus Bato Gardiæ, orator à Rege ad Solimannum profectus, vi fœderis impetrauerat classem, ad bellum Imperatori inferendum. Classem conflabant triremes centum & decem, biremes quadraginta; quibus accesserunt triremes Franciæ viginti & duæ, onerariæ naues octodecim. Calabriæ ora & Neapolitana direpta, ad Ostiam Ænobarbus soluit, nullóque damno importato, Pontificiam Hetruscam, & Ligusticam oram pertransiens, Massiliam venit Franciscus Borbonius Enguiennij Dux; spei amplæ iuuenis, vicesimo ætatis anno primùm delibato, præfectus, classi Francicæ dictus, Barbarum excepit Massiliæ; deuolante ad Regem Paulino, designaturum quem in locum arma conuertenda essent. Ænobarbus interea, inspecta Regis classe, quam commeatus deficiebat, otiique impatiens, indignabatur in Francorum socordiam, qui tempestiuè non instruxerant naues, & ne scirent quidem quò ferendum bellum. Tandem Paulini reditus ad expugnandam Niciam classem immittit; eam vrbem Rex veluti appendicem Phocensis prouinciæ concupiscebat, cúmque opportunius nihil occurreret, cò destinauerat formidandum hostem. Tunc enimverò quod ab condito regno ne cogitatione quidem vllus affinxerat, spectatæ sunt in mari Francico fœderatæ classes, Franci & Turcæ, turpi euocantis Regis opprobrio; cùm arcessitus in fraternas lites hostis publicus; quasi fratres lentiùs in se furerent, nisi Turca in incrementum iræ vocaretur. Ad Alpes Maritimas, quà terra in Mediterraneum mare porrigitur, Niciam vrbem arcémque prætemauigantes inspiciunt. Arx in sublimi & erecta rupe posita est, quæ fossioni imperuia, & fulminantibus globis impenetrabilis, vna fame aut ignauia militum expugnari potest; vrbs ad radicem rupis demittitur, non quidem immunita, sed magnis copiis repellendis impar. Et ea non multo negotio victorem deditione accepit: in arcem vis, contentio, studia, omnesque classium erectæ machinæ. Eam propugnabat Paulus Simon, Eques Melitensis, præfectus à Sabaudiæ Duce, qui milite & commeatu instructus affatim, illibatus tormentis hostium, defensionem strenuè & fortiter promouebat. Iámque defecerat Fæderatorum industria, cùm interceptis Guastij litteris, quibus spem faciebat propinqui subsidij, terrà marique ad seruandam arcem inferendi; soluta obsidio est, frendente Ænobarbo, & incusante Francorum socordiam atque mollitiem, quos in opere militari segnes inspexerat, adeóque improuidos, vt globos puluerémque sulphureum à se suóque armamentario peterent; cùm ipsi vini doliis naues refercissent. Paulino maximè succensebat, à quo multa inania sibi promissa assereret, & quo auctore, arma Turcica ignominiam illam incurrissent, vt nec vnum scopulum expugnauerint. Venit cum classe Antipolin, & cùm hyems nauigationem arceret, eam Tolonij consumpsit; rediítque appetente vere Constantinopolin, stipato in naues ingenti numero captiuorum, quos ex Calabria

Turcica classis, & Nicia obsessa.

De la Garde.

Anno 1544.

bria Liparæiſque inſulis legerat. Iſque fuit fœderis barbarici fructus; ſumptus plurimi, iactura famæ & gloriæ, ignominia nominis Chriſtiani, & calamitoſiſſima vincula innocentium plurima. Guaſtius interea exercitum quem Niciam duxerat, in Subalpinos reuexerat, ſenſu victoriæ & proſperitatis afflatu, in ſpes ſummas elatus, ſtatímque Monteuicum in Saluſſiis obſidet. Droſſius Pedemontanus nobilis Heluetio præſidio tuebatur oppidum, quod muris vi bombardarum euerſis apertum, facit deditionem; Droſſio per poſticum hoſti elabente; móxque Heluetiis contra pacta ſpoliatis ab Hiſpano victore, & aliquot eorum occiſis; quæ iniuria non impunè inferentibus erit. Buterius qui pro Rege adminiſtrabat prouinciam, cùm militum inopia premeretur, feceſſerat Pinerolium, iuſſerátque Auſſunum & Vimarcatum tantiſper Cariniani ſubſiſtere, dum munimenta euerterent, à Langæo incepta nec dum abſoluta; cùm enim oppidum retinere præ infirmitate non poſſet, illud cupiebat infructuoſum hoſti efficere. Sed gnarus eius conſilij Guaſtius magnâ celeritate promotis copiis, recedentes Francos aſſequutus, poſtremum agmen diſiicit, Auſſunum capit ſtrenuè pugnantem; tum Cariniani munimenta per otium renouat perficitque. Ea in vrbe ſpes Francorum vltima expirabat; nam illa Ciſpadanum Pedemontium iugo immiſſo premebat, & vrbibus quæ trans Padum erant, eripiebat ſpem modúmque ſubſidij. Ea inter Buterio nouem hominum millia Rex ſubmittit, Francorum quatuor, Gruyerorum quinque; ij admoti Heluetiis ad Loſannam & Lemanum lacum, corporum potiùs quàm animorum robore vicinis ſunt ſimiles. Et iis fretus Buterius quædam in hoſtem tentauerat; verùm cùm à cæteris Ducibus obſequium ægrè impetraret, Rex Enguiennium Principem, adoleſcentem quem dixi, ad regendos Subalpinos mittit.

Statim Enguiennius animaduertit totam belli molem in Cariniano verſari, ſéque ad eius expugnationem accingit. Enimverò cùm munitiſſimum eſſet, & quatuor mille ſelecti milites, bello exercitatiſſimi, id propugnarent; caſtellis circum opportunis locis erectis; tentat famem eiúſque incommoda in obuallatam vrbem inducere. Guaſtius perſpecto conſilio, militem colligit, reuocat quatuor Germanorum millia, quos Genuam nauigaturos in Neapolitanum regnum, dimiſerat, pugnâ ad pellendos Cariniano hoſtes deliberatâ. Similiter Enguiennius ad neceſſitatem pugnæ adactus, cùm eam ſine permiſſu Regis nequiret conſerere, Monlucium peditum Centurionem ad Regem mittit, qui facultatem pugnandi exoret; ac pecuniam ad ſtipendium militum, quo non perſoluto pugnam detrectarent. Re vocata in conſilium, plerique calculi prælium damnabant; *nihil alea in tanto periculo permittendum; Imperatorem & Regem Angliæ vires colligere ad Franciam opprimendam, parcendum interea viribus, ij vt repellantur; nec exhauriri eas miſſione ſanguinis oportere; bellum Enguiennius pro facultate ſuſtineat, hoſti moras atque obices nectat; ſat proximo Vere in ipſa Francia periculorum fore & præliorum.* Ad eam ſententiam cùm Rex ipſe accederet, Monlucius audientiam poſtulat, & militari oratione vir confidentis & fortiſſimi animi, pugnæ neceſſitatem tam accuratè & appoſitè exſcribit, vt Rex & ipſe militaris omninò indolis, mutatâ ſententiâ præliandi fecerit

Tom. II. Gg poteſta

FRANCISCVS I.

Montdeuis.

Gruyers.

XVI.
Pugna ad Cerisolam.

FRANCISCVS I. S.André. Dampierre. D'Assier. La Hunandaye.

potestatem; & aliquando in consiliis quidam arcanus indolis impetus præpollet prudentiæ; animúsque rapitur, quò agit ventus, non quò ducit clavus. Extemplò ad famam prælij, nobiles adolescentes ex aulæ deliciis, incitatis equis ad Enguiennium advolant; Iacobus Albo Sanandreanus, Dampetrius è Claromontana illustri familia, Ambo Delphino charissimi; Iarnacus, Gaspar Colinius, Franciscus Vindocinensis, Vidamus Carnutensis, Boniveti fratres, Asserius tormentorum præfecti filius; Hunandayus Admiralij Annebaldi filius; Rupefortius, Lusarcus, Bordilio; alijque plures, quibus pugnæ copia, pro iucundissimo otio, & exquisita voluptate erat. Nobilium aduentus inflammauit militum animos, imò pecuniâ recreauit; cùm enim ad stipendium regia non tam celeriter deferretur, benignè de suo Prætori largiti sunt, quod externis numeraretur. Verùm cùm ex ærario paucos admodùm nummos Bellaius vexisset, industriâ supplendum penuriæ fuit; & iam hoste admoto lustratus est sub vexillis miles, ac promissum in crastinum diem stipendium, quo consertum est prælium; & victus hostis pro pecunia fuit. Illucebat Aprilis dies decimus quintus, alter à solemni Paschatis festo, cùm Guastius exercitu ad pugnam instructo, decem millibus hominum Francis superior, Cerisolâ ad occupandum collem progreditur. Erat collis medius Cerisolam inter & Carmagnolam, occupanti commodus ad pugnæ momentum; cúmque vt insideret manè, similiter Carmagnolam prodierat Enguiennius tripartito exercitu; primum agmen ducente Buterio, qui ad famam pugnæ domo se in castra receperat; alterum ipso Enguiennio, tertium Dampetro. Hosti pariter agmen tergeminum erat; primum agebat princeps Salernitanus, secundum Guastius cum Alipando Madrucio, tertium Lanoius Princeps Sulmonensis. Ac cùm eam pugnam sua quisque ratione plures descripserint, ego ea seligam in quibus singuli propè conueniunt. Et quidem collem cùm Hispani primi occupassent, nec sine damno, tam opportuno loco inuadi possent; Monlucio assignati sunt Sclopetarij octingenti, qui velitationem instituerent; & eam acerrimam quinque horis continuis produxerunt; donec Guastius numero quo præpollebat confisus, iussit militem in planum agrum exscendere, præliúmque incipere. Verùm seposuit Salernitanum cum decem Italorum millibus, & Florentinos equites septingentos, vetuítque ne iniussu suo pugnam inirent. Immissum illicò Hispanorum agmen in Vascones: ij Germanis misti, totius exercitus robur, à Tunetano bello indurati, pro Vasconibus aggressi Gruyerios, gentem timidam atque imbellem, haud ardua opera in fugam agunt, cæsis qui obverterant frontem Centurionibus; tum in proximos Italos effusi, haud ægriùs eos sternunt ac profligant. Eam tamen palmam absque iactura non confecerant; quippe Enguiennius cum cataphractis vt Gruyerios confirmaret, in Hispanos inuectus, perruperat eorum ordines & vexilla deiecerat; & simul Dampetrus Sulmonensem aggressus Principem, equitatum eius euerterat. Nihilominus vincebant Hispani pedites, & Enguiennius in desperationem actus, cùm collis interpositus alterum agmen occuleret, ratus suas passim copias profligatas, semel ensem gutturi suo admouerat,

Anno 1544.

admouerat, sibi vt funestam vitam eriperet; móxque saniori consilio in medios hostes tentabat irrumpere, vt aliena manu periret honestiùs; cùm repentè sociorum victoriâ ad suam palmam evehitur. Nam in cornu altero decem Germanorum millia à Madrucio in Helvetios Vasconésque ducta, pugnabant strenuè, victi tandem, tribus potissimùm de causis, quæ obseruandæ, quoniam in eorum victoria tota pugnæ ratio constitit. Primùm Taisius peditum summus præfectus, cùm Vascones seiungeret ab Helvetiis, eosque in Salernitanum agmen induceret, monitus est à Bellaio, siue à Monlucio, & ab vtroque vt quidem opinor, ne Helvetios desereret, qui soli aut non pugnassent, aut profligati faciliùs essent; præterea Salernitani necessariò in dimicationem acti essent, à qua iussu Guastij abstinuerunt. Tum Termæus in equites Florentinos suam turmam impulit, ac tametsi ab iis captus sit, equo suffosso, tamen sic agmen totum perfregerat atque contriuerat, vt id Germanos nullo subsidio iuuerit. Postremò Buterius in eosdem Germanos per latera suos equites immisit, dimicánsque fortiter perrupit tandem atque proscidir. Guastius eorum cædem cùm prospectaret, nesciretque pariter quid in altero cornu euenisset, existimans se vbique victum, & Salernitani immemor prorsus, cum octingentis equitibus se in fugam genu saucius dedit. Nec Salernitanus degustauit prælium, integram aciem illibatus recipiens. Vascones interim atque Helvetij postquam Germanos insequuti erant, conuertebantur ad alterum cornu; cùm Hispani victores admoniti de Germanorum fuga, consulebant receptui, & Enguiennius cupiditate mortis flagrabat; at in eos infunditur tum equitatus tum peditatus, eripiúntque victoriam: tunc Hispani circumfusis hostibus intercepti, proiectis hastis, se equitibus dedunt; inclamantes misericordiam; & immunes excipiebantur à Francis, cum Helvetij furore perciti, memorésque cladis quam ad Mondevicum popularibus suis Hispani intulerant, in eos ferro irruunt; & Mondevicum ingeminantes; plerosque obtruncant, è Francorum manibus rapientes, & vindictæ litantes. Eâ pugnâ cæsa hostium dicuntur quindecim millia, Francorum ducenti pedites, equites octoginta. In iis Assierus ex plagis obiit, capti ex hostibus Madrucius, Raimundus Cardona, Mendosa, Carolus Gonzaga; præda ingens, argentum factum, omnia impedimenta; commeatus omnis, quem Cariniano destinauerat Guastius; & reperta manicarum ex ferro quatuor millia, quas Guastius ad vincendos Francos apparauerat, mittendos in triremes; accedente ad confidentiam viri crudelitate, quasi bellum crimen & victoria supplicium foret. Erat illi animus si vicisset, penetrare in Franciam, & Lugdunum inuadere, simul cùm Imperator & Angliæ Rex irrumperent; & vrbe occupata, quam vni cives propugnare haud poterant; Araris Rhodanique beneficio, in proximas provincias dominari. Enguiennius haud multò post Carinianum recepit; Albam, aliásque vrbes in Pedemontio, terrorique erat Insubribus, cùm repetitis à Rege copiis, ceu resectis alis, volatu abstinuit, suóque nidulo se conclusit: & erat Regi militum magna penuria atque necessitas, gemino hoste, formidabili apparatu in provincias suas perrumpente.

FRANCISCVS I.

Termes.

FRANCISCVS I. XVII.

Imperator in Luxemburgũ irrumpit; mox in Campaniam.

Etenim per hyemem cum Imperator habuisset Germanorum comitia, Regem peracerbè accusauerat, quasi caput & fontem omnium calamitatum, quæ Germaniam inuaserant; ipsum cum Turca fœdus pepigisse; excitum hostem publicum tum in Hungariam, tum in Prouinciam; per eundem Regem interturbari Concilium, vetaríque ne de religione sanciretur; quæ inculcando ita Germanos Proceres inflammauit Cæsar, vt iis reiectis Oratoribus, quos in comitia Franciscus mittebat, statuerint pecuniam publicam ad promouendum bellum in Regem; parúmque abfuerit quin eum dixerint hostem Imperij. A Germania tutus Imperator, Anglum impulerat, qui amplum exercitum inuecturus in Franciam, in perniciem Regis iurauerat; & verò Francica res subibat ingens periculum, si hostes eodem animo atque concordia gessissent bellum, quo ceperant. Nam deliberauerant rectà Parisios se conferre, perturbatam ciuitatem capere, atque in ea vniuersum regnum ercisćere atque diuidere. Ego singulos persequar, quanquam vno tempore arma induxerint, ne fortè lectorem nimiâ rerum turbâ impediam. Cæsarei exercitus partem Fustembergius primùm, mox Gonzaga cum cæteris, in Luxemburgios ducit; vrbémque primariam Lucemburgum obsidet, quæ ciborum penuriâ deditionem impetrat; dimisso cum impedimentis præsidio; & quadraginta tormentis victori traditis. Sic inane illud Francisci gloriæ monumentum primo impetu captum atque euersum est. Mox capto Commercio, quod ad Mosam Castrum est; Liniacum Barium Cæsariani obuallant. Eam vrbem Briennij fratres defendendam acceperant, & quanquam obnoxiam geminis montibus, qui ipsi imminerent, propugnandam tamen promiserant fratres, maiore audacia quàm prudentia: nam illicò muris latè apertis postulant deditionem, quâ nondum confectâ, per oppositam portam hostis irrumpit, capítque oppidum, incruentâ victoriâ, Francis in captiuitatem adductis. Regem perculit improuisa deditio, coactis nondum in exercitum copiis. Attamen quæ promptæ erant Delphino tradit & fratri Aurelianensi, Annebaldo consiliis præfecto, deducendas ad Matronam amnem, & fluuio tectas Cæsari obiiciendas. In iis erant decem millia Heluetiorum, quæ fortis illa gens Regi in subsidium miserat, quanquam à Germanis comitiis de abrumpendo fœdere appellata; respondetátque *se non tam facilè odia aut amicitias ponere*. Tum Rex vt Campaniam tegeret, Ducem Niuernensem Catalaunum cum milite inmittit; Comitem Sancerram in oppidum Sandesirium; adiunctis Riuiero & Landa, præclarissimo illo duce qui Landresio Cæsarem depulerat. In castra Cæsar venerat, comitantibus Mauricio Saxone, Alberto Brandeburgio, & Renato Orangio Nassauij filio; rebatúrque oppidum cæterorum instar quæ cepisset continuò expugnandum. Sed hactenus in muros & munimenta nondum in viros pugnauerat, toto mense certatum est ad machinas vrbi admouendas; quibus tandem admotis, cùm muri ruinâ ingenti paterent, Hispani primi omnium faciunt impressionem, succedunt Itali, postremò Germani, cuncti vigilantia & fortitudine Landæ ac Francorum repulsi tam strenuè, vt cæsis suorum millibus, Cæsar ab vi ad obsidium lentum deflexerit. Carpebant

Ligny en Barrois.

bant interea exercitum Cæsaris, & pabula intercipiebant, Niuernensis Catalauno erumpens. Stenæo Aumalius, & Vitriaco Brissacus. Hic præcipuè cùm permolestus hosti interpellaret quietem, & erat Vitriacum Sandesirium inter & Catalaunum, bis mille peditibus & quingentis equitibus oppidum tenens, graui admodum clade affectus est. Franciscus Estensis Cæsariani equitatus Legatus, adiuncto Fustembergio, ductísque octo Germanorum millibus, Brissacum imparem viribus, vltrà Matronam amnem depellit, pedites ad ripam amnis interceptos cædit, caprόque Vitriaco iniicit flammas; Brissacus cum equitatu Catalauno exceptus est. Vrbem interim premebat penuria tum sulphurei pulueris, tum alimentorum; & Landæ mors animos militum deiiciebat. Vir fortissimus, dum nocturnis defessus vigiliis se in cubiculum recipit, tormenti globo fortè & temerè emisso, peruadente in cubiculum, auulso capite, cæditur, & eodem die fatóque simili, Renatus Orangius, charissimus Cæsari, in castris, pilâ maioris machinæ, occidit. Iam vtrique exhauriebant constantiam, tam qui defenderent quam qui oppugnarent, cùm interceptæ à Guisio litteræ, vtrisque fecit satis, existimatione incolumi. Arcanæ notæ quibus Guisius suas litteras ad Sancerram Præfectum vrbis perscribebat, fortè delatæ ad Cæsarem (quamuis alij à Stampensi Ducissa submissas affirment) & opportunitas confingendæ Epistolæ, Cæsarem in consilium nouum impellunt. Scribit ad Præfectum nomine Guisij, vt deditionem conficeret, Regem ad mittendam opem nondum instructum, ipsi sat fore si miles incolumis educatur. Litteris lectis, Sancerra, cùm ad extremam penuriam ventum esset, haudquaquam discussis an veræ essent, quippe veras credi expediebat, fecit deditionem amplissimis conditionibus. Tum Cæsar Anglum appellat, vt iunctis armis quod inter se statuerant, simul Lutetiam versus se conferrent; Anglus excusat quod obsessâ Bononiâ nequiret abscedere; Cæsarem iam plura oppida expugnasse, vbi & ipse aliquot ceperit, tunc reliqua fœderis pacta impleturum. At Cæsari iam magnam partem attritus erat exercitus, multi Hispanorum cæsi, Germanorum dilapsi haud pauci; contra Regius augebatur in dies, integer adhuc recénsque virium. Ergo in pacem pronus, Anglo assentiente, vt de ea priuatim ageret, clam sermonem de abdicando bello insinuat, per Gusmanum Hispanum nobilem, è Dominicana familia Monachum, qui Lutetiæ addicebat operam studiis. Et in Regis consilio diuersæ proponebantur sententiæ.

Brissaci clades.

XVIII.

Pax Crespiacensis.

Aulam regiam duæ factiones distrahebant admodùm, & à bono publico auertebant; & eæ quidem non à Principibus ortu aut potestate viris concitatæ, sed à duabus fœminis æmulatione formæ & ambitione certantibus. Ducissa Stampensis Regis dudum potens, clauum moderabatur, cùm Diana Pictauiensis exurgit: illa Sanualerio patri, vni ex Borbonij familiaribus, & consiliorũ in Regem conscio, cõmendata dignitate formæ, exorauerat veniam; & pro morte certissima imperrauerat vitam; mox nupta Ludouico Brezæo Senescallo Normanniæ, in aula versata frequentiùs quãquam iuuentutis flore emarcido, Delphinũ ingenio illecebrísq; instructissima mulier ita deuinxerat atq; adstrinxerat, vt ad suos nutus Principis animum gratiám-

Diana Pictauiensis.

 que

que quà liberet conuerteret. Enata extemplò eam inter & Stampensem æmulatio, discordiam primùm, mox odium parit; quippe Stampensis Pictaviensi & ætate suppar, & forma præstantior, & potestatis vsu stabilito, sibi æmulam nasci æquo animo ferre haud poterat. Attamen cum eam Delphino niti animaduerteret, pluresque orientem Solem quam cadentem respicere, sibi etiam nouum paratura fulcrum, & annorum robore duraturum, ad Aurelianensem accesserat; generosissimum iuuenem, & in vulgus nobilitati percarum. Nec eam discordiam nesciebat Cæsar, perspicacissimus Principum, linceisque oculis in æmulorum mentes pervadens, qui eam vt aleret, in pacis conditionibus Aurelianensi filiam in coniugem offerebat, datis in dotem Flandris aut Insubribus, qua spe Aurelianensem atque ipsam Stampensem sic allexerat & conciliauerat, vt ab ea certior in dies fieret, de iis quæ in Regis consilio statuerentur; nec existimabat fœmina se proditionis noxam contrahere, quæ Regij adolescentis vtilitatibus impensè studeret; erátque Longavallius, pravo quidem ipse & corrupto animo, interpres & conscius omnium quæ Cæsari ambitiosa fœmina nuntiaret. Cæsar nihilominus dum de pace agitur, quoniam magnam alimentorum patiebatur inopiam, vltra progressus ad ripam exteriorem Matronæ, victum potiùs militi quàm victoriam comparans, penitùs in Franciam se abdebat. Ad amnem interiorem incedebat Regis exercitus, vno alveo tantas copias & incensa odia dirimente; at sclopetorum pilis, & militaribus iocis, lacessiti inuicem, cùm Hispani Francis Perpinianum obiicerent, illi Hispanis Carinianum reponerent: sed Cæsarem propè omnia iam deficiebant, & ad inopiam adductus exercitus, ad necessitatem cuiuscunque pacis agebatur; cùm Stampensi clam per Longavallium exponente, accipit Epernaij magnam alimentorum copiam asservari, immunitum oppidum ponte incustodito posse adiri. Sanè Delphinus pontem everti iusserat, commeatum Epernaio asportari, ac corrumpi quæ deferri non possent; sed mandata in diem tertium Stampensis industria prolatata erant, intra quem Epernaium Imperator capit, & languentem militem ope commoda sublevat. At commeatu longè opulentiore idem instructus est, postquam eiusdem consilio fœminæ, Theodorici castrum occupauit, Parisiisque admotus propiùs, trepidationem in immensam vrbem immisit. Excurrebat hostis Meldas vsque, tantúsque terror Parisienses inuaserat, vt de fuga vna solliciti, cætera omnia, dignitates, honorem, domesticos Lares, Regem & patriam, flocci habuerint. Tota civitate ad exportandas sarcinas festinabatur; Sequana lintribus, viæ curribus sternebantur; fervebat maximè quà Aureliam itur, in subita trepidatione peribant plura quàm asportabantur; ipsa etiam salus atque incolumitas vitæ, cui fuga consulerent, in discrimen maius vocabatur; grassatoribus vias obsidentibus, & diripientibus quæ domi fuissent tuta & integra; adeò cæcus timor est, & plebeis exceptus animis, præceps in miserias ruit quas cavebat. Rex vt eum metum discuteret, Cardinalem Meudonium, Ducémque Guisium Parisios miserat; sed iis vera incassum afferentibus, cùm metui tam aures quam oculi desint; Rex ipse intra vrbem

Chateau-Thiery.

Meudon.

vrbem subiit, iusso Delphino ad eam exercitum admovere, & malum seueritate compescere tandem oportuit, promulgato edicto, quo absentes nisi se restituerent vrbi, dignitatibus & facultatibus, addicendis in fiscum, spoliabantur. Ea inter increbruerant de pace colloquia, discordiâ inter Cæsarianos milites ortâ, ob Hispanæ gentis cum Germana æmulationem; ac tametsi Delphino pax admodùm iniucunda esset, siue quod Princeps artem Cæsaris mentémque intimam perspexisset, siue generositate regiæ indolis, pugnam appeteret, Cæsaríque inuadenti alienum, rependere talionem vellet, siue tectâ in fratrem inuidiâ, quem augeri tanta ditione expedire regno haud censeret; tamen qui prudentia pollebant, reuocatis in memoriam pugnis, Creciaca & Pictauiensi, abhorrebant à decretorio prælio, quo Carolus amitteret vnum exercitum, Rex totam Franciam in discrimen certum coniiceret: maximè cùm Anglus integer, victori etiam formidandus. Itaque cùm Imperator per Valesios ad Suessionenses tenderet, Gusmano Monacho commeante, actum de pace seriò, & pacta assentiente Rege constituta. Crespiaci in Valesiis agebat Cæsar, dum ab ipso Legati Gonzaga & Nicolaus Granvella Cancellarius; ab Rege Annebaldus, Nullius supplicum libellorum Magister, & Baiardus Amanuensis sanctioris Concilij, in eas leges conueniunt, quas sagacissimus Princeps Carolus insinuabat, ponebátque retia quibus solertet se expediebat, æmulum Regem incautum nimisque credulum implicabat. Per eas sancitum, vt intra biennium Carolo Aurelianensi Imperator filiam suam in coniugem daret, cùm Belgio, aut neptem ex Ferdinando fratre cum Mediolanensibus; adiunctæ plures conditiones alterutro coniugum præmoriente; deinde vrbes post Nicense colloquium captæ, restituerentur; quod iniquum planè Regi erat, restituenti plus viginti oppidis; & ab Imperatore nullum præter Sandesirium accipienti: Tum Rex in Turcam militem suo sumptu scriberet aleretque. Promulgata pace, Bruxellas profectus est Imperator, comitantibus Aurelianensi, Cardinalibus Lotharingo atque Meudonio, & Hunaldayo; iisdemque obsidibus, dum vltro citróque tum in Campania tum in Subalpinis vrbes redderentur, quod & patratum est, Cæsaris magno compendio, & gaudente Francia, quod iactura leui periculum ingens & maiorem metum redemisset.

Crespy.

Anno 1544.

XIX. *Anglus capit Bononiam.*

Verùm excusso Imperatore, supererat adhuc Franciæ quod profligaret. Etenim Henricus Rex Angliæ ex pacto cum Cæsare inito, exercitum duxerat, obsidebátque Bononiam. Convenerant Principes vt Parisios rectà contenderent; sed cùm Cæsar Lucemburgum aliáque oppida caperet, & ex communi bello priuatum fructum decerperet; Henricus similiter vrbes aggressus est, Monstrolium & Bononiam, suam ipse rem promoturus fœderati exemplo. Erant quidem auctores ipsi quàm plurimi, vt in Normanniam primùm exscenderet, maiorum patrimonium, inanem viribus arcibúsque provinciam; abductum Regem ad Campaniæ limites ad repellendum Imperatorem, imitandum Henricum V. qui per occupatam Normanniam, ad vniuersam Franciam gradum posuerat. Et verò nihil regno perniciosius obvenisset. Attamen Picardia & ipsa nuda milite admotáque

FRANCISCVS I.

motáque Caleto hostem exciuit. Igitur postquam Henricus in eam vrbem applicuit, cum triginta hominum millibus, excepítque ab Imperatore tria equitum millia, ac decem peditum; quos Comites Roëfius ac Burenus adduxerant; Norfolcium ducem ad Monstrolium obsidendum mittit, ipse vallo Bononiam claudit. Biesius Marescallus Picardiæ pro Vindocinensi Legatus, & Præfectus Bononiæ, in eam Veruinum generum iam immiserat, ipse Monstrolium, quod infirmius oppidum erat se recipit. Ac trimestri spatio quo Imperator percurrebat Franciam, oppugnandis vrbibus Anglus intenderat, præsertim Bononiæ, quam patientiâ potiùs quàm armis vrgebat. Nec Vindocinensis tranquillè ipsum sinebat agere, castra perpetuis incursionibus vexans, quanquam raro milite, & abductis in exercitum regium copiis. Deinde cùm Crepiaci de pace agebant Principes, legauerant ad Henricum Cardinalem Bellaium, vti & ipse in fœdus veniret: ille cunctatione responsum differens, postquam Veruinum timere perspexit, vt metum augeret, aliquot impressiones in murum instituit; quæ repulsæ haud ægrè, Philippi Corsi Centurionis strenuitate, attamen Veruini animum expugnabant. Quippe ille, Corso dum propugnat murum interempto, prohiberi non potuit, quin de tradenda vrbe transigeret. Bononienses recipiebant se vrbem suis corporibus tuituros; certò nuntiatur, Delphinum cum exercitu in via agere, & intra triduum futurum vrbi auxilio; vis ingens imbrium ita solum diluerat, vt instituere aggressionem hostis non posset; at eos obices perrumpebat timor, nihilque Veruinum dimouere potuit quin per summam ignominiam vrbem dederet. Extemplò Anglus ciues cunctos eiicit, inducítque nouam Anglorum Coloniam. Et verò Delphinus sancita pace cum Cæsare, exercitum in Picardiam ducebat, cuius famâ Norfolcius territus, soluta obsidione Monstrolij, se ad Henricum receperat qui captâ Bononiâ, & munitâ præsidio, Caletum secedit. At Delphinus properanter inuectus, ne inanis celeritas foret, ex Tribunorum consilio, Bononiam inferiorem aggreditur; in eam nullo muro cinctam, arcta fossa duntaxat munitam, Angli tormenta & militarem apparatum omnem coniecerant. Franci in duo agmina distributi in eam peruadunt; primum ducit Fouquerolius alter Biezij gener, postremum Taisius, primóque impetu Anglos cædunt, ac commeatum diripiunt. Verùm Seymerus Sommerseti Dux ex vrbe superiore, inferioris calamitate perspecta; nec dubius quin victores vna prædæ cupiditas raperet, seligit cohortes aliquot, eásque agit in prædantes Francos, qui perculsi improuiso hoste, partim cæduntur, partim in fugam mandantur, occiso Fouquerolio, & Taisio saucio, neque amplius redintegrari prælium potuit, cúmque Delphino nec machinæ essent, nec cibaria, regrediendum fuit, conatu inani, & Biezio Monstrolij hærente, vt Angli consiliis inuigilaret.

De Biez. — *Fouquerolles.*

XX. *Belli cũ Anglis series.*

Proxima hyeme de pace aliquoties actum, quæ ad Bononiam ceu ad scopulum impacta; eam enim vrbem Anglus retinebat, Francus reposcebat; ad instaurandum bellum decursum est. Franciscus duos exercitus potentissimos terrâ maríque instruit. In classe spes maxima certissimáque fiducia, quam

quam Admiralius regeret. Eam conflabant centum quinquaginta ampliora nauigia, minora sexaginta; triremes viginti quinque, à Paulino Gardia per fretum Gaditanum in Oceanum vectæ, & duodecim onerariæ Genuenses; nauésque conuenerant in Portum Gratiæ, ad Sequanæ ostium Rex ad spectandam classem aduenerat, lustrabátque pompam potentiæ suæ, cùm inopinato casu, obit oculis subitam calamitatem. In naui prætoria aulicis fœminis præbiturus epulum, in eam toto Oceano maximam, pulcherrimam & validissimam coquos immiserat; qui dum temerè dant operam in sentina, & tumultu solito epulas instruunt, ignem primùm in tabulatum, mox in pulueris armamentarium immitunt; quo in flammas statim acta nauis; dein pilas eiaculantibus tormentis (& quidem centum eam armabant,) & in frusta discerpta; tum ipsa miserè conflagrauit, tum proximas naues lacerauit pilis atque perfregit. Sinistro omine nauigans classis, cùm ad Vectim insulam applicasset, nullum operæ pretium dignum sumptibus fecit. Nam cùm Anglicam in certamen elicere frustra tentasset, & Angliæ oram diripuisset, maiore tumultu quàm damno, reuocata est in Normanniam, dimissisque in Mediterraneum mare triremibus, quasi spiritu & viribus destituta, in anchoris hæsit. Vnà cum classe terrestres instruxerat copias, ex millibus militum triginta quatuor, quibus Biezium Marescallum præfecerat; eúmque iusserat ad Bononiam castrum erigere, quo excipi possent quinque hominum millia; ad claudendam vrbem; simúlque vt portus ostium castri tormentis obnoxium opitulantes Anglos non exciperet sine detrimento. Sed Biezius, vt creditum est, prorogandi belli cupidior, quo in Principes vsurpabat imperium, castrum incommodo loco erexerat, quo portus à tormentorum ictibus planè immunis, támque arcto spatio castrum designauerat, vt quingentos duntaxat homines caperet. Vnde nouum fossis oppletis instaurandum fuit. Præterea sparso rumore venturos Anglos vt Bononiam commeatu instruerent, occursurus ipsis Biezius, Tribunis repugnantibus, exercitum ab vrbe abduxit; & in Lamberto monte consedit. Quo in loco cùm crebris velitationibus Francos Angli, inuicémque lacesserent, vulnus atrox illatum est, omnibus Historicorum scripis celebratum. Franciscus Aumalius Guisij filius cùm in hostem rueret, lanceæ Anglicæ ferro in vultu læsus est; idque adactum inter nasum & oculum dextrum, cùm oblongum esset, nec admodùm crassum, per ipsum caput in occipitium penetrauit, & posteriore galeæ parte perfossa infringitur, hærétque in capite. Nec ideò saucius, quod incredibile videatur, viribus aut animo deficit, sed strenuè se ab hoste eripiens, in castra regreditur, curatus postea sanatúsque, Medicorum in cura desperantium admiribilitate quam maxima. Isque Franciscus est, qui pro patria deinceps & religione fortissimus, fidem miraculo quo seruatus est faciet. Sic eo & sequenti anno bellum parratum est, gestúmque velitationibus plurimis, nulla pugna. Attamen Bononiam Angli retinebant; ac tametsi Theobaldus Roualtus castrum erectum propugnasset eximiè, repulsis Anglis qui ex vrbe prorupe-rant; Biezius vno alteróque leuiori prælio Anglos fudisset, magnâ strage

FRANCISCVS I.

Haure de Grace.

Nauis flagrans.

De Rouant.

FRANCISCVS I. Conttée d'Oye. *Pax cum Anglo.* Anno 1546.

editâ ; & Franci agrum Oium opportunum Anglis pervastassent ; imò Bononiense præsidium pestis atrox demeteret ; tamen bellum procedebat, & incendebantur certatim animi. Sed eius diuturnitas demùm pacem peperit. Anglum tantæ impensæ tædere cœptum est, iámque exhausto ærario, & subditis tributum novum negantibus, de pace agi prono animo Henricus assentitur ; & Legati conueniunt, Annebaldus cum Raimondo præside Rothomagensi ab Francisco ; ab Henrico Dudlæus Admiralius, & Pagetus arcanorum Amanuensis. Sancita pacta, vt Henrico dum viueret in pensionem annuam aureorum millia nonaginta quinque soluerentur; octauo post anno ipsi aut hæredi, auri vicies centena millia penderentur; tum ob priora debita nondum persoluta, tum ob præsentis belli impensas; ísque Francisco Bononiam, castra noua & vetera tormenta, omnémque commeatum, bona fide traderet. Iurata est pax magnâ vtriusque gentis lætitiâ. Sed retenta Bononia, dum pecunia soluitur. Sic Francisco ab tantis ærumnis conquiescere licuit, indultúmque spatium ad futuram vitam cogitandam, ad quam ereptus est anno consequenti.

XXI. *Regis mors post aliorum funera.*

Sed ipsius fato morte plurium est prælusum. Primùm Carolus Aurelianensis, charissimus filius, indolis & virtutis commendatione illustri, febri extinctus est, simúlque spes occidit amplissimi matrimonij. Dein morbo occubuerunt Antonius Dux Lotharingiæ, Franciscus Sampaulius comes, frater Vindocinensis, & Enguiennius acerbissimo casu ; nam cum niveis globulis adolescentes aulici decertarent ; vnis domum propugnantibus, expugnantibus aliis, cùm propugnantibus deficerent globuli, quidam eorum per fenestram arcam proiecit, qua Enguiennio sauciatum est caput, & erepta postmodùm anima. Sed nullius fato tam vehementer Franciscus commotus est, quam Henrici Angliæ Regis ; erant ætate propemodùm pares, studiis iisdem, rebus, & bellis ab ætate prima instituti, ipsiúsque mortem sibi dictum vadimonium reputans, exclamabat crebriùs, *Frater natu maior discessit.* Et antea præclaram & forsitan necessariam occasionem belli dimiserat. Aurelianensi emortuo nutabat fœdus Crespiacum, fulcro euerso, nouúmque constitui haud dubiè oportebat ; eam in rem Oratores, ad Cæsarem, Annebaldum Admiralium & Franciscum Oliverium Cancellarium miserat ; qui responsi nihil retulerant, præter eas voces ; *Cæsarem nisi prouocetur, cum Rege illibatam pacem habiturum.* Sanè illum ingenti gaudio mors Aurelianensis affecerat, & promissi nexum supra votum exoluerat ; nec enim vlla conditione Belgium aut Insubres abalienasset. In præsentia in Protestantes Germanos bellum coquebat atque apparabat, erátque patrandi opportunitas maxima; eò longè maior, quod in opem Franciscus imploratus à Protestantibus, eam pernegauit, pace excusata, quam contraxerat nuper. Nam Cardinalis Turnonij sententia in gratiam religionis obtinuit. *Pro fama & existimatione Regis contendebat ; fidem omnibus factam, Cæsarem pietatis causa bellum inferre, Pontificem fœderatum & in partem sumptus vocatum ; quid Cæsar, quid Pontifex, quid Orthodoxi Principes dicerent ; si Franciæ Rex Christianissimus pacem nuper iuratam infringeret, vt rebelles atque hæreticos, aduersus Imperatorem*

peratorem

peratorem ipsumque Catholicum propugnaret, ignominia Turcici fœderis nondum abstersa. Ad ea accedebat Francisci morbus iam ingrauescens, & prænuntius futuri obitûs. Recrudescebat malignum vlcus, anum inter & vesicam enatum, anno antè octauo, quod Medicorum sævâ indulgentiâ curarum mollius, vltra serpebat; æstu intolerabili concitato, mox febri correptus, lecto decubuit, séque ad mortem proximam Rambulleti Christiano ritu comparauit. Noxis expiatis Sacramento Pœnitentiæ, fidem palam professus, & qui spectabant adhortatus ad eam inconcussè seruandam, prouolutus in genua, magna animi demissione, & delictorum veniam à Deo postulat; tum victimâ pastus sacrosanctâ, præclaras Delphino admonitiones insinuat; donec aucta vi morbi, in IESV nomine pronuntiando animam emisit, vitæ anno quinquagesimo tertio. Verè quidquid inuidia obgannierit, Magnus. Conformatio corporis maiestásque oris depingebant Regem; mens pulchrior in pulcherrimo corpore hospitabatur; celeres animi motus, ad scientiarum arcana sua luce peruadens, amplissima omnium rerum memoria quam nihil fugeret: Latinæ linguæ rudimenta vix delibauerat; sed vi ingenij, & doctorum consuetudine, artes omnes & doctrinas exhauserat. Præclarus eloquentiâ naturali, Philosophiâ, Astronomiâ, Cosmographiâ, atque Poëticâ; doctarum Artium mentem vt ita dicam, intimúmque animum penetrauerat; Musicæ, Architectonicæ, Picturæ, & Statuariæ supra artifices ipsos peritus. Nec virtutes Regias in priuatis desideraueris: nam erant in eo robur animi excelsissimum, inexpugnabilis fortitudo, aperta ingenuitas, inuiolabilis fides, inexhausta liberalitas, magnificentia Regia, clementia facilis, humanitas summa, sincerus pietatis & religionis cultus; quæque propria eius virtus, in aduersis constantia, quæ prosperorum vitia nævósque expungeret. Námque vt fatear præclarissimum Regem suis nævis contactum, quos in decursu rerum ex historiæ fide adscripsi; attamen vti egregiè obseruat Mezeræus, à nemine minus quàm à litterato, suæ noxæ Francisco obiiciendæ sunt, qui litteras tanto studio adamauit & coluit, vt meritissimo iure, litterarum pater atque instaurator, tum viuus dictus sit, tum omni apud posteros æuo, nuncupandus. Nec indigni sunt qui adscribantur Francisci trophæis, doctissimi viri, Bellaij fratres tergemini, Georgius Cardinalis Armaniacus, Monlucius Episcopus Valentinus, Castelanus Matisconensis, Danesius Lauaurensis, Pelicerius Monspeliensis; Budæus, Baifius, Espencæus, Michaël Hospitalius, Sangelasius, Vatablus, Tusanus, Adrianus Turnebus, aliique plurimi, quorum laudatio sempiterna, sui auctoris atque fautoris in vltima tempora propagabit memoriam. At magnificentiam ne quis in effusionem existimet discessisse; non erit superuacaneum obseruare, post eius obitum quadringenta aureorum millia in ærario reperta, debitámque à subditis quartam vectigalium partem, nondum delibatam: quanquam nullus Principum pecuniæ minùs parcebat; in ædificiis, quæ plerisque in locis Regio sumptu extruxit; tum Parisiis, tum in agris; in pretiosa supellectile, gemmis, peristromatibus, tabulis pictis, statuis, sculptis imaginibus, libris, immenso pretio com-

[Margin: FRANCISCVS I. — Anno 1547. — *Francisci dotes.*]

parandis; vt bella, lusus, dona, & conuiuia taceam; vt videatur expensi habita ratio; nec effusum temerè, quod in res tam multiplices inexhausta liberalitate perductum est.

XXII.

HENRICVS II.

Intus & foris res pacatæ erant, cùm Franciscus obiit; iámque ante Henricus, eo nomine II. adhibitus regimini, atque adolescentiæ flore iam maturo, quippe annum agebat vicesimum nonum, videbatur æquali textu & serie confecturus exorsa. Attamen postquam funus patri fratribúsque posiiit, & Rhemis oleo sacro inunctus est; magnam in Aula commutationem effecit. Moriens pater imperaturo mandauerat, ne Annebaldum amoueret rebus, nam erat vir probus, alieni abstinens, & sincera mente tractabat rem publicam, ne Guisiam domum nimis attolleret; ac præ cæteris ne Mommorancium Comestabilem reuocaret; si regno cautum eiúsque commodis vellet. Regibus post mortem obtinere imperium rarò permissum est; filius viuo patri obsequentissimus, veluti soluto cum vita imperio, statim Annebaldum & Cardinalem Turnonium amouet, litterísque Mommorancium clauo apponendum arcessit. Henrici in eum beneuolentiæ causa multiplex traditur. Prima quòd Delphinum Mommorancius à Phocensi expeditione studiosè coluerat; altera quòd de eo magnam Delphinus conceperat opinionem, quasi ductu suo atque prudentiâ Franciæ regnum eripuisset ruinæ; sed maxima & efficacissima fuerat Diana Pictauiensis, quæ ortâ in Stampensem æmulatione, sibi ad gratiam atque potentiam asserendam, posuerat fulcrum, & firmissimum stabilimen. Quippe haud ignara odij quod Stampensem inter & Mommorancium intercesserat, cuius odij instinctu, Chabotum Mommorancij æmulum damnatum, Stampensis restituerat dignitatibus, ac Regi reconciliauerat; ipsum Mommorantium aulâ expulerat, & Francisci in eum alienationem aluerat; gnara inquam eorum, Henrici amicitiam in Mommorancium promouebat clanculum, collaudabat viri fidem atque industriam, ac demùm in aulam honorificentissimum reditum comparauit. Nec in vnum Mommorancium Rex beneuolentiam contulit; penitus in eam Guisij fratres admissi, Franciscus Dux Aumalius, & Carolus Rhemensis Antistes, postea Cardinalis Lotharingus dictus; adiunctus etiam Iacobus Albo Santandreanus, qui singuli arctâ necessitudine Regi coniuncti sunt; diuerso tamen amicitiæ gradu & sensu, vt Mommorancius coleretur pro patre, diligeretur instar fratris Guisius, Santandreanus percharus impulsu indolis haberetur. Verùm quantùm amoris flammæ, amicitiæ igniculis præualent, tantùm Diana cæteris omnibus præpollebat: mulier iam ætate prouectior, & solâ formæ memoriâ commendanda, arte ingenij admirabilique solertiâ, mater duarum filiarum quas ex Bresæo marito susceperat, Henricum illigatum coniugio, ita mancipauerat sibi, & quodam amoris fascino dementauerat, vt regni Regísque planè compos & domina, ad arbitrium omnia constitueret atque peruerteret. Quippe Henricus, corporis dotibus supra cæteros præditus, & viribus ad omnia Martis munera præstantissimus, indole animi benigna, facili, & amante iustitiæ, virtutibus ad regendum necessariis plerumque destitutus, animi constantiâ,

Mommorancius reuocatur.

Saint André.

Diana Pictauiensis.

ſtantiâ, prudentiâ, & hominum noſcendorum ſolertiâ, aliorum ductui ſe præbebat. Igitur Dianæ impulſu dignitates aulæ & munera eripiuntur meritis, iiſque traduntur quos ſibi obnoxios faceret. Taiſius rei tormentariæ Præfectus, quod de ea & Briſſaco amatorium quid narraſſet, aula & dignitate deiicitur; & in eius locum ſuffectus Briſſacus, virili pulchritudine ſupra cæteros omnes ſpectabilis, qui gratiam formâ oris partam, mox virtute ſumma aſſeruit. Eadem de cauſa Bayardus vir integer, Scriba ſanctioris Conſilij, coniectus in carcerem, vitam in eo ex dolore poſuit, & Villaregius muneris conſors deturbatus pariter; Vallius ærarij Quæſtor deiectus eſt; Stampenſis iuſſa abſcedere, iámque Aulæ ludibrium, in priuatas ædes ſe condidit, nouam impietatem amplexa, ne vitæ exitus diſcreparet curriculo; Longauallius ipſi chariſſimus, redemit periculum, pulcherrimis ædibus Carolo Guiſio datis: ex duodecim Cardinalibus Francis, ſeptem Romam miſſi, ſpecie Comitiorum, ſi iam grandæuus Pontifex mortem obiret: ipſa re vt ab rerum regimine abeſſent longiùs. Mox Santandreanus dictus eſt Mareſcallus, Annebaldi loco, qui iuſſus deponere alterutram dignitatem, Admiralij aut Mareſcalli. Admiralatum retinuerat; dein quarto loco creatus eſt Mareſcallus, Robertus Marchanus Sedanenſis, qui alteram Dianæ filiam vxorem duxerat. Ad eandem perturbationem rerum, reuocanda Biezij Mareſcalli & Veruini generi damnatio eſt; ob Bononiam Anglis traditam, qua damnatione Veruinus capite plexus eſt, & Biezius palam nobilitate deiectus, quod eam vrbem cuſtodi tam indiligenti dediſſet; íſque paulò poſt in ſuburbio ſancti Victoris dolore contabuit. Fuerat Henrico acceptiſſimus, & ab eo iuuene electus præ cæteris, à quo in militiam equeſtrem adſcriberetur; quod ante in Franciſcum Bajardus contulerat: creditúrque Henricus in eam ſeueritatem à Mommorancio impulſus, ob veterem æmulationem; ſanè bonum Principem acerbitatis tantæ pœnituit; & Veruini filius ſub Henrico III. retractato iudicio, patris auſque memoriam dignitati & integritati reſtituit. Poſteà in malum omen Caſteneraij fatum acceptum eſt. Ille prouocato in ſingulare certamen Chabotio Iarnaco, viribus fretus, audacia, & Regis beneuolentia, cùm ſpectante Aula in ſancto Germano, pedibus, enſe, & breuiore ſica depugnaſſet, accepto à Iarnaco vulnere, pro victo eſt habitus; móxque impatientia ignominiæ, abruptis plagæ ligamentis, tantùm emiſit ſanguinis, vt vitam ſimul deſperanter emiſerit. Interea Imperator perdomabat Germaniam, illuſtríque victoriâ de Saxone reportata, vrbes Smalcaldici fœderis ſubigebat; ſtatim vicinis formidandus futurus, maximè Franciæ. Henricus eam ob rem limites inſpecturus, pacato itinere per Campaniam & Burgundiam circumducit Reginam; imò in Sabaudiam & Pedemontium pergit, luſtrans oppida, militem, & munimenta, exceptus Lugduni celeberrima pompa, & Molinis gemino Matrimonio publicum gaudium augens; vno Antonius Borbonius Dux Vindocinenſis Ioannæ Albretiæ iunctus, data in dotem ſpe regni Nauarrici; altero Franciſcus Aumalius, Annam Herculis Ferrarienſis & Renatæ filiam

Du Val.

De la Mark Sedan.

Chaſtegneraye.

vxorem habuit. Et ea minuta maiorum rerum præludia, decurrebantur tranquillè, cùm Aquitanica seditio, instar procellæ grauissimæ, serenitatem Aulæ conturbat.

XXIII. *Seditio Aquitanica.* Franciscus vectigal salarium in vniuersam Franciam imposuerat; id cùm plerisque durum videretur, Aquitanis maximè durissimum erat, qui ad salinas admoti propiùs, & naturæ beneficio retrò vsi ab omni ætate, ægerrimè redimebant, quod aquæ instar & lucis publicum omnibus suo in solo pateret. Accedebat Publicanorum redimentium salem acerbitas, & Magistratuum, qui eam in rem vnam creati, auarè & crudeliter plebem exactionis & iustitiæ nomine diripiebant. Franciscus quamdiu imperauerat, siue quod bellis grauibus assiduè vexaretur; siue quod veneratio, mali sensum extingueret; siue quod spes proximæ pacis spem simul faceret vectigalis tollendi, quieuerat populus, nec facinore vllo patientiam læserat. In præsentia, veneratione Francisci extinctâ, pace parta, bellísque oppressis, nulla spe leuamenti, tandem in furorem patientia desiit. Apud Inculismenses prima incendij scintilla illuxit: quidam rustici cùm Publicanos qui agebant Coniaci expulissent suo pago, pulsata Templi campana ad plebem concitandam, è proximis pagis conuenitur, dúxque eligitur Galafrus nomine. Continuò inuadente proxima quæque incendio, & *Puymoreau.* quodam nobili Puymoræo seditiosos ducente; Inculismenses, Pictones, Santones, Insulæ, Marchia vtraque, Meduli, & cæteri Aquitani Oceano admoti, momento dirâ peste corripiuntur. Henricus Nauarræ Rex Aquitaniæ Prætor, Cataphractos trecentos in perduelles immiserat; sed cùm in apertam necem incurrerent, eos reuocauit. Quare nullo fræno, nullo metus aut reuerentiæ obice, effusa plebis impotentis insania, per omne nefas furorem explebat. Non modò Publicani tota Prouincia necati crudeliter, direptæ & incensæ illorum ædes, tum vrbanæ tum rusticæ, vxores & liberi, quanquam innoxij, raptati ad necem; verùm etiam plures, ad quos res salaria minimè pertinebat, aut vindictæ libidine, aut diuitiarum cupiditate, impacto odioso nomine Publicani, mactabantur inhumaniter; nullo in amentiam furentem asylo. Mox Burdegalam vrbem primariam, quod rei caput erat, atrocissima illa lues inuadit; plebs salarios Magistratus expellit, aduolat in ædes publicas, arma ex armamentario deripit, & campanâ per horas octo continuas arma nuntiante; iámque Senatu quà metu quà infirmitate nusquam obnitente, sæuit passim in Publicanos miseros rabies. Maximè in vnum coactorem tributi effusa immanitas, quem lentiùs exquisitis suppliciis cruciatum, morti demùm addicunt, móxque Sacerdotem, qui noxas confitentem audierat, *De Monneins.* eásque aperire flagitantibus pernegaret, per summum nefas obtruncant. Interim Tristanus Monnenius vrbi Præfectus neglectis mali primordiis, quæ forsan curationem admitterent, postquam immedicabile malum est, adhibet remedia, egressúsque arce Trompeta, in publicas ædes prodit, seditiosos reuocaturus à scelere. Verùm furor obstructis auribus prouectus in ipsum medicum, cohortantem Monnenium aggreditur, ipso loco mactat, discerpit membratim, artúsque sale aspersos, palam ceu venalem carnem proponit.

proponit. Eo die & nocte proxima, multi Senatorum occisi, multæ ciuium opulentorum domus direptæ, necatíque plures innoxij. Tandem capessente auctoritatem Senatu, compescitur tumultus, seditiosi aliquot rapiuntur in pœnam; qui campanam pulsauerant, luunt scelus capite, corúmque capita campanæ affixa; ex cæteris quinque necati suspendio, & Vernius dux seditionis quadrupedum in diuersa trahentium vi discerptus. Henricus tumultu audito, cùm præterea accepisset Cæsarem Burenium Comitem legasse in Angliam, vt Anglo cupiditatem Aquitaniæ faceret; diploma mittit ad Burdegalenses, quo ab armis discederent imperat, pollicitus se de salinariis Magistratibus inquisiturum, & eorum scelera vocaturum in pœnam. Eo diplomate compressa seditio, & iustæ vindictæ opportunitas data. Etenim postquam conquieuit tumultus, vt majestas Regia sanciretur, dati Mommorancio atque Aumalio exercitus gemini, quos inferrent in Aquitaniam; & Aumalius per Pictones, & Santones, Langonem venit; Mommorancius Tolosa ad Garumnæ ripam Burdegalam; receptóque cum copiis Aumalio, decem hominum millia vehens, ab ipso aduentu vindictam, & truculentum animum præferens, per vrbis portam ingredi noluit. Quippe Monnenij affinis sui necem vlturus, & magno facinore è proxima solitudine in lucem amplam educturus auctoritatem, oppressam ante atque emortuam, specie vindicandæ Regiæ maiestatis, priuatos affectus in vltionem sæuam exercuit. Murum latè dirui imperat, per eius labem instructo agmine, præuiis machinis, veluti in victam vrbem ingreditur; nec admissus, se gerit aliter, quàm si vrbem vi ex hostibus recepisset. Armis ciues singulos exuit; ex iis centum & quinquaginta morte afficit; Salxij fratres & Estornacus nobiles capite cæsi; Galafrus & Talemagnus seditiosorum Tribuni, super rotam mactati, & candente ferro coronati. Iussi præterea ciues cadauer Monnenij tumulo vnguibus solis educere, sepulchrum in æde maiori ponere, veste lugubri ad Mommorancij hospitium accedere, & inclamare misericordiam, vrbis immunitates suis ipsos dextris incendere, solo campanas demittere, atque in stipendium militum ducenta librarum millia soluere, interdicto Senatu: in reliquam Aquitaniam ingens pecunia indicta. Ita pœnæ de tumultu sumptæ; iustè quidem, sed vltra benignitatis limites porrectæ; Rege instar patris amplectente subditos, cui plerumque pœna citra culpam placet. Et verò Henricus, asperitate tanta improbata, Senatum & immunitates vrbi restituit; quanquam haud integras; sublato etiam ipso vectigali.

La Vergne. *Anno 1548.* *Langon.* *De Saux.*

XXIV. *Bononia reddita & Anglica pax.*

Ille hanc remoram amolitus, Parisiis ingenti plausu cum Regina excipitur; geminante lætitiam Ludouici ortu; quam dum epulis, choreis, prælíisque ludicris celebrat, seriò de recipienda ab Anglo Bononia cogitat. Ab Francisci obitu appellatus de fœdere confirmando, responderat se tam iniquis conditionibus stare non posse; & simul copias in Scotiam miserat, ad consilia Angli retundenda. Quippè Angli vehementer optabant, Mariam pupillam Eduardo Regi suo, Henrici filio, in coniugium tradere, vt Scotiâ adiunctâ Angliæ, tota in vnum caput Britannia conflueret;

HENRICVS II. flueret ; & amplam victoriam de Scotis retulerant. Verùm cùm ea res tam ad Francum quàm ad Anglum spectaret, Henricus cum milite primum Bironem in Scotiam miserat, tum Dessæum & Andelotium cum sex millibus militum, ac Leonem Strossium cum viginti quinque triremibus. Illorum ope pulsis Anglis Scoti superiores euadunt, coactísque comitiis enitente plurimùm Regina matre, Regina infans adhuc sexennis Francis traditur, atque in Franciam vii in asylum tutum adducitur. Termius paulò post in Scotiam missus Anglum haud semel vicerat; atque ipsum Anglum inrestina calamitas ob religionem vexabat. Eo rerum articulo Bononiæ recipiendæ incumbit Henricus, & Parisiis coacto clam milite, exeunte Augusto, versus Bononiam exercitum ducit; primóque impetu plurimas arces prætensas vrbi expugnat, quæ singulæ longa obsidione, si viri eas propugnarent, intentatam vim repulissent. Vna supererat turris Ordinata ; quam Octobri medio imbres copiosi cùm defendissent, Rex bello in proximum annum dimisso, præclusis vrbis turrisque aditibus, reuertit Lutetiam. Anglos intereà agitabant domestici motus ; plebs fremebat in nobiles ob religionem mutatam & cupidissima veteris nouam eliminabat ; Eduardus Seymerus Sommerseti comes & Regni protector Thomam fratrem affectati Regni accusatum, capite minuerat ; & ipse à Ioanne Varvicensi Comite apprehensus, coniectus in carcerem erat. Tandem Proceres vtrique malo facturi remedium, Varvicensi Seimerum eductum è carcere conciliant, contracta vtrumque inter affinitate, & cum Franco pacem iis conditionibus feriunt. Vt Bononia redderetur, acceptis quadringentis millibus aureorum ; Reginæ Scotiæ pax similiter foret, eíque duæ vrbes captæ restituerentur ; addita plura de commercij ratione ; & Henricus Bononiæ insigni pompâ exceptus votum anathema Deiparæ obtulit, eius imaginem in Argentea naui, adiunctis quatuor lampadibus affabrè in Argento sculptis. Mox funeribus aliquot Francia luxit. Claudius Guisius, Burgundiæ prætor plurimis in regnum clarissimus meritis, morbo extinguitur. Ille Antonij Lotharingiæ ducis frater, Renato patre, & Fertyo avo prognatus, qui Comes Guisæ & Vademontij, Iolantam filiam Renati Andegavensis duxerat, & Lotharingiam in dotem habuerat ; ille inquam Guisæ & Vademontij Comes, quæ minorum natu hæreditas erat, in Franciam secesserat, & Francisco egregiè navarat operam, à quo rivum duxit Guisiana familia ; magni in Francia nominis, & amplissimarum virtutum. Et confluxerant in eam Harcuria & Aumalia Satrapiæ, Maria Ioannis Harcurij filia, Antonio Claudij Abavo enubente ; cesserántque in patrimonium Claudij, præter Guisiam, Harcuria atque Aumalia. At Claudio morienti sex nati erant superstites ; Franciscus Aumaliæ Dux, quem deinceps Guisium nuncupabo, Carolus Rhemensis Episcopus, qui Ioanni patruo dicto Lotharingiæ Cardinali, in dignitatibus & appellatione successit ; Ludouicus Metensis Episcopus, qui Cardinalis Guisius dictus est ; Franciscus Claudius Aumaliæ Dux, magnus Franciæ Prior, & Renatus Marchio Elbovensis ; accedebat Maria Regina Scotiæ Iacobi vidua. Et hæc necessaria ad illustrandam prosapiam erant, quæ

Paul de Termes.

Tour d'Ordre.

Anno 1550.

Guisiorum domus.

Ferry.

D'Elbeuf.

quæ proximis regnis vtramque paginam implebit Historiæ, Margaritam postmodùm Reginam Nauarræ Aula mortuam luxit; dignam cui elogium totus Orbis diceret; tantus in ea Litteratorum amor & pauperum; ingenij præclarissimi femina, & amantissimæ humanitatis, quas ob dotes decima Musa & quarta Gratia dicebatur. Lutheranorum Sectæ adhæserat aliquantùm, sed illico veritate perspecta, fraudem abiecerat, pietate eximia vitam extremam commendans. Ioannes Caracciolus Princeps Melfitanus, Marescallus, ex Prætura Pedemontij, in Franciam reuocatus, in ea obiit; vir inconcussæ fidelitatis, cuius gratia, patria & facultatibus iam diu extorris, pro patria Franciam, atque officium pro facultatibus habuit. Carolus Brissacus huic successor dictus est, tam Pedemontij prætor, quàm Marescallus, & causa vtriusque muneris amor assignatur. Quippe cùm Diana Pictauiensis pulchritudine viri inflammata, conceptum amorem haud occuleret satis, Rex zelo actus virum honoris specie ablegat in Pedemontium; mox Dianæ precibus Marescallum dicit, absenti donans, quæ præsenti negaret. Nec ea in re Mommorancium Henricus audierat, qui Pedemontio præficere Castilionium ex sorore nepotem concupiscebat; quíque in posterum Brissaco semper infensior fuit, quod id muneris inuito se admisisset: tam iniqua est aulica gratia, cui viri meritum & Regis beneficium pro iniuria est.

HENRICVS II. *Margarita Nauarra mors.* *Melfitani mors.*

XXV. *Merindoly pœna & vltio.*

Ea inter Princeps admodùm pius contra hæreticos pœnas instaurabat. Constitutum in eos ignis supplicium & assignati iudices, qui nullâ veniâ flagitium plecterent: raptúsque in supplicium ex ipsa Regis familia sutor; quem flagrantem cùm è fenestra proxima Rex spectasset, mansuetudine indolis sic permotus est, vt diebus pluscùlis, dirum spectaculum aprehenderet oculis. Attamen Rex, sibi vno facto quidpiam ea detrahi de laude patitur: quanquam haud sponte sua, sed eorum impulsu, quibus dederat potestatem sui. Duo pagi in Phocensibus ad Druentiam erant medio amne obiecti, alter Merindolium in Phocensi prouincia, alter Cabreria, in comitatu Venissino, qui Pontificiæ erat ditionis. Vtriusque incolæ magnâ inter se amicitiâ agebant, secreti à reliquis popularibus, stupidi admodùm simplicésque, in antris plerùmque ædium loco versantes, à Valdensibus vt putabatur vulgò oriundi. Et quidem eorum hæresim ab tanto æuo ceu paternam hereditatem animis contumacissimis amplexi, dissimulabant flagitium; donec audito nouam religionem tum in Germania tum Geneuæ, palam promulgari, quæ conformis suæ admodùm esset, Geneuâ Ministellos arcessunt; quorum suasu deturbant altaria, imagines effringunt, & veteres Sacerdotes expellunt. Ea cùm innotuissent Aquensi senatui, fertur sententia in Merindolium admodum atrox, quâ iubebatur pagus dirui à fundamentis, ciues flammis exuri, eorum bona, liberi & coniuges fisco addici. Attamen Cassaneus Senatus præses primarius, à Rege impetrauerat differri pœnam, si forte noxij se ad meliorem frugem conuerterent. Mox Ioanne Maynerio Oppeda primario præside rem vrgente, qui Ludouici Grignani prætoris absentis vices gerebat, adnitente Cardinale Turnonio, iubetur Aquensis Senatus diplomate

Merindol. Cabrieres.

D'Oppede.

HENRICVS II. Regio, primam sententiam exequi. Id munus vni præsidi, duobus Senatoribus, & Guerino aduocato regio, in eam rem incitatissimo demandatur; símúlque Oppeda milites conscribit, qui auctoritatem iudicum promoverent. Continuò Merindolium captum atque incensum; ductus vltra Druentiam miles, legato Pontificio annuente, Cabterias similiter vastat atque incendit; septingenti è rusticis cæsi, plures feminæ quæ in villam confugerant, iniectis flammis, miserè arserunt; cæteri qui ferro & igni se proripuerant, in triremes missi. Sanè immanitate pœnæ speciem & iustitiæ formam expungente. Et ea Francisco regnante Oppeda patrauerat. Modò sexto pòst anno id facinus retractatur, Mommorancio & Guisio instigantibus. Nam Mommorancio gratum erat Turnonio Cardinali iniuriam facere, qui pœnæ illius habebatur auctor; & Guisius Grigniano Comiti facessebat periculum, vt Grignianum opulentam dynastiam in salutis præmium obtineret, quippe Grignianus quanquam absens, postulabatur vt prætor assensum patrato sceleri præbuisse. Et plerique Procerum clam imbuti hæresi Merindolenses expostulantes fulciebant gratiâ, imò Germaniæ Protestantes acerbè apud Regem conquesti, miserorum vindictam poscebant. Causa primùm in maiori Consilio mox in senatu Parisiensi acta sexaginta diebus continuis, ingenti Aduocatorum partiúmque ambitu; tandem tota pœna in vnum recidit, Guerinum Aduocatum Regium, qui capite cæsus est; solutis metu & pœnâ cæteris. Quanquam ipse Oppeda pauore adeò consternatus est metu incerti iudicij, vt interno æstu concepto, mox remediis frustra adhibitis, magnis in doloribus animam egerit. Sanè in pœna Merindolij, specie pietatis vt creditum est litauerat priuatæ iniuriæ; & plerosque innoxios supplicium dirum inuoluerat. Obseruatur, quod à plerisque inspectum est, die quo Guerinus capite est plexus, eiusdem caput auulsum & cruentum in vxoris palma visum esse appictum, tristi spectaculo diebus pluscul is perseuerante.

XXVI. *Bellum Parmense.* Ista dum Henricus, vel religioni, vel humanitati condonat, noua opportunitas commouendi belli exoritur. Paulus III. obierat diem iam grandævus; eiúsque in locum post multam altercationem suffecerant Cardinales Ioannem Montanum Aretinum, qui se Iulium III. nuncupauit, nomine infenso Franciæ, Iulij II. repetenti memoriam, cámque ob causam forsan captato. (De Monte.) Erat Iulius in id fastigium evectus calculis Cardinalium tum Farnesiæ tum Francicæ factionis, & aduersus Farnesios gratus, ditionem Parmensem Octauio confirmauerat. At deinceps in diuersa raptus, ditionem eandem vti feudum Ecclesiæ ab Octauio repetit. In eam mentem impellebat Pontificem nomine Imperatoris Ferdinandus Gonzaga Mediolanensis Prætor, qui iam occupatâ Placentiâ, vt Parmam reciperet, quam avulsam dicebat à Ducatu Mediolanensi, ditionem longè ampliorem in Neapolitano regno offerebat Pontifici, tradendam nepotibus, si Octavio Parmam eriperet; & ipsi nepotes, alter ex fratre Ioannes Montanus, alter ex sorore Ascanius Cornu, dynastiæ cupiditate, id consilium multùm promovebant. (De la Corne.) Igitur Iulius beneficij immemor,

immemor, Parmam ab Octavio primùm verbis reposcit, mox adiungit minas, dein exercitum instruit, quem in Parmensem agrum immitteret. Nec Imperator minus asper in Octavium erat, quanquam ductâ Margaritâ generum, pluribúsque in se officiis comprobatum; sed Parmæ cupiditate incensus, ne in Mediolanensibus scopulus ille hæreret, postquam frustra verbis eam ab Octavio efflagitat, vim parat, & Gonzagæ vehementissimo homini capiendæ Parmæ prouinciam mandat. Octavius in eas coniectus angustias, ad Henricum perfugit, ope implorata, idque bellum Henricus cupidè suscipit. Non erat dubium quin Pontificem simul atque Imperatorem eo facto prouocaret, & ignem irarum malè consopitum incenderet. Sed ardentissimus Princeps Imperatorem nihil morabatur, à quo variis affectus iniuriis, & quadam verborum contumeliâ lacessitus, vltione flagrabat, nec immensam potentiam verebatur; Iulium haud magno habebat in pretio, adversùs se ac Farnesios, vt dicebat ingratum. Accedebat Mirandulæ defendendæ periculum, quam vrbem similiter reposcebat Pontifex, tenebátque Henricus suo præsidio. Quippe de ea litigantibus Ludouico Pico & Galeoto nepote Pontifex Paulus eandem Francisco Regi ceu sequestro commiserat, Franciscus Ludouico Patruo dederat; nuper Galeotus Ludouicum Patruum trucidauerat, metúque supplicij ad Henricum profugus, Francos vrbe exceperat, atque vt credebatur, cum aliis agris commutauerat. Itaque societas cum Farnesiis vltrò contrahitur, atque vt arctiùs nectetetur, Horatius Dux Castriensis frater Octavij Dianam Henrici spuriam in vxorem ducit. Nondum Gonzaga in vim apertam proruperat, & Parmam interclusam arcebat cibariis, stabántque hactenus Cæsarem inter atque Regem induciæ; quas ne violaret, Henrici iussu, Brissacus Legionem Italicam exauctorat, mandátque militibus, vt solo ense accincti, per Insubres Mirandulam Parmámque viatorum instar sese recipianr. At Gonzaga explorato consilio, plerosque intercipit; partim crudeliter necat, partim ad remos adigit, ægrè quingentis per Genuensium montes evadentibus Parmam. Nec illicò bellum cum Pontifice actum est; sed prælusum quibusdam verborum velitationibus, per quas altera pars conabatur in alteram odium belli coniicere. Nam Paulus Termeus Regis apud Pontificem legatus, excusabat Henricum, contestatus ad Ecclesiæ dignitatem susceptum Octavij patrocinium; cúmque minas intentaret Pontifex Româ abscesserat: & ipse Pontifex nepotem Ascanium in Franciam legatum eam ob rem miserat; qui exceptus honorificè, dum propugnandæ Parmæ intenditur, dimittitur tandem re infecta. Sic bello hostibus pronuntiato Parmam Cæsarianis copiis Gonzaga obsidet, Mirandulam Pontificiis Cardinalis Montanus; Rex simul vetat, ne pecunia Romam deferatur; eodémque tempore severum in hæreticos edictum promulgat, datum in Castello Brientio, quod est apud Britones oppidum; palam vt faceret religionem haudquaquam in Pontifice peti, sustinere Iulium geminam personam, & sacrâ illibatâ, cum profana rem agi. Porrò id bellum nullo facinore magno inclaruit; cùm enim Franci penuriâ militum se arcibus continerent, ten-

De Termes.

Chateau Briant.

HENRICVS II.

tata hinc inde plurima; pauca patrata; vnus maioris momenti huius belli partus, quod tandem Henricus Cæsari bellum indixit; cum Pontifice postmodùm reconciliatus.

XXVII. *Bellum Cæsari indictũ.*

Diu mutuæ vtrumque Principem lacessebant iniuriæ; Cæsar præter Parmam sibi Henrici operâ modò ereptam, eum incusabat, quòd Tridentinum Concilium interturbaret, quòd amicitiam cum Turca aleret; quòd Protestantes vrbésque Germaniæ in suum fœdus alliceret; quòd Triremes Francicæ Præfecto Petro Strossio, bis Andream Doriam intentato periculo in fugam egissent. Reponebat Henricus; Andelotium missum in Angliam, persequentibus Flandrorum nauibus ægrè euasisse; eundem modo cum Cipetra captum Mediolani teneri; Flandros ipsos Mariæ Scotiæ Reginæ, ducendæ in Franciam insidias posuisse; mercatores Francos à Belgis direptos & spoliatos, tum inter nauigandum, tum in ipso portuum asylo, & tutissimo per publicam fidem receptu; quid, quod Maria Belgij Gubernatrix legatum Francicum expostulantem iniuriam in desertam arcem coniecerat, conuicturum anguibus atque bubonibus? quid Mirandulam Cæsariani obsideant; quid ipse Cæsar crebrò in Germaniæ comitiis diceret profligandam Franciam, & subiiciendam Imperio? & ea quidem vltrò citróque proposita; non quidem tanti momenti, quin mederi malo Principes possent; nisi alia insanabilis ægritudo animos corripuisset. Henricum innutritum bellis Hispanicis, & propemodùm à cunis imbutum odio aduersùs Cæsarem, incendebant repetitæ in Franciam ab ipso Cæsare expeditiones, Italiæ recuperandæ cupiditas, æstus vltionis, ac belli ardor iuuenilis, quod iam suo ductu non alieno impulsu gereret. Cæsarem nihilominùs prima cupiditas diuexabat; nisi subigendæ Franciæ, saltem obterendæ, ne officere posset consiliis, erátque Mirandula molestissimus scopulus, in quem pax & tranquillitas omnis impingeret, cogitanti eam Franci esse, & admitti gentem in Italiam intimam, quam vel porta excludere, omni periculo cuperet. Prætereà Germania iam in iugum acta, & latè propagato per Europam imperio, Regem iuuenem haud ægrè vinci & domari posse existimabat. Igitur iis animis in bellum ruitur. Ac primùm Henricus laruá se exuit, & Oratoribus reuocatis, Prætoribus mandat vt bellum inferant, quodam operæ pretio atque facinore, quod Francum saperet. Id spectabat ad Campaniæ, Picardiæ, & Pedemontij Prætores; qui admoti ad Regni limites, improuisum hostem occuparent; & Campaniam administrabat Franciscus Cliuensis, Dux Niuernensis; Picardiam Antonius Dux Vindocinensis, Pedemontium Brissacus Marescallus; nec illi anno in Autumnum prouecto, præter incursiones in Flandriam atque Hannoniam, quidpiam patrarunt: Brissacus duo oppida munita Cherium & Sandamianum in Monferratensibus primo belli motu, victor prius quàm visus inuadit. Sandamianum Vassæi operâ ceperat, Cherium suo ductu & ope Monlucij Tribuni, ad subitas illas expeditiones, diligentiâ, fortitudine & felicitate supra cæteros omnes aptissimi. Ad eum motum Gonzaga Parmam omittit, Astámque aduolat, vti hostem retunderet, pugnam ostentans,

Quiers & S Damian.

ostentans, cuius tamen copiam nusquam fecit. Mari res non infelicius gestæ. Paulinus Baro Gardiæ Præfectus Triremium, stratagemate plures naues capit. Eæ viginti quatuor, opulentæ mercibus nullo metu in Hispaniam nauigabant; cùm accedens Paulinus, misso Myoparone, Classis Præfectis nuntiat, Mariam Hungariæ Reginam in triremibus agere, esse officij vt eam explosis machinis salutarent. Ij fraudis ignari, testaturi gaudium & reuerentiam, postquam tormentarios globos vno impetu effuderunt, à Francis illicò expugnati, rapiuntur in prædam, capris quindecim onerariis, cæteris fuga elapsis; prædâ quadringentis aureorum millibus æstimatâ. Generosius quod à Comite Carcio Paulini Legato gestum est ad Villafrancam. Quatuordecim naues Cæsarianas in eius oppidi portu aggressus, vicit cepítque, spectante Doria cum triremibus, nec auso opitulari obsessis; spolia, multi equi Hispanici, supellex pretiosa, tirones octingenti, qui remis addicti sunt; vt illorum temporum ferebat immanitas, & sæuo exemplo præluxerant Guastius & Gonzaga. Belli facta exordia cumulauit nati Regij ortus, qui primò dictus Eduardus Alexander, mox de patris nomine Henrici nomen habuit; tum instauratum cum Heluetiis fœdus; quanquam Pontifex & Imperator omni ope contra obniterentur; & ille religionem, hic Germanicam societatem obtenderet; gente fortissima intrepidè & constanter excolente amicitias.

XXVIII. *Fœdus cum Germanis Proceribus.*

In eo rerum cursu, magna lux Regi belli conficiendi & perdomandi hostis affulsit, cum Proceribus Germaniæ fœdus sociale. Id quod Francisco optatissimum perdiu fuerat, quod tentauerat atque affecerat tantis conatibus, quòd Cæsarem in angustias arctas compingeret, id demùm Henrico proponebatur vltrò, & obsecrabatur incensis precibus. Postquam Cæsar, capto Federico Duce Saxoniæ, Smalcaldicum fœdus discusserat, & Langrauium Hassiæ in custodiam mancipauerat, ac retinebat contra Procerum spem; Mauricius in quem Saxoniam Imperator contulerat, Langrauij gener; ipsius Langrauij filij; Ioannes Brandeburgicus Marchio, pluresque Principes & ciuitates Imperij, cùm viri libertatem exorare non possent à Cæsare, clam fœdus ineunt, adscito Henrico, cuius ope & pecuniâ fulcirentur. Fœderis erant leges; vt Vere proximo Henricus exercitum in Germaniam duceret, in belli impensas Cameracum occuparet, aut in Lotharingiæ finibus Metim, Tullum & Virdunum, vrbes Imperij: dati vtrinque obsides; missa ab Rege pecunia, & qui Legatum ad Mauricium ageret, Ioannes Fresnius, Episcopus Baionensis, Germanorum linguam & mores eruditè callens. Postquam Mauricius belli causas scripto libello proposuit, nempe vindicias libertatis Germanicæ, quam Imperator in vincula durissimámque seruitutem mitteret, & bellum ipsi Cæsari intulit; Henricus præclaram occasionem captans, validissimo instructo exercitu, sub Martij finem versus Germaniam tendit; regni administratione Reginæ traditâ, adiuncto ad consilium Annebaldo. Festinanti morbus Reginæ moram breuem intulit, cui Iuinuillæ in oppido decumbenti dum adest, Mommorancius copiarum ductor, vrbes

Du Fresne.

Anno 1552.

HENRICVS II. Anno 1552.

in securitatem datas obtinebat. Ille suspecta Germanica fide, Regi auctor fuerat, vt prima expeditione permissas Imperij vrbes occuparet; id ex fœderis legibus sancitum, id necessarium; penetranti in Germaniam parandum locum quò se reciperet, & viro prudenti tam rerum exitus perpendendos quàm fontem atque ipsa exordia. Primùm itaque Tullum solerter obtinet; tum Metim populosissimam vrbem atque amplissimam, sed longo pacis otio immunitam & debilitatam aggreditur, sub iugum Franciæ mittere. Laborabat vrbs intestino dissidio, optimatum & plebeiorum. Accusabant Plebei optimatum auaritiam & crudelitatem, penes eos totam auctoritatem, magistratus omnes, potentiam summam, iudicia & Tribunalia esse; rara & longinqua ad Spirenses Iudices prouocatione; se ab hirudinibus exsugi penitus atque absumi; eámque ob rem statum Reipublicæ mutari vehementer optabant. Ergo admotus ad vrbem Comestabilis, petit ab ciuibus, vt Regiis copiis alimenta transitúmque permitterent. Optimates explorato quò ea petitio tenderet, anxij animis, cùm hinc profligandam auctoritatem inspicerent, inde bellum paratum cui impares admodùm erant; & Robertus Lenoncurtius Cardinalis, Metensis Episcopus, egregiam pro Francis nauaret operam, annuunt tandem, vt Comestabilis cum Procetibus aliquot, & duabus peditum cohortibus, vrbe excipiatur. Ille in turmas selectis fortissimis vrbe admissus, occupat portas, & paucis ciuium qui obstiterant pulsis, potitur ciuitate, nullo sanguine, nullo præter industriam labore aut periculo. Simul Rex in Lotharingiam penetrat,& profectus Nancæium vrbem primariã, prouinciam totam in suas partes traducit. Dux Carolus Francisci filius infans admodùm erat, sub tutela matris Christinæ, quæ Cæsaris ex sorore neptis, haud dubiè proclivis in auunculum eiusdem commoda promotura erat; quamobrem iubetur in Flandriam facessere, Dux Carolus in Franciam ducitur cum Delphino instituendus, & futurus Regis gener; administratione prouinciæ patruo data, Vademontij Comiti. Iis constitutis Rex lustrato exercitu, quem conflabant peditum triginta sex millia, equitum sena, Metim solemni pompa ingreditur, & sancitis iureiurando vrbis immunitatibus, Præfectum constituit Arturum Cossæum Gonorium, Brissaci fratrem, tum cum exercitu per Lotharingiam in Alsaciam venit. Mox ad Argentinam accedit, ciuésque tentat de transitu permittendo. Illi Metensium exemplo edocti quanto periculo eiusmodi hospites admitterentur, transitum pernegant & reiectis quas Comestabilis inferebat, tum minis, tum pollicitationibus libertatem suam propugnant. Eamobrem Franci ad læuam conuersi, primùm Haganoam in Alsatia obiecto machinarum terrore capiunt, tum Viceburgum oppidulum, ad montes quibus Germania superior ab inferiore dirimitur. Eo in oppido Rex diuersa admodùm nuntia accipit. Ab Italia Pontifex pacem appetebat. Cardinale Turnonio annitente assentiebat bellum omittere, Parmam & Mirandulam quietas relinquere, & Castrienses Horatio Farnesio restituere; modo pecunia Francica Romam deferretur. Sic pactæ in geminos annos induciæ, quibus ipse Imperator adscripsit. Verùm in Germania, cuius

Metis occupata.

Cossé de Genor.

Haguenau.

se defensorem Henricus dicebat, fœderatorum felicitas Regi erat infensa. Illorum exercitus Cæsarem OEniponte tantùm non ceperat, & à captiuitate propè absuerat, qui nuper imminebat Europæ toti terribilis. Quare sibi cùm subitâ fugâ consuluisset, Ferdinando fratri pacem proponenti; aures commodas præbet, & cum libertas Langravij cardo belli esset, ipsum fœdere Passavij inito, liberum emittit; simúlque Mauricius cum reliquis Protestantibus arma ponit. Porrò dum eam rem Germani agitant; Mauricius Episcopo Baionensi apud se legato verba dabat, præclarísque promissis alebat spem credulam; donec Henricus incertus in quam partem se verteret, Sangelasium Lansacum ad Mauricium mittit, ingeniorum perspicacissimum virum, qui Protestantium animos penetraret, appellarétque de promissis Mauricium. Lansacus incerta admodùm & friuola refert; excusabat Mauricius Turcam in Hungariam inuasisse, & datam Ferdinando fidem, communem hostem armis communibus repellendi; sic aduertit Lansacus Proceribus Regem maiori formidini esse quàm Cæsarem. Adsunt præterea ab Imperij Principibus Oratores, ab Palatiuo, ab Præsulibus Moguntino & Trevirensi, ab Ducibus Clivensi & Vitembergico; qui Regem post plurimas gratias rogent, ne pergat vlteriùs, susceptam expeditionem libertatis Germanicæ causâ, eam ipso iuuante propemodùm comparatam; nec ipsi iniucundum fore, si icto fœdere à Cæsare impetrent, quod multis periculis armorum ope vix conficeretur. Henricus tametsi hac oratione attonitus, tamen sensu animi dissimulato egregiè, respondit, *sibi nihil acceptius fore, quàm Principum libertatem firmam & securam; gaudere se quod incepto labore finem extemplò assequutus esset, quod labori via & belli parceret; paratum se quoties ipsi exigerent operam suam atque pecuniam in Germaniæ salutem impendere; cæterum meminissent sic prudenter pacem conficere, vt nouo bello non imposterum egeant; néve veteribus frangendis compedibus nouas cudant; ideò solidiores, & conatu multo perrumpendas.* Tum reuertit ex itinere; comperto Flandros in Lotharingiam & Campaniam irrupisse, ac Stenæo capto, vastare agros atque diripere. Sic evanuit præclara illa spes, Regísque felicitas victo Cæsari profuit; adeò in fœderibus, tam à socio quàm ab hoste periculum est.

Henricus II. | *S. Gelais. Lansac.*

XXIX. Rex exercitum ob alimentorum penuriam, tripartito diuidit; partem vnam Vindocinensis per Alsatiam & Lotharingiam reducit; Rex ipse alteram per arduos & præruptos montes, magna cibariorum inopia, ipsis Proceribus desiderantibus panem; Guisius cum parte tertia per montes similiter supra Spiram flectens, Bipontem cum exercitu reliquo tenuit, quanquam ob ærumnas duobus hominum millibus imminuto, Bipontino Duci trecentos ægros Rex commendat, qui tamen omnes vno excepto occubuerunt; tum quoniam per Lucemburgenses iter petebatur, eos subigere de via voluit. Etenim Flandri Regem magnis itineribus regredi, & Annebaldum cum copiis festinare ad Mosam, audientes; ne castra inter gemina deprehensi, perirent necessariò, deportatâ prædâ recesserant; vnus Ernestus Mansfeldiæ Comes, generosus & fortis, cum tribus Gelriorum

Luxemburgenses subacti. | *Deux Pôts.*

HENRICVS II.

riorum millibus, se intra Iuoium receperat, repagulum decurrenti Regi obiecturus. Rex de industria Thionvillam omisit, vrbem munitissimam; nec censuit defatigatum iam militem obruendum immenso labore; quem vt præda facili instauraret, ducit ad Rupem Martiam, castrum ad Mosam, Treviros inter & Thionvillam, in quam matronæ nobiles amplo commeatu confugerant, deceptæ opinione publica Thionvillam impugnatum iri. Tormentis illicò murus diruitur, & obsidentibus de deditione agentibus, miles irrumpit, castrúmque diripit, ægrè Colinio tuente feminas. Ea præda miles recreatus Damvillerium ducitur; vrbem quam antè Carolus Regis frater expugnatam euerterat, Cæsar mox erectis munimentis instauraverat; ponendo in limitibus propugnaculo, situ ob paludes vliginosas percommodo; tuendámque dederat duobus peditum millibus equitibus quadringentis. Ad eam vrbem Annebaldus Regi se adiungit; & impugnatione non magno negotio institutâ, quoniam paludes cœli æstu exaruerant, post ruinam muri, se civitas tradit, gregario milite sine armis & sarcinis misso, retentis in custodia Centurionibus. Excurrerat Virdunum Henricus, vnam, ex vrbibus quas securitatis loco Germani dederant, eáque exceptus iurat integras immunitates, & ad castra reuertitur; Cardinalis Lotharingius, Guisij frater, idémque Virdunensium Antistes, illorum animos conciliauerat Regi. Iam à Francis oppugnabatur Iuoium, rebatúrque Mansfeldius sibi gloriæ segetem eo in campo nasci amplissimam, forti præsidio, pluribúsque nobilibus munitam vrbem ipso duce tuentibus. Verùm postquam murus in labem patuit, & Francus impressionem instrueret, præsidiatius miles, recusat ad murum accedere, atque hostem repellere, minatúrque Mansfeldio, se pugnantis terga pressurum hastilibus, dum in frontem hostis inuaderet. Et eâ ignaviâ ad deditionem adductus Mansfeldius, immenso dolore, quod aliorum socordia fraudi sibi esset ac ignominiæ. At dum Iuoium impetebatur, Robertus, Marchius Marescallus, copiis à Rege impetratis, Bullionis castrum oppugnabat; & id quidem validissimum situ, munitúmque præsidio, extra metum atque periculum erat. Quà mons in planitiem desinit, exurgit excelsa & abrupta rupes, à monte spatio divulsa modico, interiectâ fossâ admodùm latâ, in ipsa rupe vi malleorum abscisâ; & ad ipsam arcem excipiendam, rupes ferro victa & domita intus amplis fornicibus, alto & perenni puteo, commodísque ædificiis patet; excluso aditu præterquam viâ vnâ admodùm arctâ, nec vllis tormentorum minis obnoxia. Id castrum ducatus Bullonij caput, cum proxima regione Cæsar à 30. annis obtinebat, detractum Marchiis, & annuente Leodiensi episcopo, qui sibi in eo quidpiam iuris vindicabat. Marchius ad metum inducendum, quando vim haud inferre poterat, quædam tormenta levioris molis in proximum montem conatu multo evecta, funibúsque appensa in arcem explodit; èventu tam irrito, vt vix murus perstringeretur; attamen telo tam futili in Præfecti animum penetrante, metúmque inferente, arx Marchio deditur; qui statim receptâ totâ prouinciâ, Dux Bullonius deinceps nuncupatus est. Arcis Præfectus pœnas ignauiæ dedit, à Maria Gubernatrice.

Roc de Mars.

De la Mark. Boüillon.

trice capite plexus. Quæ cùm referretur in Picardiam irrupiſſe, Comeſtabilis ad eam pellendam exercitum ducit, multáque caſtella ipſo in itinere famoſa latrociniis cepit ac diruit; at cùm Maria rurſum ſe in Flandriam abderet; Henricus imminutum magna parte exercitum, ſub Iulij exitum in præſidia dimiſit; quieturus ipſe ab ærumnoſa expeditione. Sed longè grauior imminebat ærumnarum moles.

HENRICVS II.

XXX. *Apparatus ad Metenſem obſidionem.*

Etenim Imperator poſtquam fœdere Paſſauienſi cum Proteſtantibus conuenit, ad Metim recipiendam omnes animi vires intendebat. Supra omnem moleſtiam accerbiſſimum erat ab hoſte, viribus, experientiâ, ſolertiáque, vt rebatur ipſe tam impare, Imperij limites, gloriam & maieſtatem, ſe Imperatore, infractas eſſe, detritas, atque imminutas, nec quietem vllam capere poterat, donec iacturam ſarciret, atque ignominiam tantam extingueret; palámque erat conteſtatus in cœtu Procerum, ſe vel ad muros Metis ſepeliendum, vel in ipſis captis triumphaturum; & in eam expeditionem copias omnes ab Italia, Belgio, atque Hiſpania arceſſebat. Et verò Germani in fœderis conditionibus omninò prætermiſerant Regem; adiunxerántque duntaxat ad ludibrium; cùm ad eum res Imperij non ſpectarent, ſi quid ipſi eſſet controuerſiæ cum Imperatore, id communicaret Mauricio, qui referret ad Imperatorem. Præterea poſtulanti Cæſari, pecuniam militémque ad id bellum luculenter conceſſerant; repente ex amicis hoſtes, quaſi beneficium noua iniuria ſolueretur. Ad eum apparatum excitatus Henricus, Franciſcum Ducem Guiſium medio Auguſto Metim miſerat, dederátque prouinciam propugnandæ vrbis, longè arduam & difficillimam, ſed tantæ gloriæ quanti periculi prægnantem. Dati in præſidium equites mille, quâ grauis armaturæ quâ leuis, peditum decem millia; & vltrò aduolauit præclara nobilitas; tres Regij ſanguinis Principes, Enguiennius & Condæus, fratres Antonij Vindocinenſis, Carolus Rupius ad Icaunam Princeps; Prior Franciæ atque Elbouius, Guiſij fratres; Franciſcus Vindocinenſis Vidamus Carnotenſis; duo Comeſtabilis filij, Horacius Farneſius Dux Caſtrienſis; & plerique magno numero alij, quorum virtus dignum amplitudine ſua hoſtem ambiebat. Prima Guiſij cura ad muniendam vrbem impenſa eſt. Erat metis ad Moſellam & Sellam fluuios, qui cùm hinc inde muros alluerint, conueniunt in vnum alueum; ambitus patebat in nouem paſſuum millia; amplis ſuburbiis, quæ murus adiuncta vrbi vnus incingebat; in pomœrio rara propugnacula, nulli poſt murum aggeres, imò ædificia ſacra & profana; turres veteres, nulla arte erectæ, nec ſe mutuò reſpectantes; foſſa multis in locis oppleta, vrbs ipſa proximis montibus & telorum fulminantium iactibus aperta atque obnoxia; quippe retrò annis plurimis beneficio pacis tuta & defenſa, ſecura belli munimenta omiſerat. Et ad ea primùm ſe accingit Guiſius; ac pia crudelitate, quæ membra reſecat, vt corpori parcat; diruit ſuburbia, ædificia plura, tum profana tum ſacra, muris adhærentia euertit, veneranda Templa in ſuburbiis poſita magno animi dolore deſtruit, magnam partem vrbis auellit à corpore; & in humo effodienda, operas, milites, & ſe ipſum addicit.

Metis ſitus.

Guiſij de vrbe ſolicitudo.

HENRICVS II. Horis in singulos dies designatis, cuncta nobilitas, ipso præeunte, immista fossoribus, ferro humum egestam, deportabat corbibus, ad aggeres erigendos, & manu pugnatura, subijciebat humeros oneri. Tum quia munitiones tam brevi spatio nequibant perfici, eas vt suppleret, artem & diligentiam in subsidium vocat. Parari iubet loricas vimineas mille, crassiores trabes ducentas, palos & asseres immenso numero, saccos, vel humo vel lana refertos quater mille, dolia sabulo oppleta bis mille; faces mille ducentas, quibus si opus foret noctem illuminaret; ignes factitios ingenti copia; ea demùm omnia quæ ad retundendam & opprimendam vim hostis facerent. Præterea armamentarium cùm inuiseret, tormenta ænea imperitè fusa, fundi de integro iubet, recoqui tormentarium pulverem, globos nouam formam inducere; nobilibus singulis cohortem suam in qua depugnarent; cohorti locum ad portas, muros, & in ipsa vrbe attribuit; peditem ad muros locat, equitem in meditullio; turbam inutilem vrbe emittit; artificibus qui necessarij aut commodi, certo numero seruatis, & septuaginta sacerdotibus; horrea inspicit, frumentum seponit; cibariorum genus omne importari curat, diripi agros ab equite; pistrina foris destruit, intus ponit; viginti plaustra ad fæcem vrbis sordésque exportandas disponit; nullam demùm curam prætermittit, quæ vrbi consuleret, & incluso militi spem victoriæ atque animos faceret. Verùm antequam hostis palam accederet, ab hoste tecto cavere opportuit. Ille Albertus Marchio Brandeburgensis, qui Passavino fœdere sponte exclusus se Regis fœderatum professus, diripiebat Germaniam, exercitu aucto ad viginti millia peditum & duo equitum. Mox in Lotharingiam penetrans, cùm amicos iuxta atque hostes prædaretur, merito Regi suspectus, ad vrbem accedit cum copiis; tum insidias Guisio nectit, ad vrbem occupandam; modò petitis ab vrbe cibariis, modò congressum cum Guisio ipso efflagitans, modò milite in vrbem inducto, modò nocte concubia tormenta aliquot pulverémque in vrbem ipsam immittens. Sed cùm Guisius instructus egregiè, artem & dolum omne refelleret, quà vigilando, quà recusando ea concedere quæ defensori vrbis forent necessaria; iámque exercitus Regius haud multùm distaret, Albertus extimuit, ne medius deprehenderetur; & impetratâ discedendi veniâ retrò cessit. Tum palam ad Imperatorem se admovet, pactis quibus libuit conditionibus; sed cùm legio Germanorum ab eo deficeret, pluresque aliæ transfugere ad Francum cuperent; Aumalius Guisij frater, imprudenti audacia conturbauit rem, séque ipsum in exitium præcipitauit. Assignati erant forti adolescenti equites septingenti, quibus instructus exploraret Albertum, eúmque longiùs sequeretur; verùm raptus pugnæ cupiditate, cùm existimaret desertum à copiis Brandeburgicum, temerè in eum invectus, fusus & captus est, missúsque in Germaniam, diu pœnas luit temerariæ fortitudinis. Albertus suis victoriâ confirmatis, ad Imperatorem accessit, suámque stationem in castris habuit.

Gabions.

Albertus Brandeburgensis.

Aumalij pugna imprudens.

XXXI.

Rex de Picardia sollicitus.

Rex in hostem proximum instruebat gnaviter copias; erántque in exercitu triginta peditum millia, equitum septem; quem Comestabilis frequentia

quentia magna procerum Michielium duxerat, quod Lotharingiæ oppidulum est; Rex substitit Rhemis, vt in omnes prouincias inuigilaret atque intenderet. Acceperat captum Aumalium, cùm molesto percellitur nuntio, Mariam Belgij gubernatricem Roësio ductore immisisse in Picardiam viginti peditum millia, equitum bina; eósque incendiis direptionibus, stragibúsque grassari impunè. Et verò cùm Roësius in Picardiam penetrasset, tempore eodem quo transmittebat Rhenum Imperator; primùm ad Faram accesserat, sed munimentis vrbis deterritus, quæ Annebaldus vir famâ clarus defenderet, copias trifariam diuisas, facibus potiùs quàm armis instructas, in agros immittit, fœdátque omnia direptionibus atque incendiis. Septingenti pagi flammis arserunt, sacris ædibus haud quaquam parcitum, subiectæ ignibus miseræ vrbes, Nesla, Roya, Nouiodunum, & Folembræum, speciosa ad delicias villa, quam Franciscus tanto sumptu tantáque cura extruxerat. Imò quod inhumanius, & ab Barbara immanitate profectum, rusticorum turbæ, senum mulierum atque infantium, nullâ aliâ culpâ quàm quòd geniti in Francia forent, vnà cum ædificiis sacris in quæ confugerant, victimarum instar comburebantur. Et obseruatur luctuosissimus casus, cui principium fecit miseratio, natura progressum, incredibilis crudelitas finem. Quippe dum ad Royam templum iniectis flammis conflagrabat, pluresque inclusi in modum miserum eiularent; miles adolescens indidem natus, & qui hosti sacramentum dixerat, miseratione impulsus, cùm Centurione inuito templi fores adiuuantibus sociis effregisset; triste spectaculum illicò delibat oculis; prima omnium mater, igne tosta propemodùm, prorumpit ex templo; & contuita militem, noscit filium; continuò in eius amplexum veniens, exclamat, *ah fili*; nec ille natura prævia matrem ignorauit, sed amplexus mutuò, cùm ea corruit, miserum affectuum pugnâ profligante, cùm dolor & gaudium, spes ac metus, amor & miseratio, simul mentem perfoderent. Inopinata res afficiebat omnium animos, cùm Centurio immanitate ipsa crudelior, nusquam eo spectaculo deterritus, vtrumque iubet in flammas coniici; arserúntque in amplexu mutuo miserandi, sibi quisque præfica, funus, & sepulchrum. At Roësius post atrocia illa incendia, collectis copiis Hesdinum obsidet; & infirma vrbe statim admissus, arcem inexpugnabilem creditam tormentis verberat; labe muro factâ, collapsus est Præfecti animus; is Sansimonius qui arcem turpiter hosti tradit. Ea res Henricum non mediocriter perculit; accessitque in cumulum Annebaldi mors, qui Faræ febri correptus occubuit. Vir hauddubiè probatissimæ fidei, qua vna nixus inter procellas aulicas immotus steterat, & Mommorancij appetitus æmulatione, in tantam potestatem virtutem vnam obtenderat; attamen voluntas in eo quàm facultas agendi melior, atque ingenium infra fidem esse credebatur. Admiralij dignitas collata in Gasparem Collinium, nepotem Mommorancij, qui iam erat summus peditum Tribunus; nec gratia supra meritum erat. Iis in angustiis cùm Rex ambigeret, quam in partem exercitū verteret, Metim an Hesdinum, fit à Guisio certior, Metim posse obsidionem ferre in mensem decimum; suas ipse copias nullo

S. Michel.

Folembray.

Casus miserabilis.

Hesdinum captum.

S. Simon.

HENRICVS II.

metu quo liberet adduceret. Igitur exercitum Michielio reuocatum arceſſit in Picardiam, iubétque vim Heſdino inferre. Roëſius ad exercitus famam, penitus retrò in Belgium ceſſerat; filio Heſdini cum præſidio relicto, eúmque abdicandum à ſe iurauerat, niſi impreſſionem tergeminam ferret. Verùm ille Sanſimonis inſtar, quaſi muri illi metum atque ignauiam defenſoribus inderent, labe primùm illata, deditionem paciſcitur. Et hæc Meti pauliſper omiſſa in vnum congeſſi, vt modò in vnam ipſam me conferrem, nullóque diuerticulo rem tam inſignem vno filo pertexerem: quanquam non eſt animus præclara quæque ſigillatim perſcribere, quæ annalibus priuatis digna ſunt; excludentibus tam mul feſtinantis ſtyli anguſtiis.

HISTORIÆ FRANCICÆ LIBER XVIII.

SYNOPSIS.

Imperator Metim obſidet. Metis ſoluta obſidio. Teruana capta & euerſa. Heſdinum captum à Carolo. Rex cum exercitu. Salernitani defectio. Senenſes Francos admittunt. Corſica occupata. Bellum in Hannonia. Niuernenſis in Arduenna. Mariemburgum capitur; & Dinantium. Pugna ad Rentiacum. Senenſe bellum. Monlucius Senas propugnat. Briſſaci in Pedemontio geſta. Saluaſonij laus. Certamen inter Francos & Hiſpanos. Quid in Belgio actum. Pugna naualis. Induciæ cum Carolo. Carolus ſe Imperio abdicat. Belli cauſæ cum Philippo Rege. Guiſius in Italiam miſſus. Bellum in Flandria. Sanquintinum obſeſſum. Pugna ad Sanquintinum. Sanquintinum captum. Guiſius Caletum capit. Regni Comitia. Thionuilla à Guiſio capta. Stroſſij mors. Termeus ad Grauelingam victus. Briſſacus in Pedemontio. Claſſis Anglica repulſa. De pace primùm agitur. Contentio pro loco principe. Concilium Tridentinum. Pax Cameracenſis. Senatores hære-

 tici.

tici. Regis mors. Franciſcus II. Rex. Guiſij ad regimen admoti. Principes à regimine excluſi. Caluini in Francia hæreſis. Hugonoti vnde. Condæus Hugonottos fouet. Coniuratio Amboſiana. Coniurationis reliquiæ. Conuentus Bellaqueanus. Aureliæ Comitia. Condæi periculum. Regis mors.

I. HENRICVS II. *Imperator Metim obſidet.*

CAROLVS Imperator, Metenſi expeditione ſuſcepta, & deliberata quam voluebat diu abdicatione Imperij, volebat id bellum, quaſi victoriarum faſtigium, & gloriæ colophonem rebus à ſe geſtis imponere: quando laus maximè ab exitu petitur; vtque illuſtrior abdicatio foret, quæ proſperas res non aduerſas abiiceret. In eam rem coëgerat centum millia peditum, equitum viginti; aderant Proceres, Dux Albanus, quem Legatum ſuum in exercitum vniuerſum dixerat; Philibertus Emanuël, Caroli filius Sabaudiæ Ducis, Ioannes Brandeburgicus, Adolphus Dux Holſtenij, Daniæ Regis frater; Ludouicus Auila Hiſpanorum Præfectus, Mediquinus Marchio Marinianus, Ioannes Manriques tormentorum Præfectus, ſeptem foſſorum millia; centum & viginti maioris molis tormenta. Eo apparatu, exeunte Septembri, Rhenum tranſmiſerat, caſtriſque ad Haganoam & Lindauium poſitis, opportunos dies octodecim cunctando conſumpſit; præſtolans commeatum nondum ſatis inſtructum; & copias quas è Belgio adducebant, Barbanſo, Amoralius Egmontius, & Naſſauius Comes. Quibus tandem auctus, ſub Octobris finem, caſtra ad Metim figit, Albano obtinente imperium, dum ipſe vexatus podagrâ, Thionuillæ ſubſiſtit. At Franci frequentiſſimis irruptionibus tantoperè hoſtem fatigabant, vt ægrè Nouembri medio collocatæ ſint machinæ, ad quatiendum murum. Iis tandem fixis, & Alberto Brandeburgico Cæſarianis adiuncto, cui ad Sancti Martini portam attributa eſt ſtatio, cœptus eſt murus diuerſis locis acerrimè verberari. Haud multò pòſt Cæſar Thionuillâ in caſtra lecticâ vehitur, & candido equo ad ea inſpicienda inſcenſo, luſtrat ſingulas ſtationes, præſentiâ animos militi facit, iubétque tormenta maiori impetu in murum explodi. Erat conſilium Cæſari murum ampla labe diruere, atque aggreſſionem inſtituere, vt hoſtem ad deditionem impelleret; ac Manriques tormentorum Præfectus egregiè munere ſuo fungebatur. Directæ machinæ in muri partem, quæ à Mariæ propugnaculo ad campanam portam porrigitur; quo in ſpatio tres ſurgebant turres, Ligueria, Vaſſica, & Michaëlia: primo die fulminatum trecentis ictibus, poſtridie mille quadringentis quadraginta octo; tertio & quarto eâdem frequentiâ ſaxa verberata; & quidem fragore tanto & ſtrepitu, vt quarto vltra Argentoratum ipſum milliari, hoc eſt leucâ quadrageſimâ, exauditus ſit machinarum tonantium ſonitus. Intra quartum diem

Barbanſon. Egmont. de Naſſau. Anno 1552.

Muri verberati.

diem amplâ ruinâ murus prostratus est, & duæ turres deiectæ; mox iisdem machinis geminæ turres depressæ similiter; vna Inferorum dicta, Fabrorum altera: ideò in spem impressionis erectus Carolus totum exercitum instrui, ad eam primo mane faciendam iubet. Guisius ad ruinam muri & turrium, aggeres statuerat, disposuerat tormenta ad latera; nobilitatis florem & copiarum, ipse hastile prætentans, ad propugnandam labem adduxerat; simul infrà copias porrigebat Cæsar, optabatque alterutrum, vel terrorem hosti exercitu proposito oculis facere, vel suis animos, & ad aggressionem quadam laudis æmulatione impellere. At neutrum consequutus, contrarium planè euentum habuit. Quippe Franci magna alacritate comparabant se, atque hostium spectaculo inflammabantur: Cæsariani periculo inspecto deterriti, & armorum fulgentium luce præstricti, excusantes labem nimis arduam atque imperuiam, hærentes semutuò respectabant, refrigescente pugnæ æstu & gloriæ. Inter medios ordines equitabat Cæsar, & ex vultu suorum tristi atque attonito, animos quod constringeret gelu coniiciens, ingemuit; atque indignatus in tanto exercitu neminem militem in apertum murum insilire; retrò in hospitium vertit; crebrò ingeminans, *Nunc me desertum à meis video; iam mihi in terrarum orbe nulli sunt homines.* Deiectus ea spe, ad fossionem & cuniculos se conuertit; eósque Albanus dies septem continuos magno ardore sub murum deducit; verùm eos partim retectos ab hoste, partim exclusos obiectis rupibus atque immenso frigore, perducere ad destinatum locum non potuit; vt eo etiam omisso consilio, nihil Cæsari præter indignationem & dolorem superesset. Grauissima & acerbissima hyems erat; modò imbribus frigidis, modò nive densissima, modò gelu arctissimo, cœlum solumque inhorrescebant: iámque, vel frequentibus irruptionibus, vel iniuriâ temporis, vel morborum calamitate vulgata, detritæ prorsus Cæsaris copiæ novam formam induerant; rarus in excubiis miles, spissus desertor; duces tam abiecti animis quàm corporibus, militaria munia molestè obire, deficere commeatus, & oppugnans obsesso similior premi penuriâ, omniúmque rerum inopiâ: Attamen Cæsar impetrare recessum à pertinacia sua non poterat; hærebat in cubiculo ligneo, lectulo affixus, ægritudine quà corporis quà animi sæuiente; quasi vnâ mentis obstinatione procellosam hyemem, suorum incommoda, & vires hostium profligaret. Invisebant sæpius iacentem Avila, Manriques, aliique Hispani nobiles, eósque percontabatur assiduè, quale cœlum esset, serenum an nivosum; cùm illi ex vero dicerent, modò ningere, modò pluere, mox flare ventum perfrigidum, animaduertebant id permolestum audienti esse, & incrementum morbo afferre; qua de causa abstinuerunt invisere. Quod obseruans Cæsar, eos appellat, atque interrogat, cur ab invisendi officio desiissent: tum Manriques inquit, ipsum esse in causa Cæsarem, cui percontanti de tempestate & statu cœli, respondere ipsi falsum nollent, verum haud possent absque eius molestia & ægritudine. Eo dicto tandem Cæsari fracta est obstinatio: *optimè*, inquit, *dicis*, *nec æquum est, vt serenum cœlum dicas, quando pluuium est; ita nihil mihi sperandum superest,* aut

Impressio negata.

Cuniculi tentati.

Cæsaris pertinacia.

HENRICVS II.

aut tentandum, præter recessum. Isque eo momento soluendam obsidionem constituit.

Metis obsidio soluta.

Anno 1553.

Igitur Calendis Ianuariis Cæsar Thionuillam lecticâ vehitur; nocte proxima Albanus & Barbanso sua quisque castra quanto potest silentio soluit, potiùs fugientium specie quàm recedentium: relicta tabernacula, arma, sarcinæ, tormentarius puluis, & ipsa tormenta tetræ infossa; immensus ægrotantium numerus hosti obiectus, & commissus nocti trepidantium terror. Brandeburgicus tamen quintum adhuc diem stationem tenuit. Niuernensis continuò hærere fugientium tergo, & mactare extremos victoria facili: ille ad calamitatem Cæsaris multùm contulerat, equitatu arua percursando, commeatum intercipiendo, & qui excurrerent castris opprimendo. At post cæsos aliquot recedentium, confestim miseratio subiit in iracundiæ locum; hostes adeò vim non repellebant, vt sibi mortem esse optatissimam significarent; ægrè in vestigio stantes, ad singulos gradus vacillabant, arma præ infirmitate abiecerant, constricta gelu membra, atque in plurimis imminuta frigore aut conglaciata, corpori reliquo dolori erant ac labori, vulturum potiùs præda quàm hostium. Luce prima Guisius in fugientes præterea immiserat equitem. Agmen vnum ducebat Rocasurio Princeps, qui in Hispanicam turmam cùm inueheretur, frontem obuertens, qui eam ducebat, interrogat Principem; quidnam inquireret, illo respondente, flagitare se dimicationem; *Ecquid*, ait Hispanus, *dimicare in mortuos vultis? num satis vobis est, nos victos esse? sanè fugeremus, si vel ad fugam vires suppeterent.* Quo dicto Principis ardor oppressus est, & data hosti facultas recessus. Sed in ipsis castris miserrimum calamitatis spectaculum Guisium tenuit: plurima morientium millia in cœnosa niue peruoluta, ferrum hostium misericordiæ loco implorabant, multa cadauera inhumata, funus atque extremum pietatis officium efflagitabant ipso fœtore, aggesti circùm humo recenti tumuli, spissi nullo propè medio spatio, demonstrabant morborum vim, & libitinæ atrocitatem; ipsæ etiam sarcinæ proiectæ vulgò atque derelictæ quasi peste grassante stupori erant potius quàm cupiditati. Guisius humanæ sortis ea inter egregiè memor, hoste in amicum hospitem immutato, nullum officij genus prætermittit in miseros; primùm cadauera religiosè humo infodi curat; ægros omnes deferri in nosocomia, recreari multa solicitudine & opportunis remediis; mox persanatis pecuniam in commeatum largitur; & recedenti Albano tecta nauigia misit qui offerret, ad deuehendos Thionuillam milites, quos affligerent morbi. Ita non minor Guisio laus in subleuando hoste quam in repellendo; qui se protsus victorem sed Christianum exhibuit: cui hostis victus pro ciue iam foret; & qui crederet victoriam consummari clementiâ, támque hominem esse qui vinceret ac qui vinceretur. Deinde solemni supplicatione Deum auctorem beneficij fassus. Libros omnes qui hæresim saperent diligenter conquisitos, quorum magna copia in vrbem irrepserat, palam in foro dextra carnificis concremari iussit; ciues reuocauit, damna illata quantùm ipsi licuit sarta tecta fecit; monetam quam cuderat probâ rependit ciui & militi;

Calamitas recedentium.

Roche sur Yon.

Guisij humanitas.

HENRICUS II.

liti; & stabilitis omnibus se ad Regem confert. Cæsar exercitum quadraginta hominum millibus imminutum, (nam Sandouallius id disertè affirmat) partim soluit, partim in Belgium ducit, quò se recipiebat: vrbésque Imperatoriæ, Metis, Virdunum & Tullum corpori Francico coaluerunt, à quo multis ante seculis abstractæ fuerant atque diuulsæ. Eóque recidit expeditio illa cui ortum indignatio, progressum spes certa, finem temporis acerbitas fecit.

III. *Teruana capta & euersa.* Teroüane.

Enimuerò Cæsar retrusus in Belgium, vt erat exaggerato supra omnem fortunam animo, censuit dimicandum in calamitatem, & tentandam sortem, an diuersis locis diuersa obtingerent. Erat Teruana, Morinorum caput, Atrebatum inter atque Audomarum, Francis percommoda, quòd in Anglos Caleto prodeuntes propugnaculum firmum erigeret, at Flandris molestissima, quòd omnes circùm agros pluráque oppida, quà diriperet atque prædaretur, quà ingenti pecunia redimere salutem & vbertatem agrorum cogeret. Ideò Cæsari haud dubium erat, quin Flandri propensissimis animis, & effusa liberalitate, ad eam vrbem diruendam accurrerent, quæ ipsorum inhærens visceribus, bona, alimenta, & viscera ipsa depasceret. Accedebat Henrici securitas, qui veluti hoste iacturâ proximâ profligato, & ignominiâ prorsus abiecto, vno sensu victoriæ captus, Dianæ spuriæ filiæ cum Horacio Farnesio nuptias celebrabat, voluptatibus pacis in medium bellum interiectis. Igitur Cæsar collectis in Belgio copiis Roëssium præficit; cui mox vita functo substituit Lalanium Beugnicuriam; eíque prouinciam Teruanæ capiendæ mandat. (Lalain Beugnicour.) Immensa Belgarum lætitia cœpta obsidio: miles omnium rerum circumfluere copia; ciues passim & rustici, pecuniam, opem, operámque impendere, ad molestissimum telum excutiendum visceribus: viri agricolæ fossorum munus sponte implere, feminæ cibaria afferre, atque in castra suam omnem penum effundere. (Villebon de Losses. Dessé. Martigues. Dampierre. Pienne. Baudine. Bourdeille.) Contra in vrbe magna erat militum ac cæterarum rerum penuria: præfecturâ nuper Turrauilla Villebo cesserat iam grandæuus, successerat Lossius, & accusabat Villebonis indiligentiam, quod vrbem commeatibus nullis instruxisset. Eam ob rem Henricus expertecta solicitudine, immissurus militem, accersit Dessæum, nobilem Petracorium Landresij propugnatione, & Scotico bello clarissimum; cui se nobiles adolescentes adiungunt, Franciscus Mommorancij filius natu maximus, Martiguius, Dampetra, Pienna, Baudinæus, Bourdelius, aliíque, simúlque per obiectos hostes in vrbem inuadunt, se morbo Dessæus cùm euocatus est recreabat, dixítque gaudere se plurimùm, quod ex lecto inglorio in alterum vocaretur, in quo non ignobiliter decumberet, sed occumberet magna cum gloria. Et verò præsaga mens coniiciebat futurum. Decem dies continuos verberatus murus, plerísque locis prostratus est, & instituit aggressionem Lalanius, quæ vehementissima eo bello fuit, per horas decem nullo inter spirandi spatio continuata, semper recentibus in cæsorum locum substitutis: hostes tamen pulsi, defensorum virtute, & incredibili Dessæi gloria, qui postremum vitæ actum claudens, dum fortiter pugnat occiditur. Mommorancius illicò vsurpat imperium, & trecenti pedites, Brullio & Sanromano

HENRICVS II.

ductoribus in vrbem penetrant. At Lalanius effoſſis ſub murum cuniculis, vt ruinam patefaceret; poſtquam ij in apertum proruperant, tam amplam intulerant labem, vt deiecti Francorum animi deditionem admiſerint. Quam inconſultò dum peragunt, nec ſibi vllis induciis aut intentiore vigilantia conſulunt; Germani & Belgæ per apertum murum irrumpentes, vrbem miſeram capiunt diripiúntque immaniter: nullo ſexus diſcrimine, cives, milites, nobiles, gregarios, viros, feminas, ſenes & pueros paſſim obtruncant; nec vlli pepercisset furor, niſi Hiſpani Guiſianæ memores humanitatis, Francos gladiis Belgarum ereptos ſeruaſſent, atque in ſecuta loca recepiſſent: ita evaſit cum paucis Mommorancius. Vrbem illicò Cæſar, qui agebat Bruxellis podagrâ æger, iuſſit dirui à fundamentis: nec vnquam promptioribus animis obtemperatum eſt. E pagis proximis ipſiſque oppidis, certatim omnes ad abolendam inimicam vrbem aduolare; ſinguli ſuas in domos, ſaxa, ligna, cæmenta, & ferramenta, quaſi ſpolium aut trophæum ferre; vt breuiſſimo tempore opulenta & ampla ciuitas non modò euerſa ſit, ſed præter locum inanem, nullum reliquerit ſui veſtigium; perſtititque adhuc ruinæ calamitas, vt hodie poſt ſeculum evolutum laboret ſcribentium fides vrbem fuiſſe, tantæ molis ne ſepulchro quidem extante. Epiſcopatum Cæſar aliò tranſtulit, expunctâ etiam vrbis memoriâ, & à natura rerum iuſsâ faceſſere. Poſt id facinus, Philibertus Sabaudiæ Princeps, cùm ægrè duces parerent Lalanio, cum imperio in exercitum mittitur, qui extemplò vt ignominiam Francicam conſummaret, Heſdini arcem vrbe capta oppugnat. Deliberatum erat in conſilio Regis, præſtaret Heſdinum deſerere an tueri, valueràtque ſententia peior eſſe defendendum; Dianæ Pictavienſis auctoritate; quæ vt Marchiano Bullonio genero ſuo compararet bellicam laudem, eam prouinciam ipſi confecerat, multis Nobilibus ſimul in propugnationem immiſſis. Porrò Marchius, patri & avo militari laude clariſſimis, admodùm diſpar, ad verſanda pocula quàm arma aptior, arcem haud munitam ſatis non diu tenuit. Hoſtis primùm cùm frequentibus tormentorum pilis magnam muri partem diruiſſet, adiecit & cuniculos, quibus adhuc integris deſperantem Marchium ad deditionem adegit: ſed eodem fato quo Teruana, iniuriâ paciſcentium arx capitur atque diripitur: nempe cùm vnius hominis negligentiâ in arcis pulvere flamma exarſiſſet; ea ſtatim in hoſtiles cuniculos ſerpens, eos cum ingenti fragore & damno Francorum qui inſidebant muro aperuit; vnde Cæſariani proditam fidem accuſantes, in arcem proruunt, obvios mactant, ducéſque capiunt, Marchium ipſum, Martiguium, qui biduò poſt interiit, Rionem, Matiguonium, & alios. Horatius Farneſius, præſtantiſſimus iuuenis, è ſponſæ thalamo raptus in bellum, anteà tormenti globo occiderat, ingens Regi dolor, & deſiderium Aulicis, quibus plurimùm gratus ob virtutem erat & humanitatem. Arcem ſimiliter Sabaudus diruit, quam Cæſar paulò poſt loco commodiore inſtaurari curauit. Interea Regi inſtruebatur exercitus, & Mommorancius præmiſſus Ambianum, collocatis aptè inſidiis, ſeptingentos hoſtes cæciderat, infregeràtque rerum proſperarum curſum; cùm Henri-

Heſdinum captum. Boüillon Mark.

Rex cum exercitu.

cus coactum tandem exercitum ex sexaginta peditum millibus, equitum duodecim, Sabaudo in Belgium recedente, in hosticum infert. Accusatur ea in re cunctatio Mommorancij, qui naturâ lentior, maximè in militaribus rebus, ad quas se haud satis aptum agnosceret, in cogendis copiis negligentior fuerat. Et verò, nihil dignum tanto exercitu actum est. Primam aciem agebat Mommorancius, (id enim munus Comestabilis est) cum Principibus Vindocinense, & Enguiennio fratre, Mompenserio, & Nivernense; alteram ipse Rex, quam ipsius nomine Guisius administrabat, simúlque aderant Ferratiensis, Roquasurio, Santandreanus, Gouferius, Crequius, Canaplius, & multi Proceres. Vario & incerto consilio progressus exercitus; primùm Bapalmam admotus est, ac statim aquarum penuria traductus aliò, Cameracenses inuisit; nec vlla re patrata perrexit vlterius, hostilem exercitum disiecturus illato prælio. Ille se ad Valencenas citra Scaldim amnem muniverat, præstolans dum desæuiret primus ille Francorum impetus. Attamen cùm Regi nuntiatum esset, spem pugnæ fieri, properauit ad Scaldim. Et primùm acerrima velitatione videbantur hostes pugnæ prælusisse, cùm postridie se castris continent, & assidua tormentorum explosione Francos repellunt. Plurimi ducum censebant eos cogi posse ad prælium, atque profligari; sed Comestabilis morbus deturbauit omne consilium: nam cùm eo vno Regis mens atque prudentia niteretur, nec cæterorum haberetur ratio vlla, rettò actus est exercitus, & Autumno ingravescente solutus postmodùm, misso in præsidia equite. Idque accessit ægrotanti Carolo leuamentum; cùm idem annus posteriore successu priorem ignominiam emendasset. At iuvat, ij vires ad proximum bellum dum reparant, quid ante Senis, & in Corsica, modò contigerit, quasi spectaculum pomeridianum, omissis paulisper gladiatoribus, in arenam inducere.

IV. *Salernitani defectio.*

Dum Henricus ex Germanica expeditione se recipiebat, eum Ferdinandus Sanseverinus Salernitanus Princeps conuenerat Danvillerij; antea Imperatori Carolo addictissimus, mox ab eo plurimùm alienus, nocendi modum atque vlciscendi excogitabat. Odium ex amore effecerat Petrus Toletanus Neapolis Prorex, qui Salernitanum assiduis iniuriis lacessitum, ex inuidia ob collectam apud populum gratiam, calumniis præterea apud Imperatorem vexabat, atque haud semel insidiis positis in discrimen vocauerat. Igitur Salernitanus concepto odio spem Regi fecerat Neapolis occultis consiliis obtinendæ, atque auctus mutuis pollicitationibus Regis, primùm Venetias tendit, dein Cardinale Turnonio frustra Senatum ad novam societatem hortante, Constantinopolim navigat. Ibi Aramundo Oratore Francico contendente, Turcicam à Solimanno impetrat classem: & ea statim Draguto commissa, ad Siciliam vecta, Liparæis Insulis & Calabrico littore pervastatis, trecentas naves ad Neapolim applicat. Erat Dragutus Barbarossæ iam mortui successor, tam erudito magistro, artem piraticam, prædandi modum & sæviendi edoctus, & Solimanno à magistro traditus, sibi gratiam atque actoritatem conciliauerat. Ad Neapolin octiduum præstolatus, si quid parerent Salernitani consilia,

Aramond. *Dragutus Pirata.*

HENRICVS II.

cùm tranquilla vrbs ageret, aduentanti Doriæ occurſurus, anchoras tollit; eúmque in fugam verſum captis triremibus aliquot inſequutus, cùm nec Salernitanus, nec triremes Franciçæ promiſſæ ex fœdere comparerent, verſus Græciam ſoluit; fruſtra Salernitano ſequente, & promiſſis nouis regreſſum obſecrante. Ea expeditio ad terrorem potius, quàm ad vllum commodum fuit, attamen Senas vrbem ad Regem traduxit.

Senēſes Frācos admittūt.

Scenenſes in Etruria poſiti, hactenus ſuo ipſi regimine adminiſtrati, ſub tutela Imperatorum; nunc Coſmi Ducis Florentini ſuſpectâ potentiâ, præſidium militare ad ſe tutandos ab Carolo flagitauerant; dederâtque Imperator Iacobum Mendoſam. Verùm miſeri ſe inconſultos lupo commiſerant: Nam Mendoſa forſitan conſcius Imperatoriæ mentis, aucto præſidio ciuem auſteriùs atque acerbiùs habet, pro iugo arcem in capita ipſorum erigit; cúmque ciuitas in factiones duas ſcinderetur; Patriciorum & Plebeiorum, vt Plebeiis rem gratam faceret, exutos armis Patricios omnimodo vexat. At illi onere ſeruitutis preſſi, ad Francum, quod ſolatium vnum & ſpes extrema, reſpiciunt, agúntque clanculum cum Turnonio Cardinale &

De Termes.

Paulo Termeo, vt à Rege ſuppetias ipſis conficerent. Turnonius verſabatur Venetiis, & quanquam à gubernaculo rerum deiectus poſt Franciſci mortem, per inuidiam Mommorancij, non ceſſabat intendere patriæ commodis, nec priuatas iniurias ad vltionem publicam deriuabat. Ille Henrico comprobante conſilium, ſpem Senenſibus facit, qui ſubtegmine pertexto egregiè, adſciſcunt in partes, Italos duces, Nicolaum Vrſinum

De Petiliane. Del Sainte Fleur.

Comitem Petiliani, Marium Comitem Sanflorum, & Hieronymum Piſanum: & mox cùm Dragutus oram Italiæ legeret, à Mendoſa impetrauit, vt ſibi ad portus ſuos propugnandos, facultas ſcribendi militis foret. Sic comparati noctu in vrbem Petilianum admittunt, cum quatuor peditum millibus, in arcem Mendoſam & Hiſpanos pellunt, ac Sanfloro deinde cum duobus peditum millibus adueniente, arcem ipſam expugnant: Mendoſa cum Hiſpanis Orbitellam ſecedit, oppidum ad mare in paludibus ſitum. Arcem continuò Senenſes diruunt, Francóſque euocant, ſimúlque introducti Cardinalis Ferrarienſis, & Paulus Termeus, quorum alter Regis

De Termes.

nomine vrbem adminiſtraret, alter arma & præſidium moderaretur. Inter hæc Metenſi clade Imperator affectus, rebus Senenſibus cùm nequiret incumbere, mox recreatus, iuſſerat Petrum Toletanum, Neapolitanum Proregem, ire in Tuſciam, & Senenſibus bellum inferre; quippe hominem turbulentum & Neapolitanis Proceribus odioſum, ſpecioſo nomine auocabat Neapoli. At illum mors Florentiæ opprimit, ídque bellum Garſiæ ipſius filio commiſſum, haud infeliciter procedebat, captis aliquot Senenſium caſtris, cùm iterum ex Senenſi bello nouum exo-

Corſica occupata.

ritur. Dragutus deducente Salernitano, & Francicis triremibus adiunctis, ingenti claſſe imminebat Calabriæ, & ipſa Neapolis in periculo erat: ad quam defendendam illicò Garſias omiſſa ſpe Senenſis victoriæ, exercitum Neapolim ducit. Ita Senæ liberatæ, & datum Termeo ſpatium noui conſilij agitandi. Id erat inuaſio Corſicæ; quæ nauigantes in Tuſciam Francos ſtatione tuta exciperet, & Senenſium veluti propugnaculum eſſet atque munimen

munimentum. Diu Regem in eam expeditionem Sampetra, ipse in Corsica ex illustri familia natus, magnæ apud populares auctoritatis, tum suo merito, tum ducta in vxorem Ornania, vnica locupletissimæ familiæ herede filia; nec iuris species desiderabatur: nam ad Genuenses spectabat Corsica, in quos iam ab Carolo sexto Franciæ Reges sibi imperium vindicabant. Igitur ducta Draguti classis in Corsicam, Termeus cùm ab Garsia nihil periculi foret, iussus cum pedite in eandem transmittere, fausta omnia sub initium habuit. Plurimi è Corsis Sampetram excipiunt; Genuenses perterriti Bastiæ portum fugâ hosti tradunt; Termeus Florantium & Laiassam vrbes expugnat; Dragutus fanum Bonifacij capit, post labem muro factam, & plures institutas impressiones. Ita tota Insula, præter Caluium vrbem, quam Baro Gardiæ obsidebat, profligata erat ac subacta. Verum statim Francis retrò acta felicitas: ij quippe primordiis rarò finem attexunt; Dragutus discessit capto Bonifacio, pecuniâ Genuensium abductus vt creditur; & ipsi opitulante Imperatore exercitum instruunt, quem Doria in Insulam ducit, recipítque oppida præter fanum Bonifacij singula. Deinceps bellum euentu vario protractum, donec tandem Franci expulsi sunt, & Genuenses in veterem possessionem recepti. Brissacus interim Pedemontium tuebatur egregiè, & Gonzagæ nouas in dies obiiciebat ærumnas atque incommoda.

Henricus II. — *Sampietro d'Otnano.* — *Saint Boniface.* — *Caluy.*

V. Sed Carolum atque Henricum oborta noua studia à bello aliquantisper abduxerant. Eduardus Angliæ Rex vitam obierat; & Maria soror oppressis Nortombellani partibus, & deiectâ solio Ioannâ Suffolciâ, quæ Henrici VIII. ex sorore proneptis, Gilforcio Nortombellani filio nupserar, stabilito imperio de nuptiis cogitabat. Ad eas animum & cupiditatem applicuerat Philippus Caroli filius, dictus Rex Neapolis, ac demùm obtinuerat; Maria coniugem ambiente, cuius potentia Proceres Anglos sub iugum mitteret. Id coniugium quanquam Henricus haud acceptum habuerat, tamen ad coniuges gratulationis causa Legatum miserat, peramicè exceptum & honorificè; atque Eduardus Polus Cardinalis, gente Anglus, spem pacis fecerat. Ille Roma in Angliam dimissus, ad instaurandam Orthodoxam religionem, de via conciliare Regem cum Imperatore statuerat; nec primùm ipsi Principes abnuebant, suspensis armis & militaribus expeditionibus, ad mensem Iunium. Iámque spei proximæ gaudium comes, complebat populos, tam diuturni & calamitosi belli finem præoptantes; eámque in rem Bruxellas è Francia Cardinalis profectus miro gentium plausu, viam floribus instratam calcauerat è propinquis pagis confluentibus rusticis, & faustissimum exitum apprecantibus. Sed vitream spem scopulus ambitionis statim infregit: cùm ad rem ipsam propiùs ventum est, singuli Principes quæque amplissima sibi exposcebant; adeò de iure suo remittebant nihil. Optabat quidem inducias Imperator, vt Germania interim ab illatis plagis sanaretur, saucia quidem graui illa pugna Saxonem inter & Brandeburgicum; simul ac Philippus filius potentiam in nouo regno constabiliret; iisdemque de causis repudiabat Henricus. Quapropter is confirmato in bellum animo

Henricus bellum in Hanoniam infert. — *De Pool.* — *Anno 1554.*

HENRICVS II.

coactum exercitum partitur trifariam; suo cuique parti duce assignato: nam Præfectus primæ Princeps Rocasurio, qui in Artesiam irrumpit; secundæ Comestabilis; tertiæ Niuernensis, & tunc penitus in Arduennam siluam se abdidir. Etenim plerique omnes ex pagis & oppidis, metu ex diuisione copiarum correpti, atque incerti in quam partem ruerent, quidquid in pretio erat cum armentis & gregibus in penitissimam siluam intulerant; tuti vt rebantur locorum asperitate; in quæ hactenus memoria hominum nullus exercitus penetrauerat; tam multis salebris intricatæ siluæ, abruptæ rupibus, saxis obductæ, & viarum inscitia inexploratæ sunt.

Niuernensis Arduennam subigit.

Orchimont. Primùm Niuernensis Orcimontem arcem aggreditur, duodecimo milliari Meseriis distantem, ac de deditione præfectum compellat. Ille se surdum esse respondet, nec vllas nisi tormentorum voces obaudire; ea porrò conuehi tam salebrosâ viâ non poterant, surgentibus passim obicibus lapidum; adeò vt viatori expedito irrependum propè foret, & præbendum in singulos passus adminiculum, quò vltrà pergeret. At labori improbo & gloriæ militari nihil arduum est. Niuernensis per eas siluarum salebras, & rupium abrupta, tormenta leuioris molis, humeris militum imposita, ærumnis quidem plurimis, sed euentu prospero, ad Orcimontem deportari curat. Ea visa, quasi de cœlo fulmen impenderet, terrorem præsidiariis faciunt; Præfectus per posticum, pérque nota rupium compendia præceps euadit, milites cæteri, Niuernensis arbitrio se permittunt. Aliæ arces Linchatum, Iardinium, Belrinum, vno machinarum metu expugnatæ; quippe postquam auditum est, eas circumferri, quasi Niuernensis castellorum claues secum afferret, procul Præfecti & milites arces deserebant; nec vlla machina per tam difficilem viam explosa est: adeò pleraque constant opinione, & plura metu patrantur quàm gladio. Ita pluribus castellis partim euersis, partim incensis, & prædonum illis cubilibus tota silua dirutis; tandem Niuernensis ex caligine illa cymmeria in lucem prodiens, ad Mosæ amnis ripam exscendit, quà Giuetij portus fluuio imminent. Ij medio amne oppositi, loci commoditate & commeantium frequentia celebres, opportuni obtinentibus erant ad reliquum bellum; atque in eorum altero Niuernensis commeatum & noua Regis iussa opperitur. Mommorancius interim, cùm Auenas oppugnaturum se fingeret, ad Mariemburgum improuisus vertit, & destitutam præsidio circumsidet. Erat Mariemburgum antea pagus, ob venationem duntaxat celebris, ad quam conueniebant proximi Nobiles; at Maria Regina Hungariæ, Belgij pro Carolo fratre administratrix, & ipsa venatus amantissima, capta loci situ, eo in pago vrbem posuerat, quam suo nomine Mariamburgum appellauerat, instruxerat munimentis ad vim repellendam, & affatim omni commeatu impleuerat. Rinsartus Præfectus ad primos tormentorum ictus debilitatus est, vrbem tradidit, prodiitque miles cum sarcinis; relicta arma, & retenti aliquot Centuriones. Rex mirificè lætus, in vrbem aduolat, custodiendam tradit Cossæo Gonorio, iubet munitiones affectas perfici, & eam deinceps Henricoburgum vocari. Quippe ipsum inter & Mariam Reginam, non æmulatio tantùm

Ports de Giuets.

Mariemburgum capitur.

sed

ſed odium erat; cuius cauſa cum Hiſtoricos lateat, eam ex effectibus multis colligimus; Maria per dira incendia graſſante in Francia, & viciſſim Henrico ignes rependente. Poſtea Rocroium in Arduennæ ſilvæ faucibus pagum, quia medius erat Mariemburgum inter & Malberfontanum, Rex muniri accuratè mandat; vt per eum facilius commeatus è Francia Mariemburgum importaretur. Deinde ad Moſam, quà Giuetos interfluit, ducit exercitum. HENRICVS II. Rocroy.

VI. *Dinantium captum.*

Rex altero portu occupato, cùm Nivernenſis teneret alterum, medio amne copias iunxit; eóque traiecto Nivernenſem inuiſit, ob operam præſtitam collaudatum mirificè: mox diebus aliquot conſumptis, dum vehitur commeatus, tardiúſque Salſedus cibariorum curator ſuo munere fungitur; die tandem ſeptimo poſtquam is aduenit, iuncti exercitus viam ad Dinantium capiunt. Incedebat cis Moſam exercitus regius, vltra Nivernenſis; móxque ad Dinantium hic, ille ad Bovinas, amne ſemper interiecto conueniunt. Rex Bovinas pagum tormentis acriter verberatum, propugnantibus ſolis oppidanis, expugnat per militum impreſſionem, pluréſque ciuium ſuſpenſi ad arbores, quod audacia temeraria auſi eſſent in exercitum regium præliari; at ſimul clementiæ vti & iuſtitiæ Rex litauit, ſepoſitis pueris, matronis & virginibus, deductiſque in ſecurum locum ab exercitu procul. Id enim fuit Henrico vſitatiſſimum, vt ſaluti innocentium & pudori virginum, ſupra omnem curam intenderet atque conſuleret. Captis Bovinis ad Dinanti obſidionem vterque exercitus ſe accingit. Dinantenſes freti arce munita admodùm, & inani præiudicio gloriæ, quod ſe iactarent à pluribus tum Regibus tum Imperatoribus oppugnatos decies ſepties, nunquam captos, ſe ad vim diſpellendam comparant. Continuò tormenta in muros obuerſa, & loco quidem gemino, cis amnem à regiis, & vltrà fluuium, qua in parte vrbs iacet, à Nivernenſibus. Et quidem poſt vnam impreſſionem, quanquam arduo muro, & aliquot invadentium cæſis, vrbs dedita eſt; atque arx poſtmodùm machinarum globis tantùm non everſa. Sed vrbs à direptione ſeruari non potuit: in eam immiſſi erant ad cuſtodiam Franci; quos Germani rati ad prædam inductos, nocte irrumpunt ad diripiendam miſeram ciuitatem, motúmque eſt eos inter & Francos certamen acre, donec Henricus Præfectos miſit, qui dirimerent prælium. Tum ipſe aſſuetâ clementiâ & bonitate, omnes captiuos libertati reſtituit, aluítque præterea ſumptibus ſuis, & commeatu quem deſtinauerat militi, quanquam haud multùm afflueret. Arx everſa eſt, ſitu plurimùm valida; Réxque admiſſo Nivernenſe, & Sabi amne tranſito, in Hannoniam penetrat. In ea cùm nullus hoſtis occurreret, excitata incendia, iiſque Mariemmontium arſit, Mariæ Reginæ amœniſſima & pulcherrima domus, arcis inſtar exſtructa, ornata columnis marmoreis, & imaginibus tum pictis tum fictis, ex Europa tota conquiſitis; præter hortos odoratiſſimos, & viridaria omni frugiferarum arborum ſpecie accuratiſſimè conſita. Idque in vltionem Folembraij patratum; quam Henrici domum Maria ipſa ardere iuſſerat, inuitis ipſis qui flammas ſubiicerent, tanta erat in ædificio admirabilitas artis. At exercitum tandem Mariemont. Folembray.

Cæſar

HENRICVS II. Cæsar conflauerat, dederátque ducendum Philibetto Duci Sabaudiæ, nuper emortuo Carolo patre, ísque imminebat Henrico Hannoniis vrbibus circumcincto. At ille nihil veritus, cùm in Cameracensem agrum nihilominus stragem atque incendia intulisset, auctus copiis Rocasurionis, in Artesiam movens, Rentiacum castellum toto exercitu cingit. Erat

Renty. Rentiacum munita admodùm arx, in Artesiæ & Picardiæ finibus, loco paludoso, & rivo alluente, quo fossa impletur. Cùm proximis castris Cæsariani Regios insequerentur, Cæsárque ipse suas copias duceret, Henricus statuit spectante Cæsare castrum obsidere, atque cum ipsius ignominia capere; aut si eam Cæsar minùs pateretur, ad pugnam elicere; quod ipsi Henrico summum erat votum.

Pugna ad Rentiacum. Circumfusi castello Franci erant, in proximis collibus Cæsariani; vtrisque castris intercedebat saltus, per imminentem collem porrectus, qui alterutri occupanti erat commodissimus; eiúsque obtinendi datum Guisio munus, quod egregiè præstitit, iniectis trecentis sclopetariis, & equitum turmis. Interim Henricus bombardarum ingenti strepitu arcem verberabat; quo perculsus Cæsar, deliberata re cum Tribunis, iuerat in Ferdinandi Gonzagæ sententiam, quem nuper Mediolano exciuerat; nempe vt obsessis ferrentur suppetiæ, cámque in rem saltus imminens Francis occuparetur. Gonzaga summo mane, & nimboso die, cum exercitu toto progreditur, saltúmque inuadit cum quatuor peditum millibus; Franci sclopetarij strenuè præliantes, iubente Guisio cum retrocederent: nam numero obruebantur; mox disiecto nimbo, animaduertit Guisius pugnare hostem toto exercitu. Qua de re ad-

Anno 1554. monitus Mommorancius, rivo celeriter transmisso, peditem ad pugnam comparat, aduenítque Guisio in extremo saltu adhuc dimicante: mox vniuersæ Francorum copiæ aciem instruunt; Réxque ipse adequitabat ordines, adhortans singulos, & flagitantibus de more Helvetiis, vt destinaret equitem quo tegerentur, pollicetur se ipsis vt amicissimis præsto futurum, eorúmque alacritatem magnoperè auxit. Hostes rati primo illo impetu Francos profligatos, cùm tenerent saltum, incurrunt in pedites,

De Coligny. quos Gaspar Colinius & pedes ipse fortissimo animo in dimicationem ducebat; eáque admodùm atrox instituitur; & Franco anceps erat, Hispano pedite obliquè in latera iaculante, cùm Guisius equitatu toto inuehitur. In eo Alphonsus Ferrariensis, Guisij sororius, Franciscus frater Franciæ Prior, Dux Nemursius, Franciscus Rupifocaldius, Carolus Randanus

De Tavanes. frater Alvinius Pienna, Chabanius Curtonius; & Tavanius, qui eo prælio laudem amplissimam comparauit. Eo statim agmine Hispanorum equitum turma disiicitur, tum pedites repelluntur; cúmque ad saltum emergere & restituere ordines niterentur, ab Aumalij sclopetariis prohibiti sunt atque disiecti. Guisius prouectus vlterius, Germanos equites, cùm displosione facta conuerterent se, in arctum coactos in Nassovianam legionem fundit, quæ turbata & confusa ruit in proximam, eáque perturbatione dissipantur omnes ac pelluntur. Niuernius interim Hispano equiti superuenit, instauranti ordines ad oram silvæ, eúmque fundit. Nullo deinde loco pugnatum est; Ipse Gonzaga in fugam actus, & in suis castris pro

mortuo

mortuo habitus, cùm tota nocte viarum ignarus per siluæ latebras deerrasset, simul cum luce suis se restituit. Mommorancius persequentes inhibuit, nóxque imminebat, & creditus est Mommorancius Guisij gloriæ inuidisse, & intercepisse eo iussu victoriam, cuius maxima laus ad Guisium vt auctorem prælij pertinebat. Sanè tunc primùm Guisium inter & Colinium orta est contentio; & Colinius vt faceret gratum auunculo, Guisio obiecit, quod recessisset à prælio; quanquam abscesserat, vt equitatum induceret, quo adducto comparauit victoriam. Cæsi ex Francis ducenti quinquaginta, ex hostibus mille quingenti; capta Cæsaris tormenta campestria, quæ is minora sclopeta vocabat, quòd quadrigis imposita, facile in quancunque partem verterentur. Henricus qui in secundo agmine cum Helvetiis erat non pugnauit, vt nec ipsi Helvetij; adeò tamen cupiditate pugnæ incensi, vt Regi rem gratissimam fecerint, & ab eo donati sint præmiis. Idem cùm Tavanio calenti à prælio occurrisset, virum stricto & sanguineo ense terribilem sicut erat amplexus, sibi detractum torquem equestrem collo inseruit. Eâ pugnâ Cæsarianorum oppressa spes, qui iactabant Francos in necessitatem fugæ adactos. Postea cùm se castris contineret Cæsar, iámque annona Francis deficeret, castra Henricus soluit; Cæsare prius admonito, se dicta die palam profecturum, & præstolaturum quatuor horas in agro proximo; si fortè ipse veniret in prælium. Idque præstitit, comparente nemine, recessitque in Picardiam, primum agmen ducens, Santandreano postremum. Nihilque dignum memoriâ factum, cùm insequens Cæsar tardioribus castris, penetrare in Picardiam prohibitus sit à Vindocinense; nouo Hesdino dum rediret exstructo. Iámque in Italiam versa erant vtriusque studia atque contentio.

HENRICVS II.

S. André Vendosme.

VII. Senense bellum à Strossio promotũ.

Quippe Imperator cùm Francos pedem in Italia figere animaduerteret, rem à consiliis suis alienissimam, in eos Cosmum Florentinum Ducem incenderat; euentu tam commodo, vt cùm in id bellum nullam pecuniam rarósque milites præberet, Cosmus sua vna vtilitate adductus, impensas atque pericula sustentaret. Ipsi sponte properanti nouum ab Rege calcar adiectum est; qui Petrum Strossium, Florentinum nobilem, commendante Regina, & ipsa affine, Senensibus præfecit, Francísque copiis. Ea res, quanquam Strossius militaris vir, vel ampliori munere dignus foret, Francis tamen non mediocriter obfuit. Etenim Ferrariensis Cardinalis, qui magno studio Senis administrabat rem publicam, successorem, sibi datum questus, vrbe abscessit; Cosimus prætereà, qui adhuc lentius atque consultius bellum sustinebat, postquam vidit capitalem hostem obiectum, (nam Strossij patrem Medicij necauerant) mox toto nisu in id bellum incubuit; atque ipse Strossius in vindictæ potestatem euectus, plura dabat vlciscendi libidini, quàm rationibus bellicis; & inimicum in Cosmo non hostem attendens, sæpius priuatas iniurias vtilitati publicæ anteuertebat. Ducem copiis Florentinus dixerat Marchionem Marinianum; ille, vt dixi, ortu Mediolanensis, nomine Mediquinus, & redemptoris vectigalium filius, ad Medicium nomen suo alludens, appellationem Mediciam

Strossi.

De Marignan.

atque insignia vsurpauerat, Cosmo pollicitus insignem operam, qua dignè in optatam familiam insereretur. At cum copiæ amplæ non admodùm forent, occultis insidiis vim promouere instituit. Profecturus in Corsicam Termeus Senensibus mandauerat, vt inceptas munitiones perficerent; at illi per negligentiam mandato haud satisfecerant, séque indiligenter custodiebant. Hinc Marinianus noctu Senas occupaturus, primùm arcem proximam, quam dicebant Camoliam, scalis applicitis capit; & ipsam vrbem eodem vestigio inuadebat, cùm vnius civis Laurentij Castilionis vigilantiâ, retectus, & vocatis ad arma ciuibus pulsus est. Posteà vario euentu cum Strossio bellum ducebat potius quàm gerebat; donec ad Marcianum Strossius victus & profligatus strage ingenti; quòd contra ducum sententiam non concubia nocte, sed luce palàm, se & totum exercitum recepisset, Senensium res in angustias magnas perduxit. Nam Marinianus recenti victoria obsidet Senas, & castra munit adeò operosè, vt à prorumpente cive securior, ipsi famem necessariò inferret. Monlucius præclarus bello dux, Præfectus ciuitati atque præsidio, egregiè se ad defensionem parauerat, præsagus cladis quæ pertinaciam Strossij obruit; & recreatus ex grauissimo morbo, quo laborabat dum instituta est obsidio, eiecto superfluo milite, curam omnem impendit in annonæ parsimoniam; haud ignarus belli momentum ad cibaria actum, & laudem patientiæ non prælij fore. Sperabat moram temporis futuram commodo suis rebus; Strossio suppetias ex Pedemontio & ex Francia subministrandas; Florentinum Ducem tantæ impensæ tædio copias reuocaturum; ipsas acerbitate hyemis obterendas demùm, atque magnis incommodis dilapsuras. Et verò Monlucius consulebat egregiè, nisi aulica æmulatio præclara consilia disturbasset. nam Guisiis gratus, Mommorancium habebat infensum. Quippe Cosmus, cùm tantos sumptus sibi permolestos assereret, Marinianum rogauerat, vt vim vrbi inferret; iámque ad eam instruebat se Marchio, cùm de Monlucij proposito certior factus, impressione abstinuit. Etenim Monlucius admirabili vigilantia, occupabat tormentorum ictus, & quacunque machinas ad verberandum hostis obuerteret; erecti antè aggeres, fossa post murum ducta, & obiecta claustra, muri ruinam cum incremento plurimo sarciebant. Imò deliberatum habebat Monlucius, si hostis faceret impressionem, eum intra vrbem admittere, atque admissum vniuersis viribus profligare: eámque in mentem exardescebat ciuitas tota; senibus etiam matronis ac pueris ad repellendam vim comparatis. Et eas ob causas Marinianus, regressus ad propositum, statuebat vrbem obsidione & fame vltima capere. Senenses interea ad Regem legatos miserant, qui fidem suam, calamitatem, & extrema omnia, ad impetrandam opem proponerent; & vrgebant Guisij, vt ad eos seruandos Rex eniteretur. *Agi de gloria Franciæ & vtilitate; admissam oppressæ ciuitatis tutelam. Senenses ob vnam Franciam miseros incurrisse in odium Imperatoris & Florentini; haudquaquam libidini hostium permittendos, nihil Regis consiliis opportunius, quàm pedem in Italia figere; porrò in Tuscia multò commodius, qua mari adiecta classem exciperet, & media inter Neapolitanos & Insubres, terrori vtrique genti foret, atque vtramque*

Monlucius Senas propugnat.

que dirimeret, mutua ope ceu obiecto claustro abscissa. Hæc Guisius, & Brissacus recipiebat, si decem hominum millia sibi traderentur, iturum Senas, eadem viâ quam instituisset Rex Carolus post pugnam Fornonensem, & disiecturum obsidionem. Sed Comestabilis rapiente in Guisium æmulatione, ad quem Senenses perfugerant, & infensus Monlucio, quia ipsum Præfectum non dixerat, peruertebat sanum consilium, necessitate opis elusa. Dicebat, metu classis Turcicæ abscessurum hostem, & Strossium solo tympani pulsu quantùm hominum vellet conscripturum: qua inani spe abduxit Regem à præstandis suppetiis, miseróque in vltimam calamitatem adegit: nam Strossio ad scribendum militem nulla pecunia data est, & classis Turcica statim ineunte Autumno discesserat. Ita Senenses constantiâ ad Aprilem ductâ, iámque herbis deficientibus, quibus diu iumentorum instar se pauerant, plerísque inter ambulandum mera inedia expirantibus, quarto die post quem nihil sumpserant alimenti, pacti sunt cum Mariniano deditionem, assentiente Monlucio. Verùm & in ipsa deditione egregia Monlucij illuxit charitas & fortitudo. Nam in conditionibus, cùm Imperator ciuibus parceret, exceptis exulibus Florentinis; Monlucius vti & illis incolumitatem conficeret; plures enim erant, & de publica re optimè meriti; Senenses alloquitur, docétque per exceptionem eiusmodi insidias cunctis ciuibus poni: quamobrem cunctis ad arma ruentibus, Marinianus noui discriminis metu, libertatem exulum à Cosmo impetrat. Tum Monlucius pacta cum hoste inire Senensibus permisit; nihil de se suóque milite pactus est, affirmans nomen suum in istius modi instrumentis nunquam adscriptum; sibi viam ferro per hostes futuram, eam si clauderent; nouóque prorsus exemplo, inuictus ex vrbe capta egressus est, cum milite, pulsantibus tympanis, armis instructus, expassis vexillis, nullo pacto prævio, vna fortitudinis securitate. Ipsum præter exules sequuti sunt octingenti cives; quibus libertas erat charior patriâ & facultatibus; atque Alcini montem siue Montalcinum contenderunt, in vmbra Reipublicæ libertatis vsum asserturi. Postea Herculis portus Francis ereptus est, reuocatus in Franciam Strossius, & diu Antibæ iussus subsistere, misso in eius locum Subisio, qui prætermissa præclara agendi occasione, res Francorum in Tuscia cæteras afflixit. At Monlucius, fremente inuidia, ab Rege exceptus est amicissimè, præmiisque donatus, torque ordinis, annua pensione, & cataphractorum equitum præfectura, primam infelicitatem ingenti fama & laude extinxit; quas tametsi amplas tamen infra meritum est adeptus, tanta viri virtus in propugnanda vrbe effulserat. Nunc vestigium paulò prouectiùs ad Brissaci gesta reuocandum.

Margin: HENRICVS II. — Anno 1555. — Monlucij laus. — Soubise.

VIII. *Brissaci in Pedemontio gesta.*

Ille quanquam pecuniâ rebúsque ad bellum necessariis, perstante Comestabilis odio, egeret plurimùm; tamen existimatione ex virtute parta supplente pecuniam, atque industriâ pro necessariis rebus satagente, bellum sustentabat. Valfenerias obsidebat, cùm Strossium ad Marcianum victum audiuit, recesserátque, dum facinore aliquo deiectos suorum instaurat animos. Nec diu desiderata est opportunitas; quippe Suares Figueroa

HENRICVS II.

Gonzagæ loco Mediolanensis Prætor, nobilitate quàm peritiâ clarior, obiectus scientissimo duci, breui pluribus oppidis spoliatur. Nam Brissacus Eporediam capit, vrbem in faucibus Alpium Pœninarum, & opportunam transmittendis Heluetiis; mox Biella capta accedit, vnde ampli reditus Sabaudo obueniebant. Dein vt propius immineret Insubribus Iacobi fanum, quod Santia dicitur, muniendum suscipit, vt circumpositos hostes fatigaret. Atque ex eo occasio data occupandæ Casalis; cuius rei gloria ad Iacobum Saluosonium spectat. Is Tholosæ natus, à iurisprudentiæ studiis ad martem traductus, & aperto gladiatorio ludo, lanistam professus, cum fortè nullâ noxâ comitem se patrantibus cædem præbuisset, in Pedemontium profugus, è gregario milite per militiæ gradus, vna virtutis commendatione Verrucæ præfecturam obtinuerat, & gerebat præclarissimè. Speculatores alebat quamplurimos, eorum oculis penetrabat in hostium mentem; quid in ipsis validum, quid inualidum foret explorabat; atque vt erat tam acri ad excogitandas militares fraudes ingenio, quàm ad exequendum strenuitate mirifica, nouum semper aliquid comminiscebatur & conficiebat. In præsentia noscens Casalenses pompam gaudij agere, ob cuiusdam primarij ciuis coniugium; vocatum ad epulas Figueroam Prætorem; & nullo belli metu ciuem ac militem genio indulgere; primùm quosdam milites clam in vrbem immittit; tum nocte quæ excepit nuptias, nouus Hymenæus, sopitis magnam partem vigilibus, occupatâ portâ in vrbem irrumpit, capítque vino immersam; Figueroa Tribuníque cæteris è lecto in arcem nudo corpore fugientibus. Arx aduolante Brissaco verberata tormentis, proximo die pariter capta est. Prætereà Saluasonius multis facinoribus celebratus est, donec veneficus admissus in domesticis, virum egregium in flore ætatis veneno sustulit. Et id aliquantò post: nunc Brissacus collecto exercitu Valentiam expugnat, & alia in Insubribus castra, ac Vulpiano aditus intercludere incipit. At Imperator Figueroæ nimium impati Ferdinandum Albanum suffecerat, eíque summum imperium in Italos omnes permiserat; aduenienśque Mediolanum Albanus, conscribit triginta hominum millia; vtque præclaras naturæ dotes quas à natura habebat, tam arrogantiâ maculabat quàm crudelitate, virtutes ac vitia ad pellendum Brissacum illicò adhibet. Postquam iactauit se anno vertente exacturum Francos è Pedemontio, & Brissacum in præsidia vrbium egit; Fraxinetum vi capit, modicum ad Padum Castellum, milliari tertio infra Casalim, ac terrorem seueritate facturus, crudelem, quod viro solemne admodùm erat, & inhumanum se exhibet. Nam Præfectum necat suspendio, Francos remo addicit, Italos omnes ferro interimit. Tum commeatu Vulpianum illato, Iacobi fanum aggreditur, vtpote munimentis nondum perfectis infirmius. Verùm pro munimentis duces erant & milites propugnabant vrbem Boniuetus, Ludouicus Biraga, & Theodorus Bedanius; Franci bis mille, Itali mille, Germani totidem, & centum equites Albani. Crebra tormentorum verberatione murus discussus in labem ruerat; nec ideò Albanus aggressionem ausus inferre, cùm subsidia è Francia missa accederent, mille quingentis suorum desideratis, atque

Iurée.

Casalis capta.

Saluoison.

Birague.

Bedaine.

atque infractâ plurimùm confidentiâ, soluta obsidione regreditur. Etenim Henricus ad Albani famam decem hominum millia ductore Aumalio miserat in Italiam; & Principes Condæus, Enguiennius, & Nemursius, cum magna Nobilium turma, vna gloriæ cupiditate, simul profecti cum milite, otium bello, imperiúmque obsequio postposuerant. Brissaco Taurini ægrotante, Aumalius copiarum ductor, Vulpianum illicò obsidet, atque actis sub propugnaculo amplo cuniculis, incensísque feliciter, facit per apertam labem impressionem; nec potuit prohibere quin Principes in primis ordinibus stricto ense murum conscenderent: pulsi Hispani sunt, capta vrbs, ac cæsi plurimi; in quibus Cæsar Toletanus Albani nepos, & Garcilassus Vega magnæ spei iuuenis; postridie arx vinçentibus tradita; támque ipsa quàm admotum oppidum, munimentis nudata sunt, fossáque oppleta; cùm Francis superuacua essent, inter alia plura munita oppida. Ea deiectus vrbe Albanus Pontem Sturiam munire incipit, vt Casalim Taurino diuelleret; nam vtrique Pons interiectus est; verùm Aumalius Moncaluum intercipit, Albani consiliis prorsus euersis. Nec aliud dignum memoria gestum est, præter certamen ex prouocatione, & gentium æmulatione, quatuor inter Francos totidémque Hispanos: in Francis Dux Nemursius, Classiuassæus, Gaspar Bollerius, & Monchasius; in Hispanis Marchio Pescaria, Malespina, Alabus & Franciscus Caraffa: Nemursius cum Pescaria pari marte certauit, Monchasius Caraffam transuerberatum hasta prostrauit; Vassæus & Bolerius cæsi ab hoste sunt. Mox Thermeum Rex in Brissaci locum substituit, iterúmque restituit dignitati Brissacum; cùm viri Principes Procerésque viro nulla dignitate conspicuo obsequerentur grauatè. Nunc quædam prætermissa, racemationis instar, reuocanda.

Henricus II. — *Aumalius in Pedemontio.* — Pont d'Esture. — Classiuassé. Bolliers. Moncha.

IX. *Quid in Belgio actum.*

Lentius bellum progrediebatur in Belgio: per hyemem Hispanus arcanas conspirationes rexuerat: Abbauilla in periculum acta est proditione subpræfecti; Metis grauiùs implicabatur dolo Franciscanorum, qui Hispanis vestem, hospitium, & opportunitatem capiendæ vrbis faciebant, dum in eam ipsi ad comitia ordinis cogerentur; vtrobique consilia patefacta euanuerunt; non sine prodentium pœna. Tum commeatus Mariemburgum illatum bis, semel opera Satandreani, iterum industria & fortitudine Niuernensis; qui per hostes medios illibatus rem difficillimam præstitit. Belgæ intereà geminas arces exædificabant, quibus suos fines in proximum hostem, tuerentur; alteram Carolomontium, in portu Giueto ad Mosam; à qua perficienda prohibiti, grassante pestilentia; alteram Philippopolim, in Namurcensium finibus, ponente Orangio, & Namurcensibus incenso studio sumptum præbentibus. Franci etiam clade ignominiosa affecti sunt. Nobiles Andegauenses, quos iure regni Rex conuocauerat, Ialla ductore (ij erant mille & ducenti equites, pedites quadringenti) cùm in Artesiam irrupissent, & præda opulenti perturbatis ordinibus regrederentur, Ossimontius Bapalmæ Præfectus, loco commodo ad abruptum pontem interceptos, ignauè præliantes fudit, occidit ac cepit; paucissimis in proximam siluam fuga lapsis. Fortius à Normannis in Oceano dimicatum. Ij vndeuiginti naues instruxerant; quibus Belgij oras cùm infestarent,

Charlemót. Philippeuille. — Arrierebā. La laille. — *Pugna maritima.*

HENRICVS II.

incurrunt in onerarias Hispanas viginti quatuor, refertas aromatibus, & eiusmodi mercibus pretiosis; quas naues tormentis munitissimas Belgæ vrcas vocant. Continuò prælium atrocissimum feritur; Belgæ ex amplis nauibus quasi ex muris aut propugnaculis in subiectos Francos tonantibus; contra Normannis, veluti impressionem in murum facerent, minora nauigia applicantibus, atque annitentibus ad maiora euadere. Ita dum prælium multo sanguine vltra horam sextam producitur; forrè ignis in vnius Belgicæ nauis puluerem inuolat; ac repentè ea nauis ac quinque proximæ, tum Belgicæ tum hostiles corripiuntur incendio. Quo factum vt cæteræ pugnam omiserint, Dieppam quinque naues è Belgicis ductæ; & longè plures occubuerant è Belgis, nisi mors Spineuilæ, præfecti classis, Normannicæ, & peritissimi rei maritimæ, cladem adæquasset. Dum hæc in Oceano, Mediterraneum suâ etiam insignitur victoriâ. Baro Gardiæ quatuordecim triremibus vectus, in viginti quinque Hispanicas naues inciderat, quibus impositæ quinque Hispanorum tironum millia vehebantur in Italiam. Eæ tum securæ in Corsico littore agitabant, quas de improuiso aggressus Gardia, fundit ac disiicit; duæ submersæ sunt, aliquot captæ; atque è tironibus, mille partim cæsi, partim remo dati. Maiorem belli molem præter mutuam defatigationem, pax sperata in dies arcebat. Etenim Polus Cardinalis rursum in eam studia operámque addixerat, atque Imperator, iam secessu prorsus deliberato, optabat vehementer, extremum actum regiminis pace concludere, & bellum quod in Europa tamdiu propagasset, saltem cùm definerett ipse, extinguere. Ideò Polo gnauiter allaborante, cùm de pace integra nondum conueniret, assensu Principum in quinquennium pactæ sunt induciæ; quarum lex præcipua, vt quisque in quinquennium possideret, quæ tunc obtinebat; libera essent vtrobíque commercia, ac fœderati quos inuicem dicerent, beneficio pacis fruerentur. Eas inducias Colinius Bruxellis coram Imperatore iurando sanciuit, spectante Rege Blesis Lalinius. Adscriptum erat vti captiui mutuò restituerentur; tribus duntaxat exceptis, Marescallo Markio, Francisco Mommorancij filio, & Philippo Croio Duce Arscotio; & is quidem è Vicennarum saltu arte euasit; duo alij redempti. Sed Markius in vxoris redimentis gremio expirauit, vir incorruptæ in Francos Fidei. Eius obitu Strossius Marescalli munus obtinuit, quod antea per absentiam Markij exercebat. Post inducias Februario mense contractas, sequente Octobri Carolus Imperator acerbissimis cruciatibus podagræ diuexatus, & concepto ingenti humanarum rerum vel tædio vel contemptu; cùm plerumque felicitatem suam incusaret, quæ secum vnà consenuisset; fortunámque mulierem appellaret, quæ ad riualem adolescentem conuersa canos senis contemneret; statuit abdicare se Imperio, & regnis per tot ærumnas curásque assiduas comparatis. Eam rem, quandoquidem fusè & pro dignitate à pluribus scripta, teritur omnium manibus, nec mei est instituti, enarrare eo loco omitto; ac orbi terrarum existimandum relinquo, quando contrariæ perstant sententiæ, quo potissimùm animo Princeps prudentissimus, prærepto ante obitum funere, viuum se viuentium albo expunxerit,

Espineuille. — *Induciæ inter Principes.* — *Anno 1556.* — *Lalain.* — *Imperatoris spõtanea abdicatio.*

expunxerit, ac potestatem quam tam vehementer ambiverat, sponte deposuerit atque abiecerit. Sanè ad facinoris laudem inclinat animus. Quæ enim præpostera illa ambitio, ea quæ concupiscas abijcere; cui in omnes imperium sit, placere obsequium; & versantem in amplissima luce, amplecti tenebras atque caliginem? Persuasum sit potiùs, quod humanitati nostræ sit maximæ laudi, Christianum Principem, prosperis aduersisque elatum & afflictum, clarum virtutibus nævísque contactum, in fallaciam humanæ amplitudinis introspexisse, ac magistro se didicisse, mundi fastigium ac votorum apicem, onus esse grauissimum, quod abdicatione sola deponitur.

X. *Belli contra Philippum Regem causa.*

Bellum quod Carolum inter & Franciscum tam violenter exarserat, eorum morte videbatur extinctum (nam statim Carolus postquam abdicauit se pro mortuo habitus) páxque illuxisse concupita tot gentibus, calamitatum serie attritis & propemodùm perditis. At repentè procella vnde minimè oportebat excita, iterum Europam acerbissimis malis implicuit; luemque belli longè fœdissimam in mortales ambitionis flatus immisit. Anno antè proximo Iulius Pontifex suo fato obierat, successerátque Marcellus Ceruinus, qui vigesimo altero die, solium vacuum successori dimiserat. Is Francorum Cardinalium calculis Ioannes Petrus Caraffa, ex nobilissima Neapolitana familia, iam grandævus, nam annum agebat septuagesimum nonum, excultus scientiis, & humanarum peritissimus rerum, Pontifex dictus est, & Paulus eo nomine quartus nuncupatus. Illum multæ iniuriæ tum in se, tum in affines ab Hispanis collatæ, in Francorum partes addixerant; metuebántque viri prudentes non temerè, ne iniuriæ sensus magnum aliquod malum procrearet. Attamen Paulus sub primordia, vt se æquum amantémque patrem exhiberet, legatos ad Principes pro constituenda pace instruxerat. Nec ab optimo sene malum obortum est, ab eius nepotibus arcessendus fons calamitatis. Ij ex fratre tres admodùm erant Alphonsus Montorij Comes; Carolus eques Melitensis, & statim à patruo dictus Cardinalis; atque Antonius Montisbelli Marchio, qui illicò administrationem rerum capessentes, vt vehementi ingenio erant, dignitatum & opum cupidi, eò ardentiùs, quòd præ senio pronus in sepulchrum Pontifex, moram breuem ambitioni permitteret, cœperunt omnia perturbare atque confundere. In Columnas maximè pronectus impetus, quorum amplissimæ ditiones Ecclesiastico fisco addictæ; mox cum Marcus Antonius Columna Hispanorum opem imploraret, in Hispanos ipsos conuersa consilia, & impulsus à Nepotibus Pontifex in cupiditatem Neapolitani regni obtinendi. At cùm cupiditas sine Francorum auxilio frustra foret, Nepotes vti eos in desiderij partem atque emolumenti vocarent, rem Henrico proponunt, ad Cardinalem Lotharingum scribunt, eúmque suam in mentem obiecta spe luculenta pertrahunt. Nondum erat conuentum de induciis, cùm res tanti momenti in consilio Regis agitatur; sententias oppositas tuebantur Cardinalis & Mommorancius. Hic abijciendam spem nouam & erumpens bellum affirmabat. *Nunc de pace inter Principes agi; si conueniretur de ea, quomodo bellum contra*

De Montoire. De Montbel.

HENRICVS II. *contra fidem iuratam Neapolitanis nouum inferretur? Sin bellum perstaret; an non hostium affatim superesset; cùm Hispanis & Belgis Angli accederent? quos singulos Francia tot laboribus suáque magna pernicie ægrè repulisset.* Contra Cardinalis, præter inane gloriæ studium, quo immoderate flagrabat, & nomina illa speciosa, *Defensoris Ecclesiæ*, & *Patroni Pontificum*, quibus Nepotes mentis aciem perstringebant, clam etiam vtilitatem priuatam vocabat in consilium. Quippe spem thiaræ conceperat; nec dotes ad eum apicem desiderabantur; ad quem euectus, Guisio fratri regnum Neapolitanum comparare posset; si quando ex Andegauensi ortus familia, ius auitum vellet è patrum cineribus suscitare. *Ille igitur Regi bellum iustissimum atque facillimum proponebat: quid enim iustius, quàm tueri Summum Pontificem, vindicare iniuriâ, & Ecclesiæ patrimonium per nefas raptum restituere Domino? Nec arduum, rem inceptam perficere, fauente Pontifice, & Caraffarum gente promouente in regno studia, & excitante Andegauensium partes, Hispanorum ferro nondum excisas.* Atque in eam sententiam raptus est Henricus; iussique Cardinales Lotharingus atque Turnonius Romam proficisci, & rem pacisci cum Pontifice. Quanquam Turnonius, prudentissimus ille vir, inuitissimo animo suscepit prouinciam, veluti præsagus quam calamitatem iret apparatum; nec profectus est, nisi post iussa geminata, affirmánsque lacrymantibus oculis, se haud sponte ire miserias Franciæ arcessitum. Ii itaque fœdus pangunt cum Paulo; vt Rex Sedem sanctissimam, Paulum, & Nepotes, in patrocinium & defensionem acciperet; Pontifex vni è Regis liberis excepto Delphino Neapolitanum regnum conferret, ad quod obtinendum, Rex in singulos annos trecenta quinquaginta nummorum millia suppeditaret, atque exercitum ex duodecim peditum millibus, duobus equitum. Adscitus in societatem Hercules Dux Ferrariensis, Guisij socer, eíque imperium in omnes fœderatorum copias datum. Haud multò post admissæ sunt, & iuratæ induciæ, imprudenter quidem, & forsan iniquè; cum ea pacta firmarentur iureiurando, quæ statim ex potiore pacto violanda erant. Quippe Caraffis & Columnis per mutuas iniurias exacerbatis; eò libentiùs, quod singuli haberent Reges, suarum iniuriarum sponsores quodammodo & fideiussores; Columnæ primi arma corripiunt, inflammante Duce Albano, qui Neapolitanum regnum administrabat; nec conscribere militem cunctatur Pontifex, vocato Strossio Marescallo, qui Martia indole, & Hispanis infensus; belli æstum atque incendium afflauit vehementius. Sic Pontifex in necessitatem belli intrusus, Cardinalem Caraffam Legatum ad Regem mittit, in speciem vti ad pacem cum Philippo adhortaretur, ipsa re vt abruptis induciis bellum indiceret. Legatus Fonbellaquæ exceptus, Regi veluti Defensori Ecclesiæ, & vindici sanctissimæ Sedis, senatorium Pileum & Gladium offert, gemmarum luce capulo vagináque splendentibus; orátque vt iuxta Regum maiorum Religionem, & Christianissimi nomen, sanctissimi Patris tutelam causámque suscipiat. Re vocata iterum in consilium; Mommorancius, præter superiora, adiungebat; *Iuratas modò inducias, nec integrum esse à re sanctissima resilire; obrutos esse calamitatibus populos, nisi respirandi spatium detur.*

detur, deficiendum esse sub onere. At si bellum placet, cur tam longinquum, incertum, & anceps? in extremam Italiam vires totas Franciæ ablegandas; at quo fulcro? depontano sene, qui spes cum vita statim extinguet; inexpertis & ambitiosis nepotibus, qui sui vnius commodi studiosi, tam id ab Hispano quam à Franco petent; & vbi res malè successerit, ad hostem accedent, emolumentum ex Francorum detrimento capturi. Nihilominus Guisiorum factio, speciosissimo Ecclesiæ colore, eiúsque defensionis, ad Caraffarum mentem Regem perducebat; *Inducias primùm à Cæsare violatas, qui Patrem communem per Columnam clientem & per Albanum vexari sineret; vim repelli, quod natura ius permisisset infirmissimis animalium; nec vlla religione pacis aut sacramento vetari, quin tegendo capiti manum aut brachium quis opponat.* Hæc & similia Guisij: & accedebat Reginæ assensus, quæ ab Strossio affine in eam sententiam impellebatur; at maximum pondus, quo inclinatus est animus Regis, Diana Pictauiensis adiunxit. Ea Guisiis palam addicta; siue quod Aumalius alteram ipsius filiam haberet coniugem; siue allecta Cardinalis Caroli blandimentis, qui mulierem omni officio, humili etiam atque abiecto demerebatur; siue pro feminarum indole, amaret Guisio mutare Mommorancium; eas ob causas Regem in bellum impulit, persuasum nihil gloriosius, quàm Ecclesiæ Christíque sedi patrocinari. Nec Mommorancius fuit in sententia pertinax; siue rem iam constitutam perspiceret; siue vt Guisios amandaret procul bello implicitos, cuius præsagiebat infelicem exitum; ita fore vt absentium gratia primò marcesceret, mox infortunio corrumperetur pœnitus & deperiret; & ipse Pontificis operâ indigebat, ad soluendum matrimonij nexum, quod Franciscus filius cum Pienna contraxerat. Ita singulis ad ruinam Franciæ conspirantibus, in miseriarum voraginem vltrò prouoluitur.

XI. *Guisius in Italiam missus.*

Stabilito belli proposito, eius gerendi occasio statim accedit. Albanus ducto exercitu in gratiam Columnarum, in Flaminiam penetrat, & Romæ coniuratio in Pontificis caput in lucem eruitur: Ideò iussus Mola è Corsica in Italiam duo Vasconum millia ducere, & Monlucius quem Senenses studio maximo reposcebant, se conferre Romam, ac suam operam Pontifici præstare, dum Guisio exercitus apparatur. Ipse Guisius, postquam Imperator Carolus coronam deposuerat, acerbissima hyeme, per Alpes ducebat duodecim peditum millia, armaturæ grauioris equites quadringentos, leuioris octingentos, magnâ Nobilium frequentiâ, præter Aumalium atque Elbouium ipsius fratres, & Nemursium Ducem; iamque fama aduentus Paulum liberauerat, Albano se recipiente in regnum, ad defensionem parandam. Extremplò Guisius, vt Italiæ innotesceret, Valentiam in Mediolanensibus obsidet, capítque post dierum quatuor verberationem, cùm ex præsidiariis Rhæti ad expugnantes deficerent, Italici fuga se per muros proriperent. Sic iniecta passim formidine, auctor erat Brissacus vt Guisius Cremonam contenderet, vrbem perterritam captum iri; nullas Hispanorum in Insubribus copias, Ducatum vniuersum nullò dispendio occupari facilè & subigi posse. Et in id consilium, quod prudentissimum erat, inclinabat Guisius; verùm ab eo Cardinalis fratris & Caraffarum Anno 1557.

tum minis tum precibus, inconsultè abductus, certum emolumentum spe incerta perdidit atque abiecit. Itaque per agrum Parmensem ad Herculem Ferrariensem socerum suum contendit; cúmque ad Rhegium occurrentem salutatum honorificè, vti prætorem totius exercitus, consulit de vniuersa belli ratione. Cùm variæ sententiæ dicerentur; affirmat Guisius sibi à Rege mandatum, vt Romam iret; vnde abscissa deliberatione Brissacus in Pedemontium redit, de eo bello malè auguratus; at Ferrariensis copias tradere Guisio abnuit, ne ditionem suam hosti exponat, tormenta duntaxat ac sulphureum pulverem vti promiserat præbet; ac Guisius Caraffarum spe fretus, versùs Bononiam tendit. Mox placuit in Neapolitanum regnum inuadere; ac breuiori via quæ ad mare patet incedere; per Firmum, Asculum, & Ciuitatulam, eóque præiverant cohortes aliquot Pontificiæ. Et verò Albanus de aduentu eius sollicitus, limites regni inuadenti iam deserebat, se in munitas vrbes recepturus, iamque Strossius atque Monlucius Ostiam, Velitras, & Marinum eripuerant Hispanis; vt momentum belli id vnum fuerit; quod omittens Guisius, ambitione, vel aliena, vel sua qui scandebat in apicem, illicò præceps in imum corruerit. Quippe cursoriis equis aduolans Romam, vt cum Pontifice ageret, totum mensem triuit superuacuâ morâ & perniciosâ, siue Caraffarum officiis retentus, siue sua sponte, vt officiosis salutationibus Cardinales plurimos conciliaret. Nam eam intra moram Albanus animo instaurato, regni limites communiuerat, firmúmque præsidium in Ciuitatulam coniecerat. Id exiguum oppidum postquam per tres Hebdomadas Guisium repulit, accedente Albano cum copiis, liberatum est obsidione. Iámque passim cuncta erant Guisio infensa. Nam Octavius Farnesius cum Hispanis conuenerat, recepta Placentia, & Cosinus Florentiæ Dux Senis tandem à Philippo donatus, ad impensas Senensis belli sarciendas, arma & opes ipsi adiunxerat, & orto Guisium inter & Marchionem Mombellum iurgio, Mombellus Romam secesserat, Caraffas fratres abducens à Guisio. Præterea euanuerat spes Turcicæ classis; nam offensus superba oratoris Francici voce Solimannus, centum triremes Constantinopoli continuerat, quas à Draguto ducendas promiserat Regi; iisque desideratis Baro Gardiæ nihil aggredi ausus est. Quapropter Guisius cùm à Rege instanter supplementum exposceret meditabatur regressum; tandem Pontificis ardentissimis precibus, sibi meritoab Albano timentis, retentus in Italia. Dúmque propè naufragus in scopulo hæret, ambiguus quid consilij capiat, ignominiosa clade ad Sanquintinum accepta, reuocatur à Rege, vnica post naufragium Franciæ tabula, iussus exercitum simul deportare. Ea res Pontifici nuntiata, iniucunda haud fuit; cui graues ipsi amici iuxta hostes erant; & procliui ad pacem Albano, Franci quasi superuacanei iam oneri erant atque incommodo. Nec difficulter de pace conuentum est; oppida mutuò restituta sunt; peteret veniam Albanus atque acciperet, condonarentur vltrò citróque iniuriæ, Pallianum arx in sequestrum iret; sed tota iræ moles in Marcum Antonium Colomnam & Ascanium Cornium corruit, qui deserente Hispano diris damnati sunt, Pontifice ab eorum venia contumacissimè abhorrente. Postea Albanus Romæ iis honoribus exceptus qui modò

Ciuitelle.

dò Guisio præbiti erant; quódque obseruatur, equo eodem invectus est, verè facto ad mentem domini, qui sessores tam diuersos admitteret; & luculento exemplo quantum Francis societati Italicæ innitendum. Quanquam is vnus societatum est nexus, vt quem adstrinxerit vna vtilitas, damni metus soluat, vel abrumpat. Guisius ad Ostiam cum duobus millibus Sclopetariorum triremes conscendit, reliquas copias per Æmiliam, Ferrariam, Rhætos, atque Helvetios Aumalius duxit; Monlucius haud multò post reuocatur in Franciam; & Ferrariensis, Regis assensu, non incommodam pacem cum Hispano fecit. Sic Martis furor in vnam Franciam effundebatur. Verùm illa stylum calamitate tristissima vocat, in argumentum lugendum, funestissimúmque spectaculum.

XII. *Bellum in Flandriam inuectum.*

Dum Alpes Guisius transgrediebatur, simul Henricus in Artesiam arma inferebat: nec per fecialem bellum significat, sed Colinium Admiralium iubet in hosticum irrumpere, & cæco fulgetro fulmen evibrare. Ille igitur nocte quæ festum Epiphaniæ diem consequitur, cùm homines ob solemnes epulas vino & sopore sepulti sunt, Duacum occupaturus accedit, & quodam Eremita duce murum inscendebat, cùm aniculæ clamoribus excitati vigiles discusserunt consilium; tunc Colinius ad Lentium oppidum conuersus, iam bello non dissimulato, vi irrumpens captum diripit, atque incendit, vastatísque limitibus in Picardiam redit, quam administrabat. Exclamant Hispani violatum ius gentium, summâ perfidiâ fractas inducias, prædonum instar Francos irruere, bellúmque non indictum inferre innoxiis, & fide iurisiurandi securis. Ad ea Regis nomine, scripto respondit Carolus Marillacus Archiepiscopus Viennensis; primùm ab Hispanis fractas inducias, & religionem pacis violatam; illos summo Pontifici bellum intulisse, imò per insidias obtulisse mortem, Artesiæ præsidia impunè grassari, atque excurrere in Picardiam, ad occupandas vrbes plurimas, Metim, Burdegalam, Alcinimontem clandestina consilia instruxisse, admisisse veneficum qui Mariemburgi puteos veneno inficeret, Marchium Marescallum præbito toxico peremisse, misisse speculatorem qui munimenta arcium delinearet. Ea Franci reponebant expostulantibus, vera quædam & alia colorata; quando inter infensos querelarum causæ nunquam desunt. Postea Henricus equite in hiberna misso totum se ad ludos addicit, & negotiosum gaudij otium. Nempè Mommorancius retinendæ potentiæ cupidissimus, vt Dianæ auctoritati potestatem parem opponeret, summo studio parauerat nuptias alterius Dianæ, Regis spuriæ, Francisco maiori filio; ea Horacij Farnesij vidua; patri charissima, videbatur contra Guisiorum gratiam & Pictauiensis, erectura Mommoranciis validum propugnaculum. Dum igitur choreis, epulis & hastiludiis securi hostium Franci capiuntur, Philippus Hispaniæ Rex, vindicaturus iniuriam, exercitum instruebat sedulò sed dissimulanter; quanquam paterno ære grauissimè oppressus, & exhausto ærario, pecuniâ valdè indigeret, tamen vendito patrimonio Regio, & certior famam & existimationem à primordiis peti; laborabat ne quid peccaret in carceribus, atque in stadium

HENRICVS II.

dignus plausu orbis ingrederetur. Igitur postquam exercitus apparatus est, ductorem dicit Philibertum Sabaudiæ Ducem, iubétque extemplò in Franciam penetrare. Nec ille rectà in scopum collineat; sed tentatâ Campaniâ, & Rocroio frustra impetito, mox in Picardiam flectens, Guisæ minatur, tandem improuisus obsidet Sanquintinum. Henricus serò tandem ludis experrectus, in Campaniam venerat, Niuernense viro fortissimo, Rocroij curam suscipiente; ac dum Rhemis agit, fecialem accipit à Maria Regina Angliæ, qui bellum indicit. Quippe Philippus ab vxore inuita eam societatem belli extorserat, comminatus absentiam atque dissidium, nisi mariti sortem subiret. Nec in hostes munita admodùm Francia erat, arces commeatu destitutæ & milite, pauci sub signis externi milites, in quibus tunc militiæ robur, plerique omnes inopinata hostium incursione perculsi: Ideò missi qui Heluetios Germanósque conscriberent. At in Hispano exercitu erant triginta quinque peditum millia, duodecim equitum; inter ductores præstabant Dux Arscotius, Comites Mansfeldius, Egmontius, Barlemontius, & Megius; & accesserunt haud multò post nouem Anglorum millia, equites mille & quingenti, ductoribus Pembrocio, Clintone, & Græo. Henrici exercitus longè impar recensebat septemdecim peditum millia, equitum sena. Porrò Sanquintinum oppidum est ad Somonæ fontem, caput olim Veromanduorum, medium inter arces Faram Hamum & Peronam, situ paludes inter vliginoso admodum; atque adeo positum in finibus propugnaculum; enimverò tunc temporis inualidum, quà præsidio, quà cætero commeatu. Breulius præfectus, recens præfecturam adierat, erat turma cataphractorum præsidij loco, quam Telinius ducebar, & ducenti pedites, nec multùm spei in ciuibus, qui alieni ab defensione, perinde habebant vinci ac vincere. Mommorancius constita obsidione, perstrictus iustis querelis expostulantium, quod Admiralij negligentia immunitæ vrbes Picardiæ forent; eum iubet in obsessam vrbem penetrare, ac vitam in conatu ponere. Et ille fortiter vti erat iussus per hostium vallum peruadens, quingentos milites in vrbem inducit; statímque multis ad propugnationem prudenter mandatis, propugnaculo quod ad Insulæ suburbium erat hostem expellit; sed magna iacturâ. Quippe præter militem, cui in summa inopia parcere debuit, Telinius vir præstantissimus cæsus est; & quarto post die, tum propugnaculum, tum admotum suburbium tradere hosti oportuit. Laborabat penuriâ rerum propè omnium Admiralius: nam deficiebant tormenta, puluis, instrumenta fossoria, miles sclopetarius maximè, quódque in paucis perniciabile, erat odio ciuibus, ob nouam hæresim quam palam & propè in oculis omnium profitebatur. Ille cùm aduerteret vrbem qua adiacet Palus, ab hoste lentius premi, Valpergo in turrim campanariam ducto commonstrat, quæ regredienti via tenenda sit, mittítque ad Commestabilem ad ducendas suppetias. Comestabilis duo milia sclopetariorum Andelotio tradit, qui Valpergo duce, vel aberrans à via, vel hoste à captiuo Anglo præmonito, repulsus fortiter, ægrè quingentos in vrbem immisit; cæteris quà cæde quà fuga disiectis. Admiralius, cùm in dies militum inopia premeret, aduertit per paludem commodè opem posse immitti; si quædam voragines opplerentur,

Sanquintinū obsessum.

rentur, & pauca nauigiola ad traiectionem in locis aliquot præberentur. Ea de re Commestabilem certiorem facit, compareт nauigia, se humo iniecta cumulaturum voragines. Ad monitum, Comestabilis ad Essinium progreditur, mittit qui significatum iter, hostium castra, & locorum situm explorarent; tum Faram regressus, aduocato consilio, rem deliberandam proponit: se statuisse ducto toto exercitu, per ostensam paludem subsidia in vrbem iniicere, sibi exploratam locorum distantiam, perpensam difficultatem, nec occurrere viam seruandæ vrbis commodiorem. Eo die Faram ex aula venerat Santandreanus, ac pro rerum militarium peritia qua multùm pollebat, dehortabatur ab eo consilio; nec tormenta ducenda, nec peditem, nisi quem in vrbem immittere opus esset; equitatum sufficere, qui vigilibus præcurrentibus, peditem sub ortum lucis ad paludis oram deduceret; séque ipse postmodùm periculo nullo reciperet. Aliter fieri nou posse, quin admoti exercitus in prælium irent; sicque omnia nulla necessitate in grauissimum periculum agi. Cæteri duces prudenti consilio assentiuntur; solus Comestabilis in sententia pertinax fuit, seu æmulatione in Santandreanum, seu noxa magnis viris perpetua, quos mutare sententiam pudet; quasi mutando fateantur inscitiam; cúmq; Santandreanus nouis rationibus mentem suam fulciret, respődet Comestabilis, indignãtis voce & facie; sibi exploratas gerendarum rerum occasiones, id ab experientia longa didicisse; quare se suo munere fungi paterentur. Marescallus obmutuit, séque omnes in futuram perniciem cæco obsequio comparatunt.

XIII. *Pugna ad Sanquintinū, & clades.* Anno 1557.

Illucebat dies Augusti decimus, qui diuo Laurentio sacer, in posterum cultus est magna Hispanorum gratulatione; cùm Mommorancius præmisso peditatu, & maioris molis tormentis quatuordecim, aduolans cum Proceribus & vniuerso equitatu, peditem assequitur, dispositísque ordinibus, circa horam decimam, Sanquintinum ad suburbium Insulæ aduenit. Hostium castra vltra Somonam amnem porrigebantur; cis amnem obtinebant suburbium quatuordecim Hispanorum signa; erántque præterea in pistrino proximo duæ sclopetariorum cohortes, tuentium aggerem, quo in vlteriorem amnem patebat transitus. Ij extemplò à Francis disiecti sunt, aggérque occupatus, tum Comestabilis iubet tormenta in hostium castra obuerti, explodíque continuò. Discerpta illicò & euersa tabernacula fragore ingenti, perturbant hostem ac terrefaciunt; Sabaudo inermi vix ad prodeundum spatium fuit, euadenti ad Egmontium metantem longius; miles reliquis disiectis tentoriis, loco abscedit, & petito circuitu ad Egmontij copias se adiungit. Sed non ideò subsidia immittebantur commodius. Conceptum inconsultò consilium, immaturum atque acerbum in lucem prodibat. Receperat Comestabilis prima luce affuturum se ad paludis oram; Admiralius nemine comparente, tolli asseres iusserat, quos superposuerat locis incommodis, ac paxillulos ligneos detrahi, quos ad commonstrandum iter infixerat, ne ab hoste deprehenderentur, qui tota die per paludem lintribus vehebatur. Et pauciora ad transitum nauigia Comestabilis tulerat; ita magno tumultu irruebant in ea milites, quæ aggrauata numero vehentium, vel hærebant vliginoso cœno implicita, vel appellere ad

HENRICVS II.

oram non poterant; vel qui ducerent deficientibus, in abditas voragines mergebantur; tum hostis tormenta in paludis oram explodebat; ita eorum qui ad suppetias designati erant, plures palude immersi sunt, multi ab hostibus cæsi, centum duntaxat Duce Andelotio introducti in vrbem sunt. Comestabilis ratus vniuersos exceptos, de receptu cogitat. Enimverò hostes trepidatione excussa, recipientem se aggredi statuunt, eámque in rem amnem transmittunt vado, quod gemino milliari patebat infra suburbium Insulæ. Admonitus quidem Comestabilis erat, custodiendum intentius vadum, ísque centum apposuerat equites, qui primo impetu hostium pulsi sunt. Postea Niuernensis eo turmam suam equestrem agit, comperítque Egmontium transmissum cum duobus equitum millibus, censebátque impetendum agmen hostile; sed ab aliis damnato temeritatis consilio, continuit se, & ad Condæum se recipit; quanquam ea temeritas seruabat exercitum, atque hoste inhibito receptum tegebat; vsque adeò in humanis virtutes incertæ sunt, & peccare in artem maximæ artis est. Condæus cum leuiori equitatu postremum agmen ducebat, incedebátque lentiùs, ceu pugnæ cupidus; cùm vniuersus Hispanicus equitatus vado pertransito, in octo agmina distributus, assequitur recedentem. Primùm hostis substitit, breui mora ad deliberandum, tum effusis habenis in Condæum irrumpit. Alteram alam ducebat Egmontius, alteram Hornius Comes, mediam aciem Monsfeldius impellebat. Primo congressu Franci disiecti sunt, siue tumultu cœpto ob raptas sarcinas, siue Niuernensis infortunio, qui lævo cornu ducto, fortè in ima valle cùm incepit dimicatio incedebat, atque ad pugnam cùm vellet frontem conuertere, subita fuga commilitonum, & hostium proximo impetu oppressus, aciem instruere haudquaquam potuit; & vir fortissimus nullo edito prælio victus est, stragi ægerrimè suum caput proripiens. Equite profligato, in peditem exploduntur tormenta, tum nutantibus ordinibus, in eum victor irruit, & magnam stragem tam pugnantium quàm fugientium edit. Cæsa Francorum quinque millia scribunt qui imminuunt cladem, decem millia qui augent; cùm ad siluam magnus fugientium numerus cæsus sit: nec omnes passim sine dimicatione fuga abstulerat, in ipso prælio occubuerunt Franciscus Turenius Vicecomes Comestabilis gener, Rocamenij filius, Claudius Rocachovartius, Guro, Gulenius, Saugelasius, interiítque in castris hostium sclopeti glande Ioannes Enguiennius Condæi frater, tam generositate quàm natalibus Princeps, defletus & desideratus ab ipsis hostibus. Capti sunt Comestabilis, coxam ictus sclopeto, Dux Mompenserius, Dux Longavilla, Santandreanus Marescallus, Ludouicus Mantuani frater, Ringravius Germanorum Tribunus, Vassæus, Curto, Rocamenius, Rupifocaldius, Mombrunus Comestabilis filius, Ioannes Gontaldus Biro, Fumellus, Capella Biro; aliíque quamplurimi, nobilitate aut dignitate conspicui. Paucissimi ex hostibus desiderati sunt; vt eam cladem nihil dixeris minus quàm pugnam. Illius culpa ad Comestabilem maximè deriuatur, qui præterquam quod totum exercitum in apertum discrimen coniecit solâ mentis pertinaciâ; multa prætereà peccasse

Vicomte de Turenne. Rochechouart.

dicitur,

dicitur, quod impedimenta in subitam expeditionem conuexerit, ad promissam horam quod non affuerit, luce palam quod se receperit; postremò sclopetarios quod equitibus non immiscuerit, ad frænandum hostium impetum. Quæ vt vera sint, sua etiam cæteros culpa inuoluit: nam attoniti duces & stupore quodam perculsi, quasi mente & fortitudine momento deiecti; nulla de tota re cura suscepta, cæsi vel capti sunt; vt possit affirmari eo in exercitu plures fuisse milites, neminem ducem, qui nusquam splendidiùs quam in tenebris infortunij lucet.

XIV. *Sanquintinũ captum.*

Franciæ post tantam cladem vna relicta spes erat Niuernensis, qui dotibus imperatoriis clarus optimè affectus ad patriam erat. Ille vbi Faram tenuit, & simul Condæus Princeps, Franciscus Mommorancius, Sancerra Bourdilio, & pauci alij, misso ad Regem Compendij agentem nuntio; Laudunum venit, ad reliquias exercitus colligendas. Quanquam nec impensæ is parcebat nec operæ, ægrè coacti equites mille sexcenti, pedites quinquies mille; quorum magnam partem sua pecunia armis & equis instruxit, saucios per Chirurgos suos curauit, aluit cibis suis, plerumque quos in mensam suam coqui apparassent vulneratis largiens. Rex in calamitate haud se abiiciens, nobiles cunctos Laudunum conuocat, Reginam cum Bertrando sigillorum custode, Parisios mittit, ad confirmandos ciuium animos, Paulum Termeum è Pedemontio arcessit, & Parisiis præficit; petit ab Helvetiis inuiolata fide sociis conscribi sexdecim hominum millia, Reicrocum in Germaniam ad delectum mittit; dein Guisium ex Italia deportare exercitum iubet. Franci proceres, Regi & patriæ in ea calamitate non deerant; Parisienses sponte trecenta librarum millia conferunt, singuli Proceres, recipiunt se defensuros arcem assignatam, munituros sumptibus suis, quam victori hosti opponerent, Brissacus non operam modò; sed opes Regi addicit liberaliter, precatus vt facultatum suarum reditus in vsum belli impenderet, sibi relictis duabus dumtaxat librarum millibus quibus se vxorem & familiam aleret: attamen frustra solicitudinem tantam impendissent Franci, nisi ipse victor vota infra fortunam suam moderans, nimia mora spatium victis spem & solatium impertiisset. Quarto post pugnam die Philippus in castra venerat, & delibato lætissimis oculis victoriæ tantæ spectaculo, spolia, tormenta, signa, captiuos, curiosè; atque haud semel inspectans, frui victoria quam vti maluit. Nam haud dubiè si vltrà victrices copias intulisset, quæ erat Franciæ consternatio atque infirmitas, cepisset Parisios, regnúmque vniuersum in exitium proximum impulisset: isque fuit Caroli patris sensus, vt scribitur, qui accepto de victoria nuntio, quæsiuit an filius Parisiis ageret; quasi innueret peritissimus senex, eo successu parum admodùm actum, nisi victor exciperetur Parisiis. Quanquam alij tradunt, ad nuntium egisse gratias Deo immortali, quod imperium filij tam felici exordio cohonestasset, simúlque diuinam reueritum iustitiam, quæ violatores pacis pœna afficeret; cæterùm de consilio quod peteret filius, se iam à mundo exulem atque extorrem nihil posse consulere, nisi vt filius viros prudentes audiat, quos consiliarios pater reliquisset: vt vt sit de Carolo; Deus eam mentem

ab

HENRICVS II.

ab hoste amouit, pepercítque Franciæ, calamitati modum constituens. Igitur Philippus ad Sanquintinum expugnandum intendit, & murorum verberationi adiungens cuniculos, iam septem locis amplas labes intulerat; octingentos milites opponebat Admiralius, numerum longè imparem, amplæ vrbi malè communitæ, in victorem hostem propugnandæ: nam ciues & rustici cogi ad opus, nullis minis, nullo metu, aut pœna poterant, tanto flagrabant in Admiralium odio; quare duces cæteri auctores erant, vt de dedenda vrbe ageretur; *nihil propugnanti vrbem ignominiosius, quàm si eà per vim hostilem deijcitur, cùm nullo fructu detrimenta plura incurrat: nam vrbs amittitur, ciuis spoliatur, miles perimitur, præda hostis oppletur & sanguine, nihilque Principi præter dolorem & iacturam militis comparatur; imò nec ipse Præfectus; qui arcessit mortem, laude animi commendari potest, ob facinus quod iuxta ab ignorantia ac fortitudine proficiscitur.* Et ea peruidebat Admiralius, sed sperabat si vel vnam impressionem repelleret, producendam diu obsidionem, morámque temporis quæ foret Regi pretiosissima obtinendam. At desiderium euentus fefellit, Philippus vrbem simul per ruinas omnes aggreditur, die Augusti vicesimo septimo, & per vnam irrumpens miles vrbem capit, funestátque cæde miserrima. Ciui parcitum, in armatos sæuitum maximè; Duces cæsi aut capti; Admiralius captus, & Andelotius, qui se mox victori subripuit, per paludem proximam, magnis functus periculis. Vno cursu victoriæ Casteletum à Solinaco Hispanis traditur, Hamum expugnatur, vrbs quidem indefensa; in arce plus laboris impensum: inexpugnabilis vulgò habebatur, & situ quidem commodissimo erat, sed muris aggere terreo haudquaquam fultis, extemplò ruina per tormenta inuehitur, atque arx redditur. Dein Nouiodunum & Caunium capiunt; statímque formidandus ille impetus deficit; quasi victoribus metas numen posuisset. Nam Angli de Hispanis expostulantes, in prædæ & captiuorum distributione, impetrato commeatu, discesserant; Germanorum multi similiter, ob eandem prædæ inæqualitatem deficiunt, & eorum quinque millia Niuernensis excepit: augebantur in dies copiæ Regiæ, atque aduentabat ex Italia Guisius. Quas ob res Philippus accuratè munitis Sanquintino, Hamo, & Casteleto, Bruxellas abiit, in hyberna exercitu misso. Interim Polleuilla spe occupandi Burgi in Sebusianis vrbis deiicitur. Decem Germanorum millia per Artesios: Sequanósque adduxerat; & alebat clandestina Sebusianorum consilia. At Niuernensis Eschenaium & Anglurium Iorsum miserat, qui vestigia eius legerent, ipsúmque vrgerent; & Vidamus Carnutensis duo sclopetariorum millia vrbi immiserat; imminebátque Guisij miles, quem per Alpes Aumalius reducebat; itaque Polleuilla ne prorsus exitus intercluderetur; maturè reditu sibi consuluit; conscijs proditionis Senatui Camberiensi ad meritas pœnas derelictis.

Soliguac.

Chauny.

XV.

Caletum à Guisio captū.

At Guisius in Franciam redux ingentes spiritus ad erigendas res afflictas affert; Rex illi extemplò vniuersum imperium in exercitum tradit, quod ille tam ambitiosè admittit, quàm modestè repudiauerat Niuernensis; quanquam eo fastigio non indignus. Et Guisius illicò, vt grandi

aliquo

aliquo facinore expectationem impleret, Caleti capiendi consilium init. Dubium est: an primus eam mentem conceperit, an ab alio conceptam promouerit; sanè vt fatear, Senarponti Bononiæ Præfecto id placuisse primo consilium, datámque occasionem ex colloquio Francos inter & Anglos de pace habito, Francis Caletum commeantibus, imò accuratè delineantibus situm atque munimenta; tamen hinc Guisio nulla laudis portio deperit, qui rem difficillimam, acerba hyeme, inter hostes medios, aggressus ingenti animo, ea celeritate & fortitudine perfecit, cui exemplum à multis retrò seculis nullum est, & quam in posteris imitatio rara expresserit. Ille igitur comparatis clam quæ ad subitam expeditionem necessaria erant, sub Decembris finem, exercitum Heluetiis, & Germanis auctum, diuisum bifariam, partim ipse versus Durlanium ducit; partim Niuernensis in Campaniæ fines, quasi in Lucemburgios inuasurus. At repentè vtrobique miles regressus in vestigia, Guisio duce, ad Caleti expugnationem se accingit. Est Caletum vrbs ad extremam Picardiæ oram, mari apposita, Angusto freto trium leucarum dirempta ab Anglia: in plano iacet, nullis montibus collibúsque obnoxia, inaccessa propemodùm, quà Hamo amne circumcincta in Insulæ modum, quà paludoso agro negante vestigia, quà Oceano ad occasum in commodissimum portum excepto. Geminus ad eam patebat aditus, terra & mari, vterque sua arce defensus & munitus egregiè; terrâ per paludes eminebat agger, opponebátque in fronte Nieulæum propugnaculum; in portum similiter, Risbanum propugnaculum alterum imminebat; vrbem præterea valida & seiuncta arx propugnabat. Porrò vt ea caperentur; celeritate opus quam maximè erat: nam si mora Anglis ad ferendam opem permitteretur, euanescebat consilium. Primo anni die Guisius opus aggressus, vtrumque propugnaculum simul, Nieulæum & Risbanum, tormentis vehementissimè verberat; capítque die quarto Nieulæum ab Anglis desertum, & Risbanum deditione spontanea. Erant in eius exercitu Rochasurio Princeps, Aumalius & Elbouius fratres; Strossius Marescallus, Franciscus Monmorancius, Termeus, Tauannius, Estreus tormentorum præfectus, Senarpo; Alegrius, pluresque nobiles; atque tormenta mira celeritate ab Estreo administrabantur. Captis propugnaculis, vt viam auxilio intercluderet, sena hominum millia ad aggerem locat; & Termeum cum validis copiis ad Dunas occupandas mittit (ij terrei aggeres ad refringendas vndas Oceani) quà Guinis Caletum est iter. Tum maiora sex tormenta, minora tria, ante portam Aquariam locat, quasi vim totam in eam partem versurus, & nonnullas turres euertit; mox repentè quindecim maioribus machinis, quæ hostem latuerant, arcem mari adiectam fulminat. Arcem tegebat murus infirmior, nulla humo suffultus, sed vallabat fossa ampla & profunda, saxis constrata, & redundans aquis, quas è mari proximo excipit. Tanto impetu & fragore tormenta explosa sunt, vt sonitus ad Antuerpiam tricesimo tertio germanico milliari delatus sit; & sub vesperam murus satis ampla labe corruerat. In eum Guisius impressionem instituit, admirabili ordine atque prudentia. Primùm Andelotio mandat mille &

HENRICVS II.

Senarpont.

Durlans.

Hame.

Fort de Nieulay.

Le Risban.

Anno 1558.

HENRICVS II. quingentos Sclopetarios ad mare Dunas inter atque vrbem locare, aggerem ducere qui ad fossam arcis pertingeret, vnde eius aqua exhauriri atque ad portum posset affluere; crates illitæ pice militi datæ, quibus per paludem firmo vestigio ingrederetur; dati & plutei in scurorum modum oblongi, texti ex vimine, papyro farta superinducti, atque aperti ad eiaculandum, iique præferratis confixi sudibus & humo infixi, sclopetorum hostilium pilas infringebant. Tum iussi Grandmontius cum trecentis Sclopetariis, ac cum hastatis totidem Strossius ad inspectandam ruinam progredi; dein cæterorum Dux Guisius in fossam præcipitat, dum desidit oceani æstus, & aquæ immersus vmbilico tenus, magna frigoris asperitate in ruinam euadir, irrumpitque adeò ferociter, vt arce occupata, Anglos propugnantes in vrbem depulerit; mox quoniam increscebat Oceanus, in castra regreditur, paraturus subsidia; relictis Aumalio & Elbovio fratribus qui arcem defenderent. At nocte proxima, Angli de pernicie sua haud dubij nisi arcem reciperent; eam totis viribus, semel atque iterum oppugnant; qua semper repulsi, suorúmque trecentis qui erant fortissimi cæsis, postridie deditionem instituunt. Dunfortius præfectus in hæc pacta assensus est; ipse cum ducibus quinquaginta quos Guisius vellet, captiui hærerent; cæteris, tum civi tum militi, vitæ & libertatis copia esset; commeatum omnem, pecuniam, arma, tormenta, puluerem, globos, in potestatem victoris traderent, nec victi clavum aut saxum suo loco moverent. Idque postremum speciatim cautum, quod Angli reddendam Bononiam deformauerant, pavimento; & ornamentis omnibus erutis. Iuxta pactum Guisius vrbe exceptus, ac die septimo quo impugnauerat. Nihil moræ permissum victoriæ, quæ eodem gradu Guinas deducta est, nam placuit eam vrbem quæ spectaret ad Franciam potiùs, quàm Gravelingam impetere; eíque instat tam indefessa opera Guisius, vti vrbem mox arcem vno die obtinuerit, Græo Præfecto cum designatis ducibus captiuo. Oppidum quanquam munitissimum, quod supervacuum censeretur, euersum penitus atque dirutum est. Vnum erat super Hamesium, castellum in paludibus abditum, habitúmque inexpugnabile; verùm Angli præsidiarij, accedente Guisio, correpti metu, arce derelicta in naves confugiunt: sic totum agrum Oyum, voce Gallica ab Anseribus dictum, miræ præangusto spatio fertilitatis, Franci cum Caleto recipiunt, ducentis & viginti annis, postquàm Eduardus patratâ pugnâ Cressiacâ eam vrbem ceperat. Nec Philippus Caleto subsidia immisit; sive Anglis infensus, qui à se discesserant, sive Guisij fortitudinem metuens. Angli audito machinarum fragore, diligenter quidem opem parauerant; sed appulsi serius vrbe iam capta, renavigarunt in Angliam. Ea res laudem immensam Guisio peperit, conciliauítque mirum in modum beneuolentiam populi; qua fultus imposterum spes immoderatas in fastigium multum eriget. Ac Nivernensis Herbemontium arcem in Arduennis validissimam expugnauerat, longe minore plausu quàm Guisius, quanquam fortitudine & prudentia nusquam inferior.

Hames. *Terre d'Oye.*

XVI. Parisiis interim Comitia Regni habebantur, Rege pecuniam ab belli subsidium

subsidium flagitante. Et in iis vnice institutum, vt in quatuor ordines delegati distribuerentur, qui antea in tres duntaxat, Cleri, Nobilitatis, atque vt vocant tertij Status, partiri cogebantur. Ita tertius ordo in duos diuisus; nam Magistratus qui administrabant iustitiam vnum constituerunt, alterum populus. Orauit pro Clero Cardinalis Lotharingius, pro Nobilitate Dux Nivernensis, iique stantes; at nixi genibus, pro Magistratibus, Santandreanus, in Parisiensi Curia primarius Præses; pro populo Andreas Morterius: Regi assignata tricesies centena aureorum millia; decies centenis à Clero soluendis, à plebe cæteris. Mox cum Delphino Rex Caletum lustrat, dictóque in Præfectum Termeo, Parisiis matrimonium Delphini celebrat. Huic in coniugem data, Maria Scotiæ Regina, & regni corona sponso à Proceribus Scotis oblata, vt deinceps Rex Delphinus dictus sit: in ea pompa Guisius Magistri Palatij obiit munus, absente Mommorancio; singulis viri gratiam in apicem promouentibus; cùm ad eius merita accederet noua auctoritas, nepte ex sorore in thronum euecta. Enimverò id Mommoranciis molestissimum erat, qui depressi per Guisij elationem, iam à clavo & regimine pulsi, æmulatione exarescebant. Auxit molestiam Andelotij casus. Sub Matrimonij quod recensui pompam, Christierna à Rege impetrauerat, vt Carolum filium Lotharingiæ Ducem inuiseret: is eam in rem Peronam ductus est, cum Vademontio patruo, venítque cum Christierna Granvellanus Atrebatensis Episcopus, ac quoniam de pace spem insinuabat, ad eum missus Lotharingiæ Cardinalis. Varios inter sermones, Granvellanus dicit misereri se Franciæ, quæ non tantùm bellis externis obnoxia, gravem præterea luem visceribus aleret, hæresin Calvinianam, quæ iam pervasisset plurimos Procerum; & is speciatim Andelotium nominat, cuius ex litteris ad captivum Admiralium scriptis id se perspexisse affirmat; præter libellum contra Missam scriptum, quem gestabat idem Andelotius, cùm Sanquitini captus est. Soluto colloquio, Cardinalis Regi significat quæ acceperat de Andelotio, quem ipse Rex habebat charissimum, tum ob fortitudinem militarem, tum quod vnà secum educatus à teneris esset. Attamen Princeps religiosissimus benevolentiam fidei posthabens, dum Moncæi prandet, arcessit Andelotium, virúmque interrogat, quid de Missa sentiret. Ille vt erat elato animo & superbo, quanquam antea monitus vt responso humili & demisso Regem mitigaret, tamen arroganter asserit, Missam abominabilem esse, conatúrque blasphemiam fulcire rationibus. Rex summoperè indignatus, & religionis zelo iram inflammante, lance à mensa rapta, quam solo affligeret, Delphinum sedentem proximè imprudenter lædir, & mensa consurgens Andelosium iubet duci in carcerem; mox dignitatem, nam Tribunus erat totius Francici peditatus, Monlucio tradit, quanquam repugnanti, ne Mommoranciis molestiam novam facesseret. Et Cardinalis florente gratia in æmulorum deiectionem vsurus, Seniganiam impellit, feminam primariam, quæ Minerio criminalium causarum Parisiis Iudici litem intenderet: ille acceptus Mommorancio, eo flagitante eandem feminam ob Ducis Arscotij fugam acerbè vexa-

Regni comitia.

Rex Delphinus.

Andelotius in carcerem missus.

De Senigania

HENRICVS II. vexauerat; modo vertente gratia & auctoritate, repetundarum iudicio damnatus, in exilium agitur. Comestabilem eæ res conturbabant plurimùm, cogitantem quantam perniciem auctoritas sua ob vnam absentiam pateretur: quare impetrato à Philippo Rege commeatu, vt Henricum de pace acturus conueniat; primùm ab eo exceptus est frigidè; mox captatâ mirè beneuolentiâ, ac primis amoris ignibus excitatis, immisit se in illius animum penitus. Præterea ne obliuio rursum absenti officeret, Dianam Pictauiensem vicariam sibi substituit. Mulier consortis impotens tametsi primùm se addixerat Guisiis, tamen cùm eos in fastigium euehi cerneret, eósque esse qui suo nutu res non alieno moderarentur, maluit reuerti ad Comestabilem, pridem sibi notum, moderatiori indole, quæ potentiæ sociam non excluderet. Et erat alio nomine quod timeret à Guisiis: nam omni conatu Stuartæ cum Delphino nuptiis intercesserat ingenium fortémque indolem adolescentulæ verita; eámque ob rem Lotharingiæ Cardinalis ad Reginam versus, ipsi animum in Dianam erexerat, & Regina grauioribus verbis increpauerat fœminam. Iis igitur de causis facilè ipsi cum Mommorancio conuenit, desponsa nepte ex Marescallo Marxio nata, quæ Henrico Comestabilis filio nuberet: Hinc Mommorancius tranquilliori mente se hosti restituit. Sic per ea Aulæ commercia artésque arcanas, nascebatur factio, quæ discerperet Franciam, quæque Anglica bella atque Hispanica repræsentaret miseriarum magno incremento.

XVII. *Thionuilla capta.* Inter hæc belli ardor inualescebat, Thionuillâ in Martis aream designatâ: ea vrbs ad Mosellam sexto infra Metim milliari, tum ipsi Meti tum Lotharingiæ vniuersæ, graui incommodo & periculo erat. Præfecti copiis æquali imperio Niuernensis & Guisius; hic vltra amnem, ille citra metatur. Ac primùm tormenta in murum à Guisio directa; quoniam Niuernensis in palustri & vliginoso agro non credebatur posse aggerem ducere; satis magnam labem intulerant: verùm amnis medius, quanquam vadosus, prohibuit, ita censente Strossio Marescallo, ne eo loci instituereiur impressio. Quare ad alteram Niuernensis partem perducta verberatio, & per paludem agger est cœptus;etsi ingens & improbus labor, fossam & vallum inter medias vndas ponentibus, ocurreret statim; tamen Strossio egregiam præ cæteris nauante operam, fossa coaluit, & ad ipsum murum deducta est. Excauabant humum, aquâ per riuulos in alias partes deriuatâ, tum fossæ latera compingebant primùm herbosâ terrâ atque argillosâ, mox tabulis atque asseribus fulciebant; milite per crates piceas paludem totam sine periculo percursante. Sic propiùs verberata turris quæ fossam tegebat.

Strossij mors. Anno 1558. Ac dum ad eam magno vtrinque animo concertatur, prospicitque operam Guisius Strossio colloquens, eius humero dextro innixus; ecce sclopeti glans Strossij sinistrum latus transuerberat; quo ictu statim occumbit, vir fortissimus, & peritissimus bellicarum rerum, infelix tamen cum suo ductu has gereret. Mox sub turrim illam acti cuniculi, ad quos exoritur dimicatio grauis; hoste ex humilibus propugnaculis ad fossam erectis Francum repellente. Aderant Duces Niuernensis & Guisius, pugnantium animos suo periculo incendentes, nutabátque victoria; cùm Monlucius

Volmarium Centurionem cum militibus aliquot iubet se in illa hostium propugnacula saltu immittere; aliúmque ad ruinam turris sursum arrepere: hic occisus illicò, Volmarius meliori sorte, accedente Monlucij filio, aliisque Nobilibus, post atrocem pugnam, hostem pellit, tenétque propugnaculum; quod extemplò Guisij iussu euersum est. Obsessi postridie deditionem flagitant; súntque admissi iis conditionibus, vt duci & militi sarta esset libertas, armis & sarcinis derelictis, civi cum facultatibus exeundi facultas, vrbs immunis à direptione. Et obseruata Niuernensis Guisiíque humanitas, in cura ægrotorum, & pudore virginum ab omni iniuria vindicando. Arlonem postea ductus exercitus; & quanquam initio præsidiarij milites superbè compellanti Guisio respondissent, tamen adventantibus copiis ad expugnationem immissis; ij metu pulsi ab vrbe per oppositam portam elabuntur, igne etiam in eam iniecto: quod flammis superfuit, militi datum in prædam; sed per ea plurimi dies consumpti sunt, cùm Guisius in Belgio omninò desideratur. Nec potuit festinare, incendio magnam castrorum partem invadente, quo ipsius equi, supellex argentea, & impedimenta omnia conflagrarunt. Nam interim Termeus luctuosa clade afficitur. Plerique Guisium inuidiæ postulant, quod sponte deseruerit Termeum, cladémque amauerit, quæ victoriam suam collustraret: excusant alij, affirmántque missum in Flandriam Termeum, duntaxat vti Hispanum arceret à mittendis Thionvillam suppetiis: Ego vt crediderim non optasse Guisium Termei cladem, sic eius periculo lætum inficiari haud ausim: qnid enim celeritatem tanta mora corrumperet, laudemque maximam inutili otio macularet? præterquam quod ea mora magnum discrimen copiis attulit, dissensione Francos inter & Germanos orta, ruebántque in ciuilem pugnam, nisi Niuernensis cura & diligentia admisissent concordiam. Porrò causa celeritatis desideratæ hæc erat. Termeus loco Strossij Marescallus dictus, cum sex millibus militum, partim Vasconum, partim Germanorum, atque equitibus mille & quingentis, iussus erat in Flandriam, qua ad mare spectat penetrare; simúlque proruperant Villebonus, Annebaldus Admiralij filius, Senarpo, & Cauneus Comes. Statim disiectis quæ occurrerant rusticorum turmis, Termeus Mardicum, pagum vi capit, tum quarto die Dunchercham expugnat, & deinceps Bergam, eásque diripiendas permittit militi. At postmodùm cum podagrâ laboraret, Duncherchæ hactens copias Villebono tradit, viro militari, sed prædatori famoso, & assueto grassari cædi atque incendiis. Ille Neoportum vsque excurrens, factâ militi flagitiorum licentiâ, eos agros & pagos fœdè crudelitate, libidine & de flagratione deturpat. Ad miseros eiulantium questus, excitatus Philippus, Egmontio mandat vlciscendi provinciam: & ille vir impiger coactis duodecim millibus hominum, præter immensam rusticorum turbam, qui vnà cum liberis atque vxoribus ad vindictam decerpendam accurrerant, ad Gravelingam se redeuntibus obiicit. Termeus adhuc æger copiis ductis ad flumen Agnium, quo Gravelinga alluitur, statuit eum transmittere die proxima dum subsidit æstus Oceani, sicque incauto hosti elabi. Verum Egmontius eo consilio, vel explorato,

Termeus ad Gravelingam victus.

De Chaune.

Aa.

HENRICVS II.

vel prudenter præuiso, primo mane occupat amnem transire, tormentis etiam non traiectis: quamobrem Termeus post amnem transitum, aduertit hostem oppositum & distributum in aciem. Nec ideò vir fortis despondet animum, sed pugnæ necessitatem in necessitatem victoriæ vertens, & ex loci situ commodum capiens, dextram Oceano, terga amne tegit, ad lævam sepem plaustris obtendit, tormenta aliquot leviora in frontem objicit, tum irrumpentem hostem intrepidè excipit. Egmuntius impetitus tormentis equitem per eorum globos in Termeum agit; toto impetu in Vascones verso: nam equitatus Villebono ductore metu atque ignavia conflictum vitabat; Germani hastas erexerant & à pugna incolumitatem impetraturi abstinebant, ita soli Vascones vniuersum equitum peditumque impetum loco immoti atque imperturbati, ingenti animo sustinent. At ecce duodecim Anglorum naves forrè eam oram præternavigantes, inspecto prælio, tormenta navium in Francos obuertunt discerpúntque obnoxios, nullo effugio, cùm hinc amnis, inde impedimenta fugam obstruerent. Sic dimicantes egregiè victi & cæsi sunt; plures mari & fluuio hausti; capti omnes ab Egmuntio duces, Termeus, Villebonus, Annebaldus, Senarpo, & Cauneus: è captis militibus ducenti in Angliam ducti; totidem rusticis ad explendum furorem traditi, qui rapti in proximos pagos, rapinarum pœnas dederunt sæuissimas, necati suppliciis à mulierculis, vel discerpti membratim securibus, vel laniati furentium dentibus vnguibúsque, cruore ad explendam vindictam ebibito. Ea clades Henrici res antè erectas prostrauit iterum; & plures Guisiorum æmuli, tarditatem Ducis incusabant, eò vero similius quòd ab eo vitio indoles viri abhorrebat quamplurimum, nec ea re vna Guisij fides & in patriam amor desideratus est; in Pedemontio res afflictæ, in prauam æmulationem, ceu in primam originem reuocabantur.

XVIII. *Brissaci res in Pedemontio infensa.*

Etenim post miseram cladem Sanquitinianam Rege vndecunque militem conuocante, & cordis instar sanguinem subito in metu à membris cæteris corrogante, Brissacus miserat duas legiones, & abcesserant Nobiles, qui certatim è Francia tyrocinium sub magistro tanto posituri conuolabant in Insubres. Sic Brissacus necessitate continebat se, operiens dum afflarent secundæ res. At postquam aduentu Guisij & Caleti expugnatione respirauit fortuna Franciæ, militem atque stipendium à Rege flagitat: id enim verò Guisius prohibet, cuius auctoritate Regis stabat arbitrium; summam rerum agi in Belgio, eò vires omnes & conatus vertendos; Pedemontium appendicem esse, quæ ex bello Flandrico pendeat; in eo Italiam aperiri atque profligari. Ista in speciem Guisius, cùm animum à Brissaco aversum haberet; siue quod is affinis Comestabili esset, siue quod Francorum vnus rebus gestis clarissimus, sibi comparandus atque adæquandus famam suam & gloriam prouocaret, & in aulam posset aliquando adscitus, auctoritati suæ æmulum ponere. Ideò milite atque pecuniâ detractis, Brissaco, res in deterius ibant, Gallavium & Gattinaram diruerat, cùm præsidiarius miles deficeret; dum hostes Monteclarum & Castiliolum expugnant, vrbibúsque cæteris imminent. In eas actus angustias, Gonorium fratrem ad Regem mittit flagitatum supetias; illi verba-

De Gonor.

dantur

dantur, & charta vmbra pecuniæ consignatur; sed in fumum statim singula effluunt. Ipse Brissacus, exoratâ ægerrimè veniâ, Parisios venit; ac subitò subornatur illi accusator Vidamus Carnutensis, inimicus priuatim, qui administrationem in flagitium vocat, annitente Lotharingio Cardinale: ac tametsi discussâ est accusatio, tamen illi pecunia in trapezitas Lugdunenses assignatur, attributione fallaci; factâ ingenti spe Turcicæ classis, quæ hostem auerteret atque detineret. Et quidem eam ex centum & viginti triremibus conflatam Solimanni Legatus ad Ligusticam oram adduxerat; eo consilio vt captis oppidis quæ circumstant Genuam, ipsam rerum penuriâ ad deditionem impelleret, verùm ea spes Franco inutilis, & Brissaco ipsi perniciosa omninò fuerat. Nam Turca post acceptam pecuniam à Genuensibus, clàm indemnes ab sua classe præstiterat; & ij à metu tanto securi, nummos Prætori Mediolanensi ad cogendum exercitum suppeditarunt; quibus ille viginti peditum millia conscribit, equitum quatuor; isque erat Sessæ Dux Ferdinandi Consalui ex filio nepos; qui pluribus captis in Pedemontio municipiis, Moncaluum nuper expugnauerat, Pequinij Præfecti negligentiâ; nam hostes muri parte quam propugnabat, nullo ad repellendum conatu admiserat. Ad hæc dolorem Brissaci interna augebant; cùm miles iam detractaret obsequium, gnarus suum ducem contemptui esse; Heluetij stipendio cessante discesserant, & pleræque vrbes deficiebant ad hostem. Ita res in Pedemontio collabebantur, virtutem profligante inuidia, & aulica fraude militarem lauream disturbante. At Philippus præter ea commoda, spem ingentem de Anglica classe conceperat. Ea nauibus centum & viginti, partim ex Anglia petitis, partim ex Belgio, ductore Clintono Anglo, postquam oram Normanniæ perterrefecerat, repente in minorem Britanniam versa, ad Conquestum portum vbi sancti Mathæi cœnobium est, exponit militem. Ille, rusticis aliquot qui obsistebant in fugam actis, cùm victor vltra pergeret, à Kersemontio Britone Nobili, deiectus, & in suas naues non sine damno compulsus est. Nec quid amplius hostes aggredi ausi sunt, quanquam triginta nauibus nuperrimè aucti: nam Brossius Dux Stampensis, prouinciæ Prætor, armabat militem, & vno conflictu de re tota fusi præiudicauerant. Postmodùm classis in suos Angliæ & Batauiæ portus se recepit. At perculsi Reges mutua illa quà clade, quà ignominia, videbantur extrema omnia tentaturi, cùm improuisò affulget spes pacis. Henricus numerosissimum exercitum apparauerat; nec numerus militum distinctè scribitur, nisi ex verbis Monlucij quantus demùm fuerit colligatur. Scribit enim ampliorem exercitum hominum memoriâ nullum visum; distributum in ordines cum semisse leucam occupasse, & singula agmina circumequitanti à dextro in sinistrum cornu, effluxisse trium horarum spatium. Rex eo lustrato, & excepto honorificè Guillelmo Ducis Saxoniæ filio, qui bis mille equites in societatem belli adduxerat; ab Campaniæ finibus in Picardiam tendit, immensásque copias ad Ambianum locat. Nec distabant procul Philippi copiæ, numero Francicis haud inferiores: qui exercitus si confligerent semel, magna rerum conuersio tum victori

HENRICVS II.

Vidame de Chartres.

Classis Anglica repulsa.

La Brosse.

De pace primùm agunt.

victori tum victo imminebat haud dubiè. Quo periculo acti, de pace agi Reges patiuntur. Eam Christierna Lotharingi mater omni industria promouebat, accedebántque ad eius studia, Sabaudiæ Dux Philibertus, Comestabilis, & Santandreanus; quanquam mente diuersa singuli. Nam Sabaudus ditionem suam ab vtroque Regum occupatam, vno pacis beneficio recuperare poterat; Comestabilem vrebat Guisij potentia, diuturno bello firmata; & Santandreanum captiuitatis longæ tædebat; téque totam Diana vrgebat efficaciter, rata bello extincto, Guisios facilè redactum iri in ordinem. Iis Reges animis affecti viros ad pacem legant; Henricus Cardinalem Lotharingium, Comestabilem Santandreanum, Ioannem Moruilerium Episcopum Aurelianensem, Albaspinam scribam sanctioris Consilij; Philippus Ferdinandum Albanum, Rodericum Gomesium, Guillelmum Orangium, Antonium Granuellanum Attrebatensem Episcopum, & Vlricum Viglium Iurisconsultum doctissimum: iique conueniunt Castro-Cameracesij, quod in Cameracensibus oppidulum est. Suos etiam Legatos Regina Angliæ, & Sabaudiæ Dux, priuatim miserant. Et verò Comestabilis libertatem sibi & Damuillæ nato confecerat, centum septuaginta sex aureorum millibus in pretium datis; quamuis scribant aliqui pretij gratiam à Philippo factam. Primùm placuit, vt gemini exercitus & admoti propiùs soluerentur, ne militaribus animis orta fortè occasione pugnandi, pacis studia disturbarentur: & dimissi vtrinque milites, quibus alimentum & pabulum feracissimæ prouinciæ vix suppeditabant. Heluetij tranquillè & placidè discesserunt, Germani tumultuantes multo labore à Niuernensi deducti sunt. Exarmati Reges in leges pacis assentiebantur, cum Angli eam postulatis conturbant, resposcentes Caletum; quod nullo pretio Francus à se auelli sineret. Ita cùm Philippns Mariæ coniugi eam molestiam nollet obiicere, vt ipsâ inuitâ conciliaretur pax; res in Ianuarium proximum à legatis reiicitur; si fortè beneficio temporis huic nodo Gordio proferretur aliquis gladius.

De l'Aubespine. Ruy Gomes.

XIX. *Contentio inter Legatos Regum Venetiis.*

Dum hic expectatur, legatos inter Regum oritur contentio, quæ pacem ipsam afflixit propemodùm; nisi Philippi certa & indubitata vtilitas eam instaurasset. Postquam Carolus quintus Imperio se & regnis abdicat, Franciscum Vargam ad Senatum Venetum, suo & Philippi filij nomine miserat, eum ipsum quem antè Imperatorio titulo habebat Venetiis. At Episcopus Lodeuensis pro Henrico legatus, percipiens quò hæc legatio tenderet, erat contestatus se de iure suo nunquam decessurum; attamen Senatus rogatu vterque Legatus à consessibus celebrioribus se abstinuerat. In præsentia Ferdinandus Imperator dictus Legatum proprium, miserat, vrgebátque Vargas, vt post eum proximas in sedendo partes occuparet. Proponebat sibi eæ vti traderentur; *non habendam priorum temporum rationem; olim regnum Hispaniæ angustis terminis circumscriptum, modò diuino beneficio, vltrà mundi & soli limites prorogatum; quantùm accesserit finium, tantùm accessisse maiestatis & reuerentiæ; non comparandam Franciam cum multiplicibus immensisque Prouinciis, quæ sceptro Hispanico regerentur; nec de dignitate oportere Reges contendere, cum eo qui prouinciarum numero & amplitudine cæteros superet.*

superet. Eiusmodi plura Vargas, fortunam in patrocinium aduocans, cùm ius & æquitatem nequiret. Contra Nouallius, Tarbensis Episcopus, Henrici orator, instat magnoperè, vt ius Regi suo debitum, ac priores partes asserantur. *Regum maiestatem à fortunæ beneficiis haudquaquam arceßi; tam mercatorum quàm Regum opulentiam esse; diuinum quid ad venerationem Regum affulgere; & ab regnis conditis neminem Principum cum Christianissimo contendisse*; stare se iure suo, nec passurum vt præter Imperatorium, vllus orator prior consideret. Senatus quando inire viam mediam non erat integrum, pro iure stetit, ac Francico primam sedem attribuit. Et ea controuersia postea Tridenti in Concilio instituta, agitata per grauissimas altercationes, Pio IV. Pontifice, Franco similiter adiudicata est. Ac quidem de Concilio Tridentino, plura essent dicenda, quod incœpit anno antequàm Franciscus Primus desineret; & tandem conclusum est Carolo IX. tertium annum regnante; sed omnia sunt luculentissimè ac verissimè scripta in historia propria, quam edidit nuper Pallavicinus Eminentissimus Cardinalis, tanta luce veritatis, quanta laude ingenij, & scriptori hæretico tam detraxit larvam, quàm patefecit mendacia. Nunc in orbitam pacis redeamus, cui dum enarratus obex assurgebat; alium Deus & molestissimum sustulit. Maria Angliæ Regina, hydrope Londini moritur; cùm prægnantem se ex desiderio crederet, nascenti morbo remediorum contemptu progressum dederat, pestémque aluerat, qua mox extincta est. Continuò Angliam noua rerum facies occupat; Elisabeta Mariæ soror ex Anna Bolenia nata solio imponitur; ac tametsi sub initia Philippus fingeret sibi Angliæ commoda cordi esse, tamen postmodùm in suam vnius vtilitatem intendit. Igitur Ianuario ineunte Legati Castro-Cameracesij conueniunt; nec diu de conditionibus disceptatum est. Duæ quæ grauiores, partim erant sublatæ, partim mitigatæ, de Caleto & Meti, Elisabeta iam cum Henrico pepigerat; vt ipsi Rex intra octo annos Caletum restitueret cum Oyo Comitatu; sin minus, quingenta nummorum millia penderet. Metim & duas alias vrbes Imperij, Tullum & Virdunum, assentiebatur Philippus vt Henricus redimeret, & de iis placidè cum Germanis Proceribus actum. Missi erant Oratores à Rege, Marillacus Archiepiscopus Viennensis, ac Bourdilionius, ad Germaniæ Comitia Augustæ habita; & impetratus tum à Ferdinando Imperatore, tum à Germanis Principibus haud ægrè assensus, vt eæ vrbes Francorum essent. Deinde sub Martij finem delatæ sunt ad Regem conditiones eiusmodi; vt pacta antea inita forent rata; vt mutuis clientibus parceretur, exceptis exulibus, Siculis, Neapolitanis, & Mediolanensibus, Henricus Philippo restitueret Theonvillam, Mariemburgum, Iuoium, Damvillerium, Mommedium, Valentiam in Insubribus, omnes arces vrbesque quas cis vel vltra Alpes possidebat: Philippus vicissim Sanquintinum, Hamum, & Castelletum; Henricus præterea redderet Philippo Carolesium Comitatum atque Hesdini ditionem, Bovinas, & Bullionem Leodiensi Pontifici; Mantuano Duci Monferratensem, Genuensibus Corsicam; in Subalpinis Taurinum, Pinarolium, Cherium, Civasium, & Villanovam Astensem pignoris loco retineret, dum

HENRICVS II.
De Noaille.
Concilium Tridentinum.
Pax Cameracensis.
Anno 1559.
Bourdillon.

HENRICVS II.

de avitæ successionis iure, ab selectis arbitris pronuntiatur: Henricus prior impleat fœdus, posterior Philippus datis obsidibus, Philippo Isabella Henrici filia tredecennis in coniugem detur, Philiberto Sabaudo Margarita soror; illi quadringenta nummorum millia, huic trecenta in dotem dicantur. Nemo Procerum præter Mommorantios his conditionibus adscriptum volebat, Guisius in consilio præclaram habuit ad dehortandum Orationem; Brissacus eam in rem generosè multa proponebat; sibi in militiæ præmium reposcebat exilium, se & socios commilitones iuberet Rex exulare è Francia, pollicebatur se fremente toto Hispanorum imperio obtentutum tot arces atque vrbes, quas nullo fructu modo abdicaret. Tum illam pacem miserabilem dicebat, exclamabat indignissimam, qua trecentæ propemodum arces ob pauculas quasdam recipiendas reddebantur Hispano. Canebantur surdo hæc omnia: Henricus omnino pacem expetebat, siue belli tam diuturni pertæsus; siue Mommorancij & multò magis Dianæ voluntate impulsus, quibus deliberatum erat quamcumque pacem admittere priusquam alendo bello Guisiorum gratiam & potentiam alere. Ita conditiones receptæ & apparata ad celebrandas nuptias pompa magnifica.

XX.

Senatores Parisienses haeretici.

Ac ea dum instruitur, Rex addicit curas ad plectendos Hæreticos; ij dudum propagabantur in Francia; & Senatorum Parisiensium plures ferebantur vulgò hac pice illiti. Sanè cùm prima Senatorum classis, quæ magna Camera vocatur, ex Edicto Castelbriantio igne Hæreticos plecteret, proxima classis, quæ turriculæ dicitur, eos dimittebat, vel leuiori pœna mulctabat. Qua de re multis apud Regem querentibus, & impulsore vt creditur Cardinale Lotharingio, qui nouam potentiam inquirendæ hæresis ambiebat, res ad Mercuriale consilium vocatur. Id porrò eiusmodi erat, vt die Mercurij, vnde nomen sumptum, Senatores lecti, in maiorem Curiam cogerentur, inquireretur de singulorum moribus, tum de vniuersis Senatusconsultis; si quid peccatum levius, verbis plectebatur; si quid grauius, amouebatur reus à Senatu: id consilium primò bis in mense, posteà semel trimestribus singulis habebatur. Conueniunt autem Præsides Diademati, duo ex singulis classibus Senatores, Regij Aduocati & Procurator; vbi res est grauior omnes adsunt. Tunc apud vocatos expostulat Ægidius Bordinus Regis Procurator, de iudiciorum varietate in plectendis Hæreticis, mox cùm Senatores sententiam dicerent & eorum aliquot in Hæreticorum gratiam tenuissent, nempè Arnoldus Ferrerius Iurisconsultus scriptis celeberrimus; Antonius Fumæus, Paulus Fuxiensis, Valæus, Porta, Viola, & omnium pertinacissimus Anna Burgus; pronuntiandum iudicium in alium diem dilatum est. Quo die deliberantibus Rex cum Proceribus interuenit; & Senatorum auditâ sententiâ, postquam grauem orationem habuerat, excandescens in Faurum, & Burgum, qui in Orthodoxam religionem blasphemas voces emiserant, iubet eos à Mongommerio comprehendi, & abduci in Bastillam arcem; in quam ducti similiter Fuxius, Fumæus, & Porta; nam Ferrerius, Valæus & Viola fugâ euaserant. Tum Annæ Burgo Iudices dati, qui sacris initiatus Ordinibus contumacissimè

La Mercuriale.

Du Faur, & du Bourg.

omnium

omnium sententiam impiam tuebatur : verùm is altercando , & datos Iudices reiiciendo dum damnatur lentiùs ; attox calamitas miseram Franciam percellit in capite. Perstrepebat gaudio ciuitas Parisiorum ad apparatum nuptialis pompæ ; aderant Sabaudiæ Dux , Albanus qui Isabellam pro Philippo duceret , Orangius , atque Egmontius ; Réxque hastiludium indixerat , in quo ipse decurreret , ostentaturus dotes egregias , vires robustissimas , atque admirabilem equitandi artem. Iam duos dies magna laude decurrerat , cùm sub tertij finem quo desinebat ludus , aperta galea vt captaret aërem , Mongommerium Comitem , quem fortè hastâ erectâ cessantem inspexit , ad cursum prouocat , excusantem se , & repetito iussu tandem adactum , sed raptus currendi studio , buculam galeæ festinanter demissam haudquaquam occludit. Mongommerius in pectorale hastâ perfractâ , cùm cohibere nequiret impetum , trunco quem dextrâ gerebat inuectus in Regem , buculam aperit , feritque supercilium dextrum , penetrante in caput vulnere. Rex prostratus ictu defertur in proximas Turriculatum ædes ; nec vllam deinceps edidit vocem ; quamvis illi multæ assignantur : atque adhibitis frustrà remediis , vndecimo die à vulnere, qui Iulij erat nonus , emittit animam ; nata in cerebro vomica quæ vitam abstulit. Magno humanarum rerum ludibrio ; cùm Rex validissimus , in ludo cuius peritissimus erat , suos inter Proceres , periculorum in tot bellis immunis ; nullo hoste , nullo inimico , in festiua pompa & nuptiali lætitia,ludens innocente culpa occiditur. Delibabat annum a quadragesimo primum, robusta valetudine,quæ longæuum senium operiretur. Pridie obitus Sabaudus Margaritam duxit , ne Rege mortuo novus obex pacem conturbaret. Et narrantur plura tam improuisi fati præsagia ; in quibus memorabile , quod infans sexennis à patre ad spectaculum deductus , vbi primùm inspexit stadium , exclamauit ; Heu pater , Regem volunt occidere; nec clamores aut fletus compesci vlla re potuerunt , donec domum à funesto loco relatus est. Porrò Henrico erant vt dixi corporis dotes eximiæ, amplæ vires , multa agilitas , membrorúmque ad palæstram omnem mollities : animus facilis,ab sæuitia omni alienus,clemens,benignus,& militaris gloriæ cupidus ; at qui se regendum Aulicis traderet,addictus Mommorancio supra omnem modum , quódque deterius Dianæ mulierculæ,tam cæco & obstinato obsequio , vt vulgò creditus sit ab impura fœmina fascinatus.

HENRICVS II.

Regis mors.

Anno 1559.

XXI.

FRANCISCVS II.

Guisij ad regimen admoti.

Henrici luctum consequentium temporum calamitas auxit ; quæ quadraginta continuos annos miseram Franciam discerpsit ac dilaniauit ; eò funestius, quòd Francia ipsa suo malo potens & ferax , viperæ instar, tot alebat hostes, quot fœtus pareret ; & geminis diuisa factionibus,impietatis & ambitionis , tuebat in perniciem necessariam , tam victrix quàm victa. Ea & sequentia , quoniam ætatem nostram contingunt propius , & amplè ab Historicis pluribus variis linguis perscripta sunt , ne rem omninò actam agere videar , percurram paucioribus , quantùm ad propositum meum sat fuerit. Franciscus eo nomine Secundus annum decurrebat decimum septimum cùm raptus est pater ; adolescens infirma valetudine , & animo tam imbecilli ad tantam regni molem quàm corpore , quam sine

FRANCISCVS II.

fulcro & adminiculo ferre non posset. Id in tanta Principum copia deesse non poterat; sed ex ea copia primum malum ortum est, cùm inæqualitatem originis suppleret auctoritas, & regium sanguinem repræsentaret ambitio. Nam Guisij extemplò rerum clauum arripiunt: cùm Guisios nomino, duos natu maiores loquor, Franciscum & Carolum: nam fratres alij ad eorum nutus accedebant. Quorum Franciscus rebus militia gestis clarissimus, Meti seruatâ & Caleto capto, famam omnium gentium consequutus, videbatur quolibet dignus fastigio; actuosus in paucis, vigilantissimus, qui manu qua metabat victorias, conscribebat epistolas, prudens, moderatus, liberalis, & beneficiorum haud immemor; humanitate admirabili quæ animos omnium caperet. Carolus Cardinalis, ceu ignem loco animæ aleret, perpetuo in motu, cùm non posset militarium, aulicarum rerum & consiliorum satagebat; vbi conciliandus potentior, dissimulator egregius; litteris imbutus, & eloquentia ad flectendos animos singulari. Ij Mariæ Stuartæ, quæ nupserat Regi, auunculi, ceu affines propinquiores, Regem à Turricularum palatio, in quo Henricus iacebat, Luparam abducunt; iusso Comestabile hærere ad cadauer, dum iusta peragerentur, quod Præfectorum Palatij munus est. Regina mater Catharina Medicia se ad Guisios admouet; siue cursu rapta, quem inhibere haud posset; siue maluit Guisiis quàm Comestabili adhærere, viro prudenti & considerato, quem admissum semel amoueret haud facilè; cùm Guisij turbulentiores viam ruinæ amplam patefacerent; siue nondum confirmatis artibus, quas deinceps ad regimen vsurpandum tam peritè callidéque adhibuit. At Guisij Regis potiti, illicò edictum in Senatum deferri curant, quo Rex belli administrationem Duci Guisio mandabat, ærarij Cardinali, & Reginæ matri supremum in òmne regnum imperium. Idémque Rex dixerat viris à Senatu legatis, Guisios de singulis rebus consulendos. Imò cùm Comestabilis semel iterúmque Regem conuenisset, experturus si qua dignitatis atque ætatis ratio haberetur: nam agebat annum à septuagesimo alterum; cùm occlusas Regis aures comperisset, Guisiósque in intimam mentem penetrasse, petita & accepta abeundi venia, secesserat Chantilliacum, quæ Parisios prope villa est magnifica natura & arte ad honestum otium instructissima. Continuò institutæ, quod solemne est, mutationes. Oliuerius Cancellarius, vir moribus probatissimis, sigillis præficitur, Bertrando custode Romam amandato, vt galerum Cardinalitium caperet, homine ad Dianæ obsequium mancipato. Diana ipsa aulâ eiecta est, pœna pro flagitiis leuiori, iussa tradere regij cubiculi claues, & Regum supellectilem gemmeam, quæ per immoderatam potentiam penes se habebat; Chenonsæum amœnissimam in Turonibus domum, Charo amni impositam; Catharinæ dedit, facultatibus cæteris spolianda, nisi Aumalius gener deprecator, concepta spe totius hæreditatis, exorasset fœminæ veniam. Mox Ioannes Auanso summa præfectura ærarij amouetur; Cardinalis Turnonius inculpatæ fidei, & Mommorancio odiosus, in aulam arcessitur, Catharinæ maximè voluntate, virum aduocantis quem priuatim sibi demereretur. Santandreanus Marescallus,

Anno 1559.

Chenonceaux.

rescallus, cùm hactenus beneuolentia Regis & sua amplitudine fultus, alienum columen respuisset, modò se ad Guisios applicat, ære alieno supra modum grauis, & accusationibus multis obnoxius, ob peculatum & rapinas plurimas; vnica filia vni ex Guisij filiis desponsa: plerique regiæ domus ministri, Præfecti arcium vrbiúmque, & in supremis Curiis Magistratus, eo modo deiecti; cauentibus Guisiis vt dignos substituerent, quíque passim vulgò commendati essent & accepti.

FRANCISCVS II.

XXII. *Principes regii sanguinis.*

Constitutis ad clauum Guisiis, vna supererat euertenda machina familiæ Regiæ Principes, qui ab condito regno venerabiles Francis, & pupillis Regibus in administrationem vocati, non videbantur alienum regimen æquis animis subituri. Ij quinque è Borbonia prosapia erant; tres in Vindocinensi familia fratres, quæ ad Regem spectabat propius; Antonius, Ludouicus, & Carolus. Antonius postremo bello Henricum inter & Philippum exorto, Henrico Nauarræ Rege socero mortuo, in Benearniam venerat, regníque titulum sumpserat; hic virili ætate, militarium peritissimus rerum, tam prudens ductor, quam fortis in præliis, prætereà per ærarium soceri locuples, vt primus è stirpe regia, videbatur administrationi rerum aptissimus; nisi virtutes sua etiam vitia prægrauarent: nulla in consiliis aulicis intelligentia, in susceptis nulla constantia, imò ingens mollities, fluctuans animus, & in singulis hæsitans, qui se nulli rei seriò traderet; quæ vitia non tam ab indole hauserat, quam ab assiduis mulicularum amoribus, aciem mentis robúrque corporis affligentibus & eneruantibus. Ludouicus Condæus, fratri longè dissimilis, pusillo corpore, infirmis viribus, nondum collectâ per ætatem peritiâ; nam annum vigesimum quintum implebat, arcessebat ab animo quod defecerat corpori; generosi animi, altíque spiritus, liberalis, fortis, in gerendis rebus indefessus, perspicaci ingenio solidóque, cupidissimus gloriæ: sed eæ laudes contraxerant næuos; etenim in consiliis præceps, in agendo nimius, in aduersis impatiens, noua hæresi imbutus, ad factionem potiùs regníque perniciem quàm ad regimen natus putabatur. Et ille ad Comestabilis partes accesserat, contracta cum eo affinitate ob coniugem; quippe socrus Eleonoræ Royæ coniugis mater, nata erat ex Ludouica sorore Comestabilis, quæ primis nuptiis Magdalenam matrem ipsam Eleonoræ pepererat; secundis Castilionios fratres Admiralium & Andelotium; ita in fratrum consuetudinem Condæus implicitus, ab iis veneni luem illam contraxerat: prætereà opes illi tenues erant, dignitas nulla, nulla prouinciæ prætura; atque hinc prima causa dissidij, quod Picardiam à patre & Antonio fratre administratam ipse reposceret, quam inuaserant Guisij. Carolus in album Cardinalium adscriptus, & Rothomagensis Archiepiscopus, Antonio similior, negligentia, & credulitate, rebus magnis ineptus, & alienæ fraudi obnoxius erat. Duo prætereà fratres ex stirpe Rocasurionis obtinebant proximum gradum; Ludouicus Dux Monpenserius, miti indole, & à tumultibus aliena, Orthodoxæ fidei studiosissimus; iisdémque moribus Carolus frater Princeps Rocasurio, probitatis laude & prudentiæ clarus; amorem & existimationem vulgi

Roche sur Yon.

FRANCISCVS II.

collegerant. Ergo ad eos Franci conuertuntur, ij quibus Guisij odiosi forent; & maximè ad Navarræ Regem qui ortu proximus, & belli gloriâ, & regis dignitate eminebat supra cæteros. Et quidem Comestabilis, postquam Henrici deplorata est salus, Matam ad eum miserat, adhortatus vt quamprimùm Lutetiam se conferret suscepturus regimen, quod in ipsum natura virtutésque suæ contulerant. At cùm ille vel indolis cunctatione haud se commoueret, vel quod Mommorancio non satis fideret, qui in proximo fœdere Cameracensi nullam sui in Nauarram iuris rationem habuerat; mox appellatus Procerum vocibus, Condæi, Rocasurionis, Admiralij, & Andelotij, de re tota deliberauit maturius. Erant illi à consiliis Ioannes Angutus Episcopus Mimatensis, Prati Cancellarij filius nothus, Burcardus Nauarræ Cancellarius, Chabotus Iarnacus, & Franciscus Escarsius; eúmque postremum sibi clam Catharina conciliauerat. Ij auctores sunt vt proficiscatur; verùm Escarsio moram inuehente sagaciter, lentè progrediebatur; admissis per singulas vrbes hæreticorum precibus, supplicantium vt fidei suæ defensionem susciperet. Vindocini plerosque Procerum obvios habuit, Condæum, Rocasurionem, Andelotium, Vidamum Carnurensem, Anfonium Portiani Principem, & Carolum Rupifocaldium; & eorum consilio constitutum, nihil vt moueret, donec Reginæ matris Regísque ipsius mente perspecta, tentasset si quid placidè & tumultu amoto obtineri posset; isque ea mente ire in Aulam pergit. At Guisij vt primum illum impetum frangerent, persuadent Regi Navarrum sectâ hæreticum, eius farinæ hominibus ducem se præbere, eorúmque ope regnum affectare; qua opinione concepta, haud ægrè Rex ad Navarrum excludendum inducitur. In Castello Sangermani Laij agebat; nullum in eo paratum Navarro hospitium; isque ad diuersorium publicum mittebatur, nisi Santandreanus officiosè suo decessisset. Cùm Rex vt ipsi occurreret, quod frequens est, prodiisset venatum, à Guisio in regionem viæ aduersam deducitur. Nec Navarrus accipitur à Rege signo vllo humanitatis; nusquam ad consilium euocatur; si de regno agit, mittitur ad Guisios, Rege affirmante penès avunculos totam esse administrationem & regimen; sibi gratum facturos, qui ipsis obtemperarent. Ausus aliquoties, Proceribus instigantibus, Regem de publicis rebus compellare, tam austeris & acerbis verbis dimissus est, vt planè abiecta spe obtinendi regiminis, ad primam indolem reuolutus, consilia antè suscepta omiserit. Ita Guisij in eum obicem confirmati, Regem Rhemos ad inaugurationem nullo metu ducunt: affuerunt Rex Navarræ & Comestabilis, pars spectabilis pompæ; amoti extemplò; & Comestabilis quidem summam Palatij præfecturam dimisit, quam inuasit Guisius, Francisco Comestabilis filio Marescallo dicto; & Navarrus in speciem deducendæ in Hispaniam Elisabetæ, amandatur in Benearnium. Imò Guisij alas festinanti adiungunt: nam eo præsente à Philippo Rege Hispaniæ litteras perlegunt; quibus expostulabat quosdam factiosos in regno Franciæ clam tumultuari, qui regni Comitia euocanda dicerent; quasi Francisco ætas aut industria ad regendum deforent; eam ob rem significabat, se

Antonius Rex Nauarra.

d'Angut.

d'Escars.

Regis

Regis sororij totiúsque regni tutelam capere, paratósque armatos quadragesies mille, qui factiosos in obsequium cogerent. His litteris Nauarrus cùm se designari animaduerteret, metuénsque ne Hispanus quod in Nauarra reliquum erat inuaderet, dum Elisabetæ ornatus instruitur, festinat in Beneatnium properanter; móxque Elisabeta Cardinali Borbonio & Rocasurioni perducenda in Hispaniam traditur; eámque Comite Albano Duce in Aquitania Nauarrus excipit, quam ad Ronceuallem Duci Infantadio committit.

FRANCISCVS II.

XXIII. *Caluini in Francia hæresis.*

Amoliti Nauarrum Guisij, ad premendos tollendósque hæreticos aggrediuntur; tum ob cultum Orthodoxæ fidei, tum quod eam factionem sibi aduersissimam comperiebant. Porrò res postulat, quando ab ea tanta calamitatum procella exorta est, vt à prima origine tota mali causa arcessatur. Nec ea alia quàm Ioannes Caluinus. Hic Nouioduni, quæ Picardiæ vrbs est, anno huius seculi nono, ex Gerardo Chauuino Notario natus, studiísque primis eruditus, ab quodam affine sacerdotia duo impetrauit, Parochiam Pontis Episcopalis, & in Ecclesia Nouiodunensi Capellaniam, vt vocant: & Ioanni erat Carolus frater, qui cùm moriens sacrosanctâ Eucharistiâ pasci recusasset, sub patibulo instar iumenti sepultus est. At Ioannes decursis primis studiorum stadiis, Aureliam ad discendam Iurisprudentiam venerat, inde profectus Bituriges, vt Alciatum audiret doctrina celeberrimum; incidítque in quendam Melchiorem Volmarium natione Germanum, à quo impulsus est in studium Theologiæ, simúlque prima hæresis lue infectus. At ea cùm in dies fermenti instar totam hominis mentem peruaderet atque corrumperet; iam ingens quidpiam meditans; regressus in patriam, duo sacerdotia pecuniâ vendit; qua auctus venit Parisios, & in Collegio Cardinalis Monachi clam virus spargit; donec ob praua dogmata ad pœnam quæsitus, periculo per fenestram missus sese eripuit. Parisiis Enculismam profugit, nomine dissimulato; mox se in Germaniam confert, & sermonem communicat cum hæreticorum Antesignanis; dein reuersus in Franciam Pictauium venit, incipítque plures contagiosa labe inficere. In iis tres celebres, quos per Franciam ad seminandum toxicum legat, & librum Alcini nomine de Christiana institutione, matricem hæreseos scribit, quem Regi Francisco I. impudentissimus nebulo dedicat. Mox seuerè Francisco in hæreticos homines insurgente, idem metu supplicij Geneuam profugit, nouæque sectæ conditor, ibidem hæsit, emissariis in Franciam sparsis, securus ipse ab metu procul atque incommodo, nisi quod morbi graues ex intemperie corporis importarent. Quippe naturâ melancholicus, & nigra bile suffusus, macilento & tenui corpore, infirmo ventriculo, hemicraniâ diu laborauit; ac post decursum quadragesimum annum, grauissimis & acutissimis morbis vexatus est, in quorum cruciatibus tandem emisit animam. Et ille vafri callidique ingenij, quanquam ab Luthero voluntatem & occasionem hæresis hauserat; tamen diuersâ viâ ingrediens, Christianorum morum reformatorem se venditans, specie pietatis insinuabat impietatem teterrimam; lusus, choreas, luxum vestium, pompámque

Chauuin.

ædium

FRANCISCVS II. ædium à suis ablegans, & vnos Dauidis Psalmos in preces concinens; qua decepti fraude Francorum haud pauci, quibus Sacerdotum mores offensioni erant, praua simplicitate implicabantur obiectis retibus. Et verò iis temporibus Antistitum atque Sacerdotum, iam vita scandalo, quàm ignorantia contemptui erat; vt luce extincta & sale insipido, cæteros caligo inuolueret, ac putredo corrumperet. Porrò sub Francisco pestis progenita, sub Henrico in magnam molem excreuerat; siue frequenti cum Protestantibus Germanis commercio, siue belli effreni licentia pietatem & sanctitatem morum extinguente; siue insigni Aulæ corruptela, libidine, luxu, & auaritia, Procerum animos obtinentibus. Et eiusmodi hæretici per vniuersam Franciam fusi, primò Reformatores specioso titulo appellati, proximo anno Hugonoti dicti sunt, quo deinceps nomine eos nuncupabo : causa appellationis multùm incerta, vt plerumque fit in huiusmodi vocibus, quæ mera voluntate plebis casu potiùs, quam ratione certa excogitantur; arbitrantur plurimi peritum à Turonensibus nomen quod in ea vrbe hæretici plures cùm agerent, sæpiúsque ad portam quæ Hugonis dicitur, nocturnos suos cœtus concelebrarent, Hugonoti à popularibus dicti sunt, voce in vniuersam Franciam emanante. Mezeræus putat ab Heluetica voce id nominis petitum, quæ Ligam, siue societatem gentis significet, vnde ij primùm dicti Eidgonossen, & Eidgnos, & per corruptelam vocis, Hugnots; vel Huguenotti. Ita Franci in factiones ibant ob Religionem, cùm ad incendium noua & inflammatissima fax accessit ambitio. Quippe Principes Procerésque, quibus intolerabilius Guisiorum imperio nihil erat, conuersi ad ingentem hominum multitudinem, qui oppressi pœnis ad rebellandum duces percuperent, illorum sectam primò indulgentiâ quadam amplexi sunt, tum consuetudine adamarunt, mox constantia retinuerunt, tandem pertinacia, quæ hæreticorum est, ad extremum spiritum propugnarunt. Igitur factionem Guisij perdendam atque abolendam suscipiunt. Et primùm Parisiis Regis nomine seuerissima Edicta proponunt, indictásque pœnas nullâ veniâ infligunt. Eam curam sibi depoposcerat Cardinalis Lotharingius, aderant impulsores Præsides Senatus Santandreanus & Minardus, Bordinus Procurator Regius, & Antonius Mouchius, Doctor Sorbonicus, qui Demochares dici voluerat, à Cardinale Inquisitor fidei designatus. Abducebantur in carcerem plures familiæ, multi cruciati suppliciis ad confessionem sceleris extorquendam; Multi palam subiecti atrocibus flammis; at pauci qui resipiscerent, & conceptam impietatem deponerent. Vnus Anna Burgus, Senator ille quem in Bastillam Henricus compegerat, grauitate pœnæ Catholicæ fidei plurimùm obfuit. Etenim Cardinalis ratus viri supplicio, qui natalibus, dignitate & fama esset clarissimus, contumaciam Hæreticorum absterrendam atque infringendam, contenderat tantoperè, vt post plurimas altercationes, multas à diuersis Iudicibus latas sententias, oppessis tandem effugiis & appellationibus, Burgus hæresis reus igne damnaretur. Deductus est per vrbis compita, ad pœnam ostentandam, & iniiciendum terrorem, passim rogis ardentibus; verùm ipse periculo mortis insanior,

Hugoneti.

De Mouchy.

insanior, adhortationes ad plebem habuit, simulatâ constantiâ, & probitate morum affectatâ, tam efficaces, vt emollitis miseratione animis & innocentiæ opinione præsumpta, vulgò creditus sit, de Deo sentire optimè, qui mortem atrocissimam tantâ patientiâ & æquitate mentis admitteret. Cæteri Senatores anno proximo exortis tumultibus, custodia impunè missi sunt, at Burgus laqueo ante necatus, flammis iniectus est. Incenderat Guisios Minardi Præsidis fatum violentum, qui cum è Curia in ædes suas mulâ vectus regreditur, luce palam perimitur sclopeti glande; & is infensissimus omnium Burgum vrgebat; nec patrator cædis vllâ diligentiâ venire in notitiam potuit.

XXIV. *Hugonoti ad Condæum confugiunt.*

Ea inter supplicia cùm Hugonotis vna spes salutis affulgeret, si vim aut repellerent armis aut inferrent; postquam libellis plurimis Guisiorum, vt vocabant tyrannidem incusarunt, seriò ad rebellandum animos applicant, & rebellionis ducem Condæum appellant. Ille Guisiis ob negatam Picardiæ Præturam infensus summoperè erat; cùm enim eam ab Admiralio extorsisset Guisius, postulanti Condæo, quam maiores & frater Vindocinensis summa fide administrauerant, omninò pernegauerat. Accessit edictum, quo plerique Nobiles ab Aula pulsi sunt, tam iniquè, vt vindictæ cupiditate cuncti exarserint. Quippe iussi omnes sunt, qui à Rege quidpiam flagitarent, intra proximum diem laquei pœnâ propositâ aulâ exire; & in eam rem in area Fonsbellaquæ erectum est patibulum. (Fontainebleau.) Ingens erat numerus ex proximis bellis mercedem aut præmium postulantium, quos vt Guisij semel vno verbo amolirentur, edictum eiusmodi acerbissimum sanè erant commenti: verùm dum importunos abigunt, sibi hostes procreant, quos in prouincias dimittunt, veluti faces instructas ad incendium. Cuncti igitur, siue Hugonoti, seu Malecontenti, (Malcontents.) instantissimis litteris Condæum vrgent, vt publicam causam Dei Franciæque suscipiat; nec diutius sinat Tyrannos extraneos in amplissimo & liberrimo orbis Imperio immanitatem suam exercere. Nec Condæus multùm cunctatus est; socru & vxore inflammantibus ob religionem, stimulante iniuria quam intulerant Guisij, & fulgore gloriæ prudentiam præstinguente, quam pararet nouo regno atque imperio; ciuitates, viros, facultates, ad nutum suum atque arbitrium conuersurus. Ea mente Firmitate ad Ioarram, (La Ferté sous Iouarre.) quod oppidulum in Campaniæ finibus obtinebat, cogit Hugonotorum Legatos, qui ab cunctis Franciæ regionibus deinceps conueniunt, & constitutam rem illicò aggrediuntur. Primùm Condæus sententias proponit, à Theologis vt affirmabat subscriptas, quanquam ij omnes nuperrimam hæresim profitentur; quibus cauebatur licere in Guisios vertere arma, Principibus regij sanguinis ducibus, qui iis in articulis sunt legitimi magistratus. Tum Condæus profert instrumenta à viris plurimis confecta; quibus constabat Guisios peculatus multifariam reos, eósque occupandi regni consilia iniuisse, atque extinguendæ familiæ regiæ. Iis perpensis, vno consensu legati statuunt; quandoquidem Rex, ob ætatis infirmitatem, séque obtinentium accuratissimam solicitudinem, periculum

FRANCISCVS II. ingxus, in quo tum ipse tum vniuersum regnum versabatur, intelligere, multò minus cavere haud posset; Ducem Guisium & Cardinalem ipsius fratrem comprehendi oportere, vt Comitiis regni Iudicibus eorum crimina plecterentur. Ad deliberationem perficiendam, promisit operam quidam Nobilis Petrocorius, Gotofredus Renaudius, séque rei tam arduæ ductorem professus est. Ille existimatione & opibus iam decoctis, per diuturnam litem cum Tilleto Senatus Parisiensis Scriba primario instituerat, ac falsi compertus, Bernam secesserat, multísque negotiis Bernensium causâ implicitus atque evolutus, tractandorum ingeniorum artem comparauerat, pluribúsque emersus periculis, ingentem fidentiam atque audaciam confirmauerat; Forestæ nomine ad tegendam ignominiam vsurpato. Huic igitur rei præficitur, sub Condæi auspiciis & regimine, qui se ducem mutum nuncupauit; vt nomine Principis tacito, cæteros in conspirationem induceret, faciente spem Principe, venturum se in locum vbi rem confici oporteret; interea versaturum in Aula, & domestica consilia promoturum. Missi postea per ciuitates, qui sollicitarent participes, indicerentque nova Comitia Nannetis in Britannia; in quam vrbem conuenerant tum Senatus prouinciæ, tum multi Nobiles ad celebrandum vnius Procerum solemne connubium. Nec vocati loco desunt, vel tempori; Calendis Februarij clam inter se conueniunt, ac Renaudius de arcani fide sacramento exacto ac præstito, aperuit quis esset Princeps, à quo mandatum acceperat; tum de re præsenti amplam & incensam habuit orationem; de Franciæ calamitatibus, ruina religionis, Guisiorum tyrannide, Regis periculo, plura disseruit; lato & ad seditionem apto argumento: mox propositâ malo medicinâ, affirmat vnam esse, si Guisij comprehendantur; orátque vt eam in rem sibi opem præstent. In verba eius vno omnium assensu itum est, decretúmque adimplendum consilium, ducendos esse quingentos Nobiles ac mille pedites; qui variis itineribus Blæsiam coëant; die dicta, quæ decima Martij proximi: delecti deinde è singulis provinciis Nobiles, à quibus pedites ducerentur, curam vniuersam suscipiente Renaudio. Iis sancitis, atque instaurato iureiurando, ad rem maturandam in suam quisque prouinciam reuertit, spe ingenti patrandi facinoris.

De la Renaudie.

La Forest.

Anno 1560.

XXV. *Coniuratio Ambosiana.*

Et verò nihil abfuit propius quàm vt patraretur: nam consciis fides & taciturnitas ante ipsum facinus admirabilis fuit; ac patefacto consilio audacia atque temeritas supra mortis metum atque periculum. Nihil Guisiis certi innotescebat, latebátque vnos tam accuratos indagatores, tot instructos speculatoribus & emissariis, consilium, quod per plura capita totâ Franciâ sparsum, contra naturam humanarum rerum, famam extinxerat, occultum in cunctis quasi in singulis, nec participatione evanescens: raro, quod admirabilius, belli vindictam armantis & taciturnitatis commercio. Verùm ad Guisios ex Italia atque Germania emanauerat rumor, aliquot ingens in ipsorum caput consilium

consilium coqui, eámque ob rem Regem Ambosiam Blæsis traduxerant, oppidum arctius, & munitum arce, in quo rariores extraneis ædes, & maior ad propugnationem commoditas. Multùm sollicitis, & planè inscíis vnde pernicies immineret, lux repentè affulget, quæ arcanum tandem in apertum protulit. Ipse Renaudius sibi inconsulto laqueum instruit, cùm venisset Parisios, Avenello hospiti suo causarum patrono, secum eiusdem hæreticæ persuasionis, rem totam aperit; qui stimulo conscientiæ, vel negotij momento perculsus, Vousæo libellorum supplicum Magistro clandestina consilia retegit; missúsque dispositis equis ad Guisium, quendam Nobilem Nivernensis domesticum designat, qui statim captus, vniuersam rem sigillatim exponit quærentibus per tormenta: Guisij apertis ad præcipitij crepidinem oculis, primùm ingenti metu trepidare, recessum agitare ac fugæ asylum; mox recepto à metu animo, confirmare se in periculum, Regis discrimine suum propulsare, ac quando nullum asylum fugientibus satis tutum esset, tutari se fortitudine & confidentia. Arma gemina extemplò admota: Edicta regia quibus in conscios pœnæ intentatæ, simúlque ostentata clementia, iis qui deficerent indultâ veniâ: mox missi in vrbes varias Proceres, & delectus Nobilium festinanter habitus: eámque ob rem à Catharina euocati Castilionij fratres, qui Guisiis prædum instar forent & fideiussorum: nec ij cunctati ad Regem veniunt, Admiralio apud Catharinam acerbè expostulante, de pœnis in nouam religionem illatis. Et Condæus ipse aduenerat, coniuratorum consilia authoritate promoturus iuxta pollicitum. At Renaudius postquam animaduertit patefactum consilium, nec amplius Regem Blæsiæ agere, haudquaquam spem animúmve abiiciens, consciis mira celeritate admonitis, nam diem dicit Martis decimum sextum, & solertiâ accuratissimâ ad facinus singula componit: turmarum cohortiúmque itinera, duces, hospitia, rationem ac modum rei perpetrandæ, tam certum, vt euentus haud dubiè contigisset, nisi noua delatio Guisios in periculum nouum adornasset. Lignerius nobilis Boius, peditum ductor, in via tentatus ab vno è consciis, remque totam edoctus, Catharinæ eandem aperit; ipsa Guisiis; à quibus illicò in viarum compendia turmæ immittuntur, quæ aduentantes interciperent, ducendos in vincula, vel necandos. Nemursius ad Noisæum castellum, Castelnauium, Maserium, & Raunæum improuisò opprimit, ducítque Ambosiam; ex cæteris deprehensi multi, partim interfecti, partim capti; & Renaudius ipse dum ad colligendum militem hac illac discurrit, à Pardillani famulo sclopeto petitur; fortissimo animo, si fortitudini cum flagitio conuenit, in Pardillanum pugnans, quem gemino ictu confoderat. Cadauer primò appensum patibulo, mox in partes dissectum, variis locis affixum est. Attamen avulso capite, quod viperarum est, motus & furor perstat in corpore: quanquam edicto proposito reis parcitum esset, si in suas domos reciperent se, nihilominus desperatione furorem armante, cùm crederent se in regressu obtrũcatum iri, ducibus Conquevilla, Campio, &

Lignieres. Maseres. Castelnau. Raunay.

FRANCISCVS II. & Chandio, coniurati cæteri Ambosiam circumcingunt; sexque horas continuas oppugnatus Rex à perduellibus fuit. Tandem turmis aduolantibus plurimis, furentes disiecti, sparsi in siluam proximam necati & capti, & sumptæ per plures dies de singulis pœnæ. Quippe Dux Guisius edicto regio vniuersam in regnum & nullis præscriptam terminis assequutus auctoritatem, eam paulò crudelius quàm poscebat Francorum indoles & humanitas ipsa exhibuit. Toto mense appensi patibulis miseri & murorum pinnis, nec ipsa nocte à pœnis cessante; plures annexi trabibus, & in amnem mersi; truncata capita pluribus, præsertim ductoribus, Ramnæo, Maserio, & Castelnauio; viro forti, frustrà Proceribus veniam deprecantibus. Imò ipsi Iudici paratum in ea pœna exitium. *Oliuerij mors.* Etenim Oliuerius Cancellarius, prouectior senio, cùm ad instruendas captiuorum lites vltrà ætatis vires desudaret, febrim contraxit, phrenesi oppressus, qua die tertio obiit; mentis impos sub exitum, quam toto vitæ cursu tam prudentem & sapientem habuerat. Ita Guisius auctoritatem sanciebat suppliciis, simúlque odiis conquassabat, abhorrentibus Francis à sanguine, & clementiâ furorem sceleris superantibus. *De l'Hospital.* Michaël Hospitalius Cancellarius dictus, delectu & optione Catarinæ, vt tanto in magistratu collocaret virum, qui beneficium suum foret.

XXVI. *Reliquiæ coniurationis.* Oppressa tantæ molis coniuratione, & liberata præsenti exitio religione, Guisiorum industriâ & vigilantiâ, non ideò pax restituitur animis, nec tranquillitas regno, nec religioni ipsi securitas: abscisso trunco radices supererant, iterum nisi pœnitus exscinderentur germinaturæ in nouos frutices, & amarissimos fructus. Eæ Condæus, Admiralius, Hugonoti cæteri, & conceptum passim in Guisiorum potentiam odium. Condæi animum magnæ agitabant angustiæ; suorum supplicia haurire oculis cogebatur, dolorem intimum dissimulare; & metuere in momenta singula, ne acerbitas cruciatuum ab reo quolibet nomen suum tandem extorqueret. Nec tam sedulò dissimulabat, quin ad inimicos indicia plura emanarent. Etenim cùm ad spectandum vnius supplicium vocaretur, ingemuit, verbáque potulit, quæ suspicionem plurimam facerent; *de Maligny.* & vnus è domesticis Malinio iuniori equum ad fugam commodauerat ex equili suo; & Catarina adhortata est ipsum atque orauit, vt consuleret dignitati, nec se ducem rebellibus præberet. Imò ipse Rex audiuisse se dixerat, illum conspirationis esse participem, atque adeò ducem, comminatus præsentes ac iustissimas pœnas, si reus foret. Nec Condæus arbitratus dissimulandum vlterius, ne patientia aleret suspicionem, suspicio fidem; Rege, Proceribus, & vniuersa Aula spectantibus, innocentiam contestatus, accusanti se mendacium impingit, & singulare certamen indicit; tuncque adstans Guisius eius integritati adstipulatus est laudatoriis verbis, & se Principi prouocanti socium in pugnam obtulit. Nihilominus inhærebat vtrinque suspicio, & hinc Condæum vrgebat conscientia, hinc Guisium timor, ne quid ille noui moliretur; quem nec dimitteret nec retineret sine discrimine.

Tandem

Tandem cùm Turones Rex venisset, Condæo facultatem abeundi facit; & cunctantem impellunt Guisij, metu facto, & quæsitis suspicionum causis; ob quas ipse missione accepta, cùm se Firmitatem suam in domum abire fingeret, ad Nauarrum fratrem incitatis equis in Benearniam properat. Simul cum Condæo aulâ abscesserant Admiralius & Andelotius; & ille contendit in Normanniam, multæ ea in prouincia auctoritatis. Abeunti mandauerat Catarina, vt proximi tumultus causam inquireret, certiorem se faceret, pollicita clam omnibus fore quod ipse scriberet, rémque totam ipsius arbitrio persanandam. Neque dubitauit Admiralius scribere, inquirendo se diligentius in tumultus fontem peruenisse, nec alium eum esse quàm odium conceptum in Guisios, qui si pergerent religionem persequi tam acerbè, in furorem patientiam populi agerent. Id Catarina cum Guisiis significasset, pœnæ in Hugonotos paulisper remissæ, & ipsa Catarina iis præbebat aures attentiùs, ac videbatur calamitosam sortem miserati. Attamen in prouinciis incendiorum scintillæ oriebantur identidem: in Normanniæ plerísque vrbibus, palam conscio Admiralio proponebantur impia dogmata: in Phocensi Prouincia Paulonus Mouuanius armatis hominibus conatus vrbem primariam occupare, repulsus Tendani Comitis diligentiâ, secesserat Geneuam, malo reiecto potiùs quàm oppresso: in Delphinatu Mombrunus Cardinali Turnonio affinis, nam fratris filiam vxorem duxerat, Valentiæ, Monte Ademari, & Romantio, Ministros concionantes induxerat, & ægrè depulsus sollicitudine Guisij, in Comitatum Venaissinum arma intulerat. Præterea tempestas impendere à Benearnio visa; & erat Condæus formidini, ne suum illum violentum ignem cum Nauarri fratris frigore temperans, terribile fulmen procuderet. Idcirco Guisius Cardinalis primùm contentione omni tentauerat, tribunal inquisitionis inducere; in id impellentibus Pontifice & Hispaniæ Rege; & propemodùm institutum confecerat, reclamantibus frustra Franciæ ordinibus, quibus placet libera pietas, nullo necessitatis iugo adstricta; cùm ab eo Catarinæ solertiâ & Hospitalij industriâ tandem demotus est: quippe Catarinæ factionem perdere non placebat; nec Cancellarius id iugum imponi patriæ æquo animo patiebatur. Guisij ea deiecti spe, vt reliquias coniurationis extinguerent, id comminiscuntur; vt de ea indicant atque pronuntient solemnia regni Comitia: sed prærogatiuum quoddam consilium prius cogunt, in quo statuatur de iis rebus quas agitari in Comitiis oporteret; atque ad eum cœtum conuocati Principes omnes, & Franciæ Proceres; maximè Rex Nauarræ, Condæus, Comestabilis, eius filij, & nepotes Castilionij; dies dicta Augusti decima quinta, locus Fonsbellaquæ. Porrò Guisij eo consilio intendebant, omnes vno reti pisces concludere, atque in capitibus truncare hæresim, vtque ipsi nuncupabant rebellionem. Verùm Nauarrus & Condæus, breuiori tempore excusato, abnuunt adesse, vocanti Comestabili fide non habita, qui cum mille equitibus & tribus Nepotibus ad diem adfuit. Nec dubium erat,

FRANCISCVS II.

Mouuans.
De Tende.
Montbrun.

FRANCISCVS II.

quin ſi Principes eo comitatu qui dignitatem decebat in aulam veniſſent, adiunctis Comeſtabile ſociiſque, Guiſios æmulos vocaſſent in periculum, & gubernaculum rerum rapuiſſent. Sed Navarro non erat ea indoles, quæ res celeritate conficeret, placebat diuerſum conſilium, cunctationi ſuæ accommodatum; vrbes inuadere, miſcere bello prouincias, tum ponte per metum ſubſtrato, viam ſibi in Aulam facere.

XXVII. *Conuentus Bellaquanus.*

Interea Fonsbellaquæ conuentus Procerum celebratur; in quo poſtquam Rex paucis & Regina mater perorarunt, Cancellarius pro regni morbis habet orationem, & ad remedia adhibenda adhortatur qui audiant. Ab eo Dux Guiſius de belli rebus rationem reddit, inſtrumentis quibus rationes ſuæ fulcirentur palam exhibitis, & ſimiliter Cardinalis de regio ærario, docens vicena quinque centena millia ſingulis annis ſupra acceptum expendi. Eo die ſoluta eſt concio; proximo antequàm ſententiæ dicerentur, exurgit Admiralius, & Regi libellos ſupplices duos offert; qui lecti ab Albaſpina Commentarienſi cœtum vniuerſum admodùm perculerunt. Scripti erant nomine Chriſtianorum fidelium, qui per totam Franciam ſparſi erant, (ita ſe Hugonoti deſignabant,) & petebatur tum conueniendi licentia, tum flagitabantur Templa ad cultum ſuo more Deo exhibendum. Ad eos Ioannes Monlucius Epiſcopus Valentinus, qui in Conſiliariis poſtremus ſedebat, iuſſus ſententiam dicere, habuit orationem aduerſus Antiſtitum & ſacerdotum vitia, & molliùs in Hæreticos cenſuit, quàm ab orthodoxo Antiſtite ſperabatur. Marillacus Archiepiſcopus Viennenſis, eodem propè ſenſu comitia regni cogi poſtulabat. Admiralius priorum inhærens veſtigiis, de templis impetrandis multa adiunxit aſſeruitque ad faciendum terrorem, in vna Normannia quinquaginta eſſe millia hominum, qui huic petitioni ſubſcriberent; præterea conqueſtus eſt acriter, de nouis ſtipatoribus qui Regem cingebant; quaſi munimen Regum vllum tutius foret quàm obſequentium amor, aut ſecura pace apparatus belli arceſſendus. Guiſius oratione vehementi neceſſitatem cuſtodum docuit; nec ſalutem ſanctiſſimam Regum, armis furentium rebelliúmque inſaniæ obiiciendam. Tum Cardinalis luculenter & eloquentiſſimè dixit, de religione, & templorum petitione; quæ omnino neganda docuit. In eius verba ab vniuerſo cœtu conſtituitur; vti Regni Comitia Meldis Decembri proximo habeantur; anno proximo Epiſcopi conuenirent, legarent ad generale concilium, vel priuatim Gallicum celebrarent; interim nulla iudicia in Hugonotos inſtituerentur, niſi qui armati rebellarent in Regem. Id poſtremùm adiunctum ob noua Principum patefacta conſilia. Ante conuentum Rex Nauarræ Sagam Nobilem Vaſconem ad Commeſtabilem cæteróſque ſuarum partium Proceres miſerat, qui eos doceret quid ipſe cum fratre agitaret conſilij, & fautores in ſuam mentem perduceret: dum ab iis Saga regreditur acceptis litteris, Stampis retinetur à Boneuallio, cui temerè arcana effutierat, & ad Regem perducitur. Lectæ Comeſtabilis & aliorum litteræ, omnis ſuſpicionis expertes; vnus Vidamus Carnutenſis ſcribebat liberius, ſi quid

Principum conſilia.

ſuſpiceret

suspiceret Navarrus dignum indole sua & amplitudine, paratum se in quemlibet excepto Rege eiúsque fratribus arma induere, continuò Vidamus in Bastillam raptus, & tormenta Sagæ obiecta, quorum metu fassus est, Navarrum & Condæum scribere milites, Danvillam Comestabilis filium Pictavij occursurum venientibus, adductis cataphractis octingentis, quorum ope Pictavium, Turones, Bituriges, atque Aureliam occuparent; accessuras ad partes cum Senarponte Picardiam, Britanniam cum Brossio Stampense cum Comite Tendano Phocensem Prouinciam, Insulam Franciæ cum Mommorancio Marescallo, qui omnes iunctis viribus apprehenderent Guisiôs, & lite instructa damnarent. Ea metus extorserat: post mensem cùm nihil amplius quæreretur, vltrò aperuit in charta quæ Comestabilis litteras inuoluebat, scriptum omne consilium; si ea paulisper aquæ immergeretur, fore vt characteres paterent legentibus. Dicta confirmata sunt periculo, quo Lugdunum ægrè solutum est. Malinius iunior Navarri assecla, clandestinis cum Hugonotis consiliis, eam vrbem occupaturus, milites multos submiserat, & Monbrunus aderat cum copiis, expeditus in proximo, Malinius sub agendi tempus, vetatur à Navarro vltra rem persequi, iámque singulos milites vrbe educebat, cùm Achonius Abbas Saviniacus Santandreani Prætoris legatus, explorato Malinij consilio, prima nocte aliquot ipsius milites vna in domo aggreditur; aduolat Malinius, Achonum pellit, ac pontem Aratis obtinet, vrbísque partem quæ Rhodano alluitur; mox patefactis Achoni iussu portis euadit incolumis, ciuibus consciis in pœnam vocatis. Eo facto Guisij in tutelam suam experrecti, sibi fidos Proceres in singulas prouincias mittunt, copias assignant, iubéntque dari internecioni, qui armis contenderent; legiones ex Scotiâ reuocatas Pedemontanis adiungunt, delectum in Germania habent peditum equitúmque, & contra vim muniti egregiè, Navarrum & fratrem ad Comitia arcessunt: primò acerbioribus litteris, dein mollioribus, spe facta incolumitatis; & missus ad faciendam fidem Cardinalis Borbonius eorum frater, vir admodùm simplex, qui in fraudem actus, eos pariter in fraudem ageret, dicebátque. *Nihil Principibus in oculis Ordinum formidandum, tantum numerum virorum, qui probitate & amore in patriam præditi essent, non permissurum vt quidpiam mali in Principes Regios statueretur; ni ipsi adessent, locum occuparent, & tuerentur authoritatem, populis imposterum futuros contemptui, & eligendos à nemine qui se ipsi abijcerent.* Iis persuasi se dant in viam Principes, & Condæus quidem multum inuitus; admonente Comestabile, vt se fratres diuiderent, adesset Navarrus, hæreret Condæus: & ab euentu, prudentissimum esse consilium statim innotuit. Lemovicum venerant, cùm multi Nobiles magno numero Navarrum sollicitant, admonent, si pergat vlterius, de salute actum; operam suam atque affinium pollicentur, si ducem se præstet; expedita in Vasconia sex millia hominum, tria in Phocensibus, totidem in Normannia; aduolaturas vndique copias, signum dum erigat. Ea quidem Nobiles: contra Descarsius herum suum prodens,

Lugdunum liberatum.

d'Achon.

&

FRANCISCVS II. & multo efficacius ipsa Regis indoles, multa proponebat quæ deterrerent. Conuocata Comitia, Francorum gratiam rebellione statim excidendam, quæ præsenti flagrantissima foret; Regem Hispaniæ colorem iamdiu quærere, inuolaturum in Navarram, & reliquias regni inuasurum; copias adeò dissitas, vno loco iungere, tot inter hostes quis posset? exercitum Regium circumfundi; cataphractos mille & ducentos ad custodiam Regis vigilare; eos carceres quo pacto infringeret tam exiguis viribus? Ergo Nobilibus dimissis actisque gratiis viam persequitur. Nec Condæus litteris coniugis permouetur, scribentis actum de salute ni fugâ consulat; si vir foret, moreretur armatus; sin minus, instar fœminæ fugeret; neque aduenientis lachrimis precibúsve mollitus est, sed obductis in perniciem oculis, vltra contendit. Postquam in Pictones penetrant, Termeus circumfusis copiis illos inuoluit, & abscissa fugæ facultate, viæ necessitatem imponit.

De Termes.

XXVIII. Comitia Meldis traducta erant Aureliam, vt vrbem suspectam Rex armis premeret, statimque ad portas, compita, arcemque ciuitatis, manipuli armatorum positi; civi, arma detracta. Et statuta in secretiori Regis consilio Condæi comprehensio, ab Rege subscripta, Mompensetio, & Rocasurione; excusantibus Guisiis, qui occulti saxum proiicerent. Mox subeuntibus vrbem Principibus triste præsagium singula offerunt: præter Cardinalem fratrem & Rocasurionem nemo Procerum occurrit; ab porta ad Palatium Regis circumstant armati, per vicos directi; in spectantium oculis miserationem aut contemptum animaduertunt; in Palatium per valvulam pedibus ingrediuntur; à Rege excepti frigidè, & ex fletibus Catharinæ salutantis augurati perniciem; percelluntur extemplò fulmine. Rex Condæum grauibus verbis increpitum, quòd in se & aduersus regnum consilia iniuisset, iubet comprehendi; isque à Brezæo & Chavinio, Prætorianorum Tribunis, in proximam domum abducitur; erecto ante fores lateritio castello, præsidióque imposito cum leuioribus machinis, quæ adeuntes dispellerent procul. Navarrus in hospitium dimittitur, laxiori custodia, facta potestate Regis adeundi, sed nemine præter domesticos colloquente. Nullâ morâ ad instruendam litem festinatum: & vocari è senatu Parisiensi Christophorus Thuanus Præses, Faius, & Viola Senatores, Bourdinus Regius Procurator, & Tilletus scriba, qui Cancellario præside reum iudicarent. Condæus postquam repetitis altercationibus reiecit Iudices, tandem exclusis reiectionibus, ad obiecta respondere adactus, damnatur capite vti reus læsæ maiestatis; pœnâ dilatâ ad Comitiorum conuentum proximum; erigendo in conspectu ordinum pegmate, & patrando palàm ad terrorem supplicio. Sententiæ subscripserunt Principes omnes ac Proceres, & Togati optimates, qui singuli in cubiculum Regis vocabantur: attamen à subscriptione excusauit se Cancellarius, & Comes Sancerræ flens Regi affirmauit, se paratum capite minui, antè tam duro mandato quàm obtemperaret. Sanè obdurauerat animum Regis, firma opinio inducta à Guisiis, coniurasse Principem in salutem suam,

Condæus Aureliæ comprehensus.

Brezes. Et Chauigny.

de Thou.

uam, & crudelem futuram indulgentiam, quæ parceret Regis peremptori, profligatori regni & religionis. Sic omninò fatum luctuosum miserrimo principi imminebat. Nauarro incumbebat calamitas sua: deerant quidem probationes quæ ad inferendam mortem sufficerent; & maiestas Regis videbatur supra eiusmodi formulas constituta: attamen fratris vindicem liberum mittere, præbere obstinatissimæ factioni ducem, stulta imprudentia foret, & odium nullo fructu ex Condæi morte incensum: nec perpetuus carcer caueret periculo, è quo educi vi aut dolo posset, viuúsque rebellium spem & studia aleret. Vnde haud erat dubium, quin quouis pacto Guisij eum metum extinguerent, nec elabi paterentur è manibus noui belli fomitem, priorísque vltorem. Admiralius consumptas artes, & se laqueo captum perspiciebat; laudabátque Andelotij fratris audaciam, qui Principes aduentantes considerans, excusatis negotiis aulâ abscesserat, & se periculo proripuerat. Comestabilis incedebat lentissimo gradu, & cunctator tam indole quàm ætate, metu præterea tardante vestigia, vocata in opem podagrâ quâ laborabat, consistebat, regrediebatur, mutatísque hospitiis afflatum Aulæ operiebatur, quanquam irritâ morâ; reus maiestatis pronuntiatus, nisi festis natalitiis celebritati Ordinis Regij interesset. Catharina ipsa aduertit progressam se longius quàm conduceret sibi: Principibus amotis & factione extincta, nihil amplius Guisiis opponi posse, auctoritatem suam precariam, habenarum instar reducendam quantùm Guisij vellent; iámque percenserat præcogitati mali exordia, cùm Rex adolescens ab ipsa alienior, aduunculorum gratiam maternæ charitati crebrò anteponeret. Augebat metum Mompenserij vxor Iacoba Longuicia, prudens & virtutum virilium femina, quæ marito longè perspicacior, & Catharinæ in paucis accepta, periculi faciem proponebat ob oculos, quando ambitioni vehenti in apicem obex nullus foret, nullus metus. In tanta spe ac formidine omnium, dum se alij moderati fortunæ existimant, alij se deiectos in calamitatum voraginem putant, subita & improuisa conuersio, sus déque miscet, primùm affectus, dein ipsas res. Franciscus Rex dum attendit vespertinis precibus, deliquio repentino collabitur, ac reuocatus dolorem immensum ad dextram aurem conqueritur. Pridie inter venandum passus erat grauedinem molestam capitis. Accedit febris, affirmántque Medici vomicam in cerebro procreatam, & vocari vitam in discrimen. Tunc vicissim spes metúsque animos capiunt agitántque; sperare Principes, formidare Guisij; ac ij morbo inualescente Regi persuadent, vt Nauarrum arcessat, affirmétque sua voluntate, ipsis dissentientibus, captum Condæum; deinde ad Reginam Catharinam versi, preces abiectissimas adhibent, prorsúsque subiiciunt auctoritatem illam immensam. Eos inter æstus Rex morte rapitur, die quarta Decembris, vitæ anno decimo octauo incepto, regni mensibus tot impletis, quot vitæ annos impleuerat. Aliena ab quouis vitio indole, vt testabantur moderatores ipsius, Brossius & Sansacus; quem nuncupabant Regem sine vitio: At valetudine

FRANCISCVS II.

De Longuic.

Francisci mors.

Anno 1560.

La Brosse.

FRANCISCVS II.

dine prorſus infirma, cui cerebrum humidius refertum pituita, vna aure ſe purgabat, obſtructis oris nariúmque meatibus. Diligebat ſubditos, optabátque ſe diligi; aliena ambitione in neceſſitatem diſcordiæ raptus. Cæterùm expediebat, Guiſios, vel cœpiſſe nuſquam, vel tardius deſiviſſe; quippe opprimenda factione aduerſa, & extremum agente ſpiritum, tranquillitas Franciæ illucebat, cùm Regis morte ſoluta eſt diſcordia, furori capto dereptæ compedes, & vltioni inſaniendi facultas permiſſa. Sanè nova impietas interibat, apparatis ad eam penitus eradicandam conſiliis.

HISTORIÆ FRANCICÆ LIBER XIX.

SYNOPSIS.

Carolus IX. Rex. Catharina mater regimen occupat. Regni Comitia. Catharina in Hugonottos propensior. Triumuiratus Procerum. Comitia habita Sangermani. Colloquij Poissiaci causa. Edictum Iulij. Colloquium Poissiacense. Rex Nauarrus deficit ab Hugonottis. Parisiensis tumultus in Hugonottos. Edictum Ianuarij. Vassiana cædes. Hugonotti quomodo inualescunt. Primum bellum in Hugonottos. Rothomagum obsessum. Franciæ status miserrimus. Adresij crudelitas. Monlucij seueritas. Rothomagum capitur. Nauarri Regis mors. Condæus versus Lutetiam tendit. Pugna Drocensis. Heluetiorum fortitudo. Guisius pugnam instaurat. Aussuni fuga & mors spontanea. Admiralius in Normannia. Cadomum captum. Rufi Præfecti ignauia & pœna. Aurelia obsessa à Guisio. Guisius occiditur à Poltroto. Guisij laus & Christiana clementia. Pax prima cum Hugonottis. Portus Gratiæ Anglis ereptus. Rex maior dictus, anno incipiente.

Guisiorum expostulatio. Regina Principem voluptate conciliat. Rex per Franciam ductus. Regina Auenione agit cum Legato Pontificio. Rex Baionæ. Reginæ colloquium cum Albano. Edictum Molinense. Gonzaga Niuernensem vxorem ducit. Causa secundi belli in Hugonottos. Metis ab Hugonottis seruata. Bellum ab Hugonottis incœptum. Rex & Regina Meldis intercepti. Heluetiorum in Regem fidelitas & fortitudo. Pugna Sandionysiana. Comestabilis læditur, & moritur. Raitri Condæo adiuncti. Condæi & militum admirabilis liberalitas. Rupellæ ad Hugonottos defectio. Pax Carnutensis cum Hugonottis. Carnutum ope Deiparæ seruatum. Valetæ audax fortitudo. Tertium bellum in Hugonottos. Hugonottorum progressus. Inculismæ Admiralius sæuit. Grelleti Franciscani in Admiralium præsagium. Acerij copiæ imminuuntur. Regius exercitus Hugonottis impositus. Occursus ad Pampronium, & ad Iaseneulium. Pugna Iarnacensis. Condæi Principis mors. Verna nouus Briareus. Hugonotti copias reparant. Princeps Benearnius dux Hugonottorum. Conacum frustra ab victoribus obsessum. Germanicus pro Hugonottis exercitus. Pugna ad Rocabellum. Pictauium obsessum ab Admiralio. Moles ad Clanij pontem. Soluta Pictauij obsidio. Pugna Monconturiana. Admiralij victi constantia. Nemausenses pro fide cæsi. Fanum sancti Ioannis obsessum. Mongommerius in Benearnia. Admiralius in Aquitania. Admiralius versus Parisios tendit. Iesuitæ ab Hugonottis occisi. Monlucius Rabastinum capit. Pax tertia cum Hugonottis. Coniugia Regis & Guisij.

I.

CAROLVS IX.

Catharina regimen occupat.

FRANCISCO sine liberis mortuo, succedebat Carolus, frater admodùm puer, ea appellatione inter Reges nonus, natus annos decem atque dimidium, ideóque tutelæ alterius atque regiminis, nec in eo occupando Catharina mater moram nectit. Nam duas inter factiones media, vtriusque ope ac beneficio, libratis hinc inde quà

spe,

ſpe, quà metu, ſperabat adminiſtrationem ſibi inconcuſſam, atque indubiam. Eam in rem ægrotante Franciſco, abiectis Guiſiis animum fecerat, & erectum Nauarrum formidine noua deiecerat. Etenim arceſſitum adſtantibus Guiſiis, increpuerat acerrimis verbis, quod cum fratre conſpiraſſet in regnum; & ab eo ſcriptum extorſerat, quo ipſi adminiſtrationem permittebat, ac pollicebatur ſe eam traditurum Reginæ, vel delatam à comitiis, idque ſcripto Nauarrus cauerat, periculo territus, ne ſi pernegaret, Regina aſſentiente obrueretur à Guiſiis. Tum poſtquam Franciſcus expirauerat, Condæum adhuc in cuſtodià tenuit, nec ſoluit niſi decimâ poſt die, Feram deductum à cuſtodibus; hæſitque in ea vrbe Princeps, donec arceſſitur. Præterea ad Comeſtabilem ſcripſerat, vt feſtinaret, in aulam accedere, fore cuique liberam obeundi muneris poteſtatem. At Guiſij relicto palatio in priuatas ædes ſeceſſerant, ſuæque ſorti ſe accommodantes, faſtu depoſito nouum Regem in Procerum turba conſalutauerant. Sic Catharina promouebatur in apicem, annuente ipſo etiam Comeſtabile; qui exceptus honorificè, & blandimentis fœminæ delinitus, illi ſe adiungit, ratus longè maiorem regiminis partem ad ſe peruenturam, dum mulier regeret, quam ſi Nauarrus, Guiſiuſve ad clauum ſederent. Regis cadauer Sandionyſium ad funus ductum eſt, quod permodicum fuit, nemine Procerum comitante. Quæ res Guiſiis vituperationi fuit, benefactorem ſuum ſpernentibus; ſed præſens timor bonis præteritis potior fuerat, quippe ſi abeſſent, graue quidpiam in eos comitia decreuiſſent. Et ea comitia quanquam nondum cœpta, ſub principia multam ſollicitudinem Reginæ inuehunt. Nam legatorum plerique Hugonotti cùm eſſent, præfractè aſſeuerabant regni curam, Regiſque cuſtodiam, Nauarro vt affini proximo tradendam, qui Comeſtabilis, Admiralij, aliorumque conſilio regnum adminiſtraret. Ea petitio cùm Reginam percelleret; factionem aduerſam ſtatim opponit, in qua Guiſij, Turnonius Cardinalis, Nemurſius, Santandreanus, & Briſſacus; vt factionibus agitantibus animos, à pugnâ res propè abfuerit. Tandem parta eſt tranquillitas, Mompenſeriæ ſolertia, quæ Nauarrum ita temperauit, vt iure ſuo decederet; & ſanè is prudentiſſimam fœminam reuerebatur tantoperè, vt nihil pernegare flagitanti poſſet. Conuentum igitur vt Nauarrus Regis legatus toto Regno diceretur, & ſummus belli, armorumque præfectus; cæteri magiſtratus officio ſuo fungerentur. Deinde incepta regni Comitia; habitæ orationes, & calculis omnium ſancita Reginæ adminiſtratio; ſed obex illicò quo diſſoluerentur, exoritur; cùm enim agitur de Regiis debitis exoluendis, cenſent Comitia, dona immenſa, quæ largitus eſſet Henricus II. abroganda, & repetenda à ſingulis, quæ immodica imprudentia Principis conceſſiſſet. Eo conſilio petebantur Guiſij, Santandreanus, & ipſe etiam Comeſtabilis, quibus feraciſſima Regis gratia fuerat; qui ne acceptis bonis ſpoliarentur, contendunt tantopere, Mompenſeriâ Catharinæ animum inflectente, vt ipsâ annuente ſoluta ſint Comitia, & in proximum Maium reiecta. Catharina, ſtabilito regimine, & integris Procerum factionibus,

Regni Comitia.

Anno 1561.

Primum institutum vtriusque alendæ tenuit; Quia tamen à Guisiis erat alienior, ferociores experta & consortis nimium impatientes, semovet eos longius, reuocatura vbi opus foret; ac Nauarro incumbit, arcessito eam in rem Condæo, & in consilium Regis admisso, affirmante Rege ipsum innoxium, data facultate apud Senatum agendi de innocentia. Navarrum fovebat, cùm ab eo repente nova procella exoritur. Is nimirum sive à fratre stimulatus, sive ratus authoritatem suam vagam, & incertam fore, dum hærerent in Aula Guisij, primùm re leui pessundaturus eorum potentiam, conqueritur, se apud Reginam flocci esse, gratiæ & potestatis compotem Guisium sibi in omnibus anteponi; in vno maximè, quod cùm ipse Regis diceretur Legatus, castri claves custodiendæ Guisio traderentur, se viri arrogantiam ferre haud posse; necessario abeundum alterutri; abiturum se, si diutius alius teneatur. Ad hæc Regina omnes blandimentorum machinas admovet, quarum tractandarum peritissima erat, vt Navarrum mitiget, clavibus etiam ad se delatis; quanquam Guisio id iniurium foret, cuius muneri, cùm Præfectus Palatij foret, custodia clavium debebatur: attamen Navarrus in sententiâ pertinax, statuerat postridie proficisci, cúmque sequebantur Regij principes, Comestabilis liberi, ac Nepotes, vt vni Guisij ad Regem hærerent: nec longa erat via, Parisios euntibus vt à Comitiis & Senatu vniuersum regimen obtinerent. Ita corruebat Reginæ authoritas, quam vt fulciret, Regem puerum adornat egregiè ad Comestabilem inhibendum. Is arcessitum graui sermone, & supra ætatem prudenti, senem vetat aulâ facessere; si quid detrimenti eius absentiâ, Regno aduenerit, ab eo exigendam facti rationem, qui coronæ primum magistratum gereret; idque vetuit coram duobus sanctioris consilij amanuensibus, vt grauior dictis authoritas foret, nec ausus Comestabilis persequi consilium; imò Navarrus eius auctoritate deterritus abstinuit à proposito, ne si solus abiret, frustra profectio foret, & plurimo damno absentia; eamobrem perstat, & novo pacto cum Regina inito, cui cæteri principes adscripserunt, confirmatur in Legatum Regis, Catharinâ pollicitâ, se nihil absque assensu eius deliberaturam. Ita proximis motibus per aulicas artes prælusum est; cùm statim Catharina, ad alteram partem propensior, detrimentum ingens Regno infert, ac postmodùm tempestatem immanem suscitat.

II. *Catharina in Hugonotos propensior.*

Assiduâ consuetudine Admiralius eam conciliabat mirum in modum; vir apprimè solers, amplissimarum rerum ad excogitandum & patrandum capax, qui molles animorum aditus percalleret, virtutum specie spectabili commendatus, moderatione indolis, atque ingenij, verâ an simulatâ, Christianam pietatem effingens, & qui Reginæ captatâ beneuolentiâ, tum consiliorum speciosa prudentia, tum affectato ad promouendam vtilitatem ipsius studio, tum Mompenseriæ commendatione & Valentini Episcopi, fœminæ mentem ad nutum flectebat, & quidem primùm in animum irrepserat, politicarum rerum dandis consiliis; mox gliscente persuasione, quà suauissimo sermonis lenocinio, quà morum probitate qui in speciem magna vitiorum dissimulatione sanctissimi, ita mulieris

inuaserat

inuaserat mentem, atque insidebat, vt ad cultum impium incautam, & nouorum curiosam prope adduceret. Sanè Aula Religionem patriam eiurasse prorsus videbatur; palàm in conclauibus Condæi Principis, & Admiralij, quæ in Regis palatio designata erant; impia Ministrorum dogmata proponebantur è pulpito; aderat frequens Procerum & familiæ Regiæ consessus; Regi sacrum frequentanti nemo adstabat; escis prohibitis, diebus, ab Ecclesiâ ne fastis, omnes vescebantur; iis Quadragesimæ tempore paucissimi abstinebant; Imagines, sacræ ceremoniæ, & ipsum augustissimum Mysterium Hostiæ immolatæ, passim derisiculo & contemptui erant; Reginâ ad ea omnia conniuente, imò ita inclinante, vt palam nefariam sectam promoueret, commendaret verbis, maximo religionis veræ detrimento, & Regem ipsum à vero sensu conaretur abducere per suspectas Monlucij conciones. Tam præcipitem religionis ruinam vnus inhibuit Comestabilis, qui morum antiquorum tenax, & nouitatum osor capitalis, præter accuratam in orthodoxâ fide educationem, vilissima Ministrorum capita dominari in aulâ ferre non poterat. Quare eâ de re apud Reginam expostulat, docens quanto in periculo res Christiana sit; illa cùm obtenderet voluntatem Navarri, cui ipsa obsequeretur ad tempus, ne si pernegaret, excitaret hominem ad regimen inuadendum, quo occupato de Religione simul actum esset; conquiescit Comestabilis; ratus à muliere non omnia summa exigenda. Verùm cùm animaduerteret sibi data verba, Reginam ex animo fovere Hugonottos, eiúsque exemplo in matronas Nobiles virus instillari, & manare in reliquos, ab ea cœpit palàm deficere, & nova consilia agitare. Ac primùm quidem auctoritatem opponit, atque aggreditur Colinios nepotes ab ea insania demovere, ratus Admiralium Hugonottos fovisse, vt eorum ope fulciret potentiam, & inimicos repelleret; cæterùm avunculi votis nunquam obstiturum; eò maximè cùm potentia sit atque auctoritas stabilita. Attamen Admiralius penitus mentem novâ doctrinâ imbuerat, & pietatis specie ad ambitionis flammam accedente, arbitrabatur conscientiam esse & Religionem, quod cupiditas erat, atque ambitio; ideò avunculi monitis precibúsve flecti non potuit, & quem antea loco patris habuerat, ob amorem & immensa beneficia, modò infensum & propemodùm inimicum habere maluit, quàm à factione deficere. Dolor Comestabilis Magdalenam coniugem diu non latuit; ea ex Sabaudiæ familiâ studiosissimâ Religionis, Coliniisque infensior, quòd eos maritus anteponeret vxoris fratribus, Comiti Tendano & Comiti Villarsio, coniugem ardenter in Colinios incitat, tot beneficiorum immemores, qui Religionem patrum pessundarent, & priuatæ ambitioni Deum, diuináque omnia proderent; meminisset antiquissimum familiæ suæ symbolum, nec gloriam à pluribus sæculis partam obscurari fineret, cum tanto conscientiæ & Franciæ detrimento. Ad ea Santandreanus accedit, aulicarum peritissimus artium, qui senem metu repetundarum, de quibus in Comitiis proximis actum erat, impelleret in susceptum consilium; & vrgebat Diana Pictaviensis cum Aumalio

Triumuiratus Procerum.

De Tende. Et de Vilars.

CAROLVS IX.

malio genero reconciliata flagitantes vt conspiraret cum Guisiis, iunctisque viribus luem tetertimam propulsaret. Contra Comestabilem ab eo consilio dimouebant; tum sua indoles, vno tenore, vnáque constantiâ vitam ducens, ne eâ ætate vir, si cum iis consentiat, à quibus toto vitæ cursu dissenserat, videretur inconstantiâ morum, aut vtilitatis causâ impulsus. Præterea Marescallus natu maximus filius, exploratæ prudentiæ & in rebus publicis exercitatissimus dehortabatur ne à Coliniis discederet; certam affinitatem quam à natura incœptam tot beneficia aluissent societati incertæ anteponendam; notos esse Guisios, qui consortem potentiæ neminem ferrent; qui se in aduersis quantùm abiicerent, tantum in prosperis insolescerent; fulcrum quo crescerent amolituri statim atque euersuri; meritò Santandreanum ad repetundarum vocem exhorrescere; conditionem suam longè diuersam, qui multò pauciora & ob causas æquissimas accepisset. Et ea virum grauissimum morabantur; donec re perpensâ vidit; vnam spem Religioni pessundatæ superesse, suam cum Guisiis consensionem; nec profligata Religione posse regnum stare; simúlque prudentissimus senex fidei zelo, & patriæ amori, veteres inimicitias & præsentem vtilitatem postposuit; initâ cum Guisio, & Santandreano Marescallo ad defensionem fidei societate, magno Guisij gaudio, qui diuideret contrariam factionem, suásque partes adaugeret tanto incremento: Primùm diuino epulo ad sacramentum fidei simul pasti; humano posteà, præbente cœnam Comestabile; mox vtroque ab aula in proximas villas secedente. Et ea societas ab Hugonottis dicta Triumviratus, sociísque qui conueniebant Triumviri; reuocata ad odium Triumvirorum Romanorum appellatione, tam malignè, quam falsò cùm per eos firma Religio, & inconcussa corona steterit.

III. *Comitia habita Sangermani.*

Nihilominus nondum in dissensionem apertam partes discesserant; rursúmque proceres Rhemos ad inaugurationem Regis conueniunt; non sine controuersia, Guisium inter, & Mompenserium ortâ; vter partes priores inter Pares teneret. Posteà iidem principes consederunt in Senatu Parisiensi, solemni sententiâ liberante Condæum à primâ rebellionis accusatione; ac Comestabilis eundem cum Guisio reconciliauit, Rege spectante, & maximâ Procerum conuenientium in id frequentiâ. Tum legati trium Ordinum, qui Pontisaræ petitiones suas scripto mandabant, à Maio ad Augustum mensem reiecti, Comitia tandem auspicaturi, statuerant regimen Catharinæ prorsus abdicare. Cuius rei conscia perspicacissima mulier; Admiralium exorauerat, vt ad eos profectus, ab ea mente reuocaret, quorum plerique, quíque maximè pollebant, idem cum eo sentiebant de Religione; verùm non auditus est Admiralius, legatis pertinacissimè Nauarrum poscentibus; fuitque Nauarrus ipse ad eos mittendus, qui doceret se quæsito iure sponte cessisse, rogarétque in suam gratiam id paterentur; ægrè assensum, & quibusdam conditionibus in postulata insertis. Deinde Comitia in sanctum Germanum traducta, vt in ipsa arce Regia qui consulerent, in potestatem Regis traderentur. Et ea quidem habita, nullo operæ pretio, aut fructu publico.

Primùm

Primùm enata est inter Principes Regios, & Cardinales discordia, qui priores partes obtinerent, & Comitiis Principes præponentibus, discesserunt Cardinales Turnonius, Lotharingius atque Guisius: Tum à legatis Ordinum habitæ orationes; atque Ioannes Britannus, qui pro tertio Ordine perorabat, acriter in Clerum declamans, Sacerdotum vitia, & diuitias carpsit, & plura in damnum Ecclesiæ postulauit; accedebátque ad petita eius nobilitas. Quamobrem Clerus Regi decimas in sexennium quaternas concessit, plebs nouum vestigal vino impositum; eóque tanta scriptorum & petitionum moles enasit. Sed non eò Religionis discrimen constitit; quippe in colloquio Poissiaco magnum incursum est. Edictum Regina promulgauerat in Orthodoxos iniquum, & iniuriosum; eo vetabatur ne quis in posterum alteri nomina Papistarum, aut Hugonottorum obiiceret, imperabatur iudicibus vt soluerentur qui Religionis causâ trusi in carcerem forent; permittebatur ob eandem causam exulibus regressus, facultas bona repetendi, modò sine offensione viuerent; nouam sectam professis, liceret bona sua diuendere, ac quò libuisset extra regnum diuertere. Porrò id edictum Parisiensis Senatus reiecerat, multis incommodis tum in Religionem, tum in tranquillitatem publicam opportunum; & ab eo plurima nascebantur damna; pessimis hominibus postliminio reuocatis, & fæce Apostatarum redeunte in Franciam, qui familias omnes, siue facultatibus repetitis; siue dogmatibus arroganter edoctis, permiscebant atque conturbabant. Ad ea incommoda persananda; proponitur habendum amicum discordes inter colloquium, in quo agitatæ de Religione controuersiæ, & conuicta hæresis, animos ab errore auocarent faciliùs, & ad veritatem adducerent. Vt huic colloquio aduersabatur Cardinalis Turnonius, & plerique Sorbonæ doctores, affirmantes cum pertinacibus frustra disceptari, & damnatas toties hæreses male retractari, sic eidem suffragabatur Cardinalis Lotharingius, siue ostentandæ eloquentiæ studio, siue proponendæ ob oculos veritatis, quæ disiectâ caligine luceret splendidius, & Ministrorum extricata laqueis restitueretur pristinæ libertati; isque in eam rem Cleri Gallici consensum impetrauerat. Qui dum cœtus cogitur, à Reginâ nouum edictum de Religione flagitauerat. Et quidem Rex post inaugurationem in Senatu Parisiensi, assistentibus Proceribus Edictum promulgauerat, mense Iulio, vnde edictum Iulij est appellatum; quo vetita capitali pœnâ seditio; prohibita Hugonottis sacramentorum administratio, alio ritu quam Orthodoxo; crimini hæreseos Ecclesiastici iudices dicti, non grauiore inferendâ pœnâ quam exilio; quæ obseruarentur, dum secus vel à Concilio generali, aut cœtu proximo statueretur. In quem vocati Galli Antistites, & Hugonotti Ministri, data tessera securitatis; vt coram audirentur & arguerentur; Poissiacum vicus ad Sangermanum, locus designatus, ad Augustum proximum. Eo constituto Regina ad Pium IV. Pontificem maximum mittit, qui de totâ re certiorem faceret, magnâ verborum licentia, quæ ab principum Catholicorum obsequio multum abhorrerent. Pontifex prudenter dissimulato

Carolus IX.
Iean de Bretagne.
Colloquij Poissiaci causa.
Edictũ Iulij.
Poissy.

CAROLVS IX. dolore; quanquam id colloquium ſuperuacaneum exiſtimaret, inſtaurato Concilio Tridentino; in quo abundè ageretur de Religione, & damnandis hæreſibus, tamen ne quid in eo contra dignitatem Eccleſiæ ſtabiliretur, néve fœminæ ſibi plurimùm arroganti daretur occaſio ruendi in præcipitium, legauit qui intereſſet colloquio Hippolytum Eſtenſem, Cardinalem Ferrarienſem, virum ſummâ prudentiâ, & gratum Francis, vt rebatur futurum; Eſtenſi familiâ iam ab annis plurimis fœderatâ Franciæ; & nuper Renatæ nuptiis in affinitatem acceptâ. Verùm legato difficultates multæ obiectæ ſunt. Aulam vitiis inquinatiſſimam reperit, nulla rerum ſacratum veneratio, Eccleſiæ dignitas contemptu ſummo excepta; ipſe per ludibrium paſſim deriſus & contumelioſis ſcriptis laceratus. Deinde Cancellarius diploma legationis reiicit, affirmans id aduerſari ſtatutis nuper in Comitiis publicis, idque à Regina iuſſus admittere adſcripſerat ſub ſigillo, ſe diſſentiente id admiſſum eſſe. Et eam ob cauſam Senatus idem diploma ratum habere noluerat, ac poſtremò conditiones apponebat duriſſimas; Legato pollicente ſe diplomate ſuo non vſurum. Eas inter moras tum venientis Legati, tum altercantium magiſtratuum, colloquium inſtitutum cœptum erat Poiſſiaci, ineunte Septembri magno apparatu, & Catholicorum doctorum frequentiâ.

IV. *Colloquium Poiſſiacenſe.* Nam cum Rege & Regina Nauarrus ſederat, Principes Regij, Proceres vtriuſque Religionis, ſanctioris conſilij Senatores; ac loco diſtincto ſex Cardinales Turnonius, Caſtillionius, Lotharingus, Armaniacus, Guiſius ac quadraginta Epiſcopi, præter Pariſienſes Theologos; quorum præcipui Eſpencæus, & Sauteſius; admiſſúſque Iacobus Laínius Societatis IESV Generalis, Theologiæ ſcientiſſimus, quem Cardinalis Legatus adduxerat. *Anno 1561.* Ex aduerſâ parte Hugonotti, Marloratus, Beza, Ioannes Malo, Petrus Martyr, & Ioannes Spina; ſinguli ex ouili Eccleſiæ in luporum latibula transfugæ, ſuis quiſque inſignes flagitiis; Beſa præcipuè in Burgundiâ natus, qui adoleſcens venundato opimo ſacerdotio, ob nefariam libidinem delatus, Geneuam profugerat; abductâ illâ ſuâ Candidâ ſutoris coniuge, vt ſodomiam adulterio cumularet. Ac continuò impiiſſimus vir ad Calvinum magiſtrum applicitus, ea impietatis, atque inſaniæ incrementa fecit, vt ſucceſſor dignus tanto præceptore extiterit, vnus in paucis bellorum ciuilium fax, & tuba: Cæterùm à natura eximiis inſtructus dotibus, quas vertebat in perniciem; animo celeri ad excogitandum, ad dicendum expedita lingua, ingenio hilari, & ad iocos ficto, ore commodo & ad humanitatem mirè conformato, vt ſermonis ſuauitate ſibi facile animos conciliaret, ipſi primæ partes delatæ à cæteris, atque orandi prouincia data. Primo conſeſſu infracta aliquantùm illorum audacia; nam iuſſi ſunt extra ſepta ſtare, in quibus Principes & orthodoxi Doctores ſedebant; poſtulandi animum Regina ipſa fecerat; quæ anteà petentibus, ne Antiſtites diſceptationis iudices forent, néve alia lex præter Scripturam eſſet, annuerat; eodemque Sorbonæ Doctores reiecerat, flagitantes ne impuris ſermonibus aures præberet; ſaltem haud ſineret adeſſe Regem colloquio, ne fortè indoles tenera, ætaſque incipiens, corruptæ

corruptæ doctrinæ stillam imbueret. Actionis principio Rex paucis admonet, vt salutari consilio turbis nascentibus prouiderent; néve discederent, quin otta dissidia composuissent. Tum Hospitalius Cancellarius prolixam habet, & suspectam hæresis orationem; nam prolocutus de necessitate & vtilitate Colloquij, multis in Pontificem & Concilia aculeis, ad pacem & concordiam qui essent fratres hortatur; maximè Orthodoxos, quasi turbarum præsentium causam; admonensque ne tam immaniter dissiderent à fratribus qui eodem abluti baptismate Christum Dominum iidem colerent, atque adorarent. Vbi perorauit, exurgit Turnonius Antistitum præses, ac postulat vt quando Cancellarius de nouis rebus atque inauditis habuisset sermonem, ipsi oratio scripto traderetur. Excusante Hospitalio, iubetur Beza à Reginâ dicere, & ille primùm flexis genibus, prolixè de doctrinâ suâ disseruit; tam procaciter, tamque nefariè, præcipuè in Eucharistiam sacrosanctam, vt cuique probo horrorem iniecerit. Desierat, cùm Turnonius Cardinalis, vir in paucis pius, & veræ fidei sincerissimus cultor, toto corpore præ zelo, & indignatione contremiscens, ad Regem conuersus, testatur Antistites contra animi sententiam conuenisse, nec sine conscientiæ morsu; quippe præuidisse blasphemias impias ab hominibus eiusmodi eructandas, & Regis qui se Christianissimum diceret indignas auribus; proinde se concionem statim abrupturos, nisi habuissent mandati Regij rationem; diem se poscere, ad sermones Bezæ refutandos; luce clariùs demonstraturos Antistites, quantùm inter mendacium & veritatem intersit. Instaurato Colloquio dixit Cardinalis Lotharingus de doctrina Ecclesiæ & Eucharistiæ sacramento; & quidem tanto argumentorum robore, tanta sermonis suauitate & copiâ, vt amplum ea die de impietate triumphum egerit. Verùm & huius orationis & cæteræ disceptationis, qua cum Beza Espensius Sanctesiúsque egerunt; fructus fuit permodicus; frustra hæreticorum intellectu conuicto, cùm voluntatis peruersitas obstat: habuit, & Laïnius luculentissimam orationem, ac Christianæ libertatis plenam; qua inuectus in teterrimam Ministrorum fœcem, affirmabat illos oportere amandari in Concilium; tum Reginam compellans, nam Rex tunc aberat liberè monuit, eiusmodi actiones de Religione, haudquaquam ad ipsam aliúmve spectare Principem; sed ad Pontificem sacrosque Antistites; nec fas esse colloquium priuatim institui, dum generale Concilium iis de controuersiis Ecclesia celebraret. Reginam perstrinxit viri oratio, idque perfecit vt ea deinceps abfuerit, nec se Regemve disceptantibus immiscere ausa sit. Producta est in aliquot dies altercatio, donec solutum est Colloquium, maiore Orthodoxæ fidei damno, quam fructu. Etenim Hugonotis eo facto audacia, & temeritas aucta est; postquam tam impunè, quam impiè furorem in tam amplo consessu deblaterarunt, qui antè in antris duntaxat, & solitudinibus proponebant dogmata; mox perfrictâ fronte coram atque in vrbium cœtibus loquebantur; se gerentes pro victoribus, quia vicissent pertinacia, & durissima mentium obstinatione veritatis tela perfregissent. Regina haud inscia quam offensionem

CAROLVS IX. nem eo colloquio Pontifici & Regi Hiſpaniæ commouiſſet; Lanſacum ad Pontificem, Auſancium ad Hiſpanum mittit, qui factum excuſarent, reique ſeriem enarrarent.

Auſance.

X.

Nauarrus Rex deficit ab Hugonottis.

Porro ex ea legatione orta eſt occaſio Nauarri ab Hugonottorum causâ auellendi: in eam rem Ferrarienſis Legatus, & Guiſij dudum incumbebant, rati ſi Principem factioni detraherent, ruituram illicò, & auulſo capite perituram. Eam ob rem cùm ille de Nauarra reſtituenda Hiſpanum vrgeret, ſpem Guiſij obtinendæ Scotiæ fecerant; adiunctâ etiam Anglia; nullâ re faciliùs promouente victorias quàm ſpe conceptâ; ſed addebant conditionem duriſſimam vt Ioannam Albretiam is repudiaret, matrimonio haud ægrè hæreſis causâ ſoluendo, ac nouo cum Maria Stuartiâ ineundo. Santandreanus, huiuſce ſtrophæ artifex, & vaferrimo ſupra cæteros omnes ingenio, vt in eam Nauarri cupiditatem incenderet, ſollicitudinem omnem intenderat; & accedebant ipſius Nauarri domeſtici duo; Alter Eſcarſius, fidem cuiuis pretio nundinans; Alter Lenoncurius, Antiſiodorenſis Epiſcopus, probus quidem, ſed ob credulitatem fraudi obnoxius, qui Nauarrum herum in eam ſpem totâ contentione animi impellebant. At is à repudiandâ vxore planè alienus, ex qua geminam prolem ſuſceperat, ad conſilia noua abducitur: nempe Hiſpaniæ Rex proponit Sardiniam cum Nauarra commutandam; vxorem habeat, liberóſque, ſed prorſus ab Hugonottorum causâ deficiat. Et Nauarrum præter noui regni gloriam & vtilitatem, præter conſcientiæ atque adeò vitæ tranquillitatem, quâ capiebatur tantoperè, iam factionis plurimum tædium cæperat; tum quod abhorrebat à ſeditioſis, & turbulentis ingeniis, tum quod partim tota auctoritas ad fratrem, imò ad Admiralium transduceretur, inani titulo ſibi relicto. Quare ab Hugonottis deficiens, ad Comeſtabilem, & Guiſios tranſit; perſtante ſpe Sardiniæ, & Triumviris pollicentibus Regni adminiſtrationem, quam Reginæ dolo occupatam eriperent. Fremebant indignatione hæretici, congeſtis in eum contumeliis plurimis, Bezâ ipſum auſo Iulianum Apoſtatam nuncupare. Nec iam amplius eorum audacia intra verba ſtabat, ſed promota vlteriùs, quantùm regni Proceres, ac Magiſtratus ſummâ ignauiâ remittebant, tantùm enitebantur, & vim ſinceræ fidei inferebant. At ceſſantibus Magiſtratibus, plebs ipſa Dei cauſam & tutelam Eccleſiæ ſuſcipit. Iam Admiralius ſanctiori Conſilio libello ſcripto non tam ſupplicauerat, quam terrorem iniecerat, quo ſignificabat huiuſce reformationis (nam ſic præſumptam religionis emendationem vocabant) in Francia ſupra bis mille quadraginta Eccleſias numerari; cùm Pariſiis tumultus exortus, primum impetum bello imminenti fecit. Conciones geminis in locis Hugonotti habebant, extra ſuburbium ſancti Antonij, & in ſuburbio ſancti Marcelli, quæ poſtrema domus Patriarchium dicebatur, Æde ſancti Medardi haud procul, & quidem die quo Ioannes Euangeliſta colitur, feſtis natalitiis, cùm Orthodoxi ad veſpertinas preces campanas pulſarent; ſiue caſu, ſiue conſilio, frequenti pulſatione ſic Hugonottis proximis obſtrepunt, vt non audiretur Miniſtri oratio. Miſſi ab Hugonottis duo, qui compeſcerent ſonitum, iique

D'Eſcars.

Lenoncour.

Pariſienſis tumultus.

iique cùm minarentur audaciùs, tam malè excepti sunt, vt alter occubuerit cæsus. Ad id nuntium Hugonotti furore perciti, Patriarchio erumpunt, & Beza ductore in sacram Ædem, effractis foribus impetum faciunt, passim obuios mactant, sacras vestes diripiunt, imagines pictas fictásque distrahunt, aras euertunt, proculcant Hostias sacrosanctas; Andelotio in equo instruente furentium agmen. Mox vt tota vrbe triumphum ducerent, abducunt vinctos, cruentósque vulneribus circiter triginta; in quibus decem Sacerdotes, rapiúntque in carcerem. Ad eam audaciam faciebat animos Mommorancius Marescallus, qui in ipsos propensior, prohibendi tumultus specie orthodoxis arma eripuerat, Hugonottis reliquerat; & iisdem in custodiam dederat Gabastonem præfectum Vigilum, & Rugorelium tribunum capitalium, qui armatis cohortibus cuntes in concionem defenderent, & Gabasto immistus furentibus in sacram Ædem irruperat. Postridie Hugonotti instructo agmine, & ostentatâ victoriâ in concionem coëunt, magistratu obmutescente; cùm plebs indignata tantum in Ecclesia nefas patratum impune, irruit in Patriarchium, discessu Hugonottorum iam vacuum, iniectísque flammis id absumit. Eo tandem facto experrecti Iudices, de tumultu inquirunt, & suspensi tres Hugonottorum, in quibus, Gabasto; Orthodoxi ægrè Nauarri auctoritate carcere missi sunt; & horrendum sacrilegium tam leui pœnâ affectum est. *Rougoreilles.*

VI. *Edictũ Ianuarij.* Partibus sic affectis Edictum aduenit, quod Ianuarij dictum est, quoniam eo mense primò promulgatum est, vt Iulianum edictum extingueret. Aulâ abscesserant Guisij, Comestabilis, Santandreanus, & Nemursius, Reginam studentem hæresi haud ferentes, Nauarro hærente, nec dum omninò in meliorem partem confirmato. Tunc Admiralius Reginæ & regiminis compos, edictum comminiscitur, quo sua causa atque religio stabiliretur, & radices ageret, nullo conatu deinde euellendas; atque Cancellario annuente, qui hæreticos nusquam non fouebat, vt maior edicto auctoritas foret, Senatores aliquot ab singulis Parlamentis euocat, eorúmque sententiâ Rex sancti Germani edictum pronuntiat, quo soluta impietati, licentia, fixæ hæresi sedes, & permissæ furori habenæ. Nam id Iulianum edictum abrogabat, & facultatem Hugonottis dabat erigendi templa extra Vrbium mœnia, in ea conueniendi, & cœtus frequentandi; iussique magistratus conuenientes protegere atque defendere; permissum prætereà Synodos cogere, dum vnus è magistratibus annueret vel adesset; ita hæresis sanciebatur Regiâ auctoritate, quod in Francia inauditum hactenus, & templa templis, aræ altaribus, veritati mendacium, æqua propemodùm lance, opponebantur. Tam iniquæ legi refragati sunt Proceres, Guisij, & Comestabilis id repellunt; Senatus Parisiensis ratum ægerrimè habet, donec ipse Rex in Curiam venit, iussitque in acta Senatores referre; Cancellario temperante inuidiam Legis, atque adscribente in rem præsentem duntaxat hanc edi. Sed per ea verba nihil legi detractum, & momento vniuersam Franciam labes inuasit. Sic belli causæ instruebantur, cùm id Vassiana cædes præcipitat. Vassium in Bassinia *Anno 1562.* *Par prouision.*

 Oppidum

CAROLVS IX.

Vassiana cædes.

Vassi.

Oppidum Guisij erat, in quo Hugonotti templum posuerant, coibántque magno numero ad solitas conciones; id Guisio molestissimum visum est, vt sua in ditione audacissimi homines conuenirent; quos vt dissiparet atque auctoritate sua deiiceret, à vi prorsus alienus futurus, aduocatâ turmâ equestri, Vassio iter habet, cum vxore, Guisio Cardinale, cæteráque familiâ, vno ense armata. Venientem in Oppidum Parochus & Prior rogant, vt secedat paulisper, prætereátque ad villam Rusticam, in qua hæretica concio habebatur: nam conuenerant eo temporis articulo; simúlque Guisij famulitium nullo heri iussu, ad villam procurrit, atque hæreticos lacessit contumeliis: ij cùm verba regererent, ad verbera & saxa ventum est.

La Brosse.

Tum Guisius ad compescendum tumultum Brossiam iuniorem mittit, qui Ministrum arcesceret; at is in villam equo inuectus, reprimitur ab hæreticis, atque retinetur; quod audiens pater recepturus filium, coactos aliquot amicorum in eos inducit, túncque conflictus vtrinque incalescit. Quem Guisius vti opprimeret aduolans, saxo genam percussus illicò, & cruore fœdatur; simúlque domestici spectato sanguine heri furentes, in villam irrumpunt, prouoluunt fores, & quà sclopetis, quà ferro grassati, sexaginta cæsis, sauciisque plurimis, Guisij vulneri litant. Extemplo Hugonotti eam cædem quasi cogitatò & consultò patratam, in immensum augent, exclamant sibi vim contra edicta illatam, superum, mortaliúmque vindictam implorant, atque ad bellum arma expediunt. Beza tumultuantium antesignanus Reginam cum pluribus Moncæum conuenit, & prouolutus in genua questu miserabili calamitatem cæsorum deplorat, accusat Guisij crudelitatem, appellat iustitiam, comminatur, tragicasque lachrymas excitat. Admiralius atque Andelotius aulâ abscedunt, Ioanna Nauarri coniux à marito secedit, & ducto in Benearniam filio, capitale bellum Orthodoxis indicit: iamque passim ad bellum tubis, tympanisque personant agri, atque ciuitates. Porrò quoniam hoc primo bello aperta hæresis patriam oppugnauit, lubet paucis proponere, quibus fraudibus, quave industriâ breuissimo tempore incrementum tantum adepta est, vt huic bello & consequentibus, toties victa suffecerit, atque Hydræ instar, resectis ceruicibus, capita noua genuerit, suo damno ferax, & formidanda funeribus.

Hugonotti quomodo inualescunt.

Præfecti Ærarij, Magistratus Vrbium tum supremi, tum inferiores; atque ipsi Prouinciarum Præfecti, & Arcium, plerique prauæ opinioni adhærerant, cæteri vel pecuniâ corrupti, vel minis deterriti, vel nouarum rerum percupidi, iuxta hæreticos se gerebant, datâ grassandi quâ libuisset insaniâ. At impunitatem semel consequuti, licentiam suam insolenter & audacissimè promouebant; cùm pecuniâ affluerent; nam in causam communem erogabant singuli prodigè; conducebant clam milites, quorum operâ ad vim inferendam arrogantissimè vtebantur. Per eos in oppidis concitabant tumultum, diripiebant Ecclesias, confringebant Icones, Ecclesiasticos depellebant, interuertebant eorum reditus atque inuadebant; per eos in agris mactabant rusticos, qui ad concionem non irent; lictores ab Orthodoxis missos obtruncabant; si qui iure contra ipsos ageret, vel vi opprimebant, vel corruptis

corruptis iudicibus in ipso tribunali iustitiæ confodiebant. Ita vi & fraude propagabatur impietas, & correptis iam Optimatibus peruadebat in plebem: vt tam mirum sit Franciam iis bellis non fuisse hæreticam quàm proximis, vbi supra malum adhibebatur remedium, haud euasisse Hispanicam; immensâ & amantissimâ Dei prouidentiâ, primùm Religioni, tum Coronæ ipsi consulente.

VII.

1. In Hugonottos bellum.

Factionibus ita proritatis, cùm vtrique bellum necessarium videretur; maximè Orthodoxis, ad vim Hugonottorum prosperam reprimendam; nec ij arbitrarentur incommodum, prosperitatem pacis bello promouere, in arma haud difficulter procursum est. At enim vt ea speciosus color induceret, quique contendunt Regem atque Parisios penes se habere. Condæus quadringentis stipatus equitibus agebat Parisiis, & Catharina receperat se tradituram Regem, vbi opus foret. At vtraque spe statim deiicitur; nam Guisius exceptus Parisiis, populari beneuolentiâ fretus, eum vrbe eiicit, & Reginam cunctantem se cum Rege tradere, Fonbellaquam conuenit, Regemque Parisios ducit; perculso Principe Guisij celeritate. Cùm ille iterum Admiralij securitate & Reginæ cōditione in spem nouam erigitur. Hærentem monte Erici atque ancipitem vrget Admiralius, rapitque incitato cursu Aureliam; eam vrbem Andelotius iniecto clam milite occupauerat, portisque obtentis à fratre subsidium implorabat, idque à Principe opportunè immittitur. Parato rebellioni hospitio, accedunt ad principem litteræ Catharinæ, quibus captiuitatem Regis suámque deplorat, rogatque vt augustissima capita libertati vindicet. Nam ambitiosissima fœmina deiectam se vsu regiminis (quod extemplo Guisij & Comestabilis occuparant) impatientissimè tolerans, accinnebat bellum, & factionem alteram, quam fidam sibi crederet, impigrè incendebat. Continuò Princeps evulgato scripto, se Regis vindicem, & libertatis assertorem professus, plurimas toto regno vrbes per fautores inuadit. Non est mei propositi singulas res quæ eis gesta sunt bellis, recensere, & mandare scriptis; suos illa habent & luculentos Historicos; satis mihi sit perlustrare præcipua, atque enarrare quæ momento in rem totam fuerint. Vtrinque scripti exercitus dirimebantur angusto spatio, cùm Regina verita si confligerent, ne ipsa præda vincentium foret, ad pacem conciliandum perito colloquio, Condæum conuenit, & sermone artificioso, ad miserationem composita, demereri omni spe audientem contendit. Multa proposita, nihil impletum est, atque Admiralio bellum præoptante, pacis studia tandem discussa sunt. Regis exercitus antè infirmior, mox Helvetiis Germanisque accedentibus, multò validior, Principis copias intra Aureliam compulerat; dein profectus in Bituriges, Auaricum primariam vrbem postquam expugnauit, excepitque Santandreanum capto Pictauio, domitisque Santonibus, victorem, in Normanniam se conuertit. Eam prouinciam quatuor admodùm partes conturbabant, Hugonotti, qui validissimi armis Rothomagum, Cadomum, Dieppam, pluresque vrbes inuaserant: ij Momgomerio Duce, pluribusque nobilibus sociis præpollebant haud dubiè; Matignonius orthodoxos tuebatur pro viribus; Dux Bullionius

Rothomagum obsessum.

Matignoni.

CAROLVS IX. nius, prouinciæ prætor, fide Hugonottus, quanquam in speciem medius, tamen in eos propensior, progredientibus haud quaquam obstabat. Angli præterea euocati à principe, Gratiæ portum insederant, icto fœdere defensuri Principem; bis mille propugnabant Rothomagum, & noua subsidia comparabant. Eo rerum statu, Septembri desinente, Regis exercitus admouetur Rothomagum, in quo præter Regem & Reginam ipsam, erant Navarrus, Comestabilis, Guisij, pluresque proceres. At bello in Normanniam traducto, non minus discerpebatur reliqua Francia. Singulæ prouinciæ suam pestem alebant, & diffusum virus per membra singula malum fouebat, & cruciatus asperrimos. Nulla erat, quin haberet prætores geminos, alterum à Rege, alterum à Principe, quin haberet tot hostes quot incolas, singulos in diuersas partes raptante discordia; nulla quin cædibus atrocissimis, crudelissima laniena, sacerdotum funeribus & Ministrorum suspendio, templorum incendio, rapina supellectilis sacræ, violatione omnium iurium fœdaretur & euerteretur. Positæ in agris oppidisque insidiæ, præterea in ipsis priuatorum laribus, consurgebant in patrem liberi, pater in liberos, nec vllum naturæ vinculum aut pietas affinitatis, insanam furendi libidinem cohibebat, discordia in thalamos & sacrosancta nomina peruadente. Non lubet percensere sigillatim tragædias, quas variante fortuna modo Catholici, modo Hæretici certatim edebant; vnus Adretius regiones multiplices Phocensem prouinciam, Venassinos, & Delphinates, Forisienses, & Lugdunenses innumeris cædibus cumulauit; ad ludum etiam & voluptatem Orthodoxis mactatis, siue quos per decurias cæsos trabibúsque connexos committebat Rhodano, adscripto per ludibrium scommate; vt vectigal soluentibus via præberetur; siue iussis innoxiis è summa turri in subiectam rupem se præcipitare, barbara immanitate, vt sibi quisque pœna esset & carnifex. Nec Monlucius se paulò meliùs gerebat in Aquitania, qui neminem Hugonottum deprehendebat, quin illico suspendio necaret, quanquam in eo nullum crudelitatis ludibrium, cruciatuum acerbitas nulla, sed iure belli captos, maiestatis (vt dicebat) reos diuinæ & humanæ afficiebat iusto supplicio. Et hic quà seueritate, quà celeritate, & militari peritia, Tolosam seruauit à præsenti exitio, & vniuersam Aquitaniam purgauit Hæreticis; primùm quidem armis, mox terrore nominis; quanquam Montalbanum expugnare non potuit; eâ vrbe oppugnantibus tertium ereptâ, & fato quodam rebellionem & hæresim in proximum seculum propagante. Neque Nemursius Lugdunum ab Hugonottis Subisio defendente extorquere potuit; vrbsque amplissima seruitutem miseram pertulit, donec pace primùm arma posita sunt.

Havre de Grace.

Prouinciarum miserrimus status.

Des Adrets. Prouence. Conté d'Auignon.

Monluc.

Soubise.

VIII. Interea Rothomagum exercitus regius adurgebat; duo defensorum propugnacula validissima, arcem sanctæ Catharinæ, atque amnem Sequanam inuaserant regij & intercceperant; nam arcem die medio, dum obsessi ad quietem in vrbem abscedunt, summo impetu inuaserant atque expugnarant; tum ad Caudebecum in transuerso amne opposuerant carceres, submersis nauigiis plusculis, arenâ & graui saxo oppletis, catenis ferreis

Rothomagum captum.

Caudebec.

ferreis vincientibus molem. Praeterea tormentis crebrâ verberatione murum quatientibus, ruinâ illatâ, parabatur irruptio, cùm Nauarri vulnus interuenit. Ille in primo aggere explorans ruinam, vbi se conuertisset ad vesicam exonerandam, sclopeto laeditur, glande os humeri perfringente magno dolore; nihilominus Comestabilis ductu & Guisij verberatio repetita, admoti cuniculi, occupati muri, vrbsque expugnata est. Ducum vigilantiâ temperatum est caedibus. Nam primò Mongomerius praesidij praefectus cum Anglis in expeditâ triremi aufugerat, seque receperat in portum Gratiae; tum ciuibus parcitum, facultates dumtaxat direptae, sumptum tamen de noxiis maioris notae supplicium; Mandravillae & Ducibus aliquot caput truncatum est; Mallorato Ministro, & tribus Consiliariis fauces fractae laqueo; vt vnde voces seditiosae proruperant, inde & poena inciperet. In captam vrbem saucius Nauarrus inferri voluit, & per ruinam muri gestatus est, lecto feretri triumphalis, imo Libitinarij vices obeunte, nam à medicis adductus in certam spem valetudinis, & ad voluptates primas reuolutus, cùm aleam & choreas admisisset in cubiculum, imo puellae regiae incaluisset amoribus, febris plagae accessit, quâ vexatus nauigium subit, vt in sancti Mauri villam gratissimam deferretur; sed horâ alterâ, inualescente morbo, extinctus est, anno aetatis quadragesimo primo: fide tam morienti ambiguâ, quàm viuenti, nam Ecclesiae sacramentis munitus, impellente Laureo Medico, qui de religione verè sentiebat; dein Meserio altero Medico suadente, qui adhaerebat Protestantibus, admisit Augustani dogmatis persuasionem; adeò turba Medicorum non corpori dumtaxat, sed animo nocet. Ab eo Henricus & Regum Franciae nouus ramus exortus est; regnatque in posteris magna pietatis & fortitudinis laude. Capto Rothomago, caeterae vrbes victorem admittunt praeter Gratiae portum, quem Angli tenebant. Mox Condaeus hostem, versus Lutetiam, euocauit; ille in Germaniam ad scribendos milites miserat Andelotium, Scombergum, & ipsum Germanum, (à quo in Franciam traducta posteritas, magno laudis & fidei incremento) Iacobum Spisamam, Episcopum ante Niuernensem, modò apostatam & propagatorem studiosissimum haeresis. Eius potissimùm solertiâ, & eloquentiâ, à Protestantibus impetrata subsidia, ter mille equites, & peditum quatuor millia; quibus ab Andelotio deductis Aureliam, & per Lotharingiam atque Burgundiam, & Sequana in origine transito: aliisque ab Rupefocaldio supplementis, princeps auctus, Aureliâ progreditur, captísque oppidis proximis, versus Parisios tendit. Erant sub signis octo peditum millia, equitum sena, & tormenta septem trahebantur; leuissimae in ciuitatem tam amplam copiae. Sed principem incitabant diuersae spes, vel vrbis per clandestina consilia inuadendae vel conserendi praelij dum vigeret miles, vel factionis tantùm non oppressae, eâ audaciâ suscitandae. Itaq; versus ad Sequanam Corbelium ad eum amnem oppidulum aggreditur, vt fluuio intercluso incommodaret Parisiensibus. Quo frustra tentato, ad Parisienses accedit propius. At eos ab metu & periculo vindicant primùm Santandreanus introductis cohortibus; dein Niuernensis

Nauarri mors.

Spisame.

Condaeus versus Lutetiam.

Corbeil.

CAROLVS IX.

adoleſcens, præclariſſimi & laudatiſſimi Ducis Niuernenſis qui obierat, filius, & Condæi ex ſorore nepos, poſtremò cum toto exercitu Comeſtabilis, & ipſe Guiſius; erantque in procinctu Duces, cùm Catharina intercedit. Poſtquam Nauarrus ſpiritum miſerat, noua formidine agitante, ne Condæus aſpiraret in regimen, eum ipſa conciliare, & inductâ pace ab armis & factione tentat abducere. Eam in rem petitum eſt colloquium, obitumque, ac de conditionibus pacis conuentum, à quibus Princeps haud equidem abhorrebat, niſi Admiralius retinendæ cupidus poteſtatis, quam vigente bello ſine controuerſiâ obtinebat; conturbaſſet omnia, diiectis è portu in procellas nouas conſiliis. Bello reuocato, Condæus animaduertens fruſtra ad Lutetiæ muros tempus teri, nam in vrbe tranquillitas magna; à commercio, forenſibus rebus, cæteriſque negotiis ceſſante nemine, & ciues per ludibrium admonebant Hugonottos, ne Pariſios pro Corbelio caperent, (quod deinceps vice adagij fuit) nec vlla obſidionis ſpecies erat; tandem caſtra ſoluit, itinere in Normanniam flexo, ſuppetias ab Angliâ excepturus, & Prouinciam, ſi ferret occaſio, ſubacturus. Viam per effuſos campos tenet, quando equite præpollebat, & Eura tranſmiſſo, qui paſſim vadoſus eſt; verſus Drocum pergit. Primum agmen ducebat Admiralius, in quo Germani, vt primi commodiora hoſpitia occuparent; ſecundum ipſe Princeps cum legionibus; poſtremum in quo Franci cataphracti; Rupe-folcaldius, & Portiani Princeps. Proximis itineribus ſequebatur exercitus Regis, ducente Comeſtabile, in quo octodecim peditum millia ex Francis, Heluetiis & Hiſpanis; equitum bina; per loca ſyluis & collibus tecta, vt equitatum hoſtilem excluderet. Ita ad Drocum oppidum conſidet vterque exercitus, geminâ leucâ & amne Eura diremptus, arctiori limite, quam vt tantis odiis intercederet.

Eures. Dreux.

Rochefoucaud. De Portian.

IX. *Pugna Drocenſis.*

Comeſtabilis pugnâ deliberatâ, nocte magno ſilentio vltra amnem copias traiicit, eaſque locat ad Spinam & Blinuillam, geminos pagos ad militarem viam adiectos, quam tenere Hugonotti inſtituerant. Ij cùm feſtinarent penetrare in Normanniam, vnius diei morâ aſſequenti hoſti obiecerant ſe; quippe dum primum agmen longiſſimè à poſtremo diſtat, hæſerat Admiralius dum iunguntur. Porrò illucebat dies Decembris decimus nonus, cùm incautus Admiralius primum agens agmen, in Catholicorum aciem propè præcipitat. Inhibito repente veſtigio, ſpectat armatos ad pagum Blinuillam fuſo agmine latè protendi, & conſulto Principe ſtatuit pugnâ omiſſâ iter peragere. Ita Condæus ad Treonem vertit, latus hoſti obuertens. At Comeſtabilis, ne præclara elaberetur occaſio tormenta explodi iubet in recedentes; quibus turbati equites Hugonotti, & euocatus ad pugnam Condæus. Nec ille cunctatus, cùm exiſtimaret hoſtis exercitum in illa quam ſpectabat acie conſtare, nec Guiſium cum altero agmine aduertiſſet, fronte conuerſâ in obiectum agmen inuadit, impetitque ferociter. Primus impetus in Heluetios actus, in quos inuectus Mouyus, per apertos irrumpit ordines, ſimul ad hoſtium impedimenta prouolat, diripitque; & eoſdem Heluetios princeps

Blinville.

Mouy.

ceps à tergo aggreſſus, cæſis haud paucis, ſimiliter perturbat ordines: Verùm ij continuò ſparſa membra colligunt, coëuntque in agmen, multò validius, quo Rupifocaldius inuehens pellitur. Simul Admiralius, prætermiſſo pariter Guiſio, in Comeſtabilis equitatum incurrit, vnoque impetu conturbatos fundit, magnâ nobilium ignominiâ, qui optatiſſimam pugnam tam præcipiti fugâ interuertunt. At Comeſtabilem in ſuorum fugâ fortiter dimicantem hoſtes circumfundunt; alioſque Proceres præliantes; iam ille ſuffoſſo equo recentem inſcenderat, ope Oraiſonis, cùm breuioris ſclopeti glande genam ictus, qua maxilla effoſſa & gemini dentes perfracti ſunt, cùm ex eâ plagâ ſanguis in os affatim redundaret, iam impos virium capitur; Giurius ad eius latus occiditur, & Aumalius equo deturbatus, quadrupedum vngulis calcatus, humero luxato ægrè ſeruatus eſt. Fuſo equitatu, legiones Picardiæ & Britanniæ nullo negotio diſiiciuntur, iámque in Comeſtabilis acie præter Helvetios nemo arma tractabat. At ij tot inter hoſtium agmina imperterriti, poſtquam repulerant Rupifolcaldium, & Germanos pedites aſpectu ſolo & inceſſu terribili à pugna dimouerant, etiamnum contra quatuor equitum turmas dimicabant, Germanorum binas, totidemque Francorum, quas inuicto robore ſuſtinebant; dum Mouyus victor eoſdem aggreſſus per latera multis locis aperit conturbatque. Iamque defatigatos tantis laboribus deficiebant vires non animus; cæſi haud pauci, plerique ſaucij, armis nudi propemodùm, fractis haſtilibus, ſine centurionibus, nam eorum ſeptemdecim occubuerant, hoſtili exercitu, eoque victore in ipſorum cladem incumbente; attamen de nulla re præter pugnam ſolliciti, in globos ſparſi coëunt, quaterni, ſeni, duodeni, & haſtarum fragmina, aut lancearum quæ iacebant ſolo, imo ſaxa plurimi rapientes, quibus hoſtem pellerent incredibili fortitudine ad mortem pugnabant; vno tandem agmine euadente ad Guiſium. Et omnium calculis laudem militarem retulerunt vberrimam; equite & pedite, Francis & Germanis in eos certatim inuectis, vt inuicti roboris tam materia quam præcones forent. Guiſius interim immotus cum primo agmine in ſtatione hærebat; nulli hoſtium patens præterquam Andelotio, qui eo die quartana vexatus, cùm abſcedens à pugna inſcendiſſet in collem, latens agmen perſpexerat, dixeratque nuntianti victoriam; credo equidem, ſi caudæ quam video pellem detrahimus, illicò futuri præſagus vltra progreſſus eſt. Et præſtolatus opportunitatem Guiſius, quamquam à Comeſtabile euocatus, eóque capto ſpectans agminis cladem, fixus in veſtigio ſtabat; donec hoſte ſparſo ad rapienda ſpolia & fugam perſequendam, ac ſubmoto Reitrorum agmine (ita deinceps Germanos equites nuncupabo) quos cupiditas prædæ pariter rapuit, præmiſſo Broſſio cum centum & quinquaginta equitibus, cum totâ acie ſubſequutus, in hoſtem irruit. Primo conflictu equitatum fundit, mox pedites tum Germanos tum Francos proculcat, deletque internecione promiſcua, eodemque impetu tormenta occupat. Princeps & Admiralius tanta conuerſione attoniti, recolligunt equitem, prælium inſtauraturi; verùm

D'Oraiſon.

Giury.

Reiſtres.

CAROLVS IX. Santandreanus sclopetarios octingentos regredientibus obiicit, à quibus Reitri perterriti, frustra Principe fugam deprecante, terga vertunt, rapiúntque Francicum equitatum. Princeps superum hominumque fidem contestatus, iam manum saucius, ad receptum adigitur; at equo prolabente dum nouum inscendit deprehensus, à Danvillâ capitur. Danville. Tum Guisius Germanos mille & quingentos aggreditur, qui in parietinas se se coniecerant, & dedentibus se incolumitatem condonat. Attamen ea mora magno incommodo fuit; nam interim Admiralius syluâ cæduâ tectus, Reitros fugientes cætetósque equites excipiebat; quos in agmen compositos venientibus Guisio & Santandreano opponit, impellitque tam fortiter, vt nutantem victoriam ad se reuocarit. Nam Franci equites dispelluntur; Brossius vir fortissimus Guisium defendens occiditur, nutabantque equites quinquaginta, qui soli perstabant cum Guisio, cùm peditatus aduenìens reparat prælium. Ad legionem Pedemontanam se admouet Guisius; ea ex veteranis conflata, bellis assiduis innutrita, texit illico Guisium, simulque Hispanicæ legiones à Philippo in subsidium missæ egregiè dimicabant; Luxēbourg. Mastigues. Sebastianus Luxemburgius, Martiguius Præfectus Francici peditatus, bis mille sclopetarios irruenti hosti obiecerat, qui spissâ grandine irruentes reprimunt, tuncque atrocissimè pugna recrudescit; in qua capitur Santandreanus & consultò sclopeti glande perimitur, tandem præpollente Guisio nox prælium dirimit, receditque ad Neuuillam Admiralius, in castra Guisius. Eáque est pugna tam victori anceps quam victo; cùm vtrinque Duces capti sint, vtrinque cædes & fuga, & vtrinque fortes animi & ignaui. Euentus tamen Guisio palmam asseruit, cùm in castris, quod victoris est, pernoctauerit, tormentis & signis hostium sit potitus, & in reliquis pro victore se gesserit. Cæsi è Catholicis Mombergonius Montberon. Comestabilis filius, Annebaldus Admiralij filius, ac Dux Niuernensis, qui ante prælium ab vno è domesticis inconsultò cæsus est: numerati octies mille qui vtrinque pugnantes occiderant; maiorem partem Catholici: Arpaion. Saux. Liencour. Chandieu. Lignieres. Fredonieres. inter Hugonottos ceciderunt illustres Arpaionius, Salxius, Liencurius, Chandeus, Lignerius, Fredonerius; aliíque propemodùm omnes ab Heluetiis cæsi. Guisius ipsâ nocte victoriam modestiâ cumulauit; Condæum captum suo lecto excipiens, cùm cæteri in sarcinis rapti essent, eadémque culcitrâ (nullo hactenus huius euentus exemplo) victor & victus, iacuerunt æquo inter se spatio, securoque somno; imò æquâ lance, victoris modestiâ victi constantiam commendante. Et ea laus Guisio integrior fuit quàm militaris; plerisque carpentibus viri vel pertinaciam vel ambitionem, qui prætori suo appellanti non paruerat, quique substruxerat alienam cladem laudi & laureæ seræ nimium & perniciosæ. Aussun. Aussuni sors in iis fortunæ lusibus haud prætereunda; qui præclaris facinoribus tantum nomen parauerat, vt miles vulgò diceret, *prudens vt Termeus, vt Aussunus fortis*; At ille inter primos in Comestabilis agmine fugam ceperat, & Reginam metu impleuerat, cladem enuntians; cuius pudore ignominiæ, Senetaire. postridie quo dimicatum est, in Senetarium incurrens, ab eo quærit quem fugisse existimaret in primi agminis clade; cumque

que responderet Senetarius, se suis periculis & cæde auunculi implicatum (nam erat nepos Santandreani) non animaduertisse qui fugerent; adiunxit Aussunus; *Aussunus est, ipse agmen fugientium ducebat; sed Deum testor vitâ rependet tantam ignauiam*, nec secus quàm iurauerat præstitit, spontanea abstinentia mortem arcessens; nec vllis Procerum precibus flecti potuit, vt sibi vnam illam noxam indulgeret; nouâ imbecillitate priorem exaggerans, qui probrum non ferret; bis profligatus tum desperatione tum metu; ac planè ignarus, quæ vera laus fortitudinis foret.

X.

Admiralius in Normannia.

Admiralius post Drocensem pugnam in Aureliam vnam intentus, eò fratrem Andelotium mittit, captumque Comestabilem, qui summa celeritate, ne fortè reperetur, deductus est, cum ipse in Bituriges tendit copias instauraturus. Sed extemplo Guisio in Secalauniam transeunte, vt Aureliam obsideret; in eam vrbem Gergæo supra Ligerim occupato inducit militem, atque habita super rem præsentem consultatione, cùm obsidionem prohibere haud posset, statuit partiri Duces & copias; Andelotius cum pedite vrbem propugnaret adiunctis Durasio, Bouchauanio, Bussio, Sancyro, & Anareto; ipse cum Reitris, & cætero equitatu, in Normanniam pergeret, opulentam prouinciam, exciperet Anglica subsidia, regressurus instructo exercitu ad obsidionem soluendam. Ita ductis tribus equitum millibus, in Normanniam penetrat, peruaditque ad maritimam oram, Anglos operiens: at cùm ij procelloso mari nusquam comparerent, Reitri tumultuari incipiunt, & obstructis in promissa auribus, flagitare stipendium: Admiralius progressus ab hospitio cùm surdis verba faceret, digito commonstrans tumescentes fluctus, attollebat ad astra oculos, datæ fidei testes; tandem immanes animos ne nutibus quidem peruadentibus, inuitissimus totam illam oram vastandam permisit; atque egregiè eâ licentiâ Reitri abusi sunt, iuxta amicis & inimicis delectu nullo direptis. Cæterùm Admiralius seuerissimus erat disciplinæ militaris vindex; isque in ea expeditione audito turmam vnam leuioris equitatus pagum expilasse, misit illico qui eos caperent, at cùm diffugientibus cæteris, capti essent dumtaxat ductor cum quinque militibus, eo in ipso noxæ loco, sicuti erant, ocreati atque chlamydati, suspendi iussit, vexillo supra capita erecto, atque vt trophæi institueret formam, subiici pendentium pedibus parata spolia, stolas muliebres, mappas, indusia, gallinas, peram, & rapinam huiusmodi, qua inescatur prædatorum cupiditas. Tandem decimo quinto post die suppetiæ accedunt ab Anglia legiones duæ, tormenta quatuordecim, & nummorum millia centum quadraginta. Iis auctus Admiralius, quamquam Aureliæ necessitas euocaret, tamen occasione illectus, diusculè in Normannia hæret, ratus vt in morbis fit, membro consuli affecto ægritudine, malum in aliam partem auertendo atque abducendo. Copias itaque arci Cadomensi admouet, vrbem Hugonottis dedentibus, eaque excipitur, post murum vno dumtaxat ictu perforatum; non leui infamiâ Marchionis Elbouij, qui vrbem defensurus nuper aduenerat, vir de cætero generosus; sed adipe prægrauante, & vexante quartanâ, inertia corporis

Sologne.

Duras Bouchauanes. Saint-Cyre. Anaret.

Anno 1563.

CAROLVS IX. animi robur extinxerat. Prouectus eo successu Admiralius, vrbes inferioris Normanniæ paucis exceptis vel armis capit, vel deditione, in quibus Baiocæ miserè direptæ & spoliatæ sunt, affixis patibulo Ecclesiasticis omnibus. Et calamitatis causa in Præfectum traducta. Ille Iulius Rufus Italus, qui hoste accedente illicò euanuit, & in latibulum dignum ingenio se recepit. Diu antè suis rebus prospexerat, curaueratque in ædibus Canonici familiaris, duos inter parietes conclaue apparari, parietibus ita coëuntibus, vt fraus omninò spectantes lateret. In id se receperat pugnator egregius, perna, vino, & conditis dulciariis multa copia illatis; quodque summum nefas, speciosâ virgine quam rapuerat Cadomi, secum adductâ; sed ab famulo retecto latibulo, atque perfosso, in lucem extractus est, & Cadomi affixus patibulo ob virginis raptum, iusto nouæ militiæ præmio. Brissacus interea nuper in Normanniam missus, Veterevilla reuocato, inclusus Rothomagi dolore ingenti, cùm nihil esset copiarum, quibus frænaret Admiralium; ad Reginam scribit actum de Normannia esse, nisi occurratur. Admiralium impunè diripere agros, vrbesque inuadere; radices si egerit, vix auelli posse: accessuros Anglos ad spem certam spoliaque indubia; Reitros è Germania ad fulgorem auri aduolaturos; annon commodius in origine malum resecatur, quam adultum & per omne corpus diffusum; ideo euocandum Aureliâ Guisium, qui Admiralium pelleret, vinceret, atque prouinciam totam reciperet; tunc pulso Admiralio, capto Condæo, detractisque factioni capitibus, Aurelia, membraque cætera nullo negotio domarentur. Id Reginæ atque Consilio visum opportunius; Et iussus Guisius Aurelia abscedere, & extemplò in Normanniam proficisci; atque exercitus Duces in eam sententiam conueniebant, verùm ipsi omnium perspicacissimo longè aliud visum.

Iulio Rufo.

La vieille-ville.

IX. Et verò post Admiralium fusum, Aureliam animo præcipiebat; affirmans eam vrbem vulpecularum esse latibulum, quo semel capto, venantibus bestiæ præda obnoxia forent. Armamentarij Parisiensis incendium consilium aliquantisper represserat; flamma puluerem casu corripiens, an vt suspicio fuit Reginæ aut Præfecti tormentariæ rei, voluntate iniecta; ædes à fundamento euerterat, domósque proximas magno damno viciniæ; sed Guisius ex aliis vrbibus petito puluere, post breuem moram, positis in Secalaunia copiis, vrget Aureliam. Atque eâ potissimùm parte obsidionem admouerat, quod vltra amnem murus infirmior, nullâ humo munitus, atque arcto pomœrio, dirui facile poterat, milite scaphis & lintribus inferendo ad oppugnationem. Caput pontis quo Aurelia Secalauniæ iungitur, duæ turriculæ defendebant; tum prorigebatur sub-vrbium dictum Porteretum, quod Hugonotti munierant, prætensis geminis propugnaculis, & locato præsidiario milite. In ea propugnacula, primùm Guisius impetum dirigit, in alterum quod Vascones defendebant iussus Cipetra irrumpere, ipsa præsentia Guisij rem vrgente; ad quod dum fortiter dimicatur, Sausacus in propugnaculum alterum quod tenebant Germani, scalis euadit, mactansque improuisos, penetrat

Aurelia obsessa.

Portereau.

trat in sub-vrbium ; & Vascones à tergo incautos adoritur ; tum hostium trepidatio, fuga & cædes ; sub-vrbium capitur, multi nobiles perimuntur, in quibus Durasius ; ac nisi Andelotius ad turricularum valuas cum globo nobilium astitisset, vno impetu Guisius pontem occupabat ; Verùm haud multò pòst captis turriculis pontem obtinuerat, atque tormentis octoginta quædam castella in Insulis proximis erecta diluciebat, simul murum sine intermissione diuerberans. Sub ea iussus à Regina copias in Normanniam ducere, ducibus eam in rem deliberantibus persuadet, nullam esse debellandi hostis rationem, quam si Aurelia capiatur : idque tum argumentis tum petitiæ Ducis concessum à singulis, vt mutata sententiâ Reginam etiam in eundem sensum perducerent, potestate factâ producendæ obsidionis. Et verò eò rem generosissimus Princeps perduxerat, vt Rege & Reginâ agentibus Blesiæ receperit, intra proximum diem, vrbem se capturum, & totam Hugonottorum progeniem (eius hæc verba) exterminaturum è Francia, & promissum implebat, nisi spem cum vitâ percursor nefarius abrupisset. Is Ioannes Poltrotus Meræus nobilis Inculismensis, vir audaci & temerariâ indole, cui nullum arduum facinus videretur, diu in Hispania versatus, & in bellis Flandricis sæpius speculatorem agens ; hic cùm in Hugonottorum partes transisset, eiuratâ repentè factione, reuersus ad Catholicos, atque admissus inter domesticos Guisij, quod diu mente consilium agitabat, tandem exequitur. Guisius primâ nocte, quæ Februarij octauam decimam diem exceperat, è turriculis recedebat in Cornæum castrum, inuisurus coniugem, modo aduenientem ; tres erant eunti comites, præter Poltrotum, Rostauus, & alter nobilis, vnusque epheborum ; ij ad latera incedebant, à tergo Poltrotus, qui tenebrarum occasione arreptâ, sclopum breuiorem explodit in Guisium, tribus pilis collum inter & humeros penetrantibus. Prosternitur saucius, defertúrque ad coniugem, longè diuersus ab illo Guisio quem amantissima vxor operiebatur. Rex & Regina ad iacentem aduolant, dolorem testantur, adhibentur remedia, verùm sexto die à vulnere inter egregia clarissimæ pietatis officia diem obit ; vir toto orbe clarissimus, dignusque famâ quam fœlicitas pene perpetua comparauerat ; Meti & Caleto inconcussis æternæ gloriæ monumentis ; imò à Rothomago in gloriæ partem euocando. Nam eam vrbem cum Nauarro & Comestabile obsidenti, adductus est nobilis quidam Cœnomanus, deprehensus in ipsius occidendi consilio, quem interrogat Guisius, an non aliquâ affectus iniuriâ, sua morte vellet vltionem patrare ? quod cùm Cœnomanus pernegaret, dicerérque zelo religionis suæ eò impulsum ; *at inde (inquit Guisius) quantùm fidem inter tuam & meam interest ? tua impellit, vt à quo nullam accepisti molestiam, ei mortem inferas ; mea porrò iubet vt inferenti mortem condonem : Abi illæsus, nec legi tam praue imposterum credas.* Efficacissima dicendi ratio, quæ percussores omnes amoliri debuerat. Dignitates mortui in filios Regina contulit ; Henrico natu maximo Palatij præfectura, & prætura Campaniæ datæ, & secundo genito summi Cubicularij munus. De Poltroto interim habebatur per Iudices quæstio : hic patrato flagitio, noctis beneficio

Guisij cædes.
Poltrot Meré.
Corney.
Guisij clementia.

beneficio in proximum saltum effugiens, equo celerrimo vectus tota nocte per anfractus & implexas vias, idem iter remetiens, tandem prima luce defatigatus mirum in modum, ad pagum Olivetum vnâ ab Aureliâ leucâ peruenerat, admissoque somno ab Helvetiis ignaris flagitij capitur. In tormentis confessus est adductum se ad hanc cædem ab Admiralio & Beza, qui tunc Aureliæ agebat; acceptam ab iis eam in rem pecuniam, cúmque animus deficeret, ab facinore à Beza rursum specie religionis ad id impulsum. Pœnas Parisiis dedit, candente ferro laceratus, & ab equis discerptus. Admiralius scriptâ Apologiâ tentauit suspicionem à se amoliri, quæ tamen penitus in posteris hæsit, suoque tempore graues tragœdias pariet.

XII. *Pax prima cum Hugonottis.* Guisij morte immutata sunt Aulæ studia. Gaudebat Catharina in sinu, virum esse amotum, prouectum iam in apicem gloriæ & auctoritatis, quicum occumberet altera factio, & ipsa potentiam suam erigeret, dum euerteret alteram, nullo deinceps turbine agitanda: putabat Guisij tumulo excitari dignitatem suam, & librandas in posterum partes suo nutu atque voluntate. Quamobrem recenti re, antequam Hugonotti recrearentur ex proximo metu, sollicitè de pace cum Condæo agit; eiusque arcessita coniuge, quam excepit amantissimè, post grauem altercationem ob Ianuarij edictum, de conditionibus cum Principe paciscitur; mediâ inter duo edicta Iulij & Ianuarij viâ; vt Proceribus liceret suis in ædibus religionem nouam profiteri, admissis clientibus; & nobilibus cæteris fas idem esset, sed receptâ dumtaxat familiâ; in singulis prouinciis, designaretur Reformatis vna vrbs, in cuius suburbio ad suum cultum conuenirent; Principi atque asseclis condonarentur, quæ gesta hactenus. Ea constituta ante aduentum Admiralij, qui auctis copiis festinabat ad Condæum accedere, pacem repudians; exceptusque Aureliæ, neruis omnibus contendit, ad demouendum à proposito Principem; verùm cum is perstaret, cæterique nobiles pertæsi belli præoptarent pacem; ea promulgata est, quanquam Parlamentis ægrè assentientibus edicto, quo Hugonottis tanta licentia parabatur. Conciliatis in speciem animis, nihil antiquius fuit quam Anglos pellere; ij in Normannia portum Gratiæ obtinebant, situ & operâ munitissimam arcem; quam Franciscus I. in piscatorum tuguriis posita vrbe erexerat, atque appellauerat de suo nomine Franciscam gratiæ; sed vsu præpollente, qui sub Regum auctoritatem non cadit, nomen vetus permanserat. Eam Varvicus obtinebat cum Anglis ter mille, & Francis Hugonottis mille quingentis; ac multâ rerum affluens copia, Francorum vim non admodùm formidabat; maximè quod ij classem ad obstruendum pelagus nullam instruxerant. Brissacus postquam singula ad obsidionem composuit, oppido cincto ductis aggeribus, & locatis machinis, in castra Comestabilis venit, comitantibus Marescallis Montmorancio, & Platerio Bourdillonio in Termei locum cooptato, Andelotio, pluribusque nobilibus; mox adfuerunt Condæus, & Mompenserius; eratque in proximo Rex & Mater, qui in castra sæpius ventitantes, rem vrgebant præsentiâ. Comestabilis expugnationem totam administrabat,

Portus gratiæ receptus.

Francoise de Grace.

Platier. Bourdillon.

ministrabat, & supra ætatem suamque indolem vehementior; ductis ad maris oram aggeribus, captaque turri, quæ tuebatur ostium portus, labore indefesso festinabat portum ipsum occludere. Præterea obsessos demetebat pestilentia grauis, sexagenis in dies singulos pereuntibus; & Francorum concordia eorum animos tandem profligauit, quippe desperatis ab Hugonottis suppetiis, quos viderent in perniciem suam conspirasse; paciscuntur deditionem; Varuico cum milite, armis, tormentis, & commeatu liberè prodeunte, vt in Angliam transmitteretur. Fuitque ea laus celeritatis fortissimæ; nam postridiè quam conuentum fuit, Angli mille & octingenti ad littus appulerant, & secundo post die Clito Admiralius sexaginta naues adduxerat: vsque adeo in bellis pretiosissimum tempus est, ac rependenda auro momenta sunt, quæ si effluant, frustra virtus contendit. Haud multò pòst cum Elisabetha pacis fœdus ictum est. Catharina sorti tam propitiæ vt imponeret apicem, auctoribus Cancellario & Valentino Episcopo, nouam rem comminiscitur, qua auctoritatem, penes se haberet, & Principum ambitum pro regimine regni opprimeret. Lex erat sanctissima, lata à Carolo sapiente, vt Reges Franciæ anno decimo quarto, tutelâ liberi, dicerentur in Senatu Maiores, & ipsi Regnum nutu suo regerent, & administrarent. Id sancitum in bonum publicum, cupiebat Regina in priuatum commodum vertere, haud nescia amoris Principibus, qua in Regem filium erat auctoritate, sui arbitrij futurum regimen. Vnum obstabat, quod Rex eum annum adhuc delibabat, quem impletum, vsus ad ea tempora postulabat. Sed quando nihil formulis iuris arduum est; & plerumque haud quidquam est legi infensius quam lex ipsa; Cancellarij sagacitas ab ipso iure petita, fulcit cupiditatem Reginæ. Quippe eam legem in Minorum gratiam latam affirmans, non dubitauit asserere Regi tradendum gubernaculum; cùm in causis, quæ commodo sunt, & vtilitati, annus incœptus pro absoluto semper habitus sit. Eo fundamento edictum conscribitur, quo Rex declaratur sui iuris esse; & comprobandum defertur ad Senatum Rothomagensem. Etenim id nouâ solertiâ constitutum, vt cùm Rex in Normannia ageret, in Senatu proximo res ageretur, qui Reginæ & Cancellario ob noua beneficia erat addictior, & Senatus Parisiensis infringeretur auctoritas, quoniam videbatur edicto intercessurus. Ita ex constituto edictum perlegitur, in Curiâ Rothomagensi, & magnâ procerum frequentiâ, Regi & Matri restituta est administratio, nemine repugnante, & Proceribus deinceps sacramentum præstantibus; isque fuit iurantium ordo & series; vt Regina Mater prima accederet, tum proximus Frater Andegauensis; dein Nauarræ Princeps, Cardinalis Borbonius, Princeps Condæus, Dux Mompenserius, Comes Delphinus eius filius, Cardinales Castilionius & Guisius, Lenoncurius; Longuavilla, Comestabilis ense districto, Cancellarius, Brissacus, Mommorancius & Burdilio Marescalli; mox Gouferius equiti Regio summus Præfectus. Et quidem ea de re Senatus Parisiensis conquestus est, misitque, Regem qui de noua re admonerent, docerentque tanti momenti edictum ad vnam Parisiensem Curiam pertinere; sed ipse Rex

Rex maior dictus.

legatos primùm humanè excepit; mox omnino vetuit, ne Regem in posterum pro pupillo haberent, ipsi ius & æquum litigantibus dicerent, nec se publicis Regni negotiis immiscerent, idque ore firmo & oculorum coniectu minaci, tam seuerè pronuntiauit, vt ex animo dici constaret. Nec tamen quieuit Parisiensis Senatus, donec sanctioris consilij decreto altercatio tota absumpta est.

XIII. *Guisiorum expostulatio.* Regi Parisios regresso nouæ turbæ occasio oboritur statim, mox occidit. Guisij magno apparatu lugubrem pompam deducentes Luparam veniunt, & vindictam paternæ cædis à Rege flagitant. Cæsi mater Antonia Borbonia, & coniux Anna Estensis, præibant agmini, pone sequebantur Guisij filij, Henricus, Ludouicus, & Carolus, agmen claudebant eorum materteræ, & matronæ, cæteræque affines, quæ omnes ora rectæ crispo bombicino personabant lamentis, & habitu miserabili in Colinios magnam concitabant inuidiam. Rex exceptas auditásque humaniter iubet bono animo esse; daturum operam vt tam atrox facinus plecteretur; moxque totum negotium in triennium differt. Quippe haud dubiè designabatur Admiralius, quem cùm Princeps & Marescallus Mommorancius propugnarent; in certum discrimen vocabatur concordia; si in eum Guisiis licuisset inquirere. Hac scintillâ sopitâ, Catharina ad Condæum conciliandum tota se accingit, rata vt res erat, si eum semel ad se traduceret; *Regina Principem conciliat.* atque ab Admiralio totaque factione abiungeret, amolituram se obicem potestatis, & nemine repugnante confessuram ad gubernaculum. Eo consilio præfecturam Picardiæ ipsi tradit, auidè appetitam, blandimentis omnibus atque honoribus demulcet animum, ac ferociam bello conceptam mitigatura, ad voluptates aulicis ludis & oblectationibus allicit. Et pro-

Limeuil. mouebat Reginæ consilia Limeulia, in ipsius Gynæcæo virgo; quæ damno pudicitiæ deuinxerat Principem, tam arctè quidem, vt Roia vxor, seueri pudoris fœmina, dolore & indignatione vitam amiserit, coniugem spectans turpissimo otio irretitum. Limeulia mox prolem in ipso Reginæ conclaui enititur, magnâ proborum offensione; & ignominiosè ex aulâ deiecta, Catharinam ipsam stupro assentientem probri labe commaculat. Nihilominus in Principem huiuscemodi nouam machinam Regina apparat; eum implicat Margaritæ Lustracæ amoribus, quæ vidua Santandreani, opulenta admodum inopiam Principis amplissimis opibus persanaret,

De Lustrac. & hamum is vorabat, cùm Ministris reclamantibus, nam Lustraca Orthodoxa erat, eam deserit, & Franciscam ducit, Longauillæ sororem, quam religione noua Mater imbuerat. Nec felicior sollicitudo Reginæ in eo à Coliniis abducendo; vocauerat Admiralium in suspicionem proditionis, quasi Principem in Drocensi prælio hosti obiecisset; nam suspicione statim extinctâ Admiralius sagacitate mirifica eludebat Reginam, & Principem reuocabat. Imo Reginæ nouæ inde nascebantur angustiæ. Quippe Catholici concepto ob Condæi potentiam metu, ac memores quàm ex animo nuper Hugonottis Regina fauerat, palam querebantur, fremebantque, hæreticis potestatem factam impietatis; iam Guisij liberos, vt patronos & defensores fidei compellabant; & patrui, Cardinalis Lo-

tharingius

tharingius atque Aumalius nepotes ad eam gloriam incendebant. Iámque & legati venerant à Pontifice, Rege Hispaniæ, & Duce Sabaudiæ, qui ob ditiones conterminas Franciæ, extinctionem hæresis flagitabant, suamque operam pollicebantur. Igitur vt iis se quadantenus explicaret angustiis, Legatis priuatim Fonbellaquæ auditis, & recipiens se per Legatos singulos responsuram, nouo consilio statuit per vniuersam Franciam Regem deducere; quæsitâ specie ipsius oblectandi, & amantissimis subditis ostentandi; ipsâ re vt singulas vrbes inuiseret, Præfectos mutaret, constitueretque multa bello conquassata, & propius cum principum administris ageret. In viam profecta, per sumptuosam aulicorum opulentiam, primùm in Campaniam tendit, & Trecis pace cum Anglis iuratâ, atque fœdere cum Heluetiis instaurato, Barium venit, Lotharingiæ Principe magnifico sumptu præbente hospitium. Eo loci choreas inter & epulas, suas artes Regina aggreditur; conata Protestantes Germaniæ sibi certo fœdere deuincire; & appellati Comes Palatinus, Duces Vitembergius & Bipontinus excusant fœdus, Guillelmus è domo Saxonica, & Carolus Badensis Marchio, id vltro admittunt. Tum per Burgundiam Lugduno excepta, quæ vrbs proximo bello propugnaculum fuerat hæresis, gubernatorem Salxium amouet, imponitque Cossium, prætorianæ cohortis Tribunum, Rhodanum inter & Ararim arce designata, quæ frænaret vrbem, animosque turbulentos compesceret. Idem iugum Valentiæ imposuit, muris spoliatæ; cùm Rossilione, quod Turnonij Dynastæ castrum est, in Delphinatibus aliquandiu substitisset. Eo in castro Sabaudiæ Ducem excepit, qui citis equis Regem honoris causâ inuiserat, & communicatis secreto consiliis, spem hæresis reuellendæ fecit; nouumque edictum proposuit Rex ad imminuendam Hugonottis factam potestatem. Catharina Valentia Auenionem profecta, Armaniaci Cardinalis magnificentissimo cultu excepta, omnem industriam omnesque artes exprompsit. Oportebat conciliare Pontificem, quem diu suspectâ administratione offenderat, quique vrgebat vehementer, vt Tridentinum Concilium iam perfectum admitteretur in Franciam. Eam in rem flagitauerat à Pontifice, mitti Auenionem Ludouicum Antinorum, Florentinum ortu, cui erant Pontificis arcana omnia explorata, vt ipsi animum aperiret; cúmque in colloquium adductum, cum Firmano Episcopo Prolegato, & Serbellone Comitatu præfecto, callidissimos & sagacissimos viros in sententiam suam perducit, obortis lachrymis; nam eas in potestate habebat, deplorata sui regiminis sorte & calamitate, quam geminæ factiones hinc inde distraherent, ostentat ingens studium hæresis excidendæ; sed operiendam opportunitatem, sensim & latenter oppugnandos Duces, Condæum & Admiralium; tum faciliùs excisis capitibus ad cætera membra falcem admouendam; Concilium ante admitti haud posse, sine certissima totius Regni fideique pernicie. Eo sermone mulier peritissima dissimulandi, fidem fecit Italis, ac per eos rem placato Pontifici persuasit; qui haud multò pòst Cardinali Borbonio Legationem Auenionensem commisit. Postea eâdem pompâ decurritur Phocensis prouincia; moxque Occitania

Rex per Franciam ducitur. Anno 1564.

Salxes. Cosses.

Roussillon.

CAROLVS IX. Anno 1565. Occitania; & Carcassone mediâ hyeme tanta niuium vis agris incubuit, vt Rex decem dies continuos iis circumclusus in ædibus hæserit. Iis expeditus Tolosam venit, atque Burdegalam, moxque Baionam, quæ totius itineris meta, idemque viæ color & causa fuerat. Etenim Regina specie Elisabethæ charissimæ filiæ inuisendæ, cum Philippo Rege deliberare de Regni rebus intenderat; cúmque vel præclarâ simulatione ludificari, vel aperto consilio demereri. Nam quæ mens illius fuerit, credo posteros fugit.

XIV. *Rex Baionæ.* Ad fluuium quo Francia & Hispania dirimuntur Rex sororem Reginam salutat, ductámque Baionam effusissimo sumptu prodigalitatis, contendentibus certatim aulicis excipit, diebusque pluribus per eas oblectationes capit ac capitur. Catharina interim, quasi nusquam satis aspectu filiæ impleretur, nocturnis colloquiis per ligneam porticum ad Reginæ domum annexam miscebat sermones, tum cum ea, tum duce Albano, cui Philippus consiliorum ductum commiserat. Quid in iis colloquiis deliberatum sit, Historici aliquot coniecerunt, aut ex iis quæ facta sunt, colligentes suspicati potiùs, quam assequuti, asseruerunt, constitutam internecionem, quam anno pòst septimo Carolus Parisiis cæde Hugonottorum patrauit. Ego id statum & fixum haud crediderim, Catharinæ mente & agendi rationibus exploratis; atque si fas est coniecturis abditissimam rem penetrare, censuerim, Albani consilium eo quidem inclinasse, vt primùm summa papauera demeterentur, dein ferrum expediretur in cæteros; in id enim & ipsius animus in crudelitatem pronior, & quod ipse postmodùm gessit in Flandria, consentiunt facilè; verùm haud putauerim Catharinam persuasam id suscepisse, quamquam se persuasam fingere potuit; atque Hispanis verba dare, vt pontificiis dederat; nam à vi mulier erat alienior, nec feminæ sagacioribus artibus innitenti, ferrum aut cædes arriserunt vnquam. Postquam & occultis consiliis & apertis gaudiis factum est satis, Elisabetha in Hispaniam regrediente, Rex se in Nauarram confert, Catharinâ optante Ioannam Reginam

Nerac. ab hæresi demouere. Eam Neracum conuenit, adhibétque omnes ingenij machinas ad perficiendum consilium, inanes conatus Ioannæ pertinacia retundente, pietatis & religionis obtentâ specie. Nec aliud impetratum ab ea est, quam vt Neracum Orthodoxus cultus reduceretur, vtque ipsa Regi se comitem daret. Neraco per Aquitaniam Rex viam instituit, vbique locorum spectatis Hugonottorum vestigiis; dicitúrque adolescentior ab teterrimo illo spectaculo, capitale odium in eiusmodi homines concepisse, quod postea tantâ illorum strage effudit; nam occurrebant passim fractæ imagines, templa diruta, sepulchra euersa; personabant sacerdotum lamenta & molestissimæ complorationes; Inculisinæ præsertim, cùm videret violatos maiorum tumulos, audirétque refossos cineres, ac proiectos, non temperauit à lacrymis, fletúmque emisit, odiosi cruoris vberrimum semen. Blesiæ Nobilitatem dimittit, indicitque Molinis Optimatum cœtum in annum proximum; ad ea quæ labefactauerat bellum restituenda, & nouis remediis persananda. Et conuenerunt

nerunt Molinas Proceres, adiunctique ex ſenatibus Præſides; quorum ſententiis conditum eſt celebertimum illud edictum Molinenſe, ad priuatorum lites diſceptandas, cuius æquitas illibata ad nos pertinuit. Continuò in conciliandis Proceribus impenſa opera, & petitum ab Guiſiis Coliniiſque initium; Admiralio ſanctè affirmante ſe immunem à cæde Guiſij Ducis, iubet Rex vtramque familiam depoſitis inimicitiis in mutuam redire gratiam; eſtque reconciliatio ſancita amplexibus, Cardinale Lotharingio & Guiſij Viduâ pro totâ gente ſpondentibus; adſtante Guiſio & ſilentio matris voces vt videri voluit comprobante; niſi mentis intima vulnera oculorum coniectus fulminans prodidiſſet. Deinceps Cardinalis cum Mareſcallo Mommorancio reductus in concordiam, ob illatam Cardinali à Mareſcallo iniuriam, dum ille pompâ ſolemni ſtipante armatorum turmâ, intraret Pariſios. Sed illicò vetus odium Guiſios inter & Colinios recrudeſcit; Dux Aumalius dum concordia initur, abſens, poſtquam aduenit, Admiralium inuiſere renuit; ita tecto prorumpente incendio, laceſſentes ſe minis mutuò, ad prouocationem proruunt, imo ad certamen, niſi Regina cuſtodibus datis vetuiſſet ne ex vrbe prodirent; At ij dextra pugnare vetiti, linguam expediunt, séque accuſationibus proſcindunt inuicem; iamque Proceribus in alterutram partem euntibus, nihil commodius viſum eſt ad premendam diſcordiam, quàm ſi ex Aulâ in ſuas quique domos diſcederent, primúſque omnium Comeſtabilis cum Danvilla filio Chantillium ſecedit, Aumalius in Aneti villam hereditatem ſocrus aditurus; Nam Diana Pictauienſis vitam illis diebus clauſerat; Cæteri proceres ſe pariter in ruſticas ædes recipiunt; vno, Cardinale Lotharingo Reginæ voluntate in Aulâ perſtante; Ioanna Regina ſimiliter in Nauarram redit, irâ & indignatione multùm excandeſcens, quod neptis Franciſcæ Rohaniæ cum Nemurſio nuptias nequiuiſſet conficere; cui ſpe coniugij & iurata ſponſione ſe ſe permiſerat. Et ſolutus eo vinculo Pontificis auctoritate Nemurſius, ob Rohaniæ hæreſim, nouo & arctiori nexu cum Eſtenſi Guiſij Vidua ſe adſtringit, ea in vxorem ducta; quam natura corporis ingeniique dotibus cumulatam, accedente virtutis cultu ſanctiſſimo, præſtabat plurium votis deſiderabilem. Adiunctum haud multò poſt Ludouici Gonzagæ optatum connubium, in quo fidei & amoris puriſſimi habita ratio, & virtuti merces conſtituta. Ille Federici Gonzagæ, Ducis Mantuæ filius ſecundò genitus, ab teneris annis in Franciam miſſus, adamauerat Henricam Cliuenſem Niuernenſis filiam; vna virtute captus; cùm Virginem nec formæ ſpecies, nec opes plurimæ commendarent; viuis etiamnum geminis fratribus; quibus fato raptis, cùm certatim Proceres Henricam ambirent, ipſa omnibus Ludouicum antetulit; rata nullum adamare ſinceriùs, quàm qui relictam & ſpretam à cæteris coluiſſet. Ita in Cliuenſem familiam Gonzaga inſerta eſt, ortaque ex iis proles, quæ in Mantuanum ſolium, Polonicúmque ſceptrum vocabitur.

Edictum Molinenſe.
Anno 1566.
De Rohan.

XV.

Cauſa ſecundi Belli in Hugonottos.

Inter feſtiuos nuptiarum plauſus coquebatur grauiſſimum bellum, nec longè cauſa tantorum motuum arceſſenda; vna admodum fuit ani-

CAROLVS IX. morum de Religione dissensio contendebant singuli, tum Proceres, tum in vrbibus patresfamilias, pars orthodoxam patrum cultu sancitam tueri ac propugnare; pars inuectam nuper & admissam flagrantissimis animis defendere atque propagare; vtque flagitium armat audacia, eò insolentiùs ij grassabantur, quod nihil nisi audaciâ & temeritate impetrare posse se crederent. Inflammabat Admiralius fomitem, qui suam industriam pacis otio consenescere ratus, atque auctoritatis vim euanescere, serebat belli causas, & vocandus ad gubernaculum procellas optabat. Ideo Catharina, ne occasiones vltrò suppeterent, cùm Hugonottis plurima condonaret atque permitteret, exurgebat Catholicorum offensio, & expostulatio, eam vt participem hæresis accusantium. Iámque Pius V. qui Pio IV. successerat, ea opinione imbutus, per nuntium vehementer Reginam vrgebat, vt Concilium Tridentinum admitteret, hæresimque extingueret, Philippus similiter, hæresi, è Franciâ atque Germaniâ, in suum Belgium propagatâ, Reginam compellabat, vt in colloquio Baionensi promissa impleret; & Regem ipsum quanquam adolescentem legatio ab Hugonottis Francis subornata multùm incendebat: eam Protestantes Germaniæ instituerant, Comes Palatinus, Dux Saxoniæ, Dux Bipontinus, & Marchio Badensis; qua palam postulauerant fratribus suis exercendi sui cultus in Francia potestatem: quare Regina exhaustis iam simulandi artibus, nouos calles parat, quibus tandem iuuoluerentur hæretici. Cùm Philippus validum exercitum instruxisset, quem Albano Duce mittebat in Flandriam ad rebelles domandos, Catharina simulato metu, ne quid Albanus moliretur in Franciam, copias legit, & habito Helvetiorum delectu, conscribi curat sex millia; simulque Hispanos querelis perstringens, non modo ad eos repellendos, sed & impetendos exercitum parat. Condæus interim quamquam de negligentia nihil remitteret, tamen cùm in Reginæ mentem haud peruaderet satis bellum Hispanicum suadebat ardenter; occurrendum Albano, prius in Belgium quàm veniret; ea nube disiecta, facilè Mediolanum aut Neapolim posse inferri arma victricia; promouendam præterea rebellionem Flandriæ, & aliquod membrum à divulso corpore rapiendum. Eò etiam huiusce belli æstu prouectus est; vt Regi obtulerit quinquaginta nouæ Religionis millia, qui suo sumptu incœptum bellum perficerent, Rege improbante, quod vllus præter se vsurparet imperium, auderetque subditos ad rem tanti momenti conuertere. Attamen bellum parabatur in speciem, cùm plurimis argumentis in occulta consilia sagacitas Admiralij penetrat. Brissacus Marescalli demortui filius, octo cohortes peditum iussus in Pedemontium ducere, vt ab Albano caueret, earum quatuor Lugdugni reliquerat; Andelotius eam prouinciam cùm cupidè ambiuisset, repulsam passus erat: Rex multam alimentorum copiam in Sebusianos transmiserat, quibus Albani copiæ recrearentur; eidem Andelotio negata est Marescalli dignitas, Burdilione vita functo, ac Gonorio data Brissaci mortui fratri, qui Cossæus Marescallus dictus est. Denique non relictus est ambigendi locus postquam Helvetij nuper conscripti, omissis Regni finibus, circa Regis hospitium in media Francia collocati sunt. At bello

De Cossel.

nondum

nondum erumpente; occupandæ Meti clàm intendit Admiralius vrbi percommodæ ad excipienda Germanica subsidia, & nocendum Cardinali Lotharingio, quem persequebatur tota factio implacabili odio. Mombrunum eam in rem Genevâ euocatum, cum adductis copiis, iubet per Burgundiam atque Campaniam ad Albani latus incedere; simúlque Andelotius Regis nomine scribit ad Vievillam seu Veteremvillam, Marescallum, Præfectum Metensem, ad se vt mitteret præsidiarium militem, eiusque loco Pedemontanas legiones exciperet. Tribuno peditum obsequebatur Vieuilla adulteratas litteras nesciens, & Mombruni legio quæ Pedemontanam se dicebat, Metim intrabat; cùm post quatuor admissas cohortes, Centurio ab quopiam interrogatus vndénam venirent, inconsultò respondet Genevâ; qua voce Vievilla comperit fraudem, & metu dissimulato, emissum militem è vestigio reuocat cohortesque exceptas eiicit. Ea exclusi spe Sanvalerium Duces conueniunt, & Admiralij consilio bellum adhuc differtur; quando Condæus nouâ contumeliâ aspersus, cunctationem omnem præcipitat. Comestabilis iam annis grauior, Mommorancio filio dignitatem superstitis donari poscebat: nec erat Reginæ denegandi honesta ratio; quod tamen negare omninò constituerat; igitur vt se difficultate illa expediat, Condæo spem facit obtinendæ dignitatis, eam si flagitet. Nec ille ad oblatam escam cunctatus, sed in Aulam aduolans, haudquaquam attendens quantam molestiam Mommoranciis facesseret, qui ipsi Religione excepta, inuiolati adhæserant, dignitatem Comestabilis à Rege ambit, magno animi ardore. Illicò Mommorancij deserunt petitionem; sed novis ambagibus implicata Regina, cùm negare Principi haud posset, quod ipsa obtulerat, vt nunquam in subitis rebus destituebatur consilio, aliud comminiscitur. Subornat Regis fratrem Andegauensem (nam eo titulo Aurelianensem mutauerat) qui petitioni Principis intercederet. Eum sibi præ cæteris natis charissimum sensim ad potentiæ apicem mater provehebat, miti naturâ iuuenem, & ad eius nutus accommodaturum obsequia; iamque Consilij secretioris præsidem dixerat. Ille igitur cùm Princeps de promissa sibi dignitate Regem appellaret, loquentem interpellat, asserens se designato à Rege totius Regni Legato, nemini in posterum armorum imperium posse committi; additque alia quæ Principi iram & dolorem facerent, spemque conceptam dignitatis abrumperent. Et quidem iram Princeps habuit in potestate; cæterum aulâ digressus, cum Hugonottis conueniens, belli moras omnes abscidit, vltionis libidine.

La Vieville.

S. Valery.

XVI. *Bellum ab Hugonottis inceptum.*

Castilione quod Admiralij oppidum erat deliberata belli ratione; nimirum vt quam primùm Regem, fratres, & Reginam interciperent, vrbes aliquot inuaderent, ac Rege potientes factionem aduersam tum armis tum edictis infringerent; designant primum expeditionis diem, vigesimum nonum Septembris, quo Rex Moncæi erat celebraturus Ordinis festum; & cursoribus in vrbes singulas missis, iubent expeditas esse & procinctas. His constitutis, Condæus, Admiralius, Andelotius, Rupifolcaldius, aliique traiecto Matrona, Roræum veniunt, aucti confluentium numero, qui singuli noctu & inexploratis semitis conueniebant magno silentio. Iam

quadrin

CAROLVS IX. quadringenti coiuerant, cùm Regina magnâ securitate Moncæi otians, fit de periculo certior; nec momento cunctata, Regem Meldas in proximum oppidum ducit, & Heluetios sparsos per hospitia varia sollicitè euocat. Verùm fœderati (nam ita se nuncupabant rebelles) iam ingressi viam in

Anno 1567. proximo erant; Meldæ haud vllo munimento tectæ, sparsi Heluetij nullo negotio opprimendi; sic metus calamitatem mali præuiderat quidem, sed non excluserat. In eo angore præsens occurrit consilium, quo pernicies certa disiecta est. Regina Mommorancium Marescallum arcessit, virum ad fabricandas conciliationes aptissimum, & qui plurimum in Admiralium poterat; eúmque blandimentis omnibus delinitum ad rebelles mittit; sciscitatum, quæ tumultus causa, quis finis, spemque pacis proponendis multis factorum. Idque comminiscitur solertissima mulier, vt moram temporis lucraretur, quà tutò Heluetij conuenirent. Nec frustra consilium fuit; per duas horas cum fœderatis Mommorancius agit, proponit, interrogat, dehortatur, de officio admonet; donec Admiralius audiens euocari Heluetios, soluto colloquio, citatos equos versus Meldas agit, ad opprimendos Heluetios; sed ij partim venerant; partim nocte propitia adsunt incolumes. His exceptis, & regresso Mommorancio, apud Comestabilem laborantem podagrâ de re præsenti Regina deliberat; censetque Comestabilis Meldis hærendum. *Nullum creari Regi periculum, tumultuarium Principi equitatum esse, Regi cohortes Helueticas, maiestatis lucem, fidem proximarum vrbium; ad discriminis famam aduolaturos vndique nobiles. Nihil ignominiosius Principi, quam si metu, rebellium audaciam alat ac prouehat, doceátque fieri posse quæ timeat, nullo adhuc facto pacem temeratam, posse animos coalescere; de reuocanda concordia laborandum; nec committendum trepidatione subitâ ciuilis belli incendium vt inflammetur.*

Rex Meldis prodit.

Primum Regina assentitur prudenti consilio; sed paulo post seu Cardinalis Lotharingi dissensu, siue sexûs indole in timorem pronâ, in sententiam aliam rapitur. Spargitur rumor Comestabilem & Cancellarium clam inire cum fœderatis consilia; eos constituisse vrbis portam Principi tradere; creditúrque Cardinalis rumoris auctor maleuolus, siue vt Reginam in mentem suam adduceret, quam in magno periculo versari crederet; siue quod æmuli obiiciebant, vti potestatis fundum atque alimentum turbas produceret. Per eum rumorem Regina metu aucto nouum cogit consilium nocte intempestâ apud Nemursium, qui similiter podagrâ decumbebat; & de eius sententia constituitur ducendum esse Parisios Regem, & viam post secundam vigiliam ineundam. Ac fecerat Reginæ animum confiden-

Fiffer. tia Fifferi Heluetiorum tribuni, qui inductus in consilium, suam suorumque salutem ad tutelam Regis ostentabat, orabatque ne Rex eam subiret ignominiam, vt à Rebellibus obsidionis vim pateretur. Adstabant ad conclauis fores reliqui Centuriones, qui grato fremitu Tribuni sui voces confirmabant; ad quos Regina versa, & in pedes erecta, vultu hilari collandata fide & fortitudine iussit curare somno & cibo corpora; ea ipsa nocte permissuram se ipsorum fidei salutem Regis, & Franciæ maiestatem: ad quæ verba, læto gentis plausu aula personuit,

&

& participato per vniuersas cohortes gaudio, vrbs tota gratulantium fe rocissimis dictis contremuit. Mox breui mora curatis corporibus, alacres media nocte in quadratum agmen distributi, prodeunt Meldis; Rex cum feminis & aulico equitatu tertia vigilia equo inscenso, sub crepusculum lucis, eos assequitur. Regina & feminæ medio agmine excipiuntur; Proceres, nobiles & domestici Regij à Comestabile in tres turmas partiti, tecti Heluetiis, quasi firmissimo muro, incedebant. Primam agebat Nemursius, alteram Comestabilis, in qua ipse Rex, vno omnes dumtaxat ense armati. Dum progrediuntur Heluetij summâ alacritate, turmasque Regias circumsepiunt acie, fœderati occurrunt, armísque perlucentibus perstringunt spectantium oculos. Statur in vestigio, acceditque Princeps, postulans cum Rege colloqui; móxque Rege abnuente colloquium, mutato consilio, agmen Heluetiorum aggredi statuit. At ij hastis in quamcumque partem se verteret obiectis, seruatisque ordinibus inconcussi, inhibebant impetum, & machinæ instar interno quodam automate actæ stantes, versi, & progressi, frontem, tergus & latera, ostentabant, præpilatis obarmata aculeis; tot inter capita nullo spatio spissitiem ordinum interiungente. Quatuor horas ea pugnæ cupiditas tenuit; cùm progredientes Heluetios carperet princeps, ac tentaret firmissimam illam aciem soluere; tandem desperato proposito, cùm triginta circiter inter Heluetios cecidissent, quindecim Hugonottorum, abscedit cum agmine. Interim Comestabilis Regem & Reginam præmiserat, per viam tutam & inexploratam, tegentibus ducentis equitibus, quos Parisiis Aumalius iussus adduxerat; atque ipse Heluetios postridie mane in eandem vrbem inducit incolumes. Rex qui pridie multùm defatigatus aduenerat ad vrbis portam venientes excipiens, collaudatos plurimum congiario quasi pugnâ consertâ donauit. Isque dies incrementum attulit odiis partium; quod in posterum Franciæ multo sanguine stabit, tam atroce in ipsum Regem iniuriâ, hinc veniæ spem, voluntatem inde restinguente.

XVII. *Pugna Sandionysiana.*

At Hugonotti aberratione consilij haudquaquam deterriti, nouo scelere proximum cumulaturi, postquam dies aliquot aduolantes admittunt socios, parato iam exercitu, Sandionysium oppidum occupant, & Lutetiæ intercluso amne propius imminent. Faciebant audaciam tum prosperi per alia loca successus; nam simul cùm Meldensis conatus euanescebat, multas vrbes occupauerant socij; Noüa Aureliam, Bononiam Moruillerius, Gentius Suessionem, Loucsa Matisconem, alij Antisiodorum, vrbesque plurimas, tum eandem alebant audaciam spes excitandi Parisiensis tumultus; cùm Regem miles rarus deffenderet, ciuis postquam ipsum alimenta deficerent, aggrauaret potiùs quam subleuaret. Regina euocatis mirâ celeritate subsidiis dum ea conueniunt, quod ipsi vsitatissimum erat, de pace verba interserit; missis in eam rem Cancellario, Marescallis Mommorancio, & Vieuilla, & Moruillerio, ac postquam petitiones immodicas Hugonotti vertebant in modestiora quædam postulata, Comestabilis ipse, cum filio & Marescallo Cossæo Parisiis

La Noüe. Gentis. Loucse.

prodiens, cum Principe tribusque Coliniis de concordia agit, abscedit-que spe abruptâ, amaris à Castilonio Cardinale verbis perstrictus. Interim rebelles multis aucti copiis, oppida ad amnem supra infraque posita capiunt; iamque civi visa inedia intolerabilis, regias partes molestius adurgebat; Comestabilis moram & cunctationem Parisienses incusant, qui ipsorum incommodo bellum protraheret; imo fidem sugillant, obiiciuntque Coliniorum affinitatem, & ægrè Regis reuerentiâ à tumultu abstinent & seditione. Comestabilis tametsi haud modicam ex cunctatione spem concepisset; nam hostibus pecunia deerat, & frequentes Regij conueniebant; tamen ne querelas nimium aleret; cùm iam in vrbem venissent peditum quindecim millia, equitum tria, & Andelotius magnam hostilium copiarum partem vltra amnem duxisset, statuit leui aliquo prælio suæ famæ consulere, querelas compescere, hostisque audaciam vno facto infringere. Comperto igitur Principi superesse duntaxat mille & ducentos pedites, atque equites mille & quingentos, die Nouembris decima educit copias, componitque ad prælium. Condæus deliberatione in ipso articulo cum Tribunis inita, auctor fuerat pugnæ conserendæ; quippe aliam salutis viam haud patere, impares esse admodum copias; sed diem arctis conscribi terminis; primâ dimicatione non haberi numeri rationem, cum sua quemque fortitudo moueat, animusque incendat, mox represso impetu & numero post atrocem pugnam præpollente, noctem futuram subsidio, intercessuram mutuis stragibus, & protecturam victos vmbra caliginis. Cæterùm nihil periculosius quam sub oculos hostis recedere; id assiduâ belli experientiâ comprobatum; longéque tutius irruenti armato obuertere frontem quam tergum. Pugnâ persuasâ disponit aciem; præmissisque variis velitationibus, in Comestabilem vniuersum martis pondus incumbit. Ducebat is alam dextram, læuam Aumalius, & tegebat patrem Mommorancius Marescallus, cum octo grauioris equitatus turmis. Admiralius deturbato equitum agmine, & euersâ Parisiensium acie, cum Cossæo pugnabat, cùm Princeps magno impetu in Comestabilem rapitur; at cùm occurreret Mommorancius, atque irruentem aggrederetur ad latus, copias ipse diuidit, partem Mommorancio obiiciens, partem eodem impetu in Comestabilem agens. Ita simul Mommorácij Pater filiusque, pari animo ac fortitudine, sed euentu longè dispari dimicant. Mommorancius postquam oppositum agmen disiecit; Admiralium impetens, fundit ac fugat, peditemque obiectum proterit; latè victoriam qua ageretur circumferens. At Comestabilis sortem longè aliam experiebatur; eius equitatum primo cógressu Princeps euerterat, & ipse tot inter hostes solus propemodùm, fixus in vestigio pugnabat fortissimè, animi robore infirmitatem corporis fulciente. Circumfusi hostes furore summo pugnantem impetunt; iam venerandus & generosissimus senex, clavâ ferreâ caput saucius erat, iam quinque plagas ore exceperat, quod apertum patebat plagis atque aspectibus, nec dum remittebat dexteram à prælio; cùm vnus hostium Stuartus propè accedens sclopeto breuiore exploso, inter humeros loricâ perfossâ, tres glandes immittit. Eo ictu Comestabilis sternitur,

Comestabilis saucius.

nec

nec inultus tamen, quippe ad Stuartum versus, capulo ensis os tam validè verberat, vt tres ictu dentes excusserit. Ad eius casum recrudescit pugna; Aumalius, Danvilla, ac Tribuni cæteri ad eum seruandum magno impetu aduolant; contra Hugonotti instaurata audacia instaurant prælium, erepturi Principem quem premebant admodum Regij. Et incalescebat pugna atrociter, cùm nox superuenit, obiectísque tenebris diremit odia. Regij Comestabilem expeditum ab hoste referunt; Hugonotti Condæum eripiunt; tamque opportunè, vt centesimo passu sub sessore equus defecerit. Admiralium suus etiam equus in discrimen egit, admorso fræno in medios hostes abripiens, latuitque æstu pugnæ, donec se ad suos recepit. Cæsi ex Orthodoxis octingenti; ex Hugonottis mille supra centum, in quibus Comes, Susanus, Salxius, Canius, Vidamus Carnutensis, & Vidamus Ambianensis cum filio. Victoriam singulæ partium sibi tribuerunt; quamquam melior haud dubiè superior fuit; & consentiunt omnes diremptam nocte victoriam lucémque ademptam, cùm iam Orthodoxi hostem depellerent. Sed Hugonottis audacia pro victoria fuit, qui neutiquam strage perterriti, cùm reuocatum Andelotium excepissent, circa vrbis portas decurrerunt, impunitatem temeritatis, cum nullus prorumperet, rati certam palmam. Et quidem Regios Comestabilis mors continebat; qui die pugnam consequente animam egit, anno ætatis octogesimo, quorum sexaginta quinque in famulatu quinque Regum impenderat; vir prudentiâ clarior quam felicitate, qui regendis animis quàm armis aptior, quatuor Regum potens, quatuor prælia profligauerat; victorque consiliis, vincebatur ferro; adeo vel fortuna virtuti inuidet, vel dotes Deus immortalis spargit, rarò in vnum omnia congerens, vel negligebat vulnera armis infligenda, quæ ipse prudentiâ suâ persanaret postmodum; maiori laude remedij, quod desperato morbo occurreret. At frementе inuidiâ honestissimè desiit, pro Rege, patria & religione occumbens, & quidem victor quod solatium est mortis rarissimum. Funus illi sumptu magnifico à Rege curatum; eiúsque cor in sacello Cœlestinorum ad cor Henrici Regis appositum; ne distinguerentur, quæ tanta mentium consensione conuenerant.

De la Suse. De Saux.

XVIII. *Reitri Condæo adiuncti.*

Hugonottis, postquam decursione ad portas erecti sunt animi, nouum consilium placuit, vti ad excipiendos Reitros Germaniam versus contenderent. Cùm tumultuari inciperent, legatos ad Protestantes miserant, qui oppressæ religioni suppetias flagitarent; ac tametsi Regina Lansacum ad eosdem legauerat; atque à fœdere hostium, Saxonem, Brandeburgicum, & Badensem abduxerat, tamen Federicum Palatinum auocare haudquaquam potuerat. Hic misso in Franciam viro, qui exploraret, an Hugonotti ambitionis causa, an Religionis bellum suscepissent, cùm is retulisset Religionis gratia bellum conflatum, Casimiro filio facultatem fecit legendi militis; legerátque is septem Reitrorum millia, peditum tria, mille nobilibus sponte accedentibus. Quos Hugonotti vti exciperent, Castris Sandionysio motis, versus Campaniam tendunt, plerasque in incessu vrbes expugnantes, ac diripientes. Hærebat vestigiis exercitus regius,

CAROLVS IX.

cui præfectus cum summo imperio Dux Andegauensis, adolescens primo ætatis flore conspicuus; nam agebat annum decimum sextum, virtutum omnium concitata ingenti spe, ingenio, animo, indole, & religionis cultu natalia ipsa condecorans. Cæteri Duces in exercitu erant, inter quos Guisius & ipse adolescens, summa cupiditate laudis incensus, & paternæ, quà gloriæ æmulus, quà vindictæ cupidus. Agitatis interea de pace colloquiis ac reiectis; Condæus euasit in Campaniæ fines, inde Lotharingiam tenuit; at confirmatis suorum animis, quos tædebat diuturni molestissimique itineris, audit Palatinum in proximo agere. Nusquam opportunius subleuata est factio; defessum militem spes destituerat; omnes extorres è patriâ, in hostico, sine alimentis, sine auxiliis, tam progressu vetito quàm regressu, cùm nec amicus nec inimicus occurreret, quasi in desertâ solitudine, inopes consilij agitabant. Imò sibi vt consulerent singuli, qui vniuersi non poterant, in proximam Flandriam atque Germaniam confugere miseri statuebant, nouosque lares calamitati suæ componere: sic desperantibus dum erigunt animos Condæus & Admiralius, ille humanitate promiscua & iocorum amœnissimo lusu; hic graui sermone Christianæ patientiæ & militaris gloriæ studium inculcans, postquam duos dies opperiendo frustra consumpserant, tertio paucis milliaribus Palatinum abesse accipiunt: quo animi gaudio, quàm effusâ lætitiâ, Franci Germanos vt seruatores consalutauerint, legenti perpendendum relinquitur: at Duces in eo gaudij sensu sollicitudo noua inuadit. Receperant se centum aureorum millia numeraturos, cùm Germani accederent; nec Principi duo millia erant. In iis angustiis Condæus ad Francum militem habet concionem; proponit quid promissum Germanis sit, quàm inane ærarium; vnam suppetere occurrendi malo rationem, si ipsi suo quisque peculio, quantùm vires ferrent, largirentur in publicum, & se priuatis orbarent commodis, vt communem causam sustentarent. Tum facto sermonem excipit, factumque argentum, & quidquid in pretio ipsi erat, apud Ministrum deponit; detracto etiam digiti annulo; Admiralius similiter argentum contulit, Ducésque cæteri, tantâ gloriæ æmulatione, vt exemplo in singulos propagato, nemo in exercitu fuerit, quin benignè necessaria sibi ad communem causam detraxerit, ipsis etiam lixis atque calonibus aspirantibus in exemplum laudis. Attamen tertia pecuniæ pars vix soluta; nam numerantem non voluntas sed facultas defecerat. Nec eiusmodi facinus in quacumque gente obuium est, vt exercitus, miser & calamitosus, integro & opulento stipendium soluat, milésque sibi de necessariis detrahat, cui vnus militandi scopus cupiditas: adeò Francis nulla virtus est ardua; quanquam in causâ aliquoties peccant, de qua ducibus credunt, de facto admodùm vno solliciti. Eo pacto capiti contendenti membra cætera collaborabant, prouincias distrahentibus motibus. Et verò factioni momentum ingens accessit Rupella, quæ ad rebellium transiens partes, ad extrema ætatis nostræ tempora, perduellionem aluit, fouitque hæresim; deploratis sæpissime rebus asylum & salus, consiliorum auctor & scelerum, quibus Francia tot annis

Rupella defectio.

vexata

vexata ac laniata est. Ea vrbs hactenus in officio hæserat, quanquam plurimi ciues Hugonotti forent, stabátque nisi Iarnaci prætoris auaritia, & Truchatesij primarij Consulis peruersitas præcipitassent hærentem. Administrabatur à primario Consule Ciuitas, & Blandinus qui dignitatem gerebat, admonuerat regem, caueret ne Trucharesius sibi succederet, sed Iarnacus donis Trucharesij captus, apud Regem contenderat vti is Consul diceretur; se ipsius fidei prædem constituens, cui Rege assentiente Trucharesius extemplo spem Iarnaci fefellit, non Blandini metum; nam cum Principe communicatis consiliis, Santerminiam eius nomine legatum admisit, ciuésque in Principis verba iurare adegit; quanto Francicarum rerum detrimento, constabit ex tota bellorum quæ secuta sunt serie. Statim Santerminia Rheam proximam insulam occupat, vastat Pictones inferiores, totamque viciniam cædibus miscet atque incendiis. Aquitaniam Monlucius vindicabat à motibus, Hugonottorum hostis indefessus, nec ætate strenuitatem animi retardante; Lectoram Fontraillio, Duci aduersarum partium solerter eripuit, & deturbabat ab Aquitania cæteros, nisi ab aula datus esset præturæ in Aquitania consors Fuxius Candala, euanescente auctoritate vbi distrahitur. Inferiores Lugduno prouincias designati à Condæo Duces tuebantur in tutelam partium; Occitaniam Crussolius Acerius; Phoecensem prouinciam Cipetra Comitis Tendani filius, Delphinates Mombrunus, Vice-comites Petrocorios. Ij sex millia hominum, patratâ ad Conacum victoriâ, & captâ Blesiâ, ad Condæum duxerant. Louesa in Burgundia Matisconem tenebat, prædamque opulentam à vicinis oppidis rapiebat, cùm Niuernensis in Pedemontio scripto exercitu, Pio Pontifice mutuante pecuniam, ex improuiso Matisconem obsidet, ac muris medio flumine verberatis, Louesam ad deditionem cogit, pergénsque in Campaniam, Duci Andegauensi exercitum tradit. Quippe de summa rerum ad Carnutum vrbem agebatur.

Carolus IX. — Iarnac. — Le Maire. — Sainte Ermine. — Ré. — Fontrailles. — De Foix. — Candale. — Crussol. — D'Acier. — Les Vicomtes.

XIX. Condæus post adiunctos Germanos, constituerat per institutum iter regredi in Franciam, ac Belsiæ agrum occupare; quo regionis feracitas & Aureliæ vrbis angustiæ reuocabant. Nam Aureliam Valleta, & Martinengus dux Italus premebant admodum, agebantque in deditionis periculum. Ergo exercitus per Campaniam in Belsiam venit, & post Aureliam liberatam, cùm exercitus Regis, munimentis tectus abstineret à prælio, metúsque ageret fœderatos, ne diuturniore mora, res suæ collaberentur, Carnutum vrbem Belsiæ superioris, oppugnare aggrediuntur; eo consilio vt vel ad pugnam hostem elicerent, vel si temperaret, vrbem ipsi caperent, Parisiorum magno incommodo, & famâ partium suarum haud modicâ. Est Carnutum ad Euram amnem, vrbs ampla, sed situ ad munimenta incommodo, ad expugnandum haud ardua; propugnabat eam Lignerius vir fortis, cum bellatorum quatuor millibus, qui suorum obiectu corporum erigerent propugnacula, hostemque pellerent. Nec virorum fortium desideratum officium est, assiduis eruptionibus hostem diuexabant, murum tormentis dirutum ductis aggeribus tuebantur; nullam quietis partem capiebant, nullam permittebant, diu noctuque obsidentium

Pax Carnutensis. — La Beausse. — La Valette. — Chartre. — Anno 1568. — Lignetes.

opus conturbantes. Accedebat Mariæ Deiparæ tutela & defensio constans, quæ ab vrbe condita religiosè ab ciuibus culta, sæpe implorata calamitatem depulerat; eoque articulo spe certissimâ complebat omnium animos; affirmabantque ciues, statuam Deiparæ supra portam positam ab Hugonottis tota obsidione appetitam, innumeris sclopteorum glandibus, illibatam stetisse; commonstrántque spectantibus loculamentum imaginis pluribus ictibus violatum, Dei Matre tam fictam statuam quàm viuas tegente, & arcanum miraculum aperto prodigio comprobante. Interea Regis exercitus sui propositi tenax, hærebat vltra Sequanam, Valeta ad carpendum hostem immisso. Ille ductis septingentis equitibus, improuisus castris hostium aderat; tollebat pabulatores, intercipiebat cibaria, & tranquillitatem militis turbabat. Semel cùm Hugonotti sancti Mathurini ædem diripuissent, Deo vindictam Valeta pollicitus, atque opima ex sacrilegorum ductore spolia, in eos irrumpit in eâdem æde epulantes, & Ductore manu propria iuxta quàm vouerat cæso, internecione reliquos delet. At infixum aculeum vt Admiralius tolleret, bis mille quingentos equites legit ex copiis, curamque omnem ad Valetam opprimendum intendit. Et verò quanquam vigilantissimum ducem opprimebat subito impetu, raptis cæsisque excubiis, & aliquot Italorum turmis procella discussis; nisi Valeta imperterritus, derelictis hosti impedimentis, quingentis equitibus in discrimine cæsis, se fortiter recepisset, fronte obuersâ identidem, & alacritatem hostium retundente. Amoliti eam molestiam, vrbi nouum incommodum parant; aggressi Euram amnem reuocare ad primum alueum, & ciuitate amouere; quo haud ægrè patrato, multis commodis vrbs destituebatur: Quamobrem Regina pacis mentionem iterum iniicit, & assentiente Condæo, conueniunt ab Rege Biro, & Henricus Mesmius; ab Hugonottis Odetus Castilionius, ante Cardinalis, Telinius præclarissimus adolescens, ab Admiralio designatus gener, & Bucauanius, qui in conditiones statim consentiunt; Regina amplè postulatis hostium annuente. Verùm vtrobique pacem propositam disturbabant plures. Reginam Legati Pontificis, Hispani Regis, & Senatus Veneti incusabant, quod morbum indulgentiâ aleret; *quid tam multis actum fœderibus, nisi vt heresi licentia maior, & effrenis solueretur in quodlibet nefas impietas? Non ideo latas suppetias missaque auxilia, vt primo belli motu quiescerent arma; ducendam rem ad exitum, & plagam immedicabilem ferro excidendam.* Idem declamabant concionatores in pulpitis, & Reginæ consiliarios in suspicionem hæresis adducebant palam. Similiter in Castris Admiralius inuehebatur in pacem; affirmabat, *Proponi toxicum melle inuolutum; latere sub benignitatis laruâ insidias, & obruendos se postquam arma posuerint.* Nec diuersa intonabant Ministri auribus; *profligatam religionem, perditam factionem, & imminere miseris certam perniciem.* Nihilominus propositum fœdus perfectum est, Regina de querelis parum sollicita; modo rem ipsam & consiliorum finem obtineret; Condæo præterea quietem & otium præoptante; ac Hugonottis nobilibus ad tranquillitatem domesticam aspirantibus: nec Casimirus leue fuit momentum, compertâ Hugonottorum penuriâ, & stipendiis, si pax coalesceret,

De Mesmes. Teligny. Buchauanes.

lesceret, persoluendis. Ita mense Martio promulgatæ conditiones atque acceptæ; quarum erant præcipuæ, vt Ianuarij edictum instauratum foret ac inuiolatum; Hugonottis bona, & dignitates restituerentur; Principi & fœderatis nulli damno verteret proximum bellum; arces atque oppida restituerent Regi, ipse Germanis stipendium solueret; recepturus pecuniæ partem ab Hugonottis; vtrinque dicto tempore soluerentur exercitus. Continuò per eam pacem liberatum est Carnutum; redditæ ab Hugonottis Aurelia, Blesia, Charitas, Suessio, & Antisiodorum; data Casimiro stipendij pars, in alteram partem prædes designati; isque tandem remissus in Germaniam. Quod vnum maximè Regina intenderat, rata pacem incertam & nutantem graui & ærumnoso bello præponendam. Verùm cum nulla concordia animos conciliasset, sed larua tantum pacis & persona odiis inducta, extemplo abiecta est larua, atque ipsa odia deteriora prioribus proruperunt.

XX. *Tertium in Hugonottos bellum.*

Ac primò conditionibus non satisfactum est; Rex Heluerios Italosque retinuit, Condæus oppida plurima haudquaquam restituit; in quibus Sancerra, Vezelæum, Montalbanum, Cadurci Castrum, & multæ in Vivaresiis & Rutenis arces, & Rupella prætorem ab Rege missum excluserat. In agris atque vrbibus ab vtraque partium cædes dirissimæ patrabantur; Coquevilla in Belgium profecturus, vti Orangio stipendium faceret, Sacerdotes haud paucos inauditis cruciatibus necauerat; ipse postmodùm deleto milite à Cossæo captus, & Parisiis truncatus capite. Contra Hugonotti in plerisque vrbibus necabantur, leui occasione arreptâ, passim quasi victimæ publicæ & bidental teterrimum, & furore plebis, & sententiis Iudicum mactabantur. Vna Cipetræ cædes, quia iniquissima, Hugonottos omnes efferauit. (Cipierre.) Is dum Nicia reuertitur, salutato Sabaudiæ Duce suo affine, cum triginta equitibus; primùm insidiis positis ab Villanoua Arcyo impetitus, dein cùm eis expeditus Forgas in proximum oppidum confugisset, irrumpente cum trecentis equitibus Villanoua, cum comitibus trucidatur, triginta perfossus ictibus. (Villeneuve. d'Arcy.) Amanzæus haud multo post, Andelotij legatus, vir præter religionem, virtute multâ spectabilis, in ædium suarum limine dum puellam filiam manu tenet, sclopeto perimitur. (d'Amanzay.) Eæ cædes Condæum & Admiralium in noua belli consilia impulerunt. Agebat Princeps Noyerij, quod oppidum in Burgundia; Castillone Admiralius, haud procul, & clandestinis nuntiis de communibus rebus deliberabant. (Noyers.) Iámque in Consilio Regis eorum pernicies erat constituta; quippe in eam Regina prorsus incumbebat, seu tandem zelo religionis permota, seu gnara nullam regno quietem futuram, dum ea factio vigeret; Imò cùm Admiralio fidem habere haud posset, verebatur ne si semel in Regis animum se insinuaret, ipsam atque authoritatem obtereret. Eam in rem ex addictis sibi capitibus, consilium arctius legit, quos in secretiori conclaui cum Rege de publicis rebus consuleret: ij erant Dux Andegauensis, Hospitalius Cancellarius, Ludouicus Lansacus, Ioannes Morvillerius Episcopus Aurelianensis, Albaspina Episcopus Lemouicensis, Renatus Biragus, ac Villaregius. Imò cùm Hospitalius palam Hugonottico

bello

CAROLVS IX. bello intercederet, siue publicæ tranquillitatis cupidus, siue vt vulgo est creditum, quod in Hugonottos propensior cum iis clàm de fide sentiret, Regem ab se abalienauit; iussus abscedere in rusticam domum, sigilla repetente Rege tradiderat, quæ donata sunt Morvillerio. Mox vt consiliis causæ species prætenderetur, Rex à Principe flagitat, vt promissa trecenta aureorum millia in Germanorum stipendium soluat, exigenda ab iis dumtaxat Hugonottis, qui cum ipso in armis stetissent. Id cùm Principi videretur iniquum, nec erat eiusmodi in pactis adscriptum; & tam graui mulcta indicta commilitonibus, defensio in posterum vetabatur; Epistolam ad Regem cum libello supplice mittit, in quo omnes expostulandi causas proponebat, sanè liberiùs atque audacius quàm deceret subditum. Etenim versabatur in præsenti periculo salus; consulebat Noyerij Princeps cum Admiralio, ignarus se ab copiis Regis circumscribi, & feræ instar reti inuolui. Quippe Reginæ visum erat opportunius vtrumque capere, nullo strepitu; eamque in rem circum armatos instruxerat. Mompenserius, & Martiguius transitum Ligeris prohibebant; Guisius erat in Campaniæ finibus, Martinengus progressus Aureliâ, quasi mutatis hospitiis, ad Burgundiam accedebat sensim; & in ipsa Burgundia Gaspar Tauanius Aumalij prætoris legatus, curam inuadendæ prædæ susceperat. Interea Princeps per repetitos nuntios de periculo certior, Augusti die vicesimâ quintâ, vna cum Admiralio Noyerio noctu proficiscitur, equitibus centum viginti comitantibus: properantem abductæ simul feminæ morabantur; Principis coniux & ipsa prægnans, cum liberis, quorum tres vagiebant in cunis, Admiralij filia, duo præterea filij, & ex fratre Andelotio nepos; è nutricum sinu nondum missi; turba miserabilis, tam ad fugæ festinationem quàm pugnæ moram inepta. Eo comitatu Ligerim ad Sancerram transit, vado forte obuio, quod extemplò aquis obrutum est; relicto Boysio Centurione qui cum ducentis equitibus fugientem tegeret; isque Martinengum & Chabanum tandiu detinuit, donec Princeps cum comitatu, transmisso amne, veniret in Pictones; inde Rupellà magno ciuium plausu exceptus. Simul in eam vrbem Ioanna Nauarra cum liberis Henrico & Catharina confugerat; à Rege Parisios per Fenelonem amicè euocata; sed erat suspecta omnis beneuolentia quæ non saperet hæresim, cui se totam resque suas permiserat. Cùm profugit Admiralius, Odetus frater agebat in Castro Brelæo, ac tantum non oppressus, ægrè ad Normanniæ oram euasit; hinc nauigio in Angliam transmissus, magno post commodo factioni futurus. Andelotius priuata negotia in Britannia gerebat, statimque traductus ad publica, primùm nobiles plurimos coëgit ex admotis Prouinciis; Vidamos Carnutenses, Lauerdinum, Mongomerium, Noüam, Monteianem, Rabodangium, aliosque; mox equitem peditémque ad quatuor millia, quibus fretus copiis, quamquam à Martiguio multùm imminutis, vado Ligerim transit, pergitque in Pictones, quò partium vires confluebant.

Tauanes.

Chaban.

Fenelon.

XXI. Hugonottorū progressus.

Et ij extemplò felicitatem prorogandam rati, Pictonum vrbes quà vi

qua

quà deditione inuadunt; Niortium, Fontenaium, Sammaxentium; & effusi in Santones, vrbem primariam, cæterasque leui opera capiunt; Mox Blauio excepti, quo in Garumnam influit Duranius; postremò Inculismâ; quam vrbem obsidione expugnauerat Admiralius; vt is imperio per amplas Prouincias latè constituto, Themistoclis dictum vsurparet; *Perieramus nisi periissemus* Mox tyrannide stabilitâ, ea immaniter in orthodoxorum cædem abusi sunt. Inculismæ sæuitum præcipuè, quodam priuilegio dignitatis, quod ea in vrbe sedem Admiralius fixerat. Selecti ex Sacerdotibus aliisque fidei zelo insignibus, quorum supplicia crudelitatem explerent; quidam sclopetariis in scopum propositi, postquam truncari membris variis essent; alij humo viui infossi; pars igne lento tosti, aut candente ferro & oleo feruente; aliquot bini in os conuersi, arctè reuincti sunt, vt alimento detracto, fame adigente & dirâ necessitate, se vorarent mutuò; quatuor ad trabes illitas sulphure alligati, qui incensis trabibus nocte lucerent; visique milites ad eas lucernas alea ludere. Ipse Admiralius se iis spectaculis oblectabat; scribitúrque ab vno morientium de futuro fato admonitus. Is Michaël Grelletus, Franciscanus, qui cùm ad mortem raperetur, ad præsentem Admiralium conuersus, testatúsque inconcussam fidei suæ veritatem, adiunxit eundem exitum ipsi imminere, quo Iesabella occubuisset, illa Prophetarum peremptrix sæuissima; *nam,* inquit *per fenestram in pauimentum proiectus traheris ad patibulum, tuoque corpore, seu viuo seu mortuo eos cruciatus feres, eam ignominiam & immanitatem quam modò contra innoxios Dei famulos promis.* Et diuino spiritu pronunciatam pœnam comprobauit euentus. Res adeo prosperas & alia promouebant. Quippe Elisabetha Regina Angliæ, ab Odeto Castilionio persuasa, in religionis subsidium, centum aureorum millia, tormenta sex, & copiosum puluerem miserat; Rupellenses prædâ opulenti octoginta nummorum millia suppeditauerant; & ex prouinciis expectabantur supplementa militum, maximè ex Occitania. Nam Acerius ex ea prouincia, Phocensibus, & Delphinatibus legerat octodecim peditum millia, equites circiter septingentos, ducebatque in Pictones. Is Rutenos, Cadurcos, & Petrocorios transmiserat, breui incolumis euasurus in Sanctones, cum haud modica clade afficitur. Rex dum exercitum instruit, quem Andegauensi fratri committeret, Mompenserium legatum dixerat, adiunctis Guisio, Brissaco, Martiguio, Matignonio, Vassæo, & Chatrio; qui Acerij copias carperent, & momento, si quod esset propitium, inuigilarent. Id Hugonottorum Ducum vel securitas vel discordia illico præbuit. Primum agmen Mouuansius & Peregorda ducebant; postremum Acerius; iique inter se longiori spatio progrediebantur; contentione orta inter Mouuansium & Acerij fratrem, & neglecto hoste vti infirmo. Visa res Mompenserio ad insidias commoda; qui & ipse ad eorum latus incedebat; primum agmen ducebant Martiguius, Brissacus, & Guisius; alterum ipse; & pernoctabat in pago Mensiniaco Mouuausius, Petrocoris haud procul. Tum Brissaco, studio pugnæ nusquam non ardenti, Mompenserius tradit lancearios

CAROLVS IX.

Inculisma Catholici cruciati.

Grellet.

D'Ycier.

Acerij copia immunita.

Mouuans. Peyregourde.

Mensignac. Perigueux.

CAROLVS IX. mille & ducentos, totidem sclopetarios; qui tentarent Mouuansium; dum ipse Acerium simulato prælio distineret. Cessit ex voto res, Brissacus cùm hostem pagi muris tectum primo diluculo nequiret perrumpere, recessum fingit, latetque proximi montis obiectu: at Mouvansius contra Peregordæ sententiam, ratus hostem profectum, ex pago prodit, militem Riberacum celeriter ducturus. Vix in planitiem apertam prodierat, cùm irrumpit Brissacus, & equitatu in peditatum inuecto, quanquam pugnantes egregiè magnâ strage fundit; cæsi hostium Duces, Mouvansius & Peregorda, & duo peditum millia; paucis in proximam siluam dilapsis. Accrius cum reliquis copiis ab excurrente celeriter Principe exceptus est. Rupellani interim modicam instruxerant classem, qua proximas oras peruastabant, & infestabant Oceanum, captis mercatorum opulentis nauibus, & ditati prædâ vberrimâ. Iidem vrbem sancti Michaëlis, ad mare positam, quæ vulgo in Eremo dicitur, tandem capiunt, post tertiam oppugnationem; cæsisque incolis tum profanis tum sacris, diruunt prorsus atque euertunt; sicque altas radices in iis tractibus immittebat hæresis, quas postea tot ærumnæ positæ, tot partæ victoriæ haud reuellerent.

S Michel en l'Erm.

XXII. *Regis exercitus Hugonottis oppositus.*

At Rex in grassantem luem, primum edictis, mox armis pugnabat. Cultum omnem religionis præter vnum orthodoxum vetuerat, pœna capitis indicta, iussisque ministris Regno exulare. Tum exercitum scripserat, quem fratri Andegauensi cum summo imperio tradit, in quo viginti peditum millia, equitum septem; Iamque ad Castellum Heraldi Nouembri ineunte Mompenserij copias Andegauensis exceperat. Erat Andegavensis summa expectatione in vniuersa Europa iuuenis; ore pulcherrimo, & totius corporis conformatione, quæ deceret principem, animosque, vel spectata caperet: animo insignibus dotibus exaggerato; in quo ardor gloriæ, ambitio militatis, laborum patientia, summa humanitas, magnanimitas regia fortitudo intrepida; & quæ Martis strepitum haudquaquam dedecent, litterarum cognitio haud vulgaris, & eloquendi facultas mirabilis. His virtutibus interserebant se aliquot nævi; amor voluptatum, & effusa in suos liberalitas; verùm & ij condonabantur ætati, & nocebant minùs, cùm delicias negotium belli expungeret, & effusa dona excusarent omnes, pars iis ditati, pars in spem erecti. Tantis igitur virtutibus fretus, nihil ardentius expetebat quàm prælium, quo nascens virtus, gloriæ signo insculpta quodammodo, illuceret splendidiùs, & palmis sequentibus fundamentum firmius sterneret. Nec Condæus refugiebat à præliando, iam instructus viginti quatuor peditum millibus, & equitibus paulo infra quatuor millia; veritus ne penuriâ stipis defflueret miles, aut, si factâ opinione metus recederet, vrbes deficerent. Ita vno imperatores ambo consilio, quod rarissimum est, bellum administrabant; optabantque pugnam, non adeò iuuenili impetu, quàm præcogitata suarum rerum vtilitate. Et omninò dimicatum ibant, paribus animis ac propè viribus, nisi hyemis iam prouectæ acerbitas, eo anno quam superioribus longè asperior, votis intercessisset, ac bis accinctos in prælium diremisset.

Pamprou. Prima occasio Pamprouij, qui pagus ad Lusinianum, oblata est. Vterque exercitus

exercitus Lusinianum tendebat, vbi ager ad metandum castra feracior; & ab vtroque missi tribuni castrenses, qui Pamprouium occuparent; ij cùm simul aduenirent, seque mutuò pellerent, adest Admiralius cum Andelotio, adductis quadringentis equitibus, & ex altera parte Martiguius cum octingentis lancearijs. Admiralius imparem cùm se aduerteret, Condæum è vestigio arcessit, turmamque in colliculo collocat; nec Martiguius in eum inuehi ausus est, ratus vltra collem vniuersum protendi exercitum. Ea opinione seruatus Admiralius aduolantem admittit Principem, & fretus totis copiis, in Martiguium, similiter impetum sustinet, existimans totum exercitum confluxisse; ita ludente humanas res prouidentia, & per metum mutuum mutuæ cædi parcente. Attamen Catholicis clades imminebat, iamque velitabantur Hugonotti, cum nox offunditur. Tunc Martiguius conscius imbecillitatis, ab stratagemate petit subsidium, tympana iubet ad Helvetiorum morem pulsari, ignes plurimos suscitari, & iuxta sepes incendiarios funes adstrictos ardere; tum silentio turmas recipit Iasseneulium, vbi Andegauensis cum toto exercitu metabatur. Die consequenti Condæus animaduerso errore, partem Catholici exercitus opprimere statuit, quæ Sansæi agebat, altera à castris leuca; & prima luce cum totis copiis in eum pagum mouit. Cæterùm error nouus humana consilia iterum lusit; dies nebulosus admodùm erat, & occurrebat progredientibus biuium; altero itinere Sansæum ducente, altero Iasseneulium, primum cum priore agmine ingreditur Admiralius, alterum cum secundo Princeps, & quidem incautus; atque improuiso totis Andegavensis castris obiicitur, qui ipsa nocte Sansæo copias euocauerat. Condæus deprehenso errore, & ignarus vbinam gentium Admiralius ageret, fortitudine temeritatem emendans, extemplò geminos illos colles ad viæ regiæ latera occupat, locatque equites veluti consertutus pugnam. Nec secus Andegavensis, explicauerat copias, instruebat ad pugnam, iámque tormenta exploserat. At Condæus incredibili diligentiâ, fumi caligine campum obducente, ab vno colle in alterum, fossam ducit, ponítque aggerem ad peditem propugnandum. Interim Admiralius, tormentorum fragore audito, repetitis vestigiis, festinat ad Principem; & die toto vterque exercitus hærens in munimentis, ne loci commodo destitueretur, ab vniuersa pugna abstinuit, donec Hugonotti ad Mirebellum regressi, oppidum capiunt, Catholici versus Pictauium recesserunt ad opportuniora hospitia. Nec ideò cupiditas pugnæ deflagrabat; quippe Hugonotti vt transitum Ligeris occuparent, imminebant Salmurio, & Andegavensis auctus quatuor hominum millibus, quos ab Occitania Ioyeusa adduxerat, instaurato pugnandi studio, vt hostem avocaret Salmurio, recepto Mirabello ad cingendum Laudunum approperat. Et eò non indiligentius Princeps vertit, copiásque ad suburbia explicat. Campus erat excipiendis copiis admodum capax, inflammati animi partium, eadem cupiditas, pares propemodùm vires; & Andegavensis dispofuerat ad pugnam aciem; cùm intemperies elementorum belli insaniam temperat, & cæli inclementia frangit cædis libidinem. Intensissimo frigore Cælum, Solúmque inhorresce-

Iasseneuil.

Saumur.

CAROLVS IX.

bant, solido gelu omnia constringebantur, diebúsque proximis tenuis humor fusus è nubibus & summa humo adhærens, vi frigoris sic congelauerat, vt non equi modo sed ægrè homines stare pedibus in vestigio possent; lubricâ crustulâ, & præcipitante ad casum. Ita equites in turmas dispositi sine graui lapsu haud se mouebant; pluribúsque crura aut brachia tum luxata tum fracta, hostium armis cessantibus. Attamen per tres dies continuos in naturam furor belli pugnauit; stabántque in armis oppositæ acies, operientes vtra prior loco se moueret; sed inexpugnabili quem elementa ponebant obice, primus Andegauensis recessit, ad fouendum militem perditum gelu; mox sequutus Princeps; tantáque fuit eius calamitatis atrocitas, vt frigore in Hugonottis tria millia militum, in Orrhodoxis non pauciora absumpta sint, adeò marti præter ignem & ferrum, sæuiendi suppetunt instrumenta.

XXIII. *Pugna Iarnacensis.* Basſópierre. Chateau neuf. Anno 1569.

Nouus annus remittebat hyemem, cùm Andegauensis copiis in supplementum admissis (nam Tendius tria Phocensium millia, duo Reitrorum Raingrauius & Bossompetra adduxerant) ad pellendum hostem castra mouet; quippe & frigore & defectionibus crebris imminutæ erant Principis copiæ. Eas inter & Regias intercedebat amnis Carentonus, quem vt transmittat Andegauensis, Castronouum pulso Hugonottorum præsidio capit, oppidum Inculismam inter & Conacum, ad amnem positum, sed ponte antea ab hostibus deturbato, qui accuratè vlteriorem ripam toto exercitu defendebant. Nam ad pontem duas legiones Admiralius locat, cum octingentis equitibus, tum cum primo agmine recedit Bassacum, Principe Iarnaci hærente, paulò vlterius quantum leucæ est spatium. Andegauensis vt stratagemate conficeret transitum, Conacum versus quo fluebat amnis exercitum ducit, ac tentato ea parte transitu, ab Admiralio se repelli facilè patitur, hærétque quasi inops consilij; donec nocte oborta, summa celeritate Castronouum regreditur, ac Biragi sedulitate, refecto ponte vetere, nouóque ex nauigiis addito, nemine prohibente, serenâ nocte, & nitente Lunâ, transmittit exercitum. Simul hostem aliâ fraude fefellerat; nam in monte spectabili deposuerat sarcinas, adiunctis octingentis peditibus & quadringentis equitibus, qui metantes latius vniuersa castra repræsentarent. Dies Martij decimus tertius illucebat, iámque hora ab ortu Solis effluxerat, cùm Catholicis festinantibus, eorum transitum Admiralius accipit, & postquam se à stupore primo recepit, Bassacum copias conuenire iubet, certus abstinendi à prælio, & recedendi Conacum. Sed illicò Catholicorum impetus perturbat consilium; nam Marriguius leuiorem equitatum festinanter in prælium rapit, séque illi adiunxerant Guisius, Brissacus, Malicornius, Pompadorius, Lansacus, Feruaquecus, aliíque primæ laudis cupidi; simúlque omnes Bassacum irrumpunt. Admiralius ex eorum impetu colligens conflictum haud vetari posse, Andelotium, Noüam & Lupam, cum Pluuialti legione opponit ruentibus, dum ipse aduenientes turmas excipit, monétque Principem actum esse de priori agmine, nisi veniat in suppetias. Noüa & Lupa dum tegunt socios, capiuntur à Martiguio, Pluuialti legione cæsâ, totúmque exercitum Andegauensis adducit

La Noüe. La Loüe. Pluuiant.

adducit. Contra Princeps Iarnaco aduolat, cum equitum turmis; simúlque Rupi-Focaldius, Choisius, Montandet, Chandenerius, Rosnius, Rantius, Monteianes, aliíque. Verùm sinistro omine dum disponit aciem, calce equi quo Rupi-Focaldius vehebatur fortè percussus, effracta tibia læditur, rogatúrque à Proceribus eo casu mœstissimis, vt se deportari ab acie patiatur. At ille inconcusso animo, atque in dolorem primùm insurgente, monstrato vexillo, in quo appictæ erant hæ voces, *pro Christo & patria dulce periculum*; affirmánsque se non tibiis sed brachiis ad pugnam egere; nec vllum esse discrimen quin Christi causâ incurreret; adhortatus vt se sequerentur, & victoriæ magis quam ipsius Principis saluti intenderent, cum Admiralio in Mompenserij agmen irrumpit. Ad eorum exemplum instaurata egregiè dimicatio; & obseruati ex vtraque parte mira præstare, Martiguius & Andelotius; vterque dictus eques intrepidus; sanè Martiguius viginti quinque ictus ferro excepit, notis à ferro & glande impressis; atque Andelotius cùm in Monsalesij turmam irrueret, ductorem ipsum impetens læuâ speculare galeæ erigens, simul dextrâ sclopeto, in caput disploso, cæsum humi sternit. Dum ita pugnatur conflictum auxit ac postmodum soluit Andegauensis; qui recenti agmine circumfusus, & ipse fortiter dimicans, nec semel in salutis periculum raptus, tandem hostem fundit, pellítque in fugam. Condæus vnus fugientibus cæteris, omnium præter pugnam immemor, trecentis stipatus nobilibus in agmen lanceariorum inuadit; simúlque à duobus Reitrorum millibus impetitur; vnde oppressus numero, suis apum instar ad ipsum confluentibus, reparatur inflammatis animis prælium, in eo præ cæteris memoratus quidam Verna, qui annis grauior, depugnabat ad latus Principis, cum vigintiquinque tum liberis tum nepotibus, quorum cæsi quindecim, decem capti; quasi nouus Briareus quinquaginta brachiis dimicaret; & ipse Princeps equo suffosso, cùm stare crure fracto non posset, genu altero nitens submouebat hostem; donec vnus superstes, aperta galea se duobus equitibus tradit, à quibus dum ad sepem proximam ad quiescendum deducitur; ecce Montesquius, Tribunus turmæ Andegauensis, tetrò accedens, in ipsius caput sclopetum emittit, occiditque incogitantem; singulis facinus vituperantibus, quanquam morte Principis haud pauci gauderent. Eáq; est pugna quam Iarnacensem vel Bassensem appellant; fuitque cædes nobilium maior quam militum; nam præter legionem vnam Pluuialti peditatus abstinuit à pugna, atque in equitatum tota clades incubuit. Cæsi ex Hugonottis septingenti; in quibus plerique nobiles illustres; Chaneuerius, Turrius, Belmontius, Monteianes, & plures; capti quam plurimi, Noüa, Subisius, Corboso, Fontralla, Spondillanus, & cæteri. Ex Orthodoxis perierunt ducenti; in quibus Monsalius, Billius, duo Ingrandij, Hippolytus Picus Mirandulæ Comes; & Lignerius præclarus ille Carnuti defensor. Condæi corpus asinæ impositum, ac Iarnacum delatum, diu spectaculo fuit, mox Nauarro redditum ab Andegauensi, Vindocini illatum in maiorum tumulum. Cæterùm quantum causa Hugonottorum detrimentum passa est ea morte, tantum fortasse ipsa Francia tulit, quæ orbata præclarissimo Principe, sibi ipsa vulnus graue

Chàdenier. Monsalet. La Vergne. Montesquion. La Tour. Ingrande.

 inflixerat;

CAROLVS IX. inflixerat; poterantque odia conciliari, quod votum erat plurium, si captus vixisset. Quanquam id erat odiorum incendium, vt restingui ne sanguine quidem ipso potuerit. Quatuor liberi superstites fuerunt Principi; tres ex Roya priore coniuge, Henricus Princeps Condæus, Franciscus Princeps Contius, & Carolus qui postea Cardinalis; vnus ex Longavilla, Carolus Comes Suessionensis, quos commemorare oportuit, in paginas posteriores haud rarò vocandos. Rex accepto victoriæ nuntio, nocte mediâ eo ipso momento cubili exurgens in maiorem ædem perrexit cum aulicis; Deo solemni cantico gratulaturus: tunc Meti agebat, promoturus Aumalij operam, contendentis ne Reitri patefactâ per Franciam viâ, se Hugonottis adiungerent.

XXIV. *Hugonotti copias reparant.* At ipsis ea victoria terrori potiùs fuerat, quàm detrimento. Etenim Acierus cum sex millibus peditum in pugnam properans, accepto cladis nuntio, eos integros Conacum receperat, & in vrbem eandem reliquus peditatus prorsus intactus confugerat; tum præcipui Duces Rupi-Focaldius, Mongommerius, Genlisius cæsi frater, Bucardus, Telinius, & Bucauanius, atque haud multò post Admiralius & Andelotius. Ac tametsi primùm clade consternati, ac charissimi Principis cæde perculsi, in Admiralium multa congererent; cuius negligentiâ incustoditus amnis hostem admisisset, quíque adductum in periculum Principem, proditum ignauâ fugâ deseruisset, palámque assererent detrectaturos se tam inconsulti viri imperium; tamen Admiralij sagacitate atque prudentiâ ij statim motus conquieuerunt. Haud ignarus potentiæ suæ inuideri, qua se neutiquam abdicare cuperet, mediam init viam, qua & inuidiam mitigaret, & quæsitam potentiam retineret. Ioannam Nauarræ Reginam, Rupellâ arcessit, docétque nihil publicis rebus priuatísque vtilius, quàm si ipsa filium Benearnij Principem tradat fœderatis, futurum belli Ducem, & factionis Principem. Ioanna auidè ea suscepta Prouincia, allocuta Duces, filium ostentat, causæ publicæ non tam defensorem, quam fortunæ totius participem; primum quidem regio sanguine Principem; sed qui Princeps in ærumnis, in periculis foret; nec delibaret vllum potentiæ modum, quàm seruandis aliis, & promouendâ religione. Erat filius Henricus nomine, natus annos quindecim; dignus qui factionis spem suscitaret, ardenti indole ad res bellicas facta, humanitate promiscua, blanda animorum præsertim nobilium conciliatrice. Eum igitur primi Admiralius & Rupi-Focaldius in Ducem admittunt, tum cæteri omnes; placuítque ad memoriam Condæi qui pro causâ mortem obierat, Henricum filium adiungere Benearnio, vt dignitatis consors haberetur; verùm cùm is ætate imbecillâ esset, nomen concessum potiùs quam auctoritas vlla. Et in facti memoriam Ioanna nummos aureos cudit, adscriptâ suâ filiíque effigie; addito lemmate in ea verba, *pax certa, victoria integra, mors honesta*; fine proposito quem hac electione intenderet. Eo constituto de ducibus cæteris, ac ratione belli consultantibus placuit; vti Admiralius (quod ipse solertiâ magnâ confecerat) curam armorum Principúmque susciperet; vt Acierus præfecturam Andelotij administraret, Bucardi Genlisius; nam vterque morbo decumbebat,

&

& menses post aliquot è viuis rapti sunt; vrbes propugnarent, donec copiis instauratis, occurrerent Germanis aduentantibus, ac se omninò iis adiungerent. Mox discedunt singuli in designata oppida; Admiralius cum Principibus in Ioannis fanum, Pilesius Santones, Mongomerius Inculismam, Genlisius Laudunum, Acierus Conaci substitit. Atque ad ea perficienda vincentium cunctatio spatium fecerat. Nam post triduum ad quietem impertiendam, & spolia diuidenda consumptum; postquam de belli modo actum est, ac statutum Hugonottorum vrbes oppugnandas, dum ad Regem mittitur, & deferuntur serius iussa, dum Pictauio maioris modi tormenta vehuntur in exercitum, occasio à victoribus ad victos transiit. Ac tandem Andegavensis Conacum, quæ vrbs proxima erat, oppugnare aggreditur, admovétque exercitum; sed quarto hinc die vi adactus ab obsidione abscedit. Duodecim hominum millia propugnabant vrbem, erumpebant milleni, suos etiam muros ad eruptionem ipsi diruebant, aggerem hostium, fossam, castra, velitationibus crebris conturbabant; nec eo spatio obsidentibus quies vlla permissa. Penetrandum vlterius Andegavensis censuit, vt occupatis arcibus minus communitis, vrbes in medio destitutæ, detractis cibariis caperentur facilius; eóque consilio vastatis agris Inculismensibus, Santonibus, & Lemovicibus, in Petrocorios inuadit; mittitque Brissacum, qui Mussidanum vrbem expugnaret. Vrbs illicò dedita, arx defensa, quæ dum oppugnatur, Brissacus, & Pompadorius sclopetis occidunt; ille tormentis explosis, dum ex mole prodit, hic dum inspicit fossam, & altitudinem speculatur; ambo riuales iidémque amicissimi; nam ætate suppares, & vna gloriæ cupiditate incensi, honestà æmulatione, sibi mutuò stimulus & præmium erant. Agebant annum vicesimum quintum; & Brissacus summo omnibus dolori & desiderio fuit, patris vestigia assequutus propius, & charissimus militi existimatione fortitudinis non vulgaris. Strossio Marescalli filio data est Præfectura peditatus Francici, quam partiebatur ante cum Brissaco; Brissaci fratri legio & equestris turma sunt concessæ. Ita dum pari euentu bellum infertur atque repellitur, vtraque partium novâ causâ obortâ euocatur ad Ligerim, quem amnem Germanicus exercitus iam transmiserat, quique stilum etiam scribentis adsciscit.

Cognac.

Mussidan.

Stroſſy.

Inter huius motus primordia, Condæus & Admiralius ad Fridericum Palatinum legauerant; religionis nouæ præsidem ac tutorem, qui communi causæ auxilia certa impetrarent. Nec iuerat ille inficias, quin delectum haberi permiserat, & ductorem dixerat affinem suum, Volfangum Bavarum, Ducem Bipontinum, designato Legato Volrado Mansfeldio. Sub signis erant septies mille quingenti equites, pedites sexies mille; iisque se adiunxerant Guillelmus Orangius, cum Henrico & Ludouico fratribus, in Hispaniæ Regem perduelles, & cum Hugonottis Franciæ conspirantes; ac Franci nobiles Morvillerius, Revellus, Ossonnilla, Dullius, Mouyus, ambo Briquemautij, Essernæus, Feuquerius; & Autricurius, Belgas sexcenti equites sequebantur, Francos totidem, & pedites octingenti. Rex Metim venerat ad eas copias disturbandas; sed cùm nihilominus Rhenum transmi

XXV. *Germanicus pro Hugonottis exercitus.*

Reuel.

transmi

CAROLVS IX.

transmisissent, atque ad Burgundiam aduentarent, ad eas repellendas designauit ipse exercitum, quem æquo imperio Aumalio & Nemursio tradidit, validiorem pedite, at equite infirmiorem. Germani nihilominus in Burgundiam penetrant, Orangio cum nobilibus Francis primum agmen ducente, & octoginta leucarum spatio illibati, euadunt ad Ligerim. Commendantur maximè, præter Orangium Franci, Moruillerius, Feuquerius, & Mouyus, quorum vigilantia, industria & fortitudine, è tantis periculis Germani erepti sunt, inter hostes frontem, latera, & terga carpentes, detrimenti nihil admodùm passi. Quanquam ducum discordiæ Aumalij & Nemursij debuerint plurimùm, qui pari & diuiso per mutuas vices imperio, priuatæ potius æmulationi studebant, quàm publicæ vtilitati. Prouectos ad Ligerim felicitas noua vltra promouit, partem copiarum ad Polliacum vado transmittunt, quod ante inexploratum à Guerchio commonstratum est, tum Charitatem proximè admotum oppidum, quod egregio ponte amnem iungit, vltra citráque copiis aggrediuntur. Nec diu in expugnandâ vrbe laboratum. Præfectus post primam muri labem animum abiiciens; noctu aufugit, veluti subsidia confecturus, móxque Germani, dum ciuis de deditione agit, in vrbem irrumpunt, diripiunt que miserrimè. Eo transitu instauratæ spes Hugonottorum; quippe Admiralius rem desperauerat, & in dies Germanicæ cladis nuntium operiebatur. Haud cunctatus, decem millia sclopetariorum & duo equitum celeriter in Lemouices ducit, occursurus venientibus; qui magna celeritate, Ducibus Francis nobilibus, quos appellaui, præter Dullium & Feuquerium, qui Charitate obierant, inter geminos Andegauensis Aumaliique exercitus, Vigenna præterea amne transmisso, ad Chalusium oppidum; se adiungunt sociis, ingenti omnium gratulatione & plausu. At Bipontinus triduo ante vitam posuerat, nimio vini haustu, ad quartanam febrim extinguendam, Mansfeldio in locum eius à Ducibus substituto. Andegauensis similiter auctus copiis erat, exceptis à Pontifice tribus peditum millibus, equitibus mille, quos Sforsia Santæfloræ Comes ducebat, dux bello egregius; accesserántque ab Florentiæ Duce pedites mille & ducenti equites; vt in exercitu triginta millia recenserentur. Nec pauciores in copiis Principes numerabant, quos Admiralius ne torpescerent otio, in nouum facinus suscitat. Castra Andegauensis opportuno loco posuerat, munierátque ad Rocabellum, Lemouico haud procul. Frontem hosti obiectam prima luce copiis impugnat Admiralius, instátque victoriæ proximæ; cùm Strossius adductis sexcentis sclopetariis, instaurat prælium sustentátque mirificè, per horam repulsis quatuor hostium millibus. Verùm tandem nostro non virtute obrutus profligatur; siue Admiralij prudentia, qui suos per agmina singula distributos meliori ordine in pugnam promouerat; siue ipsius Strossij temeritate ac præpostera fortitudine, qui sæpius tacitis militum vocibus impetitus, Brissaci mortui animum assiduis laudibus prædicantium, vt magno facinore laudes illas opprimeret, post repulsum hostem è munimentis progressus, pugnauit quidem fortissimè, sed equite irruente, saucius captus est. Orthodoxorum quadringenti cæsi, in quibus viginti

Poully. La Charité. Chalus. Rochabeille.

viginti duo ductores ordinum, cum Sanlupo & Roccalauro, Stroſſij Legatis. Idque memorandum eſt prælium, Henrici Nauarri primo rudimento; qui ſpectantibus ſociis hoſtibúſque, ætate tam tenera inter primos ordines dimicauit, delibata fortitudinis ſpe & gloriæ voluptate; quas deinceps incremento tanto cumulauit. Verùm intra id facinus Hugonotrorum victoria ſtetit; ſiue ob aſſiduum imbrem qui eo die proximóque effuſus eſt, ſiue ob caſtrorum hoſtilium inexpugnabilem ſitum; móxque ij ad commodiora hoſpitia receſſerunt, alimentis deficientibus. Catharina interim Comitibus Cardinalibus Borbonio & Lotharingio, in caſtra Andegauenſis venerat, de ratione belli actura; quoniam ducum ſententiæ diſſentiebant plurimùm; pugnam exoptantibus aliis, aliis detrectantibus. Placuit dehortantium ſenſum; quando aleâ pugnæ in diſcrimen coniici Regnum oporteret; iactura grauiſſima, leui lucro; contra Germanis nihil morâ & cunctatione infenſius erat, qui vel ipſi tædio, vel autumno proximo conceptis morbis, in vorandis vuis, & potando muſto, deficerent; vel ſtipendij inopiâ tumultuantes, grauiores ſociis quam hoſtibus forent. Ita Andegauenſis miſſis nobilibus in Octobrem proximum, & Iunius deſinebat, in æſtiua exercitum diuidit.

Sainct Loup. Roquelaure.

XXVI. *Pictauium obſidione cingitur.*

Verùm Admiralius nihil moleſtius ſuis rebus ratus, quam otium; poſtquam aliquot oppida in Petrocotiis cepit, & rurſum Vigenna tranſito in Pictones venit, primo Niortium liberat, quod Comes Ludius obſidione in extrema adduxerat; tum Heraldi caſtrum occupat Hugonotris ciuibus Catholicos expellentibus, ac promouente fortunâ Luſinianum oppugnat. Vrbs quidem infirmior erat, ſed admotum caſtrum validiſſimum babebatur, poſitum in rupe omnem aditum excludente præterquam ad vrbem; foſſâ geminâ immenſæ altitudinis obuallante hanc partem. Attamen vrbe poſt diem tertium, capta, Guro caſtri Præfectus haud multò poſt deditionem paciſcitur, penuria militum, cùm plerique ſaucij, nec triginta ſine vulneribus agerent. His facinoribus aucti animis, nihil non facilè arbitrabantur Hugonotti duces, ſtatímque votum ad Pictauium applicant. Ea vrbs Prouinciæ caput; vna duntaxat Catholicorum in Pictonibus erat, qua ſi pellerentur, in ampla & vbere regione aleretur factio, atque trans Ligerim regnum nouum conderet. Huic tamen conſilio repugnabat Admiralius; affirmans nihil exercitui perniciosius quàm vrbis magnæ oppugnationem; ſuas copias ad Pictauij mœnia detritum iri, mox ab hoſte nullo negotio profligandas; multo commodius Sammaxentium obſideri poſſe & capi, tum Salmurium inualidum ſub iugum mitti, per quod pateret vltra Ligerim tranſitus, bellúmque in Pariſiorum fines trudi poſſet. Hæc tametſi prudenter Admiralius, tamen Nobilitate Pictonum vrgente, ne is infigeretur viſceribus ſuis aculeus, ſi hoſtes potirentur Pictauio, inuitus ad eius vrbis oppugnationem adductus eſt. Porrò Ludius Pictonum gubernator & legatus Ruffecus ſe in eam receperant, cum tribus hominum millibus; & Andegauenſis hoſtium mentem proſpiciens, in eamdem mille & ducentos equites immiſerat, quódque ciuium

Du Lude. Luſignan.

Guion.

Ruffec.

CAROLVS IX. animos incendebat mirificè, Dux Guisius comparandæ ex periculo gloriæ cupidissimus, vrbe se incluserat, fortunæ socius tam infensæ quam prosperæ, comitante nobilium globo, quorum præcipui Maynius frater, Du Mayne. Mompesatius, Rupechoartius, Mortemarus, Chabotus, Clervatius, Castrobriandus, Roca Baritaldus, Clermontius Iunior, & Cassillacus; plerisque etiam adducentibus coniuges, vt eâ confidentiâ erigerent civibus animos; Admiralius desinente Augusto copias admovet, & crebras inter prorumpentium velitationes, ponit obsidium. Est autem Pictavium situ admodum iniquo, & ad propugnandum difficili; Pomœrium amplissimum est, occupátque spatium quantum vrbs nulla Franciæ præter Parisios; sed agris consitum vitibúsque, vt tecta partem minimam impleant. Ipsæ ædes positæ in montis vertice, per declive iugum quamquam admodum raræ, in imam planitiem porriguntur, in quam vrbs desinit, admisso intra Pomœrium prato, quod plerumque stagnat & paludosum est; tum cingitur muro, Le Clain. quem Clanius amnis præterfluit. At circa ipsum montem eminent præ-Dubes. ruptæ & excelsæ rupes, quas Dubas vocant incolæ, vnde in totam vrbem prospectus latissimus, & ampla commoditas amovendorum defensorum à muro. Vrbem eiusmodi propugnabant præter Duces & mili-La Haye. tes quos recensui, cives sexcenti, ab Hayo Prætore forensi ad expedi-Onoux. tiones bellicas lecti; accessitque haud multo post Onosius, Sammaxentij Præfectus, qui præsidium oppidi sexcentos homines per hostium castra in vrbem induxit, & egregiam totâ obsidione nauavit operam, donec munus obiens sclopeto cæsus est. Nec propositum est explicare singula, quæ priuati Scriptores accuratè perscribunt; satis erit summa & illustria delibasse. Ergo Admiralius postquam tormenta Rupellâ advecta sunt, nihil antiquius habuit, quam murum quo pratum cingitur, assiduis ictibus verberare; ac brevi tempore viginti stadia ampla labe diruta viam in pratum atque adeò in vrbem ipsam patefaciunt; statímque nocte proxima pons ædificatur, quo miles amnem transmitteret, & propius ad ruinam muri succederet. Iam nutabant civium animi, & diversis sententiis implicati atque distracti, cùm proponerent multa, pauca exequerentur, auctores erant Guisio vt incolumitati suæ consuleret, se in tutum eruptione facta reciperet, atque vrbem quæ defendi non poterat, relinqueret suæ sorti. At ille verba eiusmodi veluti ignominiosa & opprobrij plena refugiens, ad erectum aggerem stabat cum armatis equitibus, repulsurus ingredientium ad labem impetum. Et expediti ad aggressionem Hugonotti erant, cùm obseruantes pontem amni impositum, debiliorem esse quàm vt equitem ferret; eo die ab oppugnatione discedunt. At nocte insequenti Fervaqueo erumpente, pons ille soluitur militibus sub aqua furtim natantibus, & funes resecantibus, quibus lignea moles ripæ adhærebat. Hugonotti ea spe deiecti, rursum in murum tormenta explodunt, novam labem aperiunt, atque omissa pontis cura, quibusdam navigiis & virgultis in cimbarum modum colligatis, amnem traiiciunt; móxque appliciti, frustra repugnante cive, vtramque ruinam insident. Tum propius ad

rem

rem ventum erat, cum fortuna adiuvante industriam, occurrit obsessis quo imminentem luem repellerent. Ludij frater cùm accuratiùs locum exploraret, aduertit ad pontem Clanij, quo amnis ad Rochereulium sub-vrbium influebat, quædam molis vestigia, qua olim fluvij aquæ coërcitæ erant; & actus in spem subitam amnis reprimendi, & in pratum quod superius erat refundendi, ad rem aggreditur. Ante arcus pontis geminam palorum seriem infigi iubet, & spissa humo oppleri inane spatium; móxque in molem cùm tormenta Admiralius verteret, pone aggerem murum validum exstruit, prætendítque ad tormentorum ictus infringendos saccos lanâ refertos. Eo commento amnis refluens ad superiora paucis horis inundauit in pratum, vndísque obruit, frustra fulminante Admiralio in pontis cataractam, lana & muro tam frangentibus quam ferentibus fulmina. Indignatus Admiralius quod conatus omnis ad vnam exigui pontis molem deficeret, accedente ludibrio quo ipsum hostes traducebant, quasi Admiralij dignitas in aquâ tam modicâ passa esset naufragium, oppugnationem in aliam partem dirigit, ad sancti Saturnini sub-vrbium, & magnam muri partem tormentorum vndecim verberatione euertit. Tum instruit militem, in labem geminam vti perrumperet; sed ante explorandum ratus, quam amplè vtraque & commodè pateret, damnatum ea pœna centurionem iubet propius ad murum succedere; isque intrepidè loco perspecto renuntiat, ruinam quidem capacem, sed saxa in intimum labrum provoluta, atque exterius interfluere rivum ad altitudinem medij corporis. Ea re Admiralius ducésque deterriti, ab parata oppugnatione tunc abstinent. Cæterùm ad eam repellendam egregiè obsessi se comparaverant; Guisius & Ludius suam quisque labem propugnabant, armis & globo nobilium cincti emicabant, suâ quisque laude & parentum gloria commendati, recentibus Metis & Fontarabiæ monumentis; erátque ingens ignium copia, quos omnis generis industria mortalium in perniciem suam ruentium temperare solet atque instruere; matronis etiam, atque infantibus expeditis ad defensionem. Igitur Admiralius eam defensionis pompam vti obscuraret, statuit noctu irrumpere in murum, tempúsque aggressionis constituit, dum mutantur vigiles, nullo tympanorum tubarúmve sonitu: Et Principes Sammaxentio venerant, vt impressionem præsentia promoverent; verùm & spes illa euanuit; cùm iussæ copiæ venissent serius, iamque illucesceret, & spectarentur propugnatores ad murum; ideò recipit Admiralius militem, novo consilio novum subsidium indagaturus. Atque existimans salutem vrbis ab inundatione amnis hactenus patratam, ad Rocherolium subvrbium, in quo pons occlusus, machinas & contentionem conuertit; eiusque murum ruina sternit; tum ad impressionem disponit militem; primum Pilesium cum sua legione, tum Briquemautij fratrem cum altera, tertio loco Germanicam legionem. At se eo loco solertissimè communiuerat Guisius; à fronte aggerem duxerat, à lateribus, præter castrum quod tegebat

Rochereüil. Piles.

CAROLVS IX. murum, erexerat terreos aggeres, in iisque tormenta & sclopeta maiora locauerat; concurreràtque totum militum robur. Atque vbi primùm se Pilesius in conspectum dedit, exceptus est grandine tam horribili, ab sclopetis minoribus maioribúsque effusa, ab minutis globis atque ferramentis & lato machinarum ore eructatis, vt pessundata tota legione cum paucis & ipse saucius ad murum euaserit: mox legionem alteram grando verberat, quamuis præter Duces rarus miles se in eam perniciem immisisset; supererant Germani, quos Admiralius aduolans abduxit, & recepto Pilesio, à vi inferenda temperauit in posterum. Sed obsessos inopia tum pabuli tum frumenti premebat molestiùs, turbæ rusticorum se in vrbem salutis causâ receperant, & iumenta plura adduxerant; tum iis pabulum deficiebat, tum frumenti angustiæ increscebant in dies; quare Guisius molestam hanc turbam emittere vrbe tentauerat, sed repulsam ab hoste rursum exceperat, dederàtque eiusmodi iumenta in alimentum. Ipsum ciuem tædium & salutis desperatio incesserat; cohortes in subsidium missæ, in vrbem peruadere haud quaquam potuerant, multi cæsi erant, saucij plurimi, hostis affirmabat se nusquam nisi vrbe capta discessurum; &quo maior deditionis necessitas foret, conditiones molestiores, & duriores futuras; idque incommodum repugnantem Guisium tandem peruicisset, nisi hostem sua etiam mala nec minus grauia profligassent.

XXVII. *Soluta obsidio.* Etenim in castris cibariorum magna inopia erat, fortissimi quíque vel iacebant cæsi, vel decumbebant saucij; prætetea morbi grassabantur in milite, dysenteria maximè Germanis ob intemperantiam victus infensa: Iámque è castris in proximas vrbes discesserant, quà morbis vexati, quà plagis, Rupi-Focaldius, Acierius, Briquemautius, Laffinius, Nocla, Channius Comes, Bloissetus, aliíque plurimi, nobilitate aut dignitate illustres. Et ipse Admiralius laborauerat alui profluuio, quanquam ex curis & vigilantia nihil imminuerat, valetudini sobrietate mirâ restitutus. Ille igitur imbecillitatis suæ nimium conscius, cùm statuisset ab obsidione discedere, & vno ignominiæ metu coërcitus, occasionem operiretur; eam luculentam Andegauensis expectanti præstat. Euocatâ exercitus parte, nec dum ausus rectâ in hostem progredi, ad Heraldi castrum copias ducit, & apertò muro instruit impressionem. Orta erat contentio Francos inter milites Italos & Germanos, quæ natio prima ad aggressionem accederet, magnitudine periculi amplitudinem gloriæ constituente; æmulationem cùm sors diremisset, ac promouisset Italos; ij quidem egregiè murum conscenderant, verùm repulsi à Loua præfecto fortiter dimicante, & Francis præ indignatione pernegantibus ad murum succedere; cæsis ducentis, retrusi in castra sunt. Interim fama obsidione Pictauium liberat; Admiralius Heraldi castrum, vt oppugnanti eripiat, solutâ obsidione recepit machinas militémque, nec Andegauensi erat in votis aliud quam Pictauium soluere; quo patrato

Laffin.
La Nocle.
La Loue.

trato & ipse copias vltrà Crausiam educit, ad portum Pilesium tribus legionibus relictis ad custodiam loci; castris ad Cellam positis, dum conuenirent cæteræ copiæ. Ita Pictauium post septem transactas in ærumnis hebdomadas, metu liberatur atque periculo. Ex Hugonottis tria propemodùm millia cæsa sunt, ex Catholicis occubuerunt trecenti milites, nobiles quadraginta, in quibus eminebant, Brianosnus frater Ludij, Billius Prunæus, Calueracus Onosius, Plassacus, Vaqueria, & Renaudius, Sansacus in vrbem subiit, cum amplo militum & cæterarum rerum commeatu. Nec Guisio in ea expeditione deterenda laus est, quæ omninò illustris & eximia fuit; nam vigilantissimi ducis militísque fortissimi functus officio, imò humum sæpius fodiens, ad erigendos aggeres, diu noctúque coram singulis præsens; militem voce, sermone, liberalitate sustentans & promouens, ciuium tædium profligans patientiâ, tam suos conciliauerat, quam hostes vicerat; eas demum laudes humili modestia cumulans. Nam Admiralio profecto, instituta in maiori æde gratiarum actione solemni, & habenda de beneficio tanto concione, vetuit accuratè, qui dicebat è pulpito mentionem vllam sui facere; vniuersa facti gloria in Deum vnum auctorem huius facinoris deferenda. Mox Turones ad Regem aduolat, ab eo ac Regina cæterísque Proceribus immensa gaudij significatione acceptus. Et vero eum Regina deinceps charissimum habuit, delegítque quem Admiralio opponeret, atque in eo Catholici constituerunt fulcrum, & caput suarum partium, dignum rati qui patris nomen spem gloriámque in tutelam fidei suscitaret. Iámque in Admiralium quasi profligatum insurgitur, non tam armis quam verbis, pronunciato Senatus Parisiensis decreto; quo ipse, Mongommerius, & Vidamus Carnutensis, vt rei maiestatis damnatur; quódque in Francia admodum inusitatum, Admiralium viuum aut mortuum capienti, quinquaginta nummorum millia promissa in præmium; dein factitia reorum corpora in plaustro traducta palam in patibulo à carnifice sunt appensa. Mox collata Admiralij dignitas Marchioni Villarsio, quasi decretum è viuis hominem sustulisset. Verùm quem tot exercitus non perterruerant, cum inscripta charta haud multum permouit.

La Creuse.

Port de Piles.

Villars.

XXVIII.

Pugna Monconturiana.

Quippe vt Andegauensi se viuere palam faceret, cum in munimentis aggredi statuit;& Crausia transito cùm perrumpere in Pilesium portum nequiuisset, aduocat ad Cellam copias. Attamen tectum loci opportunitate cùm excire in campos non posset, remensus per Crusiam iter, Vigenna traiecto Faiæ Vinosæ diebus aliquot moram trahit, dum iumenta recipit, quæ Lusinianum maiora tormenta vexerant. Interim Andegauensis festinantibus copiis, auctus decem hominum millibus, in vicem suam munimentis relictis, traiectis amnibus, ad hostem festinat. Erat illi animus pugnæ conserendæ, idque conducere publicæ rei existimabat, tum infirmo hoste ob Pictauiense incommodum, tum quod Orangius

Faye la vineuse.

CAROLVS IX.

gius in Germaniam transmisisset, nova subsidia confecturus. Contra decretum Admiralio abstinere à prælio, abducere militem in Pictones inferiores, se per otium ac legiones reficere, dum ducuntur auxilia; at existimationis & famæ gratia, ne videretur metum admisisse, ingens præ se ferebat pugnandi studium: sed celeritas hostis suorúmque importuna cunctatio excusserunt prudens consilium. Tendebat Moncontorium, qui ad Divam fluvium in Pictonibus pagus est, & in ampla S. Clari planitie direxerat ad pugnam militem, ratus longius hostem abesse; cúmque aliquandiu stetisset in ordinibus, quasi esset factum satis officio & famæ, vltra pergebat; cùm per paludosam vallem traiecto pedite, Biro mille lancearios ducens, in Mouyum equitatus ductorem inuehitur, pellítque vltra rivum qui paludem vallis influebat. Is rivus eo die pro repagulis pugnaturis fuit, quanquam Hugonotti tormentis hostium malè haberentur, ereptique sint noctis beneficio. Nam extemplò magno silentio Admiralius recipit copias, atque ipsâ nocte Moncontorium tennit, arcessitis celeriter Partenæo Principibus. Prima luce, quæ Octobris dies tertia erat, recessurus vasa colligi iubet, iterque institui versus Ervasium: sed Germani pedites detrectantes obsequium, recusant ingredi nisi soluto stipendio, acceditque in societatem tumultus Reitrorum pars maior; dum iis conciliandis laborat Admiralius horæ geminæ effluunt, viámque capere instituerat, cùm primùm Andegavensis agmen incurrit. Quare Admiralius necessitate actus pugnam capessit, disponitque militem in geminum agmen, quorum primum ipse duceret, alterum Ludovicus Nassavius, Mompenserio pariter primam Catholicorum ducente aciem, secundam Andegavensi. In Catholicorum exercitu equitum erant novem circiter millia, peditum octodecim, Flos præterea nobilitatis, Duces Mompenserius, Delphinúsque filius, Guisius, Aumalius, Longavilla, Marchio Badensis; Ernestus Mansfeldius, copiarum ductor, quas è Belgio Rex Hispaniæ miserat; Sanflorius Pontificiarum Dux, Rhingravij duo, Villarsius, Mommorancius, Toræus, Cossæus, Marescallus, Martiguius, Valetta, Biraguius, Bassompetra, Schombergius, Scipio Picolominius, Carnavaletus, Villequerius, aliique. Exercitus Principum constabat ex septem equitum millibus, quà Germanis quà Francis, & duodecim peditum: erántque clari Duces superioribus bellis, Noüa, Pigreferius, Acierus, Mombrunus, Blacco, Mirebellus, Baudinæus, & plures. Post dispositum vtrinque militem; maioribus tormentis pugnari cœptum est, & immotis ordinibus continuata per tres horas displosio; aliquot equitibus ex serie prorumpentibus, vel ad velitandum, vel ad hostis speciem speculandam, quibusdam etiam cum affinibus adversarum partium confabulantibus; iámque altera post meridiem hora decurrebat, cum Biro & Tauanius aduertentes præterfluere diem, elapsurum hostem si nocti permitteretur, ac tormenta regiis multùm officere; erecto in victoriæ spem Andegavensi, ad

Moncontour. Mouy. Etuaux. Toré. Baudiné. Anno 1569.

ad lævam aciem circumflectunt, vt à tormentis se regerent, & extemplò post subitam velitationem, primum agmen inducit Mompenserius, mox alterum Andegavensis, atque dimicatio atrox conseritur. Per agmina singula equitatu & peditatu pugnatum est; Martisque ardor ad Calones & Lixas transiit, cæterámque castrorum turbam inutilem, qui dominorum impulsi impetu, mutuis plagis in se irruebant. Admiralius in penitissimos hostes immissus, & sclopeto ictus, pugnabat fortissimè, & Rhingravium maiorem natu, à quo erat læsus sclopeto brevi cæsum postraverat; Dux Andegavensis spisso hostium petitus agmine, deiecto vexillo, cæsis consortibus, aut in fugam actis, gravi salutis periculo equo excutitur; iam hoste victoriam inclamante. Verùm Cossæus ab Andegavensi evocatus, lento & æquo cum Helvetiis passu incedens, pugnam instaurat, revocátque victoriam; simul Villarsius, Biro & Tavanius coactum equitem pugnæ restituunt; à quibus pulsi Reitri cùm restituere aciem volunt; explorata suorum paucitate, deiecti animis terga vertunt. Admiralius postquam in Mompenserij agmen penetrauit, advertitque paucissimos eodem impetu secum vectos, de exitu pugnæ subdubius, ad Principes miserat, qui à periculo eos abducerent; iique silentio abscesserant, sed à multis observati, spem etiam simul sustulerant. Idem postea cùm ex vulnere sanguis vbertim in galeam flueret, ad curationem coactus se recipere, Reitros absentia ita perculerat, vt à Mompenserio haud ægrè victi sint. Sic pulso equitatu, vis prælij Germanos pedites opprimit; primùm in eos sclopetarij Franci imbrem glandium fundunt; tum Helverij iam perculsos aggressi, in consternatum agmen irrumpunt, & grassante gentium odio, appellantes vincentium misericordiam obstructis auribus contrucidant. Francis Hugonottis Andegavensis pepercit; ij ter mille propemodùm, quibus vita concessa est; egregio Andegavensis indulgentis dicto quo Tavanium monuit, *in bellis civilibus non vinci gloriosius, quam cùm minimum cruoris funditur*; & nox superveniens plurium incolumitati consuluit; cuius beneficio Comites Ludovicus & Mansfeldius cum tribus equitum millibus Partenæum integri tenuerunt. Cæsorum incertus numerus, vtraque partium ad gloriæ, vel detrimentum, vel incrementum, adaugente atque minuente: constat sex millia pugnantium cæsa, præter Calonum & Lixarum turbam: ex Catholicis occubuerunt quingenti equites, pedites perpauci. Eminebant in cæsis Marchio Badensis, Raingravius maior, Clermontius Delphinus, Picolominius & Franciscus Perussinus; saucij Guisius, Schombergius, Bassompetra, & Ernestus Mansfeldius. Memorabilis Sancyrus inter Hugonottos, qui ætatis anno octogesimo, dum in receptu præliatur egregiè, occiditur; à prima iuventute bellis innutritus. Capti Noüa atque Acierus, & ille ab Andegavensi admiratione virtutis, mucronibus capientium, atque vt famosissimo Hugonottorum, necem inferentium ereptus est. Sic vno anno victa hæresis tertiùm exscindi debuerat, nisi hydræ instar in nova

funera

CAROLUS IX. XXIX.

funera excreuisset; quanquam eius seruatæ laus, an vituperatio ad vnum Admiralium est reuocanda.

Admiralij constantia.

Ille nocte proxima Partenæum postquam se recepit, percurato leuiter vulnere, tota nocte ad socios Principes & ciuitates litteras scripserat, per quas imminutâ clade, quæ lixas tantùm, impedimenta, & Germanorum quosdam sustulerat; spem faciebat ac pollicebatur se factionem integram reparaturum si modica submitterentur auxilia, Tum in retinendis Francis nobilibus tota fuit impendenda solertia; ij quippe contumaciam fati incusantes, à quo tot cladibus sine intermissione vlla delerentur, constituerant omninò suos lares repetere & bellum abdicare, tam infaustum, quàm perniciosum. Quare tumultuantes supplicibus verbis aggressus, tum breuem moram temporis flagitat, tum inopiam Principum & calamitatem proponit, tum concordiæ necessitatem, ne diuisi opprimantur facilius; tandem sagacitate in eorum animos peruadendo, plerosque continet; Occitanis & Delphinatibus dato commeatu, quos inhibere non poterat. Postea de ratione belli consulitur; ac multis proponentibus vt Rupellam tutum in locum asylúmque commodum se ad instaurandas vires reciperent, contra Admiralius censuit; nihil opportunius quam libertatem recessus in vltimam Aquitaniam; ea in regione regnare Mongommerium, in transitu capi oppida posse ac præda Reitris satisfactum iri, & iniecto terrore instaurandam partium famam; quæ in bellis summi momenti sit. Eo persuaso, relicta Rupellæ Nauarræ Regina, quæ communi rei intenderet, ipse cum adiunctis Principibus tria Reitrorum millia, totidémque peditum per Santones & Petrocorios in Aquitaniam ducit, transitque Duranium, capto Bordo oppidulo; mox phœnicis instar ex cineribus cladis instructurus nouum exercitum. Eóque interuallo multa oppida intercipiunt Hugonotti; in quibus Nemausus famam obtinuit, tum crudelitatis Hæreticæ, tum patientiæ Christianæ. Etenim cùm nocte Hugonotti vrbem incautis Catholicis eripuissent; qui Orthodoxam fidem eiurare nollent, plusculis diebus in amplum puteum coniecerunt, partim ferro cæsos, partim aquâ mergendos. In quibus duo tum ortu illustres tum dignitate præluxerunt exemplo: alter Episcopi absentis Vicarius, cuius vices egregiè gessit, locúmque impleuit, pro eo mactatus; alter è nobilissima in Occitanis familia, Robertus Georgeus, primi Consulis Magistratu functus, qui ne simulare quidem hæresim voluit, religioni quàm vitæ accuratiùs studens, fuditque pro fide sanguinem, mox præcipitatus in puteum, traductâ in posteros nobilitate Martyrij. Interim Andegauensis vrbes proximas fructum victoriæ occupat, Partenæum, Fontenæum, Heraldi-Castrum, Lusinianum, ac Niortium, proditione Louuerij per insidias Mouyum præfectum mactantis. Mox Regina & Lotharingio Cardinale in Castra venientibus, & de belli reliquiis deliberantibus, proponuntur diuersa, quod deterrimum, placet. Nam cùm oportuisset Admiralium insequi, & victricibus

De Georges.

Louuier.

ac

ac numerosis copiis insistere fractis & fugientibus; ad obtinendas vrbes arma conuersa sunt, spatium victis & opportunitas exsurgendi data, & victoribus necessitas infringendi vires & animorum audaciam. Eo consilio exercitus ad fanum Sancti Ioannis admotus; quæ vrbs in Santonibus, immunita & expugnatu facilis putabatur; Rexque in castra properanter venit, iam fratris æmulus, delibaturus reddendæ vrbis gloriam: sed pro munimentis erat Pilesius vir fortissimus, qui delatus in oppidum postquam ad Pictauij murum vulnus acceperat, nunc eius defensione suscepta, cum centum & viginti equitibus ac sexcentis sclopetariis, oppugnantibus comparabat quid agerent. In plures dies producta obsidio, pluribus etiam Catholicorum exitio fuit; nec Pilesius vocem vllam deditionis admisit, donec absumpto nitrato puluere & effosso pluribus ruinis muro, subscripsit conditionibus tradendæ vrbis, suam suorumque incolumitatem & gloriam pactus, vt cum armis sarcinisque Inculisinam irent. Tria millia Catholicorum in aggressionibus cæsa, toto exercitu quasi neruis incisis ad tentandam rem vllam debilitato; quodque funestius impauidus ille Martiguius, audacia militari & strenuitate clarissimus, sclopeto cæsus est. Eo spatio redditæ Admiralio vires: conturbabat Aquitaniam, iam non de salute, quæ sarta vsquequaque, sed de victoria ipsa sollicitus, nec immeritò spes ingentes alebat. Antea Mongommerius Benearnium celerrimâ expeditione inuaserat; Damuillam inter Monlucium & Vimercatum prorumpens, Terridam qui Nauarrinum de mandato Regis obsidebat, veteranum Ducem belli-que peritissimum obsidione depulerat; intra Orthelium refugientem expugnarat, sed barbarâ immanitate plerosque Benearnios nobiles qui se cum Terrida dediderant, contra fidem mactauerat. Ad eum receptum dum festinat Admiralius, capit Aguillonium, & Garumnæ ponte imposito Loüæ industria, nouum ex occasione init consilium, vt Aquitaniæ ipsi incumberet, Burdegalam circum copiis cingeret, & latè in prouinciam amplissimam dominaretur. Vnus Monlucius, quanquam impar omnino viribus, seruandæ patriæ vel patrimonij cupidus, in Admiralium contentionem intendebat. Verùm & ab Rege ope destitutus (nam obseruatum calamitatem Aquitaniæ haud molestam Reginæ esse, & æmulatione Damuillæ aggredi magna prohibitus, plurimùm studio & voluntate, facultate perparum poterat; cùm vnius cæmentarij peritiâ, magno incommodo grauique periculo patriam liberat. Pontis maximè fabrica innitebantur Admiralij ampla consilia, quem nauigiis imposuerat Loüa, infixis ad ea trabibus præferratis, totam molem rudentibus & vinculis ferreis astringentibus validè; pontis caput quà Vasconiæ obuertitur, propugnabant mille & ducenti sclopetarij,& tormenta octo. Ad eam molem destruendam Monlucio animum fatiganti occurrit cæmentarius, remque nullo negotio expedit; molendini machinam, quam media duo nauigia connexa sustinent (qualia eiusmodi plura Garumnæ innatant, molaribus saxis onustam secundo amne in pontem immittit: cuius impetu illico moles operosa

Fanum Sancti Ioannis obsessum.

Terrides.

Nauarrins.

Aguillon.

CAROLVS IX. XXX.

soluta & fracta est, submersa vndis consilia, & vehente amne in oceanum illata.

Admiralius versus Parisios tendit.

Itaque novum instituendum propositum fuit; iamque Admiralius numeroso exercitu auctus fretusque, statuit Parisios bello propius petere, atque ipsam aulam in metus discriminisque partem coniicere. Eam in rem Mongommerium accersit, iamque terribilis in quamcunque partem se verteret, novum iter suscipit; ab amicis provinciis opem excepturus, prædam ab hostilibus; vtrobique permagno commodo, cùm collectitiis copiis & præpollentibus, prædandi facultas pro hospitio & stipendio foret. Primùm itaque legens Tarni ripas Montalbanum tendit, & Rapini necem in Tolosanos Senatores vlturus; eorum villas ac patrimonia militum incendiis ac furori tradit. Tum Pyrenæos versus iter flectens, Carmanum, Oriacum, & alia minora oppida expugnat, & excurrente in Ruscinonensem agrum Pilesio, Carcassonem, dein Narbonem venit. Mox Occitanos inferiores pertransiens, traiecto Rhodano, penetrat in Delphinatum; atque rursus amne transmisso per Forisienses duos inter amnes Ararim ac Ligerim, peruadit in Burgundiam, trecentis leucis nullo damno percursis; imò copiis per supplementa militum adauctis. Atque tum demum excitatus est aulæ veternus; quos prædones & plectendos à capitalium tribunis dicebant aulici, iam imminere iusto exercitu, & in ipsa Regni viscera inferre perniciem, timore prævio inspiciebant. Eo magis quod Noüa, post libertatem redemptam, in Santonibus factionis vires sustinebat: ille Rupellanos in varias agens expeditiones, non tantùm Baronem Guardiæ vrbi imminentem classe armata, depulerat viceratque; sed latè in Pictones ipsos excurrens, Catholicos ad Lusonem profligauerat, cæsis eorum octingentis; Partenæum ceperat, Broagium vrbésque cæteras; & quanquam læuo brachio ob vulnus abscisso, instabat ferocior, capite integro; vbi mens & prudentia, tam belli quàm cæterarum rerum dux & rectrix. Præterea Ioannes Soraprο Admiralio prædabatur Oceanum, ac conturbabat rationem totam commercij; isque eo tempore in Lusitanicam classem intentus, quæ Brasiliam versus navigabat, navem vnam aberrantem à cæteris apprehendit; cuius opulentia quadraginta erant è Societate IESV Religiosi, in eas oras ad promulgandam Christi legem profecti; quos pirata ille immanis, contra ius divinum & gentium, vno Religionis odio, partim ferro cæcidit, partim mari mersit; adiunctis corollis, iconibus sacris, & pietatis toto instrumento; barbarorum crudelitatem per compendium occupans, & in ipsis carceribus metam & coronam decurrentibus præstans. Ob eas causas Regina seriò repellendo malo invigilans, Delphinum Mompenserij filium in Pictones destinat; iubet Monlucium, Rabastinum, quæ validissima arx in Benearnia erat expugnare; (qua in expeditione fortissimus vir immane illud vulnus accepit, vtráque genâ glande perfossâ) exercitum scribit, quem opponat Principibus; atque Andegavensi aduersa valetudine conflictato,

Anno 1570.

Iesuitæ interempti ab Hugonottis.

Rabasteins.

ctato, Coſſæo tegimen copiarum tradit; quodque omnium exiſtimabat efficaciſſimum, reuocat pacis contrahendæ conſilium, primámque mentem opprimendæ ſublatis capitibus factionis. Et fortaſſe eo conſilio Coſſæum ducem exercitus dixerat, quem noverat in Hugonottorum partes propendere, & magnum cunctatorem nihil in eos quod inhiberet pacem tentaturum. Et verò in Burgundia ad oppidum Arnæducum occurrit Coſſæus, viam occluſurus Principibus; ſed præterquam quod inter velitandum ſuperiores Hugonotti erant; ij relicto Coſſæo pergunt vlterius, atque ad Charitatem commeatu vbere recreati, ad Montargium evadentes, Pariſienſibus terrori ac periculo ſunt. Igitur Regina pacis ſtudium non amplius ſuſtinendum rata, huic incumbit tam efficaciter, vt tandem Auguſto menſe confecta ſit; nec eam Principes detrectabant, modò Religioni ſuæ caveretur; nempe Reitris defectionem minantibus, Francis reviſendorum larium cupidis, deficiente pecuniâ, atque Admiralio tot rapinarum tandem pertæſo, tranquillitas cunctis voto erat: & Regina conditiones amplas haud grauatè largiebatur, conſcia arcanæ mentis, quantique ſtarent impetrantibus dona in poſterum. Multa itaque Hugonottis conceſſa; vti Orangius fratréſque in facultatum vſum, reſtituerentur, libera eſſet ſuæ Religionis facultas iuxta Edicta ſuperiora, ipſi cum Catholicis ad omnia publicæ benignitatis commoda admitterentur; qualia ſunt Collegia, Xenodochia, & eiuſmodi alia; ad eorum lites abdicatum Parlamentum Toloſæ: & dum ea pacta implerentur, vrbes quas vocabant ſecuritatis, id eſt obſidum loco, & fidei pignus, quatuor Rex iis permitteret, Rupellam, Montalbanum, Conacum & Charitatem; attamen reſtituendas intra biennium. Eo Edicto pax conciliata, ſoluti exercitus, dimiſſi in Germaniam Reitri, cæterique in privatas domos. Atque in Aulam revocati Comites Pacis, amor, luxus, voluptas, ludicráque certamina; maximè in coniugiis Procerum celebrandis. Nam Guiſius Catharinam Clivenſem, Principis Portiani viduam, duxit vxorem, quamquam inuitiſſimus, & vitæ ſeruandæ vno ſtudio actus; quippe ſe Margaritæ amoribus, quæ erat Regis ſoror, implicuerat, & virgine mutuò conciliata, aſpirauerat ad eius nuptias; donec Rex ab eis prorſus averſus, priuatam Guiſio necem intentaret; iuſſo Carolo Inculiſmenſi, fratre ſpurio inter venandum amatorem tam audacem occidere. Quod cùm ille metu abſterritus non præſtaret, perſtante atrociùs Regis iracundiâ, Guiſius impulſu Reginæ & patrui Cardinalis, ad ſanciendam ſalutem, Clivenſem duxit; quamquam amore non penitus profligato. Ille deinde Catharinam ſororem Mompenſerij filio in vxorem dedit, veteribus familiarum inimicitiis eo pacto extinctis. Ac demùm ipſe Rex, annum natus iam viceſimum primum, Eliſabetham Ferdinandi Imperatoris filiam toro nuptam admovit; Anna Eliſabethæ ſorore Philippo Regi Hiſpaniæ ſimvl enubente: quippe obierat Iſabella, Caroli ſoror, eiuſdem Philippi coniux, immatura morte, relictâ in cunis quam ſuſceperat filiâ. Sic

Arneayl-duc.

Pax tertium cum Hugonottis.

Villes de ſeureté.

Coniugia Regis & Guiſij.

CAROLVS IX.

diuturnus Martis ac bellorum terror, hac breui intercapedine, non tam quiefcebat, quàm inftaurandis viribus intendebat; mox acerbiffimâ Franciæ calamitate, prorupturus iterum, & furorem expleturus diutius, ebibito per caufas varias plurium fangûine: adeò mortalibus infirma eft ac infida tranquillitas; ac ftare bona in veftigio nefciunt, leuitate propriâ, & loco lubrico, pronâ in cafum.

HISTORIÆ FRANCICÆ LIBER XX.

SYNOPSIS.

Apparatus ad Hugonottos intercipiendos. Admiralius Regem salutat. Apparatus ad cædem Hugonottorum. Admiralius læditur. Cædes Sanbartolomæa. Vesini facinus generosum. Ciuiũ cædes. Regis sensum, & cædium finis. Cædes Hugonottorũ in prouinciis. Quartum bellum in Hugonottos. Rupellæ obsidio. Nouæ laus & secessio. Continuata obsidio. Andegauensis periculum. Obsidio soluta. Quarta pax. Sancerræ obsidio. Dux Andegauensis Rex Poloniæ. Andegauensis mora in Francia. Quintum bellum in Hugonottos. Mongommerius captus. Conspiratio Procerum in Reginam. Caroli Regis morbus, & mors. Regina absente Henrico, regnum moderatur. Henricus III. Rex in Franciam venit. Henrici primordia. Pinarolium Sabaudo redditum. Bellum continuatum in Hugonottos. Rex Condæam amat. Rex Auenionem proficiscitur. Cardinalis Lotharingij mors. Mulierum Hugonottarum facinus. Regis inauguratio & connubium. Bellum in prouinciis. Mombrunus captus,

affectus ſupplicio. Lediguerij primordia. Rex titulum Poloniæ ſeruat. Turba in Aula. Alenſonij fuga. Condæus exercitum inſtruit. Toraus à Guiſio victus. Condæi exercitus. Pax quinta cum Hugonottis. Nauarri fuga. Edictum Maij. Fœderis ſiue Liguæ origo. Bellum ſextum in Hugonottos. Comitia trium ordinum. Bellum geritur in Hugonottos. Iſſoriacum in Aruernis obſeſſum. Damuilla in Hugonottos. Broagij ſitus. Capitur à Catholicis. Pax ſexta cum Hugonottis. Iuuenes Regi familiares cæſi. Alenſonij prima in Belgium expeditio. Ordo ſancti Spiritus inſtitutus. Septimum bellum in Hugonottos. Fara obſeſſa & capta. Bellum in Occitania & Delphinatu. Cadurcum à Nauarro captum. Pax ſeptima cum Hugonottis. Coqueluche morbus in Francia. Pax Hugonottis nocet. Regis plures familiares. Ioyeuſa & Epernonius. Regis pietas nimia in ſpeciem. Andegauenſis ſeu Alenſonius ſecundò in Belgium. Claſſis miſſa in Inſulas fortunatas.

I. CAROLVS IX. *Apparatus ad Hugonottos intercipiendos.*

FRANCIA ſtabilitâ in ſpeciem pace fruebatur, & videbantur ad pacandos motus ſpectare omnia, cùm eâ malaciâ prælia ſæuiſſima parabantur. Ea nempe mente Rex & Regina tam commodas conditiones Hugonottis indulſeranr, vr veteri conſilio repetito, excidendorum Capitum rebellionis, per inſidias atque ſolertiam perpetrarent, quod vi & aperto bello nequiuerant: Idque fas eſſe perſuaſeranr Regi; quem dicebant Iure Dinino Iuſtitiæ præſidem, compertis criminibus vindicem datum, tam ferro miliiis quàm tortoris. Eratque in eam rem arcanum à Regina inſtitutum conſilium, ex viris ſibi omninò addictis, Lotharingio Cardinale, Duce Ninernenſi, Comite Rhetio, & Birago. Et quidem Cardinalis, tam Religionis quàm Partium ſtudio, Hugonotticam factionem ac præſertim Admiralium, vr ſibi ſuæque familiæ infenſiſſimum angue peius oderat: Cæteri Itali ortu, patriæ ſimilitudine multiſque beneficiis à Regina affecti, in eam toto animi niſu propendebant; eoſque ipſa ad arcana omnia admittebat; Rhetio tamen præ cæteris intimo. Hic Albertus Gondius ortu Florentinus, quem primò mater Reginæ à cubiculo, officiiſque multis chariſſima, commendauerat dominæ, tum ipſe ingenio ſuo primam beneuolentiam immenſo ſpatio magnis auctus opibus ac dignitatibus propagauerat. In id poſtea conſilium *(De Rets.)*

Andega

Andegavensis vocatus est, matri acceptissimus, quem ipsa ad nutus atque arbitratus suos conformabat. Igitur postquam larva pacis inducta est insidiis, primusque ille scalarum gradus positus est, vt ad fastigium perduceretur, adhibenda ars ac industria fuit: ea autem tota in simulando ac dissimulando constabat; vt Regina Navarræ, Princeps filius, Condæus, Admiralius, cæterique nobiles, arcessiti in Aulam, & reti spontaneo inuoluti, nullo periculo cæderentur. Eam porrò simulandi artem Regina ita regi filio insinuaverat; vt ille quanquam naturâ iracundior (quæ indoles ad simulandum minimè omnium apta) tamen dominandi studio, ac simul vindicandi iniurias æstu, earum sensum abstruserit penitus; tanta in potestate os & linguam habens, vt nec vlla voce, nec colore vultus, leue mentis signum produxerit; quódq; in adolescẽte permirum est, deliberatum consilium perspicacissimos ac suspicacissimos Hugonottorum oculos fugit ac latuit. Nam præter speculatores ab iis locatos, ab Proceribus cauendum erat perdiligenter; Ii Mommorancius, Danvilla, Cossæus, & Biro, qui existimati in Hugonottos proclives, & quidem Mommorancij Admiralio affinitate coniuncti, si deprehendissent, vel scintillam ignis latentis sub cinere, discussissent haud dubie, ac paratum incendium extinxissent. Verùm is sagacitatis solertissimæ apex fuit, vt Admiralius suis ipse artibus caperetur; quique prudentiæ ac perspicuitatis laude se cunctis anteponeret, fuerit ea in laude feminæ & adolescenti inferior. Ac primùm esca ad eum capiendum obiicitur; bellum Hispanicum, cuius ipse ductum & administrationem susciperet. Et quidem aptissima ad inescandum illecebra: etenim Admiralius sævientibus bellis ciuilibus conquerebatur frequentiùs, eorum causam pacem Hispanicam esse; Francos temperare ab armis non posse, ea in se vertere, vbi hostis desit; nec occurrere opportuniorem vllum quàm Hispanum, Regni veterem æmulum, ac inimicum iam à Maioribus; Belgium totis Franciæ viribus obruendum, ac amouendum longiùs tam infensum hostem: Ideò virum quà fraudi patebat aggressa mulier, per fictos homines consilium belli insinuat, fidemque vt faciat novi quod conceperat odij, adiungit accepisse à plurimis quos in Hispaniam miserat, maximè à Delbena, Elisabethæ præ cæteris dilectæ filiæ, oblatum toxicum à Philippo, præferebatque vindictæ cupiditatem iustissimam. Deinde versa ad Reginam Navarræ, Henrici principis cum Margarita filia coniugium offert; atque exercitum, quem ipse Henricus ad recuperandam Navarram in Hispaniam duceret. Simul vt esca alliceret efficacius, Rex in commodum Hugonottorum verba, blanditias, imperata, edicta, omni sollicitudine impendebat. Sic paulatim eorum animis exolescebat suspicio, & cicurata ferocia sensim ad illecebram & occultum rete præda accedebat. Admiralius præsertim noua coniuge captus est, Iacoba Entremontia, vidua locuplete, quam in Sabaudia natam, Duce prohibente, cùm matrimonio nequiret adiungere, Regis gratiâ & auctoritate tum coniugem habuit, tum facultates. Mox Ludovicus Orangij frater subdubitantem ipse animi falsus egit in laqueos, nam in Aulam missus, vt propius de bello illo Hispanico agitaret, rémque totam specularetur attentiùs; secretò quidem colloquutus

Anno 1571.

Delbene.

D'Entremont.

colloquutus

CAROLVS IX.

colloquutus est cum Rege, adhibitis Mommorancio, Damuilla & Rhetio, cæterùm persuasus, Admiralium impulit. Accessit mox alia machina, Nauarri cum Margarita coniugium, cuius rationes & conditiones vt moderaretur, primò per Telinium generum, quem plurimi & meritò faciebat; deinde per Bironem, postremò per Cossæum, amantissimis litteris euocatum, & Blesiam vbi ageret Rex à Cossæo ducitur, stipantibus quinquaginta Nobilibus armatis: atque à Rege excipitur, tantâ gaudij & amoris significatione, vt dubium omne timoremque abstulerit. Tum data facultas, vt Castilionem inuiseret, & domesticam rem constitueret; moxque adhibita ad Nauarræ Reginam machina: nam sagacissima mulier non satis cupidè hamum vorabat; quippe vt securitatem prudens timor parit, occultas præclara specie verebatur insidias; Catharinæ odium expugnabile vnâ vltione, filium in manus hostium tradi atque potestatem; qui vel animam, vel Religionem quam ducebat ipsa pretiosiorem animâ, vel vi eriperent, vel blandimentis excuterent; præterea in spem venerat collocandi filij cum Elisabetha Regina Angliæ; quæ iuxta ipsum de religione sentiret; atque exemplo Condæus præerat, qui Mariam Cliuensem Niuernensis sororem duxerat, quam ipsa Nauarra propè ab cunis secum instituerat, & persuasione sua imbuerat. Tandem & ipsa ab Admiralio expugnatur, qui secundùm in aulam vocatus, postulata, dona, gratias, facultates, ad primam voluntatis significationem à Rege impetrat; tam facilè atque effusè condonante omnia, vt callidissimus senex tantæ gratiæ æstu prouectus, tuta omnia, firma ac tranquilla, tum sibi tum Reginæ crediderit. Præterea fidem Hugonottis Orthodoxi ipsi faciebant; qui in Regis mentem consiliumque intimum haud penetrantes, rem agi seriò existimabant, & acerbè de Rege ac Regina veluti in hæresim pronis querebantur: eratque tum Pio Pontifici, tum Hispaniæ Regi fucus factus tam callidè, vt Hispaniæ Rex Oratorem suum iuberet ab Franciæ Aula facessere; Pius Cardinalem nepotem cursoriis equis ad Regem miserit; intercessurum conceptis nuptiis; & ipse diploma ad dispensationem affinibus pernegabat. In Aulam nihilominus pergebat Nauarra cùm filio; ac nodum diplomatis mors Pontificis soluit; cuius successor Gregorius XIII. seu benigniore natura, seu Regem veritus, seu maiori perspicacitate, diploma concessit Cardinali Borbonio.

Teligny.

II.

Apparatus ad cædem.

Anno 1572.

Post exceptam multo honore & arctâ in speciem beneuolentiâ Nauarræ Reginam, & constitutum locum tempusque connubij, vt more Romano & Parisiis in maiori æde ageretur; Ludouicus Nassouius rursum in aulam profectus, cum Rege de tota belli ratione deliberat, quod statim decernitur inferendum in Belgium, Admiralio Duce constituto cum summo imperio, deinde fit Belgij profligandi diuisio, vt prouinciæ citra Antuerpiam positæ ad Regem spectarent, quæ vltra ad Orangium; Strossius & Baro Gardiæ mittuntur cum nauibus in Britanniam, prohibituri classem Hispanicam, ne transiret in Belgium; demùm sex peditum millia conscribuntur, magno machinarum & bellicarum rerum apparatu. Eo articulo Regina Nauarræ morte subita rapitur, die quinto post

conceptam

conceptam febrim, siue æstu nimio, dum Parisiis per officinas mercatorum discurrit, ad pannos mundumque muliebrem coëmendum; seu veneno, quod (vt volunt) odore hauserit, chirothecis tractandis cuiusdam vnguentarij Renati Mediolanensis: quamquam id ego minùs crediderim; plures enim cum Regina feminæ ad huiusmodi mercimonia admissæ; nec verisimile Reginam vnam, tractasse mercem manibus veneno infectam; sed cùm plura ad faciendam fidem conuenerint, vnguentarius & ille Italus, & famosus improbis moribus, improuisus morbus; tributum est toxico quod naturæ fuit. Quasi humano corpori ab humoribus suis virus desit. Ea mente dilatæ nuptiæ, datumque spatium ad prædam omnem adigendam in retia. In vno Admiralio operæ pretium erat, qui Regem quidem semel bisque inuiserat, sed Parisios ingredi, amplam illam populosissimam, infensam Hugonottis, & sibi ipsi præ cæteris ciuitatem, non inducebat in animum; & timorem æquum promouerant tum arcanum quoddam naturæ præsagium; tum multæ admonentium litteræ, tam à Francis scriptæ quàm ab externis, sibi omnino caueret, nec salutem furentis populi potestati inconsulto permitteret. Sic hærentem & tergiuersantem, amicissimis litteris & securitatis obsidibus per Cauanium Rex accessit, tum per Briquemautium Seniorem, qui discessum vrget, affirmatque hærere bellum ipsius absentiâ; postremò per Ludouicum Nassouium, Noüam, Ienlisium, & Saucurium; quibus data viginti nummorum millia, ad occupandas per clandestina consilia Belgij vrbes; euenitque feliciter, vt Ludouicus Montes interceperit, Valencenas Noüa; quo demùm facinore non dubius Admiralius quin bellum flagraret, absterso metu, magno Comitatu Parisios venit. Nec multò post consequuti sunt Principes, Henricus iam Nauarræ Rex & Condæus; vltrò nobilibus & Hugonottorum capitibus in perniciem certam confluentibus. Iamque præda omnis in casses conuenerat, cùm duo moram consilio faciunt; alterum dum Guisius selectas operas ad cædem comparat; alterum dum copiæ quas in Belgium Ienlisius ducebat quatuor peditum millia & ducenti equites ab Albano opprimerentur; quod vtrumque confectum est; victus ab Albano Ienlisius atque profligatus, & parati à Guisio percussores. Ita Augusti decimo septimo fatales nuptiæ celebrantur; in propylæo maioris ædis Parisiensis erecto pegmate, præside Cardinale Borbonio perfectum est Sacramentum; dehinc sponsa cum Catholicis in ædem inducta, ad obeunda missæ solemnia; Nauarræ Rex cum Hugonottis in proximas Episcopi ædes diuertit, dum sacra conficiuntur, epulo in ipsis ædibus instructo: quatriduum impensum choreis, conuiuiis, ac certaminibus ludicris; iamque ad tragœdiam parato choragio instructisque actoribus; de agendi modo deliberatum est. Reginæ voluntate constituitur, vt Guisius adornato sicario Admiralium cæderet, tum eo cæso cæteri haud ægrè impetu plebis ciuitate tota mactarentur. Idque Reginæ vehementer placuit; siue vt Guisium in discrimen adduceret, tota Colinij & Mommorancij factione in vindictam Admiralij ruitura; siue quod mihi verosimilius, facti infamiam vti à se ipsoque Rege amoueret. Adornatur itaque

Cauagnes.

Ienlù & Saucour.

CAROLVS IX. Louverius, idem qui Movyum per insidias Niortij occiderat, admittiturque in ædes Ville-murij; qui quondam Guisij præceptor fuerat; ad quas Admiralius Luparâ rediens, seque hospitio recipiens, incedebat. Nec facinus mora longior distulit; lento passu ingredientem, & scriptum quodpiam perlegentem, sclopeto exploso Louverius tribus glandibus ferit; & aberrante ictu quò destinabatur, manum dextram dumtaxat abscisso indice, & lævum brachium graui plagâ sauciat. Ille immotus, digito ædes vnde erupissent insidiæ commonstrat, ad Regem mittit qui factum docerent; tum innixus domestico ad hospitium secedit. Attentata cæde non patrata, consilij ratio turbabatur, & quamquam Guisiis in suspicionem vocatis, attamen nec in eos irrumpebant cæteri Hugonotti, nec à Regina cogitata dissensio oriebatur. Quamobrem dum effervescerent odia, fuit Regi in simulatione perstandum: quo ille munere functus egregiè, Navarro & Condæo expostulantibus affirmat se flagitium acerbissimè vindicaturum, palam dolorem & vehementem iracundiam exhibet, reis sceleris quicumque illi sint, minas intentat sævissimis verbis; ac iubet cives capere arma ad tumultum, si quis exurgeret opprimendum; nobilesque Hugonottos in vicum Admiralij cunctos diuertere, vt saluti tam cari capitis inuigilarent. Imò saucium inuisit humaniter, amicissimis verbis solatium facit, eoque audito remotis arbitris, quod Reginæ spectanti suspicioni, & metui fuit, regreditur Luparam. At Hugonotti fremere & indignari summoperè, atque ardere vindicandi cupidine; sed clàm auctor erat, nec tutum Guisios palam in civitate tam amica impetere: ideò plerique suadebant, vt Admiralius extra vrbem in securum locum deferretur, cæteri omnes abscederent, periculo certo sese eriperent, tunc de communi re tranquillioribus animis consuleretur. Et ducibus in cubiculum Admiralij convenientibus, ita censuerat Vidamus Carnutensis; demonstrans quanto in discrimine versarentur; sibique certissimum vrbe egredi proximo die, & cùm adhuc liceat reti erumpere. Ea Reginæ nunciata, quæ Tuilleriis agebat, propositam cædem festinarunt; & extemplo conuocato secretiori consilio, statuitur vt ea ipsa nocte Hugonotti cædantur, tum Nobiles qui sequuti Admiralium erant, tum cives, iuxta nomina antè recensita: tum deliberatum de Navarri & Condæi vita; ac de Navarro, facile assensum, vt incolumis foret; Regia affinitas, patris memoria, ipsius humanitas atque indoles cunctis accepta, fuerunt saluti; de Condæo ægerrimè conuentum vt parceretur; dura atque aspera Principis natura aggrauante odia patris & offensionem; vixque salus Nivernensis Sororij precibus data est: quibus constitutis deducendæ & patrandæ cædis prouinciam Guisius suscepit, tum futurus vindex paterni exitij, tum eo facinore Catholicorum beneuolentiam & quodammodo nouum imperium sibi paraturus, ac suo nomini.

Admiralius læditur.

III. Conuenerat vti primo diluculo, quo dies sancto Bartholomæo festus inciperet, pulsata palatij publici maiore campana, cædes patraretur; & eam in rem Guisius Prætorianum militem tum è cohortibus Francicis, tum ex Helveticis ad Luparam & Admiralij ædes locauerat, tum Charronus

Cædes San-Bartolomæa. Anno 1573.

ronus Mercatorum Præpositus civem armatum in vrbis palatium conuocauerat; quorum illi Nobiles, ij civem mactarent. Sed Regina occupans definitum tempus, aliquo post mediam noctem spatio, iubet pulsari signum in sancti Germani æde, vt similiter in palatio pulsaretur. Statim cædis initium ab Admiralio factum, vt qui rebellionis signifer, & hæresis peruicacissimæ caput & promotor fuisset, idem ad pœnam præiret cæteris. Guisius cum equite Enculismensi ac Prætorianorum centurionibus postquam in ædes eius irrupit, in atrio hæret, dum cæteri scalas scandunt, & in Admiralij conclaue inuadunt; eorum Dux Cossinus, à Rege ad ipsius custodiam designatus, Corboranus, Cardillacus, Sarlabosius, Petrucius Senensis, & Besma Germanus. Ad strepitum irrumpentium Admiralius surrexerat stratis, & toga tectus domestica, stans vt moreretur, innitebatur parieti, cum à Besma primùm punctim in aluo, tum in ore cæsim percutitur; mox ab cæteris promiscuè irruentibus obtruncatur; statimque cadauer per fenestras in atrium subiectum à Besma & Sarlabosio proiicitur. Id iubebat operiens in atrio Guisius cum Inculismensi, qui attentè perspecto cæsi vultu, postquam strophiolo cruorem Inculismensis abstersit, impleta vltione pergit ad cætera. At Admiralij pœna vltra ipsam vitam, in cadaver protogata est horribiliter. Nam primùm avulsum à trunco caput ad Catharinam defertur, tum plebs in ædes irruens, furorem conceptum in cadauer miserandum effundit; & repetitis tum spatiis tum diebus, omne opprobrij & lanienæ genus in artus orbatos sensu expromit. Eo momento manus & pudenda ferro demetit, proiecto in sterquilinium trunco; tum sequenti die eadem plebs rursum miserabiles trunci reliquias raptans triduum per cœnum discurrendo per vicos fune vinctas trahit, deinde in amnem proximum mergit; mox cadauer iterum raptum Monfalconem defert, furcis appendit, ignem subiicit, quo artus tosti non absumpti; & pependit abominandum spectaculum, donec cæca nocte detractum à Mommorantio, humo conditum est deformatum cadauer; elementis singulis in pœnam vocatis. Magnâ quidem plebis furentis insania; sed iusto Dei iudicio, tot Sacerdotum cædem atque Templorum ruinam plectentis; præter sua supplicia quæ animæ irrogata, latuerunt mortales. Ab Admiralij cæde festinatur ad alias; atque statim Nobiles, qui Guisij prouincia erant, corripit furor. Ii tum in Lupara, tum in vicis proximis hospitantes, involuuntur nullo negotio ac mactantur. Calamitates singulorum percurrere vt nec instituti mei, nec otij est, sic illustriores prætermittere nefas. Rupifocaldius Regi gratissimus, primus post Admiralium cæsus est; Telinius gener, oris amabilitate & suavitate sermonis, semel atque iterum percussoribus mitigatis, ab tertiis tandem confoditur; Clermontius Renellus nudus & cubiculo prorumpens, inter plebis irruentis turbam, amnem navigiolo traiiciens, perimitur à Bussi Ambosio patruele; quicum litigabat. Brionius octogenarius, Principis Contij moderator atque institutor, inter alumni sui vberrimos fletus, tenellulas manus ad tegendum senem frustra obtendentis, occiditur; à Glasio Lauerdinus perimitur; Franciscus Nonpar Caumontius, ducta Maria Forcia, cum maiore filio obtrunca-

Admiralij cædes. Cosseins.

De Nonpar. Caumont. De la Force.

CAROLVS IX. obtruncatur in lectulo; filio altero qui annum decimum tertium delibabat, inter patris fratrisque vulnera, cùm crederetur cæsus, incolumis delituit sub eorum cadaueribus, donec sub vesperam ad Bironium profugit; isque est Forcia qui ætate nostra Marescallus, vitam annis pluribus factisque produxit. Plures per Vrbem sparsi mactati sunt; atque in ipsam Luparam peruasit cædentium furor; Nauarri domesticis strage implicitis; ij spoliati armis, & è cubiculis extracti, ad intimas palatij fores abducti, obtruncantur singuli, Regis fidem & misericordiam appellantes; in iis Pilesius, Pardalanius, Martinus Bursius; ac Beluorius Nauarri pueri gubernator, podagrâ decumbens in lectulo, & in eo cæsi plures. In sancti Germani subvrbio hospitabantur Rohanius, Caumontius Forciæ patruus, Vidamus Carnutensis, Mongommerius, Nocla, Segurius, alter Pardalianus, aliique, quos sors melior stragi eripuit; Maugironio assignati erant obtruncandi, sed imparatis stipatoribus, excitati vrbis fremitu è stratis miseri, iamque impetiti à militibus amnem transmittentibus, quam celerrimè in equos inuolant, plures sine ocreis, haud pauci solis dumtaxat caligis linteati; & sequenti cum equitibus Guisio sese proripiunt. Sic multiplici strage quingenti nobiles, capitum instar vilissimorum in somno & trepidatione contrucidati sunt. Verùm in publico furore vnius viri non prætermittenda est generositas: is Vesinus Cadurcus atque Catholicus, grauibus inimicitiis in Renierum Hugonottum susceptis; vterque in Cadurcis suarum partium duces erant, & à publica causa in priuatum transgressi odium, sic mutuis iniuriis exacerbauerant animos, vt nihil optarent vehementiùs quam necem æmuli. Regis mandato festinabat in Cadurcos Vesinus ea ipsa nocte qua strages edita; & ipse natura asper & intractabilis, præclaram occasionem inimici mactandi nouo modo vsurpat. Viam capessens, ad ipsius ædes primùm tendit, turbam militum effringentium fores aliquantulùm inhibet, tum ipse stipantibus duobus domesticis, in Renieri cubiculum irrumpit, & stricto gladio, parmâ prætensâ, oculisque fulmineis, inimicum prouolutum in genua ad exorandam misericordiam, iubet consurgere, & ponè se ire. Obsequutus Renierus, & ad certam mortem sequutus iubentem, equo ad fores instructo imponitur, atque in patriam modicis itineribus ab Vesino deducitur, per illud centum leucarum spatium obmutescente; donec peruentum ad Renieri domum, ad cuius fores consistens; soluto tandem pertinace silentio, saluum esse æmulum atque incolumem iubet; se prohibitum à cæde, tum honoris sui & & gloriæ causâ, tum ob conceptam de æmuli fortitudine opinionem; nunc fas esse in securitatem liberam vindicato priores inimicitias persequi, seque expeditum in certamen si vellet. Ad eas voces Reniero pugnam recusante, & se victum generositate tanta profitente; Vesinus cùm affirmaret sibi perinde esse inimicus aut amicus foret, reputaret ille per otium, vtrum sibi placeret, impulso equo hosti admiranti sese eripuit; egregiâ reportatâ victoriâ, & vindictâ toto illo itinere domitâ, laudatissimo facinore, cùm inimicum odisset simul atque seruaret.

Beauuoir.

Vesini facinus.

IV. *Ciuium cædes.*

Verùm ipsa nocte dum in nobiles Guisius sæuit plebs inflammata in Hugono

Hugonottum ciuem irruebat; Mompenſerius, Niuernenſis, atque Tauanius zelo religionis Catholicæ, & immenſo in Hugonotticum furorem odio, primas excito populo flammas ſubiecerunt, deinde ſufficiente ad omnem immanitatem populi impetu, Niuernenſis vocatus ad Reginam ſeceſſerat. Et verò per dies tres continuatos noctibus lanienam horribilem tota vrbe ſexaginta hominum millia, ſoluta in licentiam omnem inſania, impunè perpetrant: paſſim aures percellunt, fremitus mactantium, pereuntium gemitus & ſclopetorum exploſio; effringuntur fores ac feneſtræ; ædes inflammantur; miſeri in lectis, in ſcalis, in vicis circunſtante turba confodiuntur; è feneſtris in pilorum & ſariſſarum cuſpides proiiciuntur, torrentur crepitante circum incendio, plagis pluribus ſaucij amne merguntur; truncati membris & viua etiamnum cadauera per cœnum raptantur; infantes in cunis, in parentum gremio liberi, in amplexu mutuo coniuges, nullo humanitatis ſenſu, crudeliſſimè è viuentium numero exturbantur. In amnem riui ſanguinei deducuntur, vici ſternuntur cadaueribus, ea in foris areiſque publicis extruuntur in cumulos; vno verbo, ſexcentæ domus qua direptæ ſunt, qua incenſæ, & quater mille homines interfecti. In his memorantur Lomenius ſcriba Regius, Petrus Placia primarius in Curia vectigalium præſes, Terrierus clarus Cauſidicus, Magdalena Briſſoneta Cardinalis Briſſoneti neptis, Petrus Ramus ab æmulo Carpentario ſicariis ſubmiſſis mactatus; Dionyſius Lambinus antiſtes ille humanioris litteraturæ, metu ſimilis mortis extinctus eſt. Duo præcipui furentium Anteſignani, Peſonius lanius, & Croiſierus auri ductilis artifex; quorum ille centum quinquaginta vna nocte mactauit; hic brachium oſtentans, ſæpe iactauit ſe quadringentis vitam ademiſſe. Imo plures Catholici ab inimicis priuatis inuoluti ſunt publico odio, & pro Hugonottis occiſi; quales Guillelmus Bertrandi, Bertrandi Cardinalis filius, Rouillardus in Parlamento Senator, & Petrus Salſeda. Regem interea varij & diuerſi ſtimuli agitabant. Edito cædis iuſſo, dum ſe conſcij comparant, animo æſtuare, proximæ calamitatis ſtragem perpendere, atque propemodùm in miſericordiam reuocari: quod Reginæ poſtquam nuntiatum, extemplò comitantibus Andegauenſi, Niuernenſi, Tauanio, Rhetio, & Birago, properat ad dubitantem, animumque ſollicitè ad perficienda incepta confirmat. *Admiralij vulnere factionem totam inflammatam; Impendere grauiſſimum bellum, ſi liberi abeant; in Germania, Anglia, atque Heluetia haberi delectus; Catholicos ipſos arma ſumpturos, & ſibi ducem auctoritate ſua electuros, qui peſſundet Regiam maieſtatem, ſuoque arbitrio bellum gerat.* Ad ea Procerum accedentibus calculis, Rex exequi quæ mandauerat iubet: ſed rurſum in contrarium ſenſum abripitur. Adſtabat cum matre & fratre in cubiculo, quod areæ Luparæ imminet ad ſpectandam cædem; cùm ad ſonitum ſclopi breuioris exploſi, quodam metu abſterritus, nobilem ad Guiſium mittit, qui iuberet abſtinere à cæde, atque domum faceſſere, at Nobili renunciante, iam cæſum Admiralium, nec frænari poſſe Pariſienſium impetum, reuoluitur in ſuſceptum conſilium. Die qui luctuoſam noctem

De la Place.

Peſon & Croiſier.

Regis ſenſus, & cadium finis.

CAROLVS IX.

consequebatur, Navarrum & Condæum in cubiculum suum arcessit; *quæ ipsi vidissent suo iussu patrata asserit; vsum eo remedio ad ciuilia bella opprimenda: ad eos quod spectaret, iustam esse materiam odij & vindictæ, quod se duces factionis deterrimæ præbuissent; attamen ea affinitati & sanguini dari, modò mores & vitam mutarent, atque Catholicam religionem amplecterentur, viderent sibi vt ea in re obsequerentur, alioqui ad ea ferenda quæ passi essent domestici, se pararent.* Ad eas fulminantis voces, & oculorum minacium fulgura repetita Navarrus suppliciter respōdet, rogare se Regem vt vita & cōscientia illibatæ sint, in cæteris omnibus futuros se obsequentes. At Condæus paulò audaciùs, quàm calamitas præsens exposceret, dat responsum; bona & vitam esse in Regis potestate, Religionis vnum Deum tam dominum esse quam auctorem: ob quæ dicta, ira vehementissima Rex excandescens, Condæum acerbissimis ac contumeliosissimis verbis increpitum, haberi in custodia cum Navarro iussit, minitans atrociter elidendas fauces contumaci, nisi triduo proximo à pertinaci sensu deficeret. Decurso triduo, cùm Senatores quidam Parisienses Regem admonerent, quo in periculo res publica versaretur, si diutiùs plebi insanæ fas esset furere, is per præconem iubet arma deponi, ac plebem in sua recta discedere. Ita summus ille furor coërcitus, quamquam diebus proximis plures, vel cæsi sunt, vel in carcerem rapti. Imo in æstu insaniæ, vita non paucis ab inimicis ipsis condonata est; Rex Grammontium, Durasium, Gamachium, & Buccananium seruat; Guisius plus centum periculo eripit, in quibus Briquemantius iunior; Acierius ab fratre Duce Vzetiensi seruatur; Vicecomites Paulinus & Monclarus à Villarsio, Bellievrius pluribus saluti fuit. Mommorancios fratres, in discrimen vocatos Marescalli absentia, vt creditum est, fecit incolumes; Cossæus precibus Castronovæ datus est, quæ forma corporis commendata erat Andegavensi; Biro salutem fortitudini suæ debuit, qui in armamentarium se se recipiens, tormenta in vrbem disposuit, ad frangendos primos furoris impetus: sorte vt plerumque fit distinguente reos à miseris; nec Rex qui nutauerat in cæde imperanda, firmior fuit post eam confectam, nam primò ad prouinciarum Prætores scripserat, eam cædem populari tumultu patratam; mox Guisiis instantibus, vt probaret ipse quod revera mandauerat, in idque assentientibus tam Reginâ quam Orthodoxis Principibus; nouis litteris certiores facit Gubernatores, stragem Parisiensem suo iussu factam, ad opprimendam horribilem coniurationem, quam Admiralius cæterique conscij inijuerant, ad Regiam familiam extinguendam; eamque in rem in Senatum venit; imperatque in mortuos litem de conspiratione in Regem instrui.

V.

Cædes in prouinciis reliquis.

Sed non vna Parisiensium strage conclusa est cædes, per plurimas vrbes grassata est, prona ad tumultum vbi impunè furere licet plebe promiscuâ. Rex quidem edictum palam proposuerat, quo cauebatur Hugonotrorum saluti, modò se in domibus continerent, nihil noui molientes; sed arcanis litteris iussi erant Prætores ad Parisiensium exemplum perniciosam luem exscindere. Idque factum vel prætermissum est, iuxta Prætorum sensum, vel alterutri partium addictorum, vel in clementiam sævitiamve

procli-

proclivium. Meldis duceuti interempti sunt; Trecis totidem; Aureliæ plus mille; ad Bituricenses, Nivernenses, & Charitatis incolas propagatum exemplum. Tolosæ inter alios, quinque Senatores cum purpureis togis affixi patibulo; Burdegalæ tardius decursum ad cædem, sed mora deinceps repensa est grauitate. Lugduni magna asperitate sæuitum, in quam vrbem plerumque colluvies externarum Gentium conuenit; & quidem Mandelotius Gubernator, quamquam addictus Guisiis à cæde abhorrens, ad nuntium Parisiensis tumultus, optimates Hugonottotum in carcerem miserat, eos insaniæ populi subrepturus; sed Petro Auxerra Regio procuratore, qui ab Aula recens aderat, facem animis subiiciente, erupit carceribus popularis furor; statimque effracto carcere quo se tutos rebantur miseri, cunctos partim mactant, partim strangulant, partim amne mergunt, partim in membra discerpunt; ij propemodum octingenti erant; tum per cæteram vrbem calamitas sparsa, reliquias cæde atque incendio perdit. Sic per eas in prouinciis cædes, sublata viginti quinque hominum millia. In proximis Lugduno prouinciis temperatum est à cædibus: In Phocensi prouincia Tendius Comes, in Hugonottos pronior; Damvilla in Occitania, in Delfinatibus Gordeus, in Burgundia Chabotius, Santeranius in Aruernia, Matiscone Guicha, Baionæ Ortensis Vicecomes, plebem continuerunt, nullo sanguine, aut raro admodum fuso. Interea lis in Admiralium instruebatur, & adigebantur ad amplectendam religionem auitam Navarrus & Condæus. Nec ille præbebat se difficiliorem; at hic animo in voluntatem Regis obdurato, perstabat in sententia; à Rege arcessitus, & seuerissimis minis perterritus, simulata persuasione in Catholicam religionem transiit, cum Navarro; Cardinale Borbonio vtriusque abiurationem admittente. Mox lite in Admiralium instructa, Senatus decreto læsæ maiestatis reus dictus est ac damnatus, pœna tanti sceleris in ipsius effigiem vt constitutum erat impleta. Additi simulacro socij duo ipsi in viuis, Arnaldus Cavagnius, & Briquemautius pater, togatus ille, hic sagatus; qui veluti coniurationis participes, eidem supplicio addicti sunt. Eáque est cædes Hugonottorum, tam multis hæreticorum scriptis impetita, & Catholicorum apologiis propugnata; quæ vt Romæ atque in Hispania immensis laudibus celebrata; ita in Germania, Anglia atque Helvetiæ parte, querelis & accusationibus, tam lacessita, quàm lamentis flebilibus deplorata; eadem ambigui apud posteros sensus; vi & occulta cæde à Francorum indole multum alienis; maximè cum per insidias spargitur cruor. Sanè honestiùs atque vtiliùs post pugnam Moncontur ianam Hugonottorum reliquiæ aperta vi exscindi poterant, si victores hæsissent fugientibus, & respirandi spatium ademissent, modò ex euentu constabit, & renascente iterum bello, molitionem tantam frustrà susceptam, & contractam apud plures leui fructu infamiam. Imò tunc perculsis instandum fuerat, promptóque exercitu Rupellam & Montalbanum, quæ duæ ciuitates profugos tuebantur, expugnare oportuit; verùm edictis mollioribus Rex acerbissimũ vulnus exulcerauit potiùs quàm sanauit, nouum bellum in cunis atque in semine oppressurus, quod indulgentia intépestiua aluit, donec erumperet.

Mandelot.

S. Eran.
La Guiche.

CAROLVS IX. erumperet. Idque attributum Rhetio & Birago Reginæ Consiliariis, quæ texendis consiliis quàm bello meliores, abhorrebant ab ea re qua non excellerent; & Regina ipsa arma abiiciebat, in quibus plus aleæ atque arbitrij alieni; attamen frustra efferatos tot cædibus animos rursum sperabat venturos in retia; bellumque quod inferre voluerat, ferre & repellere tandem adigitur.

VI. *Quartum in Hugenottos bellum.* Etenim Hugonotti in proximas vrbes, Rupellam, Montalbanum, Sancerram, Nemausum; ex prouinciis singulis plures profugerant; alij in Germaniam, Angliam, Geneuam, & ad Heluetios; quidam rure in Castris tum sua tum amicorum ope tecti & defensi, illæsi perstiterant; qui omnes postquam ex metu & trepidatione colligunt animos; primo timore in vindictæ rabiem exurgente, bellum & quidem atrocissimum mouent; si perituri, honestè saltem & militum more, non pecudum. Princeps arma mouit in Cadurcis ille Renierus à Vesino seruatus, qui viginti quinque equitibus dumtaxat stipatus, cùm ducentos in fugam egisset, & Montalbanis excitauit fiduciam, & cæteris nobilibus spem erexit. Eum æmulati protinus in Occitania Hugonotti, in Rutenis, Albigensibus, & Fuxiensibus, plurimas arces, munitas vrbes occupant; & caput Rupella munimentis sollicitè instauratis, ac commeatu omnis generis collecto, pacis voces & conditiones longè auersatur. Sic repente bellum, cum extinctum putatur nascitur, odiisque maioribus ex sociorum cineribus exurgit factio. Quamobrem Rex oppugnandam Sancerram Castrio assignat, Danuillæ vrbes Occitaniæ subigendas, Villarsio Admiralio Aquitaniæ prouincias; Rupella exercitus Regij expeditio fit: Verùm antea Reginæ visum est opportunum, aggredi an oblatis conditionibus commodis eam vrbem à reliquis posset auellere; offert Rupellanis religionis suæ incolumitatem, omnes immunitates confirmat, vnum flagitat, vti à Rege Gubernatorem admittant; eúmque Bironium dicit, quem gratum Hugonottis nosset. At cùm illi Bironem respuerent, quasi donum ab hoste profectum, nec fidem vllam dictis habendam censerent, quæ nuper Admiralio fraudi & neci fuerant; vix tandem impulsi sunt vt Noüam submissum à Rege in ducem acciperent; salua Consulis & Optimatum ciuium auctoritate. Et Noüam Regina miserat cum Abbate Gadanio, futurum vrbis præfectum, haud modicâ pacis spe conceptâ, si viro quamquam Hugonotto, prudenti tamen & à motibus rebellium alieno, traderetur administratio vrbis; quam pernegabant Rupellenses, diu virum ludificati, quasi corruptum aulicis donis atque pollicitis; nec subire intra vrbem passi sunt, nisi vel omninò priuatus ageret, vel publicis armis præficeretur; quam postremam conditionem auctore Gadanio admisit; gessitque præfecturam armorum, admirabili fortitudinis & prudentiæ temperamento, primus atque intrepidus belli munera fide summa obiens, idémque in consiliis ciuem pro facultate moderans, atque in pacem inflectens Regiumque obsequium; ideò vtrique partium, quod rarissimum gratus; Rupellanis vnum arguentibus, quod audaciùs in pericula rueret, Rege de pace irrita haud expostulante.

Marginalia: La Chastre. (beside "cerram Castrio assignat"); La Noue. (beside "dem impulsi sunt vt Noüam"); De Gadagnes. (beside "cum Abbate Gadanio")

postulante, fide & sinceritate mentis explorata. Igitur abiecta spe vrbis conciliandæ, dum ad eam expugnandam validus exercitus apparatur, à Birone & Strossio, interceptis aditibus, commeatus omnis excluditur. Est Rupella ciuitas in Pictonibus, in lato colliculo posita, molli ad portum cliuo, in quem plurimi riui è proximis agris confluentes, excipiunt Oceanum statis æstibus per canalem amplum bis diebus singulis influentem; isque portus est Europâ totâ celeberrimus atque tutissimus; alueo maris quà in latum patet mille & ducentos passus amplectente, bis mille, quà porrigitur in longitudinem. Munimenta circa muros plura ciues erexerant, singula quidem opportuna & commoda; sed à pluribus temporibúsque variis posita, minus inter se ad Machinatorum normam artísque canones conueniebant; præsidium mille armati conflabant, in quibus ducenti Nobiles; ciues bis mille facti ad militaria munia; & quinquaginta Ministri, verborum facibus atque aculeis instigaturi militum animos: murorum ambitum tormenta cingebant inæqualis magnitudinis plurima; commeatus, præter vina & salitos pisces, quorum magna copia, non abundè erat; mentium obstinatione futura pro cibariis atque commeatu. Ad eam vrbem post primam hyemem magnus exercitus admouetur, ineunte Februario; summo Duce Andegauensi, venerantque cum eo Proceres, Alensonius frater, Duces Mompenserius, filius Delphinus, Longauilla, Aumalius, Guisius, Niuernensis, Bullonius, Maynius, Rhetius, Monlucius ductorésque ordinum fama clari; imò simul in castra adducti Nauarræ Rex, Condæus Princeps, & Cossæus, vt Rupellanis detractam ab iis spem & recisa subsidia ostentarent. Antequam ad oppugnationem veniretur, prælusum est colloquiis; Birone & Gadanio prima consiliorum fila texentibus; & Noüa contentionem omnem adhibebat, vt Rupellani pacem admitterent; sed eam obduratis ciuibus aspernantibus, Andegauensis nouis tormentorum vocibus intonat, murumque acerrimè verberat. Nondum tamen spes concordiæ absumpta erat, quandiu Noüa in vrbe ageret; nam ille tum erumpendo frequentiùs, Ducis munus implebat egregiè, tum in consiliis ciuem sermonibus atque omni industria incitabat ad pacem; nec fuisset frustra tanta contentio, nisi Ministrorum effrenis audacia, & turbulentissimæ conciones, abrupissent omnem concordiam, rebellionis incendio ad furorem aucto. Nec prætermittenda Noüæ insignis patientia, quam in viro militari & pietate vera destituto, nemo non miretur. Cùm enim in consilio ciues pluribus ad obsequium Regis esset adhortatus, egredientem Minister annis iam grauis & iracundia insanus aggreditur, perque vicos plures contumeliosis verbis increpitum, quasi proditorem, tum demùm ad hospitij fores respondenti modestè colaphum infringit; ad eam contumeliam insurgunt in Ministrum Nobiles, confossuri meritò, nisi ipse Noüa intercessisset, Ministrumque liberum misisset ad coniugem, rogans vt virum suum curaret, atque custodiret. Ille igitur postquam oleum operamque in mitigandis ciuibus perdidit, nec obtigit mors quam cupidè inter erumpendum per pugnantium tela quæsierat, ne Regi dataque fidei deforet, factâ eruptione in castra obsiden-

Rupella obsidio.

Anno 1573.

Noüa, laus, & secessio.

obsidentium transiit comitantibus haud paucis Nobilibus, & Centurionibus, quibus proteruia ciuium intolerabilis erat.

Continuata obsidio.

Noüæ absentia vt primùm Rupellani commoti sunt atque absterriti, ita extemplò Ministrorum audaciâ confirmati. Hi prætensâ lætitiâ gratulati, quod emissus foret domesticus proditor, facta præsenti spe subsidij Anglici, ad quod euocandum iam diù profectus Mongommerius erat, incendunt ad pertinaciam animos; eo furoris prouecti, vt captis hostibus parci vetarent, & plectendos Saülis instar, qui Amalecitis vitam condonarent; nam Catholicos ea compellabant appellatione. Præterea Iacobus Henricus Consul primarius, vir seditiosus, & belli tubicen, lætus mirificè Noüæ defectione vniuersum imperium in se confluere, rebellionem alebat, magnum aliquid patraturus, & nomen sibi pertinaciâ quæsiturus. Ideò Andegauensis totus ad vim versus, solo salóque expugnationem intentat: iam propugnacula multa ad canalis fauces erexerat, tum intercludere canalem ipsum aggreditur. Passu ab vrbe octingentesimo transuersas naues in alueum mergit, catenis ferreis & rudentibus validis simul vinctas: deinde ne magnis æstibus cymbæ leuiores eos carceres prætergrederentur, nauium demersarum malis, transuersos malos firmè adstringit annulis ferreis; quæ tota moles subsidentibus aquis subsideret, eademque tumescente fluctu attolleretur. Addita super ad propugnandam molem noua moles, & in vndis arx posita; scilicet ad oram, nauis oneraria fluctu mersa, & in modum terrei aggeris humo & saxis oppleta, cui tormenta sex imposita, & sclopetatij assignati, ad verberandam vrbem, molémque tutandam. Deinde muri tormentorum glandibus fulminati, tam crebris ictibus, vt tres intra hebdomadas, globorum emissa sint tredecim millia. Simul intendebatur cuniculis, ad eruenda vrbis propugnacula, & aperiendam ruinam. Deiecta ampla muri parte, qui pertinebat à Fonte veteri ad portam Coniacam, & propugnaculo Euangelij saxis spoliato, impressionem Andegauensis instituit. Adornauerat machinam qua per fossam miles tutus incederet; pontem scilicet, octo pedes latum, longum centum ac viginti, ex materia leui, molli ferro tecta ad ferendos ignes, rotis opportunis ad motum facilem vecta. Eo ponte ad labem appulsi ducenti milites, scutis tecti fortiter dimicant, sed per occultas ad fossam ipsam cryptas eiue fulminante, repelluntur strage haud modica. Quapropter nouo labore fossam aperire & exhaurire oportuit; tum Cossino & Goæ datum munus aggressionis, lectique eam in rem milites; verùm rationem bene constitutam, conturbauit aggredientium impetus; Guisius, Maynius, Inculismensis, & Nobiles adolescentes, iniussi omnes irrumpunt cum milite, irruuntque in fossam maiori audaciâ quàm prudentiâ; eam ob rem repelluntur similiter, cæsis trecentis, ac Guisio ægre seruato. Quinquies diebus diuersis tentata in ruinam factam irruptio, repulsa toties visque infracta; propugnantium admirabili fortitudine & ærumnis assiduis, quippe sine intermissione irrumpebant in hostium castra, in munimenta, in aggeres, in septum nauium: ad ruinam muri extemplò munimentum firmiùs exurgebat; in repellendis impressionibus militum

De Cognes. *Fer blanc.* *Casemates.*

militum labor & contentio indefessa erat; quæ illis adeo vulgaris laus fuit, vt in eius partem etiam feminæ ipsæ admissæ sint. Quippe adiungebant se pugnantibus, atque intrepidæ non tantùm intra sexus modum contendebant, subueniendo sauciis, vinum fessis & opportuna subministrando, sed virilia etiam vsurpantes munia, omni telorum genere præliabantur ad labem, ignitis circulis ac virgultis, saxis, trabibus, vndis feruentibus, atque adeò ferro & sclopetis: tanta vis à religione vel etiam falsa in animos manat. Et alebat rebellium obstinationem à Mongommerio spes concepta. Ille in Angliam profectus, in quam plerique Hugonotti elapsi ex proxima cæde confugerant, quamquam Elisabetha Regina negante subsidia, tamen priuata opera classem instruxerat, nauium sexaginta, in quibus decem magnæ Anglicæ, reliquæ exiliores ab Rupella ipsa dimissæ ad flagitandum auxilium, impositis bis mille hominibus soluit ab Anglia, & ventis ad Rupellam proiectus, cùm classem regiam quamvis numero nauium inferiorem, propugnantium numero superiorem inspiceret, atque ab Rupellanis admoneretur nihil aleæ permitteret, retrò cursum vertit, atque Bellinsulam, Britonum oræ obiectam capta arce inuadit. Quam tamen postea Mompenserio Duce armante Britones, ac Rhesio cum duodecim nauibus accedente, totam deprædatus deseruit, reuersurus in Angliam. At Andegauensis depulso Mongommerio, maiori spe obtinendæ vrbis, propugnacula diruere aggressus cuniculis, & acceptis in supplementum Helvetiorum sex millibus, per singula elementa in ruinam vrbis contendebat. Sæpius in præsenti periculo versatus, semel Vinsij, domestici vt vocant scutiferi, fide & fortitudine lethi faucibus est ereptus; ingressus cuniculum lustrabat locum oculis, cum ab opposito cuniculo ab milite Hugonotto agnitus, explosi sclopi glande appetitur, cadebatque haud dubiè, nisi Vinsius detecto igne funis, quo emittenda glans erat, Principem obiecto corpore defendisset, & vicariam pro domino mortem subiisset, eo tamen minutioribus globulis saucio. Perfectis cuniculis atrocissima omnium tentatur impressio; atque incenso puluere cùm tartareus ille partus erupisset, ampla muri parte deiecta, ac plurimis ciuium qui conuolabant ad ruinam discerptis: instituta aggressio est à Legionibus Iasi, Goæ, & Polliaci, dum Ludius ad Tadoni propugnaculum scalis applicitis ad murum euadere nititur. In muri labe pede collato per duas horas dimicatum est pugnacissimè, alternante victoria, & modo Hugonottos in subiectum aggerem, modo Catholicos in procliuem fossam detrudente. Illi nouum munimenti genus instruxerant, fumum ex alga marinisque herbis elicientes spississimum, quo tecti & securi quodammodo, per eum Vulcani tela sæuissima iaculabantur; oleum feruens in imbrem diffusum, grandinantes sclopetorum glandes & saxorum iactus, fulgurantia factitiorum ignium agmina, & minorum machinarum fulmina; quibus impugnantes tosti, obtriti, fracti, & discerpti, mille quà cæsis, quà læsis grauiter, tandem muro deiecti sunt. Quo euentu vt demissi obsidentibus animi, sic erecti obsessis; plerumque spe infortunium deserente, & prosperitatem augente.

Belle-Isle.

Vins.

CAROLVS IX. VIII.

Soluta obsidio.

Er verò in castris militem grauia incommoda deterebant. Pabulorum & cibatiorum inopia erat, peruastatâ proximâ regione, morbi plurimi quos contagium spargeret, frequentissimæ desertiones; quodque erat caput, Ducum discordia, atque in vnum consentientium, clam contendere ne vrbs caperetur. Quippe in Reginam atque Italos per quos ipsa res moderabatur, Franci proceres infensi plurimùm, nihil grauiùs metuebant, quàm vt impedimentis amotis stabiliretur imperium; rati dum staret Rupella, & factioni receptus atque asylum pateret, frenum immoderatæ potentiæ, & dominantibus metum iniici posse. Accesserantque Ducis Alensonij noua & suspecta consilia, quibus à Rege & fratre Andegauensi machinabatur deficere. Ideò in castris atque impressionibus nullus ordo; malè iussa implebantur deteriùs; rari quorum fidei Andegauensis se crederet, plures qui obsessos de consiliis certiores facerent; eratque in obsidentibus impetus, discordia, morbus, & tædium; contra in obsessis prudentia, constantia, & inconcussa malis fortitudo. Præterea in prouinciis bellum procedebat lento vestigio. Damuilla in Occitania, scriptis nouem millibus peditum, & equitibus mille, cum Nemausum aggredi debuisset, Sommeriam permodicum oppidum toto exercitu cinxit, ac post diuturnam obsidionem, cæsis Catholicorum bis mille, in quibus Henricus Fuxius Candalæ Comes, præclarissimus iuuenis; cepit quidem vrbem, sed copiis detritis atque inualidis, conatu nouo abstinendum fuit, & expeditio dimittenda. Villarsius in Aquitania nusquam feliciùs rem gerebat; qui post expugnata quædam oppidula, Cossadâ repulsus maiori ignominia quam clade, Valeta auctore dimisit militem, tironem plerumque & collectitium, militaribus muniis omnino imparem. Nec Rupellam arcta premebat necessitas; nam tametsi annonæ & carnium penuria foret, tamen tanta erat piscium copia, tum quos sale condierant, tum quos minutiores in ipsum littus mare deuehebat, vt alendæ tum constantiæ tum contumaciæ satis foret. Ergo ad pacem propendere inceperat Rex, eiusque occasionem collatum in frattem Poloniæ Regnum opportunam suffecit. Quippe Legati in itinere erant; nec decebat vt Regem admotum ad vrbem conuenirent, quam obtinere toto conatu non posset. Attamen dum de pace agitur, nouas & feroces impressiones Andegauensis instaurat; effossis etiam nouis cuniculis; Guisio cum Nobilibus in propugnaculum Euangelij fortissimè euadente; sed peditibus immotis, frustra is impetus fuit; Andegauensi adeò indignante, vt sexaginta cohortes peditum missione ignominiosa exauctorauerit. Tandem postquam de conditionibus controuersis conuentum est, Rupellanis pro cæteris vrbibus, excepta Sancerra, simul paciscentibus, soluta vrbis obsidio est, septimo mense postquam inceperat; immensis totius Franciæ sumptibus, plurimis ærumnis Nobilium, & strage militum, quorum duodecim millia, ferro ac morbo, in castris occiderant. In quibus Aumalius Dux tormento ictus periit, sclopetis nobiles Clermontalardus, Cossinus, Goas, & Poliacus, legionum tribuni: Biro in vrbem admissus est, cum feciale & tubicinibus; Andegauensis in insulam Oleronem secesserat; mox ad Regem per Britones iuit; per

Sommieres.

Cossade.

Quarta pax.

Clermont. Tallard.

per vrbes singulas instar Regis exceptus. Nec erat dubium, quin si perstitisset in castris diutius, Rupellam spe externi auxilij destitutam, expugnasset tandem; sed Francis plerumque tam patientia deest, quàm abundat impetus, quódque primùm ardentissimè ambiunt, postremò leuiter & impatienter abiiciunt. Quarto illo edicto, vt vocabant pacificationis, quod promulgatum est Augusto mense, die anni vertentis quo Hugonottorum strages edita fuerat, iisdem permittebatur sua religio; Rupella, Nemausus, & Montalbanum, sancitis immunitatibus, arce & præsidio militum dicebantur liberæ, datis tantum ciuibus obsidum loco & in fidei pignus. At Sancerram beneficio pacis excluserat Rex, extremam pertinaciam extremis malis profligaturus. Eam vrbem positam in Biturigibus iam quarto mense obsidebat Chastrius, ac vi incassum adhibita, lentâ ac diuturnâ inediâ, munimentis intactis, propugnantes ipsos aggrediebatur. Et verò fames per gradus progressa, ad extremam patientiæ metam peruenerat, imò iam transilierat. Siquidem postquam obsessi, equos, mulos atque asinos veruecum instar absumpserant, mox ad canes, feles, muresque ipsos versi, nulli animalium quod duceret vitam parcitum est; deinde herbis oleribusque, ingluuies satiata; tum iis deficientibus siccas animalium pelles, quas in varios vsus artes insumpserant, detractas vsibus suis rapuerant in alimoniam miseri; chartam etiam pergamenam, tam inuolutam in codices, quam in scripta instrumenta implicitam, carptam minutim ventri ingesserant; postmodùm macerata atque perfecta, equorum frena atque ephippia, tympanorum pelles, coria cæteraque eiusmodi quæ vixissent in animalibus; quinimò exsucca ossa, cornua arida, & emissa, à brutis & hominibus stercora, quæsita diligenter, deglutiuerant auide. Plures panem ex nucum glandibus atque ardosia fissili lapide conficiebant; temperata sale & aceto massa; iisque prodigium calamitatis, quod historici scribunt, fidem facit, virginem fame mortuam, à patre ac matre in cibum voratam; eosque deprehensos dum Thyestæam illam cœnam absumerent: fame interea viceniquini in dies singulos occumbebant, perstabantque cæteri inuictâ pertinaciâ. Tandem legati Poloni ab iis appellati, quando cætera deficiebant subsidia, clementiam Regis exorarunt, ac mense septimo Chastrius discessit; permissa religione ciuibus & bonis concessis; soluendis duntaxat quadraginta librarum millibus. Attamen Ioannæus vrbis Præfectus, qui ciues ad pertinaciam tantam incenderat, noctu haud multò pòst cæsus est. Atque ipsa vrbs munimentis & muris nudata. Ita quartum ciuile bellum cœpit & desiit; magno omnium stupore; quod ea factio, truncatis capitibus, abscissis membris atque auulsis, coaluerit tamen, surrexeritque, sin minus terribilior, saltem per illam vim roborata multùm atque stabilita. Modò res postulat vt nouum Poloniæ Regem cum tota Francia consalutemus.

Sancerra obsidio.

Ioanneau.

IX.

Andegauensis Dux Rex Poloniæ.

Diu inter Regem & Andegauensem offensionum semina spargebantur. Vt Regum delicatissimus sensus est, quem offendit vsurpatæ potentiæ vmbra vel tenuis, Carolum haud dubiè fratris gloria & comparata auctoritas afficiebant; relata de hostibus gemina laurea, Procerum amor atque

CAROLVS IX.

Nobilium, Catholicorum adhærentium studium, stipendium quod vltrò pendebant Ecclesiastici, Reginæque promouentis adolescentem felicem ambitio, Regi suspicaci & tenaci regiminis haud iucunda erant. Quam tacitam offensionem Regina perspiciens, ne in spicam adolesceret semen, fratres diuellere, atque Andegauensem Franciâ cum dignitate emittere constituerat. Eam ob rem antè, matrimonium Reginæ Angliæ agitauerat, modò subiiciente Ioanne Monlucio Episcopo Valentino, quando ea spes defecerat, in nouam excitur Regni Poloniæ comparandi. Sigismundus Augustus iam annis grauior, eius regni compos, nulla prole, aut præter sororem affine, visus ætate ad sepulchrum vergere, aptus creditus est, cui hæres transiturus in familiæ nomen quæreretur; missusque Balanius Episcopi filius, qui adolescens in Italia equestribus studiis imbuebatur, vt specie peregrinationis honestæ, decursâ Germaniâ, veniret in Poloniam, Regem salutaret Monlucio patri amantissimum, & captata opportunitate Andegauensem ob recentes palmas Europa celeberrimum in successorem proponeret, factâ spe sororis in vxorem ducendæ. Et Balanius quidem profectus est, dum Rex & Regina de euocando in aulam Admiralio collaborabant. Deinde Sigismundo sine liberis mortuo, Monlucius ipse cupidus perficiendæ rei quam insinuaret, contendit in Poloniam sub ipsum tempus stragis Parisiensis; Regina simulatè vt credirur in eum ambitum assentiente, quæ charissimum filium nullo pretio auelli à se pateretur. Erat Monlucio comes Basinus procurator regius in Blesensi Curia, qui Latinâ sermonis elegantiâ conuestiret orationes Monlucij; ac primum vtrique contendendum fuit in cæde Parisiensi excusanda; nam facinore per vniuersam Germaniam cum ingenti Regis Procerumque infamia peruulgato, magna ignominia redundabat in Andegauensem, eámque rem Poloni hæretici exaggerabant in odium ambientis. Tum in ipso ambitu contra potentiam æmulorum industriam vertit: Ij erant plures, Ioannes Sueciæ Rex pro Sigismundo filio, tunc octenni; Maximilianus Imperator pro Ernesto filio, Ioannes Moschorum Dux, sibi coronam illam desposcebat; Poloni plurimi seclusis extraneis conueniebant, vti vnus è gente sua, Rex legeretur; præterea Prutenus, Transiluanus, & Tartarus aspirabant singuli ad eam gloriam. In tanta turba candidatorum, Monlucius rem Andegauensi confecit. Adolescentia Principis, ætasque vegeta regiminis capax, effusæ ob recentes victorias laudes, immenso vt fit locorum spatio adauctæ & cumulatæ, Monlucij cura & industria in moderandis Polonorum affectibus, verborum illecebræ à Basino inductæ; tam peritè Nobilium animis insinuata sunt, vt omnium calculis præter quingentos Dux Andegauensis Rex Poloniæ dictus sit; erant porrò ferentium suffragia triginta quinque millia. Extemplò designantur Legati, qui in Franciam ad nouum Regem adducendum irent, iterque suscipiunt, magnâ deinde pompâ excepti Parisiis. Iamque ad fratris profectionem accuratè Rex familiam cæterumque ornatum instruxerat, cùm remora improuisa molem tantam inhibet. Reginæ molestissimum erat amantissimum filium, vnicam spem, suæque potentiæ columen, proficisci in remotissimas terras, vnde nullam opem, nullum

Balagni.

Andegauensis mora in Francia.

nullum subsidium adipisceretur; eamque ob rem Monlucium indignanter exceperat, functum officio accuratiùs quàm ipsa cuperet. Sed re perfecta retinere filium haudquaquam poterat, quem evocaret coronæ splendor, & voluntas Regis prona emitteret. Attamen hæret in medio cursu Poloniæ Rex, & amoris anchora defigente, frustra ambitionis & metus flatibus vela implentibus, immotus subsistit. Iuvenis indole mollior, & plerumque amoribus mulierum implicatus, nuper flammam susceperat, Condææ Principissæ forma spectata; ac quanquam Condæa pudore ac castimoniâ supra ipsam formam spectabilis foret; tamen vt amor stultus atque confidens est, eúmque vana spe lactabat Guisius, Condææ sororius: ita Henricus Rex cupiditatem incenderat, vt præ amore non modò Poloniæ regnum, sed cætera orbis sceptra flocci haberet. Porrò Rex cùm amorem fratris haud nosset, tanta mora in suspicionem vocata, atque offensus arctissima ipsum inter & Guisium beneuolentia, veritus ne quid ij in suam molirentur auctoritatem, Reginæ matri significauerat, sibi eiusmodi moram intolerabilem; ac necessariò intra paucos dies, sibi aut fratri regno exeundum. Ea Regi Poloniæ cùm Catharina aperuisset, iamque seriò ad profectionem adhortaretur, animum amore insanum haud commovebat; donec per Guisium quem Cardinalis patruus palinodiam canere adegit, facta spe proximi reditus, ad iter impulsus est. Itaque Parisiis exeunte Septembri profectus, Rege & vniversa Aula deducente, iter suscipit, à se propemodùm avulsus; Rex morbo impeditus Vitriaci subsistit, Regina cum cæteris ad limites regni pergente: effusis hinc inde fletuum imbribus inter amplexus mutuos, & extremas salutationes; quamquam Reginæ à pluribus obseruata vox sit valedicentis; *Ito* (inquit *fili*, *non moraberis diu*. Ita Henricus ad Coronam invitissimus abiit, adeò humani affectus sibi invicem pugnant, nec omnibus sceptrum summa votorum est.

Regi fratris profectio purgare suspicionem tumultuum visa, non ideò belli insaniam vel domesticæ turbæ malum amovit. Hugonotti in Occitania tumultuari antè inceperant; pacem Rupellensem repudiaverant, sive impetraturi conditiones luculentiores, sive gratiâ Legatorum Polonorum freti, sive novi belli occasionem captarent. Ij exorata conveniendi facultate, collecto cœtu primùm Milliaudi, quæ est vrbs in Rutenis, dein Montalbani, confirmata ferocia, se se ad bellum incendunt, & partiti Occitaniam in duas Præturas, quarum alteri Nemausus caput foret, Montalbanum alteri, petitiones flagitandas à Rege inserunt scriptis, quæ victorem potiùs quàm victum saperent. Illicò Occitanis Phocenses & Delphinates se adiungunt, & cuncti plura in communem vtilitatem constituunt. Dum postulata Regi proponunt, hæretque Consilium in iis admittendis aut reiiciendis, illi interea libris scriptis, administrationem Regis, leges Salicas ab condito regno stabilitas, nituntur convellere, ac maximè Catharinam, Italosque familiares impetunt. Sic bellum calamis aliquandiu geritur, donec profecto in Poloniam Henrico, & domesticis turbis Aulam agitantibus, erumpit rebellio, proditque in lucem. A Rupella & Noüa prima admota ad incendium fax. Quippe illa diuisa in partes, quarum altera

X. *Quintum in Hugonottos bellum.*

Milliaud.

CAROLVS IX. altera pacem, bellum altera amplecteretur; occasione Cœnæ in vniuersam regionem indictæ, à Nobilibus in bellum rapitur. Eorum Dux Noüa, siue offensus quod à Rege nullam mercedem acceperat, pro fide postremo bello

Anno 1574. exhibita; siue militarium animorum more, quibus pax molestiæ est, etiam ignominiæ; hic in partes vocatis, Casa, Mirembæo, Mongvyone, & pluribus: repente inter Hilares Bachanalium epulas, Pictones, Santonesque inuadens, Lusinianum, Fontenæum, & oppida plura intercipit; tum acta in Oceanum classe Rupellani, latè toto mari prædas agunt, & mercatorum naues diripiunt, ad eorum exemplum plerique se

Loriol. & Liuron. in prouinciis commouent. In Delphinatu Mombrunus, Loriolium & Liberonem arces dirutas occupat atque instaurat; in Normannia Mongommerius, Giurius, Colomberius, Danfronem & cæteras in Constantiensi

Aubenas. agro ciuitates; Viuaresij Albenacium, & aliquot castra ad Rhodanum. Igitur ad motus tam celeres opprimendos Rex triplicem exercitum destinat; quorum in Pictones vnum Mompenserius duceret; in Delphinates & Viuaresios Delphinus filius; in Normanniam Matignonius Regis in ea prouincia Legatus. Nec illorum operæpretium magnum fuit; siue turbis familiæ Regiæ Ducum curam & animum auocantibus; siue morbo Regis in nouarum rerum expectationem erigente omnium mentes atque consilia. Mompenserius cum quatuor peditum millibus & mille ducentis

Talmond. equitibus, stipante plurima nobilitate, profectus in Pictones. Talmondium castrum primo capit; dein Fontenæum obsidere aggressus, postquam ab impressione repulsus est, & Noüa impendente, hæret anceps quid consilij capiat, commodùm à Regina in aulam arcessitur; inualescente ægritudine Regis. At Delphinus in Occitaniam missus non tam Hugonottis quam Damuillæ Gubernatori infestus, à bello abstinens clandestina nectebat consilia. Etenim Regina quæ dum Comestabilis in viuis ageret, Damuillam beneuolentiâ prosequuta erat, eum vt Marescallo fratri æmulum opponeret; mox postquam Comestabilis morte ereptus est, ac Damuilla cum fratre se arctius strinxit, eum oderat capitaliter, eò magis quod viri indolem notamque prudentiam verebatur, quam ob rem primum Ducem Vzetiensem, priuatum Damuillæ inimicum, in Occitaniam miserat, vt eum clam interciperet positis retibus, tum cauentem sibi, ac plerasque

In Occitania. Occitaniæ vrbes occupantem, in obsequium vii redigeret, Villa-regium miserat, mox Martinengum, qui vel reti implicaret incautum, vel cauentem vi abduceret, aut repugnantem perimeret. Verùm cum Damuilla tam vim quam insidias sibi apprimè cauens effugisset, Martinengus litteras regis proposuit, quibus deiecto Damuilla, Delphino administratio pro-

In Normannia. uinciæ tribuebatur. Res in Normannia calidius gerebantur; Matignonio Regina iniunxerat studiosè, vt Mongommerium omnino caperet; virum odiosissimum sibi, tum ob mariti Regis improuisam necem, tum ob continuam rebellionem, quam otio nullo à motibus primis interpellauerat. Agebat in Laudisano, cùm repente aduolante Matignonio circumcingitur copiis oppidum; nec ille dubius quin peteretur, Domfrontium cum triginta equitibus noctu elapsus aufugit; ad Belsiam illicò auolaturus; verùm

rùm ſpatio ad quietem capto, ſtatim à Matignonio rurſus involuitur, poſitiſque ad ſingulos aditus vigilibus atque cuſtodiis, fugam intercipi, ſuumque vnice caput peti noſcit. Igitur ad defenſionem intentus, vrbem inualidam deſerit, ſeque in arcem recipit; repellitque fortiter aggreſſionem inſtructam ab hoſtibus, ducentis eorum in ruina cæſis. Id viri fortiſſimi extremum opus, & prope expirantis poſtremus halitus fuit; nam poſtea labe muri aucta & transfuga ad Matignonium milite, animo deiectus, illi ſe tradidit, ſpe ſalutis facta, non promiſſa; qui ad Reginam adductus, vltionem impleuit aliquantò poſt; damnatus vt perduellis, & in publica Pariſiorum area capite cæſus. Mox Fanum Laudi receptum, non ſine clade, Colomberio propugnatore in labe occiſo; cæteraque Normannia exacti ſunt Hugonotti, Lorgio Mongommerij filio ſimiliter capto, & patris periculum ſubituro, niſi ope vnius Catholici aufugiſſet, atque ita in prouinciis bellum lento gradu incedebat, maiore moleſtia quàm damno, dum Francia in capite laborabat.

Carolus IX. *S. Lo.* *Mongommery.*

XI. *Conſpiratio Procerum in Reginam.*

Etenim Aula turbis domeſticis agitata, ad externa intendere minùs animum poterat. Porrò turbarum ab duce Alenſonio petendum initium. Hic Regis frater, clarus dotibus animi vitiiſque, cùm corpore eſſet deformior, matri ac fratribus parum acceptus, amotus à Conſiliis, ac leui pretio habitus, contemptum haud ferens, cum Proceribus haud paucis iam à Rupellæ obſidione inſtituerat ſeceſſionem. Erat illi intimus quidam Bonifacius Mola nobilis Phocenſis, vir ambitionis vaſtæ & cupiditatis, audax, improvidus, & temerarius, qui inſtar hederæ vti increſceret, arborem qua innitebatur ramos in immenſum cupiebat porrigere. Accedebant Proceres Reginæ infenſi, Mommorancij, Coſſæus, Turrius Vicecomes Turinius, atque ipſi Principes Navarrus & Condæus, qui conceptam flammam incenderent. At factio quandiu egit Andegavenſis in Francia, incluſa conſiliorum limitibus, nondum proruperat; eo profecto in lucem prodiit. Ea porrò Catholicos inter media atque Hugonottos, tertium mali genus conſtituit, procerum qui ſecluſa religione, in vnum publicum bonum intenderent; ad quod ſpectaret Reginam adminiſtratione deiici, atque externos ſcilicet Guiſios Italoſque, pelli è Francia. Et ea factio dicta eſt Politicorum, innixa maximè Mommoranciis; quæ deinceps multis annis viguit valuitque; quaſi Franciæ trahi in partes geminas leue eſſet, niſi accederet calamitas tertia, poſt aliarum meſſem quæ ſpicas legeret. Igitur ab profectione Regis Poloniæ, Regina haud ignara quid agitaret Alenſonius ipſumque conſtituiſſe à Rege petere Legatariam in vniuerſum Regnum Præfecturam, qualem Andegavenſis gerebat; eum vti excluderet, indolem adoleſcentis Regi exponit; variam, levem, turbulentam, Hugonottis applicitam, novarum rerum machinatricem, ambitionis immodicæ quam nihil impleret; ſimulque ad eam dignitatem inſinuat Lotharingiæ ducem, Claudiæ Chariſſimæ filiæ coniugem, ac caput Guiſiæ gentis; nec dum Rex morbo implicitus ſe ad alterutrum applicuerat. Cùm Mommorancius Mareſcallus, princeps politicæ factionis, Regem adiens, intrepidè Alenſonio legatariam poteſtatem poſtulat, iiſ-

De la Mole. *De la Tour.* *Politicarum factio.* *Lieutenant general du Royaume.*

CAROLVS IX. que rationum momentis postulatum fulcit, vt Rex eam potestatem fratri concederet. At Regina nulli industriæ parcens, vt concessam rem interciperet; tum Lotharingum diligenter arcessit, tum Mommorancio ab aula secedente, ob controuersiam nouam susceptam cum Guisio, iterum Regi Alensonij mores nouis coloribus pingit, & vocare in suspicionem conatur. Attamen Rex in fratrem adhuc propensior erat, cùm oborta nova res Consilium discutit. Nam Alensonius non tantùm Politicæ factioni se ducem dixerat, verùm etiam Hugonottis; iique vrgebant cupidissimè vt abiectâ larvâ ad ipsos accederet: regimenque Partium tandem capesseret. Is cùm cunctaretur, ducenti Nobiles Hugonotti ductore Guitrio ad Sangermanum vbi agebat Aula adequitant, evocaturi Principem atque abducturi; erantque auctores Navarræ Rex, Toræus, Turenius, & Nocla, vt ab Aula profugus, se iis adiungeret; sed cùm nutaret, quoniam Guitrius constitutum ad fugam tempus diebus decem anteverterat; necdum se in aleam tantam nondum satis obfirmatus coniiceret, Mola consiliorum particeps, Reginæ aperit singula; conspirationem Alensonij cum Hugonottis, indicat qui participes forent, quídve intenderent. Extemplò Regina metu & tumultu totam Aulam movet, spargit rumorem equites Hugonottos ad occidendum Regem convenisse, Consiliariis necem comparare. Sic terrore iniecto magna trepidatione Consiliarij & togati Magistratus Parisios fugiunt; Lotharingiæ Cardinalis, Renatus Biragus Cancellarius, (nam Hospitalio nuper vita functo successerat,) Bellievrius, Morvillerius; feminarum fugientium strepitu tumultum augente; Rex tamen ea nocte hæsit Sangermani, ac postridie Parisios venit, comitantibus Navarro & Alensonio. Erupit non multò post Hugonotticum bellum in Santonibus atque in Normannia, iamque Regis morbo accessione nova mali aucto, Regina brevi moriturum prævidens, vt omnem potentiæ obicem amoliretur, conspirationis dictæ retractat seriem; vtque periculum in Mommorancios ac Cossæum, reiiceret, quos maximè auctoritati suæ rebatur infensos, ab Navarro & Alensonio separatim scriptum extorquet, quo profitebantur se à postrema conspiratione immunes, paratosque se ad Regis salutem regnique commoda vitam abiicere. Tum Christophoro Thuano primario Præsidi provinciam mandat de conspiratione illa inquirendi; & in quæstionem illicò rapti, Mola quem dixi, & Coronasius, nuper in familiaritatem Alensonij à Mola adductus, Tortræus & alij. Atque in tormentis, Mola perstante magno silentio, Coronasius plura quàm peterentur aperuit; profecturum Alensonium ad Hugonottos; Mommorancium, Tortræum fratrem, & Cossæum fugæ esse conscios, & consiliorum, iisque Navarrum & Condæum implicat, quæ Navarro fortiter repellente, timidè Alensonio; sententia iudicum damnati capite Mola & Coronasius, Tortræus rotæ supplicio. Mox vocati Parisios Mommorancius & Cossæus, cúmque se stitissent intrepidè, in Bastillam palam abducuntur; deinde adhibentur custodes Navarro, & Alensonio; at Condæus Ambiani capiendus, explorata re, se clam vrbe proripit, & cum Toræo profugit in Germaniam. Eratque is perturbatissimus rerum status, cùm Carolus Rex morbo oppressus occubuit.

Margin notes: Guitri. — *Coronas.*

CAROLVS IX. XII.

Regis morbus & mors.

Iam ante morbo vexari inceperat, antequam frater in Poloniam proficisceretur, lenta febri correptus; & per hyemem ægritudo visa desinere, vere ineunte instaurata vehementiùs priora incommoda renovabat, cùm tandem naturâ frustra in mali vim contendente, lecto affligitur, & ad proximum exitum magno corporis & humorum motu abducitur. Vt erat robustarum virium, & in flore ætatis, per dies quindecim magno dolore ærumnisque gravissimis enitebatur in morbum; agitabat se & concutiebat vehementer, erumpebat plerumque sanguis naribus auribusque, imò poris emanabat rivo tam vbere, vt semel repertus sit cruori immersus, quem hac iactatione effuderat. Donec planè exhaustis viribus, Sacramentis Ecclesiæ ritè communitus, matrem amplectens, commendánsque coniugem, natam & Carolum nothum, expiravit trigesimo Maij die, magnâ constantia, nullo affectus desiderio aut dolore, præter noxas quas in Deum patraverat. Absolvebat vitæ annum vicesimum quintum, inibatque tunc primùm regnandi consilium, extinguendis factionibus Moinmoranciorum & Guisiorum; quorum familias eò deiicere statuerat, vnde ampliùs in perniciem regni nequirent consurgere, simul matrem à regimine abdicare; vt ipse regni tam rector esset quàm Dominus. Et habebat à natura, dotes ad regnandum eximias; sublimes spiritus, & cuiusvis capaces oneris, ingenium perspicax vividumque, tenacem memoriam, celeritatem in agendo admirabilem, eloquentiam firmam & robustam quæ Regem saperet; eáque à natura consequutus erat, quibus ab arte adiunxit, simulandi & dissimulandi sagacitatem incredibilem, vt in sensus animi penetrare cùm se obtegeret, nec matri fas esset tantopere perspicaci. Quamquam plerumque retegebant indolis vitia. Nam supra modum erat iracundus, odiorum tenax; si quem amaret, si quid optaret ardentissimus, idem & vehemens, morositate animi molestissimus, vt nihil modicè, intemperanter omnia cuperet. Tot bellorum & rebellionum tædio in vindictam & crudelitatem iam esse pronior videbatur, solitus inter venandum feræ capræ sanguini manus immergere; ac primus Regum Prætorianas cohortes in custodiam suam instituit. Emisit vocem egregiam moriturus; *gaudere se quod ea ætate nulla mascula prole decederet, quoniam viro Rege tum maximè Francia indigeret; & ipse nosset qua calamitas esset pupillus Rex.* Attamen Reginam matrem Regentem dixit, dum abesset frater successor futurus: Idque significavit præsentibus Alensonio & Navarro, precatus ne iustæ voluntati mox intercederent. Causa mortis à variis multiplex dicta. Hugonotti affirmabãt horrore cædis Parisiensis & conscientiæ morsibus contactum animum, corpus tandem in ægritudinem adduxisse; referebantque, si habenda est fides, pœnitentiæ & doloris signa quam plurima. Contra Catholici in Hugonottos præproperam mortem ingerebant, icones cereas ab iis fictas comminiscebantur, acubus fixas, in quibus vt olim in tisione Meleagri, vita & mors Regis alligata esset; & eiusmodi effigies in damnati Molæ cubiculo reperta fuerat. Quamquam amatoria, ad amores nobilis feminæ conciliandos minimè ad id sceleris instituta esset. Sed Aulici, quorum est aliorum animum

Anno 1574.

CAROLVS IX. ex suo metiri, & flagitia quibus plerumque obnoxij sunt, impingere aliis, suspicabantur venenum præbitum, nihilque sceleris inuium ambitioni dicebant. Ego censuerim ab ipso Rege necessitatem mortis inductam. Vehemens erat in exercendo corpore, ærumnosis rebus atque asperrimis; Ceruos incitatissimo cursu insequebatur; equos rudes & indoctos ad palæstram formabat; saltu ac choreis defatigabat corpus immodicè; pila ad extremum sudorem ludebat; arma & loricas vehementi contentione cudebat; quibus assiduus ita inflammauerat viscera, sanguinisque massam incenderat; vt humorum temperie primo corrupta, excipiente mox febri exhaustus perierit. Filiam reliquit ex coniuge, quinto post anno morte extinctam; Itidemque filium ex puella Aurelianensi Carolum, qui postea Aruerniæ Comes Duxque Inculismensis dictus, patris indolem atque ingenium repræsentauit. Nec omiserim Carolum in tanto animi impetu suauissimas artes dilexisse; poësim & musicam, & nactum vtriúsque peritissimos artifices, Ronsardum, & Orlandum Lassum, è Bauaria enocatum; Imò concinnè scripsisse carmina naturæ beneficio dura mollientis, atque asperam indolem mitigantis amœnitate Musarum. Et puerum instituerat Iacobus Amiotus, tunc Antisiodorensis Episcopus, qui primus Franciam eruditè loqui & eleganter, edocuit, & Plutarchum dedit, quem vel doctissimi Græco componerent. Elisabetha coniux, suauissimos & integerrimos mores in Germaniam retulit, & vidua ætatis anno vicesimo, constanter secundas nuptias repudiauit, vltrò cœnobio Clarissarum inclusa, Deum pro coniuge, & humilitatem pro Regno amplexa.

XIII.

HENRICVS III. Rex Franciæ.

Catharina post Caroli obitum regiminis compos, vt ambitionem implebat, sic perturbatissimo Regno implicita, imperandi libidinem curâ multiplici ac necessario motu temperabat. Duo erant quæ potestati frænum iniicerent, Procerum repugnantia, & bellum ab Hugonottis commotum, ac primùm Proceres quà compescebat vi, quà detinebat blanditiis; Mommorancium & Cossæum habebat in vinculis. Damuillam deiecerat; exulabat Condæus, Alensonium & Nauarrum, in quibus momentum maximum Vicenarum saltu abductos, Luparæ magna solicitudine custodiebat; clatratis cubiculorum fenestris, obstructis foribus, geminatis vigilibus; atque vt tam animi vincirentur quàm corpora, vno aditu ad carcerem patefacto; quo Principes in gynæceum Virginum admittebantur, vt impliciti amoris pedicis, ad libertatem minus respicerent. Tum versa ad Hugonotticum bellum, Mompenserio exercitum instruit, reuersuro in Pictones. Atque Hugonotti Mongommerij supplicio efferati, instaurato Milliandi conuentu, se ad bellum mutuo inflammantes, ad Condæum scripserant Argentorati agentem, qui eiurata religione ad eos rursum defecerat, ipsumque ducem factionis elegerant, quando Alensonius & Nauarrus suæ potestatis non essent; Isque ad delectus habendos ad Palatinum Rheni contenderat. Damuilla præterea ad eosdem accesserat, vt præturam Occitaniæ sibi assereret; eámque prouinciam cum iis partiebatur. Prima cura ad Pictones & Rupellam versa; ac postquam spe pacis (Strasbourg.)

Noüam

Noüam Rupellæ præfectum Regina illuserat, repente Mompenserium cum duodecim armatorum millibus in Pictones mittit. Ille dum necessaria comparantur ad Fontenæum obsidendum, Maranium occupat, oppidum Rupellæ commodis opportunum; nam quarta ab leuca, palustri situ, & per amnem Seuram mari admotum, vt Rupellensem agrum hosti claudit; ita si subigitur reserat, prædæque obiicit. Subacto Maranio Fontenæum aggreditur, ac quamquam multa solicitudine à Noüa munitum, infirmioribus in tormenta muris, ad deditionem impellit; quam dum incautè paciscuntur ciues, irrumpente milite capiuntur ac diripiuntur; Ministro Moulinio in suspendium acto. At in Delphinatibus & Aginnatibus se Hugonotti propugnabant feliciùs. Filius Mompenserij Liberonem in Dephinatibus obsidebat, oppidulum haud Valentia procul, vno situ validum; à quo abscedere Mombruni assiduis incursionibus adactus, graui etiam in periculo versabatur, nisi Mombrunum ipsum persequentem violentissimus boreæ flatus, signis euersis, prostratis equis, & repulso milite, arcuisset. In Aginnatibus oppida duo Cleracum & Monflanquinum ciuium fortitudine Catholicorum vires repulerunt; quorum discordia suis rebus noxia, promouebat hostiles. Nam Regina duos Aginnatibus prætores dixerat, Valetam & Lossium, Garumna vtriusque imperium dirimente; imò animos diuidente æmulatione, dum alter alterius gaudet incommodo. Eratque is rerum status, cùm Henricus in Franciam venit. Sed breui tam longâ viâ stilo deducendus & patriæ restituendus, quam desiderabat summoperè. Sub Ianuarij exitum in Poloniam venerat; & Cracouiæ coronatus, humanitate ac liberalitate effusa Polonorum animos conciliabat mirificè, cùm repente desiderio Franciæ inflammatus, dolore absentiæ, & amoris vi contabescens, conclaui se cum paucissimis Francis includit, lugetque felicitatem sortis quæ regnum dedisset. Infortunium cumulabat Polonorum petitio, flagitantium vt ex pactis Annam sororem Sigismundi duceret, virginem cui nec formæ nec ætatis commendatio foret; atque in iis angustiis posito Chemeræus interuenit nuntius, Caroli Regis exitum referens; eumque paulò antè Orator Imperatoris audientibus Polonis Proceribus nuntiauerat. Tunc simulato dolore lecto se tradit, cum intimis deliberaturus quid agendum foret: è diuersis sententiis iucundior placuit, quæ vocabat in Franciam, in quam præterea inflammatissimus amor impellebat; ac decretum nocte pòst tertia clam Polonis aufugere. Igitur omnia ad innoxium dolum instructa; tantaque sagacitas ad abiiciendam Coronam adhibita, quantam Monlucius ad comparandam impenderat. In triduum indictum Regi Carolo funus; quod vt magnificentiùs foret, pannos nigros qui in officinis mercatorum prostarent, iussit cunctos emi, & pridiè quam discederet, cœnâ excepit Proceres opulentâ, vinóque oppletos multa nocte dimisit. Tum lecto se tradens, ac postmodùm surgens, per Castri posticum cum paucis Francorum elapsus, raptis simul gemmis, inani cistula ad lectum appensâ, tanta celeritate decurrit, vt quamquam in sylua proxima aberraret, die proxima

Marans. Seure.

Du Moulin. Liuron.

La Valete & Losses.

Hēricus Rex in Franciam venit.

Henricus, vt etiam in cubiculum suum cubantem admitteret; & præcipui consilij auctor Damvilla fuerat, vt regni ipse clavum susciperet, atque Hugonottis pacem concederet. Idem præterea consulebant Pibracius, & Rogerius Bellegardus, multæ apud Regem novum auctoritatis; quorum ille in Senatu Parisiensi Advocatus Regius, admirabilitate ingenij ac suavitate morum passim charissimus, Henricum sequutus in Poloniam, beneuolentiam adipiscebatur merito titulo; hic Termei Marescalli ex fratre nepos, & aulicis artibus instructissimus, Regi in Carinthia procul occurrerat, iámque Venetiis Marescalli dignitatem diplomate à Rege impetrauerat. Verùm eidem Regi erat alio nomine intimus Renatus Villequerius datus Principi in Carnaualeti locum Gubernator, pravo obsequio, tacitâ in omnes delicias indulgentiâ, heri gratiam meritus. Ea ne à Pibracio & Bellegardo deiiceretur, Reginam certiorem facit, elabi Regis animum, conuerti ad inimicos, & nisi caueat, potestatem sibi penitus deripi. Nec illa cunctata, Chivernium ad Regem celeriter mittit, qui præclarè constituta statim peruerteret. Hic Reginæ & Biragi Cancellarij litteris, suis etiam sermonibus, Regem à suscepto consilio penitus dimovet; affirmat Mommorancium ob læsam maiestatem captum, Damvillam rebellem, atque Hugonottum cum Condæo conspirasse; Bellegardum familiarem Damvillæ; Pibracium idem cum Hospitalio sentire de religione, imbuisse penitus hæresin, quam dissimularet; ita suspectis fidem omnem detrahit, Regemque iterum ad matrem inclinat. Pibracio statim frons severa obiecta; Bellegardo haud multo post; Damvilla ægrè auctoritate Ducis elapsus, se in Occitaniam, vltione ardens contulerat. Hæc Taurini Rex: atque in limitibus Franciæ occurrenti matri asseruit; se ferre acceptum curis eius regnum, nec gesturum nisi ex ipsius nutu atque arbitrio; statimque Lugduni quod receperat præstitit. Namque toto regimine ad eam traducto, includebat se conclaui arcano, cum paucis familiaribus, Duguasio, Villequerio, Souvræo, & solitudine adepturus maiorem apud suos venerationem prodibat rarus in publicum, lecticâ clausâ cùm prodiret vectus, aut cymbâ auro illusâ Araris alveo, mollibúsque vndis inambulans. Aduolauerant Proceres, prouinciarum Prætores, à Senatibus & à Ciuitatibus Oratores, tum causâ salutandi, tum rerum gerendarum, qui à conclavis foribus excludebantur; dum intus Rex intimos illos consuleret, de vestis forma aut ornatu, de tonsura barbæ aut crinium, atque aliis nugamentis eiusmodi, tot verbis, tamque accuratis, ea rationum ac sermonis pompa, quasi de Orbis imperio ageretur. Nec modo in eos honor, sed omnis vtilitas deriuabatur; præturis & dignitatibus, vel in eos collatis, vel eorum arbitrio mercis instar diuenditis; vt statim plerique Proceres atque Optimates defessi, inani opera in priuatas domos regressi sint; noua solitudine in Aulam inducta. Atque extemplò quam malè iis auctoribus consuleretur Franciæ, vna re constitit. Ab postrema pace icta inter Francum & Hispanum, Franciæ Rex post redditas Philiberto Pedemontij vrbes, Pinarolium, Sauillianum, & Perusiam vallem tenuerat, siue vt Sabaudi fidē co quasi nexu adstringeret, siue ob iura quæ in ditionem eius Regi forent. At dum

Henricus III. *Pibrac.* *Roger de Bellegarde.* *De Villequier.* *Chiverny.* *Pinar[illegible] [illegible] redditur[illegible].*

...Henricus agebat, Ducis & Ducissæ delinimentis captus, & Bellegardi consilio impulsus, quem vxoris Termei patrui sui raptorem, pulcherrimæ super cæteras feminæ, securum Dux exceperat Pedemontio, eas vrbes reddere Sabaudo promiserat. Mox Regni compos promissum vt impleret Dux flagitabat. Id plerique Regi dissuadebant, Niuernensis præ cæteris, qui Salussiotum Prætor earúmque vrbium, scripto docuit Regem, quanto detrimento Franciæ atque Italiæ, & Hispanicæ potentiæ incremento, perficeretur ea res. Nihilominus Birago Cancellario contendente, cui amplitudo Francica flocci esset, vrbes traditæ sunt; & Sabaudus nullo in posterum freno cohibitus, atque Margarita vxore mortua, se totum Hispano quo ferebat indoles tradidit: Salussiorum præturam Niuernensis vltrò abdicauit.

XV. *Bellum continuatum.* Vtque in ea re peccatum mollitudine, sic in proxima aberratum duritie. Nam deliberatione de Hugonottico bello instituta, decreta est continuatio imperatumque Prætoribus vt Rebelles vrgerent. Ac Mompenserius instaurato exercitu Lusinianum oppugnat, atque forti propugnatione repulsus sæpius, tandem fame arcem tertio post mense omni cibario destitutam adigit ad deditionem; eamque postmodum in Europa ob Cyprios Reges celeberrimam, ac Lusinianæ familiæ nomine inclytam, diruit à fundamentis. *Le Poussin.* Simul Mompenserij filius Positium oppidulum in Heluiis, seu Viuaresiis Rhodano imminens, vltra amnem ac citra tormentis dispositis acriter verberat; ad ruinam muri immittit militem, oriturque dimicatio atrox per horas quatuor, qua pulsi Catholici octingentis cæsis. Ea iactura perculsus dum Delphinus hæret, casu promouente, spem nouam suscipit; præ humo nimia muro collabente, aspectus in vrbem atque aditus patebat, nec longè aberat à calamitate; *Saint Romain.* cum Sanromanus luce palam per hostium castra in eam irrumpit; & nocte proxima ciuem, quem armis tueri non poterat, per montes proximos educit, eripitque periculo; plerisque mulierum saucios coniuges succollantibus, liberis patres infirmos senio; ac cæteris facultatum loco gestantibus qui imbecilli præ vulneribus forent. Oppidum nudum captum, direptum atque incensum est. *Priuas.* Delphinus victor Priuasio copias admouet, cùm Bellegardum eius loco Regina substituit, iam Marescallum nuncupatum à Rege; simúlque Monlucio, quem similiter Marescallum dici Regina curauerat, bellum in Aquitania gerendum imponit. Bellegardum autem Delphino suffecerat; siue infensa Principi, quòd acriùs ipsa quàm cuperet bellum vrgeret, siue vt Bellegardum ad Damuillam propius admouendo, cui amicissimus foret; ipsi vel amicum Damuillam, vel laudem & honorem eriperet; rata, si bellum inferret strenuè, periturum amicum; honorem, si lentè. *Regis amor.* Regem interea eo bello implicitum coquebat amoris flamma multò rapidior, quam antè Parisiis Condææ forma incenderat. Ea flamma nec locorum spatio, nec Sarmatico frigore, nec coronâ, tam veteri positâ, quàm nouâ susceptâ, vel leuiter refrigescens, per absentiam ita exarserat, vt iam restinguendo incendio nullus prudentiæ locus, aut consilio foret. Dum agebat in Polonia Rex, ad amatam scribebat, litteris suo sanguine exaratis, & regressus

ſus in Franciam, vicinia fomitem ſuſcitante, tum perſcribebat quot diebus epiſtolas, tum flagrans ardenti ſpectandi deſiderio, Pariſios ire volebat cupidiſſimè. Imò Condæa cum pudiciſſime priuatis ædibus concluſa viueret, nec expugnandæ caſtimoniæ ſpes Regi foret, Guiſio canente palinodiam, & pudorem feminæ excuſante; eò Rex prouexit amoris inſaniam, vt ſtatueret feminam vxorem ducere, ſoluto ob Condæi hæreſin priore matrimonio; nam ipſa in Orthodoxa religione poſt Pariſienſem cædem perſtiterat. Eam Regis mentem Catharina per interceptas litteras cùm deprehendiſſet, in re illa poteſtatem ſuam verſari rata; quippe ſi filius vxorem amatam, ingenio & prudentiâ claram, admitteret ſemel, auctoritatem matris inanem futuram atque emortuam; primùm metu diſſimulato, Condæum clam de tota re certiorem facit, quem ad eas res delicatum admodum nouerat; dein aggreſſa filium, hortatur ad coniugem ſeligendam, inſinuata Sueci Regis filia, ſimúlque ſuadet vt Auenionem proficiſcatur, quò propius Damuillæ intenderet, & communicatis cum Armaniaco Cardinale conſiliis, in Hugonottorum perniciem totus incumberet. Et quidem Rex Pinardum in Sueciam legari patitur, non dubius quin per longinqui moram itineris ſpatium eſſet implendi deſiderij; at profectionem Auenionenſem omninò reiicit, vrgetque ſummoperè vt eatur Pariſios. Dum Regina in eo æſtu plurimùm angitur, atque in dies Pariſienſi itineri moras excogitat, Condææ acerbiſſima mors nodum illum vno ictu ſoluit; quæ vt improuiſa, ſubitaque contigit, ita veneni ſuſpicionem pluribus mouit, quamquam incertam, diſtractis in maritum & Reginam animis; ceciditque integerrima mulier, caſtimoniæ victima, vnius rea ſceleris quod placeret. At parum abfuit, quin ipſe Rex præ amore ſimul eodem fato raperetur; ad mortis nuntium ſupinus corruit, per biduum crebrius animo linquitur, exhauſtâ omni medicorum arte; dolore mentis morbum corporis auget, vitæ fomitem alimentum pertinaciter reiicit; iamque diem tertium nihil cibi âut ſomni ceperat, emanabátque in vulgus mortis proximæ neceſſitas; cùm ab eo conſilio familiarium induſtriâ reuocatur. Guiſius, Villequerius, & Souuræus, nouo ſolandi genere iacentem aggreſſi, doloris cauſam exaggerant, pulchritudinem mortuæ commendant, incuſant fati acerbitatem, doloris immoderantiam laudant; ita vulnus animi linientes, inducunt ad iuſculum hauriendum; mox mœrorem ornant, ingenioſi ad exhibendam triſtitiam, & deſiderium indulgentiâ mitigantes, extorquent tandem valetudinem animi, atque ipſum Regem Regi reſtituunt; quem ſuæ mox pudebat amentiæ, affirmantem ſe veneficiis ad amorem pulſum. Sic perſanatum haud ægrè Regina Auenionem perduxit; idque ſuſcipiebat itineris, ſiue vt propoſito ſtaret, ſiue concepta ſpe Damuillæ qua vi, qua inſidiis opprimendi. Ante diſceſſum Alenſonius, & Nauarrus ad ſacroſanctam victimam Chriſti immolati iniurando fidem ſuam atque in Regem obſequium addicunt, dein Rhodano Auenionem Rex nauigat. Qua in vrbe ab Armaniaco Pontificis legato regiè exceptus, ac cum eo de Hugonotiorum exitio ſæpe colloquutus, ad fidem ac religionem teſtandam ſe Pœnitentium ſocietati.

Pinard.

Auenionem Rex proficiſcitur.

HENRICVS III.

societati adscribit; eumque mox Regina, Cardinalis Lotharingius, atque Optimates cæteri æmulantur; frequentes obeundis supplicationibus, & exercendis pietatis muneribus, in quibus cœtus illi versantur. Nam ea societas in cœtus varios distributa erat, quos colores vestium proprij distinguebant; porrò Rex cum Navarro immiscebat se candidis, atratis Regina, cæruleos ducebat Armaniacus. Inter quæ pietatis officia Lotharingius Cardinalis anno ætatis quinquagesimo morte extinguitur; febre ardenti correptus, dum à nocturna supplicatione regreditur, siue cœli frigore offensus, seu veneno contactus, venenatæ facis quæ præferebatur fumo excepto. Vir haud dubiè summus, rerúmque amplissimarum dignissimus, nisi dotes animi atque ingenij ad priuatam potiùs ambitionem & familiæ commoda, quàm ad salutem & gloriam Franciæ contulisset. Hinc dolorem conceptum, qualiscumque is fuerit, Damvillæ auxit vel temeritas, vel felicitas; qui capto Ægidij Fano in Occitania, transmissurus Rhodanum videbatur; cœpitque postmodum Aquas Mortuas, arcem ad mare validam. Quamobrem indignatus Rex, Lugdunum reuertit, in ipso itinere contumeliâ novâ afflictus. Etenim Bellegardus Liberonem obsederat, inconditum tuguriorum congestum veriùs quàm oppidum, & verberauerat tormentis viginti duobus. Verùm obstinatissima defensorum propugnatione, quos præfectus Roëssius incendebat exemplo, labe frustra tentata, illusisque cuniculis, magna clade, & abiectis militum animis, hærebat in castris, victo propior quàm obsidenti. Et in obsessis duarum mulierculаrum obseruata est eadem in diuersis factis fortitudo. Nam ad cuniculum erumpentem dum ferocem impressionem Marescallus instituit; mulierum vna in propugnantibus princeps reiecto hoste, bipenni hasta pugnans, subiectam in fossam impetu rapitur; at simul alia dum sæuit dimicatio, in eodem propugnaculo incredibili securitate, nens è colo filum deducebat. Is erat rerum status, cùm Rex Lugdunum reuerteret, & militari via deducente ad Liberonem, vrbem inter atque exercitum captum est iter, sed magnâ ignominiâ Regiæ sarcinæ ab obsessis direptæ, tum ipse pertransiens contumeliosissimis verbis excipitur; propudiosâ maiestatis infamiâ; moxque in castra subiens, calamitoso militum spectaculo motus, qui morbis, vulneribus, gelu, & pestilentia afflicti, nudi in cœno trahebant animam fixis corporibus, exercitum soluit; Liberone iterum salua & per flagitia sua incolumi. Bellegardi miseriam Quæstorum auaritia fecerat, qui commeatu & stipendiis militum detractis, exercitum in eam calamitatem induxerant. Atque ita bellum inceptum temerè, gerebatur ignauiter; quodque perniciosissimum, maiestas Regia in contemptum ibat atque ludibrium.

Cardinalis Lotharingij mors. — S. Gilles. — *Libero erepta.* — Roesses. — *Mulierum facinus.*

XVI.

Regis inauguratio & connubium.

Iam nihil vetabat, quin Parisios versus contenderet Rex. Sed in itinere duæ res magni momenti confectæ sunt, Rhemis vtraque inauguratio Regis atque connubium. Inauguratus est ab Ludouico Cardinale Guisij patruo, & quædam in sinistrum omen traducta; quod die toto in ornanda veste impenso, sub vesperam missæ sacrificium perageretur; tum quod Musici cantores canticum solemne Laudis prætermiserint

Anno 1575.

per

per incutiam; ac demùm quod Corona sponte è gestantis capite humi afflicta sit. Postridie vnctionis connubium celebratum cum Ludouica Nicolai Vademontij Comitis filia. Eam Catharina præoptauerat cæteris in Lotharingiam domum propensior, ipsamque in virginem, quæ candidæ indolis simplicisque, & ab aulico fuco alienæ, pompa Reginæ contenta in posterum, non ambiret potentiam, nec auctoritatem socrus capesseret. Et illius formam Rex dum in Poloniam proficisceretur amauerat; verum Rhemos eunti Maria Elbovij Marchionis filia novum ignem subiecerat, atque haud modicè enitendum Catharinæ fuit, Mariæ pertimescenti ingenium, vt noua flamma veteri cederet. Parisiis deinde excipitur Rex, atque auditis Hugonottorum legatis, postquam iactatæ frustra conditiones, & in nullas assensum est, breuis illa tranquillitas in necessitatem belli reuoluitur; quod non vno corpore, sed membratim fusum in prouinciis geritur. *Belli prosequutio.* In Phocensi prouincia nobiles adolescentes occupatis aliquot vrbibus, Hugonottorum nomine, coërcentur à Rhetio Marescallo, qui Præturam susceperat, Tavanio Marescallo morte extincto: at subito ea prouincia nouo motu percellitur, distracta in partes Rasorum & Carcistarum; cùm in Carceum Proregis legatum factio insurgeret, expostulantium Carcei peculatu exhaustam prouinciam; iique Rasi quod raderent barbam nuncupati: *Rasats. Et Carcestes.* his accessit Massiliensis seditio, ob noua vectigalium onera, ab Italis Redemptoribus contra vrbis immunitatem extorta. *De Cattes.* In Pictonibus Lauderæus Ludæi legatus Rheam insulam occupauerat fortiter, *Laudereau.* & Rupellæ infigebat aculeum, si in partis tuendis tam fuisset fortis quàm patandis; sed continuò Rupellenses cymbulis vecti in insulam, Martini Fanum pugna recipiunt, necatis inuasorum haud paucis; ægrè Lauderæo in nauigium se proripiente. Et in iisdem Pictonibus oppressus est Haius; ille qui dicendo iuri Pictauiensis præfectus, in ea vrbe seruanda sub Guisio contenderat plurimùm; *La Haye.* idem vastæ spei, modo ad Catholicos, modo ad Hugonottos versus, & neutri Partium fidus, cum frustra Pictauium inuadere tentasset insidiis, in proxima villa ab inimico priuato perimitur. In Petracoriis atque Aruernis Langoiranus propugnabat Hæreticos, Montallus Catholicos; & Petracorios vrbem Burdelius; *Langoiran. Montal. Bourdeilles.* vterque ab Hugonottis malè multati. Nam Montallus ab femina victus & cæsus est. Ea Magdalena Seneterria, siue sancti Nectarij; *Seneterre.* Miromontij vidua, in Lemouicibus; quæ formâ egregiâ, castitate eximiâ, & virili fortitudine prædita; iisdem dotibus promouebat Partes egregiè. Nam amantium turba comitante, sexaginta nobiles adolescentes in expeditionem ducebat, inuicta semper, & amore præuio, quem faceret ipsa, nusquam admitteret, Martis fulmen eiaculans; occupatura verius Alcibiadis symbolum, cuius in clypeo elucebat pictus fulminans Amor. Tam molestum aculeum Montallus vt refigeret semel, coëgerat mille quingentos pedites & ducentos equites, imminebatque Miromontio Castro; verùm Amazon petitis à Turenio quatuor sclopetariorum equitum turmis, cum agmine in hostem inuecta, post acrem dimicationem saucium fundit;

HENRICVS III. obiítque mox Montallus ex vulnere. Langoitanus Petracorios vrbem mox inuadit, diripitque immaniter. In Aquitania Montalbanum Valeta circumpositis castris vexabat, premebatque molestiùs; cùm Noüa Rupella iam libera, ne alterum factionis caput exscinderetur, copiis in Lemouices ductis; eas strenuo adolescenti Choupeo tradit, qui Bergeraco dum festinat iter, liberato Turenio, & Langoirano transmisso, Duranio se adiungit; simúlque omnes præfecto Turenio, per Valetæ castra peruadentes, Montalbano commeatum inferunt; seque extra vrbem inuiolati recipiunt. Quo facto Valeta coactus abscedere, proximaque oppida Montalbanis cesserunt. In Occitania Damuilla, Vzetiensem Ducem repellebat; nam eo spectante Aletium primùm capit, mox Vzatum; deinde Hugonotti Possinum inuadunt, & Baisium proximum oppidum; quibus commercium & nauigatio Rhodani rursum interclusa. Sed in Delphinatibus maiori mole bellum promotum est. Eam prouinciam Mombrunus & Gordeus suis quisque Partibus non tam vindicabant quàm discerpebant. Lediguerius Mombruni legatus Castillonium Castrum in Diensium montibus obsidebat; Gordeus supplemento Heluetiorum nuperrimè auctus cum copiis ad Castrum aduolat, erantque ad septem hominum millia; cùm mox insequitur pari propè numero Mombrunus, & Lediguerio adiunctus, die tota cum Gordeo velitatur. Nocte tectùs Gordeus statuit Diam recipere se, & sub crepusculum lucis receptum instruit; sed Mombruni vigilantiam haud fefellit. Ille recedentem anticipauerat, & præstolatus dum primum agmen Gordei transmitteret pontem, qui Dromæ impositus iter interrumpit; impedito ponte, Campoleonem in primum agmen immittit, & postremum, in quo Gordeus, ipse aggreditur. Extemplò equitatus Gordei funditur, turbantur sclopetarij, iisque fugâ celeri Diam se recipit. Vni Heluetij vltra citraque pontem supererant; quorum alterum agmen Mombrunus ipse impetit ferociter, alterum Lediguerius; iique iuxta veterem disciplinam vtrobique in aciem quadriformem instructi, repellebant vim illatam egregiè, ac parabant recessum; cùm sclopetariis hostium angustam admodum viam hinc inde texentibus, sclopetorum glande profligati, elatis sarissis se dedunt, & emissi cum ense à Mombruno, regrediuntur in patriam. Ea Mombruno magni victoria fuit. Etenim ad eripiendum periculo Gordeum, cùm è prouinciis proximis confluerent copiæ, in eas temerè Mombrunus inuectus, ratus se inuictum post profligatos Heluetios, in densum hostium agmen infunditur, cæsísque comitibus dum equum in saltum impellit, eo prolapso ac fracto femore capitur, leui Hugonottorum clade præter Ducem. Continuo Regis ac Reginæ iussu Senatui Gratianopolitano damnandus traditur; vt rebellis luiturus supplicium; nec Condæi preces multorúmque Procerum vitam exorarunt. Regem offenderant quædam hominis rei voces, ac scriptæ litteræ; imò factum, quo impedimenta regia diripuerat. Sic decreto Senatus damnatus Gratianopoli, & truncatus capite, vir in paucis fortis, & probitate morum non vulgari, nisi eos falsa religio, & fortitudinem rebellio in Principem maculassent. Huic

Franciscus

Perigueux.

Choupes.

Bais.

Gordes.

Chastilon.

Mombrunus victor & captus.

Franciſcus Lediguerius ſubrogatus eſt ab Hugonottis, quamquam eorum plurimis Cugio ſuffragantibus; eratque Lediguerius Delphinas, è nobili quidem ſtirpe; qui adoleſcens parum inſtructus fortunæ commodis, nauauerat operam litteris, hauſeratque hæreſin à præceptore; mox alteram Mineruæ artem arripiens, inclaruerat armis, deductus per ſingulos militiæ gradus, donec multos poſt annos ad ſummum euectus eſt. Ita dum vnum Henrico regnum ſcindebatur, peribat alterum, Polonis in nouum Regem ſuffragatis. Is Sigiſmundus Batorius Tranſiluaniæ princeps, qui Anna Sigiſmundi filia in vxorem ducta, regnum adiuit. Legauerat quidem Regina in Poloniam Bellegardum & Pibracium, non tam regni aſſerendi cauſa, quàm amouendi viros ſibi parum gratos; & Bellegardus in Pedemontio hæſerat, Pibracius in Poloniam venit, fruſtraque omni opera per animi contentionem ſummam impenſa; ſub ipſum ſuffragiorum tempus reuerterat. Retinuit tamen Polonici regni titulum Henricus; in eo retinendo quam in ipſo regno conſtantior; adeò homines inania ſectamur, dimittimus vera & ſolida.

De Leſdiguieres.

Polonia regnum Batorio datum.

XVII.

Iſta in prouinciis, dum Aulam ſui etiam tumultus agitant. Tunc in ea ſcena actores præcipui, præter Regem, matrem, ac coniugem, erant Alenſonius Regis frater, Henricus Nauarræ Rex, vxor Margarita, Guiſius, ac Principum intimi familiares, Duguaſius & Buſſiamboſius; Saunea præterea aulica femina, formâ, ingenio, & ſagacitate, amoris fax & telum aureum. Tam diuerſa capita in vnum conſilium propemodùm conueniebant, vt ſenſim Regem à Catharina auerterent, eamque regimine amolirentur. Margarita & Guiſius telam texebant, & machinam adornabant. Guiſius in Nauarri intimam familiaritatem receptus, eum haud incommodè moderabatur; eidem cum Margarita iam olim optimè conueniebat; Margarita Alenſonio fratri arctâ amicitiâ iungebatur; & idem Guiſius Ludouicam Reginam ſibi affinem conciliabat, imbuebatque aulicis artibus, per quas ad animum Regis irreperet. Vnus obex obiiciebatur Duguaſius Regi intimus, & Catharinæ addictus: cui Guiſius opponebat Souuræum & ipſum chariſſimum Regi qui ob dotes animi amabilior Duguaſio, per bonas artes gratiam promouebat; minùs ideò Catharinæ gratus, minúſque obſequens. Porro Catharina vt perſpicax erat, illicò tanta conſenſione mentium penetrata, nec dubia quin ſuam in perniciem tam multiplex machina compingeretur, ad eam ſtatim diſſoluendam aggreditur. Ac primùm Regem zelo incendit in coniugem, Duguaſio adminiſtro. Ludouica dum agebat in patris laribus, pudicè amauerat Paulum Ioannis Salmenſis Comitis iuniorem fratrem, ac ſi fuiſſet optionis ſuæ connubium, prætuliſſet Regi; adeò alienus ab tumore ambitionis animus tranquillitatem metiebatur mediocritate. Poſtquam nupſerat, mœrorem quemdam alebat doloremque arcanum, qui oblectationem totam depaſceret, & emanabant mœroris indicia, amor ſolitudinis, oris pallor, & ſuſpiria identidem erumpentia. Iis acceſſit Pauli Salmenſis in Aulam aduentus, qui blando vulneri facturus vel aſpectu vno remedium, Ludouicam delibauit oculis, atque vt Regi renuntiatum eſt, arcanis

Turbæ in Aula.

Buſſidâboiſe.

De Saunes.

HENRICVS III.

colloquiis. Eam ob rem Rex verbis malè vxorem habuit, amouítque Langiam chariſſimam Reginæ feminam; quod ipſi omnium moleſtiſſimum fuit. Deinde Catharina Alenſonium & Nauarrum per Sauneam dirimit; eius feminæ amore vterque indole haud parum diuerſi, facilè ab amata muliere incenſa riualitate, in diſcordiam aguntur. Idem præſtat in Nauarro Duguaſius maritum à Margarita auellens, & ab ea Torignia rapta eſt, arcanorum omnium particeps; tum eam ab fratre Alenſonio cum diſiungere Catharinæ miniſtri haud poſſent, vtrumque apud Regem falſis delationibus conantur euertere; & ſe præſtabat Rex credulum admodùm, vtrique iam olim offenſus non mediocriter; verùm in Alenſonium totus offenſionis cumulus corruit. Is naturâ ab indole Regis diuersâ plurimùm, tum ipſi odio, tum eius intimis deſpicatui erat; vt ſæpe plures contumelias inferrent Principi, quas ægrè è vulgo Nobilis pateretur. Vnus dignitatem Principis tuebatur Buſſiambofius; iuuenis ſummis animi corporiſque dotibus præditus, qui tum adhortando ambitionem heri ſuſcitabat, tum oſtentando inuictum animum, proſtrari propemodùm partes propugnabat, & erigebat auctoritatem abiectam. Ideò iam Duguaſio æmulus inuidiam inflammauerat, ab eo quaſi Margaritæ familiarior Regi in ſuſpicionem vocatus, mox in vitæ diſcrimen incurrerat. Etenim noctu reuertens in hoſpitium, ab armatis viris impetitus, fugâ quidem ſeruatus eſt; ſed non multò pòſt admonitus clam, perueniſſe ad Regem odium, ab aula abſceſſit. Continuò in Alenſonium, opis & defenſionis inopem, tum Regis tum familiariorum contemptus incumbit, & nouis in dies laceſſitus ludibriis, priſtinæ dignitatis præter ſenſum iniuriæ nihil retinebat. Semel è choreâ indignatus proruperat, affirmans ſe contemptum Regis, & ludibria familiarium pati ampliùs non poſſe; qua accepta voce Rex, quaſi ea rebellionis indicium foret admonita matre, ea ipſa nocte, ad fratrem venit; eúmque Loſſio in cuſtodiam tradit. Poſtridie Catharina, cui non placeret eò diſcordiam ferri, vt Alenſonio nulla poteſtas exurgendi foret, eum ad Regem deducit, & flagitanti veniam, preces, lacrymas, & obſecrationes adiungit, donec irâ Regis expugnatâ, liber Alenſonius reconciliatâ gratiâ miſſus eſt. Exinde Rex in otium & ſecuritatem languidam reuolutus, noctes terebat ludis & choreis, diei partem in ornatu veſtis, partem in geſtatione; Lutetiæ vicos cum vxore rheda circumuectus, ac catulos Melitenſes mulierculis eripiens, ſtultas infirmi ſexus delicias; ex lugentium tam inanem iacturam fletibus captans voluptatem. At dum nullo metu ſecuritati indulget; Alenſonius frater priora ludibria repetens, cuſtodum illuſa vigilantia, Drocum fugâ contendit, exceptus à Buſſiambofio opperiente; ac palam teſtatur diſceſſionis cauſas, non alias eſſe, quàm vt regni dignitas reſtitueretur, daretur pax Franciæ, Proceres liberarentur à vinculis, & muſcæ illæ aulicæ quæ circumſtabant Regem pellerentur. Ea fuga varios diuerſoſque affectus in diuerſis concitat. Lætantur Politici ducem ſibi præbitum, eumque ad quem regni ſpes proximè ſpectaret; idem Hugonotti ſibi gratulantur; haud inſcij quãtùm Alenſonius in ipſorum partes propenderet; chariſſimum ipſi

Margin notes: La Langy. — La Toriguy. — *Alenſonij fuga.* — Dreux.

ipsi fuisse Admiralium, atque haud rarò Principem interminatum vltionem auctoribus. Contra Rex vehementer turbatus, in capillos inuolans, inclamabat, iubebatque, à fuga retrahi, abducique vivum aut mortuum; mandátque Mompenserio & Niuernensi, vt Droco fugitivum includant, capiant, atque adducant. Sed Alensonius Bussij diligentia coëgerat iam octingentos equites, iisque accinctus festinabat ad Ligerim, transmissurus amnem, & Hugonottis accessurus vocantibus. Niuernensis supra Aureliam ad amnem consederat, infra Mompenserius; & capi Alensonius poterat, si arcessitus à Niuernensi Mompenserius admouisset copias; imò nisi Catharina scripto mandato prohibuisset Niuernensem ab Alensonio persequendo: ideò patuit Alensonio ad Bituriges transitus, tuto vbi premeretur, & aperto ad Hugonottos receptu. HENRICVS III.

Ea Aulæ conuersio delectum Condæi in Germania promovet. Confestim cum Ioanne Casimiro Palatini Electoris filio conuenit, de scribendo exercitu, in quem Germani atque Helvetij deligerentur; & Graffinerius Condæi domesticus, Basileam profectus, legit Helvetios ex pagis Protestantium, confluentes tanto animi ardore, vt quamquam magistratuum decretis dare Condæo nomina prohiberentur, muros saltu, natatu amnes transilirent; plerique etiam veste feminas mentiti, cùm fortissimum facinus exequerentur. Dum instruitur exercitus, Toræus qui multam pecuniam in eum delectum insumpserat, Mommorancij frater, tædio diuturnæ in Germaniâ moræ, à Condæo duo millia Reitrorum impetrat, quæ ad Alensonium duceret, iam summum Partium Ducem à Condæo dictum. Non sponte Condæus in eam expeditionem assenserat, eratque auctor vt sustineret Toræus, dum vniuersis copiis irrumperetur in Franciam, sibique membra corporis securitatem præstarent. Sed ille impatiens cladem sibi & calamitatem consciuit. Guisius prætor Campaniæ, transmissâ Lotharingiâ, Bacaram ad Rhenum venerat; pugnam capessiturus, atque adduxerat septem peditum millia, equitum tria; Proceribus comitantibus, fratre Maynio, Birone, Strossio, & Rhetio Marescallo, qui gratia Regis exciderat. At dum hostem ad limites regni indagat, iam ille intus penetrauerat, pergebatque ad Alensonium. Igitur regrediendum celeriter fuit, atque ipsa Reitrorum iuvante contumacia, qui biduò dum stipendia reposcūt, abnuunt se mouere, ad Theodorici Castrum Guisius hostem assequitur. Sub signis Toræo præter Reitros erant, quingenti sclopetarij pedites, ducenti equites, cataphracti centum; nec à pugna abstinere Toræus voluit. Eâ Reitri victi; (quorum quingenti iam desciuerant ad Guisiū) ac Franci pariter, quamquam dimicarent tum eques, tum pedes fortissimo animo. Lavallius Comes Andelotij filius, ætatis anno decimo sexto nondum impleto, postquam in fronte agminis strenuè supra ætatem pugnauit, Argentoratum fuga elabitur; Toræus geminis amnibus transitis Sequana & Ligeri ad Alensonium euadit; pedites destituti ab equite, per leucas sexaginta ad Bituriges per hostilem agrum recipiunt se. Guisius gemino vulnere saucius, crure & genâ alterâ glande perfossis, luculentam cicatricem reliquâ vitâ facie prætulit; hinc Orthodoxis acceptior, non tam deformatus vt dicebant, quam charactere Religionis

XVIII. *Condæus exercitum instruit.* Graffiniere. Toré. Bacara. *Toræus vincitur.* De Laval.

HENRICVS III. Religionis ſignatus. Interim multi Nobiles ad Alenſonium aduolant, vtriuſque religionis, quibus Reginæ regimen graue eſſet; in quibus Ventadurius vnius boni publici cupidus, Turenius verâ fide nondum eiuratâ, ſtipante frequenti catervâ Nobilium; ſimulque Noüa conuenit Principem, prudentia ille conſilioque clariſſimus. Nec minùs Catharina ad reducendum filium ſatagebat; captiuos Mareſcallos Mommorancium & Coſſæum Baſtillâ emiſerat: hunc paulò antè, vti à morbo conualeſceret; illum ſub profectionem iam conceptâ ægritudine ob carceris diuturnitatem, qua demùm extinctus eſt; non ambigens quin eorum libertatem Alenſonius poſceret, ac beneficium occupatura, quod ſi cunctaretur alienum foret. Iis comitibus ad Alenſonium properat; tantúmque enititur, operâ maximè Mommorancij, vt ad tempus bellum repreſſerit, induciis, ſemeſtribus impetratis. Per eas inducias, vrbes Alenſonio in pignus fidei tradebantur Inculiſina, Niortium, Salmurium, Bituricum, & Charitas; ac Condæo Meſeriæ. At quod momentum induciarum fuerat, mox belli caput eſt; quippe Ruffecus Inculiſmenſis præfectus vrbem tradere pertinaciter negat, item Montignius Bituricenſis præfectus recuſat; & Meſeriis Condæus excluditur; atque ad arma conuolabant Principes; niſi Catharina Coniacum & Ioannis Fanum ſuffeciſſet pro negatis vrbibus. Nihilominus inſtruebatur bellum accuratè, & Condæus traiecto Rheno adducebat exercitum; Rexque ſimiliter conuocauerat copias, ex Francorum, Helvetiorum & Reitrorum delectibus. Ad quarum ſtipendium, appellatis fruſtra Pariſienſibus, & onera vectigalium excuſantibus; à Niuernenſi & Pienna mutuatus pecuniam, exercitum parat. Iam Condæus cum Caſimiro, per Lotharingiam, Baſſiniam, atque Burgundiam, ſparſis circum incendiis, vado ad Marſiniacum tranſmiſſo Ligeri, Boios obtinuerat, per Arverniam Alenſonium aditurus. Maynius regium ducebat exercitum, imparem viribus, nec caſtra propius auſus adiungere, vel locorum ſpatio, vel munimentis vrbium infirmitatem ſuam tuebatur. Profecturus per Arvernos Condæus, accepta ab iis pecunia, ſubſiſtit, excepturus aduentantem Alenſonium, iunctiſque copiis petiturus Pariſios. Et eæ in agro Molinenſi iunctæ, magno tubarum ſonitu, tympanorum plauſu, & tormentorum ſtrepitu, Principe imperium Alenſonio præclara oratione tradente. Erant in exercitu triginta hominum millia, ex vtraque religione conflati; ſummâ Hugonottorum lætitiâ, nec minori ſpe, tot Proceres, tantam turmam Nobilium, tot diuerſas gentes, confluxiſſe ad incrementum religionis, quam paulò antè deteſtabilem cunctis & exectabilem videbantur ipſorum plures exſcindere. At tanti exercitus nulla extitit opera; occupatæ dumtaxat Molinæ, quas infirmior Maynius deſeruerat; parúmque abfuit quin Cadmæa ſorte turmæ equeſtres inter ſe pugnarent, Turenio & Buſſiamboſio certatim inferentibus vexillum album; iurgio ægrè auctoritate & precibus Alenſonij preſſo; cùm Politici Amboſium, Hugonotti Turenium ambitione pari tuerentur; nam vincendi cupiditas iuxta æmulum atque hoſtem premit.

Ventadour.

Montigny.

Condæi exercitus.

Anno 1576.

XIX. Attamen Regi imminebat tempeſtas, & tardis militum ſupplementis, exercitu

exercitu impare, perturbatæ admodum rationes erant; vna dumtaxat spes in Catharinæ prudentia & sagacitate. Et verò istud callidissimæ feminæ & solertissimæ operæ pretium præ cæteris fuit; cùm sola se instructa, vnasque ingenij machinas admouens, exercitum validissimum soluit, capitales hostes & priuatim inimicos compescuit, magno periculo Regem vindicauit, sibique clauum in tam atroci procellâ asseruit. Nam præter externum periculum, intus erant, quæ metum facerent ac terrorem. Mompenserius rogatus exercitus præturam suscipere, excusauerat se, quod ferrum stringere in filium Franciæ haud vellet; esse Alensonio expostulandi iustissimas causas, rediturum in officium, illæ si tollantur. Præterea nuper ex aula in Aquitaniam Nauarræ Rex fuga euaserat. Id Regina pertimuerat, adstrinxeratque vincula ad retinendum, spem ambitiosam, & amoris blanditias. Saunea Siren illa pulcherrima, absente Alensonio, versa vnicè ad Nauarrum, innectebat, implicabatque animum illecebris voluptatis; accedebat spes Legatariæ in vniuersum regnum potestatis, quæ vt caperet blandiùs, excitabatur ab eadem femina. Verùm insiti in Regis animo gloriæ stimuli, metúsque ne Alensonius in Hugonottorum partibus primas obtineret, locúmque occuparet, vnde ipse dignitatem suam & securitatem aliquando reciperet; Aubignæo præterea & Armaniaco domesticis fidis sensum primum gloriæ inflammantibus, omninò statuit fuga euadere. Feruaqueus & Lauerdinus accelerabant consilium, nouâ spe factâ occupandarum in Cœnomanis & Normannia vrbium. Ille itaque simulato venandi studio, postquam die tota in nemore Siluanectensi decurrit, in suburbium proximum veluti recubiturus diuertit; tum nocte totâ & consequenti die Belsia transmissa, Alensonum venit; postea Salmurium, mox Aquitaniam petiturus, quæ prouincia admota Benearniæ, asylum & receptus tutissimus foret. Eam porrò fugam tam aptè ad mentem suam Catharina conciliat, vt plerisque visa sit eandem occulta arte adornasse; nam præter geminatos in aduersa factione Duces, & sparsam ea multiplicatione discordiam; contraria Alensonij & Nauarri ingenia, tunc in imperando vti antè in amando riualium, non videbantur in vnam eamdemque rem consensura; idque omninò comprobauit euentus. Nunc Regina enitebatur, vt Alensonium amoueret à factione, atque ad Regem perduceret, serebátque de pace colloquia, quæ iam auribus admittebant Duces. Alensonius matris litteris captus, & suspectâ Nauarri fugâ iam præoptat pacem; Damuilla similiter ad eam inclinat; regno quodammodo in Occitania condito, quo eum deiiceret dignitas Principum, & restituenda pecunia quam in bellum legerat, suosque in vsus auerterat. Condæus vnus & Casimirus alieni à pace diuersas ob causas bellum sustentabant; cùm nutantibus aliis, & pecuniâ iam deficiente; singuli petitiones suas scripto consignant; Alensonius, Nauarrus, Condæus, Casimirus, Damuilla, Ventadurius; partim ad commodum publicum, ad priuatum partim collimantes, eásque ad Regem per legatos ferunt. At cum immoderatæ essent & Bentricus Germanus Casimiri orator, magnâ audaciâ, indignante Rege, perorasset, soluto colloquio, & Principibus

Pax quinta cum Hugonottis.

Nauarri fuga.

Feruaqueus, & Lauerdin.

Benthric.

HENRICVS III.

Chastenoy.

quædam oppidula expugnantibus; Catharina negotio adhibitura extremam operam, ad eos contendit, & Castenæum assignat colloquium, quò fœderati Principes eam conveniunt. Mirum, quantùm femina suæ arti solertiæque confiderit; prandebat dum conclaue Principes subeunt; immota corpore atque ore propemodùm, oculos duntaxat indignationis & securitatis testes conuertit, sumpto per otium cibo. At in eodem conclavi virgines erant feminæque pulcherrimæ, quas de industriâ versuta mulier hami instar atque illecebræ apposuerat, gnara quâ escâ piscis caperetur. Nec cunctati Principes, Alensonius, Condæus, & Contyus, obstupescentibus Germanis stantes, nudisque capitibus ad chorum imbellem imbelles aduolant; iamque plurimùm mitigati, à Catharinâ ad colloquium arcessuntur. Illo, alteróque ad Senones inito, res perfecta est. Primùm singulorum vtilitatibus factum est satis; Alensonio data centum millia librarum annua; in patrimonij incrementum, Bituriges, Turones, & Andegauenses, cum iure quod optimum esset; Condæo vsus liber præturæ Picardiæ, & Perona vrbs ad receptum, adiunctis centum librarum millibus; Contyo Principi, Noüæ & Noclæ singulis cataphractorum equitum turmæ; Turenio præfectura Turonum; Ventadurio oblata multa, acceptum nihil; viro præclarissimo in bonum publicum intendente; in Casimiro deuinciendo plus operæ & laboris insumptum est; tandem conquievit, congestis præfecturis, militaribus donis, immensa pecunia, atque ingenti spe. Sic priuata vtilitate oppleta, sancitur pax atque promulgatur; qua religioni Hugonottæ data libera per vniuersum regnum facultas; iudicia omnia in Admiralium, Mongomerium, Mombrunum, & cæteros Hugonottos irrita & rescissa; ac damnatorum memoria in integrum restituta; Hugonottis datæ vrbes haud paucæ, & alia multa in eorum gratiam constituta. Idque Edictum Maij nuncupatum est, quod Maio mense statutum foret atque promulgatum. Nec Catharina parca in promittendo & scribendo fuit; modò discusso turbine, Alensonium à factione auelleret; cui plurima etiam donari voluit, vti in Regem auctoritatem nouam erigeret, haberetque machinam quam ad nutum intenderet atque remitteret. Solutus est exercitus hostium: Reitri, dum expeditur pecunia, in Burgundiam & Campaniam ducti, tribus mensibus ceu flagrante bello, calamitosas diripuerunt prouincias; Navarrus, postquam Niortij Catholicam religionem eiurauit, testatus se eam vi susceptam simulato animo coluisse, perrexit in Aquitaniam; sorore Catharina excepta, quæ illicò libera iuxta fratrem religionem primam professa est. Idque quintum Edictum est, quod Hugonotti in defensionem suam extorserant; quod tametsi regiis partibus conducibile fuit, procellâ discussâ, & periculo solido per verba inania dissipato; tamen inde natum novum bellum, quo regnum tot antè seculis constitutum, ad exitium propè adductum est; & renouata interni externique mali calamitas, quæ olim sub Carolis VI. & VII. sævisset; eò atrocior quod stimuli religionis veternum odiorum, & vindictæ amentiam incendebant; id autem bellum, quoniam hoc primum tempore conceptum ac natum est, tantis postea incrementis alendum, paulò accuratiùs ab origine

Edictum Maij.

Anno 1576.

ne exscribendum est atque pertractandum; cui appellando Latinum nomen non occurrit; nam fœdus aut factio non satis explicat, quod Liguam ipsi Franci dixerunt: vt præcipuo nomine tam inusitatum bellum diceretur, cuius miseriis nullum exemplum in Annalibus foret.

Porrò id fœdus, si originem primam arcessam, ortum videtur ab æmulatione Mommoranciorum atque Guisiorum; cùm enim Henrico II. regnum moderante, post cladem Sanquintinianam Franciscus Guisius ad apicem gloriæ militaribus factis conscendisset, ac rursum post pacem Cameracensem Mommorancius Comestabilis, recepta apud Regem familiaritate, rerum potens esset; nascitur æmulatio atque contentio, quæ mox Rege cæso in factionem ac bellum exarsit. Quippe ad Mommorancios accellerunt Principes regij sanguinis, qui à Catharina exclusi regimine, ad nouæ religionis homines conuersi, audaciam, militem & pecuniam, ad fovendas & promovendas partes, assequuti, bellum diuturnum & perniciosissimum intulerunt. Guisij similiter, vocatâ in opem religione Catholicâ, & præclaris facinoribus gloriam tuiti, Francisci II. gratiâ, & Catharinæ in Principes odio sustentati, factionem suam egregiè propugnabant. Erat eius mens & caput vnicum, Henricus Guisius Francisci filius, qui patri haud impar, iam puer à patruo Cardinale Lotharingo ad defensionem Catholicorum admotus, strennè & fortiter prouinciam illam impleuerat. In præsentia remis velisque passis navigantem, repente obiecta syrtis afflixit, Henrici Regis voluntas mutata, & beneuolentia in metum & suspicionem deficiens. Etenim Henricus in memoriam reuocans, quos sibi nondum Regi animos in Carolum fratrem fecisset Guisius, vt defectionem sæpe inspirasset, vt quinquaginta hominum millia parata ad nutum affirmasset; non dubitabat, quin eodem animo & simili auctoritate Guisius, potentiam aleret regiæ supparem. Eamque ob rem cùm statuisset æmulum sensim deprimere atque abiicere, odisse palam nondum ausus, cepit non amare, at nondum beneficiis detrahendis potens, eorum cursum intercludebat. At Guisius ea mutatione perculsus, quasi retrò reuolueretur potentia, & euanesceret, quia non cresceret; ad asserendam dignitatem veterem, novamque comparandam, siue vt fidem Catholicam laborantem admodùm propugnaret; factionem in ipso regno instituit; quæ validissima esset ope omnium Ordinum; & in speciem honestissima, ob veræ Religionis defensionem. Opportunus erat huic compingendæ articulus, pax proxima Hugonottis concessa; in qua tam multa iis donabantur, vt iam hæresis missa compedibus, vagandi liberè & grassandi licentiam nacta nullo fræno imposterum cohiberi videretur posse. Hunc vrgebant metum Regis considerata indoles, & perpensi Principum regiorum mores. Iam Rex in contemptum abierat; feminæ rerum gubernaculum tradere, nihil delibare regni præter delicias; cum intimis adolescentibus versari perpetuò, & in conclaue abdi, ignotum, obscurum, & tenebricosum; nusquam militiæ, rarò in populorum oculis comparere, vti hactenus à Regibus Franciæ aliena erant, sic Francorum reuerentiam atque amorem extinxerant. Et proximi è regia stirpe Principes odium præterea incendebant; Alensonius, quem deinceps nuncupabo

XX. Ligua origo.

HENRICVS III. nuncupabo Andegauensem, existimatus ob Admiralij consuetudinem clam imbutus hæresi, atque in Hugonottos propensus haud dubiè, quibus nuper commodissimas illas conditiones confecerat, Catholicos à se alienauerat; Nauarrus & Condæus palam in Hugonottorum castra, & templa transiuerant; vt zelo religionis suæ inflammatis, atque vt rebantur mergendis naufragio, nulla iam tabula præter Guisium vnum superesset. Ad eum igitur Catholici omnes conuertere se, appellare opem, prouocare fortitudinem, & amorem religionis in tutelam regni inflammare. Nec ille diu appellari se patitur, imò vt compingeret machinam quam nulla vis frangeret; per emissarios fœderis formam scripto consignatam tradi singulis curat, in quam iurarent, qui auitam religionem sartam tectam vellent. Porrò scripti ea formula erat, vt à sanctissimæ Trinitatis nomine capto auspicio, tria potissimùm in scopum huiusce fœderis sibi proponerent, primùm ad legem Dei stabiliendam, eiusque cultum iuxta Romanæ Ecclesiæ ritum asserendum; tum ad Regem Henricum III. in regno firmandum, eiusque successores, & vindicandum obsequium; postremùm ad restituendas Regno & Comitiis regni immunitates, honores, & libertatem, quas Francia obtinebat Clodouæo regnante. Deinde in eas res bona & salutem suam addicebant, polliciti se habituros hostium loco, qui huic fœderi repugnarent, & ad eorum perniciem atque exitium enixuros se tota corporis atque animi contentione. Præterea iurare se obsequium Duci qui legeretur, cuius auctoritate plecterentur omnes qui officio suo fungi renuerent. Ac demùm iurabant pœnâ æterni anathematis se quod legerant scriptum impleturos; seque in id fœdus sanctissimum iustè admissos, siue ad imperandum siue ad obsequendum; quod tuerentur ad vltimam sui sanguinis stillam, nullâ in contrarium excusatione prætensâ. Scriptum eiusmodi Parisiis clam per singula capita & tectorum abdita irrepebat; admittentibus primùm facinorosis, delatoribus, prodigis, & quibus malum publicum pro deperditis facultatibus foret, ac pro flagitiorum pœnis, licentia atque impunitas; mox accedentibus ciuibus, quos fidei amor, & credulitas simplex, ignaros in perniciem tectam inducebat; vt lues passim magnam vrbis partem corriperet. Postea quod fit in pestilentia, ab ciuitate in proximos agros spargitur malum, inuaditque Picardiam. Præ cæteris Franciæ populis, Picardi pietatis sinceræ & auitæ Religionis cultores, Condæum prætorem ferebant impatientiùs; modò Perona inexpugnabilis ciuitas illi in asylum & receptum tradenda, præter indignationem, commouebat metum, ne Condæus hæresin prorsus inueheret, néve belli insaniam in prouinciam & Peronam ipsam induceret. Sic affectis animis adfuit Dux, Iacobus Humerius, Peronæ, Mondiderij & Royæ præfectus, nobilitate, auctoritate atque diuitiis præpollens; qui in Condæum incensus, tum ne Perona deturbaretur, tum in Mommorancios priuatim offensus, tum zelo fidei; fœderis scriptum admittit; vocatque in consortium tum prouinciæ Nobiles, tum Peronam,

D'Humieres.

atque

atque alias ciuitates. Deinceps id fœdus è Picardia in Pictones transuolat; promouente Ludouico Trimollio, cui Hugonotti arces & oppida eripiebant identidem; & plerique Nobiles in cæteris prouinciis idem pepigerunt. Nec ea factio Regem latuerat, quam assensu tacito alebat, cupiens ea tolli Hugonottis quæ necessitate actus permiserat; nec Moruillerius, cuius in consilio summa erat auctoritas, improbabat fœdus; imò Catharina turbarum amantissima, clam fouebat incendium; & omni ope præsto erat auctoribus. Sic per ea initia, progressusque, adoleuit soboles, quæ deinceps tum inimicis tum amicis atque nutriciis perniciosa, parentem ipsum, vnde ortum habuit in exitium trahet.

XXI. *Bellum sextum in Hugonottos.* Balsac Montaigu.

At primus eius fœderis pattus bellum fuit in Hugonottos proximum, quod est numero sextum. Condæus Peronâ sibi assignatâ excluditur, conuentus ciuium, in eius perniciem celebrantur, nec Peronâ modò sed & Picardiâ pellitur; mittit Balsacium Montacutum qui apud Regem expostulet, eoque non audito, in Aquitaniam ad Nauarrum tendit. Quem posteaquam ad vires iungendas impulit, Durasio in Feruaquei locum inducto (nam Feruaqueus visus Reginæ consilia Nauarri prodere) & ipse Fanum Ioannis inuasit, atque Broagium Mirembæo eripuit, Rupellaque exceptus est, inuitis ciuibus, Ministrorum gratiâ & auctoritate; iamque videbantur in bellum ruere omnia. Illud porrò proxima regni Comitia in medium Nouembrem indicta reprimunt aliquandiu, operiente vtraque factione, quid per illud vniuersi regni consilium statutum tandem ac decretum foret. Etenim Rex ob finem geminum ea condixerat. Primùm, vt expostulantibus os & querelam obstrueret, regimen incusantibus, & trium Ordinum Comitia flagitantibus; deinde vt proximum Maij Edictum, tantoperè Hugonottis vtile & accommodatum, omnium Ordinum auctoritate peruerteret, & bellum si occasio foret potenter inferret; eos in fines curauerat in Prouinciis ad Comitia designari Catholicos Hugonottis exclusis; sed dum Blesiam illi conueniunt, ad arma conclamatur, vno Alberti, quem Luynium appellabant, facinore. Is Pontem sancti Spiritus, quod in Occitania oppidum, Rhodano adiectum, occupat, atque in eo Toræum Mommorancij fratrem improuisum capit; hinc Damuillæ & Hugonottorum querelæ, quasi violatâ pacis & iusiurandi arâ sacrosanctâ, & quamquam pòst Toræus missus sit, flagitatum acriter vt vrbs redderetur. Eos inter motus ad Comitia legati conuenerant Blesiam, iisque post supplicationes & preces datum initium, præclara Regis oratione. Sedebat sub vmbella, aderantque præter Reginas, Cardinalis Borbonius, Contyus & Suessionensis, Condæi fratres, Mompenserius & Princeps Delphinus, Philippus Emanuel Dux Mercurij Ludouicæ frater, Dux Maynius, Dux Vzatensis; atque Antistites Franciæ Pares; fuitque argumentum orationis, expostulatio de Regni calamitatibus; adhortatio ad conciliandam salutem publicam & totius regni tranquillitatem, ad euellenda bellorum ciuilium semina, corruptelam morum emendandam, &

Luynes.

Comitia trium Ordinum.

Fff 3 leges

HENRICVS III. leges ad dignitatem pristinam reuocandas. Quæ Rex tam aptè, tam eloquenter, maiestate tanta disseruit, vt omnibus amori & admirationi fuerit. Eam orationem sermone ineleganti excepit Biragus Cancellarius, & exigendæ pecuniæ necessitatem pluribus ostendit. Actæ Regi ab Oratoribus trium Ordinum gratiæ; pro Clero dixit Petrus Espinacus Archiepiscopus Lugdunensis; pro Nobilitate Claudius Senescæus; pro tertio Ordine Petrus Versotius Causidicus Parisiensis fori clarissimus. Tunc illicò delata ad Regem Ordinum postulata, ex quibus percepit fœderis fermentum in legatos plures emanasse; simulque allatum est quoddam scriptum Dauidis Parisiensis Causidici, quod vt dicebatur Romam missum, inde suffragia & auctoritatem sacram reposcebat; porrò in eo fœderis deformitas oculis subiiciebatur, palámque Regnum abrogatum Regi, conferebatur in Guisium; quod scriptum probissimus quisque, vt ab vno capite turbulentissimi viri arbitratur profectum, ita nec Romæ à Pontifice, nec ab fœderatorum vllo in Francia eo comprobatum tempore affirmat. Attamen Rex cùm fœderatos ad incolumitatem Religionis prorsus incaluisse animaduerteret, eosque vehementer Ducem ad profligandam hæresim flagitare; de matris & Moruillerij sententiâ, fœderi subscripsit, seque illius Ducem & auctorem professus est. Prauo sanè consilio, vt qui omnium esset Rex & parens communis, iam factionis Ducem se gereret, & ipsâ regiâ auctoritate, Regum luem atque perniciem aleret. Deinde agitatum de Religione, & quidem passim statutum à singulis, vti Franci omnes ad Catholicam fidem & Romanum cultum adigerentur; sed de modo & ratione adigendi diuersæ omninò sententiæ erant; quibusdam sancientibus, id debere fieri citra bellum & publicæ quietis perturbationem; aliis, qui plures erant, nullâ appositâ conditione, vel bello & armis asserendam Religionem dicentibus. In iis sententiis ambigente Rege ad quam accederet, vt spatium ad deliberandum amplius foret, legatos mittit singulos, ad Nauarrum, Condæum, & Damuillam; qui ad Comitia inuitarent, docerentque omnium Ordinum calculos ad vnius Religionis cultum suffragari. Dum ij viam instituunt, edictum Rex scribit, vrgente Mompenserio, quo princeps locus Principibus Regij sanguinis est assertus, iique Paribus Franciæ antelati sunt, quæcumque institutio aut antiquitas dignitatis foret. Ea inter cùm legati ad Principes contendissent; vnum à diuersis responsum accipiunt, quamquam modo diuerso redditum; nam Nauarrus moderatè respondit, fieri non posse vt vna dumtaxat Religio coleretur in Francia; ad se quod spectaret, eam se amplecti, quam crederet sanctiorem; si Deus aliud in mentem induceret, paratum se Diuinis nutibus & luci obsequi; Condæus agens austeriùs, non admisit legatos, causatus eos non legitimè conuenisse, nec se hostium cœtum habere pro Comitiis regni; simúlque haud dubius, quò ea Comitia inclinarent, ad bellum imminens delectum habet, vimque intenrat. Damuilla postquam affirmauit tueri se Religionem Catholicam, negat legitimum esse Comitiorum conuentum; & hæresin bello, quod appararent, adaugendam potiùs quàm tollendam. Ita legatis Blesiam reuersis; & perstante varietate suffragiorum,

Senescay.

Anno 1577.

vt bellum ad tollendam hæresin induceretur; tandem Condæo & Navarro arma iactantibus; in Comitiis Rex edictum sancit; quo primum testatus, se Hugonottos in fidem & tutelam suam suscipere, ne quid eorum facultatibus, saluti, & conscientiæ detrimenti inferatur; addebat, ad publicam tranquillitatem se postulatis Comitiorum refragari non potuisse; quæ flagitabant, ne vllam Religionem præter Orthodoxam palam exerceri in Francia pateretur; contra quod placitum si qui armis insurgerent, iubere se, vt vi cogerentur, atque perduellium instar plecterentur. Et eo decreto bellum indictum est; nec enim ij Hugonotti erant, quos à peruicacia verba absterrerent, tantis stragibus cladibúsque superstites etiam & imperterriti. Atque id Regi exploratum erat, qui simul cum edicto geminum conscribi exercitum curat; quorum alter fratri Andegauensi traditus, Maynio alter. Data erat Andegauensi legataria in regnum potestas, isque in Hugonottos vehementer incensus, quibus se despicatui esse audierat, tum ad vsurpandam nouam potestatem, tum ad vindicandum contemptum, cupidè regimen exercitus suscepit; prohibuit tamen ne Gúisio alter traderetur; quem multum oderat; nec Regis æmulatio in dignitatem eius assentiebat.

Maynij copiæ primùm instructæ infunduntur in Pictones, pelluntque Condæum, qui Broagio iterum Mirembæo erepto, Mirembæum ipsum quamvis Hugonottarum partium obsidebat. Postquam Condæus copias Regiis inferiores in proximas insulas misit, seque Rupellam recepit, plura oppida inuadit Maynius, atque ad Rupellæ portas adequitans, circùm agros vastat, nemine erumpente, & latè potentiam in viciniam promovet. Quippe Rupellenses intestinis odiis laborabant, eratque dissidium ciuem inter & Principem, ob novi Consulis electionem; nec Condæus ipse pervidebat satis quid agendum foret, amisso consilij & suarum rerum gubernatore, Balsacio Montacuto; qui Religione Catholicus, & Ministris invisus, in suspicionem apud herum vocatus, exorata facultate abscesserat, séque in privatos lares receperat. Cum Navarræ Rege gerebatur mitiùs. Eum Mompenserius, Viennensis Archiepiscopus, & Biro, Bergeracum conuenerant; ac tametsi de ratione pacis nihil certi constitutum sit, tamen lentè & progressu ancipiti, studia belli intendebantur. Ferociùs ab Andegavensi arma promota sunt. Erant in exercitu duodecim peditum millia, equites bis mille supra octingentos, viginti duo tormenta: ac legati, Duces Guisius, Nivernensis, atque Aumalius; Biro tormentorum præfectus, & Chatrius castrorum tribunus, & consiliorum Andegauensis intimus moderator. Tendenti in Aruernos vrbs Charitas primùm obiecta est, quam tenebat Landius Navarri summus cubicularius, raro milite & munimentis imperfectis inualidam; attamen tres impressiones sustinuit; vrbemquè mox tradit, pactus civium incolumitatem; quam Guisius illibatam seruavit; frementibus Italis, quod Martinengus ipsorum ductor, pugnando ad occupandum pontem cæsus esset. Mox Andegavensi & Guisio Regem Blesiam convenientibus, Nivernensis in Arvernos exercitum ducit, & Issoriacon admovet. Vrbem Chavanacius Hugonottis commissam,

XXII. Bellum in Hugonottos geritur.

La Chastre.

Des Landes.

Issoire.

Chauaguac.

HENRICVS III. Le Merle. Les Ceuenes.

ſam, & in exitu montium poſitam, forti præſidio tuebatur; dum Merla centurio multis facinoribus celebris, in Cevenio tractu inſtrueret ad ferendam opem ſubſidium. Tribus è ſuggeſtis librata in murum tormenta, & verberatio incepta; primum Guiſius, alterum Niuernenſis, Mercurius tertium inſidebant: ac ruinâ tergeminâ illatâ, conſtitutum vti poſtridiè triplex horâ condictâ inferretur impreſſio; veneratque Milliaudio Andegauenſis, vt præſentia militi animum faceret. Die dicta Guiſius cupiditate gloriæ prouectus, raruſque laudem vulgatem eſſe quæ conſortes admitteret, fortitudine præproperâ, ante horam deſignatam, ruinam ſibi obiectam aggreditur, & temeritas ne præcoci fortitudini deforet, nullis armis tectus: continuò Guiſium tota Nobilitas, qui Francorum eſt genius, imitatur atque inermes pugnando ſtrenuè ad labem euadunt. Sed temeritati ſuum præmium fuit. Poſt atrocem pugnam repelluntur Catholici, ex Nobilitate haud pauci occumbunt; ipſe Guiſius cum in turri ſolus per mediam horam vim fregiſſet hoſtium, admirabili fortitudine primam temeritatem excuſans, tandem preſſus numero in ſubiectam foſſam inſilit, euaſitque incolumis; perſtititque turri Guiſij nomen atque in poſteris facinoris laus. Niuernenſis interea ſuos in caſtris continuit, vetuitque certantibus opem ferre; dicens opperiri ſe donec ſignum ad pugnam daretur; idque tam laudi quam vituperio fuit; dum mandatum, vel inuidiæ vel diſciplinæ militaris curæ adſcribitur. Ipſe attamen quæ ſequuta eſt die, continuata verberatione tam latam intulit labem, vt obſeſſi deiecti omni ſpe ad victoris arbitrium eo ipſo die ſeſe dediderint; adeò prudentia fortitudinem promouet, pluſque induſtria quam impetu geritur. Parcitum feminis, vrbs direpta, & fortè concepto igne incenſa eſt. Damvillam interea occultis conſiliis eripuerat Rex Hugonottis. Aggreſſa eum primùm coniux, dein Bellegardus vetere amicitiâ iunctus, expugnauerant tandem dubium animum; receperatque ſe deſerturum hoſtium partes, poſtquam vrbes in Occitania plures, in quibus clam alebat conſilia, occupaſſet. Verùm cum Miniſtrorum vigilantiâ, quæ ſuſpicaſſima omnium gens erat, prohiberentur conſilia, cumque Monſpelij ingreſſu arcuiſſent; palam hoſtem ſe profeſſus, Monſpelium interclusis aditibus adigit ad penuriam cibariorum. Iam alterum menſem vrgebat penuria, cum Caſtillonius Admiralij filius, obſcura nocte erumpens, ex Cevenio tractu & Rutenis, magna celeritate, inſtruit quatuor hominum millia; iiſque fretus viam remetiens, atque in Damvillæ militem irrumpens, in vrbem penetrat, vnóque impetu in hoſtem reuerſus, quà parte vrbis premebatur arctiùs, fugat militem, munimenta doliaria euertit, atque ipſa dolia frumento farta in vrbem rapit; eodem facinore hoſtem pellens ac famem. Et ea belli appendix, cuius momentum ad Rupellam erat.

Damuilla in Hugenottos.

Les Ceuenes.

XXIII. *Broagium captum.*

Rex Octauij agebat, ad vrgendam obſidionem Broagij. Broagium oppidum conditum nuper in Santonum ora, paulò infra Rupellam, huic celeberrimæ vrbi ſurgebat æmulum; ſitus à natura commodus incolas primùm, dein munimenta acciuerat; munimenta vtrique partium obtinendi cupiditatem exciverant. Quâ littus Oleroni inſulæ adiacet, Oceanus in obiectos

obiectos agros canalem immittit, protenditque ad duarum leucarum spatium, porrectum in latum per quingentos passus; circum paludes salsæ in agris restagnant, ex quibus magno incolarum fructu sal abundè conficitur. Canalis ostium ipsa natura maris vt prædonibus clauderet, syrtes quasdam & arenarias moles opposuit, per quas nauibus difficillimus aditus; atque vt videretur incolis maximè consuluisse, ipsi canali tranquillitatem miram conciliauit, sicque obtexit à ventorum insania, vt tutissimus Aquitaniæ portus habeatur. Ad eum canalem millesimo passu ab aditu, Iacobus Mirembæus loci Dominus situ perspecto, quædam tuguria nautis primum posuerat; mox oppidi speciem; postremò vrbem, quam munimentis atque aggeribus accuratè cinxit; dixeratque de nomine suo Iacopolim; sed hæsit Broagij appellatio, à turri Broa, quæ iam olim erat ad Canalis limitem erecta. Eam porrò vrbem Mirembæo quamuis Hugonotio Condæus ademerat, Rupellam alteram paraturus, & munimentum insulis quas tenebat, imposuerátque cum præsidio valido Mongommerium & Manducagium Picardum nobilem; præterea ope Rupellensium classem instruxerat cui Clermonambosium præfecit. Maynius exercitum eductum Pictonibus oppido admouet, & Lansacus Regis iussu classem Burdegalâ ad promouendam obsidionem adducit. In classibus quoniam agebatur momentum expeditionis præcipua Ducum cura impensa; sed Lansacus prudentiâ & felicitate præpolluit. Primùm ad fauces canalis applicat naues, dum triremes quinque ab Monlucio equite Melitensi adductas, nequicquam hoste prohibente, excipit; deinde nauigia incendiaria ab hoste submissa, arte nautarum nullo damno intra classem recepta, suis flammis ardere incolumis spectat. Tum felicitas industriam iuuat; Clermonambosius, dum in canalem penetrat nauarchis imperitè clauum gubernantibus, tres è maximis nauibus in arenam impactæ franguntur; at contraria sorte vna ex Regiis, dum incendiariis scaphis se explicat, fluctu infra Broagium vecta, eodem loco hæret, prohibetque ne cibaria inferantur obsessis, ipsa vbere commeatu instructa. Præterea cùm Ambosius constituisset pugnare, medio die, cùm intumescit maximè fluctus, repente ventis ponentibus, & loco fixus malaciâ, Lansaci tormentis percellitur, admotis prope triremibus, donec ægerrimè ab hac fauce eductus, postea plerisque nauium dilabentibus, classem soluit. Interea Maynius oppidum vehementissimè oppugnat, capitque frontem duorum propugnaculorum; iam plerique ex obsessis ceciderant, Manducagius saucius iacebat; summa frumenti inopia erat, aqua penitus defecerat; ardebantque vehementissimâ siti omnium corpora; Lansacus canalis os mole occluserat; & nuntiabatur Andegauensis victorem exercitum ex Aruernia deportare; vnde Strossio compellante obsessos, ij faciunt deditionem, vitam pacti, arma & sarcinas. Ab eo facinore pronis animis pax conciliatur. Eam Rex plurimùm expetebat; siue otij cupidus, siue impulsus ab Andegauensi, quem expeditio Flandrica commouebat; siue omninò post calamitates componendi regni studiosus, subditos in vnum corpus coalescere cuperet; veneratque Pictauium potius ad curandam pacem quàm bellum vrgendum. Aderant

Clermont d'Amboise.

Pax sexta cū Hugonotis.

HENRICVS III. iam ante qui agerent cum Navarro Mompenserius, Biro, & Villaregius, & conficiebant concordiam, quam à Navarro exigebat necessitas; nam intus & foris aduersa illi cuncta accidebant; nec Condæus diu se appellari de pace patitur: discordiâ ipsum inter & Rupellenses perpetuâ, afflictissimisque Hugonottorum partibus. Nec iis vlla pax opportunior contigit; quippe cùm animos diremisset discordia, destituisset milites prima fortitudo, inuasisset auaritia, libido, & eiusmodi vitiorum colluvies; nunquam propiùs ad ruinam admoti sunt, eratque non arduum Regi factionem totam extinguere, nisi maluisset parcere, vel subditorum saluti, vel suæ sollicitudini. Pax itaque Bergeraci sancitur, curantibus Mompenserio & quos appellaui; iisdem prope conditionibus, quæ postremo Edicto conuenerant; nisi quod religionis exercitium paulò arctioribus finibus conscriptum; eædem vrbes concessæ, præter Monspelium pro Bellocadio datum, nec Issoriacum restitutum est. Tum Noüa in Occitaniam missus, commodùm aduenit equis veredariis, cùm Damvilla ad pugnam adducebat copias, ac Monspelio Castillonius prodibat, ruebantque in prælium; sed iras statim caducifer novus compescuit: Franco ex temporaneo ad hostem tam deponendum, quam admittendum.

XXIV. *Regis intimi cæsi.* Henricus tranquillitate recepta, fruiturus bono quod parauerat, regressus ad otij molliora negotia, ludo, choreis, ad pendentem annulum decursionibus, intima cum iuuenibus adolescentibus consuetudine, horas terit atque absumit; quamquam, vt res humanæ sunt, rara est prosperitas quam aduersitas sua non rumpat, nec ipsis Regibus inuiolatus est voluptatum vsus. Primus Regi dolor ab ipsis instrumentis gaudij oritur, intimis adolescentibus, quorum tres breui intervallo miserè cæsi sunt. Iam superiore anno Duguasius, Tribunus prætorianæ legionis, ab inimico priuato dum securus in lecto somnum atque impudicam mulierem opperitur, per occultas insidias occubuerat; modò florebant Regis gratia Quelusus & Maugiro; quorum Quelusus ab Entragueto prouocatus in singulare certamen perimitur, & Maugiro ab Entragueti socio; tum haud multo post Sammaigrinus, in eandem familiaritatem admissus, dum Luparâ noctu egreditur, per adornatos sicarios triginta tribus prostratus vulneribus interficitur, ingenti Regis luctu, & inani impensâ funeris dolorem solante. Deinceps in eorum locum subrogati Franciscus Sanlucius, Annas Ioyeusa Guillelmi in Occitania legati filius, Bernardus Nogaretus, & Ioannes Ludouicus frater, Valetæ filij; nec sine offensione Francorum, querentium in eiusmodi iuvenes immensam effundi tum pecuniæ vim, tum beneficiorum & dignitatum multitudinem, ingenti totius regni miseria. Quippe Rex, ne quod effunderet, deforet, edicta identidem, quæ pecuniaria nuncupant, in Senatum Parisiensem curabat deferri; quibus aut magistratus noui creabantur, aut vectigalia imponebantur, æquali reipublicæ detrimento, cùm magistratuum numerus Regem, & subditos pro tributo premat. Eas ob res marcescebat subditorum amor atque depetibat, & in Guisium innalescente fœdere conuertebatur. Cui fœderi novum fulcimentum adiungit expeditio Flandrica Andegauensis; quæ tametsi

Quelus. Et Maugiron. Entraguet. S. Maigrin. S. Luc. De Ioyeuse.

metsi Rege inuito in speciem suscepta, tamen Regem Hispaniæ, vel impulit mox ad talionem, vt fœderatos sustentaret; vel excusandi modum suppeditauit, vt Catholicorum partes foveret in Francia, dum Hugonottos in Belgio Francus promoveret. Porrò expeditionis ea causa fuit. Recurrebant inimicitiæ Regis cum Andegavensi, & familiaribus odia mutua incendentibus, Aula Andegauensi, vt dicebat ipse, pro tortore erat; quamobrem appellantibus in Belgium aures præbet & mentem. Totius rei & consilij seriem Belgarum Historici accuratè perscribunt; mihique iam antè cùm sit persuasum in eiusmodi bella non digredi, satis erit observare, Belgas ab Duce Albano immaniter habitos, agitasse consilia noui imperij, ac primùm Orangio Duce Hugonottos secessionem fecisse; atque vrbes plurimas in Hollandia atque Zelandia insedisse; tum Catholicos accessisse ad Orangium; ac consensu communi Andegauensem ad regendas prouincias appellasse. Ille cùm expeditionem susciperet, intercedit Rex, vetatque progredi, siue quadam æmulatione aut inuidentia fraternæ gloriæ, sive Bussiambosij offensus proteruiâ, & custodes occultos fratri assignat; quibus illusis Andegauensis se fugâ proripit, primùm Andegavum; dein paratis aliquot copiis in Hannoniam, bellumque pro libertate Belgarum, vt ipsi secessionem suam appellabant, instituit. Ab eo captæ aliquot vrbes; sed ortâ ipsum inter & Casimirum æmulatione aliquantò pòst in Franciam regreditur; tentaturus postea expeditionem alteram, euentu neutiquam meliore. Eos inter Aulæ variantis æstus, Rex honorandæ Nobilitati novum Ordinem condit; eúmque voluit de sanctissimi Spiritus nomine nuncupatum, quod die Pentecostes Christianis colendissimo, tum in lucem ipse Rex prodiisset, tum in geminum regnum Poloniæ & Franciæ inauguratus; idque susceperat, obscurato iam Ordine sancti Michaëlis, ac traducto ad vilissima capita, vt torquis equestris non apex gloriæ, meriti præmium, aut laudum esset fastigium, sed ignobilium mercatorum ornamentum aut dedecus, atque à nobilibus datum famulantibus in præmium aut contemptum. Eamque honestissimæ rei vilitatem copia fecerat; nam ab Ludovico XI. institutore ad Henrici II. annos postremos, numerus equitum non impletus erat; tanta habebatur delectus ratio; mox breuissimo spatio, muliercularum auctoritas, & Reginæ moderantis infirmitas, honoratissimam torquem humillimis collis dehonestauerat. Catharina interea agebat Neraci cum Navarræ Rege, ad reliquias belli extinguendas; quamquam incauta noui fomitem belli adduxerat, Margaritam Navarri coniugem, quæ à Rege iussa aula exire, atque ad maritum conferre se, rata iniuriam quod molestum ipsi & tædio foret, vltionem coquebat. Regina Tolosa in Occitaniam venit, amicè & beneuolè Damvillam excipiens, à quo deducta Massiliam Prouinciæ Phocensis turbas, dato in Prætorem Priore Melitano equite, Guisij fratre, oppressit, Rasorum factione extincta. Tum per Delphinates Gratianopolim venit, agitque cum Sabaudiæ Duce, recepto in gratiam Bellegardo, qui dicebatur Salussios velle occupare; reditque Parisios, cum Andegavensis post infœlicem expeditionem, ad Regem venisset, Bussiambosio ab gratia sua deiecto; idemque Ambosius haud

HENRICVS III. Anno 1578. Alensonius primò in Belgium.

Anno 1579. Ordo sancti Spiritus.

HENRICVS III. iam ante qui agerent cum Navarro Mompenserius, Biro, & Villaregius, & conficiebant concordiam, quam à Navarro exigebat necessitas; nam intus & foris aduersa illi cuncta accidebant; nec Condæus diu se appellari de pace patitur: discordiâ ipsum inter & Rupellenses perpetuâ, afflictissimisque Hugonottorum partibus. Nec iis vlla pax opportunior contigit; quippe cùm animos diremisset discordia, destituisset milites prima fortitudo, inuasisset auaritia, libido, & eiusmodi vitiorum colluvies; nunquam propiùs ad ruinam admoti sunt, eratque non arduum Regi factionem totam extinguere, nisi maluisset parcere, vel subditorum saluti, vel suæ sollicitudini. Pax itaque Bergeraci sancitur, curantibus Mompenserio & quos appellaui; iisdem prope conditionibus, quæ postremo Edicto conuenerant; nisi quod religionis exercitium paulò arctioribus finibus conscriptum; eædem vrbes concessæ, præter Monspelium pro Bellocadio datum, nec Issoriacum restitutum est. Tum Noüa in Occitaniam missus, commodùm aduenit equis veredariis, cùm Damvilla ad pugnam adducebat copias, ac Monspelio Castillonius prodibat, ruebantque in prælium; sed iras statim caducifer novus compescuit: Franco ex temporaneo ad hostem tam deponendum, quam admittendum.

XXIV. *Regis intimi cæsi.* Henricus tranquillitate recepta, fruiturus bono quod parauerat, regressus ad otij molliora negotia, ludo, choreis, ad pendentem annulum decursionibus, intima cum iuuenibus adolescentibus consuetudine, horas terit atque absumit; quamquam, vt res humanæ sunt, rara est prosperitas quam aduersitas sua non rumpat, nec ipsis Regibus inuiolatus est voluptatum vsus. Primus Regi dolor ab ipsis instrumentis gaudij oritur, intimis adolescentibus, quorum tres breui intervallo miserè cæsi sunt. Iam superiore anno Duguasius, Tribunus prætorianæ legionis, ab inimico priuato dum securus in lecto somnum atque impudicam mulierem opperitur, per occultas insidias occubuerat; modò florebant Regis gratia Quelusus & Maugiro; quorum Quelusus ab Entragueto prouocatus in singulare certamen perimitur, & Maugiro ab Entragueti socio; tum haud multo post Sammaigrinus, in eandem familiaritatem admissus, dum Luparâ noctu egreditur, per adornatos sicarios triginta tribus prostratus vulneribus interficitur, ingenti Regis luctu, & inani impensa funeris dolorem solante. Deinceps in eorum locum subrogati Franciscus Sanlucius, Annas Ioyeusa Guillelmi in Occitania legati filius, Bernardus Nogaretus, & Ioannes Ludouicus frater, Valetæ filij; nec sine offensione Francorum, querentium in eiusmodi iuvenes immensam effundi tum pecuniæ vim, tum beneficiorum & dignitatum multitudinem, ingenti totius regni miseria. Quippe Rex, ne quod effunderet, deforet, edicta identidem, quæ pecuniaria nuncupant, in Senatum Parisiensem curabat deferri; quibus aut magistratus noui creabantur, aut vectigalia imponebantur, æquali reipublicæ detrimento, cùm magistratuum numerus Regem, & subditos pro tributo premat. Eas ob res marcescebat subditorum amor atque deperibat, & in Guisium inualescente fœdere conuertebatur. Cui fœderi novum fulcimentum adiungit expeditio Flandrica Andegauensis; quæ tametsi

Quelus. Et Maugiron. Entraguet. S.Maigrin.

S. Luc. De Ioyeuse.

metsi Rege inuito in speciem suscepta, tamen Regem Hispaniæ, vel impulit mox ad talionem, vt fœderatos sustentaret; vel excusandi modum suppeditauit, vt Catholicorum partes foveret in Francia, dum Hugonottos in Belgio Francus promoveret. Porrò expeditionis ea causa fuit. Recurrebant inimicitiæ Regis cum Andegavensi, & familiaribus odia mutua incendentibus, Aula Andegauensi, vt dicebat ipse, pro tortore erat; quamobrem appellantibus in Belgium aures præbet & mentem. Totius rei & consilij seriem Belgarum Historici accuratè perscribunt; mihique iam antè cùm sit persuasum in eiusmodi bella non digredi, satis erit observare, Belgas ab Duce Albano immaniter habitos, agitasse consilia noui imperij, ac primùm Orangio Duce Hugonottos secessionem fecisse; atque vrbes plurimas in Hollandia atque Zelandia insedisse; tum Catholicos accessisse ad Orangium; ac consensu communi Andegauensem ad regendas prouincias appellasse. Ille cùm expeditionem susciperet, intercedit Rex, vetatque progredi, siue quadam æmulatione aut inuidentia fraternæ gloriæ, sive Bussiambosij offensus proteruiâ, & custodes occultos fratri assignat; quibus illusis Andegauensis se fugâ proripit, primùm Andegavum; dein paratis aliquot copiis in Hannoniam, bellumque pro libertate Belgarum, vt ipsi secessionem suam appellabant, instituit. Ab eo captæ aliquot vrbes; sed ortâ ipsum inter & Casimirum æmulatione aliquantò pòst in Franciam regreditur; tentaturus postea expeditionem alteram, euentu neutiquam meliore. Eos inter Aulæ variantis æstus, Rex honorandæ Nobilitati novum Ordinem condit; eúmque voluit de sanctissimi Spiritus nomine nuncupatum, quod die Pentecostes Christianis colendissimo, tum in lucem ipse Rex prodiisset, tum in geminum regnum Poloniæ & Franciæ inauguratus; idque susceperat, obscurato iam Ordine sancti Michaëlis, ac traducto ad vilissima capita, vt torquis equestris non apex gloriæ, meriti præmium, aut laudum esset fastigium, sed ignobilium mercatorum ornamentum aut dedecus, atque à nobilibus datum famulantibus in præmium aut contemptum. Eamque honestissimæ rei vilitatem copia fecerat; nam ab Ludovico XI. institutore ad Henrici II. annos postremos, numerus equitum non impletus erat; tanta habebatur delectus ratio; mox breuissimo spatio, muliercularum auctoritas, & Reginæ moderantis infirmitas, honoratissimam torquem humillimis collis dehonestauerat. Catharina interea agebat Neraci cum Navarræ Rege, ad reliquias belli extinguendas; quamquam incauta noui fomitem belli adduxerat, Margaritam Navarri coniugem, quæ à Rege iussa aula exire, atque ad maritum conferre se, rara iniuriam quod molestum ipsi & tædio foret, vltionem coquebat. Regina Tolosa in Occitaniam venit, amicè & beneuolè Damvillam excipiens, à quo deducta Massiliam Prouinciæ Phocensis turbas, dato in Prætorem Priore Melitano equite, Guisij fratre, oppressit, Rasorum factione extincta. Tum per Delphinates Gratianopolim venit, agitque cum Sabaudiæ Duce, recepto in gratiam Bellegardo, qui dicebatur Salussios velle occupare; reditque Parisios, cum Andegavensis post infœlicem expeditionem, ad Regem venisset, Bussiambosio ab gratia sua deiecto; idemque Ambosius haud

Anno 1578. Alenſonius primò in Belgium.

Anno 1579. Ordo ſancti Spiritus.

 multo

HENRICVS III. XXV.

multò post ab Monsoræo petimitur, vindicante adulterium coniugis; Deo in tanta morum corruptela, vindicante terrorem diuinæ iustitiæ.

Septimum in Hugonottos bellum.

Tranquillitatem partam Rex putabat, cùm repentè nouo bello concutitur, culpâ haud suâ, sed alieno consilio, vel vnius feminæ vltione. Effluxerat tempus, quo vrbes obsides Hugonottis datæ debebant restitui, & fœderati Regem vehementer vrgebant, eas vt repeteret: eam ob rem ad Nauarrum miserat qui reposcerent, Abbates primò Gadanium, dein Elbenam, postremò Rambouilletum, breui temporis mora; iussis minas addens. Et Nauarrus obtemperaturus haud dubiè erat, nisi arcanis feminarum machinis, & Andegauensis consilio, in necessitatem belli coniectus esset haud volens. Nam Andegauensis, spe expeditionis Belgicæ suscitatâ, cupiebat bellum seri in Francia, cuius tædio Rex, ad militem amoliendum, pateretur arma conferri in Belgium; qua de causa Nauarrum instigabat in bellum, operam pollicebatur, ac si res minùs belle succederet, pacem certam. Catharina idem suadebat Nauarro, ne vrbes restitueret, quod in Neraci colloquio inter ipsos conuenerat; forsitan vt nouo bello Regem à veterno & voluptatibus Aulæ excitaret. Sed aculeus, supra omnes validus Margarita coniux, quæ in Regem fratrem incensa vehementiùs, tum ob veteres offensiones, tum nuper quod Rex scriptis ad Nauarrum litteris, pudorem ipsius grauiter læserat, vocatâ in suspicionem Turenij consuetudine; statuit quietem eius abrumpere, atque ambagibus belli implicare refugientem atque inuoluere. Id marito vt persuadeat, matrem imitata, insuetas ad bellum machinas admouet, blandimenta mulierum; etenim matronas virginesque comites suo consilio imbuit, vt Regi Nobilibusque acceptæ, eos quà iocis, quà precibus, quà blanditiis, inflammarent in bellum, excitato veteri Martis Venerisque commercio; & ipsa Regi adornat virginem, Fossensiam dictam, quæ candida simplicitate heræ obtemperans, & tenerrimo iuuentutis flore herum alliciens, ore blandissimo Martem egregiè concinebat. Ita Nauarrus, nullo apparatu, leui & imprudenti consilio, ducibus admodum cæcis, Margaritæ odio, & Andegauensis ambitione, in bellum intruditur, quò ægre & alienâ operâ se se expediet. Susceptum consilium aliquandiu latuit; dum arcanæ machinæ adornantur; ac mox Vere proximo maiori strepitu quàm damno erupit; Quinque prouinciæ eo statim infestæ, Pictones, Picardia, Occitania, Delphinatus, & Aquitania. Singulas persequor, in postrema vbi belli pondus, pacem reperturus. Rex ad belli fremitum, tres conscribit exercitus; quorum vnum Bito in Aquitaniam duceret, alterum Matignonius Marescallus in Picardiam, tertium Maynius in Delphinates; præterea curam dat Ludio Pictones compescendi, Mommorancio Occitanos; & is Damuilla erat, qui Mommorancio fratre nuper longâ ægritudine sine liberis mortuo, in fratris nomen & hæreditatem successerat: ego initium à Pictonibus faciam. Sexaginta vrbes clandestinis consiliis inuadere Hugonotti decreuerant, sed plerumque fallentibus eiusmodi machinis, quibus instruendis adornantur tam multa, duæ dumtaxat captæ sunt, Cadurcum vi, Montacutum fraude. Est Montacutum oppidulum, in Pictonum Britonumque limitibus, quod Catholici

Fosseuse.

Montaigu. Bellum in Pictonibus.

tholici cum tenerent præsidio, Boulayus adolescens nobilis magni spiri- HENRICVS III.
tus, præfecto vrbano per insidias capto, nullo periculo occupat, atque
in proxima oppida vastitatem infert; dum Rupellenses & cæteræ Hugo- La Boulaye.
nottorum vrbes pacem colunt, nec se inconsultis tumultibus miscent. Lu- Du Lude.
dius infixum prouinciæ suæ aculeum vt auelleret, præmisso Landeræo,
copias Montacutum ducit, & vetitâ oppugnatione, (tanta fuit propu-
gnantium fortitudo,) intercludit dumtaxat aditus, hæretque tribus men-
sibus, non sine iactura, erumpentibus obsessis fortiter, donec firmata pax
tam obsidentes quàm obsessos soluit. In Picardia Fara obsessa feliciùs, & *Fara obsessa & capta.*
quidem capta. Condæus primùm ab Nauarro dissentiebat, nec se loco
mouerat; siue indignatus, quod Turenium ille legatum dixerat, siue futu-
rus factioni caput, suasque res suo auspicio ducturus. Et quidem Regi
aures præbuerat, excitanti spem regendæ Picardiæ atque obtinendæ, quod
erat summum eius votum; postea cùm animaduerteret spem conceptam
verbis nullo facto impleri, seque inani pollicitatione eludi, aggressus ipse
exequi quod Rex cunctabatur, è Pictonibus profectus celeriter, Faram per
Genesium & Liramontem occupatâ portâ inuadit, obtinetque; Re- Genes & Liramont.
ge post acerbas querelas ratum habente, quod prohibere haud poterat, ac
Principe recipiente, se nullum prouinciæ illaturum incommodum. Sed Pi-
cardis incensis Catholicis, cum Principe Hugonottorum antesignano,
conuenire non poterat. Ij expostulant, exclamant, appellant spem fœde-
ris, quod in meditullio prouinciæ suæ noua Geneua surgeret, idem Pari-
sienses queruntur; idem Aumalius Picardiæ prætor; iamque Catholico-
rum cœtus conuocantur, arma rapiuntur, Rex vt fautor hæresis in sus-
picionem adducitur, cogiturque copias scribere, quas ad recipiendam Fa-
ram Matignonio attribuit. Et Condæi profectio Regem eò impulerat, qui
Farâ in Germaniam contendens, instauraturus regni miserias putabatur,
scribendo è bellicosissima Germanorum gente exercitu, & inflammandis
in Franciam Protestantibus. Nam is primùm in Angliam nauigans, bene- Anno 1580.
uolè ab Elisabetha acceptus, pollicente pecuniam, negante militem, trans-
mittit in Belgium, atque Antuerpiæ cum Orangio colloquutus, festina-
bat Francofurtum ire, vbi mercatura militum; atque transigit cum Casi-
miro de legendis copiis in proximum annum. At Matignonio vrbem obsi-
denti erant octo peditum millia, equitum tria; prætereà tota Aulæ nobi-
litas, in qua eminebant Regis gratia celebres, Arquius qui Ioyeusa, & Va-
leta iunior. Nec Matignonius oppido instabat vehementius, cum nihil fo- *Fara obsidio.*
ris periculi esset, parceretque saluti militum, cunctatione prudenti: at Gui-
sius atque Aumalius qui in castra venerant, ac Valeta iuuenis ardentis in-
dolis, & laudem fortitudinis ambiens, moræ impatientes, rem vrgebant.
Et quidem Valeta in sua statione molem erexerat, cui tormenta imposita sin-
gulas vrbis partes infestabant, adiunxitque noui generis in amne machinam,
quæ librata ponderibus attolleretur ac deprimeretur, eámque sclopetarij
plures insederant, propugnantium aggeres & munimenta frequenti explo-
sione vexantes. Quibus fracti obsessi, magnâ militum cæterarumque re-
rum penuriâ, Matignonium de conditionibus appellant, eásque nacti

 commodas

HENRICVS III. commodas, vrbem dedunt; Valeta obstinatius muros verberante, dum pacta scribuntur; & dissimulante Matignonio; cuius prudentiæ laus facinoris debita. Quamquam eam Guisius sibi arrogauit, & Matignonium priuatum sibi inimicum creauit; quando rapina forti viro nulla molestior, quàm meritæ laudis & gloriæ. Modò ad cæteras prouincias pergo. Cùm bellum animo statuisset Navartus, nummorum ex auro resectas ferro partes dimidias, per fidos homines ad Castillonium & Lesdiguerium miserat, cum mandato vt bellum mouerent, quando ad eos cæteræ aureorum partes deferrentur. Iis paulò seriùs missis, lentiùs in Occitania bellum inceperat. Conclave iudicum ex vtraque religione lectorum paci adhæsit, & ex iis Hugonotti ita cæteros continuerunt, vt Castillonius tria dumtaxat oppida in arma egerit. Attamen præ infirmitate nihil admodum poterat, cum Nemausus Catholicorum annis appetita, quæ neutri parti favebat, ipsum admisit; & Condæus postea spem ingentem fecit. Ille ex Germania per Helvetios & Genevenses magna inter discrimina, ad Delphinates, mox ad Occitanos profectus, erexit factionem afflictam, susceptoque imperio, multas arces cepit; conniuente ad ea Mommorancio, & securitatem sibi conficiente per metum. In Delphinatu dissentiebant Nobiles, atque ægerrimè Lesdiguerio obtemperabant, nam virtus inuidiam nondum extinxerat; suáque discordiâ Maynio aduentanti portas victoriæ patefaciebant. Numerabat in exercitu Maynius duodecim peditum millia, omnis commeatus genere affatim instructus; & inuadenti prouinciam præter vnum oppidum nihil retardabat potentiam. Id Mura, quod in montium faucibus castrum Lesdiguerius ita muniuerat, vt pati obsidium vimque hostium posset; in vrbem & arcem diuisæ erant munitiones. Iamque vrbs vnà tormentis, cuniculis & impressione impetita stabat; cum mutato tormentorum loco admonente quodam proditore; qui vrbem propugnant, coguntur se in arcem recipere, & contrà quàm Lesdiguerius iusserat, admissi à præfecto, eum adigunt ad necessitatem deditionis, exhaustis illicò cisternarum aquis; qui si vel octiduum perstitissent, perpulissent Maynium, nivium vi & acerbitate frigoris profligandum. Ille capto oppido & statim diruto, plures menses Gratianopoli agit; dies ludis atque epulis terens, Nobilesque humanitate morum ita concilians, vt voluptatis illo choragio plus quàm armis & machinis rem promouerit suam. Sed eæ appendices: corpus ipsum belli ac summa, Aquitania erat.

Bellum in Occitanis & Delphinatibus.

La Mure.

XXVI. *Cadurcum Captum.* Cahors. Vesins.

Cadurcum primo facinore ac perdifficili Navarrus occupaverat; nam Aginnates & Cadurci erant Margaritæ assignati in dotem, & Pibracius vir ille doctissimus, Cancellarius dictus. Sed Cadurci Orthodoxæ Religionis cultores abhorrebant prorsus à Navarro; tuebaturque vrbem Vesinus, vir bello clarissimus, cum valido & numeroso præsidio: eam nihilominus invadere Navarrus statuit; quamquam seniores Duces tribuebant temeritati consilium; & verò euentus fortitudini & constantiæ Regis debitus est. Cadurcum satis ampla ciuitas, penè tota Loto amne præcincta, fluuium ponte tergemino iungit; quorum vnus dictus pons nouus,

Le Lot.

vus, vnde Montalbanum est iter, nullis subliciis tabulis, geminâ portâ ab vtraque parte claudebatur, erectis in medio munimentis rostratis, se mutuo propugnantibus. Per eum pontem in vrbem irrumpitur, cæca nocte & procella cœli sæuiente. Ad primam portam pyloclastrum applicat Biro Salignacus, eáque perfracta, ac pulso milite qui vigilabat ad munimenta rostrata, novo pyloclastro portam alteram emovet, comitibusque Sammartino & Roquelaura, Sclopetarios mille vrbi infert. Ad strepitum pyloclastri excitus Vesinus, bipennem hastam præferens, ad pontem aduolat, oritur dimicatio, fitque promiscua pugnantium cædes; magno oculorum auriumque horrore dum caliginem noctis sclopetorum ignes disiiciunt, eorúmque explosio, inter pugnantium fremitum & morientium gemitum, obstrepentis venti procellæ miscetur. Dies quinque continuos alternante victoria, nullo ad quietem spatio, vrbs calamitosa, nondum capta capitur; nec est vllum ea ætate bellicum facinus, quod maiori oppugnantium & propugnantium laude perfectum sit. Et prima nocte Vesino dum fortiter pugnat interépto, ciuis terrebatur, cùm receptis in auxilium trecentis militibus, instaurat prælium; quo occumbit Sammartinus, Salignacus & Roquelaura graviter saucij repelluntur; nec felicius Terrida & Gourdonus, qui supplementum novum adduxerant, præliati, pellebantur similiter, cive exultante & vehementer instante; pluresque Navarro auctores erant vti abscederet. Desperatæ iam rei Choupesius Dux veteranus interuenit, qui decursis magna celeritate quatuordecim leucis, per eundem pontem turbam inter fugientium subiens, ciuem in primario vico aggreditur; vnoque impetu disiectis sexcentis Sclopetariis, ædes publicas inuadit, capitque. Nec ideò ciues animus deficit; sed ad Collegium, cuius amplum ædificium erat se muniunt, spe submittendæ opis; recreati & geminarum portarum compotes. Quod postquam Regi Choupesius nuntiat; ille reliquo milite in vrbem inducto, inter ciuium tela & tectorum lapidationem, per singulos vicos pedes, sarissam vibrans, ad Collegium penetrat, seque in hostes munimentis doliariis tegit. Nec dum tamen periculo finis, sub ortam lucem diei tertij, quadringenti milites in vrbis subsidium aduolantes suburbium proximum occupant, mox ad Collegium peruasuri; extemplò in eos Choupesius & Nesda fortis centurio submittuntur, conserúntque pugnam tam fortiter, vt cæsis plurimis, reliqui pulsi suburbio, fugam instituerint. Adhuc Collegium obsistebat; cùm ipse Rex impressionem imperat, scalis ad muros, facibus ad fores admotis, quâ vi pulsi cives, nondum fracti, ad proxima doliaria munimenta confugiunt, atque ad ea intrepidè præliantur. Is conatus fuit eluctantium extremus; ab vno munimento pulsos, stupor & metus statim corripit: nec aliud præter fugã consternatis supererat. Ita vrbs capitur, fœdè diripitur, obtruncatur ciuis, spoliantur tẽpla, euertuntur imagines, & præda ingens ex Sacrosanctis spoliis legitur. Eo facto Navarræ Rex, tirocinio posito, pro fortissimo & peritissimo Duce inclaruit: nullo posito inter hostes vestigio sine nouo periculo, nec prudẽtia periculorum terrore oppressa. Cadurci clades concinuerat bellicũ, & Biro cum exercitu insidebat Aquitaniã,

Navarro

Esperons. Le Petard. Biron Salignac.

Choupes.

Bellum in Aquitania.

HENRICVS III. Navarro imminens. At tametsi Nauarrus celeritate magna intẽderet, ne conuenirent Bironis copiæ, diu noctuque agros percursando, & in obuios quosque irruendo, tamen aduersarij præpollente prudentiâ, breui campis pulsus, atque in oppida sua adductus est, ita præter aliquot velitationes nihil actum momenti, quarum vna præ cæteris Nauarro infensa qua fratres Guiso & Fleixius à Pardallanio victi & cæsi sunt; iamque Biro accedente in dies milite, longè superior Neracum accellerat, eaque vrbe in Margaritæ Reginæ gratiam abstinuerat; quamuis ea plurimùm excandesceret, quod Biro in speculam quam insidebat ipsa tormentum exploserat; cùm is equi lapsu perfracto femore sublistere ac decumbere cogitur; victoriæ cursu inhibito. Cúmque tribuni in alium Ducem haud assentirentur, filium ipse in vicem suam substituit, quindecim annos nondum implentem, sed bellicosa in

Et Pax septima. paucis indole, & magistro patre eruditum ad summa. Hyems interim & Bironis inualetudo bellum mitigabant; dum ad pacem conuertuntur omnium animi. Eam Nauarrus vt procellæ portum concupiscebat, iam gnarus quam temere se in ea pericula induisset; Rex se in eam reuolui optabat, vt prima vel otij fila, vel consiliorum retexeret; omniumque maximè Andegauensis, postquam cum Belgis fœdus concluserat, pacem desiderabat, vt ambarum partium viribus fulciretur. Ideo in Aquitaniam

De Fleix. aduolat, atque in castro Fleixio; (vnde colloquium Fleixiense dictum) cum Nauarro agit; statim à Rege missi ad pacem contrahendam legati., Mompenserius, Pomponius Belieurius, & Lossæus Marescallus, non sine altercatione, in pacta consentiunt; nouúmque à Rege edictum conditum, quo superiora firmata, & quædam ad explicationem adiuncta; deinde vt Na-

Anno 1580. uarro Rex gratum faceret, Biro à præfectura Aquitaniæ reuocatus; & suffectus Matignonius, qui ingenio moderatior Vasconum ignem suâ pituitâ temperaret. Ita sopitum domesticum bellum, cùm iterum Hugonotti in extremis agerent, & leui pulsu iam præcipites ruerent. Fuitque is annus luctuosissimus Franciæ, quam præter bellum morbi infesta-

Coqueluche. rint; primus popularis & quodammodò cosmicus vniuerso Orbe peragrato, qui dictus est cucullatus, quod ea lues caput maximè tentaret, deinde grauis pestilentia, quam excepit mox acerbissima fames. Et quidem peste vastatæ vrbes, & ipsi agri spoliati cultoribus; Parisiis quadraginta millia morte rapta, viginti Aquisextiis, Lugduni haud pauciora: in Normannia lupi in plurimos pagos inuaserunt, rapturi cadauera, quibus nemo viuus tumulum faceret. Estque obseruatum aërem ipsum infectum contagio, ad procul dissitos morbum inuexisse, & veluti incenso telo securos locorum spatio perculisse. Ita Francorum gens obnoxia Diuinæ iustitiæ luebat delicta; enimverò grauia quæ flagellis tribus plecterentur.

XXVIII. Attamen pax diuturna fessis bello animis, annos quinque tenuit, vtra-

Pax Hugonottis nocet. que partium conquiescente, præter Catholicos, qui Petrocorios vrbem priuato consilio occuparunt, & ab in asione impetus stetit. Rex inde pacem cepit ad mentem suam accommodare, ac demonstrare quo tandem consilio eam postulasset. Nam Hugonottis beneuolentiæ nullum signum dabat, nullum beneficium; eorum neminem in consuetudinem vel in domesticum

mesticum admittebat, in senatus classes patebat nemini aditus, quin Religionem Orthodoxam iurasset; supremas regni dignitates, aut præfecturas arcium, veræ fidei sinceris cultoribus committebat; eiusmodi viros in ærarij administrationem vocabat. Deinde morbo suauiter medebatur; morum exemplo & sanctissimis adhortationibus oppugnabat hæresin; libros Orthodoxos euulgari typis diligenter curabat, vetabat ne cæteri cuderentur, plurésque Hugonotti per eiusmodi modos incruentos interuallo breui reuocauit ad fidem, quàm bella & supplicia quadraginta annis reuocassent. Atque haud dubiè si perstitisset in ea agendi ratione constans, factiones geminas extinguebat, Hugonottis à pertinacia sensim abductis, & Catholicorum fœdere marcescente ac euanescente. Verùm rem bene & prudenter inceptam, gemina in familiares & in ipsam pietatem exuperantia peruertit illico. Quippe iuuenes illi, quos ad intimam beneuolentiam aduocabat, plerique Principis abusi gratia, superbi in Proceres & auari in populos, & cunctis intolerabiles, comparabant in ipsum Principem immensum odium. Sui Regis compotes administrabant ad nutum omnia, imo pessundabant ad implendam cupiditatem, noua in dies instituebant tributa; malè parta mox pessimè dilapidabant; Franciscus Do, summus ærarij præfectus, dona immensa à Rege extorta, atque exercitùm suâ industriâ peculatum, in vitia omnia atque flagitia profundebat, Charybdis instar reuomentis vndas quas absorbuisset. Nec ipsi stabant in vestigio firmi, se inuicem protrudentes atque deturbantes. Etenim Do deiectus, Francisco Sanlucio locum dedit; atque Sanlucius Arquio & Valetæ occupandum spatium præbuit. Erat Sanlucius è Normannia nobilis, fortunâ tenui, sed corporis animique dotibus præstantissimus, ingenio exculto litteris, quod natura subtilissimum finxerat; verùm idem Regis deiectus gratiâ, statimque retinendus, ne Broagium se reciperet, à Guisio de periculo monitus, clam se proripuit, confugitque Broagium, cuius arcis præfecturam à Lansaco emerat. Extemplò Arquius & Valeta in apicem gratiæ prouehuntur, in eósque Rex tam prono ad amandum animo incumbit, vt ab cæteris prorsus amotus, eos vnos complexus pro liberis, & reuera nouo adoptionis genere non in familiam, sed in ipsam mentem suam adciscens, in posterum liberorum loco habuerit atque promouerit. Ac primum vti eos in intimos lares insereret, cùm filias non haberet quæ nuberent, sorores coniugis tradere ipsis constituit, Margaritam atque Christiernam, simulque eos ad nuptias comparans, vtrumque Ducem & Parem Franciæ dicit; nam Arquium ætate maiorem Ioyeusa Vicecomitatu in Ducatum erecto, Ioyeusæ Ducem appellat; Valetam pariter Epernonium Ducem, redempto à Nauarræ Rege Epernonio, quæ in Belsia ditio est prærogatiua dignitatis adiuncta, vt ij cæteros Duces præcederent, exceptis Principibus Regiis, ac qui orti essent ex familiis, Longauilla, Sabauda, Lotharingia, & Niuernensi. Nec cunctatus Lotharingiæ Dux neptes suas ducit; ac celebratæ cum Ioyeusa Margaritæ nuptiæ, tanto Regis gaudio tam immenso & effuso sumptu, vt in eas impenderit duodecies centies aureorum millia; præter quadringenta millia sponsæ in dotem promissa. Et vocati in sumptuum

Regi intimi nocent.

Saint Luc.

Ioyeuse.
Epernon.
Beausse.

HENRICVS III.

partem Principes Proceresque; quorum septemdecim, totidem epulis exceperunt coniuges, centum librarum millibus consumptis in singulas; præter vestium copiam ac summum pretium, quas vocati immoderato luxu in dies mutabant; formâ & operâ tam singulari, ne materiam commendem, vt plerisque forma illa constiterit decem nummorum millibus; adeo Regis effusio in proximos Nobiles contagio pravo irrepserat. Et ea Helvetiorum dicto perstricta est; qui cùm stipendium pendi solitum flagitarent, excusantibus inopiam tribunis ærarij, responderunt; non esse credibile, prudentissimum & consultissimum Principem quadragesies centies librarum millia in vnius coniugium Nobilis impendisse; nec habere in ærario vnde regni necessitatibus caueretur. Cum Epernonio sponsalia dumtaxat contracta, ob teneram Christiernæ ætatem; nec ipsæ pòst nuptiæ consequutæ sunt, virgine religiosam vitam amplectente, & Epernonio ad alias nuptias verso. Ij porro sumptus effusi à Rege, exigebantur à populis, & exundabat edictorum copia, per quæ facultatum flos & priuatorum succus eliciebatur. Atque vt Rex eâ intemperantiâ incurrebat in Francorum odium, mox assequebatur contemptum immoderato vsu pietatis; * nam repente in nouum religionis cultum prouolutus, Rege deposito induit cœnobitam versari frequentius cum Religiosis, multum se Edmundo Angerio Iesuitæ addicere, Societatibus pœnitentium cucullo onustus candido interesse, Hieronymitanis vocatis in Luparam immisceri, simulque Canonicas horas concinere, instituere supplicationes, cilicium induere, & flagella subire; vno verbo effingere Monachi austeritatem, depressa dignitate Regis & auctoritate. Et verò ille indole cerea, ex animo tam ad pietatem pronus quam ad voluptatem; cùm ad eam aliquandiu se applicuisset, conscientiâ tactus & pœnitudine, illam repetebat; in vtraque tam immoderatus, quàm haud satis constans; quo fiebat vt crederetur amplecti ex animo voluptatem, pietatem ficte; nec haberetur religio sincera, quæ mox desineret; pravo semper ad deteriora mortalium sensu. Attamen ea pacem alebant in Francia, quam promouent statim arma in Belgium & Lusitaniam lata.

* *Regis immoderata pietas.*

XXVIII. *Expeditio Andegauensis in Belgiũ.*

Atque in Belgio, Andegauensis dignitate Ducis quasi per somnium gesta, repente excidit. Belgæ Comitia Antuerpiæ habuerant; in iis legati ab Brabantiis, Flandris, Hollandis, Zelandis, Frisiis, & Mechlinienfibus conuenerant in Andegavensi Duce nuncupando; Turonesque venerant inituri pacta; quæ scripto instrumento inita sunt. Ea vt implerentur, Andegauensem cum exercitu penetrare in Belgium oportebat; nam vrgebat Alexander Parmensis Princeps, & felici successu rapiebat vrbes fœderatis. At copias sine Regis consensu apparare perdifficile erat; quem cum is pernegaret constanter, vel in fratrem æmulatione, vel ne Hispanum lacesceret, vel vt Hugonottos suis artibus quasi lento igne affligeret atque absumeret, quos bellum Belgicum recrearet atque erigeret; tandem auctoritate matris & precibus tacitè annuit, vti ex Franciâ miles Andegavensis nomine legeretur. Imò vt expeditioni dignitas maior accedat, celebrem legationem in Angliam mittit, quæ fratris connubium cum Regina

Elisabe

Elisabetha flagitet; qua de re actum sæpius, Regina neutiquam refragante. Et consensum in pacta, quæ scripto tradita; mox instructus exercitus, in quo quatuor equitum millia, peditum decem, & Proceres, magnique nominis Nobiles, instructi egregiè, Dux Elbovius, Sanlucius, Luynius Bellocadij præfectus, cum bis mille è Cevenio tractu militibus; Turenius Comes, Lavallius, Santagnanius, Mongommerius, Vouta Ventadurij filius; cæterique. Primò Andegavensis Cameracum versus copias mouit; quam vrbem cùm Parmensis per interclusos aditus obsideret, tuebatur Monlucius Balagnius nomine Andegavensis, pressus multarum rerum inopia. Quæ porro consequuta sunt, pro instituto meo prætermittam; nam Belgarum Historici copiosè narrant; quomodo recedente Parmensi Andegavensis Cameraci exceptus sit; vt postea exercitu magnam partem soluto, nauigauerit ipse in Angliam, & proximè admotus ad Reginæ connubium ea spe exciderit; vt in Belgium redux Brabantiæ Dux inauguratus sit Antuerpiæ; vt eandem vrbem tentanti inuadere vrbs ipsa, ducatus nomen auctoritasque perierint; postremò vt ignominiosè in Franciam reduci nihil superfuerit præter Cameracum; regno Angliæ & Ducatu Brabantiæ, fumi instar evanescentibus, non sine oculorum dolore atque molestia. Nam id dignitatibus vt fumo conuenit, quod captantes tenentesque cùm vexauerint diu, tenebrásque offuderint; illicò effluant, atque in auras spargantur. Nec felicior contigit in Azores seu Terceras insulas expeditio; quæ Lusitanici regni exigua portio, magnam Francicæ genti ignominiam intulit, cladem que non modicam. Fusè in Lusitanorum annalibus legitur, qua disceptatione, post Regis Henrici Cardinalis mortem, de regno plures contenderint; vt tota disceptatio ad Philippum Hispaniæ Regem, atque Antonium traducta, inæquales plurimùm viribus, illum regno intulerit, istum depulerit. Erat Antonius Sebastiani proximi Regis patruelis, ex Ludouico Sebastiani patruo natus, sed impari matre, imparibúsque natalibus; eum porrò tum Lusitana plebs in regnum vocabat, tum consuetudo gentis, quæ spurios aliquoties coronasset. Sed iuri ambiguo suum etiam ius geminosque exercitus Philippus obiecerat: per quos pulsus Antonius in Franciam perfugit, & honorificè à Rege, Catharinæ matris impulsu, excipitur. Quippe Catharina cùm ipsa ius in Lusitaniæ regnum obtenderet, promovebat Antonium, à quo iura redimeret,& sibi tum iure, tum possessione regnum compararet. In eam rem expedita est classis, quæ in insulas Azores nauigaret, quoniam eas pro Antonio Figuereda obtinebat: classis præfectus Philippus Strossius, Matescalli filius, ac Reginæ affinis dictus est, legatus Carolus Brissacus: multi e Nobilibus præclari iuvenes naves inscenderant: quæ viginti octo sex bellatorum millia in expeditionem vehebant ipso Antonio cum Comite Vimiosà, se præbente socium, vt coram spectatus Lusitanis animos magis incenderet. Verùm successus tam infœlix ad insulas, quàm in Belgio fuit. Marchio Sanctacrucius classis Hispanæ præfectus, conserto prælio Strossium vicit, maximè tribunorum Francorum discordià, quorum plerique naves abstinuerunt à prælio: Vimiosa & Strossius capti, ille vulneribus, hic saucius iussu

De Laval. S. Agnan.

Classis missa in Azores.

Anno 1582.

Figuereda.

HENRICVS III.

iuſſu victoris occubuit; raptæ Francis octo naues, cæſa bis hominum millia; capti trecenti, quos immanitate barbara Marchio in proximam vrbem adductos, veluti piratas & prædones publicos, in foro necari ſuſpendio iuſſit, & in iis erant Nobiles octoginta, quibus per carnificis imperitiam cum nequirent truncari capita, ferro fauces ſciſſæ ſunt. Nec feliciùs tentata iterum expeditio ceſſit; Emardo Chaſſio ductore claſſis ab eodem Sanctacrucio ad deditionem adacto, & remiſſo in Franciam. Nempe Franci in externos virtute debili admodùm erant, in ſe vnos forti; quaſi parcerent viribus, quas mox expromerent inter bella ciuilia. Interea Mompenſerius ſeptuaginta natus annos, ſuo fato rapitur, auitæ pietatis & religionis ſtudioſiſſimus cultor, cui Franciſcus filius ſucceſſit, amore in fidem & patriam haud parenti abſimilis.

De Chaſſes.

HISTORIÆ FRANCICÆ LIBER XXI.

SYNOPSIS.

Regis contraria studia. Ioyeusæ & Epernonij artes & indoles diuersæ. Margarita Aula pellitur. Guisius bellum parat pro fœdere. Alensonij mors. Legatio ad Nauarrum. Fœdus conualescit. Sexdecim viri instituti Parisiis. Legatio Belgarum ad Regem. Bellum primum pro fœdere. Arx Lugdunensis diruta. Massilia Legi seruata, & Burdegala. Pax confecta. Edictum Iulij in Hugonottos. Octauum bellum in Hugonottos. Lediguerij celeritas. Condæus Broagium obsidet. Condæi discrimen in Andegauis. Hugonotti penè prostrati. Maynii exercitus. Cieutatij nobile facinus. Maynius Castillonem obsidet. Condæi exercitus. Ioyeusæ exercitus. Epernonij exercitus in Prouincia. Prior Franciæ casus. Lediguerius in Prouincia. Caturigum captum. Frigus ingens. Legatio Protestantium ad Regem. Reginæ colloquium cum Nauarro. Odium fœderatorum in Regem, & coniuratio. Rex agit cum Guisio. Tumultus Parisiis. Exercitus Germanicus in Francia.

Guisius penè oppressus. Cotracensis pugna. Pugnæ series. Sanlucij facinus. Exercitus Germanorum soluitur. Alnæi Germani cæsi. Heluetij cæsi à Valeta. Adhemari mons seruatus. Fœdus incalescit. Condæi mors. Guisius Parisios venit. Rex Parisiis pulsus. Verthamontius Lemouicum recipit. Rex Guisio reconciliatur. Edictum vnionis. Epernonij periculum Inculismæ. Comitia Blesensia incepta. Salussios Dux Sabaudiæ occupat. Dispositio ad Guisij cædem. Cædes Guisiorum. Nauarri & Niuernensis expeditiones. Catharina Regina moritur. Continuantur Comitia. Parisiensium rebellio in Regem. Senatus Parisiensis, in Bastillam ductus. Aurelia in Regem coniurat. Tolosana defectio, & Andegaui. Rex agit cum Pontifice, & cum Nauarro. Monitorium Pontificis. Maynius summus dux fœderatorum. Pugna ad Turones. Clades ad Siluanectum. Rex Parisios obsidet. Rex cæsus. Regis dotes.

I.
HENRICVS III.
Regis contraria studia.

PER inhonoras atque adeo contumeliosas expeditiones Henricus Rex non multùm de externis sollicitus, in rem suam vt rebatur intentus, obibat frequentiùs antè instituta officia pietatis, adiunxeratque peregrinationes religiosas in loca plurima, quæ, vel patrata miracula, vel inuisentium pietas celebrant. Iámque vulgò dicebatur abiecturus coronam, & transiturus in Monasterium, adeò Regis munus & maiestatem prope deposuerat; seque in cæremonias sacras totum abdiderat. Attamen in iis pietatis officiis non deerat obtrectationi, quod iustè an iniustè carperet: identidem Rex ad voluptatum vsum, veluti æstu indolis refluens, personatus choreas, & arcanos quosdam cœtus obibat, atque alia fœminarum commercia repetebat, quæ malignè interpretantibus erant maledicendi materia. Præterea per gratiam familiarium, & promulgata pecuniaria illa edicta, vt contemptum, ita odium exacerbauerat; iamque ingentis incendij fomes apparabatur. Ioyeusa & Epernonius in studia rapti contraria, iaciebant semina dissensionis; propendebat Ioyeusa in Guisios, quem ij multo honore & reuerentia alliciebant; Epernonius in Navarræ Regem, infensior Guisiis, à quibus sperni visus, & antè gratiosus Nauarro; an Regis mentem perspexerat, clam in Nauarrum propensi. Ij tamen impari gratia, dispares alebant animos, diuersáque consilia. Nam Epernonius longè prudentior, à fastu gratiæ alienus, atque solido inhærens, ambitionem coërcebat in sinu, & ignem cinere

Anno 1583. (margin, beside "totum abdiderat")

Ioyeusa Consilia. (margin, beside "Nauarrum propensi")

cinere operiebat; amplas spes magnificas, speciosas, atque vt plurimum stolidas & inanes, sapienter refugiens. Contra Ioyeusa, quoniam æmulo ætate prouectior, & affinitate regia præpollebat, voluebat ingentia, quæque fulgoris plus quàm caloris haberent. Ideo non modo fœdus iacens erexerat, sed fovebat spem se præstandi Ducem, & obtinendæ bello prouinciæ, cuius summum imperium Regis gratia assequeretur. Occitaniam destinabat cupiditas, in qua belli materia, Hugonotti plures, Mommorancius parum Regi gratus, legatus Ioyeusæ ipsius pater, atque amplæ facultates. Igitur ab Mommorancio proludendum ratus, qui Occitaniæ rostro & vnguibus adhærebat, machinam primam intentat à Pontifice; ac suscepto Romam itinere, eo sumptu & effusione quam à fortuna iamdiu hauserat, plura à Pontifice flagitat: præsertim vt Mommorancium sacris interdicat. Id cùm negaret Pontifex (is erat Gregorius decimus tertius, vir singularis prudentiæ, & à violentis consiliis alienus) præterea amicus Mommorancio, à quo Avenio & Venissini studiosè omni periculo tegebantur; reversus Ioyeusa contrahit morbum; quo afflictus grauiter, & penè marcido illo flore pulchritudinis, diutiùs abstinet à conspectu Regis. Nova turba præterea inter Regem & Navarrum oboritur, Margarita serente discordiam. Ea in Aulam venerat, quam desiderauerat cupidissimè; & in odio Regis constantior, quàm æquum foret, assiduis obtrectationibus famam eius lædebat, nuperque venerat in suspicionem interempti cursoris, quem Romam ad Ioyeusam Rex miserat. Quamobrem Rex palam reprehensam, iubet Aula facessere, & proficisci ad coniugem; duas mulieres quibus illa fideret plurimùm, amovet; & proficiscentem novo probro commaculat, immisso custodum præfecto, qui comitatu abeuntis inspecto, lecticam ipsius procaciter scrutatus, abduxit ad Regem domesticos aliquot de Reginæ moribus inquirendos; eamque ad coniugem deturpatam ablegat. Sed Navarrus ad probri famam Philippum Mornæum ad Regem miserat, sciscitatum quæ causa ignominiæ vxori suæ illatæ fuisset; frustra tamen ea legatio fuit. Navarrus tandem vxorem admittit, invitus invitam admodum. Nec satis ipsi conueniebat cum Matignonio, qui Regi fidus, præfecturam Aquitaniæ sic administrabat, vt ipsi Navarro inane duntaxat nomen & proregis titulus cederet.

Henricus III. — *Margarita aula pulsa.* — Du Plessis. Mornay.

II. Guisius interim vt fœdus moderaretur consilio primùm constituit viros & vrbes in partes pertrahere, antè palam quàm vexillum attolleret. Iam plurimos Proceres nobilesque ceu beneficiis, officiisque devinctos, siue offensos ratione regiminis, & gratia Regis pollentibus perinfensos, in partes perduxerat. In iis præcipui Brissacus, Chastrius, Entraguius & Mandelotius, metu atque vindicta iniuriarum, quas intulerant gratiosi illi, vel quas parabant; tum Gelasius Lansacus, Sanlucius, Gardavinsius, Regis gratia qua florebant deiecti; Comites Saultius & Susa Breautæus, Bellovacensis Nangius; alijque centuriones fortissimi Menevilla, Sacremorus, Rhosnius, Sampaulus, Guitaldus, atque plurimi pari audacia ac fortitudine. Mox Guisius, quando Franci Regiam stirpem æstimant tanti, Cardinalem Borbonium Navarri patruum, factioni illigat, spe oblata

Guisius bellū parat pro fœdere. — Gardevins. Breauté. Beauvais. Nangis.

HENRICUS III. oblata regni, atque vno gradu præferendum nepoti; virum iam vergentem in fenium, innutritum otio & voluptatibus, atque ab Rubempræo cubiculario, quem pecunia redemerat Guisius ad eam ambitionis amentiam pulsum. Atque ingens in eam rem accessit momentum mors Andegauensis, qui phthisi contracta, à vena ad iecur soluta, postquam altero mense decubuit, inter religiosa pietatis signa, & prioris vitæ Christianam pœnitentiam, animam egit, morbi doloribus constantissimè toleratis; exitu pio atque adeo fortunato, vitæ licentiam, & fortunæ varietatem expungens; vsque adeo nemo ante exitum fœlix, aut miser dicendus est. Porrò ea morte soluta cupiditas, atque admota spes. Erat vulgi opinio haud concepta temere, Regem liberos non posse gignere, & dicebatur eo morbo tentatus, quo capilli defluunt, & liberorum spes interdicitur. Ideo vt Regni spes ad Nauarrum spectabat, sic ad plures cupiditas, qui vt eum depellerent, simul consentiunt; nam Cardinalis Borbonius impellente Guisio ferebat se proximum, Catharina in filios ex Lotaringiæ duce nepotes amore pronior, iisdem vt Regi coniunctissimis sanguine studebat ardentius; & Guisius spem in sinu fouebat. Ita singuli suo quisque consilio colligantur, vno conuenientes vt Nauarrum excludant, suppositurí alterum quem sua cuique proposuisset ambitio. Eos inter Guisius, Chamæleontis instar colorem obuium præferebat; nam Cardinali omnia pollicebatur, sororisque amori implicauerat senem, quæ vidua Mompenserij erat; apud Catharinam idem depontanum senem irridebat, ac pronam voluntatem in Lotharingi liberos ostentabat; mox Hispaniæ ministros eadem spe allíciebat, suam operam atque industriam addicens pollicitus singulis, quod ipse forsitan cupiditati suæ promitteret. Atque eorum consilia iuuit legatio ad Nauarrum instituta à Rege. Ille iam ante à Nauarro edoctus, de conspirantium fœdere, cùm Heluetiorum indixisset delectum, & iussisset tormenta in Bastillam inuehi, Epernonium ad Nauarrum miserat, persuasurum, vt hæresi eiurata, ad Religionem Orthodoxam rediret, spe Regni facta, ad quam natalium prærogatiua admoueretur. Deliberauit ea de re Nauarrus, potuitque parci Francorum sanguini, si tunc temporis Antonium Roquelaurum suadentem Catholicum cultum audiuisset; sed abductus Antonij Ferrarij prauo consilio, hæsit in pertinacia, siue Aulæ ratus non multum fidendum, siue Condæi æmulatione, quem Hugonotti attollerent; móxque ipse duas inter factiones, desertus à singulis, inimicorum odio & furori pateret. Ab ea re aucta in Regem calumnia; quasi Nauarrum in hæresi confirmasset; atque addebant fautores fœderis, Geneuam idem ob studium defensam & tectam; acceptam à Rege, quam Elisabetha miserat, periscelidem; & comminiscebantur quoddam arcanum fœdus ab eodem cum Protestantibus Magdeburgi initum; eaque omnium auribus insinuabant non modo factiosi & nouarum rerum cupidi, sed ipsi etiam Parochi, Sacerdotes, Concionatores & Religiosi, tum in priuatis confessionibus, atque in colloquiis, tum in exedris palam; vt audientium plurimi in fraudem ducti arbitrarentur actum de Religione, nisi admisso fœdere, pestilentem hæresim iam in solium scandentem pellerent. Ea mente

Rubempré.

Andegauensis mors.

Legatio ad Nauarrum.

Roquelaure.

Fœdus conualescit.

mente Parisios plures conueniunt, Parochi plures, Bruyera, Bouchetus, Pelleterius, Launoyus; causidici in foro celebres, Ludouicus Orleanus Fontanonius, & Hotomanus; Acarius & Huillerius; Bussielerius in Parisiensi Senatu procurator, Companus mercator; qui ex suis sexdecim eligunt, quos totidem vrbis regionibus sigillatim præficiunt. Deinde vrbes cæteras clam missis nuntiis in societatem fœderis pertrahunt; tum Claudium Matthæum Iesuitam vehementi zelo religionis, impulsum ad fraudem, Romam legant, qui instrumentum fœderis offerret Gregorio Pontifici, & impetrato assensu, probatissimum vulgo efficeret: idque Cardinalis Pelleuæus collaudauit pluribus, tradiditque Pontifici, magno Hispanorum Cardinalium plausu; sed inhibuit assensum Pontifex, moram in re tanti ponderis celeritate potiorem ratus. Verùm Hispanus non conquieturus donec in apertum lues occulta prorumperet, incitabatur vehementiùs legatione Belgarum, qui post obitum Andegauensis, ducis inopes, atque Orangio cæso animis consternati, plures oratores ad Regem miserant, rogatum duce Petro Melodunensi, Principe Espinæio, vt clientela suscepta Belgij, regiones illas in ditionem suam admitteret. Post diuturnam cunctationem, vocati Parisios luculentam habent orationem, sed inanem; cùm sub ipsum tempus Guisius, Hispanis tunc maximè vrgentibus, vt legationem illam dissoluerent, pacem rupit, & vniuersam bello Franciam miscuit. Quamobrem excusante Rege turbas illatas, nec se posse auxiliari cæteris, aut iis tranquillitatem facere, quandiu ipse in tempestate ac tumultu ageret, spe facta temporis commodioris, oratores dimisit. Iamque Guisius Ioinuillæ cum Hispaniæ Rege fœdus pepigerat, quo Cardinalis Borbonius post Henrici mortem euehebatur in regnum; ad bellum alendum daret Philippus Guisio in singulos menses quinquaginta duplionum aureorum millia: & alia adiungebantur perficienda à Borbonio in thronum prouecto; data Guisio promissa pecunia, multumque auri supra promissa additum, quò plures in factionem adsciscerer. Sic constitutis omnibus, bellum prodit.

HENRICVS III.

Sexdecim viri instituti.

De Pelleué.

Legatio Belgarū ad Regem.

D'Espinay.

III.

Ac præluserunt promulgata à fœderatis scripta. Primum quod Martio mense datum est, contumeliis & querelis contra rationem regiminis plenum; tum alterum à Cardinale Borbonio subscriptum, in quo de Religione agebatur, incitatis Francis ad arma capessenda, & sanciendam patrum fidem sanctissimam. Mox ad rem aggressi, plures vrbes, qua vi, quà insidiis occupant. Virdunum prima ciuitas omnium capta, nam Metensem regionem cupiebat plurimùm Guisius; deinde Tullum adiunctum; Meti quæ scopus voti præcipuus, idem exclusus est, Epernonij vigilantia ac celeritate. Ad Campaniæ limites statim progressus, Catalauno excipitur, atque Meseriis. Eandem rem duces cæteri præstant, eodem pene momento temporis; Aumalius Picardiam totam vindicat sibi, præter Caletum, & paucas vrbes, quas Epernonius regebat; Maynius Diuionem & Burgundiam adiungit, vrbesque plurimas, & arces in Delphinatibus, ope Nobilium, quos humanitate & magnificētia conciliauerat: Entraguius Aureliam vocat

Bellum primum fœderis.

Anno 1585.

in partes, Briſſacus Andegauum; vt pauci dies facinore aliquo vacui forent, & Regem infauſta in ſingulas horas percellerent. Acceſſit haud multò poſt Lugdunenſis arcis euerſio, quæ Lugdunum in fœderatorum partes traduxit. Mandelotius vrbis Gubernator, cùm fœderi ſe addixiſſet, impoſità veluti iugo prauiſſimo arce, erat in vinculis & poteſtatis alienæ, tenebàtque arcem Paſſagius præfectus Epernonio addictus, iam in Lugduni præturam oculum adiicienti. Igitur Mandelotius effracturus compedem, arceſſit Paſſagium, mandatum regium exhibiturus, ſimulque ſolerter rumore ſparſo, conſilium Epernonio eſſe tradendæ Hugonottis vrbis, plebem incendit, quæ extemplò ad arcem conuolans, per imperfectum propugnaculum armata irrumpit, & Imberto Grolerio per veterem ſpecum inexploratam immittente militem, ſubitò expugnatur arx, diripitur, atque diruitur; tanta celeritate vt proximo die nullum veſtigium ſuperfuerit. Impunè facinus atque audacia fuit; Rege diſſimulante, & Villaregio excuſante Mandelotium. Tam læto ſucceſſu excidunt à duabus vrbibus fœderati, Maſſiliâ atque Burdegalâ; quæ gemino mari non tam adiectæ, quam propugnaculorum inſtar impoſitæ, vtrinque Franciæ, vel mammæ, vel arces ſunt. Idque Regis nutantem fortunam in præſentia ſtitit. Maſſiliam alter Conſul Dareſius Niuernenſi addixerat, & Gardauinſio permouente, ſeditione commota, quaſi Hugonotti vibi imminerent (qua ſpecie fœderati vrbes occupabant) aduocabat Vinſium, vt adduceret militem; ſed eo cunctante Franciſcus Bouquerius, probus ſenex, & magnæ inter ciues auctoritatis, collectis tum amicis, tum inimicis, quibuſcum voluit reconciliari, exurgit in Dareſium, captumque in publicum palatium rapit, moxque prorege Priore euocato celeriter; ſtatim inſtructa lite reum necat ſuſpendio, cum Bonifacio tumultus ſocio. Sic vnius viri probitas, non vnam modo vrbem, ſed totam Prouinciam à caſu arcuit. Et Niuernenſis poſtmodùm abſceſſit à fœdere; Regi in poſterum fidus; ſiue abſtractus à partibus præmio deficiente; ſiue vt conſtanter ipſe aſſeruit, quod penitus in malignitatem fœderis introſpiciens, mature voluerit ſe ambagibus cæcis expedire. Burdegalam Matignonij primò prudentia, dein fortitudo animi vindicat. Fœderatorum conſilia perſpiciebat vir ſagaciſſimus; quamobrem ipſi celerius quàm deliberaſſent, improuiſum occupaturi, tranſverſis doliis vicos intercludunt permoventque ſtrenuè ad prætoris ædes. Ille ex ſtrepitu rem tentatam coniiciens, cùm auctores ſui eſſent, vt fugâ ſaluti conſuleret, intrepidus vir prodit ædibus, vno enſe cinctus, pedes, & virgam manu geſtans, quaſi per otium deambulaturus. Tum ad primam munitionem progrediens, ſpeculatorem intentantem ſclopetum mollibus verbis demulcet; iubetque è ſuis duos domeſticos dolia dimouere, ad viam aperiendam. Idem mira verborum atque oris ſuauitate, cùm in altera, tertia, & quarta munitione præſtaret; audit portam vnam, quod ipſe iuſſerat, obtineri à ſuis, atque admiſſum militem ſuas antè ædes excubare. Ergo accedente comitatu frequentiore, iam vocem erigens, frontemque caperans, à precibus ad imperium verſus, dolia ſeditioſos ipſos amovere iubet, militem collocat in iiſdem locis, ac factioſorum

Arx Lugdunenſis.

Du Paſſage.

Maſſilia ſeruata.

Burdegala fœderi erepta.

rum

rum duces comprehensos in carcerem mittit; vna auctoritate atque prudentia, re difficillima perpetrata; tantùm vi armatæ præpollet solertia, & tumultuanti audaciæ vera fortitudo. Aliquantò post Vallacum Trompetæ arcis præfectum, suspectum recepti fœderis, conuiuio exceptum, cum vrbis magistratibus ac senatoribus, ad restituendam arcem adegit; & seruata vrbe Aquitaniam totam compescuit. Interea Rex perterrefactus motu tam subito, & imparatus à milite, repudiato consilio, quo ad Nauarrum & Hugonottorum partes impellebatur, ad Catharinam matrem, veluti ad sacram anchoram confugit; atque æstuans quibus potissimum fideret suspecta omnium fide; auctore Epernonio quadraginta quinque nobiles legit, plerosque Vascones, quibus salutem suam committeret. Catharina postquam terrorem supra periculum auxerat, diuque apprecanti Regi excusauerat operam, tandem quasi ægrè faceret, quod voluntate prona ambiebat, indicto colloquio Guisium cõuenit, tempúsque tricis terens, spatium dat Guisio colligendi militem; quo collecto, is audacter affirmat, se arma neutiquam depositurum, donec omnia postulata Rex impleat. Epernæi habebatur colloquium, nec fœderati à postulatis quidquam remittebant; quamquam Mompenserius Dronium fœderatum in Eraldi Castri ditione diripientem agros concidisset; Ioyeusa Elbovij copias agro Aurelianensi per Vindocinos atque Cænomanos in Normanniam depulisset; vbi præ infirmitate solutæ sunt; atque Epernonius vix è morbo recreatus, quatuor millia fœderatorum ad Aureliam vrbem, è pluribus regionibus conuenientium, disiecisset; atque in fugam victos compulisset. Verùm fœderati cum animaduerterent eo colloquio Catholicorũ animos refrigescere, eo repente soluto in singulas vrbes singuli abscedunt, toti ad arma versi, & ad Religionem, vt scripto proposuerant, Catholicam propagandam. Rex ea discessione perculsus, quasi iam præceps in ruinam ageretur, Matrem rursum appellat, orat, obsecratque, vt fœderatos conueniat, & se quovis pacto ab ærumna liberet. Ita Nemursij colloquium nouum instituitur, hinc agente Guisio, inde Regina cum Epernonio; eóque fœderatis plura quàm ante optauerant conceduntur. Scilicet, vt edicto Rex Hugonottam Religionem prohibeat; ad eam regno pellendam fœderatis Principibus committantur exercitus; iisdem ducibus obsides vrbes dentur, Catalaunum, Rhemi, Sandesirium, Tullum, Virdunum, Divio, Belna, & aliæ addictæ; tum Cardinalibus Borbonio, & Guisio, Ducibus Mercurio, Guisio, Maynio, Aumalio, & Elbovio, qui omnes principes fœderis, miles ad custodiam designetur; tribuatur pecunia ad Virodunensem arcem erigendam, atque persoluendum Germanis stipendium. Post ea pacta edictum à Rege conditur, atque in Senatu Parisiensi perlegitur, quod Iulij dictum est, eo mense sancitum; quodque Religionem nouam regno penitus exterminabat; pœna facultatum & vitæ indicta; coactusque est id edictum ipse Rex in Senatum ferre; non tam Religionisanciendæ fulcrum, quam auctoritatis suæ cultrum; mancipandus deinceps fœderi, atque in suam, regnique perniciem abstrahendus. Eo edicto Navarræ Rex, Condæus & cæteri Hugonotti, veluti fulmine appetiti, primo metum ac terrorem admiserunt, mox fortitudine reuocata, instruunt se ad vim repellendum.

HENRICUS III.
Vaillac.

Pax tentata & confecta.

Edictum Iulij.

HENRICVS III. IV. Nauarrus ad motum fœderatorum, precibus Regis se continuerat; legauerat dumtaxat ad Elisabetham & Germaniæ Protestantes, qui ad fœdus singulos adhortaretur: mox libellis ac scriptis ius ac fidem suam tutatus, Guisium in singulare certamen prouocauerat, atque Mommorancium

Octauum in Hugenottes bellum. cum Rege & Ioyeusa reconciliauerat; atque adeo fœderatis abduxerat. In præsentia cùm suorum plerique, præ magnitudine metus atque periculi, consulerent vti ad Protestantes abscederet, exercitum paraturus, imperterrito animo in Francia hæsit, atque arctius cum Condæo vinctus, Bergeraci cœtum vocat, & stabilito resistendi consilio, vna cum Condæo festinat ad Mommorancium, cúmque sibi adiungit, tum reuertitur in Aquitaniam. Attamen Rex edicto proposito sperauerat retundi posse aculeum, si cunctaretur arma inferre; atque eam cunctationem vti conficeret, Lenoncurium Cardinalem ad Nauarrum mittit, qui cultum Catholicæ fidei suaderet. Nihilominus fœderati in incepto perstant; ac Maynius iam copias legebat ad Aureliam, quas in Aquitaniam duceret; quapropter excusante se Nauarro, ea legatione irrita, arma instruuntur, atque in Delphinatibus Pictonibusque mouentur; tranquilla Aquitania, Nauarro in-

Lediguerij celeritas. firmo, & Matignonio vltro quiescente. Lediguerius in Delphinatu, partes propemodum oppressas erigit. Ille adscriptis quadringentis hominibus, haud nescius à primordiis peti auguria, & qui bene ceperit multùm

Chorges. promouisse, Caturigum validam & munitam arcem occupat inexpectatus; quo veluti signo excitati cæteri, ad ipsum confluunt, ac Diam præfecto in arcem acto capiunt, mox ipsam arcem Lediguerij ope, stabilitis per eos successiis primordiis statuit geminas vrbes inuadere; Adhe-

Mõtelimar. mari Montem, atque Ebredunum; quarum diuerso situ vtramque Delphinatium regionem, quà in campos funditur, quáque in montes surgit, veluti compedibus reuinciret, atque comprimeret. Adhemari Montem primò aggreditur, atque in vrbem apertam pyloclastro penetrans, præ-

Maugiron. sidium in arcem impellit, oppugnatque illicò: moxque spectante Maugirone proprætore, qui cum selectis nobilibus, ac duobus peditum millibus, ad præstandam opem contenderat, turrim Narbonensem, in quam octingenti milites relicta arce confugerant, adigit ad deditionem; quódque augeat admirabilitatem, septingentos dumtaxat homines in expeditionem adduxerat. Tum ad montes conuersus, quingentos Sclopetarios, ac tres Italorum turmas, qui Ebreduno prodierant, obuios sternit ac profligat; gnarúsque eo præsidio destitutam vrbem inanem esse milite, dum per manipulos diuisas cohortes iubet accedere, & ipse ad posticum arcis pyloclastro incenso (quod Martis clauem ad apertionem vr-

Condæus in Pictonibus. bium dixeris) in eam peruadit, vbique infunditur victor. Auansonio Archiepiscopo, è fœderatis vehementissimo fuga elapso, Ecclesia direpta est, & opulentiæ donariis spoliata. In Pictonibus diuersa sorte arma promota sunt. In eos Mercurius Britanniæ gubernator induxerat duo bellatorum millia, ea spe vt Condæum instruentem copias dispelleret: verùm ad Fontæneum à Condæo impetitur, pulsúsque ad suburbium oppidi, cùm excludente præfecto peditatui diffideret; nocte vno cursu Ligerim tenuit,

non

non sine iactura impedimentorum & militum. Ita Condæus admisso per otium supplemento, post vastatos agros ad Broagium studium applicat, captisque circa oppidum aliquot castris, quæ Sanlucius obtinebat præsidio, Rupellensibus pecuniam, nauigia, & commeatum præbentibus, Broagium ipsum obsidione obuallat. Plurimi ea prosperitate excitati ad ipsum confluunt, in quibus Claudius Trimollius, adolescens cupiditate gloriæ inflammatus, ducentis equitibus stipatus, Principi non obsequium modo, sed fidem etiam & Religionem addixerat; hæresim amplexus, siue errore conscientiæ, siue spe affinitatis, sororis nuptias ambiente Condæo. Broagium difficultates graues patiebatur, ac tametsi Sanlucius fortissimo animo erumpebat sæpius, atque arcem accerrimè propugnabat, tamen plurimis deficientibus, & spe subsidij incerta, necessariò succumbebat: quando Condæus instar canis Æsopici, spem incertam lucro certo anteferens, Broagium perdit, seque in discrimen intricatissimum mittit. Clermonambosius, & Rochemorta præstans bello Dux, eius assensu, post Mercurium pulsum, Ligerim transmiserant, vt in citerioribus prouinciis militem legerent, & hostem propiori bello lacesserent. Ac Rochemorta in arcem Andegaui penetrauerat, arcano aliquot ciuium consilio, qui vt Brissacum, & fœderatos arce excluderent, Hugonottos vocauerant; verùm aduolante Brissaco, mox Ioyeusa ipso cum copiis, sclopeti glande Rochemorta occiderat, & arcem propugnabant sexdecim dumtaxat milites. Condæus ad ea nuntia tenendæ arcis cupidus, primò statuit mittere qui obsessis opitularentur, deinde inconsulto quorumdam consilio, suscipit ipse expeditionem, & peditatu in castris ad obsidium dimisso, equitatum in Andegauos ducit. Ea res quæ summæ erat celeritatis, morâ corrumpitur; nam Condæus dum dies vndecim deliberando absumit, & quindecim alios in progrediendo, miles paciscitur, atque arcem tradit. Mox idem moræ periculum temeritate adauget; nam admissis mille & quingentis militibus, quos Clermonambosius ea in regione conscripserat, irrumpit in Andegaui suburbia, diésque duos terit inani opera, iterumque Belfortij hæret duobus aliis, ac tandem versus ad Ligerim de receptu cogitat. Ad eum parandum Touarsium occupauerat in Pictonibus & in ripa obiecta Sancti Mauri Abbatiam; eoque loco Laual lius & Boulaya nullo arcente primum agmen transmiserant; postridie cùm tardior Princeps aduenirer, aduertit in flunio nauigia sex oppleta milite intercludere transitum, atque vltra amnem quingentos equites imminere traiicientibus; quapropter mutato consilio statuit Belfortium repetere, & Ligerim cum Clermontio superiori loco transmittere; moxque deliberatione omnium pessima deflectit ad læuam per Vindocinenses, supra Aureliam longo circuitu amnem traiecturus. Verùm in calles inuoluebat se nescius; Ioyeusa premebat accedentis vestigia, Brissacus vrgebat ad latus, Epernonius & Biro equite Belsiam inundauerant, Turones Maynius; Chatrins è Biturigibus tria hominum millia deducebat, ac prætexebat ripam oppositam; ex singulis pagis, oppidisque confluebant rusticus, ciuis, ac nobilis, & Condæi copias quasi lupum venaturi omnes circumcingunt. In tanto

Broagium obsidet.

Clermon d'Amboise
Rochemorte.

Condæi ingens.

Touars.
Laual.
La Boulaye.

HENRICVS III. De Rohan.

periculo Renati Rohanij Vicecomitis consilium obnoxios eripit calamitati; ille auctor est vt copiæ vniuersæ manipulatim diuisæ, & per plura itinera digressæ sibi quæque consulant, & fortunæ salutem permittant; dein exemplo consilium fulciens, paucis comitibus in Britanniam se statim recipit. Condæus ipsa nocte, cum Trimollio, Auantino, Clermoutio, & paucis aliis per Cœnomanos in Normanniam contendit, & clam inscenso nauigio, primum in insulam Greuezæam defertur, deinde in Angliam; cæteri luce orta deserti à Ducibus, magno dolore, quem futurorum metus adaugebat, legiones in cohortes diuidunt, cohortes in manipulos, & via capta, quò sua quemque sors duceret, per siluarum latibula, tenebras noctium, & transuersa itinerum tecti, pleriq; omnes salui euadunt; metu comite, & eodem assertore securitatis; adeò incerta omnia in mortalibus sunt, dum abiectos tutatur infirmitas, valentium potentia inanis & cassa est.

V. *Hugenotti penè prostrati.*

Ea Condæi fuga, quanquam nulla propemodum strage, Hugonottorum partes afflixit; nam illicò Broagium soluitur obsidione. Matignonio cius vrbis seruandæ munus Rex mandauerat; isque primùm lentior moras nectebat; cùm aduentante iam Maynio, ne sibi ea laus præriperetur, quanquam copiis adhuc infirmior, tanta prudentia ad arcem progreditur, vt perterriti Hugonotti illicò soluta oppugnatione abscesserint, non sine clade in Carentoni traiectu, Sanlucio ipsorum terga carpente. Sic per vnam expeditionem concidebat factio Hugonottorum; nec eos aliud ab exitio eripiebat quam grauis pestilentia, qua ipsorum vrbes afflictatæ, vno mali beneficio hostem amouebant. In Nauarro spes vltima, magno quidem animo, sed exiguis viribus fulciebatur. Ille cùm imbecillior se munimentis vrbium contineret, adulatoribus æmulationis flammam incitantibus, Condæi infortunio gaudebat in sinu, hærebatque in Benearnia Guichiæ Comitissæ amore implicitus; qui Turenium si audiuisset, transgressus in Pictones, & Condæo adiunctus, valido exercitu fœderatos haud dubiè disiecisset. Prætereà nouis edictorum fulminibus percelluntur abiectæ partes & propemodùm profligantur. Rex fœderatorum arbitrio mancipatus, edictis identidem repetitis Hugonottorum capita feriebat; armatos perduellionis pœnæ subiiciens, cæteros ad necessitatem Catholicæ Religionis adigens, uisi patria, & laribus extorres, mallent cum vxoribus, miserisque liberis in Germaniam, Angliam & Benearniam profugi, aliorum beneficio calamitosam vitam sustentare, quod cùm haud pauci præstarent, longe plures eiurabaut hæresim; felici inconstantia, quæ corporum saluti, animorúmque consuleret. Ad ea mox vibratum à Pontifice fulmen accessit, in capita factionis, Nauarrum & Condæum collineans. Verùm à calamis res ad gladios progrediebatur; iam Maynius parato exercitu Pictauium venerat. Etenim duos Regis nomine fœderati conscripserant; quorum alter Guisio traditus, ad obtinendos Campaniæ limites, & repellendos Germanos; alterum Maynius ducebat in Aquitaniam ad opprimendum Nauarrum; sed eo anno haud magnum operæ pretium fuit. Iam autumnus promouebatur, cùm Matignonius ad eum è Santonibus accedit: Et copiarum incrementum, detrimento

detrimento fuit; nam Matignonius, quà æmulatione in Maynium, quà occultis à Rege mandatis, consilia omnia perturbat, difficultatibus novis; non commeatum suppeditat; tormentis desunt tam plaustra ad vehendum, quàm ad explodendum pilæ, & pulvis; sic elusus Maynius: conuentúmque inter ambos, vt anno proximo, affecta iam hyeme, iterum ad Garumnam coniungerentur; dum in Petrocoriis hyemaret Maynius, Burdegalæ Matignonius. Et ea Maynio expeditio fuit. Hoc Navarrus metu liberatus, se incommodo haud paulò graviore vindicat. Margarita vxor, post Sixti diploma, ab coniuge discedere vti à Christianorum sacris abscisso instituit, & Aginnates qui sibi in dotem erant assignati, armis inuadere. Ligneracus & alij nobiles, copias ex Cadurcis, ac Arvernis adduxerant, & Villanovam situ commodo oppidum sibi adiungere Regina optabat. Iam in altera vrbis parte excepta cum cohortibus erat, nam in duas partes Lotus ponte iunctus totam vrbem dirimit, iusseratque cives sibi in alteram partem patefacere aditum. Iis in turri, quæ pontem medium muniebat; cives obtemperabant; cùm primarius Consul, Cieutatius dictus, vir nobilis, & senio venerandus, eos ad fidem seruandam Regi adhortatus, arma expedit, ac pontem occludit. Regina haud ignara in vno capite virium robur & arma posita, Consulem arcessit, quasi cum eo actura pacificè. Nec ille inter opposita, civis Consulisque officia, hæret ambiguus; quippe vt dominæ suæ, coniugi Regis, ac filiæ Franciæ obsequeretur, ad eam tendit; at simul memor, quam personam, quod munus gereret, filium vocat, pontis tradit custodiam, ac seuerè imperat, obsecrátque suppliciter, ne patris rationem vllam in posterum habeat; ipsi officium, honor, & seruanda vrbs pro genitore sit, discatque suo exemplo Regem & patriam, pro vita, parentibus liberisque habere: hoc iusso munitus ad Reginam pergit. Nec secus quàm prouiderat, Reginæ iussu ad pontem deducitur, & obiectis ori mucronibus sub aspectum filij mori iubetur, ni aperiat viam. Cùm ille deliberata morte obfirmatus sileret; filius pio stratagemate patrem seruaturus, milites ad portam propius orat accedere, & improuisus cum paucis erumpens perterrefactos in fugam coniicit, patrémque incolumem lætissimus recipit, pietate tam armante filium, quam fide in Regem exarmante patrem. Scio eiusmodi facinus in plurimis gentibus obitum à fortissimis viris, sed per exempla laus facti non perit; quæ in ciue maior est, qui nulla vtilitate vni officio obsequebatur. Ille idem consequenti die plures tubicines extra vrbem misit, & sparsa fama Regem aduentare, ad rumorem & tubarum clangorem, tantus timor Reginam inuasit, vt repente excesserit.

Margarita à Navarro deficit.

Villeneuve. Le Lot. Cieutat.

Civis nobile facinus.

VI.

Maynius postquam aliquot castra in Petrocoriis ceperat, in Aquitaniam ex condicto tendit, statimque reuocata æmulatione, transmisso Duranio ad Montalbanum obsidendum vocatus, retrò gradum ad Garumnam vertit; creditus imminere Burdegalæ, eam vt vrbem adiungeret fœderatis, diuque moras traxit incertus consilij; quamquam diceret se venari Regem Nauarræ, qui Garumnam vltra citraque celeritate magna decurreret. Nec ille sine periculo fuit, dum ex Benearnia Neracum reuertitur, se amorem

Maynij exercitus.

HENRICVS III.

inter & bellum partitus; nam Pali Guichiam inuiserat, & Caumonti cum triginta equitibus transigebat noctem, cùm repente à Comba domestico, somno excitatur, cogiturque semisopitus cymbam inscendere; atque opportunè; nam intra quadrantem Poyanus adfuit cum trecentis equitibus, qui securum in castro infirmo haud dubie capiebatt. Deinceps castella quædam expugnat Maynius, & increscente ipsum inter & Matignonium primo dissidio; vere & prima æstate, per altercationes consumptis, tandem Castillonem rogatu vxoris obsidet, quæ suam vrbem obtineri ab Hugonottis iniquo animo patiebatur. Castillo immunitum oppidum, nec magni momenti, duobus mensibus Maynium tenuit, exercitumque infregit. Sauignacus enim nongentis hominibus vrbem tutabatur, simulque Alinsius, Phocensis nobilis, legionis tribunus, muniendarum arcium peritissimus; ac Turenius, tum immittendis subsidiis, tum hostibus lacessendis, erigebat propugnantium animos. Oppugnabant vehementissimè Duces; nam Matignonius se adiunxerat Maynio, sed repellebantur vehementiùs; suaque in castra pestis irrepserat. Lugendo spectaculo, iacebant saucios inter peste afflicti, Ducum tabernacula obsidebant languentium turbæ, noctu diuque personabant morientium gemitus; tumultuabantur Heluetij, deserebant castra cohortes plurimæ; iamque Maynius despondebat animum; cùm Matignonij cura clauso amne & excluso Turenio, obsessi & ipsi pestilentia pressi, aguntur ad deditionem, honestam militi, ciui inutam, qui in prædam victori mox cessit. Id postremum Maynij facinus; cùm primi exercitus vix vmbra tenuis, & cadaueris forma superesset. Nec ille dolorem animi sensu continuit, cùm deforet commeatus, pecunia nulla suppeditabatur, Matignonius consiliis intercederet, turbaret Heluetius, Albanus miles effunderetur in prædam, sibique ex tanta spe vnus ex ignominia dolor accederet; visus est sæpius lacrymas fundere, crebris singultibus interiungere verba & minas, vixque sibi parcere, quin Parisios furens aduolaret, vlturus gloriæ suæ exitium. Tandem impetratâ redeundi licentiâ, Parisios venit, fœderis partes promoturus in toga, quas in sago afflixerat. Simul afflictos in Pictonibus Hugonottos recreauerat Condæi aduentus. Hic ex Anglia redux, auctusque decem nauigiis, quinquaginta nummorum millibus, & luculenta spe, quam Elisabetha verbis amplis fecerat; Rupellensibus partiumque Ducibus audendi voluntatem adduxerat. Statim Plassacus Royanum ad Garumnam occupat; Lauallius captis aliquot castris ad Rupellam aditus aperit; Aubignæus Oleronem præsidio firmat; ipse Condæus quibusdam arcibus ad Fanum Ioannis captis Dampetram expugnat; tum post connubium cum Carola Trimollia initum, Broagium obsidere aggreditur. Ad eam rem Rupellenses vltrò classem subministrant ex viginti quinque nauigiis, triremibus quatuor & cymbis aliquot; statimque Singelasius huius classis præfectus, ostium portus, quà est angustius, obstruere incipit, demersis carinis nauium, quas saburra oppleverat. Contra Sanlucius ad opus prohibendum, opponit militem, nauibus aliquot ac triremibus vectum; atque in horas sclopetis, sarissis, ipsisque gladiis dimicabatur egregiè. Ad famam operis Nauarrus accurrerat, & septo

Castillon. *Savignac.* *Alins.* *Condæi reditus.* *S. Gelais.* *S. Luc.*

septo nauigiorum perfecto, æmulatione tam in Condæum, quam Samuciuń accensus, nulla quiete vrbem oppugnabat; cùm ob nouum Bitonis exercitum Rupellanorum precibus reuocatur. Eum fœderatorum ardor immiserat; quippe rati Nauarrum vno metu Maynij ex Aquitania in Santones festinasse, Regem vehementer solicitauerant, vt exercitum in Pictones mitteret, quo Nauarrus belluæ instar in Rupellam, ceu in latibulum ageretur. Nec Regi pernegandi ratio modúsve fuerat; quapropter conscribit septem hominum millia, quibus Bironem præficit, cum tormentis pluribus, sed ad vsum haud quaquam instructis; id fœderatis opportunum in speciem erat; nam Biro Religione Catholicus, Nauarro infensus, & Catharinæ multis de causis adiunctus; ipsa re iisdem aduersum, quippe Regi fidus, & ad arcana consilia appositissimus, in nouam Religionem tacito animi sensu propendebat, quod successu ipso non diu latuit. Quippe Maranum aggressus, paludum inter vliginumque voragines, fortiter atque intrepidè dimicauit; digito sclopeti glande abscisso: mox tamen Nauarro propugnanti concessit inducias, Marano abscessit, vltra Catentonum se recepit, reuexítque tormenta Pictauium, petitâ à Nauarro vehendi tesserâ. Atque eæ artes infringebant impetum fœderis, lentóque frigore æstum perdomabant; cùm Ioyeusæ ambitione Rex in procellam nouam impellitur. HENRICVS III. Biro in Pictoniis.

VII. Ioyeusa in summa gratiæ prouectus apicem, immensâ à Rege dona assequutus appetebat exercitus regimen. Præter Regiam affinitatem & pecuniam innumerabilem, dictus erat Normanniæ prætor, præfecturis arcium magno pretio redemptis & in eum congestis; Admiralius præterea nuncupatus, paterque ipsius Marescallus Franciæ erat dictus; inundantis gratiæ exuberantiâ. Sed amplitudine illa potestatis mentem obruente, præter adulatorum blanda deliramenta, spe regendi fœderis, accesserat ad Guisios, & vehementer exercitum ducere cupiebat. Eum instruxerat Rex, in Atuernos, Gabalos, Velaunos, Pictonesque immissurus; quas prouincias Hugonotii incursabant, atque diuexabant, eundem mox in Occitaniam transmissurus; & parabat alterum, quem in Delphinates & Phocenses induceret. Nam præterquam quod Concionatores Catholici declamabant è pulpitis, Atuerniam, Delphinatum & Prouinciam veneno hæresis penitus infici; & si Rex cessaret, exsurrecturum diuinitùs ducem, qui Philisthæos opprimeret; erat ipse Rex in perniciem Hugonottorum propensior, volebátque tam eos tollere, quam fœderatos; in factionem vtramque iuxta offensus; sed Nauarro cupiebat parcitum, & inferre malum, quo resipisceret, non obrueretur. Igitur paratum exercitum tradere destinauerat Marescallo Aumontio, viro forti & strenuo, explorata fide, & aliena à factionum contagio. Verùm Ioyeusa eum honorem tanta contentione ambiuit; vt compos sit factus. Continuò omnis Aulicorum nobilium turba ad eum confluit, & Lauerdino dicto copiarum legato per Atuernos à Valaunis incipit expeditionem. Ad famam aduentus, Castillionius qui vexabat prouinciam, & obsidebat Competram, se in Occitaniam illicò recipit; vnde Ioyeusa Velaunis liberis, profectus Exercitus Ioyeusæ & Epernonij. d'Aumont. Compiettre.

HENRICVS III. ad Gabalos, aliquot oppida capit; in quibus Peyra arx, in rupe abrupta, atque inaccessa, ipso situ inexpugnabilis visa, cùm ad eam scalis duntaxat ligneis atque mobilibus scanderetur, metu propugnantium victorem admisit. Etenim tormenta in rupem proximam labore immenso prouecta, per dirutum murum verberarunt defendentium animos, arxque tradita est. Mox Ioyeusa ad Rutenos conuersus capit Saluanacum; at Villemurio Mornæi strenuitate excluditur; deinde copiis per autumni imbres imminutis, morbisque increbrescentibus, postquam eas in conspectu Tolosæ lustrauit, & ornatus splendorem infirmitati prætendit, Lauerdino in imperium suffecto, in aulam accurrit, degustata militari gloria, quæ plerumque vanis animis, atque inconsultis pro veneno est. Epernonius interea suum exercitum, suamque gloriam assequebatur. Etenim Regi iam à gratiæ nascentis incunabulis, solemne fuerat, ex æquo vtrique impertire beneficia; primo quidem à Ioyeusa incipere, quem ætas & natalium splédor præponerent, sed desinere in Epernonio, atque finem adæquare principiis. Ideo in Epernonij gratiam, instituerat dignitatem nouam, summi totius peditatus in Francia Tribuni; nam quamvis eam plures ante gessissent, tamen ita adauxit, atque ornauit, vt noua admodum videretur; eamque Epernonio dederat, cum præfecturis vrbium, Metis, Caleti, Bononiæ, Lochiarum; ac Valetæ fratri, Salussios & Transalpinas vrbes regendas dederat; modo adiungit præturam Prouinciæ, atque exercitum. Desiderabat Gubernatorem Phocensis prouincia, Henrico magno Franciæ Priore, Henrici Regis II. spurio, Aquissextiis ab Altonito triremis Navarcho calamitosè occiso. Etenim cum Altonitum Prior manu propria confoderet, & repetito ictu ferrum immergeret, ille amens desperatione, è faucibus mortis in vindictam raptus, extremo conatu in Priorem irruit, atque intra alvum pugionem abdit; obiitque Prior postridie, vltionis suæ misera victima; litteratis charissimus, quos beneficiis prosequebatur, & ipse litteris imbutus haud mediocriter. Epernonio data mortui prætura, & assignatus exercitus, quo Delphinates Hugonottos compesceret, & Phocenses eodem contagio liberaret. Valeta cum quatuor peditum millibus in Delphinatibus aggressus Ledigueriurn, postquam virum fortem Brionis ponte haud dimovet, Gratianopolim veniens, consilio grassans in fœderatos, iis duas arces, Valentinam & Gapensem eripuerat. Porrò in Phocensibus factiones perstabant, & priuatæ inimicitiæ, prætentæ titulo religionis. Vinsius Catholicos, & fœderatos regebat; Cadenetus Orationis Vicecomes Hugonottos, quorum partes longe inferiores Catholicis erant; Vinsius post Prioris mortem, accedente auctoritate Senatus, vsurpauerat regimen, & obsidebat Alemanium castrum, haud procul Rhegio, loci dynastam capturus, qui nouæ Religioni adhærebat impensiùs. At is ad Ledigueriũ affinem, imploraturus opem perfugerat, atque exorauerat vt ad eripiendum castrum pertenderet. Pugnâ confertâ pellitur Vinsius, cæsis septingentis, in quibus Mola sexaginta quinque magnis vulneribus saucius, captis annumeratus conualuit; admirantibus cunctis vitæ tam fragilis tenacitatem; diuersa sors Alemanio contigit, qui in primo victoriæ sensu, dum galeam aperit glande perimitur:

Margin notes: La Peyre. — Villemur. — *Epernonij exercitus.* — La Provéce. — *Prioris Franciæ cædes.* — D'Oraison. — *Lediguerius in Phocensibus victor.*

Ledigucrius

Lediguerius moderatè vt solebat se gessit; affirmans in bellis civilibus, non agendam ad extrema victoriam: cúmque incitaretur ad fugitiuos celerius persequendos, respondit humaniter, se ad bellum non venatum ire. Dum confligebat, iam ad limites Phocensium pertingit Epernonius, qui numerosis copiis adductis, tribunisque clarissimis, vtrique partium formidandus, ab vtraque obsequenter excipitur. Continuò sollicitus de renouanda concordia, Vinsium & Cadenetum reconciliat, magnâ prudentiâ nobiles ab armis ad pacem abstrahit, atque vt fœderatos devinciret arctiùs Merindolium, Seynam & Breoulam, quas vnas arces Hugonotti in Provincia obtinebant, quà vi, quà deditione, expugnat, ciuium aliquot in pœnam traditis, offensionem palam in Hugonottos ostendens. Tum copias fratri obsidenti Caturigum adiungit. Erat Caturigum vt scripsi, sexto milliari infra Ebredunum, nuper à Lediguerio ereptis septem propugnaculis accuratè munitum; isque ad propugnandum iniecerat tres affines suos, & octingentos bellatores lectos. Diu obsidio Epernonium præter expectationem tenuit; intus strenuissimus miles, foris Lediguerius indefessæ ac vigilantissimæ celeritatis; accessit morborum languor, & hyemis asperrimæ frigus, quod eo anno acerbissimè sæuiit: nam speculatores dum intendunt vigilias, haud pauci frigore exanimati, saxorum instar indurescebant, in ephippiis fixi, & immoti; pedites stantes, & gelu calceos humo affigente & agglutinante; multi gelu conceptum visceribus, rostis igne membris ægrè depellebant; támque atrox ea pernicies fuit, vt soluta obsidione; ex decem millibus hominum, vix tria millia superfuerint. Attamen calamitas cùm obsessis non parceret, deditum est oppidum; milite incolumi, & relicta civi religione. Mox Epernonius comitiis Prouinciæ habitis, turbisque sedatis anno consequenti, relicta fratri procuratione ad Regem venit, laurea dignus ob pacatam Prouinciam, quam per annos plures vorabat, vrebatque discordia.

Henricus III. *Choges.* *Anno 1586.*

VIII. *Legatio Protestantium ad Regem.*

Regem interim audienda legatio cruciabat, rursúmque ad desiderium pacis impellebat. Vbi primò conciliatum fœdus intonuerat in Hugonottos, Navarrus Pardalianum & Clermontium legauerat ad Protestantes Germaniæ, qui opem religioni oppressæ flagitarent, atque conficerent; rem pro Navarro vrgebant, Dux Bullionius, Fridericus Vitembergius, Beza Genevâ ad Helvetios missus, & ipsa Elisabetha Regina Angliæ; quorum postulatis assentiuntur Principes & delectum habent. Ij præter Protestantes Germaniæ, Fridericus Daniæ Rex, & Helvetiorum pagi Hugonotti: qui simul censuerant mittendos Oratores ad Regem per quos liberam Religionis facultatem Francis precarentur. Missi primùm à Daniæ Rege atque Heluetiis, quos Rex admisit; mox Protestantium cæterorum accessit legatio, quam Rex vti eluderet, Parisiis profectus Lugdunum venerat, fallebatque spe proximi reditus: tandem cum hæc mora maiori molestiæ Oratoribus foret, quam quodvis responsum, Rex reuertit Parisios, fecitque audientiam. Hilmerus Hemstadius Casimiri Principis Legatus, nomine omnium primùm dicit, à quibus mitterentur: ij porrò erant Electores, Palatinus, Saxo & Brandeburgicus, Principes Imperij, Archie-

piſcopus Magdeburgenſis Iulius Dux Brunſuicenſis, Langrauij Heſſiæ, Princeps Catenſis; atque ciuitates liberæ, Argentoratum Vlma, Nurimberga,& Francofurtum. Tum Scrogelus flagitata Regis facultate, Legatorum nomine, legit ex ſcripto quod mandatum à Principibus fuerat, atque eo conquerebantur acerbiùs, quod Rex contra fidem publicam, Pacificationis, vt vocabant, edictum abrogaſſet; violatam ſubditis fidem exaggerabant pluribus, rogabantque vti Rex liberam exercendi facultatem ſubditis faceret. Ad ea Rex graui oratione & ſeueriore vultu reſpondet, ſe Catholicam Religionem maiorum exemplo vnicam in Francia aſſeruiſſe; inuigilaſſe ſubditorum commodis vſibuſque; ſui eſſe muneris edicta condere, tollere, atque abrogare, ex variis mutationibus rerum, temporumque; ita ſe inſtituiſſe, & perrecturum ad Regni totius emolumentum & commodum. Deinde cum in cubiculum receſſiſſet, ſcriptum ſibi à Legatis traditum perlegendo; ita ſubita ira excanduit, vt propria manu in chartula ſcripſerit, eos mentiri, qui dicerent, ſe abrogando edictum fidem feſelliſſe, vel in honorem ſuum deliquiſſe, eamque chartam per cubicularium ad Legatos miſit. At eiuſmodi intempeſtiua generoſitas, nulli commodo, & detrimento maximo fuit; Legatis concinentibus bellum, & eo intentiùs quòd ſe affectos arbitrarentur iniuria. Nihilominus Rex cùm illum à Germania turbinem multum pertimeſceret, ſatagebat à Guiſio pacem impetrare, ſtudebatque ipſum conciliare Nauarro; propoſitis ſpecioſis conditionibus, quas ille cùm repelleret, atque affirmaret conſummandum negotium, & Hugonottos ſemel è Francia deturbandos, quod ſperaret confectum iri breuiſſimo tempore; Rex ad Nauarrum ſpem & colloquium vertit. Catharinæ matri iniunxerat munus colloquendi cum Nauarro, & vias aggrediendi ineundæ pacis. Ea progreſſa in Pictones poſt varias morulas obiectas ac victas, tandem impetrauerat, vt in caſtello Sancti Brixij, quod eſt propè Conacum in Santonibus, colloquium haberetur. Reginam comitabantur Mompenſerius, Niuernenſis, Biro, Lanſacus, Rambouilletus, & Catharina Borbonia, Abbatiſſa Sueſſionenſis; cum Nauarro venerant Condæus, Turenius, & Principes factionis. Eò maximè intentæ à Regina & Principibus machinæ, vt Nauarrum ad Catholicam fidem reuocarent, magna ſpe impletum, & luculentis promiſſis; at ille firmus fixúſque non tam in religione quàm in partibus, quarum vnicè fulcro nitebatur, forti animo promiſſa reiiciens; cum tribus vicibus conueniſſent; demùm abſceſſerunt, re nulla perfecta; exacerbatis mutuis odiis, vt plerumque fit; cùm inanis beneuolentiæ ſpes inimicitias incremento maiori inflammat. Nihil interea fœderati de Regis odio remittebant, publicam calamitatem in eum potiſſimùm vt malorum fontem regerebant. Ad inſtruendos quos enumerani exercitus, plura edicta ad pecuniam parandam conſcripſerat, atque in Senatum detulerat; cùm per ea magiſtratus noui crearentur, turbæ natæ ſunt, & in ipſo Senatu procuratorum querelæ; & in maiori Conſilio, atque in Rationum Curia: quæ tametſi clementia Regis mox ſopitæ ſunt, tamen perſtabat publicum in eum odium, & fœderatis ad graſſandum præbebatur materia. Iſ Pariſiis veluti in regni capite conſtituti atque ſtabiliti,

Regina colloquium cum Nauarro.

Odiū in Regem.

Et coniuratio.

ſtabiliti, conſpitate in Regem ipſum incipiunt, longioris moræ impatientes: quam coniurationem tametſi Mezeræus in dubium & meritiſſimè reuocet, cùm vnius hominis & quidem ſpeculatoris delatione in apertum prodierit, tamen eam, iuxta ac cæteri narrant Hiſtorici, hîc paucis inſeram. Lutetiæ contagium fœderis in ordines omnes peruaſerat; eam luem præſes Magiſter in Senatum ſparſerat; Capella Martellus in Curiam Rationum; in ſubſidiorum Curiam Nullius præſes; in Monetæ tribunos Rolandus; Bruyera in Caſtelletum; Louchartius in Regionum ſingulares iudices; acceſſerántque Vniuerſitas, Procuratores Palatij, & viliſſima plebis fæx Nautæ, Lanij, Baiuli, Salſamentarij, Carrucarij, aliíque eiuſmodi, quibus religionis nomine nihil antiquius, cum religioſè minimè omnium viuant. Iis ad audendum faciebat animos genius Regis, qui tam ipſo vſu pietatis, quàm priuata conſuetudine, erat in omnium deſpicientia, & contemptione; & frequens pœnitentis veſte peregrinationes & ſupplicationes obibat; abdebat ſe cum Cœnobitis in cellulas; mutabat identidem conſcientiæ rectores; Augerio Ieſuitæ Hieronymitanos ſubſtituerat, quos in Vicennæ ſaltu inſtituit, deinde Minimos in eorum loco repoſuit; poſtremò ad Fullienſes conuerſa pietate, qui Ordo ex ſancti Bernardi monachis coaluerat; nuper eos in ſuburbio ſancti Honorati cœnobio condito collocauerat. Nec priuata vita ſplendori erat, aut commendationi virtutis; perueſtigabat ſtudioſè imagines, quas olim coloribus pictas in precum libellis apponebant veteres, eaſque ſericis pannis interſectas ornabat, quadris inſerebat, & agglutinabat parieti. Catellis Meliténſibus, mulierum deliciis tam immoderatè capiebatur; vt in iis emendis atque alendis centum aureorum millia quot annis inſumeret; in pſittacis, ſimiiſque non minorem pecuniam; magnâ hominum turbâ, atque fœminarum ad curanda eiuſmodi nugamenta, comitatum aulicum deturpante. Cùm igitur fœderatos haud moraretur reuerentia Regis, primum inſtituunt occupare Bononiam, cui præfectus Epernonius erat, idque Bernardini Mendoſæ Oratoris Hiſpani ſuaſu, qui eam vrbem portu commodam Philippo cupiebat addicere, atque ad Anglicam expeditionem armamentarium ponere; verùm conſilium retectum inanem euentum habuit, vrbſque ſeruata eſt vigilantia Bernæi præfecti. Eam ob rem fœderati cum ſua viderent patere conſilia, in extremum acti, ſtatuunt Regem dum Vicennis incomitatus regreditur capere, & appellato ſæpius Guiſio, Maynium fratrem, qui nuper Lutetiam ex Aquitania venerat, in conſiliorum ducem & rectorem adoptant. At arcanas deliberationes aperiebat Regi Nicolaus Poulanius, qui fœderatis adſcriptus in eorum cœtus admittebatur; atque eo vnice referente nuntiatur Regi coniuraſſe participes, in ipſius captiuitatem ac conſiliariorum necem; imò ſtatuiſſe Regem intercipere, dum ſancti Germani nundinas ſpectaturus inuiſeret; eoque abſente, in Epernonium concitaros Scholaſticos, turbámque ciuium. Sanè cùm per ea monita Rex comitatu magno ſtipatus incederet atque cuſtodiam intenderet accuratius, interpellatum eſt coniuratorum conſilium, & Maynius commeatu facto abſceſſit Pariſiis. Nec dum conſtat Poulanio fides, quæ ſpeculatoris

Le Maiſtre. Chapelle. Marceau. De Nully. La Bruyere. Louchart. Cõmiſſaires des quartiers.

Poulain.

HENRICVS III. ris dictis sæpe fallacibus non habenda temerè: maximè quòd Maynium inuoluant, prudentem virum, atque temperatum, nec facilem tumultibus popularibus ducem. Crediderim multa fuisse à fœderatis proposita, retecta à Poulanio ceu deliberata, vt diligentiæ maius præmium foret, ex momento rerum & magnitudine periculi rependendum.

IX. *Rex agit cum Gusio.* Hoc posito metu Rex hyemem conuiviis & choreis dum traducit, molestiam capit, primùm Castillone à Turenio capta; quam vrbem nocturna invasione scalis applicitis, nullo sumptu, nulla iactura occupaverat; quæ tot ærumnis, tantisque sumptibus fuerat Maynio. Præterea dolori incrementum accessit, ex Mariæ Reginæ Scotiæ ignominiosa morte atque iniusta, quam Elisabetha truncati capite vt maiestatis ream curauerat. Et meritò ad Regem dolor immensus pertinere debuerat, qui tametsi ad eam seruandam commendationem sedulam, curamque intentam adhibuerat; missis ad Elisabetham Legatis, primum Fomanderio viro accepto, dein Pomponio Bellievrio, litteris, eloquentia, & civili prudentia spectabilissimo, tamen inani intercessione, non mediocrem contrahebat infamiam, quod verbis dumtaxat & nænia lugubri, tam atrox facinus vlcisceretur. Funus mortuæ sumptuosissimum fecit, abblanditus, vel dolori, vel ignominiæ, quod Reginam & quidem Franciæ inultam ipse Rex pateretur. At ipsum formido Germanici exercitus angebat vehementiùs, quo tandem pacto ingruentem illam molem disiiceret: nam Navarro Ioyeusam cum copiis opponebat. Ea de re Guisium deliberaturus arcessit. Iam anno præterito Guisius Duci Bullonio bellum intulerat; tum quia Hugonottos fovebat impensiùs, tum vt eius ditionem, vrbesque Lotharingo percommodas invaderet atque obtineret. Receperat Rocroium, quod per insidias Bullonius occupaverat, & vastatis agris Sedanum ad necessitatem famis adegerat; cùm revocatus vt Virodunum defenderet, Bullonius Sedanum commeatu instruxit, admisitque in dies aliquot inducias, & eo momento arcessitus Guisius Regem Meldas convenit; statimque expostulat, de rebus plurimis in gratiam Hugonottorum patratis, quas emendaturum se Rex cùm recepisset, de ratione repellendi exercitus Germanici dum agerent; Rex arcanis verbis compellat Guisium ac precatur, vt calamitates Franciæ miseratus; imminentem à Reitris procellam quovis pacto potiùs quàm bello depellat; aleam Martis semper incertam; Germanis Franciam claudi non posse; admitti ferocem gentem in viscera; nec depelli sine gravissimo detrimento; præstare hostem excludi industria & solicitudine, quam admissum sumptu, labore, & sanguine vltra modum effusis inhærentem avellere. At cum Guisius honestam huiusmodi pacem pernegaret, ac contumeliosam Deo & Christianissimo Regi assereret; de bello actum est, & constitutum, vt trifariam copiæ dividerentur; quarum duas partes Mompenserius & Guisius haberent, ad prohibendum hostem Campaniâ; tertiam ipse Rex vt à Ligeri arceret. Mox ille in Campaniam proficiscitur, iste Parisios, vtrimque auctâ offensione, cùm Rex æqualem sibi partem cum subdito quereretur, minorem Guisius sibi attributam ex inuidentia. Verùm Regi incumbebat permolesta angustia; nam deserendum erat iucundissimum

Anno 1587.

Fomãdiere.

dissimum otium, exhauriendæ belli ærumnæ, subeunda alea, & in alterutram partem periculum, prompta pernicie tranquillitatis, & auctoritatis vtra pars vinceret. Æstuabat quem in consilium advocaret; noverat matrem in Lotharingam domum propendere; Villaregium suspicabatur proniorem in fœdus, quanquàm is vno religionis zelo duceretur; idem de Nivernensi censebat, nec grata prudentissimi viri consilia; quæ medicamenti instar salubria erant, non iucunda, ac dabantur cum auctoritate experientiæ; Epernonio credere intutum admodùm, à Guisiis tantopere discrepanti. Ideò se vnum adactus consulere, atque audire, statuit, vt ex eventibus constitit, factionem vtramque sic imminuere, atque infringere mutuis odiis, vt postea obteri & tolli possent; eam in rem Navarrum in Pictonibus profligandum, eóque pellendum, vt Hugonottos cogatur deserere; obiiciendum Guisium Reitris, sed imparem viribus, vt vel certo periculo se involuat, vel excidat militari illa laude & gloria, refrigescente populari benevolentia; Germanos clam donis consiliisque divellendos, profligandos incommodis, & à Ligeris transitu prohibendos. Hæc constituebat, dum Parisios fœderati conturbant denuò, novumque bellum in visceribus movent. Concionatores contumeliosissimis verbis Regem & Consilium lacerabant; in iis Prevostus sancti Severini Parochus, palam de pulpito, Regem tyrannum dixerat, hostem Ecclesiæ & populi; cúmque Rex grauitate rei commotus, non temperasset à minis; rumor spargitur, Concionatores in amnem mergendos (idque forsan pro merito) ac continuò Bussiclericus vt Prevostum seruet, cum cohorte fida, in proximas Hatæ Notarij ædes, repulsurus vim, se recipit; missúmque à Rege Ianitorem conclavis retinet, moxque Ioannem Seguerium Prætorem vrbanum vi oblata repellit. At Seguerius apud Regem expostulat; eius querelas Cancellarius promovet, suadétque vt maturè malo consulatur, & tumultus auctores rapiantur in pœnam: dicentibus supervenit Villequerius Parisiensium gubernator, qui facta securitate Regem amovet à vindicandi consilio, & id voluptuarius homo consulebat, non causa fœderis à quo abhorrebat; sed quod gulæ & voluptati implicitus, abiudicaret fidem tumultibus, qui voluptatum vsum impedirent. Verùm increscebat seditio, & Boucherius sancti Benedicti Parochus, pulsata frequentiori sono campana, ad arma Vniuersitatem exciuerat; vnde commota plebs, Lugolyum à Rege cum satellitibus Tribuni capitalium missum, vltra pontes repulit; nec alia Regi vindicandæ iniuriæ ratio, præter dissimulationem & patientiam fuit; auctoritatis Regiæ proximo funere, dum plebis furor obice nullo in fastigium scanderet.

Tumultus Parisiis.

Lugoly.

X.

Exercitus Germanicus in Francia.

Sed iam Germanorum exercitus imminebat. Eum Protestantes sumptu suo instruxerant, præter quinquaginta nummorum millia, quos Elisabetha erogauerat in communem causam. Ac mira alacritate tum Proceres tum priuati ad delectum concurrerant; matres liberos ad centuriones perduxerant; sponsæ maritos ad expeditionem incenderant, diuenditis ad apparanda arma monilibus; opulenti militibus vestem: alimenta rustici, vltrò subministrabant: isque erat ad Religionem promouendam ardor; cùm

cùm arbitrarentur suam persuasionem admittendam ab omnibus, si semel Nauarrus regno Franciæ potiretur. Lustrato exercitu annumerata sunt in Alsatio bellatorum triginta duo millia, quadraginta scribit Dauila, armis animísque instructissima ex genio gentis. Porrò præter Germanos equites, peditésque vndecies mille, & sexdecim millia Heluetiorum; accesserant Francorum primò duo millia peditum, equites quadringenti, ductoribus Guillelmo Duce Bullonio, & Ioanne fratre Comite Marchio; moxque adiunxit se Castillonius cum mille & octingentis; aliáque duo millia quæ ex variis Franciæ oppidis confluxerant. Vasta membrorum moles, cui nihil præter vnam mentem defuit, per quam ageretur. Etenim Casimirus receperat se ducturum exercitum, & nobilitate atque peritia par erat muneri; acceperátque in itineris sumptus quadraginta nummorum millia, sed iam gloriæ plenus vt nummis parceret, legatum sibi substituerat Fabianum Donauium Prutenum nobilem, fortem equidem & aliquot facinoribus clarum, sed minori, vel experientiâ, vel splendore natalium, quàm postularet in capita tam diuersa vsurpata auctoritas. Sanè Bullonio regimen Nauarrus detulerat; quia tamen iunior pro munere erat, primum agmen ducebat; potestatem reliquam concedebat Donauio. Nec modò Ducem tam immensum corpus desiderabat, sed membra ipsa distrahebantur in partes, imò morbum & venenum admiserant. Quippe Ducum æqualitas æmulationem ac discordiam serebat; regebátque Donauium quidam Hugueria à Condæo missus ad Casimitum, vir perfidiosus, qui mercede à Lotharingo conductus, suorum aperiret consilia, & plerumque in peius verteret. Sic instructæ per Vogesum montem in Lotharingiam penetrant copiæ. Et imparatus ad repellendum erat Guisius, si militem numerasset; nam vix duodecim hominum millia habebat sub signis; quamquam Dux Lotharingiæ accederet, ab Artesia copias Parmensis mitteret; suosque amicos ipse Guisius priuato sumptu arcesseret. Sub Augusti finem peruadit in Lotharingiam hostis, & capta vrbe Sarpruchio, de expeditione deliberat. Peruicit Hugueriæ dolosum consilium, vt omissa Lotharingia penetrarent ad Franciam, atque omni ope se adiungere Nauarro contenderent; qui belli totius scopus, atque vnicus finis videbatur. Sic prædantes agros, ac diripientes, nam vrbes præsidia tutabantur, lento itinere ad Campaniam tendunt. Sed Guisium pugnæ impatientia cruciabat, ferebatque ægerrimè sub aspectum suum impunè fœdari agros, & pagos incendi: quocircà colligit copias, quarum ipse primum agmen duceret, aciem Lotharingiæ ipse Dux, seque ad hostem admouet propiùs. Ingens erat dimicandi cupiditas, nec occasio inuestiganti deesse poterat, quæ statim oblata ad Sancti Vincentij pagum, capienti propè exitio fuit. Transgressus pontem, quo fluuius Colonus iungitur, cum Castrio & Bassompetra, speculabatur quid hostis intenderet; cùm aduertit multos hostium equites traiecto fluuio, quem minimè vadosum arbitrabatur, accurrere, vt receptum intercluderent; quamobrem pontem remensus celeriter, & ex proximo colle hostem explorans, trecentos equites & sclopetarios centum irruentibus obiicit; ij pellunt hostem móxque

Margin notes: Donauu. — La Huguerie. — Sarpruch. — Le Colon.

móxque pelluntur, accedentibus hostium turmis, & magno in periculo versantur; cùm Guisius eos ad receptum reuocat; quem ipse cum equitibus centum instruens feliciter, ægrè saluus euadit; rursum in Heluetios incidens, nec sine ingenti discrimine, ad Lotharingum euadens. Vastatis agris, contendente Hugueria, placuit ad Ligerim pergere, séque in Bassiniacum immittunt copiæ, medio Septembri, sed cæcorum instar, quos duces destituunt, inuoluentes vestigia labyrintheis erroribus atque ambagibus, progressi parum viæ, multum laboris, atque ærumnarum. Nam postquam Marchius Castillonium recepit, qui ex Occitania mille quingentos pedites, & trecentos equites in Lotharingiam duxerat, & ipse viæ laboribus immaturo fato ereptus est; totus exercitus ad Sequanæ fontem promotus, eoque amne traiecto, & Icaunâ postmodùm, cùm ad Ligerim accederet, aduenit ab Nauarro Monglasius, fertque mandata vt extemplò amnem transmitterent, vado Neuuiaco, quod erat proximum, nullius adhuc defensum copiis. Eratque consilium tam facile, quàm conducibile; nam totos quinque dies ripa amnis vacua fuit & expedita; ac prætergressis patebat ager fertilis, ingens commeatus, & rerum omnium ampla commoditas. At Ducum discordia & Hugueriæ insana arrogantia nullum locum permittebant prudentiæ. Præterea Rex plurimos ex tribunis Germanis & Heluetiis centurionibus conciliabat pecunia, serebátque dissensionem in Ducibus; omnia exercitui detraxerat commoda, agrorum facta solitudine, vt nihil pabuli, nihil annonæ quod raperetur, occurreret, furnos & molendina euerterat, sutores, cerdones, fabros ferrarios, carrucarios, artificésque eiusmodi, quorum opera exercitui necessaria est, in vrbes compulerat; vt Germanis præter pura elementa, commeatus nullus, commodúmve suppeteret. Tum ipse Rex ad oppositam Ligeris ripam cum exercitu spectabatur, quem conflabant octo equitum millia, Francorum peditum decem, octo Heluetiorum; erántque in castris Mompenserius, Niuernensis, Epernonius, Aumontius, & Rhetins Marescalli; Guichanus summus tormentorum præfectus, Oliuerius Cancellarius, Villaregius, & Proceres magno numero; ipso Rege ad instaurandam priorem gloriam, sub tentoriis pernoctante. Sic Germani abstracti à Ligeri, statuunt retrocedere, atque in Belsiam tendere, opulenta & vbere regione subleuaturi penuriam. Nec aliud dignum memoria contigit, præter nocturnam dimicationem in Vimotio ad Montargirium pago; quâ experrecti somno Germani, se strenuos testati milites, Francos repulerunt; æquâ propemodùm clade; nisi quod Germani impedimentis spoliati, tria vexilla primæ dignitatis rapta retulerunt. Erátque tantæ molis, tantæque machinæ ea inutilitas, cùm victoriæ nuntium, auribus inexpectatum insonuit.

Bassignoy. De Neuoy. De la Guiche. Vimory.

XI. In Pictonibus plura oppida Nauarrus ceperat; móxque eorum aliquot Ioyeusa receperat; duasque Nauarri legiones in pago cui nomen Motta Sancti Heraiij interceptas internecione deleuerat, contra pacta deditionis; ac dunuò reductis copiis in aulam regrediens, noua clade à Nauarro affectus, turmas aliquot equitum in Turonibus profligante, æqua lance

Cotracensis victoria. Motte S. Herais.

HENRICVS III.

aleam Martis gloriamque libraverat, cùm in ipsa aula novo dolore affligitur. Siquidem ipsius frater Henricus Comes Bouchagius, Catharina coniuge, quæ soror Epernonij erat nuper elata, piissima fœmina, atque vt creditur nimia vitæ austeritate emortua, eiuratis aulæ atque ipsius vitæ illecebris, in Capucinorum cœnobium, imò saccum, nam is pro veste est, omnium summo stupore, se induit; támque constantem se in proposito gessit, vt nec Regis inuisentis blanditiis, nec fratris vehementi dehortatione, precibus lacrymisve, nec affinium complorationibus, nec ipsius voluptatis reuocantis illecebris, demoveri potuerit à sanctissimo vitæ instituto; siue dolore ob immaturum coniugis fatum, siue exemplo tam austeræ pietatis. Nec Ioyeusæ fletus visus erat sub larua; nam arctissimè fratrem diligebat, dixitque deinceps sæpe ex animo, nihil vitam suam morari amplius, ac post tantum dolorem, se nullo gaudio affici, aut dolore posse. Accesserat æmuli Epernonij nova felicitas, cui vxor data est Margarita Fuxia Candala, ex nobilissima Fuxiorum illa familia, quæ tot affinis Principibus, & ipsa digna Principe, rivalem gratia, honore, gloria, atque pecunia cumulabat: quem dolorem geminum vt aliquo solatio subleuaret, non ignarus Epernonium iam primas partes in animo Regis obtinere, instauratas novo milite copias reducebat in Pictones, deliberato in omnem eventum prælio; quo si victus occumberet, nihil gratiam Principis moraretur; si vinceret, quod certum ratúmque sibi persuaserat, & in apicem gratiæ reuerteretur, & Guisij laudem facinore tanto extingueret. Navarrus per eius absentiam Suessionensem Condæi fratrem conciliaverat, ac spe facta ducendæ Catharinæ, quæ ipsi Navarro soror vnica erat, in suas partes perduxerat; Contyo altero fratre adiuncturo se Germanis, vbi ad Ligerim pervenissent. Venerátque Monsoræum ad eum amnem Navarrus, præstolaturus Germanorum aduentum; cùm iis cessantibus, & imminente Ioyeusâ, retrò in Pictones, atque in ipsam Aquitaniam tendit. Regredienti oblata est occasio pugnæ imò necessitas, quæ dimicanti victoriam peperit. Contendebat Duranium amnem adipisci, & eunti duo fluvij obiiciebantur, in quibus transmittendis momentum celeritatis & salutis erat. Primus Druna vado ad Cutracum traiicitur; alter Insula qui à Petrocoriis defluẽs, excepto post Cutracũ Drunâ, duodecimo milliari ad Liburnum oppidum in Duranium influit. Est autem Cutracum pagus cum castello in Aquitania, in finibus Petrocoriorũ & Santonum, famã assecutus celebritate pugnæ quam scribo. Matignonius peritissimus Dux, explorato Navarri itinere, victoriam indubitatam præsumpserat, atq; à Rege iussus opitulari Ioyeusæ, copiis atq; consilio, ad eum scripserat affuturũ se Liburni cum milite, Octobris die vigesima secunda, ipse interim Cutracũ primus occuparet; fore necessariò vt Navarrus in insulæ transitu profligaretur. Et prudentissimè veteranus Imperator censuerat; nisi Ioyeusæ temeritas, & inconsulta cupiditas gloriæ, sana consilia disturbasset. Attamen properauit Drunam occupare, venitque Laverdinus ad vadum amnis cum centum viginti Equitibus, totidemque Sclopetariis, sed haud multò post, Trimollius cum ducentis Equitibus aduolat, pellitque Laverdinum, ratum vniuersas Navarri copias

Du Bouchage. *Bouchagius Capucinus.*

De Foix. Candale.

l'Isle. Drougen. Coutras.

copias esse in proximo; sic ad Ioyeusam regressus, ad Rupem Chalatiam reducit exercitum; mox Navarrus horâ noctis secundâ vadum transit, & Curraco excipitur, castello exclusus: quamquam vltra amnem tres legiones substiterant, cum equitatus parte & tormentis. Nocte in vtrisque castris habita deliberatio. Atque in Catholicis nullo repugnante statutum est prælium, cunctis confidentiæ Ducis palpantibus, & ipso tam victoriæ certo, vt iam de captivorum bonis, ac personis disponeret; adeò Matignonium opperiendum haud censebat, qui victoriæ non tam adiutor foret quàm particeps, laudemque egregiam auctoritate sua decerperet. In Navarri castris, meritò dubitatum quid expediret consilij. Tandem pugna militantibus animis placuit; quam adduceret necessitas: Nam siue expectarent, siue Insulam amnem traiicerent, sive regrederentur in Pictones, impendebat clades vndecunque, vel copiis in transitu amnis diuidendis, vel post Matignonium adiunctum, ob inæqualitatem opprimendis. Igitur pugnâ constitutâ vtrinque; primus Ioyeusa nocte concubia equitatum mittit vt Drunam traiiceret; qui in Trimollium incurrens, cursum stitit, & velitari dimicatione exorta, fecit Navarro spatium excipiendi tormenta, ceteràsque copias, quas omnes in patenti campo disposuit. Non est initus earum numerus; ordo sic describitur. In quatuor agmina, diuisus est equitatus, in duas acies peditatus; primum agmen agebat Suessionensis, proximum ipse Rex Navarræ, tertium Condæus, quartum Turenius; ad agminum latera collocati erant Sclopetariorum manipuli; peditatus ad dextram & lævam Tribunorum ductu porrigebatur: leviorem equitatum Trimollius & Vivansius eorum tribunus in agminum frontem pervexerant; duo erant duntaxat tormenta, quæ peritè locata ab Galerando præfecto, multum incommodum hosti intulerunt. Ioyeusa exercitum, quem ex decem bellatorum millibus conflatum scribit Davila, ita composuerat, vt peditatus in duas acies distributus pugnaret post equitem; partitus ipsum equitem in tria agmina; primum ducente Laverdino castrorum præfecto, alterum Montignio, tertium Ioyeusâ ipso; lucentibus in prima ordinis serie Proceribus & primæ notæ Nobilibus. Et quidem turmæ Catholicæ ornamentorum luxu & pompâ, iucundissimo spectaculo erant; refulgebant holosericæ chlamydes segmentis aureis circumtextæ, inauratæ galeæ vibrante solis luce coruscabant; cristæ versicolores inumbrabant fulgorem aëris; relucebant in armis fasciæ Phrygionum operâ laboratæ, & intextæ Amorum inanium votis spoliisve; pictæ ad ornatum lanceæ; aurei ensium capuli; ipsi equi ad pompam auro & serico phalerati. Contra Hugonotti ferro horrebant, & rubiginoso; attrita arma vsu assiduo; nihil ad pompam quod cupiditatem hostibus faceret; paucos plumatilis conus attollebat; decolores fasciæ ac direptæ; vt eum cultũ Martis germanum diceres, voluptatis alterum & Amoris; iamque ab ipso armorum spectaculo, præiudicates cuius victoria foret. Attamen Navarrus spectati voluit, & plumatile sertum speciosi candoris galeæ annexuit, vt haberent hostes, quem peterent, & sui, quem sequerentur: maxime sub ipsum conflictum, cùm aliquot lancearij, vti ipsum ab hoste tegerent, primam frontem

HENRICVS III.

Roche-Chalais.

Vivans.

Montigny.

HENRICVS III. XII.

pugnæ occuparent; iussit eos ad latus facessere; quæso, inquit abscedite, obumbratis me, ac spectari volo.

Pugna series. Post dispositas copias, die Octobris vigesimo, signo pugnæ edito, exploduntur tormenta; statímque Lauerdinus aduertens magnam suorum ab hostibus globis stragem edi, inuectus in Trimollium, pugnam inceprat feliciter, ipsum equo deiicit, Viuansium graui plagâ sauciat, totúmque agmen fundit ac pellit. Montinius pariter in Turenium actus, haud absimili impetu deturbat equo ipsum Turenium, agmen eius quasi cuneo fissum aperit, atque abrumpit; ac Turenius in tumultu cùm nequiret in equum reponi, ad peditatum se contulit, pedésque egregiè conflixit: quamquam alij scribant à Souuræo & Bellegardo pulsum Turenium. Ioyeusa tam faustis auspiciis spem conceptam alens, cum ipso agmine in pugnam vehitur; mille ducenti Lancearij in agmine erant, quos magnâ confidentiâ in Principes agit. At ipsi primùm iubent Sclopetarios in proximum hostem pilas effundere; tum maximâ celeritate, in ipsum inuecti, lanceatum impetum opprimunt, intercepto spatio, ne demitterentur; ac conflictu acto ad gladios, intra quadrantis spatium, Ioyeusa vincitur, eius agmen funditur & proculcatur, pompáque illa ludicra, cæde & sanguine fœdatur illicò atque diripitur. Peditatus haud multò post, pari sorte ab Nauarri pedite disiicitur atque diffunditur, & in ipso æstu victoriæ, quibusdam victoribus Mottam Sancti Herasij appellantibus, cæteri memores, qua immanitate Ioyeusa socias legiones eo loco instar pecudum mactasset; libidine vltionis rapti, ferro in victos grassantur, obuiósque passim contrucidant. Ioyeusa iam inexpectatâ calamitate haudquaquam abiectus, mori statuit; ac se, pugnaturus, ad tormenta confert; móxque captus à duobus Centurionibus, ab iisdem, centum nummorum millia in redemptionem pollicitus, contra ius belli necatur, tribus sclopetorum minorum ictibus: quem videatur sustulisse fortuna indulgens, & peperisse calamitati, quam parabat victo & deturbando gratia Principis. Sanlucius felicior sorte lacessiuerat mortem; etenim fugere haudquaquam sustinens, gnarúsque quanto odio ipse Condæo foret, quamque insignis Principis generositas, cùm inter duodecim equites aduolantem cerneret; demissa lanceâ in eum proruit, impetitque tam fortiter, vt in cursu ambo equi deiecti sint; tum is celeriter erectus, dextram Principi exurgenti præbet, simúlque cæstum ferreum in signum deditionis, rogans vt Sanlucium captiuum admitteret. Ad quam vocem Princeps, quamquam ex casu grauiter saucius, dedentem se, amplexus humaniter, odium vetus in beneuolentiam vertit, æquâ propemodum gloriâ capientis & capti. Nauarrus pugnans in primo ordine, sibi ob ectos strauerat, captísque ignouerat, li ctatus etiam cum Sansaci vexillifero, ne qua laus fortitudinis deforet. Vnâ duntaxar horâ pugnatum est, ceciderúntque è victis ad quinque millia, in quibus illustres præter Ioyeusam, Sansaluator frater, Susanus, Malhus, Brezæus, Aubijæus; alij vel nobiles vel ductores ordinum ad quadringentos. Quingenti numerati in captis, quorum nobilissimi Bellegardus, Marescalli filius, qui mox vulneribus obiit, Halluinus Picnna, Sanlucius,

Sainct Luc. *Le ganteler. Anno 1587.* *Sainct Sauueur De la S c.* *Brezé Aubijoux.*

Sanlucius, Castrouetus, Montignius, Monsoræus, Cipetra, & Lausacus; Lauerdinus, & Souræus fuga seruati sunt. Signa omnia, tormenta, & impedimenta rapuerunt victores; tam felici exitu, vt eorum desiderati sint duo tantùm Nobiles, ac gregarij milites triginta circiter. Nauarri modestia, & humanitas illuxit maximè in ipso sensu victoriæ: diuerterat ad Mornæi hospitium, vt cœnam sumeret, cúmque Ioyeusæ cadauer in conclaui inferiori iaceret, in superius scandit; mox cœnanti adducti in conspectum è captiuis clarissimi, & explicata sub oculos vexilla; sed is tam superbâ trophæi specie nusquam intumescens, & iniuriarum prorsus immemor, eos excepit perhumaniter, multis libertatem, spem aliis, & sarcinas suas impertitus, curâ sauciorum diligenti susceptâ; vt victo & solanti socios propior videretur, quàm victor: Ioyeusa & frater Turenio affini permissi sunt: ac Turones in sarcophagis plumbeis deportari; fecitque pro morte sumptuosissimum Rex Ioyeusæ funus, consepultam gratiam extremo officio prosequutus. Marignonius ad nuntium cladis, re nulla tentata recedit Burdegalam; ac instanti Senatui vt quippiam aggrederetur; sapienter respondit; illum præstare omnia, qui se Regis ad arbitrium flecteret, & accommodaret: Nam Regi tam expediebat, spem fœderatorum Burdegalæ premere, quàm prohibere Nauarrum victorem. Et ille vltrò laureæ fructu abstinuit. Censebant omnes, festinandum ad Germanorum exercitum, & Condæus id vrgebat vehementiùs, pollicitus se cum selectis copiis occupaturum Salmurium ad transitum amnis: Attamen Nauarræ Rex excusans militem destitutum rebus ad tam arduum iter necessariis, cùm è Pictonibus atque Santonibus, nullâ re instructi milites profecti essent spe reditus, Aquitani regressum in lares poscerent; multi saucij essent; equi cæsi plurimi, exercitum soluit; recepto ab omnibus iureiurando, vt intra mensem proximum in Santonum finibus conuenirent, ad socialem exercitum requirendum. Dein ipse cum Suessionensi in Benearniam aduolat: Condæus Rupellam regreditur, Turenius in Petrocorios tendit; inani fructu tantæ victoriæ, quæ ab memoria hominum celeberrima atque clarissima, patrata est duntaxat vt vinceret, sibíque ipsa finis & primordium, cunæ & tumulus fuit: obsedit quidem Sarlatium in Petrocoriis Turenius, sed Nouembri medio reuocatus à Condæo, qui cupiebat ardentiùs se Germanis coniungere, Sarlatium omittit, móxque simul recessit in Pictones, auditâ Germanorum vel clade vel pace. Hæsit interim Nauarrus in Benearnia; ambigentibus qui in consilia Principum penetrant; an amore Guichiæ infescatus, & irretitus subsisteret; an, quod credidit Ministrorum gens suspiciosa, regni spe allectus, iam inciperet vtrique factioni esse infensior, & qui perditos fœderatos cuperet, vellet Hugonottos fouere dumtaxat, dum in solium scanderet, abiiciendos postmodùm & deprimendos.

Chalteauvieux.

XIII. *Exercitus Germanorum soluitur.*

Agebat in Belsia Germanorum exercitus, cùm Nauarri victoria famâ nuntiisque percrebuit; sed illicò primi gaudij sensus euanuit, vbi additum est, solutis victricibus copiis Nauarrum in Benearniam abditum abscessisse procul à Ligeri. Id nuntium inter viarum ærumnas atque incommoda

deprehensos Germanos penè ad seditionem agebat, nisi qui Franci militabant pecuniam ab inopia sua exegissent, ad impedimenta tumultuantibus sufficienda; nam de horum iactura grauissimè querebantur. Nec iam in Helvetiis maior securitas. Eorum metatores Epernonius ceperat, Rexque verbis amaris increpuerat, expostulans, quòd contra rationem fœderis publici arma ferrent, in hostium castris; mòxque Nivernensis eos aggressus, magnâ dexteritate ingenij, promissis comminationes interserens, & difficultatibus quas tolerabant ab fame, morte & frigore, spem mercedis amplæ; dimisit persuasos regressum in patriam. Idem cùm popularibus suis suaderent, & Nivernensi solertissimo viro gens simplex fidem non haberet; Legatos clàm ad Regem mittunt, aguntque cum Epernonio, (nam ipsi rei gestæ laudem attributam Rex voluit) vt quadringentis aureorum millibus acceptis, ab exercitu deficerent; séque in lares suos reciperent. Attamen Bullonius Ducésque cæteri tantopere contenderunt, vt octidui moram exoraverint, dum res tota ad Navarrum defertur. Eo spatio Contyus ad exercitum venit exiguo comitatu, ac tametsi magna pompâ armorum exceptus, tamen nec metum compescuit, nec tumultum duriore auditu & leviore auctoritate, quàm vt componeret commotos animos. Nihilominus consulto periculo, statuunt adverso Ligeri ad fontem incedere, eóque transito per Occitanos ad Navarrum evadere; id propositum saluberrimum erat, si accessisset ad exequendum celeritas; sed tam dissonum corpus tam citò in vnius consilij modum compingi non poterat, & Reitri ad captanda hospitiorum commoda tardius movebantur. Ea mora Guisio spem laudis consequendæ fecit. Noverat iam Helvetios conuenisse cum Rege, agi cum Germanis Epernonij opera, & molem illam immensam effluxuram penitus suâ nullâ gloriâ, quódque molestius, magnâ æmuli laude. Iam Magnium in Burgundiam miserat, Aumalium in Picardiam, ne quid Rex in fœderatas vrbes aggrederetur, & retentis tribus peditum millibus, & mille equitibus, circumcursabat hostem, iam securum & infirmas copias despicantem. Agebant Reitri Alnæi, quod est permodicum ad Carnutum oppidum, clausum muro debili, nullâ fossa, aut sublicio ponte; imminebat oppido castrum, & tenebatur à Cholario præfecto; atque cum inter & Donavium Reitrorum ducem convenerat, vt nihil hostiliter facerent; Donavius tamen inter arcem & oppidum munitionem locauerat. Eam occasionem arripit Guisius, ac per Chatrium conciliato Cholario impetrat, vt per castrum in oppidum armati inuadant. Nocte assignatâ cum copiis accedit Guisius, atque opportunè ipso die abscedebant Helvetij, ac Reitri ingressuri viam similiter, impedimentis onerauerant currus, passimque per vicos occurrebant plaustra & sarcinæ. Sub ortum lucis immissus à Guisio pedes, per castrum in munimentum inuadit; dum ipse Guisius cum equitatu campum proximum obtinet, prohibiturus ne pulsis hostis turmas reponeret. Sanpaulus ortus humili stirpe, sed animi fortitudine in paucis illustris peditem ducebat, ille in munimentum obiectum in area impetum facit; sed repellitur à Germanis sclopetariis; Reitris magno numero procurrentibus. Tum constitit quod

Auneau.

Pugna ad Alnaum.

S. Paul.

quod in duce momentum sit, quantumque res bellicas vnum caput promoveat; Sanpaulus postquam frustra militem ad instaurandam pugnam adhortatur, iubet castri fores occludi, & relictum in eo militem eiaculari pilas in recedentes. Enimverò mortis facies quoquoversum præsens & desperatio cùm animos suscitassent; magno impetu miles in munimentum conuertitur, in aduersos perrumpit, munimentum expugnat, Reitros cædit, & in vrbem infunditur. Sanpaulus continuò in amplissimum vicum peruadens, Ioanni centurioni imperat, vt portas occupet, verátque sollicitè ne miles in prædam abripiatur. Et verò intenditur dimicatio, Reitri velut indagine & cavea clausi feroces, capessituri pugnam arma corripiunt. Sed in magno animo arma impatia erant, & iniquus locus. Francis tela oblonga procul ferientia, sclopi maiores, sarissæ & sparsæ per vicos sarcinæ; singula pediti accommodata; Reitris aduersa omnia, sclopeta breuiora, gladij; equus in impeditis vieis inutilis; quamobrem ij sternuntur ac magna strage profligantur. Donavius viâ ferro patefactâ per portam erupit, nondum occlusam; à Francis exceptus; nec recedentes Helvetios exorare potuit, vti in victores, dum in prædam effusi sunt, conuerterent vires. Cæsi ea strage Reitri quà heri, quà famuli ad tria millia; capta septem equitum vexilla, tria equorum millia, plaustra octingenta; & præda quadringentis nummorum millibus æstimata. Sic imminuti Germani, haud victi sunt; nam adhuc sub signis incedebant bellatorum duodecim millia, qui de damno consequuti prudétiam, cautiores & diligentiores inibant viam ad Ligerim. Eos Epernonius cum Lanceariis octingentis & totidem equitibus Sclopetariis, vnâ propiùs leucâ sequebatur, interuallo maiori Guisius; mandaueràtque Rex Epernonio, vt pace potiùs quàm armis procellam illam excuteret. Attamen ille ad Giani pontem perturbatos mille & ducentos pedites armis exuerat, leuiora tormenta sexdecim eripuerat (nam grauiora humo infoderant) & ingentem prædam collegerat: festinantes præterea maiora in dies vrgebant incommoda; vt plerumque viâ aberrantibus silvæ & rupes pro hospitio essent; nulla annonam militi; nullum pabulum equo, desertiones creberrimæ, & post Ligerim transitum immensum adhuc per hosticum iter: Eamobrem, oblatæ ab Epernonio conditiones tandem admissæ sunt; vt Reitris ad regressum securitas esset; vexilla in arculis complicata ferrent; Francis impunitas foret. Duces copiarum Marsiniaci opulento conuivio excipit Epernonius; móxque divisi in duo agmina, vno per Foresios atque Allobroges, altero per Burgundos, & Sequanos, magna celeritate regressi sunt in Alsatiam; tantæ spei & expeditionis adeò formidádæ vnâ post comite ignominiâ, per obita pericula, exhaustas ærumnas, sociorum strages eam vnam reportantes in patriam; qui discordiæ fructus & multiplicium gentium opus; raró diuersis membris in vnam mentem coalescentibus. Pauci ex Francis iis pactis steterunt. Contyus per Castella Nobilium propemodùm ignotus ad Cenomanos recessit; Clervantius cum Helvetiis, Dux Bullonius Genevam; & vterque paulò pòst morbo interiit. Castillonius omnium fortissimus, quádo Germanos à pactis demovere non potuit, cum centum & viginti cataphractis,

HENRICVS III.

Anno 1587.

Gien.

Marsigny.

HENRICVS III. ctis,& sclopetariis equitibus centum quinquaginta,per Foresios & Lugdunenses penetrauit ad Heluios, appetitus vndique pagorum atque vrbium armis; maximè ad Reuirium, in agro Lugdunensi pagum, Mandelotio qui duobus hominum millibus iter occlusferat pulso & eluso. Porrò appendix infelicis expeditionis Heluetij in Delphinatibus cæsi. In iis Lediguerius,& in Phocensium finibus oppidula plura expugnauerat, & operiebatur quatuor millia Heluetiorum, quæ ex primo illo Germanici exercitus delectu, designata erant suis successibus promonendis. Castillonius dum in Lotharingiam tendit accesserat Lediguerio, simúlque vltra Isaram rapidum & torrentem amnem, ad excipienda subsidia confidebant. At in ripa amnis opposita Valeta & Alphonsus Ornanus præsto erant cum copiis ab amne prohibituri tum Heluetios, tum Lediguerium. Eos iam Mesplesius Legionis tribunus velitationibus multis vexauerat, atque Isaram tandem prætergressos Ornanus statim assequitur, & ignorante Lediguerio, vbinam gentium agerent, cum Valeta aggreditur. Ferox primò prælium, mox fuga & strages; cæduntur Heluetij, quanquam strenuè pugnarent, & statione deiecti internecione delentur; tum eo loco octingenti, tum denuò mille; capiuntur signa, & ex tanto numero centum duntaxat superstites transeunt in vincentium castra. Lediguerius & Castillonius tertio milliari à pugnantibus aberant; prælij prorsus ignari, de Heluetiis quærendis solliciti, fugerátque perspicacissimos Duces occasio proxima, quam procul positam arbitrabantur. Dum Catholici discerpunt Heluetios, inexpectata clade in Adhemari monte obruuntur. Poëtus vrbis præfectus cum Lediguerio de seruandis Heluetiis satagebat, cùm Catholici magno numero in vrbem inuadunt, portam fabro ferrario clam aperiente, & militem in arcem compellunt. Plurimi ex Nobilibus Catholicis ad vrbem aduolant, quorum princeps Comes Susius, atque arci inclusos arctius stringunt. Illicò Lediguerius iubet Poëtum cum quadringentis sclopetariis reuolare in arcem, simul ex Viuatesiis septingentos mittit Chambaudius; sic vtrinque copiæ adaugentur. At cùm inter Catholicorum Duces parùm conueniret ob consortium potestatis, & æmulationem imperandi; Poëtus ex arce violenter erumpit, ac munimenta opposita cum non perrumperet, adiectas circum ædes perfodit, & propugnatores à tergo aggressus, pellit; mox ad alterum munimentum euadit. Susius ad primam eruptionem cùm ruentium temeritatem contemneret, tandem equo inscenso, dum incendit pugnam, perimitur; móxque cæteros metu percellente, Catholicorum editur strages: eorum cæsa duo millia, capti multi Nobiles; ísque successus Heluetiorum stragi repensus est, dedítque Lediguerio animum ad consilia noua, quæ dux vigilantissimus intermissione nulla suscipiebat; arce & iugo Vapingo vrbi impositis, quinto ac decimo die postquam inceperat, perfectis inter hostium arma munimentis.

Kiunieu. *Heluetij cæsi.* Mesplez. De Sase.

XIV. *Fœdus incalescit, vocato Guisio.*

Post dissolutum Germanorum exercitum, furor fœderis adeò non quieuit, vt maiora inde incrementa acceperit; Lutetiæ præsertim, quæ vrbs quam conceperat primo insaniam, alebat studiosè atque promouebat.

bat. Et appositè ad mentium cæcitatem, nascente anno, offusa est ciuitas caliginosâ nebulâ, adeò spissâ vt die medio se inuicem homines non contuerentur; aues volando in caminos impactæ in subiecta impluuia prolaberentur attonitæ; atque ædium tenebræ facum lumine dispellerentur; mox in mentes ab oculis peruadente caligine. Etenim Parisienses religionis zelo afflati, deprædicare Alnæi lauream, efferre Guisium immensis laudibus. Eum cum Dauide contendere, qui Goliathum impuræ hæresis prostrauisset, seruatorem Catholicæ fidei nuncupare; contrà Regem deprimere; contumeliosis verbis lacessere, ac palàm in eius perniciem inire consilia. Guisius postquam reduces Germanos armis consequutus, currentibus admouisset calcaria, secesserat Nanceium, cum Lotharingo de summa rei deliberaturus; cùm semel atque iterum offensione noua percellitur. Aspirauerat in Ioyeusæ mortui spolia, quorum partem vti decerperet, omissa Normanniæ prætura, dignitatem Admiralij, non sibi, sed Brissaco addictissimo partibus ambiebat; cùm repente vtraque dignitas in Epernonium confertur, æmulum & capitalem præ cæteris inimicum. Altera offensio ex Condæi morte accessit; qui Martio mense, magnis dolorum cruciatibus, intra triduum raptus, Picardiæ praeturam relinquebat Aumalio. Etenim cùm eam Princeps titulo & nomine tenus tenuisset, Aumalius ope fœderatorum, oppidorum & Prouinciæ regimen multo ante inuaserat, ac quodam Regis fretus diplomate, id ratum haberi modò postulabat; porrò Rex Niuernensem præturâ donauerat, ipsum vt à fœdere totum abstraheret, detraherétque Guisiis tanti momenti Prouinciam. At verò Condæus in Fano Ioannis animam egerat; inspectis post mortem visceribus, existimatus epoto toxico periisse; vir humanitate, generositate, & magnitudine summus; quas eximias dotes, calamitate temporum raptus, ad hæresis propagationem & ciuilis belli furorem impendit; miserrimâ boni opulentiâ, quam corrumpit vsus in malum versus. Habitæ de veneno præbito quæstiones, & Ioannes Brillandus, domesticus Principis, morte damnatus, à diuersis equis laceratus est; imo Carola Trimollia vxor, postquam peperit filium sexto mense à mariti obitu (qui postea Henricus Condæus) similiter in quæstionem vocata, diu habita est in custodia, donec Parisiensis Senatus decreto, innoxia & immunis dicta est. Interim Aumalius spreto Regis mandato, Picardiam occupabat, prouinciæ regimen vel inuito Rege obtenturus. Et antea Guisius Nanceij cum suæ stirpis Principibus & ducibus fœderatorum, de communi re egerat; & postulata ad Regem miserat, vt Rex se arctius applicaret ad fœdus; à se & præfecturis eos amoueret, qui designarentur; Concilium Tridentinum admitteret; quasdam vrbes designandas in securitatem committeret; Inquisitionis tribunal induceret; aleretq; exercitum in Lotharingiæ finibus. Ac de iis dum Rex deliberando cunctatur, ipse Guisius, cum Lotharingiæ Duce bellum inferebat Sedanio. Etenim Duce Bullonio sine liberis mortuo, Carola soror dicta heres, vti opulẽtissimâ dote procos incitabat, sic infirmitate sexus & tutorũ penuria cupiditatẽ Principum & vindictã hostiũ inflammabat. In iis Lotharingus ratus opportunũ inuadendi mo-

Condæi mors.

HENRICVS III. mentum, cùm Virginem, vnus Noüa dictus à Bullonio tutor, defenderet, arma iuvante Guisio inferebat, oppugnabátque Iametium; cùm Parisiis fœtus tam diu pressus rumpit vterum matris. Sexdecim illi, quos dixi in totidem regiones vrbis distributos, novas in dies conspirationes coquebant; quas cùm ille Poulanius deferret, bile incensa Rex statuit furiosis illis capitibus iustissimas pœnas irrogare. Atque vt plebem, si fortè tumultuaretur, tum vi, tum fame compesceret, tria Helvetiorum millia Bitonis ductu Latiniacum arcessiuerat; Epernonius profectus in Normanniam, vt regimen auspicaretur, ibidem conscripturus militem, alimenta vrbi detrahebat; sic nullo vetante maiestas Regia reorum supplicio sanciretur. Verùm ipsi sexdecim, quà conscientiâ scelerum, quâ viciniâ militum, in terrorem acti, Guisio instant, vt Parisios veniat, & laborantium partium curam, ac tutelam omnino suscipiat. Ille factâ spe aduentus proximi, in vrbem submiserat, tum illustres viros Boisdelphinum, Mainevillam, Gomeronem & Richeburgum; tum centuriones fortissimos Sanpaulum, Vasquum & Forianum; moràsque nectebat, perpenso consilij quod agitabat periculo. Tandem Suessionem Nanceio venit, non Parisios statim petiturus, sed Picardiam asserturus Aumalio. At eius vicinia tum sexdecim viris confirmat audaciam, tum Regi novum incutit metum; itaque ad eum legat Bellieurium, qui significet, Regi rem facturum gratissimam, si tot inter turbas abstineat Parisiis. Guisius se nunquam profecturum affirmat, id si Rex vetat; cæterùm querelas grauissimas profert; se ac familiam suam despicatui haberi, religionem Catholicam premi, suis inimicis impertiri omnia ac permitti, nec se quieturum donec securitati suæ consulatur. Bellieurius vt dolorem leniat, factâ spe securitatis, repetit Parisios, & impetratis pluribus quàm Guisius postularet, dum profecturus Suessionem se comparat, ad deliberandum ob litteras ab Helvetiis acceptas à Rege retinetur, iussus ad Guisium perscribere, & moram excusare, factâ spe post tertium diem profectionis. Epistola cursori data, quam statim deferret; verùm is cùm ab ærario regio vigintiquinque aurecs in viæ sumptus obtinere non posset, epistolam Bellieurij veredario cursori committit. Tertio pòst die nova similiter scripta epistola, cursori suo data, à quo similiter commeatus inopiâ, defertur ad cursorem publicum, & Guisio audendi factus est animus. Nam verisimiliter si speciatim litteras à Bellieurio accepisset, haud vsquam ausus foret prohibente Rege venire Parisios: sed amplissimarum rerum momenta ex leuissimis pendent, & libratam lancem quodvis permodicum in alterutram partem inclinat. Sanè mirari subit, paucissimos nummos defuisse ærario, vnde tot myriades in gratiosorum iuvenum opulentiam promptæ essent; adeò parsimonia vectigal est maximum, cuius defectu cætera pereant. Etenim cum sexdecim viri per fortunas suas, spes conceptas, & præsentem metum, pernecessariâ opem implorarent; Guisius cum septem nobilibus, Parisios nono Maij venit, & per sancti Dionysij portam ingressus, ad Reginæ Catharinæ hospitium divertit: novas animorum turbas commoturus; cùm per alteram portam Guichanus summus tormentorum præfectus ad eum Regis iussu contenderet.

La Noüe. Iamets. S. Pol. Vasquo. Forian.

Cathari

Catharina ad aspectum viri, ingentem metum & terrorem præferens, quamvis arbitrarentur multi accessitum ab ea, mittit ad Regem qui nuntiaret venisse, eum se adducturam ad Luparam, si Rex gratum haberet. Ad improuisum nuntium perculsus Henricus, postquam primos animi motus compescuit, adduci virum iubet, ac cogitationum æstu iactatus, raptante hinc odio, illinc metu, ad vtrum se conuertat, anceps animi ambigit. Antea deliberatum habebat, virum si Parisios veniret, tollere; nunc præsenti re deterretur, aliquot è quadraginta quinque Nobilibus consulit, impelliturque ad mortem Guisij; mox iterum metu recurrente distrahit animum in diuersas partes; citato gressu inambulat, fenestras reserat occluditque, è porticu in conclaue regreditur; fœtúque gemino mens diuulsa, erupturam in proximum partum, corpus vexat. Villequerius & Bellieurius perspecto angore, tentant impetum premere; in cunctatione prudentiam laudant, subitis consiliis nihil periculosius, quæ pœnitudini amplum, emendationi nullum locum relinquerent. Ea inter Guisius veniebat Luparam; Regina sellâ gestabatur, ipse pedes nudo capite comitabatur, suauissimum Parisinis spectaculum. Vniuersus populus ex laribus atque officinis aduolauerat, acclamabatur frequentibus vocibus, viuat Guisius columna Ecclesiæ; quidam humi prostrati, venerabantur vt cælitus missum; se saluos & incolumes prædicabant, quandò Guisius ipsorum curam susciperet. Ille dissimulata lætitia, modestus in speciem, consalutat obvios, lingua, ore, oculis, ac tota vultus conformatione, proximis gratulans, remotisque. Eo habitu ad Regem perducitur, & percontanti à quo vocatus venisset, tanta verborum demissione respondet, vt Rex pacatior, eum sumpturus prandium in Catharinæ ædes dimiserit. At prandenti recrudescit odium ardórque vindictæ, decernitque extéplò exequi. Ergo post prandium, in Catharinæ hospitium tendit, hortúmque cum Bellieurio ingressus, in quo Regina & Guisius deambulabant, eos aggreditur, interrogans Bellieurium, num asseruisset Guisium non venturum Parisios? Cùm is sermo ad litteras à Bellieurio scriptas peruenisset, iuraretque Guisius sibi nullas redditas, incalescentibus animis, Catharina Regem primò abducit, dein Guisium semotis procul à colloquio arbitris. Interea Sanpaulus Guisio fidus, in hortum cum stipatoribus Regis peruaserat, & plurimi ex plebe circumstabant Reginæ ædes, nec pauci supra horti muros evaserant; quorum præsentiâ à consilio suo Rex dimovetur. Solutum hinc colloquium, timórque mutuus summopere auctus. Consequenti die turba Nobilium è Picardia & Lotharingia ad Guisium confluit; iámque ad eum quadringenti venerant, opem qui afferrent; Ciuitas affluebat militibus, & tumultus proximus adolescebat. Quem vt in cunis Rex opprimeret, decimâ mensis die iubet edicto aduenas omnes vrbe facessere, cúmque explorantibus Villequerio & Doo cives repugnarent, proximum militem in vrbem euocat. Sub lucis ortum introducuntur sex hominum millia, ex legionibus prætorianis & aliis Francorum atque Helvetiorum; atque in variis regionibus vrbis collocantur. At sexdecim viri ad eam vim antè comparati, primùm in Vniversitate, quæ vrbis regio est, ad arma conclamant, rum

Rex Parisiis pulsus.

D'O.

HENRICVS III. factiosis vicos occupantibus erigunt munimenta ex doliis, ac Crucæus ad Sanctum Seuerinum militem in specula locat, dum Grillonus Prætorianorum Tribunus ex aduerso suum opponit, arcto admodum loci interuallo. Grillon. Ac quidem Grillono animus erat ciuem loco pellere, & deturbare illicò munimenta, quod incalescente milite præstitisset, sed Regis iussu iterato sæpiùs vetitus, (quippe commouere camarinam illam Parisiensis populi verebatur) refrixit miles, ciuísque sua vice incaluit; catenis per vicorum capita inductis, saxis è pauimento detractis, & in ædes delatis. In eo tumultu vltro citróque commeabant viri à Guisio ad Regem, à Rege ad Guisium; ísque securitate mirabili visus est in atrio deambulare cum domestico solus, patefactis ædibus, atque conclauibus, nullo custode; adeò confidentia tam est confirmati sceleris quàm virtutis. Sed increscebat tumultus, iámque post Ciuitatem vrbs, nam in totidem partes distribuitur Lutetia, sua munimenta per singulos vicos promouens, propiùs ad Luparam ea perduxerat. Angebatur Rex quid consilij caperet, diuersis suorum sententiis, cùm Catharina Guisium conuenit, ab eóque impetrat, vt Regis miles incolumis vrbe emittatur. Ægrè exoratus, ac tandem per munimenta subiens, pertendit ad publicas ædes, in quas Sampaulus quatuor cohortes prætorianas incluserat, iubétque dimitti; ac militem prius armis exutum Sampaulus ducit ad Luparam, triumphum agens de Principis potestate. Heluetios Biro & Aumontius dum ciuitate educunt, vno Heluetio præ iræ impotentia, sclopetum explodente, repentè cæteri saxorum grandine è fenestris depluente oppressi mactabantur, quamquam flexis genibus; Franciam, Guisium & misericordiam implorarent; nisi Brissacus fortè illac transiens, eos liberasset, duxissétque ad Luparam; septuaginta quà necati, quà saucij expleuerunt plebis insaniam. Post ea munimentis perstantibus conquiescit tantisper tumultus; donec postridie Anno 1588. Regis fuga iterum vrbem totam permiscet. Ad Guisium Catharina venerat, conciliatura concordiam; at ille tam multa in suam suorúmque gratiam flagitabat, vt Regina tunc animaduertens, quod obseruauerat sæpius, Guisios cùm afflat fortuna impotentes esse consortij, existimauerit, si abesset Rex, conditiones commodiores posse obtineri; eóque animo in Regis absentiam inclinasse dicitur. Et Regem ipsum plurima ex rumore vulgi perterrebant; affluere in vrbem peregrinum militem, iámque portas occupatas; imminere armatam plebem, & inuasuram in Luparam, & eiusmodi alia, quæ spargit inconsultus rumor, & pro veris habet inconsultior metus: accessit ad ea à matre monitum, quo periculi facies augebatur. Quibus tandem Rex victus, Luparâ pedes cum paucissimis prodit, quasi ad Tulerias deambulaturus (súntque horti Regij ad vrbem appliciti) & in equili indutis ocreis, cum duodecim dumtaxar Nobilibus, equo per portam nouam euasit; iussis consequi prætorianis. Scribitur, eò plebis insaniam processisse, vt ex ripa opposita in proficiscentem sclopeta explosa sint, iactatæ voces contumeliosæ & ipsi audienti; sanè postquam milliare vnum progressus est, in ingratam ciuitatem conuersus, imprecatus illi miserias; iurauit se in eam nunquam ingressurum,

greſſurum, niſi per ruinam; eóque ſe reductorum vrbem illam ampliſſimam, vt ex ipſa nihil præter memoriam criminis ſupereſſet; doloré ex ignominia, ſpe iuſtiſſimæ vindictę ſubleuans. Mox Carnutum altero die peruenit. Conſiliarij ac domeſtici fugientium inſtar eum ſequuti ſunt pars pedibus, partim ſine ocreis, partim togati, & vrbanis mulis inuecti; vt quemque metus ac præcipitatio agebat. Iſque eſt dies Maij decimus tertius, qui Franciæ ignominioſus, Regi moleſtiſſimus, Guiſio tragicus peſſumdediſſet penitus ſcenam & actores, niſi pòſt Deus optimus maximus inuexiſſet è machinâ in procella ſæuiſſima tranquillitatem. In hoc rerum tumultu, cùm paſſim vrbes ad fœderatos deficerent, obſeruandus in paucis Guillelmus Verthamoutius Regius quæſtor, qui Lemouicum patriam ſuam, quâ erat auctoritate, Regi aſſeruit; ac ciuitatem ab vrbe diſtinctam irrumpente centurione Verthamontio, nepote ex fratre, armis in eaſdem partes traduxit. Eáque eſt familia, quæ in ramos plures propagata, fide in Principem, cultu Religionis, & doctrina ſemper enituit. De Verthamont.

XVI. *Rex Guiſio reconciliatur.*

Guiſius Regis fugâ perculſus grauiter, incuſánſque Catharinam, à quâ impulſus eſſet in baratrum, poſteà animum conſilio nouo erigit; vrbem luſtrans munimenta tolli iubet, & ſedato tumultu vrbem vrbi reſtituit; occupatis ſtatim ſexdecim virorum opera, Baſtillâ & Armamentario; atque indicto conuentu publico, quo Magiſtratus municipales exauctorati, noui conſtituti; Capella Martello in Præpoſitum mercatorum dicto, & Perreuſa abrogato, quem Regi fidum intra Baſtillam incluſerant. Poſt vrbem pacatam Guiſius de aperiendis viis ſollicitus, ne delinitam belluam efferaret fames; Sancti Clodouæi pagum & Vicennarum ſaltum capit ſponte dedita; Corbelium expugnat poſt dies aliquot; ſed Roſtanij fortitudine Meloduno excluditur. Plurimæ intereà vrbes ipſi adhæſerant; numerabantur quaſi appendices victoriæ Biturigum, Aurelia, Ambianum, Abbauilla, Rhemi, Catalaunum. Et in Picardia munitiſſimas arces inuadebat Aumalius; Epernonium in Normanniâ, nulla ciuitas præter Cadomum admittebat, & Rege mollius expoſtulante iniuriam, ambigebant pleriqué quam in partem ſe verterent. Catharina quæ interim Pariſiis ad nectendam pacem ſubſtiterat, vno maximè obice impediebatur, Guiſij ſorore, ac Mompenſerij viduâ. Ea tam addicta fratri quàm auerſa à Rege, à quo grauiſſimo odio diſſidebat, fratrem & fœderatos inflammabat in partes; affirmans Regem tondendum in Monachum, forficéſque oſtentans, quibus crinem ſecaret. Vt furorem fœminæ Catharina compeſceret, gnara ipſa quo hamo ſexus caperetur, ſpem nuptiarum facit cum Cardinale Borbonio, ſtrophámque tam peritè inſtruit, vt mulier donans ambitioni vindictam, moderatè ſe in poſterum gereret, pacem fratri & Pariſinis ſuadens. Et ab ea Guiſius haud repugnabat, videbátque Pariſiis nihil perniciofius Regis abſentiâ; præſtare vt Regem ipſum in vrbem reduceret, immergere otio ac voluptatibus, & opportuniùs priora conſilia retractaret. Igitur Catharinæ conſentiens, fœderatos ad poſtulandam pacem impellit, & poſt obitas Pœnitentium ſupplicationes, ſolemnem vnam inſtituit, quam Angelus Ioyeuſæ frater, in Capucinis iam ſanctitate morum

conſpicuus, crucem humeris geſtans, Carnutum perduxit; ſubiitque in templum, cùm veſpertinæ preces audiente Rege canerentur, ſpectauit Rex ſupplices, verbiſque commodis ſpem fecit reditus. Sequuti poſtmodùm à Senatu Pariſienſi legati, atque vrbis Conſules, quos ipſa Catharina ad Regem duxit; quódque inceptam ſpem pacis perfecit illicò, Epernonius ab aula abſceſſit. Mox Regis animum adhuc ambiguum inflexit iterum claſſis Hiſpanica, quæ parata ad Angliam invadendam, vt Oceanum navibus, ſic Europam famâ peruaſerat; metúmque Rex conceperat, ne Philippus fœderatis adiunctus, in Britanniam minorem claſſem immitteret; in quam ſibi ille ius ſcripto nuper libello vindicaverat. Tunc temporis Rothomagi Rex agebat, vt Normanniam opulentam provinciam ſibi aſſereret, ac fermè cum Guiſio pacta conuenerant, vno excepto, quod ipſe dici Comeſtabilis vellet; tandem placuit vt odioſæ Regi voci parceretur, & alio nomine eadem traderetur poteſtas Guiſio; ſicque eſt dictus militiæ Franciæ ſummus Magiſter; medióque Iulio conditur edictum quod Vnionis dictum eſt, diſcordiæ inſuperabilis fomes; nam eo tam multa Guiſio, defenſoribus partium & fœderatis conceſſa, vt Rex miſſus in compedes atque addictus ſubditis videretur; & libertas Pariſienſi tumultu tentata, modo præberet iugulum, confodienda verſo hoſtium pollice. Etenim præter iuſiurandum, quo Rex adſtringebatur, Hæreticos Principes aut qui hæreſim foviſſent, à ſpe regni excludere, Concilium Tridentinum admittere; præter probatos Catholicos, nempe eos qui fœderatis placerent, neminem in præturas aut dignitates attollere, privatis pactis Picardiam Aumalio conceſſerat, Lugdunenſem præturam Nemurſio (is erat filius, nam pater Guiſij vitricus, non ita pridem podagrâ obierat) Pariſienſem præfecturam Briſſaco; duos exercitus inſtrueret, quorum alteri mittendo in Pictones, ducem ipſe diceret, alterum duceret in Delphinatum Maynius; multæ vrbes, quæ deſignabantur, darentur in ſecuritatem Principibus, & Magiſtratus ab iis nuncupati perſtarēt in munere. Edicto ſubſcripſit Rex, voluitque eam cum Catholicis concordiam, abrogato fœderis nomine, quod factionem nimis redolebat, vnionem Catholicorum appellari; adſcripſerúntque cæteri Principes ſacramento adiuncto, incauti quam ſibi ignominiam, & calamitatem patriæ iis pactis inducerent. Vnus Nivernenſis, quamvis extraneus prælucebat indigenis, quo affectu in Franciam eſſe debuerant, & pernegabat ſacramentum emittere; donec à Rege iuſſus iurare, ſin minus veller in rebellionis pœnam incurrere, iuravit quidem, ſed præmiſſa proteſtatione, quantùm iuſiurandum non officeret, vel conſcientiæ ſuæ, vel legibus, quibus fundamentum regni niteretur. Conſtituta concordia, Henricus poſtmodum Carnutum regreditur; excuſatque ſe Pariſienſibus flagitantibus regreſſum in vrbem, quòd indictis in Septembrem proximum Regni Comitiis, Bleſiam ad comparanda ſingula maturè vellet proficiſci. Mox ibidem Carnuti excepit Guiſium à Catharina adductum, tantâ ſignificatione humanitatis & benevolentiæ, vt qui ex ore & toto corpore iudicarent, mirarentur iniuriæ ſenſum effluxiſſe tam citò; qui per larvam

De Reünion.

frontis

frontis exulceratum animum intus perspicerent, obseruarent grassari lentum incendium erupturum periculosiùs quò cautius tegeretur.

Et Francia in Comitia proxima conuertebat oculos, cum Epernonij periculo & felicitate ad spectaculum novum abducitur. Erat Epernonius excelso animo, ac sublimi; gratia quidem evectus ad fastigium, sed per eas dotes prudentiæ, fortitudinis, magnanimitatis, atque in Principem fidei, quæ ad eum apicem gradum dignè sternerent. Verùm securus gratiæ Principis, suique meriti, asperior; duriórque in cæteros tum nobiles, tum etiam Principes, cumulabat omnium odia; bonis etiam & dignitatibus cumulatus, ita tamen vt eorum odiis gratiam Regis, potestati & auctoritati vnum se opponeret; immotus hactenus scopuli instar, quem verberant fluctus, non emovent. Attamen in Navarrum pronior, eum clam benevolentia arctiore colebat; non quòd à sinceræ fidei cultu abhorreret, sed quod vir ingenuus, ac apertus, amaret candidos mores in Principe, futurum compotem regni obseruaret, machinámque instrueret, quam in Guisios & fœderatos intenderet. Etenim ab iis tam averso animo discrepabat, vt plerique existimauerint, acceptam à Guisio tutelam fœderis, ea maximè causa, vt Epernonium rivalem molestissimum amoveret, atque abiiceret. Ac nuper Epernonius Villaregium, & Epinacum Archiepiscopum Lugdunensem, privatim affectos contumelia, alligauerat fœderi; Villaregium quidem, impacto ei sub aspectum Regis mendacio, & Epinacum obiecto incestu turpissimo, quo apud Aulicos malè audiebar. Agebat porrò in Normannia, cùm tumultus funestissimus Regem exegit Parisiis, contendebátque vt præturam capesseret; cùm audiens Regem in depressionem suam consensisse, omissa Normannia ad ipsum aduolat. Nimirum cùm de pace ageretur, & Catharina, Guisius, cæterique Epernonij inimici, tam vehementer vrgebant, de eo in concordiam publicam abiiciendo, vt Rex in Bellegardum juvenem iam ante pronior, seu mutandi voluptate, seu tædio perseverandi, in postulata assenserit; iusso Epernonio ab aula abesse; imò reversum è Normannia consilio exclusit, imperavitque proficisci in Inculismenses quorum regimen illi tradebatur; atque abdicare se prætura Normanniæ, quæ Mompenserio commissa est. Sic ingens illa gratiæ moles momento soluitur, & colossus potentiæ auræ flatu excutitur. Ad Valetam fratrem idem casus pertinuit, qui orta cum Senatu Aquensi discordia, primùm Vinsij armis impugnatur, mox regia auctoritate & Senatus decreto, toto regimine pellitur, in angustias oppidorum aliquot retrusus; quibus se & auctoritatis reliquias ægrè tuebatur. Attamen stante Epernonio, fratri spes resurgendi erat; & quidem stabat quamdiu præfecturis tot vrbium & munitarum arcium potiretur. Et modò nuper Inculismam missus vrbem castro & arce validam, quam regeret cum attributa regione, admota ad Hugonottos, & Aquitaniam, videbatur in asylum potiùs quàm in exilium missus, & vindicandi facultas post iniuriam data. Quamobrem Henricus cum in Normanniæ reditu, Vernonij ageret, scripserat ad Magistratus Inculismenses, ne quem vllum fretum copiis intra vrbem admitterent, cuiuscumque dignitatis foret, designans Epernonium;

Epernonius graui periculo liberatur.

Villeroy. Epinac.

HENRICVS III. nium; at ille triduò antè Lochiis Inculismam venerat, feliciter an calamitosè, ex euentu proximo iam constabit. Etenim ciues, viri indolem asperam & imperiosam veriti (quamquàm is humanitatem multam obtenderet, & ad modestiam simulandam castro non arce locauisset hospitium) clam cum Nobilibus consentientes, ad Regem mittunt, cuius auctoritate iugum graue abiicerent. Rex fide ciuium collaudata, verbo iuber non scripto, vt apprehensum Epernonium, salute incolumi ad se perducant; nam volebat adigere vt se præfecturis Metensi & Bononiensi abdicaret. Coniurati quorum Princeps Normandus primarius consul, data facultate, diem & modum consilio apparant; nempe sacrum Laurentio martyri diem, quo Taianus ab Epernonio in Santones missus, cum plerísque nobilibus atque domesticis, præsidium atque opem abstulerat; Ducem apprehensuri cum è castro prodiret, ad equos, quod solebat plurimùm, exercendos. Et verò hic fortunam Epernonij, sine vt veriùs loquar, diuinam opem admirari subit, qui tot ac tanta in locum vnum congesta pericula excepit ac pertulit; vt veluti phœnix ab incendio rediuiuus, & per ea illibatus discrimina, videretur non excidisse à Regis gratia, sed in numinis præpotentis confugisse opem & tutelam. Res à pluribus fusè describitur, ego eam paucis pro instituto perstringam. Postquam Epernonius manè castro prodierat, & quidem impunè, re nondum parata, & cunctaretur in vrbem regredi, vt sacrificio Missæ interesset; Normandus veritus ne pateret coniuratio, occupat Ducem in ipso castro opprimere; & abductis decem hominibus, qui sclopeta & breuiores gladios pallio tegerent, quasi cursores Duci oblaturus in castrum subit; simul iubet Souchetum sororium, cum decem armatis similiter in castrum peruadere, atque auxilio esse pugnantibus. Castro admittitur Normandus nemine prohibente, & per gradus scandens, cum audisset in foricaria sella Ducem desidere, ad eum festinat, impetúmque cum armatis facit, in domesticos obuios. Commodùm Epernonius in conclaue receperat se, & eleemosynarij Sacerdotis fugâ de domesticorum cæde admonitus, cistis in conclauis fores admotis certissimam necem excludit. Quippe Consul deprehenso errore, quanquam caput saucius, in conclaue irruit, & perfringere fores aggreditur: interim Souchetus nouam turmam inducens, primâ portâ exceptus, alterâ à comitatu & stipatoribus Ducis depellitur; pugnáque ortâ plurimis è turma occisis in vrbem regreditur. Inde datum victoribus spatium aduolandi in conclaue superius, Ducísque seruandi, cum iam emouentur fores cardinibus; Normandus nouâ plagâ læditur, adigitúrque in conclaue alterum quo se includit. Nec se intra castri fines claudit periculum, imminet etiam foris, & conspirans cum ciue Meræus nobilis alíique ad arma conclamant. Cum proruperat furor, Ducissa audiebat sacrum in templo Dominicanorum; irruúntque in eam nullâ loci reuerentiâ coniurati, occisóque è domesticis vno, altero saucio, raptam pudicissimam, fortissimámque feminam in proximas ædes coniiciunt. Tum alij cum Souchero perfosso castri muro, conantur irrumpere. Iámque Souchetus per aperturam euaserat, cùm Epernonius ab ancilla admonitus, relicto primario

Le Normád.

Taian.

Sonchet.

Meré.

mario

mario Consule, quem in conclaue abditum expugnabat, ad nouum discrimen aduolat, & Souchetum obuium frustra ipsius sclopeto tentatus, glande sternit; alter qui per foramen subibat similiter cæditur; cæterique diffugiunt. At oppresso malo domestico, vis aperta prodit, ciuésque à Meræo inflammati, pulsatis campanis castrum aggrediuntur peruadere; ægerrimè cum Nobilibus paucissimis Epernonio se tuiante; tenuitque triginta horas continuas id periculum & dimicatio; quibus vir fortissimus & fortunâ suâ dignus; nihil prorsus cibi aut potus gustauit, pylocastro etiam ad valuas admoto, & per noctem muro scalis applicitis, quo tempore cùm Epernonius ad repellendos illos accurreret, repentè gradus per quos scandebat vetustate corruunt, vno dumtaxat quem calcabat stante; quasi cuncta simul pericula intus & foris virum appeterent. Tentatus etiam nouo ex amore coniugis metu, minantibus coniuratis, se illam obiecturos glandibus, ni castrum dederet; sed iam vxor exemplo præmiserat, quæ profligauerat minantium voces atque audaciam, certa mortis antè obeundæ, quam mariti ad deditionem turpem impellêdi. At Ducem omnia præter animũ destituebant: cum Taianus in opem aduolans, turmam equitum in suburbium inducit; mox Rupifocaldius cum trecentis equitibus à Nauarro in subsidium missus, metũ ciui incutit, quo iam mutuo, facilè in concordiam itur; Normandus in castro plagis expirauerat, Meræus & Nobiles vrbe excedunt; iurat ciuis obsequium & Epernonius obliuionem iniuriæ; atq; vterq; stetit iureiurando. Eo sanè facto Epernonius purgauit inuidiam, & primam felicitatem fortitudine summâ promeruit; quanquam & æmulorum casus solatio stanti esse mox potuit.

Siquidem Rex se ad Comitia proxima comparans, factis variis & diuersis in speciem, fallebat oculos introspicientium in ipsius mentem; fœderatis palam addictus, atq; obnoxius, clam infensus & omnino contrarius. Et ad eam mentem referenda, ni fallor, grauissimorum virorum ab aula eiectio, Chiuernij Cancellarij, Bellieurij summi ærario præfecti, Villaregij, Pinarti, & Bruslarti sanctioris Consilij amanuensiũ, qui auctores ad sanciendũ fœdus cum Guisio, vel in ipsum proni, vel Catharinæ addicti, vel à fœdere non abhorrẽtes, quantùm Rex percuperet; in odium eius incurrerant. Sigilla Montelonio causidico in Senatu commissa, commendante maximè Niuernensi. Dein abundè omnia concessa Guisio atq; consortibus, Rege vestigia consilij vltrò confundente; ne deprehendantur. In Senatu Parisiensi diploma lectum, quo Guisio militiæ præfectura summa tribuebatur; vocatus in Consilium sanctius Epinacus; asserta Nemursio post obitum Mandeloti Lugdunensis Præfectura; Chastrio dignitas Præfecti castrorum data perpetua; cataphractorum turmæ ac peditum legiones, quas obtinebant addicti Guisiis, adscriptæ inter exercitus Regios; quódque vnum Guisius cupiebat summoperè, ad excludendum regno Nauarrum, Cardinalis Borbonius, Regis diplomate dictus affinis stirpe Regi propinquior, quanquam iis verbis de industria vsus Rex, cum reuera patruus nepote esset propinquior; verùm nec iis agnationum iura, nec mos receptus in Francia tollebantur, quibus nepos per repræsentationem amouet patruum. Ea Henricus palàm in gratiam fœderis Guisiive; cùm aliquoties diuersus animi sensus prorumperet. Et Gui- XVIII. *Inceptio Comitiorum.*

ſio moleſtiſſimum fuit, quòd copiis mittendis in Pictones, dux dictus eſt Nivernenſis, ipſi Guiſio iuxtà ac fœderi infenſus, auxítque Nivernenſis modeſtiâ gloriam, dignitatem recuſans, ſimúlque recipiens, ſe alieno ductu cum centum Nobilibus ſuo ſumptu per triennium militaturum; collaudauit Rex affectum egregium, iuſſitque ſuſcipere exercitus regimen, nulli ſubiectum poteſtati præterquam Regiæ. Iámque Bleſiam Legati Comitiorum convenerant, ad Guiſij ambitionem facti fictíque; quippe ſtudioſe enixus erat in provinciis ſingulis vt mitterentur, qui fœderi ſuiſque partibus addictiſſimi eſſent. Sub Octobris initium ſolemni ſupplicatione incepta ſunt Comitia, ac medio menſe, poſt Principum Regiorum aduentum, in ampliſſimo conſeſſu orationem Rex habuit. Eadem quæ in prioribus Comitiis anno antè duodecimo obſeruata. Aſſidebant regiæ ſtirpis Cardinales, Borbonius & Vindocinenſis; Principes, Contyus, Sueſſionenſis, & Mompenſerius; deinde Duces, Nemurſius, Nivernenſis & Rhetius; ad lævam Cardinales Guiſius, Lenoncurius, & Gondyus; Guiſius vt ſummus domus regiæ præfectus, ante Regem ſedebat; ad pedes Maynius, qui ſummus cubicularius; cæteri omnes, vt cuiuſque ordo & dignitas poſtulabat. Regis oratio ſingularis eloquentiæ permulſit audientium animos; zelum in Catholicam Religionem teſtatus; perſtrinxit tacito nomine Guiſium, qui legatorum ſuffragia arte malâ ambiverat, promiſitque ſe vnicè ſubditorum commoda curaturum; adhortatus omnes vehementiſſimè, vt ſimul ad boni publici curam ſecum aſſentirent. Cæteri deinceps accuratas orationes habent; ſigillorum Cuſtos, Bituricenſis Archiepiſcopus, trium
Seneçay. Ordinum nomine, ac præcipuè Cleri; Senecæus Baro pro Nobilitate; pro tertio Ordine Capella-Martellus. Ea primo conſeſſu; altero iuratum à ſingulis, Rege præeunte, in Vnionis edictum; móxque inſpecti codices Comitiorum, qui cùm referti acerbiſſimis querelis, Regem tacitè, & apertè regiminis modum proſcinderent, extemplò ſpectata eſt animorum ingens offenſio ac perturbatio. Poſtulabant à Rege vt Magiſtratuum immenſam turbam extingueret, vetaret ne pretio redimerentur in poſterum, & tributa revocarentur in eum modum, quo Ludouicus XII. ea exigebat. Tum à Comitiis flagitatum, vt Navarræ Rex diceretur à ſucceſſione regni omnino deiectus, veluti relapſus in hæreſim, interdictus ſacris, reus diuinæ atque humanæ maieſtatis; cæteráque haud pauca adiuncta, ex quibus
De Saluſſe. conſtaret Guiſium & fœderatos in comitiis dominari. At duabus maximè rebus excitata Regis offenſio, invaſione Saluſſij Marchionatus & controverſiâ ob Tridentinum Concilium. Et quidem Saluſſiorum invaſio ignominioſa in paucis Regi & Francorum nomini extitit; cuius ea cauſa & ra-
Saluſſias Dux Sabaudia occupat. tio fuit. Carolus Emanuël Sabaudiæ Dux, adoleſcens fervidi ſpiritus, animique ad res præclaras ampliſſimi, ducta in vxorem Philippi filiâ, cùm res Franciæ perturbatiſſimas ſpectaret, exiſtimabat oblatum opportunitatis momentum quo laudis cupiditatem impleret. Cúmque nihil commodius, faciliúſve ad invadendum occurreret, quàm Marchionatus Saluſſiorum, tanto montium tractu divulſus, à Franciâ, raro præſidiario milite, nullo oppido præter Carmaniolam munito, Valeta gubernatore ſuis turbis in

Phocenſi

Phocensi provincia impedito, simulato in Mantuanum bello, repentè Sanforlinum affinem cum copiis Carmananiolam mittit, à quo vrbs capta, arx obvallata est. Et ea non multò pòst obsidentibus tradita, præfecti ignaviâ, excusantis annonæ inopiam, reperta in arce quadringenta tormenta, & vis ingens cæteri commeatus præsertim armorum; vrbes reliquæ postmodum traductæ in potestatem victoris; túncque demum Franci ex totâ Italiâ pulsi ac deiecti sunt; eò recidentibus amplissima Regum superiorum spe, tot pugnis, stragibus, palmis, ac trophæis, vti vltra Alpes, ne vni quidem Franco ad ponendum vestigium locus superesset. Per oratorem se Regi Sabaudus primùm excusabat, quod irrepentem in Italiam hæresim opprimere atque extinguere voluisset; poscebátque vt pro Rege eas vrbes administraret; at postmodũ scripto libello ius sibi in eam Provinciam vindicat, æquitatẽ asserit vsurpationis, dicítque Salussios fisco suo ob rebellionem ab Carolo Duce olim addictos. Id dolorem immensum Regi inussit; nec cõceptam molestiam continebat animo, apud singulos graviter de iniuria tanta expostulans: sed insania partium sic dementabat Francorũ animos, vt pauci præter vnum Nobilem Angenniũ Mantenonem tantæ ignominiæ sensum admitterent. Non cessabat Rex de indignissimo facto apud singulos conqueri, accusabat Francorum ignaviam, reposcebat ab omnibus maiorum fortitudinem, expostulabat in Francorum corpora Hispanorum mentes transivisse, contestatus superûm fidem atque mortalium. Quibus tandem commotus Guisius suam operam ad bellum obtulit; perfecitque vt in Comitiis Sabaudo bellum indiceretur: sed intra verba arma hæserunt; donec post annos aliquot Henricus IV. ius & æquitatem Franciæ bello sancivit. Nec molestiæ minus Regi attulit deliberatio de admittendo Tridentino Concilio. Quod cùm flagitarent Ecclesiastici ab annis pluribus, rem deliberandam Rex permisit Comitiis. Sed prius colloquium haberi voluit in atrio ampliore palatij, in quod convocati legatorum ex Ordinibus singulis clarissimi, & inducti qui Regias partes tuerentur, Iacobus Fayus Espessius, & Iacobus Guesllius; ille advocatus Regius, & hic procurator. Atque Espessius habebat orationem præclaram de immunitatibus Ecclesiæ Gallicanæ, ad excludendum Concilium; cùm primum à Cardinali Guisio, mox ab Lugdunensi Archiepiscopo, postremò à Sangelasio Lansaco interpellatus Concilium propugnantibus, responsis egregiis interrogantes refellit, & solutus est cœtus, plurimis fœderatorum insanis vocibus in Espessium, veluti parum Catholicum, frementibus & inclamantibus.

S. Sorlin. — *Anno 1588.* — *Angennes. Maintenon.* — *De Tridentino agitur.* — *Faye, D'Espesses, De la Guesle.*

XIX. Ea cùm Regis animum exacerbarent, accedebant importunæ Comitiorum flagitationes, de tributorum remissione, Navarri solemni abdicatione, cæterísque, quæ auctoritati Regiæ multum officerent; atque adeò iacebat Regis splendor & dignitas, vt ad mensam instruendam sumptus deficerent, tertio Ordine centum nummorum millia ad alimenta regiæ domus suppeditante. Prætereà ex legatis plerique contendebant, vt monita in codices relata vim legum haberent, ac Regni Comitia supra potestatem Regis decreta conderent tollerentve; veluti in Regnis Angliæ, Sueciæ, Daniæ atque Poloniæ observabatur. Cúmque ea implicarent Henrici animum,

Dispositio ad Guisij cædem.

HENRICVS III.

obstare difficultatibus nusquam assuetum, inuoluebant angustiis molestissimis; atque ambagibus intricatissimis; quibus vt se expediret, statuebat tam graue pondus imperij, in matrem Guisiúmque reiicere; secessum, otium, & pœnitentiæ sanctitatem in suam sortem vsurpaturus; eóque mentis sensu, applicabat se totum ad Guisium, ad sacrosanctam Christianæ fidei victimam iureiurando, Guisio beneuolentiam sanciens. Mox in contrariam rapiebatur sententiam, memoriâ rerum præteritarum vltrò occurrente, & solicitudinem futurarum inspectione præsentium intendente. Vrgebant Comitia, vt Guisius cum summo in militiam vniuersam imperio Comestabilis nuncuparetur, Rex Nauarræ spe regni deiectus, atque indignus solemni decreto Ordinum diceretur, hoc est vt admoueretur ipse Guisius ad regnum proximè. Tum qui Guisio inimici erant, prauis delationibus illum obtundebant; deliberatum à fœderatis Regem ipsum Parisios in triumphum ducere, adimere potestatem, paucâ pecuniâ ad alimentum præbendâ, addebant alij tonsum iri in Monachum in ipsis Comitiis, & extollendum in thronum Guisium. Iis vt fidem facerent, veteres contumelias repetebant ab origine, Guisij æmulationem, ambitionem, cæteráque in ipsum & Alensonium fratrem attentata, vt vetera perpendenti, nouum nihil tam difficile, temerarium foret, aut criminosum, quin fidem faceret: tot inter argumenta vindictæ & metus; opinione conceptâ, sibi nullam spem fore incolumitatis, præter mortem Guisij. Ea deliberatâ, de modo consultans, in conclaue secretius, Aumontium Marescallum, Rambulletum & Beauuais-Nangium aduocat; rursúmque discrepantiâ sententiarum in diuersum trahitur. Aumontius honestum vtili commodóque anteferens, censebat Guisium omninò in iudicium vocandum, vsurpandas formulas iuris, accusatores immittendos, testes componendos, & occludendum calumniæ os; ne quid Pontifici atque fœderatis supersit dubij, quo per fraudem & iniustitiam raptum in pœnas reum expostulent: si Rex secus ageret, per nefas & per insidias interfectum, exclamaturos partium duces, auctum iri factionis incendium, & latentis flagitij pœnam propositam, futuram passim pro iniquo & immani facinore. Contrà Rambulletus & Nangius honestum id quidem affirmabant consilium, sed perniciosum; imò quod perfici nullo modo posset: nam si iuris formulæ obseruandæ, ad senatum Parisiensem deducendus reus. Porrò quis accusator, qui testes, qui iudices, in tam potentem reum insurgerent? An Parisiis lis instrueretur? ea in vrbe quæ Guisium propemodùm adoraret? ij essent iudices, qui reum pro Deo haberent propemodùm? Num Pontifex, num Hispaniæ Rex, num tota Francia factione corrupta intercederet? vt ab iniuria ferocior atque atrocior emittenda esset caueâ bellua, & dandus amenti gladius quo sæuiret. Annon commodius in flagitioso consilio prædonem opprimere, proximum crimen morte excutere; de medio reum iustâ pœnâ tollere, ac dein per otium litem instruere, & iudices comparare: præsertim cùm in mora ingens sit periculum, sitque indulgentia pessima, flagitioso spatium ad flagitium facere. Ea sententia vt facilior atque paratior Regi persuasa; quamquam etiamnum dehortante Aumontio:

D'Aumont. Ramboüillet. Beauuais. Nangi.

montio: atque illicò de eo qui patraret cædem vt constituerat, Rex Grillonum accersit, sibi fide inuiolata probatum, eáque animi fortitudine quam nulla facinoris audacia superaret. Obsecrat itaque virum atque obtestatur, exaggeratis sceleribus Guisij, vt hominem facinorosum, suóque Regi insidiantem, per fidos milites sclopeto interimat, dum in Palatium subit. At Grillonus ad cædis & insidiarum vocem perhorrescens, factum excusat affirmans se pugnaturum in Guisium, si iuberet Rex, admissóque in pectus aduersarij ferro, per vulnus suum illaturum mortem; cæterum cædem & occultas insidias ab vitæ suæ proposito tam alienas, tentari à se nullo modo posse. Rex post habitum fidei & silentij sacramentum, ad quadraginta quinque conuertitur. Ij Nobiles ad custodiam Regis ab Epernonio dati, odiosi Guisio, eum odio mutuo prosequebantur, & Lognacus præfectus priuatim Guisio erat inimicus; nec illi abnuunt facinus. Mox ad vindices necis compescendos, designatur Ornanus, qui Lugduni Maynium apprehendat, Aumalium Parisiis Harlæus Senatus Princeps, Lauerdinus Chastrium in exercitu, Niuernensis atque alius Mercurium Nannetis. Aureliam præfectus Entraguius Regi addixerat. Quæ omnia quidem constituta prudenter, euentus paulò pòst disturbauit; tantùm spatij, consilium inter & rem intercedit. Momentum ad implendum facinus, ipsa Guisij vel confidentia, vel audacia fuit. Is cùm Aureliam consequi à Rege haud posset, quam affirmabat inter oppida securitatis sibi in conuentis permissam; Rege asserente non Aureliam, sed Dorlanium vrbem adscriptam; altero pòst die conuenit Regem, ac discedendi facultatem poscit, quando inimici sibi beneuolentiam Regis obstruerent; ac potestatis in toto regno vicariæ dignitatem abdicaturum se, vt domi securus & ab insidiis tutus conquiescat. Rex humanissimis verbis dehortatus à profectione, magna beneuolentiæ significatione dimittit; sed in conclaue se abdens iram effundit, statuítque quamprimùm susceptam rem exequi; séque tam assiduo metu vindicare: erátque hyberno maximè tempore obnoxius atræbilis vaporibus, qui ex liene prorumpentes in cerebrum, vellicabant id acrius, ipsúmque Regem in sæuiora quæque impellebant. Diciturque Guisius à Chiuernio Cancellario, & Mirone Medico, non rarò admonitus vt non Regi molestior foret, sub eos bilis sæuientis æstus, nisi malum vellet arcessere. Nunc Rex hoc laborans incommodo, cunctatus dies aliquot, tandem vigesimum tertium Decembris facinori assignat, iubétque pridie Consiliarios die consequente conuenire maturiùs, quoniam ipse ad Cleriensem Virginem pietatis causa proficisci vellet. Tum fidos priuatim adesse in conclaui suo mane rogat, Marescallum Aumontium, Montignium, Rambulletum, Mantenonem, Ornanum, & alios; iubet viginti ex cohorte quadraginta quinque Nobilium venire quartâ matutinâ in cubiculum suum. Nec omninò Guisium latebant insidiæ, nam scriptis schedulis semel & iterum admonitus est sibi caueret, ac saluti fugâ consuleret; cœnantem apud Lugdunensem Archiepiscopum hortati erant familiares, vti absccederet, instabátque omnium maximè Cardinalis frater: sed con-

Grillon.

Lognac.

De Mercœur.

Orleans.

Dourlans.

HENRICVS III. fidentia prosperitatis perpetuæ,&cōceptus,iam olim de Rege contemptus, quem volebat mole rerum obruere, tótque impedire difficultatibus, vt ad deponendum regimen tandem adigeret; ea, inquam, extinxerunt solertiam mentis; & prudentissimum virum impulerunt præcipitem.

XX. *Cædes Guisiorum.* Itaque die dicta, summo ante lucem mane, Rex surgit, & quadraginta quinque, vt singuli accedebant, ipse excipiens, deducit in superiorem contignationem; in qua cellas aliquot ædificari curauerat, Capucinis quibuscum ageret destinatas, & longè diversos hospites in eas inductos clavi ipse includit. Luce nondum orta, iam in atrium Consiliarij venerant, cùm Rex cellis inclusos educit, singulósque ipsemet, per occultas scalas, in cubiculum primum adducit; paucis cohortatus, vt sui Regis graves iniurias vindicarent, quique in eius caput coniurassent, occuparent opprimere. Tum novem selectos datis pugionibus, in eodem cubiculo cum Lognaco locat; decem alios in conclave interius ducit cum Ornano & Montignio, armátque gladiis, si fortè Guisius aliorum manus effugeret; & comparatis omnibus præstolatur momentum magno mentis angore. At Guisius, vt plures scribunt, nocte insomni traductâ, sterrebat in stragulis, hora octava tandem à domesticis excitatus; mox in atrium Consilij venit, raro Nobilium comitatu, cum dies nebulosus admodum esset. Statim confidenti periculi facies tota se obiicit, & retractanti singula, tum quæ audierat, tum quæ ipse inspexerat; Helvetios in area armatos, Larchantium Tribunum cum prætoriana cohorte scalas obtinentem, se prorsus in offensi Regis potestate esse; quodam naturæ exhorrescentis sensu atque præsagio, frigescente corpore, ignem incendi petit, ac perfusus sudore frigido, ad focum admotus, pruna sicca edens, sollicitatur animo vehementer, & insolito terrore angitur; cùm Revollus nomine Regis ipsum accersit in conclave interius. Inter aulam & conclave primum intercedebat porticus, qua transmissa fores conclavis pulsat; admittitur; statim clausis foribus; & à novem salutantibus exceptus humaniter, ad conclavis interioris fores deducitur; tum vnus eius ensem apprehendit capulo, alter gutturi sicam immergit, tertius in crura involat, cæterique pugionibus passim confodiunt. Ille, vt erat robustissimis viribus, quamvis tot plagis saucius, totque armatis implicitus, excutit se, implexósque sicarios in oppositum cubiculi angulum pertrahit; donec excepto renibus ferro, ad pedes cubilis Regij sternitur, & vno verbo proditionem accusans, animam agit. Rex cessante strepitu, percontatus, nunquid actum esset, iacentem inspicit, mox se in conclave recipiens; mittitque Rusæum, qui mortui vestes scrutaretur; isque deprehendens adhuc calere arteriam, adhortatus vt à Deo & à Rege veniam exposceret; mox frigidum corpus pallio obtegit, impositâ cruce ex paleâ; iacuitque per duas horas spectaculo ludibrioque obiectum. Scio alia plurima à diversis addi Scriptoribus, ad exaggerandam crudelitatem Regis, & contumeliam; quæ vt falsa, & à fœderatis excogitata, omittere præstat, quàm referre. Sicque extinctus est, vir fortissimus Henricus Guisius, in quem ad imperandum dotes natura congesserat plures, quàm privato conduceret;

Margin notes: Larchant. — Réuol. — Beaulieu. Rusé. — Anno 1588.

ceret; quique tam armis quàm consilio præstans, suarum virium non ignarus, sibique nimiùm fidens, ea forsan machinatus est, quæ maiora viribus, obruerunt tentantem; nam tametsi non constat, quos sibi fines statuisset ambitio, & quò progressa foret, liberum nacta currendi spatium; tamen intra suos limites, criminosa tam multa admiserat, vt iure plexa videri potuerit, & involuta reti, quod implicaverat. Sed non morte vnius pœnæ acerbitas stetit. Ad cadentis strepitum Cardinalis frater, & Archiepiscopus Lugdunensis exciti, eversis cathedris, ad atrij fores decurrebant; quando ab Aumontio minante coërciti, Larchantio tradunrur; à quo deducti in proximam tegulis contignationem, diu ibidem sine sede & foco relicti sunt. Mox variis locis, momento eodem capiuntur, Cardinalis Borbonius, Nemursia cæsi mater, Ioinvilla filius, Nemursius & Elbovius, Nobiles plures, Brissacus, Boisdelphinus, Hautefortius, Sanragnanus, & Pericardus ab epistolis Guisio. Simul Richelius, capitalium in comitatu Regis quæsitor, in Comitiorum atrium subiens, apprehendit Præsidem Nullium, Capella-Martellum, Companum, & Lottablancam, Consules Parisienses, & Royium Ambianensem. Iam Regis vltio deflagtabat, cum ad eum refertur, Cardinalem Guisium furore & amentiâ raptum effundere atque evomere in ipsum probra, contumelias, minas, & execrationes; quas voces ingenium cæteroquin superbum, & violentum, in ipso doloris apice nullo fræno iactabat. Tum Regem vrgent plures, vt absolvat facinus, quod tantum inceperat; parum agi si superstit alter, armato & libero ad vltionem furore; superbiam viri inexorabilem; vitam traductam per lupanaria, atque in ganeis, cum flagitiosis hominibus, etiam supra verum exaggerant; & alia arrogantis viri facinora ad metum augent. Rex permotus iubet Bastidam, & Valencium duos è quadraginta quinque, virum confodere; excusat se Bastida; Valencius cum sex militibus perfecturus rem, ad Cardinalem festinat; sed nullo militum auso primum ictum impingere, ipso etiam hærente Valencio, & gelu tacito brachium corripiente, regrediuntur re infecta sicarij. Dein Dugassius Rege imperante, quatuor milites prætorianos ducit ad facinus, locátque in porticu; mox Cardinalem arcessit, statim in ipsa porticu ab iis militibus, bipennibus hastis confossum. Id postridie, quam frater est cæsus, patratum; nam diem totum, noctémque proximam cum Archiepiscopo egerat, adhortationibus mutuis, ad subeundam Christianè mortem incendentes se inuicem; & peccatorum exomologesi mutuò obirâ. Atque ea nece vindicta Regis prorsus extincta est, præterquam quod iussit cadavera calce absumi, comburi ossa, & ventorum flatibus permitti cineres; ne præberetur insanæ religioni materia, & fœderati pro martyribus colerent, quos existimaret reos maiestatis. Post patratam necem, vltione impleta, datus vt solet pœnitentiæ locus, præsertim ob cæsum Cardinalem, quem character & dignitas sacrosancta ab eiusmodi nece vindicare debuerat; statimque Legatus Pontificius, qui ad Ducis mortem assensisse Regi erat visus, ipsi renuntiat, incursas pœnas maioris censuræ; compararet se ad pœnitudinem, & veniam criminis ab vno Pontifice flagitandam. Quæ post ea

S. Agnan.

Le Roy.

La Bastide, & Valence.

conse

HENRICVS III. consequuta sunt, & quam promptum incendium Franciam corripuit, illicò exequat; nunc Nauarri fortitudinem & Niuernensis exercitum lustraturus. Nam Maynius Lugduni hæserat, Mandelotio mortuo; vt præturam Lugdunensem Nemursio pararet.

XXI. *Nauarri & Niuernensis expeditiones.* Saint Nazaire. Nauarrus postquam Rupellæ Comitia Hugonottorum habuerat, vt iis esset, quod Catholicorum statutis opponerent, eduxerat in Mercurium copias, & solâ aduentus famâ dispulerat, legione vna in receptu deleta. Quem vt in Britonibus ipsis detineret, excluderetque à Pictonibus, Sannazarij pagum oppugnare decreuerat, qui in rupe ad Ligeris ostium positus & in pelagus prominens, obtinenti ad frænandum amnem est commodissimus. Mornæus ad oppugnationem excogitauerat pluteos quosdam facile mobiles, ad infringendas sclopetorum glandes; dum Clissonum oppidum Nauarrus obsidet. At morâ diuturnâ in obsidione protractâ; ventisque reflantibus, Sannazarium omittitur, & Beauuorium castrum ad littus maris, amplâ fossâ, & quadratis munitum turribus, Nauarrus cingit, ac penetratâ fossâ expugnat; mox infirmior, quam vt Niuernensi frontem posset obuertere, munitis quæ ceperat oppidis in Britanniæ finibus, Rupellam regreditur; eius auctoritatem conantibus Hugonottis pro potestate infringere. Niuernensi sub signis erant ad decem millia hominum, conuolantibus passim, vt ad sacrum bellum Catholicis; Lauerdinus legionibus præerat; Sagonus equitibus, Chatrius omnibus vt præfectus castrorum, Guisiis & fœderi addictissimus. Maulegnem paruo negotio Niuernensis recepit, dein ad Montacutum accinctus, ad Nannetensium, Pictonum, & Andium preces, quibus id oppidum pro scopulo & latrocinio erat, id non sine ærumnis assequitur: dedente Columberio, atque ad Catholicos ipsos accedente. Victor arma in Ganachiam vertit; quæ vrbs modica est in Pictonibus ad Britonum fines; trium leucarum spatio diuisa à pelago, apertâ in fossam rupe, & muro firmata; stagno prætere, quod admotum est muro in proximos agros redundante; & propugnabant eximij Duces à Nauarro tempestiuè nauigiis vecti. Frigidissima hyeme oppugnationem cœperat Niuernensis, nec multum promouerat, cùm audita est Blesensis tragœdia, quanquam nulli operæ, nulli oppugnandi modo pepercerit. Iámque opem comparabat Nauarrus, inferebátque; nisi primùm successus felicior, mox inopinus morbus festinantem tardassent.

Beauuoir. Sagon. La Chastre. Montaigu. La Ganache.

Saint Gelais. Sangelasius olim imminebat Niortio, & clandestinis dolis sæpius delusis, in consilio pertinax; id admotis scalis tandem exequitur, vno duntaxat ciuium aut altero cæso; Malicornius Pictonum Prætor, properè in arcem secedit, eámque postridie Nauarro ipsi dimittit. Spolia inter victores diuisa, saluti ciuium parcitum, templa nulla direpta; eluxítque Nauarri clementia, qui graui iniuria affectus à ciuibus, in cæsorum cadauera duo vindictam exprompsit, iussa affigi patibulo, adeo virtutes concordes sunt, nec iustitiæ nocet, qui indulget. Captum Niortium Mallezæum, & Sanmaxentium patefecit, confirmatâ Ganachiâ; cuius propugnatores, duas impressiones repellunt trecentis obsidentium cæsis; aderátque Nauarrus qui dimicantibus fortiter opitularetur; cùm repentè febre

Malicorne. Mallezais. Saint Maixant.

febre corripitur, contracta pleuritide, quod nimium incaluisset, pedibus ingrediendo, vt admissum equitãdo frigus discuteret: & salus in periculo erat, Medicorum absentiâ, nisi Mornæus morbo explorato venam aperuisset, & sanguinis missione pretiosissimam vitam Franciæ donasset. Interim Ganachia acta ad extrema, defensorum & commeatus inopiâ, cum Niuernensi pepigerat; eamque ex pactis nemine opitulante admiserat. Ac solutus est statim exercitus, qui ex fœderatis plerumq; constabat; suámque in deditionem Niuernensis abscessit, solertissimè prævidens, quanta calamitas impẽderet; nec dubius quin fœderati, se quem oderant plurimùm, armis impeterent. Haud multò pôst, Catharina Regis mater, è viuis rapta est, Guisiorum, vt est verosimilius, nece conturbata. Nam podagrâ iacebat in lectulo, cum patratum est facinus, primúsque nuntium ipse Rex tulit; his quidem verbis: *Domina, modò ego Rex sum, desiit Guisius viuere*; ad quas voces respondit, *Obsecrare se Deum, vt bene ipsi verteret; sed vereri se, ne longe ipse Rex aberraret à scopo.* Ianuarij tertio efflauit animam, ætatis anno septuagesimo secundo; femina mentis amplissimæ, verum supra ipsum sexum ambitiosæ. In eam plurimi calamitates Franciæ conferunt; ego vt crediderim ab ea peccatum sæpius, grauiúsque in excitandis alendisque factionibus; in luxu in Franciam, per immoderatos sumptus inuehendo; in pudore ab matronarum moribus ablegando; in adducendis publicanis, & tributorum redemptoribus; in tutanda Hugonottorum impietate: tamen haud negauerim, quin sagacissimis, præsentibúsque consiliis perditas res subleuarit haud rarò, & Æoli instar quos fluctus attolleret, ipsa componeret. Sane vitam infelicissimam egit; zelo incensa, dum maritus viuit; distracta tumultibus, dum regnat in liberis, & anxia gemino malo, dum moritur, regno rapta, quod ad Nauarrum transiret odiosissimum, tot curis & noxis frustra consumptis. Rex curauit mortuæ sumptuosissimum funus atque amplissimum, cui viuæ potestatem dudum absciderat. Porrò ipse post cæsos Guisios, cum debuisset, euocatis copiis conuolare Lutetiam, operâ inutili terebat otium Blesiæ continuando Comitia; & agendo cum legatis Ordinum: quanquam Parisiis tumultuari rebelles inciperent, Aurelia ad fœderatos accederet, Maynius incolumis euasisset Lugduno; Aumalius atque Mercurius fruerentur facultate nocendi libera. Inhærebat attentus perlegendis codicibus, audiebat præclaras & accuratas orationes, Vnionis edictum iureiurando nouo firmabat, perscribebat Apologias, ad defendendam cædem Guisiorum; & quasi res tota versaretur in verbis, in iis serendis metendisque laborem superuacaneum absumebat. Tandem cùm in dies turbæ augerentur, legatis reditum flagitantibus, & plerisque clam discedentibus, facultatem abeundi fecit, soluitque Comitia, Ianuarij vigesimo die, quarta parte tributorum remissa, vt ea specie liberalitatis deliniret animos, spe facta amplioris beneficentiæ. Tum ratus securitatem in seruandis captiuis positam: cum pridie Nemursius in mediastinum fictus aufugisset, eos ipse nauigiis vexit Amboísiam: liberatis tamen Brissaco & Boisdelphino, quorum primus in Comitiis pro nobilitate dixerat. Tum etiam Nemursiam occisorum ma-

Catharina mors. Anno 1589.

Continuantur Comitia.

HENRICVS III. Du Guast.

trem, Royum Ambianensem, & Costablancam Parisiensem dimittit liberos; inconsultò quidem, cùm prioris iniuriæ sensu, expugnante novum beneficium, vnam vindictæ flammam, ad populares retulerint. Imò parum absuit, quin cæteri captivi mitterentur à Guastio, quem Rex præfectum Ambosiæ arcis constituerat; iámque is à Lugdunensi Archiepiscopo redemptus pretio, occasionem opperiebatur, cùm admonitus Rex hominem nova pecunia redimit, redintegrata captivorum custodia, post numerata triginta millia aureorum. Sed maiore incendio iam conflagrant vrbes, quàm vt diu ab iis stylum abstineam. Ac primùm malorum fons & caput obeunda Lutetia, quando cæteris ad omne flagitium exemplo præluxit.

XXII. *Parisiensium in Regem rebellio.*

Dux Aumalius decimo quinto die ante cædem patruelium, Parisios venerat, cæsósque audiuit, priusquam Harlæus, cui ipsius retinendi curam Rex mandabat. Sexdecim viri accepto similiter nuntio, primùm vrbis portas armatis occupant, dein cum accersito Aumalio consultant, dolorem inter & metum dubij, proniores ad fugam, si Rex celeriter ad ipsam vrbem, vti opus fuerat, accurrisset; sed postquam eum otiari comperiunt, confirmata audacia & depulso metu, civem in ædes publicas convocant, & frustra repugnantibus Harlæo & Thuano Senatus Præsidibus, Aumalium gubernatorem vrbis constituunt, decreta vnione, ad asserendam Religionem Catholicam, & propugnandam libertatem suam. Hic summus gradus, à quo statim in vltimos aguntur præcipites. Nam conciliatis qui Guisiæ familiæ addicti erant, & Concionatoribus instigatis, qui turbarum instar totis illis turbis concinebant bellum tumentibus buccis, vniversam plebem ad dirissimam rebellionem incendunt. Eáque insania ita Parochorum & Cœnobitarum mentes invaserat, vt ex iis maximè seditiosorum duces nominentur; nempe Rosa Episcopus Silvanectensis; Pelleterius, Pigenatus, & Boucherius Parochi; Guincester, Hamilto & plures Doctores Sorbonici; Commoletus Iesuita, Bernardus Fuliensis, Fevardentius Franciscanus, aliique; adeò Religionis anceps est telum, quo boni armantur ad patientiam; imprudentes ad pugnam. Quamquam in plerisque summa impietas, & extremum flagitium fuit. Et designatur Guincester, qui è sacro pulpito ausus est in Regem atrocissima probra effundere, regno ipsum deiectum affirmans, quo se innumeris sceleribus spoliasset; adegitque concionem totam ad iusiurandum, quo se vlturos Guisiorum cædem promitterent; idémque sacramentum ab Harlæo Præside palam exegit. Sed nulla res tantoperè promovit, vel improborum audaciam, vel simplicium credulitatem, quàm decretum Sorbonicum; quo sancitur, Francos sacramento fidei & obsequij in Regem, solutos posse in eum bellum suscipere; additúmque vt ad Pontificem mitteretur decretum confirmandum Sanctissimæ Sedis auctoritate, idémque rogaretur ad præstandam opem Ecclesiæ Gallicanæ extremo periculo laboranti, & adscriptum decreto nemine repugnante, post accuratam, liberam & maturam deliberationem, etsi duabus horis decreta sit res tanti momenti, & seniores plerique abfuerint. Vt nemo miretur in omnium animos corruptelam intimè peruasisse, cùm is Religiosissimus doctissimúsque

que cœtus totius Europæ, in fraudem inductus sit, temporum calamitate. Hinc soluta Concionatoribus in omnem proterviam linguæ licentia, & proscissus omnium contumeliis Henricus Valesius (nec eum amplius Regem nuncupabant) tam effreni & insano probrorum effluvio, vt passim in templorum pulpitis, scholarum exedris, officinarum scamnis, & vicorum compitis, personarent in Henricum convitia, & in Guisiorum laudem encomia. Vnus Senatus furoris amentiam compescebat, exemplo potius quàm vllo decreto, quando & eum sexdecim virorum invadit rabies. Bussiclericus antesignanus amentium, olim ex lanista procurator litium, modò ex procuratore fax tumultus, & rebellium princeps, rem inauditam aggreditur, prætergressus omnem audendi impudentiam. In maiorem curiam Senatorum, dum ij causis audiendis attendunt; stricto gladio, cum viginti suæ sortis sicariis irrumpit; ac præfatus se in mandatis habere, aliquot corripere è Senatoribus, qui faverent Henrico Valesio; promit schedulam scriptam, appellátque singulos. In iis designat Harlæum primarium Præsidem, Thuanum, Brissonium, Petrum Seguerium Præsides; Antonium Seguerium advocatum Regium, & alios è gravissimis Senatores; quos cum appellaret, cæteri omnes patres consurgunt, affirmántque nihil opus esse plures designare; paratos se fortunam Præsidum sequi, nec membra à capite disiungi oportere. Atque eo dicto, bini suos Præsides pedibus in Bastillam sequuntur; quò eos ducit lanista turpissimus; móxque plures adiunxit, quos è laribus singulos rapuit, è Curiis Subsidiorum & Rationum; vt quisque Regi suóque officio studebat impensius: miserabili & calamitoso periculo, cum iustitiæ mystæ & vindices traderentur in carcerem, & pro iudicibus facinorosissimi essent. Post ea aliquot retenti in custodia; quidam dimissi pretio, haud pauci abiuratis partibus Regis amplexi sunt fœdus; Barnabas Brissonius amplis pollicitis se obstringens sexdecim viris, liber emissus est; ac Senatui dictus primarius Præses, non sine nota tacitæ prævaricationis; Seguerij fratres ante fugerant. Tunc ab cunctis Ordinibus iuratum est in Vnionis Edictum, & admissa petitio Catharinæ Clivensis, quæ Ducis Guisij vidua erat, flagitantis, vt in percussores atque auctores Guisiorum cædis inquireretur. Nec subitus furoris impetus, vt plerumque fit, corruebat, cùm nemo obsisteret; imò insanior increscebat in dies. Scelus putabatur morte plectendum, si quis Henricum Regem appellaret, aut tabulam eius pictam domi haberet; prostabat quidem in officinis eius effigies, sed deformata corporis situ, vel ridiculo, vel libidinoso. Direptum est eius vestiarium, & ob quædam reperta, aucta in ipsum insania. Quibusdam Satyris affabrè fictis innitebatur Crux aurea; hinc Concionatorum declamationes, accusantium Principis impietatem, quasi idolorum specie dæmones coleret. Affirmabat præterea Genebrardus, repertam in conclavi secretiori Myronis primarij inter Regios Medici, chartam pergamenam, puram & nitentem, inscriptam characteribus magicis; quamobrem insana plebs, Regem veneficum & Sabbati Principem nuncupabat. Plerique impia superstitione icunculas cereas effingebant, quas imponebant altaribus, acubúsque pungebant; dum

Bussilecler.

Senatus Parisiensis in Bastillam ductus.

Seguierij.

HENRICVS III. Missæ dicerentur, per quadraginta horarum spatium, horáque vltimâ configebant, additis magicis carminibus; rati eum ictum in viscera Principis inuasurum: supplicationes noctu inibant, in quibus infantes sacros cereos ferrent, eósque extinguerent, inuerso lumine, inaudita quædam verba effutientes, per quæ vita Regis facum instar occumberet. Iámque is furor extra vrbis carceres propagatus, proxima quæque corripiebat, & oppidula admota Parisiis rabiem hauserant; præter Melodunum & Castrum Vicennarum; ac plerique Parisiensium relicto Mercurij mercimonio traducebantur in castra Martis, professi militiam, & instructis suo sumptu equitum turmis quas ducerent. Verum & vrbes longiori dissitæ spatio impingebant in scopulum.

XXIII. *Vrbes & Prouinciæ in Regem coniurant.* Dunes. Roissieu. Aurelia Princeps cæterarum, vexillum seditionis erexit. Entraguius Præfectus eam obtinebat, & speciem quandam arcis angulo vrbis posuerat: ille Regi fidem addixerat; ac post cædem properabat Duneius frater Aureliam, qui moneret Entraguium, sed occupauit properantem Roissius. Ille Maynij domesticus nobilis Blesiæ erat, cum aduocatus à Rege Guisius, suorum animos perterrefecit, & quidem in castelli areâ quadringentos Heluetios locatos perspiciens Roissius, suspicatus parari quod actum est; ac precatus Duci vt res intus bellè succederent, se festinare ad eas quæ foris essent instruendas, castello egreditur, atque equo inscenso, magna celeritate Aureliam aduolat. Ea exceptus ciuem armat persuasum Duneium adesse, qui præsidium Hugonottorum adduceret; igitur Duneio aduenienti portas obiicit ciuis, deinde Roissio enarrante Guisij casum incenditur in Entraguium, & cunctatus aliquot dies, cum auditur Parisienses Regem abrogasse, ipse similiter se adiungit fœderi; atque Entraguium intra arcem obsidet. Rex vti arcem atque Entraguium propugnaret, Aumontio Marescallum mittit cum legione prætoriana tam Francicâ quàm Heluetiâ. Verum eques Aumalius cum præsidio Parisiensium in vrbem venerat, & ciues magna contentione verberabant arcem; pugnatúmque tribus hebdomadis; donec Maynio aduentante Aumontius longè infirmior, ac de ipso Rege solicitus, retrò cedit. Aurelia mox arce potitur, in paucis deinceps addictissima fœderi. In Prouinciis vno prope cursu vrbes deficiunt; in Picardia Ambianum & Abbauilla; mox Laudunum Bodino impellente; tota Campania præter Catalaunum; in Normannia Rothomagum Parlamento expulso, Baiocæ, Falasia, cæteræque vrbes ad Sequanam; Cænomanum vrbs inuadente Boisdelphino, quem Rex dimiserat; Diuio Burgundiæ caput, & ipsa tota Prouincia; Lugdunum, Boteon. Grollier. frustra oppugnantibus Botecone Seneschallo, & Grolleriis fratribus; Phocensis Prouincia, Senatu Vinsium in Valetam & Epernonium promouente; Massilia, Arelate, & Aquæ-sextiæ summo ardore fœdus complectuntur; in Delphinatu Alphonsus Ornanus Gratianopoli à fœderatis depellitur; Bituricenses cum vrbe primaria deficiunt, impellente Chastrio gubernatore: Aruernos inferiores Rupifocaldius Randani Comes cum Riono vrbe ab Rege abducit, superioribus, cum vrbe Clermontio in officio perd'Alegre. seuerantibus, defendente Alegrio; Pictauij Episcopo & Magistratibus Guisij

Guisij facinus commendantibus, qui suam vrbem olim seruarat, plebs admittit fœdus; Britanniam Mercordius abducit, ingrato in Regem animo, à quo tot beneficiis cumulatus, ea ipsa beneficia in detrimentum auctoris conuertit. Sed nulla defectio acerbior, crudeliórque quàm Tolosæ fuit. Ea ciuitas, vt à primo bellorum ciuilium motu Catholicam religionem in paucis enixè colnerat, neque vllum Hugonottum intra pomœrium agere patiebatur, facilè ab incenso studio religionis, vt medium tenere difficillimum est, transibat in proximum amplectendi fœderis. Duo dumtaxat præclarissimi Magistratus tuebantur Regias partes, Ioannes Stephanus Durantus præses primarius Senatus, & Iacobus Afius aduocatus Regius. Ac Durantus optimis artibus, tum Regis tum populi gratiam conciliauerat: primùm inflammato in Hugonottos odio, librúmque scripserat, de Ecclesiæ ritibus: deinde egregiis pietatis operibus, quæ auctoritate & pecunia sua inceperat, atque perfecerat: nam Iesuitas vrbe admiserat, Capucinos euocauerat ex Italia, diúque aluerat; publicas ædes exstruxerat, ad subleuandos qui carcere claudebantur, Virginesque inopes collocandas, & integerrimis moribus ius dicebat; vt meritò non vnius Senatus, sed totius vrbis princeps haberetur. Ille, accedente auctoritate consulum quos regebat, primùm animorum impetum presserat, cùm Sangelasius Lansacus Conuenarum Episcopus, regressus è Comitiis, rursum animos turbat atque inflammat: accedit ad ipsius studia Franciscus Pola Senatus præses; qui vt inuolaret in dignitatem Duranti, eum perditum, admissúmque fœdus cupiebat. Itaque Catholici facultate à Senatu impetrata conuocandi ciuem in ædes publicas; cùm in eas omnis seditiosorum turba conflueret, iactatis passim in Regem contumeliosissimis vocibus, decreto Sorbonico fretâ audaciâ, ægrè Durantus & Afius impetrant, vti ea de re ad Senatum proximè referatur. At Senatores dum metu partim, affectu partim tergiuersantur, & re indeliberata abscedunt, tumultuante & fremente plebe; Durantus in curru impetitur à seditiosis, atque ægrè ereptus vnius famuli fortitudine, secedit in ædes publicas, mox in Dominicanorum cœnobium. Interea litteræ intercipiuntur, quas scribebat Afius ad Matignonium; rogans vt cum copiis seruaturus vrbem accederet: per eas furore inflammato, insaniens plebs in cœnobium Dominicanorum aduolat, atque effractis foribus, Durantum reposcit; & ecce eum custodum vnus in vicum adducit, iámque vir senio virtutibúsque spectabilis, animorum flammas compescebat, cum homo perditissimus, aluo, sclopeti glande, perfossâ, sternit immeritum; & continuò solutâ rabie, turba in miserum gladiis ruit, cæsum per vicos ad patibulum trahit, appenditque pedibus; mox in Afium versa, raptum carcere obtruncat immaniter: necdum expletur eo sanguine furor; in pictam Regis tabulam, quam diripuerant ab ædibus publicis, iram seditiosi effundunt, cultris telam lacerant, tradunt pueris in cœno raptandam, deinde per summum nefas ad Duranti cadauer furcis appendunt. Idque postridie clam humo sepultum est, Regis tabulâ inuolutum pro linteo; consepultâ simul fide in Principem; vrbe & Senatu fœdus in posterum obstinatissime summa tuentibus.

HENRICVS III.

Mercœur.

Tolosa defectio.

Duranti.

D'Afis.

Saingelais.

Lansac.

De Paule.

HENRICVS III.

Sed dolori Regis Burdegala solatio quadamtenus fuit. Eam vrbem fœderati multùm ambiebant, & fraudes iam plures texuerant, quas Marignonij perspicacitas inspexerat simul & soluerat; tandem constituunt ipsum in æde publica interimere, quandò nec fidem, nec diligentiam viri violare possent aut fallere. At irrito prauo consilio, cùm magno comitatu cinctus incederet, seditiosi Escasseffortio duce, portam vrbis occupant, & munimenta ex doliis per vicos erigunt. Ad eum strepitum Matignonius, haud immemor primæ fortitudinis, pedes ad munimenta progreditur, sed stipatus ducentis Nobilibus & satellitibus suis; ac disiectis per singulos vicos munimentis, seditiosos expellit, qui porta quam inuaserant profugi abscedunt: pauci admodum cæsi; duo furcis affixi. Prudenter sociis conspirationis pepercit, quorum plurimi Ecclesiastici erant; satisque habuit vigilantiam & curas in salutem vrbis intendere. Andegavum maiore periculo Picherius Præfectus Regi asseruit. Hic arcem tenebat, cum vrbem Brissacus, libertatis datæ parum memor, in Regem incitat, impellitque vt in arcem munimentis cives se tegerent. Rex ad ea nuntia illicò Aumontium mittit, qui cum Picardicâ legione & aliquot prætorianis cohortibus, in arcem festinans; postquàm tormentis Picherijs munimenta civium patefecit, ab ea cum Picherio prorumpens, ac Bodinæo cive, seditiosos per vicos sigillatim pellit, Brissacum pugnantem in fugam adigit, & recepta vrbe pecuniariam multam imponit. Aliquantò pòst Gauteriorum in Normannia cædes Regias partes prostratas erigit. Nam idem Brissacus in eam provinciam ab Andegavis profugus Gauterios sibi adiunxerat. Ij rustici erant, qui biennio ante, vt se lictorum militúmque vexationi eriperent, arma sumpserant; primùm in pago cui nomen Capella Gauterium, vnde Gauteriorum vox derivata; deinde affluente ex proximis turba, ad sexdecim millia hominum simul conuenerant. Eorum quinque millia Brissacus abduxerat, vt Mompenserio opponeret, Falesiam vrbem oppugnanti. Etenim Mompenserius contractis copiis, eam vrbem obsederat; facta spe recipiendarum plurium, quas fœderati eo in tractu inuaserant: at audito Brissaci aduentu è castris progreditur, Gauteriosque aggrediens fundit magna clade; nam cæsa tria millia; ac cæteros Mompenserius prosequutus, partim cæcidit, partim deditione accepit, armisque spoliatos ad culturam agrorum dimisit; solutâ multitudine, quæ Normanniæ gravis, populares suos depascebat. Sicque prosperi casus miscebantur aduersis, dum Rex diuerso consilio cum Pontifice primùm, dein cum Navarro agebat.

Escasseffort.

Et Andegavum Picherius.

La Chapelle Gautier.

XXIV. *Rex agit cum Pontifice & cum Nauarro.*

Equidem postquam contra Maynium, atque Aumalium & rebelles ciuitates edicta promulgasset, & Senatum ac Rationum Curiam Parisiis in Turonum vrbem transtulisset, Blesiâ Turones ipse profectus, cùm ob Aureliæ viciniam, instituta esset Blesiæ sedes, agitare de summa rerum consilium cœpit. Ad eum conuenerant Principes, Contyus, Suessionensis, Mompenserius, eiusque filius Dombensis Princeps; Marescalli, Biro & Aumontius; ac postmodum Nivernensis, maiori fide quàm potentiâ, vno domesticorum comitatu freti. Nec multò pòst admissus est Epernonius, ac cum

Aumontio

Aumontio reconciliatus, Blesiam habuit tutandam in hostem. Atque Rex existimabat Maynium mitigari posse, & procellam discuti; eóque animo parum intentus in militem, pacare Sixtum summum Pontificem nitebatur. Post fratrum cædem, Romam ad Cardinalem Ioyeusam & Pisanium oratorem suum rem gestam scripserat; mandaverátque Gondio, vti ob Cardinalem Presbyterum cæsum, sibi absolutionem à Pontifice peteret; accesseratque aliquanto pòst, Claudius Augennius Cœnomanensis Episcopus; qui cùm Sixtum exorare non possent; nam Maynius legatos suos miserat, qui exaggerarent immanitatem facinoris, fœderatorum potentiam, & Regis derelicti ab omnibus infirmitatem; pependit exitus postulatione dilatâ. At spem absolutionis Pontifex fecit, si Rex Cardinalem Borbonium, & Archiepiscopum Lugdunensem custodiâ mitteret. Dum hæc Romæ prolatantur, clam in Francia novum cum Navarro fœdus parabatur. Etenim Regem opis iam indigum, & duas inter factiones ancipitem, Suessionensis impellebat vehementer, vti ad Navarrum tandem se verteret; minimè agi de Religione, in discrimen agi regnum ipsum; oportere factionem vnam per alteram premere, tum victori futurum liberum in alteram arbitrarum. Contrà haud pauci ab eo consortio dehortabantur Regem: Nivernensis inprimis veritus ne eo detrimentum Catholica Religio pateretur, fierétque ab Rege alienior Pontifex; & ipse Rex suâ sponte ab eo consilio aversissimus erat, tanto in Hugonottos & persuasionem impiam flagrabat odio; suadebátque proficisci Molinas Nivernensis. Sed cum necessitas ad Navarrum propiùs applicat, nam suspectis Turonensibus, in eorum vrbem, oppressurus infida consilia, venit; nec Navarrus aberat, Pictonum vrbes aliquot capiens. Ducissa Inculismensis prima suo impulsu ob publicam vtilitatem cum Navarro egit; dein Buhyus Mornæi frater, qui merebat in castris Regiis, ad fratrem contendit; mox ipse Mornæus veste simulatâ ad castra Rgia, colloquutus cum ipso Rege haud semel, sed clanculum & beneficio noctis, ne quid eius rei ad Legatum Pontificis permanaret; conventúmque vt in annum induciæ essent inter duos Reges, Navarrus Regi opitularetur, omnibus copiis: ipse haberet Pontes Cæsaris, quod ad Ligerim oppidum est: addita alia ad securitatem Navarri: maximè vt in neminem pro Religione inquireretur. Ea pacta, quamquam accuratissimè occultata, Legatus odoratus, grauiter apud Regem conqueritur, exaggerátque tam odiosi fœderis mala, operam suam pollicitus, ad revocandum in officium Maynium: Rege assentiente & optimas conditiones præbente, ad Maynium proficiscitur, quem cum nulla conditione potuisset infringere, ac dimovere à belli proposito, ad Regem non regreditur, ne crederetur assentiri pactis cum Navarro, mox Romam contendit, desperatâ concordiâ. Nec liberum Regi erat diutiùs cunctari; civitatibus passim rebellantibus, & Maynio cum exercitu imminente; eam ob rem, ipso etiam Nivernensi auctore, pactas cum Navarro promulgat inducias; quibus Avenionem & Venesinum Comitatum in Pontificis gratiam vindicabat à bello; vetuitque Navarrus graui pœnâ propositâ, ne quis Orthodoxorum templis, vel Sacerdotibus vllo pacto officeret.

Pisany.

D'Augénes.

Buhy.

Pont de Cé.

HENRICVS III. liceret. Attamen Regi admodùm nocuit; quod scripto libello eam pacem purgans, Mornæus libelli auctor, multa in Nauarri defensionem adscripserat, quæ Regi ipsi videbantur hæresis tabem affingere; vnde ansa fœderatis oblata inuehendi in Regem, quem ideo hæreticum nuncupabant. Iámque eius nomen e sacris Liturgiæ precibus erasferant; verbis substitutis, pro Christianis Principibus nostris. Ac tametsi Rex eas voces illico nouo libello expunxerat, tamen perstabar furor, & Romæ Vaticanum fulmen cudebatur. Etenim Sixtus quintus Pontifex, audito Regis cum Nauarro fœdere, vehementer commotus, decretum facit quod Monitorium vocant, quo iubebat Regem, Cardinalem & Archiepiscopum liberos mittere, decimo die post eas litteras promulgatas, & vbi Rex iussa non præstaret, declarabat Pontifex eum incurrisse in censuras Ecclesiasticas; eásque grauissimas; à quibus absolueretur ab ipso vno Pontifice; atque in ipso mortis confinio, prædes daret præstandi Ecclesiæ ipsi obsequij. Id Monitorium Romæ affixum est, & in ipsa Francia Carnuti & Meldis; sed antea Oratores Regis Romá abscesserant, Ioyeusa Venetias, Cœnomanensis & Pisanius Florentiam, vnde Massiliam triremibus vecti. Per id decretum soluta omnis Regi cunctatio, & admittendi Nauarri data necessitas; cui vt per Ligerim securus transitus permitteretur, cùm Cæsaris Pontes pagum permodicum Rex designatet, Salmurium Nauarrus ardenter cuperet; hic clam Pontium præfectum amouit à præfectura dimittenda, & Lessarrium Salmurij præfectum perduxit vt accepta tenui mercede Mornæum admitteret, qui Nauarri nomine vrbem & arcem haud inualidam teneret, tenuítque diutiùs. Tandem Turones Regem Nauarrus conuenit, atque exceptus magna gaudij significatione, postquam aliquoties, in rem communem cum Rege egit, constituítque potentem parandum exercitum, ad Lutetiam impugnandam, Chinonem regreditur, ad legiones cæteras adducendas, quæ pertinaciùs se adiungere Catholicis recusabant. Atque ita fœderati Hugonottis pacem confecerunt; quámque tantá vi oppugnabant hæresim, euehebant in solium; adeò stulta & à scopo aberrantia mortalium studia, nisi ea Deus ipse collineet. Sed iam Maynius promorá per felicitatem audaciá Regem aggrediebatur; quibus autem gradibus eò conscenderit necesse est inuestigare.

Monitorium in Regem.

XXV. Roissius qui celeritate Aureliam vindicauerat fœderi, eidem Ducem & caput prouidit vigilantiá. Quippe Aureliæ exceptus, cursorem Lugdunum ad Maynium mittit, occupauítque Alphonsum Ornanum, qui sextá pôst horá tardior ad comprehendendum Maynium aduolat. Iam ille Lugduno Matisconem versus properabat, pôst Cabilonem, obtinuerátque Diuionem securus. Inde exitus votis Parisiensium, atque ipso progressu adauctis copiis, in eorum vrbem pro numine exceptus, (& thronum vt Regi apparauerant ciues) modestiam præferens, & Regis titulo repudiato, satis habuit sexdecim virorum potestatem deterere. Etenim illi auctoritate vsi imporenter, ad nutum cuncta administrabant; intrusis in vrbis Consilium quadraginta viris, & per eos comitiorum compotes & suffragiorum. At Maynius.

Maynius summus Dux Fœderatorũ.

Maynius commento haud absimili; alios quatuordecim in idem Concilium arrogat, cæteróſque plurimos, tum municipales vrbis magiſtratus, tum viros auctoritate conſpicuos; vt præpollens numero ſuffragiorum, quoties opus foret, rem deliberatam in ſententiam ſuam perduceret. Ab eo Conſilio dictus eſt Regni & coronæ Franciæ Legatus, ſiue Locumtenens Generalis, & fracto Regis ſigillo, ſubſtitutum eſt alterum his verbis inſcriptum, *Sigillum Regni Franciæ*, quâ auctus dignitate, poſtquam iurauit in leges fœderis, & nouas ordinationes ſanciuit, ad cæteras vrbes, quæ amplectebantur fœdus gubernandas; ex iis pecuniam ingentem conficit; quam cum exhauſiſſent plures voragines, & exaruiſſet illicò ſcaturigo, inexpectato felicitatis augmento, nouum caſus fontem aperuit. Etenim dum Pariſienſes Molani ædes miles direpturus, prædam ſcrutatur, incidit in quadringenta aureorum millia; quæ ipſe Molanus quæſtor ærarij clam humi infoderat, agebâtque interim in caſtris Regis, ſimulatâ inopiâ, ne Regem vel obolo ſubleuaret. Eo ære veluti miſſo cœlitus, militi ſolutum ſtatim ſtipendium, & occaſio data Maynio prodeundi ducendíque ad capiendum Regem, vt Pariſini fremebant, exercitus. Et ipſam expeditionem promouent mox ſucceſſus proſperi. Vrbem Vindocinum tradente Benchardo Præfecto, nullo periculo capit, atque omnes maioris Conſilij Magiſtratus ſimul vno reti inuolutos implicat; deinde Carolum Luxemburgum Comitem Briennium, Epernonij ſororium, expugnato Sancti Oudoëni caſtro, agit ad deditionem, captúmque abducit; ac tandem per Nauarri abſentiam Turonenſem impreſſionem aggreditur. Non diſertè adſcribunt Hiſtorici, quo conſilio Maynius hanc rem tentauerit; ſiue à Turonenſibus fœderatis clam appellatus, factâ ſpe vrbis conciliandæ, dum ex eâ Rex ad repellendum hoſtem prodiret, ſiue vt Regem progredientem ad liberiorem captandum aërem, interciperent equites, atque abducerent. Sanè parum abfuit, quin poſtremum id nefas perficeretur. Nam Rex prodierat, & tranſmiſſo ponte vltra Sancti Symphoriani ſuburbium, ſudo ac ſereno cœlo, equo vehebatur; cùm attonitus molitor accurrit, monétque in proximo fœderatos latere equites, Regémque ſi forte in comitatu eſſet, reducendum celeriter. Ad quas voces Rex conuerſo ore aduertit equites è valle erumpentes, breuiſſimo interuallo, & equo incitato ſe in ſuburbium recipit. Opportunè quidem; nam ipſa nocte vndecim leucis vno curſu luſtratis, aderat Maynius, & primi equites pugnam inceptabant. Suburbium propugnabat Iarſæus, cum Rubempræo & Moncaſſino, munimentis aliquot erectis, quantùm loci incommodus ſitus patiebatur. Et illicò ad hoſtem excipiendum Grillonus & Curæa ſuburbio prodeunt, dum Rex in vrbem regreditur, ſimúlque admiſſis prætorianis Heluetiis, portam claudi iubet, opprimítque clandeſtina conſilia. Verum pugna incaleſcente, fœderati cæſo Iarſæo, oppugnatis munimentis, Regios intra ſuburbium compulerant, & ipſe Maynius, quamquam multum temporis diuturniore morâ conſumpſiſſet, horâ de meridie quartâ, irrumpebat in ſuburbium, Regióſque pellebat; cùm primùm Caſtillonij ferocia, dein ipſius Regis aduentus,

Lieutenant General.

Molan.

Benchard.

Comte de Brienne.

Ad Turones pugnatur.

Iarſay.

La Curée.

HENRICVS III.

aduentus, qui quingentos Helvetios per pontem adduxit, pugnam instaurant; verum iniquitate loci oppugnante, cùm Regij vndique obruerentur; Rex Grillonum iubet recipere militem, ac permittere hosti suburbium; dum nox incumbit. Aduenerant interim Navarri copiæ easque Castillonius in insula adiecta ponti locauerat, aggerémque breuissimo tempore opposuerat. Non cessabat hostis sclopetorum explosione lacessere militem, & turbare opus; imò probrosa verba, & contumelias acerbissimas iactabat in Regem; Castillonium rogans vt à percussore patris deficeret. Atque ita nox inter mutuas operas effluebat, & expectabatur in crastinum longè gravior dimicatio;cum ad ortum lucis,copias educit Maynius,atque incensis aliquot suburbij ædibus,eâdem celeritate,quâ venerat, se ad Vindocinos recipit. Die medio Navarrus Turones cum reliquis copiis venit: nec persequendi hostis aut spatium aut voluntas fuit. Atque vt ea fœderatis ignominiosa expeditio fuit, sic perniciosa Siluanecti obsidio. Eam vrbem Bouteuilla detraxerat fœderi, admisso ad propugnandam Toræo Mommorancij fratre; cùm Aumalius & Mayneuilla adductis quatuor hominum millibus, & affluentibus Parisinis iuvenibus, oppugnationem validè instituunt, maximè postquam Balagnius quatuor hominum millia in supplementum adduxit. Nam intererat Parisiensium, eum obicem tolli, quo reliqua Picardia recideretur quodammodo. Eius seruandæ datum à Rege munus Longavillæ, præclarissimo adolescenti, ac Noüæ, qui veterani prudentiâ iuvenis animum regeret; nec spatium erat cunctandi vlterius. Nam Toræus ad extrema actus, eo die spoponderat vrbem dedere, nisi auxilio leuaretur. Itaque Noüa Compendio, quod à Rege stabat, educit copias, maiore animo, quàm numero fretas; plerique enim convolauerant Nobiles, sed equites octingenti dumtaxat, pedites mille & ducenti; simul Aumalius atque Balagnius disposuerant militem, quanquam incompositè, ex nimia securitate & contemptu hostis. Longius à pedite equitatus abscesserat, irruebátque in Regios, cùm Noüæ stratagemate statim percellitur. Ille tria levioris molis tormenta intra ordines occulta invexerat; quæ sub initium pugnæ laxatis suorum ordinibus, tam peritè explodit, per intervalla repetita, dum hostis succedit; vt multiplici glande deiectis ferocioribus, cæteri facile in fugam acti sint; ipsis Ducibus Aumalio & Balagnio leuiter sauciis & in fugam raptis. Nec pedes ad resistendum constantior; nam illicò abiectis animis terga vertit, in paludes proximas siluarumque latibula sese abdens: Mayneuilla dum ad tormenta fortiter pugnat, cæditur. Occisa fœderatorum duo millia, capta plura vexilla, decem tormenta, omnia impedimenta, & locuples à Parisiensibus præda, qui in castra officinis positis, mercimonium instituerant. Eáque clades cumulata est Saveusæ infortunio, qui cum ad Maynium ducentos Lancearios è Picardia nobilitate lectos adduceret; primùm in Lorgium, deinde in Castillonium incidens, conserto prælio vincitur, capiturque toto agmine quà cæso, quà capto; eâ animi indignantis desperatione, vt amotis vulnerum ligamentis, moti per furorem summum

Ad Siluanectum Pœderati cæsi. Bouteuille. Toré.

La Noüe.

Saveuse.

mum maluerit, quàm donari à Rege venia, adeò animos insania partium, amórque Religionis à religione omni abstraxerant. Sed ipsis fœderatis longè maior pernicies imminebat.

XXVI. Nam ad Regem post depulsum Maynium confluebat tota nobilitas, atque Helvetij ab Sancio lecti, tandem per Sequanos in Burgundiam, inde in Belgiam properabant; Réxque ducto exercitu, Gergæum, Gianum, & Charitatem ceperat; vt cæteræ ad Ligerim vrbes, præter vnam Aureliam, sui imperij essent; ardebátque eam vrbem semel expugnare; sed cum vniversi Duces, atque adeò milites, Parisios belli scopum facerent, eò ductus exercitus, & rapta aliquot per viam oppida. In iis Stampæ post diem quartum vi expugnatæ, & Sangermano præfecto abscissum caput, qui educatus inter Ephebos Regis, prima beneficia, tam ingrato animo corrumpebat. Poissiacum similiter vi captum & cives aliquot fixi patibulo. Mox Pontisara, dum expectantur Helvetij, vallo cincta. Eam Alincurius Villaregij filius propugnabat, adiuncto Hautefortio, pugnacissimo duce; sed Biro Marescallus post institutam oppugnationem, cæsum Hautefortium, & Alincurium grauiter saucium, vrbem ad deditionem compellit; moxque advenientibus Helvetiis, quibus Longavilla & Noüa sese adiunxerant; iámque sub signis quadraginta hominum millibus numeratis, seriò ad obsidendam Lutetiam curæ copiæque adhibitæ. Rex in Sancti Clodovæi pago agebat, Navarrus Meudonem & Carantonem tenebat; vt totus amnis supra, infráque penes Regem esset, vrbsque propemodùm in angustias acta. Etenim Maynius à Mompenseria ante reuocatus, postquam Parisiensium rabiem præclaris pollicitis confirmauit, spe facta subsidij à Pontifice & ab Hispaniæ Rege, suburbia munimentis firmauerat; ita partitus eorum propugnationem, vt Chastrius ea, quæ vltra amnem, defenderet, ipse quæ citra sunt, tueretur ingenti solicitudine. At sibi conscius infirmitatis, gnarúsque quàm incerta ab externis forent auxilia, & quàm parum ignauæ plebi fidendum; statuerat, cum cætera omnia defecissent, cum lecto agmine in hostem irrumpere, & honesto exitu fata, vel lacessere prospera, vel infelicia cumulare. Rex porrò secundam Augusti diem designauerat, ad impetenda suburbia; plerisque civium qui bonarum partium erant, intra arma capturis, dum foris triplicem aggressionem Rex institueret. Verum ipse pridie illud diei, nimirum Augusti primo, lethali vulnere inter Prætorianorum hastas securus sternitur. Perseuerabant Concionatores in Regem è pulpitis blasphemas voces evomere, & inoleverat passim plurium animis, missa illa è Tarraro terra opinio, licere Tyrannum perimere; cùm è Patrum Dominicanorum familiâ, ea opinione imbutus parricida exurgit; qui vno ictu, si furori fides, Tyrannum tolleret, vrbem liberaret, séque Cœlitum albo statim ascriberet. Is Iacobus Clemens, in Senonensi regione natus, anno ad vicesimum quintum accedente, nuper inauguratus Sacerdotio; qui stupida indole, atque adeò durâ & peruicaci, suscepit nefarium facinus, horribile atque tartareum, in nullo Francorum Regum tertiæ stirpis patratum hactenus. Is siue au-

Parisios Rex obsidet. *Sancy.* *Estampes.* *Poissi.* *Alincour.* *Hautefort.* *Meudon. Et Charanton.* *Anno 1589.* *Rex cæsus.*

HENRICVS III.

De la Gueſle.

ctores ſceleris nactus, ſiue vno ſuo impulſu; nam incertum id admodùm, cùm paraſſet cultrum, litteraſque ad Regem, tum ab Comite Briennio, tum ab Harlæo Præſide; has fictas, illas veras; quamquam inſonte Briennio & captiuo; ſolus vrbe egreditur, & à Gueſlæo Regio procuratore, in quem fortè inciderat, in hoſpitium ductus, cœnæ adhibitus, atque in ſomnum miſſus, poſtquam incredibili confidentiâ ſecuritatem animi vel ſimulauit vel fecit; nam parricidali cultro cibos ſecuit, Gueſlæo interroganti præclare ad ſingula reſpondit, & ſopore alto tota nocte ſtertuit; mane ad Regem ab eodem Gueſlæo ducitur expoſiturus res magni momenti, quas ipſi ſoli communicatas volebat. Admiſſus cum iuberetur quidquid afferret enuntiare, perſtánſque in ſententia vni Regi rem prodere, ad eius aurem, poſtquam litteras dedit, applicitus, recedente Bellegardo, dum Rex aurem præbet, cultrum eductum è manicâ in eius aluum abdit, deſerítque immerſum, viſceribus cum ſanguine prorumpentibus. Rex qui ſe aperto in plagam pectore veſtiebat, repente exclamans, cultrum extrahit, eóque duo vulnera parricidæ infligit, os frontémque ſaucians; cùm accurrens Gueſlæus capulo enſis Monachum percutit; accedúntque duo è quadraginta quinque Nobilibus, qui primo iræ impetu, diriſſimum percuſſorem pluribus plagis confodiunt perimúntque; pœnâ leuiori, pro tanto támque horribili ſcelere. Eo die de vulnere Regis ſpes bonæ conceptæ, & viſcera intacta affirmabant Medici; at ſequenti, qui dies Auguſti ſecundus, quo in vrbem parabatur aggreſſio, recrudeſcente vulnere, deſperatum eſt, Réxque in proximam mortem adactus. Obiuit religiosè Sacramenta Eccleſiæ, ſemel atque iterum noxas Sacerdoti confeſſus, & reuocato in memoriam Monitorio illo Pontificis, teſtatus ſe obſequentem Eccleſiæ filium, veniam petiit, eáque impetratâ, emiſit animam, haud dubiis veræ & ſinceræ religionis indiciis. Parricidæ cadauer ab equis diſcerptum eſt, membra igne conſumpta, proiectique in ventos cineres. Atque eo flagitio periit Henricus Valeſius, ætatis anno trigeſimo nono fermè impleto, vltimus Valeſiæ ſtirpis; quem inſtructum à naturâ præclariſſimis dotibus, in tranſuerſum rapuerant, praua inſtitutio & ſuorum temporum corruptela. Nam corpore ad maieſtatem Regis conformatus, ore & oculis mirificè ad conciliandum amorem perfectis, membris ad palæſtram omnem aptatis; animo prætereà erat, ad virtutum ſementem exculto; magnificus, liberalis, generoſus, & fortis; ad pietatem & religionem veram inclinatiſſimus, ſobrius admodùm temperánſque, ad ſingulas eloquentiæ partes ſuprà quàm dici poteſt effictus. Verum eas laudes ſuccreſcens ætas calamitate temporum deterebat. Quippe in ea corruptiſſima Henricus incidens, nactus omnia virtuti contraria, præclaris dotibus maturitatem afferre non potuit. Nam in Aulâ corruptâ, & voluptatum merſâ illecebris, ad eas, vel renitente animo raptus eſt; educatus à Matre, candorem & ingenuitatem peſſumdedit; incidens in amicos & familiares, qui in ſua commoda publicam rem Regíſque gloriam referrent vnicè, populis extitit grauis, exactor moleſtus, & odioſus; implicatus factionibus, belliſque ciuilibus, deprehenſo ab vtraque factione periculo, dum vtram-

que

que conatur extinguere, petit ab altera, infortunio potiùs quàm noxâ laborans. Attamen consideranti, quàm infelicem exitum assequuta sint tam præclara initia, præter diuina iudicia, quæ intuitus mortalium latent, videtur Machiauelli Politica impia vocata in æquissimam pœnam; posteríque Reges admoniti, Christiano potiùs quàm humano consilio populos regere. Sanè eo tempore fallacissima illa gubernandi ratio sic inualuerat, vt vnum imprimis Machiauellum diceretur Henricus legere atque amare; & Cornelium Tacitum, eius doctrinæ fontem ac fundum Guisius vnicè amplecteretur; vt nihil mirum sit, vtrique tam prauè sua consilia cecidisse, & mortem illatam in votorum fastigio: eo tamen discrimine, quod repentina Guisium extinxit, Henricum lentior, producto ad salutem animi spatio, ne pietas frustra esset, forétque idem pœna & præmium.

HISTORIÆ FRANCICÆ LIBER XXII.

SYNOPSIS.

Henricus IV. Rex. Marollij pugna. Deliberatio Procerum, & Regis. Epernonij discessus. Fœderatorum sensus & consilia. Rex in Normanniam venit. Pugna Arcensis. Rex Parisios aggreditur. Regis inopia & industria. Rex in Normanniam reuertitur. Caietanus Legatus in Francia. Hispanorum consilia. Apparatus ad pugnam Iuriacensem. Pugna Iuriacensis. Parisij obsessi. Cardinalis Borbonij mors. Supplicatio Parisiensis. Dux Niuernensis Regi se adiungit. Fames Parisiensis. Soluta obsidio à Parmensi. Gesta in prouinciis. Lediguerius Gratianopolim capit. Sandionysium seruatum. Nox farinarum. Carnutum Rex capit. Ianinus in Hispania. Diplomata Pontificia in Regem. Cardinalis Borbonij iunioris cupiditas. Sabaudiæ Dux irrumpit in Prouinciam. Pugna ad Poncharram. Guisij libertas. Noüæ mors. Brissonij & aliorum cædes. Sexdecimviri pœna affecti. Turenius Dux Bullionius. Obsidio Rhotomagensis. Parmensis Rhotomagum venit. Obsidio repetita,

repetita, & soluta iterum. Epernaum receptum. Clemens Pontifex. Res gestæ in prouinciis. Ioyeusæ mors. Barry mors, & vxoris fortitudo. Valetæ mors. Arelate Regi asserta. Lediguerius in Pedemontio victor. Comitia Parisiensia. Guisius ad regnum admotus. Regis conuersio. Surenense colloquium. Induciæ trimestres. Barriera captus. Rex laborat ob conuersionem. Maynius perstat in fœdere. Vitrius Regem agnoscit. Nemursius in custodiam datus. Lugdunum Regem agnoscit. Regis inauguratio. Rex Parisiis exceptus.

POST Regem cæsum, regnum excidendum, & inconcussa maiestas Franciæ deturbanda, non immeritò prudentibus videbantur. Nulli cæso liberi, proximus sanguine Henricus Nauarræ Rex, ad quem omninò ius regni spectabat; sed Hugonottum religione, tum fœderati tum Catholici omnes abdicaturi, certum ius in incertum vocabant; iámque Fœderi Religio non tam color erat bellandi quàm causa. Et quidem nusquam benigniùs aut liberaliùs Dei clementia indulsit Franciæ, quàm cùm eam ex immensa illa & inexhausta voragine emersam eduxit; cùm enim necessariò vel externus Rex, vel Hæreticus eueheretur in thronum; externum amouit, mutauit Hæreticum, & lege regni stabilita miraculo, naturæ potiùs quàm ipsi legi vim intulit. Id porrò miraculum non primò statim patratum voluit; ne crederetur humanum quod Diuinum fuit; post longiorem moram perfecit, vt Franci in posterum toto mundi æuo, se suúmque Regnum vnius Dei beneficium noscerent. At quæ calamitates ad ea bona strauerint gradum, inuestigare paucis necesse est. Ad nuntium tam infaustæ necis, castra regia dolor & timor repentè inuadunt. Henricum præcipuè inuoluebat intricatissimus labyrinthus; vt credi posset, diadema vnis sentibus tribulisque intextum, ad ærumnas pœnásque animi oblatum & datum, non ad gloriæ & maiestatis fastigium. Præsens & ineluctabilis in procella scopulus, Religio erat; nam perseueranti in hæretica persuasione, Pontifex summus, Hispaniæ Rex, fœderati, & vniuersa Francia, præter paucissimos repugnabant: at in Orthodoxorum sensum transeunti, fidi veteréſque asseclæ defuturi, incertis & nutantibus ad quos se conferret; vt hinc atque inde fulcris deficientibus, frustra insurgeret in spem tam arduam; partium alteri odiosus, suspectus alteri: nec satis laudi conducebat & gloriæ, in sua religione antè constantem, vnà coronæ spe, extemplò fidem & persuasionem primam deponere. Accedebat ad animi æstum atque angustiam, quod neminem non suspectum vocare in consilium posset; nullo dubio quin quisque in religionem eum impelleret, quæ sibi ipso vsu accepta & probatissima foret. Nec momentum leue partibus fuerat Mariuautij casus,

[Margin: I. HENRICVS IV. MAGNVS dictus. Henrici initium. — Anno 1589. — Mariuaut.]

qui

HENRICVS IV.

Marolle. qui ætate robuſtior, & militia exercitatiſſimus, ſingulari certamine à Marollio adoleſcente, quem prouocauerat victus, & lancea cæſus, Pariſienſibus animum auxerat, Regiiſque infregerat. Extemplò quàm non temerè Rex angeretur, ex Procerum Nobiliúmque diſſenſu conſtitit. Nam

Aumont. Giury. Humieres. Sancy. quamuis ex Catholicis, primi omnium Mareſcallus Aumontius, Giurius atque Humerius, nulla conditione ſe, vitam & facultates Regi obtuliſſent; & Biro Mareſcallus, Sancio egregiè dehortante, depoſita obtinendæ ditionis cupiditate, cum eodem Sancio, Heluetios ipſi Regi mancipaſſet; attamen plerique Nobiles Catholici cogitabant de ſeceſſu ac deliberabant. Ac nocte quæ eas animorum turbas ſequuta eſt, Principes Proceréſque Orthodoxi in vnum cœtum de re tanta acturi conueniunt;

Deliberatio Procerum. atque in tres ſententias diuerſi animis dirimuntur. Prima coronam nullâ conditione Regi deferebat; quam proponebant Longauilla, Giurius, Rambulletus, & eorum aſſeclæ; altera planè contraria apponebat difficillimam conditionem, vt eo momento Rex fidem Catholicam profiteretur; ſin id præſtaret, tota res ad Comitia regni deferretur; & eius erant opinionis duces, Dons, Manonius, Entraguius, Dampetra, & Vitryus. Ex iis duabus tertia nata eſt, auctoribus Mompenſerio & Franciſco Luxemburgio Pinæo Duce, in cuius hoſpitio deliberabatur; vt Regi obſequium ſtatim addiceretur, iis tamen conditionibus, vti intra ſex menſes curaret ſe de vera religione doceri; interim Hugonottos ſuâ interdiceret, nullam iis præfecturam permitteret, liceretque Nobilibus ad Pontificem legatos mittere, qui deliberationis ſuæ cauſas explicarent, ſic exiſtimabant regno ſimul conſultum & religioni. Poſt plurimas altercationes, & verba vltro citróque acerba, quæ propemodùm in iurgia deſinebant, tandem præpollente Pinæi conſilio, in tertiam ſententiam itur, & eidem datur Pro-

Et Regis. uincia Regis totius cœtus nomine adeundi. Nec Regi traducta nox ſine ſollicitudine; ſeorſum ipſe cum Birone, Noüa, Caſtillonio, Guitrio, & Lafinio deliberabat, Mornæo procul abſente; omniúmque calculis ſtatuitur, eo articulo temporis perſtandum Regi in religione: iſque eo conſilio Pinæo eloquenter dicenti, conceſſit omnia quæ petebantur; vno excepto, quod Hugonottis vſum religionis non interdiceret, ſed Catholicam in ſingulas vrbes reſtitueret, atque Eccleſiaſticis reddi facultates curaret; idque iureiurando ſanciuit; promulgauitque ſcripto edicto, cui Principes & Proceres plures adſcripſerunt. Epernonius tamen ac Vitrius detrectant adſcribere; vterque vt præ ſe ferebant, conſcientiâ ducti, ne Regi Hæretico aſſentirentur; & Vitrius quidem ad fœderatos defecit, abdicatâ prius Dorlanij præfecturâ, quam ab Henrico III. obtinuerat, ne qua hæreret proditionis macula in defectione, ac Epernonius in Inculiſmenſem prouinciam præturam ſuam profectus eſt, affirmans ſe tam alienum ab fœderatis & Hiſpanis, quàm ab Hugonottis, nec vllis Regis precibus teneri

Epernonij diſceſſio. potuit; ſiue, vt ipſe excuſabat diſceſſum, ſe ac bona in priuatos æmulos & inimicos, abſentiâ commodiùs quàm præſentiâ defenſurus, & acceptâ moleſtiâ, quod Mareſcalli ante ipſum Ducem & Parem Franciæ adſcripſiſſent edicto; ſiue, vt accuſabant alij, quod pluribus contumeliis in Regem

gem illatis, pertimesceret iustam vltionem; ac præterea refugeret mutuari pecuniam Regi, quam præsenti inopiâ & necessitate denegare haud posset. Sane ea discessio in paucis Regi molestissima fuit, diúque occultum in Epernonium odium perstitit. Hæsit tamen aliquandiu, dum castra Rex mouet, quem in Normanniam sequutus, post solutas Henrico Regi exequias, discessit, abductis duobus peditum millibus & quingentis equitibus.

II. At Parisiis, & in cæteris vrbibus fœderatis, Regis morte confirmati sunt ad constantiam vel pertinaciam animi. Parisiis præcipuè, post effusam immoderato sensu lætitiam, & solutam in omne conuitiorum genus proteruiam, fœderati mentes longè cupidiùs adhæserunt. Et Regem quidem nuncupari optabat populus, sed Orthodoxum, qui maiorum & Ludouici sancti religionem profiteretur; Optimates erant in eadem sententia, & qui antè abhorrebant à fœdere, post Henrici necem, arbitrati fœdus sanctissimum esse, quod hæreticum amoueret à solio, id propugnabant acerrimè, cæterisque auctores propugnandi erant. Is sensus bonorum in Clero & in Parlamentis; nam Principes Procerésque, vt plerumque fit, religionem obtendebant in speciem, sua quisque commoda & priuata emolumenta interregno captabat. Maynius præsertim, vt reliquorum dux auctoritate & ambitione, cupiditatem supra omnium vota erigebat. Nec deerant, qui ad coronam animum inflammarent; præcipuè soror Mompenseria, quæ vasti spiritus & solertissimi femina, existimaret nihil audenti arduum, atque vno gradu qui à throno distet, vnico nisu in eum posse conscendere; addebátque multa in cupiditatem non mouendam modò, sed implendam. Nec parum ea Maynium quanquam moderatum afficiebant; quis enim ab imperio summo adhorreat; eóque animo sparsis clam vocibus explorauit Parisiensium sensus; quos vbi alienos ab consilio suo prospexit, simúlque pericula quibus se ad perniciem certam immergeret; teique difficillimæ seriem eruditè exponerent prudentissimi viri Villaregius, & Ianinus Præses Senatus Burgundici; pedem dum licuit à præcipitio retrahens, deliberauit quid eo articulo statuendum foret. Ac suadebat Ianinus, vt edicto proposito testaretur se post Regem cæsum deposuisse sensum iniuriæ, vnâ Religionis causâ in armis agere; appellare se Francos omnes ad eam tutandam, & adducendum Nauarræ Regem ad ipsius cultum; quod vbi præstaret, paratum se arma deponere, & iurare obsequium. At eo consilio cùm belli finis instaret, nec arbitraretur Maynius in suam rem esse, tam citò desinere, vnde imperium emanabat; aliud instituit; quo voluntati populi satisfaceret, summæ ipse auctoritatis & regiminis compos; Regem dicendo Carolum Borbonium Cardinalem, iam longæuum senem, qui captiuus apud hostem agebat; séque vt antea Locumtenentem Generalem regni nuncuparet. Idque de consilio quadraginta virorum & optimatum perfecit, & Rex promulgatus est Carolus eo nomine X. At Rex qui tunc ætatis annum decurrebat sextum à trigesimo, posteaquam exercitum multorum secessione immunitum videt, & frustra per Villaregium appellatum de concordia Maynium, depositâ spe capiendæ Lutetiæ, statuit in Normanniam proficisci, opulentam

Fœderatorũ sensus & consilia.

HENRICVS IV.

& admotam provinciam, cuius tributis sublevaretur, & ab Anglia expectatam opem exciperet. Soluturus castra, vt honori consuleret, fingit se proficisci vt funus Regi mortuo faceret, duxitque copias Compendium vsque, vbi pro ratione temporis factum funus, & cadauer in æde sancti Cornelij positum, dum in tumulo maiorum Sandionysiano suo pòst tempore conderetur. Perfectâ cæremoniâ plurimi magno numero Nobiles, impetratâ discessûs veniâ, suas res curaturi priuatim, abscedunt; Rexque trifariam quod reliquum erat copiarum diuidit, partem tradens Longavillæ qui in Picardiam iret, alteram Aumontio vt tueretur Campaniam; tertiam ipse in Normanniam duceret; eo tamen intervallo, vt non ægrè cùm necessitas posceret ad communem opem conuenirent. Tertiam partem Regi assignatam implebant tria peditum Francorum millia, legiones duæ Helvetiorum, & equites mille supra ducentos; occurritque Mompenserius Normanniæ Prætor, cum ducentis nobilibus, & mille ac quingentis peditibus; erántque simul cum Rege Proceres, Princeps Contyus, Carolus Valesius magnus Franciæ Prior, summus leuioris equitatus Tribunus, Biro Marescallus, Damvilla Mommorancij frater, Castillonius, Rohanius, Dux Mombasonius, Forcia, Baqueuilla, Lanchantius, & plerique nobiles. Copiis tam modicis cincto, patebant tamen arces haud paucæ; nam exceptus primùm Ponte Arcuato; dein Dieppâ, vrbe & arce, Emaro Chattio equite Melitensi eodémque præfecto, fidem generositate magna addicente; móxque Cadomum cum arce adiunctum, & aliquot oppida in vicinia capta, Regis nomen in eo tractu spargebant. Eo successu Dieppenses elati, Regi instant vt Rothomagum oppugnet, impensas in octiduum polliciti; suscepitque Rex oppugnationem, quibusdam clandestinis consiliis fretus. Nec conatus spe cassus extabat, cùm incensis molendinis, & occupatis commodioribus locis, ad portas sederet; cive admodum perterrefacto, quanquam Dux Aumalius & Brissacus mille & ducentis equitibus vrbem obtinerent. Et in ea mentium consternatione evocandus Maynius fuit, qui toto exercitu educto Parisiis, cùm venisset Rothomagum, Rex longè infirmior soluta obsidione, versus Eusium movet, capitque oppidum; nesciens quanto in discrimine ageret: etenim Maynius amne transmisso, & exercitu aucto ad quindecim peditum millia, quatuor equitum, magnis itineribus ad se festinabat; erántque sub signis, qui supplementa adduxerant, Henricus Marchio Mussipontanus Lotharingiæ Ducis filius, Christophorus Bassompetra cum Reitris Germanis; Iacobus Collaltus cum legionibus Germanicis, Nemursius & Balagnius. Rex Dieppam secesserat; atque obruebatur haud dubiè, nisi Maynius celeritatem primam inhibuisset; colloquutus in Hannonia cum Parmensi, moram deinde trahens in aliquot oppidis expugnandis. Attamen Regi certum exitium erat, nec prolatatione mali seruabatur; iámque Maynius Parisios & in Hispaniam ipsam litteras scripserat, quibus affirmabat clausum Bearnium (nam ita Regem fœderati vocabant) nec elabi posse, nisi in piscem versus insiliret in pelagus. Et verò plurimi grauitate periculi moti & perculsi, Regi auctores erant, vt sparsis per

Rex in Normaniam venit.

La Force. Pont de l'Arche. De Chattes.

Eu.

per loca commoda copiis, se malo eripere, atque inscenso nauigio, vel in Angliam vel Rupellam euaderet: hærebátque Rex anceps consilij; cùm Biro Marescallus militari & fortissima oratione inflammato Rege,& repudiato formidoloso consilio,ad constátiam & ad victoriam firmauit animos. Nam omninò Regi standum in vestigio erat; quippe ad regnum itur fortitudine & audacia,non fuga & absentia;& enitenti in obices atque repagula, perrumpendum est necessario & inferenda vis. Ergo Rex statuit ad Dieppam munire se, & vires hostium repellere fortiter atque infringere.

III. *Pugna Arcensis.*

Supra Dieppam sesqui altera leuca, Arca est castellum proximæ pugnæ famâ clarissimum, in colle arduo positum; infra collem pagus est, eodem cum castro nomine; tum Betuna amnis, qui Dieppam illabitur; ac paulò longiùs Martinglisa alter pagus, cum leprosorum nosocomio. Eum locum ad muniendum Rex destinat, & continuò opus aggressus, amplo aggere pagum castro iungit, latéque munimenta in proximos agros circumducit. Ligonem ipse tractabat fossor diadematus, cæterique exemplum æmulati certatim nobiles militésque die post tertio opus perficiunt. Tum ipse cum Francis peditibus in castello hæret, in pago Marescallum locat cum duabus Helvetiorum legionibus & vna Germanorum; equitatu inter castellum & Dieppam fuso. Haud multò pòst Maynius totum exercitum ad Arcam adducit, non quidem in frontem, sed à tergo, occupato Martinglisa pago, & misso ad Poletum suburbium equitatu. Est Poletum Betuna amne ab Dieppa diremptum suburbium, quod dominatur in pontem subiectum, atque ipsi vrbi ponte annectitur. Illicò Rex nouas munitiones hosti obiecturus, Arcam pagum ducto aggere operit, trecentos milites in nosocomium immittit, & Castillonium cum nongentis ad Poletum propugnandum designat; qui magna celeritate, certatim contendentibus civibus, munimentis locum imbecillum firmat. Mox eum in locum Rex ipse festinat, & equitatu extra suburbium posito, aliquot velitationibus hostem repellit, dum simul eum Biro à nosocomio retundit, per magnum Priorem & Damvillam. Mox aliquot dies quieti agunt fœderati, nullâ re tentatâ, ob discordiam ducum, cùm Marchio Mussipontanus, Nemursius, Dux Aumalius, Eques eius frater, singuli rebus suis intenderent, nec in publicum satis, in spes avulsi suas consulerent. Demùm die Septembris nono post decimum, statuit Maynius conatu omni intendere, ad Regem munimentis suis deturbandum. Eam in rem occupare nosocomium primò oportebat; itaque post noctem mediam transmissis vltra Betunam copiis, existimabat prima luce improuisum Regem oppressum iri. At ille cum Birone mira diligentia rem ad pugnam instruens, octingentos Helvetios in nosocomio locauerat, prætexuerat aggerem, quingentis Lansquenetis, duabus legionibus Helveticis,& Francis aliquot; tum equitatus partem, tam levioris quàm gravioris, ante munimenta Priori magno tradiderat. Primus statim conflictus equites miscuit: Sagona fœderatorũ dux præclarissimus, sclopeti glande femur à Priore ictus, equo deiicitur,& lapsu extinguitur; Aumalius novo agmine pugnam instaurat,& cataphractos Regis equites pellit;aderátque Maynius qui pulsos opprimeret; *Sagone.*

HENRICVS IV.

cùm Damvilla educta Galatij Heluetica legione fusos excipit, atque instaurat; sclopetariis tam spissam grandinem effundentibus, vt Maynius fixo vestigio, nouam oppugnationem per pedites instituerit; Nemursio equitatum in Damvillæ Heluetios inuehente. Ita incalescit pugna, cùm improuisa res spem ac metum mutuò, vtrique partium infert. Collalti milites, cum ad marginem aggeris accessissent, nec facilè in eum perrumpi posse animaduerterent, consilio siue ante ad dolum prouiso, siue ex metu periculi repentino, quasi factuii deditionem, Regi salutem precantur, ac pileos sarissis summis imponunt. His fide habita, Germani qui aggerem tutabantur, manus officiose præbent, & magnâ lætitia transgressos in munimenta excipiunt. Biro prudentior in eos impressionem parabat, at se inhibuit, cùm ij addictos Regi se profiterentur; iamque multi è centurionibus Regem adierant, dextram osculati, & obsecrantes vt Bironem compesceret, transire se in ipsius castra bonâ fide, nec aliud petere, nisi vt soluerentur stipendia. Interea Nemursius Damvillæ Heluetios tantâ ferociâ aggreditur, vt loco pulsos propè in fugam ageret; quod Germani illi obseruantes repente fide violatâ in Germanos atque Heluetios arma obuertunt, expellunt munimento, & Bironem aduolantem deturbant equo, ac propemodùm necant. Ea re factus animus fœderatis, & à prima munitione in alteram momento irrumpitur; eodémque impetu in nosocomium: Rex profligabatur haud dubiè, parúmque abfuit quin eo torrente simul raperetur; cùm Maynij cunctatio spatium fecit ad rem instaurandam. Et quidem Rex vbi se ex periculo collegit, fortissimo animo intercursans suorum ordines, perturbatos sistit & præcipitem fugam, donec Arcâ festinans Castillonius, duas legiones in certamen infert. Tunc Germanis atque Heluetiis instauratum robur, & dimicatio repetita; Regísque prælliantis ductu, ereptus hosti Biro, & capti à Rege Comes Belinus, & Tremblecurius Tribunus; deinde Mompenserio & Noüa sparsum equitem reuocantibus, primùm nosocomio hostes eiecti, mox interiori munimento, postremò ampliori; vt verè rapta è manibus palma dici posset, & oblata per somnum victoria diffluxisse. Cæsi è Regiis aliquot nobiles, & ducenti milites; ex fœderatis sexcenti, in quibus haud pauci clari vel natalibus vel militari peritia. Et eo conflictu de toto bello præiudicatum est, cùm Rex viribus tantò inferior, vinceret, quia vinci non posset, & hostium fraudem fortitudine animi emendaret. Maynius se intra castra postquam duos dies continuit; ea, nocte media soluit, ac dies totidem copiis circumductis, rursum Dieppam inter atque Arcam se munit; tentatísque per decem dies, modò Arcâ, modo Dieppa, quà impressionibus, quà tormentis, atque vtrobique repulsus fortiter, tandem die vndecimo versus Picardiam se recepit. Iámque Rex Longauillam atque Aumontium vocatos exceperat, sub hostis aspectum vrbes Gamachiam atque Eusium expugnauerat, prouocaturus in prælium; sed festinans Maynius penitus in Picardiam se abdebat.

IV.

Rex Parisios aggreditur.

Regressus in Normanniam Rex, Anglorum copiis ab Elizabetha missis recreatur; ij erant militum quatuor millia; allata simul ducenta

librarum ac viginti millia, & commeatus in bellum plurimus. Eo supplemento firmatus Rex, consilium aggrediendæ Lutetiæ reuocat; eò magis, quod intestina Catholicos inter & Hugonottos dissidia iam animos ducum distrahebant, Mompenserio instigante Catholicos, & ferente impatientiùs dissensum Regis à vera religione. Itaque transmisso ad Meulancum Sequana, exercitum Rex versus Parisios ducit, spe certa vrbis per clandestina consilia occupandæ, si foris vim inferat, hoste ad munimenta tutanda abducto; eámque spem fecerat Blancomenilius Præses in Senatu diadematus; patefacturum se vrbem, si intra suburbium Rex penetraret; & ille inuadenda designat, quæ ad Vniuersitatem spectabant. Ea porrò Parisienses lato & amplissimo, per agros aggere communiuerant; locatis per interualla tormentis; quamquam nihil admodùm à Rege metuerent. Nam plebem inanibus speciosisque rumoribus lactabant fœderati, & nuper Maynius quinque vexilla ad eos remiserat, rapta à Germanis dum per fraudem in Arcense munimentum inuaserant, quibus Mompenseria aliquot alia à se artificiosè facta adiunxerat; eáque magnâ pompâ per vrbem vecta sunt. Dein imago Dieppæ vrbis ære sculpta vænibat à baiulis, addideratque situm oppugnationis Maynius, qua constabat Regem terra maríque obsessum, post Anglicas copias profligatas, deditionem reposcere; ac breui captum ductum iri Parisios; eóque stulta credulitas amentiæ venerat, vt plerique fenestras locarent, & in vico Sancti Dionysij pegmata erigerent ad spectandum captiuum. Verùm is ad munimentum oppositum iam adequitabat; quod postquam perspexit, atque animaduertit amplius esse spatium, quàm vt commodè propugnaretur; in diem crastinam, quæ Nouembris prima, oppugnationem indicit; quæ ante lucem instituta est. In tria agmina peditatum distribuerat Rex; in primo Angli, Duce Birone cum filio & Guytrio, in suburbia Sancti Victoris & Sancti Marcelli impetum faciunt; in secundo Aumontius, cum Damvilla, & Bellegardo, Sancti Iacobi & Sancti Michaëlis suburbia impetit; in tertio Castillolonius & Noüa amplissimam Sancti Germani regionem aggrediuntur; dispositi à tergo equites ad promouendam impressionem. Primo impetu amplum illud munimentum perrumpitur, difficultas ad suburbia paulò maior; sed intra horam profligatum est prælium, & in singula admissi Regij; potuítque vrbs subigi, si maturè Aumontius in portas Sancti Iacobi & Sancti Michaëlis intendisset tormenta. Sed breui interuallo restauratus ciui est animus, & portæ fimo & trabibus firmatæ excusserunt impetum. Castillonius & Noüa ad Nesleam portam repulsi similiter, Rosneo duce propugnante vrbem, & Sanseurino centurione erumpente in ipsum suburbium. Rex plebe faustè acclamante in suburbium Sancti Iacobi amicè ingreditur, & Castillonij vindictâ oppresâ, qui victimas paternis manibus Parisienses mactabat, hæsit aliquandiu opperiens Politicorum consilia (nam ita qui Regis studebant partibus vocabantur) donec celeritate magna aduolans Maynius cum toto exercitu, Regi consilium excussit; isque à suburbiis recessit, abductis quadringentis captiuis, cùm quingenti ciuium in conflictu ceciderint.

HENRICVS IV.

Blanc Mesnil.

Rosne.
S. Seurin.

HENRICVS IV. cecidissent. Erat animus Turones petere, & proximas regiones seruitute hostium vindicare. Primùm ad Vindocinenses conuersus, Stampas in via expugnat; mox arcem, quam diruit, infestam Stampensibus, & calamitatis causam multiplicem. Tum per Belsiam subiens, in Vindocinenses; Vindocinum capit, ac diripit; præfecto Benchartio, qui tam ignauè Henrico III. vrbem rapuerat, truncato capite. Mox Turones aduolans, ingenti omnium Ordinum gratulatione exceptus, admittit magno lætitiæ sensu Venetum Oratorem: etenim prudentissimi Patres vno assensu ipsum in Regem Franciæ habendum censuerant; quamquam Pontifice & Hispaniæ Rege omni ope in Senatu intercedentibus. Post breuem moram ad Cœnomanos Rex conuersus; vrbem primariam à Boisdelphino occupatam, & immenso sumptu communitam, adigit in deditionem; dein profectus Lauallium in Britanniæ limites; mittit Principem Dombensem in ipsam Britanniam, qui Mercordio obsisteret, partésque regias promoueret; Tauanium in Burgundiam, Bironem Marescallum qui Alensonium caperet; ac tandem ducto in hyberna exercitu, nobiles in suos lares dimisit. Fuit enim hæc quatuor annis proximis bellandi ratio; vt cùm Rex inopiâ pecuniæ laboraret, bellum gereret sumptu Nobilium; qui per hyemem ex domestica parsimonia nummis aucti, vere regrediebantur, apparatu ad bellum instructi: paritérque miles gregarius in prouincias missus, prædam ex hoste faciebat, tuebatúrque in ipsum suas quisque vrbes & oppida. Nec omittenda Regis industria singularis, inter eas penuriæ difficultates, & contraria suorum studia. Nam Hugonotti acerbissimè conquerebantur ob duritiam Francisci d'O Præfecti ærario, à quo ne assem quidem possent emungere, cùm in Catholicos benignior foret; atque ipsi Catholici Regem à religione sua alienum ferebant in dies impatientiùs. Attamen ille & Hugonottos demulcebat priuatim, promissa in religione constantia, & futuræ prosperitatis consortio, & Catholicos spe conuersionis retinebat; de Pontifice, de ipsa Ecclesia, & personis sacris, honorificis verbis nusquam non colloquens; agebat cum Nobilibus quàm familiariter; cum gregario milite humaniter, capiebátque singulos dexteritate ingenij, ore, habitu, sermone, passim cunctis gratus & acceptus, vt ipsi tam domi quàm foris enitendum in hostem fuerit; nec laborandum minùs in profliganda penuria, quam in potentissimo hoste subigendo.

Laual. *Mercœur.* *Regis inopia & industria.*

V. Postquam Alensonium Biro expugnauit, Rex post breuem moram, per anni noui auspicia, in Normanniam irrumpit cum copiis; atque Argentano capto, Falesiam vrbem vallo cingit. Est Falesia in colle posita, subsidente circum valle, defensa castro validissimo, quod vrbi ipsi adiungitur; obtinebátque tum vrbem tum castrum Brissacus cum legione Picardi Tribuni, quæ inter fœderatas pugnacissima habebatur. Rex à castro, quod plerumque illi vsitatum erat, oppugnandi initium petit. Auxilio erat ipse loci situs, nam castro munimentum erat stagnum amplissimum atque altissimum; quod frigoris asperitate in gelu coaluerat, tam durum & firmum, vt eo commodè tormenta regia inueherentur; sicque opportunitas maxima in euidentem perniciem ibat. Directa tormenta post continuam verberatio

Rex iterum in Normanniam inuadit. *Falaise.* *Anno 1590.*

verberationem, postquam latam muro labem intulerant, appellat Rex Brissacum de deditione; qui cùm magnificè ad ostentationem vanam responderet; haud multò pòst ad deditionem ipsam impellitur. Quippe miles in proximam turrim evadens, quam aperuerant tormenta, cùm nullus hostium spectaretur, arcessit socios, quibus aduolantibus porta effringitur, vnde è castro patebat in vrbem aditus; simulque vno impetu in vrbem irrumpitur, pulsisque leui opera ciuibus, vrbs ipsa capitur atque diripitur. Et in ipso conflictu exemplum editum calamitosæ virtutis, & amoris sua miracula renovantis. Inter cives pugnabat Chesnaius, adolescens mercator, simúlque virgo quam perditè amabat, ad eius latus dimicabat; vterque tam generosè & fortiter, vt ab ipso Rege obseruati, iussi sint, quantùm Martis ardor sinebat, esse incolumes. At cùm adolescens sclopeti glande repente stratus esset, virgo salute quam offerebat hostis repudiata, se pugnans in confertissimam aciem abdidit; donec ad necem saucia regressa tandem, in exspirantem adolescentem incumbit; ac pro geniali toro pugnam nacta, sanguinem sanguini, plagam plagæ infundens, in dilecti ore animam mittit. Duósque amantes vocauit posteritas; vt haberet Francia quos eo in genere Hispanis componeret. Brissacus mox deditionem castri paciscitur, sibi & quindecim salutem asserens: opulenta supellex Bironi concessa, & pauci milites necati suspendio, pluribus alioquin sceleribus graues. Multæ postea in eo tractu vrbes Regi traditæ; Domfrontium, Lexovium, Baiocæ, Veruolium, & ipsum Honflorium, post dierum aliquot propugnationem. At ipse Rex ad Honflorium Bironem dimiserat, cum ala equitum & sclopetariorum expedita, raptus ad Mulancum seruandum. Etenim Maynius, frequentibus Parisiensium vocibus lacessitus, expostulantium quod desidere in vrbe militem pateretur, ipsum eduxerat expugnaturus proxima oppida, quæ Rothomagum intercludebant Lutetia. Captis igitur ad Oesiam aliquot oppidulis, & recepta non multo labore Pontisara; Mulancum aggreditur, quod vnum cum Ponte Arcuato, addicebat Sequanam Regiis. Erat Mulancum castrum potiùs quàm oppidum amni impositum, & tutabatur præfectus fortissimus Berenguevilla ab Aumontio datus, qui fortitudine atque industria non vulgari diu conatum impetumque hostium fregerat. In extremis erat, cùm Rex in opem advolat, infertque in castrum militem; sed repentè eo reuocatur, vt cæteras copias in Nemursium tueretur. Semel atque iterum admirabili pernicitate profectus in Normanniam Rex, & Mulancum redux, sedulitatem partitus, vrbem simul tutabatur & copias; donec Maynium omninò avulsurus, Poissiacum expugnare aggreditur; vrbemque per scalas inuadens, in proximum pontem impetum vertit; quem tormentis dum verberat, Maynius necessario abductus Mulanco, cum toto exercitu Poissiacum venit; quo tandem tempore Rex voti compos ad Drocum obsidendum copias amovet; omittitque pariter Mulancum Maynius, de re maiori sollicitus; nam Parmensem conuenit, ad militem exorandum; quo fretus, Regi imminebat, Drocensi obsidione soluta. Sed militaris expeditio interpellanda paulisper, dum in Pontificis

Amoris vis. La Chesnaye.

Meulanc.

Berengueville.

HENRICVS IV. VI.

cis Hispanique consilia introspiciam; quibus moles fœderis tantoperè nitebatur.

Caietanus Legatus in Franciam.

Sixtus summus Pontifex, mortem Henrici cum gaudij sensu acceperat; ac tametsi hæsisset anceps aliquandiu, cùm ad Navarrum confluxisse Nobiles audivisset; tamen postquam per oratorem fœderatorum accepit, Catholicos omnes Navarrum eiurare, & Carolum Cardinalem Regem nuncupasse; imò Navarrum ad Dieppam in extrema actum; se ad fœdus vertit, statuitque in Franciam Legatum mittere, qui fœderatos ope & consilio promoveret, vt Francia tota vni Regi & Orthodoxo addiceretur. Eum itaque dicit Henricum Caietanum Cardinalem, virum ætate, scientia, & peritia rerum conspicuum; cui adiuncti Episcopi decem & Bellarminus Iesuita doctrinâ Iam tum orbe toto percelebris. Nec Pontificem moverat, quod legati duo fratres, privatis vtilitatibus adstricti essent Hispano; nam sperabat eam ob rem Legatum futurum acceptiorem Hispano, rémque faciliùs promovendam; cùm ipse cæteroquin Legati prudentiæ, fideique prorsus confideret. Iam anno præterito se Legatus in viam dederat, ac Taurini summis honoribus à Sabaudo exceptus, & ab eo in suam ductus sententiam, Lugdunum vix pervenerat, cùm Maynium & Mendosam oratorem Hispanum agentem Parisiis, de aduentu suo certiores facit; ac Rege cæterisque suarum partium Orthodoxis neutiquam monitis, per Burgundiam Parisios proficiscitur. Ea in vrbe sub initium Ianuarij incredibili gratulatione excipitur; defertque in Senatum Pontificium diploma, quo sua auctoritas constituebatur; quamquam molestè tulerit, dictum antea Regem Cardinalem Borbonium; cùm illius eligendi auctoritatem illibatam sibi admodùm cuperet. Ad dum ille Pontificiam potestatem propagat: rem suam Philippus Hispaniæ Rex agitabat. Bernardinum Mendosam apud Henricum III. oratorem, statim à Guisiorum cæde, à Rege abscedere iusserat, & Lutetiam venire ad fœderatos; vt eos iuvandi tam opportuna occasio caperetur. Eam in rem Mendosa, cum quadraginta virorum plurimos, inopum civium ac devotorum multam factionem, Cœnobitas plerosque, partim pecunia, partim specie religionis pellexisset, atque in mentem suam perduxisset, rem proponit in amplissimo Vnionis consilio, speciosam quidem & ad aspectum primum perutilem, at omninò Regi regnóque ipsi perniciosam; vt se Francia tutelæ ac defensioni Hispani Regis subiiceret; multáque addit ad exaggerandam Regis immensam potentiam. Id cum Hispanicæ factionis homines, laudibus in cœlum tollerent, affirmaréntque Regno ac Religioni nihil salubrius obvenire posse; contra Maynius eiúsque asseclæ, subita re permoti, cùm moram ad deliberandum reposcerent; Mendosa ad mitigandam postulationem, multas conditiones adiungit, quæ fidem facerent, rem totam in Franciæ commodum verti; eæque tam coloratam boni formam induerant, vt Maynio recusandi modum excuterent. Verùm ille, post consultos prudentissimos viros, præcipuè Villaregium & Brissonium Præsidem, atque angue perspecto qui lateret sub frondibus, deliberationem in aduentum Legati reiecit; quippe rem tanti esse momenti,

Hispanorum Consilia.

in

in qua religionis apex ageretur, vt de ea nihil absque summi Pontificis auctoritate constitui posset. Sic obiectus flagitationi Hispanorum obex, quo repressa prima ambitio. Post Legati aduentum, cùm Mendosa idem propositum vrgeret vehementissimè, nec minori constantiâ repugnaret Maynius; Legatus veritus, ne contentio in vim atque arma erumperet, ab ea spe Hispanos dimouet, maturuisse nondum consilium docens, atque aliam viam oportere institui. Itaque illi nouum consilium capiunt, spreta vt præ se ferebant vtilitate, seruandæ Religionis vnam gloriam expetunt; affirmant obruendum semel Bearnensem, excidendam vno conatu hæresim in suo capite; eámque in rem magnas copias offerunt. Porrò idem diuerso modo intendebatur. Nam Maynius admissis ab Hispano copiis, vel vinceretur, vel vinceret; si succumberet, se totum Hispano tradere cogeretur; sin euaderet victor, cùm validiores essent copiæ Hispanicæ, etiam victor mitteretur sub iugum. Nec id Principem sagacem latuit; quapropter ab Hispano militem cupiebat modicum, multam pecuniam, per quam delectum suo arbitrio faceret; nec alieno ductui manciparetur: at cùm obstinatiùs repugnaret Mendosa; ipse ad Parmensem profectus in Belgium, duo equitum millia impetrat, ductore Philippo Egmontio, Egmontij viri fortis filio, cui Albanus vitam ademerat. Per eam occasionem Philippus Rex vulgato scripto mentem suam manifestam facit, occulitque; nempe obsecrabat Principes cunctos Christianos, vt ad liberandum Carolum X. Franciæ Regem arma adiungerent; expurgarent candem hæresi, ad obsequium Regis Christianissimi totam adducerent; mox simul ipsum hæresis virus, ab cæteris prouinciis pellerent, tunc demùm omnes viribus iunctis Terram Sanctam Turcis eriperent, testatus Deum maximum superosque cœlites, eum vnum armorum & votorum scopum esse ac finem, vt per ea Ecclesia prorogetur, extinguantur hæreses, ac quique populi suo legitimo Principi obsequantur. Ea erat occulta animorum dimicatio, dum Maynius instructo exercitu palam vim parabat.

VII. *Apparatus ad pugnam Iuriacensem.* Nonãcourt.

Ad eius exercitus famam, discesserat Rex ab Drocensi obsidione, ac retro versus Nonancurium oppidum ceperat, euocatis è nobilitate quàmplurimis, ad pugnam si res sua posceret conferendam. Et ab ea dehortabantur haud pauci, obtendentes *incertam martis aleam, superiores hostium vires; ineluctabilem perniciem, si Rex vinceretur; vtilitatem non admodum magnam si vinceret; præstare, egentem pecuniâ hostem morâ absumere, atque adscititias copias cunctatione lenta disiungere.* Contra Nobiles plerique, duces, centuriones, & ipsi milites pugnam reposcebant; & Biro Marescallus summæ ob experientiam auctoritatis, necessitatem prælij insinuabat. *Si cederet Rex, existimationis & gloriæ iacturam certissimam, qua vna nitebatur belli spes atque victoriæ; abiecturos se Nobiles, qui tanta martis cupiditate nunc flagrant; nec ambigi de victoria posse, si ad prælium fortissimi illi animi adhiberentur.* Nec cũctatur Rex id amplecti consilium, quod ipse vehementissimè omnium concupiscebat. At verò in Maynio longè diuersa mens; nam à prælio abhorrebat prorsus; nouerat Regis copias quanquam numero impares, robore tamen atque peritiâ superiores, metuebat ne victor aut victus in Hispani potestatem

HENRICVS IV. ipse recideret. Attamen suorum flagitationibus dederat, & Hispanorum petitionibus, vt ad Drocum soluendum admoueret propiùs copias, certus tamen abstinendi à pugna; seque inter ac hostem, amnem interiicere. Verùm compoti consilij sui esse non licuit. Vrgent è fœderatis vehementissimi, *luem regni & calamitatem belli vno dumtaxat prælio excidi posse; quid Dux cunctaretur? quid opperiretur adeo viribus ipse superior? an non auctoritatem regiam vsurpatam, in æuum vltimum produci cuperet; suæque promotor ambitionis, promoueret Franciæ calamitates? Iam à Bearnensi quamplurimas vrbes occupatas, nutare plurimas, & longè plures statim accessuras, si fœderatus exercitus tantò maior viribus, se absterreri metu exhibeat.* Ad ea Egmontius, adolescentiæ æstu & cupidine gloriæ feruidus, instabat ardentiùs, ac minabatur, se solum cum Belgico milite invasurum in hæreticos, si abstineat Maynius; mox ipsum adhuc cunctantem impulit nuntius, referens Regem Nonancurio discessisse, ac Vernolium versus recedere. Quo nuntio Duces cæteri rati Regem fugere, vno impetu prælium expetunt impetrántque; simul rapti in equos, nullo ordine ponte Iuriacensi Euram transmittunt; non dubij quin fugientem Regem assequuti, cum certa & inevitabili clade afficerent. At ille Nonancurio quidem erat profectus, sed ad hostem rectà properabat; occurrúntque improuisò ab vtroque exercitu velites; tam attonito Maynio, quàm gaudente Rege, atque exclamante, venisse commodùm, quod ipse quærebat. Atque extemplo Rex admirabili peritia copias in pugnam explicat, nec secus Maynius dirigebat suas; intercedente vnius leucæ spatio & pago medio. Attamen eo die inhibita est pugna; præter leuiora prælia ad pagum obtinendum, quem tandem assequutus est Rex. Quippe is de industria abstinebat, cùm propè in momenta evocati Nobiles cum turmis suis confluerent: nam ipso manè accesserunt præsidia ex Normanniæ vrbibus; tum intra diem

La Guiche. Contyus Princeps, Guicha summus tormentariæ rei Præfectus, Mornæus & Parabera, Trimollius cum trecentis nobilibus Pictonibus; Comes Sampaulus, & Noüa, singuli suis Nobilium turmis accincti. Similiter Maynius continebat se, vel breui mora se confirmaturus, vel opperiens dum se hostis moueret; mox inclinante in vesperum die, stetit in vestigio, donec idem hostis ad petendum hospitium iret, & ipse loca commoda quæ designabat occuparet. Perfrigida nox vtrobique leui somno transacta; ipse Rex recumbens in straminea culcitra, per moras breuissimas speculatores mittebat, qui explorarent an Maynius amnem ad recessum traiiceret. Postquam certò resciium est, nihil in castris moveri, nec dubitatum, quin die proximo præliandum foret; Rex ad vigiliam tertiam, Martis die decimo quarto, singula ad proximam pugnam componit. Ingens

Aure. Itton. Iury. est camporum & aperta planities, duos inter fluuiolos Auram & Ittonem, qui mox adiuncti in Euram confluunt; porrò vltra Euram est Iuriacum pagus, Eura vado difficili, ponte coniungitur, quem à tergo fœderati dimiserant; frontem hosti obuertentes, vtroque exercitu in patenti planitie explicato. Rex in agmina suum equitem tribuit; in quibus nulli Lancearij erant; sex designata, quatuor ducebant Aumontius, Mompenserius,

rius, Biro filius, & Rex ipse, pugnantibus in prima regij agminis serie, Proceribus Tribunisque, & collucentibus mirifice armorum splendore; attributi singulis turmis pedites sui. Quintum agmen ex Reitris conflatum agebat Theodoricus Schombergius, postremum Biro Marescallus seduxerat semoveráique ab cæteris, inspecturus pugnam fixo vestigio, & nequiquam initurus, nisi necessitas cogeret: eràntque in exercitu octo millia peditum, equitum duo. At Maynius longè numero superabat, nam sexdecim millia implebant copiæ; eásque eodem propè cum Rege ordine, vt fit in ciuilibus bellis, instruxerat: stabat ipse in medio, cum Francis cataphractis trecentis, ad lævam Egmontius cum spisso Lancceariorum agmine; & Nemursius ad dextram, Reitri ductoribus Brunsvicensi notho, & Bassompetra; tum Francorum agmen agente Aumalio. Sic oppositæ acies hæserunt aliquandiu; donec Rex advertens solis lucem & venti flatum in suorum oculos ferri, emendaturus errorem, iubet turmas ingredi, deflexo ad lævam incessu; simúlque Maynius alterum cornu in eam partem impellit. Postquam Rex prece feruida Deum compellauit, induítque galeam candentibus plumis refulgentem; tum antequam demitteret bucculam, ad proximos versus; *Commilitones, inquit; nos simul eandem aleam subimus hodie; simul vobiscum vincam aut moriar: seruate ordines; vósque in eos statim reuocate, in eo victoria; vobis pro vexillo meæ istæ plumæ sint. Iustrate illas oculis, nusquam occurrent nisi in via gloriæ atque victoriæ.* His dictis iubet explodi tormenta. Anno 1590.

VIII. *Pugna Iuriacensis.*

Et auspicatus feliciter pugnam fulminantibus machinis, Aumontij fortitudine delibat victoriam. Ille irruentes leuiores equites, disiicit statim, móxque Regi se adiungit, dum prælium ineunt agmina singula. Biro filius in Reitros infunditur, & in fugam agit; dein Vallonum acie circumfusus, dum fortiter pugnat, gemino vulnere os & tibiam læsus, in discrimen adducitur; donec advolantibus centum equitibus, liberatur, & Vallonum agmen dispellit. Mompenserius qui alterum Reitrorum agmen solo incessu disiecerat, in Nemursium ruit; Schombergius in Aumalium. Pari propemodùm sorte, oppериente victoria momentum in quam lancem propenderet, ab Regis, Mayniíque agminibus. Et quidem Maynius cum Egmontio & Brunsvicensi, qui disiectis Reitris ad Vallones accesserat; lancearios mille ducentos & quadringentos sclopetarios equites, impellit in Regem: ac prima glande sclopetariorum sinistram regij agminis alam concusserat: casu etiam atque errore conturbante aciem regiam. Etenim Rhodius generosissimi animi adolescens, vexillifer Regis, illicò in fronte saucius, fuso cruore in oculos, habenisque ferro hostili abscissis, equi ferocitate extra ordines rapitur: simul alius insequitur, temerarius iuvenis, qui cùm galeæ albicantes plumas imposuisset, fidem pluribus fecit Regem abscedere; quem haud pauci sequuti sunt. Sed extemplò ipse Rex spectandum se dedit: irruitque in Egmontij confertissimam turmam, & in illam segetem lancearum ferream, pugnámque atrocissimam conserit. Idpostquam agmen magno impetu soluit atque aperuit, aggressus per latera, quadrantis vnius spatio fractum disiicit, & in fugam agit. Primo De Rhodes.

HENRICVS IV. concursu Egmontius à Franco Nobili glande læso capite occubuerat; simúlque Brunsuicensis post multiplices plagas animam miserat; iámque cætera agmina strage consimili pellebantur; cùm Maynius peregregiè Imperatoris functus, militísque officio, postquam cum Nemursio, Aumalio equite, & triginta equitibus, fixus in campo suos in ordines reuocare frustra conatus est; nihilque præter horrorem circumspicit; tandem lento

Manies. passu ad Iuriaci pontem versus, cum transmissum exscindi iubet, Meduntámque se recipit; Nemursius, Aumalius, Tauanius Vicecomes, Rosneus & Bassompetra, per apertos campos Carnutum fugerunt. Rex quanquam victor nondum comparebat, fugerátque suorum oculos, dum se abdit in Vallonum aciem; tandem spectatus magnâ lætitiâ, dum rediret cruento ense, obtrito apice galeæ, armísque pluribus locis ferro hostium tusis; reuocabátque ad locum quem antea disignauerat viginti equites, quando nouo periculo tantùm non obruitur. Vallonum agmen illibatum hactenus in eum prorumpit, instaurátque pugnam; sed opportunè Magnus Prior, Aumontius, Trimollius, Giuriúsque, cum equitibus aliquot, ad Regem aduolant, vnóque impetu hostile agmen fundunt ac dissipant. Ita Rex victor se victricibus turmis restituit. Nec Biro Marescallus abstinuit se, quin Regem admoneret; *Id enimuerò*, inquit, *non æquum est, Domine vt Rex Bironis partes agat, cum hodie Biro munus Regis obierit.* Etenim ille cum suo agmine pugnâ cessauerat, momento ad victoriam magno, prohibens hostes, ne se colligerent ac restituerent prælium. Profligato equitatu, leui negotio pedites victi sunt; Franci & Germani internecione deleti omnes propemodùm; frustra Germanis arma submittentibus, recenti ad Arcense munimentum perfidia. Supererant duo Heluetiorum agmina, in quos tormenta agi Biro mandauerat; cùm Rex prono ad conciliandam gentem affectu, eos appellat de deditione; quam illi admittunt, pacti regressum in patriam, & signa dimittunt, quæ benignè restituit Rex, curauitque intactos duci in patriam. Certâ tandem victoriâ, ad insequendum hostem versa celeritas; iam ad Euram amnem, Iuriacensem pontem, & in ipso pago magna erat strages hostium edita, móxque Rex cùm eo loco va-

Anet. dum impeditum esset, ac Raitri pugna instaurata passim cæderentur, Anetum regreditur, vbi patebat amnis vado percommodo, eóque transito præcurrebat cum viginti equitibus, quando in agmen incidit ex ducentis equitibus; quamobrem suos præstolatus, haudquaquam Maynium assequi potuit, qui Meduntæ nocte proxima hærens, mox Sandionysium cum turma equitum obtinuit. E tanto fœderatorum exercitu, quater mille dumtaxat seruati, cæsi reliqui, capti, aut deditione dimissi, signa, tormenta ac impedimenta penes victorem fuerunt, luculentis spoliis miles ditatus est, Regi oblata viginti equitum vexilla, peditum signa sexaginta, cæsi

De Nesle. ex Regiis Balsac Entraguius, Scombergius, Marchio Nesleus, Feuquerius & quinquaginta circiter nobiles. Nec victoria dignior in ipso conflictu Rex, quàm post ipsam partam, in hostem clementiâ, in suos humanitate, superbiam vincens & arrogantiam. Proclamari iussit vt Franco parceretur, vnísque extranei cæderentur; admisit omnes qui se dedere cuperent, plurimos

rimos

rimos etiam eripuit ferro vincentium; captiuos humanissimè habuit; palmæ gloriam communicatam cum suis voluit, ingentes gratias agens singulis, ipsósque collaudans, laudem, qui regnum non posset, modestè partitus; dicitúrque ipso die prælij dum cœnaret, redeunti Aumontio ad infimum gradum occurrisse, & iussisse secum mensæ accumbere; his additis amantissimis vocibus; *Æquum esse admitti ad epulum, qui ad sponsi connubium tantum contulisset.* Atque ea est Iuriacensis palma, quæ Francica indole, nulla fraude, nullis insidiis reportata, veræ fortitudinis præmium fuit, vt victi, quod est rarissimum, vnum vincentium robur excusarent.

IX. *Parisiorum obsidio.*

Primus victoriæ fructus, Medunta & Vernolium ad Sequanam vrbes Regi patent; nec vlla erat ciuitas quæ victorem si adesset ad portas excluderet. Vna tamen videbatur digna præ cæteris, quæ palmæ fastigium & summa laus foret, Lutetia. Et suadebat Noüa, ad eam Rex se victoria recenti conferret, affirmans indubitatè, vrbem clade perturbatissimam, nullo duce, nullis munimentis vallatam, haud difficulter expugnari posse. Nec dissimilia vero suadebat. Sed dissentiebant cæteri, quorum princeps Biro; auctores vt vi abstineret, ac vrbem tam amplam fame & inedia, sub iugum mittere aggrederetur. Creditúsque est Biro timuisse, ne tam citò bellum definerer, suáque opera superuacanea foret; Ministri præterea atque Hugonotti, multis indiciis suspicati, Regem haud ægrè à persuasione sua abscessurum, cupiebant multiplicari ærumnas, per quas eum suæ factioni vincirent arctiùs. Ita mora dierum quindecim, quibus Meduntæ Rex ad reparandum exercitum egit, saluti Parisiensibus fuit. Secesserat Sandionysium Maynius, miserátque Nemursium ad Parisienses, cui res suas commendans, ac Villaregio, Mompenseriæ, cæterisque fautoribus, iuit Suessionem, ad conficienda è Belgio subsidia, & cum Parmensi acturus commodiùs. Et verò Nemursius vrbis gubernator à Consilio dictus, sedulò propugnandæ illi incumbit, is annis iunior, sed animi robore, audenti confidentia, & deliberandi prudentia, iuuentutem fouens temperánsque, vrbem afflictam recreare & munire cœpit. Annonam infert, quantam angustiæ temporis passæ sunt, instaurat muros, collocat cæteras munitiones, tormenta magno numero fundit, tundit sulphurei pulueris vim immensam, militem in præsidium præter ciuem constituit, mille ducentos Germanos pedites, Francos totidem, mille Heluetios; Vitrium euocat Meldarum præfectum cum cataphractis centum quinquaginta, centum alios inducente Mendosa, amnem supra & infra catenis ferreis claudit, & inflammatis Parisiensium studiis ad Regem hæreticum repellendum, apparat accuratissimam propugnationem. At Rex lentiùs Meduntâ progressus, èxequuturus institutum consilium, & inediam vrbi illaturus, expugnabat oppida quæ vrbem alerent. Iam clausâ per Meduntam Normanniâ, interclusurus Campaniam atque Burgundiam; Corbolium, Lagniacum, Melodunum, Monteræum, & plura alia capit; tum postquam colloquium cum Villaregio, & Moecenico Cenedæ Episcopo frustra

HENRICVS IV.

Sens.

fuit; atque vrbem Senonum irrito & pernicioso conatu impetiit, Parisios tandem sub Aprilis exitum exercitu cingit. In eo erant quindecim peditum millia, equitum tria; copiæ longè ad subigendam amplissimam vrbem inferiores; sed Regi virtus pro numero erat, civi numerus pro incommodo, atque detrimento; nec multitudo aliud contulit, quam necessitatem patientiæ & incrementum miseriæ. Quatuor potissimùm oppugnandi rationibus Rex vrbem aggressus est; vi, arcanis consiliis, amicis colloquiis, & extrema inedia. Vim adhibuit primùm, statim inhibuit. Noüa ductore suburbium sancti Laurentij aggressus invadere, per Annalium equitem Noüa grauiter læso, repulsus est post impressionem tergeminam, abstinuitque in posterum vim inferre. Arcana consilia cum plerisque civium instituerat, & per ea tentata vis aliquoties, verum diligentia summâ Nemursij, & sexdecim virorum perspicaciate incredibili, per fidos exploratores penetrantium in omnium mentes, evanescebant consilia, eorumque auctores in pœnam sæpius rapiebantur. Colloquia haud rarò inita tum

De Pisani.

Legati cum Pisano, tum Gondij Cardinalis & Archiepiscopi Parisiensis cum Rege, effectum haud disparem sortita, nihil admodum promovebant; cùm ea fœderati eo dumtaxat animo instituerent, vt plebem miseram spe proximæ pacis lactarent; spatiúmque Maynio ad instruendam opem conficerent. Ideò tota ratio oppugnationis, ad vnam famis necessitatem reciderat. Porrò eam priusquam exponam, lubet singula quædam obseruanda percurrere, quæ ad rationem obsidionis visa sunt conferre.

Cardinalis Borbonij mors.

Etenim Cardinalis Borbonij mors fœderatorum causam multùm conturbauit. Ille ætatis anno sexagesimo sexto, longè morbis quàm annis infirmior, Fontenæi, vbi agebat captivus, animam egerat; larvámque illam Regis simul extinxerat. Isque casus vehementer Maynium exagitauit; veritum ne detractâ potestatis suæ personâ, aut ab se auerterentur tandem fœderati, aut Hispani nova consilia molirentur. Hoste tamen ad portas hærente, conspirarunt omnium animi ad medelam malo faciendam; decreuitque Maynio tum Senatus, tum civitatis Consilium vicariam in vniuersum Regnum præfecturam; móxque Sorbona decretum edidit, quo sanciebat, nefas esse iure Diuino hæreticum Regem admittere, ac nominatim Henricum Borbonium percellebat, vt hæreticum, relapsum, sacris interdictum, indignum prorsus cui deferretur obsequium, eiúsque asseclas graui in Deum noxa peccare, qui promoverent hæreticum. Postquam animos eo decreto quasi clavo sanctissimo fixos confirmatunt, gemina supplicatione præludere defensioni mentibúsque commodum visum

Supplicatio gemina.

est. Primam instituunt cœnobitæ Monachi, qui corrogabant stipem è publico. Præibat Rosa Silvanectēsis Episcopus cum Priore Carthusiensium, Crucem lævâ, bipennem hastam dextrâ gestantes, sequebantur longis ordinibus cæteri in familias suas distributi, galeis loricisque supra relegiosas vestes armati, cincti gladiis, ferentesq; partim hastas puras, sclopeta partim, partim sicas, & oblonga scuta, concinentes sacra carmina, quæ crebris sclopetorum explosionibus interiungebant, quorum vna glande spectantis Legati Sacerdos minister est cæsus. Altera supplicatio longè gravior fuit atq; modestior.

Eam

Eam ducebant Nemursius, Aumalius, cæterique Proceres, Tribuni, & Duces, supremi Magistratus, Archiepiscopus Lugdunensis, cæterique Episcopi, qui inflammati concione Oratoris sacri, Legato vota admittente, iureiurando singuli se obstrinxerunt, ad Religionis Catholicæ, Parisiorum defensionem, & hæretici Principis repulsam. Mox eam religionem credita est benignitas Dei præmiari, largo commeatu à Sampaulo Tribuno in vrbem inducto. Etenim cum Rex Laudunum celeritate magna contendisset, in quam vrbem auxiliares copias adduxerat Maynius, eúmque velitationibus prouocaret ad prælium, deinde audito Sampauli proposito, eadem celeritate regressus in castra, commeatum intercipere nusquam valuerat. Sed maioribus in dies auxiliis & supplementis militum, castra augebantur. Contius Princeps multas è Turonibus, Pictonibus, atque Andegauis duxerat copias; Vicecomes Turenius, diuturna ægritudine nondum recreatus, vectus lecticâ, mille equites, quater mille pedites; Humerius è Picardia trecentos equites & legiones duas adducunt; ac confluebant certatim Nobiles. Vnus tamen præ cæteris Regi acceptissimus Dux Niuernensis Ludouicus Gonzaga; maximi ponderis in vtram partem se verteret, ob religionem, fidem & probitatem, cæteráſque dotes; exoptatus à Rege maximè, ipsiúſque partium Orthodoxis, quod nemini Catholico videretur causa repudianda, quam ille probasset. Ille ab Henrici III. morte, tam ab factione fœderatorum auersus, quàm religionis studio ab Rege alienus, domi hactenus hæserat; ac post sedulam deliberationem, statuerat se Regi addicere, sed reuocato ad Religionem sinceram; quod vt perficeret; nulla conditione, nullo fidei præmio petito aut admisso, Regem adit, facultates amplas in rem publicam offerens, largitúſque non modicam partem, cùm res ipsæ poscerent. Dignus in paucis, quem ob fidem in Franciam illibatam, Annales nostri posterorum memoriæ tradant. Postmodum Chiuernius Cancellarius qui duas inter partes medias steterat, se ad Regem vertit, & peramanter exceptus, donatur sigillis, quæ hactenus Marescallus Biro obtinebat; eiúſque aduentu reuocata maiestas Togati Consilij. Móxque oppidum Sandionysium redditum Regi; cùm iam Parisij extremâ inediâ laborarent.

Sainct Paul.

Dux Niuernensis.

X. Nam sterili eo anno Campaniâ, modicam annonam inuexerant in vrbem tum Nemursius, tum Sampaulus; ac toto Maio plebi haud incommodè fuerat, mox priuatorum exhaustis horreis, absumpta inani spe, quam Mompenseria in dies mouebat; ac Mendosa frustra stipem inopi turbæ largiente, cùm deficeret panis quem pecunia miseri emerent; continuò in lamenta & eiulationes perrumpit calamitas, postulátque à Rege ciuis, vt turbam miserorum liceat vrbe emittere. Id cum Rex alieno consilio, haudquaquam sua sponte, ad misericordiam prona, pernegasset; támque iumenta, canes, & feles in alimenta rapta essent auidè; atque herbæ, frondéſque arborum, oleo, adipe, & fœtenti seuo incoctæ, famem lusissent potiùs quàm mitigassent; mors vna in votis & optatis erat. Cardinalis Gondius, Parisiensis Episcopus, quamquam à factione alienus, tamen instar boni pastoris, templorum vasa sacra & anathemata pretiosa

Fames Parisiensis.

ad

ad alimentum plebis distraxerat; Caietanus Legatus & Mendosa effusè stipem spargebant in miseros, & Mendosa opulentam supellectilem totam vendidit, vno cochleari ex argento seruato. Concionatores prætcrea inflammatis orationibus alebant miserorum constantiam; bis diebus singulis perorabant; animo pabulum luculentum dabant, ieiuno & infirmo corpusculo cùm nequirent præbere; collaudabant ferebántque in cœlum patientiam morientium, Martyribus pares deprædicabant; Religionis causam obtendebant miseriæ; iique potissimùm constantiam ciuium an contumaciam ad extremam vsque calamitatem laudando atque incendendo Martyrij specie perduxerunt. Traducto per eam miseriam Iunio, noua per Iulium incrementa accedunt; miseri agentes animam aut trahentes, nam eadem calamitas spectabatur in vicis, in compitis, in templorum atriis, in nosocomiis; plures quotidie teterrima fame extinguebantur; nec turbam modò, sed opulentos etiam malum conflictabat. Haud pauci per muros in castra hostium penetrabant, & languentes artus vltrò ferro obiiciebant; lentam illam ac funestam mortem quouis periculo grauiorem censentes. Nec optimus Rex ad ea nuntia temperabat à lacrymis; ísque auditus Deum implorare cum gemitu; *O Domine*, inquiebat, *tu tantæ miseriæ causam agnoscis, sed præsta vt eos seruare possim, quos pertinacia hostiũ in exitium vocat.* Affirmabátque nihil esse mirum, si nequaquam fœderis principes miserarentur hunc populum; qui non Reges, sed Tyranni essent; aut si Hispani ad lanienam Francos adducerent, cum ij Francos tam veteri odio prosequerentur; ipsum se, qui frater, dominus, & Rex Parisiensiũ esset, eorum calamitates sine dolore haud posse accipere. Eo sensu plurimis facultatem fecit egrediendi; indulgebátque militibus clam victum suppeditantibus ciui. Augebatur interim fames, & paucissimis admodum suppetebat panis. Narrantur calamitatis exempla, quæ fecerunt fidem, quia quondam contigerant; nihílque tam incredibile visum est, quin faceret miseria tanta credibile. Tredecim hominum millia fame extincta sunt; per eam humanitatis & sanguinis abrupta vincula; Germani milites, qui in Templo agebant vigilias, loco solitario, pueros venabantur, & exaudita sunt matrum lamenta lugentium liberos; visi pater & filius pugnare inter se furore insano, ad frustulum panis auferendum; imò scribitur in matronæ viduæ opulentæ, postquam obierat supellectili, repertum esse infantis femur; ancilla farente heram cadauera duorum liberorum, quos fames extinxerat, in alimentum clam seposuisse, feretris plumbo onustis ad cæremoniam funeris; ipsam raptos artus sale maceraſſe; mox horrore cibi tam infandi, dolore ac miseria expirasse. Et ipsa vrbis facies, non erat à calamitate ciuium multùm absimilis; Templa in nosocomia defecerant, ædificia pleraque diruta, ereptæ fores atque fenestræ, nam in focum ligno non suppetente, detrahebantur ædibus tigna & asseres: vici aut morientium cadaueribus strati, aut herbis succrescentibus solitudine vastâ deformati, pullulabat è cadaueribus vis bufonum atque serpentium, superstites ipsi detritos atque absumptos artus inediâ trahebant ægerrimè, sibique inuicem horrori potiùs quàm solatio erant. Adeò ciuitas illa voluptatum sedes & deliciarum,

instar

inſtar veteris Niniues, neceſſariâ pœnitentiâ abſtergebat noxas, & ſingula in conſortium culpæ admiſſa, mutabantur in pœnam. Regi interim ſuadebat Noüa vt vim inferret, quam nuſquam afflictiſſimi ciues repellerent, ſed ille abſtinebat, ſiue certiſſima ſpe vrbis reddendæ, cùm augeri non poſſet miſeria, ſiue vrbi parceret, quam diripiendam neceſſariò vi illata cerneret, ſiue ſolutum iri videret exercitum, in ampliſſimæ vrbis præda & opulentia merſum, ſiue ipſe voluptati indulgens & otio, impetrare à ſe vim nequiret. Nam agebat frequens cum Pontia, Rupegnyonis vidua, & Monte Martyrum atque Poiſſiaci Virginum Præſides inuiſebat familiariùs quàm deceret; eiúſque exemplo plerique Tribuni & pars magna militum, meretrices habebant in tabernaculis, vrbe ſufficiente hanc mercem, vt in iis caſtris Venus hoſpitari, non Mars videretur. Sed miſerrimam vrbem iam proxima ſubſidij ſpes recreabat. De Pont.

XI. *Soluta obſidio à Parmenſi.*

Quippe Alexander Farneſius Dux Parmenſis & Belgij Prætor, omninò iuſſus à Philippo Rege Pariſios ſeruare, cum duodecim peditum millibus, & tribus equitum ſupra quingentos, relicto Belgio per Picardiam Meldas veniebat. Ea in vrbe opperiebatur Parmenſem Maynius, cum copiis Lotharingis & Francicis, acceſſerántque Dux Aumalius, Chaſtrius, Menelæus, Balagnius, Sampaulus, & Duces alij; feſtináuſque lento inceſſu Parmenſis, per hoſpitia ſingula caſtrametatus, ſub Auguſti exitum Meldas intrat. Eo loci immotus ſex inſumit dies in regionis tabulis perpendendis, ac poſtquam diu & attente luſtrauit ſingula, colles, nemora, vias, ſtagna, fluuios, abrupta & plana itinerum; haudquaquam properans ob clamores Pariſienſium eiulantium; tandem exploratis omnibus caſtra mouit, auſus aſſerere ſoluturum ſe obſidionem, & ſpectante Rege quampiam vrbem capturum. Venítque Clayam, qui pagus eſt tertia infra Meldas leuca, ſeptima ſupra Pariſios. At in caſtris Regis inopinatus aduentus perturbabat conſilia. Venturum tanto exercitu Parmenſem, dum flagrabat in Belgio bellum, ſibi perſuadere nemo poterat; ideò cùm famam Rex inanem haberet & mendaciſſimam, neglexerat vias occupare, & moleſtiam venienti obiicere. Modò cùm eum recta Pariſios contendere nuntiatur, deliberantes diuerſa conſilia diſtrahunt. Noüa & Mornæus auctores ſunt vt tribus hominum millibus ad vrbem relictis, ad ipſum propius explicetur exercitus, obiiciendus venienti, & pugnam ſi poſceret res, conſerturus; idque Regi perplacebat conſilium, iámque aciem in Bondia planitie totam inſtruxerat; at Biro alienus ab ea ſententia, ſiue contradicendi prurigine, ſiue ne vlla res abſque ductu ſuo ageretur, Regem amouit ab eo conſilio; quod intutum diceret, tam prope Pariſios in dimicationem venire; eúmque tantùm non inuitum, Cellas abducit, quatuor ſupra vrbem leucis, tribus infra Clayam. Eodem die veniebat Cellas Parmenſis, iámque metatores deſignabant hoſpitia, cùm à Regiis ſuperuenientibus depelluntur, & ipſe Rex geminos Duces Parmenſem & Maynium aduentantes propiùs, amouet. Mox vtrimque ad pugnam diſponuntur exercitus; ſed Parmenſis ſpeculaturus Regium, in collem proximum aduolauerat; ſpectabátque ordinatiſſimas copias, in quibus ſexdecim peditum millia, Menelay. Chelles.

HENRICVS IV. equitum septem, & eorum Nobiles quater mille, ac septem Principes; atque vt peritissimus rerum bellicarum, ex aspectu insuperabile robur existimans, deposito prælandi consilio, regressus ad copias, iubet in loco commodo paludem inter & siluam, castra ponere militem, & ligonem tractare pro gladio. Militem Romano more instituerat, studere disciplinæ, castra vallo ac fossa cingere, sibi arcem quocumque duceretur ponere, suáque opera humum effodere; ita vnius diei spatio castra munita sunt, vt Regi inspectanti spes omninò pugnæ adempta sit: septem dies velitando traducti; tandem octauo Parmensis, quis & quantus imperator esset exhibuit. Die nebuloso copias ad Lagniacum vertit, vrbem ad Matronam, vnà admodùm leucâ distantem, & occupatis extemplò opportunis locis, castrisque assueto more communitis, vrbem amne medio tormentis verberat. Serius res nuntiara Regi; festinavitque Biro cum Magno Priore, qui iam dicebatur Arvernorum Comes, ad hostium castra conturbanda, sed munitionibus exclusi, post diuturnam velitationem abscedunt. Statim ad inducendum vrbi subsidium, per Gournæum pontem missæ legiones duæ, & cum equitum turma Aumontius. Sed iam impressio inducebatur in murum, & quatuor hominum millia amne strato navigiis immiserat in vrbem Parmensis; primique Itali fecerant aggressionem Capisucchio Duce; qui primò repulsi, mox Hispanis instaurantibus impetum, regressi, labem muri invadunt, atque vrbem postmodum. Laffinius eam propugnabat cum quingentis militibus, atque Aumontius serius cum aduenisset, totumque agmen perturbatè immitteret, post conatum inanem recessit; receptis propugnantium plurimis; Parmensis curâ templis & Sacerdotibus parcitum; Et seruatus Sanjoannes Hugonottus legionis Tribunus, inuentus ad Laffinium saucium, instar Presbyteri linteatus, & Crucifixi imaginem præferens, veluti læsum ad Christianam mortem hortaretur. Vrbe capta, extemplò Parisiis libertas asserta; ingens per Matronam commeatus invectus, & calamitosissimæ ciuitatis salus restituta; cœpitque inopia Regis exercitum profligare. Quamobrem ex ducum sententia, statuit recipere se, & exercitum soluere; sed ægerrimè ab Parisiis mentem & spem abducens, misso Castillionio tentauit per Sancti Iacobi suburbium, scalis applicitis clam in vrbem inuadere: nec longè spes ab successu abfuit; iam euadente per scalas milite; nisi pauci Iesuitæ qui fortè eo loco dormientibus cæteris intendebant vigilias, exclamassent ad arma; quo clamore excitus primùm causidicus, peremit obvium militem: mox tumultu aucto, abscedendum Castillionio fuit. Ita Rex in Picardiam secessit, auctis vrbium præsidiis, missisque in præturas suas Principibus. At Parmensi instabat Maynius, vti incepta perficeret, atque vrbes caperet, quæ Sequanæ imminent, eúmque occludunt Parisiensibus. Atque inuitus ad expugnandum Corbelium tradit copias, ratus octauam post diem vrbem captum iri. Sed Grangæ Præfecti & Rigauti centurionis fortitudine, in mensem propugnatio tenuit; iámque morbis inter militem grassantibus, decreuerat Parmensis regredi: nec contineri à Maynio potuit: de quo expostulabat acerbiùs, quod penuriâ commeatus tandiu producta esset obsidio, & causatus Belgici belli necessita

Marginal notes: Lagny. — Capisucchi. — S. Iean. — Corbeil. La Grange.

necessitatem, magnis itineribus contendit in Flandriam. Quamquam non sine dolore animi, ac molestia itineris. Nam Corbelium paucissimis diebus postquam profectus est, à Givrio per applicitas scalas receptum est: & ipse Rex cum mille expeditis equitibus, in quibus Nivernensis, Longavilla, & Givrius, sequutus recedentem ad Belgij fines, multis affecit incommodis, lentiores carpens, & impedimentorum partem diripiens. Et eum sortita euentum est Parisiensis obsidio; quæ inuictæ ciuium patientiæ, Nemursij indefessæ solicitudini, Henrici Regis clementiæ & indulgentiæ, Parmensis Ducis peritiæ, atque prudentiæ, libertatem debuit. Nemursius cùm ob facinoris gloriam, Maynio fratri conciret invidiam, nec ab eo Normanniæ præfecturam impetraret Lugdunum secessit, nouam Toparchiam in vrbe amplissima & regionibus proximis, paraturus.

XII. *Quæ in prouinciis gesta.*

Dum hæc toto anno ad primariam vrbem gerebantur, æstu Martis à capite in reliqua membra diffluente; multis in prouinciis variè atque atrociter bellum gerebatur. In Andegavis, Cœnomanis atque Pictonibus, Contyus vrbes varias expugnabat; & capta Feritate Bernardi, Cœnomanos planè expurgauerat; Britanniam Dombensis Princeps & Mercordius armis & copiis partiebantur, vario & diuerso successu; misera direptione Prouinciæ, cùm vtrobique sat virium esset, ad mutuum detrimentum; minus ad æmulum depellendum. Et Mercordius infirmiorem se ratus, Hispanum euocauerat, qui ducta classe, & Blaveto capto, milite quidem iuuabat Mercordium; nam Ioannes Aquila quinque millia bellatorum aduexerat, sed præterea immissurus radices, Blavetum portu commodum veluti ostium Prouinciæ, accuratè muniverat tenebátque: etenim Britãniam iure præcipuo Philippus Isabellæ filiæ vindicabat, ob matrem è Valesia stirpe oriundam. Campaniam suæ etiam turbæ agitabant. Dinteuilla Trecas occupaturus, immiserat militem, nec infeliciter procedebat consilium, cum plebis rapientis arma fortitudine, miles non sine magna clade repellitur; nec Lotharingi vicinia parum fovendo incendio conferebat; nam ille post captam Villefrancam oppugnabat Fanum Menechildis, ab ea postmodùm abstractus, Nivernensis vigilantiâ; cui eius Prouinciæ Rex præfecturam commiserat. Aquitaniam Matignonij compescebat prudentia; qui solerter Burdegalẽsem Senatum adduxit ad Henrici Regis obsequium; cùm enim hactenus edicta Senatus sigillo Henrici III. munirentur; Matignonius clàm ad obsignandas publicas litteras Henrici IV. sigillum induxit, priore confracto, ac quãquam Senatu sub initium reclamante, mitigauit postea omnium animos, rem inceptam perfecit; atque Regis imaginem, non æri modò, sed animis Burdegalẽsium iusta fraude insculpsit. Occitaniæ partem Tolosanus Senatus cum Ioyeusa addicebat fœderi, partem longè maximam Mõmorancius asseruerat sibi; in Regem propensior quàm in fœderatos, & Comestabilis dignitatẽ obsequio suo redempturus. Sed in Arvernis & Delphinatibus Regiæ partes maiori gloria & fructu promotæ. In Arvernis victoria ad Issoriacum parta, eodem propè tempore, quo Iuriacensis, cumulauerat prioris famam atque Aruerniam Regi totam tradiderat. Issoriacum vrbem in eo tractu percommodam, partium Duces, Randanus Comes fœderatus, & Regij ceperant

La Ferté-Bernard. Blavet. Villefrãche. Sainte Menehoud. Randan.

HENRICVS IV. vi illata, atque amiserant. Eam obtinebat Randanus, cùm Magistratus Claromontani ope Nobilium vrbem noctu inuadunt, & Randanum arce clausum oppugnant acerrimè. Sed cum is adductum vrbi subsidium deleuisset, nouis auctus copiis, sua vice arce progressus, vrbem impugnat, & aggressionem vehementem infert. Interea Gilberti Deffiatij diligentiâ, Rossignacus Præfectus superioris Arnerniæ, Lauedanus Vicecomes, Chaseronius, Chabanius, Curtonus, aliíque Nobiles, ad seruandam vrbem conueniunt; iámque aduentantibus occurrit Randanus cum copiis numero superioribus, miscétque prælium, in quo ipse fortiter pugnans, sclopeto cæsus capitur (ac eo die plagâ interiit) cæteríque post acerrimam dimicationem, partim cæduntur, partim dispelluntur; arx statim reddita, & vrbs liberata. Et salutem ciues peculiariter diuinæ opi adscripserunt; quod toto mense quo vrbs sua, quà obsessa, quà obsidens, assiduè versata in periculis erat, quinque dumtaxat homines periissent; similiterque in atroci illa pugna, tres è Regiis nobiles cecidissent. In Delphinaribus Lediguerius egregiâ operâ atque indefessâ tutabatur regias partes; non in ea modò Prouincia, sed in vicinis Phocensibus, Lugdunensibus, Forisiensibus & Boiis; admirabili celeritate, fortitudine, & fœlicitate, tricorporis instar Geryonis, in plura loca & expeditiones partitus, vbique præsens & vbique victor. Nec dubium est quin Sabaudiæ Dux & Nemursius regiones proximas nullo negotio corripuissent, nisi vigilantissimus dux, eorum consilia, conatum, & vim armatam discussisset, oppressisset, atque dispulisset. Non lubet vagari per singula, quæ priuati Historici, ac Videllus præsertim dignè & luculentè exscripsit; illustriora percurram, in quibus memoranda Gratianopolis. Ea ciuitas Delphinatum primaria, in conualle inter montes posita, sic ab Isara amne alluitur, vt vltra amnem qui ponte iungitur, plura ædificia in duos vicos porrigantur. Eam vrbis partem cùm ciue quodam participe occupasset Lediguerius, ac turrim qua munitur pons, eodem impetu perrumpere nequiuisset, adhibito pyloclastro, nam clathri ferrei vim machinæ retuderant, tormentis vrbem obiectam per amnem medium verberabat; At cùm verberatione non plurimùm promoueret, deeséntque copiæ ad vim inferendam, ab ingenio & stratagemate supplementum arcessit; nam silentio suos emittit, mox luce palam magno tubarum & tympanorum sonitu quasi missas suppetias, rursum admittit; simúlque sparso per fidos homines rumore Gratianopoli, ad se è Phocensibus missa tria militum millia, per eosdem ciuem ad pacem & concordiam adducit: scriptúmque illicò instrumentum deditionis; quo accuratè Catholicis cauebatur, excludebatur Albignius pro fœderatis Præfectus, & Senatores qui Romanrium secesserant in vrbem reuocarentur. Eóque pacto vrbe potitus est; cuius præfecturam mox à Rege imperrat; eámque init, animis omnium mirâ clementiâ, & humanitate conciliatis, inimicorum acerbissimum odium beneficiis profligans & sincerâ beneuolentiâ. Nam clarissimus vir, sic ferrum tractauit, vt humanitatis nunquam oblitus, bis eumdem hostem non rarò vinceret, armis primùm, tum comitate atque officiis. De Phocensi Prouincia,

Margin notes: Deffiat. Rossignac. Chaseron. — *Lediguerius capit Gratianopolim.* — Albigny.

cia, vno contextu plura postmodum congetam, nunc ad Regem Parisiosque regredior.

Et quidem Parisienses annum malè nouo consilio auspicantur. Sandionysium illis infixus erat aculeus, qui ad portas admotus, premere quodammodo ciuitatis pedes videretur. Eum vt refigeret Eques Aumalius Ducis frater, qui agebat Parisiis, & ob fortitudinem militarem, gratissimus ciuibus, erat in omnium ore & laude; occupare oppidum in peruigilio diuæ Genouefæ constituit. *Seruatū Sandionysium. Anno 1591.* Et spem promouebant haud pauca; oppidum propè apertum, fossarum aqua gelu constricta, rarus in præsidio miles, fame & frigore obrutus & prope exesus; Lauerdinus Præfectus reuocatus à Rege. Qua spe impletus Aumalius vrbe cum Belimo secunda noctis vigilia, magno silentio educit militem, ducentos equites & pedites octingentos, & immissis eorum aliquot per fossam ac murum, cæterísque per apertam portam introductis, in vrbem iam captam irrumpit. *Belim.* Dominicus Vicus, dux bello fortissimus, à Rege Lauerdini loco nuper dictus Præfectus oppido erat; *De Vic.* is excitatus hostium discurrentium fremitu, vna fortitudine in deliberationem vocata equum extemplo inscendit, iussísque extingui facibus, quæ in aliquot ædibus collucebant, cùm incurrisset in equites quinque, qui nocte ipsa cum tubicine festinabant ad Regem, eos secum educit, atque sex è domesticis; iisque stipatus, in hostem proruit. Fortè eum in angusto vico obuium habet, & illicò sex sclopetis explosis, non sine cæde, tubicinem iubet bellicum canere, mox vnum appellat, mox alterum; varia & diuersa imperat, militem verbo in loca plura distribuit, & fide facta copiarum ingentium, ferro in hostem stricto irrumpit: eo commento, iniectus hosti timor, aucta trepidatio, & ex Vici dimicantis fortitudine fuga inducta; primi hostium in Aumalij agmen conuertuntur, id confundunt; móxque passim omnes fugam corripiunt; canente tubicine, & Vico magnis vocibus cohortes appellante. Ita vno quadrante ingens turba vrbe expellitur, præter aliquot tum captos, tum cæsos; in quibus ipse Aumalius cæsus repertus est. Nec ausus fugientes consequi Vicus, tormentorum glandibus eos prosequitur; vrbe seruata tum consilio, tum fortitudine; quamquam sine consilio nulla fortitudo. Mors Aumalij permolesta Parisiensibus accidit; quibus erat viri ferocia pro propugnaculo, mors eadem Maynio non iniucunda, quam & existimatus est insulisse, ob latentem æmulationem, & diuisam aliquatenus auctoritatem. Parisienses liberatio ingentis periculi non solatur; nam Rex sub Ianuarij exitum clam inuadere in eorum vrbem parauerat. Equi erant farinâ onusti, quos lecti sexaginta è fortissimis centuriones, rusticorum habitu in vrbem agebant; consilium erat occupandæ portæ sancti Honorati; dum dispositæ per interualla turmæ irrumperent; prima è loricatis quingentis constabat, & ducentis sclopetariis, alteram agebat Biro filius, tertiam Noüa; *Nox farinarum.* postremò Heluetij, cum scalis & huiusmodi instrumentis, ac duobus tormentis, ad perrumpenda vicorum munimenta. Iámque omnibus apparatis; ipse Rex tertia noctis vigilia, in primi agminis fronte pedes cum Longauilla & Epernonio (is ad Regem nuper cum lectis copiis venerat)

opperiebatur apertura portæ, vno Niuernensi ob plagam veterem equo insidente. Sed portam Parisienses humo obstruxerant, concepta suspicione, atque intra vrbem, suspicione vna impellente, se accurate ad repellendum hostem instruxerant; Rex irrito consilio, Silvanectum secedit, milite statim in hiberna dimisso. Periculi facies sexdecim viris opportuna visa ad inducendum in vrbem Hispanorum præsidium, quippe sexdecim viri auersi à Maynio, quem tyrannidi suæ infensum senserant, Hispanorum auctoritate se in eum munierant; cùmque factionem incenso studio promouebant; atque in præsentia à Mendosa Oratore, Hispanicum militem ad tutelam vrbis reposcunt. Compellatus à Mendosa ad assentiendum Maynius, quanquam aduersariorum exploraret consilium, tamen ratus externis præsidiis rebellionem in Principem fulciri longè securiùs; nec ausus Regi Hispaniæ quod flagitabat ardentiùs denegare, rem Senatus deliberationi permisit; à quo non sine altercatione constabilita re, Hispanorum quatuor millia inducuntur Parisios; Meldas ad sexcentos.

XIV. *Carnutum captum.*

At Rex elusa inuasione Lutetiæ, ne otiaretur exercitus, expugnandum oppidum suscipit. Postquam in varias partes discurrendo, distraxit hostium animos, & arma à designata vrbe procul abduxit; iubet illicò Bironem Marescallum, qui Dieppæ agebat, Carnutum cingere; & ille cùm fingeret se ad Regem proficisci, qui in Senonibus versabatur; repente inexpectatus sub initium Februarij copias Carnuto admovet, cingitque tam arctè, vt subsidia à Chatrio submissa penetrare nusquam valuerint. Eam porro vrbem appetierat Rex, quæ magni momenti fœderatis erat, cùm haberet Belsiam in potestate, & Lutetiæ horreum censeretur quodammodo; atque adeo capta, Regias partes existimatione erigeret, fœderatas deprimeret, ac novum quoddã Turonibus à Cardinale Borbonio institutum consiliũ discuteret ac difflaret. Rari milites vrbem propugnabãt, cum Bourdeserio Præfecto duo dumtaxat Nobiles; sed ciues zelo religionis ad tria millia arma induerant, ac spe tutelæ Beatissimæ Virginis militum munia obibant fortiter. In castra Rex venerat, verberabátque vrbem ad portam; qui locus cùm munitissimus foret, frustra vis tormentorum adhibita, & fuit Regi opperiendum per dies plusculos, donec Dieppa pulvis mitteretur. Sic producta præter spem obsidio, acerbitas hyemis, ligni penuria, cum Regios milites divexarent, ex consilij sententia Rex statuerat obsidione discedere. Vnus Chiuernius Cancellarius animum ad perstandum fecit; huic enim quia conducebat oppidum capi (nam in ea Prouincia facultates habebat opulentas, & Prætor erat Aurelianensium & Carnutensium) occurrebant ad idem capiendum spes & consilia. Ille igitur inducta magna commeatus in castra copia, & mutata verberatione, vrbem inferiorem quà amnis alluit tormentis peti curat; nec cunctatur Rex post apertam labem aggredi impressionem. Verùm & ea parum prosperè cedit, ciues fortissimè irrumpentem pellunt, ad murum euadere iussus miles non potuit; aduolant Tribuni, Centuriones, & volonum multi; eorum sexaginta cæduntur, longe plurimi sauciantur; dum conturbatus Rex tanta fortiũ strage, abscedere iubet ab impressione. Repetitæ iterum impugnationes

La Bourdaisiere.

cum repellerentur, æstuarétque Rex consilij inops; machinam comminiscitur Castillionius, Mathematicarum peritus, qua peruinceret contumaciam ciuium; scilicet pontem ab telis hostium tectum, qui amnem iungeret; militémque ad ruinam muri nullo periculo duceret. Postquam ea machina perfecta est, atque aduecta, Carnutenses deiecti animo, paciscuntur deditionem, nisi Maynius intra octiduum opituletur obsessis. At ille Theodorici castrum obsidebat, quod ad Matronam oppidum est, eóque se conuerterat, deposita spe Carnuti seruandi; atque oppidum quidem vi expugnat sed neutiquam misso auxilio, Carnutenses Regi vrbem tradunt; luculentâ annonâ & pecuniâ multati, in contumaciæ pœnam, præfectura vrbis Sourdio data, exercitus tribus hominum millibus imminutus, vt se instauraret, in hiberna missus. Post eam expeditionem aliquandiu bellum intersistit, & armis quiescentibus pugnatur consiliis. Villaregius non bona Maynij fide Regem appellauerat de pace, mox solutis colloquiis, Maynius Rhemis agit cum Lotharingiæ Duce, Sabaudo oratore, & Cardinale Pelva, vt de communi re consultarent, præsertim quem Franciæ Regem nuncuparent. Cùm eam prædam appeterent singuli, necdum tamen eius rapiendæ maturuisser occasio, consensu omnium re prolatata, decernitur Ianinus Præses ad Hispaniæ Regem Orator, qui fœderatis Catholicis opem implorarer, impetrarétque tam validas copias, vt semel omnium conatu exigeretur Nauarræ Rex, atque hæresis obrueretur. Erat Ianinus percarus Maynio, singularis prudentiæ, iusti cupidus & æqui amantissimus. Ille cum Philippo colloquutus, & exaggerato fœderis, ni succurratur periculo, ad Ioannem Idiacum de re tota acturus dimittitur, à quo tandem de Philippi mente certior fit, eum iam in fœdus immensam pecuniam expendisse, minus iustum esse, vt in aliena commoda effusus, sibi suóque regno officiat. Adiungebat Idiacus, regnum Franciæ deberi Isabellæ Philippi filiæ, quæ ex Valesiorum stirpe nata esset, eam nupturam Ernesto Archiduci, Belgio in dotem dato, Reges Franciæ appellandum vtrumque, magno ipsius regni incremento, cui accederet Belgium; tum ipsum se omni ope enixurum, vt Benearnius cæterique hostes pellerentur. Ad ea Ianinus modestè Salicæ legis impedimento proposito, spem tamen multam à Maynio facit, impetrátque decem aureorum millia Maynio singulis mensibus danda, prærer copias, quas Philippus promittit, ad pellendum Nauarrum. Sic Ianinus regreditur in Franciam, explorato Hispanorum consilio, docétque Maynium, quantùm in lubrico ageret, cum hinc inde tam socius, quàm hostis ipse vrgeret.

[margin: De Sourdis. — De Pelve. — Ianinus in Hispania. — Idiaques.]

XV. Dum ea Hispanus consilia agitat, nouam etiam machinam ab ipsa Roma in Regem intentat; ea Gregorius XIV. Pontifex maximus. Anno præterito Sixtus Pontifex mentem & gratiam abalienarat à fœdere: Pinæo ab Regiis Catholicis legato Romam veniendi facultatem fecerat, Legatum vetuerar, eosdem Catholicos ne interdiceret sacris, & Oliuarium Oratorem Hispanum, vehementer instantem, vt Nauarro omnem spem regni adimeret, à se multa indignatione exegerat. Is iam alienus à fœdere, haud multò post, primùm correptus febricula, deinde morbo grauiore

[margin: Diploma Pontificia in Regem.]

HENRICVS IV.

grauiore, extinguitur, ætatis anno septuagesimo; vir amplissima mente, quam summum fastigium non impleret. Ea morte Caietanus Legatus, veluti absoluto munere, discedit è Francia, Philippo Sega Placentino Episcopo in suam vicem relicto; móxque comitiis Cardinalium dicitur Pontifex Vrbanus VII. Ioannes Baptista Castagneus Genuensis, qui cùm die post electionem decimo tertio, obiisset, pompa Imperij per somnium delibata; suffectus est Cardinalium calculis, Nicolaus Sfondratus Mediolanensis, qui Gregorius eo nomine XIV. nuncupatus est. Ille haud dubiè fœderatis, & multò magis Hispanis addictus, contra Sixti sensum, in eorum partes totum se inclinat. Ac post solutam obsidionem Lutetiæ, ad Parisienses litteras dederat, solatus miseriam & collaudatâ constantiâ; tum alias ad Segam; quibus studium suum testabatur in Franciam, maxime in Parisienses, in quorum tum defensionem, tum solatium ob priora incommoda, designauerat numerosum exercitum, atque in singulos menses quindecim nummorum millia, in eiusdem vrbis opem impendenda. His præmissis, duo in Regem instruit fulmina, alterum sacrum, profanum alterum. Primo Martij gemina promulgat diplomata, quæ Monitoria vocant, vno Præsides & Ecclesiasticos Franciæ interdicit sacris, nisi decimo quinto post die, recedant ab obsequio, comitatu, & terris Henrici Borbonij; eosdem intra dies proximos quindecim, beneficiis spoliat, eodémque Regem hæreticum & relapsum dicit, ideo regnis & ditionibus orbatum: alterum diploma perscribebat ad Laicos, hortatus similiter, vt Henricum desererent; sin minus id agerent, paternam clementiam in seueritatem Iudicis conuersurum se minabatur. Tum cuso eo fulmine, alterum apparat. Indicit delectum, quo scribuntur Heluetiorum sex millia, Italorum duo, ac mille equites; iisque ducem dicit Herculem Sfondratum nepotem ex fratre, quem magna pompa Montis Marciani Ducem appellat. Porrò ad ea omnia suppetebat ærarium, in quod Sixtus congesserat auri quinquagies centies millia. Dum copiæ instruuntur, missus in Franciam Landriacus, qui afferret diplomata atque promulgaret; isque postquam Maynium Rhemos conuenit, ea per Franciæ vrbes, typo cusa vulgat, & in ipso Regis cubiculo clam deferri curat. Verùm id fulmen detrimentum Regi nullum grauius intulit. Extemplo Curia Senatus quæ Catalauni sedebat, exurgit, ac diplomata decreto abrogat; pœna in Landriacum nuntium dicta, ac Rex postmodùm euocato & audito consilio, edictum promulgat, quo de Gregorij credulitate conquestus, qui inauditum se sententia tam atroci percelleret; ac testatus sibi animum esse, Catholicam fidem tueri ac seruare illibatam, diplomata remittebat ad Curias Senatorum, qui iuxta regni leges de iis statuerent; atque adhortabatur Cardinales & Præsules Francos conuenire extemplò, vt prouiderent iuxta Canonum decreta; ne quid detrimenti pateretur Ecclesia Gallicana. Id edictum corroboratur statim à Senatu Turonensi, qui iuxta decretum Curiæ Catalaunensis abrogat diplomata, adiunctis in ipsum Gregorium acerbissimis verbis, & Clerus per Legatos Meduntam conuenit. Sed lentiùs in eo cœtu res procedebat, ob arcanam Cardinalis Borbonij conspirationem. Ille Cardinalis Borbonij hæres,

Gregorius XIV.

Miles Pontificius.

Cardinalis Borbonij cupiditas.

hæres, ante Vindocinensis, nunc eodem nomine Borbonius dictus, fratris Suessionensis impulsu, spem regni alebat, & ante Turonibus haud paucos è Catholicis conciliauerat, in spem suam vrgendam; mox ab ea aliquantisper auulsus, Rege in consilia penetrante; dissimulabat quidem ambitionem, sed Regis votis intercedebat, altercando & vtilitatem Ecclesiæ præ se ferendo. Dum res cunctatione Præsulum trahitur, Medunta à Maynio propemodum occupatur; eámque ob rem Rex tum Præsules, tum Consiliarios Carnutum ire iubet, tutiorem in locum. Qua tandem in vrbe, frustra repugnante Borbonio, statuitur à Præsulibus, diplomata nulla & iniusta esse, atque ab Regni hostibus suggesta; contestantur tamen, se ab obedientia sanctissimæ Sedis nusquam abscessuros. Et quidem Borbonius adiungi curauerat, vt à Præsulibus mitterentur ad Pontificem oratores, sed eam legationem prohibente Rege, Borbonius secessit in priuatos lares. Nec alterum intentatum à Pontifice fulmen, ac nepoti traditum, maiori damno Regi fuit, vt constabit statim. Imò nec diplomata prohibuerant Regem, quin edictum in Hugonottorum gratiam conderet; quod illi iam antè vehementer efflagitauerant; quo edicta in eos annis huius sæculi octogesimo quinto, & octauo scripta, abrogarentur; reliquis prioribus reuocatis, adiunxítque vt in rem præsentem id obseruaretur, dum Rex de religione caueret accuratiùs. Et ipse per ea consiliorum certamina, bellum identidem repetebat. Nam Louuerium vrbem eo tempore opulentam in Normannia, per arcana consilia occupauerat, Birone inuadente; ac Nouiodunum in Picardia ceperat, spectante Maynio, cum vniuersis copiis fœderatorum; magno incremento ad Regis potentiam & gloriam accedente. Ac dum is ad excipiendum Germanicum exercitum properat; ad Sabaudiæ Ducem conuertendus est stylus, in Phocensibus & Delphinatibus spem primùm, mox cladem & ignominiam promonentem. Louuiers. Noyon.

XVI. Sabaudiæ Dux in Prouincia Phocensi.

Is, postquam ciuile bellum Franciam miscuit; ac cæsis Guisiis, in præceps omnia ruere videbantur, naufragæ nauis rapturus spolia, prouincias suis finibus adiectas cupiditati suæ seposuerat; Delphinates, & Phocensem Prouinciam. Et quoniam Arelatense regnum constituerant olim, atque in id regnum quædam iura intermortua suscitabat, censuit non omittendam opportunitatem; nec teneri Salussios commodiùs posse, quàm si repetendi detraheretur facultas; eamque spem contracta cum Hispano affinitas alebat plurimùm: Nam Catharinam Philippi Regis filiam vxorem duxerat. Post necatum Regem, ad Senatum Gratianopolitanum miserat oratores, qui coronam sibi flagitarent, qui è Francisco magno oriundus esset; ac responderant integerrimi Senatores, deliberationem eiusmodi spectare ad regni Ordines vniuersos, orare se interim ne tranquillitatem prouinciæ perturbatam velit. Ea spe repulsus, ad Phocenses se vertit; quos nouerat zelo Religionis vniuersos propemodùm abreptos fœderatorum ardore. Primùm optimatum animos inuadit pecuniâ, spargítque auri sementem vberrimam Massiliæ & Aquissextiis, quæ duæ vrbes summæ auctoritatis, ob situm altera, altera ob Senatum, perducerent cæteras in sententiam suam. Erant præterea duo in Phocensibus momenti amplissimi, vir & fœmina;

HENRICVS IV. Comes Carcensis, & Comitissa Saltia; quos Sabaudus partim pretio, partim spe regiminis sibi addixerat. Comitissæ erat nomen Christina Aguerra, nuper Agoutio Comiti Saltio nuptæ, ac vasti spiritus, ingens animus, capax curarum virilium; eáque se ad Sabaudum applicuerat, cuius nomine & pecuniâ nixa, vsurparet regimen, teneretque imperium; nec enim permitteret ad ipsum auctoritatem totam deriuari. Idem erat sensus Comitis Carcensis, qui Prorex dictus à Senatu, eiusmodi fulcrum appetebat, quo ipse dominaretur, nec Dominum vsquam arcesseret. Sic per eos Sabaudus, & per aurum effusum Massiliæ Magistratus conciliauerat; qui cives aliquot Regi fidos, Villagios, Viasios, Pennas, & Arenas vrbe expulerant; similiter è Senatu Aquensi plurimos in suas partes adduxerat; tam incensis omnium animis, vt vocatis comitiis, designati sint Oratores, Rastellus Episcopus Rhegiensis, & Ampusius Consul primarius, qui Sabaudiæ Ducem conuenirent, vocaréntque ad defensionem Prouinciæ; Senatus addidit; vt Regiorum facultates (eos Bigarratos quasi variegatos nuncupabant) fisco addicerentur. Ita bellicum in Prouincia canitur, Carcius auctoritate Senatus delectum habet, & statim Sabaudus Comitem Martinengum mittit cum copiis, dum ipse ad certissimam prædam se comparat, & Genevensi bello se expedit, quod moram cupiditati necessariam faceret. Regiæ partes in tanto discrimine solo Valetâ fulciebantur, qui vnam industriam suam & fortitudinem opponens tot hostibus, atque evocato cùm necessitas posceret Lediguerio, sustentabat bellum, ac retundebat furorem impetus; & Manoscum secesserant aliquot Senatores, qui Regis auctoritatem decretis suis defenderent. Interea Sabaudus, omissis Genevensibus, misso ad socerum Philippum Legato, spem amplam, & certam opem ad Prouinciam inuadendam adeptus, dum apparantur copiæ, ab Niciensibus primò Foroiulium venerat, dein Draguinanum, & progressus cum milite, plura per iter oppida expugnabat; donec occurrentibus Oratoribus qui referrent Comitia, rogatus Aquassextias venire, equis veredariis, paucissimis comitantibus, in eam vrbem accurrit: Exceptus incredibili optimatum & populi plausu, in Senatu sedet admittitque Prouinciæ regimen sub titulo Proregis, sub Corona Franciæ. Ea dignitate auctus, Salonium aggressus, oppidum capit, & habet per hyemem Comitia Aquissextiis. Mox ad Massiliam animum applicat; Ampusius consul ipsi addictissimus, cæsus ad Tarasconem erat, dum eam vrbem occupare, per arcana consilia nititur; Carcius ab eodem Valetæ industriâ avulsus, maiori damno quàm fructui erat; vna supererat Saltia, quæ profecta Massiliam, cùm primò à Consulibus magno vitæ periculo pulsa esset; deinde per Casaucium, turbulentum & potentem civem excitata clanculum factione, consules inuicem pellit, viámque Duci sternit; qui vrbe magnificè exceptus, iam inexpugnabilem potentiam ratus, ad abigendum Valetam, is vnus adhuc surgebat scopulus, solicitudinem adhibet. Id vt perficeret, Martinengo Berram oppugnandam mandat, dum ipse magna celeritate, in Hispaniam properat, instructurus præsentia sua subsidium. Et quidem Valeta adiuncto Lediguerio Berrâ Martinengum depulerat

Marginalia: De Carces. De Sault. — Ampus. — Bigarrats. — La Valete. — Salon. — Casaux. — Berre.

depulerat, eo ad Spatonem pagum profligato, & munimenta ad Berram erecta euerterat, sed Lediguerio ad pellendum Nemursium reuocato, Berram immitti commeatus nequiverat, & Martinengus obsidionem instaurauerat. Dux interea regreditur ex Hispania, cum triremibus quindecim, vecto amplissimo commeatu, ac mille Hispanis, quos vbi ad Cieutatem exposuit, pergit Massiliam, & exclusis portu triremibus, comitatu paruo admittitur. Eam vrbem Casaucius priuata tyrannide obtinebat. Quippe vir omnibus vitiis ad tyrannidem præditus, ambitione, audacia, & crudelitate, quam pro Sabaudo obtinebat potentiam, degustato semel imperio, traducit ad se leui negotio, & stipatus facinorocissimis viris, quibus publicæ calamitates pro reditu sunt atque stipendio, optimum quemque repugnante nullo perimebat; atque obiecto per calumniam nomine vel hæretici vel Bigarrati, tollebat passim aduersarios; stabilita, per metum omnium, auctoritate. Ille Sabaudum in odium plebis induxerat, testatúsque se vrbem Regi Catholico, quem Franci dicerent conseruare, idque sibi imperatum à Maynio, Sabaudi potestatem euerterat, suam erexerat; nec ipsi admisso præter hospitium quidquam in vrbe permissum est. Sabaudus dissimulata iniuria, missisque Genuam ad minuendam suspicionem triremibus, Aquassextias venit; & continuò ad Betram capiendam vertit curam solicitè. Primùm Carceus (nam ad Sabaudum Saltiæ industriâ tursum transiverat) ciuium consilio, noctu in vrbem trecentos pedites & centum ac viginti equites immittit; qui adiuncti civibus vrbem captam inclamant, & victoriam Duci. Mesplesius oppido præerat gente Bearnius fortissimus vir, & audentior magnitudine periculorum; is paucissimis militibus cinctus, nam ad eum decem dumtaxat duodecimve convenerant, eosque ad honestæ mortis laudem cohortatus, in hostem hastam puram præferens ducit, & beneficio noctis paucitatem occulens, eámque voce & dextrâ emendans, in obvios ruit; quorum duce cæso, cæteri perterrefacti, atque numerum expugnantium animo reputantes, aguntur in fugam, & vrbe pelluntur. Fraude victa, vim totam Dux adhibet. Quatuor hominum millibus, mille quingentis equitibus, & tormentorum verberatione continua, oppidum muris nudum propemodùm, fossa destitutum, fame & inediâ oppressum, infrequenti milite propugnatum, post geminas impressiones, quas Mesplesius fortiter dimicans fregit, obtinet tandem deditione; per quam præsidio incolumitas pacta. Et Mesplesij fortitudinem Dux admiratus, egredientem pollicitis muneribúsque aggressus, vt sibi adiungeret, postquam virum ab officio demovere non potest, equum Neapolitanum dono mittit, & quatuor aureorum millia collo equi appensa; fidei præmium accipienti, quando pretium ementis esse non poterant. Potitus Berra Dux cæteras vrbes cupiditate vorabat, iámque Arelaten admissus Biordi ciuis perfidia, nihil votis metuebat contrarium; cùm ipsa Berra pro discordia est & votorum scopulo. Etenim eam vrbem restituere Saltiæ ex pacto debuerat, quam cùm retineret, femina contemptus impotens, præsertim Valetâ clam fomitem subiiciente, Aquisextiis civem in ducem inflammat, curátque ipsi infensos

Cieutat.

Berra reddita.

Mesples.

Pertuisane.

HENRICVS IV. Consules dici. Dux ad preces Aquensium castrum Pucchium oppugnabat, & è vestigio Aquas festinans, abdicat Consules, nouos creat, Saltiam cum Crequio filio quem ex priore marito susceperat, in custodiam tradit, ac diligenter inuigilat seruandis vrbibus. Frustra tamen impensa vigilantia. Saltia primùm cum Crequio fallit custodiam, Heluetij cum producta barba vestem induta, ac filio in rusticum ficto; continuóque Massiliam profuga, Casaucium ciuesque cæteros in Sabaudum inflammat, & arrepta occasione Casaucius, expugnaturus omninò morientem Ducis auctoritatem, triremem eius capit, Meolhonium eiusdem Legatum cœnobio Sancti Victoris tormentis depellit; ac Consul dictus cum Ludouico Axio tyrannidem firmat ac stabilit. Accesserunt ad obruendum Ducem infaustæ bello expeditiones; nam Pucchi obsidionem soluit, post tormenta quater millies explosa, & Dianam à Lediguerio & Valeta passus est capi, & ad Vinonem, immunitum pagum repulsus à Mesplesio, à Valeta in fugam actus est; vt iam oppidis plurimis deficientibus, se intra Arelaten concluserit, mox tota prouincia exigendus; spe inani, plausibúsque populi instar auræ euanescentibus, & immensis sumptibus dolorem & ignominiam parientibus.

Puech. *Meolhon.* *Daix.*

XVII. *Pugna ad Poncharram.* Magnum momentum ad Ducem frangendum fuerat Lediguerij victoria in Delphinatibus reportata; Amedeus Caroli Emanuelis frater nothus, exercitum ex Sabaudis scripserat, adiunxerátque validas ex Hispanis Italísque copias, Hispanis præerat Oliuara, Dux multi nominis, rebúsque gestis supra modum confidens; ducebat Italos Beljoyeusa Comes; erántque milites ad decem millia; quibus Amedeus Moretellum castrum ad Isaram oppugnabat. Ad eius expeditionis famam Lediguerius; cùm de Gratianopoli ac de tota Prouincia ageretur, iámque Gratianopoli ex Regiis multi abscessissent; relicta Prouincia in Delphinatum festinat, adducítque Mesplesium cum septingentis militibus, simulque è Delphinatibus militem conuocat. Amedeus ad auram aduentus, soluta obsidione, Poncharram recesserat, qui in Delphinatu pagus est, admotus ad Sabaudiæ limites; agrósque proximos castris implebat. Nec cunctatus Lediguerius præmissis Murco & Morgo, qui tentarent hostium vires, cum reliquis copiis, & erant quatuor hominum millia, ad hostem contendit. Ipsa die castrorum situm speculatus, vt peritissimus erat miliarium rerum, in tugurium redux, ordinem pugnæ charta descripsit, quam in consequentem diem apparabat, & indubitatam victoriam suis pollicitus, alacritate duces incendit. Eo sermone cum obiicerent duces turmas hostium constare ex lancearijs, quos ipse nullos haberet in acie; lancearum vsum eleuat verbis, affirmátque se vno ense in quemlibet lancearium pugnaturum. Nec verbo res defuit. Die orta quæ Septembris fuit decima octaua, disponit ad pugnam copias, Amedeo atque Oliuara explicantibus in amplissimis pratis totum exercitum, & hic pridie in Lediguerium multa iactauerat, irrisa militum paucitate, atque victoriam ex inani fastu præsumpserat. Verùm palmæ statim forti facinore prælndit Lediguerius; quippe cùm hostium dux demissa lancea extra ordines solus procurreret, Lediguerius vetans

Beljoyeuse. *Anno 1591.*

vetans ne suorum vllus se moueret, ac memor quantùm pridie lancearum vsum abiecisset, facto verba sanciturus, in medium progreditur, & currentem vestigio fixo opperiens, ense stricto lanceam amouet, eumdémque in decurrentis equitis buculam immergens, cæsum humi sternit, prælibátque victoriam. Tum hostis equitatum adducit ad prælium, primóque impetu non ignauè pugnat; sed exemplò, cùm dispositi ad latera sclopetarij, in eos grandinem ferream funderent, deflexo paulum cursu, pluribusque agminibus in vnum collectis, terga vertunt, & citato cursu fugam arripiunt. Pedites destituti ab equite post leuissimam dimicationem, & ipsi cæduntur; passimque per campos fuga & strages hostem pellit & sternit. Amedeus equo Monmelianum obiinuit, Oliuara diu fuga inter siluas sparsa, delituit; Belioyosa cum duobus Italorum millibus in Aualonem castellum proximum se receperat, mox se vincentium arbitrio tradens. Eâ victoriâ præda ingens parta, ducentis nummorum millibus æstimata, triginta peditum signa, & vexilla aliquot capta; præter cæsa hostium quatuor millia; tam leui iactura eorum qui vincerent, vt tres dumtaxat milites desideratos multi scribant; quamquam centum cæsos affirmat Expillius, qui pugnæ interfuit: idque militaris scientiæ operæ pretium fuit; qua Lediguerius præstantissimus, sic disposuerat copias, explorata ante hostis ignauiâ, vt victoriæ ambiguitatem omnem detraxerit. Atque illicò victor cum Mesplesio in Phocensem prouinciam aduolat; impigerrimus vir, cui bellum pro otio, castra & expeditio pro voluptate & quiete forent. Ea Regi faustè nuntiata, dolorem sopiunt geminum, ob vnius libertatem & necem alterius. Quippe superiori mense Carolus Dux Guisius, se in libertatem iusta fraude vindicauerat. Arctè in Turonensi castro custoditus, citharœdi opera sericum funem nactus, quem in ipsam cytharam Lyristes indiderat, eóque luce palam per fenestram dimissus, dum custodes prandent, ad amnis ripam cursu prouecto, tandem in paratos equites incidit, saluúsque ad Chastrium excipientem euadit. Id quamquam Regi molestissimum accidit; tamen molestiùs tulit Noüæ mortem; cuius fidei, petitiæ, & fortitudini fidebat plurimùm. In Britanniam ad Principem Dombensem cum Rex miserat, qui adolescentis Principis militiam regeret, & Lamballam arcem oppugnabat Princeps, cum aperto per tormenta muro, ad ruinam propiùs inspiciendam, Noüa ipse scala inscensa se prodit hostibus; ac repente sclopeto explosо, ac per glandem saxo in spectantis frontem illiso, scalâ deiicitur, ac cæco vulnere post aliquot dies expirat, anno ætatis septuagesimo, magno Regis luctu; qui cùm viros optimè omnium nosset, eiusmodi iacturas perniciosissimas omnium ducebat; cum vrbes recipi, pecunia reparari posset; viros semel raptos mors nunquam redderet. At Regem paulò post Rothomagensis obsidio totum abripuit, quam narrare ante quàm aggrediar, Parisiensium atrocissimum facinus exequar stylo.

Aualon.

Guisij libertas.

Noüa mors.

XVIII.

Diu inter Maynium & sexdecim viros serpebat discordia; vna discordiæ causa imperij æmulatio atque consortium. Quippe Maynius impatienter ferebat, ciuium turbam ac propemodùm fæcem, in auctoritatem summam

Sexdecim viri cæde in Senatum grassati.

HENRICVS IV.

summam assurgere, sibi pares plebeios viros incedere, imò in plurimis superiores partes ambire & rapere; quamobrem eam factionem verbis deprimebat, spoliabat auctoritate atque potentia, & ad eam infringendam opperiebatur articulum. Ij contra, vt se in eius potentiam tutarentur, confugiebant ad singulas aras; primò Nemursium tollebant in cœlum, cuius vigilantiâ liberati ab exitio fuerant; mox ad Guisium nuper missum custodiâ vertetunt animos, quódque Rex ipse post libertatem Guisij prænuntiarat, opponebant nepotem patruo, facilè antepositur, si se occasio daret. At cùm ea subsidia incerta admodum & remota forent; intus Hispanorum opem sibi adsciuerant; eorúmque auro iam deuincti, quibus fidem operámque addixerant, & freti auctoritate in famosum scelus assurgere audent. Iam querelas acerbissimas in Maynium absentem proposuerant; iam Gondium Cardinalem Episcopum Parisiensem vrbe exegerant; quod pacis studiosior, ciuibus insinuabat concordiam; iámque perscripserant ad Hispaniæ Regem, orantes vt Franciæ coronam caperet, & regno afflicto Regem è sua stirpe imponeret; cùm impellente Placentino Episcopo, comminiscuntur Vnionis novum iusiurandum, quo secreti ab factione sua Politici (nam ita Regi fidos nuncupabant) vrbe similiter pellerentur. Eo iureiurando omnes Regij sanguinis Principes coronâ excludebantur. Ista dum coquunt, vna res improuisa lentum furorem in Parlamentum ipsum incendit. Brigardum Parisiensem civem sexdecim viri apud Senatum quasi perfidiæ & proditionis reum detulerant, eiúsque necem cupidissimè ambiverant, pro concepto in eum odio, quoniam olim addictissimus Guisiis, in Politicorum partes transierat. At cùm is Parlamenti sententiâ dimissus esset, tam pœnæ quàm culpæ immunis, furiosi accusatores in Senatum ipsum insurgunt. Inflammatissimi inter eos erant Cromæus in ampliori Curia consiliarius, Pelterius Parochus Sancti Iacobi, Hamilto Sancti Cosmæ Parochus, Gardinus, Bruyera, & Caunæus; ij coniurato Brissoni exitio, qui Senatus Princeps erat, & existimatus in Regis causam proclivior, ita telam texunt, vt cives in consilium vocati, inscij ipsorum furori assentirentur. Nam cùm dicerent esse haud pauca, quorum necessitas, tam multos in deliberationem vocari non sineret, decem constituunt, qui referrent in einsmodi rebus omnium auctoritatem, tum Bussiclericus nouam comminiscitur fraudem; puram chartam proferr, in qua Vnionis sacramentum perscriberet, & quoniam spatium perscribendi non erat, in eadem charta curat evocatos cives sigillatim chirographum apponere; tum deinde in arcano decem virorum consilio, supra chirographa sententiam in designatos reos conscribit. Tres è toto Senatu designati, tum ob priuatas Cromæi inimicitias, tum quia crediti partibus Regiis addictissimi; Barnabas Brissonus Princeps Senatus, Claudius Archerus Senator, & Ioannes Tardifus in Castelleti Curia consiliarius, & hic postremus, quia Nivernensi erat percarus. At cùm eos tollere per occultas insidias primò statuissent; mox apertis indiciis palam grassari furore aucto constituunt: ac per summum scelus, iustitiæ formam & speciem ad facinus longè iniquissimum adhibere. Et eo consilio, decimo quinto

Crome.

Bussileclet.

L'Archer.
Tardif.

quinto Nouembris; secunda ante lucem hora, Bussius, Louchardus, Aurousius comitantibus pluribus Brissonum venientem in Curiam apprehendunt, atque in Castelleti carcerem abducunt; similiter Choulerius alia turba cinctus Archerium capit, Hamilto Tardifum, & in eundem carcerem compingunt. Nec furor conceptus moram sceleri fecit; illicò Brissonus coram Cocherio vno ex sexdecim viris sistitur: ac de pluribus interrogatus, quasi cum Rege consilia iniuisset, cùm se egregiè tueretur, prorumpit Cromæus, ore vesaniam proferens, ac sententiam mortis innocentissimo viro pronuntiat, tanquam reo læsæ maiestatis, tum diuinæ, tum humanæ. Exclamat vir consultissimus, peccari in iuris & iustitiæ formulas, inquirit quis sibi litem intenderet, quod crimen, qui testes, quis iudex: illi immoti clamoribus moriendum pronuntiant; móxque supplicem aspernati, ac rogantem vt breve spatium indulgerent, dum in ipso carcere librum de formulis iuris absolueret, iubent se extemplò ad mortem parare, ac vix quadrante horæ ad deponendas Sacerdoti noxas permisso, ad ipsius cubiculi fenestram carnificis manu strangulatum appendunt; virum doctrinâ & eloquentiâ celebrem, de litteraria re optimè meritum, vt scripta testantur, sed cupidiorem primariæ dignitatis, quam vt obtineret, fœderatis primùm addixerat se, mox vt retineret in Regem conuersus; nescius quàm periculosè duobus equis innititur, qui decurrit in stadio. Mox Archerius & Tardifus ad eius latera fractis faucibus iussi pendere, & eorum cadavera nuda postridie palam in Greua, affixa patibulis. Eo flagitio vt terrorem sexdecim viri cunctis iniecerant, atque erexerant iacentem potentiam, ita ipsi mutuo metum conceperant; quando magna scelera, dum patrantur cæca sunt; perspicacissima, cùm patrata sunt. Iámque Maynius post diuturnam deliberationem, lætus admodùm, eò inimicorum furorem tuisse, vt necessariam pœnam arcesserent, aduentabat Parisios; nec ipse prorsus periculo immunis, cùm haud pauci inflammarent reos; ad implendum facinus, quod affecerant, dimidiatum peccatum pœnæ obnoxium; cumulatum, impunitati & præmio, asserentes, & Brissoni necem vna Maynij cæde defendendam; sed vel sceleratissimis columnas aliquando ipsum scelus figit, nec mortalium improbitatem, semper Deus sinit scandere in apicem. Igitur Maynius postquam vrbe frequentissimo populo est exceptus, ac mente dissimulata, de ratione inferendæ pœnæ deliberat: primùm à Bastilla cœptum aggreditur, eámque Bussiclerico eripit. Tum adhortatus Senatum vt reos iusto supplicio plecterent, cùm ij seditionis metum excusarent, rogarént-que vt ipse in iustitiæ tam immanes violatores lentas iustitiæ formulas non adhiberet, quæ potentibus securitati potiùs quàm terrori essent, persuasus; postquam blandimentis variis eorum trepidationem illusit, eosdem solus scriptâ sententiâ morte damnat, munúsque Vitrio exequendi dat. Nouem lecti ex pluribus, quorum pœna patrato crimini satisfaceret, vetarétque nouum; ij Cromæus, Crucæus, Cocherius, Launæus, Bussiclericus, Aurosius, Emonotus, Aumelinus, & Louchardus. Summo mane postremi quatuor quos memoraui, capti & ad Luparam ducti, iubente Vitrio,

Aumoux.

Brissoni cædes.

Greve.

Sexdecim viri pœna affecti.

HENRICVS IV.

Vitrio, illicò à carnifice trabi appenduntur; cæteri fugâ elapsi sunt; Bussickercus per tegulas vno tectus indusio fugiens, postquam diu latuit, cum in Belgium fugit, prima lanistæ arte repetita, cum ex tanta præda nihil præter inopiam retulisset. Crucæus Mompenseriæ precibus datus est. Reliquis à Maynio parcitum, sed graui pœna vetitum, ne in priuatos cœtus ciuis conueniret, maxime qui sexdecim viros se dicebant. Quo supplicio terribilis illa tribunorum plebis factio sic debilitata est & contrita, vt in posterum malum illi in votis potiùs quam effectu fuerit. Deinde Maynius quatuor diadematos Præsides in Senatum intrudit, Charterium, Haquevillam, Nuillium, & Ioannem Magistrum, per quos in amplissimo illo consilii auctoritatem suam propagaret. Quâ domi constitutâ, ad obsidionem Rothomagensem quam Rex instituerat, liberiùs curam & operam vertit.

XIX. *Ob des. regetita.*

Etenim Henricus post captum Nouiodunum, suscepturus rem maioris momenti, præstolabatur sociorum auxilia; cùm Comes Essexius ab Elisabetha missus eum conuenit, facítque certiorem tria Anglorum millia vecta esse in Picardiæ litus, & sua mandata ad executionem opperiri; simul à Vicecomite Turenio litteras accipit, Germanicum exercitum transmissum vltra Rhenum, & in agrum Metensem propediem affuturum. Itaque Bironi data prouincia Anglorum excipiendorum, ipse cum cataphractis octingentis, & sclopetariis equitibus trecentis ad Germanos proficiscitur. Ij erant equites quinquies mille quingenti; pedites vndecies mille, scripti a Principibus & ciuitatibus Protestantibus, Saxone, Brandeburgio, Hessio & Palatino; impensis Elisabethæ & curâ Tureuij, cuius diligentiæ delectus ille erat tribuendus; quanquam penes Analthinum Principem erat imperium. Postquam Rex duces & milites dispositos in aciem salutauit, per agmina singula discurrendo; duxitque Virodunum prouocatum hostes; nam in eam vrbem Duces Lotharingus, Maynius, & Monsmarcianus contraxerant copias, nec hostium vllus vrbe se mouet, regressurus in Franciam, rem momenti magni constituit. Catharinam Bullionij Ducissam plures & nobilissimi proci appetebant; Duces opulentissimi pro filiis quique; Mompenserius, Lotharingus, & Niuernensis; verùm postulantibus repugnabant & adiuncta à moriente Duce conditio, vti hæres soror esset, si viro Hugonotto nuberet; atque vtilitas Regis, quæ dotem tam opulentam dari Principi cæteroquin potenti non sinebat. Eapropter Rex Turenium in eas nuptias selegit, qui cum sponsa de fide sentiret, cuiusque ditio & facultates in Lemouicibus positæ, longè à Sedano, consiliis intercederent, si qua vnquam in Dynasta præualido oborirentur; præterea fortissimi viri fidei atque ærumnis honestum præmium grato in officia animo constituebat; atque vt coniugium maiori dignitate obtineret Turenius, eum Franciæ Marescallum dicit. Atque is sponsæ donum dignum suo genio conciliaturus, scalis applicitis Sthenæum validam vrbem Lotharingo eripit, claues nuptæ in sponsalitia offerens. His compositis Rex ad obsidionem Rothomagi totum se impendit. Eam vrbem tantis copiis expugnandam susceperat, tum ad preces Elisabethæ, quæ eam in rem opem

Turenius Dux Bullionius.

opem subministrabat, verita ne Hispani aut fœderati occuparent Prouincias ad mare positas, vnde facilis in insulam suam transmissio; Bataui in idem consilium classem promiserant; vrbes cæteræ Normanniæ Regi eam in rem instabant vehementiùs, magno commeatu ad expeditionem instructo; nec ab ea aberat Regis vtilitas, quando capto Rothomago, cuderentur Lutetiæ compedes, & necessaria inferretur captiuitas. Porrò Maynius ad hostilis exercitus famam, non dubius quin Rhemi aut Rothomagum obsiderentur, primùm Virodunum venerat, ad excipiendas Pontificias copias. Nam illæ Duce Montemarciano per Insubres in Sabaudiam profectæ; mox per Sebusianos & Sequanos Virodunum tenuerant, imminutæ multùm & debilitatæ, tum viarum difficultatibus, tum contractis morbis; simúlque Maynius copias à Parmensi flagitabat, Rhemis ipse propius inuigilaturus, ac filio Aguilonij Duce Rothomagum misso. Mox in eandem vrbem venerat Andreas Villarsius è Brancasiorum familia nobili, ductis in præsidium mille cataphractis, ducentis equitibus sclopetariis & peditibus mille & ducentis, idémque in periculi & gloriæ partem non admissurus consortem Aguilonium ad patrem remiserat; mox sedulo in annonam conuehendam, erigenda locis commodis munimenta, & roborandos ciuium animos, strenuitate magna incumbens. Iam Biro cum Anglis se ad vrbem admouerat, diúque hæserat, nulla re tentata, præter aliquot velitationes, Essexio insuper prouocante ad singularem pugnam Villarsium; quam cùm ille obire excusaret, quod summum vrbis Præfectum eiusmodi prælia nefas esset conserere; Nouember mensis transigitur. Ac primo Decembris Rex cum Germanico exercitu in castra aduenit. Continuò locatis circa vrbem copiis, atque in pago Dernetalio capto hospitio, Rothomagenses per fecialem hortatur, vti Regem suum excipiant, qui cùm hæreticum Regem ignorare assererent, fossam duci ad cingendam vrbem Rex iubet. Sed lentius opus difficile procedebat, totus December in fossa aperienda & aggeribus ducendis impensus; solum gelu induratum, ninésque assiduæ; crebræ & feroces obsessorum eruptiones, ducum promouentium operas, lenta quædam & hyemi accommodata cunctatio; pretiosissimum tempus in primo illo conatu absumpserant. Interim Parmensis ad opem ciuitatis cum luculentis copiis accedebat.

Villars.

Dernetal.

XX. Ille diu appellatus à Maynio, cùm moueret se lentiùs, siue ob vetera cum Maynio ipso dissidia, siue ægerrimè abstractus à Belgio, cui Mauricius Orangius adolescens feruidus immineret, siue vt conditiones à Maynio luculentas auferret, tandem sub Nouembris finem Bruxellis proficiscitur, cum decem peditum millibus, equitum tribus, tormentis quadraginta, ac duobus curruum millibus, quibus in hostico pro munimentis se cingeret, omni præterea commeatu refertis, ne qua re in alieno egeret. At postquam Landrecium in Regni finibus venit, negat se progressurum vlterius, nisi ipsi ciuitas concedatur, ad receptum commodum, & reponenda tormenta. Sic Fara necessario data, vbi secretius cum Maynio de postulatis Philippi habet colloquium; ac præcipuè de Isabella in regnum euehenda, quæ postulata cùm Maynius ad Comitia Francorum reiiceret, de iis quan-

Parmensis Rothomagum venit.

La Fere.

HENRICVS IV. Anno 1592. tocyus conuocandis initur consilium; quanquam in ea Maynius verbo potiùs quàm voluntate assentiretur. Tum Peronam, dein Abbavillam promotæ copiæ. At Rex ad progressum hostium, Birone ad Rothomagum relicto, cum tribus equitum millibus partim cataphractis, partim sclopetariis, iis occursurus improuisus aduolat, ac primo impetu Guisij impedimenta rapit, agménque disturbat. Tum incedentibus moram obiecturus, loca commoda ad viam adiecta, diuersis stationibus occupat, hostem incursionibus variis divexando, ac spatium impetraturus Longavillæ, Trimollio, Aumontio & Bullionio (sic enim Turenium in posterum nuncupabo) quos ad castra Rothomagensia cum copiis euocauerat. In eo pugnandi genere, duæ contingunt magni momenti occasiones, si victores iis institissent. Prima quæ Regem in præsentissimum discrimen adduxit, eiusmodi est. Decreverat aggredi hostem dum rivum ad Aumaliam obiectum transmittit, atque interiunctas copias profligare; ea mente dimissis versus novum castrum Reittis, ad Aumaliam cum Francis hæserat, progressúsque ad hostem explorandum, videt vniuersum exercitum sub signis ingredi. Ibant quindecim peditum millia, equitum sex, in tria agmina distributi; primum ducebat Guisius, medium Duces Parmensis, Maynius & Monsmarcianus, postremum Comes Chalignius Lotharingiorum Præfectus; Bassompetram sequebantur Helvetij, Motam tormenta; lecticâ Parmensis ob ægritudinem in mediis copiis vehebatur. Vbi Rex animaduertit totum exercitum incedere, & ordinatissimas spectat acies, mutato consilio, Nivernensem iubet quam celeriter Aumalia educere militem, simulque impedimenta Mortemarum vehenda dimittit, ac quoniam id tam celeriter perfici non posset, quin recedentem hostis opprimeret, eum remoraturus cum selectis cataphractis centum quinquaginta, & quinquaginta equitibus sclopetariis aduenienti occurrit, admotúsque ad primum agmen, quod conflabant equites quadringenti, propius eo intervallo quo breviora sclopeta exploderentur, quingentesimo quoque passu, obvertebat frontem, sclopetisque explosis agmen inhibebat; donec ad Aumaliam ventum, in qua centum sclopetarij retardabant equites hostium; dum ex pago sarcinæ recipiebantur. At Parmensis, postquam accepit Regem inter velites præliari, sclopetarios equites omnes immittit, ac qui eos fulcirent equites leviores; & opprimebantur sclopetarij Regij, cùm ipse Rex semel & iterum in hostile agmen perrumpendo, eos quidem & sarcinas expediuit; sed vniuerso hostium equitatu obrutus, captus propemodùm, tandem sauciatur, glande renes quà lorica deficit delibante. Et verò fortissimè omnium dimicauit, ac demum plerisque è suo agmine cæsis, in silvam proximam se recepit; salutem fortitudini & fortunæ, hoc est Deo debens; quanquam creditur Francos, qui pugnabant in primo agmine de industria dimicasse ignaviùs, & recedendi fecisse spatium, cùm Hispanis Regis capti gloriam inviderent. Nox interveniens securitatem Regi integram peperit, Parmensi nolente cæca nocte in regionem tectam silvis, arduamque collibus inexplorata via penetrare. Nec ille abstinuit quin animum & fortitudinem Regis miraretur,

Chaligny.

Mortemer.

cùm

cùm desideraret prudentiam, dato Regi responso, quærenti quid de eo receptu sentiret; omninò egregium illum esse atque militarem; at ipsum se nunquam in eum locum venturum, vnde mox cum periculo recedendum foret. Quod ad pompam dictum non ad veritatem, eventus contrarius statim ostendet; cùm in eas Parmensis se angustias inducet, quibus explicari summæ erit laudis atque prudentiæ. Et verò, tametsi Biro apud Regem ipsum de ea audentia expostulauerit, Elisabetha eiusdem prudentiam litteris honorificis & amantissimis appellauerit, Francíque Proceres precibus multis apud eum contenderint, neu sacrosanctum caput in pericula tam aperta coniiceret; tamen & generositas indolis bellicæ, & necessitas rerum, & ipse nobilitatis Francicæ genius, & belli natura, quæ ampla commoda magnis periculis tribuit; eiusmodi audaciam exigebant à Rege, ac traducebant in virtutis materiam. Interea vterque exercitus statiua ad Rothomagum posuit; Regius quidem protectus aggeribus, & cuniculis ad vrbem adactis, quanquam lenta vis haud plurimùm promoveret; fœderatus ab vrbe longiùs, anceps qua potissimum ratione vrbi opem ferret. Nam inter Duces non conueniebat admodùm; Lotharingij post Chalignium à Chicoio captum, deserebant militiam; diffidebat a Parmensi Maynius, eránrque inter ambos graves causæ discordiæ; Monsinarcianus ambiebat summum imperium, ob Pontificis patrui dignitatem, & dissensione ducum gliscente in milites, ægrè Hispani & Franci temperabant à prælio; adeò discordiam mentium vtilitatis ratio haudquaquam compingit. At eam difficultatem soluit illicò Villarsij facinus; quam alteram occasionem affligendi Regis lenè hostis arripuit. Rothomagenses tum cives, tum milites per felices eruptiones eò cupiditatem pugnandi perduxerant, vt nihil accideret ipsis iucundius, quàm vbi in hostem ducerentur; inter præclaros duces ac Tribunos Boscorosæus per fidos speculatores castra hostium accuratissimè exploraverat; noverat peditum fractum, tuguria ægris & sauciis oppleta, Regem cum equitatu Dieppam profectum, ob arcana in eam vrbem fœderatorum consilia, è quatuor legionibus, quæ ad sanctæ Catharinæ arcem, tuebantur aggerem duas valdè infirmas, ab duabus cæteris distare longiùs, quæ Dernetali capiebant hospitia. Ille igitur tentandam eruptionem persuadet Villarsio. Qui selectos magno numero milites cùm disposuisset, turmasque equitum ad excipiendum peditem constituisset, die Februarij vigesimo sexto, hora septima matutina, pluribus locis in designatum aggerem erumpit; primóque impetu legiones duas Boissi & Pilesij opprimit. Passim editur strages & internecio, cæsorum cruor in fossas redundat, agger euertitur, fossa cumulatur; Boscorosæus recta ad tormenta festinat, tormentarium pulverem perdit incendio, tormenta quinque ad vrbem devehit, cætera impactis clavis obturat, tentoria & tuguria inflammat; munimenta diruit, & obsidionis instrumenta rapit, duabusque horis ferro passim ac flammis grassatur. Biro interea, qui Dernetali agebat, fugientium tumultu excitus, equo inscenso ad pugnam rapitur; sequuntur Helvetij, atque instant victoribus, móxque occurrente Villarsio pugna instauratur; cuius beneficio

Boscorosé.

Boisse, & Piles.

D Espinay.

victores se tutò in vrbem recipiunt, ac postmodum ipse Villarsius, Bironis femore inter pugnandum saucio. Cæsi eo conflictu è Regiis quingenti, in quibus Pilesius iunior, Espinæus Marchio, Belsuncius Tribunus militum, & centuriones duodecim; centum capti, & in vrbem abducti, Pilesius Tribunus & Larchantius stipatorum Regis Præfectus, plagis obierunt. Eo successu clatus Villarsius, scribit ad fœderatos, se eorum opem haud desiderare, beneficio Dei liberatum se metu ac periculo; vnam pecuniam reposcere se ad soluendum stipendium militi, post fortissimum facinus. Quæ Parmensis considerans, auctor erat vt extemplò irrumperetur in castra Regia; ex tumultu & trepidatione turbata; Bironem iacere vulnere, Regem cum nobilibus abesse; cæteros consternatos indubitatè profligatum iri. Contra Maynius obtendebat munimenta castrorum, affuturum Regem, non tentandam fortunæ gratiam; perfecisse se quod intenderent, vrbem seruatam, nunc immittendum cum stipendio militem; cæterúmque exercitum hospitiis commodis recreandum, dum Regis copiæ in statiuis absumerentur. Nempe extimescebat ne Rege profligato, sua etiam potentia occumberet, & vniuersa Francia penes Hispanum esset. Et inuitus Parmensis ad eam sententiam iuit, atque immissis in vrbem octingentis militibus; Somona transito, recessit in Picardiam itineribus lentis; noua etiam offensione in Maynium subiratus, quod eo suadente sancti Spiritus oppidum frustra oppugnasset, coactus ob paludes restagnantes abscedere, deinde copias in proximos pagos distribuit, sparso rumore se in Flandriam regredi.

XXI. *Obsidio repetita.*

Porro Henricus per eius absentiam instaurato obsidio, studium omne & contentionem ad subigendam vrbem adhibebat; præsertim allaborabat in amne claudendo; atque supra vrbem nauigiis armatis geminísque arcibus ad ripas positis; infra euocatis Batauorum nauibus, quas adduxerat Philippus Nassauius, fluuij commodo ciues excluserat; reparatis munimentis instituerat verberationem; ac consilia arcana fidorum aliquot ciuium clam alebat. Verùm & ea singula Villarsij fortitudo atque industria primùm repellebat; nam consilia & vigilantia aperiebat, & seueritate pœnæ discutiebat, & vim securitate tanta contemnebat, vt ad portam sancti Hilarij posito stadio, ausus sit inspectante hoste ad annulum appensum decurrere, & eiusmodi otiosæ pacis obire munia, quasi procul ab omni periculo tam abessent muri quàm animi. Attamen sensim ipsius vires instingebantur, ferocissimi quique cæsi aut saucij erant; deficiebat annona, & plebis illa alacritas in dolorem & metum deflectebat palàm; quapropter haud nescius quàm ruentis semel sit præceps casus, scripsit ad fœderatos, nisi intra diem octauum, qui Aprilis vigesimus secundus, præberentur auxilia, necessariò se admissurum Regem. Nec à fœderatis adhibita vlla cunctatio; extemplò reuocatæ quas sparserant copiæ, duodecim hominum millia, equitum quinque, ac relictis impedimentis, occupata via celeriter, diebúsque quatuor milliaria nonaginta confecta, trésque amnes præter Somonam transiti. Hostis regressum postquam Rex qui Dieppæ agebat à Birone accepit, in castra regrediens, reuocat quos dimiserat nobiles,

Soluta iterũ per Parmensem obsidio.

statuítque

ſtatuítque hoſtem pugnâ excipere; ſed Inſtrato exercitu, & deprehenſa equitum imbecillitate, prudentiore conſilio, ſoluta obſidione, Dernetallum deſerit, atque exercitum ad confligendum diſponit, ſi hoſtis inſtaret. Et erat in ea Parmenſis ſententia vti inſtarent; Regis exercitum ærumnis fractum, & miſſionibus imminutum vim ferre non poſſe; ipſi neceſſariò recedendum, atque in receſſu, vt plerumque fit, cladem grauiſſimam perferendam: Ita Guiſius atque Hiſpani cenſebant. At Maynius & Franci Nobiles affirmabant: vrbem omninò eſſe liberandam; perſtare adhuc grauiſſimas compedes, dum infra amnis clauderetur; agere in nauibus Batauos, & Oceani occupare commercia; eos oportere neceſſariò pelli, capi Calidobecum; aperiri Rothomago Gratiæ portum vbérque feraciſſimum; nec aliud Regi eſſe optatius, quàm vt fœderati ipſum perſequantur, & diſtrahantur ad vtramque amnis ripam, dum receptis Nobilibus ferocior tandem exſurgeret. Nihilominus in ſententia perſtabat Parmenſis, & querebatur ſibi palmam rapi è manibus; ſed præpollente Maynij voluntate Calidobecum ductus exercitus, & peracta obſidio. At Parmenſis dum obſidendum oppidum inſpectat propiùs, glande miſſa læditur, qua brachium ad carpum deſinit, membro ad doloris ſenſum delicato; quem tamen vir fortis in poteſtate ſic habuit, vt ſermone continuato, qui colloquebantur ex vno cruoris in manum affluxu plagam percepe- rint. Nec ideo ad curationem receſſit, donec obſeruaſſet, quam in altitudinem æſtus Oceani intumeſceret, & mandaſſet quæ in oppugnatione erant neceſſaria. Haud multò poſt tormentis impetita Batauorum claſſis coacta abſcedere, & deſtitutum ea ope oppidum, & muris infirmis, deditionem paciſcitur, Parmenſi refrænante Vallonum impetum, qui ob vulnus Imperatoris militem deditum tollere conſtituerant; & affirmante, *Belli appendicem tam eſſe vulnera, quàm defenſionem; non haberi in eo dignitatis aut meriti rationem; functos officio qui ſe propugnaſſent; & Martis aleam, tam Imperatori quàm militi periculoſam atque ambiguam.* Poſt captum oppidum, nuntiatur Regem magno exercitus incremento, breui affuturum; ire ſub ſignis ſeptem equitum millia, peditum quindecim, & in dies plures expectari. Quapropter habita conſultatione, Parmenſis cenſebat, tranſeundum amnem, quem venienti hoſti obiicerent, aut Bonam Inſulam occupandam, ſitu infra Calidobecum commodo, excipiendis ex portu Gratiæ cibariis & commeatu: at repugnans Maynius contendebat, Calidobecum à Rege illico capiendum, atque Rothomagum in eaſdem coniiciendum anguſtias, commodius Yvetoti ſtatuenda caſtra, qui pagus tertia eſt leuca ſupra Calidobecum, adduxitque inuitum in ſententiam ſuam Parmenſem. Nec ſecus contigit quàm Parmenſis prævideret; nam Rex adueniens extemplò loca commoda occupat, infeſtat incurſionibus, & cibaria intercipit, crebriſque conflictibus nihil audentes vexat. Vno præcipuè in diſcrimen ingens acti fœderati. Ij pagum munieuerant admotum propius ad caſtra Regia, quem aggreditur Rex, ac poſt acerrimam dimicationem pellit propugnantes magna clade, agitque turbatos in caſtra, iiſque perterritis victor inſtat. Summo in diſcrimine, Maynius Guiſiúſque primi pugnam

Caudebec.

Parmenſis vulnus.

Isle bonne.

HENRICVS IV. egregiè sustinent, franguntque impetum; Parmensis quanquam æger & vexatus febre, sella vectus intercursat ordines, militemque incendit; ac tormenta perite librata, Regis vim retardant, servantque omninò periclitantem exercitum. Biduo post nocte castra soluunt, atque ad Calidobecum amne tecti consident. At nec securos ea mutatio præstitit; Biro filius agmen leviorum equitum, paulò à castris semotum, profligat ac delet, & peditatus Regius in hostilem ibat, duabus Vallonum legionibus iam pulsis ac victis, certo victoriæ præiudicio, cùm inhibet impetum Marescallus Biro; non sine suspicione maligni oris consilij, ne parta semel victoria, ipse vt apud filium timere professus est, nulli esset vsui, suam in domum ad ferendam cramben dimittendus. Attamen fœderatis imminebat certa pernicies; ægrotabat Parmensis, & periculosè; Maynius recrudescente morbo venereo, quem Parisiis antè contraxerat, privato incommodo intendebat; multi in copiis morbis afflicti, plures vulneribus, magna alimentorum inopia, & inducta omninò pereundi necessitas. In eo calamitatis articulo, Parmensis vocatis in consilium virtutibus suis, vnam evadendi comminiscitur viam, si clam in adversam Sequanæ ripam transmitteret, ac celeriter obtineret Parisios. Qua re constituta, & Maynio repugnante in idem consilium perducto, nam vrgebat periculi magnitudo; deliberatum prudenter exequitur admirabili celeritate. In vtraque amnis ripa duo castella ponit, sibi obversa; alterum quod citra erat, duce Bossuo Comite, designati ad propugnandum mille ducenti pedites, cum tormentis quatuor; alterum oppositum tutantur octingenti, è pugnacissima legione Borlotæ. Dein Rothomago vecta silente nocte nauigia, trabibus tecta atque asseribus, ad vehendum equitatum ampla, & eadem nocte quæ vigesimum Maij diem præcedebat, vltra amnem transmissi, primùm equites Franci, mox pedites; deinceps tormenta & impedimenta; & sub crepusculum lucis Hispani pedites, Vallones & Itali; demùm luce orta Rex traiectum hostem animaduertit, & venatoris instar, cui præda capta elabitur, conturbatus atque sollicitus, postquam stuporem & dolorem discussit, iubet tormenta in collem proximum duci, quæ in transmittendos disploderet, agmenque ipse in castellum agit. Verùm frustra conatus impensus est, Parmensis mille sclopetariis prohibuit ne tormenta regia ducerentur; ac Rainucius cui castelli Bossui curam pater commiserat, munere functus eximiè, peditatum omnem in nauigia mittit, & ipsa tormenta; postremus omnium inter spissa vrgentium hostium tela scapham subiens. Maynius ad curationem ibat Rothomagum; at Parmensis mira celeritate copias rapiens, quarto die Carentonem supra Parisios venit, ponte strato nauigiis exercitum traducit; immissisque in ipsam vrbem mille & quingentis Hispanis, Theodorici castrum se recepit: frustra Rege per Pontem Arcuatum submittente copias ad persequendum; nam præuerterat Parmensis diligentia, & accurata in disponendo receptu sedulitas. Ille dies quindecim in Theodorici castro tranquille subsistit, ac ne victum aut fugientem Rex diceret, Epernæum capit vrbem ad Matronam, tum pecunia ad stipendia militum recepta, reuertit in Belgium. Et hæc postrema clarissimi

Receptus Parmensis.

De Bossu.

Charenton.

clarissimi Ducis expeditio fuit, & forsan difficillima qua bellicosissimum Regem dispulit, tulit, lusit; receptu admirabilior quàm ingressu; nec vsquam imperio dignior, quàm cùm fugit. In spe repetendæ Franciæ vir summus obiit, anno exeunte, ipso die, quo lecto decubuit, equo inscenso, nec morbi sæuitiâ à negotiorum cura abstractus; vt sin minus stans, & inter arma obierit, saltem inter curas Imperatorias, & materiam laudis, sublimem animam miserit. HENRICVS IV.

XXII. *Epernæum receptum.*

At Henricus, postquam nec Rothomagum nec Parmensem habere potuit in potestate, dimissis Nobilibus, & parte copiarum, quinque peditum millia, equitum tria in Campaniam ducit, vt Parmensi inuigilet; ac eo recedente, Epernæum oppugnare aggreditur; sed magno dolore statim percellitur, Birone Marescallo tormenti glande cæso, dum vrbis munitiones explorat. Vir fortissimus de Rege ac patria perbenè meritus; sed creditus ad Hugonottorum religionem propensior; atque ideo conuersioni Regis intercessisse; non contentus mediocribus, summa captabat; vt laborum & periculorum, sic potestatis & gloriæ; cuius arbitrio nec ipse Rex ausus repugnare. Gratiæ patris & auctoritati successit filius, non multò post Admiralius dictus; cedente Epernonio; eò Regi acceptior, quod fortissimus iuvenis aulicis artibus militarem animum nondum infecerat. Vrbs obsidionem tribus hebdomadis tulit; qua tandem deditâ, Rex Germanos equites molestos admodum remisit in patriam, ac Prouino capto, vt Campaniam totam interdiceret Parisiensibus, quoniam Meldas nolebat expugnare; arcem molitur in Gournæa insula ad amnem Matronam, Nivernensis consilio, traditque seruandam Odeto Noüæ Francisci viri illius clarissimi filio; ac dispositis aliquantisper belli consiliis, de concordia cum Maynio agit. Sanè vtrumque sua incommoda dimovebant à bello: Parmensem inter & Maynium ortæ erant inimicitiæ graves; ipsi Maynio molestissimi omnium imminebant Hispani, ac auctoritatem imminutum ibant, atque infractum; quippe Comitia vehementer flagitabant; & verebatur Dux ne eorum compotes vsurparent potentiam, Regémque arbitrio suo dicerent. Et is Comitiorum terror ipsum pariter Regem inuaserat; quippe si semel Rex ab se alter legeretur, spem pacis abruptam, æternum bellum, sempiternam discordiam, ac scissam immedicabili malo spectabat Franciam: in Vaticano præterea noua in dies cudebantur fulmina, quibus tandem, ne Catholici avellerentur à partibus suis, metus erat, atque periculum. Anno superiore occubuerat Gregorius Pontifex, ac successor Innocentius IX. ab primordiis fœderatorum causam amplexus; Episcopum Placentinum Cardinalem dixerat, vt maiori dignitate Legati Pontificij munus tueretur. Decesserat quidem altero mense, sed nuper in sedem evectus Hippolytus Aldobrandinus, nuncupatus Clemens VIII. confirmata legatione Placentino Episcopo, palam testabatur sibi acceptissimum fœdus, vt Regi repetita Pontificum fata, geminarent hostes, non tollerent. Expostulabat Regina Angliæ, quod suas copias sustulisset Rothomagensis obsidio, nullo operæpretio; atque in novum subsidium reposcebat Caletum & Guisnas. In

Bironis mors.

De pace agitur.

Clemens Pontifex.

HENRICUS IV. In iis difficultatibus, aliisque plurimis, Rege & Maynio assentientibus, Villaregius & Mornæus clanculum conueniunt, acturi de conditionibus; multa eo colloquio sæpius repetito, acta, dicta, proposita, & repudiata; ac labor tantus nullum euentum sortitus est; magno Villaregij dolore, qui animo sincero pacem exposcebat. Nam Hispani in id consilium peruadendentes, quo spes omnes suæ interibant; quà minis, quà blanditiis auocant Maynium, & ad Comitia euocanda refugientem impellunt. Interim variè in Prouinciis bellum gerebatur. In Britannia Cranum oppidum, in Cœnomanorum & Britannorum finibus positum, obsidebant copiis iunctis Contyus & Dombensis Principes; erántque sub signis octo hominum millia; ac plerique Nobiles, patraturi rem magnam nisi discordia incessisset. Etenim per eam producta obsidione ad quadragesimum diem, cùm immineret Mercordius, Dombensis qui vltra Oudonium amnem statiua posuerat, ad eum excipiendum, per amnem ad Conryum transit; ac siue incuriâ, siue perfidiâ, cùm iussi Præfecti non euerterent pontem, eo Mercordius transmittit copias, atque in hostem attonitum, perculsum, inopémque consilij, augente terrorem consiliorum dissensione, dum receptum parat, idem inuehitur. Agebat primum agmen Contyus, posterius Dombensis, atque identidem ora fortiter obuertebat; cùm Mercordius eo omisso, progressus ad latus, & in primum agmen inuectus, illud statim fundit; quippe Contyus suspicatus proditionem, in fugam agitur, neque ab ea agmen posterius inhibere Dombensis potuit; metu concepto miles disiicitur, nullo prælio edito, & ipse Dombensis postquam contentione omni enixus est, ad retinendum equitem, eúmque ad permouendum, in irruentem hostem inuectus est sæpius; tandem Gonteri castrum recessit. Ea fuga potius quàm victoria fuit, cæsis dumtaxat septingentis, at captiuis plurimis; captis præterea tormentis omnibus, & signis triginta quinque. Sourdeacus tamen regias partes in Britannia ea strage prostratas erexit; qui sex hominum millia Brestum oppugnantia, generosa eruptione fudit fugauítque. Dombensis mortuo patre Mompenserio, à Rege euocatus præfectus est Normanniæ, Britanniæ Aumontius Marescallus; instauratâ in iis prouinciis belli miseriâ. Occitaniam agitabat etiam calamitas sua, quam Ioyeusæ mors & Barij fatum cumularunt. Ioyeusa Marescalli filius, fraterque Ducis qui ad Coutrasium occubuerat, præclarissimus adolescens, & militari indole quam prudentia supra ætatem regeret, gratissimus Tolosanis; eorum rogatu Villemurium expugnandum susceperat. Propugnabat vrbem Temineus, Cadurcorum Prætor, & Mommorancius, non tam Regiarum partium quàm suarum promotor; veritus ne vrbe capta, Ioyeusa in Occitania præpolleret, nam spem sui multam concitauerat iuuenis, in eum immittit selectas copias. Eæ improuisum Ducem adortæ, cùm equitatum è castris paulò longiùs amouisset, simul Temineo prorumpente ex oppido, egregiè præliantem ac præclari Imperatoris munus implentem, perterrefacto ac fuso milite, abscedere cogunt; isque dum vi actus per pontem quem Tarno amni imposuerat, versus Tolosam se recipit in alteram ripam; pontem obruente multitudine fugientium, præcipitatur

Res gesta in Prouinciis.

Sourdeac.

Ioyeusa mors.

Villemur.

Temines.

tatur in fluuium, trabe præterea in caput impacta, ruinâ simul & aquâ exstinctus. Tolosani præclari iuuenis mortem eluxerunt, & Ducem ex eadem familia petituri; cùm nemo superesset præter duos demortui fratres, quorum alter Cardinalis, alter Capucinus, minus ad res gerendas apti videbantur; eos tamen de suscipiendo regimine appellant. Et quidem Cardinalis vltrò consiliorum administrationem accepit, excusauit armorum. Quamobrem omnium precibus ad Capucinum versis, qui Pater Angelus dicebatur, & vi adhibita vt è cœnobio educeretur, cogunt ad capiendum armorum regimen; prolato Prælatorum ac Theologorum decreto, ceu machina validissima, qua expugnatus est reluctantis animus; eo enim ob tutelam fidei & Religionis indicebatur necessitas permutandi cum lorica cilicij, vel noxæ lethalis. Et ea opinione perductum virum docent posteriora, quando militiam atque imperium vir summus pietate, proniore animo deposuit, quàm dimisisset capucium & vestem horridam. Ita Ioyeusa occubuit, Barrius obscuriùs, sed apud posteros gloriosiùs. Hic Leucatæ Præfectus, à fœderatis per insidias captus & Narbonem ductus, oppugnatur vitæ periculo, iubetúrque ad vxorem scribere, arcem vt reddat: testatus ille fidem in Regem acceptiorem salute, clam litteris in strophio exaratis carbone, duo verba scribit; seruate arcem, aut mori, & complicatum strophiolum deferri ad vxorem curat. Ea Francisca Ceselya, quæ marito capto, nec indigna nuptiis viri fortissimi, tuendam arcem suscipit, & fortitudine per strophiolum aucta, imperterrita hostium minis, mariti necem certissimam intentantibus, amorem credidit in obsequio & imperata fide, quàm in metu atque ignauia clariorem; tamque minas, quàm formidinem repulit. Coniux interea crudelitate hostium faucibus linteo pressis extinguitur, postquam sæpe appellatus nihil de proposita fide immutauit; nullo quidem prælio læsúsve vulnere, sed robore animi prorsus inuicto & facinore, quod pugnæ æstum & victoriæ laudem adæquet. Cadauer delatum ad coniugem, filium & milites ad vindictam incendit, erátque materia Loupianus captiuus nobilis, quem tamen ipsa seruat incolumem, mittitque liberum quia innoxium, atque deinceps eâdem animi constantiâ ab hostium vi arcem tutata est, annísque pluribus iubente Rege, & amante virtutem feminæ, tenuit; viduitate perpetua memoriam coniugis prosequuta.

Henricus IV.

Barrij mors.

XXIII. *Valetæ mors.* Roquebrune.

In Phocensi Prouincia Valetæ mors, res optime constitutas perturbat. Hic dum Rocabrunam oppugnat pagum ignobilem, qui Foroiulio incommodabat, atque inermis reponit ad tormenta loricam vimineam, glande hostili tempora transuerberante, post horas aliquot animam emittit; ad summum gloriæ fastigium natus, si ritè currentem vita vlteriùs promouisset; nihil debuerat gratiæ fratris, præter quandam publici odij partem, quod expunxerat virtutibus suis; generositate, magnificentia, pietate, & humanitate singulari; tanta in Regem fide; vt nulla ope, nulla pecunia fretus, sua industria & fortitudine, Sabaudiæ Ducem in Prouincia fregerit, partésque Regias multùm prouexerit. Eo demortuo cùm Nobiles ac Tribuni de Prætore flagitando à Rege inter se agerent; Vascones quorum magna in

HENRICVS IV. Prouincia copia, cæteros adigunt vt Epernonium peterent; ac continuò Melplesius & Escarrauaguius ad Regem contendunt; impetrántque à repugnante, vt Epernonius diceretur Prætor. Quippe ille voluntatem Regis nihil moratus, apparabat se ad profectionem, scripto milite, suis auspiciis obtenturus prouinciam. Id dum præstat, Arelate Sabaudus excluditur; tentabat præsidium in vrbem immittere, annitente Riueria primario Consule, cùm exurgit ciuis, pellit præsidium, obtruncat Consulem, & Biordum ipsum principem factionis, suámque vrbem futuro Regi obsequuturam, atque à Patribus alienam seruat. Sabaudus exclusus, cùm ex tribus primariis vrbibus, vnam Aquassextias sibi addictam cerneret, nec munitione, nec situ, nec maris portu commodam; abscessit ab infelici expeditione, & Aquensibus facta ingenti spe, profectus est Niciam, vt Antipolin, Venciam, & aliquot oppida ad confinia Vari tueretur. Verùm Lediguerius arcessitus à Regiis cum modicis copiis in Prouinciam penetrat; oppida quoquò se verteret recipit, & magna celeritate Antipolin aduolans, clam eam occupat, Varóque transito, in Niciensem terram peruadit, eam impunè diripit, atque ad Niciæ muros Duce inspectante pulsum militem cædit. Hinc regressus cùm Venciam obsidet, Nemursij fraude qui fractis induciis Viennam occupauerat, reuocatur in Delphinatum, & erat in Prouinciæ finibus Epernonius, quicum haud admodùm conueniebat; quas ob res retrò vertit propria curaturus. Atque illicò Sabaudiæ Dux Antipolin recipit, & Arelate tertij Consulis dolo ad fœderatos accedit, séque adiungit Senatui; nec Epernonio aduenienti præstat obsequium. Ille capto Montourosio castro, Antipolin obsidet, cogítque ad deditionem; mox hyeme sæuiente se Tolonium recipit. At Lediguerius Sabaudiæ Ducem Antipoli procul in Pedemontium euocauerat. Postquam in Delphinatum regressus, ad pugnam Nemursium nequit adigere, móxque solutis copiis idem Nemursius Lugdunum recedit; aggreditur ipse Lediguerius rem laudis plenam, & fortitudine sua dignam. Valeta pepigerat fœdus cum Venetis, Florentino, & Mantuano Ducibus, ad repellendum Sabaudiæ Ducem; ea conditione vt mensibus singulis reciperet centum librarum millia, postquam vrbem in ditione Sabaudi cepisset. Substitutus à fœderatis in Valetæ locum Lediguerius, vti ostenderet nihil ea mutatione deperditum, adoriri Sabaudum in ipso Pedemontio statuit; ac Genebra monte sub Septembris finem transmisso; Perousiam capit, ad Vigonem hostem munitum magna strage pellit, ac Briqueratium octaua ab Taurino leuca sex erectis propugnaculis cingit ac munit. Excitus hac impressione Dux, Taurinum aduolat, militem euocat, & quem modò ad Niciam victorem viderat, eum in præsentia quasi cœlo vectum vltra Alpes iterum victorem stupet, ac posuisse trophæum victoriæ, quem depulsurus nouâ insuper plagâ percellitur. Sex tormenta per iuga Alpium incolarum ope vehi curauerat Lediguerius, ac recepto supplemento militum, copias ad Cauorsium admouet. Erat Cauorsium Briqueratium inter & Taurinum; tum arx, tum pagus, arx in sublimi & abrupta rupe posita eminet, in decliui pagus; tuebantur arcem sexcenti milites,

Arelate Regi asserta.

Lediguerius in Pedemontio victor.

Perouse.

Briqueras.

Cauours.

Villafrancæ

Villafrancæ copias vniuersas Dux continebat, exploraturus hostis consilium. Ibi audito tormentorum fulmine, quæ in Cavorsium arcem explodebantur, educit militem, agitque in Lediguerium; sed directam aciem non ausus impetere, frontem conuertit in Briqueratium, parúmque abfuit, quin incautam vrbem expugnaret; nam auulsis palis, & præfecto cæso, iam propugnaculum miles inscenderat, cùm præsidiarij præfecti nece nusquam deterriti, tam fortiter irruunt, vt è propugnaculo iam spe victorem deiicerent, & ad receptum adigerent. Eum instituebat ipse Dux, cùm ad Gresillanam assequitur Lediguerius, infertque dimicationem tam atrocem, vt Dux ad suos tegendos raptâ sarissâ, pedibus pugnans, frontem irruenti sæpe conuerterit; donec locorum asperitate inhibitus Lediguerius, se ad Cavorsium recipit: nec vlla spes erat obtinendæ arcis, præter vnam verberationem tormentorum; quæ in rupem arci imminentem, labore improbo atque inexhausto postquam vexit Lediguerius, infregit propugnantium animum; atque arcem deditione accepit. Mox præsidiis in Pedemontio constitutis, dum hyems desæuit, reducit equitem in Delphinatum primus, qui post raptos Salussios, & inustam Franciæ ignominiam, instaurauerit patriæ gloriam, & Francorum arma victricia trans Alpes revexerit.

Ea gerebantur in regni finibus, mox in capite Monarchia laborauit. Quippe Philippus Hispaniæ Rex, in eam toto incumbens animo, adegerat Maynium ad indicenda regni Comitia, abducto in partes Legato Pontificis, (is vt dixi Cardinalis Placentinus) & vi pecuniæ expugnandis eorum suffragiis qui Legati forent. Post diuturnam cunctationem, quando vltra prolatare non potest Maynius, scripto proposito indicit Comitia, vrbem in quam conuenirent Parisios, proximúmque Februarium dicit, quo Legati adsint, ad inquirenda remedia, per quæ Orthodoxa religio salva & illæsa perstaret. Iis Legatus adhortationem adiungit, palámque admonet conueniendum vt Regem dicant Christianum atque Catholicum. Plerique è Legatis postquam conuenerant, & rem auspicati à diuino cultu; post supplicationem & concionem feruentem quam Genebrardus habuit, ardentissimus inter fœderatos; primo consessu in atrio Luparæ habitæ sunt orationes, à Maynio, Legato, & principibus Ordinum. Percurrere singula, non est animi mei; nam cùm ea Comitia spuria & adumbrata fuerint; instituta ad regni leges excidendas atque euellendas, nec vllius ponderis præter ludibrium; ea curiosus in Meseræo perleget accuratè perscripta; ego summa dumtaxat capita delibabo. Post Comitiorum auspicia, Maynius Suessionem proficiscitur cum quadringentis equitibus, ad deducendos Oratores Philippi; ij erant Dux Feria, Baptista Tassius, & Iacobus Mendosa, vulgò Doctor ob scientiam iuris nuncupatus. Quibus colloquutus, vt laude militari Comitiorũ Legatis innotesceret propiùs, suis ductis copiis, contendit ad exercitum Hispanicum, quem adduxerat Carolus Mansfeldius, Ernesti filius, ex quinque hominum millibus conflatum; iunctóque milite obsidet Nouiodunum, cúmque longiùs abesset Rex, Turones & Salmurium profectus, post tres hebdomadas nulla ope recreata

XXIV. *Comitia Parisiensia.*

Anno 1593.

HENRICVS IV. vrbs deditionem paciſcitur. At ærumnis oppugnationis fractus exercitus, adhiberi ad Pariſienſium vota non potuit, Franci plurimi ordines deſerunt, atque Hiſpani reducuntur in Belgium. Feria interim cum ſociis profectus Pariſios, admiſſus in Comitia orationem habet, in Philippi Regis ſui laudem, & exaggeratis beneficiis, quæ idem in proximos Reges, Franciſcum, Carolum, & Henricum contulerat, ac immenſis ſumptibus quos Vnioni ſuppeditauerat, tandem hortabatur vt Catholicum Regem deligerent, cui vires eſſent ad eos contra potentiam hoſtium defendendos; & plurima pollicitus, Philippi litteras ad Comitia perſcriptas tradit. Ad

Pelleué. eam orationem Pelleuæus Cardinalis Comitiorum nomine reſponſurus, enumerat ſumma beneficia, quibus olim Franciæ Reges perditam ab Arianis & Saracenis Hiſpaniam iuuiſſent & recreaſſent; mox ad omnium tædium in Philippi laudes effuſus, gratiam primi ſermonis noua offenſione obliterat. Deinde ſupplicatio noua celebratur, in qua deportata Sanctorum Lipſana, ad diuinam opem implorandam ituris in eligendi Regis ſuffragia. Iámque Rhemis reuerterat Maynius, rumórque increbuerat, ex colloquio Surenenſi, de quo mox dicam, Regem ad Catholicam fidem acceſſurum; cùm Oratores Hiſpani, die dicta, quæ Maij vigeſima erat, propoſituri quæ ſententia ſui Regis foret, circa noui Regis electionem, conuocatis aliquot Legatorum in Legati Cardinalis ædes, cum Pelleuæo, Maynio, Aumalio, & Elbouio, Feria; aſtantibus Taſſio & Ibarra, ſermonem habet. In eo conqueſtus de colloquio Surenenſi, proponit Iſabellam Reginam Franciæ nuncupandam, quæ orta ex Henrici II. filia natu maxima, maribus ſtirpis deficientibus, expetebat ius, quod natura tribueret; mox explicat quæ ad tutandum regnum Philippus offerret. Octauo poſt die in Comitiis Mendoſa eandem rem flagitat, conatus inducta plurimarum legum farragine, mulierum iura & hereditates firmare. Cùm admodùm pauci ex Legatis aſſentirentur, per Taſſium proponit Feria, Iſabellam nupturam Erneſto Archiduci, forti & Orthodoxo Principi, ex filia Franciæ orto ſimiliter; quod cùm Franci aſpernarentur ardentiùs, affirmarétque Maynius iis odioſiſſimum eſſe externi cuiuſcumque nomen; tandem Feria poſt dierum aliquot conſultationem, declarat, nupturam Iſabellam ſi Regina dicatur, Principi Francico, quem Rex Catholicus nuncuparet, iiſdem ſubſidiis quæ propoſuerat regno ſubmittendis. Id cùm Maynium improuisò percelleret; mouerétque æſtum cogitationum, quodnam caput diadema illud inuolueret, & ambitionem conturbarent, tum ſpes tum metus; ecce Pariſienſis Senatus decretum emittit; quo iubebatur Præſes Magiſter, cum duobus Senatoribus adire Maynium, atque admonere in conſpectu Procerum, caueret ne Corona Franciæ detrimentum pateretur, euerſis Regni legibus, quibus ipſum ſtabat, nec ſineret ſpecie Religionis coronam ad externos tranſire. Præterea omnia in eam rem fœdera, declarabat nulla & irrita, vtpote in legem Salicam conſtituta, & contra ſtatuta intemerata hactenus & inuiolata. Et ea fortiter repræſentauit Magiſter Maynio. Quæ ſingula Feriam cùm in anguſtias agerent, is vt ſemel nodum Gordium ſolueret, aduocatis Principibus & Optimatibus in Legati ædes, ab

HENRICVS IV.

Guisius ad regnum admotus.

ab Philippo nominat qui Isabellam duceret, Carolum Guisium Ducem, Regísque voluntatem consignatam scripto exhibet palam. Ea voce seu fulmine ictus hærebat Maynius, nec à stupore verba impetrabat, cùm Bassompetra Lotharingi Orator leuaturus angorem, intercedit huic electioni, dum de ea Lotharingiæ Dux certior fieret; dicítque tam multa, vt Feria in diem octauam supersederit, dum ad Lotharingum defertur nuntium. Interea electione vulgata, ad Guisium singuli Proceres, Legati, nobiles, ciues, concurrere, ambire, salutare, deducere, & nascentis Regni occupare gratiam; vt ædes Maynij quasi æstu refluente momento inanes, afflatæ repentina lue viderentur. Vxor postquam triduum lamentis & fletibus se absumit, dolorem tandem incendente indignatione, exclamat, minatur, conuiciatur marito; *Eò tot ærumnas & pericula exhausta, vt nepoti patruus, Imperator militi, dux fortissimus delicatulo iuueni, addicat se atque subyciat; enimuerò id maritus præstet, quando animi fortitudo deficit se potius morituram, quàm ignominiam tantam vt perferre sustineat.* Nec surdo ea conuicia canebantur; tacitum Maynium elusa coquebat ambitio, quóque propiùs se ad fastigium spectabat admotum, eò molestiùs patiebatur se deiici; spe non tantum falsa, sed in contrarium versa. Quapropter neruos omnes ad discutiendam electionem intendens; Guisium ipsum aggressus, docet quantam fraudem eâ illecebrâ obiicerent Hispani; donis etiam expugnat, qui apud eum pollerent; ambit Legatos, ac verbis & scripto eam in rem libello palam commonstrat, nihil esse regno periculosius; ac tantoperè contendit, vt ipso etiam Guisio assentiente, maxima Comitiorum pars, actis Feriæ gratiis, excusauerit se ab Rege nuncupando, donec validiorem exercitum Hispani mitterent, & maiores copias, ad eum Regem quem dicerent propugnandum. Quo propugnaculo cùm Hispanorum machinam elusisset Maynius, vrget admittendas inducias, quas Rex proponebat; eásque quanquam dissentientibus Hispanis, in trimestre proximum conficit, veritus ne omninò infirmior, inter odia Hispanorum & Regis potentiam interciperetur. Eo maximè, quod Regis in Catholicam Religionem conuersio, videretur, si perstaret bellum, ciuitates plurimas abductura à fœdere. Et quidem in contrahendis induciis pollicitus est Maynius, missurum se ad Pontificem Oratores, qui absolutionem Regis postularent. Sed illicò ambitionis fascino præpollente, instaurat cum Hispanis concordiam, nouo sacramento se Vnioni astringit, non accessurum se ad Nauarræ Regem, nec cum eo acturum; adiunxítque plura in tutelam fœderis, Legato & Feria iurantibus simul. Tum è Legatis Comitiorum aliquot dimittit, qui referrent in Prouincias quæ statuta essent; ac deinde Legato vehementer vrgente, admittit in Comitiis Concilium Tridentinum. Ea comœdia in Comitiorum scena est acta; in quibus Legati, plerique extorres à patria, sine iure ac potestate intrusi, nullus Princeps regij sanguinis, nullus qui Regni dignitatem gereret, Senatus nullus, sed eorum laruæ dumtaxat, alieno auro ceu machina in theatrum inducta, luserunt ridiculum illud drama, quod depinxit eruditis coloribus satyra eo scripta tempore, titulo Catholici Hispanici; veritatem condiens figmentis

HENRICVS IV.

oppositis, & austeritatem materiæ voluptate formæ emolliens. Vnam tamen optatissimam rem promouit comœdia, Regis mutationem in melius, quam Deus optimus eo spectaculo festinauit; imò Franciæ perituræ succurrit, tum re seria in comicam versa, tum educta re tanti momenti ex inani scenæ sipario. Sed appellat me desideratissima cœlo solóque illa conuersio.

XXV. *Regis conuersio.*

Hugonotti dudum pertimuerant ne Rex ab se tandem deficeret, erátque machina ad vetandum id efficacissima Plessimornæus, qui Regi ob fidem & impensam multis laboribus operam charissimus, & in sua persuasione confirmatissimus, vt erat ingenio solerti & callido, Regem ipsum magna solicitudine in eadem alebat & stabiliebat. Eum abductum Parisiis, Turones duxerat, deinde Salmurium, docuerátque accuratissimè modum, quo fraudem Catholicis oblata spe conuersionis faceret, perseueraret nihilominus in religione, ac tandem ad eam Optimates, & vniuersum regnum adduceret. Multa Rex in eam spem pollicitus, Parisios versus regreditur, Nouioduno opem submissurus, cùm vrbis captæ nuntium accipit. Simul Meduntam venientem molestiæ plures vno impetu obruunt, sororem vnà secum abduxerat, grauis doloris causam, quoniam se inuito Suessionensi vellet enubere; cùm audit Franciscum d'O in se coniurasse; palam affirmare plurimos Proceres & consilij principes se abscessuros, nisi Catholicam fidem amplecteretur; Cardinalem Borbonium à Maynio in spem regni erigi, nec appellanti aures occludere; imminere Comitiorum Parisiensium diem, in quibus Hispani ad arbitrium animos flecterent; præterea scrupulum conscientiæ tollebant Ministrorum haud pauci; qui partim aulica assentatione atque obsequio, partim quod in ea opinione essent, asserebant salutem in alterutra religione comparari posse; eundémque scrupulum rursum instigabat Iacobus Perronius, docens salutis spem in vna Orthodoxa fide elucere, idque sanciens tanta eloquentia, tam eruditis & exceptione maioribus argumentis, vt sæpiùs procacem Ministrorum linguam compesceret. Ea primùm concusserant Regem, nondum auulserant, fecerantque conuersionis spem plurimam, cùm adiunxit nutanti momentum haud leve Surenense colloquium.

Surenense colloquium.

Sub anni primordia post vulgatum Maynij scriptum Catholicos ad Comitia conuocantis; Principes Procerésque, qui Regi adhærebant, eius permissu, atque instigante Duce Niuernensi, (alij Gasparem Scombergum nominant) ad Maynium cæterosque ipsius asseclas scribunt, rogantes vt conuenirent de rebus publicis, ac maximè de Religionis cura acturi. Deliberauit diu Maynius quid responsi daret; tandem admisso colloquio, quanquam repugnantibus Hispanis & Cardinale Legato, cùm speraret Maynius abducere se à Rege posse Catholicos; consentiunt partes venire Surenam; qui pagus est altero milliari Parisiis distans; missique sunt à Rege Reginaldus Belna Archiepiscopus Bituricensis, Regi-chauignius, multo iam senio orbatus oculis, sed animi perspicacitate iacturam corporis compensans, Rambouilletus, Scombergus, Belieurius, Thuanus, Poncarræus, & Reuollius; à Maynio venerunt Petrus Espinacus Archiepiscopus

Surene.

De Beaulne.
Le Roy-Chauigny.

piſcopus Lugdunenſis, Villarſius Rothomagenſis Præfectus, Comes Belinus Gubernator Pariſienſis, Laurentius Aquenſis, Bernardus Burgundus, aliique; quibus adiunctus eſt Villaregius, vt Vicus Regiis. In eo cœtu actum maximè de Religione, & repetito ſæpe colloquio, Belna tandem ſpem certam facit conuerſionis quam Rex cogitabat, & quamquam fœderati aſſererent, vnius eſſe ſummi Pontificis de conuerſione Regis iudicare; ac poſtea Legato & Hiſpanis expoſtulantibus colloquium ſoluerint; tamen id Regem magnam partem impulit in conſilium ſanum, & Catholicos emolliuit, ad Regem commodiori tempore accipiendum. Iámque Deus ad eum peruincendum humanas adhibuerat machinas, Antiſtitum indignationem, diſceſſionem minantium; Nobilium expoſtulationes, diuturnitatem belli tribuentes eius pertinaciæ; populorum lamenta & gemitus; pecuniæ inopiam, Perronij doctam eloquentiam, & adiungunt plures, Gabrielæ Etreæ, quam vnicè deamabat, potentes blanditias; quibus commotum ſingulis Deus ipſe ſe adhibet, atque impulſu ſui ſanctiſſimi Spiritus nutantem voluntatem ad ſinceræ conuerſionis deſiderium applicat. Nam id opus humanis artibus derogant poſteriora; nec eiuſmodi planta ſine Dei cultura coaleſcit. Et verò nuſquam præſentiori ope laboranti Franciæ opitulatus eſt Deus; quæ ſi in hæreſi contumaciter Rex perſeueraſſet, ſcindebatur immortali diſcordia, præda haud dubiè venanti futura. Itaque perſuaſus Rex Scombergo & Reuollio mutationem proximam pollicetur, quam in colloquium referrent; eáque vt celebrior fieret, ſcribit litteras ad Antiſtites, viróſque doctrina illuſtres, tum è ſuis partibus, tum fœderatos rogans vt adeſſent die dicta, ipſum edocturi quæ ad religionem veram ſpectarent. Et in ea ſententia perſtitit, Hugonottis quamquam reclamantibus, & Miniſtrorum voce conſcientiam inani metu pungentibus. Sandionyſium venerant euocati à Rege Antiſtites, Bituricenſis, Nannetenſis, Carnutenſis, Cœnomanus, Perronius deſignatus Ebroicenſibus infulis; Ludouicus Seguerius Decanus Eccleſiæ Pariſienſis, & eiuſdem vrbis Parochi tres; Benedictus, Morenna, & Sauagnacus, Iulio medio; ſimulque Rex vt cum iis ageret. Antea diſceptauerant an Regi impertiendæ abſolutionis facultatem haberent; idque pernegabat Cardinalis Borbonius; ambitionis flamma nondum extincta, imò adhuc integra, ſi Rex ſtaret in hæreſi, cùm eam continuis promiſſis Maynius & Hiſpani certatim alerent. Attamen maior conſultantium pars licere cenſuit, non appellato Pontifice. Eámque ob rem noluit Henricus Cardinalem cum cæteris dum docetur admittere. Igitur cum reliquis conclaui incluſus, per horas octo continuas, percontabatur de dubiis, reſpondebat paucis Bituricenſis, tum Perronius pluribus, & eloquentia ſingulari: agitatum maximè de Sanctorum inuocatione, de peccatis Sacerdoti priuatim aperiendis, ac de Pontificis poteſtate. Poſtquam dubitanti ſatisfactum abunde eſt, dies dicitur abſolutioni Dominica proxima. Ea Iulij vigeſima quinta, qua Rex domo prodiens, in Principum, Procerum & ſtipatorum magna frequentia, candida veſte præter pileum & calceos nigros, ad templi Sandionyſiani fores progreſſus, occurrenti Bituricenſi Archiepi

De Vic.

D'Eſtre.

Merenne. Et Chauagnac.

Anno 1593.

HENRICVS IV.

Archiepiscopo, adstantibus Cardinale Borbonio, & Antistitibus cæteris, interroganti quis esset, quidve inquireret, respondet se Regem esse, ac velle admitti in gremium sanctæ Ecclesiæ Catholicæ, Apostolicæ, & Romanæ; deinde procumbens in genua, fidei confessionem ex scripto legit, traditque Bituricensi. Mox in ædem ducitur, concinitur sacræ lætitiæ canticum, deponit peccata apud Bituricensem, ac solemni sacro præsentem se sistit; à prandio vespertinis precibus & concioni interest; tam effuso omnium gaudio, tantâ frequentiâ Parisiensium, qui contra Legati & Maynij iussa conuolauerant Sandionysium, nouam pompam inspecturi; vt eo die renasci Rex tam solio suo videretur quàm cœlo. Et verò illa conuersione, non modò in cœlum aditus Regi patefactus est, sed & in ciuitates, quas hactenus Religionis cura occluserat; quod statim exscribam; vt regnum Franciæ tam pietatis Regis, quàm fortitudinis fœtus sit.

XXVI. *Induciæ trimestres.*

Post patratam conuersionem, in tres proximos menses pactæ sunt induciæ, vtrisque partium non incommodæ. Nam prostratas res subleuatum iri sperabat Maynius, morâ temporis colligendam pecuniam, reparandum militem, & impetranda Hispanonum auxilia; quibus nunc destitutus, potentiæ hostis obnoxius erat. Porrò Regi vmbra illa & species pacis erat perutilis, quæ sensim emolliret populos, ab insania belli auerteret, faceretque desiderium amoliendi hospitis tam importuni. Iámque plures Antistites & Togati in fœderatis illustres clam transituri, ipsius gratiam appellabant. In eo sensu lætitiæ, quædam metum & molestiam faciunt. Meloduni deprehenditur nefarius parricida, qui ad necandum Regem furorem armauerat. Is Petrus Barriera, natus annos viginti septem, qui primùm Aurelîæ nauicularius, dein miles, suscepto consilio perimendi Regis, quasi sancto & religioso; (nam eo tempore dogma illud pestilentissimum passim in sacris pulpitis, scholarúmque subsellijs, ab Henrici morte asserebatur.) Idem consilium aliquot Sacerdotibus & Cœnobitis communicat; è quibus confirmatus; præterquam ab vno Dominicano Italo, Brancaleoni ab eodem ostenditur, à quo deinde Meloduni agnitus, capitur, tradit́urque iudicibus; quorum sententia iustis supplicijs damnatus est, atque affectus. Et molestiæ fuit expostulatio Elisabethæ; quæ audita conuersione, ad Regem scripsit amarissimas litteras, fidem accusans ac promissa toties instaurata, & mutationem Religionis cupiditati regnandi tribuens. Reuocabat itaque auxiliares à Britannia copias, & minabatur se discessuram planè ab eius consortio. Nec modicè Regi enitendum fuit, ad mitigandum dolorem fœminæ, quam non modo exacerbabat religio, sed contemptus; quo affectam se existimabat, tanti consilij haudquaquam particeps; scripsit plurimas ad excusationem litteras, ac Batauis in eandem rem supplicantibus, præter communem singulorum vtilitatem, tandem exorauit iratam, & pacauit sensum iniuriæ. Accessit præterea Hugonoitorum legatio, plura in tutelam Religionis suæ flagitantium; iique à Rege Meduntæ auditi sunt; remissi postea in prouincias, cum facultate conuocandi Synodos, tum prouinciales vt vocant, tum nationales;

Petrus Barriera captus. Barriere.

Querela ob conuersionem.

postulatorum concessis, aliis in commodius tempus reiectis; cùm in præsentia Catholicis hæc legatio iniucunda foret, & crederetur obfutura absolutioni, quam Rex à Pontifice summo expetebat. Etenim is vnus amovendus obex supererat, & absorbenda summa difficultas; vt Clemens Pontifex comprobaret Regis absolutionem, eúmque vinculis dirarum solueret. Idque tum Hispani, tum fœderatorum contumacissimi conuersioni opponebant; eam affirmantes fictam, dolosam, atque insinceram, imò inefficacem & momenti nullius, quando vnius esse Pontificis Romani dicerent, de sinceritate eius ferre iudicium, eam admittere, atque adstricta à superioribus Pontificibus vincula soluere. Atque ea Maynius ambitioni suæ obtendebat; ac tametsi per Villaregium, Ianinum & Zametum, produci in duos menses inducias postulasset atque impetrasset; ac Villaregius vir sinceri & prudentis consilij, auctor esset plurimus, vti se ad Regem conferret, admitteretque opulentas conditiones quas ille offerret: tamen abductus præcipiti illo cursu potentiæ, & ambitionis fascino dementatus sanam mentem abiecit, rursúmque se Hispanis tradidit. Quam in spem Mompesatium priuignum in Hispaniam legat; qui apud Philippum excusaret infelicitatem euentuum, postularet valida auxilia ad implendum de Isabella consilium, ac rogaret haberi rationem suæ erga Hispaniam fidei, si Franco Principi virgo Regia nuberet. Hæc solerter Mompesatius præstitit, adiunxítque plura ad vtilitatem induciarum probandam, institítque Philippo, vt omninò absolutionem Regis Romæ prohiberet. Quibus demitigatus Philippus, omnia ample ad postulata pollicitus, Maynij spem excitauerat, & pertinaciam mentis. Qua deprehensa Rex negauit petenti vlteriores inducias; decerpturus conuersionis fructus iam maturos quos ratio induciarum vetaret legere.

HENRICVS IV.

Maynius perstat in fœdere.

Mompesat.

XXVII.

Vitrius ac Melda Regem agnoscunt.

Ac Vitrius omnium primus ad deponendum errorem fœderatis illuxerat. Qui cæterorum dux zelo Religionis Catholicæ, post Henrici mortem ab hæretico Rege defecerat; idem Procerum & Nobilium antesignanus statim ad Catholicum Regem se conuertit. Meldas gubernabat, fœderatam vrbem & Parisiensibus ob situm commodam; Eam porrò, quod ante de Dourlanio præstiterat, dimittere voluit libertati suæ, ne fœderati conquererentur transitionem suam ab perfidia fore. Itaque ciuibus in publicas ædes conuocatis palam facit, se ad Regem ire, cui obsequium statuisset addicere, dimittere se vrbem liberam & compotem consiliorum; attamen auctorem esse, vt se imitentur, ac Regem quem dedisset Deus agnoscerent. His dictis, cum equitum turma vrbe egreditur, iussa vxore vasa colligere, ac cum liberis & familia subsequi. Continuò Magistratus ac ciues regressi ad deliberandum, vno consensu Præfectum suum æmulari constituunt; missísque qui eum reuocarent; ad coniugem properant, quæ iam currum profectura inscenderat; eam retinent; redeuntem Vitrium cum plausu excipiunt; Regíque in posterum totos se addicunt. Rex ciuitati immunitates haud paucas largitur, Vitrio ac liberis vrbis præfecturam, ac viginti nummorum millia. Semel portis ad reditum patefactis, plures ciuitates Regis clementiam appellare visæ.

HENRICVS IV. Anno 1594.

Aquensis impellente Carceo, vt se Epernonij vexationibus liberet, accedente Senatus decreto, Regi subiicitur; cuius vrbis Archiepiscopus Genebrardus, studio fœderis inflammatissimus, secessit Massiliam, contumaciam suam exilio plectens. Maynij priuignam Carceus habebat in matrimonio, eiúsque partes indefessa opera hactenus fouerat, atque adeò secessione tam molesta vitrico, quàm accepta Regi. Aquensium facinus imitati extemplò sunt Lugdunenses & Aurelianenses, magni in vniuersa Francia ponderis. Lugdunensium mutationi superiore anno Maynius ipse præluserat. Nam eam vrbem & totam Præturam adiuncturus Burgundiæ, & in amplissimis regni limitibus formaturus tetrarchiam, constituerat Nemursio Lugdunum eripere, vterino quidem fratri, sed suspecto & molesto, post ortam ex æmulatione discordiam, & ambitione pari propemodum aspiranti ad regimen. Data Espinaco Archiepiscopo cura perficiendi consilij, nempe vt Nemursius deiectus gubernaculo traderetur custodiæ, ídque erat præstandum per ipsos Lugdunenses, qui Nemursio perinfensi, à quo triburorum onere oppressi, plurimisque affecti iniuriis & contumeliis, credebantur sponte ad vltionem promptam ruituri. Nam Nemursius inter præclaras animi & corporis dotes, id imbuerat vitij, vt amplexus vnicè Machiavelli fallacissimi Ducis politicam, per eius artes imperium sibi constitueret: nescius in quos scopulos ac procellas se se inducerent; qui tam perfido Gubernatore se committerent mari. Duo erant in castro Petræ-cisæ, quæ Lugduni muris arx imminet, captiui nobiles, Andelotus & Belregardius; qui communicatis consiliis conueniunt ad excutiendum Nemursij iugum, & ciuitatem Regi addicendam. Id ciuibus Regiarum partium cùm significassent, visum erat difficilius vno eodémque tempore Nemursium eiicere & Regem admittere; incedendum per gradus, & Nemursium primò capiendum, mox sensim obedientiam Regis populo insinuandam. Et primum confectum erat, Espinaci calliditate ciues ad vindictam iniuriarum clàm instigantis; qui Disimæum Viennâ cum ducentis equitibus euocatum, ad portam Rhodani tenuerant & eundem Nemursium accurrentem vt opitularetur Disimæo, corripuerant similiter, ac postridie incendentibus duobus captiuis, captum in Petram-cisam custodiendum abduxerant. In præsentia visa est opportunitas ad perficiendam rem maturuisse. Tres bonorum partium Consules, Iaquetus, Liergus, & Seva, clàm excito Alphonso Ornano, qui nocte cum copiis ad suburbium Rhodano proximum venit, primo mane irruunt in armatos, qui stabant ad pontem Araris, & Thierrium fœderatorum ducem aliquot cæsis eo loco pellunt; tum ciuibus ad arma vocatis, & erectis doliaribus munimentis; Regis nomine adhuc tacito; alios Consules suis in ædibus custodiri curant, & aliquot regionum Tribunos, quos Penones vocant; sicque omnium comparant animos, vt Epinaco in ædibus publicis perorauti, vix aures præbitæ sint, nedum voluntates. Consequenti die, paratis omnibus; Regi salutem apprecatus populus, passim gaudio gestiens per vicos discurrit; viri, feminæ atque infantes momento fasciam candidam præferunt; atque Liguæ seu fœderis simulacrum sagæ veteris forma, raptatum

Nemursius in custodiam datus.

Beauregard.

Disimieu.

Lugdunum receptum.

raptatum per compita, flammis comburunt, cum insignibus Hispanis, Sabaudis, & Nemursij Ducis; ædes sacræ & priuatæ personant læto plaudentium strepitu, cives plebi dant epulum, Ornanus cum nobilibus vrbe excipitur; tum Consules additi fœderi abrogantur; ac statuitur ne quis in posterum Italus Magistratum publicum in vrbe gereret. Rex civibus multam gratiam habuit; qui se vltrò nullis conditionibus ipsi addixerant; firmatisque immunitatibus, beneficia plurima in benemeritos contulit. *HENRICVS IV.* Chatrius haud multò pòst Aureliam & Bituricenses, quos pro fœderatis administrabat in obsequium Regis traducit similiter. Is ab Albaspina Episcopo Aurelianensi abductus à fœdere, & à Campogastæo, qui Regius in Curia Procurator, ne fœderi famularetur, ab primordiis belli vrbe prodierat, militiam professus in castris Regiis; idémque Chatrius in Feriam subiratus, qui præsidium Hispanicum Aureliam conabatur immittere, cum Rege egerat, vt Marescallus diceretur, sibi & filio eadem gubernatio relinqueretur, pecunia quantùm pactus est ad reparandos belli sumptus daretur; atque vrbibus Aureliæ & Bituricensi immunitates quæ Meldis & Lugduno concederentur. *La Chatre. d'Aubespine. Châpgasté.* Tum ad exemplum Vitrij conuocatos cives alloquitur, aperit consilium discessionis ad Regem, adhortatur ad idem præstandum; atque vno consensu, (nam prudenter fœderatos domi continuerat datis custodibus) exclamant omnes Regem admittendum. Idem haud multo post Bituricum præstitit. Iámque fœderis illa & religionis opinio deterebatur; quam vt Rex excuteret, statuit inaugurationem solemnem obire. Ea quando Rhemos hostis obtinebat, Carnuti instituitur; nec dubitatum, quin ceremonia ritè impleretur; quippe iam antea Iuo Carnutensis, celeberrimus scriptor sanctitate morum & doctrina, libellum ea de re ediderat; probauerátque in Caroli Crassi commendationem, Franciæ Regem alia in vrbe inaugurari posse quàm Rhemis. *Regis inauguratio.* Ac Carnutum Regi commodum visum est, tum ob Deiparæ religionem sanctissimam, tum impellente Chivernio Cancellario Carnuti Gubernatore. Sacrum chrisma petitum Turonibus, quod olim divo Martino ad sananda contusa lapsu membra cœlo tulerat Angelus, quódque summa religione in Martini æde asseruatur; Regem porrò vnxit Nicolaus Thuanus Carnutensis Episcopus; aderántque Principes qui Pares referrent, Contyus, Suessionensis, Mompenserius; ac Duces Pinæus, Rhetius, & Venradurius; Matignonius Marescallus pro Comestabile, Longavilla, & Belregardius, summi Præfecti, alter cubiculo Regio, equili alter; Cancellarius, Episcopi atque Optimates. Mox Regi ab Thuano torquis sancti Spiritus, iureiurando præbito datus est. Et cœlo gratam vnctionem fuisse, statim palam fecit Parisiorum reductio.

Sub initium anni Maynius Belinum Comitem præfecturâ Parisiensium abdicauerat, virum maturæ & probatæ virtutis, alienum à vi & seditione, atque in Regem postquam in tuto erat religio, pronum haud modicè; id summopere Hispani expetiuerant, & sexdecim viri, quorum factio Hispanorum ope resurgebat, perfecerántque vt Brissacus in Belini locum *XXVIII. Rex Parisiis exceptus.*

HENRICVS IV. ſubrogaretur. Attamen ſenatus ad retinendum Belinum ſtudio ſummo contenderat; iteratis decretis compellans Maynium, rémque propius ad ciuilem tumultum adduxerat; conquieſcens tandem ne remedio morbus augeretur, ægrúmque perderet, momentum opportunitatis opperiebatur. Id paulò poſt Briſſacus ipſe exhibuit; qui memor iniuriæ ab Elbouio acceptæ, à quo Pictauio deiectus erat atque deturbatus, cum Rege illicò paciſcitur, ac tradendæ vrbis init conſilium. In id vocati qui Regias partes promouebant, Magiſter Princeps Senatus, Vaitius conſiliarius, Huillerius Mercatorum Præpoſitus, Langleſius & Neretus Conſules; ac maximè Langleſius, qui totius molitionis curam & gubernationem ſuſcepit. Commodùm Maynius cum vxore & liberis Sueſſionem ſeceſſerat, ad excipiendas Hiſpanorum copias; creditúrque Briſſaci conſilia penetraſſe, ſed inferre vim non auſus, maluit abſentia ſibi conſulere, & impendentis naufragij ſeruare reliquias. Dicta facinori dies vigeſima ſecunda Martij; eáque ratio inſtituta, vt Langleſius aggerem à Templi porta ad portam ſancti Dionyſij vacuum præſtaret; ab ea porta ad nouam Briſſacus; ij vtramque patefacerent, & Neretus portam ſancti Honorati; Groſſerius Tribunus regionis quæ ad ſanctum Paulum porrigitur, exciperet præſidia Meloduno & Corbelio miſſa, & amne ſubuecta, atque ea in armamentario locaret; Rex parceret ciuitati, indultâ priorum criminum veniâ, atque ipſe cum milite ingreſſus per portam ſancti Dionyſij, inter Hiſpanos & Vallones interponeret obicem. His conſtitutis Rex Syluanecto prodit, ſimulata Bellouacum verſus expeditione, ac nocte flexo itinere, Sandionyſium venit, locum ante militi deſignatum, & Tribunos alloquutus, patefacto conſilio, grauiſſimâ pœnâ propoſitâ, ne quid Pariſienſibus inferretur incommodi; tum ſilens proficiſcitur, cum duobus equitum millibus, totidem peditum; mittítque Sanlucium Briſſaci affinem, qui exploraret, vtrùm ex pacto apparata eſſent in vrbe ſingula. Eo renuntiante quadrare omnia, Vitrium denuò mittit, qui cum Briſſaco perſpectis omnibus, ſecuritatis fidem Regi facit. Et ea nocte ſexdecim viri conſilij quidpiam ſubodorati, Feria admonito, armauerant ſe, & Feria Briſſaco obeunti vigilias cuſtodes aſſignauerat, cum mandato vti eum occiderent, ſi quid foris ſtrepitus inaudiretur. Se iis feliciter Briſſacus expediuerat, & metu extincto, quieſcebant ſexdecim viri, cùm ciues bonarum partium euocati, deſignatum aggerem occupant; ac portæ ex condicto aperiuntur. Tum Regius miles nullo tumultu ingreditur, occupat compita, ſéque in iis locat, ciues lecti per vicos diſcurrunt, ſalutem Regi apprecantes, ac ſchedulas ſcriptas diſſeminantes, quibus Rex veniam omnibus, etiam ſexdecim viris indulgebat, iámque plebs familiariter immiſta militi, lætitiam admiratione miſtam profitebatur. Hiſpani & Vallones, qui diuerſis in locis ſtationes poſuerant, magno militum numero circumcincti & circumuincti propemodum, ſe loco non mouent; vna Germanorum ſtatio vim patitur; qui cùm recuſaſſent ad Briſſaci iuſſum ſalutem Regi optare, partim cæduntur, partim in amnem proximum demerguntur. Sic tranquillis omnibus Briſſacus atque Huillerius ad Regem in ſuburbio præſtolantem contendunt;

Du Vair. l'Huillier. Langlois. Nere.

Sainct Luc.

dunt; dátque Huillerius vrbis claues, Brissacus fasciam Phrygio opere laboratam; huicque Rex suam fasciam donat; simúlque Franciæ Marescallum dicit; tum hora decima matutina, vrbem ingreditur, per eandem portam, per quam sex ante annis dissimili longè apparatu prodierat Henricus III. ac rectà in ædem Deiparæ progressus, armatis quingentis præuiis, magna Procerum Nobiliúmque frequentia, decantato hymno solemni, actísque ob tantum beneficium gratiis, Luparam in palatium Regium, cibum sumpturus venit. Interea miserat ad Feriam, qui ipsi & Hispanis securitatem offerrent, arma & sarcinas; quæ illi accipientes vrbe egressi sunt, illæsi atque incolumes; simúlque Sanlucius ad Cardinales Placentinum & Pelleuæum, ad Nemursiam & Mompenseriam missus, qui Regis nomine securitatem eandem præstaret; quam Legatus admittit, vrbe cum comitatu egressus, & in itinere versus Romam morbo oppressus occubuit; Pelleuæus cùm in lecto æger decumberet, audito Regis improuiso aduentu, ad parietem versus, haud multò post emisit animam. Nemursiam & Mompenseriam alloquutus Rex, morum & sermonis humanitate sic conciliauit, vt cum altera eodem die luserit; alteram planè in beneuolentiam suam addixerit. Ipsa die restitutum vrbi commercium, apertæ officinæ, priuata negotia repetita; quódque admirabile tranquillitatis indicium; Noüæ impedimentis iniectæ manus à lictoribus publicis, ob æs patris alienum, quod contraxerat in expeditione Siluanectensi, prædem se pro dissoluendo commeatu Regio constituendo. Bastillam post aliquot dies Burgus Præfectus Regi tradit. Mox in vrbem reuocata dignitas, tum Senatus, Turonensi & Catalaunensi curiis in Parisiensem immistis; tum Cleri atque Nobilium. Tanta victoria nullius Franci sanguine partà, & clementià Regis tot contumelias condonante, vt illius excepti neminem pœnituerit; visúsque sit paterfamilias restitutus hereditati paternæ, qui collapsum patrimonium magna cura sarciret ac restitueret. Eo die in singulos annos instituta publica supplicatio, in beneficij tanti memoriam, ac deducente Rege primùm incepta. Data Præfectura vrbis Francisco d'O, quam ante obtinebat, ciuitati sancitæ immunitates; Magistro, & Huillerio, nouæ Præsidum dignitates datæ in Senatu, & Rationum Curia; Vairius & Langlesius dicti Magistri libellorum supplicum; sic bene meriti vocati in præmium: nemo in pœnam; vt totum facinus clementia & bonitas, nullâ mali aut metus mixturâ, sibi arrogarent.

Anno 1593.

Du Bourg.

HISTORIÆ FRANCICÆ LIBER XXIII.

SYNOPSIS.

Rotbomagum, & aliæ vrbes Regi addictæ. Laudunum captum. Rex bellum Hispano indicit. Castelli parricidium. Iesuitæ pulsi ex Francia. Res in Britannia. Res in bellum vocatæ. Nemursij libertas & mors. Vienna capitur. Res in Burgundia. Conflictus ad fontem Francicum. Rex in Burgundia, & Lugduni. Res in Picardia. Durtanium ab Hispanis captum. Cameracum ab Hispanis captum. Niuernensis mors. Rex ab Pontifice absolutus. Maynij & aliorum fœdus cum Rege. Aumontij mors. Epernonij varij casus in Prouincia. Massilia recepta. Faræ obsidio. Caletum ab Hispano captum. Ardea capta. Mediceus Legatus in Francia. Fœdus cum Anglo. Ambianum ab Hispanis captum. Ambianum obsessum à Rege, & receptum. Archiducis ad castra aduentus. Britannia pacata, receptus Mercordius. Edictum Nannetense. Insulæ Massilienses receptæ. Barrausia arx capta. Pax Veruinensis. Dux Sabaudiæ in Franciam venit. Perronij cum Mornæo.

Mornæo colloquium. Bellum in Ducem Sabaudiæ. Regis coniugium cum Maria Medicæa. Bironis coniuratio & mors. Iesuitæ in Franciam reuocati. Comes Aruerniæ captus. Bullionio parcitum. Rex Venetos cum Pontifice conciliat. Pax Veruinensis laborat. Induciæ Batauorum cum Hispano. Causæ belli in Hispanum. Henrici magni cædes, & dotes. Parricidæ pœna. Ludouicus XIII. Rex. Maria Mater Regens dicta. Iuliaco datum subsidium. Condæi in Franciam reditus. Regum connubia. Turbæ in Aula. Comestabilis mors.

I. HENRICVS IV. *Rothomagũ & aliæ vrbes Regi addictæ.*

POSTQVAM Rex nullius detrimento exceptus est Parisiis, ac religionis & pietatis palam specimina plebe spectante haud pauca edidit; atque Vniuersitas Parisiensis abrogatis decretis prioribus Henrico Regi iurauit obsequium; cæteræ passim vrbes ceu curato fascino ad officium redeunt. Rothomagum atque alia Normanniæ oppida in Villarsio rediguntur: ille quanquam difficilia admodum reposcebat; nimirum Admiralij dignitatem, quam Bironi Rex impertierat, Sacerdotia opulenta, quæ sibi famulantibus concesserat Rex; arcem Fescampiam quam Boscorosius tanta fortitudine Regi addixerat; magnam vim pecuniæ ad alienum æs dissoluendum, Legionem & turmam equitum, præfecturam Rothomagi & attributæ regionis; ea tamen omnia Rex donauit; siue vt virum fortem sibi compararet, siue vt eundem & potentissimam vrbem Hispano detraheret, quem exclusus Villarsius appellabat haud dubiè. Aliæ vrbes statim ad Regem versæ, Præfectorum operâ, dignitatem sibi asserentium; atque vnâ fideliâ dealbantium parietes duos: Regiam fidem, & suum commodum; Monterolium & Abbavilla in Picardia; Trecæ & Senones in Campania; Rionum in Arvernia; Aginnum, Villanoua, & Marmanda in Aquitania. Ita bellum dum auro geritur, & cruore nullo vrbes comparantur; Ernestus Mansfeldius ad interpellandum cursum illum felicitatis, Capellam arcem validam in Picardiæ finibus, cum octo peditum millibus, & equitibus mille, è Belgio irrumpens obsidet; oppugnátque tanta vi, vt post diem decimam quartam ad deditionem adegerit. Rex de periculo arcis sollicitus, diligenter quidem euocauerat copias, sed seriùs ad seruandam vrbem apparatus, Laudunum in Picardia munitam vrbem, quanquam cómeatu non instructus admodum obsidet. Propugnabat vrbem Burgus, vir strenuus qui Bastillam tradiderat, erátque à consiliis Ianinus Præses, cum Sommariua altero Maynij filio; iique diutius quàm censuerat Rex, vrbem tenuerunt. Primùm lentè procedebat obsidio, quæ incepta nullo consilio, & Rege imparato, commeatus penuria & instrumentorum, tardè vrbem clausit: Deinde Bironis dolor, ob concessum Villarsio Admiralij munus progressurum

La Capelle. *Laudunum captum.*

HENRICVS IV. ſurum opus retardabat. Vir animi impotens, Villarſio infenſus, tum ob dignitatem ereptam, tum ob virtutis æmulationem, quod Villarſij laudes ſuæ menti ſtimuli & aculei forent, indignabatur ſibi parem antelatum quodammodo; nec Mareſcalli dignitatem habebat in pretio, quam ipſi Rex contulerat, iam vulgatam copia, & conſortium numero imparem ad implendos ſpiritus qui eminere ſine ſocio cuperent. Volebátque Biro omiſſis omnibus Pariſios regredi, niſi Rex indolis gnarus, mitigaſſet iram & dolorem immenſis laudum præconiis, quibus viri fidem & fortitudinem prædicabat. Interim Maynius Bruxellas ad Erneſtum Archiducem properauerat, quem è Germania Belgio præficiendum Philippus vocauerat: mandaueratque Erneſtus Mansfeldio vti opitulari vrbi tentaret. Atque is copias eò adduxerat, locauerátque in colliculo tertio ab ipſa vrbe milliari; geminique exercitus per dies nouem ſe tormentis muruò laceſſentes, intendebant vrbi, quà patefaciendæ, quà claudendæ. Verumtamen Mansfeldius cùm hactenus fruſtra contenderet, Farâ quam tenebant Hiſpani, per tecta ſiluis itinera, commeatum amplum vehi in vrbem iubet. Eum Biro prohibendum ſuſcipit, hoſtémque quanquam numeroſum tam validè aggreditur, vt poſt atrocem pugnam, in fugam egerit, ſexcentis occiſis. Ab ea ſtrage Mansfeldius nocte concubia caſtra ſoluit, & per Faram ſe in Arteſiam recipit. Nec ideo obſeſſis deiectus eſt animus, ſed tergeminam impreſſionem ad labefactatum murum repellunt fortiter; mox cùm quarta appararetur, deditionem faciunt in duodecimum diem, niſi Maynius ſuccurrat; quo non comparente, impleta eſt deditio; Regis clade non modica

Givry. & magno dolore omnium ob Givrij mortem, quem fortitudo bellica, & humaniorum literarum ſcientia, tam ad pacis commoda, quam terrorem belli commendabant. At ea ciuitas quamvis carò empta, aliarum plurium portas reſerabat; nam ſtatim Pictavium Regem appellat, fratrum Sammartanorum fide atque induſtria; eáque vrbs Elbovium Ducem Regi addixit; Theodorici caſtrum, Perona; Roya, & Mondiderium, Ambianum ciuium ingenti voluntate; Bellouacum, Nouiodunum mox accedunt; vt Rex totius Picardiæ potiretur, præter vrbes tres, Sueſſionem, Hamum, & Faram; quas præſidiis coërcebant, Maynius, Aumalius, atque Hiſpani. Imò iam ab ipſo deficiebat ſua ſtirps atque familia. Quippe Guiſius Gubernator Campaniæ pro fœderatis, à Maynio iam antea diſſidens, Roſnij operâ cum Rege contrahit, atque ipſi addicturus Rhemos, quos Sampaulus fortis ille miles, dictus à Maynio Mareſcallus, poſitis arcibus velut compedibus vinciebat; orto dum per vrbem incedit iurgio, Sampaulum ictum direpto enſe interficit; ac paulò poſt euerſis arcibus Regi vrbem tradit. Similiter Dux Lotharingiæ opera Baſſompetræ cum Rege conuenit; fœduſque pangit ad controuerſias omnes diſceptandas.

II. Et ea Maynium adducere debuerant, vt rebus ſuis aliquando conſuleret,

Rex bellum Hiſpano indicit. cui non ab vno Rege periculum eſſet; ſed ab aliis, apud Philippum contendentibus vehementer, vt nece vel perpetuo carcere plecteretur, cui fœderis detrimenta omnia vni tribuebant. At Philippo tantam perfidiam auerſante, ſtatuerat Maynius in Burgundiam proficiſci, quæ vna dum-

taxat

laxat prouincia sibi admodum fida, nisi vindicaretur ab armis & consiliis Regiis, nulla tabula naufraganti supererat. Igitur in eam versus, Philippo persuadet, vt copias quas in Insubribus legerat, in eam prouinciam destinet, & ipse audito vrbes Antisiodorum, Matisconem, atque Aualonem defecisse ad Regem, cum aliquot turmis equitum Diuionem properat; quam & ipsam vrbem haud pauci tentabant ad Regem traducere. Eorum duces Iacobus Verna, Consul primarius, vt Gauius Centurio; & consilia adeo promouerant, vt ipsorum nece arbitratus sit Maynius securitatem esse comparandam; quibus capite cœsis vrbem ingreditur. Eas ob res Henricus, cum Maynium ab Hispano nequiret auellere, rem suscipit, tum ipso consilio arduam & perdifficilem, tum euentu damnatam, & ipso rerum cursu perniciosam. Indignabatur sibi tantam molestiam à Philippo afferri; Contra ius Nauarram auitum imperium retineri; indignantem nouo Proceres insuper stimulabant aculeo; *intestini & diuturni belli causam opprimendam; non posse commodius extingui incendium, quàm si flammæ fomes & alimentum ignium subtrahatur; erupisse ab vno Hispano discordiam belli; reijciendam in eum molestiam, & qui alienum bellum suo commodo aleret, id tandem intra viscera semel admitteret.* Addebant præterea Hugonottos multa meditari, inuestigare ducem cui se traderent, quando spes suas intercideret conuersio Regis; nec opportuniùs auocari posse à secessione, quàm si quod cupiebant ab annis plurimis, Hispano bellum denuntiaretur. Idque Bullionius præ cæteris vehementissimè contendebat, tum ex sua indole turbulentus, tum vt Sedani possessionem sibi stabiliret, ac Mauricio Orangio sororio suo rem gratam faceret. Etenim Catharinam coniugem extulerat, eius testamento hæres dictus, & Elisabetham Mauricij sororem in coniugem duxerat, nihilque opportunius ad retinendam noui imperij possessionem, quam si Franciæ Regem Hispano opponeret, & flagrante bello sibi consuleret. Aliquot prudentiores dehortabantur Regem ab hoc consilio; *qui adeo nouo bello profligare Franciam non deberet, vt paci studere potiùs, ad sananda vulnera prope letalia debuisset, atque eam quouis pretio tandem redimere; circumspectaret se, suúmque imperium; quæ prouincia sub plagis & calamitate non gemeret; quæ regio hostem visceribus suis non aleret; quæ ciuitas deformata incendio non emitteret fumum; admotas illicò flammas correptura.* Nihilominus Rex, tum impetu suo, tum impulsu Procerum verentium pacem, & propagato bello, propagantium potentiam suam & vtilitatem; bello habenas imprudenter laxat, missisque in Luxemburgium Bullionio, & in Artesios, Hannoniósque Balagnio, nullo præter rusticorum prædam emolumento, bellum tentat; scriptis ad Hannonios atque Artesios litteris, quibus minabatur se Ianuario proximo illaturum bellum Regi Hispaniæ, nisi is suas copias ab eorum prouinciis abduceret atque amoueret; quibus litteris cùm responsi nihil datum esset; Rex ad instruenda arma Parisios venit; nouo statim periculo implicandus. Nam de via se in cubiculum recipiebat cùm in turba Procerum parricidali ictu percellitur; demittebat se ad excipiendos Montignium & Ragnium, qui salutaturi accesserant; cùm cultro in os impacto, labro inferiore scisso, & excusso

HENRICVS IV.

Verne. Gau.

Chastelli parricidium.

HENRICVS IV. dente ſauciatur. Et commodùm dimiſerat ſe, nam parricida in guttur ictum intendebat. Continuò cùm ex fluxu ſanguinis pateret vulnus, lateretque patrator flagitij, nam is in turba cultrum abiecerat; à Sueſſionenſi apprehenditur adoleſcens, annorum nouemdecim, qui primùm ſcelus pernegans, Parlamento eſt traditus, cui flagitij ſeriem patefecit. Is nomine Ioannes Chaſtellus, Parienſis mercatoris filius, flagitiis multis implicitus exiſtimauerat ſe eorum non poſſe exorare veniam, niſi re grandi patrata in Dei gloriam; quam melancholica indoles, ex teterrima priore bello opinione concepta, ſibi fingebat implendam, in cæde Regis, quem adhuc hæreticum plures nuncupabant. Is ab Senatu meritis poſtea damnatur & addicitur pœnis; membra candenti forcipe laniatus, diſcerptus trahentibus in diuerſum equis, atque igne conſumptus. Ieſuitas, è quorum ſcholis dimiſſus nuper erat parricida, quanquam innocentes inuaſit odij flagrantis ob fœdus, vetus inuidia. Paulò antè Vniuerſitas Pariſienſis litem iis intenderat, vti vrbe pellerentur, erátque cauſa in Senatu diſceptata ambitu magno, & adiudicata Ieſuitis, multorum Procerum commendatione, præcipuè Cardinalis Borbonij, & Ducis Niuernenſis. In præſentia Borbonio extincto, poſt Guignardum appenſum patibulo, tota Francia exulare iuſſi, obtemperant; mox ab ipſo Rege cum maxima laude reuocandi; quibus exilium non tam pœna, quàm probatio fuit; & reuocatio, innocentiæ præmium, non culpæ venia. Attamen Parlamenta Toloſanum & Burdegalenſe, non ſteterunt decreto Pariſienſi, & Ieſuitas incolumes in Collegiis ditionis ſuæ conſeruarunt. Et ea ad apparatum Hiſpanici belli, quod priuſquam aggrediar, obſeruare lubet quod in Britannia geritur.

Chaſtel.

Anno 1594.

Res in Britannia.

Crodon.

Eam Aumontius Regi vindicabat, Mercordium & Hiſpanos dirimente diſcordia & cupiditate, cùm ſuarum quique rerum ſatagerent; præcipuè arx Crodonia Aumontio ærumnis & gloriæ fuit; ea ſupra Breſtum ad Oceanum poſita, quadringentis Hiſpanis propugnantibus, diu Mareſcalli vires & copias fregit; tandem vi capta, & per Sordeacum à fundamentis euerſa. Atque in ea ingens grati animi editum eſt ſpecimen. Siquidem cùm vetuiſſet Aumontius, ne cui Hiſpano dum in arcem irrumpitur parceretur; mox audit Anglum militem, Hiſpano vni pepercisse, eum occuluiſſe in tabernaculo, excipere commodè, ac deliberatum morte vicaria captiuo vitam aſſerere. Arceſſitus ab Aumontio Anglus, haud inficiatur, affirmátque ſe olim in Belgio ab eodem Hiſpano captum & ſeruatum, paratúmque vitam ponere ad ſeruatorem tuendum. Virtutem militis admiratus Aumontius, ac lætus reuocatum in tempora ſua facinus, quod priſci ſæculi eſſet, incolumem vtrumque dimiſit, & opulentis affecit muneribus. Poſt arcem dirutam Maclouienſes, ſcriptis conditionibus ſe Regi tradunt. Nec omiſerim ſtratagema, tunc primùm, quod legerim, vſurpatum. Cùm centum equites è fœderatis ab Aumontij agmine premerentur, nec effugio locus aut vires eſſent; ij alvearia quæ fortè occurrebant, per viam mediam, quà inſequebatur hoſtis euertunt, illæſique effugiunt; apibus in ſequentium equos repente conuerſis, aculeiſque pungentibus quadrupedum ora, & penitus à pugnæ ſerie diuellentibus; nouo prorſus ſclopeti & glandium genere in bellum inducto.

Grati animi ſpecimen.

S. Malo.

Apes in bellum vocata.

Bellum

Bellum in Hispanos publico programmate postquam inductum est; vis illius repente è Belgio in Burgundiam vertitur. Nemursius postquam decem menses in custodia hæserat, vt ingenio vaferrimo erat, iterum luserat custodes, & famuli vestem indutus, quasi foras purgamenta alui efferret, haud deprehensus euaserat, & continuò amicis euocatis, & tribus Helvetiorum millibus à Sabaudo acceptis, Lugduno vltione flagrans imminebat. At Henricus Mommorancius, quem in posterum dicam Comestabilem (nam eam tandem dignitatem à Rege impetrauerat) profectus ex Occitania, cum mille cataphractis, & equitum sclopetariorum quatuor millibus, iussus est hærere in Lugdunensi Prouincia, isque statim Vienna Nemursium claudit; vnde Helvetiis ad Sabaudum regressis, & Nemursius ipse in Sequanos ad Comestabilē Castellæ profectus, fecit Viennæ capiendæ opportunitatem. Nam Disimæus pollicitis à Comestabile expugnatus, cum Pipeto excipit, quæ Viennæ arx erat, & trium validissima; mox ipsa vrbe, emisso Nemursij præsidio. Nemursius aliquantò post in grauissimam ægritudinem incidit, qua tandem è viuis raptus est; sanguine per os & nares erumpente identidem; donec eo penitus exhausto, vita soluta est; sic adolescens feruida & turbida indole, sanguinem cui bellum pepercerat, morbo dedit, per interualla moriens, non sine veneni præbiti suspicione. In Nemursij nomen & dignitatem successit frater Sansorlinus Marchio. Simul in Burgundiam propagabatur felicitas Regis; nam Belnenses, Belino primario Consule impellente, præsidium à Maynio impositum impetu facto oppresserant, & Birone admisso arcem expugnarant. Belnensium exemplum æmulati Augustodunenses, excepto Birone similiter, se à seruitute Maynij vindicauerant, & Senecæus se & Aussonam Regi addixerat, & Diuionenses, profecto ad Comestabilem Castellæ Maynio, in eius Legatum Vicecomitem Tauanium arma rapuerant, castrumque vrbi suæ admotum obsederant. Sed eos Tauanius in angulum vrbis compegerat; domabátque penitus, nisi imploratus cadentium precibus Biro, spem extemplò, & primos impetus erexisset. Ille Tauanium vrbe pulsum in Talanum adigit; quæ arx erat dimidia leuca ab ciuitate, simúlque eam arcem & castrum oppugnat, & quoniam metus ab hoste proximo erat, Regi auctor est, vt omissa Picardia, adducat in Burgundiam copias, minacem hostem amoliturus. Siquidem Ferdinandus Velascus Castellæ Comestabilis, Prorex Mediolanensis, in Sequanos exercitum duxerat, quindecim peditum millia; & tria equitum; exorante Maynio, vt Burgundiam sibi assereret. Isque primo aduentu Lotharingos qui Regis stipendiis merebant, conclusos Vesulio, agris depulerat, venerátque Græum, quæ ad Ararim vrbs est Sequanorum, & iniecto ponte transitum apparabat. Eam ob causam persuadente præterea Etræa, quæ masculo nuper suscepto, illi Sequanorum imperium ambiebat, Rex in Burgundiam profectionem indicit copiis; ac de Picardia minùs sollicitus, cùm Ernestus Archidux nuper obiisset, ac Fontanus Comes dictus Belgio Prætor, dum Albertus veniret è Germania, non videretur paruo interuallo magnum aliquid moliturus; imò Mauricius Bullonij sororius

Nemursius liber, Vienna pellitur, & moritur.

Anno 1595.

Pipet.

Bellum in Burgundia.

Aussones.

Tavanes.

Talan.

Gray.

HENRICVS IV. Saint Paul. spoponderet se in Belgium moto exercitu irrupturum, duces eo in limite, militésque constituit; quàm prudenter euentus docuit. Sampaulo Comiti, cui Picardiæ præturam attribuerat; mortuo fratre Longauilla, Duci Niuernensi, Bullionio Marescallo, ac Villarsio Admiralio, curam finium ac prouinciarum tradit, iussis si hostis irrumperet, adiungere copias, & vnius Niuernensis subesse imperio; quibus stabilitis per Campaniam Diuionem venit. Ibi inspecta arcium oppugnatione, statuit ea Torignio Matignonij filio relicta, cum cataphractis ducentis & quingentis equitibus sclopetariis ad hostem procurrere, explorare incessum, & transitum in vnum alterumve diem impedire. Cùm totum agmen distribuisset in turmas, Marchionem Mirebellum & Aussonuillam præmiserat, qui hostiles copias explorarent; quoniam audiuerat eas vltra Ararim transmissas; sequebatur Biro cum Baronis Luxij turma; Rex in pago cui Fons Francicus nomen est cum turma hæserat; cæteri equites longè constiterant. Porrò Comestabilis Mayniúsque cum toto exercitu ingressi, in pago Sansena designauerant hospitia, atque incedebant, cum eorum velites Mirebæum obuium fundunt; ísque excipitur Bironis agmine. Collis pagum vtrumque Sansenæ & Fontis Francici dirimebat, vetabatque aspectum mutuum; cúmque ob rem aduenisse hostis exercitum Biro non deprehenderat, nisi postquam primo toto agmine impetitum se vidit. Etenim Maynius vbi Francum comperit procurrisse, non dubius quin ipse Rex conflicturus inter primos aduolasset; vrgebat Comestabilem vt immitteret totum exercitum, indubitatam & præclarissimam victoriam spondens; atque vno capite difficillimum bellum profligatum iri. At Comestabilis præter indolem lentam, & proniorem ad tranquillas pacis artes quàm belli feruidas, vel haudquaquam ratus Regem nudum viribus eò processisse, siue fortitudinem vel destitutam formidans, se à conflictu inhibuit; ægrè sinens Maynium mittere Francorum turmas, & quingentos Hispanos equites; Francos ducebat Houdanus, Hispanos Binellus. Ij Bironem lentè recedentem retrudunt ad Francicum Fontem; cùm Rex de periculo Bironis certior factus, cum centum dumtaxat cataphractis, sed lectis singulis, in aciem prorumpit, séque hosti ruenti obiicit. Loricam indutus, solo pileo caput obtexerat, cùm stricto ense in confertam turbam extemplò se abdit; dimicabant in eius agmine, Duces Trimollius atque Elbouius, Pisanius Marchio, Inteuilla, Roquelaurus, Montignius, Plessiliencurius, Mirepoxius, & Iuuenalis Vrsinus; qui cum eo simul in hostes proruunt; ij erant octingenti in tria agmina distributi; quos Oudanus & Sansonius agebant, Binelli Legatus, cùm ille irruere recusasset; Oudanus in Bironem deflectit; rectà in Regem Sansonius, & post atrocem dimicationem, Sansonij agmen, cæso ipso à Rege pellitur; ac paulò post Biro, duabus plagis saucius, reuocatam è prælio turmam Regi adiungens, cum eodem in reliquum equitem rapitur; parique successu Rex victum profligat, & ad spectantem Maynium disiicit. Instabat victoriæ, in Maynium ipsum procursurus, cùm aduertit interiectam siluam, obiectósque sclopetarios; inhibitóque vestigio sistit; frustra Maynio Comestabilem obsecrante, vt moueret se, totúmque

Conflictus ad Fontem Fräcicum. Mirebeau. Aussõuille. Fontaine Françoise. Saint Seyne.

Houdam. Binelle.

Plessiliencour. Mirepoix. Sanson.

túmque exercitum tam inferiori Regi infunderet. Per moram illam breuem, accedunt ad Regem octingenti equites, qui è castris ad conflictus famam decurrerunt; aderántque Aruerniæ Comes, Chiuernius Cancellarij filius, Curæa, Arambureus, Sangeranus, & alij; quibus spectatis Comestabilis prætendens aciem totam accurrisse, se Sansenam eo die recepit, ac postridie Græum; exclusis vrbe Francis, etiam qui conflictu proximo saucij erant. Et is conflictus est, nec numero pugnantium, nec clade memorabilis; nam cæsi dumtaxat centum & viginti; sed periculo Regis & fortitudine prædicatus; nam vt ipse testatus est, aliàs ad quærendam gloriam dimicauerat; tunc omninò ad vitam tuendam; quam tam multis necessariò obiecit periculis, vt nemo vnus in suo agmine esset, quin gloriaretur Regi sua opera salutem assertam. Et ipse plures litteris ad diuersos scriptis collaudauit, fidémque affirmantibus fecit. Sibi vtraque partium adscripsit victoriam; sanè laus maxima ad Regem pertinuit, & prouidentia Dei singularis, qui nudum capite, tot inter hostium tela immunem, vel à leuissimo vulnere præstitit.

HENRICVS IV. Arambure. Saintgerant.

IV. Ab eo conflictu Rex Diuionem secessit; vt geminas arces expugnaret, simúlque contendit Maynio prope ad desperationem acto tabulam naufragij clementiam suam subiicere. Quippe Maynius cùm Velascum ad submittenda arcibus auxilia permouere non posset, statuerat Sommariuam in Pedemontium proficisci, inde in Hispaniam rationem belli redditurus Philippo. Sed Rex miseratus pereuntis sortem, Ligneracum ipsi fidum arcessit, portum beneuolentiæ iactato Duci prabiturum se spondet; tandem Hispanorum incertam opem & fallacem deserat; Cabilonem recedat; dum de pactis agitur; liberum iter & securam moram pollicetur. Ea Maynium renuntiata expugnant; simulata Diuionum versus expeditione, turmas Francicas à Velasco impetrat; eásque Cabilonem deducit, fruiturus beneficio Regis, & suo commodo pacem confecturus. Atque illicò à Tauanio impetrat, vt Talanum arcem Regi donet, idémque præstat de castro Diuionensi. Per quæ Diuione liberata omni incommodo, & Senatu voluntate Regis instaurato, Rex ipse exercitum in Velascum ducit. At cùm is se contineret intra munimenta, nihil maioris momenti actum est; cúmque ad subigendas Sequanorum vrbes intenderet Rex, intercessione Heluetiorum prohibitus; quorum interest eam gentem neutrius Regum partes tueri, abstinuit à proposito; mox peste in vtroque exercitu sæuiente, ipse Lugdunum versus recessit, Comestabilis Mediolanum; tota Burgundia præter Seurram & Cabilonem in regias partes vindicata. Lugduni Rex multa constituit ad pacandas Prouincias quæ bello agitarentur; nam Sabaudo permisit inducias, & is Briqueratium & Cauorsium fortiter receperat, dum Lediguerius Regis iussu Epernonium in Prouincia premit; mox easdem inducias indulget Mercordio; Boisdelphino in partes suas accepto, quem Franciæ Marescallum dixit; idem induciarum beneficium concedit Maynio, & Præturam Phocensium Guisio donat, amoturus tandem Epernonium, quem pati eo loco non poterat. Sed de eo infra pluribus dicam; nunc ipsum Regem festinantem in Picardiam stylus assequetur.

Rex in Burgundia & Lugduni.

Seurre.

HENRICVS IV.

Res in Picardia.
Humieres.

assequetur. Fontanus Comes iussus à Philippo copias inferre in Picardiam, Castelletum ducto exercitu cinxerat, & verberabat acriter; Faram eadem gens atque Hamum vrbem obtinebat, Orvillerius castro insidebat, à Francis atque ab Hispanis iuxta appellatus, vt ea arce admitterentur; Humerius bello ille strenuissimus dux & militi charissimus, impetrauerat ab Orvillerio, vt via ad arcis fossam præbita, irruendi facultas in Hispanos daretur, & Hispani vrbem tutabantur mille sexcenti, veterani omnes, plerique ductores ordinum, qui se in arcem accuratè muniuerant. Eam ob rem strenui omnes in Picardia Franci adiunguntur Humerio, Chauneus, Sesseuallius, Maillius, Pequinius Vidamus Ambianensis, Insula Mariuansius, Haraucurius, Desclusæus, cæterique haud pauci; quorum Principes Sampaulus Comes, & Bullionius. Ij magno animo in primum munimentum Hispanorum inuadunt, & repelluntur crebra sclopetorum grandine, Hispanis è proximis ædibus explodentibus. At cum Humerius impetum redintegraret, sclopeti glande sternitur; cuius nece Franci ferociores irrumpunt in munimentum ædesque proximas; sed in eas Hispani flammas iniiciunt, sic pugna noua flammas inter cooritur; ac perstitit atrocissimum illud dimicandi genus horas quatuordecim; iactantibus incendium ventis, & alterutram partium accessu aut recessu iuuantibus. Tandem Bullionius per incendium obiectum peruadens, per mediam vrbem ad oppositam portam irrumpit; eámque Sampaulo patefacit; vnde ambo Hispanorum pugnantium terga adorti, victoriam patrant. Cæsi omnes propemodùm in vindictam Humerij. Aduolabat in suorum opem Fontanus, sed audita cæde, regreditur in castra, ac Castelletum paulò post obtinet deditione. Eo potitus ad Cameracum animum applicat, quod dudum animo meditabatur; idque Aumalius & Rosneus efficaciter suadebant. Quippe Aumalium Senatus Parisiensis seueritas ab spe omni pacis abduxerat; eum vti reum læsæ Maiestatis damnauerat turpi iudicio, discerpi quadriiugis, & exauctorari nobilitate; aliaque adiuncta cum ingenti infamia; idque in Aumalij forma fictitia exequutus carnifex erat. Ea acerbitas tum Aumalium prorsus Hispanis addixit, tum Rosneum reconciliationis spe deiecit, fortissimum virum, dictum à Maynio Marescallum; qui flagrans vindictæ libidine, Cameraci oppugnationem Fontano insinuat; sed veluti prolusurum deducit Dorlanium; quæ vrbs est in Artesiæ finibus, octaua Ambiano leuca. Ad famam obsidij, Franci Duces opitulaturi conueniunt; Sampaulus, Bullionius, & Villarsius; contraxerántque quatuor hominum millia; præter equites quadringentos, & pedites septingentos, quos Niuernensis ducebat. At cùm statuissent Niuernensem non opperiri, quanquam vnius diei itinere haud longè abesset; copias seligunt, quas in oppidum clausum immitterent; eæ erant pedites sexcenti, equites septingenti. Rosneus postquam eorum deprehendit consilium, Fontano intrepidè auctor est, vt pugnaturus occurrat, discordiam hostium aperit, pollicetur victoriam, & ipse militem eductum castris componit in aciem. Atque is conflictus diuersè narratur; constat ducum discordia atque inuidia, Bullionij nempe & Villarsij, victas copias, deletum

Dourlens.
Dorlanium ab Hispanis capitur.

peditem,

peditem, & fusum equitem, quanquam minori strage: Villarsium qui postremum agmen ducebat cum Sesseuallio & quinquaginta illustrioris notæ cataphractis, dum strenuè pugnat, perfosso equo captum, & cum eodem Sesseuallio ab Hispanis contra ius belli sclopeti glãde interfectum; haud paucis Bullionium accusantibus; quod per inuidiam fortissimum virum hosti obiecisset. At eadem mox discordia Niuernensem à Bullionio dirimit, negante Niuernensi regimen belli admittere, desperatis rebus perditis, & Bullionio excusante se, quod summum imperium non haberet. Interea Hispani vi in castrum Dorlanij penetrant, & ab eo in subiectam vrbem prorumpentes, omnia delent internecione; militem, ciuem, feminas atque infantes obtruncant promiscuè; vindices vt profitebantur sociorum, qui Hami ceciderant. Nobiles plus trecentis perempti, septem dumtaxat incolumitas data; præfecti vrbis fratres Halluimus & Ronsoyus occumbunt, alter in prælio, alter vulneribus; duo mortalium millia per eam vltionis libidinem cæsa. Mox victor hoc euentu lætus, postquam Picardiæ vrbes plures tentauit, ab iis exclusus Niuernensis vigilantiâ, tandem Cameracum decem millibus hominum admotis obsidet.

V. *Cameracum ab Hispanis captum.*

Balagnius Monlucij Episcopi filius aliquot antè annos Cameracum tenebat, Imperatoriam vrbem amplam & validam; is diu adhæserat fœderatis, nuper in Laudunensi obsidione Regem conuenerat, ope adiuuerat, & ab eo Marescallus dictus, impetrauerat, vt Cameracum iure summo seruaret, sub tutela Regis. Verùm idem vicinis Artesiis atque Hannoniis molestissimus erat, ob prædas frequentes ex eorum agris vi raptas, & exactas pecunias; tum ipsis Cameracensibus odiosus, ob auaritiam & tributorum plurimorum onus, & contra tot hostes vno Regis nomine se tutum ratus, septingentos dumtaxat milites habebat in præsidio, & frumentum totum vxor diuendiderat, magno pretio, cùm annonæ penuria eo anno foret. Continuò ad primum Fontani motum, Niuernensis de tanta vrbe sollicitus; filium in opem miserat Ducem Retelensem, præclarum adolescentem, annos sexdecim natum; qui ducibus Vaubecurio & Buttryo quadringentos equites in vrbem intulit; per stationes hostium plurimas, non minori felicitate quam animo. Simul Dominicus Vicus præclarissimus ille propugnator vrbium, diuersa parte irrumpit cum ducentis equitibus. Atque is extemplò aggressus suam artem, ingruentem hostem repellit tam strenuè, vt quanquam in castra ad viginti hominum millia confluxissent, tormentis septuaginta duobus murum verberarent, & quinque rusticorum millia fossorum opus implerent acerrimè; tamen Vici strenuitas & vigilantia, per septem hebdomades obsidionem nulla iactura vrbis protraxerit. Nec Fontanus spem vltra promouebat; nam dicebatur Niuernensis cum selectis copiis Peronæ ad inferendam opem intendere; Rex magnis itineribus profectus Lugduno breui affuturus, & Autumno adulto imminebant imbres; exercitus imminutus erat atque infractus; & adhuc vrbis portæ ad subsidium excipiendum quatuor patebant. Quas ob res Fontanus soluebat obsidium; nisi primùm Barlota inhibuisset, proposito periculo ne proximæ prouinciæ desperata re cum Balagnio pacisccerentur, deficeréntque ad Regem; deinde Rosneus

Vaubecour, Buttry.

ſpem certam feciſſet capiendæ vrbis, per arcana conſilia quæ regebat. Et verò Cameracenſes Balagnij iugum ferebant moleſtiùs; tum ob tributa vt dixi grauia, tum quod omnia per iniuſtitiam geſta, data militi graſſandi licentia, & vxoris arrogantia cupiditatem viri cumulante. Et quidem Cameracenſes ad Regem, vbi cœpit obſidio, legatos miſerant; qui ſe & vrbem eius imperio traderent, rogaréntque vt haberet tueretúrque pro ſubditis, extincto Balagnij dominatu; & moleſtiſſimè repulſam tulerant; nam Rex Etrææ impulſu, quæ fauebat Balagnio, auerſatus preces, imperium reiecerat; quas ob cauſas appellanti Roſneo aures præbent, & cùm muro labem admodùm leuem intuliſſet hoſtis, & minaretur impreſſionem; illius periculum, quod nullum erat, ciues prætendentes, repente munimentis per vicos erectis, & diſpoſita in arcem ſtatione, exclamant, excipiendum Hiſpanum atque ad portam excepturi feſtinant. Ad eum tumultum Balagnio prodire arce non auſo, coniux Buſſiamboſij viri illius fortiſſimi & miſerrimi ſoror, quæ tota obſidione partes vigilantiſſimi ducis obiuerat, in vrbem ſubiens, ſariſſam manu geſtans, ciues aggreditur expugnare precibus, obſecrationibus, promiſſis, iureiurando, ipſa mollitudine ſexus, & calamitatis miſeratione; quæ cum induratos non frangerent; Vicus poſcebat, ſaltem præſtolarentur, dum ſecurum & commodum fœdus ſcriberetur. Sed iam Hiſpani omnem moram ſuſtulerant, ciuibúſque poſtulata omnia concedebant, in vrbem admiſſi; Vico ægrè Francos inducente in arcem. Nec ea diu in eorum poteſtate fuit, poſtquam Vicus inſpectis horreis deprehendit, vix annonam in diem octauam ſufficere, ita poſt inducias breues, & deſperatum à Niuernenſi ſubſidium, qui cum Bullionio conuenire non poterat; arx Fontano dedita. Balagnius, leui ſenſu doloris, ambitione qua intumuerat, per ignauiam preſſa, arce egreſſus eſt; coniux fortior an ambitioſior, die ante deditionem altero; poſtquam marito exprobrauit amariſſimis verbis ſocordiam, ſe includit thalamo, animámque dolore & deſperatione confoſſam emittit; tantus horror fuit futuræ ignominiæ, præſentiſque imperij amor. Rex interea citatis equis Lugduno profectus, Bellouaci accipit deditionem arcis; augente moleſtiam, tacito ſenſu accuſationis, quod ſua culpa incurriſſet in damnum; atque id palam Biro expoſtulabat; quod mulierculæ vnius blanditiis amiſiſſet ciuitatem tam amplam. Iſque dolor Niuernenſi prorſus innoxio ſummam moleſtiam ac mortem attulit. Quippe Rex, cùm occurreret nemo in quem indignationem effunderet, ſibi culpæ ſuæ admodùm conſcius, proponerétque in conſilio in victorem hoſtem impetum facere, dehortatus eſt Niuernenſis, ob ſummum periculum nullo emolumento Regi adeundum; At ille; *Tibi ſit*, inquit, *eiuſmodi metus, qui ab hoſte ſeptima leuca ſemper abfuiſti.* Qua voce Niuernenſis vt pugione confoſſus, paulò poſt decubuit, & accedente ægritudine ob ærumnas in eo bello poſitas, anno ætatis quinquageſimo ſexto deſiit viuere. Omninò alio donandus præmio, propter inconcuſſam in Franciam fidem, & impenſam tum militia, tum conſiliis ſolicitudinem. Sed ea Aulæ plerumque merces eſt, vt præclara facinora calamitate vna detegantur; noxius ſit, qui infelix; nec Principi ſit vllum beneficium,

Niuernenſis mors.

quod

quod desinere potuit: Rex ne militem frustra euocasset, Faram, quam vnam citra Somonam vrbem obtinebant Hispani, mox obsidet; cùm in castris acceptissimo nuntio dolorem solatur. HENRICVS IV.

VI. *Rex à Pontifice absoluitur.*

Expetita tandiu absolutione à Clemente Pontifice impertitur; quæ res cùm Orbe toto celeberrima fuerit, paulò fusiùs enarranda est. Postquam Rex eiurauerat hæresim, miserat Niuernensem ad Clementem Pontificem, qui de ea conuersione referret, & absolutionem solemnem reposceret. At Clemens fœderatorum ardentissimo ambitu abreptus in opinionem, mutationem eiusmodi fraudulentam esse & mendacem, certus non admittendi Oratoris, Posseuinum Iesuitam præmiserat, qui Niuernensi litteras Pontificias daret, quibus Pontifex testabatur se ab Henrico Borbonio Oratorem nullum admissurum. Nihilominus perrexerat Niuernensis, & tacita Oratoris appellatione Romam ingressus, & Clementi colloquutus, contentionem omnem, industriam, quæ in solertissimo Principe plurima erat, & obsecrationes adhibuerat, ad flectendum Pontificem; sed nondum matura re, infecto negotio regressus in Franciam erat. Hæserat Romæ Arnaldus Dossatus, natus in Francia, sed diuturna consuetudine, Romanorum peritissimus morum, & Aulæ Pontificiæ inspector sagacissimus; qui gnatus negotiorum esse momenta, quæ si præhendantur, optatus euentus consequitur; animaduertit Pontificem pœnitere iam primæ duritatis, quam si daretur occasio, emendaturus esset clementiâ. Rem itaque clàm vrgens, accipit à Pontifice, auditum iri Oratorem, si eum Rex mitteret; & continuò Perronius ad grandem illam operam designatur. Postquam is præmisso Anissone sacerdote multæ solertiæ, Romam quarto mense aduenit; noua illicò pugna & dimicatio oritur; non armis quidem & ferro miscenda, sed verbis & scriptis, & ingeniorum contentione acerrima. Etenim ij, qui Maynio & fœderatis receperant, Henricum nunquam Romæ absolutum iri, videbántque extremum morientis fœderis spiritum eo vno remedio contineri; nullam non mouent machinam, vt impendens malum amoliantur; eas contra machinas Dossatus curas & vigilantiam, Perronius iustissimam causam, & mirificam eloquentiam opponebant; & ipse Deus Pontificis animum in id consilium prorsus inflectebat. Duo doctissimi & sapientissimi Antistites, in eam rem conferebant plurimum; Franciscus Toletus Cardinalis, & Cæsar Baronius Pontificis confessarius. Et Toleti eam in rem admirabilis opera; qui ortu Hispanus, & è Iesuitis in Cardinalium cœtum cooptatus, vtramque rationem offensionis in Regem æquitati posthabuit, & pro auctoritate qua pollebat in Pontificem, ipsum adhortari, impellere, & propemodùm cogere ad impertiendam absolutionem Regi, non cessabat. Igitur Pontifex admisso Oratorum libello, de eo ad collegium Cardinalium refert, significátque auditurum se singulos in conclaui suo, seorsum propositutos quid censeant. Tum ne in tanta re inconsultò quid constitueret; indicit preces solemnes per omnia vrbis templa; atque ipse summo mane semel atque iterum, opem Diuinam imploraturus, paucis domesticis comitantibus, nudis pedibus, humili & supplice habitu, è Palatio ad maiorem

Dossat.

HENRICVS IV. Deiparæ ædem incedit, fusisque ardentissimis precibus, sacrum facit, regressus in palatium eâdem demissione animi, corporisque, benedictionem nulli impertiens. Tandem post revulsos obices omnes, quos hostes obiecerant, in sexdecim conditiones conuentum est; quarum erant præcipuæ; vt Rex in Bearnia instauraret Catholicam religionem; intra annum Condæum Principem ab Hugonottis reciperet, curarétque Orthodoxa religione institui; admitteretur Tridentinum Concilium, iis exceptis quæ observari non possent, quin tranquillitas regni turbaretur; cætera ad pietatem Regis confirmandam & stabiliendam, & palam omnibus contestandam spectabant. Iis constitutis, & re in Consistorio deliberata; Septembris decimo sexto consedit Clemens in Pegmate ante fores sancti Petri erecto, & adstantibus Cardinalibus cum Pontificia Curia, Perronius ac Dossatus in eius conspectum admissi; legunt primùm libellum Regis supplicem, exhibito in eam rem mandato; mox lecto decreto Pontificis, quo priorem absolutionem Regis abrogabat; Procuratores eiurant hæresim, ac Catholicam fidem profitentur; tum prostrati ante Pontificem, eius manu virga leviter pulsantur humeros, dum psalmus *Miserere* concinitur; quo absoluto exurgit Pontifex, fundit aliquot orationes, tandem in solio consideus, absolutionem pronuntiat, extrema dicentis verba excipiente populo faustis acclamationibus Regi & Franciæ, ac tormentis Adrianæ molis gratulationem latè intonantibus. Mox apertæ S. Petri valvæ, in ædem Procuratores inducti, & deducti ad sepulchrum sanctissimorum Apostolorum. Eumque finem sortita est celeberrima cerimonia, quâ Ecclesiæ totus restitutus est Rex, fœderis partes abiectæ prorsus atque infractæ. Ac Rex continuò ratum habuit Procuratorum negotium; toto regno gratiarum actiones instituit; atque in posterum erga Pontificem, ac Romanam Sedem se memorem gratissimumque exhibuit. Haudquaquam omittenda grati animi signa, ab Pontifice & Rege, in eos qui hanc curam susceperant. Nam Dossatus & Perronius Cardinales dicti sunt; & Anissonus in eam dignitatem erat designatus, morte raptus, cùm ad ipsum ruber pileus missus est. Is Carolus nomine, in sancti Antonij Commendatarius, ad perpetuam absolutionis memoriam, Romæ Crucem amplam de suo posuit, atque inscripsit; quæ extat etiamnum; præclarum monumentum Anissonæ familiæ; dignæ quæ in Laurentio, Ciue Lugdunensi, eximiis ornato dotibus, Consulatum vrbis adipisceretur.

Anno 1595.

VII. *Maynii cum Rege fœdus, & aliorum.*

Primus huius absolutionis partus, Maynij & fœderatorum reconciliatio fuit. Maynius Regis clementia magna securitate Cabilone exceptus, agebat de fœderis conditionibus; quas luculentas amplissimasque obtinuit; tum ipsius Regis pronâ ad benefaciendum & parcendum indole, tum Estrææ commendatione; quæ susceptis à Rege liberis; & in spem erecta connubij, vt solium iisdem pararet, accedebat ad Principes, fulcrum paratura: & futuris Principibus Regiis perinfensis; nam eorum intererat suos liberos pellere, videbatur Maynius appositus fore ad tutelam. Illi ergo Rex præter veniam præteritorum, benignè tum ipsi, tum asseclis largiens plurima, & debita ab ipso contracta persoluens, tres ad securitatem vrbes permitit,

permittit, Suessionem, Cabilonem, & Seurram siue Bellegardam; tantisque beneficiis cumulat, vt non subdito pepercisse visus sit, sed parem propemodùm deuinxisse & conciliasse. Nec iis contentus, quæ credi possent inuito animo condonata, ipsum animum adiungit; manu excipiens Maynium salutantem, & flexo poplite scriptum obsequium verbis humillimis confirmantem, primò tergemino amplexu ad pectus admouit, deinde ea sermonis humanitate obliuionem prætetitorum, ac præsentem beneuolentiam testatus est, totóque ore ingenuitatem mentis aperuit; vt Maynius ab eo digressus, suis asseruerit; tum demùm se victum esse à Rege; & quantum antea contraxisset dolorem, quod ab eo victus armis esset; tantam modo se percipere voluptatem, quod victus esset à Principe tantæ generositatis & virtutis. Et quàm vterque ex animo ageret ex posterioribus paruit; cùm Maynius nusquam in posterùm ab obsequio iurato deflexerit; nec Rex in promissis quidquam immutauerit, stans ad verbum pollicitis; nec forsan vlla res tot inter bella dignior, quam miretur posteritas; cùm inter æmulos rivalésque imperij, alter auctoritatis memoriam posuerit, alter iniuriæ; tutúmque subdito fuerit, diuisisse regnum cum Principe. Maynio adiunxerant se Nemursius & Ioyeusa Duces; amplis similiter conditionibus: & Ioyeusa Tolosam cum reliqua Occitania, tandem abiunctam à fœdere in obsequium adduxit; isque Marescallus à Rege est dictus: impetrata à Pontifice votorum commutatione per Ioyeusam patruum, vti ea instar Melitensium Equitum obseruaret: lusitque per aliquot annos in ea mundi scena personam Ducis: donec aspirante cœlesti gratia, sponte abdicato potestatis & voluptatis choragio, rursus se induit in Capucinorum pauperiem; repetita humilitate illustrior; atque iterum fortunæ felicitatem condemnans. Sic coalescentibus in corpus prouinciis, curabatur Francia per membra singula; Britannia adhuc & Phocensi Prouincia distractis in partes. Et in Britannia Marescallus Aumontius in obsidione Comperij castelli occiderat; dum Lauallliæ viduæ amore captus, certatim cum rivale Sanlucio eam arcem oppugnat, quæ dominam Lavalliam excludebat; brachium glande saucius, ossibusque confractis, ex vulnere aliquantò post obiit; militi charior, ob liberalitatem & militarem in agendo indolem ac fortitudinem, supra quodvis periculum promptam semper, atque expeditam. Laverdinus in mortui locum Marescallus dictus est. Inde aucta Britanniæ infelicitas, & Mercordij pertinacia; qui tamen in aliquot menses traxit inducias, à sorore Ludouica Henrici III. vidua exoratas à Rege. In Phocensibus Epernonij robur ferox, & animi firmitas indomita calamitatibus, se ac Prouinciam in extrema discrimina impellebat. Animo constituerat eam prætutam retinere, quam dicebar sibi datam in pretium Admiralatus, adiuerárque hereditario quasi iure, quam Valeta frater gesserat, suisque ærumnis atque ipsâ vitâ hosti rapuerat: vtque erat obfirmati in ea quæ semel deliberauerat animi, nulla difficultate, nullo periculo deterreri à proposito poterat. Rex contrà omninò statuerat eum auocare; seu viro infensus, ob primam discessionem in Enculismenses: seu veritus ne potentiam,

Ioyeusa.

Aumontij mors. Comper.

Epernonius à Prouincia abscedit.

HENRICVS IV. nimiam adipisceretur, & factionem tertiam cum Mommorancio cui affinis erat suscitaret; seu facturus rem gratam Phocensibus, & Prouinciam pacaturus, quæ à Prætore internecino odio dissidebat. Easque ob res primùm clanculùm, & dissimulanter per Senatum Aquensem, & quosdam Nobiles facessebat ei difficultates; deinde per Lediguerium, qui partim armis, partim consiliis Epernonium ab obsidione Aquensi deduxerat; atque arcem sancti Eutropij Aquensium iugum euerterat; tandem rem persequens planè & apertè, Guisium Prouinciæ Prætorem dixerat, Epernonio abrogato. Guisius Aquissextiis effusis omnium exceptus animis, tum de recipienda Massilia, tum de Epernonio pellendo cogitat. Ac primum quidem postquam feliciter exequutus est, aggreditur alterum; cuius momentum erat in Santropetij arce expugnanda. Quippe Mesplesius eius arcis Præfectus, & Regi quàm Epernonio accommodatior, ab eadem deiectus ab Epernonio, ipsam voluntate Regis oppugnabat, iámque Epernonium opem inferentem cum clade repulerat, cùm Roquelaurus Epernonio amicissimus, à Rege missus, infracturus amici contumaciam venit. Nuper Epernonius ingens discrimen Brignolij subierat; quidam rusticus Bigna nomine vindicaturus publicum odium in Prætorem, duos saccos sulphureo puluere oppletos in hospitium Epernonij tulerat, tritico ad tegendam fraudem in saccorum ora ingesto, atque intus abdiderat sclopeti machinam, quæ adstricto funiculo, dum sacci aperirentur ad inspiciendum triticum, puluerem excitato igne incenderet. Nec abberrauit à consilio fraus, dum in conclaui superiore Epernonius prandet, hospes exploratura triticum resoluit vinculum sacci; ac repente eructante incendio, Epernonij cœnaculum peste inuoluitur, hospes conflagrat, ac tota domus concutitur. Sed in proximo mortis confinio seruatus Epernonius; tabulati pars in qua considebat intacta perstitit, per apertas fenestras erumpente foras incendio, laquear conclauis immune ab pernicie fuit, vno tibiali ac barbæ altera parte, tam atrox periculum Epernonius luit. Attamen reuocato discrimine, quod in arce sancti Eutropij ante adiuerat, cùm vna inclinatione corporis pilam tormenti euasit, qua collusores duo obtriti sunt; animóque recogitans tanti non esse dignitatis vmbram & constantiam in proposito, audit Roquelaurum, ac se voluntati Regis totum subiiciens, ad eum contendit, donatus prætura Lemouicensium, & centum aureorum millibus, ad sarciendas impensas. In quo lusisse videtur Prouidentia, cumulando pericula, & agendo ad summum apicem; vt constaret vnde mortalitas nostra posset emergere, & haberetur exemplum humanæ firmitatis, & inconcussæ constantiæ. Nunc pedem refero, & ad Massiliam me conuerto.

Saint Tropés.

Brignoles.

VIII. *Massilia recepta.*

Postquam Guisius Gratiam, Hieras, & alia oppida adiuncta fœderi, Regi restituit, & obsidionem Santropetanam instruxit, ac Berram quæ vna Sabaudi erat, erectis circum castellis inclusit, totum se ad Massiliam vnam applicuit. Et erat operæ pretium dignum consilio atque industriâ; nam vim atque arma vrbs ipsa & Tyrannorum potentia excludebant. Ij quos dixi Carolus Casautius & Ludouicus Axius, quorum alter Consul perpetuus,

perpetuus, alter Viguerius, vnanimi consensu ciuitatem regebant, & optimo quoque vel necato vel pulso, tyrannidem stabiliuerant. Vmbra fœderis quandiu steterat, illius specie auctoritatem firmauerant, nomine tenus adhærentes Maynio, ipsa re ad arbitrium vrbem moderantes; at post Maynium reconcialiatum, detractâ tyrannidis laruâ, deliberauerant quid consilij caperent. Eos Rex appellabat, & multiplici præmio rependebat flagitiorum finem & abstinentiam criminum; attamen ij, quod est pronum & obuium sceleratis, vt ignoscentibus minus fidei habeant, æstimatâ ex sceleribus pœnâ, potiùs quàm clementiâ, repudiatâ indulgentiâ Regis, ad Hispanum accedunt, tradituri vrbem, quam seruare non poterant; rati præmia certiora crimini, quam pœnitentiæ fore. Itaque dum in Hispania apparatur exercitus, iubetur à Philippo Andreas Doria octingentos milites cum commeatu immittere; qui in vrbem inducti reliquis ciuibus, qui bonarum adhuc partium erant, dolorem mouent, iugo nouo atque grauissimo in ceruices vrbis imponendo. Inter eos duo viri erant, quibus visa est molestissima illa mutatio; Stephanus Bernardus, & Petrus Libertatius; & Bernardus quidem aduena Senator Diuionensis à Maynio in ciuitatem missus, vt pro fœderatis iustitiam administraret atque Duumuiros ad Regem perduceret; erat Libertatius ciuis Massiliensis, è Corsica oriundus, vnde olim patres sub Henrico II. pulsi à Genuensibus, receperant se & profugos lares Massiliam: iíque diuersa ratione ad liberandam vrbem intendebant. Libertatius familiaris erat Casautio, atque ab eo in consiliorum partem admissus, ísque vt vidit euocari in vrbem Hispanum; admitti Genuenses, & coloniam nouam cum nouo imperio collocari; reuocatis priscis inimicitiis Genuensium in maiores suos, metu & odio instigantibus, tum stimulante præclarissimi facti laude & gloria, si tantam vrbem oppressa tyrannide restitueret Regi, constituit in rem tam necessariam & gloriosam omni ope niti atque incumbere. Itaque consilio primùm cum Notario communicato, ac per eum Nicolao Baussero, qui vrbe profugerat, mente patefacta, cum Guisio de patranda re conuenit, diémque dicit Februarij decimam septimam. Is porrò erat ordo consilij, vt cum Duumuiri manè ex porta ad explorandum prodirent, quod præstabant quotidie, Libertatius minorem pontem attolleret, per insidias positas Guisius obtruncaret Duumuiros, Libertatius cætera auctoritate sua perficeret. At in ipso opere improuisa multa contingunt; primùm nox procellis, imbribus & tonitribus turbida Guisio & Libertatio multam solicitudinem attulit; attamen festinat Guisius atque militem Lamanoni commissum in insidiis opportunis locat; deinde Duumuiri horâ consuetâ haud quaquam prodeunt; tentatus morbo Casautius non prodibat, ac serius Axius aderat, proditurus, arcessito consorte, qui cum Hispanis staret ad portam. Prodit tamen Axius cum duodecim sclopetariis, quos cum Lamano pelleret, ad portam refugit, & incurrens in clathros quos dimiserat Libertatius, proditione comperta, iuxta murum effugiens, ab amico fune tractus intra vrbem recipitur. Mox statio militum quæ supra aggerem stabat, ignara consilij, pilas in Lamanonem explodit;

Libertat.

Anno 1595.

Lamanon.

HENRICVS IV. explodit; quamobrem Guisius se proditum ratus retrò cedit. Interim Libertatius hærebat ad portam anxius animi, cùm Casautius tumultu audito stipatus satellitibus ad portam properat, simulque Libertatius ab necessitate audax consilium capit. Ad eum admotus, & proditorem appellans qui Hispanis patriam traderet, sclopetum in eum explodit, & adhuc stantem impacto ense transverberat; statim satellites in fugam aguntur, præter aliquot qui sclopetis in Libertatium actis, cùm illæsus staret, fugam corripiunt. Libertatius portæ compos & proximæ stationis, dimittit equitem qui arcessat Guisium; & in Axium ruentem se comparat. Quippe ille cum quadringentis hominibus & Casautij filiis, sparso rumore cum leuiter saucium, ad expugnandam portam aduentabat; pugna conseritur, qua repulsus Axius, cùm adesse Guisium audiuisset, ad stationem portus recedit; plurimis ex fæce plebis exceptis. At Bernardus, quem simulatus morbus in vrbe contra Casautij iussa renuerat, ex ædibus togatus prodiens, sarissam vibrans & strophio candicante in pileo, ciuibus sex dumtaxat comitantibus, Casautium mortuum nuntiat, & Regi vitam apprecatur; iis breui spatio se plures adiungunt, & cuncti excepto per aliam portam Lamanone, impetum in Axium faciunt; qui metu perculsus inscenso nauigio in sancti Victoris cœnobium transmittitur. Simul à Libertatio Guisius per portam inductus, postquam iuratus libertatem vrbis asseruit; in stationes cæteras irruit, & rebelles passim timor & trepidatio corripit; Doria obuersis proris, triremes subducit, Hispani proiectis armis, partim in triremes, partim in arces confugiunt; reliqua turba se adiungit victoribus, & breui interuallo, vna quatuor hominum cæde, ciuitas è grauissimæ seruitutis iugo vindicatur. Postridie redditum sancti Victoris castellum, septimo die arx Deiparæ quæ à Custodia dicitur; iisque De la Garde. exclusi tum Axius, tum Casautij liberi, Genuam profugi, vitam miseram & ignominiosam traxerunt; Libertatio præter facinoris gloriam datum ius nobilium, dignitas Viguerij, arcis Deiparæ præfectura, ac quinquaginta nummorum millia. Ciuitati immunitates suæ assertæ; nec Guisio præturæ auspicium potuit illustrius vllum obtingere; quam exscindere tyrannidem, & Regi Mediterranei maris oculum vindicare.

IX. Ea dum prosperè contingunt in Phocensibus, ingens vulnus Franciæ *Fara obsidio.* in Picardia infligitur. Rex ab anno superiore Faram obsidebat, cúmque asperitas hyemis oppugnationem iustam vetuisset, per sparsas copias & erecta castella intercluserat aditus; mox circa vrbem aggeribus ductis atque munimentis, cum Maynio in castra venerat, fame atque inedia hostem oppugnaturus; nam vi hactenus parcendum censuerat. Quippe munitionibus vrbem validissimam Aluares Osorius propugnabat, peritissimus *Colas.* & veteranus dux, cum luculento præsidio: simúlque in vrbe erat Colasius Prosenescallus Montis Adhemari, qui perstans in fœdere, dictus erat Faræ Comes ab Rege Hispaniæ, vrbem tradens, dum reditu frueretur. Albertus Archidux Cardinalis, Rodolphi Imperatoris frater, nuper ex Hispania Bruxellas venerat, regimine Belgij suscepto, & spe facta coniugij Isabellæ, ad quam implendam lecto exercitu percupiebat aliquid dignum expectatione

tione patrare. Ac primùm in Faram intentus, per Nicolaum Bastam aliquot tritici saccos in eam infert; deinde cùm Franci eiusmodi conatibus viam occlusissent; famam spargit, se cum toto exercitu ad conserendam pugnam affuturum. Ea res credita euocauit plurimam Nobilitatem in castra Regia, semper aduolantibus Francis ad pugnæ copiam, vt ad certam victoriam. At repentè Albertus, famam lusit, Francorum spem, & vigilantiam Regis, damnúmque grauissimum infert, vnius hominis indignatione; is Rosneus, quem dixi Marescallum à Maynio nuncupatum. Vir fortis sæpe in Franciam regressum tentauerat; vno pretio si sibi Marescalli dignitas permitteretur; at cùm nullam prouinciam, nullam vrbem restitueret, præter se nullo emolumento futurus, negauerat Rex vnicum hominem tanti redimere; minus aduertens, aliquando pluris vnum virum esse quàm plurimas vrbes; quando per homines & comparantur vrbes & perduntur. Dum hæc clàm aguntur, per Francos qui fortitudini viri inuidebant, defertur ad Ibarram, eum agitare regrediendi consilia; atque Ibarra infensissimus Francis in Archiducis consilio illius mortem decernit; curátque arcessi, vt præsenti statim significetur iudicium. Verùm arcessito & venienti dat seruulus schedulam, qua monebatur effugere, si saluum se vellet. Ea lecta, paulisper in vestigio stetit; ac memor quid olim cum Maynio de Caleto statuisset, confirmato animo, in consilium subit; ac flagitata audientia, quanquam repugnante Ibarra; rem de occupando Caleto proponit, exhibétque tam certam, vt omnium calculis suscepta sit; atque ipsi ab Alberto permissa exequendi facultas. Nec mora, raptis cohortibus aliquot, cùm simularet ad Monterolium vertere, improuisus Caletum inuadit, atque vno propemodum momento Nieulæum & Risbanum capit; consequente Alberto cum vniuerso exercitu; in quo erant quindecim peditum millia; equitum tria. Ad eam expeditionem imparatus ciuis, & Bidossanus præfectus haud satis pro momento vrbis instructus, tormentorum fulminibus ita petterrentur, vt post labem muro illatam, & impressionem paratam, paciscantur vrbem dedere, atque in arcem recedere, quam etiam redderent post octauam diem, nisi submitterentur auxilia. Hispanis interea non modò ciuium terror, sed ipsa elementa, ac cœli marisque ratio obsecundabant. Primùm levis rumor percrebuerat, hostem Caletum meditari: Regemque is parum affecerat, vrbis situ & munimentis fidentem. Deinde cum Monterolio immineret idem Rex, Catolum Monlucium Marescalli nepotem ex Pétro filio cum duobus hominum millibus Monterolium miserat: isque incepta Caleti oppugnatione, cum Comite Sampaulo, Serillaco, Belino, nouo equite & pedite, inscensis nauigiis, venerant opitulatum obsessis: sed reflantibus ventis & mari intumescente, ad locum vnde soluerant pulsi sunt. Ipse Rex cum octingentis equitibus à castris profectus, quorum curam dedit Comestabili, Boloniæ hæsit, procella maris nauigationem claudente. Batavi similiter omni ope enixi ad superandam sæuissimam tempestatem, sex quidem nauigia ad Caleti oram admouerant, sed portu exclusi & tormentis obiecti hostium, re imperfecta recesserant. Campagnolius Bononiæ præfectus felicior: qui

Caletum ab Hispanis captum.

Bidossan.

Cãpagnols.

HENRICVS IV. qui lectos ducentos quinquaginta milites, per caliginem noctis, subsidente æstu, per canalem in arcem induxit. Rex sperabat interim luculentam opem submissum iri ab Elisabetha, eáque scripserat quidem exercitum, sed ab Rege alienior, postquam eiurauerat hæresim, copias in Anglia continebat, in præsentia Sancius celeriter euolauerat opem imploratum; atque ea Caletum ipsum in opis pretium reposcebat. Sancius fortiter ad id postulatum responderat, Regi acceptius fore, Caletum obtinere Hispanos quàm Anglos; quando minus doloris sit, spoliari ab hostibus quàm ab amicis, & ab illis rapta repeti faciliùs possent, quàm quæ donata fœderatis essent. Ita cùm puderet Reginam diutius opem negare, iubet Comitem Essexium

Sancy. cum Sancio proficisci; sed is cùm in momenta nouas difficultates opponeret, venit in Franciam patrata re, & Caleto capto. Siquidem Campagnolius arce exceptus, cùm deditionis pactum infregisset; Albertus auctore Rosneo cortinam muri ad portam spectantem verberat vehementer; is cùm humo fultus leui esset atque sabulosa, extemplò dirutus, & in latam ruinam apertus, hosti patuit ad impressionem; quam cùm geminam intulisset, Bidossano præfecto occiso, tertiam instituit, atque victor in arcem penetrat; cæsi passim qui occurrebant victori, ad septingentos; capti Campagnolius, & aliquot centuriones; parcitum cæteris, qui in Templa aut

Anno 1596. in ædium intima receperant se. Rex dolore ingenti ob cladem tam insignem; postquam proximarum vrbium firmauit præsidia, ad Faram regreditur, eámque tandem deditione obtinet; quanquam commeatu in duos menses instructam. Etenim Albertus, timens ne si extrema opperiretur, Colasius Regi esset tradendus, Osorium iusserat pacisci conditionibus commodis; quas obtinuit, egressus cum Colasio. Lætitiam eo successu

Ardra capta. conceptam nouum infortunium repente conturbat; Ardræ ab Hispano deditione præfecti acceptæ. Nam Albertus moratus Caleti duodecim dies, ad reparandum murum, & vrbem instaurandam; hinc profectus, captisque Hamo & Guinis ad primam compellantis vocem, Ardras aggreditur; vrbem Caleto imminentem atque incommodam, à qua nouem dumtaxat

Annebaut. milliaribus distat. Eam Annebosius Præfectus cum suo præsidio tuebatur, adduxeràntque Belinus & Monlucius mille & quingentos in virium sup-

Lauedan. plementum; primùm inferiorem vrbem Albertus inuaserat; sed eam Lauedanus, trecentis Hispanorum cæsis receperat. Mox iterum Hispani in eam inuadunt; pulsisque ac cæsis propugnatoribus occupant; iam ciue præ metu nutante, & stragem tum Durlanij tum Caleti patratam sibi obiiciente in trepidationis argumentum. At robur omne Monlucij mors excussit, qui tormenti pila occisus, visus est vires omnium infregisse simul atque rapuisse. Belinus ipse animo perterrefactus, muro adhuc integro, Rosneum appellat de deditione. Repugnabant equidem tribuni cæ-

Main ferme. teri, Annebosius, Manifermus, & Ramburius, & recipiebant quique tuenda periculo suo propugnacula; sed Belino vrgente, & ciue extraneam perniciem formidante; deditio facta est, missique vrbe mille & ducenti milites. Et intentatum Belino periculum propter ignauiam, datique à Rege iudices; Etrææ commendatione, amotum periculum, extincta ignominia.

ignominia, recepta Regis gratia, & Belinus ipse datus Condæo adolescenti institutor & præfectus morum; adeò Regis animum mulier vna inflectebat atque conuertebat, Albertus expeditione felicissima & fortissima celebris, regressus in Batauos, Huistum vrbem laureato exercitu cinxit & cepit; vna Rosnei morte redemptam; qui in obsidione occisus est, iusto præmio defectionis, rara in eiusmodi transfugis prosperitate. Nec toto bello facinus vllumillustrius fuit, ad celeritatem, fortitudinem, & felicitatem; vt Albertus primo tirocinio imperatorum curas & fortunam æquauerit. Postea Biro in Artesiam ter irrupit, ferro ac flammis fœdè pagos agrósque vastans atque incendens, multo metu ac damno illato; sed iacturam grauissimam alienum damnum minùs sarciebat; nec malo suo hostis incommodum medebatur.

X. *Legatū Rex excepit.*

Hispanorum per eas excursiones retuso impetu, Rex medicaturus interni regni plagis intendit. Ac fœderatorum occultas reliquias Legati Pontificij aduentus extinxit. Is erat Alexander Medicæus Cardinalis & Archiepiscopus Florentinus, qui postea Pontifex Leo XI. vir multæ doctrinæ, compertæque prudentiæ; qui Hispano haud vsquam addictus, videbatur ad Regis animum & præsentem opportunitatem aptissimus, & mittebatur à Pontifice, vt à Rege approbationem absolutionis exciperet. Parisiis acceptus pompa magnifica, gratissimum habuit Condæi pueri occursum, quem Rex obuium misit, Catholica fide institutum; isque paulò post admisit Trimolliam Condæi matrem, eiurantem hæresin, postquam innoxia ab mariti cæde pronuntiata est. Tum fœdus cum Elisabetha non sine negotio instauratur; vrgentibus qui Legatorum tuebantur partes, Bulliotnio, Sancio, & Vayrio; erátque præter alia pactum, vt quatuor Anglorum millia Regina scriberet, quæ in Francia Regis stipendiis mererent; neuter fœderatorum pacem absque consensu alterius cum Hispano faceret; idémque mox statutum est cum Batauorum Ordinibus. Dein Rex Optimates è singulis prouinciis conuenire Rothomagum iubet, ad deliberandum de regni commodis: & quidem in conuentu dicta plurima, vt fieri solet, cum pompa verborum; proposita multa, pauca impleta; vnum effectum est, vt ad curandam Regi pecuniam, Magistratibus stipendia vno anno vacarent, & mercibus tributum nouum impositum; datáque Rosnio summa ærarij præfectura; quam abstinenter, industriè, & sedulò gessit, magno publicarum rerum compendio. Dum in ea solicitudine annus elabitur; nouúmque inceptum Rex traducit Parisiis, in cura rerum apparandarum, ad obsidionem Atrebati, quam animo destinabat; eásque res Ambianum, quod munitissimum oppidum erat, deportari iubet; móxque spe pacis, quam ostentabat Philippus Rex, remissis paululum belli studiis, genio indulget paulò liberiùs, epulas inter & choreas; repentè veluti expertectus è somno, calamitate afficitur, molestissima omnium, quam tot inter aduersa tulisset hactenus; si rei series & consequutio perpendatur. Est autem eiusmodi. Ferdinandus Tellius è Portocarrera nobili in Hispanis familia, vir bellicosæ & ardentissimæ indolis, statura paruus, sed animo excelso & ad sublimia aspirante, Durlanij Præfectus, cùm

Fœdus cum Anglo contrahit.

Ambianū ab Hispanis captum.

aduertisset Ambianenses suam vrbem custodire ignauiùs, ad eam occupandam consilium vertit. Atque ij, cùm præsidium, immunitatem obtendentes, renuissent admittere, nec cohortes quidem Heluetiorum agere in suburbiis passi essent, noctu quidem non incautè se custodiebant; sed interdiu remissis vigiliis, quasi ad tutelam vrbis sol lúxque ipsa sufficeret, somno aut suis rebus operam dabant. Tellius ab exule de eorum socordia certior factus, dolum componit, atque impetratis ab Archiduce copiis, vndecimo Martij munitissimam ciuitatem nullo periculo occupat. Circa octauam matutinam sexdecim milites, rusticorum veste & habitu, ductore Ognano, ad portam vrbis subeunt: primi humeris aut capite canistros aut saccos nucibus pomisve oppletos gestabant, tum quatuor plaustro paleam & palos vehebant; primi ad portam dum se defessos simulant, deposito onere acquiescunt, & veluti per incuriam saccis euersis, nuces aliquot ac poma effundunt, dum plaustrum sub clathrum ferreum portæ subvehitur; continuò milites, qui ex fæce plebis considebant ad portam, vt legerent fructus per lasciviam discurrunt; atque Ognanus exploso sclopeto breviore, quo signo monebat commilitones, facit in civem impetum; signo admoniti, qui proximè in insidiis erant, advolant, ac plaustro demissos clathros sustinente; custodes cædunt, ac in fugam pellunt. Tum ipse Tellius cùm dispositis copiis, pedite primùm mox equite, porta exceptus, in vrbem ingreditur quadrato agmine, compita posito milite occupat, custodes locat ad templorum fores, in quæ conuenerant plerique civium, audituri concionem quadragesimalem; ac curatis omnibus, militem ad diripiendas ædes dimittit. Nemo civium in improuisa clade arma corripuit; nemo ad repellendum hostem contendit, partim considentes in templis, partim somno lectis affixi, frustra Campana pulsante bellicum, perculsi repentina formidine, iisdem in locis quasi magico carmine hæserant, séque spoliandos nulla strage præbuerant. Prætor prouinciæ Comes Sampaulus, eodem terrore actus, inscenso equo celeriter Corbeiam fugit. Sicque vrbs validissima in potestatem hostium venit; dolo virtutem admirabiliter acuente; Tellij laude & gloriâ celeberrimâ, qui dispositam fraudem ad eventum perduxit; fortitudine, solertia, atque prudentia vocatis in consortium doli militaris; quam laudem postea robore animi incredibili in apicem vexit.

XI. *Ambianum à Rege recipitur.*

Nocte concubia tanti infortunij nuntium dormientem Regem excitauit, & arcessiuit ærumnarum ingentem cumulum. Deliberantem illicò quid consilij caperet, dehortabantur plures ab obsidione, & erant causæ dehortandi grauissimæ; *Consternatio totius Franciæ in repentina re Procerum multos, pluresque vrbium, nondum ex animo coaluisse: hærere in mentibus fermenti Hispanici haud spernendas particulas, ipsos Hugonottos propemodum defecisse, frequentes cœtus indicere atque obire, & in regno iam ab regno secedere: vniuersum belli commeatum atque instrumentum paratum Ambiani, occupatum simul ab hoste cum vrbe: vnde pecunia, tempus, & modus, ad nouum apparatum? quæ per tumultum ac trepidationem fiunt, deprauatè fieri atque institui: recipiendos animos post vulnus tam graue, adhibenda ægro fomenta*

&

& remedia ; mox de sanitate & repellendo malo cogitandum. Ea plures ; sed Lediguerius, cuius sententiæ accessit Rosnius, easdem ob causas suadebant obvallandam vrbem extemplò. *Excutiendam atque profligandam ingenti ausu formidinem ; non dandum spatium nec aperto hosti nec occulto, ad roborandas vires & confirmandam audaciam ; arduum sanè opus, & difficillimum facinus, sed forti in ærumnas ipsas enitendum, virtutem in periculis perfici ; nec oppressam malis Franciam recreari posse, nisi vna Ambiani expugnatione.* Atque itum in eam sententiam, iussúsque Biro cum tumultuario milite proficisci, qui vrbem primùm à Belgis dirimeret, mediúmque se interponeret, dum Rex de pecunia paranda sollicitus, Parisiis in Senatum venit, ac supplicibus verbis Regem propè oblitus poposcit subsidium. Quo præbito, per mutuam ab opulentis tum viris tum civitatibus sumptam pecuniam, ac mirâ Rosnij ærarium administrantis industriâ, impenditur delectibus labor ; ac Elisabetha post plurimas obsecrationes, quatuor millia Anglorum submisit ; sex legiones, suis merentes stipendiis ; suffecerunt prouinciæ quinque, Normannia, Francia, Bituriges, Aurelianenses, & Turones ; euocata ad Regem tota Nobilitas ; tum generosi exemplo Principis, tum lentiores Senatus decreto, quo qui domi hærebant, inusti ignominia ab iure Nobilium decidebant. Toto Aprili progressæ sunt copiæ, Maio castra posita, ac Bironis ductu clausa aggere vrbs, ponte iunctus Somona, & erecta castella opportunis locis ad aggerem : duodecim in castris peditum millia, equitum quatuor ; paruo quidem numero, sed lectus miles & validus, nusquam imminutus, supplementis frequentibus reparantibus labem. Iunio mense Rex cum Proceribus in castra subiit ; Etræámque adduxerat ; quàm illicò dimisit, Bironis admonitu, amouitque longiùs offensionis causam à milite ; in mediis castris, hospitium locat in amplo S. Magdalenæ templo, ipsa castra per vicos in ciuitatis modum distributa ; illata omnia non ad necessitatem solùm, sed ad commodum atque delicias ; Nosocomia tum sauciis, tum ægris separatim posita, destinatus ad tumulos mortuorum ager ; cohortibus singulis assignati Sacerdotes tum clerici, tum religiosi ; vt ea castra ordo posuisse, disciplina regere, & promovere ipsa pietas videretur. Sic paratus miles oppugnationem aggreditur ; aperta fossa, & tormentis tonantibus. Contra Tellius, cui Caraffa Montenegrius Italus sese adiunxerat, opponebat quinque militum millia, & sexaginta tormenta posita in munimentis, at se ipsum munimentis omnibus potiorem. Ac tam strenuè, & vigilanter se gessit ; vt ad fossam vrbis nisi tertium post mensem Rex non euaserit ; ad vestigia singula, singulos obices singulásque pugnas obiiciens. Tres memorantur eo toto tempore eruptiones, suis etiam mensibus vt ducibus distinctæ. Primam ipse Tellius cum Montenegrio Maio mense instituit ; qua erumpens cum quingentis equitibus, ad pontem Longiprati contendit, castellum cœpit, ac duabus horis potitus est ; donec Biro recepto vi castello, ipsum ad vrbem magna clade repulit. Alteram duxit Gusmanus, qui in vrbem obsessam quingentos equites ante immiserat ; eósque cum trecentis peditibus, in tres turmas partitus, in castra infundit ; primo impetu profligatus agger ; atque

Montenegre.

Longpré.

HENRICVS IV.

La Boulaye.

cæsi è Francis trecenti, verùm Boulayo aduolante repulsus impetus, & ipse Gusmanus cum vexillifero & designatore hospitiorum ab Boulayo cæsus; vna, quod mirum, perimente tres sclopeti glande; adeò vna mors pluribus vitis sufficit. Tertiam & perniciosissimam simul instruxerant Iulio mense duo duces, Archius & Durandus, singuli cum trecentis peditibus & centum equitibus, qui per diuersa loca irruentes; postquam aggerem per quingentos passus euerterant singuli, simulato timore, se ad fossam vrbis recipiunt, Franco persequente; cùm illicò in persequentem explo-duntur tormenta ex loco inferiore, atque ex fossa rursum erumpunt quingenti milites, qui magnam stragem edunt, ibántque ad tormentorum suggestum, nisi Angli occurrissent, repulissentque impetum obiectu corporum, cæsi Francorum quingenti; duo Tribuni militum, & centuriones triginta. Ita ducti tres menses per summas difficultates, operibus, tormentis, pugnis, cuniculis, fossis, aggeribus, vtrobique adhibitis, donec tandem à Francis ad fossam ventum est, & Tellius assidua dimicatione, morbisque pestiferis exhausto iam milite, præter occulta ciuium conspirantium consilia, opem ab Archiduce reposcebat. Ille iam ante multâ diligentiâ, instruebat exercitum, habebátque sub signis octodecim peditum millia, equitum quatuor, tormenta sexdecim. Eo apparatu cùm statuisset rectà Ambianum tendere, ad opitulandum obsessis, præmittit Contrerasium cum nongentis equitibus, qui viam exploret. At ille cùm maiore audacia quàm prudentia, ad Ambianum staret, Rege ipso cum Nobilibus aduolante, in receptum primùm, dein ad fugam actus, amissis quadringentis equitibus ægrè nuntium ad Archiducem retulit. Tellij mors Francorum spem longè vltra promouit; is dum in propugnaculo apparat eruptionem, latere sclopeti glande perfosso occiditur; magni vir animi; cui mors restituendæ vrbis dolorem abstulit; nec rapuit, nisi adhuc victorem: suffectus in præfectum Montenegrius omnium calculis. Quamquam mors Francis luctu gaudium rependit illico, cæso Sanlucio tormentorum Præfecto, summo omnium desiderio: cui belli artes, humaniores scientias atque disciplinas vt non detraxerant, sic exculta humanitas non inuiderat belli peritiam Martisque audaciam. Interea Albertus Durlanio cum toto exercitu profectus decimo tertio Septembris, tertio pòst die ad castra peruenit, lentè duobus primis ingressus, tertio præter expectationem accelerans, die medio ad aggerem venit, ad Longopratum, vbi Somona iungebatur ponte. Rex eo die ab castris aberat, venatum profectus, ratus Archiducem vt lentè incedebat, non accessurum nisi sub vesperam. At eo inspecto, vt in colle proximo vniuersas copias in conspectum dedit, Francorum castra trepidatio illicò inuadit, tumultu duces & milites conturbantur, deseruntur primæ stationes, ac si Albertus impetum militum prosequutus vel assensu esset, pugnam & victoriam inclamantium, indubitatè vincebat, vrbémque seruabat. Verùm ipsa occasio opportunitate sua sæpius fallit, támque retundit quod est supra spem, quàm repellit quod infra est. Deliberauerat Archidux abstinere à prælio, statueratque dumtaxat militum duo millia, & quingentos vrbi inducere, quos delegerat tradiderátque

De l'Arc & Durand.

Archiducis ad castra aduentus.

Contreras.

Saint-Luc.

que

que Buchoio, quamobrem primo hærens consilio, nouum haud suscepit. Trepidationem interea primi occulunt Mompensferius & Niuernensis, qui obiecto in aggere equitatu leuiori, spatium Maynio faciunt, euocandi è tumultu peditis, & tormenta sex aduehendi. Dum hæc aguntur accessitus Rex aduenit, atque edoctus à Maynio, defendi castra non posse, nisi Longoprato antè communito, copias quidem euocat, de euentu prælij mirè anxius atque solicitus: atque ex colle in vallem Archidux festinabat, cùm opportunè explosis tormentis, quæ locauerat Maynius, atque hostem magna strage diripientibus, reducit Archidux copias, omittitque certam victoriam, quam auolantem non apprehendet in posterum. Nam nocte proxima Maynius egregio munimento Longopratum texit, & Rex vltra amnem, Noüam mittit, Montignyum & Vicum, qui Buchoium ponte imposito transmittentem cum clade expellunt; & ipse Archidux desperato subsidio recessit in Belgium. Rex à ducibus ab eo persequendo inhibitus, altero postridie egit cum obsessis de deditione, vrbémque accepit, tradente Montenegrio, atque militem educente cum signis & impedimentis. Vrbs administranda Vico tradita est, atxque imposita, ad eiusmodi casus prohibendos. Rex cum copiis ad Atrebati portas equitauit; móxque tentato frustra Durlanio, victor Parisios reuertit, summo ciuium plausu exceptus. Videtúrque ea expeditione calamitas Franciæ desiisse, cùm euanuerint clandestina multorum consilia, & sequuta pax sit optatissima, penitúsque fœderis factio interciderit; ipso Maynio cæterísque fœderatis, impigerrimè omnium & strenuissimè ad lauream Regísque gloriam contendentibus. Porrò pacem aliquantisper duo retardarunt, Sabaudiæ Dux & Mercordius, quos ego eo loco properanter decurram.

HENRICVS IV. — De Buquoy. — La Noüe. — Montigny. — De Vic.

XII. *Mercordius & Britannia pacem flagitant.*

Ac Mercordius quanquam victus sæpius ambitionem suam non vincebat; tam altè in animum Britanniæ dominationem immiserat; atque ab ea nullo damno, nulla strage abductus, corruebat in extremam perniciem, nisi occurrisset Regis bonitas & indulgentia. Scombergius diu cum eo egerat, nec peruicaciam expugnabat; quapropter post Ambianum captum Regi auctor est, vt in Britanniam veniat, Mercordium oppressurus vel armis, vel amoturus auctoritate; simúlque Hugonottos ad tranquilliorem animum reuocaturus. Atque Rex cùm Brissacum renouare in Mercordium bellum iussisset, atque ab eo occupatum esset Dinantium; Februario mense proficiscitur, cum lectis copiis; traditis Comestabili decem millibus hominum, per quos Archiduci inuigilaret. Venienti in singulis propè oppidis qui cum Mercordio stabant singuli duces occurrunt, sibíque pacti veniam, tradunt vrbes & militem; vt Mercordius propemodùm destitutus ope atque consilio, ad feminas, solum calamitatis perfugium, fortunam suam spémque vltimam tulerit. Ex Coniux Maria Luxemburgia, atque Etræa, quam nuper Rex Ducissam Belfortiam dixerat; quarum altera propositis filio nuptiis, altera delinimento amoris, seruauere Mercordium. Atque Luxemburgia clàm à Belfortia appellata de spondendis filiæ nuptiis, quam susceperat vnicam, cum Cæsare quem pepererat Regi Belfortia, petentem repulerat, ambitione supra fortunam surgente;

Dinan. — Anno 1598. — De Beaufort.

HENRICVS IV.

venerátque Andegauum aditura Regem, & expugnatura iracundiam. Verùm ab Regis colloquio exclusa fuerat, & Scombergus agens cum legatis Mercordij, imponebat conditiones, vt is Britanniâ cederet, veniam consequuturus à clementia Regis. Quam ob rem perturbata mulier, conuersa ad Belfortiam, petitas nuptias vltrò ostentat, offert, ingerítque; ac per eas expugnata femina, Regem ipsum expugnat, & pacta commoda marito impetrat; cui plura longè quàm sperauerat indulgenter concessa; adeò feminis potentes sunt machinæ; quibus plerúmque pro iure voluptas est, efficacissima apud mortales pugnandi ratio. Deinceps Rex salutantem Mercordiũ excepit benignissimè, curauitque sponsalia contrahi Cæsarẽ inter, quem dixit Ducem Vindocinensem, & Franciscam Mercordij filiam, effusissimo sumptu, quorum sponsus quartũ annum implebat, sponsa sextũ; eundémque postea Vindocinensem Britanniæ Prætorem constituit. Id in Andegaui castello confectum; atque vltra Rex perrexit in Britanniam, conquassatam teterrimo & diuturno bello prouinciam stabiliturus & recreaturus præsentia sua; quod eximiè præstitit. Præterea Nannetis in gratiam Hugonottorum edictum sanxit, quod dictum est Nannetense, descriptum in plura capita, quæ leguntur palam. Atque ij iam à tribus annis, malo in Regem animo ob conuersionem, conuocatis frequentibus cœtibus, sin minus conspirauerant palam, saltem formam Reipublicæ in Monarchia constituerant; & Rege oppugnante Ambianum, tum opem omnem flagitanti detraxerant; tum aperta consilia in eum machinati, Brissacum instigauerant ad rebellandum. Et præsentem molestiam futurorum metus adaugebat, cùm inspicerent fœderatos Regi acceptos charósque admodùm, cùm recogitarent eorundem in se inextinguibile odium; ac metuerent, nec immeritò quidem; ne idem ab Rege in suam perniciem impetrarent, quod non pridem per Henricum III. perfecissent. Rex ad eum subleuandum metum, Calignonium & Emericum Vicum, deinde Scombergum miserat; qui nouum fœdus cum iis scriberent; & moderatè quidem rem gerebant Mornæus & Noüa; sed cæteri plures ægrè ab armis & seditione temperabant; quos dicebantur incendere Trimollius & Bullionius. Eas ob causas ratus ferociores animos mitigandos, edictum concessit; largitus Ministris stipendia, non ex decimis, vt flagitabant ipsi impudenter, sed ex ærario. Ad pacem interea inclinabant cætera in prouinciis; & Florentiæ Dux pro insulis Massiliensibus cum Rege paciscitur. Eas quippe flagrante bello fœderis occupauerat pulso Bausseto Isiæ præfecto; & misso fratre spurio Ioanne Medicæo cum quinque triremibus, palam asserebat, quod inuaserat clàm & per insidias; haud paucis præliis consertis cum Guisio, qui retenta vna insularum oppugnabat alias. Nunc fœdere peculiari eas Regi dimittit, promittendi ducenta aureorum millia in factas impensas. Ita Britannia & Phocensis prouincia bello liberatæ, quo atrocissimè vexatæ fuerant & direptæ; ipsæ in perniciem suam sæuientes, & furentium instar infligentes sibi vulnera letalia. Nec leui ad pacem momento fuerat Ledigierij laudatissimum & fortissimum facinus; qui Castellum Barrausinm Sabaudiæ Duci eripuit. Hic Crequium Lediguerij generum in

Edictũ Nannetense.

Insula Massilienses.

D'If.

De Barraux.

in Moriena pugnantem nuper per insidias cœperat; eóque successu elatior; per Castellum Barrausium, quod magno sumptu in limite Delphinatum posuerat, videbatur admotis prouinciis immisisse iugum ineluctabile. At Lediguerius, vt promissis staret, nam affirmauerat Castellum Regi poni, séque id capturum, cùm perfectum esset; modò post absoluta accuratissimè munimenta, & immissos ad defensionem bellatores mille; rem cogitatam aggreditur atque exequitur; tanta prudentia & fortitudine, vt scalis admotis, noctu quidem, sed instructo præsidio & vim repellente, intra duas horas Castellum cœperit; militem partim ceciderit, partim deditum cœperit; potitus validissima arce, iactura duorum militum. Capta præter Præfectum quinque signa, & ad Regem missa: magnâ Lediguerij famâ, quam fortuna atque fortitudo consortes suorum operum promouebant; quamquam in eo pro fortuna prudentia fuit.

HENRICVS IV. Moriene.

XIII. Pax Veruinensis.

Ea inter Pax summis Regum studiis provehebatur; ac Philippus Hispaniæ Rex in eam toto prorsus animo incumbebat. Iam senio grauior & morborum acerbitate feretro propior, pacem filio cupiebat asserere, patrimonium tutissimum & opulentissimam hæreditatem. Præterea Isabellæ amantissimæ filiæ constituerat Albertum Archiducem maritum dare, Belgiúmque in dotem; quæ dos si bellum perseueraret cum Francia, Martis aleæ, incertisque euentibus nimis obnoxia, sponsis oneri potius atque incommodo, quàm gratiæ & quieti foret. Et Hispaniæ ipsi ab Anglis & Batavis affatim hostium erat. Eas ob causas, Secusium Franciscanorum Generalem missum à Pontifice lætus exceperat, eúmque ad pacem conciliandam in Flandriam ad Archiducem miserat; iámque Franciscanus in Franciam venerat, habuerátque de pace sermonem; cùm Ambianum ab Hispanis capitur. Pax discussa tam sævo procellæ turbine; post receptam vrbem seu tranquillitate immissa, elucere inceperat; conuenerat Villaregius cum Ricardoto in Picardiæ finibus, Regis & Archiducis assensu; pacti vt ab vtroque Legati mitterentur Vervinum: quod oppidulum est in Veromanduis: ea vna pace famam adeptum. Nuncupati à Rege Legati Pomponius Bellieurius, & Nicolaus Brulartus Silleryus; ab Archiduce, cui Philippus auctoritatem totam scripto permiserat, Ioannes Ricardotus, Ioannes Baptista Tassius, & Ludouicus Verreikenus: iique seriò & bona fide operam adhibent. Atque vt Reges paribus animis pacem cupiebant: nec enim ea Henrico necessaria minus quàm Philippo erat, Legati de conditionibus statim conueniunt: ac de sociis Regum laborandum potius, quàm de ipsorum causis, & commodis fuit. Primum de prærogatiua sedis disceptatum; ac cùm præsens Legatus esset, eam in rem à Pontifice designatus, controuersiam dirimit; vt ipse in capite mensæ consideret, ad dextram Apostolicus Nuntius; Franciscanus Generalis in extrema mensa; eligerent Franci Legati in qua mensæ parte sederent; illi lævum latus arripiunt, in quo Legato propinquiores erant; dextrum Hispani. In ipsa actione tria dumtaxat moram & obicem faciunt; Cameracum, Angli, & Sabaudus. Vrgebat Rex, vt Cameracum arce euersa, & pulso Hispanorum præsidio, vel Imperio, vel Episcopo suo restitueretur; paci Elisabetha

Richardot.

HENRICVS IV. ſabetha intercedebat; quoniam anno cautum proximo erat, ne Rex ipſa inuita pacem cum Hiſpano poſſet contrahere; idémque Batauorum Ordines repoſcebant; à Sabaudiæ Duce Saluſſios repoſcebat Henricus, quos ille negabat reſtituere; nec Philippus deſtituere generum poterat. Tandem poſt plurimas diſceptationes, placuit Cameracum omittere, quandoquidem Philippus idem de vrbe Meti flagitare poſſet; Eliſabetha appellata à Rege, vt ſi vellet in conditiones pacis admitteretur, ipſique locus in inſtrumento præbitus; idémque honor Batauis præſtitus; Sabaudus inſcriptus eſt fœderi propriis conditionibus. Sic omnibus conſtitutis, quanquam

Anno 1598. Eliſabetha plurimùm reclamante; menſe Iunio in eas leges inſtrumentum pacis perſcribitur; vt ſuperior pax contracta anno huius ſæculi quinquageſimo nono obſeruetur penitus; vt captæ vrbes vltro citróque reſtituantur; dimittantur captiui mutuò, tum bello capti, tum addicti triremibus; Sabaudiæ Dux Berram reſtituat, quod ad Saluſſios ſpectat, controuerſiæ arbiter ſit Clemens Pontifex, qui intra annum ſententiam ferat; tum ſocij vtrimque appellati, in quibus Eliſabetha dici renuit, vt ſimiliter Bataui; & addita cætera leuioris momenti: Atque bona fide ea vt promiſſa

Charrolois. ſunt, ſic impleta; Henricus comitatum Caroleſium Philippo reſtituit; Philippus Henrico Caletum, Ardras, Montulinum, Durlanium, Capellam, & Caſtelletum in Picardia, Blauetum in Britannia; impari ſanè commutatione; niſi Philippus quovis pretio redemptam pacem adamaſſet. Eodem menſe Iunio, Rex Pariſiis pacem ſanxit iureiurando ſolemni, adſtantibus ab Archiduce legatis, duce Arſchotio, Mendoſa Arragoniæ Admiralio, Velaſco, Ricardoto, & Taſſio; Bruxellis Archidux præſente Birone, eam in rem Duce & Pare Franciæ dicto, ac Bellievrio & Silletio, vt qui bellica fortitudine pepererant pacem, quique eam ſua induſtria confeciſſent, ij primam iuratæ gloriã carperent. Philippus adſcripſit fœderi; & eodem anno diem obiit, eo maximè dolores acerrimos & cruciatum morbi ſolatus; quod pace parta cum Francia, liberis tranquillitatem teſtamento legaret, legatámque traderet. Nec Henrico leuior erat gaudendi materia qui Franciam bellis aſſiduis tanto annorum tractu laniatam miſerè, diuulſam ac propè diſcerptã pacis beneficio recrearet tandẽ, reſtitueret, atq; perſanaret.

XIV. Primus exiuit fructus, haud pauca connubia inter Proceres celebrata.

Dux Sabaudiæ in Franciam venit. Atque illuſtriſſimum Catharinæ Regis ſororis cum Henrico filio Ducis Lotharingiæ, priuatim in conclaui Regis ob hæreſin ſponſæ, contractum. Tum mutua inter familias Niuernenſem & Mayniam, quibus Carolus Dux Niuernenſis & Henrica ſoror, Catharinæ & Henrico Maynij liberis iuncti ſunt. Mox Henricus Mompenſerius Catharinam duxit Ioyeuſæ Boucagij Comitis filiam, & ipſe Rex de Betfortiæ nuptiis cogitabat, cùm gaudium publicum diſceptatio cum Sabaudiæ Duce interpellat. Conuenerat Veruinenſi pacto, vti intra annum Pontifex Clemens de controuerſia ob Saluſſios mota iudicaret, contendebátque Sillerius Regis apud Clementem Legatus, vt poſſeſſionem Saluſſiorum Sabaudus primò reſtitueret, quando eos per vim contra iuſtitiam occupaſſet, nihilominus ſubiturus iudicium arbitri deponebat inſtrumenta litis, cauſam apud ipſum Pontificem

tificem peracturus. Idem cum Arconatus Sabaudi orator præstitisset, iámque lis cœpisset instrui, Sabaudiæ Dux, haud vsquam passurus, mitti in controuersiam, quod omninò retinere statuerat, factum Legati improbat, simul ad conciliandum Pontificem, & Iudicem oppugnandum, per Lullinum Marchionem, recipit se Salussios fratri Pontificis traditurum, si eos sibi sententia addicat. Verùm Clemens æqui & iusti tenacissimus, indignatus se corruptela peti, totum à se abiudicauit iudicium, suáque iura dimisit litigantibus. Sic contentio à verbis ad arma recidit; quæ paraturus Rex haud dubiè videbatur. Necdum tamen artes Duci exhaustæ; nam ipse supererat; instruítque se, vt erat ingenio solertissimo & sagacissimo, ad Regem ipsum sua solertia atque industria profligandum. Igitur potestate facta veniendi, ad Regem venit magno & splendido comitatu, amicè cum ipso diremturus litem; exceptúsque primùm Bellaqueæ, dein ductus Parisios, per omnem hilaritatem, & Regiarum voluptatum speciem honorificè habitus, reliquum Decembrem transigit: Nouus annus incipitur; atque vt fieri solet, missis ad plures munusculis: Dux consuetudinem ad consilium pertrahens, dicitur Proceres ac domesticos Regis, obruisse muneribus, quadringentis nummorum millibus in eam liberalitatem effusis; quam Salussiorum esse pretium crederet. Imo à Rege monili ex adamantibus donatus, non ausus cum eo contendere de opulentia, misit pelues geminas & vasa totidem ex crystallo, miro artificio fabrefacta; veluti innuens impleturam artem, quod potentiæ deforet. At peractis oblectamentis, & seria re iam animos appellante, postquam Dux animaduertit, Regem tenacem propositi, amoueri ab Salussiis obtinendis non posse, vt tempus, quod intendebat vnicè, cunctatione contereret, finit controuersiam apud arbitros disceptari ex vtraque parte; à Rege dicti Comestabilis, Bellieutius Cancellarius (nam is nuper suffectus erat in Chiuernij demortui locum) Biro, Rosnyus, & Villaregius; à Duce Belyus, Marchiones Lullinus & Iacobus, Morleta & Alymeus Comites. Ac primùm Dux à Rege flagitat, vt Geneuæ tutelam abiiciat; suam esse vrbem, raptam patri per summam iniuriam; tam æquum vt ipse Geneuam repetat, quàm Rex Salussios. At Rex imparem esse contendebat causam; quando iam plures Franciæ Reges protexissent Geneuam, ipse Dux Salussios à paucis annis per vim inuasisset, tum nouam escam Dux obiicit, spem Mediolani, & vtriusque Siciliæ, Regi eas prouincias confecturus, si potiatur Salussiis. Nec ea Regi esca placuit, testanti se suum & Salussios petere, non incertum aut alienum. Postremò preces & obsecrationes Dux admouet, orans vt vni ex filiis Rex donaret Salussios in clientelam, patrem & filium beneficio vno deuincturus: at vrgebat Rex sibi restitui controuersam rem, tunc visum iri cui eam traderet. Sic post consumptas artes, cùm Duci regressus nulla pateret via, præter nouum fœdus, & ipsum compingit, sed magno artificio, quod moram plurimam pati posset: vti intra proximum Iunium (& Februarius desinebat) Dux Regi traderet vel Salussios, vel Sebusianos cum Pinerolio; atque optio penes Ducem esset. Sic nummis & spe consumptis; Taurinum per Sebusianos regreditur;

Anno 1599.

non levi tamen tot sumptuum fructu, quod Marescallum Bironem à Rege abduxerat, ferocemque animum inceperat iam consiliis prauis imbuere. Breui interuallo, quo expectatur Iunius dum Rex curandæ valetudini intendit Bellaqueæ, præclaram victoriam de Mornæo repottat Perronius.

Colloquium Perronij cum Mornæo.

Mornæus librum de abusibus Missæ ediderat; quo tentabat augustissimum Sacrificium oppugnare, auctoritate Patrum & Doctorum; sed falsis & detortis citationibus, quas ipsi Ministrorum cauillatio improba, ceu veras suggesserat, fraude comperta Perronius iactabat se deprehendisse loca quingenta, falsè & contra Auctorum sensum adducta: & visa disceptatio digna Regis cura; vocatique vterque Bellaqueam, qui inspectis libris veritatem palam è tenebris in lucem eruerent. In conspectu Regis & Procerum disceptata res est; ac primo die novem ex Patribus & Doctoribus loca explorata, quæ Mornæus ipse ex pluribus designauerat; támque apertè in singulis retecta fraus, & veritati lux facta, vt fatentibus errorem ipsis Hugonottis, Mornæus febrim fingens, à colloquio mox abstinuerit, & Frena-Canayus vnus ex Iudicibus controuersiæ, explorato dolo eiurauerit hæresin, Orthodoxam fidem amplexus. Et eam victoriam tum Perronio, tum sibi Rex gratulatus est, conuersionem suam apud Hugonottos ipsos sanciturus.

Fresne-Canaye.

XV.

Bellum in Sabaudiæ Ducem.

Interim Iunius mensis obuenerat, & appellatus Sabaudiæ Dux de implendo fœdere, moras excusationibus variis nectebat, in quibus transacto Iunio, tandem Rex certus ius armis persequi, Lugdunum venit, iussis copiis cum apparatu tormentorum sequi. Atque haud dubiè bellum imminebat. Etenim Dux, iam detracta spe Delphinatus & Phocensis Prouinciæ, quam ciuilibus Franciæ bellis non susceperat modò, sed per ingentes sumptus promoverat, vnis Salussiis tantam pecuniam, tantamque spem repensurus, omni commodo orbare se & spoliare non poterat; quid, quod Salussiis traditis, admittebat Francos in penitissima viscera, excepto non tam hospite quàm hoste, & patefactâ in Italiam novis bellis portâ. Atque ad ferendum bellum non se prorsus putabat imparem. Quippe Fontanus Comes, Prætor Mediolanensis, belli in Francos cupidus, habebat sub signis promptum exercitum, opémque pollicebatur; Bironem ipse Dux profligatum putabat, qui belli gestionem ad vtilitatem suam accommodaret; eúmque agens in Francia, clàm in suas partes consiliáque perduxerat, ac spem vanam quidam Astrologi suscitarant, quos ipse audiebat cupidissimè; futurum polliciti, vt Augusto proximo Rex nullus in Francia foret. Ita ob eas res confirmabat ambitionem contumaciùs; ratus præterea anno iam promoto Regem nihil tentaturum, quod momenti foret. Rex contra, ius statuerat armis vindicare, nec timebat pacem adhuc teneram atque inualidam repentino bello concutere; ne impunè Duci iniuria foret: nam qui regnum à fœderatis & coniurantium turba explicasset, qui Hispanos fortissimam & potentissimam gentem retudisset, qui ab iis iusto marte occupatas vrbes recepisset; pati haud poterat, Principem vnum dignitate & viribus imparem prorsus, regni antiquum patrimonium vi inuasum tenere. Attamen Dux vsurpaturus beneficium temporis,

ris, oratores ad Regem mittit, Archiepiscopum Tarentasiæ & Lullinum Marchionem, qui Ducis clientelam pro Salussiis offerrent; quibus reiectis nouum initur fœdus, Duce spondente traditurum se Salussios, ac designante decimam sextam Augusti, qua Carmaniolum redderet. Ad implendum fœdus missus à Rege Passagius, cui accedenti Dux interminatur exitium, ni abscedat. Igitur Rex cunctatione abrupta, exercitum in tres partes diuidit; quarum vnam Biro in Sebusianos, Lediguerius alteram Mommelianum versus, tertiam ipse Camberium duceret. Nec mora in ditionem Sabaudi irrumpitur; Biro Burgum Sebusianorum vrbem primariam capit, móxque arcem obuallat; Lediguerius in pagum Mommeliano subiectum pyloclastro penetrat, Grillonius Prætorianæ Legionis Tribunus Camberium capit; & Rege adueniente castellum deditur. Deinde armis quæque proxima corripientibus, vno impetu Rex, Conflantium, Carboneriam, Miolanum, Aquabellam capit; Lediguerius Moriennam & Tarentasiam subigit, & coniunctæ copiæ Mommelianum premunt. Mommelianum arx est in rupe posita, credita vulgò inexpugnabilis, fossis in rupe ipsa excauatis, & quinque propugnaculis ad militaris artis normam erectis; eam Comes Brandisius cum quadringentis militibus tuebatur, & abundabat ad defatigandum hostem commeatus. Rex postquam in castra venit, & orta inter Duces fortissimos æmulatio est, Bironem, Epernonium & Lediguerium; ad arcem oppugnandam certatim tormenta in proximas rupes euehuntur. In eam rem labor tam feliciter impensus, vt diebus paucis arcem verberarint quadraginta machinæ, in suggesta septem distributæ; magna laude Rosnij, qui tormentariæ rei præerat; fulminatúmque in arcem ferreis globis, quæ se vnis cœli fulminibus existimabat obnoxiam. Præfectus grandine horribili perterrefactus, Epernonij consilio atque industria, post inducias breves cùm Rege paciscitur, se intra mensem dediturum arcem, nisi subueniatur; quam moram Rex præstolans, Burgum cum Birone contendit, deinde ad Castellum sanctæ Catharinæ, quod Sancius obsidebat, propius ad vrbem Genevam admotum. Eo tumultu excitus veluti è veterno Dux, celeritate summa, qua pollebat plurimùm, emendaturus moram inanem, decem millia peditum conscribit, equitum quatuor, properatque ad Alpium transitum, armis arma vti obiiceret. Verùm spem plurima destituebant; Fontanus ab Hispaniæ Rege prohibitus se bello immiscere, quanquam inuitus, opem pernegabat; nullus Italicorum Principum subministrabat auxilium; & Pontifex Petrum Aldobrandinum nepotem ex fratre Legatum ad eum miserat, qui ad primas fœderis conditiones impelleret. Quapropter per aduersa omnia demitigatus, Legato aures præbet, dátque itineris socios, qui cum Rege instaurarent fœdus, Arconatum atque Alymium. Rex Legatum in castris ad Mommelianum excepit, testatúsque se agere non posse de conditionibus, donec Mommelianum expugnauerit, in castris substitit; Legato Camberium profecto, vt designatam diem opperiretur. Qua elucente, & Brandisio ex pactis arcem tradente; ac postea sanctæ Catharinæ castro similiter dedito, Rex Legatum audit conditiones pacis retexentem. De quibus dum

HENRICVS IV.

Du Passage.

Brandis.

HENRICVS IV.

agitur, tranquillitas publica in sopitum bellum propè reuoluitur. Rex rogantibus Lediguerio & Geneuensibus annuerat, vt Castellum sanctæ Catharinæ, quod Geneuæ vrbi admouebat compedes, euerteretur; iique tam strenuè eam nauauerant operam, vt tertio die nullum arcis vestigium staret; quæ res cùm vehementer Ducem percelleret, & Legatum ipsum offenderet, quod sibi diceret irrogatam grauem iniuriam; atque adeo videretur curam pacis abiicere; attamen pòst decoctâ molestiâ, & impellentibus Oratoribus Hispaniæ atque Archiducis; retractato negotio, rem conclusit, primis conditionibus; vt pro Salussiis Dux Sebusianos traderet, quibus pro Pinerolio & belli sumptibus adiuncti sunt Bugienses, & Verromæi; Rex exercitu in Sabaudia relicto, Lugdunum venit, dum conditiones implentur; quas Dux impleuit tandem, non sine ægritudine animi; eo tamen solatio, quod Franciæ in posterum in Italiam aditum interclusisset: Idque vt Hispano acceptissimum erat; quod inter se & Francos immensa intercederent Alpium repagula; ita Italis Principibus molestissimum fuit, detractam spem opis atque subsidij, omni audendi & agendi licentia Hispanis permissa. Iique dicebant Regem eo fœdere mercatoris instar habuisse rationem vtilitatis & lucri, Ducem instar Principis honestum commoditati anteposuisse. Arcem Burgi Rex tradit Boëssæ Pardaliano; sibi negatam frementе Birone; cui tamen datum est, vt noua ditio Senatui Burgundiæ subesset; quanquam id Delphinatum Senatui deberetur, cui attributi olim Salussij erant. Rex porrò Lugdunum ad connubium festinabat. Móxque intercapedo bellorum Franciam recreauit per aliquot annos, breui hoc spatio priorum calamitatum sensum & propè memoriam extinguente. Regis autem coniugium felicitatis Franciæ magna pars fuit.

Boysse Pardaillon.

XVI.

Coniugium Regis cum Maria Medicæa.

Etenim post contractam cum Hispano pacem, Rex de liberis & futuro herede sollicitus, seriò animum ad quærendam vxorem applicuit. Margaritam Valesiam iamdiu coniugis loco non habebat, statuerátque impetrata solutione initi cum ea matrimonij, Belfortiam ducere; nam mulieri spem eam fecerat, à qua susceperat iam liberos duos, quibus sequente coniugio natales legitimi parabantur; erátque prætcrea tam incensus & flagrans in feminam amor, vt in omnes obicum difficultates eluctaturus planè videretur. Sed tamen consilium futurum erat perniciosissimum Franciæ; Quippe Margarita Belfortiam perosa, nusquam in eius gratiam solui coniugium pateretur; præterea Clemens negabat se in id facultatem facturum, nec Principes Regij liberos destinari throno permitterent, quos plerique ex gemino adulterio natos accusabant. Sic per eas nuptias noua calamitatum tela texebatur. Nihilominus Rex Sillerium oratorem ad Clementem miserat, qui prioris coniugij solutionem conficeret. Isque eam rem vehementer vrgebat; cùm Pontifex indicto Romæ ieiunio, publicisque precibus, semel postquam Deum priuatim summo mentis ardore orauerat, progressus è conclaui, Sillerio dixit, actum esse negotium, immensa Dei bonitate & sapientissima prouidentia; atque haud multò post Belfortiæ obitus nuntiatus est. Ea quartùm prægnans, die veneris quo Christi patientis memoria colitur, apoplexiâ subitò correuens, in violentis

membrorum conuulsionibus expirauerat, ore retrò in tergum conuerso, & tam horribili deformitate; vt Medicus Regis arcessitus, exclamaret; Dei esse digitum. Isque feminæ tristis exitus fuit, vnâ formæ & pulcritudinis specie felicitatem suam metientis. Rex ad nuntium morbi Bellaqueâ properabat Parisios, & morte audita, exclamauit palam, Deo Franciam esse curæ; gnarus ipse quantum mali Franciæ detractum esset ea morte. Et eâ nodi prioris coniugij statim abrupti sunt; nam Margarita consensum præbuit, & Pontifex in eam Iudices futuros in Francia dixit, Ioyeusam Cardinalem, Gasparem Episcopum Mutinensem Nuntium suum, & Horatium Montanum Archiepiscopum Arelatensem: qui re cognita matrimonium irritum censuerunt; ob quatuor potissimum causas; quod sponsi tertio gradu affines essent; quod contrahentium alter esset hæreticus, altera nunquam in eas nuptias consensisset; quódque inter eos spiritualis esset affinitas. Ac tametsi Carolus Rex, post cædem Hugonottorum patratam Parisiis, dispensationem in id matrimonium à Gregorio XIII. impetrauerat; eam nullam esse affirmabat Rex; quod obtenta esset insciâ Margaritâ, imò repugnante; quódque sibi vti Catholico permissa esset, qui mente hæreticus foret, nec hæresin animo deposuisset. Itaque post sententiam Iudicum à Pontifice confirmatam; legauit Rex Halincurium Villaregij filium ad Pontificem Oratorem, vt gratias ageret; simul iussit Sillerium proficisci Florentiam, ad flagitandam Mariam Medicæam. Rex quidem ab Belfortiæ obitu, Henricam Balsaciam Entraguij filiam adamauerat; verùm ab ea Rosnij sedulitate abstractus, ad iustas nuptias tandem conuersus, Mariam optauerat, neptem ex fratre Ferdinaudi magni Etruriæ Ducis, nam nata ex Francisco erat, primùm Duce Etruriæ, cui sine maribus mortuo Ferdinandus frater successerat. Sillerio cùm prona omnia ad consensum essent; Bellegardum Rex Florentiam mittit, ferentem litteras, quibus magnus Dux Regis procurator sponsam suo nemine duceret. Quod ingenti plausu præstitum est, Aldobrandino Legato dum in Sabaudiam tendit, ceremoniam obeunte. Hinc sponsa magno comitatu triremibus in Franciam ducta, excepta Massiliæ ab quatuor Cardinalibus Ioyeusâ, Gondio, Giuryo, & Sourdio; ab Conestabile, Cancellario, Guisio aliisque Proceribus, per Aquas Sextias & Aueniouem, Lugdunum peruenit, ciuitatum ingenti pompa & opulentissimo apparatu. Et Rex Legatum Camberio Lugdunum vocauit, vt idem præstaret quod Florentiæ egerat, & nexum matrimonij iungeret. Id initû est exeunte Decembri; ac Septembri anni subsequentis Maria Regi infantem peperit, qui dictus est Ludouicus; multis deinceps auctura Regē liberis, vt perpendens fructus nemo nō arborem æstimet; quanquam Maria primam felicitatem diuturno mox infortunio luet.

Henricus IV. — Anno 1599. — Anno 1600.

XVII. *Bironis coniuratio & mors.*

Ab matrimonio Regis, & optatissima natiuitate Delphini, in curandis & prouehendis vtilitatibus pacis videbantur appliciti omnium animi, cùm noua procella serenitatem discussit, orto à Proceribus turbine. Biro Dux & Marescallus, diu tacitum odium coquebat in Regem. Vir animi quidem fortissimi, sed supra modum omnem arrogantis, sibi neminem parem, ne Regem quidem comparari passus, sic intumuerat opinione

HENRICUS IV. virtutis & gloriæ, vt nihil ſat dignum meritis rependi ſibi poſſe arbitratus, beneficia Regis quanquam immenſa, quaſi leuia & inferiora contemneret, eleuaret verbis atque abiiceret; Regémque ipſum ſæpe ingrati animi poſtularet. Ea Rex æquo animo patiebatur, ferociæ indolis parcens, ac ratus condonanda homini verba, cuius factis tam multa commoda ante percepiſſet. Atque is dolor intra verba hæſerat; donec Sabaudiæ Dux in Franciam veniens, agénſque cum Proceribus, ſtatim Bironis perſpecta indole, aptum cenſuit ad texendum rete quod ordiebatur. Atque eum primò per nobilem fidum aggreditur. Is Lafinius Burgundus, frater Beluaſij Noclæ, qui Bironi intimus, ob immenſa laudum præconia, quibus vaniſſimum paſcebat animum, cum ad Sabaudum non difficulter applicuit. Acceſſit Regis ſermo cum Duce habitus, quaſi oleum in flammas iniectum, quo Duce collaudante Francos Nobiles militia claros, ac præ cæteris Birones patrem & filium commendante; Rex eorum ferociam & immanitatem accuſauerat, adiungens plus ſibi laboris inſumptum in compeſcenda eorum feritate, quàm acceptum fructus ab opera. Quod fraudulenter à Duce renuntiatum Bironi, ſic atrocem virum ſuccenderat, vt minas ſæuus & in Regem effunderet. Creditúrque iam cum Duce ab momento illo conſpiraſſe. Mox bello Sabaudico moleſtiam auxerat; quod Lediguerius in conſortium dignitatis vocaretur cum illo; quódque Rex arcis Burgenſis præfecturam negaſſet. Culpa tamen non erat progreſſa longiùs; ac poſt pacem patratam, Rex Lugduni virum amicè compellans, quædam fatentem donauerat veniâ, & beneuolentiam conciliatam oſtenderat; modo flagitium intra confeſſionis fines contineretur. Poſtmodùm Rex, vt animum efferatum honore mulceret, Eliſabetha ipſum ad colloquium appellante, ac flagitante cupidiſſimè, vt in medio Caletum inter & Dubrium freto, ſpectaculo amantiſſimi fratris frueretur; Bironem excuſans ſe, vice ſua ſubſtituit; miſitque honorifica legatione & ſplendido comitatu in Angliam. Nec defuit ſpecimen atque hortatio ad modeſtiam & deponenda praua conſilia; cùm illi Regina caſum Eſſexij Comitis enarraret, & aliena perſona ſanam ipſi mentem infunderet; ſi infundi poſſet in corruptum animum, & morbis deploratis ad ſanitatem eſſet regreſſus. Itaque redux in Franciam Biro, conſilia cum Sabaudiæ Duce & Fontano Comite repetit; inani ſpe potentiæ in pabulum ambitioni obiecta. Nec eo vno capite imminebat periculum Regi; Bullionius cum Hugonottis vltra Ligerim poſitis adornabat etiam machinas: an conſiliis cum Birone communicatis incertum. Sanè vterque eandem apud plebem rebellandi ſpeciem prætendebat; immoderatam Roſnyj gratiam, & tributum in ſingulas merces impoſitum. Etenim Roſnyus apud Regem gratia & auctoritate pollebat plurimùm, & quidem meritò; nam diligentiâ ſummâ & accuratâ parſimoniâ adminiſtrabat ærarium, & per difficiles duróſque aditus excludebat muſcas illas aulicas, ſiue hirudines; quibus præmiorum nunquam eſt ſatis, nec petitionum. Erat præterea tributum in ſingulas vrbes impoſitum, iam ab Rothomagenſi Optimatum cœtu, quo ex mercibus æſtimatis pendebatur vigeſima; quod tributum cùm Aquitani detrectarent pendere, & Rupellani

Margin notes: Laſin. (beside "primò per nobilem"); Beuuais la Nocle. (beside "Noclæ"); Anno 1601. (beside "Angliam"); Roſny. (beside "impoſitum").

Rupellani; illos Biro, eos Bullionius credebantur incendere. Ad Rupellanos compescendos Rex transito Ligeri Pictauium venerat; cùm aduertens frustra mali amputati frondes, si truncus integer & radices perstent, mutato consilio, tributo Aquitanos & Rupellanos soluit, condonat patrata, & Fonbellaqueam properat, incubiturus in auctorem mali. Is Biro, qui cum Hispaniæ Rege & Sabaudiæ Duce partitus Franciam, habere præterea credebatur coniurationis consortes, Comitem Aruerniæ, sibi arcta innctum amicitia, & Ioinuillam Principem Guisij fratrem; agebátque tunc in Burgundia, vnde commodè per Sequanos & Sebusianos alebat cum occulto hoste commercium. Eum Rex in Aulam vti incautum allicerer, (nam aperta vis aleæ plena,) virum vbi se dabat occasio, eximiis laudibus commendabat, non ignarus quàm ea esca superbus animus caperetur & verba facto provehens, eum legat ad instaurandum cum Helvetiis fœdus, simúlque mittit librarum decies centena millia, confecta re, solutisque difficultatibus, tum per pecuniam, tum per Bironis industriam, sperabat Rex ipsum in Aulam venturum, vt rationem mandati redderet; verùm ille in Burgundiam regressus, cohibente conscientia, cùm excusaret absentiam à Prouincia, Rex semel amoliturus tantam molestiam, ad eum mittit primò Descurium, tum Ianinum præsidem, Marescallo perfamiliares, qui renuntiarent, multa Regi in eum ab inimicis delata, iis quidem Regem abrogasse fidem, sed percupere vehementer cum eo agere, vt explorata propiùs fide, calumniam opprimat, & extinguat accusationis memoriam. His Biro persuasus, qui crederet Lafinium consiliorum participem nihil aperuisse, cum Ianino, præmisso Descurio, viam init. Verùm Lafinius Regi cuncta aperuerat, siue pœnitentia suscepti facinoris, siue inuidia & æmulatione, quod Biro cum Barone Luxio participaret arcana; & conspirationis seriem totam prodiderat, eámque in rem chartam exhibuerat scriptam Bironis manu, nam fraudulenter, cùm eam Birone inspectante absumere flammis simularet, alia charta supposita, clam proditionis testem indicémque seruauerat. Hac spe cassus Biro Regem Bellaqueam conuenit, exceptúsque honorificè, à Rege sæpius & amantissimis verbis compellatur, vt culpam fassus, certæ & indubitatæ clementiæ totum se addicat, vni Regi aperiat proposita consilia, participem futurum neminem alium; cupere ipsum vehementer viro charissimo condonare crimen, si reus ipse det occasionem veniæ, nec eam obstruat importuno & contumaci silentio. Cùm ad eas voces obduratus Biro, non emolliret obstinationem, imò irreuerenter in Regem plura effunderet, & minas in delatores euomeret, tandem retinetur à Vitrio, Comes Aruerniæ à Pralino, & in Bastillam vterque ducitur. Continuò à Cancellario & duobus Senatoribus Bironis causa instruitur, propositisque testibus, quorum princeps Lafinius cum Reneræo amanuense, conuocatis omnibus Senatus curiis, vt læsæ Maiestatis reus, damnatur capite, cóque mox in Bastilla truncatur. Ferox animus ad mortem obeundam ægerrimè componi potuit, multa in iudices, multa in testes, haud pauca in Regem, quem querebatur ingratum, ingessit, sub ipsam necem carnifici minatus interitum,

De Lux.

Anno 1602.

HENRICVS IV. interitum, si se contingeret, pectúsque aperiens, spectantes orabat, vt se aliquis sclopeti glande perimeret. Tandem incautus, dum tertiùm strophio oculos velat, dexteritate summa carnificis, capite abscisso in pegma procumbit. Et eo fato vir fortissimus desiit, qui militari laude cumulatissimus excultus etiam litteris, & ciuili prudentia clarus, vna mentis superbia & inani arrogantia, supra dotes suas elatus, Regi ægrè subiectus, ac ne ipsi quidem Deo, tantâ erat morum licentiâ, corruit in voraginem, quam superbia sibi dum extollitur parat, eò lapsura altiùs, quo surgit sublimiùs. Ex consciis conspirationis vnus Fontanelia Britannus Nobilis in pœnam vocatus, & is rota fractus est; cæteris parcitum, Lafinio, & Luxio, qui Regis appellatam clementiam exorauit. Comes Aruerniæ laxatus custodiâ, & Ioinuillæ parcitum, quos Bironis amicitia in suspicionem potiùs quàm in culpam vocauerat. Et Epernonio eadem amicitia periculo fuit, quem mox suspicione veritas ipsa liberauit, vt cultorem amicitiæ fidum, sic tenacem æqui, nec promouentem beneuolentiæ fines vltra honestum. Bullionium in Germaniam profugum, in commodius tempus Rex distulit, ad colendam pacem reuocatus, tranquilliore iam animo.

XVIII. *Iesuitæ in Franciam reuocati.* Nec leue pacis beneficium fuit, quod Societas IESV in Franciam prona voluntate Regis veluti postliminio rediit. Metim Rex venerat, ad Sobolum præfectum arcis immutandum, de quo grauiter Metenses expostulabant; ibíque dum agebat, orante Epernonio, audiuerat Prouincialem Iesuitarum, Ignatium Armandum, cum aliquot Religiosis, obsecrantem Societati regressum in Franciam patriam suam, quando in ea ortum & incunabula nacta esset Societas; audierátque benevolè Rex, factâ spe rei perficiendæ, cùm venisset Parisios, deditque facultatem tum Armando Prouinciali, tum Petro Cottono, veniendi simul, ad excipiendam voluntatem suam. Mox in Lotharingiam digressus, ad inuisendam sororem; postquam Lutetiam incolumis tenuit ad patrandam rem se pronum admouet. Diu Clemens eam in rem adhibebat preces, videbantur impedimenta propè diuinitus corruisse, Parlamenti decretum diuturnitate temporis refrixerat iam; cum Hispano coaluerat pax, ab Hugonottis deferbuerat timor, Elisabetha Regina Angliæ nuper obierat; quæ singula vti antea prohibuerant Iesuitarum restitutionem, sic eam in præsentia promovebant mutata, & ipse Rex perspicacissimus omnium, calumniam a culpa dirimens, introspexerat in eorum consilia, & innocentiâ deprehensâ, statuerat emendare, quod acerbitas temporum à se extorserat. Eo proposito, edictum scribit ad eos in Franciam reuocandos, quod ad Senatum Parisiensem approbandum mittit. Sed in approbatione opus & labor; nam Senatores, quorum plerique priorum temporum vulnera retractabant, infensissimi in Societatem; postquam diutius prolatando protraxerant rem, tandem post varia Regis iussa, & vt optimus erat, preces adhibitas, cùm intercisa cunctatio esset, per Harlæum Præsidem, Regem admonendum de edicto decernunt. Venitque Harlæus in Lupatam, frequentibus Senatoribus qui comitarentur, habuitque apud Regem orationem,

nem, in cœtu Principum, Antistitum Procerúmque amplissimo, & in orationem vetera omnia probra congessit, quæ in Societatem antè Pasquerius & Arnaudus infensissimi inimici, tum verbo tum scripto, maiore odij quàm veritatis luce effuderant, & ea Præses tanta eloquentia, sermonis tanta vi & actionis, dicendi peritissimus perorauit, vt qui adstabant, profligatam rem crederent, nec futurum Regi, quod torrenti opponeret. Enimverò ille, erectis in cœlum oculis, & se toto in veritatis patrocinium euocato, longam Præsidis orationem retexens, paucis verbis obiecta confutat; nihilque prætermittens quod dictum esset, admirabili tum memoria, tum mentis prudentia, retexit singula simúlque reiicit. *Vobis*, inquit, *gratias habeo plurimas, pro solicitudine quam de me & regno meo geritis, cogitationes omnes vestras mente mea complector; sed vos mentem meam non assequimini. Mihi obiecistis, quæ vobis visa magni momenti & ponderis; nec animaduertitis nihil dictum a vobis, quin ego iam ab nouem annis, id seriò perspexerim, considerauerim atque perpenderim; nec futura decerni commodius quàm ex præteritis, quæ ego accuratissimè omnium noui. Iesuitæ Poissiaci doctrinæ, non ambitionis, dederunt specimen; nec satis calleo, quam ambitionem iis affricetis, qui recusant dignitates Ecclesiasticas, & Infularum splendorem, in eámque rem voto se obstringunt. Si qui porrò ex Ecclesiasticis ab iisdem Patribus alieni sunt: id enimverò ignorantiæ est, quæ ob omni æuo scientiam carpit; atque obseruaui, vbi de iis restituendis agere cœpi, duo genera hominum intercedere, Religionis nouæ sectatores, & Ecclesiasticos licentiâ morum arguendos; idque eorum existimationem & pretium auxit. Sorbona eos damnauit, sed minus cognitos atque exploratos, & lugere eorum absentiam Vniuersitas debet, per quam in solitudinem propemodùm versa, Scholasticos videt, frustra decretis vestris vetantibus, ad ipsos confluere, tum intra regni fines, tum extra. Sed obiicitis, praeclara ingenia ad se pelliciunt, habéntque delectum, & eo magni apud me sunt nominis, cùm militem scribo, cupio legere fortissimum quemque, vellémque neminem in Senatum vestrum adsciri, nisi dignum; virtute sola signari Magistratus atque distingui. In regna & ciuitates ingrediuntur quouis modo adhibito, id cæteri omnes faciunt, & ego in solium ascendi, vt potui, adhibitísque modis quamplurimis. Sanè fatendum est, eos probitate morum & patientiâ exequi tandem quæ antè inceperint, & in multa tempora duraturos, qui tantam solicitudinem impendunt, ne quid de prima institutione mutetur. Ad doctrinam quod spectat, sedulò intendi; nec vnum reperi ex pluribus, qui eorum scholas frequentarent, imò ne vnum ex iis qui defecissent ab instituto eorum, asserentem audiuisse ab iis, fas esse Tyrannos occidere, aut Regibus exitium intentare. Barrieram suscipientem teterrimum facinus nemo Iesuita confitentem audiuit; imò vnus Iesuita absterruit, & pœnas æternas suscipienti minatus est. Chastellus eos nusquam accusauit, quos si accusasset, si Iesuita vnus vulnus intulisset, (quod omninò deletum recordatione cupio, fateórque id à Deo permissum, ad humilitatem insinuandam, & salutem dandam, vnde multas illi gratias habeo,) an oporteat Iesuitas omnes pœnam ferre, cunctósque Apostolos ob Iudam vnicum deturbari? Si arctiùs ad Pontificis iussa se astringunt, id pertinet ad infidelium*

conuersionem: nec puto id obedientia votum firmius esse, quam fidei Sacramentum, quod prestabunt mihi. Sed omittitis, Roma Cardinalem Bellarminu menalè audiuisse, quod Pontificis potestatem arctioribus finibus concluserit, quàm ceteri solent. Nec fœdus illis debet esse crimini, ea erat calamitas temporum, existimabant se rectè agere, plurimorum instar decepti sunt, & credo longè minori improbitate quàm cæteri, ac spero, qua sunt conscientia, postquam id quod presto beneficium ad eam accesserit, proniori voluntate eos adiunctum iri mihi quàm fœderi. Dicitur Hispania Rex illorum vti opera, & ego vti volo, nec Francia conditio peior esse quam Hispania debet. Quandequidem catera Gentes eos vtiles indicant, eosdem regno meo necessarios censeo, ac si in eo per tolerantiam hæserunt hactenus, volo eos vi decreti herere: id gloria mea tribuo, quod Edicto eos in regno retinere possim. Nati in regno sunt, in obsequium simul ac in lucem orti, nolo de subditis meis suspicari quid prauum; ac si timetur, ne quid ex arcanis meis hosti prodant, meum erit nihil illis arcanum prodere, quàm quod voluero. Id negotium mihi committite, catera haud paulò difficiliora gessi; nec aliud cogitate, nisi vt id impleatis quod volo & iubeo. Ea est oratio sapientissimi Principis, quam ad verbum retuli; non quidem Rhetoricæ fuco adornatam, sed summâ prudentiâ & validis rationum momentis stabilitam & fultam. Nec credidi defensionem vllam opponi firmiorem posse, in plures calumnias, quibus hactenus Societas IESV impetitur; quam perspicacissimi Regis simplicem orationem; nec erit, spero, legenti tædio, quod eam nihil imminutam adscripserim. Quis enim gratum filij animum aduersus amantissimam matrem coarguat? aut quis reprehendat, si ego pauca verba atque aliena in Patrocinium Parentis meæ attulero, quæ optima commodum mihi atque otium hæc scribendi fecit, quæque tot annos me inutilem alit, dum præclaris rebus fratres operam ponunt, séque in aliorum salutem immensis ærumnis labor.búsque exhauriunt. Sed ab ea modica aberratione in viam redeo. Non v: am intra orationem stetit Regis beneuolentia, arcessendus Seruinus fuit Aduocatus Regius, Iesuitarum implacabilis inimicus, & grauibus absterrendus minis, ac tandem Senatus Edictum admisit, secundo Ianuarij; receptique sunt Iesuitæ in Francia, magnâ Principum, bonorúmque lætitiâ, & vocati statim in plurimas vrbes; deditque Rex Flexiam in Andegauis vrbem, in qua ortum habuerat, ad solemnes scholas. Adhuc stabat ignominiosa illa ad Palatium pyramis; quam post menses aliquot Rex luce palam dirui & euerti iussit; Mirone Mercatorum Præposito publicum fontem in eodem loco exstruente; atque appositè, cùm admissa Societas scientiæ & pietatis fontem aperiret, támque obuiam exigentibus operam se præberet; quàm fontes publici fundunt aquam petentibus. Regi in posterum Petrus Cottonus charissimus fuit, quem à confessionibus & concionibus habuit; dilexitque tam constanter & tenerè, virum sanctissimum, moribúsque mitissimum, quem penitus introspexerat, vt in Aula ad extremam diem tenuerit, & Delphini institutioni præfecerit, quanto fructu ætas nostra vidit admirata inconcussam Ludouici pietatem & castimoniam.

[Margin: Seruin. — Anno 1604. — La Flesche.]

XIX. Rex postmodùm fruebatur pace quam constituerat; cùm noua consilia conspiran

conſpirantium, regni tranquillitatem & domeſticam quietem perturbant. Primùm ab Henrica Balſacia Entraguij filia turbarum nata occaſio. Eam inter & Reginam æmulatione orta & contentione; locus eſt datus conſpirationi: facultatem recedendi à Francia à Rege impetrauerat; & credebatur cum Entraguio patre profectura in Angliam; cum retegitur iniuiſſe cum Hiſpano conſilium in Hiſpaniam diſcedendi; atque Aruerniæ Comitem in idem conſenſiſſe. Erat Comes Henricæ Balſaciæ vterinus frater; nam Entraguius matrem eius duxerat; ex qua mox Henricam ſuſceperat; ſtatimque Comes in Aruernos confugerat, apud quos gratia & auctoritate pollebat plurimùm; à quibus tamen per inſidias raptus, Baſtillam cum Entraguio ductus eſt; atque vterque ſenatus ſententiâ vt rei maieſtatis damnati capite. Quam tamen pœnam commutauit carcere Regis clementia, ac perſtitit per annos duodecim in Baſtilla Comes; Entraguius in gratiam filiæ miſſus eſt, atque in domo ruſtica atque opulenta habitare iuſſus. Sed iam vrgebat res Bullionij; & is quanquam abſens, per emiſſarios Aquitaniam & prouincias proximas agebat in rebellionem. Nam poſtquam Biro in pœnam vocatus eſt, primùm Genevam profugerat, deinde in Germaniam, atque implorata Proteſtantium ope, imò Hugonottis Francis clam incitatis, à Rege obliuionem criminis poſtulabat, videbaturque intendere minas, ſi negaretur. Et eæ iam curabantur ſollicitè; quippe Bullionij ſtudioſi Regnacus & Vaſſignacus, pleroſque Nobiles in Lemouicibus, Aginnatibus & regionibus admotis ad nouandas res excitauerant; gliſcebátque pernicies; cùm Rex ad eam opprimendam curam & diligentiam inſtruit. Primùm Roiſſium Lemouicum mittit, è Memmia familia, ſupplicum libellorum Magiſtrum, qui inquirendo in reos præluderet; tum Epernonium cum Prætorianæ legionis decem cohortibus, dein ſubſequutus ipſe itineribus magnis. Ad eius aduentum coniuratio tota evanuit; conſpirantium pars ſibi fuga conſuluit; pars noxæ confeſſione appellauit clementiam. In iis Blancartius Petrocorius, præfectus Bironis Mareſcalli negotiis, & conſiliorum particeps; aliique haud pauci, tum Catholici, tum Hugonotti; quos pecuniâ vt fatebantur ſubmiſsâ, incitauerat ad iurandam Bullionio fidem: & conſilia clandeſtina machinabantur in vrbibus plurimis, quas inuaderent, cùm Bullionius exercitum à Proteſtantibus impetraſſet, & induxiſſet in Franciam. Rex interea cùm veniſſet Lemovicum, pacauit omnia, aliquot noxij damnati à Roiſſio capite cæſi ſunt; parcitum aliis. Ad ea Bullionius adhibebat magnæ auctoritatis Principes, qui veniam ſibi impetrarent à Rege; Angliæ Regem, Helvetios, Palatinum, Brandeburgicum & Badenſem, atque ipſos Hugonottos in Francia. Singulorum Oratoribus Rex ſatisfecit. Anglo quidem Regi atque Helvetiis humanè & commodè reſpondens; docuit quam noxam contraxiſſet Bullionius, quámque prompta indulgentia foret, ſi pœniteret ipſum criminis ſuſcepti. Paulò ſeueriùs Proteſtantes excepit, teſtatus minus gratam acceſſiſſe interceſſionem; at Hugonottos aſperis verbis dimiſit, ſignificans ſe à ſubditis obſequium exigere, non conditiones. Mox vt cunctantem in officium tandem redigeret, exercitum parat, ducítque ipſe

Comes Aruernia captus.

Bullionius veniam petit & impetrat.

De Roiſſy.

Anno 1605.

Anno 1606.

HENRICVS IV. versus Sedanum, Dunquerium vsque. Quo periculo Bullionius territus, ac colloquutus cum Villaregio, se clementiæ Regis penitus tradidit; eum Sedani cum exercitu excipiens, exoratâ veniâ, receptúsque in gratiam; incredibili clementia Regis, qui tam facilè iniuriarum sensum deponebat, quàm eripiebat potestatem nocendi; eadem magnanimitate parcente hostibus, quæ profligauerat. Nec modò Rex optimus constituebat pacem in Francia; eam in Italia atque adeò in ipsa Christiana Ecclesia sanciebat. Totam rem scribere supersedeo, cùm sit Historici Ecclesiastici; vnum obseruabo eum amorem & reuerentiam Regis fuisse in Paulum Pontificem, qui clementi successerat, & in Ecclesiam ipsam Catholicam, vt Italiæ pacem & tranquillitatem antiquiorem vtilitate sua habuerit. Nam continuò postquam Paulum inter & Venetos exarsit discordia, totus ad reuocandam pacem conuersus, appellanti vtrique partium aptè ad concordiam responsum accommodat. Nam Pontificio Nuntio opem in proximum bellum flagitanti; contestatus nullam sibi sede Apostolica amicitiam antiquiorem; recipit se quadraginta hominum millia, ducturum in Italiam, si res posceret, atque Ecclesiæ vera vtilitas; attamen longè vtilius esse, si Veneti reuocentur in officium, & mota tempestas subsidat; mox Oratori Veneto respondet; se arcta amicitia cum senatu iungi, paratas vires suas in eius auxilium; verùm vbi de sede Apostolica agitur, se qui Ecclesiæ primogenitus foret, matris causam defensurum & propugnaturum, quapropter rogare se Rempublicam prudentissimam, vt bello repudiato, faciat satis Pontifici, curaturum se, vt honore saluo, & nullo Reipublicæ detrimento id fieret: statimque Ioyeusam Cardinalem in Italiam legat, qui suo nomine tantæ litis disceptatorem arbitrumque se gereret. Ac Ioyeusa adnitente Perronio tunc Romæ versante, post difficultates multas exhaustas, rem perfecit, bellúmque extinxit, vno Iesuitarum damno, quos reddi Venetiis nulla prece, nullis minis, nulla Regis contentione, senatus passus est, quos tamen quadragesimo post anno idem senatus, annitente Alexandro VII. Pontifice maximo, sibi ciuibusque suis restituit. Rex postea Niuernensem Romam oratorem misit, qui Regiâ magnificentiâ retulit Capitolinam triumphantium pompam, Pontifici præstans religiosum obsequium.

Venetos reconciliat Pōtifici.

Anno 1607.

XX. *Pax Veruinensis.*

Ea inter pax cum Hispano identidem laborabat. Expostulabant Archiduces, nam eo nomine Albertus & Isabella vxor nuncupabantur, tam imperio iuncti quàm thalamo; quod Henricus Mauricium Batauósque iuuaret tum pecunia, tum milite; ac tametsi excusaret Henricus, non conuentum Veruinensibus pactis, quò minus æs alienum persolueret; ídque se præstare, quod pecuniam mutuam acceptam à Batauis in præsentia restitueret; ac Francos prohibere non posset, bellicosæ populos indolis, quin priuato ductu, irent bella gestum apud gentem externam; tamen ea molestia & Hispanis grauissima erat, & occasio clandestina consilia in Francia machinandi. Præcipuè Fontanus Comes Mediolanensis Gubernator, vir ferociæ militaris ardebat æstu belli incendendi, Ducémque Sabaudiæ omni studio in id impellebat, ideò cum ipso Ducem Bironem à fide

fide abductum, lactabat spe inani, turbabat nouis consiliis; semel iterúmque oculum cupiditatis Massiliæ adiecerat, fraudémque texuerat, quæ tandem Alagoniæ Mairarguio capitalis fuit. Quippe homo Francus, ex Neapolitana stirpe oriundus, deprehensus Parisiis cùm Zuniga Legato Hispano agitare ea de re consilia, damnatus ab quatuor equis discerptus est. Deinde Lostij proditio accusauit Hispanorum fidem. Nam is Villaregij amanuensis, atque hero ob industriam atque ingenium admodùm charus, Hispanis retegebat quidquid in Francia Regis consilium statuisset; deinde Hispanus Entraguio ac Henricæ filiæ perfugium asylúmque parauerat, sperans per Henricæ liberos facessitum iri regno negotium. Sic pax instar conualescentis à morbo lethifero, quem lapsus repetiti sæpius lecto affligunt, videbatur alimenta potiùs ad bellum petere, quàm instaurare se, ac robur virésque ad perstandum capere. Atque haud dubiè nisi Rex, Franciæ nondum confirmatæ censuisset studendum, & Dux Lerma qui moderabatur Regem Hispaniæ, ad obtinendam potentiam abhorruisset à bello; pax abrupta esset, ignésque admoti corripuissent incendium. Eam in rem dum opportunum momentum opperitur Rex, atque ærarium parsimoniâ suâ implet; primò fœdus cum ordinibus Batauorum ferit; deinde aggreditur eos cum Hispaniæ Rege conciliare. Quippe, siue nondum indicere bellum statuisset; siue vt verosimilius, magnam illam consiliorum molem volueret animo; arbitratus est omnino Batauos conciliandos Hispano vt Flandria pacifica; dimisso milite, expugnaretur facilius, & vt ipse totus arma inferret in eam partem quam constituebat impetere; ope ex fœdere præstanda à Batauis, saltem breui tempore ipse cessaret à præbendo milite atque pecunia. Itaque in eam rem versus, nulli operæ, nulli labori parcit, vti conficiat; id operis imponit Ianino Præsidi, viro singularis prudentiæ, & ad captandos hominum animos mirificè facto; ille exhaustis immensis difficultatibus, cùm à Batauis pacem impetrare non posset, confecit in duodecim annos inducias, impetrauítque vti Hispanus cum Ordinibus ageret, ceu cum Prouinciis liberis, Rempublicámque agnosceret gerentem summum imperium, quod vnum tot tantisque bellis petebatur hactenus & negabatur. Ea re patrata, adhuc Henricus à consilio belli abstinuit; quanquam Mauri Hispaniæ opportunitatem subiicerent, se huic tradentes si defensionem suam capesseret; at Regi minus commodum visum ob impuram & perfidam gentem Catholico Principi bellum inferre. Mox paranti modum belli atque instrumenta, occasio gemina se statim præbuit. Condæus Princeps nuper vxorem duxerat Carolam Margaritam Mommorancij Commestabilis filiam, virginem speciosissimâ formâ; cuius amore Rex inflammatus, adolescenti Principi zelum mouit, ac nouam tumultus procellam. Siquidem Princeps clam ereptam Parisiis coniugem celerrimo equo in Flandriam vexit, Bruxellisque apud Archiduces securitatem adeptus, se cum vxore continuit. Id enimverò Henrico inuidiosum & ignominiosum in paucis; quasi nihil in eius amorem aut libidinem tutum; atque affinitati & pudicitiæ vnum esset apud Hispanos asylum. Eam ob rem vehementer institerat

Loste.

Batauorum inducia cum Hispano.

Anno 1609.

Causa belli in Hispanum mouendi.

HENRICVS IV. apud Archiduces, vt Condæus & vxor restituerentur; sed euentu tam irrito, vt promulgato scripto contumelioso Regis dignitas proscinderetur, & ipsis Principibus hospitium datum sit in Archiducum Palatio, assignatis ad tutelam vigilibus, ne fortè vi vel insidiis raperentur. Indignanti summoperè Regi accessit Germanorum Procerum appellantium opem oppressio. Ioannes Guillelmus sine liberis nuper decesserat; huius opulenta erat hereditas, heredesque plurimi; námque erant in hæreditate tres Ducatus, Iuliacensis, Cliuensis, & Berghensis, præter Marchiam; & quatuor Germaniæ Principes se gerebant pro heredibus, totidem Guillelmi sororibus, vel iuncti connubio, vel ex iis nati; ij Ioannes Sigismundus Brandeburgicus Marchio; Volfangus Guillelmus Dux Neoburgensis; Ioannes Comes Palatinus, Dux Bipontinus; & Burgavius Marchio; alij præterea ius suum asserebant, Dux Saxoniæ, Dux Niuernensis, & Comes Maleurerius ex Marchia stirpe. At eorum iura & cōtentionem dirimere visus Imperator Rodolphus, Ducatus Iuliacēsem & Cliuēsem patrueli Leopoldo tradit, veluti feuda Imperij, quæ nequirent obtineri à feminis; cúmque cum exercitu in eas ditiones statim immiserat. Legitimi hæredes se rati impares in Imperatorem, quem Hispaniæ Rex prouehebat, Fontano Comite Insubres in auxilium instruente, Henricum appellant; eáque opportunitas proxima fomitem belli occultum inflammat. Porrò quo consilio Rex bellum susceperit, ex plurium monumentis patet nempe domum Austriacam regnis & prouinciis multis spoliatam, redigere ad vetus patrimonium, regnum Hispaniæ, & auitas in Germania ditiones. Inter fœderatos spolia diuidebantur, Rege vnam gloriam & laudem facinotis aucupante. Tum patrato bello arma votis communibus in Turcum vertenda. Sanè constat Iacobum Angliæ Regem, Protestantes Germaniæ Principes, Ducem Sabaudiæ, Italiæ Principes, Venetámque Rempublicam & Heluetios in fœdus vocatos, assignatas singulis partes suas: constat præterea quadraginta bellatorum millia tunc in Campaniæ finibus agere; Heluetiorum decem millia; & quinquaginta tormenta ex Parisiensi armamentario educta; Ledigueriam, qui nuper Ornani mortui loco dictus Marescallus erat; cum Sabaudiæ Duce, interprete Bullione, societatem belli pepigisse, pacta in Principis Sabaudi sponsam Regis filia, & Pedemontium totum armis obstrepere. Iámque Rex proximè profectionem instruxerat; curauerat summa pompa Reginam Sandionysij inungi Maij decimo tertio, excipiendam Parisiis apparatu solemni die decima sexta, quæ Dominica erat; eámque Regentem suo loco dixerat; datis in consilium Cancellario & Epernonio; profecturus extemplò cum quatuor Nobilium millibus; primùm quidem Iuliacum, vt eam vrbem vindicaret Principibus, quò deinde incertum. Nec assentior scribentibus ad Hispaniæ sensum, Regi mentem fuisse primùm Bruxellas petere, ad repetendam Condæam; quippe honoris & gloriæ cupidissimo Principi, quanquam ea fuisset voluntas, haud quaquam tamen illi obsequutus, vertisset aliò primum impetum martis. Ergo omnia in bellum ruebant, cùm improuisus & luctuosissimus casus instituta consilia disiicit.

De Maulevrier.

Henricus

Henricus Descurium audiuerat referentem expeditum esse iter versus Iuliacum; idque vt Sullio Duci (is erat Rosnius) renuntiaret, sub quartam à meridie horam currum inscendit; die toto, qui erat Maij decimus quartus; naturæ quodam refugientis mortem præsagio, senserat angores animi inexpertos, causâ incognitâ, & fenestræ innixus, pectus ostendens, conquerebatur ignorare se cur animo angeretur tantoperè; & rogatus à Regina ne eo die progrederetur in publicum, arcana vi frustra renitente prodit. In posteriore currus parte considebat cum eo Epernonius; occupabant reliquas sedes Dux Mombasonius, Lauerdinus Marescallus, Roquelaurus, Forcia & Mirebellus. Traducto curru per amplum sancti Honorati vicum ventum est in Ferronerium arctiorem: cùm ipso hærente curru propter obvia plaustra; nefarius parricida clam arrepit ad rotā posteriorem, famulis Regis tum equitibus tum peditibus hac illac dilapsis; atque is repetito vulnere Regem incautum & cum Epernonio colloquentem cædit. Nempe cultrum quem pileo occultabat impingit in latus, prima plaga leuiore, sed secunda letifera, traiecto pulmone & scissa arteria venosa. Continuò multo sanguine per os erumpente, inter manus Epernonij Rex expirat; currusque in Luparam deiectis velis reducitur. Et ea est humanæ vitæ fragilitas consiliorumque inanitas, nullo in historiæ monumentis luculentiore exemplo; cùm Europæ & totius orbis ætate sua Rex maximus, idémque optimus, in procinctu expeditionis fortissimæ, vrbibus hostium intra munimenta timentibus; erectis Principibus quà spe quà metu, quo se victoriarum cursus effunderet, is per vnum & vilissimum homulum in vrbe primaria, suos inter Proceres, in ipso potentiæ & amplitudinis cumulo, cultro pecudis instar occiditur, vno dumtaxat momento vivum inter & mortuum. Quæ Franciæ calamitas in paucis atrocissima fuit; cùm è fastigio rerum honoris & gloriæ, reuocata est in bella ciuilia, ac deiecta in necessitatem miseriæ, feminâ & puero moderantibus clavum. Henricus agebat ætatis annum quinquagesimum octauum; sed iis corporis viribus, vt ex aperto post necem corpore, inspectisque visceribus æstimauerint Medici, eum vitam ad nonagesimum annum perducturum, si natura relicta esset viribus suis. Attamen tam multis facinoribus vitam breuem produxit, vt longævus obiisse reputandus sit, & æstimantibus facta videantur illa complexa seculum. Sanè Francia post Carolum magnum, neminem Regum inscribit fastis, digniorem imperio, si virtutes bellicæ perpendantur. Ter victoria reportata hostem profligauit; centies quadragesies in minoribus præliis sua manu pugnauit; trecenta oppida obsidione cinxit, & vt verbo vno complectar omnia, ab anno ætatis decimoquinto ad quadragesimum octauum ab expeditione belli nusquam conquieuit; per aduersa omnia, quæ cadere in Principem possunt probatus, evectúsque ad solium, ærumnis suis atque laboribus; vt dici posset fortitudine, prudentia, & patientia, redemisse hæreditatem auitam; & cùm cæteri victores propagarint fines imperij, peperisse ipse imperium, atque ex pernicie certa eduxisse. Sed nulla victoria visa illustrior, quàm ipsius sui; qua hostibus publicis & inimicis priuatis tanto animi candore indulsit, vt vnus clementiæ typus

Henrici cades & dotes.

Anno 1610.

HENRICVS IV.

typus illucere posteris debeat. Nemini vnquam simulatè aut ad fraudem pepercit; quódque admirabile sit, educatus in Aula Henrici III. adeò se indolémque suam optimus Princeps seclusit à contagio, vt Alphei instar per salsedinem maris puras aquas trahentis, nihil eius vitij, nihil labis hauserit. Idque fidem haud dubiam facit sanctissimarum mulierum relationibus affirmantibus Regem sub ipsam mortem consequutum à Deo noxarum veniam; diuinâ in eum pronâ indulgentiâ, qui tam vltrò ignosceret inimicis, & condonatam iniuriam pro nulla haberet. Quod cùm infrequens sit & difficillimum, præsertim Regibus, quibus & iniuriæ grauitas, & nocendi facultas, ad vlciscendum stimuli sunt atque instrumenta; plane Henricus Magni agnomen assequutus est meritò; quod delineauit fortitudo bellica, consummauit clementia atque perfecit. Nec ille ad vnam Martis gloriam factus, aspernabatur gloriam pacis; imò eam sic assiduâ curâ spatio breui annorum aliquot prouexerat iam, vt æmulatione Procerum atque ambitione oppressâ, oppleto nulla plebis miseria ærario, copia rerum omnium in regnum inuectâ, Francia iam oblita calamitatum, otio indulgens & voluptatibus, indigeret bello, quo sanum corpus ad saniorem mentem reuocaret. Ornauit Rex Lutetiam præclaris ædificiis, in quibus Regalis illa area, dignum monumentum amplitudinis Regiæ, imò bonitatis; cùm vrbs infensissima & capitalibus odiis dissidens, tot tantísque insignita est amoris trophæis. Illi sincera pietas erat, & germanus in Deum atque Ecclesiam Catholicam cultus; indoles prompta; subtile acutúmque ingenium; nullis quidem instructum litteris, sed supplente natura & conformante experientia, capax rerum omnium atque adeò disciplinarum, quarum notitiam auditu perceperat; sanè vrbanissimum erat, ad apophthegmata & acutè responsa nulla meditatione promptum & paratum; magna morum facilitas, amabilitas consuetudinis; singularis humanitas, nihil ad fastum, nihil ad tuendam dignitatem compositum; vt emineret solis virtutibus, non regali cultu aut supercilio. Attamen suos contraxerat næuos, quos educationis iniuria & consuetudo vitæ adiunxerant; nam procliuitatem in feminas tum seculi labes, tum indolis æstus, tum institutionis malum, aluerant; & parsimoniam calamitates præteritæ, necessitas præsens, & in futurum prouidentia, induxerant atque tenuerant; & singularia prælia, quibus passus est Nobiles dimicare, & certo vitæ animæque discrimine in perniciem suam ruere, militari gloriæ adhibebat; quanquam ea postmodùm seueriore edicto cohibuit; postquam aduertit per ea in medio pacis otio atrocissimum bellum & internecinum sæuire. Tum in ludum pronior habebatur, magna temporis iactura, & prauo exemplo in Aulicos fuso, & ludi calamitatibus in plurimos propagatis. Cor ipsius Iesuitis datum est, quod ipse in amoris pignus donauerat, Flexiámque delatum magnâ pompâ, quantam patiebatur acerbitas luctus. Parricida nefarius in meritas pœnas vocatus est; candentibus forcipibus per membra laniatus, & equis in diuersa trahentibus raptus. Is Franciscus Raualliacus Inculismensis, quanquam nomen æterno silentio esset obruendum; qui nullo tam atrocis facinoris præter se conscio, vt emissum

La Place Royale.

Parricida pœna.

fum in vulgus, vno furore & mentis insania instigante, cùm decoxisset facultates omnes, natiuam melancholiam incendente Cacodæmone; concepto ex prima illa fœderatorum amentia consilio, quasi Regem Tyrannum fas esset occidere, aggressus est impiissimum crimen. Et in patriam regredicbatur postridie, pecunia iam deficiente, si eo die defecisset occasio; quam mortalium pessimus statim arripuit, & cultri acie, felicitatem Franciæ abscidit. LVDOVICVS XIII.

XXII. Henrici cædes tam repentina rem vocabat publicam in discrimen ingens; tùm intus tum foris impendebant multa pericula; excitatus apparatu armorum potentissimus Rex Hispaniæ, ab Italia, Belgio & ab ipsa Hispania imminebat; Imperator cui admouebatur incendium, id repulsurus erat nec inultus; intus administratio regni conflatura discordiam, Reginam inter & Principes, recenti præteritarum calamitatum memoria, metum cumulabat; ac protinus domestico malo occurritur. Tres erant Regij sanguinis Principes, qui ad regimen aspirarent; Condæus, eiusque patrui duo Contyus & Suessionensis. Condæus ab fuga in Belgium, Mediolanum ad Fontanum Comitem iuerat, vt saluti caueret diligentiùs, Hispanis Bruxellas intutas dicentibus, & primum Regij sanguinis Principem in potestate habere percupientibus; Suessionensis tertio antè die rus cum vxore secesserat; subiratus Regi quod in proxima Parisiensium in Regina excipienda celebritate, ratio coniugis non haberetur honorifica satis; Contyus agebat Parisiis, sed ob corporis atque animi imbecillitatem, futurus erat partium accessio potiùs quàm caput. Igitur cæteri Principes, Proceres atque Magistratus vnanimi consensu ad Reginæ deferendum regimen properant. Ipso necis die sub vesperam Harlæus conuocato senatu, decreto eam Regentem nuncupat: euocati statim ad Luparam Prætoriani; cæteri Proceres concilio à Cancellario habito, is Sillerius Bellievrio suffectus, in eandem Regentem assentiuntur; quando Regis præiudicium erat; abessent sanguinis Principes: & intererat deliberantium, Reginæ administrationem credi, qui propemodùm omnes infensi Condæo, sperabant sub ductu feminæ potiorem regiminis partem & vtilitatem ad se peruenturam. Igitur postridie in senatum venitur, pullo quidem vestitu & diuerso, quàm qui instruebatur in proximam diem apparatu; seditque in iustitiæ solio, ita Franci vocant, Ludouicus Rex annum nonum decurrens; aderat ipsa Regina pullata chlamyde lugubris, ac post Contyum & Engniennium filium, Suessionensis; Cardinales Ioyeusa, Gondius, Sourdius, & Perronius, tum Principes Proceresque, Comestabilis Mommorancius, Guisius, Maynius, Elbouius, Epernonius, cuius potissimum diligentiæ tota hæc actio debebatur, Mombasonius, Brissacus, Lauerdinus, Boisdelphinus, & Sullius; tum Cancellarius, cæterique Præsides & Senatores; quorum decreto Maria Regis Mater Regens promulgatur. Constituto metu domestico, ad externa itum, & quantocyus fœdera cum sociis renouata; præcipuè cum Rege Hispaniæ, per Legatum Feriæ Ducem, Anglicum per Voronum, Belgicum, per Buquoyum Comitem; deinde cum

Maria Regis dicta.

LVDOVICVS XIII.

cæteris, nempe Venetis, Helvetiis, Batauis, & Lotharingo. Tum deliberatum de Iuliacensi subsidio; ac visum spectare ad Franciæ dignitatem, vt Principes iuuarentur, bello haudquaquam, vel Imperatori vel Hispaniæ Regi indicto. Sic ex tanto exercitu, selecta decem peditum millia, equites mille; qui Marescallo Castræo traditi; exauctoratis cæteris copiis; isque per Metim Iuliacum venit. Eam vrbem antea captam à Leopoldo oppugnabant Brandeburgius & Neoburgius, pacti æquam diuisionem, si vincerent; eorumque copias Mauricius Nassouius, dux lectus admouerat. Is excepto Castræo, simul Leopoldo immittendi in vrbem subsidij spem & modum sustulit; simul vrbem ipsam compulit ad deditionem; permissis equis & eiusmodi sarcinis; at asserta per Ludouicum religione Catholica. Condæus interim, audita Henrici nece, Mediolano in Franciam venerat, capessiturus partem regiminis, quam tribuebat prærogatiua natalium; atque omnia in gratiam Reginæ constituta comperiens, nihil quidem in præsentia mouit, sed donatus Aquitaniæ præturâ, existimauit explorandos rerum articulos, atque præstolandum quam faciem administratio noua indueret. Nec omittenda laus, quam in ipso primordio tacitam meruit: Nam Bullionius Marescallus aduenientem statim aggreditur, suadetque Hugonottorum sensum amplecti; *eum vnum modum superesse, quo inuaderet regimen; factionem totam quæ amplissima & validissima esset in ipsius arbitratu fore, religionem illam Condæorum fuisse perpetuam, ipse patris atque aui instauraret nomen & gloriam propagaturus insuper suam, atque vno verbo tot munitas vrbes, tot bellatores fortissimos paraturus.* Attamen firmus in religione Condæus perstitit, quod ipsi toto vitæ cursu solemne admodùm fuit; atque adolescens, nec admodum opulentus, opes, potentiam, & eiusmodi ambitionis alimenta, præ fide & pietate, flocci habuit: Regina postmodùm pacatis Principibus, inaugurandum Regem Rhemos ducit, mense Octobri; atque inauguratus more maiorum à Ioyeusa Cardinale; adstantibus Condæo, Contyo & Suessionensi, ac Ducibus Niuernensi, Elbouio, & Epernonio. Nec aliud maioris momenti occurrit; quàm pacta Francum inter & Hispanum connubia. Nimirum Reginæ ab ipsis administrationis carceribus nihil antiquius fuit, quàm pacem certam & inconcussam cum Hispano constituere; siue eum sensum ab ipso ortu perceperit; Florentinâ Medicæorum stirpe in Hispanum nomen propensâ; siue Sillerius, Villaregius & Ianinus, penes quos erat consiliorum mens & vigor, ita censuerint; siue ipsa in Principes Regios opem paratura, existimauerit nullam occurrere potentiorem Hispanica. Igitur vt fœdus vtramque inter gentem initum vinciret arctius, proponit duo connubia, velut fidei pignora; Ludouicus Rex Annam Philippi III. filiam maiorem duceret, ac Philippo Hispani filio Elisabetha nuberet soror Regis primogenita; compensanda inter nuptas dote; quæ singulis dicta est, aureorum quinquies centena millia. Missi ad rem sanciendam vtrimque Legati; à Regina Dux Maynius, is Caroli Maynij filius, qui paulò ante obierat; à Philippo Pastranus Dux; ab vtroque obita cum dignitate legatio, & quidem Parisiis Reginæ & Procerum effusissimo sumptu, instituti ludi equestres, per quos

Subsidia Iuliaco data.

Condæi reditus.

Et fides in religionem.

Anno 1611.

quos vrbana illa tum elegantia tum dexteritas colluxit splendidissimo apparatu; nec enim Francis in eiusmodi ludicris modus vllus est, aut pecuniæ cura. Aberant tamen à pompâ Condæus & Suessionensis; & connubiis intercedebant, maximè Condæus, siue subodoratus hanc in se machinam adornari; siue ratus hanc affinitatem Francico nomini minùs commodam esse atque opportunam. Verùm hic motus leuis admodùm fuit, nam Principibus auctæ pensiones; & omissa intercessio; Suessionensi haud multo post è viuis erepto; cui Contyus frater morbo similiter raptus adiunctus est. Nec tamen Reginæ diuturna tranquillitas fuit; nam præter Luxios patrem & filium, singulari certamine ab Equite Guisio interfectos, & ipsum Equitem tormenti fragmento aliquantò pòst cæsum; Principes Condæo duce palam arma in Reginam mouent. Creditur incendisse motum Bullionius vnus præ cæteris, turbulentus vir ac quietem perosus; & dicuntur feminæ principes ob æmulationem suos etiam, vel coniuges, vel amatores in eandem nauim immisisse. Nam cùm omninò apud Reginam auctoritate pollerent feminæ duæ Guisia & Contya (nam Ioyeusa Mompenserij vidua Guisio nupserat) Suessionensis & Maynij soror, quæ Niuernensis coniux erat; & ipsæ magni animi, secundarum partium impatientes, in Reginam incitant, tum Maynium, tum Niuernensem; Niuernensem quidem ipsa coniux, quam maritus deperibat ardentius; Maynium Suessionensis, cuius ipse nuptias ambiebat; iis adiuncti Longavilla & Vindocinensis; & ipse architectus consilij Bullionius. Continuò arma rapta, & quæsitus color Ancræi potentia; ac Condæus Niuernensi adiunctus, in Campaniam penetrat, occupátque Meserias; Vindocinensis in Britanniam præturam suam perfugit, & Blaveto similiter occupato, prouinciæ imminet, rapitque Nobiles multos in partes. At Regina postquam vltrò citróque verbis prolusum est, continuò parato exercitu, decem peditum millia, equitum tria in Campaniam ducit; simúlque per Legatos oblatis conditionibus, à Condæo impare viribus impetrat pacem. Scripta pacta, & arma posita. Quæ iterum tamen induta sunt, ob Ducem Rohanesium tumultuantem in Pictonibus, & Vindocinensem in Britannia, qui pacta Principum recusabant admittere. Porrò in eam expeditionem Rege ducto; statim Rohanesius è Pictonibus pellitur; Vindocinensis Blaveto absistit, diruitur arx cum munimentis, páxque tandem conficitur. Qua patrata Rex delibato iam ætatis anno decimo quarto, in Senatu Parisiensi, lege potius quam natura adultus; regni regendi compos in Senatu Parisiensi dictus, capessit regimen, in speciem quidem, nam auctoritas tota penes Reginam stetit, & eo maior, quod iam nullis circumscripta limitibus, potestatem Regis sanctissimam nutibus suis obtenderet. Paulò ante Comestabilis vita excesserat, relicto filio ex secunda coniuge, vir famæ ancipitis, qui ad priuatam potentiam & retinendam familiæ dignitatem, potiùs quam ad publicam egregias à natura dotes impendisse dicitur, nam ingenium nullis excultum litteris, assiduo rerum vsu & aulicarum artium peritia, ita expoliuerat atque perfecerat, vt prudentia consiliorum & sagacitate omnes anteiret.

Anno 1612.

De Lux.

Anno 1613.

De Rohanes.

Anno 1614.

Comestabilis mors.

teiret. Animam in Capucinorum veste voluit agere, inanem potentiam & dignitatum fastigium ipso exitu dãmnans.

Et hæc prælibasse sat fuerit ad eorum notitiam quæ sequuntur. Etenim Lector, spero, æqui bonique consulet, si rationem scribendi libro proximo immutauero, atque à continua narrandi specie deflexero ad intercisas quasdam particulas. Quippe in amplissimam & abditissimam siluam, qua continuantur Ludouici res gestæ, nondum me satis confirmatum putaui, vti ingrederer. Nam multa in iis latent, quædam patent quidem, sed perspicacium duntaxat oculis ac mentibus, quæ quodammodo calida atque recentia sub omnium oculos stylo mitti non debent. Nemo prudens coæuis historiam viuentium scribit, veritas fructuum instar, si acerba est atque incocta, molestiam parit; maturitatem annorum lapsu assequatur, coquat se latebris, ac tandem prodeat, tam adulatione quàm offensione purgatis. Eamobrem abstinui mei æui res vna serie scribere, eáque euoluere, quæ adhuc sua caligo operit. Ne tamen videar inuidere laudibus gentis meæ, & præuaricari quandantenus, si ea prætermisero, quæ regnantibus Ludouicis, patre & filio, summâ Europæ admirabilitate patrata sunt, præcipuas res in singulos annos distribuam, ac prodam quæ luce sua palam sunt omnibus; cætera posteri videant.

HISTO

HISTORIÆ FRANCICÆ LIBER XXIV.

In Annales digeſtus.

SYNOPSIS.

Regni Comitia. Epernonij cum Senatu contentio. Regis cum Anna Auſtriaca connubium. Pax Laudunenſis. Condæus capitur. Ancræi bellum in Principes. Ancræi funeſta mors. Villaregij mors. Perronij obitus. Chriſtinæ nuptiæ. Maria Bleſia abſcedit. Richelius quis. Mariæ alter motus. Fides Catholica in Benearnia. Luynius Comeſtabilis. Primum bellum in Hugonottos. Rex in Aquitania. Montalbani obſidio. Luynei mors. Subiſius victus. Forcia Mareſcallus. Ledigerius Comeſtabilis. Monſpelij obſidio. Pax cum Hugonottis. Guiſij pugna naualis. Richelius princeps Conſilij. Bellum ſecundum in Hugonottos. Mommorancij naualis victoria. Themineus in Occitania. Telina vallis occupata. Genuenſe bellum. Aurelianenſis Mompenſeriam ducit. Chaleſij mors, & Ledigerij. Richelius Admiralius. Optimatum conuentus. Bellum tertium in Hugo-

nottos. Rhea seruata à Toirasio. Richelij vigilantia. Rupellæ obsidio. Moles ad Rupellam. Rupella capitur. Bellum cum Rohanio. Rex ad Segusium victor. Pax tertia cum Hugonottis. Richelius Pinarolium capit. Rex Sabaudiam occupat. Pugna ad Anellianam. Caroli Emanuelis mors. Pugna ad Carignanum. Toirasius Casalim propugnat. Pax ad Casalim per Mazarinum. Regis morbus Lugduni. Pax Cheracensis. Fœdus cum Sueco. Turbæ in Aula. Mariæ Reginæ fuga. Fœdera cum Lotharingiæ Duce. Bellum in Occitania. Mommorancij mors. Seguerius sigillorum custos Rex Nanceo exceptus. Seditio Lugduni. Turbæ in Lotharingia. Motha capta. Philippoburgum captum. Bellum Hispano indictum. Seditio in Aquitania. Pugna Aueniaca. Tilemontium captum. Cardinalis Valeta se è Germania recipit. Valentia obsessa. Rohanij in Rhesia victoriæ. Lirinenses Insulæ captæ. Seguerius Cancellarius. Coloredus captus. Secessio Parmensis. Toirasij mors. Pugna ad Nauilium. Dola obsessa. Irruptio in Picardiam. Galassus in Burgundia. Hermenstenium captum. Seditio noua in Aquitania. Leucata seruata. Insulæ receptæ. Landrecium captum. Res in Italia. Brissacum captum. Rohanij mors. Andomarus liberata, & Fontarabia. Crequij mors. Brema capta. Pugna naualis. Delphini ortus. Vaymari mors. Guebriani laus. Hesdinum captum. Salsulæ captæ & perditæ. Pedemontium turbatum. Taurinum occupatum. Cardinalis Valetæ mors. Pugna ad Rotam. Feuquerius profligatus. Seditiosi in Aquitania & Normannia. Atrebatum captum. Longauilla in Germania. Casalis liberata. Taurinum captum. Bresæi pugna naualis. Catalauniæ defectio, & Portugalliæ. Guisij obitus. Ortus & mors Andegauensis. Aria capta & perdita. Caroli Lotharingiæ Ducis mutatio. Mors Suessionensis. Varia in Pedemontio. Monœci mutatio. Bellum in Catalaunia.

Tarraconis.

Tarraconis obſidio. Breſæus Prorex. Guebrianus Lamboyum vincit. Pugna ad Honnecurium. Dertona capta. Perpinianum obſeſſum. Hodancurij fortitudo. Perpinianum captum. Cimmartij pœna. Richelij mors. Mariæ Reginæ mors, & Epernonij. Regis obitus. Pax cum Hiſpano.

ANNO huius ſeculi 14. Poſtquam Rex in Senatu Pariſienſi, tutelâ liber, & regiminis capax, pronuntiatus eſt; & Reginæ Matri titulus quidem gubernandi periit, poteſtas adhæſit; Comitia regni Octobri menſe Pariſiis incepta ſunt. Ea Principes nouarum rerum cupidi magno ardore flagitauerant; ſed Regina vti ea permittendo infringeret, curauerat in prouinciis ſingulis ſibi fidos legi, qui nec conuenirent, niſi Rege clauum beneficio legis moderante. In iis vt fieri ſolet, diſcuſſa plurima, pauca conſtituta. Præmiſſa ad implorandam Dei opem pietatis auctoritas; adiuncta adſtantium dignitas; nam aderant Principes è ſtirpe regiâ, Gaſto Regis frater, Condæus, Sueſſionenſis; Principes, Guiſius, eius fratres; Duces, Fronſacus, Elbouius, Epernonius, Sullius, Vantadurius, Mombaſonius; Mareſcalli Bullionius, Boiſdelphinus, Briſſacus, & Ancræus; Cardinales, Perronius, Rupifocaldius, & Gondius; leui admodùm fructu ex opera tot virorum illuſtrium. Habitæ orationes ab Oratoribus Ordinum; orauit pro Clero Marquemontius Archiepiſcopus Lugdunenſis; pro Nobilitate Baro Ponſampetra; pro tertio Ordine Miro Præſes, & Mercatorum Pariſienſis Præpoſitus. Tum deinceps mutua inter ſe diſceptatione Ordines concertant, qua abſumptum tempus, & perditus labor. Nam primùm Prouinciæ, quas Præturas vocant, de prærogatiua ſedis contendebant; Réxque in præſentem rem iudicauit, vt tota Francia in Præturas duodecim diuideretur, quas conſeſſuras eodem ordine appellauit. Prima Pariſij eſſent, & Inſula Franciæ; ſecunda Burgundia; tum Normannia, Aquitania, Britannia, Campania, Occitania, Picardia, Delphinatus, Phoçenſis Prouincia, Lugdunenſis, & Aurelianenſis atque in Lugdunenſem contulit Boios, Aruernos, Niuernenſes, Foriſienſes, & Belliiocenſes; ſimiliter Aurelianenſi aſſignauit Pictones, Andegauos, Turones, Cœnomanos, Vindocinenſes, Perchæos, Bleſienſes, & Carnutenſes. Mox grauior contentio dirimit Ordines. Quippe Clerus atque Nobilitas vno conſenſu flagitant promulgationem Tridentini Concilij; tum Nobilitas, cui ſe Clerus adiungit, ne Magiſtratus venales in poſterum proſtent; dein Ordo tertius flagitat; vt Rex declaret in Comitiis; neminem ſibi ſuperiorem agnoſcere in adminiſtratione temporali, vt vocant, & Coronam vnius Dei beneficium eſſe. Iis de rebus diſceptatum inter Ordines acriter, præſertim Perronium inter & Mironem, ac Comitia in menſem Martium anni proximi prorogata: quo tandem dimiſſa; iuſſi legati codices tradere, ac ſpe magna pleni, profecti ſunt in prouincias. Sic intentata à Principibus machina, ſtrepitu magno, nullo effectu fuit.

LVDOVICVS XIII.

Regni Comitia.

Ponſaint-pierre.

Gouuernement.

LVDOVICVS XIII.

Epernonij cũ Senatu contentio.

Anno 15. Senatui Parisiensi quemadmodum molesta fuit Epernonij contentio ; sic eiusdem excusatio grata ; huic cùm dies dicta in Senatum esset, affuit simul tantus Nobilium & Prætorianorum militum numerus, vt Palatij atrium similius castris quàm Themidis fano videretur ; mox Epernonius in prima Curia sedens, & tecto capite, id iniussu suo patratum asseruit ; vir intrepidus, qui tam formulas iuris & scopulos, quàm cætera prioris vitæ pericula superaret. Et eidem Senatui molestius fuit, quod cùm Principes in Curiam euocasset, ad deliberandum de regni administratione ; nemo Principum adfuit ; imò Verdunus Præses primarius Regi admonitiones Senatus deferens, malè ab Regina acceptus, re infecta rediit, coactus illas postmodùm retractare ; Iayo Præside in Ambosiam arcem abducto : nec enim Ancræi potentia monitores eiusmodi patiebatur. Postea ad pactas cum Hispano nuptias animi omnium versi ; Regis & Reginæ vt perficerentur ; Condæi, Maynij, & cæterorum conspirantium, vt prohiberentur. Sed istorum conatu inani, perfecta connubia ; virgines regiæ in Regnorum limite commutantur ; Ludouico Anna, Philippo Elisabetha, magna vtrinque nomina, desponsæ transmittunt, & affinitas sacra inter Reges contrahitur, in multam spem concordiæ, tandiu perstituræ, quandiu vtilitas sinet ; ea nempe Regum norma & ratio. Principes interea ab Picardiæ finibus plures amnes transgressi, & traiecto Ligeri per obiectum vadum, frustra insequente cum sexdecim virorum millibus Boisdelphino, regredienti Regi arma opponebant, adiunctis Hugonottis ; per nefas conferturi pugnam, nisi Niuernensis armis mutuis pacem obiecisset. Et is annus duobus funeribus clarus fuit ; alterum Reginæ Margaritæ Valesiæ, ætatis anno sexagesimo secundo ; feminæ quam natalium splendor, maiestas formæ, ætatis flos, aulæ corruptio, & in Henricum coniugem odium, vt in licentiam morum impulerant ; sic vltima ætas, ingenij præstantissima vis, pietatis supernæ afflatus, reuocauerant ad voluptates innoxias, Musicæ, & litterarum ; imò ad pias largitiones in Xenodochia atque Cœnobia ; vt iisdem opibus cœlum mercata sit, quibus antè deliciarum illecebras comparabat. Altero funere Cardinalis Ioyeusa elatus est ; vltimus illustris familiæ ramus, summa ætate, sacris dignitatibus, opibus summis, summam prudentiam, continuo felicitatis cursu ornantibus.

Le Iay.

Regis cum Anna connubium.

Reginæ Margaritæ obitus.

Et Ioyeusa Cardinalis.

Pax Lodunensis.

Condæi captiuitas.

Anno 16. Loduni post multam altercationem pax Regem inter Principésque conuenit, per quam omnia Principibus data, atque Hugonottis ; Rege largiente plura quàm deceret ; nam pax semper commoda, qua ciuile bellum extinguitur. Sed resurgit extemplo, postquam Condæus per Themineum captus in Lupara, abducitur in Bastillam, ac postmodùm in Vicennarum castellum ; ipsi in crimen oblata pax Lodunensis ; nam intutum pacisci cum Principe ; & cui subes, huic legem ferre. Ipso eodem die Themineus dictus est Marescallus, cæteroquin meritissimus ; sed Aula præmia vtilitate metitur, non merito. At Condæi captiuitas consiliorum vel amicitiæ socios excitat ; sibi extemplò fuga consulunt Maynius, Vindocinensis, Niuernensis, quem Maynio fratri vxor adiunxerat, & Iayus Præses ; pluré̆sque quos Ancræi odium ab meliori parte abduxerat. Porrò

Ancræus, Conchinius nomine, Florentiæ patre non humili natus, gratiâ coniugis Eleonoræ Galligaiæ per dignitates plures euectus, se fortunæ capienti permiserat; atque auctoritatem vt maximam vsurparat, sic derinabat inuidiam, tam odiosus Principibus quàm molestus; ipsa etiam plebe viro nouo infensâ, quæ festinatas dignitates odio habet, rata indigno & citra meritum tradi, quod citò & sine consilio traditur. Quæ plebs statim post Condæum captum tumultuans, ædes Ancræi diripuerat, corruptis omnibus quæ rapi non possent, spoliáque impunè tulerat ex hoste publico. Is nihilominus regressus à Picardia, cuius ambiebat gubernationem, statim viros clarissimos, quibus noxæ integritas fuit; amouet à consilio Regis, Sillerium Cancellarium, Vayrium sigillorum custodem, Villategium, & Puysiæum; præterea tergeminos exercitus contra Principes parat. Vnum ad obsidendam Suessionem, quò confugerat Maynius, eúmque Comiti Aruernio tradit, eam ob rem Bastilla educto; alterum in Niuernensem immisit, qui Campaniam obtinebat, præfectíque Guisius atque Themineus; tertium in Niuernensis vxorem & Niuernum vrbem ducebat Montignyus Marescallus: vt simul locis pluribus immoderata viri potentia per tot hostes victos inconcussa stabiliretur in posterum. Et eius consilia prouehebat felicitas: quippe triplex exercitus iam in metis victoriæ erat. In Campania Niuernensis oppidis spoliabatur, eius vxor Niuernum propugnabat fortiter, sed detracta spe subsidij, vis maior opprimebat constantiam, Suessionis muros Aruerniæ Comes diruerat; & Ancræus fortunam retibus existimabat implicitam, cùm repente ab infirmo adolescente deiicitur; non potentiæ solùm, sed vitæ & salutis exitio.

Ancræi in Principes bellum.

Du Vayr.

Anno 17. Ancræus ambitionis suæ victima perit. Auctor ruinæ, Carolus Albertus Luyneus; causa, eadem ambitio quæ Ancræum euexerat; vt idem sit ad fastigium gradus, & ad casum. Luyneus Regi ephebus ab equili fuerat; gratus puero per auicularum aucupia; dein sagacitate & obsequio indolis, admissus in arcana consilia, quantùm institutio Regis patiebatur; nam eum aucupiis & venationibus totum addixerant, quorum intererat ab regiminis cura Regem amoueri. Ille igitur Aula pellendus, nisi occupaTet pellentem, Ancræi mores & potentiam Regi quales erant exhibens, metum periculi facit, extorquétque assensum ad perdendum virum. Ancræus sine mora à Vitrio Prætorianæ cohortis Tribuno, ad Luparæ fores iussus consistere, tribus glandibus confossus perimitur; turba comitantium effugiente. Iacuit ad spectaculum spoliatum cadauer; mox sepultum alta humo refoditur; vinctum pedibus per vicos trahitur; affigitur patibulo, quod viuus erexerat, ad compescenda maledicta populi; exsecantur aures, nares & pudenda; proiiciuntur in amnem viscera; dissecti artus igne absumuntur; quasi singulis naturæ beneficiis supplicia singula plebs insana rependeret. Mox vxor Galligaia vocata in iudicium, damnata capite, in Grena cæsa est; vnius vt creditur culpæ noxia, quod mariti potentiam perfecisset. Ancræi opes & dignitates quasi hereditario iure Luyneus adiit; nam eadem patrimonij sors, gratia Regis, & instabilitas rerum. Continuò redintegrata pax, & soluti exercitus; Maynius, Niuernensis, & cæteri, nullis

Ancræi mors.

De Luynes

LVDOVICVS XIII.

pactis in Aulam aduolant; mixti ipsis oppugnantibus nullo discrimine; adeò cuncti in vnius viri consentiebant perniciem. Reuocati in Concilium Sillerius, & alij prudentissimi viri; ac Regina postmodùm abducta Blesiam, id curante Luyneo, ne matrem filio natura redderet. Idque fuit humanæ vicissitudinis specimen, qualia Deus in ætates singulas mortalibus præbet, rerum vanitatem deprædicantia; nisi surdis caneret: nec qui Ancræum depulit Luyneus, se intra modestiæ fines continuit, vel alieno exemplo timere fortunæ suæ didicit. Habitus est postea optimatum conuentus Rothomagi; in quo vitam posuit Villaregius; ille plurium Regum mens atque animus, ætatis anno octogesimo, vitâ publicè inter curas productâ, & inuiolata in Catholicam fidem pietate, qui antè viuere, quàm pro bono publico agere desiit.

Villaregij mors.

Anno 18. Iesuitis docere Parisiis licuit in Collegio Claromontano; sic vniuersa prioris exilij expuncta ignominia; nec sine reipublicæ commodo impensa ad iuuentutem excolendam opera. At simul Tolosæ Lucio Vanino docere vetitum, qui summam impietatem, Deum negando, clàm adolescentum animis instillans, igne damnatus, conflagrauit obstinatissimus, non omninò miser, si hac vna pœna desiisset miseria. Obitus longè felicior Cardinalis Perronij, de religione, regno, & litteris, perbenè meriti; cuius pietati vt studia nihil detraxerant, sic nihil pietas studiis; cuique mens & memoria raro in aliis consensu disciplinas omnes indiderant; seruabátque compositas, vt qui omnium meminisset, ea in censu non in turba haberet.

Iesuitæ Parisiis docent.

Lucius Vaninus.

Perronij obitus.

Anno 19. Nupsit Victori Amedeo Sabaudiæ Principi Christina altera Regis soror, constitutis in dotem quadringentis nummorum millibus, quibus accessit supra omnem dotem, Virginis virtus, prosapiæ splendor, & potentissimi Regis affinitas. Conceptam hinc lætitiam subita Reginæ Matris conturbat discessio. Ea per Epernonium, cui ruinam intentabat Luyneus, audacter suscepta, & perfecta fortiter, nouo bello Franciam miscuit. Quippe per scalas ad fenestram applicitas, in molem terream subiectam descendit Medicæa; tum ab ea in vicum suburbij, pallio insidens, quod trahebatur cliuo molliore; deinde curru vecta, excepta ab Epernonio, Lochias primùm, dein Inculismam abducitur, magno gaudij sensu, quod cum libertate restitutam potentiam crederet. Continuò armati ad eam reuocandam exercitus, & in vnum Epernonium vis belli incubuit; quod dum repellit strenuè, ac Valeta filius Metin sibi asserit, tandem per Richelium Lussionien sem Episcopum pax conciliatur. Ille Armandus Ioannes Plessi-Richelius, Francisci filius, trium fratrum natu minimus, ingenio & rebus gestis longè maximus atque clarissimus, qui Reginæ ante probatus, reuocatus Auenione vbi exulabat, his primùm pactis nascenti potentiæ incunabula posuit. Quanquam in eo gloriæ ortu, dolor summus obiectus est, cæso Henrico fratre per Themineum Marescalli filium, fortuito ob leue iurgium prælio; simúlque extinctæ sunt immensæ spes opum & dignitatum, quas futura fratris potentia designabat. Pacis conditio, vt Epernonio parceretur, traderetur Reginæ Andegauum

Christina nuptia.

Medicæa Blesis abscedit.

Richelius quis.

&

& prouincia tota, credidítque Luyneus patratam victoriam, quod Reginæ Lutetia non permitteretur. Mox idem Condæum mitti custodia curat; alienam iniuriam beneficium sibi paraturus, & Reginæ obiecturus æmulum.

Regina alter motus.

Anno 20. Nouus ab Regina Medicæa motus exoritur. Ea haudquaquam se liberam rata, quod excluderetur Parisiis, appellante potentia quam obtinuerat, instaurat prima turbandi consilia, & in eorum partem Principes vocat. Nec arduum fuit plures adiungere; nam augebatur in Luyneum odium, & felicitatem assequebatur inuidia; singulis Procerum sibi eripi arbitrantibus, quod Luyneus raperet, ortu inferior, nec maior merito. Idcircò conueniunt Suessionensis, Longauilla, Vindocinensis, Maynius, Rhetius, cæterique haud pauci; ac postremus omnium Epernonius, ne primum in Reginam beneficium fortè deficeret; ac Maynius conscripserat in Aquitania quatuordecim hominum millia, quorum magna pars Hugonotti erant, ad rebellionem nouasque res nusquam imparati. Ac fœderati si iunxissent copias, formidandi, dum rebus suis intendunt singuli, eas singuli perdunt. Et Regis celeritas opprimebat cunctantes. Is nondum instructo exercitu procurrit in Normanniam, quam Longauilla Prætor permiscebat, & spectatus dumtaxat arma rebellium disiicit, totam prouinciam in vna Cadomi arce recipiens; tum profectus ad Andegauos, leuiore ad Cæsaris pontes pugna atque victoria, factionem profligat, pacémque Matri ad arbitrium donat. Conspirantibus indultum est in Matris gratiam, & ipsa in amicitiam restituta, mox cum Socru Regina venit Parisios, sequestro pactorum & administro Richelio. Sic redintegrata natura, adiunctæ vires ad domandam hæresim, incensus Rex cupiditate Martis & laureæ, atque Richelius in apicem potentiæ admotus propiùs. Eo bello tam celeriter expedito, Rex vltra perrexit, pacaturus Aquitaniam, & in Bearniam Catholicum cultum inducturus. Etenim ab Bearnia iam annis quinquaginta exulabat fides Orthodoxa, quanquam ab Henrico Magno Edicto Nannetensi iussa admitti. Quod perfecturus Rex victor & pius eò contendebat; impulsore præcipuo Arnulpho Iesuita, qui Regi erat à confessionibus, & à consiliis intimis. In via Lussianus Aubeterra Blauia abductus, luculenta pecunia & Marescalli dignitate auctus est; ac post Bearnij Regis præsentia in obsequium acti; Pali quæ est vrbs primaria restitutus cultus Catholicus, Nauarrenum arx validissima à Salio Præfecto recepta, & Poyanio tradita, reuocati Episcopi, Abbates & Parochi, tum in Sedes suas, tum in bona; coloniæ religiosæ Palum inductæ, Capucinorum & Iesuitarum, quod vrbi præsidium Rex imponi voluit, & ne Hugonotti expostularent, datum Ministris ex ærario stipendium est. Quibus intra quintum diem perfectis, Rex citatis equis Parisios venit. Verum extemplò factum æquissimum iniquissimum concitat bellum, Hugonottis frementibus, & Rupellam conuenientibus; quem conuentum soluere cùm pernegarent, erumpit primum in Hugonottos hoc sæculo bellum; cuius ortui cunas vt Rupella præbuit; sic haud multo post sepulchrum præbebit; eadem futura monumentum noxæ & pœnæ.

Catholica fides in Bearniam restituta.

P. Arnoux.

d'Aubeterre.

Pau.

LVDOVICVS XIII.

Luyneus Comestabilis.

Anno 21. Luyneus Comestabilis dicitur. Sed ea dignitas obtinenti perniciosa, conscripta pauculis mensibus similior somnio quàm vsui fuit. Is appellat Lediguerium, cuius ductu inceptum bellum progrederetur. Et Salmurij arx detracta Mornæo, pluribus annis Præfecto, non Martis opus fuit, sed maiestatis; quippe Mornæus ad Regis splendorem stupore perculsus, vir octogenarius, vitam præteritam rebellione maculare non ausus est. Inde oppugnatum Fanum Angerianum, quod præsidio obtinebat Subisius; nam is cum Rohanio fratre perduellium dux seposuerat sibi Pictones Santonésque, dum frater Aquitaniam & Occitaniam face belli incenderet. Interuallo quo premitur, rebellioni plura subsidia detrahuntur; nam illi pereunt arces ad Ligerim, Gergæum, Sullium, & Sancerra, sceleríque via abrumpitur, ne transmittat Ligerim, & in Occitania Priuasiorum furor, Castillonium virum fortissimum ad Regem impulit, fuítque in posterum illibata fide, anno sequenti dictus Marescallus; & Bearnia per Epernonium perduellionis malo liberata, quæ à Forcia Prætore & Bensiis fratribus conturbata, statim Epernonij celeritate pacata est. Fanum mox ad deditionem adactum, & condonatum rebellioni, merá Regis clementiá; diruti tamen muri & oppletæ fossæ, ne quod extaret perduellionis vestigium. Haud pauci in castris morbo interierant, in quibus Cardinalis Guisius, & Brissaeus Marescallus, plures vulneribus; iam inualescente temeritate, vt Nobiles nullis armis tecti impressionem facerent, ad ruinam muri. Quâ audaciá iis proximis bellis quàm multi cæsi sunt. Quasi fortitudinis sit statim occumbere, & nudum pectus globis obiicere, quod tam ægrè per armorum septum defenditur.

Primum in Hugonottos bellum.

Saint Iean D'Angeli.

Rex in Aquitania.

Rex victor militem in Aquitaniam ducit. Iam Neracum Maynius Aquitaniæ Prætor tum vrbem tum arcem cœperat, vir intrepidæ audaciæ, & quam periculorum terror incenderet; ac non sine ærumnis grauissimis, ac salutis discrimine, Calmontium expugnauerat simul. Tum profectus in superiorem Aquitaniam, inferiorem Regi reliquerat, in qua vnum Clayracum occludebat portas. Et ad oppidum iter ærumnosum fuit; nam imbribus magna copia fusis, ita torrentes in subiectos agros inundarunt è montibus, vt Rex diebus geminis ægrè tres leucas emensus, in periculo sæpe versatus sit; atque Vayrius Sigillorum custos, iam senio grauis, ob molestias itineris, contracta febre extinctus sit; vir pietatis antiquæ, & morum veterum, quos tamen austeritas nimia & importuna seueritas exasperarent. Tota obsidio vnius viri pernicie stetit, Thermei; quem prima impressio pugnantem sustulit; vulgò acceptum summis infimísque, Regíque charissimum; nam in eo fortitudo, pietas, summa humanitas, & excultum disciplinis ingenium erant. Sexto die oppidum ad deditionem impulsum; móxque exercitus in superiorem Aquitaniam ductus, in qua Montalbanum Rupellæ per flagitia æmulum, pluribus oppidis iam à Maynio captis, digna Regis expeditio visa est. Sed scopulus gloriæ & tempestas victoriæ fuit. Etenim inexpugnabilis propugnantium animus, creberrimæ in obsidentium castra irruptiones, munimenta, quà validissima erant, oppugnata, oppugnantium inconsulta temeritas, Maynij lugubris & improuisa

Vayrij mors.

Et Thermei.

Montalbani obsidio.

prouisa

prouisa mors, quem scloperi glans per oculum transmissa deiicit; morbi lethiferi rapientes ducem militémque promiscuè, fusi per autumnum copiosi imbres; ea singula causæ non vincendi fuerunt, & fecerunt necessitatem receptus; cæsis præter Maynium, Themineo Marescalli filio, Miolano, Freta, Valancæo, Francone, & aliis; vnum Chamerium Ministrum perditissimum, morte tot illustribus viris rependente; qui in vrbe seditionis vehementissimus turbo, tormenti glande extinctus est. E castris Rex Tolosam venit; qua in vrbe Arnulphus Iesuita Aulâ dimissus est; vir de publica re benè admodùm meritus; pulsus præpollente Comestabilis gratia. Regi regredienti Parisios occurrit Monhurtium; quod obsessum adulta iam hyeme, atque verberatum, incredibili ipsius Regis vigilantia, compulsum est ad deditionem; famosum etiam Comestabilis morte, qui tertio post die febre letifera animam egit; vir melior pace quàm bello, qui fortunæ gratia haud superbè vsus, summo dolore ad Montalbanum affectus, totâ in se ignominiâ deriuatâ, iam in ipso votorum apice, proximi casus delibauerat tædium. *Luynæi mors.*

Anno 22. Montalbanensium libertate inflammatus est rebellium furor; ac prima Regis expeditio in Pictones fuit. Quippe Subisius immemor veniæ, qua Rex proximum condonauerat scelus, nouum flagitium cumulans, instructis copiis, & Prætoriana cohorte instar Regis cinctus, nouum regnum ad Oceanum ponebat. Id Insulæ erant in Pictonum finibus, Riza, Monsa, & Pereria, modicæ quidem, & æstu influente à terra auulsæ, sed magni momenti ad vastandam Britanniam, & proximas regiones. Et Subisius facessebat negotium, si quâ audaciâ munitas situ locorum Insulas ceperat, eas fortitudine pari defendisset: sed illicò postquam Rex cum Condæo & Suessionensi per obiectas fossas in Rizam irrupit; tanto metu perculsus est Subisius, vt in fugam actus, militem potestati victoris tradiderit. Itaque fugientium multi aquis mersi, plures capti, pauciores cæsi; Rege miserorum cædem prohibente; quamquam ea bis mille sustulit, quibus vincentium vltio parcentis veniam intercepit. E Santonibus in Aquitaniam Rex vocatus, Royanum in via oppugnatum capit, arcem ad Garumnam quà mari influit, post repulsam geminam impressionem; tum in Aquitaniam superiorem contendit. Ea quippe Condæi, Elbouij, & Theminei prouincia, multis oppidis rebellionem armauerat. Atque Elbouius euocato Themineo Tonnenium magnis ærumnis ceperat atque incenderat; nam eam vrbem vt seruaret Forcia contentionem omnem adhibuerat, pugnâ etiam confertâ, qua victus est. Porrò ea clades meliorem mentem victo iniecit; qui ad Regem transiens, veniâ donatur, & Marescalli dignitate; atque in posterum fide illibata in Principem fuit. Sanctæ Fidei oppidum ex pactis ipse erat traditurus, sed incolæ cùm detrectarent obsequium, intentanda obsidio fuit; ac post asperam velitationem, Rebelles mitigata ferocia; Regem parcentem admittunt; eóque in oppido celebrata est sacrosancta Corporis Christi memoria, ad pietatem Rege præeunte, ac profligante hæreticorum animos, quos iam armis vicerat. Tum Negrepelissa & Fanum Antonini diuersa sorte in

Subisius victus.

Rex in Aquitania.

Tonneins.

Forcia Marescallus.

Negrepelisse.

LVDOVICVS XIII.

in obsequium acta. Illa grauissimam superiore anno noxam contraxerat, legione Valliaca, quam admiserat in præsidium, per vnam noctem internecione deleta, conspiratione tam arcana simul & publica, vt nemini militum, vel innotuerit, vel ignouerit. Eam immanitatem cùm ciues nouâ iniuriâ adaugerent, obstinatâ in Regem adeuntem pugnâ, apertis muris facta impressione vrbs capitur; qua militi permissa feminis parcitum; selecti è ciuibus qui suspendio crudelitatis publicæ pœnas darent, & postmodùm fortuito incendio conflagrauit tota vrbs, ne quid conscium primi flagitij superesset. Antonini Fanum, haudquaquam aliena calamitate infractum, & obstinatis per periculum animis, geminam impressionem tulit repulitque; donec aperto per cuniculos muro timor simul subiit, expugnauitque insaniam; vrbs est dedita ad victoris arbitrium. Hinc visum est opportunius proficisci in Occitaniam; cùm vnum in Aquitania Montalbanum, circumclusum propemodùm, captis in circuitu oppidis, lenta fame premi & ab furore amoueri posset; nec dandum esset Rohanio in Occitania spatium confirmandi vires, in qua Condæus Lunellum & Sommerias ceperat, non incruentâ victoriâ. Properanti Regi patefactæ sunt vrbes, Monflanquinum, Carmanium, & Mausus sanctarum Puellarum, terrore latè præcurrente arma; eóque itinere dictus est Comestabilis absens Lediguerius; postquàm ritè eiurata hæresi Catholicam Religionem amplexus est: quo facto virtus & gloria militaris suum præmium nacta est, & vir præclarissimus ab hæreticorum abductus est castris; statímque egregiam operam ad Monspelium nauat.

S.Antonin.

Rex in Occitaniam tendit.

Lediguerius Comestabilis.

Monspelij obsidio.

Eam quippe vrbem inferioris Occitaniæ impugnauerat Rex, perduellem in paucis; quæ Rohanio cohortante ad pacem, præoptauerat bellum; iámque Rupellæ & Montalbano, tum arrogantia tum fortitudine æmula, pacem reiecerat, quæ munimenta sua euerteret. Nec suscepto bello minus terribilem se præstabat, Calongeo præfecto, & Argencurio, ferocissimas eruptiones instituentibus; quorum vna præ cæteris Franciæ lugubris fuit; nam per eam cæsi Leonorus Fronsacus, Comitis Sampauli filius, adolescens viginti annorum, qui pridie in castra venerat, & spe virtutum ingentium ad summa admotus; cæsi præterea Cauillacus, Lussanus, Beuvronius, & Mombrunus, & ipse Mommorancius grauiter saucius vitam hostis indulgentiæ debuit. Per eiusmodi prælia imminutus erat exercitus, re propius ad ignominiam ducta, cùm per supplementa instaurantur copiæ, & solertia Comestabilis pertinaciam Rohanij expugnat, pacémque conciliat. Ea factionem totam complexa, libertatem religioni donabat, veniam culpis, Rupellæ ac Montalbano sua munimenta; sed Monspelio cæterisque partium vrbibus diruebantur propugnacula, perpetua rebellionis materia. Rex vrbe admissus est; impositúmque præsidium, quod postea flagitantibus ciuibus arce mutatum est. Nec terrâ duntaxat ciuile bellum ardebat; imò & Oceanus classibus stratus, in victoriæ partem vocatus est. Rex in Aquitaniam profecturus Suessionensi tradiderat nouem peditum millia, quingentos equites, & viginti tormenta; quibus Rupellæ furorem retunderet, ac refrænaret castello erecto. Atque vtrumque Suessionensis

Rex cum Hugonotis.

Guisij pugna naualis.

præstite

præstiterat, castellúmque posuerat, cui à Ludouico Rege inditum nomen, septingentesimo tum ab vrbe tum ab Oceano passu, sed canali adiectum quo maris fluctus in portum influunt. Id Arnaudo, duci veterano, Tribuno Legionis Campanæ traditum in custodiam erat; idque postmodùm Rupellæ belli fomes & exitij fuit. Præterea Rex classem adiunxerat, naues quadraginta quatuor, & adduxerat ex Phocensi Prouincia triremes tredecim Guisius; inductis in naves quinque hominum millibus; in quibus lecti è Nobilibus Pictones, Rupifocaldio præeunte; erátque Guisius cum summo imperio. Nec detrectant prælium Rupellani, quinquaginta sex nauibus freti: idque auidè vtrinque corripitur; Guisij Prætoria in discrimen statim adducta. Nam eam, myoparones incendiarij à prora & puppi aggrediuntur; simúlque hostis ferro & tormentis impetit cominus eminúsque. Iis tamen singulis se victor expedit; distributis in diuersa munia, qui propugnarent nauem viris fortissimis, Rupifocaldio, Tauanio Vicecomite, Carceo, Ketvenio, Vassolo Genuensi, ac Vinceguerra; dein hostes pulsi sunt; non minori laude Mantij Proprætoris, & Cugei Equitis Melirani. Hostes ad Rhæam Insulam captato asylo, beneficium pacis amplexi sunt; nuntio antè accepto, sed spe victoriæ, tacito: ex iis cæsi mille & quingenti, decem naves captæ; trecenti dumtaxat perierunt Guisio. Nec ipsum latebat pax à Rege contracta; sed cupiditate victoriæ flagrantibus animis friget pax; nec inter tubas, tormenta & tympana exauditur suauissimum melos. Eo anno Ianinus Præses, vitæ supra octogesimum quarto, vivere desiit; vir probitatis sinceræ, & candore morum illibato; quem aulicæ artes, in quibus prudentissimus homo perpetuus fuit, nec leui macula contaminauerant: in fœderis partes Religionis zelo abductus, Maynio à consiliis fuerat; avulserátque ab Hispano sollicitè, tam patriæ amans quàm fidei.

[Margin: LVDOVICVS XIII. — Le Fort Louys. — De Manty. — *Ianini mors.*]

Anno 24. Armandus Richelius, iam antè à Gregorio XV. Cardinalis dictus, præficitur Regis consilio, annitente plurimùm Regina Matre; quæ suam auctoritatem, tanti viri, & sibi, vt existimabat, addictissimi, solertiâ inconcussam rata; vt vanæ mortalium opiniones sunt spésque incertæ, instrumentum ad perniciem suam ipsa aptauit. Spes non dissimilis in connubio falsa; quod contractum inter Carolum Valliæ Principem, & Henricam Mariam Regis sororem, vt ingenti gaudio in primordiis fuit, sic infelicissimo tum progressu, tum exitu; quà religioni Orthodoxæ, cui portæ in Angliam aperiebantur; quà Franciæ, cui bellum innectum est, quà nubenti Virgini: vt maritum taceam, quem inaudita calamitas iniquissimæ subditorum iustitiæ vectigalem fecit.

[Margin: *Richelius princeps consilij.* — *Affinitas cum Anglo.*]

Anno 25. Bellum iterum in Hugonottos exurgit; quod tamen Richelij industriâ eodem anno sopitum est. Auctores Rupellani atque Rohanius; quorum illi castellum Ludouici, quasi impositum amentiæ frænum ferre non poterant; ille instauratis per otium viribus ipsum otium vt consiliorum perniciem amoliebatur. Primus tubicen belli Subisius, qui vectus Rupellensium nauibus Blauetum in Britannia portum inuadit, arcémque impetit. Sed Molacio Marchione cum Nobilibus Britannis aduolante, portu

[Margin: *Bellum secundum in Hugonottos.* — De Molac.]

LVDOVICVS XIII.

portu expulsus est, abductis tamen sex nauibus, quas Rupellam in triumphum intulit. Inde per absentiam Epernonij, qui Prætor Aquitaniæ iussus erat Montalbanensium agros latè vastare, eóque mandato fungebatur egregiè, cùm copiis Burdegalensis ager destitutus esset; in eum classe vectus Subisius, parem vastationem atque incendium infert, ipsi Burdegalæ formidandus; donec primò Plessius ab Epernonio missus, deinde Torasius cum legione Campana Blauia soluens, grassantem prædonem compulerunt in naues, clade magna affectum. Atque id præiudicium fuit victoriæ proximæ, quam Mommorancius retulit. Cùm enim Subisius Rupellensium nauibus maritimam oram infestaret, Mommorancius Admiralius parauerat classem ex duodecim nauibus, quibus Hollandi ex fœdere viginti naues Hantauio duce adiunxerant. Atque Hantauius dehortationibus Rupellensium clam abductus, ad pugnam impelli à Prætore non poterat, cùm ipsâ dehortantium perfidiâ inuitus ad eam agitur. Etenim cùm per inducias securi agerent, Rupellenses in Hollandos impetum faciunt, & nauigiis incendiariis Legati nauem repentè inflammant; nec minus in Francos irruunt, sed tormentorum glandibus pulsi, se in naues recipiunt. Eo statim igne simul cum naui incensi Bataui prælium appetunt, recipítque supplementum Mommorancius viginti duarum nauium Aulonensium, & septem Anglicarum, iámque sexaginta sex nauibus classem implentibus, eam in hostem tripartitam ducit; cuius ipse primum agmen ageret cum Hantauio, secundum Dorpius legatus Hantauij, tertium Mantius, naualibus expeditionibus celebris. At classis hostilis ad Insulam Auseris sese receperat, situ loci tuta, Syrtibus scopulísque aditum prohibentibus, móxque intumescente per æstum pelago comparabat recessum, cùm aduueniente Mommorancio prælium conserit, primò quidem tormentis, dein admotis nauigiis: tenuitque producta totam noctem pugna, dum die proximo victoria Mommorancij patuit, nouem captis Rupellensium nauibus, & vna incensa; eorúmque Prætoria capiebatur, cùm capti inflammato sulphureo puluere, tum nauem suam; tum admotas victrices quatuor, fragore ingenti discerpunt, eáque vna calamitas vincentibus fuit. Sed rara laurea, quæ cruore non madeat. Extemplò Rupellenses Rhæâ quam occupauerant Insulâ, per Samlucium & Torasium conserto prælio, depelluntur. Eam propugnabat Subisius, qui fugâ quàm pugnâ melior, desperata re in Angliam nauigat, factionem promoturus absentiâ, quam præsentiâ perderet: ac iisdem Rebellibus Oleronem Insulam Mommorancius eripit. Interim Themineus Marescallus in Occitania imminebat Rohanio. Eam enim Rebellium dux prouinciam vberrimam veluti regnum seposuerat sibi Rohanius, & Hispanorum tum consilio tum pecuniâ fretus, venti instar procellas attollebat ad arbitrium. Sed cùm vario exitu, vicisset ad Petram-sectam Themineus, móxque Mausum Azilium frustra oppugnasset, Rupellenses infracti nauali prælio pacem admittunt; iique rursus recepti in veniam, vrbe sua munimentis nouis exuenda. Quamquam ea pax non penetrauit in animos, nec contumaciam fregit, opperientium momenta ex euentu rerum opportuniora. Duæ præterea expeditiones

Mommorancij naualis victoria.

Themineus in Occitania.

eo

eo anno obitæ, prima in Rhetia, altera in Genuensium ditione. Nam Vallem Telinam Rhetis obsequentem atque obnoxiam, cùm Hispani primùm inuasissent, & propugnanda Catholica Religione; atque vt Ducatum Mediolanensem Valle illa tegerent, atque communirent, expostulantibus Sabaudiæ Duce & Venetis, & Regem Franciæ appellantibus Rhetis; sequestrum dici placuerat Gregorium Pontificem X V. qui Telinos haberet, dum de iure amplius disceptaretur, atque Balneo eius Præfecto Hispani Vallem atque arces tradiderant. Emortuo Gregorio subrogatus erat Vrbanus VIII. easdémque arces per Balneum seruans, cunctabatur ferre sententiam, & Vallem dominis restituere. Cuurius eam ob rem ad Heluetios orator missus, cùm frigidam gentem non inflammaret, repente ex oratore dux exercitus dictus, contracto Regis nomine cum Sabaudo & Venetis fœdere, in Vallem irrumpit, Balneum pellit; capit Titaninm, Morbegnium, Bormium, arcésque cæteras, & sequestrum se professus, validis præsidiis occupatas firmat; Marescallus ab Rege ob patratam rem nuncupatus. Atque id bellum, vt plerúmque contingit, parit Genuense. Diu erant Ducem inter Sabaudiæ & Genuensem Rempublicam controuersiæ; siue ex admotis finibus; siue ex feudo Zucarello, quod empturo Duci præripuerant Genuenses; siue ex mutuis per auersos animos contumeliis; siue Caroli Ducis præferuida indole, cui quies & otium pro ærumna erant. Huic Ludouicus opem subministrabat; quippe Richelius potentiam Hispanicam iam suspectam habens, eam clam infringere, ac fœderatos vel detrahere vel obruere meditabatur; in quibus Genuenses tum vtilitate, tum voluntate censebantur addictissimi omnium. Et Comestabilis huius belli cupiditate flagrabat; vel ingenti facinore cætera cumulaturus; vel veteri in Hispanicum nomen quà æmulatione, quà odio. Exercitum conflabant viginti quinque peditum millia, equitum quatuor; ac primam aciem ducebat Comestabilis cum Crequio genero, alteram Dux Carolus cum filio Victore; simúlque irrumpentes in Genuensium ditionem, quà vi, quà deditione passim vrbes occupant. Iam plures Comestabilis ceperat, Capriatam, Nouium, Gauiúmque; imminebátque ipsi Genuæ, admodùm perterrefactæ: nec ea vnquam propius ab clade abfuit; atque ipse Dux capto Ostagio cæterísque oppidis, ad Sauonam properabat victor; cum repente fausta primordia corrumpit turpis exitus. Duces inter æmulatio statim cooritur; tum capta oppida, ex proteruia & crudelitate vincentium, fidem restituunt Genuensibus; dein castra deseruntur, morbis vulgatis, & stipendiorum penuriâ. Per quæ instauratis animis Genuenses geminum scribunt exercitum, terrestrem ex decem millibus hominum, & naualem ex quadraginta triremibus, quarum partem ex Sicilia Sanctacrucius Prætor adduxerat: ac tandem Feria Prætor Mediolanensis octodecim peditum millia, & quatuor equitum, intulerat in Pedemontium, obsessurus Astam. Quibus difficultatibus Comestabilis pressus, cùm præterea ætate grauis morbo laboraret, in Pedemontium coactus regreditur, omissis partis, atque Astam tegens, Feriæ Verrucam impugnanti opponitur.

LVDOVICVS XIII. — *Telina Vallis occupata.* — Cœuures. — *Genuense bellum.*

LVDOVICVS XIII. Atque ad eam arcem angustam admodùm postquàm Feria tribus cum dimidio mensibus, frustra consumpta oppugnatione inhæret, conualescens Comestabilis in eius castra cum Crequio & Vignolio impetum facit, castellis erectis pugnantem deiicit, & cæsis plus mille hostibus, oppidum liberat, fulminis instar ex diuturna mora collectum ignem eiaculans: nec enim vnquam fortitudo vera consenescit. Arma mox compescuit pax Mousoni contracta, quod est in Hispania oppidum. Ea Oliuarem inter Philippi IV. Regis, nam discesserat III. & Rochepotium Legatum Ludouici conciliata nesciis fœderatis, Vallem Telinam libertati & religioni restituebar, honore clientelæ Rhetis asserto, spondentibus Regibus, fœderatos mutuos, Sabaudum & Genevenses, bello quieturos, traducendos ad amicam disceptationem. Per quæ pacta iam prorumpens bellum oppressum est: nam vtrinque facultates institorum correptæ à Regibus, proximo Martis præludio. Venerat in Franciam Franciscus Barberinus Pontificis ex fratre nepos, magnâ pompâ exceptus.

Mouson.

Rochepoc.

Anno 26. Dum ab tumultu externo quiescit Francia, laborat domestico, ob connubium Ducis Aurelianensis; quod conficere Rex cum Mompenseria cupiebat, opulenta & pudicissima virgine, repellebat Aurelianensis, quorundam abductus consiliis. Nec abducentibus impunè id fuit, nam Ornanus Marescallus, dehortantium caput & Principis moderator, raptus in vincula, Vicennas ducitur, quo in loco ægritudine è viuis abscedit; fratres Vindocinenses cùm festinanti in Britanniam Regi occurrerent, idem ob consilium retinentur Ambosiæ; ac postea Vindocinensis Præturâ Britanniæ spoliatur, qua donatur Themineus; ac Chalesius, domesticus Regis, simúlque educatus, Monlucij ex filia nepos, cùm eadem consilia clam aleret, Regique fraudem faceret, in maiorum suspicionem vocatus, sententiâ Iudicum damnatur capite ac truncatur. Sicque amotis nuptiarum obicibus, in eas tandem Aurelianensis consentit, ac Mariam ducit, Mompenseriæ stirpis, pietatis & opulentiæ hæredem vnicam, quam Guisia mater omni cura & vigilantia instituerat. Idémque annus turbulentus Iesuitis fuit, ob Santarelli librum de Pontificia auctoritate, quorum principes Cottonus & alij vexati Parisiis, atque innoxij vocati in periculum, doctrinam illam in senatu Parisiensi eiurant, mox procellâ liberi. Cuius tamen impetus Cottonum rapuit, improuiso morbo extinctum, vitum in quo nec ipsa inuidia nævum deprehendat, perpetuus in Aula pietatem adeò non contaminauit, vt per ignem purior auri instar, eodem animi & morum candore, tum in cella tum in aula perstiterit. Similiter interiit vir diuersæ indolis Lediguetius, anno ætatis octogesimo quarto, cui felicitas mortalium nulla propè defuit, accessitque ad cumulum Catholica fides, in qua vitam poneret, vt vitæ stadium tam productum inoffenso propemodùm pede percurrerit: atque haud dubiè meruit opum & honorum fastigium, assidua militiæ exercitatione atque peritia, & inconcussa in Principem fide; nam cœlestem gratiam mera Dei beneficentia contulit. Sic vetus felicitatis fœtus extinctus est, dum nouus in fastigium rapitur Richelius Cardinalis, qui suppressâ Admiralij dignitate, condidit nouam,

Aurelianensis Mompenseriam, ducit.

Chalais.

Cottoni mors.

Et Lediguetij.

Richelius. Admiralius.

nouam, in vniuersa maria præfecturam, corrogato auctoritatis fonte & opulentiæ, quem deinceps in rempublicam funderet, idcóque Anchoram adiunxit insignibus, futurum potestatis fulcrum, & stabiliendæ auctoritatis præsagium. Præterea habitus est Parisiis Optimatum regni conuentus, in quo vt in prioribus, multa prudenter ad politicam proposita, à Rege, Richelio, ac Legatis cæteris; sed soluto cœtu euanuerunt consilia, suúmque mores instituerunt cursum; nec enim facilè tolluntur insolitæ consuetudines, & tollenda agnoscimus, agnita patimur. Sub anni finem proximi belli sementis iacta est, dimissis ab Anglia Reginæ domesticis, quos Catholicos proteruia hæresis non ferebat; ne vnâ quidem feminâ heræ ad solatium relictâ, Buquinquamo impulsore præcipuo, quem Subisius incenderat desiderio laureæ.

LVDOVICVS XIII. Intendant des Mers. *Optimatum conuentus.*

Anno 27. Extremos conatus adhibitura rebellio, hostem simul externum & internum armat. Externus petitus ab Anglia vltra Oceanum, internum ipsa per se hæresis Rupellæ & in Occitania comparat. Paratæ in Anglia classi ad Francicam expeditionem præficitur Buquinquamus, Caroli Regis gratiâ potens, quanquam infamis suspicione veneni Iacobo Regi præbiti, & ob peculatum Parlamento obnoxius. Decem hominum millia, vecta centum quinquaginta nauibus, instructa magnifico apparatu ad Rhæam Insulam applicant, nouo periculo toto orbe notissimam. Eam duobus castellis obtinebat Toirasius, Præ alteri nomen, alteri sancti Martini: atque istud Angli verberant exscensione facta atque oppugnant, dein post repulsam vim, obsidione arctissima cingunt, Oceano etiam interdicto. Verùm ad scopulum tota illa formidanda vis corruit; per tres menses impetum tulit fregitque Toirasius; quippe cum nec muri verberati tormentis & diruti, nec aperta propugnacula; nec famis sitisve atrox necessitas; nec sauciorum immensus numerus; nec morbus quo affixus est lecto; nec militum deditionem optantium vota; nec ab hoste tentata per copias vniuersas impressio, dimouerunt ab animi illibata constantia. Iámque tota natura præter solum & cœlum obsessos defecerat; alterum ad spectaculum, alterum ad sepulchrum; cùm per indefessam Regis diligentiam transmissæ sunt copiæ à continenti, seruatúsque Toirasius. Earum dux Scombergius Marescallus, legati Marillacus & Canaplius, consolante certatim Nobilitate; quæ & Regis iussu inhibenda fuit. Angli extemplò pulsi ex Insula ipsáque Francia, quam cupiditate & spe iam hauserant, atque acti in naues; cæsis suorum duobus millibus, dum se trepidanter recipiunt, captis tormentis, & signis quadraginta quatuor. Et in ea laude memorandus Richelius, qui nullis curis, nullis ærumnis, nullis pepercit sumptibus, ad immittendam opem Toirasio, quod bis præstitum est, infusúmque morienti lampadi oleum. Nec omittendus Petrus Lauerius, siue Petra gregarius miles; qui ex castello Præ ad Cardinalem nuntius, cùm omnia hostium nauibus clauderentur, immersus Oceano, inter Anglorum vela nauigia, sclopeta, & tormenta bellica, per piscium appetentium morsus, natatu continuo, mari sæpius vt lateret mersus, sex milliaria confecit, euasitque in continentem incolumis; dignus omninò quem

Bellum ternum in Hugonottos.

Rhæa impetita.

Toirasij fortitudo.

Richelij vigilantia. La Pierre.

componamus cum alato Dædalo, qui non alarum sed brachiorum remigio, difficiliorem & impeditiorem viam emensus est. Attamen ea expeditio Themineo Marescallo fuit mortis causa; quam à Rege ambiens cùm non impetrasset, dolore repulsæ contrahit febrem, eáque rapitur, magno Regis & Procerum desiderio, quibus viri fortissimi magnanimitas in pretio erat; nec vnquam Themineum vlla periculi magnitudo terruerat.

Themines mors.

Rupellæ obsidio.

Anglorum hæc clades Rupellæ obsidionem perfecit; atque vnde amplitudinis spes & securitatis, inde orta pernicies & ruina certissima. Rex dum morbo Villaregij hæret, & inuitus imperum bellicum sustinet, Ducem Enculismensem primùm ad claudendam Rupellam miserat, mox fratrem Aurelianensem, postremò ipse postquam conualuit, Octobri mense in castra subiit. Ea iam posita, erectis tredecim castellis seu propugnaculis larissimo ambitu vrbem obuallabant; curâ Richelij atque industria; miles in stationibus frequens commeatu omni abundabat; vici erant in ciuitatis formam dispositi, cuncta ad vitæ vsum & commoditatem venalia, singulis stationibus nosocomia & sacella adiuncta, in quibus animorum saluti & corporum religiosi viri impendebant sedulam operam; pecunia ad stipendium suppetebat, cúmque hyemandum in castris Rex censuisset, militibus singulis præter stipem, vestem & calceos dedit. Ea Rupellenses immoti spectabant, nam tota obsidione ad erumpendum vel miles vel animus defuit; & Oceano freti, laborem & sollicitudinem hostis flocci habebant. Nec fortasse posteritas credet; eam vrbem quam implebant ferocissimi ciues, & perduellium duces, quæ fons capútque hæresis, Ministrorum insaniæ obnoxia foret, quam proximo seculo tanta hominum strage frustra impugnauerat Dux Andegauensis; eam, inquam, seu spoliatam viribus & deiectam animis, vna spe & patientia vim hostium repulisse. Ego sic Deum constituisse crediderim, vt cùm hactenus Franci militaris audaciæ tot ac tanta dedissent specimina, vnum semel constantiæ & patientiæ in obsidendo ederent; & enarrare posset Historia, Francos ab æuo condito, nulla pugna, nullo certamine, semel in castris otiosos hæsisse, per vnum annum alterúmque dimidium. At quoniam frustra munimentis muri cingerentur, nisi simul clauderetur Oceanus, Richelij commento surrexit in mari moles illa prodigiosa, qua annexæ sunt pelago compedes. Ex ingentibus saxis sensim illa coaluit; quæ in canalem iniecta dum æstus residebat, & maris limo compacta & agglutinata, ab vtroque littore deducta in medium, labore improbo viam nauibus tandem obstrueret; modico spatio fluctum admissura, in quo reponerentur mersa nauigia, impeditura nauibus aditum. Adiuncti præterea cancelli ex quadraginta nauibus, quas rudentes vinxerant, eæque ante molem imposito milite intendebant vigilias; tum vltrà, quæ vocabant Candelabra, palorum crassiorum ordo, præfixus alto solo, vbi rariora nauigia erant. Portò ea dum exurgit moles, hyemsque imminet, Rex ærumnas leuaturus Parisios venit, relicto Cardinali summo imperio, Legatis Inculismensi, ac Marescallis Bassompetra & Schombergio. At sub anni

Moles à Rupellam.

primor

primordium Boutevilla publicâ pœnâ vitam amiserat, duellorum furore supra calamitatem temporum amens. At lugubrius Mariæ Mompenseriæ exitium fuit, quæ muliebrem partum enixa, paulò post rapta est, magno Franciæ malo, & luctu coniugis; quem nouæ pòst nuptiæ in spes nouas abripient; superfuit partus, vnicus hodie Mompenseriæ stirpis in regiam iterum insertæ surculus. *Boutevillæ supplicium.*

Anno 28. Rex in castra ad Rupellam regressus, in nouum hostem extemplò incurrit. Anglos prioris ignominiæ pudor, & Subisij pro Rupellensibus supplicantis preces, ad nouam classem instruendam impulerant; iique ductore Comite Egbyo, numerosas naues, plurimum militem, & commeatum vberrimum, Rupellam inferendum adduxerant. Sed expeditio intra spectaculum fuit. Nam postquam Angli adueniunt, videntque in Regiam classem confluxisse Francos ingenti ardore, spe Rupellensium falsa, regrediuntur in Angliam: idémque post menses aliquot noua classis se recipiens præstitit; quasi ad lustrandum miraculum molis aduenissent, vel ad Rupellensium contumaciam celeritate fugæ, infringendam. Fames interea in ipsam contumaciam grassabatur; & carnium atque annonæ penuriâ, post absumpta animalia domestica, ad pelles & coria acta est necessitas; imò traditur reperta cadauera mutilata, detracta ab ossibus carne, quæ rapta esset in pabulum morientium; matrem mortuæ filiæ pauisse se artubus; & virginem fratris infantis extremos digitos arrosisse; tantus furor animorum erat, qui ex ipsa pœna alimentum criminis caperet. Tandem ex octodecim ciuium millibus, quinque millia, quæ vna supererant, cùm ægrè animam per tot miserias traherent; illósque spes omnis deficeret, Octobris trigesimo deditione facta, se clementiæ Regis permittunt; qua parcitum deditis, pœnâ in munitiones conuersâ, eæque omnes dirutæ, vnis ad portum exceptis: sublatæ præterea immunitates, restituti Sacerdotes, & inductum Iesuitarum Collegium. Nec in tota oppugnatione centum milites cæsi, quanquam plures morbus præripuit, naturæ cursu ad viuendi metam delatos. Aliquantò post suo ipsa pondere fatiscens moles depressa est; quasi rationis compos superuacaneam sese aduerteret, iisque vellet parcitum, quibus Rex ignouerat. Sanè expeditio illa memorabilis fuit; quæ incruenta, asylum hæresis, rebellionis arcem, bellorum ciuilium sementem perpetuam, vrbem solò salóque in Europa munitissimam, vno saxorum arborúmque pretio expugnauit. At præter Dei promouentis opus benignitatem, & Regis studium indefessum, Richelij operæ pretium fuit; qui immensa consilia amplissimo animo circumplexus, ea arbitratus vnâ niti Rupellæ ruinâ, in eam totus incubuit, veluti in fundamentum futuræ magnitudinis, in quam postmodùm prouexit Franciam. Ea dum gerebantur, Rohanius furoris particeps, Occitaniam inferiorem, & superiorem Aquitaniam, armis atque consiliis perturbauerat. Ad eum premendum Momorancius Occitaniæ Prætor scripserat copias, eúmque aggressus ad Mansum sanctarum Puellarum, aleâ propè æquâ pugnæ discesserat, victore equitatu, sed peditibus fusis. Epernonius similiter Aquitanos cogebat in officium;

Rupella capitur.

d'Egby.

Bellum cum Rohanio.

LVDOVICVS XIII. aderátque Condæus cum summo in vtrumque imperio; qui Soyono ad Rhodanum capto, plura castella expugnabat in Occitania. Tum Comitiis Tolosæ habitis, Mommorancio in Occitania inferiore relicto; ac perculso Rohanio iusta fraude, quam ei Fossæus & Mesleus ad Monspelij arcem intulerant, cæsis centum Hugonottorum fortissimis, quos ad occupandam noctu arcem immittebat Rohanius; ipse Condæus ad Fuxienses profectus, cum Tribunis castrensibus, Burgo Espinassio, Marchione Ragnio, & Comite Carmino, Apamias tormentis verberat, ferocientis hæresis sedem ac cubile, capitque ad extrema actam. Mox Realmontium, Seueri Fanum, Castelnauium, Brassacum, & aliquot oppida expugnat; coactus abscedere ab sancta Africa; Rohanio proximo opem submittente, & obsessorum animos erigente. Tum duces partiti se ad vrendos rebellium agros; Condæus Castrienses sibi sepofuit; Mommorancius Nemausenses, postquam Pousinum ad Rhodanum vi capum diruit; Montalbanenses Epernonius, in quibus plus operæ & periculi fuit. Ad hæc cùm accederet Rupellæ calamitas, Rohanius impos consilij, dum Hispaniæ Regem in nouum fœdus compellat; anguis instar delitescentis per hyemem, opportunitatem opperiebatur.

Soyon. Des Fossés, & Meslay. Bourg. Ragny. Carmain.

Le Pousin.

Rex ad Segusium victor.

Anno 29. Rex transgressus Alpes Casalim vrbem extremo periculo liberat; nec huius belli causa est omittenda. Vincentius II. Mantuæ Dux & Monferrati Marchio, nuper obierat sine liberis; spem hereditatis tres proximi affines adierant, Carolus Dux Niuernensis, Ferdinandus Guastalæ Princeps, ac Maria Francisci III. filia & Caroli Emanuelis Sabaudiæ Ducis neptis ex filia. Eos inter haud dubiè Carolo Niuernensi, vt propinquiori, ius optimum erat, & controuersiæ expers; attamen quia natus in Francia, ab ea mores indolem atque obsequium videretur hausisse, Hispaniæ Regem infensissimum nanciscebatur. Atque Ferdinandus Imperator, cum Mantua feudum Imperij foret, Niuernensi possessionem negauerat, eius filium Principem Retelienfem Viennæ retinuerat, ac Guastallæ Principem promouebat. Præterea Carolus Sabaudiæ Dux, instaurata lite veteri ob Monferrarenses, regionem illam inuaserat, & Mediolanensi Prætore in prædæ partem vocato, præter vnam Casalim, Monferratum totum sub potestatem redegerat. Appellabat Regem Niuernensis, ac flagitabat vt eadem Francia & origo Francica, quæ sibi detrimento apud hostem & Austriacam domum vna esset; eadem sibi commodo atque auxilio foret; nec postulatis æquissimis abnuebat Rex, sed Anglico bello & Rupellæ obsidio implicatus, vota dumtaxat, & facultatem legendi militis Niuernensi impertierat. A que is scripserat decem peditum millia, & equites octingentos, quos Vxellius Marchio in Italiam duxerat; sed commeatus inopiâ regressus in Franciam miles, post direptos passim agros pagósque totus effluxerat; intulerátque Lugdunum sæuissimam pestem, qua vrbs populosissima spissisimis funeribus desolata est; ac deinceps vniuersa Francia proserpente lue afflicta est ac vexata. Interea Gonsales Corduba Prætor Mediolanensis oppugnabat Casalim; propugnante vno Marchione Beuuronio, qui ob certamen cum Boutevilla initum extorris è Francia,

D'Vxelles.

Beuuron.

Francia, se Niuernensi addixerat, & nauabat præclaram operam. Accesserat deinde Guronus, orator à Rege ad Sabaudam missus, qui cùm nihil æqui imperraret, Casalim forti animo ingressus, abiectis oratoris partibus, se ducem gesserat; ac Beuuronio dum prorumpit cæso, industria & fortitudine sustentabat spes vrbis afflictas. Sic annus vigesimus octauus effluxerat, cùm nono incipiente, sub asperrimam hyemem, Rex fœderatum ab iniuria vindicaturus, in Italiam tendit. Huic consilio non pauci intercesserant præsertim Mater Regina, quæ Niuernensi infensa, iam inde ab Ancræi calamitate, & auersa prorsus ab Hispanico bello, dehortabatur impensius Regem; contrà impellente Richelio, & ipsa causæ honestate; magnâ Francicæ gentis infamiâ, si legitimus dominus, quoniam Francus esset, ab ditione sua pelleretur. Igitur Rex Februario exeunte, profectus Gratianopoli, cum viginti duobus peditum millibus, & tribus equitum, moræ impatiens, in erectas niuium cumulis Alpes sese immiserat. Ab Sabaudiæ Duce postulauerat transitum, ex prioribus pactis permittendum; sed illo cunctante vanis excusationibus, si fortè Francicus impetus refrigesceret morâ, Rex armis paraturus viam, Segusium versus progreditur. Progredienti occurrunt angustiæ geminos inter montes, quas Dux muniuerat, præsidióque firmauerat; fauces Saxorum vulgus appellat: quoniam duorum inter montiũ iuga, depressa est vallis, tres passus in latitudinẽ patens, circùm abrupta ingentibus saxis, atque vno milliari in longum porrecta; & eas angustias erecto triplici munimento obsepserat Dux, singulisque lectum militem imposuerat; atque ipse haud procul cum filio Principe agebat Segusij, opem & animum submissurus pugnantibus. Rex in eum locum prouectus, illicò impressionem instituit; simúlque Salsio Comiti imperat, vt per obiecta montium claustra cum legione prorepens, terga hostium aggrediatur, dum ad frontem pugna conseritur. Vtrumque fortiter & ex indole Francica præstitum. Sub Rege imperatore exercitum regebant Marescalli tres, Scombergius, Crequyus, & Bassompetra; & plures aderant Principes Proceréśque, Longauilla, Moretius Comes, Comes Harcurius, Valeta, Trimollius, & Halluinius, Scombergij filius; Sansimo, Brezæus, Mortemarus, Meleraуus, cæterique, qui iniussi vnà cum legionariis impetum faciunt in munimentum. Vno propè momento impugnati hostes, deiecti & victi sunt; primus omnium Valeta Dux in munimentum prorumpit, certatim inuolant reliqui Proceres militésque; imminet è fastigio montium Saltius, terrórque subitus sic perturbat hostem, vt proiectis armis à munitione prima in alteram fugerit, à secunda in tertiam, & ingruentibus Francis Segusium tandem trepidatione summa, per aduersos montes & munimenta sua prorepserit. Triginta dumtaxat in vtraque partium cæsi sunt; nemo ex Francis alicuius nominis, præter Nauuam Centurionem, & Triuillam saucium. Rex inde nullo obice ad Segusium progressus, vrbe statim dedita, arcem oppugnat, cùm Sabaudiæ Dux reuocata pace in hæc pacta consentit; vt Regi viam in Monferratum faceret, præberet iusto pretio commeatum, traderet Segusij arcem in fidei pignus, ac Trinum in Monferrato haberet, cum annuis quindecim aureorum

[Margin notes: Lvdovicvs XIII. — Guron. — Suse. — Pas des grosses pierres. — De Saux. — Saintsimon. — La Nauue. — Troisvilles.]

rum

LVDOVICVS XIII.

rum millibus; & aliæ conditiones arcanæ adiunctæ. Quæ pacta posteaquam Gonsales à Duce accipit, Casalis obsidionem soluit continuò, castrisque abscessit nocte concubia. Nec diutius Rex in Pedemontio substitit, relicto Creqnyo, qui constituta in effectum adduceret; rediítque in Franciam, post pacem in Italia stabilitam, victor vnâ famæ machinâ, & terrore potentiæ.

Pax tertia cũ Hugonottis.

Quippe Hugonotti & Rohanij praua consilia renocabant. Nam Rohanius Clausellum in Hispaniam miserat, qui cum Philippo Rege paciscceretur ad bellum alendum; iámque actum de conditionibus erat, Hispano in annos singulos trecenta nummorum millia stipulante; atque Pelsius instrumentum ferens, in Occitania deprehensus, decreto Senatus Tolosani plexus capite erat; iámque Priuasium in Cebennio tractu validum oppidum palàm rebellauerat; eóque prouectum erat audaciæ, vt Regi cum exercitu venienti furorem & munimenta obiiceret. Verùm munimenta postquam Rex tormentis deiicit, ac furorem metu compescuit, vrbem desertam incolis occupat, atque arcem proximam deditione: móxque vt pœna tam exemplo esset, quàm culpa fuerat, multi ex captis appensi sunt ad arbores, igne fortuito sceleratam vrbem comburente. Aletium deinde ductus exercitus; quam vrbem obtinebat Mirabelius cum duobus hominum millibus, spémque Rohanius faciebat opis continuæ. Sed Mommorancij consiliis pleríque ciuium in meliora mutati, pacem flagitant, exorántque à Rege; simúlque Richelij prudentia Rohanium totámque factionem ab armis abducit. Rohanio innotuerat, quid gestum in Hispania ab Clausello foret; præterea is victorem Regem, nullo hoste potentiam auertente, in vnam rem incubiturum spectabat; quamobrem conuocatis ciuitatum rebellium legatis; quarum principes erant Montalbanum, Nemausus, & Castra, persuadet pacem, eámque mox à Rege impetrat; iis conditionibus, vt incolumi religionis licentia, & venia prioribus donata, deiicerentur recentia vrbium munimenta, stante veteri murorum ambitu. Idque vt perficerent Nemausum Rex venit, Montalbanum Richelius; qui cunctantem vrbem atque ægerrimè assentientem vt spoliaretur, solertiâ ingenij & eloquentiâ sermonis ad obsequium impulit, & munimenta prostrauit, solis verborum machinis; quæ ab institutis bellis ciuilibus, nulla Principum Regúmve potentia dirnere aut aperire potuerat. Eáque pax hactenus culta, tot inter bellorum motus immota perstitit; adeò prauis peccandi animum tollit, qui potentiam tollit. At continuò violauit lætitiam ob pacem conceptam, Ducis, Aurelianensis secessus ad Lotharingum; nam ambiebat Aurelianensis cum Maria Niuernensis filia nuptias; quibus Rex impulsu Matris dissentiebat: quippe Medicæa Florentinam virginem è sua stirpe cupiebat filio coniugem; frater haud multò post reuocatus ad Regem, geminauit lætitiam, Ducatu Valesio in supplementum hereditatis accepto. Et Berullus Cardinalis eo anno obiit, merito sanctitatis in eum gradum inuectus, & benè meritus de Ecclesia vniuersa, ob institutam in Francia Sacerdotum Congregationem; quæ per plurima pietatis officia, passim accepta

Priuas.

Aleis.

Berulli mors.

ac cepta & petulilis est; cui maximè probitatem morum & religionis cultum Sacerdotes debent.

Richelius. Pinerolium capit.

Anno 30. Sabaudiæ Dux rursum cum Imperatore & Hispaniæ Rege conuenerat, ad Mantuanum ex Italia depellendum; ideóque irruperant in Mantuanum agrum Collaltus cum exercitu Imperatorio, & cum Hispanico in Monferratensem Ambrosius Spinola, ille Flandricis palmis clarissimus dux. Interim Richelius, inducto Rege ad ferendam opem oppresso Lugdunum venerat; atque Alpibus transmissis cum viginti peditum millibus, duobus equitum; ductoribus Marescallis Crequyo, Forcia, & Scombergio, quibus ipse summo imperio præficeretur, vnde Generalissimi noua vox prodiit, in Pedemontium venit; appellátque Ducem de implendis pactis, ac præbendo militibus commeatu. Ille cui diuersa pactis placuerant, cùm moram moræ necteret, eo consilio vt inedia exhaustus exercitus absumeretur, repentè graui iacturâ affligitur. Nam Richelius postquam in illius mentem introspexit, ac tentauit omni ope ad priora pacta tergiuersantem reducere; extemplò retro actis copiis Pinerolium obsidet; ac post vrbem primo die redditam, arcem septimo ad deditionem impellit; adstantibus Spinola & Collalto, qui quarto antè die ad arcem defendendam venerant, è pugnatoribus spectatores facti. Ea re apertum Francis in Italiam iter, tum annonæ, tum militi, & in ipsa Ducis viscera hostis immissus. Nec cunctatur Rex aduolare Lugdunum, ad decerpendam laudis & gloriæ partem, quanquam Regina multùm dehortante, quæ Richelij exitium iam constituerat. Diuionem in transitu Rex, ob seditionem rusticorum atque vinitorum, leui pœna afficit; iam antè pacatis omnibus; vrbanis Magistratibus flagitantibus veniam, & iussis vinitoribus extra vrbem habere. Mox Lugduni inita cum Richelio consultatione, in Sabaudiam armatus peruadit; ac primo congressu capto Camberio, cæso tamen Canapleo Crequij filio, totam Sabaudiam præter Mommeliani arcem sub iugum mittit; Bassompetra expugnante feliciter montis fauces ad Tarentasiam deducentes; quæ propter abrupta saxa & insuperabilem transitum, vulgò Fauces cœli dicuntur. Rex deinde, dum Castillonius Marescallus Mommelianum obsidet, Lugdunum regressus, ac breuissimo dierum quinque spatio cum Reginis acto, in Sabaudiam reuertit, nouúmque supplementum in Pedemontium mittit; id erat decem peditum millia, mille & ducenti equites; traditi Mommorancio & Effiato; quibus adiunctæ legiones sex è Campania excitæ. Nam post absentiam Cardinalis, copiæ in Pedemontio immmutæ valdè, sub ductu Forciæ, ægroti instar, subleuandæ erant atque recreandæ, & Casalis oppugnata à Spinola vehementer, magnis rerum angustiis premebatur.

Rex Sabaudiam occupat. Canaples.

Pugna ad Auilianam.

Quarum rerum Dux Emanuel haudquaquam ignarus, Mommoranceio venienti obiiciebat exercitum; nempe viginti peditum millia, equitum supra quatuor, Germanis atque Hispanis vocatis sub signa. Ad Auilianam oppidum castra posuerat, consilio vt dum proximum sancti Michaëlis montem Francus transmitteret, in eum impeditum, lectis copiis impetum faceret; idque veritus Mommorancius ad Forciam scripserat,

 qui vltra montem continebat copias, ad se vt veniret, de re communi deliberaturus. Et Forcia venerat, placuerátque consultantibus, nocte proxima, primò impedimenta, deinde militem in montem immittere, vti ope caliginis securus ab hoste exercitus pergeret, ac Forciæ copiis vltra montem opperientibus sese adiungeret. Eo stabilito se in sua castra recipit Forcia; sed benè constituta, malè impleta sunt. Nocte tota in colligendis vasis consumpta, iam illucebat dies cùm in montem ducta sunt; atque horá vndecimâ progressus est miles. Id enimverò opportunum ad pugnam visum est hosti; cùm itaque extremum agmen prægressis cæteris citra montem ageret; in quo tria peditum millia, & quadringenti quinquaginta equites; prorumpit ex hostium castris eques ac pedes, Principe Doria & Comite Montecucullo ductoribus; atque eques in agmina tria distributus, in quibus singulis quadringenti equites erant; pedes in duas legiones, Valstini & Galassi, quæ Pragensi victoria celeberrimæ, descriptus; inuolant simul ad victoriam certam. Mommorancius ab Carmino Comite Præfecto castrensi, misso ad explorandum hostem certior factus, nullam esse salutis spem, nisi quam faceret ipsa victoria; fronte conuersa equites cum Effiato partitus, in hostem incurrit; ac quanquam longè impar numero pugnat tam fortiter manu propria sæpe cum hoste congressus, vt geminum agmen in fugam egerit, tertio in castra se recipiente; ac Doria captus est ab ipso Mommorancio. Nec omninò palma incruenta fuit; turmâ Effiati dum in prælium ruit, à peditatu hostili appetitâ sclopetis, sauciisque quamplurimis; verùm ij pedites, dum regreditur Mommorancius victor, discerpti sunt, & in fugam acti. Legiones Francicæ haud pugnarunt; præter lectos aliquot, quos Rambureus, Charrausius, & Fargius, in pedites hostium duxerant. Capta signa septemdecim, & quadringenti pugnantium à Mommorancio ad Christinam missi, donati pretio libertatis. Patrato prælio montem victor transmittit, Forciæque adiungitur; simúlque Salussias inspectante Sabaudi exercitu, die quo cinxerat Francus capit. Nec superfuit conceptæ molestiæ Carolus Emanuel, qui die quinto pòst quam vrbs capta est, vitæ anno sexagesimo octauo, animam egit; fato ab astrologo ante nuntiato; Princeps amplissimi animi, & ad summa quæque aspirantis; fortitudine, liberalitate, & firmissimâ mentis inter aduersa constantiâ, memorandus in paucis; sed cùm ingenij & sagacitatis valeret artibus, iisque plurimùm fideret; se in ea induebat pericula, ex quibus emergebat non sine iactura; nec sine Dei prouidentia contigit, vt qui turbas toto vitæ cursu, modò cum Franco, modò cum Hispano, diuersis consiliis miscuisset, decederet turbatissima ditione, quam Hispani & Franci, quà fœderati quà hostes tenerent.

Rambures. Charraux. Du Fargis.

Caroli Ducis mors.

Nam post Salussias oppida plurima occupant Franci, nouámque pugnam ad Carignanum mox conserunt. Carignanum citra Padum pagum an oppidum, ponte imposito quo amnis iungitur, hostis communiuerat erecto propugnaculo, idque obtinebat præsidio Hispanorum quadringentorum; erat præterea in amne medio obiecta Insula, quam muniuerat similiter opere ac milite, prohibiturus Francos transitu fluuij, vltra quem

Pugna ad Carignanum.

totus

totus exercitus metabatur. At illi postquam statuerunt hostem impetere, pontem inuadere, & per hostem ipsum transmittere; nulla mora aggressi propugnaculum, cùm Hispani stationem mutarent, & octingenti in propugnalo agerent; primo impetu tum mediam Insulam, tum propugnaculum, magna hostium strage, qui Hispani omnes, inuadunt, cæsis aut captis propugnatoribus omnibus, vt Martinus Aragonius verè responderit propugnantium numerum percontanti, cæsos & captos numerandos esse. Forcia vnus impressionem regebat; in qua conspicui, Brezæus, Melerayus, Villaregius, Carminus, Melodunensis Vicecomes, Charrausius, Noallius atque Auriacus, senex octogenarius castrorum Præfectus; qui tot annis grauem à pugna dehortantibus reponebat; ideò sibi præliandum fortiùs, cùm vnum aut alterum vitæ superstitis annum in aleam ageret, hoste triginta aut quadraginta annos opponente. Dum cædebantur Hispani, continebant se in castris socij; qui plerique Germani, orta gentium æmulatione, eorum exitio lætabantur; atque Auilianam obiicientibus, Carignanum cum gaudio regerebant: adeò plerumque priuata æmulatio publicæ præpollet, ac discordiam serit, magno detrimento communium rerum. d'Auriac.

Per ea ad liberandam Casalim festinabatur. Siquidem vrbem ab Maio desinente oppugnabat Spinola, cum duodecim millibus peditum, atque exceperat parem numerum Germanorum, post Mantuam captam; quam Collaltus noctu inuaserat, portà pyloclastro effractâ; vixque Mantuæ Dux arcis deditione consuluerat vitæ, vrbe direpta per atrocissimam immanitatem. At Casalim propugnabat Toirasius; quámque vrbem Spinola quadragesimo die capturum se affirmauerat, quarto mense iam elapso cupiditate vna obtinebat. Nam Toirasius crebris & ferocissimis eruptionibus, ita oppugnantes vexauerat, cæciderat, atque discerpserat, vt cæsis quatuor hostium millibus, & validissimis, ipsis terrori, mox admirabilitati ob virtutem esset. Et cum eo laudem assequuti sunt, Souuræus eques Melitensis, Cauillacus, Pompadorius, Santaunesius, Boissatus, Turrius, & Riverius; qui à Richelio missus, vt per castra in arcem penetraret, se Germanum finxit, peritus idiomatis, mox vrbe exceptus; & in eam Montausetius diuersa fraude irrepserat, Iesuitam veste mentitus, quanquam Hugonottus; adeò cupiditas gloriæ supra periculum est, quæ per ipsa discrimina ad difficiliora contendit. Sed iam Toirasio pecunia ad stipendium defuerat; ac tametsi eam suppleuisset, primo argento facto in monetam verso, deinde nummis æreis ex tormento cusis, quibus auri pretium fides publica fecerat; tamen vrgente annonæ inopia, vna famis patientia remedio erat; quam dum obsessi ad extremum prorogant, ac Francos duces ad ferendam opem exstimulant; visum est commodum paciſci inducias. Ex ineunte Septembri in sex hebdomadas pactæ cum Spinola; ea conditione, vt Hispani vrbe & castello admitterentur, admittendi etiam arce, nisi per spatium induciarum Franci obsidionem dissoluerent; frumentum interea iusto pretio obsessis suppeditaret Hispanus, nec castrorum munimentis quidquam adiungeret. Idque Iulij Mazarini operâ Toirasius Casalim propugnat. Souvré. Cavillac. Pompadeur. S. Aunés. Boissat. La Tour. Riuiere. Montausier. Mazarin.

 pactum

LVDOVICVS XIII.
Mazarin.

pactum est, quem Vrbanus Pontifex ad conciliandam pacem in Insubres miserat; isque nuper à Rege conditiones Lugduni impetrauerat, quas Hispani viribus freti repudiauerant. Post admissas inducias, Spinola iam afflictatus morbo, & tædio diuturnæ obsidionis extinguitur; dolore in ægritudinem deflectente, & animo infringente corporis vires, cùm celebres illæ ex Ostenda atque Breda laudes, ad vnam Casalim, veluti ad scopulum impactæ corruerent & euanescerent. Interea tertium exercitum in Pedemontium Rex Scombergio ductore miserat; triplexque exercitus numerabat duntaxat octodecim peditum millia, equitum tria; adeò pestis, & cætera incommoda importunæ militiæ, castra exhauserant: regressi in Franciam erant Mommorancius & Effiatus, implebátque eorum vices Marillacus; vt tres Marescalli in dies singuli, Forcia, Scombergius, & Marillacus, vniuersis copiis præessent; aderátque Salcius cum euocatis è Delphinatu Nobilibus. Ij iam ad conspectum Casalis venerant, & induciarum tempus effluxerat, erántque hostem in castrorum septis aggressuri; cùm idem Mazarinus conciliandæ pacis cupidissimus, ex ipsis hostium castris progressus, ducibus Francis pacis nuntium affert, iis quas antè dixerant legibus. Ad id nuntium dum deliberant duces; Hispani è castris aliquot tormenta explodunt; atque ideò ægrè inhibetur Francorum impetus, dum Mazarinus ad Hispanos regreditur; itidem malè acceptus ab Idiasco Hispano, qui pacis studio perinfensus, tormenta emitti iussetat. Attamen cæteris ducibus præpollentibus, se Idiascus continuit; simúlque ordinum principes extra castra Mazarinus ad iurandam suis verbis pacem educit. Ij erant Santacrucius, Philippinus Spinola Ambrosij filius, Dux Noqueræ, Galassus, Picolominius, aliíque; similiter è Francis accedunt Marescalli tres, Salcius, Villaregius, Turenius, Arpaionius, Plessipralinus, & Frangipanius; atque vno assensu, interprete Mazarino, paciscuntur, vt ex Monferrato & Pedemontio vtrinque exercitus dimittantur; Casalis libera sit, cæteræque vtriusque prouinciæ vrbes, tam Francis abscedentibus quàm Hispanis; Maynius Dux (is Mantuani filius) possit ex Monferratensibus vel alia gente Casali præsidium imponere. Mox duces humanissima salutatione & mutua gratulatione excipientes inter se, ad suos quique regrediuntur: non modica Mazarini commendatione, qui feroces & æmulas gentes, pugnæ proximæ æstu incensas, ad pacem traduxit, & mucrones strictos vaginæ reddidit. Franci ipsa die verterunt vestigia, consequenti Hispani; postquam castris exceperunt Toirasium, Prætore Santacrucio virum summis honoribus prosequente; adeò admiratio virtutis ipsum hostem affecerat. Neque immeritò seruator Italiæ audiebat Toirasius, quam ineluctabili fortitudine in vna Casali eripuerat iugo. Deinde aliquid controuersiæ natum est, cùm Maynius tres legiones Francicas Casalim induxisset; ac minabantur obsidionem nouam Hispani; sed quieuerunt, octo peditum millibus à Tauaneo in supplementum adductis; atque anno proximo pax Cherascensis litem omnem diremit.

Pax ad Casalim.

Turene.
Arpaion.
Plessipralin.

Reg's morbus.

Porrò hæc in Italia magnâ Francorũ famâ dum patrantur, publica illorum res

res ingens discrimen Lugduni adibat. Quippe Rex ancipiti morbo decumbens, iam erat conclamatus, omnemque spem desponderant Medici; cùm is ad extrema Christiano ritu se comparans, obita generali confessione noxarum, ac sacrosanctâ Eucharistiâ pastus, diuinâ ope conualescit repentè. Nam rupto abscessu, qui latebat in corpore, & febre exhausta cum purulenta materia, quasi cibus ille cœlestis medicina tum animæ fuisset tum corpori, restituitur valetudini: quâ confirmatâ, Parisios cum Reginis venit.

Anno 31. Charasci de conditionibus pacis actum est fusius inter Imperatorem & Mantuanum; disceptantibus & componentibus pacta, Galasso pro Imperatore, ac pro Mantuano Marescallo Toirasio & Seruienio; ac statutum vt Sabaudo & Mantuano suæ cuique vrbes restituerentur. Attamen postea Regem inter & Victorem Amedeum Sabaudiæ Ducem scripta noua pacta; quibus primò Pinerolium & Perusiam vallem permittebat Dux Regi; mox eandem vrbem & ditionem vendebat, quingentis nummorum millibus; Feria Hispano multùm reclamante, postquàm res innotuit, quasi peccatum esset in priora pacta; sed erat liberum Sabaudiæ Duci suas vrbes distrahere, & suo vtens iure irrogabat iniuriam nemini. Dum Rex iis pactis Germanum ex Mantuano agro exigebat, & Hispanum ex Monferratensi; ab vtroque sibi per nouum fœdus consulebat. Etenim Gustauus Sueciæ Rex, postquam inducias cum Sigismundo Poloniæ Rege contraxerat, operâ Charnassæi Franci Oratoris, à Germanis Protestantibus, in Germaniam classe transmiserat, libertatem vt præ se ferebat asserturus populis, cùm nouum & grauissimum iugum imponeret, atque in Europæ, si Deus fineret, iret imperium. Hic Francorum amicitiam ambiens, & à Richelio forsan ambitus, eodem Charnassæo agente, cum Rege fœdus pangit in quinque annos proximos, quo ipse exercitum in Germania haberet, in quo mererent triginta peditum millia, equitum decem; darétque in stipendij partem Rex annis singulis decies centena librarum millia; cultus Catholicæ religionis illibatus esset in vrbibus captis, ac fas esset Germanis Electoribus atque Principibus fauere neutri partium, continere se, eóque beneficio agere immunes periculi. Id fœdus per Saludiam ad Bauariæ Ducem & Electores Ecclesiasticos delatum, ab vno Treuirensi admissum est, qui se commisit in tutelam Regis, dedítque in pignus fidei seruandas arces validissimas, Ermenstenium & Philippoburgum. Ita Rex dignitatem asserebat foris, at intus & in ipsis regiis laribus Richelij potentia serebat discordiam. Regina Medicæa filium Aurelianensem in partes abduxerat; isque post denuntiatas Richelio inimicitias, primò Aureliam venerat Rege insalutato; deinde in Burgundiam admittente Bellegardo prætore; ac tandem cùm à Rege insequente periculum foret, transit in Sequanos, atque in Lotharingiam Carolo Duce præbente asylum se recipit. Continuò Richelij offensione in Principis comites regium fulmen exploditur; ij erant Comes Moretus Regis nothus frater, Duces Elbouius, Bellegardus, & Roanesius; ac domestici Principis, Puylaurentius, Cognesius, Monsigotus, & Cantelobius; qui rei læsæ

Pax Cherascensis. De Seruien. | Charnassé. | *Fœdus cum Suecia Rege.* | La Saludie. | *Turba in Aula.* | De Moret. De Roanez

Hhhh 3 Maiestatis

LVDOVICVS XIII.

Maiestatis pronuntiati, facultatibus suis spoliantur. Et ea seueritate Senatus Parisiensis statim implicitus, qui cunctatus edictum approbare, accersitus Luparam, acerbis verbis exceptus est, iussúsque Senatusconsultum expungere; iam Richelio refringente potentiæ obicem atque repagula.

Medicea fuga.

Nec Medicæa diu profectionem in Flandriam distulit. Nam post reuocatum Richelium in rerum apicem, ea nusquam mitigauerat odium, sed exacerbata in dies singulos vehementiùs iuxta de Rege & de Richelio querebatur; mulier iam ab Henrici temporibus, riualis impotentior, ad Aulæ conuersiones atque obsequia patum facta, quæ si auctoritate princeps non esset, nulla esse cuperet. Eam ob causam Regem profectum Compendium sequuta erat, non vocata; palamque affirmabat se non ituram in Consilium, quamdiu Richelius adesset. Sed Rex regni curas cùm odio matris anteponeret, ipsi significat futurum commodius, si Molinas secederet, regressúsque Parisios, eam relinquit Compendij, custoditam ab Estræo Marescallo, viro haud accepto; ob sororem Belforiam. Qua de custodia cùm Regina querelas intenderet, reuocatur Estræus atque ipsa haud multò pòst curru in Flandriam fugiens, ab Archiducissâ honore multo excipitur. Existimatus est in eam fugam contulisse multùm Richelius, & clam Medicææ captiuitatis metum fecisse; veritus scilicet, ne aliquando ius suum natura reciperet, quam absentiâ & locorum interuallo diremptam sperabat.

Fœdera cum Lotharingiæ Duce.

Anno 32. Rex Metim cum exercitu venit, intendens propiùs Lotharingiæ Duci, qui parauerat copias, & putabatur cum Imperatore fœdus percussisse. Verùm is perterrefactus diligentiâ Regis, ipsum Metim conuenit, fœdúsque sancit, quo cætera cum aliis Principibus abrogabat fœdera, dabátque Marsalium. In id pactum Ianuario mense iurauerat; cùm Maio incepto ab eo discedit, & cum Duce Aurelianensi fœdus nouum contrahit, atque arma instruit. Verùm eadem celeritate Regis opprimitur; nam Rex itineribus magnis in Lotharingiam properans, Barium occupat, & plura oppida; exercitum Germanicum, cui Estræus præerat, in eandem

D'Alets.

prouinciam reuocat,ac per Comitem Alesium Ducis Enculismensis filium, equestrem turmam profligat. Sic Lotharingus omni ope destitutus, rursum appellat clementiam Regis, nouúmque fœdus sancit, quo Regi tradit Stenæum & Iametium, & Clermontium vendit. Ita patratâ ad Lotharingiam securitate, vna supererat de Aurelianensi solicitudo. Is nimirum post recessum è Francia, à Lotharingia transgressus in Flandriam, apparauerat bellum, palam scripto libello testatus, se id suscipere in Regis & regni commodum, vt grauissimum Richelij iugum excuteret. Ac tametsi pollicitis non starent Hispani, & distractis in diuersa viribus, Aurelianensi exercitum parare haud possent;tamen is lectis equitibus mille & octingentis, ex Leodiensibus & Lotharingis, fretus Mommorancij promissis, qui totam Occitaniam & Aquitaniæ partem venturas in factionem receperat; cum turmis equestribus, per Campaniam, Burgundos, Aruernos, & Rutenos, in superiorem Occitaniam venit, mox Bitterras in inferiorem. Atque Mommorancius in eas partes malo fato abductus; sine odio in

Bellum in Occitania.

Richelium,

Richelium, deiectus spe obtinendæ dignitatis Comestabilis, siue in gratiam Reginæ Matris, factionis ducem in prouinciæ Comitiis se professus, accesserat ad Aurelianensis consilia; eratque periculum graue Richelij, si vt spem Aurelianensi Mommorancius fecerat, Epernonius Aquitaniæ Prætor defecisset. Verùm plura spei contraria contingebant. Nam Epernonius, quamquam & ipse à Richelio multùm auersus, tamen præponderante in Regem fide, in officio stetit: tum plurimæ in Occitania vrbes, repulso Mommorancio Regi se tradunt; in quibus Nemausus & Bellocadium memorandæ, diuersa forsitan ratione; cùm hæc amore fidei, in arcem impositam, magno tum damno tum maiori periculo, communiuerit se ac propugnauerit, illa præpollente Hugonottorum in Mommorancium odio, alteram partem amplexa sit. Rex præterea geminum exercitum immittit in prouinciam, quorum alterum Scombergius ducebat, Aurelianensis assequutus vestigia, alterum Forcia; vti inter vtrumque medius hostis intercluderetur. Sed extemplò vno & leui admodum prælio res disceptata est. Ad Castronouarium, Lauracorum vrbem, fortè occurrebant Scombergius & Mommorancius, suo quisque ducto exercitu, quamquam multum impare; nam sequebantur Scombergium pedites mille, equites totidem ac ducenti; Mommorancio erant tria equitum millia, peditum duo, aderatque Aurelianensis. Ideò Scombergius recedebat ad læuam, recepturus se in proximam vrbem; cùm Mommorancius comitantibus paucis, abreptus cupiditate pugnandi, in equites primos inuehitur, & prima dimicatione equo iam saucio, eóque postmodùm procumbente, decem acceptis vulneribus, cùm in spissos ordines penetrasset, humi fusus capitur, & sicuti erat defertur à victoribus Castronouarium. Simul cum eo Nobiles aliquot cæsi; in quibus Comes Moretius, Rieusius, & Fulladda; sic perculsis atque attonitis Mommorancij copiis, vt nemine opitulante, similiores fugientibus inauspicato loco recesserint. Rex interea in Occitaniam venerat, & adacto Aurelianensi in eas conditiones, quas victo & propemodùm derelicto imposuit, Tolosam profectus, Senatui Mommorancium iudicandum permittit. Nulla dubitatio erat, quin reus Maiestatis læsæ damnaretur, captus dum rebelles in Regis copias duceret, nec ipse abnuebat culpam, vnâ Regis clementiâ spem incertam alens. Et eam Principes Proceresque immenso ambitu implorabant; Aurelianensis, Condæus, Enculismensis, Epernonius, Cardinalis Valeta, cæterique; in quorum preces obduratus Rex, an Richelius rebellionis crimen cumulante perfidia; nam pluribus nuntiis Mommorancius Regi inuiolatam fidem spoponderat, sententiam iudicum impleri iubet. Nec vllus vnquam in tam illustri Mommoranciorum stirpe generosiùs animam posuit; si dignus morte dum viueret, sanè vitâ dignus dum moritur; nec si causam excipias, quidquam in ea morte desideres quod fortitudinem Christianam & Heroicam sapiat. Arnulphus Iesuita adfuit morienti, vberrimum diuinæ gratiæ fluxum demiratus, ac cœlestis prouidentiæ regimen, per culpam atque infamiam inducentis sanctitudinem morti, quam vita voluptatibus & ambitione abducta respuerat. Dolori summo omnibus fuit tanti viri casus, qui passim generosita

Castelnau. d'Arry.

De Moret. De Rieuz. La Feuilla-de.

Mommorancy mors.

LVDOVICVS XIII.

generositate, fortitudine bellica, humanitate, & liberalitate acceptus, maiorum virtutes vt se vno collegerat, sic postremus stirpis vno se extinxit. Aurelianensis haud multò post; indignatus ob repulsam intercessionem secessit in Flandriam, reuocato in Richelium odio, in quem Mommorancij necem conferebat. Rex Parisios cum Regina venit, Richelio hærente Burdegalæ ob grauissimum morbum. Quâ in vrbe lenta febre Scombergius è viuis abiit, fide in Regem, prudentia in consiliis, in bello fortitudine, secundus nemini; donatus nuper Præturâ Occitaniæ, quæ ad filium transiit. Et hæc eo anno: nam ad Annales nostros minus spectat Gustaui Regis mors; qui Nouembris duodecimo in pugna Lutsenia cæsus primo congressu, reportauit ex hoste victoriam; vnus mortalium qui ab tumulo vicerit.

Seguerius custos sigillorum

Anno 33. Postquam conualuit ab lethifero morbo Richelius, substituitque Petrum Seguerium Castronouo ad sigillorum custodiam, virum probitate, ingenio & ciuili prudentia perillustrem, Castronouum arce Enculismensi inclusit; curat nouos Equites Sancti Spiritus dici, quos sibi artiùs deuinciret; tum ad Carolum Lotharingiæ Ducem applicat animum. Ille lusorum instar, qui primam reparaturi iacturam, alteram faciunt, vt vrbes Regi datas reciperet, noua cum Hispanis & Imperatoribus nectens consilia, legebat militem nec Guroni legato regio se spectandum præbuerat; permissis præterea Margaritæ sororis cum Duce Aurelianensi nuptiis, quas spoponderat se prohibiturum. Quas ob res primùm compellatur ad clientelam Barriensis Ducatus præstandam, ad quam adstringi cùm se pernegaret, edicto Senatus Ducatu deiicitur; simúlque Rex occupato Barrio, cum copiis in Lotharingiam tendit. Dux nuper conserta cum Suecis pugna, partitus victoriam, peditatum amiserat, equite victor; atque impar repellendo Regi, Cardinalem fratrem ad eum mittit, qui nouo fœdere intentatum fulmen discuteret. Rex nihilominus euocato ex Germania Forcia, copiisque adiunctis, post capta plurima in Lotharingia oppida, rectâ Nanceium venit, primariam vrbem, & parata obsidione, vallum & aggerem designat militi, ineunte Septembri. Tanta celeritate Dux perculsus, & omni ope quam plurimam sperauerat destitutus, rursum fratrem ad Regem legat, qui diù cum Richelio colloquutus, Ducis nomine Regi Nanceium spondet, ac tradendam Margaritam sororem. Verùm & sororem mutata veste clam mitti Nanceio curat, ducique in Flandriam; ac Dux præfectum vrbis vetat die dicto Regem admittere. Ea tergiuersatione commotior Rex, ad arctiorem oppugnationem se comparat, iubétque Forciam Ducis fugientis hærere vestigiis, cúmque quouis assequi modo & capere. Nec Forcia is erat, qui exequeretur munus negligenter. Quamobrem Dux ne opprimeretur, petita securitate, conuenit Richelium, & post plurimam altercationem, assentitur prioribus pactis, ac traditurus Nanceium in castra ad Regem cum Richelio venit. Quod præstitit, quamquam multùm reluctans, & biduo adhuc nonâ morâ consumpto; tandem cùm non esset effugio locus, iubet vigesimo quarto Septembris educi præsidium, Regémque admitti; mox de promittentis fide parum sollicitum,

Rex Nanceio excipitur.

post

post tantum pignus ac tam opulentum, quod promissam fidem adæquaret. Brassacus vrbi præfectus imponitur, nouóque munimento vrbs ab arce abiungitur. Mox Lugduni seditio oppressa est, & in pœnam vocata; quæ antè exarserat, ob noua pretia mercibus facta, ad vectigal Regi persoluendum. Cùm enim plebs insaniens ad publicas redemptorum ædes concurrisset, & supellectilem diripuisset, idémque tentasset in Mercatorum Præpositum; sedata est Alincurij Prætoris diligentiâ, & spes facta pretij noui tollendi. Sed à Rege missus est Iudex ad reos plectendos, simúlque quatuor legiones in vrbem inductæ; quarum ope indictum nouum pretium, vectigálque impositum, & aliquot ex seditiosis necati suspendio; Rege tam domesticam luem, quàm externum hostem profligante.

Seditio Lugduni.

Anno 34. Nouæ in Lotharingia turbæ oriuntur. Quippe Dux Carolus, ob iacturam Nanceij conceptâ ingenti molestiâ, quod prius tentauerat, exorditur commentum; nempe Ducatu repentè abdicato, eum inscio Rege in fratrem Cardinalem confert; ac raptis bis mille peditibus & octingentis equitibus, è Lotharingia prodit, petítque Germaniam, Imperatori addicturus militiam. Continuò Franciscus galero rubro deposito, Luneuillæ se in Ducem gerit, ac Claudiam Ducissæ sororem in vxorem ducit. Ea res cùm noua Præfectis regiis videretur, de re tota Regem certiorem faciunt, ac sponsos cum Falsburgensi sorore Francisci Nanceium abducunt, honoratè quidem, sed securè. At ij deceptâ custodiâ liberi euadunt; Falsburgensis quidem virum veste mentita, sponsi mutati in rusticos, fugiúntque in Flandriam; Nicolaa Caroli Ducis coniux, quæ sponte hæserat, Parisios per Arpajonium ducitur, ibi deníque hospitium ponit, dum maritus nouam sortem nouúmque connubium experitur. Rex interea occupabat arces, quas Carolus obtinebat præsidiis; atque cæteris leui negotio captis; in Motha expugnanda plus insumptum operæ ac laboris. Ea decima tertia à Nanceio leuca, in sublimi & abrupta rupe posita est, subiectis infra campis, ac nullo montis iugo in altitudinem æmulo; excauatæ fossæ in ipsa rupe, muríque positi; ac propugnabat Ischeus præfectus, cum quadringentis militibus, vbere commeatu in vim & famem munitus admodùm; vt arx videretur vnâ temporis morâ expugnabilis. Et primò quidem lente obsidione oppidum premere; cingentibus Arpajonio & Forcia filio; deinde postquam Forcia ipse cum Germanico exercitu accessit, Francorum impetu eiusmodi moras auersante, vis adhibita est. Extemplò tormenta displosa, & erecti cuniculi; sub initia quidem labore improbo & fructu modico; cùm rupis durities tam ligonem retunderet, quàm repelleret globos. Verùm cùm indefessæ operæ nihil arduum sit, plures oppidi ædes tormentis euersæ sunt, ac quod magni momenti fuit, Præfectus Ischeus fragmento cæsus est; effossi præterea cuniculi aliquot; & in ipsam fossam agger perductus est. Nec se oscitanter propugnabant obsessi; quanquam nullum telum infestius obsidentibus, quàm saxorum ingentium moles, quæ spisso numero Lotharingi in subiectos milites prouoluebant; erátque eo pugnæ genere spectabilis Eustachius, præfecti frater, ac religiosus; qui semel obseruatus est intra sex horas de-

Turba in Lotharingia.

Motha capta.

d'Ische.

LVDOVICVS XIII. cem saxorum plaustra in legionem Tonneriam effudisse; Iupiter nouus, qui lapidibus plueret; atque is post necem fratris obsessos à deditione diu inhibuit. Tandem vno propugnaculo vi cuniculi euerso, euersus est propugnantium animus, redditúmque Forciæ oppidum, quinto mense ab quo oppugnari ceperat, cùm in proximam hyemem producenda obsidio crederetur; sícque totâ Lotharingia Rex potiebatur. Deinde accessit è Germanico exercitu incrementum alienæ victoriæ. Siquidem Sueci prælio ad Norlingam victi, cùm haud paucas vrbes præ tuendi infirmitate desererent; eæ se ad fidem Regis & tutelam applicant vltrò; in quibus Manhenium validum ad Rhenum & Neccarum oppidum; in Alsatia ciuitates Colmaria, Haguenoa, Salestadium, aliæque; & quod instar prouinciæ erat Philippoburgum à Suecis Regi permissum; cui statim impositus Arnaudus præfectus, misto Francis Germanisque præsidio. Eos successus perfecit Aurelianensis Ducis regressus in Franciam. Is pertæsus diuturnæ absentiæ, & impellente Puylaurentio, quem nuper inflictum per insidias vulnus ad mortem admouerat, venatum simulans, manè Bruxellis cum Puylaurentio & paucis aliis prodiens, cursu continuo per leucas viginti quinque producto, Capellam in Picardia venit; felici venatione, qua patriam & beneuolentiam Regis reciperet. Ingenti gratulatione à Rege, Richelio, & vniuersa Aula exceptus, persanauit domesticum vulnus; ac Puylaurentius in Richelij affinitatem admissus est, qui reconciliationis præs & vinculum foret.

Philippoburgum captum. Anno 35. Philippoburgum Franco eripitur. Barbergi æmulatio id intulit damnum. Hic gente Germanus arcem annis quatuordecim Præfectus sub Treuirensi tenuerat; noueratque quæ in ea firma essent, quæque inualida; quam indignatus sibi ab Treuirensi, postquam eam Sueci dimittunt, non traditam, ad Galassium deficit, Prætorem exercitus Imperatorij; arcis occupandæ rationem aperiens. *Galas.* Nec à proposito aberrauit; aqua fossarum asperitate frigoris congelata, per obscuram noctem omnia simul propugnacula arcis inuadit, nondum absoluta; atque præsidio morbis imminuto vim haudquaquam ferente, potitur arce, Arnaldo præfecto saucio & capto. Tum victores Spiram sine negotio capiunt; quæ eiusdem Electoris ciuitas Francis pariter commissa fuerat; recepta postmodùm à Marescallis Forcia & Brezæo (is sororem Richelij habebat coniugem) cùm ipsa Treviris ab Hispanis inuaditur; leui quidem in speciem expeditione, at seriem perpendentibus, maxima, & multiplicis calamitatis ferace. Ferdinandus Regis Hispaniæ frater, idémque Cardinalis, ab Hispania mari Genuam vectus, & per Insubres transgressus in Germaniam, *Bellum Hispanicum.* festinabat in Belgium capessiturus prouinciæ regimen, amita Elisabetha antè demortua, ac per viam cum Ferdinando Romanorum Rege Suecos ad Norlingam luculentâ victoriâ profligauerat. Is porrò ea auctus gloria, cùm molestius ferret, vnicum ex Electoribus Treuirensem confugisse in asylum Franciæ, per Emdenum Comitem Treuirim pyloclastro inuadit, absente præfecto Bussilameto; Francos cædit, vrbem occupat, & Philippum ipsum Electorem, direpta supellectile, in custodiam

diam rapit, Lucemburgum ducit, dein Namurcum. Rex fœderati Principis calamitate perculsus, Ferdinandum de restituendo viro appellat; quem cùm is negaret posse restitui, Imperatore & Hispaniæ Rege inconsultis, occasio data est difficillimi & molestissimi belli, quo statim Europa tota conflagrauit. Etenim vtraque gens, Franci & Hispani, æmulatione pari, ne ambitionem dicam, paribus viribus, offensione pari incensa, instaurata veteri contentione ob gloriam, fomitis instar flammam corripuit; iámque sexennium à Mantuano bello depugnabant alieno nomine, nihilque deerat exacerbatis in mutuum odium animis, præter ceremoniam belli indicendi. Quæ per fecialem Francum est obita; atque bellum denuntiatum Bruxellis, Maij duodecimo. Richelius eius indicendi Regi auctor potissimus fuit, siue ab Batauis adactus propemodùm, qui nisi bellum significaretur, minabantur pacem cum Hispano; siue concepto dudum consilio, ad opprimendam gentem Franciæ æmulam, suúmque populum ad potentiæ apicem euchendum; siue ad alimentum ambitionis priuatæ, re tam ampla suscepta, vnde sibi suæque stirpi, opum & auctoritatis inexhaustum fundum compararet. Sanè vt consilia latent, sic manifestum est per euentum, vnam mortem intercessisse magni viri consiliis; quæ promovebat ad certum exitum, nisi Deo aliter visum esset, necessitate mortalitatis interpellanti prosperrimum cursum. Attamen creditur præfestinasse Richelius, nondum satis ad inferendum bellum instructis viribus, & seditione per intestinum morbum exurgente; quanquam id malum felicitas subsequens statim emendauit. Porrò ea seditio sic prorupit in Aquitania.

Seditio in Aquitania.

Cùm ad legendam pecuniam plurimæ vectigalium species in totam Franciam imponerentur; nam iis Richelius haud parcebat; res per se molesta redimentium & exigentium asperitate euadebat molestior; in Aquitania præsertim; quæ gens tributorum immunitatem obtendit, estque ad permovendum prona & facilis, concepta seditio in lucem prodit. Primus Burdegalæ furor apertus est; cauponum vilis natio & turbulenta, ob ignavum otium & victum opiparum, assueta commodis, tributo leviore imposito, tumultum incipit; ac cæso redemptorum vno, in cæteros publicanos impetum facit, Desagnum honestum ciuem intercedentem tumultui perimit, móxque plurimi è plebe reliqua adiuncti cauponibus, ædes publicas, fenestris effractis, & incensis foribus, inuadunt, vastant atque diripiunt. Ad ea extemplò Epernonius euocatus, mira animi fortitudine turbas opprimere aggreditur; cùm enim clementiâ & patientiâ ingrauesceret cœpta seditio, iámque insanæ plebis magna pars dimidiam vrbem inuasisset, in qua se munimentis doliaribus instruxerat contra vim; ille senio grauis, nam agebat annum octogesimum quartum, inscenso equo cum Nobilibus viginti duobus, & stipatoribus viginti quatuor, quos ire pedibus iussit, incipit profligare multa furentium millia, armis & munitionibus tuta; perficitque tandem, præliis pluribus ad munimenta singula editis, non sine strage tum suorum tum ciuium, nec absque capitis sui periculo, versantis inter sclopetorum spissimas glandes, & oppositi

imminentium e fenestris saxis. Deiectis munimentis, & receptis ædibus publicis, turbam cæteram aliquatenus pacatam in recta dimisit; donec post dies aliquot, rusticorum turbæ effusæ in sancti Surini suburbium, instaurant periculum. Etenim seditiosum ciuem compellabant rustici, vt patefacta portâ vires adiungerent, futuri optimo cuique terribiles & exitiosi; quod discrimen cùm grauissimum esset, Epernonius per aduersam portam in promiscuos irrumpens, cæsis pluribus; gregem disiicit, & securitatem tum vrbi tum prouinciæ peperit. Quippe furor Aquitaniæ vrbes momento inuaserat, veluti in membra sparsus è capite; atque excepto vno Montalbano, nulla vrbs in amplissima prouincia fuit, quin aliqua cæde se contaminaret. Aginni præcipuè & Petrocorij inundauit furor; Aginnates ex Curia Subsidiorum nuper instituta, senatores viginti mactarunt; cæteros omnes, & Electos quos vocant obtruncaturi pari insania, nisi Berneti in Camera Edicti Præsidis prudentia tumultum pressisset. Petrocorios pariter Vertamonis præfecti iudiciis, industria amouit à cædibus; donec à Burdegala vt proruperat malum, sic emanauit remedium, tranquillitate in prouinciam cæteram propagata, maxima vectigalium parte extincta. Et ea proximi belli præludia.

Du Bernet

Vertamon.

Pugna Aueniaca.

Ad quod auspicandum, quinque exercitus Richelij operâ Ludouicus instruxerat; eorum tres in Belgio, Germania, & Lotharingia, duo in Insubribus, & Rhetis nauaturi militiam erant, præter duas classes, quibus vtrumque mare obtinebatur. Singulos paucis, ne confundam res, persequar. Primum exercitum inducebant in Belgium Marescalli Castillonius & Brezæus, in quo viginti peditum millia, equitum septem, quinquaginta tormenta, ducente Meleravo summo præfecto, qui & ipse Richelij affinis. Ij cùm in Lucemburgium progressuri Treuirim tenderent, incurrunt in hostilem exercitum, quem Thomas Princeps, Sabaudiæ Ducis frater, ducebat cum imperio. Quippe Duce Franciæ partes amplexo, duo fratres Cardinalis Mauricius ac Thomas ad Hispanum se verterant, siue familiarum principalium more, quæ plerumque se in partes diuidunt, vt factione alterutra vincente, qui in victis sunt, opem & subsidium in victoribus habeant, siue ab Hispano opulentioribus conditionibus illecti, rem suam facerent. Ad Auenium, qui pagus est in Leodiensibus, Thomas Princeps exercitum numero imparem commodo situ muniuerat, locato pedite sepes inter, quæ pro vallo forent. Nec difficultas remorata est Francos. Instructis ordinibus die Iunij vigesima impetum faciunt, ac tametsi à peditatu hostium primo congressu plures ceciderint; tamen equitatu Hispano statim disiecto, & peditatus ipse obrutus est, partáque victoria, in qua cæsa hostium quatuor millia, capti sexcenti, cum signis, tormentis & impedimentis; è Francis ducenti equites, sexcenti pedites occubuerunt. Victor exercitus adiunxit se postmodùm Batauorum Ordinum copiis, ad vrbem Traiectum, quas ducebat Orangius Princeps, erantque sub signis quadraginta quinque hominum millia, ductis centum quinquaginta tormentis, quorum vt terror summus & expectatio fuit, sic opera inanis, & euentus sterilis omnium rerum, præterquam

La Meleraye.

Auein.

quam infamiæ. Nam Cardinalis Hispanus, quem de more gentis Infantem dicebant, post Aueniacam cladem, strenuo & diligenti labore exercitum instaurauerat, legerátque quatuordecim peditum millia, equitum septem, quos fossa ad Tillemontium oppidum clauserat. Mox aduentante hoste tam numeroso impar recesserat, duxerátque Louanium militem. Tillemontium cùm occluderet portas, vi captum est, ac direptum, magnâ ignominiâ capientium; cùm sacræ res & personæ distractæ & violatæ sint, nec vllum furori frænum adhibitum. Quamquam ignominiam Franci in Batauos & Anglos conferunt, qui primi prorumpentes in oppidum, ea patrarunt indigna atque atrocia, quæ odium in religionem suadebat hæreticis. Sanè deinceps victorem exercitum nulla prosperitas, multa calamitas excepit. Nam discordiâ inter duces Orangium & Francos coorta; cùm ille istorum gloriæ inuideret, ac priuatim infensus esset Richelio, lentè capiebantur consilia, implebantur lentius, subministrabatur parcè annona, quod munus Batauorum erat; & momentis rerum euanescentibus, nihil commodè tentabatur, nihil opportunè. Sic frustra oppugnatum Louanium, soluta obsidio; ac mox à Flandris capta arce Skinquia, ad eam recipiendam ductus cum Batauo Francus exercitus, transfugiis magnam partem exhaustus; exaruítque tam citò primus lauri palmes, intermortuâ vincentium gloriâ.

Tillemontium captum.

Germanicum exercitum excepit exitus non dissimilis. Eum administrabant Cardinalis Valeta & Dux Veimarius, è Saxonum Principum stirpe, qui merebat Regis stipendiis; ac Valeta postquam Bipontem periculo liberauerat, pulso ab obsidione Galassio, adiunctus Veymario Rhenum transmiserat, ea spe vt exceptis Suecis victor in Germaniam peniriorem inuaderet. Sed Suecis pariter inuidentibus, procúlque stantibus; & mox Germanis post copias auctas Galassij & Mansfeldi ductu imminentibus, Francis sua vice recedendum fuit, & celeriter quidem. Estque receptus ille percelebris, quem Valeta & Veymarius, per obiectum Rhenum, per Autumni tempestatem incommodam, per spoliatos agros & desertos, longo terrarum spatio confecerunt; insequentibus prementibúsque vestigia triginta equitum millibus, viginti peditum; frontem & arma conuertentes perpetuò, donec Meti excepti sunt. Nec fraudandi sua laude Mouyus & Cahusacius, qui cum trecentis equitibus, comparandi Leonidæ & Spartanis, obiectu corporum fregerunt hostium impetum, cæsi antè quàm victi, parta securitate commilitonibus suo exitio; & laudandi quos belli sors ad meliora seruauit, Guichius Comes, Turenius, Coëslinus, Santagnanius, Fleixius, Guebrianus, Camburius, atque Mombasius; & præ cæteris Nesius, qui Valreuangæ præfectus Galassium ruentem cohibuit, fregitque fortiter quatuor impressiones, tandem quinta oppressus, & cum præsidio cæsus; Codrus Francicus, qui pernicie capitis, patriam tegeret, ciuémque seruaret. Nihilominus Galassius imminebat Lotharingiæ atque Campaniæ, cùm Nobilium fama perterritus, quos è proximis prouinciis Richelius conuocauerat, cursum reprimit, & regreditur

Valeta receptus è Germania.

Mouy & Cahusac.

De Guiche. Turene. Coëslin. Sant Agnã. De Fleix. De Nets.

LVDOVICVS XIII.

Exercitus in Lotharingia.

in Germaniam. Mansfeldus interea Franquendalium capit munitissimum in Palatinatu inferiori oppidum; quod vti & cætera vindicarunt sibi Hispani, Palatino iam antè expulso. In Lotharingia octodecim peditum millia, equitum duo Marescallus Forcia obtinebat; iisque Ducem Carolum non tam oppugnabat, quàm pulsum exigebat; nihilque gestum memoriâ dignum, præter oppidum sancti Michaëlis, quod ab ipso Rege tertio die ad arbitrium captum est.

Valentia obsessa.

In Italia magna rerum vt in cæteris moles & species, leuis etiam fructus, imò ignominia fulgorem extinxit. Crequyus Marescallus Francicas copias Principibus Sabaudo & Parmensi adiunxerat, vir fortissimus, & in Lediguerij schola eruditus; simúlque fœderati Valentiam obsidebant, vrbem in Insubribus munitam, & magni rebus Hispanicis momenti. Sed illicò praua æmulatio corrupit sana consilia. Nam Dux Sabaudiæ Parmensem sibi æquiparari non patiebatur, & Crequyus assuetus Sabaudo obsequi, minus Parmensi se accommodabat, cùm vni obedientia faciliùs quàm duobus præstetur. Sic dissentientibus animis, subsidium in vrbem à Coloma inductum est, & à Triumviris soluta obsidio. Attamen Crequyus Pado transito in Mediolanensem agrum excurrit, & in eo arcem Bremam ponit, munitque erectis decem propugnaculis, Valentiæ futuram vicariam; eámque Rex Mongalardio committit, adiectis quinque legionibus, & quingentis equitibus; nouam anno proximo probri materiam.

Brema munita. Montgaillard.

Rohanij in Rhetia victoria.

In Rhetia res vt ab vnico Duce administrata est, sic processit felicius; adeò in omnibus Monarchia præstat, cùm ad vnum pertinent gloria atque infamia. Is Rohanius, qui post Hugonottorum postremam pacem, Venetiis cum imperio versatus, admittente Rege reuocatus in gratiam, acceptis septem peditum millibus, & quingentis equitibus, Vallem Telinam ab Insubribus tutabatur; in eos irrupturus, quando Principes fœderati cum Crequyo conuenissent. Verùm & ipsi peculiaris hostis, prælij & victoriæ occasio fuit. In Rhetiam ab Alsatia venerat; statimque in Valle Telina castella & arces ad transitum commodas occupat, Bormium, Riuam, Chiauennam, & cæteras; imminebátque Insubribus, cùm audit septem millia Germanorum in Bormiensem agrum irrupisse, & paratos in Insubribus Hispanos vt Chiavennam inuaderent. Rem tam ancipitem ratus celeritate vna profligari posse; relicto Chiavennæ præsidio copias Bormium in Germanos rapit, eósque gemino prælio aggressus, fundit fugátque, paucissimis neci per fugam ereptis; tum Chiavennam regressus, fama victoriæ præcurrente, à consilio Hispanos deterret. Id ineunte Iulio contigit; cùm Octobri mense Fernamontius octo peditum millia rursum inducit in agrum Bormiensem, vimque arci intentat; nec cunctatur Rohanius, quatuor peditum millia in eum perducit, pugnam è vestigio conserit; difficillimam prorsus atque ambiguam; qua demùm victi Germani, bis mille cæsis, fugam capessunt; ingenti Francorum peditum gloriâ; quos vnicè Regi collaudauit Rohanius, eósque facinus satis ipsum deprædicat. Vndecimo die post patratam victoriam, quasi renascentibus Hydræ capitibus; ecce Serbello septem hominum millia & quingen

quingentos equites ex Mediolanensibus ducit in Telinam vallem, simúlque Skliquius Germanorum tria millia ex aduersa parte opponit. Rohanius supra Herculem, qui contra duos pugnaret, vt partiretur æqua lance victoriam, in Hispanos conuersus, omissis tantisper Germanis, eosdem ducens qui modò Germanos vicerant, hosti occurrit, munimentis strenuè tecto ad radicem montis. At nec inæqualitas loci nec virium, retardauit Francorum impetum; in munita castra irrumpitur, pugnatur acerrimè, ac tandem per montis abrupta enitente Clausio centurione, & in terga hostium fulminante, à Francis vincitur, magna Hispanorum strage; quorum supra quingentos occiderunt bis mille; multi capti cum vexillis & sarcinis. Victor Rohanius postquam excursionibus Mediolanensem agrum diripuit, in Vallis arces se recipit, tergeminâ laurea per strenuam fortitudinem partâ.

Lirinenses Insulæ.

Tot irruptiones Hispani vna Insularum inuasione rependunt. Eæ geminæ, dictæ olim Lirinenses, in Prouinciæ Phocensis finibus, breuissimo spatio inter se diremptæ; quarum altera, sancta Margarita, leucâ in longitudinem patet, sterili admodùm solo, sed defensa castellis quinque; altera sanctus Honoratus, spatio arctior, sed feracior cultu, cœnobio valido propugnatur; vtraque Monachorum religione & piissima solitudine apud Patres celebris, nunc belli horrore inculta prorsùs, euersis pietatis primæ monumentis; postquam Hispani eas insederunt. Leui præsidio tenebantur, quod extemplò actum est ad deditionem. Eratque illud Hispanorum consilium, vti & proximo anno est patefactum; eam Prouinciam, Occitaniam & Aquitaniam, per oppida in finibus capta, habere infestas; non inconsultè, nisi rem euentus in consulentium luem conuertisset. Sub anni finem, Petrus Seguerius Cancellarius dictus est, Stephano Haligreo morte rapto; isq; anno ætatis quadragesimo septimo ad eum apicem euectus est; tanto populorum plausu, quanto virtutum & meritorum consortio; nec potuit clarissima Segueriorum familia desinere illustriùs, quàm in supremo dignitatum fastigio, & in viro supra dignitatem suam eminente; nam postremus esse suæ stirpis dicitur.

Seguerius Cancellarius.

Coloredus captus.

Annno 36. Coloredus Cæsareus Dux, duo equitum millia Zircum ducebat ad Carolum Ducem, cum à Marchione Forcia fuso milite capitur; opitulante fortissimo Gassione, & hæc anni auguria, fausta in speciem, fallaci exitu. Et Bellum in Insubres videbatur totum imminere. Eam in rem Parmensis Dux, cùm venisset Parisios, iuuenili potiùs impetu, quàm vlla certa ratione, à Rege magnificè exceptus, Hispanis & Mutinensi Duce in eius ditionem irrumpentibus, regressus in Insubres erat. Erántque instructa ad gerendum bellum cuncta accuratè, missáque octodecim peditum millia, equitum duo supra quingentos; quibus adiungendæ Sabaudicæ copiæ, cum Rohanij milite, implerent triginta peditum millia, equitum octo. Sed ea diuersa à consilio euentus rapuit. Parmensis postquam vindictam in Mutinensem effudit, cœpit cum Hispanis clam agere, anno sequenti discessurus à Francis, nihilque in posterum in fœderatorum contulit causam; seu sponte seu vi ad Hispanos conuersus. Sabaudiæ Dux

Parmensis secessio.

Toirasio

LVDOVICVS XIII. Toirasio partem regiminis tradi peroptabat, idque Crequyus libenter passus est, admisso dignitatis consorte; quanquam repugnante Richelio, cui Toirasij virtus suspicioni erat, quia offensa; nam medium nihil Richelio, qui ad eum accederent, necesse erat flecti aut frangi. *Toirasij mors.* Porrò Toirasius fide per calamitatem inuiolata insinuabat Duci amorem in Franciam; idque constitit post extinctum ipsum Toirasium, qui cùm Fontanam castellum nullius nominis oppugnaret, exploso tormento globi effectum inspiciens, glande sclopeti percussus, momento occubuit; ingentis in Italia gloriæ, quam auxisset plurimum, nisi Richelij odium an æmulatio, virum summis dignum, post Casalis propugnationem, habuisset in infimis. Nec aliud gestum quàm ad Nauilium prælium (ea Ticini pars ab amne Mediolanum inducta) cuius laus prima celeritatis, proxima fortitudinis fuit. *Pugna ad Nauilium.* Quippe Crequyus soluto Nauilij ponte, cùm vltra Nauilium copias Francorum duceret, citra Sabaudicas Dux, Leganesius Mediolanensis Prætor ad opprimendum Crequyum aduolat. Sed ille ad destitutum locum regressus, in quo pons restitueretur; dum illi ponendo Dux incumbit strenuè, solus hostem tulit, donec Dux mirificâ diligentiâ per impositum pontem venit subsidio. Tenuit dimicatio quatuordecim horas, ingenti partium obstinatione, quam diremit nox; Hispanorum bis mille cæsis, iacturâ non leui; quam & ipsi fassi sunt, nocturno receptu & repentino. Lentior Rohanij in Mediolanenses irruptio remorata est victoriæ spem, qui Guasconium Serbellonis legatum munimentis postquam depulerat, tardiùs in hostilem agrum infunditur, patrato iam ad Nauilium prælio, nihil consequutus præter vastationem agrorum; *Guasco.* cùm lues propius admota Franciæ, ab Italia mentem abduxit & operam.

Dola obsessa. Siquidem Condæus Princeps Dolam oppugnabat, Sequanorum vrbem primariam; qui neutralis olim conditionis, cùm ab Gustaui funere Hispanos fouisse omni cura & studio dicerentur, ideò visi conditione prima excedere, bello appetebantur. Princeps obsidionem Maio exeunte instruxerat, deduxeratque ad medium Augustum, validissima ciuium propugnatione repulsus, & fortissimis eruptionibus; cùm Duce Carolo & Lamboyo aduenientibus, iubente præterea Rege, & copiarum partem euocante, soluit obsidium, séque in Burgundiam recipit: & præter opinionem munita ciuitas, tempus Principis & tormentarium instructum consumpserat: missi ad Regem equites bis mille, pedites octies mille; in tutelam Burgundiæ seruati cæteri. Mittendi autem ea fuit necessitas.

Irruptio in Picardiam. Hispani ingenti exercitu irruperant in Picardiam. Etenim occulto prudenter consilio fraudem fecerant sagacitati Richelij. Decem hominum millia bello in speciem repellendo habebant in Artesiæ finibus; dum Picolominius & Ioannes Verthius magno exercitu agros Leodiensium vastant, *Iean de Verth.* & admotis triginta hominum millibus Leodio obsidionem intentant. At vbi calere rem arbitratur Richelius, & in alias prouincias intendit securior, repente Germani omisso Leodio, adiungunt se Hispanis, & Principe Thoma omnium Duce, Capellam obuallant in Picardiæ finibus, capiúntque, *Du Bec.* præfecto Marchione Beccio arcem vi tradente; qui postea in meritum honorem

honorem & dignitatem est restituturus. Tum hostes vecti victoriâ, vno cursu, Castelleto, Roia, & aliis oppidis, vetante nullo, quæ erat consternatio, potiti, Somonam transmittunt, & eodem impetu Corbeiam capiunt. Tam improuisa irruptio cùm percelleret omnium animos; Parisienses præ cæteris, vti proximè admoti ad periculum, nam in portis versabatur hostis, sic metu admisso intimè, cum tumultu vasa colligebant; ac forte muri ad sancti Honorati suburbium deiecti erant, ad augendum vrbis pomœrium; iam belli fortuna amplitudinem vrbis in calamitatem vertente; tuncque vna fluctuantis Franciæ anchora Richelius fuit. Is fortissimâ confidentiâ & inuicto animi robore, toto periculo in se arcessito, metum dispulit, reuocauitque audaciam. Cùm antea nunquam prodiret in publicum, nisi frequenti stipatorum & Nobilium satellitio; modò solus in aperto curru, seruo à pedibus comite, incedebat per vicos, salutabat quemque beneuolè, inimicis obiectabat caput, vultu erecto præferebat confidentiam; rémque statim aggressus ingenti sollicitudine, conscribit quadraginta millia bellatorum; mirifica omnium Ordinum alacritate; nec defuit Rex Richelij vigilantiæ, qui Parisios venit, obiecturus salutem suam tutelæ ciuium. Metu expugnato, hostis illico victus est; obsidetur Corbeia, agúntque in castris Rex, Aurelianensis, Suessionensis, Richelius, cæterique magno numero Proceres; estque vrbs per Autumni imbres incommodos, & propugnantium robur, acta ad deditionem; cæteræque postmodùm præter Capellam receptæ. Et ea Richelij laus præcipua fuit, luctantis in pondera palmæ instar, & surgentis illustriùs, quò grauius premebatur; sanè quod minus præcauerat, fortitudine summa emendauit; & Heroum est, quod peccauit infirmitas, virtute sancire & restituere. Nec vnâ machinâ impetebat Hispanus Franciam, simul altera intentabatur Burgundiæ; & ea pariter à Germania, inexhausto illo seminario militum. Nam Galassius ab Alsatia in Sequanos promotus, quadraginta bellatorum millia, postquam Carolum Ducem & Lamboyum exceperat, inducebat in Burgundiam; eo consilio, vt se ad Parisios adiungeret Picolominio; quo cum aberrasset, vniuersam prouinciam designabat victoriæ. Rex opposuerat exercitum Germanicum, ducibus Cardinale Valeta & Veymario; iíque Galassio Diuionem petenti obiecerant se cum Condæi copiis; sed ex inæquales admodùm hostium impetum ægrè retundere aut ferre poterant. Attamen per eas Galassius Diuione amotus, Ladonam modicum in finibus Burgundiæ oppidum toto exercitu cingit; hinc Cabilonem, mox Lugdunum victor progressurus: erátque extrema omnium consternatio; adeóque imparata ab hoste Francia, vt vel sulphurei pulueris summa in vrbibus penuria foret. Iam ciues ad tutandum inualidum oppidum supra vires contenderant, & labe illata se in fossâ hostis locauerat, proxima luce vrbem oppressurus; cùm in eam Ransanius à Condæo missus nocte inexploratus ingreditur, introducto simul subsidio. Nec mora, post quietem captam, is cum luce in hostem erumpit, & perculsum magna strage è fossa deturbat; quo factum vt accedente Autumni intemperie, & exundante extra alueum Arare, obsidionem Galassius soluerit; militem ægrè, ac tormenta difficilius & impedi

Galassius in Burgundia.

S. Iean de Lôue.

Ransau.

impedimenta è cœnosis votaginibus & torrentibus aquis expediens. Eóque impegit minax illa procella, quæ naufragium minabatur Burgundiæ, ipsa cœli imbribus mersa; ac tanto periculo intra metum clauso.

La Saludie. Hermenstenii captum.

Anno 37. Saludia Cæsareis Hermenstenium optimis conditionibus tradit. Arx ea ad Rhenum validissima, Regi ab Electore Treuirensi permissa, eodem propugnante Saludia iam vigesimo mense, nullo subsidio, hostem repulerat: cibariorum necessitas deditionem extorsit, quæ Verthio facta; Galassio, cæterisque ducibus frustra in eam rem connixis hactenus. Nec Saludiæ laudem inficiari posteritas debet; eò maximè, quod prudentiæ, fortitudinis, & patientiæ, nullo præmio, æmulo Bussilameto gloriam deterente, sibi ipsa virtus præmium fuit; & Saludia postmodùm iusto munerario addicturus operam, Oratorij Patribus se adiunxit. Id Hispano præludium, cùm ad cætera iam cupiditatem dexterámque porrigeret. Nam anno superiore Bascones subiugaturus (& ij à Vasconibus diuersi) & in proximam Aquitaniam inuasurus, immiserat ductore Noquera Duce duodecim hominum millia, fanum Ioannis Luciensis ceperat, ac Socoam portu commodam arcem muniuerat. Ad primam expeditionis famam Epernonius Baionam venerat, ac tametsi destitutus copiis, ac morbo afflictus, tamen præsentiâ suâ atque prudentiâ, accedente Vertamonij sollicitudine, nutantes ciuium confirmauerat animos, posuerat munimenta locis opportunis, lapsu temporis diruta, atque annona laborantem vrbem instruxerat; dum Hispanus se intra Socoam muniebat, refrigescente vtrinque primo illo martis & metus impetu. Mox Valeta Dux ad patrem mittitur, sed rarus miles, rariórque pecunia; atque ad supplementum mali accedit noua Aquitanorum rebellio. Nam ob vectigalium grauitatem, cùm vehementiùs sopitæ turbæ exurgerent; Petrocorij, Ruteni, Cadurci, & Aginnates, subitâ afflati insaniâ, arma corripiunt; iámque is furor in proximos Sãtones Pictonesque, magna contagij labe peruadebat. Tredecim millia statim conuenerant; ac plerique militiæ iam actæ periti, Bergeracum occupauerãt, cæteris vrbibus excipiendi, nihilque deerat præter ducem qui furorem regeret; cùm Valeta mali seriem oppressurus, quanquam tunc maximè repellendis Hispanis intenderet, mille & quingentis peditibus raptim ductis, cum patris turma equestri, magnis itineribus Aginnates petit. Ferocissimi omnium, ij tria millia rebellium erant, agebant Sauuetatij, quod Aginnatum est oppidum; eóque se clauserant; cùm à Valeta impetuntur fortiter; ac post atrocem dimicationem, pugnantes funduntur, ac delentur internecione. Ea strage perterriti cæteri facilè in diuersis locis sparsi profligantur; capti haud pauci damnati sunt Iudicum calculis; plures Tribunis capitalium addicti, pependerunt ex arboribus. Extemplò Valeta discusso periculo, ad hostem regressus, qui se intra Socoam continebat, magnis pressus incommodis; idem Valeta impressionem inhibuit; donec Hispanus, inediâ, morbis, & veluti diuturno pædore carceris afflictatus, nam progredi extra munimenta non sinebat metus, sponte collectis vasis recessit nauibus in Hispaniam, ac euersis quidem munitionibus, quas labore tanto erexerat: fuitque Valetæ laus gemina, quanquam diuersa, ardens dimicatio, & prudens cunctatio.

Impressio in Basconiam. Ba cones. S. Iean de Luz. Socoa.

Noua seditio in Aquitania.

Sauuetat.

Nec

Nec Hispanis Occitania felicior fuit. Leucatam arcem in confinio Ruscinonensium positam, ac portam Occitaniæ inferioris, Serbello decem ex Hispania vniuersa millibus hominum lectis obsederat; cámque præfectus Barrius tuebatur, Franciscæ Ceseliæ quam narraui filius, modico præsidio, & Santaunesio absente, qui adolescens Barrij filius bellicosissimæ indolis, loco plurium fuisset. Sed Scombergus prouinciæ Prætor opem apparabat, legerátque Occitanorum laude immensâ, decem hominum millia, conuolantibus certatim Nobilibus. Et fuit dignum fortissima Nobilitate operæ pretium. Nocte quæ Septembris diem vigesimum octauum excepit, quod peruigilium sancti Michaëlis, Franci septem millia in quinque agmina distributi (nam cæteri in castris relicti) aggressi sunt Hispanorum castra, in prærupto monte, multâ curâ & diuturnâ operâ munitissima; ea propugnabant quindecim hominum milia, etenim missa identidem supplementa, in quibus Oliuarij Comitis pugnacissima legio; pugnatúmque primò ad castrorum fossam & aggerem; quibus perruptis tota nocte in ipsis castris dimicatum est; donec tandem Hispani in fugam acti sunt, castra direpta, & erepta arx certo exitio. Cæsi hostes in castris mille sexcenti, multi in fuga palude submersi; præda ingens ex tormentis & impedimentis; è Francis cæsi circiter septingenti; in quibus Marchio Mirepoxius, Peraltus, Annibal, cæterique; Ambresius Marchio gemina plaga saucius; Scombergus tribus gladiis dum indefessus pugnat confractis, Marescalli scipione à Rege donatus est. Idque in paucis memorabile facinus proprium Francicæ fortitudini fuit, cui primo impetu nihil est imperuium.

Lvdovicvs XIII.

Leucata seruata.

Mirepoix. Peraut. Annibal. Ambres.

Præluxerat huic facinori antè Harcurius, receptis Lirinensibus Insulis, non absimili fortitudine, nisi quod luce palam res patrata. Eas cùm Hispanus omni studio communiuisset; ducta per Oceanum classe, Harcurius iussus est, cum Vitrio Marescallo Phocensium Prætore, simul inuadere. At cùm rem perficere superiore anno minùs licuisset, discordiâ ipsum inter & Vitrium ortâ, eo anno solus operi incubuerat. Instructa classe, Martij die post vigesimam octaua, in Insulam sanctæ Margaritæ, longè munitiorem, tum opere, tum præsidio, naues inducit; ac postquam crebra tormentorum verberatione in munimenta detonuit, scaphis humilibusque nauigiis exscensionem instituens, inter hostium globos, sclopeta, sarissas, & gladios exponit militem, vno impetu littore hostem pellit, ac proximum castellum occupat. Deinceps ex reliquis castellis hostis eiectus est, ea quinque erant; ac tota Insula Maio mense expugnata; quanquam terra exceptis haud in procliui fuit victoria; nam cæsi hostium mille quingenti, vincentium mille & ducenti; instaurata sæpius dimicatione, & repetitâ ad singula propè vestigia. Statim Insulam sancti Honorati eadem vincendi cupiditas & facilitas maior corripuit; intra octiduum ad deditionem impulsa est, magna celebritate Harcurij, qui Insulas opinione omnium inaccessas, quales fingunt fabulæ, vi perrupisset atque innasisset. Ea ad meridiem, cùm septentrionem euentus sui insignirent. Distractis in Belgio ad repellendos Hollandos Hispanis; & Cardinalis opera ad

Harcurius Insulas recipit.

LVDOVICVS XIII.

Landrecium captum.

ſeruandam Bredam impenſa, quam Orangius Princeps oppugnabat, ac tandem cepit; fuit Francis ſpatium promouendæ fortunæ. Ij octodecim millia, ducentibus Epernonij filiis, Cardinale Valeta & Candalo Duce, aliquot oppidis in Cameracenſi ſolo occupatis, ad Landrecium applicant; munitam vrbem, quæ Caroli V. Imperatoris minas ac vim inuiolata perfregerat; eámque aggreſſi iuſto obſidio, tertiam poſt hebdomadam capiunt deditam; móxque liberè vagati victoriâ, Capellam ruinâ muro factâ vindicant Regi. Et in Sequanis plura oppida & caſtella capta, tum à Grancæo atque Thiangeo; dein à Longauilla, qui Regij exercitus Prætor, fanum Amatoris captum expugnauit, ac peruaſtauit totam regionem.

Grancey. Thiauges. S. Amour.

Res in Italia.

In Inſubribus ſpes amplior Hiſpanos erexerat, leui tamen compendio atque infra ſpem. Eam magnam fecerat Rohanius miſſus e Rhetia; idque voluntate Regis atque imperio, qui cùm per Germanos ſibi nouam viam patefeciſſet in Inſubres, & Rhetorum fœdus videretur onerofius, eo renuntiato Rohanium auocauerat; nec cunctati Hiſpani Telinam Vallem occupant, nouúmque fœdus cum Rhetis feriunt; tum ea parte ſecuri, validum exercitum in Pedemontium immittunt. In eo erant ſexdecim peditum millia, equitum quatuor, ductore Leganeſio, qui capta Nicia Monſerratenſes vaſtauerat; ſed ſpem excuſſerat accepta per Villam Allobrogem clades, qua Martinus Aragonius pulſus & victus eſt. Sic libratis æqua lance conſiliis, fortuna rurſum in Hiſpanum vertit, Victoris Amedei morte; qui morbo extinctus eſt; ſingularis prudentiæ & fortitudinis Princeps; is liberos duos ſub tutela Chriſtinæ vxoris reliquit; in Francos creditus minùs pronus poſt Toiraſij mortem, obitu moleſto, quem ſtatim excepit tumultus domeſticus, per quem Hiſpani alieno incommodo promouebunt rem ſuam.

Leganes. Ville.

Briſſacum captum.

Anno 38. Ingens in Alſatia emolumentum Francis acceſſit. Veymarius qui ſtipendiis Franciæ merebat, poſtquam pugnâ geminâ Lotharingos fregit, progreſſus ad Rhenum, inſulam in medio amne Rhenaniam dictam, Argentoratum inter & Rhinfeldium, armis occupauerat, inſtruxerat munimentis, & amnem ponte iunxerat, gemina arce erecta. Statim ea res ſeminarium prælij & victoriæ fuit. Nam cùm id caſtellum Briſſacum ſtringeret; iuſſus Verthius eiuſmodi obicem amoliri, ſuperiore anno abſente Veymario, pontem & munimenta aggreſſus, ipſam arcem inſulámque inuaſerat. Veymarius in præſentia cupiditate laudis reparandæ, exceptis tribus Heluetiorum millibus, & copiis quas Rohanius à Rhetia eduxerat; atque adeò ipſo Rohanio priuati inſtar bellatoris vltrò merente, vrbes Germaniæ quas Siluaticas dicunt expugnare ſuſcipit; aut Verthium quod cupiebat euocaturus ad prælium; aut per eas vrbes paraturus gradum ad maiora. Igitur poſt tres captas, Rhinfeldium ſuperarat, momenti longè maximi amplitudine atque munimentis; nec ad eam ſeruandam ſibi Verthius defuit. Abſente Veymario pugna conſeritur; ac cornu dextro Rohanius vincit, ſiniſtro Verthius, qui vſus victoria, irrumpit in obſidentium caſtra, commeatum in vrbem immittit, ac patrata

Forestieres.

trata re pro victore abscedit. Auxitque victoriam, quod Rohanius cùm prostratum cornu restituere vellet, sclopeti ictu gemino saucius, aliquantò post moritur; præclarissimus dux, & militiæ peritissimus quam patriæ damno raptus in partes exercuit; magno post emolumento futurus, nisi visum aliter Richelio esset, cui viri summi laus vel suspecta fuit, vel molesta. At Veymarius regressus in castra, vt stragem sarciret, ipso die copias in Verthium rapit, nouáque pugnâ editâ, dimicantem strenuè vincit ac fundit, ipse Verthius cum Sauellio & Inquenfortio captus; cæsi mille & ducenti, capti bis mille, erepta signa duo supra quinquaginta, tormenta, & impedimenta; adeò pugnæ alea lusus est. Verthius Parisios missus, cuius vrbis spectandæ antea victor cupiditatem conceperat, in eam apparatu diuerso ingreditur; è spectatore spectaculum. Rhinfeldium Veymario redditum, & magna accessione victoriæ expugnatum Brisacum. Ea vrbs vltra Rhenum, in monte posita, ponte tergemino amnem iungit; vno delibans Alsatiam, reliquis geminas Insulas haud remotas annectens. Vaymario aduenerant quatuor hominum millia, Guebriano duce, nobili Britanno; locatúmque obsidium tam in Germania quàm in Alsaria, quatuordecim hominum millibus in exercitu numeratis. Sed æstimari non potest, quanta animorum vi in castra irruperunt Germani, & quantâ repulsi sunt. Tam præclaræ res in decursu expendi nequeunt. Guetius & Sauellius semel atque iterum peruadentes in munimenta, toties Guebriani & Dubatelli laude eximia, retrò ire adacti sunt; quamquam diuersâ vincentium sorte; nam Dubatellus infelici gloria ab hoste abductus est; Guebrianus militarem fortitudinem iusta fraude fulsit, missis in siluam proximam pluribus, qui tubis inflatis & pulsatis tympanis auerterent hostem, tam inani metu quàm strepitu. Deinde Carolus Dux à Veymario ipso post atrocem pugnam similiter pulsus; iterúmque Guetius & Lamboyus, tribus cæsis suorum millibus, Guebriani & Turenij contentione acerrima exacti ab Insulis; per quas demùm strages, Rheyneno Præfecto erepta spe subsidij, ac discessu ducum desperanti, necessitas deditionis iniecta est; ac ea facta optimis conditionibus, vrbsque Veymario data: bis mille præsidiarij fame perierant, præter eos quos rapuerat ferrum. Fassus est Veymarius magnam laudis partem Guebriano deberi, ipsúmque in posterum in socium & consortem armorum habuit.

Rohanij mors.

Guets. Lamboy.

Ea victoria Autumno patrata, reliqua infortunia felicitate noua extinxit. Quippe Regis consilia sublimia atque excelsa, geminas hostium vrbes complexa, exitu falso non sine dedecore euanuerunt. Ea ad sanctum Audomarum primò corruerant; quam amplissimam in Artesiis vrbem cùm Marescalli duo Forcia & Castillonius oppugnassent, quadraginta hominum millibus castra implentibus; Principe Thoma & Picolominio per adiectas Insulas, pérque amnem in aggerem oppositum peruadentibus, immissum est in vrbem subsidium; ac soluta obsidio; sed Franci vincentium modo recedentes, Rentium ceperant, & Castelletum in Picardia, illata vi per impressionem, vna aberratione propositi inferiores.

Audomarus liberata. Saint Omer.

 At

LVDOVICVS XIII.

Et Fontarabia.

At longè secus ad Fontarabiam contigit, quam munitissimam in Cantabria vrbem Condæus Richelij iussu pertinaciore obsederat. Cum eo Valeta Dux Aquitaniæ Prætor, Grammontius Comes, Sansimo Dux, & Forcia Marchio; sub signis decem hominum millia; mòxque sed tardius classe sex millia Archiepiscopus Burdegalensis aduexerat. Primordia, quod Francorum est, lætum sortita exitum, Bidoso amne traiecto, spem amplam fecerant; capta oppida circùm Fontarabiam, & hostilis classis à Burdegalensi disiecta; sed postmodùm ad vrbem admota vis propugnaculorum soliditate retunditur; nam iis non satis exploratis, temere atque ambitiosè Richelius eam expeditionem susceperat. Vnum quidem propugnaculum cuniculo aperto Valeta euerterat, sed labe imperfecta abstinuerat ab impressione, locúmque Burdegalensi permiserat, priuatim inimico, & vanè iactanti se per labē peruasurum in vrbem. Sed frustra iactatio & temeritas fuit. Nam dum oppugnatio in Autumnum producitur, & miles assiduis imbribus dimouetur ab opere; die Septembris octauo, qui nascenti Mariæ sacer est, Hispani in Guadalupiæ monte spectantur. In eo religiosum erat Sacellum Deiparæ, venerandum incolatum cultu, quod Forciæ miles sacrilega rapina exhauserat, positis in eo monte tentoriis; & ab eo potissimum incepta vltio, in reliqua castra propagatur. Nam Hispani postquam dies plusculos simulatis impressionibus hostem diuexarunt; repentè in Forciæ militem impetum faciunt, primóque congressu nullo negotio fundunt; illicò statione propinquior Condæus aduolat, sed trepidatione in castra iniectâ, tum ipse tum Burdegalensis expellitur, séque ægrè Condæus in nauim recipit. Valeta remotior, postquam Grammontium & Geuræum excepit, qui sibi ferro per hostium turmas viam patefecerant, audiuitque pulsum Principem, castra capta, nullúmque spei locum; & ipse suas copias versus amnem ducit, iam simili metu trepidantes; hæsitque cum Gevræo in transmittendo amne postremus, tumultuosè transeunte milite tanta formidinis amentia erat. Id Hispano loco victoriæ fuit; nam præter cæsum peditem, tormenta, impedimenta, & apparatum militarem adeptus est; idque infortunium, vt Francorum negligentiæ tribuendum est, sic Burdegalensis cunctationi, qui aduectâ lentiùs classe, seriùs portum occlusit; nec militem, qui opus in castris faceret, impletétque stationes exposuit. Verùm ipsius noxam Valeta insons luit, qui alia de causa odiosus Richelio, ni perire vellet, in fugæ necessitatem adactus, in Angliam nauigauit; tutus Cheureusiæ commendatione, quam eam in Insulam Richelij odium egerat; & in ea extorris à patria diu versatus est, donec Richelio & Rege emortuis, reuocatus est postliminio, famæ, bonis & dignitatibus restitutus.

Guadalupe.

Gesvres.

Crequij mors.

Neque in Italia res commodiùs procedebat. Pedemontium post victoris Amedei mortem præter bellum externum, ciuile iam vexare inceperat; etenim Hispani Thomam atque Mauricium Principes in pupillum Ducem & tutricem Matrem induxerant; & Pedemontani diu à Francis auersi in gentilitios Principes pronioribus inclinabant animis. Ea primùm consilia latebant, mox in lucem magno strepitu cuniculorum instar proditora;

postquam

postquam Crequij mors & Bremæ exitium rem Francicam afflixerunt. Leganesius quem dixi Prætorem Mediolanensem, eductis viginti quinque hominum millibus, Bremam obsederat, arcem suo in solo positam, incursionibus molestissimam, & tunc opportunam oppugnationi; quoniam Crequius infirmis admodùm copiis, ab eo equitatum & tria peditum millia euocauerat. Is nihilominus vt seruandæ arci incumberet, comparatis octo militum millibus, aduolauerat, atque citra Padum designabat in ripa transitum, cùm ab ipsa arce leuiori tormento temerè exploso, perimitur Crequius, eóque loco & momento extinguitur; ingenti prorsus Francicarum rerum detrimento, vir apprimè strenuus, artibusque tum belli tum pacis clarissimus; quanquam ea mors felicitati potiùs morientis quàm infortunio fuit; nam eo die Christiana sacramenta Confessionis & Communionis piè obierat, sicque mors subita & honestissima, tam saluti animi fuit quàm gloriæ. Mox cæso duce solutæ sunt copiæ, ac capta Brema dedente Præfecto: is Mongallardus, qui Taurini postea Hemerij iudicio capite cæsus est, quasi arcem ignauiâ prodidisset; quanquam lapsu temporis deflagrante calumnia, insons repertus est, & præstitisse munus, quantùm arcis præsidiique infirmitas patiebantur. Cardinalis Valeta subrogatus Crequio, substituitur pariter in infortunium; Versellium vrbem validissimam Leganesius capit; quanquam Cardinale toto nisu contrà enitente; móxque Franciscus Hyacinthus Sabaudiæ Dux, puer adhuc septennis, viuis ereptus est; fratérque successit Carolus Emmanuel, biennio minor; sicque res vacillabant in Pedemontio. Paulò feliciores in Sequanis; Longavillâ castella plura & oppida capiente. Ad famam illustrior pugna naualis, ad conspectum Genuæ veluti in theatro ad spectaculum edita. In ea par triremium numerus; nam vtrinque quindecim; at impar militum, qui Hispani superiores: ductoribus Francicarum triremium Poncourlæo, & Hispanicarum Roderico Velasco: tormentis eminus, cominus sclopetis, sarissis, gladiisque pugnatum est, tam fortiter, vt partium vtraque victoriam asseruerit: etenim tres triremes Francicæ ab Hispanis captæ, cæsi è Francis mille & ducenti, & tutus in Genuensem portum receptus, signa vincentium erant: nisi potiora iudicia Francos erexissent: nempe Hispanicæ sex triremes captæ: Velascus Prætor classis cæsus, cum tribus Hispanorum millibus & quingentis, capti octingenti, & vsurpatum cum possessione loci maris imperium. Et ea victoria primo Septembris parta, præluxit natalibus Ludouici, Regis X I V. qui quinto die optatissimus Francis in lucem prodiit: diuinis antè prænuntiatus miraculis, & à parentibus per viginti annos expetitus: vt dubium non sit, quin cupidissimè tam diuturnis votis expectatus, & diuina concessus indulgentia, cumulaturus sit omnium vota, ipsúmque impleturus munus cui extra ordinem à Deo lectus est.

Brema capta.

Pugna naualis.

Poncourlay.

Delphini ortus.

Anno 39. Veymarius postquam in Lotharingiæ & Sequanorum finibus plura oppida cepit, cùm appararet in Germaniam reditum, Iulio mense morbo extinguitur: Gustaui Regis tiro insignis, suisque palmis illustrior. Existimatus est voluisse nouam ditionem Brissaci constituere, atque adeò

Veymarij mors.

Francis

LVDOVICVS XIII.

Francis in ſuſpicionem iam venerat; verùm nihil contigerat quod augeret metum, quem & mors obruit. Curam copiarum, dum aduenit Longauilla regimini deſtinatus, Guebrianus ſuſcipit; & ipſe à Veymario honeſtiſſimo legato in teſtamento donatus; nempe armis, enſe, ſclopetis breuioribus, & pugnace equo; glorioſa hereditas, quæ plus periculi & honoris, quàm opulentiæ adeunti conferret: qua Guebrianus ſe digniſſimum præſtitit, euectus mox in locum Veymarij, vt legatum præſagium vaticinantis potius fuerit, quàm morientis delectus. Deinceps belli vis in tres prouincias tota incubuit; quarta expeditione ad Thionuillam calamitoſa. Atque à Belgio vt initium ducam; Melleraỵus viginti peditum millia, equitum ſex, in Arteſios duxerat, cinxerátque Heſdinum; nouam vrbem, quam commodiſſimo loco, veteri Heſdino euerſo, Imperator Carolus V. poſuerat, & ſtudioſè munimentis vallauerat. Confeſtim inſtituta oppugnatio, & firmatis caſtris, cuniculo euertitur propugnaculum, imperatúrque impreſſio; qua repulſa, obſeſſi agunt de deditione; & per muri ruinam Rex in vrbem ingreſſus, Melleraỵum præſentem ſcipione Mareſcalli donat, eodem loco laboris causâ & præmij, agri inſtar qui ſementem acceptam in ſpicas reſtituit. Melleraỵus dein pugnæ cupidus, munitum hoſtem ad amnem Agrium, quà ſancti Nicolai pagum præterfluit, aggreſſus perrupit, & vltra amnem magna clade diſpulit, Gaſſione & Fertæo Seneterra inter primos pugnantibus; cæſi hoſtium bis mille, capti quadringenti. Tum poſtea victor eodem æſtu flagrans, Croatas mille & ducentos, qui ad Ariam ſemoti ab exercitu merabantur; ducti bis mille & quingentis equitibus ſclopetariis, Coëſlino & Seneterra comitibus, nocte curſu traducta, prima luce impetit, profligátque penitus, capto Præfecto Ludouico; ac cùm totus hoſtium inſequeretur exercitus, receptum ſtrenuè tutati ſunt Seneterra & Mombaſius, hoſtili impetu retardato.

Guebriani laus.

Heſdinum captum.

Aa.

La Ferté Seneterre. Coëſlin. Mombas.

Atque dum id capitur Caroli V. in Belgio munimentum, aliud non abſimile in Ruſcinonenſibus ſuas vices patitur, captum ac perditum. Id Salſulæ, arx in fronte Ruſcinonenſium poſita, quam Carolus V. exſtruxerat obiecturus Leucatæ, à Franciſco I. exædificatæ; vt viderentur etiamnum Principes illi inimiciſſimi contendere in poſteris, ac de ſua quiſque arce laborare. Condæo hæc commiſſa prouincia; nam Fontarabiam hoſtis muniuerat, eiúſque capiendæ cupiditatem infregerat; legatus Condæi Scombergus, prolegatus Arpajonius; qui decurſis Ruſcinonenſibus, captíſque pagis pluribus; Salſulas obſident; arcem quidem anguſtam, ſed veteri modo communitam, muri ſpiſſitudine, quæ tormentorum pilas retunderet. Eæ ſanè retuſæ diutius, ac depulſa vis, donec turri per cuniculum diffiſſa potius quàm aperta, dein muro per foramen arctum perfoſſo; in id Franci ingenti diſcrimine ſinguli penetrant; ac primis cæſis vel ſauciis, cæteri nihilominus, in quibus Condæus ipſe, peruadentes, vi arcem capiunt; Præfecto, cui Brauus nomen, veterano milite, in caſtellum interius ſe recipiente, & faciente mox deditionem. Arci captæ Eſpenanus imponitur. Id patratum Iulio; ac Nouembri proximo ab Hiſpanis recepta arx

Salſula capta & perdita. Salſes.

Brauo.

Eſpenan.

arx. Quippe post effusum Francicum impetum, Comes sanctæ Columbæ viginti duo peditum millia, equitum quatuor, ad Salsulas applicat, ductis accuratè circùm aggeribus. Condæus qui agebat in Occitania, euocatis tum ex ea prouincia, tum ex Aquitania, multis Nobilibus, exercitum instaurauerat, quanquam inferiorem hostili; in eo sexdecim peditum millia, equitum tria; ducebátque vti hostem in munimentis suis impeteret; sed imbres cœlo fusi intercesserunt pugnæ & cupitæ victoriæ. Decurrebat October, iis locis præter Autumni tempestatem multùm pluuiosus; ac primùm Narbone versus Salsulas incedentibus imber illapsus, exercitum totum turbauerat; mox Condæi sollicitudine reuocatus, tertiâ ab Salsulis leucâ progrediebatur, distributus in tria agmina; quorum primum ducebat Scombergus, Condæus medium, postremum Arpajonius; iámque erat in conspectu hostis, plurésque vrgebant vt momento eodem in ipsum iretur: sed commodius visum est, si militi quies permitteretur in proximum diem, atque per otium instrueretur impressio; maximè cùm primum & postremum agmen, viam diuersam instituissent. Verùm ipsa nocte tam spissi imbres nubibus fusi sunt, támque vehementes, tanta vis grandinis, inter crebra fulminantis cœli tonitrua; vt quà vi imbrium, quà torrentium inundantium impetu, solutus sit exercitus; plerisque tum brutorum tum hominum ea calamitate raptis ac necatis. Ea miseria aggressionem distulit, non abrupit. Nam iterum reuocatæ copiæ ad hostem admouentur; sed effluxerat opportunitas, ardórque refrixerat; numero impar miles, plerísque dilapsis; præterea munimenta tam sollicitè Hispani instruxerant, vt in fossam præaltam & imbribus lubricam si qui peruaderent, illicò occumberent, spe abscissa reditus. Sic plures ordinum ductores in fossis cæsi sunt, reducti cæteri, & omissa spes arcis, quam Hispani postmodùm honestissima conditione ab Espenano recipiunt. Atque præclara ducum militúmque toto bello facinora, vno pluuiæ madore corrupta sunt: sed ea victoria, vt res humanæ sunt, magno stabit victoribus.

In Italia res Hispanis faustæ admodùm erant. Ij adiunctis Sabaudis fratribus, quà consiliis, quà armis grassati, occupabant haud pauca oppida: nam Mauricius Princeps auertebat animos à Christina, & Thomas vi adigebat inuitos. Ciuasium Hispani ceperant, & obsidebant Cencium, quod & expugnarunt, Cardinale Valeta repulso, post atrocem ad castra dimicationem. Dein cum Thoma Principe Taurinum aggressi, Christinæ indefessa sollicitudine, & Cardinalis vigilantia, inductis in vrbem sex armatorum millibus; tum repressa est ciuium maleuolentia, quorum pars inclinabat in Principes, tum ipsi Hispani repulsi vrbe sunt; ac Trino postmodùm, quod iam obsederant, exacti similiter, Cardinalis labore tot inter ærumnas & infortunia inexhausto. Et videbatur idem Cardinalis vim fecisse fortunæ contrariæ, postquam spectantibus Thoma Principe & Leganesio, Ciuasium tormentis verberatum ad deditionem compulerat. Quæ obsidio dum promouebatur, Longavilla in Pedemontium venerat, ac partitus cum Cardinale copias atque imperium, conuerterat se in Salussios,

Pedemontium turbatum. Christinas.

Longavilla in Pedemontio.

LVDOVICVS XIII.

Mauricium Principem depulsurus; quo præstito, & Salussiis in officium reductis, Benam vrbem capit. Simul Harcurius & Bresæus iunior, Mareschalli filius, Niciæ oram prætervecti classe, eam vrbem atque Villafrancam absterrebant à rebellione. At dum Prætores singuli munus strenuè implent,

Taurinum occupatum.

Thomas Princeps retextis cum Taurinensibus primis consiliis, confestim adiuncto Leganesio, ad vrbem aduolat, & in eam admittitur; Christinâ tantùm non oppressâ, atque ægerrimè in propinquam arcem euadente. Sic Thomas inductis in vrbem copiis, & suburbio exceptus Leganesius, coniunctis viribus, arcem quam tenebant Franci oppugnare incipiunt. Illicò tormenta in vrbem obuersa, & instituta eruptio, qua pugnantes

Nerestan. Vaillac. d'Alincour.

egregiè, Nerestanus, longa militia clarus, Baro Valliacus, & Alincurius Eques Melitensis cæsi sunt, magno propugnantium luctu. Ad arcis periculum Cardinalis extemplò & Longavilla conuolant, admotisque copiis, assiduis præliis vellicant hostem. Sed cùm pares propemodùm viribus, mutuum quidem damnum inferrent, emolumentum nullum perciperent, admittunt trimestres inducias à Nuntio Pontificio propositas, in vigesimum quartum Octobris; per quas vtrinque exercitus instaurari possint, & Christina incolumis ex arce prodiret. Et quidem cum impubere Principe prodiit, in Sabaudiam migrans, multo calamitatis sensu, extorri & fugienti similior quàm regnanti; eáque postmodùm Regem salutauit Gratianopoli, verbis amicissimis & promissis amplissimis recreata. Sed accedit nouus dolori cumulus. Iam Longavillam ex Pedemontio Rex in Germaniam arcessiuerat, qui succederet Veymario, quique exercitus membra rapto capite dissoluenda, rursum in vnum corpus compingeret; cùm

Cardinalis Valeta mors.

Cardinalis Valeta relictus vnus Prætor, exeunte Septembri, febre viuis eripitur. Creditur morbus conceptus animi dolore & tædio; iam extulerat fratrem Candalum Ducem, aliquot ante menses Casali morte raptum; Valetam fratrem, regno extorrem, & per iniuriam condemnatum; atque à Richelio (quem ipse perpetua reuerentia & amore addictissimo erat prosequutus) honore & existimatione deiectum lugebat, eò vehementius, quòd clam & in sinu; patrem dignitate pulsum, in priuatam villam nullâ noxâ relegatum, iniquo vt par erat ferebat animo; tótque impar molestiis, morbum contraxerat, finémque extremum. Vir ad summa natus, qui patriis virtutibus clarus, insuper humanitatem gratissimam litteràsque adiunxerat; indole tamen ad Martem procliuior, pacata studia in oblectationem alebat; futurus maior haud dubiè, si accinctus ad munus & dignitatem sacram quam gerebat, felicitatem ingenij sua vna arte conclusisset.

Pugna Harcurij ad Rotam.

Deploratas res Cardinalis morte erexit statim aduentus Harcurij. Is à Rege Prætor in Italia dictus, venerat sub finem induciarum, relicta Bresæo classe; ac bellicum canens, auspicaturus primordia, tormentis ex arce

Q..ers.

postquam in Taurinum detonuit, in hostem conuersus, Cherium vrbem vehementer oppugnatam capit; atque instaurato Casalis præsidio, & oppressâ Carmaniolæ proditione, felici pugna occupat famam, & maximas laudes vno facinore exorditur. Hostis copias collegerat, & numera-

tis duodecim peditum millibus, septem equitum supra quingentos, meditabatur oppressionem Harcurij, dum is Cherio prodiret, nec hærere in ea vrbe diutius ob ciborum penuriam poterat. Nec consilium ignorabat Harcurius; ac tametsi exercitus exhaustus imponendis præsidiis, dumtaxat septem peditum millibus, & quatuor equitum præter quingentos constaret; tamen pugnæ ardens, se in viam miserat. Ad Rottam peruenerat pagum modicum, Sentenam fluuiolum traiecturus, qui ponte quidem ligneo iungitur, sed infirmo ad vehenda tormenta & ripis quà vadum patitur præruptis & excelsis;& cum transitum hostis oppeziens, dum primum agmen comparat viam, extremum aggreditur. At confestim Harcurius voti compos, agmen medium primúmque conuertit, pugnámque instituit ferocissimam, qua dimicatum sex horas æqua propè lance; ac turbabat Francos Princeps Thomas, qui tria peditum millia & equites mille ac quingentos, deflectens in latus, in lævum cornu magno impetu egerat; cui repellendo Harcurius Turenium & Plessipralinum obiiciens, dextra & mente præsens singulis aderat. Tandem nocte appetente, Franci pedites, abiectis sclopetis, & strictis ensibus in hostium cuneos se abdunt, ac momento victos disiiciunt; simul equites impressione facta hostem pellunt; sic paratur victoria, & opportuna nox ignominiam fugæ obduxit tenebiis. Cæsa hostium tria millia, Francorum octingenti circiter. Victor Harcurius transito amne, Carinanum venit quò intendebat, instaurata Franciæ in Pedemontio laude, & semente gloriæ facta in proximum annum. Eos successus vna ad Thionvillam fœdauit calamitas. Duos in Campania Rex alebat exercitus; regebat alterum Castillonius, alterum Feuquerius, in quo decem peditum millia, equitum tria; atque cum exeunte Maio ad Thionvillam admouerat. Cùm ea vrbs magni esset momenti, & colli instar Flandriam Germaniæ veluti capiti adiungeret atque compingeret, Picolominius ad eam seruandam adducit copias. In quinque stationes diuiserat castra Feuquerius, nec dum perfecta erant munimenta; quamobrem irrumpens Picolominius, primùm in vrbem peruadit, immisitque subsidium; tum instaurato iterum prælio, per horas tres dimicatur; donec saucio & capto Feuquerio, & leuiore equitatu præmaturam fugam captante, castra perrupta sunt, & Franci passim victi; in iis cæsa quatuor millia; in quibus Molinetus, & Sampolus Delphinas nobilis, qui mori quàm vinci maluit, salute spreta, quam dedenti se hostis offerebat. Feuquerius ex vulneribus obiit; reus quia infelix, statim iuxta clade ac dignitate præturæ famosus, quam tunc primùm adibat. Ea victoriâ Picolominius in maiorem spem inflammatus, Mousonium modicum oppidum copiis cingit, & præuia ex laurea trepidatione, strenuè verberat; sed repulsus Refugij præfecti vigilantia, & accedente cum exercitu Castillonio, qui ex morbo conualescebat, soluit obsidium; mox passus Iuoyum à Rege præsente capi & dirui; recessitque abscissis victoriæ alis, quæ vnius Thionvillæ castris comprehensa, deuolare vltrà non potuit. Sed nec intus quieta ab incommodis propriis Francia; nam tertiùm à Petrocoriis seditiosi in Aquitaniam sparsi, diripiebant

La Route. Sentena. Turene. Plessipralin. Feuquerius victus. S.Paul. Mouzon. Du Refuge. Iuoy. Seditiosi in Francia.

LVDOVICVS XIII. agros & pagos, latibulis in siluarum specubus positis, vnde belluarum instar erumpebant. Et contagio per Occitaniam fuso; aliud insuper accesserat malum, moneta adulterata & circumcisa: nam resectorum nummorum crimen tam vulgare erat, vt iam id pro arte haberetur, & honesta quærendi victus ratione. Atque istud scelus edictum regium, & instituta quæstio, ceu cancellis inhibuit; alterum Proprætor Aquitaniæ Sourdius, ac Foulæus iustitiæ Præfectus, opprimendum suscipiunt, ductis copiis, & pluribus seditiosis in rotæ supplicium raptis. Verùm & Normanniam idem furor inuaserat, ob vectigalium acerbitatem, & duritiem exigentium ortus; seditiosi ab eorum duce vocabantur Nudipedes, quasi fortunis spoliati, & ad nuditatem pedum adacti præ inopia. Cadomi præsertim inualescebat amentia; qua primùm in vrbe, Gassio in prouinciam missus cum equitatu & peditatu, seditiosos in pœnam rapuit; idémque pòst Abrincis præstitit; cùm nihilominus percrebresceret furor, visum est opportunius Marti adiungere Themidem, ac vim armorum Iustitiæ lance temperare. Eam in rem Seguerius Cancellarius cum summo imperio in prouinciam venit, ac Rothomagi exauctorato Senatu (qui postmodùm restitutus est) comite Gassione, ac fascibus subjiciente vexilla, peragrauit Normanniam, reos pœnâ & veniâ pro sceleris grauitate & leuitate afficiens. Sic malo oppresso tranquillitas reuocata est.

Du Sourdis. Foullé. Vanudpies.

Atrebatum captum. Annus 40. amplissimorum euentuum ferax fastos subit; necdum exorta eo anno semina maturuerunt in messem. Porrò initium ab Artesiis factum. Eorum caput Atrebatum, capacissima & munitissima ciuitas; cui oppugnandæ destinati à Rege, Dux Chauneus Picardiæ Prætor, Marescalli Castillonius & Mellerayus; qui profectione Bethunam versus simulata, repentini vrbem cingunt, admotis viginti quinque peditum millibus, & nouem equitum. Circùm aggeres in quinque leucas producti, dum Cardinalis Infans ad seruandam vrbem se expedit. Atque eam in rem irruptio sæpius per castra tentata; ac primâ Lamboyus duo peditum millia & quingentos equites mittit, qui strenuè à Mellerayo pulsi & deleti. Alteram Cardinalis ipse instituit, qui conuocatis per totam Flandriam copiis, eundem Lamboyum cum viginti millibus in castra immittit; & ad castellum Ransapium conserta dimicatio atrox; qua castellum semel iterúmque ab Hispanis captum, à Francis toties recipitur; prælio per decem horas producto; Castillonij & Mellerayi magna & felici contentione: nam hostes pulsi, cæsis duobus millibus. Præter duces in Francis appellandi cum laude, Duces, Enguiennius, Condæi filius, Mercordius, Belfortius, Nemursius, Luyneus, Coëslinus, Cimmartius, & Forsius; spontanea omnes militia, & adolescentiæ flore conspicui. Præterea Infans annonam intercipere tentauerat; atque vnum commeatum quem vehebant octingenta plaustra inuaserat, suis quidem copiis à Mellerayo victis; sed cùm victor præmaturè se recepisset in castra, victus Buquoyus rursùm in commeatum irruerat, Bethunámque abduxerat. Huic malo prouisum in posterum, ac nuper Sampreulius quingenta plaustra castris inuexerat. Quamobrem spe tota salutis in vnam vim versa, obsessi in stationem Heluetiorum

Chaunes. Enguyen. Mercœur. Beaufort. Coësl[i]n. Cinqmars. Le Fois. Saint Preüil.

prorum

prorumpunt, pugnántque fortissimè, sed aduolante in opem milite repelluntur; robúrque Demontij Centurionis Heluetij obseruatur, qui rapta ex hostis manibus hasta bipenni, eundem hastâ in caput impactâ, bipartitò ad pectus diffidit. Iam cuniculus propugnaculum vrbis euerterat, & parabatur impressio, cùm Infans extremam operam adhibiturus subsidio, toto exercitu castra aggreditur; & adhuc dubio pugnabatur marte, cùm Hallerius (is Vitrij frater, postea Hospitalius Marescallus) commeatum ducens cum decem hominum millibus, incumbit pugnantibus, ac spectatur; per quod spectaculum tam erecto Franco, quàm hoste abiecto, soluitur prælium; & Infante haud multò post recedente, dedita est ciuitas; cui præfectus impositus Sampreulius, fortitudine quàm temperantiâ clarior. Rex vrbe admissus, percepit intimum victoriæ sensum, qua vrbem in Franciam vti in patriam postliminio reuocabat, ab centum & quinquaginta annis veluti exulem atque extorrem. Germania interim, quasi ad spectacula Atrebati & Taurini confidens, nihil eo anno præter belli inefficacem speciem habuit. Rhenum transmiserat Longavilla, media hyeme, & adiunctis fœderatis, tum Sueco tum Hessio, quinquaginta hominum millia ducebat in Bauaros: nec ij Cæsarianis adiunctis atque Saxonibus, quorum omnium Prætor Picolominius, numero erant inferiores; atque vt æqualitas virium pugnam inhibuit, sic copias tam multiplices annonæ penuria iterum sparsit ad inuestiganda alimenta; & vnius prouinciæ lues reiecta est in varias; Germaniâ iterum recrudescente malo depastâ.

Du Halliet.

Longauilla Germania.

Sed Italia noua quadam luce præstinguit Europam. Eius lucis fons & propagator Harcurius, qui vna expeditione liberauit Casalim, ac Taurinum cepit. Leganesius Hispanorum Prætor Casalim eo anno expugnare decreuerat; ipsi amplæ copiæ erant validæque; paucæ & infirmæ Harcurio, quas contra Sabaudiæ Principes oporteret diuidere; easque vt multò magis diuideret, hostis Casalim simul & Rossignanum obuallat. Nec cunctatus ad eas liberandas Harcurius, adscitis Allobrogum copiis, quarum ductores Villa & Pianessa, vterque in Christinam fide, & militari arte spectabilis, quanquam septem millia peditum, equitum tria supra quingentos, numero admodùm impar recenseret, primò Rossignanum conseruare aggreditur. Santangelus, Delphinas nobilis, arci Præfectus, muro per cuniculum aperto, iam tertiam impressionem repulerat, parabátque quartam Alardus Hispanus, cùm aduenientis Harcurij famâ perterritus, tormentis & commeatu relictis, ad Leganesium militem rapit. Ad eundem haud lentior festinat Harcurius, lætúsque auspiciis, explorata Leganesij castra strenuè impetit, die Aprilis post vigesimam octaua. Tribus locis aggressionem constituerat; vni præerant Turenius & Plessipralinus, alteri Mota Hodancurius; tertiæ Villa & Pianessa; ac primo impetu hostem locatum extra munimenta retrudit in aggerem; tum ad ipsa munimenta infertur dimicatio. Duabus horis certamen producitur, iámque tertium Franci erant repulsi, cùm ipse Harcurius nodum suo periculo abscissurus, acto equo fossam obiectam transilit, strictóque ense in hostem infunditur, cæteri duces extemplò sequuntur; ac pedite postmodùm

Casalis liberata.

Saint Ange.

La Mote-Hodâcour.

LVDOVICVS XIII.

peruadente, Hispanus trepidans in castella se recipit. Turrius interim Casalis præfectus, erumpit cum selecto milite, ac tormentis & ab vrbe & ab Harcurio in castella tonantibus; fuga vndique ab Hispanis capessitur, passimque cædes & direptio sæuiunt. Nox opportuna fugientibus fuit, nam hora decima agebatur, capta tamen opulenta spolia, & cæsa quatuor millia, capti mille & quadringenti; ex victoribus perierunt nongenti. Adhuc calens à palma Harcurius rem adoritur perdifficilem, & temeritati quàm fortitudini propiorem, nisi ipse sui & suorum conscius, Francicos animos non communi modo metiretur; Taurinum capere, & restituere suo Principi statuit. Eam vrbem Thomas Princeps insederat; auctus septem militum millibus, præter ciuem suo arbitrio magnam partem addictum. In eam rem copias quidem per supplementa adauxerat ad quindecim millia; sed & Leganesius suas ad octodecim millia instaurauerat; euocatis celeritate magna militibus; redditurus par pari, nec passurus Principem in angustias agi. Nihilominus sub initium Maij Harcurius ad Taurinum accedit, & occupatis suburbio vltra Padum, ponte, & castello proximo, vallo castra cingit, vrbémque obsidet. In iis hæsit ad Septembris exitum, quo ciuitatem Princeps Thomas tradidit, medio temporis spatio assiduis præliis consignato. Nam modò toto exercitu in vniuersa castra Leganesius, modò per partes munimenta carpens; modò Princeps ex vrbe adiunctis cum Leganesio viribus, modò clam atque improuisò viam aperturus; irrumpentes perpetuò, nullam Francis quietem, nullam laboris intercapedinem permittebant, vt quadrimestris interualli singuli dies, tam laudum pleni quàm ærumnarum, ducibus Francis militibúsque effluxerint. Atque vt Harcurij indefessa vigilantia, prompta ad conflictus omnes fortitudo, atque in annonæ penuria prudentia summa & patientia, posterorum memoriæ dignissimæ sunt; ita Turenij, Hodancurij, & Plessipralini, qui legati stationes suas tuebantur, laus egregia est; sanè ex ea potissimùm Martis officina prodierunt mox & ipsi Prætores, per diuersas prouincias lauros conserturi. Attamen per castra Carolus Gatta Neapolitanus in vrbem perrupit; sed ductis simul copiis grauior hospiti, ob alimenti penuriam, molestiæ maiori quàm commodo fuit, frustrà Principe per eruptiones tentante importunum consortem emittere. Igitur ciuitas tradita, iis conditionibus, vt incolumi ciuium salute & facultatibus, cætera in Christinæ arbitrio forent; prodiret Princeps cum milite neutrarum partium futurus in posterum: atque is eduxit peditum septem circiter millia, equitum duo supra quingentos, profectus Eporediam. Mox Christina Taurino excepta est, & magno gaudij sensu, auctoritari ac propemodùm vitæ restituta.

Taurinum captum.

Inurea.

Bresæus mari pugnat.

Eos successus pugna naualis adauxerat. Soluerat Gadibus classis Hispanica, in Occidentales Indias nauigans, eránrque naues armatæ triginta sex; quam Bresæus Marchio classis Francicæ ductor, haud procul Gadibus assequutus inuadit ferociter. Quindecim naues, tres myoparones, & nauigia incendiaria nouem, quæ sua erat classis, in prælium agit; ac post tormenta explosa, incendiarias naues applicat hostilibus: quarum incensæ

quatuor,

quatuor, ac cæteræ pessimè habitæ se fuga in Gaditanum portū recipiunt; cæsi hostium præter mille quingenti, quos plerumque vndis mergendos Bresæi humanitas morti eripuit, & ereptos clementer habuit, dimisitque Gades liberos nullo pretio; adolescens quem Richelij auunculi dotes excitabant ad summa; isque ad eas sponte ferebatur, futurus exemplum tam illustris prototypi, nisi acerba sors pugnantem in ipsa laudis materia postmodùm rapuisset. Porrò ea clades leuior Hispanis fuerat, quanquam eo anno interclusa est in Indias nauigatio, nisi defectiones molestissimæ accessissent, primùm Catalauniæ, dein Portugalliæ. Ac Catalauniam abscidit à corpore, Oliuarij Comitis incumbens acerbitas, qui Catalaunis infensior immunitates gentis oppressurus, hospitiis militum vexabat prouinciam, adegerátque ad ferocissimam defectionem; qua Barcinone regionis Prorex Comes sanctæ Columbæ, lapidibus palàm est obrutus, cæterique Magistratus cæsi; furore ex vrbe in agros effuso. Mox appellata Franciæ Regis potentia; atque hoc anno præbita ab Scombergo & Espenano subsidia, quanquam permodica; toto belli nisu in eam prouinciam ruituro; magna Hispanorum pernicie, qui luem ex membris in ipsa viscera & penetralia intima, vitæ certo discriminie, abduxerunt. Exemplum deinde permanat in Portugalliam; cujus incolæ ab vltimo æuo Hispanis infensi, rati articulum reparandæ libertatis suæ obtigisse, cùm intus & foris obuenissent tot negotia æmulis, Vasconcellum Lusitanum odiosum cunctis Ordinibus, Proreginæ amanuensem, in Palatio cædunt; ac Ioannem Bragantiæ Ducem, ex Regum stirpe, solio evehunt; sexaginta & octo annis, postquam Philippus II. id regnum asseruerat. Et fortasse posteris supra Historiæ fidem videbitur, vnius hominis cæde, nam Vasconcellus vnus occisus est, Hispanos prudentissimam atque fortissimam gentem, repente opulentissimi regni deiectos imperio; vrbes omnes & arces redditas; vno consensu populi, & conspiratione Procerum tam occulta, vt nihil emanauerit, & oculos perspicacissimos consilium tam apertum latuerit: adeò quædam mortalium rerum, vti siderum, conuersiones sunt, & sua sunt momenta imperiis, quibus vel regredi vel mutari necesse est. Sexto Decembris Vlyssipone Ioannes excipitur, quartus eo nomine; antè ambignus, quam in partem an priuati an Regis vergéret, magnis vtrinque periculis ingruentibus; donec impulsus à coniuge, femina generosissima, scandere cum periculo maluit, cùm moderatio iam intuta esset. Indiæ extemplò tum ad Ortum positæ tum ad Occasum, nouo Regi adhærent; nec citiùs perlatum est nuntium, quàm conditum regnum.

Defectio Catalauniæ.

Et Portugallia.

Eo anno Carolus Dux Guisius Florentiæ obiit, in eam vrbem Richelij odio relegatus: quod primò contraxerat, ob retentum Mediterranei maris imperium; mox quòd Mariæ Reginæ causam defenderet; Princeps animo & liberalitate conspicuus, qui paternam ambitionem iustæ laudis finibus conscripsisset, nec defecisset vnquam ab vtilitatibus publicis. Cumulauerat interim gaudium Regis, secundi filij ortus, qui luci est datus Septembris vigesimo primo; dictus mox Philippus, & donatus Andegauensi Ducatu patrimonij loco, ingenij acumine atque solertia, spes amplissimas faciens.

Guisij obitus.

Ortus secundi filij.

An

Aria capta & perdita.

Anno 41. Ariam Mellerayus non incruenta oppugnatione aggreditur. Ad eam vrbem pugnatum acerrimè; nec vlla toto bello maiorem ſtragem obſidentibus intulit; quippe cæſa quatuor millia, præter plures ſaucios; inter cæſos Marchio Coëſlinus, Cancellarij gener, iuuentutem nondum emenſus, ſummo omnium deſiderio, iámque ad dignitates feſtinante virtute: & in caſtra commeatus difficultate ſumma vehebantur; quanquam & in eam difficultatem enixus Richelius, vt eminentem ſupra obices animum inflammabant ardua, quatuor plauſtrorum millia vno commeatu in caſtra intulit. Attamen vrbs ad deditionem coacta eſt, inſpectante Cardinale Infante; qui ſeruare quam vrbem non potuit, adoritur copiis iunctis recipere. Nam euocauerat triginta peditum millia, equitum quindecim, Hollandis ceſſantibus; nec exiſtimauerat Mellerayus diutius in caſtris agendum, ne captæ vrbi alimenta detraheret. Igitur hoſtium caſtra non ſine periculo ſpeculatus, & apparatis fruſtra in pugnam copiis; Aiguebe-

D'Aiguebere.

ria cum tribus hominum millibus Præfecto vrbi relicto, noctu caſtra ſoluit, ac ſilentio tormenta & impedimenta præmittens, prima luce ſaluus Teruanam peruenit. Continuò in abeuntium locum Cardinalis ſubit, atque foſſis aggeribúſque reparatis, Ariam iterùm claudit, tenuítque per quatuor menſes obſidio: donec Aigueberia extremâ cibariorum penuriâ, vrbe abſceſſit. Quæ bis vno ſemeſtri verberata & capta, tam Hiſpanum paſſa hoſtem quàm Francum, multiplicatis miſeriis tum recepta, tum capta, calamitatem geminatam luxit; fœlicior ſi fuiſſet infirmior; adeò bona nocent, & commoditas nulla ſincera eſt. Mellerayus interim, ne omninò periret opera, adiuncto Breſæo, cùm pellere hoſtem ab vrbe non poſſet, Lentium, Baſſæam, & Bapalmam cepit; non leui operæ pretio; ac Comes Guichius ob nauatam fortiter iis bellis militiam, Mareſcallus dictus eſt.

Caroli Ducis gemina mutatio.

Interea Regem & Richelium varia, fauſta atque infauſta exercuerant, tum pace tum bello. Nam Carolus Dux reconciliatione vltrò expetita, Pariſios venerat, & nouo fœdere cum Rege inito & iurato, ab Auſtriacis prorſus abſceſſerat: vi fœderis Lotharingia præter Nanceium reſtituta, quam vrbem Rex durante bello teneret. Sed ea pax diuturna haud fuit: redditus ditioni ſuæ Lotharingus, vel dolore non recepti Nanceij, vel renaſcente in Richelium odio, vel reuolutus in amores priſtinos; cœpit primùm de iniquitate fœderis conqueri; dein Regi euocanti in Campaniam non obtemperare; poſtremò eiurato fœdere, bellum ſuſcipere, séque Auſtriacis totum addicere. Sic rurſum arma in Lotharingos illata; miſſúſque primò Grancæus, deinde Hallerius, qui conceſſas vrbes repeterent; & præter Motam receptæ ſingulæ; populorum calamitate lugenda, quos mutatio Principis nouo bello inuolueret. Veruntamen id Richelio leue præ

Mors Sueſſionenſis.

Sueſſionenſis victoria fuit; quæ ſi victorem ſimul non rapuiſſet cum victo, ingentem conuerſionem rerum inducebat. Poſtquam ad Corbeiam Sueſſionenſis in Richelium coniurauerat, quanquam in ſpeciem reconciliatus; ſiue grauiora à reconciliato formidans, ſiue quadam indolis magnitudine, quæ Richelio ſubeſſe non poſſet, ab aula exceſſerat, & Sedanum Bullonio Duce excipiente confugerat; nec quid turbæ moueat, opperiens

opperiens dum vices humanarum rerum mutationem sponte inferrent. Verùm Richelio vrgente, & reditus annuos detrahente Princeps ad extrema actus, scripserat militem; accesserat Guisius, antea Rhemensis Arch episcopus, modò familiæ caput; nec Bullonius negabat hospiti subsidium; ac tandem Lamboyus, iubente Hispaniæ Rege, adiunxerat copias; iisque accinctus Suessionensis in Campaniam penetrauerat. Illi Richelius obiecerat Castillonium cum octo peditum millibus, iusseratque Ducem Lotharingiæ aduolare cum copiis; sed is detrectabat, & Castillonius quanquam milite impar, prælium conserit. Et eo victus est, equitum ignauiâ, qui primo conflictu se in fugam egerunt; ea quidem seruati, maiore ignominia quàm strage; cæsi peditum bis mille, & eorum quatuor millia ad hostium castra transierunt: Pralinus Marchio inter equites cæsus, iam secundo infortunio clarus. At vincentium animos dolor statim inuasit pro gaudio, cùm iacere inter mortuos visus ipse victor Suessionensis, scloperi glande in frontem explosa, dolórque auctus quod cædis tam improuisæ auctor nesciretur; atque adhuc is latet, siue subornatus ab inimicis percussor; siue ipse facto innoxio sese peremerit; sclopeto temerè in caput effuso, dum galeæ buculam aperiret: nam vtrumque & narratur & scribitur. Sanè ea mors einsmodi rerum articulo, maiori causæ attributa est; vel vt parceretur Richelio, quem ea machina verberabat; vel Franciæ ipsi vt consuleretur, ciuili & difficillimo bello concutiendæ iam & teuellendæ. Rex confestim reparato exercitu, capto Dunquerio, Sedanum accessit; & Bullonio in gratiam recepto, condonauit cæteris, prætetquàm Guisio, qui confugit in Flandriam. Sic Richelij inaudita felicitas vicit ipsam victoriam, & priuatum inimicum ad publicam tranquillitatem extinxit.

In Pedemontio rapti Principes in Hispaniæ partes, res iterum turbant, & bellicum abrupta pace concinitur. Absente Harcurio Eporediam Franci obsederant, vrbem validam situ & præsidio; quæ Thomæ Principis sedes, momenti maximi tum retinenti foret, tum capienti. Atque ad eam retinendam Princeps cùm exercitum adduceret, pugnam consereret, Ciuasium ad auertendum hostem oppugnaret, accederéntque imbrium incommoda; Harcurius discessit ab obsidio, quod alieno ductu institutum erat. At ne hosti faceret infirmitatis opinionem, Ceuam statim obsidet, atque vrbem simul cum arce expugnat: tum Conyum cingit, ciuitatem amplam & munitam; quæ obsessa quater, obsidionem toties fregerat; octingenti oppugnantium cæsi, ac plures saucij, fidem faciunt, vrbi quæ dicebat se virginem non sine periculo vim illatam. Captam vrbem Harcurius Christinæ concessit, æquitatem Regis testatus, qui sibi tot ærumnis præter laudem assertæ iustitiæ nihil quæreret. Princeps interim cum Cardinale Triuultio Hispanarum partium duce, multas vrbes aggressus, in quibus Ciuasium & Querascum, semper repulsus est Præfectorum fortitudine: Querasci præsertim Souignij præfecti virtus enituit; qui semel iterúmque appetitus inuasione nocturna, cùm scalis applicitis, & effracto muro, iam in vrbem hostis penetrasset, tantoperè contra enixus est, vt ipsum vrbe atque muro deiecerit, clade non modica. Ea inter Hispanis molestissima

Varia in Pedemontio. Yvrée.

Ceua. Cony.

Chiua & Querasque. Souuigay.

LVDOVICVS XIII. fuit Monœci mutatio. Nam Monœcum in ora Genuensi, quà ad Franciam spectat, commodissimum portu & arce oppidum, suo Principi è Genuensium Grimaldorum familia longè olim addictum, Hispaniæ Rex tutelæ specie obtinebat; atque immisso arci præsidio, tum ciues tum Principem moderabatur ad nutum. Princeps eiusmodi iugum vti excuteret, cum Rege clam aliquot antè annis conuenerat, inefficacibus pactis ob defectum opportunitatis. In præsentia cùm Hispanum plura distraherent, Grimaldus instaurato clanculum fœdere, & quadringentis viris, tum è Phocensi prouincia, tum Genuâ, in vrbem & proximos agros exceptis, præsidium Hispanicum aggressus fortiter, potitur arce, & admisso Franco Hispanum deturbat; dictus postea à Rege Dux Valentinus; atque hactenus fide inuiolata perstitit, inter Franciæ procellas sæuissimas.

Monœci mutatio. Morgues.

Verùm aculeus Hispaniæ infixus Catalaunia erat, quæ defectioni instans vehementiùs, & Regi Franciæ professa obsequium, Hispaniam bello illibatam tot annis, propiùs ad molestias & pericula Martis admouebat. Et Hispaniæ Rex desperata pace Marchionem Velium cum duodecim peditum millibus & duobus equitum in Catalauniam immiserat, incipiendo ab Tarracone expeditione. Isque Espenanium Tarracone oppressum cum aliquot equitum turmis ad iniquas conditiones adegerat, & Tarracone recepta, imminebat minax Barcinoni; atque post Espenanium ex iurato pacto Leucatam profectum, Serignanus castrorum præfectus strenuam Barcinone nauabat operam, Francis aliquot equitibus in vrbem inductis. Eam Velius vti inuaderet, Iouis montem occupare aggreditur, qui in vrbem atque in portum erectus, vtrique imponit necessitatem obsequij; quo si Velius potiretur, actum de vrbe & de prouincia erat. Igitur dimicatio atrox ad eum oritur; in qua terrore subito turbati Hispani, cùm præter spem se defenderent ciues, repentè in fugam præcipitant, ac proiectis armis effuso cursu se Tarraconem recipiunt. Erectis ea victoria Barcinonensibus aduenit Mota Hodancurius, qui nouis auctus copiis, iusto exercitu tandem progressus est, contenditque extemplò ad Tarraconem oppugnandam. Atque ad eam rem Burdegalensis Archiepiscopus classem adduxerat, obstructurus portum, & alimenti inuecturus penuriam, dum Hodancurius solum excluderet. Procedebátque consilium, Hodancurio commeatum amplum rapiente, quem inferebant Hispani, & Archiepiscopo nauali pugna Ferrandinum Ducem profligante; eâ pugnâ duodecim triremes hostium mersæ aut incensæ, & commeatus exclusus. Agebat Tarraco in extremis, cùm Ferrandinus instaurata classe in Tarraconensem oram inuehitur, ac dum negligentiùs se Burdegalensis ad pugnam comparat, quinquaginta myoparones cibariis instructos affatim in portum immittit, eripitque vrbem exitio. Burdegalensis eo successu perculsus, ne tormentis quidem in myoparones explosis, vela ventis pandit, receditque in Franciam; mox à Richelio deiectus gratia atque imperio: ac meritò quidem, qui addictus sacris profana tractaret, è pastore nauicularius, tubâ Euangelicâ mutatâ in Martiam. Attamen Hodancurius non abscessit illicò, sed variis excursionibus in Arragoniam, cæcidit hostem sæpius,

Bellum in Catalaunia De los Veles. Serignan. *Tarraconis obsidio.* *Bresæus Prorex.*

sæpius, maximè ad Almenasium: tandem spe abiecta capiendæ vrbis, reduxit copias Barcinonem, excepturus Bresæum Marescallum, Proregem Catalaunis primum nuncupatum. Nam Bresæus interim curam in Ruscinonensibus militiámque impenderat: quippe eam prouinciam vt Hispaniæ Rex omni ope interclusam Francis cupiebat, sic Ludouicus patefactam optabat, tum ad inferendam Catalaunis opem, tum ad ipsam si faueret Mars occupandam. Atque adeò Condæus ex proxima Occitania prorumpens, Helenam vrbem oppugnatione ceperat; & Arpaionius eius legatus leuiora prælia instituerat; simul Bresæus dum in Catalauniam contendit, conflixerat in Torracusam repetito prælio atque periculo. Nam Torracusa Rosas classe vectus, in Ruscinonenses octo peditum millia, & octingentos equites inferebat, præter vberrimum commeatum, quò Perpinianum oppressum penuriâ recrearet: quam rem vt Franci prohiberent, Caucoliberim inter & Perpinianum castella erexerant, ad intercludendum commeantium Hispanorum iter; idque iter copiis Bresæus insederat. Verùm quanquam bis & quidem fortiter dimicauerit, cùm impar esset militum numerus, impedire non potuit, quin Torracusa commeatum in vrbem induceret. Idque postea Regi incommodum fuit, nullâ Bresæi culpâ, qui salutem sæpe in discrimen intulerat, equis sub pugnante pluribus suffossis; nec labori vlli ad excludendum hostem pepercerat. Inde perrexit in Catalauniam; at regressus Caucoliberim Torracusa, sanctæ Iuariæ oppidum cepit, magnâ Præfecti dedentis infamiâ.

Anno 42. Auspicatò victoriam de Lamboyo Guebrianus refert, eam quidem in paucis clarissimam. Habebat sub signis equitum præter quingentos quatuor millia, peditum tria duntaxat; & Rhenum ponte traiecerat media hyeme, Cæsarianis gemino exercitu imminentibus; móxque admiserat Heberstenium Comitem Hessiorum ductorem, qui implebant duo peditum millia, & quingentos equites supra mille. Nec ideò liber ab periculo erat; nam occurrebat Lamboyus cum duodecim peditum millibus, & aduolabat Hasfeldius non inferioribus copiis. Ratus itaque Guebrianus nihil periculosius fugâ periculi, statuit profligare Lamboyum; anteaquàm iungeretur Hasfeldio. Verùm Lamboyus id discrimen præcauens, locaris ad Kempenum castris se accuratè muniuerat: nam tegebat peditem latus agger in duodenos pedes erectus, prætêsâ fossâ amplissimâ ad latera aggeris locauerat lignea munimēta; atque à tergo disposuerat equitem, qui peditem tueretur. Guebrianus post explorata castra, trifariam copias & aggressionem partitur, vt ipse cum Tribuno Rosa & Francis aggerem rectà impeteret, munimentum ad dextram Erbestenius cum Hessiis, Tubaldus ad læuam cum Germanis simul impugnarent. Et confestim ab triplici parte irruitur. Dimicatio sex horas tenuit; donec primus Guebrianus perrumpit aggerem, inuaditque in castra; tum Hessij & Germani effractis repagulis irrumpunt pariter in castella; peditésque partim cæduntur, partim in cohortes salute data admittuntur. Mox ab equitatu instauratur prælium; quod strenuè promouens Lamboyus cum cæteris ductoribus Mercyo & Vehekeuo vincitur capitúrque, dum ordines contumaciter reparat; cæsi

LVDOVICVS XIII.

Colioure.

Guebrianus Lamboyum vincit.

LVDOVICVS XIII.

bis mille hostium & quingenti; capta tormenta, sarcinæ, & signa sexaginta duo; & à Rege Guebrianus Marescallus Franciæ nuncupatus, plura oppida in eo tractu expugnat, fructu victoriæ non inani. Quem dum percipit, transmisso Rheno Hasfeldius nouum obicem opponit; & imminebat Fontanus Comes parte ex altera cum delectis Flandris; à quibus ne interciperetur, rursum Rheno ad Veselium tendit, cum Suecis participaturus sortem belli; qui mox ingenti ad Lipsiam relatâ victoriâ, tum sibi, tum Guebriano securitatem, tum molestiam Leopoldo & Picolominio pepererunt. Ea gesta prosperè, dum in Campaniæ & Picardiæ finibus laborabatur. Rex cum Richelio totus in Catalauniam versus, fines Campaniæ & Picardiæ tuendos Harcurio & Marescallo Guichio dederat, atque vtrique exercitum modicum assignauerat, iussis ne magno interuallo abscederent, sibíque mutuam dum posceret res præstarent operam. At Hispani ex absentia Regis facturi compendium, vt aduersos duces distraherent, tres exercitus parauerant atque seiunxerant; quorum vni præerat Franciscus Mellus clarus Lusitanus, alteri Comes Fontanus, tertio Becquius. Atque ij dum ad Picardiæ & Campaniæ limites diuisi, hostem necessariò diuidunt; Mellus in Belgio Lentium capit, Anisij præfecti deditione; mox Bassæam defensam egregiè, tormentis verberatam, accipit: quo successu elatior, imminebat Caleto, iámque ad Nieuletum clauem vrbis vertebat militem. Verùm Harcurius deprehenso consilio statim occurrit, atque vrbem & castellum præsidio firmat. Eo facto Guichius distabat longius ab Harcurio, atque adeò ab ipso hoste, & magna securitate agebat in castris, quarta leucâ ab Honnecuria positis, quod est Campaniæ oppidum. Sed repente securitas in periculum & in perniciem desiit. Mellus relicto Harcurio, magnis itineribus contendit ad Guichium, aggreditúrque incautum, in castris non accuratè munitis. Et ipse Guichius cum Ransauio dimicabat fortissimè, donec à tergo munimentis perfractis, clades passim illata est; Prætor cum equitatu, viâ ferro partâ, fuga seruatus est; Ransauius captus, & Roquelaurus, post duos equos in pugnando suffossos; cæsi in castris bis mille Franci; quibus licentia pro periculo fuit, pro disciplina mors. Reliquo anno impensæ Harcurij curæ ad opprimenda Melli consilia, & abscindendum victoriæ cursum, vt intra Honnecutiam sua strages staret. Id infortunium Italicarum rerum felicitas rependebat. Sabaudi Principes Mauricius & Thomas, belli tædio, cum Christina conuenerant; ac Mauricius nepte ex fratre Victore in vxorem ducta, Nicensem Comitatum assequutus pro patrimonio, ab Hispanis defecerat; Thomas imperium armorum pro Christina susceperat, & Crescentinum hosti eripuerat simul, copias instruebat à Rege dictus in Italia Prætor Dux Bullonius, cùm repente ob nouam conspirationem capitur, ac Lugdunum deducitur; suffecto in ipsius locum Longauilla, qui capta Nicia, Detronam in Mediolanensi agro oppugnat. Ea altero die potitus, arcem inuadit, validâ & munitam, ac defensam numeroso præsidio. Quinquaginta dies oppugnatio tenuit; tormentis, ligone, cuniculis, & impressionibus multis promota; frustra Hispanis ad seruandá arcem connitentibus; quæ dedita est honesta

Pugna ad Honnecuriã.

De Melos Comte de Fuentes. Bec.

Honnecour.

Longavilla Dertonam capit.

Tortone.

nesta & militari conditione. Imò hostes dum toti ad Dertonam satagunt, Verrucã excidunt; quam Pianessa septimo die in pacta adigit; magna Hispanorum indignatione, quos vtrinque intentos, vtrinque sors belli proderet.

Perpinianum obsessum.

Etenim Richelius peruasurus in Hispaniæ viscera, statuerat Regem in Catalauniam ducere, Perpinianum capere, & Madritum vsque per Aragoniam victam penetrare: perducebátque in euentum consilia; nisi maior vis, maiórque ratio, diuina scilicet, consulta humanitus, arcanâ prouidentiâ peruertisset. Et Rex eo auctore, contra Medicorum valetudini timentium sensum, Martio mense profectus Parisiis, Narbonem venerat, dum Caucoliberim oppugnat Melleravus. Eam vrbem propugnabat Mortara Marchio cum tribus hominum millibus, & quadringentis equitibus, & externas munitiones strenuè per dies decem tutatus, ab iis pulsus, mox ab vrbe, arcem tradidit deditione, lento itinere per Franciam Pompelonem ducendus. Exin sub Aprilis finem ad Perpiniani muros ductus exercitus; quæ vrbs arce adiunctâ cùm inter Europæ ciuitates validissima sit, & annona ad alimentum putaretur deficere, placuit eam obsidione cingere, ac vi abstinere. Haud multò post Rex cum Richelio in castra se confert; atque otio quàm militiæ propior, ludo tudiculari & venationibus oblectatur; non quidem quod ludo vigilantissimus Rex indulgeret; sed cùm nulla ab hoste formido esset, honesta voluptate interiungebat curas obsidij. Ac securitatem præstabat Hodancurius; qui postquam Bresæus magna pompa Proregis munus auspicatus est Barcinone; ipse penitus Legati nomine in Aragoniam excurrens cum milite, facessebat multam operam Hispanis; ac demùm in Catalaunia eorum copias profligabat. Quippe Hispaniæ Rex de Perpiniano vt par erat sollicitus; iusserat Petrum Aragonium, & Marchionem Inoyosam ex toto exercitu seligere bis mille & quingentos equites, mille sclopetarios equis vectos, quos Dracones vocant aliósque sclopetarios totidem; cúmque militem per Catalauniam in Ruscinonenses inducere. Adhuc hærebat ad Caucoliberim Mellerayus; nec erant copiæ quæ accedentes Perpiniano arcerent, vt si Pyrenæos semel attingerent, immunes periculi, in vrbem subirent. Verùm tota Catalaunia triginta sex leucarum spatio erat percurrenda, quod interuallum opportunitatem victoriæ Hodancurio fecit. Nam salutato Barcinone Prorege, raptis mille & quingentis equitibus, hosti occurrens, dum is per viarum angustias ordines soluit, impetum facit in agmen primum, plures cædit, capítque ductorem Vincentium Moram. Enimuerò Hispanus perculsus, ratus totum exercitum iter occludere, retrò vertit; simul Hodancurius Terrallium arcessit, qui à tergo properantem hostem sequebatur; iubétque vt cum tribus peditum millibus, & quingentis equitibus, ipsum adoriatur à fronte; dum à tergo is idem vrgeret, Catalauni ad latera, sic veluti cinctum indagine percellerent atque profligarent. Et consilium euentus excepit, Hispani à tergo, à fronte atque à lateribus impugnati, post leuiorem dimicationem, vltrò se Hodancurio tradunt, atque armis depositis capiuntur; numerati ter mille, in quibus plurimi ductores ordinum Nobilésque; impedimenta, arma,

Hodancurij facinora.

Du Terrail.

LVDOVICVS XIII.

& vexilla capta; iique Barcinonem ducti sunt, & in varias Franciæ vrbes distributi. Præclaro facinori Marescalli dignitas præmium fuit, quam Rex Hodancurio contulit. Ita subsidia Perpiniano detracta, & datum spatium inducendæ famis; quam cùm Hispani patientiùs ferrent, multa in castris noua acciderant. Nam Rex Cinmartij industriâ auersus à Richelio, plurimum viri tædium præ se ferebat; & Richelius morbo tum corporis tum animi æger, discedens è castris, gratiæ salutisque ambiguus, Tarasconem, quæ Phocensis prouinciæ vrbs est, adiacens Rhodano, comitatu paruo secesserat; deinde ipse Rex conflictatus inualetudine, castris pariter relictis, Narbonem venerat, Parisiósque nondum à morbo recreatus contenderat. Qua in vrbe Perpiniani deditionem accepit. Siquidem Hispani iam absumptis omnibus, quibus succi quidpiam ad alimentum esset, Auila Flore præfecto, vrbem tradiderant, die nono Septembris, tormentis & cætero commeatu eiusmodi munitissimam. Móxque victoribus patuerant Salsulæ, vt in Ruscinonensibus præter Rosam vrbem, omnia Francicæ ditionis forent. Imò ad cumulum prosperitatis Hodancurius ad Ilerdam vrbem feliciter fortiterque pugnauerat. Nam septemdecim peditum millia, equitum quinque, ducibus Torracusa, Inoyosa, Leganesio, & Mortara, ipse Hodancurius media copiarum parte infirmior, Octobri mense, conserto prælio, post atrocem dimicationem repulerat, atque Ilerdam seruauerat; mox auctus validis supplementis pernasurus in Aragoniam, nisi Richelij mors interuenisset. At prius Cimmartij consilia retexenda.

Perpinianum captum. — Lerida. — Cinqmars.

Cimmartij mors.

Ille Effiati filius iunior, animi corporisque insignis dotibus, Regi à Richelio traditus atque commendatus, postquam in intimam beneuolentiam Regis admissus est, suæ fortunæ vel ambitioni cœpit consulere, & odisse Richelium, per quem à speratis Mariæ Niuernensis nuptiis prohibebatur. Ideò vt se contra Richelij auctoritatem muniret, adiunxerat Duces Aurelianensem atque Bullonium; & deturbaturus eum quem timeret, persuadet Ducibus cum Hispano fœdus conficere, quod sequestro Fontrallio Madriti clam perfectum est. Porrò id fœdus fulciendis consiliis conquisitum, eadem pessumdedit, perdiditque auctorem: quippe eius exemplum ad Richelium Tarascone decumbentem cùm perlatum esset, id Chauignius properanter ad Regem detulit; à quo demonstratâ contrahentium perfidiâ, datus extemplò in vincula Cimmartius cum Thuano, amicissimo viro, & ex Italia Bullonius similiter captus; tribúsque Lugduni designati Iudices in criminis pœnam. Post instructam litem, Bullonius Orangij affinis commendatione, ac Sedano dato in pretium libertatis, dimittitur cum venia; Cimmartio & Thuano truncantur capita, ipsa die qua Lugduno prodibat Richelius. Atque omnium luctu comploratus est Thuanus, qui togatus vir, ex illustri familia, alienus omninò ab amici perfidia, vnius silentij reus, morte damnatus est; non iniustè quidem, sed miserè; tunc vitâ dignior, cùm eam Christiano & piissimo sensu aspernaretur, obirétque mortem lætissimus, perspecta mortalium rerum inanitate. At Cimmartius aliis magis quàm sibi spectaculum fuit; è gratia Principis,

Fontrailles. — Chauigny. — *Richelij mors.*

Principis, adoleſcentiæ flore, vſu immodico voluptatum, ad mortem & cum ignominia deturbatus momento. Etenim & ipſe Richelius menſe poſt tertio, die quarto Decembris edidit animam, Chriſtianis ritè ſacramentis, & magno religionis ſenſu communitus. Ob vlcus internum ortum in læuo brachio cùm iam antè decubuiſſet, partim nauigio, partim feretro ab Occitania vectus, accedente febre ereptus eſt. Vir ſummus ſupra ſortem priuatam, ac dignus qui cum diademate naſceretur: quippe cùm ſingula ad regendum apta, & ea ampliſſima nactus eſſet, animum, ingenium, prudentiam, laborem, conſilia, ſagacitatem, ſolertiam, inexpugnabilem firmitudinem atque conſtantiam, amorem litterarum, & bonarum artium; quibus dotibus Reges euadunt abſolutiſſimi; quáſque ad Franciæ vtilitatem & gloriam, indefeſſo ſtudio conuertit Richelius; & alia conſequutus erat præterea; quæ vt in imperante præclara ſunt, ſic in ſubdito ambigua & ancipitia; cupiditas potentiæ ſummæ, æmulorum & parium, imò ſuperiorum intenta demiſſio atque humilitas; honoris & gloriæ deſiderium immenſum; ambitio faſtigij, & honorifici cultus, qui ad venerationem propè accederet, & cui ſubeſſent Principes Proceréſque; verùm arbiter erit illa dies, poſtquàm inuidiam ætas purgauerit, qua Franci omnium gentium accedent calculis, teſtaturi priuatum hominem apud ſe Richelio parem nullum extitiſſe. Ingenij laudem nemo illi inuiderit; quo in diſciplinas omnes peruaſerat; atque extant in libris quos ſcripſit accuratiſſima monumenta. Litteras & Francicam linguam promouit in apicem, condita Pariſiis Academiâ, vnde velut duces ex equo Troiano, ſic Oratores & Poëtæ clariſſimi ad ætatis noſtræ gloriam prodierunt. Et eodem anno Maria Medicæa Regis mater Coloniæ obierat; poſtquam ex Flandria in Angliam, ex Anglia in eam vrbem venerat; exul propemodùm atque extorris; feliciſſima, ſi primos annos computes: infeliciſſima, ſi poſtremos; tantùm eſt in breuiſſimo vnius vitæ curſu diſcriminis. Piiſſima omninò, & ad bonum prona; niſi Aſtrologorum ineptiis ſtuduiſſet impenſiùs; & regiminis amantior, tutæ & quietæ ſolitudini prætuliſſet vagum exilium. *Maria Reginæ mors.*

Nec omittendus Epernonius, qui hoc anno ineunte, vitæ ſuo octogeſimo nono, Lochiis obiit; proſperæ & aduerſæ fortunæ tam ſcopus quàm apex; vtraque digniſſimus; quando aduerſa virum fortem probant, non efficiunt miſerum; nec mirum, tam longæuam vitam vtrique ſorti patuiſſe: at ſumma in calamitate felicitas, quod per eam vir antè toto orbe clariſſimus, Deo ſe tradidit, & piiſſima morte vitam honeſtauit. Scriptorem rerum ſuarum Girardum nactus, quod felicitatem iam mortuo cumulauit. *Et Epernonij.*

Anno 43. Ludouicus Rex, ætatis ſupra quadrageſimum ſecundo, poſt diuturni morbi languorem, die decimo quarto Maij, Sangermani animam piiſſimè egit, ſub rerum ampliſſimarum ſpem, ipsóque in curſu felicitatis aſſiduæ; tam ſanctitudine mortis quàm vitæ laudandus. Etenim cùm in lecto decumberet, & lenta morte carperetur in dies, conſtituto prudenter in futurum regimine, totus in diuina incubuit; nullo dolore, quod vnis Sanctis licet, è ſolio tranſiturus in feretrum; vnicè duntaxat pœnitentiâ ductus, quod matri moleſtiam creauiſſet; quanquam ea potius Richelij *Regis obitus.*

culpa,

LVDOVICVS XIII.

culpa, quàm piissimi Principis fuerit, qui publicos affectus anteponebat priuatis, séque Regem priùs quàm filium meminisset. Ac vitæ mors consentanea fuit; nempe pietate & religione præcipuus, castimoniam & pudicitiam illibatam coluit; quæ laus vti in homine non mediocris, sic in Principe summa, instituto inter Aulæ delicias, & corruptelas familiarium. Magnâ corporis animíque modestiâ orabat in templis; vt plurimi eo spectato se ad meliorem frugem receperint; imò ad sinceram fidem hæretici; Iustus ob eas virtutes cæteráſque dictus, & meritò. Nec Christianis virtutibus regiæ deerant; opertus in tegendis arcanis animus, memoria rerum hominúmque mirabilis; vt quem semel inspiceret, longo pòst tempore, inter plures dignosceret; belli & militarium artium studium ingens; animúſque par gloriæ, indefessus in laboribus bellicis, quibus plerasque suas palmas debuit; nam Richelij consilia Rex suâ præsentiâ prouehebat. Vno tamen alteróve, tum naturâ, tum institutione peccauit; quod linguâ tardior, rariùs & difficiliùs loqueretur; quódque regni regimen administris permitteret, curam amolitus & solicitudinem. Venationi indulgebat effusiùs, quam lusus loco & voluptatum haberet, à ludo & mulierum consortio alienus; musicam præterea adamauit impensè, cuius artem optimè callebat. Cæterùm nemo Regum à Carolo magno plus contulit Franciæ: Rupellam cepit, hæresi rebellionem & nocendi facultatem eripuit; Francorum gloriam suscitauit, promouitque ad veteres Galliæ limites; vltra Alpes, Rhenum atque Pyrenæos propagatâ Franciâ magna cum laude; vt Pompeio Romano similis, propè è regni finibus meditullium fecerit. Nam Picardiæ, Atrebatum, Hesdinum, aliáſque vrbes adiunxit; Campaniæ, Sedanum, Lotharingiam, Brissacum, atque Alsaſiam; Delpinatibus, Pinerolium, & Casalium, hoc est Italiæ fauces & libertatem; Occitaniæ, Ruscinonenses, & Catalauniam: & institutis classibus erexit naualem gloriam; ac felicitatis cumulo, posteros genuit, quibus tot ac tanta bona in hereditatem relinqueret. Obiit die quo per Henrici patris mortem regnum susceperat, recurrente post annos triginta tres: fuitque dies sceptri depositi tam acceptus piissimo Regi, quàm suscepti, perito admodùm, quibus imperantis vita ærumnis pateret.

ADDITA

ADDITAMENTVM AD HISTORIAM FRANCICAM.

DECVRREBAT annum ætatis quintum Ludouicus decimus quartus, cùm admotus eſt regendæ Franciæ, difficillimo bello implicitæ, infans ipſe, & in Matris ductu, quæ hactenus à rebus publicis amota longius, pietatis ſenſibus aptior videbatur, quàm imperio procellas inter adminiſtrando. Ea tamen fuit Dei Optimi Maximi in Francicum Regnum amans prouidentia, vt fluctibus ſæuientium rerum immerſum propemodùm, tandem incolume in portum duxerit, ídque in faſtigium felicitatis promouerit, vt propagatum ampliſſimis finibus, domi ac foris tranquillum, beneficiis pacis totum indulgeat. Sed cùm rerum harum dignitas ſcriptorem expoſcat amplitudini ſuæ non imparem, neque is ſim qui tot admirabilitates aggrediar; modulo meo contentus, paucis delibabo capita quædam illuſtriora, ne planè ieiunus Lector abſcedat, & de modeſtia mea expoſtulet, ſi regnum Franciæ à fundamentis deductum propius ad faſtigium, in ipſo rerum apice illibatum relinquam. LVDOVICVS XIV.

Poſt obitas ſanctiſſimo Regi exequias, ſtatim impenſæ regimini curæ; ac quando Monarchicum regimen ſemper Francis placuit, Regis mortui voluntati derogatum eſt illicò. Nam Reginæ Quinqueuiros adiunxerat, pati ſuffragij poteſtate: viſum eſt adminiſtrando regno commodius, ſi vniuerſum regimen, ac tutela filij penes Reginam eſſet; ídque Parlamenti edicto ſancitum, Duci Aurelianenſi Regis patruo, & Principi Condæo partes deſignatæ; & Cardinalis Maſarinus ad miniſterium ſummum euectus; iam antea Regi à Richelio commendatus, Francicarum peritiſſimus rerum; qui Reginæ, à qua promouebatur, ſe totum induſtriámque totam addiceret. Eo delectu aulica ambitio tantiſper oppreſſa; & arma hoſtilia ad Rocroium preſſa.

Siquidem Hiſpani morientis Regis opportuno caſu ſubleuati, valido exercitu in Campaniæ fines irruperant, & obſidebant Rocroium. Cùm adeſt Anguienius, Condæi Principis filius, Francici exercitus ductor, prælium

LVDOVICVS XIV.

lium conserit, hostémque profligat, egregio militiæ rudimento. Victrices copias Thionuillam ducit, expungítque priorem ignominiam, vrbe ad deditionem compulsâ, post expugnationem acerrimam. In Germania Rotnellum vrbem Guebrianus capit, sed saucius, quo vulnere paulò post obiit. Vir palmarum plurium, peritissimus bellicarum artium tam Germanis gratus quàm Francis; ea erat viri humanitas ac liberalitas, per quas maximè fortitudo imperatoria promouetur.

Anno 44. Cùm Monasterij Europa tota per Legatos de pace contenderet, nihilo seciùs bellum gerebatur. In Belgio Dux Aurelianensis, primarius Regis Legatus obsidet Grauelingam, munitissimum ad mare oppidum, capítque post difficilem & cruentam oppugnationem. Interea Dux Anguienius contendebat in Germania. Nam Bauari Vberlingam & Friburgum receperant, & incurrente Anguienio, se ad Friburgum accuratè communiuerant; ad munimenta biduò pugnatum acerrimè; magna vtrinque clade. Pugnæ honor & emolumentum penes Anguienium stetit, qui Philippoburgum arcem validissimam, nocturna fraude interceptam à Cæsareis, diebus pluſculis forti aggressione Francis restituit.

In Italia pax constituitur, Vrbanum inter Pontificem, & Odoardum Ducem Parmensem. Cardinalis Bichius à Rege legatus pacis sequester animos conciliauit, oppressítque bellum, quo tota flagrabat Italia, Venetis & Etruriæ Duce Parmensis partes tuentibus. Pace confecta Vrbanus moritur, longa administratione & diuturnitate vitæ felicior, dignus omnium votis qui vltra pergeret. Suffectus est mortuo Cardinalis Pamphilius, dictus Innocentius decimus. At in subalpinis Princeps Thomas, iam partium Francicarum, copiarum Præfectus Astensem arcem recuperat.

In Hispania Catalaunos afflixit victoria à Philippo Silua relata. Per eam profligatus Hodancurius, ac postmodùm ex Catalaunia reuocatus, vna iacturâ plura præclara facinora extinguente: imò redux Lugduni sistitur, & in arcem Petræ scissæ compingitur. Ilerda ab Hispanis capitur, mox futura Ducum egregiorum bello, scopulus & naufragium. At lauream illam redemit magno pretio Hispania; quæ Isabellam Reginam suam funere extulit, præclarissimam feminam, virtute & fortitudine, origine Francicam, sed Hispanam vt par erat, institutione; Rex præ dolore amissæ consortis, integrum diem cibo abstinuit.

Anno 45. Parum admodùm promotum in Belgio, dum in Germaniam & in Hispaniam, vis tota belli incubuit. Nam in Germania Turenius ad Rotemburgum à Bauaris vincitur, dum securius deductis copiis grassatur in hostico. At illicò clades per Anguienium reparata: qui fœderatis adiunctus & Turenio, pugnâ ad Norlingam confertâ, quamquam acerrimâ & cruentâ, attamen vicit, nocte fugam hostium tegente & tuente. In Hispania Harcurius, iam tot palmis celebris, Cantelnum Ducem profligat ad Sicorim, amne fortiter transito: mox Balagueriam capit; per eámque victoriam amotus à Rosâ propugnanda Hispanos, datur spatium Plessipralino munitissimæ arcis capiendæ. Motta similiter in Lotharingia capitur, & quidem secundò, iam ante Principi Carolo restituta. Illa geminos Ma-

rescallos

rescallos experta, vnum confecit, alterum fecit. Nam Magalottus cæsus, dum eam fortiter oppugnat; at Villaregius, Præfectus regendo Principi, & Magolotto substitutus, Arcis tandem compos, Marescallus dicitur. Barberinorum illustris Familia, vexata ab Innocentio nono Pontifice, tota se in Galliam recipit, tutissimum asylum & inuiolatum perfugium. Et in ea celebrantur regiæ nuptiæ, Ludouicæ Niuernensis cum Ladislao Rege Poloniæ, qui nuper extulerat carissimam coniugem Cæciliam Renatam, ex stirpe Austriaca.

Et hic annus memorabilis, & Christianæ Reipublicæ atro notandus calculo, quo à Turcis Creticum bellum inceptum est. Nam Turcæ Melitensibus Equitibus imminere visi & minari, in Cretam Insulam improuisi irruunt, & incautos Venetos aggrediuntur, Canea vrbe obsessa. At nusquam Reipublicæ Venetæ fortitudo eluxit splendidius; cùm propemodùm sola, & relicta suis viribus, tam potentem hostem inconcussa per annos vicenos quinos pertulit, eúmque sin minus fregit, detriuit plurimùm, imminuitque fama & viribus.

Interim internecini in Europa belli causa cessauit, bellum nusquam desiit; adeò facilius mouetur, quàm compescitur, magisque est obuium Iani portas reserare, quàm claudere. Siquidem Christophorus Elector Treuirensis, iam à decem annis captiuus, ad quem liberandum arma Franci sumpserat, libertati & ditioni tandem restituitur. Et forsam Torstensonij Sueci victoria, relata de Hasfeldio in Bohemia, per quam Cæsareæ copiæ profligatæ, accessit libertati momentum non leue. Multæ vrbes à victore captæ, atque iterum Viennam Imperator retrusus.

Anno 46. Captæ plures Vrbes in Belgio; in quibus præcipuæ, Viuoberga & Curtracum; idque à Gassione Marescallo accuratius communitum; in quo Martis sedem constituit, & vnde semper hostibus præsens, strenuus & impigerrimus nusquam cessaret. Desinente Autumno egregiè suam operam Anguienius posuit; per Dunquercam oppugnatam & captam, vrbem maritimam, amplissimúmque Flandris emporium.

Interea magna belli moles ruebat in Italiam, Thoma Principe ducente exercitum viginti millium militum, & instructa classe mare occupante, cui præerat Dux Bresæus, fortissimus, maritimarum rerum peritissimus, dignúsque qui auunculi Richelij Cardinalis memoriam suscitaret. Vrbes in Etruria iuris Hispanici armis his petitæ. Et primo impetu, occupatur sancti Stephani oppidum, & Telamonis portus; dein ad Orbitellum miles admotus. Sed in eo scopulus, in quem Francus impegit. Carolo Gatta Neapolitano fortiter vrbem propugnante, donec Neapoli classis aduenit, & soluta obsidio est, maiore ignominia quàm clade. Grauissima iactura fuit in morte Bresæi, qui in Prætoria animosè concitans pugnam, pilâ maioris tormenti cæsus est. Quamquam ignominia statim expuncta est, Meleræi fortitudine; qui delatus classe ad eandem oram, Populoniam seu Plombinum inuadit, & in Iluam Insulam statim conuersus, Portolongonem munitissimam vrbem Hispanis eripit.

In Catalaunia res Gallica afflicta, ad Ilerdam, frustra Harcurij armis

LVDOVICVS XIV.

tentatam. In extremis vrbs erat, post quinquemestrem obsidionem. Oppugnabat Harcurius, ductor ille tot palmis celebris; imminebat quidem oppugnanti Leganesius, cum viginti armatorum millibus; sed in Italia sæpius ab Harcurio profligatus, sibi contemptum pepererat, confidentiam hosti. At in Hispania longè felicior, noctu aggressus castra Harcurij, ea perrumpit, ac in vrbem commeatum immittit.

Tam accepta Hispanis victoria fœdata est, morte Principis Balthasaris, qui sexdecim annos natus, & vnicus quidem Masculæ prolis, proximus in tot regna heres, vt præclaris dotibus spem ingentem alebat, sic eam mortuus planè extinxit. Sed & Gallia funus suum luxit, Principis Condæi obitu, qui armis infelicior, longè consilio melior, rei Francicæ consulebat apprimè; lugebítque statim obitum illius Gallia, domesticis malis diuexata.

Anno 47. Leopoldus Archidux, Imperatoris Ferdinandi frater, Princeps bello clarus, & clarior religiosa pietate, Gubernator Belgij, Armenterium & Landrecium eripit Francis. Sed eorum iactura grauior, in Gassionis Marescalli nece, qui in Lentio oppidulo expugnando, dum seposito duce militem agit, glande hostili perimitur; tot ante periculis, vel prudenter vitatis, vel fortiter superatis. Sed & tertiùm in Catalaunia impactum in syrtes, nempe in Ilerdam, quam dum oppugnat Anguienius iam Condæus Princeps, propè pari quàm Harcurius fato, ab obsidio remouetur.

Sed hic annus celebrior seditione Neapolitana, cui Panormitana prælusit. Nam Panormi cùm Prætor Siciliæ, panem ad mensuram duplò minorem redigeret, idémque de eo vectigal exigeret, plebs tumultuatur, & quodam Perluso in ducem electo, ad arma conuolat. Mox consopitus furor morte Proregis. Longè grauior tumultus exarsit Neapoli, in Proregem Ducem Arcosium, ob vectigalia fructibus oleribúsque imposita: qui tumultus Historiam peculiarem exposcit: mirúmque est Francos, qui tanto ausu à seculo captant regnum Neapolitanum, id capiendi, momento, sponte vel negligentia excidisse. Primus in scena actor Thomas Auiellus, ex infima plebe adolescens, qui intra septem dies, ea facinora edidit, quibus posteritas ægrè fidem habebit.

Anno 48. Leopoldus Archidux Cortracum expugnat in Belgio, receptum illum à Gassione tantoperè communitum; Condæus Ipras capit, vt videretur sors æqua lance partiri victoriam. Verùm æqualitatem turbauit Condæus, pugnâ ad Lencium consertâ, quâ palmam obtinuit. Sed quis credat, huius palmæ fructum legenti Galliæ luctuosum fuisse; quippe Parisiis iam antè eruperant motus causæ Aulam inter & Parlamentum: Eas vt extinguerent, Senatores aliqui rapiuntur in custodiam, dum Aula per victoriam Lentiacam potentiam auget, metumque abstergit. Sed inde orta seditio, Senatores restituti, & distracti discordia intima animi, mox eruptura, maxima regni pernicie.

Interim Cremona obsidebatur in Longobardia, Duce Mutinensi, stante à Francis, & obsidionem premente; quæ tamen soluitur, post extinctum

Villam,

Villam, fortissimum & pugnacissimum ducem. In Hispania coniuratione Procerum Rex clam impetitur; quæ retecta coniuratos pessumdedit: eorum duo truncati capite, duo perpetuo carcere damnati, quorum alter voluntaria inedia mortem sibi confecit. Neapoli feruebat seditio, iam in totum propemodùm regnum propagata, Guisio Principe intra vrbem recepto, & paucis mensibus præclarum imperium constituente, quod forsitan stabilitum foret, si Franci commodiorem opem contulissent. Ita hoc anno per vniuersam Europam increbuerat Rebellio: nam & Constantinopoli Ianizzarij Visirum summum rebellantes interimunt, ac postmodùm Ibrainum Sultanum ipsum minitantem, vnà cum matre chordâ arcus præfocant. Et de Anglia furente pacatius statim erit sermo.

Lvdovicvs XIV.

Attamen Pax inter eos tumultus in Germania coalescit. Iam Bataui proximo anno præluserant, qui Francis reclamantibus plurimùm, ac leges fœderis opponentibus, propriam vtilitatem anteponentes alienæ, pacem cum Hispano contraxerant. Nunc Sueci eandem cum Imperatore conficiunt, Francis simul in pacta admissis. Per eam pacem concessa multa Hæreticis, & Sueco in Germania ampla ditio permissa. Obnuntiabat quidem Chigius Legatus Pontificius, sed extorquebat necessitas, & Germaniæ tot bellis oppressæ consulendum erat.

Annus 49. expungendus ex orbis fastis, & nefastus planè, quo per summum & inexpiabile scelus, Carolus Angliæ Rex à subditis damnatur reus perduellionis, & palam Londini capite truncatur. Cromuellus parricidij auctor & promotor; qui deinceps per speciem constituendæ Reipublicæ, cuius moderatorem se fingeret, se præter titulum Regem constituit, imò Tyrannum, iure omni per ambitionem summam abdicato.

In Gallia ne quid simile cogitaret Rebellio, Regina illam oppressura, Regem vrbe noctu educit, ipsamque Condæo duce oppugnare aggreditur. Aliquot Principes Masarino infensi, in quem vt in scopum collineabat tumultus hæserunt Parisiis, ciuésque sponte iam propensos, propulerunt in bellum. Varia sorte hinc inde id gestum est; quo pars vtraque defessa, cùm Hispani euocati iam ad vrbem; placuit pacem admittere; pacata vtcunque seditione; animis tamen exulceratis, & repressis potius quàm pacatis. Condæus in Aquitaniam missus est Gubernator, quam Epernonius administrabat ferocius, & minus ad gentis indolem. Interim per inanes obsidiones, tentata plurima, nihil confectum est. Nam Harcurius Cameraco recessit, Tarracone Franci, Barcinone Hispani, quasi mars totus in rebelliones incumberet, iustis bellis omissis.

Anno 50. Turbæ in Francia consopitæ in speciem, exurgunt vehementius. Condæus Princeps datur in carcerem, simúlque frater Contyus, & sororis coniux Longauilla, trium Prouinciarum Gubernatores; plaudentibus Parisinis, dum obsidionis proximæ meminerunt. At ciuile bellum inde instauratur; præsertim in Aquitania, Burdegalensibus pro Condæo suo Prætore certantibus. Regina cum exercitu aduolat, obsidetur Burdegala Meleræo ductore; sed cùm lentiùs progrederetur obsidio, Regina data amnistiâ pacem extorquet. Mox Turenius, Condæum propugnans ad

LVDOVICVS XIV. Retelum vincitur. Per quæ Principum carcer ter mutatus arctior putabatur & tutior.

Foris interea res Francica laborabat (nam spiritus Marsij ad leuamentum cordis euocati). Quippe Hispani in Italia, Plombinum & Portumlongam in Ilua recipiunt: mox plura recepturi, vigiles occasioni incumbere, quæ sit propitia.

Etenim Anno 51. Condæus sociique Principes, soluuntur è custodia; iisdem propè libertatis auctoribus, captiuitatis qui fuerant. Sed deriuatum ab iis periculum in Cardinalem Masarinum ruit; qui non quidem compactus in carcerem, sed in exilium; fuga seu receptu sibi consulens, dum edictis Curiæ laceratur; primò Sedanum, mox Coloniam se & spem certam recipiens.

Per eius absentiam Rex delibato ætatis anno decimoquarto, iuxta regni mores, sui regiminis & totius regni compos, magna celebritate declaratur in Curia. Aberant Principes Condæus & Contyus, qui discrimen incusantes carceris noui, secedunt Burdigalam ille, hic ad Bituriges, bellùmque instaurant. Cuius belli appendix magnam conuersionem in Catalaunia peperit. Eam administrabat Marsinus Leodiensis, dux marte præclarus, & Condæo Principi planè addictus. Ad eum aduolat promoturus bellum, abducit à Catalaunia cõpias, & planè examartam Hispanorum vindictæ obiicit; qui illicò totis viribus Barcinonem oppugnant.

Eas inter angustias Regina Regi non defuit; ea quippe clauo semper affixa, rem publicam vti prius regebat. Harcurium mittit, qui Condæum reprimeret; quod egregiè præstitit, per geminum prælium profligatum r' eadémque Hodancurium in Catalauniam, sed copiis destitutum, qui pereuntem prouinciam solo nomine & amore gentis saluti restitueret. Et in eo contendebat fortius; dum grauiter vulneratus in acie, Barcinonem & Catalauniam miserè suo vulnere afflixit. Hæc intus & foris: dum iterum turbæ in Gallia, & grauiores quidem recrudescunt, insperato Masarini Cardinalis reditu.

Anno 52. Cùm feliciter admodùm Regis arma, ductu Harcurij in Aquitania progrederentur, ecce Cardinalis Masarinus, Regina arcessente, stipatus exercitu redit in Franciam, & fremente frustra Parlamento, Regem adit Pictauij. Continuò plures prouinciæ in Regem consurgunt, Harcurius relicto exercitu, Brissacum secedit; ac nisi prospero euentu captum esset Andegauum; periculum erat, ne Rex gemino hostium exercitu interciperetur. At Condæus Parisios venit, audaci per medios hostes itinere, bellum gesturus, & fortitudine sua incensurus. Hinc omnia misceri, & fœdè in Francia conturbari; pugna Stampensis, quâ victores regij; alterâ ad suburbium sancti Antonij, bellum profligabant; nisi Condæus præclarè dimicans, vrbe exceptus esset, tanquam victor. Mox Parisina ad Basilicam vrbis seditio, quâ ædes publicæ, planè innoxiæ, tantùm non arserunt; & permissum tumultui, quidquid intenderet. At plerunque bona è malis nascuntur, fœditas seditionis Ciues excitat meliorum partium, ad Regem vrbe excipiendum. Res conficitur, ingenti omnium plausu

Rex

Rex Masarino comite Luteciam subit; ac iam Rex vrbis compos primariæ, ciuitates reliquas in officium mittit.

Eas inter turbas iacturam grauem foris patitur Francia: nam præterquam quod Condæus ad Hispanos deficiens, oppida duo inuaserat in Campania, Retelium & Sanctam Meneildem Hispani pluribus in locis vrbes summi momenti recipiunt: nempe in Belgo Grauelingam & Dunquercam, Barcinonem & in ea totam Catalauniam; Casalim in Italia, tot ante bellorum facem, eámque Mantuano Duci permittunt. Sanè is annus Criticus Franciæ fuit; quæ è grauissimo morbo, & propè lethifero; diuina ope tandem conualuit; ita tamen vt infirmitatis reliquiæ diù laborantem vexarent.

Anno 53. Ciuile bellum gemino exercitu profligatur, in Aquitania, & in Campania. Contyus Princeps occupabat Burdegalam, & in eam compulsus, ægrè partes defendit. Similiter in Campania exagitatur Condæus; duásque vrbes Regis copiæ expugnant, Monsonum & Sanctam Meneildem. Iam Masarino ad primam auctoritatem regresso, quam nouis vsque incrementis incolumem ad extrema fata deducet.

Anno 54. Ciuile bellum in Gallia consopitur, eáque reuocata ex rumulo primas vires recuperat. Aquitaniam cum Burdegalensibus addicit Regi Contyus Princeps, ducta in coniugem Masarini nepte; fuítque in posterum tanta in Regem fide, quanta pietate in Deum; similiter Harcurius Regi se adiungens, Brissaco abscedit: quid enim tam præclara facinora vnâ absentiâ macularet. Ipse Rex solemni pompa Rhemis inauguratur; Atletam dixeris cœlesti inunctum oleo; adeò simul calamitatibus primis defunctus, ad continuas prosperitates surrexit; iam dignus amplissimis rebus, quas experimento aduersarum redemerat.

Nam Stenæum in Lotharingia capit, quod obtinebat Condæus; ducibus militibúsque certatim pugnantibus sub oculos Regis. Sed maximè vis redidiua Franciæ enituit in seruando Attrebato, quod ab Hispanis & ab ipso Condæo totis viribus oppugnatum, & actum ad extrema, conserta pugna seruatum est, perfractis oppugnantium munimentis, & egregiâ ex fugientibus palmâ. Quod facinus patratum, die festo sancti Ludouici. Imò vt hostis instauratas Franciæ vires & suo damno experiretur; expeditio Neapolim versus suscepta à Guisio. Sed paulò infelicior, cùm post captum Castrum Marinum abscedere cogitur: ita semper Neapolis Francis infausta.

Anno 55. Eadem sorte quàm proximo anno bellum Franci gerunt in Belgio, & in Italia. Quippe vrbes in Belgio capiunt situ commodas, & munitionibus tutas, Landrecium, Condæum, Sangislenum, aliáque oppida. Sed ad Ticinum spes cum rebus fractæ. Vrbem obsidebant Alphonsus Dux Mutinensis, Princeps fortitudine & amore in Francos insignis, Thoma Principe expeditionis comite. Sed coacti oppugnatione abscedere; siue rarâ inter æmulos imperantes concordiâ; siue fato quodam vrbis, Francos repellentis.

Eodem anno Respublica Christiana Innocentio Pontifice mortuo imminuta, per Alexandrum septimum in spem summam euehitur. Is Car-

dinalis Chigius, diu in Germania Nuntius, & vel ipsis Hæreticorum suffragiis Thiara dignissimus.

Anno 56. In Flandria varia sorte geritur bellum, Francis paulò infelicius: quippe Ioanne Austriaco Flandriam gubernante, & Condæo Principe propugnante, retundebatur Francorum impetus. Sanè ij ad Valencenas repulsi, soluta obsidione non sine clade; & repensum Atrebatum. Dein Condæum victoribus cessit. Italia fortunatior Francis, quibus post longam & difficilem expugnationem cessit Valentia; Duce Mutinensi pro Francis egregiè se gerente: Eaque est in Mediolanensi tractu Valentia, quæ bis ante tentata, inuicta perstiterat: adeò sunt sua Vrbibus fata. Eodem anno Christina Regina, summo plausu & pari admiratione in Gallia visitur atque excipitur, deducente Guisio Principe. Ea percelebris orbe vniuerso per Suecicum regnum sponte depositum, & cœlo clarior per abiectam paternam auitámque hæresim, pacem confectura, Regem inuisebat. Sed fructus ille cœlo terris dandus, nondum maturuerat. Interea Regina Parisiis, gratulatione omnium Ordinum excepta, ingenio & doctrina supra Principem feminam, stupori omnibus fuit.

Anno 57. In Belgio vt in Martis ludo, bellum variè actum. Nam Hispani Sangillenum capiunt, & Cameracum certo exitio liberant. Verùm in maritimo tractu pluribus oppidis spoliantur, vbi Franci Anglis adiunctis ex æmulatione pugnabant alacrius. Etenim Cromuellus iam Angliæ & regnorum compos, ab Hispanis diù sollicitatus ad fœdus, ad Francos accesserat, & iisdem in castris gentes olim inimicissimæ, bellum promouebant. Per appendicem Mommedium oppugnatum à Francis, & sub iugum missa arx validissima.

Anno 58. Maritima Flandria Hispanis exitio fuit: nam ij pugnâ ad Dumquercam victi; Dumquerca mox reddita: simili impetu Grauelinga a Francis recepta; quibus fausta omnia. Verùm, vt res humanæ sunt, tum felicitatem alterum maculauit, alterum interpellauit. Nam Dunquerca ex fœdere Anglis est tradita, & Rex ancipiti morbo laborauit, per quem ad extrema actus est; ad periculum graue tota Francia contremiscente. Attamen conualuit, suísque & sibi redditus, Lugdunum se contulit, vbi perhonorificè Sabaudiæ Principes excipit. Forsan acturus de matrimonio, nisi spes augustior de ineunda per coniugium pace, animum vertisset in Hispaniam.

In Italia res non improsperæ: Villa Marchio dux bello præclarus, patri nusquam absimilis, Trinum receperat; & Mortaram expugnarat Dux Mutinensis, Francis inuicta fide addictissimus: sed illæsus inter Martis tela, morbo absumptus est; Princeps dignior, cuius Franci semper cum laude meminerint.

Anno 59. Deo tandem animos Principum conciliante, & in pacem flectente, ea tandem Francum inter & Hispanum coaluit, admirabili consensu partium, vtraque gente diuturno & internecino bello iam defessa, & penè obruta. Administri tam exoptatæ felicitatis Masarinus, & Ludouicus Haro; ille Francicarum rerum dux & caput, hic Philippi Regis boníque

publici

publici compos & custos. Locus Insula in amne Vidosa, quam Phasianorum vocabant, in vtriusque regni limite: tempus tam arduæ rei constituendæ, trimestre spatium, ab Idibus Augusti ad Idus nouembres, cùm diebus singulis in paratum conclaue hinc inde conuenirent Feciales clarissimi. In conuentibus pacta, pacisque, si Deo placet, firmissima vincula, sunt argumentum Historiæ. Vnum in iis Ludouico Regi acceptissimum fuit, quo Mariæ Teresiæ in aunum proximum promissæ nuptiæ, quæ Philippo Regi ex priori coniugio nata, formam egregiam, regiásque virtutes in appendicem dotis afferebat.

Anno 60. Dum exoptatus coniugij dies expectatur, Ludouicus Rex Prouinciam lustrat, & euersis Arausij munimentis, vbi hæresis receptaculum & castrum posuerat, ciues aliquot tumultuantes pellit Massiliâ, & vrbem summi momenti in veram libertatem asserens, arce erecta munit; vnde & bonis ciuibus tutamen assurgeret, & malis, si qui forent, metus & frænum. Mox vere medio reditur ad Insulam verè Fortunatam, vbi Rege Hispaniæ Teresiam ducente, pax iureiurando Regum sancitur, celebrantur nuptiæ, sponsa sponso traditur; ac per amica Regum colloquia, & gratulantes vtriusque Regis salutationes, vtrinque discessum est; Gallia longè opulentiore, quod Reginam ornatissimam obtineret, detractam Hispaniæ. Ea mox Parisiis celebritate summa excepta est; effusis in omnem pompam gratúmque gaudium ciuibus; apud quos triumphabat Rex; tam de parata coniuge, quàm de pace parta, & bello profligato. Vnus Gasto Dux Aurelianensis publicam lætitiam tantùm delibauit, morbo raptus Blesiæ; in quam vrbem secesserat, post restitutum Regem Parisiensibus. Iam turbarum pertæsus, & seriò conuersus ad salutem animæ, agebat tutam & priuatam vitam, publicatum rerum sponte expers, suauioribus curis intentus.

Idque Regum fœdus pacem in Europa constituit, quasi Mars à potentissimis expulsus Regibus, non haberet vbi pedem figeret, compulsus ad Thraces in Creta bellum mouẽtes sese conuertere. Quis credat & in Anglia pacem constitutam: & serenitatem post atrocissimas procellas redditam; In eam tamen euocatus Rex Carolus, eo nomine secundus, & collocatus in solio, Monquij Scoti ductu atque prudentiâ; Cromuelli flagitiis iam tandem irritis, & Regia potestate, quam illa euertebant, altius & firmius stabilitâ.

Anno 61. Masarinus Cardinalis, in saltu Vicenarum, longo & difficili morbo vitam claudit, illustrem in paucis, fortunæ oppugnantis scopum, & triumphum expugnatæ. Obiit in Regis indefessa beneuolentia; quasi post pacem assertam, nihil dignum esset, quod in orbe terrarum ageret. Præclaras inter dotes quæ politicæ sunt, vnâ maximè quæ Christiana est, imò & politica, memorandus, quod inimicis infensissimis parceret, vltionem in potestate haberet, illísque sua duntaxat felicitate innocentem crearet molestiam: per quam tutus clementiam, summis vitæ periculis domi forísque oppressis, sicca morte magnâ gloriâ obiit.

Rex continuò clauum regni capessit, regítque tanta prudentiâ, solertiâ, scientiâ, & vigilantiâ, vt qui tyro & regiminis nouus putaretur, illicò veteranus,

LVDOVICVS XIV. teranus, & peritissimus difficillimæ artis, spectante Europa & demirante, animos omnium in se converteret: iámque est adscriptum modestiæ in Rege adolescente planè admirandæ, quod viuo Masarino à rebus publicis abstineret, ne alienum ductum interturbaret. Ex eiusdem Cardinalis mente, erectum est Tribunal in Quæstores regios, & publicos vectigalium redemptores, quorum plures in communi bellorum clade, indulsisse nimium suis commodis postulabantur. Summus ærarij Præfectus, vir præclaris instructus dotibus, sed forsan supra priuatum magnificus, hac procella iactatus, nondum emersit.

At Pax è tam graui morbo conualescens, propè oppressa est, per inconsultam Legati Hispani in Anglia fortitudinem; qui Legatum Francum priore incedendi loco per vim depulerat. Iniuriæ sensum extinxit Rex Hispaniæ, annitens vltrò Francorum Regi, quod ardentius, & bellum minitans postularet. Delphini ortus, Nouembris initio, lætitiam publicam cumulauit; additamentum regni auspiciis fortunatissimum, & coniuges inter arctissimum beneuolentiæ vinculum.

Nec prætermittendum, quod eodem anno quo Mazarinus, Ludouicus Haro, consors stabiliendæ pacis, Madriti obiit; quasi sociati tam augusto fœdere, neque ipsa morte dissociari potuerint.

Anno 62. Parisiis certamen ludicrum instituit Rex, speciosâ vestium & equorum pompâ, in quo Principes Procerúmque præcipui, in agmina quatuor turmatim diuisi, mirificâ palæstrâ corporis decurrerunt. Nec ideò minus commodis regni inuigilabat Ludouicus: nam & aliquot prouincias frumenti penuria laborantes recreauit regia liberalitate: & Dunquercam redemptam pecunia, Gallicam & Catholicam perfecit, iis dimissis, vnde ab hæresi religioni erat periculum. Ea inter læta vnum occurrit molestissimum, quod Dux Crequius Franciæ apud summum Pontificem Legatus, per nefandam iniuriam violatus est, Rέxque adactus flagitij tanti pœnas repetere.

Anno 63. Celebritate magna institutæ nuptiæ Ducem inter Sabaudiæ & Franciscam Valesiam, Ducis Aurelianensis filiam, Rege consobrino dotem magnificè præbente, vt iam sorori præbuerat, Principi Etruriæ nuptæ. Sed optatissimum matrimonium gemina morte solutum statim, & dolore obrutum; fato immaturo Valesiæ, & obitu Christinæ Ducissæ Sabaudiæ. Quæ femina, virili prorsus animo & constantia, prosperis aduersisque elata & depressa, inconcussam fortitudinem exhibuerat, cæterásque dotes planè regias, & pietate vera imbutas.

Parisiis solemnis legatio Helueticæ gentis excipitur; in qua pristina fœdera Franciam inter & Heluetios, instaurata, & iureiurando sancita, principe legationis nato annos centum & quindecim, habente orationem ad Regem; tot annis vires animi corporísque parum frangentibus. Noua in Francia, frigida admodùm in America Septentrionali prouincia, ingens, & inauditus iis in tractibus Terræmotus, per aliquot hebdomades dirè grassatus est, immensum terræ spatium, quà porrigitur ad Oceanum corripiens. Sed obseruatum, quod id monitum potius quàm supplicium foret,

Dei

Dei comminantis non punientis, qui saluti hominum parceret, in hoc elementorum tumultu, & naturæ perturbatione.

Anno 64. Pax inita Alexandrum inter & Regem, post multas hinc inde verborum querelas, & bellum à Rege apparatum serio, cui sensus pro grauitate iniuriæ animo altè insederat. Cardinalis Chigius Pontificis ex fratre nepos, Legatus in Franciam venit, Crequiúsque Romam reuertitur; alter pacem tutam constituens, alter constitutam exhibiturus.

In Germania vno prælio confectum est difficillimum bellum, quo Turcæ Leopoldum Imperatorem premebant. Ea pugna ad Rabum amnem pugnata, qua duce Monte cucullo profligati sunt Turcæ. Nec leue victoriæ momentum Francorum copiæ, quæ à Rege in auxilium missæ, & roboratæ Nobilium adolescentum fortitudine, nutantem aciem confirmarunt, & certantes egregie præcerpserunt palmam. Quâ fracti hostes inclinarunt ad pacem, eámque admiserunt; seruatis tamen quas ceperant vrbibus, Varadino & Neuhauselio.

Anno 65. sub finem anni præcedentis visus erat Cometa ingens, Astronomis atque Astrologis, vera atque inania dicendi materia. Rursus hoc anno alter comparuit, instauraturus obseruationes, & rerum humanarum sortes, si superis placet, mutaturus in deteriora: quasi sine Cometis desint orbi suæ calamitates, & ad prænuntianda Principum funera, characteres ignei describendi sint in cœlis. Sanè famem non significabant illi Cometæ, præsertim in Gallia; in qua in hunc annum septuagesimum tantùm frumenti & vini lectum est, vt copiâ laboretur, & minus pretiosa sint quæ abundant.

Interim Philippus quartus Hispaniæ Rex desinit viuere, insigni in doloribus patientia, & sub exitum, quod beneficium Dei maximum est, totâ mente in Deum conuersus. Successit penè infans Carolus secundus, sub tutela Matris Mariæ Annæ, quæ soror Leopoldi Imperatoris; quæque ingens animo & materno sensu, Regni administrationem fortiter gerit, & educationem Regis amanter suscipit.

Anno 66. Francia statim in luctu fuit, ob mortem Annæ Reginæ, quæ diutino & molesto morbo vexata, eam animi constátiam & fortitudinem iacens exhibuit, quas stans inconcussa inter sæuientes procellas tumultuum, iam antè ostenderat. Bellum interea flagrabat Anglos inter atque Hollandos; iique maritimo prælio superati; mox vrgente Episcopo Monasteriensi, & copias admouente, agebantur in periculum graue. Cùm Rex fœderatis laturus suppetias, eorum causa bellum Anglis indicit, & copias ad retundendos Monasterienses, in Hollandiam mittit. Quo fructu, docet non multò post pax concessa; per quam liberati ab hoste gemino Bataui, futuri in posterum memores huius beneficij.

Anno 67. Bellum Rex in Belgio gerit. Iam à Philippi Regis obitu, iura in Belgio Reginæ vxori debita postulauerat à Regina Hispaniæ. Quibus non impertratis, ad arma Regum causidicos conuolat, copias ipse in Belgium ducit, & tam Marte quàm consilio præclarus, vrbes plures capit, Insulas longa obsidione oppugnat, Marsinum in fugam agit; perre-

LVDOVICVS XIV. ctturus vlterius, nisi intercessisset summus Pontifex, & belli vim paternis precibus repressisset. Is Clemens IX. qui hoc anno Alexandro VII. nuncupatus successor, ad Cretam liberandam totum se addicens, paci inter Christianos conficiendæ studebat. Atque Hollandi, quo animo Politici censeant, ad pacem Regi suadendam tergeminum fœdus conciliabant, Reges inter Angliæ & Sueciæ, quorum ipsi nexus erant & vinculum: puto arbitrati nihil pace esse optabilius, per quam nuper tanto erant defuncti periculo.

Anno 68. Ianuario mense, sed hyeme tepidiore, quasi Regis faueret consiliis, ipse vna alteráve hebdomade, inuadit Sequanos, & bello illato sibi adiungit. Dolam vrbem primariam subita oppugnatione perterritam, præsens & copias regens, ad deditionem compellit; mox euersis muris & abductis machinis, prouidet securitati in posterum. Neque ea expeditio obfuit paci, de qua conuentum, sequestro Clemente Pontifice; restituti Sequani, & seruata parta in Belgio. Sed quoniam Francis bellum vno anno gestum, promulsis Martis videbatur non cœna; plerique Nobiles, Feullada vel ducente vel præeunte, Cretam in Insulam nauigarunt, vrbem primariam erepturi Turcorum armis, vel impetum tardaturi. Interim Turenius Marescallus, post bellum Belgicum, quod sub Rege administrauerat, Caluinianam eiurans hæresim, Catholicam fidem amplectitur, summo Franciæ gratulantis gaudio; palmarúmque plurium Imperator, hac vna maximè coronauit ceteras, & stabiliuit.

Anno 69. Copiæ frequentiores magna Regis cura in Cretam dimissæ; classis præfecto Duce Belfortio, & Naualio Duce exscensionis præposito. Pugnatum noctu ad vrbem Cretam; primò tam forti & prospero impetu, vt hostis perculsus iam fugam agitaret. Sed repentino casu, quo exarsit tormentarius puluis, conuersi illicò omnium animi; terrore Panico Franci terga illicò vertunt; at Turcæ receptis animis instant cedentibus: multi Nobiles relicti à milite occumbunt dum fortiter pugnant; in quibus Dux Belfortius, tot ereptus Martis periculis, vitam intrepidam morte claudit fortissima. Pugnatum mox iterum ac tertiò, Francis pristinum robur reuocantibus, sed primâ occasione deperditâ, hostis inualuit, ac tandem vrbem adegit ad deditionem; pace simul Venetis parta, post arduum & honestissimum bellum, quo per annos plures defuncta est Respublica, sua ingenti gloria, & specimine generositatis infractæ. Apparabantur nouæ in Francia copiæ, Rege delectui studiosè incumbente, cùm pax inita arma excussit, & ab vniuersa Europa bellum exulauit.

Anno 70. Hyems sæuiit, admodùm aspera & diuturna, per quam vites extinctæ, & frugiferæ arbores, olearum maximo detrimento, quas soli situs cœlíque temperies, ab vrente gelu non vindicarunt. Rex amico & benigno itinere profectus in Flandriam, cum Regina & Delphino, subditos nouos inuisit, spectaculum gratissimum iis præbiturus in familia regia; rum opulentâ munificentiâ dona spargens, & liberalitate Regem se exhibens.

Hæc gaudia, vt in humanis solet, mors abrupit. Clemens IX. Pontifex

tifex Maximus, ingenti luctu piorum omnium vita excessit; dolore vt creditur Candiæ vrbis in potestatem Turci redactæ. Huic suffectus Cardinalis Altierus, cui Clementis Decimi appellatio placuit; annis quidem grauis, sed viribus vegetus, & oneri tanto nusquam imparibus. Sed & mors propius afflixit Franciam, rapta Principe Ducis Aurelianensis vxore; in flore ætatis, auctoritatis, & gloriæ: adeò in mortalium rebus, nihil tutum & stabile, nihil à casu remotius. LVDOVICVS XIV.

Belli etiam scintillæ in Franciam disiectæ, & in proximam Lotharingiam. Rebelles in Viuaresiis, victi, profligati gemino prælio, & in pœnam plures abducti: Regis inconcussâ felicitate, & militum vincentium fortitudine. Quarum vtraque eluxit in Lotharingia subigenda; Rege iustissimo in præmia, & in minas, vbi æquum fuerit, incumbente.

Sed fuerit satis, vberrimam segetem Historiæ delibasse, & amplissimam scribendi materiam, scriptori tantis rebus pari commonstrasse.

FINIS.

INDEX RERVM.

Numerus paginam indicat.

Calctum

D

E

F

G

Guisiorum

&

FINIS.